

Frans
Kafka

MÜASİR DÜNYA ƏDƏBİYYATI

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
İlham Əliyevin
**“Dünya ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrinin
əsərlərinin Azərbaycan dilində nəşr edilməsi
haqqında”** 2007-ci il 24 avqust tarixli
sərəncamı ilə nəşr olunur.

“Şərq-Qərb”
Bakı – 2010

Franz Kafka

Frans Kafka

SEÇİLMİŞ ƏSƏRLƏRİ

MÜASİR DÜNYA ƏDƏBİYYATI

“Şərq-Qərb”

Bakı – 2010

ISBN 978-9952-448-65-8

Tərtib edəni və ön sözün müəllifi:	Vilayət Hacıyev
Alman dilindən tərcümə edənlər:	Çərəkəz Qurbanlı Vilayət Hacıyev Yusif Savalan
Rus dilindən tərcümə edənlər:	Cəfər Bağır Mahir N.Qarayev
Redaktorlar:	Sərxan Abdullayev Rövşən Ağayev
Korrektorlar:	Pərinaz Səmədova Yeganə Mehdiyeva
Bədii tərtibat və dizaynın müəllifi:	Tərlan Qorçu
Kompüter düzümü:	Hikmət Aydın oğlu Nazim Hüseynov Həsən Yaqubov

Frans Kafka. Seçilmiş əsərləri.

Bakı: "Şərq-Qərb", 2010, 600 səh.

Mətn: Bakı Slavyan Universiteti, "Kitab aləmi" NPM, 2010
Bədii tərtibat, səhifələnmə: "Tutu" nəşriyyatı, 2010
© "Şərq-Qərb" ASC, 2010

*FRANS KAFKA –**MÜƏMMALAR DÜNYASI*

Ötən əsrin ən böyük sənətkarlarından sayılan Frans Kafkanı bütün ədəbiyyatşünaslar müasir modernizmin yaradıcısı kimi qiymətləndirənlər də, son dərəcə orijinal yaradıcılıq üslubuna malik olmuş bu yazıçının haqqında heç vaxt vahid rəydə, eyni fikirdə olmamışlar. Belə ki, hər bir ədəbi məktəb, hər bir ideoloji yönüm onu özününkü hesab etmiş və bu da, təbii ki, onun haqqında müxtəlif əfsanələrin, uydurmaların yaranmasına səbəb olmuşdur. Qəribə də olsa, bu uydurmalar, əfsanələr əsassız deyildi, çünki özünəməxsus yazı tərzini, qeyri-adi yaradıcılıq manerasını Kafkanı “vizioner”, “freydist”, “sürrealist”, “xəyali realist” hesab edənlərə bu fikrə gəlmək üçün kifayət qədər əsas və material verirdi. Bu, o deməkdir ki, Kafkanın yaradıcılığı o qədər çoxcəhətli, o qədər şaxəli olmuşdur ki, onu hər hansı bir ədəbi cərəyanın, fəlsəfi fikrin, ideoloji dünyagörüşünün çərçivəsinə salmaq mümkün olmamışdır və belə çıxır ki, Kafka yaradıcılığına baş vuranlar, necə deyirlər, düşdükləri burulğandan “Kafka XX əsr dünya ədəbiyyatının ən görkəmli nümayəndəsidir”, “Kafka modernizmin banisidir”, “Kafka bəşəriyyətin müəllimidir” və s. kimi ümumi fikirlərlə çıxmağa çalışmışlar. Bütün bu mübahisələri, daha doğrusu, “Kafka burulğanı”nı yaradan, heç şübhəsiz ki, onun həyat və yaradıcılığının müəmmalarla dolu olması, gerçəkliklə xəyali dünyanın, dərkolunanla dərkedilməzliyin, varlıqla yoxluğun, xaosla düzənliyin bədii təfəkkür müstəvisində qeyri-adi sintezi, təsdiqin özünü inkarda tapması, bəzi hallarda da nəyisə təsdiqləyə-təsdiqləyə inkar etməsidir. Lakin bu ziddiyyətlərə baxmayaraq, onun əsərlərində qoyulan problemlər (məsələn, tənhaqlıq, özgələşmə, ümitsizlik və s.) həmişə bəşəri səciyyə

daşımış, əzəli və əbədi olan insan-cəmiyyət, şəxsiyyət və mühit, bütün bunların qarşılıqlı münasibəti, birinin digərini əzməyə çalışması, birinin digərindən daha çox azadlıq, sərbəstlik, dominantlıq “qoparmağa çalışması” ön plana çəkilməmişdir. Məhz bu əbədi mübarizə Kafka qəhrəmanlarını çaşbaş qoyur, onlar insan həyatının mistik olaylarının mənasını dərk etmir, yaşadıkları cəmiyyətin bələlərinin səbəbini anlamır və beləliklə də, hamıya, hər şeyə yadlaşmağa başlayır, özgüləşir, ümitsizliyə qapılır, əbədi hesab etdikləri xaos, iztirablar içində əzab çəkirlər.

Kafkaşünasların fikrincə, onun yaradıcılığında ziddiyyətlər şəxsi həyatında, eləcə də dünyagörüşündəki ziddiyyətlərlə bağlı olmuşdur. Daha doğrusu, Kafkanın “şəxsi təcrübəsi onun dünyabaxışını müəyyənləşdirmişdir” və beləliklə də, “bütün yaradıcılığı şəxsi həyatından doğulmuşdur”.

Frans Kafka 1883-cü il iyulun 3-də Praqada yəhudi ailəsində dünyaya gəlmişdir. Atası Herman Kafka Bohemiyanın cənubundakı balaca Vossek kəndində kasıb bir ailədə doğulmuş, ehtiyac, çətinliklər içində böyümüş, ancaq sonralar ağır zəhməti, işgüzarlığı sayəsində, eləcə də 1882-ci ildə evləndiyi nisbətən varlı Yuliya Lövinin gətirdiyi cehiz hesabına əvvəlcə bir xırdaavat dükkanı açmış, sonra onu böyük mağazaya çevirmiş, kiçik fabrik almış və beləliklə də, maddi çətinliklər məngənəsindən canını qurtara bilmişdi. Təbii ki, bu cür cəfakəşliyi, ağır zəhməti o, öz uşaqlarından, xüsusilə də böyük övladı Fransdan (onun bir oğlu, üç qızı vardı) da tələb etmiş və ata ilə oğul arasında ziddiyyət də həmin vaxtdan başlamışdı. Çünki xisləti etibarlı ilə çox qaba, ciddiliyi müstəbidliyə çatan atası son dərəcə həssas qəlbli, kövrək təbiətli çəlimsiz oğlunun bütün istək və arzularına qarşı çıxmış, onu öz iradəsinə tabe etdirməyə çalışmışdır. Xüsusilə, atasının onu “heç nə” hesab etməsi, ədəbiyyata, yazmaq meylinə rişxəndlə yanaşması, oğlunun ilk kitabı çıxarkən onun sevincini bölüşməməsi, kart oynaya-oynaya başını qaldırmadan “apar, tumbanın üstünə qoy” – deməsi, gənc yaşlarında özünün o dövr üçün sağalmaz xəstəlik hesab olunan vərəmə tutulması və nəhayət, uğursuz

şəxsi həyatı (üç dəfə nişanlansa da, ailə qura bilməmiş, ömrünün sonuna qədər subay qalmışdır), heç şübhəsiz ki, onun yaradıcılıq ovqatı və istiqamətinin müəyyənləşməsində mühüm rol oynamışdır. Sonralar Kafka bu münasibətləri, necə deyirlər, həyat faciəsini 1919-cu ilin noyabrında yazmış olduğu, lakin heç vaxt ünvanına göndərmədiyi məşhur “Atama məktub”unda həm şəxsi, həm də sosial-psixoloji aspektdə bütün çılpalığı ilə təsvir etmişdir. Sırf avtobioqrafik səciyyə daşsa da, bu məktubu, əslində, şəxsi münasibətlər çərçivəsini aşaraq bəşəri dəyərlər baxımından, ümumiyyətlə, insan münasibətlərinin təhlil və qiymətləndirilməsinə həsr edilmiş bitkin bir əsər hesab etmək olar.

Əvvəlcə xalq məktəbində, sonra da Alman Gimnaziyasında oxuyan Kafka 1901-ci ildə Praqa Universitetinin hüquq fakültəsinə daxil olmuş, oranı 1906-cı ildə bitirərək hüquq elmləri sahəsində uğurla dissertasiya müdafiə etmişdir. 1907-1908-ci illərdə “*Assicurazioni Generali*” sığorta cəmiyyətində təcrübə keçən Kafka daha sonra İstehsalat Qəzasına Düşənlərin Sığortası Cəmiyyətində 1922-ci ilə qədər, yəni xəstəliyi ilə əlaqədar təqaüdə göndərildiyi vaxta qədər məmur vəzifəsində işləmişdir.

Frans Kafka uzun sürən ağır xəstəlikdən sonra 1924-cü il iyunun 3-də vəfat etmiş və Praqadakı yəhudi qəbiristanlığında dəfn olunmuşdur.

Kafkaşünaslar onun yaradıcılığını üç dövrə bölürlər (ilkin dövr – 1912-ci ilə qədər, yetkinlik dövrü – 1912-1917/20, sonrakı dövr – 1921-1924) və bu bölgünün də əsasında, heç şübhəsiz ki, yazıcının həyatında baş verən dəyişiklik və təbəddülatlar durur. Xüsusilə, 1912-ci ildə (Felitse Bauerlə tanışlığı, uğursuz evlənmək planları), eləcə də 1917-ci ildə (xəstələnməsi, ağciyər vərəminə tutulması) baş verən hadisələr onun yalnız şəxsi həyatında deyil, yaradıcılığında da həlledici rol oynamışdır.

Kafkanın yaradıcılığının ilk dövrünə “uşaqlıq əməlləri” və “mənasız cizmaqaralar” hesab edərək, elə o vaxtlar yandırdığı hekayələr nəzərə alınmazsa, “Bir savaşaın təsviri” novellasını (1904/05), “Kənddə toya hazırlıq” 1906/07) roman fraqmentini,

məktublarındakı bir neçə şeri, 1909-cu ildən yazmağa başladığı “Gündəliklər”ini və “Müşahidə” adlı topluya daxil edilmiş on səkkizə qədər kiçik nəsr nümunələrini, eləcə də müxtəlif qəzet-jurnallarda çap olunmuş xırda yazılarını aid etmək olar. Bu ilk qələm təcrübələrində ən çox diqqəti çəkən onun özünəməxsus dil və üslub xüsusiyyətlərinin sürətlə formalaşmasıdır. Daha dəqiq desək, əsərlərinin çex dilinə tərcüməçisi, sonralar da növbəti uğursuz məhəbbəti olan çex jurnalisti Milena Yessenskayanın yazdığı kimi, onun “...hamıdan fərqli olaraq, həyata başqa cür baxması... pulun, birjanın, valyuta mübadiləsi məntəqəsinin, makinanın mistik məna daşması, hamısının tapmacaya çevrilməsi, ...onun özünün geyimli-kecimli insanlar arasında lüt-üryan qalmış bir məxluq” olmasıdır. Mövzulara gəldikdə isə onu demək olar ki, hər cür təbiət təsvirindən, məcazlardan, patetikadan qaçan gənc Kafkanı düşündürən problem şəxsiyyətin cəmiyyətə, eyni zamanda da özünə münasibəti olmuşdur.

Heç şübhəsiz ki, Kafka yaradıcılığının özünəməxsusluğu, orijinallığı, bir sözlə, bütün böyüklüyü onun yaradıcılığının ikinci dövründə üzə çıxmışdır. Artıq qeyd olunduğu kimi, 1912-ci il yazıcının istər şəxsi həyatında, istərsə də yaradıcılığında dönüş nöqtəsi hesab olunur. Kafka yenicə başa düşür ki, “uzaq-uzaq ölkələrdə yaşamaq, kreslolarda oturub gözəl-gözəl binalara, müsəlman qəbiristanlığına tamaşa etmək” kimi arzularından birdəfəlik əl çəkməli, öz həyatını həmişə nifrət etdiyi bu gerçəklikdə qurmalıdır. Üstəlik də, yenicə tanış olduğu Felitse Bauerə qarşı olan hissələrinin ziddiyyətləri onu sıxmağa başlayır. Ədəbiyyata son dərəcə bağlı olan, “ədəbiyyatla bağlı olmayan hər şeyə nifrət edən” Kafka, Felitse ilə gələcək ailə həyatının onun sevimli məşğuliyyətinə mane olacağından, həm də “cismani məhəbbət”in onun bütün ülvü hissələrini məhv edəcəyindən qorxur, şübhə-tərəddüdlər içində boğulmağa başlayır. Deməli, ikinci dövrdə yaranmış bütün əsərlər məhz bu cür mənəvi-ruhani, psixoloji depressiyaların, bədbinliyin, qorxu və ümitsizlik hissələrinin təsiri altında yazılmışdır. Düzdür, “Amerika” romanının bir fəslə olan

“Ocaqçı” da həmin dövrdə yaranmışdır, lakin tərəddüd etmədən demək olar ki, bu dövrün şah əsərləri “Hökm” və “Çevrilmə” novellalarıdır. 1912-ci il sentyabr ayının 22-dən 23-nə keçən gecə birnəfəsə, biroturuma, beşcə saata yazdığı “Hökm” novellasını Kafka özünün yeganə uğurlu əsəri hesab etmişdir. Novellanın qəhrəmanı Georq Bendeman ticarətlə məşğul olsa da, əslində, bu əsər şəxsi faciədən, Kafkanın özünün düşdüyü çıxılmaz vəziyyətdən bəhs edir: ata ilə düşmənçilik, fərqli düşüncə tərz, oğlun nişanlanması, gələcəyə olan kövrək ümidlər və zorakı sonluq... Belə bir sonluq, şübhəsiz ki, Kafkanın bütün varlığına hakim kəsilmiş yadlaşmanın, sonsuz qorxu hissələrinin məntiqi nəticəsi idi. “Çevrilmə” novellasında isə bəşər tarixində hələ görünməmiş bir hadisə – insanın, daha doğrusu, ailəsini sevən, onun qayğısına qalan, can-başla işləyən, heç vaxt valideynlərinin üzünə ağ olmayan gənc Qreqor Zamzanın gözlənilmədən dəhşətli bir həşəratə çevrilməsi və bu çevrilmədən sonra başına gələn müsibətlər – hamı tərəfindən unudulması, atılması, ömrünü boş, çirkli otağında necə əzab-əziyyətlə, tək-tənha başa vurması təsvir olunur. Kafkanın özünün “İyrənc” hesab elədiyi bu novellanı əksər tədqiqatçılar fərdlə, subyektlə xarici aləmin, onun yaşadığı mühitin münasibətlərinin uydurma, keçici olmasına həsr olunmuş uğurlu əsəri kimi qiymətləndirirlər. Əgər hər hansı təsadüf nəticəsində bu münasibətlər zəifləyirsə, deməli, insan cəmiyyətdən də, ailədən də kənara atılır, tək qalır, özgüləşir. Ən dəhşətli də odur ki, insan düşdüyü bu vəziyyəti, onu əhatə edən mühiti, şəraiti dəyişməyə acizdir, gücsüzdür.

Yaradıcılığının bu dövründə Kafkanı düşündürən məsələlərdən biri də Xeyir-Şər qarşılıqlıması, onların əzəli və əbədi mübarizəsi olmuşdur. Həmin vaxt Vaqner fəlsəfəsinin təsiri altında olan gənc yazıçı insanların instinktlər tərəfindən idarə olunduğuna inanmış, onların həmişə xaos, şər qüvvələr tərəfindən təqib olunduğunu düşünmüşdür. Onun fikrincə, bəşər övladı yarandığı gündən yaşadığı cəmiyyətdə azadlıq, bərabərlik üçün mübarizə aparsa da, həmişə məğlubiyyətlə barışmalı olmuşdur, çünki o, nəyisə

dəyişməyə qadir deyil. Şər qüvvələrin insan üzərindəki əzəli və əbədi ağalığı, onlara qarşı aparılan mübarizənin mənasızlığı, bu mübarizənin daha ağır nəticələrə gətirib çıxarması ideyasını Kafka özünün 1914-cü ildə yazdığı “Cəza koloniyası” novellasında bədii cəhətdən əsaslandırmağa çalışmışdır.

Bütün bunlarla bərabər, “Amerika” (ilkin adı “İtkin” olmuşdur) və “Məhkəmə” romanları Kafka yaradıcılığının ikinci dövrünün zirvəsi hesab olunur. Hər iki roman yazıçının dünyabaxışı, insan-cəmiyyət probleminə münasibəti, gerçəkliklə fantaziyanın sintezi baxımından çox səciyyəvidir. Bir sıra əsərləri kimi sona çatdırmadığı “Amerika” romanını Kafka, özünün etiraf etdiyi kimi, Ç. Dikkensin, ən çox da onun “Devid Kopperfeld” romanının təsiri altında yazmışdır və burada son dərəcə sadələşmiş, həssas, ürəyi yumşaq gənc olan Karl Rosmanın başına gələn qeyri-adi sərgüzəştlər təsvir olunur. Məlum olur ki, eybəcər qulluqçu qız oğlanı “yoldan çıxarıb”, ondan uşağa qalib və buna görə də valideynləri onu lənətləyərək evdən qovublar. Beləliklə, on altı yaşlı Karl pulsuz-parasız, cırıq bir çamadanla Amerikaya gəlir və burada ziddiyyətlərlə, təzadlarla dolu bir aləmdə, müxtəlif tip insanların arasında həm gerçək, həm də fantastik yaşantılarla öz mövcudluğunu təsdiq etməyə çalışır. Lakin Dikkensin qəhrəmanı öz ağı, fərasəti ilə həyatın bütün çətinliklərinə mətanətlə sinə gərərək, cəmiyyətin dəyərli bir üzvünə çevrildiyi halda, Kafkanın qəhrəmanı, Devidin tam əksinə olaraq, təsvir olunan keşməkeşli həyatın burulğanından çıxıb bilmir, özü də onun nəcib, ülvi, xeyirxah arzu və xəyalları real qüvvələr deyil, gizli, anlaşılmaz, qarşısızalmaz mistik qüvvələr qarşısında aciz qalaraq məhv olur. “Dünya ədəbiyyatı tarixində müasir sənayeləşmiş bir cəmiyyəti bütün çılpıqlığı ilə göstərən əsər” hesab olunan “Amerika” romanında da Kafka Karl-cəmiyyət qarşılaşmasında, əslində, insanların daim bir-birinə qarşı durmasını, onların heç vaxt bir-birini anlamadığını, ümumiyyətlə, insan həyatının harmoniyadan uzaq olduğunu ön plana çəkmişdir.

Zavallı bəşər övladının dərkolunmaz sirli qüvvələr qarşısında acizliyi, həmişə onların qurbanına

çevrilməsi ideyası “Məhkəmə” (1914) romanında öz əksini daha əyani şəkildə tapmışdır. Gündəliklərinədən aydın görünür ki, tənqidçilərdən birinin “...daxili aləmin magik teatrı” adlandırdığı bu romanı yazarkən Kafka şübhə-tərəddüdlər, qeyri-müəyyənliklər, iztirablar içində boğulurmuş və görünür, elə bunun nəticəsidir ki, “Amerika” romanında obyektiv gerçəkliklə, real həyat hadisələri ilə bağlılıq, az da olsa, nəzərə çarpırdısa, burada mücərrədlik, simvolika, alleqoriya tam dominantlıq təşkil edir. Əslində, romanda təsvir olunan hadisənin qeyri-adiliyi, necə deyirlər, buna münbit şərait yaradır. Otuz yaşlı tamam olan günün səhəri, heç bir günah işlətməsə də, vicdanlı, işgüzar bank məmuru Yozef K. həbs olunur və iş gedib məhkəməyə çıxır. Yozef günahsız olduğunu bilsə də, baş verənlərə soyuqqanlıqla yanaşmağa çalışsa da, bu xəbərdən sonra nə yaşadığı evdə, nə də işdə rahatlıq tapa bilmir, daim bu gizli, qeyri-adi məhkəmə barədə düşünür. Naməlum məhkəmə çoxmərtəbəli bir binanın çardağında yerləşir, işçilərinin, eləcə də mühakimə etdikləri insanların sayı-hesabı yoxdur. Burada hamı günahkardır və heç kəsin günahı üzünə oxunmasa da, hamı cəzasını çəkməlidir. İlk günlər bu məhkəmədən lap tezliklə canını qurtaracağına əmin olan Yozef yalnız özünü müdafiə etməklə kifayətlənmir, oradakıları cəsarətlə tənqid edir, “qanun keşikçilərini” qanunsuzluqda günahlandırır. Lakin ilk günlərdən daxilində baş qaldırmış etiraz hissləri tədricən zəifləməyə başlayır və o da axırda bu müəmmalı məhkəmənin sehrinə düşür, sakit, rahat həyatı öz məcrasından çıxır. Əslində, Yozef oradakı əməkdaşlardan birinin dediyi kimi, “məhkəmənin ondan heç nə istəmədiyini, gələndə qəbul etdiyini, getmək istəyəndə də buraxdığını” bilir, lakin daxilində baş qaldırmış narahatçılıq, günah hissləri onu hətta çağırılmayanda da ora aparır, çünki bu gözəgörünməz məhkəmə artıq onun iradəsini, aqlını əlindən alıb, sehləyib, öz əsirinə çevirib. Beləliklə də, əsərin sonuna qədər Yozefin nə günahın sahibi olduğu bilinmir, ancaq bu üzüntülü get-gəllər, mənasız sual-cavablar, mənəvi-ruhani dünyasının təhqir olunması onu bədbinləşdirir,

mübarizə aparmağın mənasızlığını başa düşür və sonda özünü, doğrudan da, günahkar hiss edir, məhkəmənin çıxardığı ölüm hökmünə tabe olur. Roman-da təsvir olunan hadisələr, münasibətlər, sanki, belə bir ideyaya xidmət edir ki, insan gerçəkliyin ona qarşı hazırlamış olduğu dəhşətləri, müəmmalı qorxunu, anlaşılmazlığı dərk etmək və onlara qarşı mübarizə aparmaq iqtidarında deyil və bunların hamısı birləşərək onu məhvə aparır.

1917-ci ildə üzə çıxan vərəm xəstəliyi getdikcə ağırlaşmağa başlayır və onsuz da kövrək, bədbin olan Kafkanı istər şəxsi həyatında, istərsə də bədii yaradıcılığında böyük çətinliklər qarşısında qoyur. Həmin ilin dekabrında nişanlısı Felitse Bauerlə, necə deyərlər, biryolluq üzülüşən yazıçı qaynar şəhər həyatından, iztirab və sıxıntılardan uzaqlaşmaq üçün bir müddət kənddə bacısı Ottlanın yanında yaşayır, mütaliə ilə məşğul olur, ən çox da dini, mifoloji mövzulara müraciət edir və yaradıcılığının ikinci dövrünün son illərində yazdığı “Aforizmlər”də dostu və yazıçının ölümündən sonra onun bütün bədii irsini çap etdirən Maks Brodun dediyi kimi, “günah, iztirab, ümid, həqiqətə aparan yol” haqqındakı fikirlərini ifadə etmişdir. Bütün bu anlayışlara münasibətdə də Kafka duyumu, Kafka baxışı paradoksal səciyyə daşıyır. Məsələn, İncilin ruhuna uyğun yaranmış məşhur “Axtaran tapar” atalar sözü Kafka yozumunda tamamilə əks mənə daşıyır: “Axtaran tapmaz, axtarmayan tapılar”.

1919-cu ildə çox sakit təbiətli, kasıb çəkməçi qızı Yuliya Voyrjeklə tanış olan Kafka “ən böyük nemət” hesab elədiyi ailə qurmaq planını yenidən həyata keçirmək istəyir, lakin bu dəfə də atası artıq otuz altı yaşına çatmış oğlunu başa düşmür, bu qızın öz ailələrinə bab olmadığını əsas gətirərək, “Yəqin, qəşəng bir kofta geyinib... Praqadakı yəhudi qızları belə şeyləri yaxşı bacarırlar... Sən də qərara alıbsan ki, onunla evlənəsən!” – deyərək onun saf və eyni zamanda, məşum hisslərini təhqir edir.

Kafkanın həyatının son illəri, eləcə də bədii yaradıcılığının üçüncü dövrü yenə də sarsıntılar, şübhə-tərəddüdlər içində keçsə də, özünü artıq “ölmüş hesab

eləsə” də, vaxtının çoxunu sanatoriyalarda, müalicəxanalarda keçirməli olsa da, dünya şöhrətli “Qəsr” romanını, eləcə də “Bir itin araşdırmaları”, “Yuva”, “Balaca qadın”, “Mügənni Jozefina” və s. kimi oxucusunu sehrləyən novellalarını yazmaq üçün özündə fiziki və mənəvi güc tapa bilmişdir.

“Qəsr” (1922) romanında da təsvir olunan hadisə, Kafkanın başqa əsərlərində olduğu kimi, müəmmallarla doludur. Qarlı bir gündə kəndə gəlib çatan K. yerölçən adı ilə Qəsrə yol tapmağa çalışır, indiyə qədər heç kəsin görə bilmədiyi qrafdan bu kənddə qalib yaşamağa icazə almaq, öz şəxsi həyatını istədiyi kimi qurmaq istəyir. Lakin burada hökm sürən sirli qanunlar, insanların bir-birinə münasibəti, nəhayət, bürokratiya ora aparan bütün yolları K.-nin üzünə bağlayır. Düzdür, K. özü də başa düşür ki, kənddə onun yerölçən kimi buraya dəvət olunmadığını bilir, lakin “ruhdan düşmür” və beləliklə də, Qəsrə qeyri-adi, müəmmalı bir oyuna girir, heç bir çıxış yolu olmayan labirintə düşür, son nəticədə də, Kafkanın digər qəhrəmanları kimi müəmmalarla dolu “qanunlar” qarşısında aciz qalır, arzuladığı “şəxsi səadət”inə qovuşa bilmir, insanları daim ümitsizlik, qorxu, çaşqınlıq məngənəsində sıxan gerçəkliyə uduzur, bununla da, dostu M.Brodun dediyi kimi, “Tənhalıq trilogiyası “Qəsr”lə sona çatır”.

Frans Kafka çox mürəkkəb, ziddiyyətlərlə dolu bir tarixi zaman kəsiyində yaşayıb yaratmışdır. Günbəgün artan narazılıqlar, üsyanlar, inqilablar, müharibələr və bir də təbəəsi olduğu Avstriya-Macaristan İmperiyasının süqutu... Heç şübhəsiz ki, Kafka, zəmanədəki təzadlı olaylara biganə qalmamışdır və şahidlərin, dostlarının yazdığına görə, dövrünün bir sıra ictimai-siyasi hadisələrinə müəyyən maraq göstərmiş, hətta müxtəlif yönümlü siyasi yığıncaqlarda da iştirak etmişdir. Lakin bütün bunlarla bərabər, “siyasi yönümlü” yazıçı olmamış, istər tarixdə, istərsə də zəmanədə baş verən olayların ümumiləşdirilmiş epik və ya lirik təsvirinə can atmamışdır. Onun üçün bircə “siyasət” olmuşdur: yarandığı gündən varlığı uğrunda mübarizə aparan, min cür əzab-əziyyətə, iztirablara, çətinliklərə məhkum olan İnsan taleyi.

Haqqında nə qədər müxtəlif fikirlər söylənsə də, hamı etiraf edir ki, onun yaradıcılığının müəmmalarla dolu ideya-məzmun xüsusiyyətləri, bütün ziddiyyətlərinə baxmayaraq, həqiqət axtarışı olmuşdur, daha doğrusu, “Kafka realist olmamışdır, ancaq bununla bərabər, o, imkanları daxilində həqiqət axtaran bir sənətkar kimi qiymətləndirilməlidir”...

Vilayət Hacıyev

Qəsr

(roman)

QƏSR

(roman)

BİRİNCİ FƏSİL

16 K. gəlib çatanda axşamdan xeyli keçmişdi. Kənd qar içində itib-batmışdı. Dumana, qaranlığa bürünmüş qəsr-dən əsər-əlamət görünmürdü, o böyüklükdə qaladan heç işartı da gəlmirdi. K. kəndin girəcəyindəki taxta körpünün üstündə dayanıb qarşısındakı aldadıcı boşluğa baxırdı.

Sonra yola düzəlib daldalanacaq axtarmağa getdi; meyxanada hələ yatmamışdılar, doğrudur, meyxanaçının kirayə verməyə otağı yox idi, ancaq vaxtsiz qonağın gəlişindən çaşbaş qalıb özünü itirdiyindən K.-nin elə yemək otağında, saman kisəsinin üstündə gecələməsinə icazə verdi. K. da bu təkliflə razılaşdı. Beş-altı kəndli oturub pivə içirdi, lakin o, heç kəslə söhbətə girişmək istəmədi, özü saman kisəsini damdan endirib sobanın yanında yerə uzandı. Yeri istiydi, kəndlilər də dinib-danışmırdılar, yorğun gözləriylə onları azacıq süzəndən sonra K. yuxuya getdi.

Amma bir azdan onu oyatdılar. Şəhərlisayağı geyinmiş, üz-gözündən artistə oxşayan qıymagöz, qalınqaş cavan bir oğlan yanındakı meyxanaçıyla başının üstündə dayanmışdı. Kəndlilər də buradaydılar, onları yaxından görmək, yaxşı eşitmək üçün bir-ikisi hətta kürsüsünü də bu tərəfə çevirmişdi. Cavan oğlan K.-ni yuxudan elədiyinə görə çox nəzakətlə üzr istədi, özünü qalabəyinin oğlu kimi təqdim edib sözə başladı:

– Bu kənd qəsrə baxır, burada yaşayan, ya da gecələyən adam, elə bil, həm də qəsrə yaşayır, qəsrə gecələyir. Bunun üçün də qrafın icazəsi olmalıdır. Sizinsə belə icazəniz yoxdur, olsa da, göstərməmisiniz.

K. yerində dirsəklənmiş, əlini saçına çəkmişdi, indi də altdan-yuxarı onlara baxırdı:

– Azıb hansı kəndə düşmüşəm? Burada qəsr də var?

– Əlbəttə, var, – cavan oğlan ağır-ağır dilləndi, K.-nin bu sözlərinə oradan-buradan başını bulayanlar da tapıldı.

– Qraf cənabları Vestvestin qəsridir.

– Deməli, gecələməyə icazə almaq lazımdır? – K. elə soruşdu ki, elə bil, bir az qabaq eşitdiklərinin yuxu olmadığına inanmaq istəyirdi.

– İcazə olmalıdır, – əl-qolunu ölçən oğlanın meyxanaçı ilə kəndlilərə verdiyi sualda dərin bir kinayə gizlənmişdi.

– Ya, bəlkə, heç olmamalıdır, hə?

– Onda gedib icazəmi gətirərəm, – K. əsnəyib yorğanı üstündən götürdü, sanki, doğrudan da, ayağa durmaq istəyirdi.

– Hə... kimdən gətirəcəksiniz? – cavan oğlan soruşdu.

– Qraf cənablarından, başqa yolum yoxdur, – K. cavab verdi.

– İndi, gecənin bu vaxtında qraf cənablarından icazə alacaqsınız? – cavan oğlan səsini qaldırıb bir addım da geri çəkildi.

– Baş tutan iş deyil? – K. halını pozmadan soruşdu.

– Bəs onda məni niyə oyatdınız?

Cavan oğlan, axır ki, hövsələdən çıxıb bağırdı:

– Sərgərdanların peşəsi budur! Xahiş edirəm, qraf üsuli-idarəsinə hörmətlə yanaşasınız! Ona görə oyatdım ki, Sizə xəbər verəm, qraflığı tərk edəsiniz!

– Məzhəkəni qurtarın, – K. lap astadan dillənib təzədən yerinə uzandı, yorğanı üstünə çəkdi. – Cavan oğlan, çox baş aparırsınız, Sizin bu hərəkətlərinizə sabah baxarıq. Meyxanaçı ilə cənablar da Allah şahididir, işdir, şahidə ehtiyacım olsa. Məlumunuz olsun ki, mən qrafın gətirdiyi yer-ölçənəm. Lazımı şey-şüyləri köməkçilərim sabah arabayla gətirəcək. Qarlı havada gəzmək şəkərimi boğa bilmədim, amma heyif ki, bir-iki dəfə yolu azıb mənzil başına gecikdim. Özüm sızsız də bilirdim ki, qəsrə gediş-gəlişimi xəbər verməliyəm, ancaq gec oldu. Ona görə də bir gecəliyə bu yatağa razılıq verdim, onu da ki, yumşaq desək, Sizin mərifətsizliyiniz haram elədi. İzahat bu qədər. Gecəniz xeyrə qalsın, cənablar!

K. üzünü sobaya çevirdi. Arxadan kimsə çəkinə-çəkinə soruşdu:

– Yerölçən?

Sonra araya sakitlik çökdü. Lakin cavan oğlan tələsik özünü ələ alıb guya K.-nin həm yuxusuna mane olmamaq üçün boğuş bir səslə, həm də ona eşitdirmək üçün xeyli ucadan meyxanaçıya dedi:

– Zəng edib soruşacağam.

“Necə, bu kənd meyxanasında telefon da var? Pis yerləşməyiblər”. Təfərrüatına varanda heyrətlənsə də, belə şeyi, əslində, K. da gözləyirdi. Məlum oldu ki, telefon düz başının üstündəymiş, yuxulu olduğundan fikir verməyib. Bu cavan oğlan zəng edəsi olsaydı, istəsə də, istəməsə də K.-nin yuxusuna haram qatmalıydı, təkcə əlac ona qalırdı ki, mane olsun. Ancaq sonra fikrindən daşındı. Əslində, özünü yuxuluğa vurmağın da mənası yox idi, ona görə də arxası üstə çevrildi. Gördü ki, kəndlilər çəkinə-çəkinə nəyisə müzakirə edirlər, yerölçənin gəlişi heç də xırda məsələ deyildi. Mətbəxin qapısı açıq qalmışdı, meyxanaçının arvadı bütün gövdəsi ilə qapını tutub dayanmışdı. Əri ayaqlarının ucunda yaxınlaşıb nəsə dedi. Sonra telefon danışıqı başladı. Qalabəyi yatmışdı, amma köməkçisi, daha doğrusu, köməkçilərindən biri – Frits cənabları yerindəydi. Özünü Şvartser kimi təqdim edən bu cavan oğlan xırdaca bel çantasını başının altına, düyünlü çəliyini əl altına qoyub saman kisəsinin üstündə arxayınca yatmış otuz-otuz beş yaşlı, nimdaş geyimli K.-ni necə tapdığını danışdı: təbii ki, kişi ona şübhəli görünüb, meyxanaçı öz vəzifəsinə açıq-aşkar laqeyd yanaşdığından, bu işin axırına çatmağı Şvartser öz öhdəsinə götürüb. Yuxudan oyadıldığını, dindirisi, qraflığın qanuni sərəncam və tələblərini K. həddən artıq qaşqabaqlı qarşılayıb, axırda da məlum olub ki, buna, müəyyən mənada, haqqı varmış, çünki deyinə görə, guya, qrafın çağırtdığı yerölçəndir. Təbii ki, bu deyilənləri yoxlayıb axırına çıxmağı Şvartser, ən azı, özünün formal vəzifə borcu bilib Frits cənablarından xahiş edir ki, baş idarədən öyrənsin, görsün belə bir adamın gəlişini, doğrudan da, gözləyirlərmi və bu barədə ona məlumat versin.

Araya yenə sakitlik çökdü, Frits orada öyrənir, burada isə onun cavabını gözləyirdilər. K. qətiyyətlə halını pozmamışdı, heç üzünü də bu yana çevirməmişdi, narahatlıq-zad keçirmirdi, eləcə gözünü döyüb qabağa baxırdı. Şvartserin hirsə ehtiyatkarlığın bir-birinə çulğalaşdığı bu danışıqı K.-da qəsrdəki xırda adamların diplomatik bacarığı barədə

müəyyən bir təsəvvür oyatdı. Görünür, onlardan heç can-fəşanlıq da əskik deyilmiş...

Deyəsən, baş idarədə də gecə növbəsi çəkirləmiş, lap tez cavab verdilər, çox çəkmədi, Fritsin zəngi eşidildi. Xəbər həddən artıq qısa oldu, çünki Şvartser o saat hirsələnib dəs-təyi asdı.

– Dedim axı! – səsinə qaldırdı. – Yerölçən-zad deyil, avaranın, yalançının, sərgərdanın biridir, hələ, bəlkə də, bir az o yana...

K. bir anlığa düşündü ki, indi hamı, Şvartser də, kənd-lilər də, meyxanaçı da, onun arvadı da K.-nin üstünə düş-çək. Heç olmasa, ilk hücumdan qorunmaq üçün başını yorğanın altına soxdu. Telefon bir də dilləndi, K.-ya elə gəldi ki, bu dəfə lap ucadan səsləndi. Başını asta-asta təzədən çölə çıxardı. Söhbətin yenə K.-dan gedəcəyi inandırıcı olmasa da, hamı donub qalmışdı. Şvartser telefona doğru yeridi. Uzun-uzadı söhbətdən sonra lap astadan dilləndi:

– Deməli, səhvdir? Heç yaxşı olmadı. İdarə başçısının özü zəng vurub? Qəribədir, çox qəribədir. İndi bəs mən yerölçən cənablarına nə deyim?

K.-nin da qulağı onlardaydı. Deməli, qəsrədən onun yerölçən olduğunu təsdiqləyiblər. Bir tərəfdən bu, xeyrinə deyildi, məlum olurdu ki, qəsrədən onun barəsində hər şeyi bilirlər, qüvvələr münasibətini ölçüb-biçiblər, indi də müba-rizəni təbəssümlə qarşılayırlar. Digər tərəfdən də xeyri-nəydi, çünki, ehtimal ki, ona o qədər də məhəl qoymaya-caqdı, burada ümid etdiyindən də sərbəst gəzib-dolana-caqdı. Yerölçənliyini bu cür arxayın, inamlı qarşılamaqları ilə onu daimi qorxu altında saxlaya biləcəklərini güman edirdilərsə, yanılırdılar; bundan azca üzşərgələndi, ancaq bu, tezcə də keçib getdi.

Çəkinə-çəkinə ona doğru yaxınlaşan Şvartseri K. əli ilə rədd elədi; meyxanaçının otağına keçmək təklifini də yaxın qoymadı, yalnız onun gətirdiyi içkini alıb sahibənin verdiyi ləyəni, sabunla dəsmalı götürdü, heç camaatın otağı boşalt-masını da tələb edəsi olmadı, çünki özləri üzələrini o yana çevirib çölə təpildirilər ki, K. sabah onları tanıya bilməsin. İşığı söndürdülər, axır ki, K. dincələ bildi. Dərin yuxuya gedib səhərəcən yatdı, yalnız bir-iki dəfə ora-bura qaçısan siçovullar ona mane oldu.

Səhər yeməyindən sonra – meyxanaçının dediyinə görə, K.-ya edilən bütün xidmətlərin hamısı kimi, bu səhər yeməyinin xərcini də qəsr ödəyəcəkdi – o, kəndə gəzməyə çıxdı. Dünənki hərəkətləri, lazımi məsələlər barədə indiyə qədər xəyalən dindirdiyi meyxanaçı lal bir üzrxahlıqla ətrafında fır-fır fırlandığından K.-nın ona yazdığı gəldi və kişini yanında oturtdu. Xeyli söhbət etdilər.

– Qrafla tanışlığım yoxdur, – K. dilləndi, – deyilənə görə, yaxşı işə yaxşı pul verən adamdır, doğrudurmu? Mənim kimisi elini obasını atıb çöllərə düşürsə, gərək qayıdanda evə əliboş dönməsin.

– Qoy cənab bu barədə narahat olmasın, mən hələ az qazanandan şikayətlənən görməmişəm.

– Hmm, axı mən elə qorxaqlardan deyiləm, lap qrafa da öz fikrimi qıpqırmızı deyərəm, ancaq ağalarla işi dinc yolla həll eləsən, yaxşıdır.

Meyxanaçı pəncərənin qırağında üzbəüz oturmuşdu, yerini rahatlamağa ürək eləməirdi, bütün söhbət boyu qorxu dolu iri, qonur gözlərini K.-dan çəkə bilmirdi. Əvvəlcə K.-ya sığınana oxşayırdı, indi isə, elə bil, bir ayağını qaçaraq qoymuşdu. Qraf barədə sorğu-suala tutulacağındanmı qorxurdu? “Cənab” hesab elədiyi K.-nın etibarsızlığındanmı çəkinirdi? Bu yazığın canını qovğadan qurtarmalıydı. Saatına baxıb dedi:

– Hə, tezliklə köməkçilərim gələcək, onları burada yerləşdirə biləcəksənmi?

– Əlbəttə, cənab, amma onlar səninlə qəsrə qalmayacaqlarmı?

Bu yolla həm qonaqlardan, həm də bir bəhanəylə qəsrə göndərmək istədiyi K.-dan asanlıqla qurtarmaq istəmirdimi?

– Hələ dəqiq deyil, – K. cavab verdi, – gərək əvvəlcə öyrənəm görəm, işimin adı nə olacaq. Burada, aşağıda işləyəsi olsam, onda elə burada da qalmağımız məsləhətdir. Həm də qorxuram ki, qəsrdəki həyat ürəyimə yatmasın. Mən həmişə sərbəst olmaq istəyirəm.

– Sən qəsrə tanıyırsan, – meyxanaçı astadan dilləndi.

– Əlbəttə, tanıyıram, vaxtından əvvəl hökm vermək olmaz. Qəsr barədə hələlik bildiyim odur ki, peşəkar yerölçəni necə axtarıb tapmağı yaxşı bilirlər. Bəlkə, ayrı üstünlükləri də var.

K. bunları deyib ayağa qalxdı ki, narahatlığından dodaqlarını çeynəyən meyxanaçının canını sıxıntıdan qurtarsın. Bu kişinin inamını qazanmaq o qədər də asan deyilmiş.

Çölə çıxmaq istəyəndə K.-nin gözünə qara çərçivəyə salınmış tutqun bir şəkil sataşdı. Bunu hələ yataqda ikən gözləri almışdı, lakin uzaqdan onun xırdalıqlarına vara bilməmiş, elə bilmışdi ki, şəkli çərçivədən çıxarıblar, gözünə dəyən də yalnız onun arxa taxtasıdır. Ancaq indi məlum olurdu ki, şəkildir – əlli-əlli beş yaşlarında bir kişinin yarım-gövdə şəklidir. Başını sinəsinə endirdiyindən gözlərini seçmək olmurdu, düynələnmiş enli alnı, iri, əyri burnu da aşağı enmişdi. Başını aşağı əydiyindən çənəsi sinəsinə sıxılmış, saqqalı döşünə dağılmışdı. Sol əli daraq kimi sıx saçlarına girmişdi, lakin başını dartıb qaldırası halı yox idi.

– Kimdir? Qrafdır? – K. şəklin qarşısında ayaq saxlayıb meyxanaçıya baxmadan soruşdu.

– Xeyr, – meyxanaçı cavab verdi, – qalabəyidir.

– Nə gözəl qalabəyiniz var, söz ola bilməz, heyif ki, belə kişidən o cür qanacaqsız oğul törəyib.

– Yox, – deyib meyxanaçı K.-ni azca özünə tərəf çəkdi və qulağına pıçıldadı. – Şvartser dünən şişirdirdi, onun atası qalabəyinin köməkçilərindəndir, özü də lap kiçiklərindən.

Həmin anda meyxanaçı K.-ya uşaq təsiri bağışladı.

– Əclaf! – deyib K. bərkdən güldü, lakin meyxanaçı bu gülüşə qoşulmadı, sözünə davam etdi:

– Onun atası da böyük adamdır.

– Yeri, yeri! Sənin gözündə hamı böyükdür. Bəlkə, mən də?

– Sən? – çəkinə-çəkinə desə də, ciddi dedi. – Səni böyük saymıram.

– Pis müşahidən yoxdur. Düzünü desək, mən, doğrudan da, özümü böyük saymıram. Bəlkə, elə ona görə də böyüklərə hörmətim səninkindən az deyil, ancaq mən sən kimi düzünü deməyi, başçılara itaətimi etiraf etməyi bacarmıram.

Ona təsəlli verib özünə tərəf çəkmək üçün K. əlini yüngülcə kişinin üzünə toxundurdu. Meyxanaçı da azca gülümsədi. Pambıq kimi yumşaq, tüksüz sifətindən cavanca oğlana oxşayırdı. Köklüyündən dirsəkləri ömründə bədəninə dəyməyən, balaca nəfəsliyin arxasındakı mətbəxdə

əlləşən gəmi kimi bu enli, yaşlı qadına haradan ürcah olmuşdu? Bundan sonra K. çox da dərinə gedib onun yenicə yaranmış təbəssümünü ürkütmək istəmədi. İşarə verib meyxanaçıya qapını açdırdı, özünü gözəl bir qış səhərinin qoynuna atdı.

Budur, dörd yana səpələnib minbir mənzərə yaratmış nazik qar örtüyünün yuxarıdakı qəsrə daha da qabarıqlaşdırdığı cizgiləri açıq havada öz gözləriylə gördü. Deyəsən, kəndə baxanda yuxarıdakı dağa daha az qar düşmüşdü. K. indi qarın içi ilə dünənkindən də çətin yeriyirdi. Qar burada daxmaların pəncərələrinə qədər qalxıb alçaq damların belindən ağır bir yük kimi basırdı, lakin yuxarıdakı dağın döşündə nə vardısı, hamısı azad bir quştək yüngülcə göylərə baş çəkirdi.

22

Uzaqdan baxanda qəsr K.-nin təsəvvürlərinə uyğun gəlirdi. Bu, nə qədim cəngavərlik qəsr, nə də yeni, cah-calallı tikiliydi, çoxusu bir-birinin qoynuna qısılmış evlərdən, az qismi isə ətrafa yayılmış ikimərtəbəli binalardan ibarət bir qalaydı. Qəsrliyini bilən olmasaydı, elə hesab edərdi ki, balaca bir şəhərdir, K.-nin gözünə təkə bir qüllə sataşdı, yaşayış binasının ki idimi, kilsənin ki idimi, bilmək olmurdu. Başında sağsağanlar dolaşdı.

Gözlərini qəsrəndən çəkmədən K. yoluna davam etdi, daha onu heç nə maraqlandırmırdı. Ancaq yaxınlaşdıqca ümidləri boşa çıxırdı. Bu ki bir topa kənd evindən ibarət miskin bir şəhərdir, fərqi bircə ondaydı ki, buradakı evlər daşdan tikilmişdi. Lakin divarların suvağı çoxdan tökülmüş, daşlar da, elə bil, quzulmuşdu. K.-nin doğulduğu balaca şəhərdir bir an gözləri önünə gəldi, heç də bu adlısanlı qəsrəndən geri qalmırdı. Söhbət buraya baxmaqdan gəldisə, K. o uzunluqda yolu gəldiyinə peşmançılıq keçirər, çoxdan olmadığı doğma yurduna getməyi bundan üstün tutardı. O, xəyalında doğma şəhərindəki kilsə qülləsini buradakı qüllə ilə müqayisə etdi. Vətəndəki qırmızı kirəmitli, sallaq damlı qüllə qürurla, vüqarla dümdüz baş alıb göylərə ucalan, bir topa alçaq evlə müqayisədə xidmət edən, yeknəsəq, darıxdırıcı iş günlərindən sonra isə mərasim meydanına çevrilən adicə bir binaydı – bundan başqa nə tikə bilirik ki?! Burada gözə çarpan bu yeganə qüllə isə indi məlum olduğu kimi, ya yaşayış evinin, ya da daş

sarayın yeganə qülləsiydi, bir hissəsi incə sarmaşığıla örtülmüşdü. Buradakı sınıq-saxaq diş-diş divarları göylərə ucalan eyvanla tamamlanmış, indi günəşdə bərq vuran xırda pəncərələri – onda da nəşə bir mənasızlıq vardı – ürkək uşağın əlindən çıxmış şəkildəki kimi səliqəsiz, biçimsiz, yalınqat, dəyirmi tikiliydi. Sanki, evin ən ucqar otaqlarından birinə çəkilmiş nisgilli, guşənişin sakinlərindən kimsə damı deşib yuxarı çıxmışdı ki, özünü xalqa göstərsin.

K. yenə sakitcə dayanmışdı, elə bil, sakit dayananda hökm çıxarmaq gücü xeyli artırdı. Ancaq bu sakitliyi də pozdular. Yanında ayaq saxladığı kənd kilsəsinin arxasında – əslində, bu, camaatın hamısını tutsun deyə genişləndirilmiş anbarsayağı bir kapellaydı – məktəb vardı. Müvəqqətiliklə qədimliyi qəribə şəkildə özündə birləşdirən alçaq, uzunsov bina hal-hazırda qarlı çölə çevrilmiş dəmir çəpərli bağın arxasında yerləşirdi. Uşaqlar müəllimləri ilə bayıra çıxdı. Hər tərəfdən müəllimlərini sıx-sıx dövrəyə almışdılar, hamısının gözü ona dikilmişdi, danışığlara ara vermək istəmirdilər. K. onların iti danışığını qəti başa düşmürdü. Çiyinləri batıq, alçaqboy, məzəli görünməyə də, özünü şax tutub yeriyən cavan müəllimin gözü K.-ni xeyli uzaqdan almışdı, hər halda, bu dəstədə K. yeganə boylu-buxunlu adam idi. Bu hökmlü balaca kişini qonaq kimi birinci K. salamlayası oldu:

– Salam, cənab müəllim.

Müəllimin əlini əlinə vurmağı ilə uşaqların səsini kəsməyi bir oldu, bu qəfil sakitlik onun deyəcəyi sözlərə, bir növ, hazırlıq idi və deyəsən, özünün də xoşuna gəlmişdi.

– Qəsə baxırsınız? – müəllim K.-nin gözləmədiyi yumşaq bir səslə soruşdu, ancaq elə soruşdu ki, sanki, bu işi mənasız bir şey sayırdı.

– Bəli, – K. cavab verdi, – bu yerlərə nabelədən, dünən axşam gəlmişəm.

– Qəsə xoşunuza gəlmir? – müəllim tələsik soruşdu.

– Necə? – K. özünü itirib suala sualla cavab verdi, sonra səsini endirib davam etdi. – Soruşursunuz ki, xoşuma gəlir? Haradan bilirsiniz ki, xoşuma gəlmir?

– Qonaqlardan heç kəsin xoşuna gəlmir, – müəllim cavabında dilləndi. Burada kiməsə toxunan bir söz demək üçün K. söhbətin səmtini dəyişdi:

– Yəqin ki, qrafı tanıyırsınız?

– Xeyr, – deyib müəllim üzünü çevirmək istədi. K. isə əl çəkməyib bir də soruşdu:

– Necə? Tanımırsınız?

– Haradan tanımalıyam? – müəllim astadan dillənib fransızca ucadan əlavə etdi. – Bu günahsız körpələrə yazığınız gəlsin.

K. bu fürsətdən istifadə edib bir də soruşdu:

– Cənab müəllim, haçansa Sizə baş çəkə bilərəmmi? Burada çox qalası olacağam, elə indidən özümü tənha hiss edirəm. Nə kəndli kimi kəndliyəm, nə də qəsrli kimi qəsrli.

– Kəndli ilə qəsrli arasında o qədər də böyük fərq yoxdur.

– Ola bilər, ancaq bununla mənim nəyim dəyişir ki?!

24 Haçansa Sizə gələ bilərəmmi?

– Şvanenqassədə qəssabın evində yaşayıram. – müəllimin bu cavabı dəvətdən çox ünvan verməyə oxşayırdı, bununla belə K. yenə dilləndi:

– Oldu, gələrəm.

Müəllim başı ilə razılıq etdi, haylı-küylü uşaqlara qoşulub getdi. Tezliklə hamısı sərt enişli döngədə yox oldular.

K.-nin əhvalı pozulmuş, söhbət onu tutmuşdu. Bura gələndən birinci dəfəydi ki, əməlli-başlı yorğunluq hiss edirdi. Onu yoran gəldiyi yolun uzunluğu deyildi, ömrünü-gününü piyada gəzməkdə, dincini ala-ala yolların bağrını sökməkdə keçirməmişdimi? Budur, indi sonsuz gərginliyin nəticəsi vaxtından əvvəl özünü göstərirdi. Yeni tanış tapmaq yolunda durub-dincəlmirdi, amma hər yeni tanışlıq da yorğunluq üstünə yorğunluq gətirirdi. İndiki halında, heç olmasa, gəzə-gəzə qəsrin qarısına qədər getmək istəməsi tamam yersiz idi.

Ona görə də yerindən tərpənmədi, yol isə qurtarmaq bilmirdi. Əslində, kəndin baş yolu sayılan bu küçə qəsre getmirdi, bir az ona yaxınlaşırdı, sonra isə, sanki, bilə-bilə yana burulur, qəsrdən aralanmasa da, hər halda, ona yaxınlaşmırdı da. K. səhərdən gözləyirdi ki, yol indicə qəsre burulacaq, elə bu niyyətlə də yoluna davam edirdi. Açıq-aşkar yorulduğuna görə küçədən qırağa çıxmağa çəkinir, ucu-bucağı görünməyən kəndin uzunluğuna heyrlənirdi: hər yerdə də eyni balaca daxmalar, buz bağlamış pəncə-

rələr, qar, kimsəsizlik... Axır ki, bu tilsimli küçədən aralana bildi, dar bir dalan onu qoynuna aldı, qar getdikcə qalınlaşdı, dizəcən batan ayaqlarını yerdən üzmək çətinləşdi, onu tər basdı, qəflətən dayandı və daha yeriyə bilmədi.

Eybi yox, yalqızlığa düşməmişdi ki. Sağrı, solu kəndli daxmalarıydı. Qarı əliylə yumrulayıb pəncərələrdən birinə atdı. O saatca qapı açıldı – bu kənddə indiyə qədər üzünə açılan birinci qapı; başını yana əymiş dəri gödəkçəli, zəif cüssəli, mehriban, yaşlı bir kəndli göründü.

– İcazə olarmı, bir az Sizdə dincimi alam, yaman yorulmuşam, – K. soruşdu. Qocanın dediklərindən heç nə eşitmədi, ona doğru uzanan taxtadan yapışdı, kişi çəkib onu qardan çıxardı, K. bir-iki addım atıb özünü otağa saldı.

Alatoranlıq içində iri bir otaq. Bayırdan gələnin gözü əvvəlcə heç nəyi almadı, səndələyib paltar təknəsinə dəydi, qadın onu tutub saxladı. Hansı küncdənsə uşaqların hay-harayı eşidildi. Başqa bir səmtdən burula-burula qalxan tüstü-duman alaqqaranlıq otağı zülmətə döndərdi. K., elə bil, buludların arasında qaldı.

– Keflidir ki! – kimsə dilləndi.

– Kimsiniz, nəçisiniz? – başqası hökmlü bir səsle soruşub, deyəsən, üzünü qocaya tutdu. – Niyə onu içəri gətirdin? Hər yoldan ötəni evə buraxarlar?

– Mən qraflığın yerölçəniyəm, – K. dillənib hələ də gözüne görünməyən adamların qarşısında özünə haqq qazandırmağa çalışdı.

– Ax, yerölçəndir. – Qadın səsi eşidildi və araya tam sakitlik çökdü.

– Məni tanıyırsınız? – K. soruşdu.

– Əlbəttə, – həmin səs qısaca cavab verdi.

K.-ni tanımaları hələ nəsə demək deyildi.

Axır ki, tüstü-duman ayazıdı, K. asta-asta yan-yörəsini seçə bildi. Deyəsən, adi günlərindən biri idi. Qapının ağzında paltar yuyurdular. Tüstü-dumansa başqa tərəfdən, o üzdəki ləyəndən gəlirdi. K. indiyə qədər bu böyüklükdə ləyən görməmişdi, təqribən, iki çarpayı enindəydi, – buğlan suda iki kişi çimirdi. Ən heyrətlisi, niyə heyrətli olduğu bilinməsə də, sağ künc idi. Otağın arxa divarındakı yeganə böyük bacadan çox güman ki, həyətdən solğun qar işığı süzülür, küncdəki hündür kürsüdə yorğun-arğın sərələnmis

qadının paltarına ipək parıltısı verirdi. Qadın körpə bir uşağı sinəsinə sıxmışdı. Yan-yörəsində bir neçə uşaq oynayırdı, o dəqiqə bilinirdi ki, kəndli uşaqlarıdır, ancaq, deyəsən, özününkülər deyildi. Təbii ki, xəstəlik, yorğunluq kəndliləri də nəcibləşdirir.

– Əyləşin! – kişilərdən biri dilləndi. Fısıltılı, ağzıaçıq, topasaqqal bir kişiydi, baxanda adamı gülmək tuturdu, əlini ləyəndən çölə çıxarıb sandığı göstərdi və bu zaman qaynar suyu K.-nın üz-gözünə sıçratdı. K.-nı içəri buraxan qoca xeyli vaxtdı ki, sandığın üstündə oturub mürgü döyürdü. K. ona yer göstərdikləri üçün təşəkkür etdi. Daha ona məhəl qoyan olmadı. Paltar təknəsinin yanındakı sarışın, gənc, dolu qadın yuya-yuya zümzümə edirdi, çimən kişilər gərnəşib o biri üzə çevrildilər, uşaqlar onlara sarı gəlmək istədi, lakin şappılı ilə üstlərinə sıçrayan, bir hissəsi də K.-ya çilənən sudan qorxub geri çəkildilər. Kürsüdəki qadınsa cansız adamlar kimi uzanıb heç döşündəki uşağa da baxmırdı, eləcə gözlərini tavana dikmişdi.

26

Çox güman ki, K. bu qadına, duruşunu dəyişməyən bu gözəl, nisgilli görkəmə baxa-baxa yuxuya getmişdi, çünki ucadan eşitdiyi səsə ayılında gördü ki, başını yanındakı qocanın çiyininə söykəyib. Kişilər çimib qurtarmış, indi də sarışın qadının bayaqdan göz olduğu uşaqları qucaqlarına alıb gerli-geyincəkliləri K.-nın qarşısında dayanmışdılar. Məlum oldu ki, çığırğan topasaqqal, bu iki kişinin arasında sözü keçməyənlərdəndir. Topasaqqaldan boyca kiçik olan o biri kosa tayı isə ləng düşünən, enlikürək, enlisifət, sakit bir adamıydı, başını da sinəsinə əymişdi.

– Cənab yerölçən, – deyərək o müraciət etdi. – Siz burada qala bilərsiniz. Bu cür nəzakətsizliyə görə üzr istəyirəm.

– Qalmaq fikrim yox idi, – K. cavab verdi, – istəyirdim, azca dincimi alım. Xeyli dincəldim, indi isə gedirəm.

– Yəqin ki, qonaq sevmədiyimizə təəccüblənirsiniz, – kişi dilləndi, – bizdə qonaqpərvərlik adət deyil, qonaq-zad istəmirik.

Yuxudan sonra xeyli ayıldığından, qabaqkına nisbətən hər şeyi yaxşı qavradığından K. bu sözlərin səmimiyyətinə sevindi. Hərəkətlərində bir sərbəstlik yarandı, çəliyini gah bura, gah ora dirəyib kürsüdə oturmuş qadına yaxınlaşdı. Yeri gəlmişkən, o, bədəncə otaqdakıların hamısından iriydi.

– Bəs nə, – K. dedi, – qonaq nəyinizə lazımdır? Amma hərdən peyda olur, məsələn, mənim kimi, yerölçəndən-zaddan.

– Bilmirəm, – kişi ağır-ağır cavab verdi. – Sizi çağırın gətiriblərsə, deməli, lazımsınız, bu, tək-tük olan şeydir, ancaq biz, bizim kimi xırda adamlar adi qaydayla oturub-dururuq, bunu bizə irad tutmaq olmaz.

– Yox, yox, – K. cavab verdi, – mən yalnız Sizə minnətdarlığımı bildirirəm, Sizə və buradakıların hamısına. – Və heç kəsin gözləmədiyi bir cəldliklə çevrilib qadının qarşısında dayandı. Qadın yorğun, mavi gözlərini ona dikdi, buradan baxanda o üzü görünən ipək baş yaylığı alnına düşmüşdü, döşündəki uşaq yatırdı.

– Sən kimsən? – K. soruşdu.

– Qəsrin qızlarından biri, – qız sözləri elə-belə ortaya atdı, bilinmədi, bu nifrət K.-yamı aiddi, yoxsa öz cava-bınanı.

Bunların hamısı bir anın içində oldu, kişilərin biri K.-nın sağını, biri də solunu kəsirdi, sanki, ayrı cür dil tapa bilmirdilər, kırımışca qolundan tutub var gücləri ilə onu qarıya sürüdülər. Bu vaxt yaşlı kişi nəyəsə sevinib əlini əlinə vurdu. Paltaryuyan qadın da hay-küyləri göyə qalxan uşaqlara qoşulub güldü.

K.-ni küçənin ortasına atıb astanadan ona göz qoyurdular. Yenə qar yağdı, ancaq, deyəsən, hava bir az açılmışdı. Topasaqqal özünü saxlaya bilməyib qışqırdı:

– Fikriniz haradır? Bu yol qəsrə gedir, bu işə kəndə.

K. ona cavab vermədi, üzünü o birisinə, qətiyyətinə baxmayaraq, xeyli mülayim görünən kişiye tutub dedi:

– Siz kim oldunuz? Burada dincimi aldığıma görə kimə minnətdar olmalıyam?

– Dabbaq Lazemanam, – ona cavab verdilər, – ancaq minnətdarlıq-zad lazım deyil.

– Yaxşı, bəlkə, yenə üz-üzə gəldik.

– İnanmıram, – kişi dedi.

Elə həmin an topasaqqal əlini yuxarı qaldırıb çığdı:

– Gün aydın, Artur, salam, Yeremias!

K. çevrilib baxdı, deməli, bu kənddə küçəyə adam da çıxarmış! Qəsr tərəfdən bir-birindən seçilməyən ortaboylu iki cavan adam gəlirdi, bu caydaq oğlanların ikisi də tarım

çəkilməmiş paltar geymişdi, üzdən də bir-birlərinə yaman oxşayırdılar. Sifətlərinin rəngi tünd-qonura çalır, sivri saqqalları məzəli qaralığı ilə seçilirdi. Belə qarlı küçədə adamı heyrətə gətirən bir sürətlə yeriyirdilər, ayaqlarını çox yüngül, həmahəng atırdılar.

– Hara belə? – topasaqqal qışqırdı. Onlarla yalnız bu cür, qışqıra-qışqıra danışmaq olardı, çünki ayaq saxlamadan, yeyin-yeyin yeriyirdilər.

– İşimiz var! – gülə-gülə cavab verdilər.

– Harada?

– Meyxanada.

– Mən də ora gedirəm! – K. birdən hamıdan bərk qışqırdı, istəyirdi ki, onu da götürsünlər. Bu oğlanlarla tanışlıq könlündən olmasa da, hər halda, həyan idilər, yaxşıca bələdçiydilər. K.-nin dediyini eşitdilər, ancaq başlarını bulayıb yollarına davam etdilər.

28

K. hələ də qarda batıb qalmışdı, ayağını çəkib çıxarmağa, növbəti addımı atıb bir də batmağa qəti həvəsi yox idi. K.-ni, axır ki, çölə atdıqlarından razı qalmış dabbaqla yoldaşı bir neçə dəfə geri qanrılıb ona baxdılar, çətinliklə ayaqlarını sürüyüb azca aralanmış qapıdan özlərini içəri saldılar. K. isə qalın qarın ortasında tək-tənha qaldı.

“Bura bilərəkdən yox, təsadüfən düşmüş olsaydım, ümitsizliyə qapılmaq üçün gözəlcə imkandı” fikri haradansa ağına gəldi.

Bu vaxt sol tərəfdəki daxmanın xırdaca pəncərəsi açıldı. Bağlı olanda tox göy rəngə çalır, bəlkə də, qarın əksiydi. Elə xırdaydı, hətta açılanda da çölə baxanın sifətini tam görmək olmurdu, yalnız gözləri – çuxura düşmüş qonur gözləri işıldaırdı.

– Hələ yerindən tərpənməyib, – K. titrək qadın səsi eşitdi.

– Yerölçəndir, – kişi səsi dilləndi.

Sonra kişi pəncərəyə tərəf gəldi, mülayim, lakin elə bir səsle soruşdu ki, deyərdin, küçədə, evin qabağında hər şeyə cavabdeh budur.

– Kimi gözləyirsiniz?

– Kirşə gözləyirəm, bəlkə, məni də götürdü, – K. dedi.

– Buradan kirşə keçmir, – kişi cavab verdi, – gediş-gəliş yoxdur.

– Bəs bu, qəsrə gedən yol deyil?! – K. etirazını bildirdi.
 – Doğrudur, amma gediş-gəliş yoxdur, – kişi aşkar bir qəddarlıqla cavab qayıtdı.

Sonra hər ikisi susdu. Lakin kişi, deyəsən, nəşə fikirləşdi, çünki tüstü çıxan pəncərəni hələ də açıq saxlayırdı.

– Nə axmaq yoldur, – K. kişini söhbətə çəkmək məqsədilə dilləndi.

– Hə, elədir, – o da çox kəsə cavab verdi. Ancaq azca sonra əlavə etdi. – İstəsəniz, Sizi kirşəylə aparardım.

– Zəhmət olmasa, yaxşılığınızı əsirgəməyin, – K. sevincək cavab verdi, – nə qədər istəyəcəksiniz?

– Heç nə qədər, – kişi dedi. K.-nı təəccüb götürdü.
 – Siz yerləcənsiniz axı, – kişi öz fikrini bir az da xırdaladı, – özü də qəsrin adamısınız. Hara getmək istəyirdiniz?

– Qəsrə, – K. tələsik dilləndi.

– Onda aparmıram, – kişi o saatca cavab verdi.

– Axı mən qəsr adamıyam, – K. kişinin öz sözünü özünə qayıtdı.

– Ola bilər, – kişi boyun qaçıran adamlar kimi dilləndi.

– Yaxşı, onda meyxanaya aparın.

– Bax bu, başqa məsələ, indicə kirşəni çıxarıram.

Bunların heç biri xüsusi səmimiyyətin təzahürü deyildi, K.-nı, bir növ, öz evinin həndəvərindən uzaqlaşdırmaq istəyən hiyləgər, qorxaq, quru bir adamın öteri cəhdidi.

Həyət qapısı açıldı, ələngə ata qoşulmuş, yüngül yüklər üçün nəzərdə tutulan, oturacaqsız, dayaz, balaca kirşə çölə çıxdı, arasında da büzüyük, sısqsa, axsaq bir kişi. Yun şalı bərk-bərk başına doladığından ovurdları batıq, qırmızı, zökəmli sifəti daha da balacalaşmışdı. Kişi açıq-aşkar xəstəydi, təkcə K.-nı buradan uzaqlaşdırmağın xətrinə çölə çıxmışdı. K. buna bənzər bir şey dedi, amma kişi əli ilə rədd elədi. K. bircə onu öyrənə bildi ki, bu adam arabaçı Qərştekerdir, belə yöndəmsiz kirşəni gətirməyinin səbəbi də onun əl altında olmasıdır, başqasını çıxarmaq xeyli vaxt istəyirdi.

– Əyləş, – deyib kişi qamçı ilə kirşənin arxasını göstərdi.

– Sizin yanınızda oturaram, – K. dilləndi.

– Mən ayaqla gedəcəyəm, – Qərşteker cavab verdi.

– Niyə axı? – K. soruşdu.

– Ayaqla gedəcəyəm, – Qərşteker təkrar elədi, o saatca da kişini öskürək tutdu, yazığı elə silkələdi ki, var gücünü toplayıb əli ilə kirşənin qırağından yapışdı. K. daha heç nə demədi, kirşənin arxasında oturdu, öskürək asta-asta keçib getdi və onlar yola düzəldilər.

Artıq qəribə bir qaranlığa bürünmüş yuxarıdakı qəsr elə günü bu gün ora çatmaq arzusuyla alışıb-yanan K.-dan yenə də uzaqlaşırı. Qəsrə müvəqqəti ayrılığa işarə kimi zəng səsləri eşidildi, heç olmasa, bircə anlığa adamın qəlbini titrədən bu şən səs qanadlanıb ətrafa yayıldı, ancaq onda nəşə bir kədər də vardı; elə bil, gizləndə çəkilən ürkək həsrətin yerinə yetəcəyindən qorxurdu. Lakin tezliklə bu böyük zəng susdu, onu balaca, zəif, biravazlı zəng əvəz etdi – bəlkə, yuxarıdan, bəlkə də, elə kəndin özündən. Bəlkə, səs onların ağır yerisinə, arabaçının yazıq, miskin görkəminə daha çox yaraşırı.

– Ey, – K. birdən səsləndi. Artıq kilsəyə çatmışdılar, meyhanaya az qalırdı, daha K.-nın qorxusu yox idi, – mənə kirşəyə oturdub gəzdirməyinə səhərdən mat qalmışam, məgər buna ixtiyarın var?

Qərşteker heç vecinə də almadı, atın böyrü ilə kirmişçə yoluna davam etdi.

– Ey! – K. səsləyib kirşədəki qardan yumruladı, onu düz Qərştekerin qulağına ilişdirdi.

Kişi ayaq saxlayıb arxaya döndü. K. xeyli əldən düşmüş bu büzüşük bədəni, qırmızı, yorğun, uzunsov sifətindəki biri girdə, digəri sallaq iki müxtəlif yanağı, matlıqdan açıla qalmış ağızı, çoxusu töküldüyündən təklənib uzanmış dişləri lap yaxından görəndə – çünki kişi dayanmış, kirşə isə azca qabağa getmişdi – bayaq hirsindən dediyi sözləri indi ürək yanğısı ilə təkrarlayıb soruşdu ki, onu gətirdiyinə görə Qərştekeri incidə bilərlərmi.

– Nə istəyirsən axı? – heç nə başa düşməyən Qərşteker soruşdu, amma sualına cavab gözləməyib atı müşqurdu və onlar yollarına davam etdilər.

İKİNCİ FƏSİL

Meyxanaya çatanda – K. buranı yolun döngəsindən tanıyırdı – təəccüblü də olsa, tamam qaranlıq çökmüşdü. Yəni bu qədər gəzib-dolaşmış? Öz hesabına görə bir-iki saat olardı-olmazdı, halbuki səhər tezdən çıxıb, heç nahar da yadına düşməyib, beş-on dəqiqə bundan qabaq hər yan gündüz işığına qər q olduğu halda, indi əməlli-başlı qaranlıq düşüb.

– Gün gödəlib, xeyli gödəlib! – K. öz-özünə deyindi, sürüşüb kirşədən yerə düşdü və meyxanaya tərəf getdi.

Meyxanaçı yuxarıda, evin qabağında balaca artırmada dayanıb əlindəki fənəri başının üstünə qaldırmışdı, qımışa-qımışa onun yolunu işıqlandırır. K. arabaçının hərəkətlərini beynində dolandıraraq ayaq saxladı, qaranlıqda haradansa öskürək səsi gəldi; o idi. Eyb etməz, haçansa bir də görüşərlər. Hər iki tərəfdən qarını kəsdirən kişiləri yalnız itaətlə onu salamlayan meyxanaçının yanına qalxanda görə bildi. Fənəri meyxanaçının əlindən alıb onların üzünü işıqlandırdı, bir az qabaq rastlaşdığı adamları: Artur, Yeremias dedikləri. Hər ikisi onu hərbi qayda ilə salamladı. Əsgərlik vaxtını – ömrünün ən xoşbəxt çağlarını gözləri önünə gətirib güldü.

– Kimsiniz, nəçisiniz? – soruşub bir-bir onları gözdən keçirdi.

– Sizin köməkçiləriniz, – ona cavab verdilər.

– Köməkçilərdir, – meyxanaçı astadan təsdiqlədi.

– Necə? – K. soruşdu. – Gətirdiyim, gözlədiyim etibarlı köməkçilər sizsiniz?

Deyiləni təsdiqlədilər.

– Yaxşı ki, – K. xeyli fasilə verib dilləndi, – yaxşı ki, gəldiniz. – Aradan bir az keçəndən sonra yenidən dilləndi.

– Onu da deyim ki, çox gecikmişiniz, yaman məsuliyyətsiz adamsınız.

– Yol uzaq di, – hansısa dilləndi.

– Uzaqlığına uzaqdır, – K. təsdiqlədi, – ancaq mən sizinlə rastlaşanda qəsrdən gəlirdiniz.

– Hə, – hər ikisi qısaca cavab verdi.

– Aparatlar hanı? – K. soruşdu.

– Yoxumuzdur.
 – Sizə etibar olunan aparatları deyirəm.
 – Yoxumuzdur, – bir də təkrar etdilər.
 – Eh, adamsınız?! Yerölçmə peşəsindən başınız bir şey çıxarır?

– Xeyr.

– Əgər etibarlı köməkçilərsinizsə, bir şey bilməlisiniz axı, – deyib K. onları qabağına saldı, meyhanaya apardı.

Bir azdan, özü də meyhanada – balaca masa arxasında, ortada K., sağ-solunda isə köməkçiləri – oturub kiritmişcə pivə içirdi. Bir masanı da kəndlilər tutmuşdu, dünən axşamkı kimi.

– Sizinlə mənimki çətin olacaq, – deyib K. yenə də onların sifətini tutuşdurdu, – sizi bir-birinizdən necə seçəcəyəm? Yalnız adınız bir-birindən fərqlənir, elə bil, bir cüt... – sözüne ara verdi, sonra istər-istəməz davam etdi, – elə bil, bir cüt ilansınız.

Oğlanlar gülümsədi.

– Başqaları bizi seçə bilir, – deyib özlərinə haqq qazanmışdılar.

– İnanıram, – K. dedi, – özüm də bunun şahidi olmuşam, ancaq mən başqasının gözü ilə baxmıram, öz gözlərimlə də sizi ayıra bilmirəm. Ona görə də hər ikinizə bir adam kimi baxacağam, hər ikinizi də Artur çağıracağam, gərək ki, hansınızinsa adınız Arturdur, eləmi. Səninki, hə? – K. birindən soruşdu.

– Xeyr, – həmin oğlan cavab verdi, – mənim adım Yeremiasdır.

– Fərqi yoxdur, mən ikinizi də Artur çağıracağam. Arturu harasa göndərsəm, Artura bir iş tapşırsam, hər ikiniz gedəcəksiniz. Doğrudur, bunun mənə xeyrindən çox ziyanı olacaq, sizi ayrı-ayrı işə buyura bilməyəcəyəm, ancaq xeyri də az olmayacaq, sizə tapşıracağım hər iş bərabər məsuliyyət daşıyacaqsınız. İş öz aranızda necə bölüşdürəcəyinizin mənə dəxli yoxdur, ancaq gərək hər şeyi bir-birinizin üstünə atmayasınız, siz ikiniz də mənim üçün bir adamsınız.

Oğlanlar götür-qoy edib dedilər:

– Bu heç yaxşı olmadı.

– Olmaz da, bilirəm, ürəyinizdən deyil, amma fikrimi dəyişməyəcəyəm.

Bir kəndlinin masanın dövrəsində vurnuxduğunu K. çoxdandı ki, görmüşdü, kişi, axır ki, qəti qərara gələ bildi, köməkçilərdən hansınasa yaxınlaşıb nəsə pıçıldamaq istədi.

– Bağışlayın, – deyib K. əlini masaya çırpdı və ayağa qalxdı, – bunlar mənim köməkçilərimdir, görmürsünüz ki, məsələ müzakirə edirik? Heç kəsin bizə mane olmağa haqqı yoxdur.

– Oo, buyurun, buyurun, – deyib kəndli qorxa-qorxa geri, dostlarının yanına çəkildi.

– Bir şeyə xüsusi fikir verməlisiniz, – K. təzədən oturub dilləndi. – Mənim icazəm olmadan hər kəslə söhbət etməyə ixtiyarınız yoxdur. Mən burada qəribəm, siz də mənim etibarlı köməkçilərimsiniz, siz də qəribsiniz. Ona görə də biz üç qərib həmişə əlbir-dilbir olmalıyıq, əl verin, görüm. – Hər şeyə hazır olan oğlanlar əllərini K.-ya uzatdılar. – Lazım deyil, çəkin pəncənizi, amma əmrim qüvvədə qalır. İndi gedirəm yatım, sizə də məsləhət görürəm ki, yatasınız. Bu gün bir günümüzü itirdik, sabah iş lap tezdən başlayacaq. Qəsrə getmək üçün xizək tapıb düz saat altıda evin qabağında hazır dayanarsınız.

– Oldu, – birisi dilləndi.

O birisi isə onun sözünü kəsdi:

– Oldu deyirsən, özün də bilirən ki, baş tutan iş deyil.

– Sakit, – K. dedi, – deyəsən, özünüzü bir-birinizdən ayırmaq istəyirsiniz.

Bu dəfə də birinci danışan oğlan dilləndi:

– Haqlıdır, mümkün olan iş deyil, yad adam icazəsiz qəsrə gedə bilməz.

– Bəs icazəni haradan almaq olar?

– Bilmirəm, bəlkə, qalabəyidən.

– Onda icazəni telefonla alarıq, tez olun, qalabəyinə zəng vurun, ikiniz də!

Onlar aparata doğru qaçdılar – aman Allah, necə də itələşirdilər! Gəndən baxanda gülünc itaətkarlıqları vardı – tezəcə də soruşdular ki, K. sabah onlarla qəsrə gələ bilirmi? “Yox!” cavabını, hətta masa arxasındakı K. da eşitdi. Cavab isə daha ətraflıydı: “Nə sabah, nə də başqa vaxt”.

– Mən özüm zəng edəcəyəm, – deyib K. ayağa durdu.

Bayaq kəndlilərdən biriylə olan söz-söhbət nəzərə alınmazsa, indiyə qədər K.-ya və köməkçilərinə çox da

diqqət yetirmirdilər, lakin onun son kəlmələri ümumi maraq doğurdu. Hamı K. ilə birlikdə ayağa qalxdı, meyxanaçı onları geri itələməyə çalışsa da, aparatın yanına toplaşib kişini dar bir dövrəyə aldılar. Hamısına belə bir fikir hakim kəsilməmişdi ki, K.-ya heç cavab da verməyəcəklər. K. xahiş edib onları sakitləşdirdi, bildirdi ki, heç kəsin fikrinə ehtiyac duymur.

Qulaqcıqdan zümzümə səsi gəlirdi, K. indiyə qədər telefonda belə şey eşitməmişdi. Sanki, saysız-hesabsız körpə çıxırtısını bir yerə toplayıb çətinliklə, min bir əzabla vahid, zil bir səs yaratmışdılar – ancaq, əslində, heç çıxırtı da deyildi, elə bil, haçansa itib-batmış avazlardan yaranmış bir nəğməydi – bəli, həmin səs adamın qulağına dəydikcə sənə elə gəlirdi ki, bu təkcə eşitmək üçün yox, həm də insanın dərinliklərinə işləmək üçün ixtira edilmişdir. K. zəng çalmadı, eləcə qulaq asdı, sol qolunu telefonaltına söykəyib dinşədi. Nə qədər dinşədiyini özü də bilmədi; meyxanaçı ətəyindən dartana qədər telefondan aralanmadı. Sahibkar dedi ki, K.-nın arxasınca çapar gəlib.

34

– Çəkil! – özündə olmayan K. birbaşa telefona qışqırdı, çünki oradan da kimsə dilləndi:

– Danışan Osvaldır, bəs Siz kimsiniz? – bağırdı. Çox ciddi, çox təkəbbürlü bir səslə bağırdı. K.-ya elə gəldi ki, hətta arada dil xatası da oldu. Lakin o səsə qarışan növbəti ciddilik həmin səhvi düzəltməyə çalışdı. K. adını deməyə çəkindi. Telefonun əlində aciz qalmışdı, xəttin ucundakı ağzına gələni deyə bilər, dəstəyi qırağa qoyardı, o da xeyirli yollardan birini öz əliylə öz üzünə bağlamış olardı. K.-nın tərəddüdü kişini haldan çıxartdı. – Kimdir axı? – soruşub əlavə etdi. – Oradan tez-tez zəng vurmaları, mənim üçün daha xoş olardı, məgər indicə zəng etməmişdilərmi?

K. bu eyhama məhəl qoymadı, qəfil bir qətiyyətlə dedi:

– Yerölçən cənablarının köməkçisidir.

– Nə köməkçi? Nə cənab? Nə yerölçən?

K.-nın yadına dünənki telefon söhbəti düşdü:

– Fritsdən soruşun, – kəsə cavab verdi. Təəccüblü görünsə də, bu ötkəmliyin xeyri dəydi. Lakin K.-nı öz xeyrindən çox, dövlət işlərinin bir əldə toplanması heyretləndirdi. Cavab belə oldu:

– Bilirəm. Yenə o yerölçən. Hə, hə, nə olsun? Hansı köməkçidir?

– Yozefdir, – K. cavab verdi. Arxasındakı kəndlilərin gurultusu xeyli mane olurdu; öz adını deməməsindən açıq-aşkar narazı qalmışdılar. Lakin K.-nın onlara cavab verəsi halı yox idi, çünki söhbət başını yamanca qatmışdı.

– Yozef? – soruşdular. – Köməkçilərin adı... – kiçik fasilə. Ancaq bilinirdi ki, kimdənsə köməkçilərin adını öyrənirdilər, – Arturdur, Yeremiasdır.

– Bunlar təzə köməkçilərdir, – K. dedi.

– Yox, köhnələrdir.

– Təzələrdir, köhnə mənəm, bu gün cənab yerölçənin dalınca gəlmişəm.

– Xeyr! – telefonda bu dəfə daha bərkdən bağurdılar.

– Onda bəs mən kiməm? – K. halını pozmadan soruşdu.

Azacıq fasilədən sonra həmin səs yenə bayaqkı dil xətasıyla danışdı, ancaq bu, ürəkdən gələn ehtiramlı bir səsə oxşadı:

– Yaxşı, köhnə köməkçi ol. – K. həmin səsin ahənginə heyran qaldığından, az qala, verilən sualı eşitmədi. – Nə istəyirsən?

K. dəstəyi yerindən assaydı, yaxşı olardı. Bu danışığıdan artıq heç nə gözləməirdi. Lakin özünü zorlayıb bir də soruşdu:

– Ağam haçan qəsrə gələ bilər?

– Heç vaxt, – qəti cavab verdilər.

– Oldu, – deyib K. dəstəyi asdı.

Arxasındakı kəndlilər ona lap yaxınlaşmışdılar. Yan-yörələrinə baxışan köməkçilər kəndliləri ondan aralamağa çalışırdılar. Deyəsən, bu, adicə məzhəkəydi, söhbətin nəticəsindən razı qalan kəndlilər də asta-asta geri çəkildilər. Bu vaxt dəstə arxadan gələn kişinin iti addım səslərindən iki yerə bölündü, kişi K.-nın qarşısında təzim edib ona bir məktub verdi. K. məktubu əlində tutub ona daha vacib adam kimi görünən bu kişiyyə baxdı. Onunla köməkçilər arasında çox böyük bir oxşarlıq vardı, o da köməkçilər kimi caydaq, çevik, cəld idi, onlar kimi qıvraq geyinmişdi, amma onlardan tamamilə seçilirdi. Kaş K.-nın köməkçisi elə bu olaydı. Bu kişi ona dabbəğin yanında gördüyü südəmər körpəli qadını xatırlatdı. Kişi təpədən-dırnağa ağ geyinmişdi,

güman ki, paltarı ipəkdən deyildi, hamının ki kimi adicə qış paltarıydı, amma bu paltarda bir ipək zərifliyi, bir ipək əzəməti vardı. Kişinin sifəti aydın, işıqlı, gözləri həddən artıq iriydi. Sirayətli təbəssümü vardı. Əlini üzünə çəkdi, sanki, bu təbəssümü ürəkütmək istədi, ancaq bacarmadı.

– Kimsən? – K. soruşdu.

– Adım Barnabasdır, çaparam, – kişi dilləndi. Danışarkən dodaqlarının tərpənişindən həm kişi sərtliyi, həm də qadın incəliyi duyulurdu.

– Bura xoşuna gəlir? – deyib K. kəndliləri göstərdi.

Hamısının sifətindən eyni iztirab yağan – kəllə sümükləri, sanki, üst tərəfdən döyülüb yastılanmış, keçirdikləri iztirab cizgiləri də üzlərinə qonmuşdu – kömbədodaq, ağız-açıq kəndlilərə olan marağını K. hələ də itirməmişdi. Onlar da K.-ya baxır, ya da özlərini elə göstərirdilər ki, guya, heç bu tərəfə baxmırlar, çünki hərdən baxışları pərən düşür, K. geri dönəndə isə ətrafdakı əşyalara ilişib qalırdı. K. bu vaxt bir-birini qucaqlayan, baş-başa verib gah mütiliklə, gah da lağla pıçıldaşan köməkçilərini göstərdi. Əlini bu adamlara tərəf elə qulacladı ki, sanki, fövqəladə vəziyyətdə kiminsə zorla ona qoşduğu əyanlarını təqdim edirdi. Sonra da gözlədi ki, – K.-nın ən çox can atdığı yaxınlıq elə bundaydı – Barnabas həmişə onunla başqaları arasında fərq qoysun. Lakin Barnabas sualı almadı – açıqca görmək olurdu ki, qəsdən eləmədi, – bunu, yaxşı tərbiyə görmüş nöker kimi ağasının ona elgözünə dediyi bir söz tək qəbul edib onu qulaqardına vurdu, elə yalnız sual olduğu üçün də yan-yörəsinə boylandı, əlini yelləyib tanış kəndliləri salamladı, köməkçilərlə bir-iki kəlmə kəsdi, bunların hamısını da onlara qaynayıb-qarışmadan çox sərbəst, ən adi bir şey kimi etdi. K. da – sözü yerə düşmüş, lakin bundan pərt olmamışdı – əlindəki məktubun üstünə qayıdıb onu açdı. Məzmunu beləydi: “Möhtərəm cənab! Bildiyiniz kimi, Siz qraflıqda işə götürülmüsünüz. Sizin birbaşa rəisiniz kəndxudadır, işiniz və donluğunuz barədə lazımı məlumatı ondan ala bilərsiniz və ona hesabat verməyə borclusunuz. Buna baxmayaraq, mən də Sizi gözdən qoymayacağam. Bu məktubu Sizə yetirən Barnabas vaxtaşırı arzularınızı öyrənib mənə məlumat verəcək. İmkanım çatdıqca Sizə kömək göstərməyə hər an hazırım. Bircə istəyim var ki, o

da işçilərimin məndən razı qalmasıdır”. İmza o qədər də yaxşı oxunmurdu, amma yanında bu sözlər yazılmışdı: 10-cu dəftərxananın sədri.

– Gözlə! – K. müntəzir durmuş Barnabasa deyib meyxanaçını yanına çağırdı ki, ona bir otaq ayırsın, məktubun məzmunu ilə ətraflı tanış olmaq istəyir. Birdən də yadına düşdü ki, hər cür rəğbətində baxmayaraq, Barnabas onun üçün çapardan başqa heç nə deyil və ona pivə sifariş verdi. Barnabasın bu təklifi necə qəbul edəcəyinə də xüsusi diqqət yetirdi. Barnabas pivəni məmnuniyyətlə alıb başına çəkdi. Sonra K. meyxanaçıya qoşulub getdi. Meyxanada K. üçün yalnız balaca bir dam otağı tapa bildilər, hələ bunun özü də xeyli başağrısına səbəb oldu, çünki orada indiyə qədər iki qaravaş yatırdı, indi onları ayrı yerdə yerləşdirmək lazımdı. Əslində, heç yerləşdirmədilər, bir növ, çölə atdılar, otaqda yır-yığış eləmədilər: vur-tut yatacaqsız bircə çarpayı, bir-iki yastıq-mütəkkə, bir dənə dünəndən bəri çırpılmamış çul. Divarda isə müqəddəslərin şəkli, bir neçə əsgər görkəmi. Otağın havasını da dəyişməmişdilər, yəqin, fikirləşirdilər ki, təzə qonaq burada çox qalmayacaq və onu saxlamağa, əslində, heç çalışmırdılar da. K. isə hər şeydən razı qaldı, çula bürünüb masanın arxasına əyləşdi, şamın işığında məktubu bir də oxumağa başladı.

Məktubun hər yeri eyni deyildi, elə yerləri vardı ki, onu azad adam hesab edib iradəsiylə hesablaşdırdılar, məsələn, lap elə başlanğıcı, arzularına aid olan hissələri. Elə yerləri də vardı ki, onunla ya aşkar, ya da üstüörtülü şəkildə xırda, dəftərxanadan güclə sezilən bir işçi kimi rəftar edirdilər: rəis çalışacaqdı ki, “onu gözdən qoymasın”, başının ağası kəndxudadır, hətta ona hesabat verməlidir, yeganə həmkarı isə olsa-olsa, kənd polisidir. Şübhəsiz, bəzi yerləri hətta ziddiyyətliydi, ancaq elə qabarıq verilmişdi ki, qəsdən edildiyinə şübhə yeri qalmırdı. Belə ciddi üsuli-idarəylə bu məktubun səhlənkarlıqdan yazıldığını güman etmək yalnız ağılsızlıqdan olardı. Səhlənkarlıq fikrini K. güclə dəf etdi, burada daha çox açıq-aşkar təklif olunmuş seçim imkânını gördü: məktubdan lazımi nəticə çıxarmağı onun öhdəsinə buraxmışdılar, bilmək istəyirdilər ki, qəsrə bağlılığı saxlamaqımı, yoxsa bütün iş-gücünü Barnabasın gətirdiyi məlumatlarla quran adicə kənd məmuru kimi qalmaqımı

istəyir. K. seçməkdə tərəddüd etmədi, heç indiyə qədər qazandığı təcrübəsi olmasa da, tərəddüd edən deyildi. Yalnız kənd məmuru kimi qəsrdəki ağalardan imkanca gen gəzsə, orada haçansa, nəyəsə nail ola bilərdi, onda da indi ona inamsızlıq göstərən, dostluq etməsələr də, hər halda, yurddaşa çevrilmiş bu kənd adamları onun haqqında ağız-dolusu danışib-söyləməyə başladılar, haçansa Qərşteker, Lazeman səviyyəsinə gələrdisə – bu da tez olmalıydı, hər şey bundan, bir də yuxarıdakı cənablardan, onların mərhəmətindən asılıydı – onda nəinki həmişəlik bağlı qalan, hətta gözəgörünməz qapılar da bircə zərbəylə onun üzünə açıları. Doğrudur, təhlükə də qalırdı və sanki, tamam qaçılmazdı, bu, məktubda xüsusi vurğuyla, sevinc hissiylə qeyd olunurdu. Bu da işləmək məsələsiydi. Qulluq, rəis, iş, donluq təyini, hesabat, fəhləlik... Məktub bu sözlərlə doluydu, elə şəxsi bir məsələyə toxunanda da işə bu baxımdan yanaşırdılar. K. işçi olmaq istəyirdisə, buyursun, onda gərək ağına-bozuna baxmasın, qoyulmuş qanunları necə var, eləcə də qəbul etsin. K. bilirdi ki, onu bu işə zorla məcbur etməzlər, burasından qorxmurdu, çəkinmirdi, amma qol-qanadını sındıran düşdüyü mühitin güclü sıxıntısı, addım-başı rast gəldiyi ümitsizlik, təsirini duya bilmədiyi hər anın zəhmi – bax, bunlardan qorxub çəkinirdi, elə bu qorxu ilə də döyüşə atılmalıydı. Məktub da məhz bunu deyirdi: K. döyüşə atılırdısa, gərək qorxmayaydı, ürəkli olaydı. Çox incəliklə başa salırdılar, bunu da yalnız narahat – natəmiz yox, narahat – bir vicdan sezə bilirdi, cəmi üçcə sözlə onun qulluğa götürülməsinə işarə vurulurdu: “Özünüz bildiyiniz kimi”. K. razılığını verdi, həmin andan da, məktubda deyildiyi təki, işə qəbul olunduğunu başa düşdü.

K. divardakı şəkillərdən birini götürüb məktubu onun yerinə asdı. Bu otaqda yaşayacaqdısa, məktub da buradan asılmalıydı.

Sonra aşağı, yemək otağına endi. Barnabas köməkçilərlə masa arxasında əyləşmişdi.

– Aha! Hələ buradasan, – K. heç bir ehtiyac olmadan, yalnız Barnabası gördüyünə sevinib dilləndi.

Barnabas dik atıldı. K. içəri girən kimi kəndlilər ayağa qalxıb ona yaxınlaşdılar, K.-nin arxasına düşüb vurnuxmaq onlarda artıq adət halını almışdı.

– Deyin görüm, axı nə istəyirsiniz? – K. qışqırdı.

Kəndlilər pərt olmadılar, ağır-ağır dönüb öz yerlərinə qayıtdılar. Arada kiminsə qımışa-qımışa dediyi atmacaya başqalarının da dodağı qaçdı.

– Adam gündə təzə bir şey eşitməsə... – deyib kişi dodağını yaladı, sanki, bu təzə şey dadlı yemək idi. K. heç kəsin könlünü almaq istəmədi, onu, az da olsa, saymaları yaxşıydı, amma Barnabasın yanında təzəcə oturmuşdu ki, kəndlilərdən kiminsə nəfəsini boynunun ardında hiss etdi. Dediynə görə, guya, duz çanağını götürməyə gəlmişdi. K. hirsindən, az qala, qıç olub ağaca döndü, kəndli də duz çanağını unudub aralandı. K.-nı hövsələdən çıxarmaq çox asan idi, kəndliləri üstünə salsan, yetərdi, qır-saqqız olub yapışmaları onu insanların adamayovuşmazlığından da bərk cinləndirirdi. Bundan başqa, ortada ayrı bir pünhanlıq da vardı: K. onların masasına əyləşsəydi, hamısı durub gedəsiydi. Yalnız Barnabasın burada olması onu davaya qalmaqaldan çəkindirirdi. Ancaq, buna baxmayaraq, yenə də hədəylə kəndlilərə tərəf döndü, onlar da üzlerini K.-ya çevirmişdilər. Kəndlilərin yalnız ona baxmaq məsələsində birləşdiklərini, burada beləcə oturduqlarını gördükcə K.-ya elə gəldi ki, arada nə pislilik, nə də yamanlıq var. Bəlkə, doğrudan da, ondan nəsə umurdular, amma deyə bilmirdilər, əgər belə deyildisə, onda, bəlkə də, bu, yerli camaata sirayət etmiş bir uşaq xasiyyəti idi. Müştərilərə gətirdiyi bir parç pivədən ikiəlli yapışan, sakitcə dayanıb K.-ya baxan, mətbəxin pəncərəsindən çölə əyilib qışqıran arvadının dediklərini qulaqardına vuran meyxanaçının özündə də bir uşaq xasiyyəti yoxdumu?!

K. xeyli təskinlik tapıb Barnabasa tərəf döndü, köməkçilərini qovmaq istədi, amma heç bir bəhanə tapmadı. Yazıqlar başlarını aşağı salıb qarşılarındakı pivəyə baxırdılar.

– Məktubu... – K. sözə başladı, – ... oxumuşam, məzmunuyla tanışsınız?

– Yox, – Barnabas cavab verdi. Baxışı dilindən çox söz deyirdi.

Bəlkə, K. kəndlilərə pis baxmaqda yanıldığı kimi, buna da yaxşı baxmaqda yanılırdı. Məgər kəndlilərin içində olması onlara xoş deyildimi?!

– Məktubda sənin də adın çəkilir, hərdən məndən başçımıza, ondan da mənə xəbər aparıb-gətirməlisən, ona görə də fikirləşdim ki, içindəkindən hali olarsan.

– Mənə tapşırılan o idi ki, məktubu sahibinə çatdırım, oxunub qurtarana qədər gözləyim, lazım bilinsə, şifahi, ya da yazılı cavab aparım.

– Yaxşı, – K. dedi, – yazıya ehtiyac yoxdur, cənab rəisə çatdır ki... Adı nəydi? İmzasını oxuya bilmədim.

– Klamm, – Barnabas cavab verdi.

– Məni qəbul elədiyinə, eləcə də xüsusi səmimiyyətinə görə – burada nəyə qadir olduğumu hələ göstərməsəm də, belə şeylərə qiymət verməyi bacarıram – təşəkkürümü ona yetir. Mən həmişə onun dediyi ilə oturub-duracağam. Daha elə bir arzu-diləyim yoxdur.

40

Hər şeyə diqqət yetirən Barnabas K.-dan icazə istədi ki, tapşırığı təkrar etsin. K. icazə verdi, Barnabas hamısını sözbəsöz təkrarladı. Sonra sağollaşmaq üçün ayağa qalxdı.

Səhərdən K. onun sir-sifətinə tamaşa edirdi, indi axıncı dəfə diqqət yetirdi. Barnabas da K. boyda olardı, buna baxmayaraq, deyəsən, baxışları K.-nın qarşısında duruş gətirə bilmədi, özü də bu, mütiliyindən oldu, çünki kimdənsə utandığını güman etmək çətindi. Əlbəttə, adicə elçiydi, gətirdiyi məktubun məzmunundan xəbəri yoxdu, məktubdan heç nə bilməsə də, elə baxışı, gülüşü, yerışı özü bir xəbər idi. K. Barnabasa əl verdi, baş əyib sağollaşmaq istədiyindən bu onu tamam çaşırdı.

Çıxıb gedəndə isə – qapını açmazdan qabaq çiyinini xeyli oraya söykəyib heç kəsə yönəlməyən bir baxışla otağı nəzərdən keçirmişdi – K. köməkçilərinə dedi:

– Otaqdan cızma-qaramı gətirim, sabahkı işimizi müzakirə edək.

Köməkçilər də ona qoşulub getmək istədilər.

– Siz qalın! – K. dilləndi.

Onlar qalmaq istəmədilər. K. hirslənib əmrini xeyli ciddiylə təkrarladı. Barnabas dəhlizdə görünmürdü, məgər indicə çıxıb getməmişdi?! K. onu evin qarşısında da – birəldən qar yağırı – görmədi.

– Barnabas! – deyib çağırırdı.

Cavab gəlmədi. Yoxsa meyxanadaydı? Deyəsən, doğrudan da, oradaydı. Bununla belə, K. var gücü ilə: “Barna-

bas!” – deyib çağırırdı. Bu ad gecənin qoynunda guruldadı. Lap uzaqlardan zəif bir cavab eşidildi; gör nə qədər aralanıbmiş. K. onu geri çağırırdı, həm də özü ona doğru yeridi. Rastlaşdıqları yerdən daha meyxana görünmürdü.

– Barnabas, – K. dilləndi, səsinin titrəyişini boğa bilmədi, – sənə bir şey demək istəyirdim. Amma gördüm ki, yerim çox pisdir, yöndəmsizdir. Qəsrədən bir umacağım olacaqsə, gərək sənəin təsadüfi gəlişinə ümid bəsləyəm. İndi təsadüfən sənə çatmasaydım – lap uçursən ki, mən də elə bilirdim, hələ evdəsən – kim bilir, növbəti gəlişini nə qədər gözləyəcəkdim.

– İstəsən, başçıdan xəhiş edərsən, mən də qoyduğun vaxtda özümü sənəin yanına yetirərəm.

– Heç bu da bəs eləməz. Bəlkə, düz bir il heç nə istəyəsi olmadım, ya da sən gedəndən on beş dəqiqə sonra ortaya çox vacib bir iş çıxdı...

– Necə bilirsiniz, – Barnabas cavab verdi, – başçımıza deyimmi ki, onunla Sizin aranızda mən yox, bir başqası əlaqə saxlasın?

– Yox, yox, qətiyyəyən yox, bunu elə-belə dedim, yaxşı ki, bu dəfə sənə çatdım.

– Bəlkə, geri, meyxanaya qayıdaq? – Barnabas soruşdu. – Təzə tapşırığıni orada verəsən? – Artıq meyxanaya doğru ilk addımını atmışdı.

– Lazım deyil, Barnabas, mən özüm bir az sənəinlə gedərəm.

– Niyə meyxanaya getmək istəmirsən? – Barnabas soruşdu.

– Orada mənə mane olurlar, – K. dedi, – kəndlilərin hər şeyə baş soxduqlarını özün gördün ki!

– Sənəin otağına gedərik.

– Mənimki deyil, qaravaşların otağıdır, – K. cavab verdi, – kirlə-paslı, qaranlıq. Elə orada qalmamaqdan ötrü sənəinlə getmək istəyirəm. Amma sən... – tərəddüdünə birdəfəlik son qoymaq üçün əlavə etdi, – gərək mənim də qolumdan yapışasan, çox arxayın, inamlı yeriyirsən.

K. onun qolundan sallaşdı. Hava tamamlı qaralmışdı. Barnabasın sifəti görünmürdü, özünü isə güclə seçmək olurdu, K. əlini qabağa uzadıb bir müddət dəvəndi.

Barnabas razılıq verdi, meyxanadan aralandılar. Əlbəttə, K. hiss edirdi ki, bütöün cidd-cəhdlərinə baxmayaraq,

Barnabasla ayaqlaşa bilməyəcək, arxayın yerışı ona mane olacaq, onu da bilirdi ki, adi vəziyyətlərdə çox şey bu cür köməkçi amillərin ucbatından alt-üst olur, günorta K.-nın qarda batıb qaldığı və yalnız Barnabasın dartıb çıxara biləcəyi kənar küçələrdə olduğu kimi. Bu cür fikirləri indi o, yaxına buraxmır, təsəllisini də onda tapırdı ki, Barnabas susurdu; kirmiş yerimələri, əslinə qalsa, elə Barnabas üçün də birgəlik məqsədinə çevrilə bilirdi.

42 Gedirdilər, amma hara getdiklərini K. hələ bilmirdi, heç nə ona tanış gəlmirdi. Hətta kilsəyə çatıb-çatmamaları məlum deyildi. Boş-boşuna getməyi xoşlamadığından öz düşüncələrinə də hakim kəsilə bilmədi. Qarşıdakı hədəfi tuşlayıb getmək əvəzinə çaşıb qalırdılar. Doğma yurdu gözləri önündən çəkilmir, xəyal onu qanadına alıb aparırdı. Elə oradakı baş meydanda bir kilsə vardı, həyətinin bir hissəsində köhnə qəbiristanlıq salınmışdı, o, hündür hasara alınmışdı. Tək-tük oğlan uşağı tapırdı ki, həmin hasarı aşa bilsin, heç K.-nin özü də bacarmırdı. Uşaqları bura maraq çəkib gətirmirdi, qəbiristanlığın daha elə bir sirri də qalmamışdı. Dəmir barmaqlıqlı balaca qapıdan azmı içəri keçmişdilər? İndi azarları yalnız hündür, hamar hasarı ram etmək idi. Bir gün çeşt vaxtı – kimsəsiz, boş meydan işığa qərq olmuşdu, K. onu bu cür nə əvvəl, nə də sonralar görmüşdü – hasarı birinci cəhddən, çox asanlıqla ram edə bildi; həmişə qalxa bilmədiyi, sürüşüb düşdüyü yerdən bu dəfə asanca dırmaşdı, dişlərinin arasında balaca bir bayraq da vardı. Ayağının altından qopan suvaq yerə çatmamış artıq o, divarın başındaydı. Bayrağı sancdı, külək dartıb parçanı tarım çəkdi, K. aşağı, ətrafına boylandı, çiyini üst-dən qanrılıb geriyə, yerə gömülmüş xaçlara baxdı; indi o, hamıdan ucada dayanmışdı. Bu vaxt təsadüfən müəllimləri gəlib çıxdı, K.-ya tərs-tərs baxıb onu aşağı düşürtdü. Yerə tullananda dizini yaraladı, birtəhər gəlib evə çıxdı, amma, hər halda, istəyinə çatmışdı, divarın üstünə qalxa bilmişdi, bəsiydi. Bu qələbədən doğan hiss o vaxt ona xeyli mənəvi dayaq oldu, buna qətiyyəən giclik demək olmazdı, çünki indi, aradan bir neçə il keçəndən sonra, qarlı gecədə Barnabasın qoluna girib gedəndə köməyinə gəlirdi.

Demək olar, Barnabasdan sallaşmışdı, o da dartıb aparırdı, aralarındakı sakitliyi qıra bilməmişdilər. Yola baxanda

K. bircə onu bilirdi ki, hələ yan küçələrə burulmayıblar. Özünə söz verdi ki, yolun çətinliyinə, geriyə dönməyin ağırlığına baxmayaraq, yolundan qalmayacaq. Birtəhər sürünüb axırına çıxmağa, çox güman ki, gücü çatardı. Əvvəl-axır bu yolun bir sonu olmalıydı, ya yox? Qəsr gündüz ona asan dəf olunan bir qala təsiri bağışlamışdı, indi, yəqin, ən kəsə yolla gedirdi.

Bu vaxt Barnabas ayaq saxladı. Haradaydılar? Yol qurtarmışdı mı? Barnabas onunla sağollaşacaqdı mı? Yox, baş tutan iş deyildi. Barnabasın qolundan elə bərk yapışdı ki, özünün barmaqları ağrıdı. Yoxsa möcüzəmi baş verəcəkdə, gəlib sarayamı, onun darvazaları ağzınamı çatmışdılar? Amma K.-nın bildiyinə görə yoxuşu qalxmamışdılar axı. Ya, bəlkə, Barnabas onu tədricən qalxan bir yolla aparmışdı?

– Haradayıq? – K. astadan, sanki, Barnabasdan çox özündən soruşdu.

– Evdə, – Barnabas da o cür cavab verdi.

– Evdə?

– Cənab, indi isə diqqətli ol ki, sürüşməyəsən. Yol enişə düşür.

– Enişə?

– Bir-ikicə addım, – Barnabas əlavə edib qapını döydü.

Qapını qız açdı; onlar yarıqaranlıq, iri bir otağın astanasında dayandılar, çünki lap arxadakı sol əldə, masanın başı üstündən balaca bir yağ çıraqı öləziyirdi.

– Yanındakı kimdir, Barnabas? – qız soruşdu.

– Yerölçən.

– Yerölçən, – qız üzünü masaya tutub ucadan təkrar etdi. Bundan sonra iki yaşlı adam – bir ər, bir arvad – bir nəfər də ayrı qız ayağa qalxıb K.-nı salamladılar. Barnabas ev adamlarını bir-bir ona təqdim etdi: atası, anası, bacıları Olqa, Amalya. K. onlara heç düz-əməlli baxa da bilmədi, onun islanmış üst paltarını alıb sobanın yanına qurumağa qoydular. K. etiraz etmədi.

Deməli, bu evin sevimli adamları onlar yox, təkcə Barnabas oldu. Bəs onda niyə buradaydılar? K. Barnabası qırağa çəkib soruşdu:

– Niyə evə gəldin? Yoxsa qəsrin hündəvərində yaşayırsınız?

– Qəsrin həndəvərində? – Barnabas təkrar etdi, elə bil, K.-ni başa düşmürdü.

– Barnabas, axı sən meyxanadan birbaşa qəsrə getmək istəyirdin.

– Yox, cənab, evə gəlmək istəyirdim; qəsrə sabah tezdən gedəcəm, heç vaxt orada gecələmirəm.

– Belə, – K. dedi, – deməli, qəsrə getmək istəmirdin, bura gəlirdin. – Sifəti ona solğun, özü isə cılız göründü. – Bəs bunu mənə niyə demədin?

– Sən soruşmadın, mən də demədim, – Barnabas cavab verdi, – axı mənə nəyə tapşırıq vermək istəyirdin, amma nə meyxanada, nə də öz otağında dedin, mən də fikirləşdim ki, burada, ata-anamın yanında heç kəs sənə mane olmaz, istədiyini tapşırığı verə bilərsən. İstəsən, bu saat hamısı otaqdan çıxar. Xoşuna gəlsə, lap bizdə də gecələyə bilərsən. Düz iş görməmişəm?

44

K. cavab verə bilmədi. Deməli, anlaşılmazlıq olub, çox axmaq, murdar bir anlaşılmazlıq, K. da buna tamam-kamal təslim olub. Barnabasın dar, ipək kimi pırıldayan jaketi onu yaman ovsunlayıbmiş, indi onun düymələrini açanda altındaki çirkədən rəngi bozarmış, yamaqlı, eybəcər köynəyi, enli, sümüklü sinəsi qabarıb üzə çıxırdı. Böyür-başındakılar bu mənzərəyə tam uyğun idi, hətta onu bir az dəqiqləşdirirdi də: ağır-ağır sürünən, – qurumuş qıçlarından çox, dəvdənən əllərinin köməyiylə yeriyən atası, şişdiyindən güclə bir-iki addım ata bilən, əlini qoynunda çarpazlamış anası. İkisi də – atası da, anası da – K. içəri girəndən küncdən qalxıb ona doğru yeriyir, lakin hələ də gəlib çata bilmirdilər. Həm bir-birinə, həm də Barnabasa oxşayan, lakin Barnabasa nisbətən xeyli qaşqabaqlı görünən gövdəli, sağlam, sarışın qaravaş bacılar qonağın yanında dayanıb ondan salam gözləyirdilər. O isə heç nə deyə bilmirdi. Elə fikirləşmişdi ki, bu kənddə hər kəs onun üçün bir mənə kəsb edəcək və yəqin ki, elə, doğrudan da, beləydi, təkcə bu adamlar onu maraqlandırmırdı. Meyxanaya təkcanına gedib çıxıb bilsəydi, elə indidən buranı tərk edərdi. Səhər tezdən Barnabasla qəsrə getmək imkanı da onu çəkmirdi. İndi, gecəyarısı camaatdan xəlvət qəsrə girərdi, amma indiki Barnabasın köməyiylə yox, bayaq gözüne xoş görünən, indiyə qədər rastlaşdığı adamların hamısından ona yaxın

olan, tutduğu vəzifəyə görə qəsrə daha sıx əlaqəsini güman etdiyi Barnabasla, sözündən çıxmadığı, hamı ilə bir masanın arxasında oturduğu belə bir ailənin oğluydu; qəsrə heç gecələmək imkanı olmayan adamla qol-qola tutub günün-günorta çağı qəsrə getmək mümkün deyildi, bu, gülünc, ümitsiz bir xülyəydi.

K. pəncərənin qabağında oturdu, qərara almışdı ki, bu ailənin qulluğundan imtina edib gecəni elə burada keçirsin. Onu evindən qovan, ya da ondan çəkinən kəndlilər K.-ya bunlar qədər təhlükəli görünmədi, çünki onlar K.-nı, əslində, öz ümidinə buraxmış, gücünü toplayıb ayaq üstə durmaqda ona kömək etmişdilər. Amma məzələnmək xatirinə onu qəsrə yox, öz evinə gətirən bu cür yalançı köməkçilər istəsələr də, istəməsələr də onu başdan edir, gücünü əlindən alıb ümidini qırırdılar. Onu ailə üzvlərinin başına yığışdığı masaya dəvət etmələrinə məhəl qoymayıb oturduğu yerdən tərpənmədi.

Bu vaxt bacıların incə və zərifi hesab olunan Olqa ayağa qalxdı, sifətinə qız utancaqlığı verib K.-nın yanına gəldi, masaya buyurmasını xahiş etdi, dedi ki, çörək, salat hazırdır, indi də gedib pivə gətirəcək.

– Haradan? – K. soruşdu.

– Meyxanadan, – qız cavab verdi.

Cavab K.-nin ürəyincə oldu. Qızdan xahiş etdi ki, pivə gətirməsin, lazım deyil, bacarsa, onu meyxanaya aparsın, işi tökülüb qalıb. Məlum oldu ki, Olqa meyxanaya getmir, yaxındakını – ağaların qaldığı yeri nəzərdə tutur. Amma K. xahişindən dönmədi, dedi ki, onu da götürsün, fikirləşdi ki, bəlkə, babat bir yer tapa bildi, nə qədər pis olsa da, buranın ən yaxşı çarpayısından pis olmazdı. Olqa o saatca cavab vermədi, masa tərəfə boylandı. Qardaşı artıq ayağa qalxmışdı, başı ilə razılığını bildirib dedi:

– Cənabın könlü belə istəyirsə...

Bu razılıqdan sonra K. az qalmışdı ki, razılığını geri götürsün, çünki Barnabas ancaq mənasız şeylərə razılıq verə bilərdi. Lakin K.-nin meyxanaya buraxılması məsələsi müzakirə olunanda və hamı buna şübhə ilə yanaşanda o, xahişinə heç köklü bir səbəb tapmağa da cəhd etmədi, dediyindən dönməyib gedəcəyini bildirdi. Bu ailə onu necə vardı, eləcə də qarşılmalıydı, düzünə baxsan, onlardan

utanıb-çəkinməyə də əsası yox idi. Onu çaşdıran yalnız və yalnız ciddi, əyilməz, yenilməz, bəlkə də, bir az qapalı, lal baxışlı Amalya idi.

Meyxanaya gedən qısa yolda – K. Olqanın qolundan asılmışdı, bayaq qardaşı dartıb apardığı kimi, indi də qız onu çəkib aparırdı, çünki köməksiz keçinə bilmirdi – öyrəndi ki, bu meyxana, əslinə qalsa, yalnız qəsrdəki ağalar üçün nəzərdə tutulub, kənddə işləri olanda bura gəlib yeyib-içir, hətta hərdən gecələyirlər də. Olqa K.-ya ürək qızdırıb lap astadan danışdı. K. da qardaşı ilə getməkdən həzz aldığı kimi indi də qızla yanaşı getməkdən xoşhallanırdı. K. ürəyindən keçən xoş duyğuları qovmaq istəsə də, bacarmadı.

46 Meyxana çöldən K.-nın yaşadığı meyxanaya çox oxşayırdı. Görünür, bu kənddə zahiri fərqlər azlıq təşkil edirdi, amma hər halda, xırda-xuruşlarına rast gəlmək olurdu: buradakı artırmanın məhəccəri vardı, qapının üstünə qəşəng bir fənər bərkidilmişdi. İçəri girəndə başlarının üstündə iri bir parça dalğalandı, qraflığın çoxrəngli bayrağıydı. Dəhlizə çatan kimi həmişə burada müəyyən məqsədlə gəzişən meyxanaçı ilə üz-üzə gəldilər. Yanlarından ötüb gedəndə xırda, ya da mürgülü, sınaycı gözlərini K.-ya dikib dedi:

– Cənab yerölçən yalnız piştaxtaya qədər gedə bilər.

K.-ya tələsik havadarlıq edən Olqa əlüstü dilləndi:

– Əlbəttə, o ancaq məni müşayiət edir.

K. isə nankorluq edib Olqadan aralandı və meyxanacını kənara çəkdi. Olqa səbrini basıb dəhlizin qurtaracağında gözləməyə başladı.

– Burada məmnuniyyətlə gecələyərdim, – K. dedi.

– Əfsuslar olsun ki, mümkün deyil, – meyxanaçı cavab verdi. – Görünür, hələ xəbəriniz yoxdur. Bura yalnız qəsr-dən olan adamlar üçün nəzərdə tutulub.

– Bu, sərəncam ola bilər, amma, mənəcə, haradasa küncdə-bucaqda bir yer tapılar.

– Sizə canla-başla əl tutardım, – meyxanaçı cavab verdi, – lakin sərəncamın ciddiliyindən çıxış edib deyim ki, Siz qəribsiniz, belə şeyləri bilməzsiniz, qəti baş tutan iş deyil, çünki ağalar həddən artıq dəymədüşər olurlar. Əminəm ki, qərib adamı yola verməyə qadir deyillər: ən azı, hazır

deyillər. Əgər mən Sizin burada gecələməyinizə razılıq versəm və Sizi də təsadüfən – təsadüf də, məşallah, həmişə ağaların tərəfində olur – tapsalar, onda təkcə mən batmıram, həm də Sizin işiniz bitmiş olur. Gülməli çıxır, amma belədir, neyləyək?!

Bir əlini divara dirəmiş, birini də belinə qoymuş, ayaqlarını çarpazlayıb azca K.-ya doğru əyilmiş, onunla səmimi, mehriban söhbət edən bu hündür, az qala, tərpedən dirnağa qədər düymələnmiş cənab tutqun, təmtəraqlı kəndlisayaq paltarına baxmayaraq, deyəsən, heç bu kəndin adamı deyildi.

– Sizə tamamilə inanıram, – K. dedi, – düzgün ifadə etmədiyimə baxmayın, heç sərəncamın əhəmiyyətini də azaltmaq fikrim yoxdur. Diqqətinizi bircə şeyə yönəltmək istəyirəm. Sarayda yaxşı əlaqələrim var, hələ nə qədər desən də olacaq, heç qoyarıqmı, mənim burada gecələməyimdən Sizə xətər toxunsun; məgər bunların hamısı Sizin üçün zəmanət deyilmi?! Mən lap kiçik bir yaxşılığın da altında qalan kişilərdən deyiləm.

– Bilirəm, – meyxanaçı dillənib bir də təkrar etdi. – Burasını bilirəm.

K. ürəyindəki arzunu daha təsirli ifadə etmək istəyirdi, amma sahibkarın cavabı onu tamam çaşdırdı, ona görə də təkcə bunu soruşa bildi:

– İndi qəsrədən burada çoxmu adam qalır?

– O sarıdan bu gün vəziyyət babatdır, – meyxanaçı şirnikdirici cavab verdi. – Bircə nəfər qalır.

K. sırtıqlıq etmək istəmədi, yer ala biləcəyinə, bəlkə də, ümidini itirməmişdi. Ona görə də qalan adamın adını soruşdu.

– Klammdır, – meyxanaçı qəribə şəkildə nimdaşlaşmış köhnəlmiş büzməli, qırçın, incə, şəhərsayağı paltarda yaxınlaşan arvadına sarı dönüb dilucu cavab verdi. Qadın meyxanaçının dalınca gəlmişdi, Klamm cənabları yenə nəse istəmişdi. Getməzdən qabaq meyxanaçı üzünü bir də K.-ya tutdu, sanki gecələmə məsələsini o yox, K. həll etməliydi. K. isə heç nə deyə bilmədi, başının böyüyünün burada olması onu tamam karıxdırmışdı. Səbəbini tam dərk etməsə də, Klammın qarşısında özünü qəti sərbəst sayı bilmirdi, heç qəsr də onu belə buxovlamırdı. Klammın

onu burada görməsi, meyxanaçının dediyi kimi, o qədər dəhşətli olmasa da, hər halda, axmaqlıq idi, təqribən, kiməsə təşəkkür etmək əvəzinə, yüngüllüyündən onun qəlbine toxunmaq təki bir şeydi; həm də onu ən çox ağrıdan belə incə məsələdə tabeçiliyin, quru fəhləliyin qorxulu nəticələrinin aşkar görünməsi, onların üzə çıxdığı belə bir məqamda bunun öhdəsindən gələ bilməyəcəyi idi. Beləcə dayanıb dodaqlarını çeynədi və heç nə demədi. Meyxanaçı qapıda gözdən itənə qədər bir də dönüb K.-ya baxdı. Olqa gəlib onu qırağa çəkənə kimi K. yerindən tərpənmədi, meyxanaçının arxasınca baxa-baxa qaldı.

– Nə istəyirsən ondan? – Olqa soruşdu.

– İstəyirdim, burada gecələyəm. – K. dedi.

– Bəs bizdə qalmaqacaqsan!? – Olqa heyrət içində dilləndi.

– Bəs nə, əlbəttə, – deyib K. fikirləşdi ki, qoy necə başa düşür düşsün.

48

ÜÇÜNCÜ FƏSİL

Aşxanada – ortasında heç nə olmayan böyük bir otaqda – divara söykənmiş çəlləklərin yanında və üstündə bir neçə kəndli oturmuşdu, bunlar K.-nin düşdüyü meyxanadakı adamlardan xeyli seçilirdilər. Hamısı bir nəfər kimi açıq-sarı, qaba toxunuşlu tərtemiz paltar geymişdi, əyirlərində sıyrıqlı pencək, kip şalvar vardı. Boydan balacaydılar, ilk baxışdan bir-birlərinə oxşayırdılar, yastı, iri sümüklü, ancaq dolu yanaqları vardı. Hamısı sakitcə oturmuşdu, heç kəs yerindən tərpənmirdi, içəri girənləri yalnız baxışlarıyla ağır-ağır, laqeyd-laqeyd ötürürdülər. İçəridə xeyli adam olsa da, qəti səs-küy salmırdılar, ona görə də bu mənzərə K.-ya birtəhər göründü. Bura nədən ötrü gəldiyini oturanlara çatdırmaq üçün Olqanın qoluna girdi. Olqanın tanışlarından biri küncdən qalxıb onlara tərəf gəlmək istədi, lakin K. qızın qolundan dartıb onu başqa səmtə çəkdi. Olqadan başqa, bunu heç kəs sezmədi, qız qımışıb yana baxdı, heç çıqqırını da çıxarmadı. Frida adlı bir qız pivə süzürdü. O qədər də gözə gəlməyən balaca, sarışın bir qızdı, qəmli, qayğılı, ağıllı gözləri, arıq yanaqları vardı, baxışı

adamı valeh edirdi. Qız gözücu K.-ya baxanda ona elə gəldi ki, bu baxış özünə aid olan məsələlərin hamısını həll etdi, həmin məsələlərdən xəbəri olmasa da, onların varlığını elə bu baxışdan oxudu. K. hələ də Fridaya kənardan baxırdı, qız lap Olqayla danışanda da. Olqa ilə Frida rəfiqəyə oxşamırdılar, bir-birlərini yalnız dilucu dindirirdilər. K. onların dadına çatmaq istədi, ona görə də qəflətən soruşdu:

– Cənab Klammı tanıyırsınız? – Olqa başını qaldırıb güldü. – Niyə gülürsən? – K. hirsələ soruşdu.

– Hanı gülürəm?! – deyib qız təzədən güldü.

– Olqa lap uşaq kimidir, – deyib K. irəli, yazı masasının üstünə əyildi, Fridanın baxışını bir də tutmaq istədi. Lakin Frida gözünü yerə dikib astadan dilləndi:

– Klamm cənablarını görmək istəyirsiniz? – K. razılığını bildirdi. Qız yanındakı sol qapını göstərdi. – Burada balaca bir gözlük var, oradan baxa bilərsiniz.

– Bəs bu adamlar? – K. soruşdu.

Qız alt dodağını büzüb pələ kimi ağ əlləriylə K.-dan yapışdı və onu qarıya dartdı. İçəri baxmaq məqsədiylə qoyulmuş bu balaca gözlükdən K. yan otağı başdan-baş a gözdən keçirdi.

Cənab Klamm otaqdakı yazı masasının arxasındakı söykənəcəkli, rahat, dəyirmi stulda əyləşmişdi, üzbəüzdə alçaqdan asılmış közərən çıraç birbaş a kişinin üzünə vururdu. Orta boylu, gonbul, ləngərli bir adam idi. Sifətində qırış yoxdu, amma sanki, yaşının ağırlığı yanaqlarını bir balaca aşağı sallamışdı. Qara bığlarını eşib uzatmışdı. Çəpəki qoyulmuş pensnesi güzgü kimi bərq vurub gözlərini örtürdü. Cənab Klamm masanın düz arxasında oturmuş olsaydı, K. onu yalnız yandan görə bilərdi, ancaq Klamm büsbütün ona doğru əyildiyindən sifətinin hamısını görə bilirdi. Klamm sol qolu ilə masaya dirsəklənmiş, Virciniya sıqarı tutmuş sağ əlini isə dizinin üstünə qoymuşdu. Masada pivə parçı vardı, qıraqları hündür olduğundan K. stolun üstündə yazı-pozu olub-olmadığını görə bilmədi. Amma ona elə gəldi ki, masa boşdur. Buna tam əmin olmaq üçün Fridadan xahiş etdi ki, deşikdən baxıb görsün, orada kağız varmı. Frida otaqdan yenice qayıtdığına görə inamla bildirdi ki, orada heç bir yazı-pozu yoxdur. K. soruşub öyrənmək istədi ki, burada qala bilərmı, yoxsa çıxıb

getsinmi? Qız cavabında dedi ki, ürəyi istədiyi qədər baxa bilər. K. indi Frida ilə tək qalmışdı, Olqa köhnə tanışının yanına getmiş, orada çəlləyin üstünə çıxıb oturmuşdu, indi də ayaqlarını yellədir.

– Frida, – K. pıçiltıyla sözə başladı, – cənab Klammı yaxından tanıyırsınız?!

– Bəs nə! Lap yaxından. – K.-nin yanına söykənib nazlana-nazlana krem rəngli yüngül, kürəyiyanıq köynəyini düzəltməyə başladı. K. yalnız indi gördü ki, köynək onun bədəninə biçilməyib.

Sonra Frida əlavə edib dedi:

– Olqanın gülüşü yadınızda deyil?

– Hə, arsızın biridir, – K. cavab verdi.

– Görürsünüz, – Frida barışdırıcı tərzdə dilləndi, – gül-məyə haqqı vardı. Soruşdunuz ki, Klammı yaxından tanıyırammı, mən sə onun... – Bu yerdə o istər-istəməz özünü düzəltdi, dediklərinə qəti yaraşmayan məğrur başını təzədən K.-ya yönəltdi. – Mən onun aşnasıyam.

– Klammın aşnası?! – K. soruşdu, qız başıyla təsdiqlədi. Aralarına ciddilik çökməsin deyə, K. gülə-gülə əlavə etdi. – Onda sən mənim gözümdə ən hörmətli adamlardan birisən.

– Təkcə Sizin gözünüzdə yox. – Frida gülümsəyə-gülümsəyə mehribanlıqla cavab verdi.

K. axtarıb onun təkəbbürünü sındırmağın yolunu tapdı.

– Qəsrdə olmusunuz? – deyə soruşdu. Lakin bu, qıza təsir eləmədi. Frida cavabında dedi:

– Xeyr, olmamışam. Bəs burada, piştaxtanın arxasında dayanmağım Sizə heç nə demir?! – Lovğalığı yerə-göyə sığmırdı, bunu da, deyəsən, K.-ya çatdırmaq istəyirdi.

– Əlbəttə, burada, piştaxtada dayanmaq pis deyil, mey-xananın işindən də, yəqin, az-maz başınız çıxır.

– Elədir, – qız cavab verdi, – işə də “Körpüyə” mey-xanasında tövlə süpürməklə başlamışam.

– Bu incə əllərlə? – K. yanıtdıq, yanısuall dilləndi, heç özü də bilmədi, qıza yarındımı, yoxsa onun torunamı düşüb. Fridanın, doğrudan da, balaca, incə əlləri vardı, bu əllərə zəif də demək olardı, sönük də.

– O vaxt buna fikir verən yox idi, – qız dilləndi, – lap elə indinin özündə də...

K. onu sual dolu baxışlarla süzdü. Qız başını bulayıb daha danışmaq istəmədi.

– Təbii ki, Sizin də ürəyinizdə sirtiniz var, yəqin, onu cəmi yarım saat tanıdığınız, özü barədə nəşə deməyə macal tapmamış bir adama açmaq da istəmirsiniz.

Aydın oldu ki, bu da yerinə düşmədi, o, sanki, bununla Fridanı gizli bir xülyadan oyatdı. Qız belindəki dəri çantadan bir dənə ağac tıxac çıxarıb gözlüyü qapadı, sonra da halının dəyişməsinə K.-ya bildirməmək üçün özünü yığırdır dedi:

– Söhbət Sizdən gedirsə, haqqınızda hər şeyi bilirəm, yerölçənsiniz, – və birdən: – indi isə gərək işə başlayam, – deyib öz yerinə, piştaxtanın arxasına keçdi, elə bu an içəridəkilərdən bəziləri ayağa qalxıb boş parçalarını doldurmaq üçün ona yaxınlaşdılar. K. xəlvətə salıb onunla bir də danışmaq istədi, buna görə də təkqıç masalardakı boş parçalardan birini götürüb piştaxtaya doğru getdi.

– Birini də süzün, froylayn Frida, – deyib sözə başladı, – qəribə işdir, tövlə süpürən bir qızın xidmətçi səviyyəsinə qalxmasına fəvqəladə iradə lazımdır, amma belə bir adam üçün bu, son məqsədə çatmaq deməkdirmi? Axmaq sualdır. Mənə gülməyin, froylayn Frida, gözlərinizdən keçmiş mübarizəni yox, gələcək savaşı oxumaq olur. Lakin dünyanın gərdişi böyükdür, məqsəd böyüdükcə, o da böyüyür, xırda, cılız, döyüşkən bir kişinin köməyinə belə baxmaq – elə Sizin kimi – qəbahət deyil ki! Bəlkə, haçansa xəlvətdə – daha bu adamların gözü qabağında yox – bir-birimizlə danışa bildik.

– Nə demək istədiyinizi başa düşmürəm, – qız dilləndi, bu dəfə səşində özündən asılı olmayaraq, həyatının uğurları əvəzinə, sonsuz ümitsizlik nişanələri vardı: – Bəlkə, mənə Klammın əlindən çıxarmaq istəyirsiniz?

– Ürəyimi oxudunuz, – bu boyda inamsızlıqdan üzülmüş K. dedi, – mənim gizli niyyətim də elə bu idi. Klamm-dan əl çəkib mənə yar olun. Daha gedə bilərəm. Olqa! Gedək!

Olqa itaətlə sürüşüb çəlləyin üstündən yerə endi, amma onu əhatə edən dostlarının əlindən tezliklə çıxıb bilmədi. Birdən Frida K.-ya qanlı-qanlı baxıb astadan dilləndi:

– Nə vaxt Sizinlə danışa bilərəm?

– Burada gecələmək olar? – K. soruşdu.

– Bəli, – Frida cavab verdi.

– Elə indi qala bilərəm?

– Olqanı götürüb gedin ki, mən də bu adamları qova bilim. Bir azdan yenə gələrsiniz.

– Yaxşı, – deyib K. səbirsizliklə Olqanı gözlədi. Amma kəndlilər onu buraxmaq istəmirdi, təzə bir rəqs tapmışdılar, mərkəzində Olqa dayanmışdı, qol-qola tutub oynayırdılar, hamısı bir ağızdan bağıranda isə kimsə Olqaya yan alıb onun belindən yapışır, qızı fırfıra kimi fırladırdı, rəqs də güclənir, cılığın, xırıltılı bağırıqlar get-gedə, az qala bir nöqtədə birləşirdi. Əvvəlcə gülə-gülə çevrədən çıxmaq istəyən Olqa indi dağınıq saçları atlana-atlana birinin qucağından o birininkinə səndələyirdi.

52

– Göndərdikləri adama bax! – deyib Frida hirsindən qaytan dodaqlarını çeynədi.

– Kimlərdir? – K. soruşdu.

– Klammin nöker-naibi. Həmişə bunları dalına salıb gətirir, sir-sifətlərini görməyə gözüm yoxdur. Heç özüm də bilmirəm, bu gün Sizinlə söhbət elədim; yersiz söz olubsa, məni bağışlayın, hamısının günahı bunlardadır, indiyə qədər tanıdıklarımın içində ən mürdarı, ən iyrənci də bunlardır, üstəlik, gərək hələ parçalarına pivə də süzəm. Klamma neçə dəfə yalvarmışam ki, onları gətirməsin; ayrı ağaların nöker-naibinə dözüürəm, bəsdir, heç olmasa, qoy onun mənə yazığı gəlsin, amma istəyir yalvar, istəyir yalvar, xeyri yoxdur, gəlişindən bir saat qabaq doluşurlar içəri, mal tövləyə doluşan kimi. Bu saatca tövlələrinə salaram. Siz burada olmasaydınız, bu qapını açardım, Klammin özü onları çölə haylayardı.

– Səs-küylərini eşitməz mənə? – K. soruşdu.

– Yox, – Frida cavab verdi. – Yatır.

– Necə! Yatır? Mən içəri baxanda oyaq idi axı, masanın dalında oturmuşdu.

– O cür oturmaq adətidir, – Frida dedi, – Siz baxanda da yatırdı. Yoxsa qoyardım içəri baxasınız? O vəziyyətdə də yatır, ağalar yuxudan doymur ki! Başa düşmək olmur, niyə belədir. Bu cür ağır yatmasaydı, nökerlərini çoxdan qovmuşdu. Eyb etməz, indicə özüm hamısını çölə tökərəm.

Əlini atıb küncdən bir qamçı götürdü, yüngül, ürkək bir sıçrayışla, deyərdin, quzu sıçrayışdır, ayağa qalxdı, rəqs edənlərin üstünə atıldı. Əwəlcə hamı ona doğru çevrildi, elə bildilər, meydana təzə rəqqasə gəlib, əslində, bir anlığa elə alındı ki, sanki, Frida qamçını tullamaq istəyir, amma sonra onu göyə qaldırıb qışqırdı:

– Klammın adından: tövləyə! Hamınız tövləyə!

Gördülər ki, məsələ ciddidir, K.-nın anlaya bilmədiyi bir qorxuyla daldalı çəkilməyə başladılar, qabaqdakı adamın təkaniyla orada bir qapı açıldı, gecənin ayazı içəri doldu, Frida qarışıq hamı gözdən itdi, görünür, qız onları doğru-dan da, həyətdən qovub, tövləyə qatırdı.

Qəflətən ortaya çökmüş sakitlikdə K. dəhlizdəki addım səslərini eşitdi. Birtəhər gözdən yayınmaq üçün piştaxtanın dalına hoppandı, yeganə gizlənc yeri piştaxtanın altıydı. Piştaxtanın yanında durmağa icazə verirdilər, ancaq burada gecələmək istədiyindən, gərək gözə dəyməyəydi. Ona görə də qapı açılan kimi taxtanın altına girdi. Orada ələ keçməyin özü də qorxusuz deyildi, amma, hər halda, bəhanə gətirərdi ki, gözləri qızmış kəndlilərdən qorxub burada gizlənib. Gələn sahibkar idi.

– Frida! – deyib çağırırdı və bir neçə dəfə otaqda var-gəl etdi.

Xoşbəxtlikdən, Frida tezliklə qayıtdı, K.-nın heç adını da tutmadı, kəndlilərdən gileylənib K.-nı axtarmaq ümidiylə piştaxtanın arxasına keçdi. Orada K. qızın ayaqlarını sığalayıb təhlükəni sovuşmuş bildi. Frida K. barədə bir söz demədiyinə görə sahibkar özü başladı.

– Yerölçən hanı? – soruşdu. Ümumiyyətlə, qanacaqlı, uzun müddət yuxarı təbəqələrlə nisbətən sərbəst oturub-durduğuna görə xoşdavrənışli bir adam idi, amma Fridanı xüsusi hörmətlə dindirirdi, bu da, ilk növbədə, onda özünü göstərir ki, söhbətlərində özünün sahibkar, qızın isə qulluqçu, həm də ipə-sapa yatmaz qulluqçu olduğunu nəzərdən qaçırmırdı.

– Yerölçəni tamam unutmuşam, – deyib Frida balaca ayağını K.-nın sinəsinə qoydu. – Yəqin, çoxdan çıxıb gedib.

– Getdiyini görmədim, – sahibkar dedi, – səhərdən dəhlizdəyəm.

– Burada yoxdur, – Frida dilləndi.

– Bəlkə, haradasa gizlənilib, mən ki onu elə gördüm, nə desən, ondan gözləmək olar.

– O boyda ürək eləməz, – deyib Frida ayağının ağırlığını bir az da K.-nin sinəsinə basdı. Bu qızın təbiətində bir şənlik, sərbəstlik vardı, K. indiyə qədər bunu hiss etməmişdi və qız gülə-gülə: “Bəlkə, burada, piştaxtanın altında gizlənilib”, – sözlərini deyəndən sonra aşağı əyləndə, K-ni öpüb tələsik ayağa qalxanda, qəmli-qəmli əlavə edəndə ki, “yox, burada yoxdur”, onun bu xasiyyəti daha da qabarıqlaşdı. Sahibkarın “heç ürəyimdən olmadı, dəqiq bilmədim, gedib, getməyib. Məsələ təkcə Klamm cənablarında deyil, başlıcası sərəncamdır. Sərəncam da Sizə, froylayn Frida, bir də mənə aiddir. Piştaxta Sizin boynunuza, evi isə özüm axtararam. Gecəniz xeyrə qalsın! Şirin yuxular arzulayıram!” kəlmələri daha çox təəccüb doğurdu. Kişi otaqdan çıxar-çıxmaz Frida çırağın şüşəsini burub söndürdü, özünü piştaxtanın altına, K-nin yanına saldı.

54

– Sevimlim! Şirininim-şəkərim! – pıçıldadı, amma K.-ya toxunmadı, sevgidən məstləşib arxası üstə uzandı, qollarını yana açdı, bu xoş anlarda zaman onun üçün sonsuz göründü, dedikləri, kiçik zümzümədən daha çox zarımağa oxşadı. K. xəyallar içində batıb-qaldığından qız birdən diksinib ayağa qalxdı, körpə bir uşaq kimi kişini dartışdırmağa başladı.

– Gəl, adam burada boğular ki!

Bir-birilərini qucdular, qızın incə bədəni K.-nin qolları arasında od tutub yanırdı. Məstlik içində yumalanmağa başladılar, əbəs də olsa, K. hey çalışırdı ki, bu haldan canını qurtarsın, bir-iki addım yumalanıb guppultuyla Klammın qapısına dəydilər, döşəməyə tökülmüş zirzibilin, xırdaca pivə gölməçələrinin içində xeyli uzanıqlı qaldılar. Aradan saatlar keçdi, birgə nəfəs, birgə ürək döyüntüsü ilə dolu saatlar. Elə saatlar ki, K. orada azıb özünü hələ indiyə qədər heç kəsin düşmədiyi bir qəriblikdə, vətən havasından əsər-ələməti olmayan elə qəriblikdə ki müəmmalı cazibədarlığının qarşısında insan acizlik çəkir, yoluna davam edir, getdikcə də azıb qalır. Ona görə də Klammın otağından Fridanı səs-ləyən batıq, amiranə qışqırtı K.-ya ən azı qorxulu görünmədi, əksinə, təskinedici bir toranlıq təsiri bağışladı.

– Frida, – K. Fridanın qulağına pıçıldayıb, sanki, bu çağırışı ona ötürdü.

Frida mexaniki doğan bir itaətkarlıqla ayağa qalxmaq istədi, sonra harada olduğunu yadına salıb yayxandı, kirmişcə gülüb dedi:

– Canı çıxs da, gedən deyiləm, bir də onun yanına dönən deyiləm.

K. etiraz etmək, onu Klammın yanına göndərmək istədi, hətta qızın köynəyinin cırıqlarını bir yerə yığmağa başladı, amma heç nə deyə bilmədi. Fridanı qolları arasında tutduğuna görə dünyanın ən xoşbəxt, həm də ən ürkək-xoşbəxt adamıydı, çünki ona elə gəlirdi ki, Fridanı itirsə, olan-qalanını itirəcək. Sanki, Frida da K.-nın razılığından güc aldı, yumruğunu düyünləyib qarını döyəcləməyə başladı:

– Yerölçənləyəm! Yerölçənləyəm!

Klamm, axır ki, sakitləşdi. Amma K. ayağa durdu. Fridanın yanında diz çöküb səhərin alatoranlılığında yan-yörəsinə boylandı. Nələr baş verdi? Ümidləri necə oldu? Hər şey faş olandan sonra Fridadan nə uma bilirdi? Ehtiyatla, düşmənin amacının böyüklüyünü nəzərə ala-ala irəliləmək əvəzinə, bütün gecəni iyindən baş gicəllənən pive gölməçələrinin içində eşələnmişdi.

– Sən neylədin? – öz-özünə dedi. – İkimiz də batdıq.

– Yox, təkcə mən batdım, – Frida cavab verdi. – Ancaq əvəzində qazandım. Özünü üzmə. Hələ bax gör, o ikisi necə gülür?!

– Hansı ikisi? – K. soruşub arxaya qanrıldı.

Köməkçilərinin ikisi də masanın üstündə oturmuşdu, yuxusuzluqdan rəngləri qaçmışdı, amma şən idilər, bu, vəzi-fə borcunu sədaqətlə yerinə yetirən adamların şənliyi idi.

– Siz burada neynirsiniz?! – K. elə qışqırdı ki, sanki, bütün günah onlardaydı. Axşam Fridanın işlətdiyi qamçını axtarmağa başladı.

– Axtarıb Sizi tapmalıyıq, ya yox?! – köməkçiləri dil-ləndi, gecə aşağı, meyxanaya qayıtmadın, biz də səni Bar-nabasın yanında axtardıq, axırda burada tapdıq. Bütün gecəni burada oturmuşuq. Qulluq bəyəm asan işdir?!

– Siz mənə gündüz lazımsınız, gecə yox, rədd olun, çıxın çölə!

– İndi gündüzdür də, – deyib yerlərindən tər-pən-mədilər.

Doğrudan da, hava işıqlaşmışdı. Həyət qapısı açıldı, kəndlilər K.-nın tamam unudduğu Olqayla bərabər içəri doluşdu. Paltar, saç səlqişsiz, bərbad olsa da, Olqa axşamki kimi gümrəh idi, qapıya çatar-çatmaz gözləriylə K.-ni axtarmağa başladı.

– Niyə mənimlə evə getmədin? – Olqa göz yaşı içində dilləndi. – Elə bu gözəlçəyə görə?! – deyib son cümləni bir neçə dəfə təkrarladı.

Bir anlığa aradan çıxmış Frida bağlama ilə içəri qayıtdı. Olqa qəmli-qəmli qırağa çəkildi.

– Hə, indi gedə bilərik, – Frida dilləndi.

Aydındı ki, “Körpüyə” meyhanasını nəzərdə tuturdu. Fridayla K. arxalarınca da köməkçiləri, dəstə ilə yola düzəltilər. Təbii ki, kəndlilər Fridaya nifrət edirdilər, çünki indiyə qədər onlara gün verməmişdi. Kimsə hətta əlinə bir ağac alıb qızın qabağına tutdu, üstündən hoppanmamış buraxmaq istəmədi, ancaq Fridanın bircə baxışı ilə də kənara çəkildi. Çöldəki təmiz qarın içində K. nəfəsini dərdi. Təmiz havaya çıxmaq elə böyük xoşbəxtlikdi ki, bu dəfə yolun çətinliyini də unutdurdu: K. tək olsaydı, daha yaxşı yeriyərdi. Meyxanaya çatan kimi öz otağına gedib çarpayına uzandı, Frida onun yanında, döşəmədə özünə yer düzəltdi. Köməkçilər də içəri təpilməmişdilər, onları qapıdan çölə çıxardırdın, pəncərədən içəri soxulurdular. Amma bir də çölə çıxarmağa K.-da hey qalmamışdı. Fridaya xoşgəldin demək üçün meyxana sahibəsinin özü şəxsən yuxarı qalxdı. Frida ona “anası” deyə müraciət etdi: öpüşlü, qucaqlaşmalı, anlaşılmaz, səmimi bir görüş oldu. Otaqda sakitlikdən əsərləmət qalmamışdı: qaravaşlar ayaqlarındakı kişi çəkmələrini tappıldada-tappıldada tez-tez içəri girir, ya nəşə gətirir, ya da nəşə aparırdılar. Cürbəcür ayın-oyunla təpəşdirilib-doldurulmuş çarpaydan nəşə götürmək istəyəndə ağınabozuna baxmır, dartıb K.-nin altından sivrirdilər. Fridayla öz adamları kimi dolanırdılar. Bu narahatlığa baxmayaraq, K. yataqdan durmadı, gecəni-gündüzü uzanıb qaldı. Frida ona qulluq göstərirdi. Dincəlib gümrəhlaşmış K. ertəsi gün səhər tezdən ayağa duranda kəndə gəlişinin artıq dördüncü günü idi.

DÖRDÜNCÜ FƏSİL

Frida ilə təkliddə danışmaqdan ötrü ürəyi gedirdi. Amma qızın da canında az yox idi, yeri gəldi-gəlmədi köməkçilərlə zarafat edir, deyib-gülürdü, bu sırtıqların adicə burada olması da onların söhbətinə mane olurdu. Əslinə baxsan, çox da tələbkar deyildilər, küncün birinə çəkilib iki köhnə qadın tumanının üstündə özlərinə yer eləmişdilər. Fridaya dediklərinə görə yerölçən cənablarına mane olmaq üçün az yer tutmağa çalışır və bununla öyünürdülər, ona görə də çox vaxt pıçıl-daşa-pıçıl-daşa əzilib-büzülürdülər: əl-ayaqlarını qatlayıb bir yerə yığır, iri yumaq kimi görünürdülər. Bununla belə, səhər açılanda məlum olurdu ki, heç nəyi gözdən qaçırmayıblar, K.-dan nəzər çəkməyiblər. Lap körpəcə uşaqlar kimi əllərini durbinləyib ona tamaşa edir, cürbəcür oyunlardan çıxırdılar, bir gözləri K.-da olsa da, bir əlləri saqqallarından üzülürdü, gecə-gündüz qulluğunda dayanıb qalınığı, uzunluğu barədə bir-birilə mübahisə edirdilər, bu barədə hətta Fridanın da fikrini soruşurdular.

K. tam laqeydliklə çarpayısından tez-tez hər üçünün məzhəkəsinə tamaşa edirdi.

Yataqdan durmağa özündə tam güc tapanda isə üçü də ona qulluq göstərmək üçün irəli atıldı. Lakin bu canfəşanlığa müqavimət göstərməyə K.-nın hələlik gücü çatmadı, hiss etdi ki, bununla da asılı vəziyyətə düşdü, belə şeyin ağır nəticələrə gətirib çıxaracağını bilsə də, dərinə getmədi. Masa arxasında oturub Fridanın gətirdiyi tünd qəhvəni içməkdən, qaladığı sobanın yanında qızınmaqdan, köməkçilərin canfəşanlığından, pəndəmliyindən istifadə etməkdən, onları su, sabun, daraq, güzgü dalınca göndərməkdən, ürəyindən keçən bir qədər rom üçün pillələrlə aşağı-yuxarı qovmaqdan yaxşı nə ola bilərdi?

Verdiyi əmrin, göstərilən qulluğun müqabilində K. nəyəsə nail olacağına ümid bəsləmirdi, ona görə də xoş ovqat yaratmaq xətrinə dilləndi:

– İndi isə gedin. İkiniz də. Hələlik heç nə lazım deyil. Froylayn Fridayla söhbətim var. – Üzlərində etiraz nişanəsi görmədikdə köüllərini almaq üçün əlavə etdi: – Üçümüz də kəndxudanın yanına gedəsiyik, aşağıda məni gözləyin.

Qəribə də olsa, əməl etdilər, amma getməzdən qabaq sözlərini də dedilər:

– Biz burada da gözləyə bilərik.

K. da cavab verdi:

– Bilirəm, ancaq mən belə istəyirəm.

K.-nın acığı tutsa da, ürəyinin dərinliyində xoşlandı, köməkçilər gedən kimi özünü K.-nın üstünə atıb, onun qucağında oturmuş Frida bu vaxt dilləndi:

– Köməkçilərdən nə istəyirsən, əzizim? Bizim onlardan gizli bir işimiz olmamalıdır. Sadıq uşaqlardır.

– Eh, sadıqə bax, işləri-gücləri məni güdməkdir, bundan axmaq, bundan iyrenc şey olar?!

– Deyəsən, səni başa düşürəm, – deyib Frida K.-nın boynuna sarıldı, yenə nəsə demək istədi, amma gerisini gətirə bilmədi, kürsü düz çarpayının yanında olduğundan səndələyib ora yıxıldılar. Beləcə uzanıb qaldılar, lakin o gecəki kimi bir-birlərinə sarmaşmadılar. Qız da nəsə axtardı, K.-da. Acıqlı-acıqlı, üz-gözlərini əyişdirə-əyişdirə, başları ilə bir-birinin sinəsində eşələnə-eşələnə axtardılar, amma bu dəfə qucaqlaşmadılar da, səyriyən gövdələri də onları məst edə bilmədi, əksinə, axtarış duyğularını itilədi, it acıqlı-acıqlı yeri eşələdiyi təki, onlar da bir-birinin bədənini eşələdilər, mağmınlar, əli hər yerdən üzülmüşlər kimi. Son xoşbəxtliyə yetmək üçün hərdən dilləri bir-birinin sifətində gəzdi. Yalnız yorğunluq onları bir-birindən doyuzdurub sakitləşdirə bildi. Axırda qaravaşlar gəlib çıxdı.

– Gör necə uzanıblar, – hansınınsa onlara yazığı gəldi, üstlərinə yaylıq atdı.

Bir azdan K. yaylığın altından çıxıb yan-yörəsinə baxanda köməkçilər yenə öz küncələrinə qısılmışdılar – bu, onu qəti təəccübləndirmədi – barmaqları ilə K.-nı göstərdilər, biri digərini dümsükləyib işarə verirdi ki, özünü düzəltsin. Sonra onu salamladılar. Onlardan başqa meyxana sahibəsi də çarpayının yanını kəsdirib corab toxuyurdu, bu xırda iş onun, az qala, bütün otağa kölgə salan iri gövdəsinə qəti yaraşmırdı.

– Səhərdən Sizi gözləyirəm, – deyib qırışlı, lakin bütünlükdə hələ hamar görünən, bəlkə də, haçansa gözəl olmuş enli sifətini yuxarı qaldırdı. Sözləri yersiz tənə kimi səsləndi. K. onu çağırtdırmamışdı, amma yenə də sözlərini

başı ilə təsdiqlədi, qalxıb yerində oturdu. Frida da ayağa durdu, K.-dan aralanıb sahibənin kürsüsünə söykəndi.

– Xanım, – K. fikrini birtəhər cəmləyib dilləndi. – Söz-söhbəti ayrı vaxta saxlaya bilməzsinizmi, heç olmasa, kəndxudanın yanından qayıdana qədər? Onunla vacib söhbətim var.

– Bu, ondan da vacibdir, cənab yerölçən, inanın mənə, – sahibə cavab verdi, – orada, yəqin ki, işdən danışacaqsınız, amma burada söhbət insandan, Fridadan, istəli qaravaşımdan gedir.

– Belə de, – K. dözmədi, – onda baş üstə. Ancaq bircə şeyi bilmirəm, niyə qoymurlar ki, bu məsələni özümüz həll edək, ikilikdə.

– Hamısı istəkdəndir, qayıdandır, – deyib sahibə Fridanın başını özünə tərəf çəkdi, ayaq üstə dayanmış qız oturmuş qadının çiyninə güclə çatırdı.

– Fridanın Sizə olan inamının qarşısında başqa cür edə bilmərəm, – K. dedi. – Onun bu yaxınlarda köməkçilərimə sadıq deməyiylə hamımız dostlaşmışıq. Onda bircə çıxış yolum var ki, xanım sahibə, Fridayla evlənim, özü də bacardıqca tez. Yazıqlar, çox yazıqlar ki, Fridanın mənə görə itirdiklərini qaytara bilməyəcəyəm, qəsrdəki mövqeyini də, Klammla dostluğunu da.

Frida başını qaldırdı, gözlərində yaş gilələnmişdi, orada qələbədən əsər-ələmət görünmürdü.

– Niyə məhz mən? Niyə bu elə mənim payıma düşsün?!

– Necə! – K. ilə sahibə eyni vaxtda dilləndilər.

– Yazıq uşaq çaşbaş qalıb, – sahibə dedi, – o boyda xoşbəxtliklə bədbəxtliyin çulğaşması uşağı çaşdırıb.

Frida deyilənləri təsdiq edirmiş kimi K.-nın üstünə atıldı, onu dəlicəsinə öpdü, sanki, otaqda onlardan başqa heç kəs yox idi, sonra ağlaya-ağlaya ona sığınıb qarşısında diz çökdü. K. Fridanın saçını ikiəlli sıgallayıb sahibədən soruşdu:

– Deyəsən, mənə haqq qazandırırınsız, hə?

– Siz əsl kişisiniz, – sahibə cavab verdi, göz yaşları onun səsində də qarışmışdı, bir az ölgün görünürdü, nəfəsini ağır alırdı, buna baxmayaraq, özündə güc tapıb əlavə etdi. – İndi isə gərək Fridaya bəzi şeyləri boyun olasınız, Sizə nə

qədər hörmət etsəm də, yenə yadsınız, heç kəs zamin ola bilməz, ailə vəziyyətinizdən hali deyilik. Deməli, nəşə bir iltizam olmalıdır, bunu özünüz də bilirsiniz, cənab yerölçən, bayaq dediniz ki, Sizə qoşulub gələndən Frida çox şeyləri itirib və hələ də itirəcək.

– Əlbəttə, zəmanət olmalıdır, mütləq, – K. dilləndi, – yaxşı olar ki, bunu notariusda edək, amma, görünür, qraf üsuli-idarəsi də qarışası olacaq. Əslində, toydan qabaq mən də bəzi işləri yoluna qoymalıyam. Gərək Klammmla söhbətləşəm.

– Olmaz, – deyib Frida bir az dikəldi, K.-ya qısıldı. – Bu, haradan ağılına gəldi?

– Olmaz, amma olmalıdır, – K. cavab verdi. – İşdir, mən bacarmasam, sən eləyərsən.

60

– Bacarmaram, K., bacarmaram, Klamm məni ömrümdə dindirməz. Sən inanırsan ki, məni dindirər!?

– Bəs məni necə?

– Səni də dindirməz; nə səni, nə də məni, heç biri baş tutan deyil. – Qollarını açıb sahibəyə müraciət etdi. – Xanım sahibə, görürsünüz nə tələb edir?!

– Təkrarsız adamsınız, cənab yerölçən, – sahibə dilləndi, özünü düzəldib oturandan, qıçlarını bir-birindən aralayıb nazik tumanının altındaki sümüklü dizini qabardandan sonra daha qorxunc görkəm aldı. – Tamam müşkül bir iş tələb edirsiniz.

– Müşkül iş niyə? – K. soruşdu.

– Bu saat başa salaram, – sahibə elə avazla dilləndi ki, sanki, bu izahatı sonuncu iltifat yox, verdiyi cəzaydı, – bu saat əməllicə başa salaram. Mənim qəslrlə əlaqəm yoxdur, sadə bir qadınam, burada aşağı dərəcəli meyxanalarından birinin yiyəsiyəm, axırıncı olmasa da, ona yaxındır. Ola bilsin ki, izahatıma o qədər də əhəmiyyət verməyəsiz, ancaq həyata mən həmişə açıq gözlə baxmışam, çoxlarını dişimə vurmuşam, təsərrüfatın ağırlığını çiyimdə tək daşmışam, çünki kişim yaxşı adam olsa da, cavabdehliyin nə olduğunu qavramaqla arası yoxdur. Məsələn, onun başısoyuqluğudur ki – həmin axşam yorğunluqdan ayaq üstə dura bilmirdim – Siz indi bu kənddəsiniz, davasız-şavasız, rahatca oturmusunuz çarpayının üstündə.

– Necə ki? – K. xəyaldan ayrılmış adamlar kimi soruşdu, onu hirsdən çox, maraqlı yerindən oynatdı.

– Yalnız onun başısoyuqluğudur ki! – Sahibə şəhadət barmağını silkələyib bir də təkrarladı. Frida onu sakitləşdirməyə çalışdı. – Sən nə istəyirsən? – Bütün gövdəsini qanırub dilləndi. – Yerölçən cənablarının özü soruşub, mən də cavab verməliyəm, ya yox?! Yoxsa bizə aydın məsələləri necə başa düşər, haradan bilər ki, Klamm heç vaxt onunla danışmayacaq, mən gör nə deyirəm, “danışmayacaq”, heç vaxt danışmaz. Qulağınızı açıb eşidin, cənab yerölçən! Klamm cənabları qəsrdə oturub-durur, hansı vəzifəni tutmağından asılı olmayaraq, bu da çox yüksək rütbə deməkdir. Bəs Siz nəçisiniz?! Özümüzü alçaldıb zorla toy razılığını aldığımız adicə bir adam! Nə qəsrdən qəsrə, nə kənddən kəndə, heç nəsiz, heç nə. Amma, təəssüflər ki, hər nəsizsə, busuz, qəribə, gərəksiz bir varlıqsız, hər yerdə kiminsə ələyənə dolaşırsınız. Sizə görə çoxlarının başı ağrı çəkir, qaravaşlar küçəyə tökülür. Niyyyəti, məqsədi bilinməyən, balaca, istəklil Fridamızı yoldan çıxaran, onu özünə arvad etmək istəyən adicə bir adamsınız. Bunlara görə, əslində, sizi qınamıram. Hər nəsizsə, busunuz. Həyatım boyu çox şey görmüşəm, buna da dözərəm. İndi isə təsəvvür edin, görün nə istəyirsiniz. Klamm boyda kişi Sizinlə danışsın! Eşidəndə ki Frida deşikdən baxmağa Sizə icazə verib, ürəyim ağrıdı. Təkcə buna razı olmağı o deməkdir ki, qızı yoldan çıxarmısınız. Deyin görək, Klammın baxışına necə dözdünüz? Cavab verməyə bilərsiniz, görürəm, birtəhər dözmüsünüz. Sizin Klammı heç düz-əməlli görməyə imkanınız da yoxdur, yekəxanəlik deyil, heç mənim özümün də imkanım yoxdur. Sözə bax, Klamm Sizinlə danışsın! O, kəndin adamlarıyla bir dəfə də olsa, kəlmə kəsməyib, bu kəndlilərdən heç kəsi özü dindirməyib. Fridanın ən böyük mükafatı – bəli, bəli, ömrünün axırına qədər bununla fəxr edəcəyəm – ən böyük mükafatı o idi ki, Klamm, heç olmasa, onun adını dilinə gətirirdi, Frida da ürəyi istəyəndə onu dindirə bilirdi, deşikdən baxmağa icazəsi vardı, əslinə qalsa, o heç Fridayla da danışmırdı. Hərdən adını tutması hələ hər şey demək deyildi, camaat buna məna verirdi, Klamm sadəcə “Frida” çağırırdı. Kimiydi onun niyyətini bilən? Fridanın qaça-qaça gəlməsi öz işiydi, qızı sözsüz-söhbətsiz

yanına buraxdırması da Klammın iltifatıydı, qəti surətdə demək olmaz ki, onu birbaşa yanına çağırırdı. Elədir, olan oldu, keçən keçdi. Bəlkə, Klamm yenə haçansa “Frida” deyər çağıracaq, olan şeydir, amma Sizinlə hoqqadan çıxan bir qızı heç vaxt onun yanına buraxmazlar. Bircə şeyi – bu cılız qafamla bircə şeyi anlaya bilmirəm ki, Klammın aşnası hesab olunan bir qızı, hərçənd burada az-maz şişirtmə var, necə yoldan çıxara bilibsiniz.

– Doğrudur, ağılabatan deyil, – K. dedi, başını aşağı salıb heç nəyə etiraz etməyən Fridanı qucağına aldı, – mənə, bu, onu sübut edir ki, məsələ heç də Siz deyən kimi deyil. Tutaq ki, bir şeydə tam haqlısınız, Klammın yanındamən bir heçəm. Amma indi Klamm ilə söhbət etmək fikrindən daşınmasam, Sizin izahatınızdan sonra bu fikirdən dönməsəm, heç də o demək deyil ki, aramızda qarışıqlıq olmayanda onun baxışlarına dözə biləcəyəm. Bəlkə də, onu gören kimi otaqdan qaçacağam. Amma bu cür qorxu, lap elə əsas olsa da, mənə bu yoldan dönməyə əsas vermir. Təkcə qarşısında duruş gətirə bilsəm, məni dindirməyi o qədər də vacib deyil, sözlərimin ona necə təsir etdiyini bilsəm, bəsimdir, lap təsir etməsə də, lap məni dinləməsə də, yenə uduram, ona görə ki, əzəmətli bir şəxsin qarşısında sərbəst danışa bilməmişəm. İnsanları, həyatı yaxşı tanımaq bacarığınızla, Siz xanım, sahibə, bir də dünənə qədər Klammın aşnası olmuş Frida, bu sözdən qaçmağa əsas görmürəm, Klamm ilə danışmaqdan ötrü gərək mənə imkan yaradasınız. Başqa yolla mümkün olmasa, onda elə mehmanxanada, bəlkə, bu gün hələ getməyib.

– Mümkün deyil, – sahibə dilləndi, – görürəm, belə şeyləri qanmaqla aranız yoxdur. Heç olmasa, deyin görək, Klamm ilə nə barədə danışmaq istəyirsiniz?

– Əlbəttə, Frida barəsində, – K. dedi.

– Frida barəsində? – Heç nə başa düşməyən sahibə soruşdu, Fridaya tərəf döndü. – Eşidirsən, Frida, Klamm ilə sənə barədə danışmaq istəyir, kimlə, kimlə, Klamm ilə.

– Ax, xanım sahibə, – K. dilləndi, – Sizin kimi belə ağıllı, belə hörmətli qadını xırdaca bir şey narahat edir. Frida barəsində onunla danışmaq istəyəndə nə olar, burada qorxulu nə var ki?! Bəyəm aydın deyil?! O yerdə yanılırsınız ki, guya mən peyda olandan Frida Klammın gözündən

düşüb. Belə deməklə Siz Klammı qiymətləndirmirsiniz. Özüm də bilərəm, belə işdə Sizə ağıl öyrətmək axmaqlıqdır, amma əlac yoxdur, etməliyəm. Mənim ortaya çıxmağım ilə Klammın Fridaya münasibətində heç nə dəyişməyib. Ümumiyyətlə, ya münasibətləri olmayıb – bunu da o adamlar deyir ki, aşnalıq adını Fridanın üstündən götürmək istəyir, belə olanda, deməli, o münasibət bu gün də yoxdur – ya da münasibətləri olub, olubsa da, yerində dediyiniz kimi, Klammın gözündə bir heçlik olan mənə görə bu münasibət pozula bilməz, necə olar, amma bir balaca götür-qoy edən kimi hər şey yerini alır. Gəlin bu barədə Fridanın da fikrini dinləyək.

Üzünü K.-nin sinəsinə söykəmiş, baxışları göylərdə süzən Frida dilləndi:

– Məsələ ana dediyi kimidir: Klamm mənim barəmdə heç eşitmək də istəməz. Ona görə yox ki, əzizim, ortada sən varsan, belə şeylər onu haldan çıxara bilməz. Məncə, orada, piştaxtanın altında bir-birimizi tapmağımız da onun qurmasıydı. Mən o anları qarğımıram, alqışlayıram.

– Əgər belədirsə, – K. ağır-ağır dilləndi. Fridanın sözlərindən şirinlik yağdığından bir-iki anlığa gözlərini yumdu ki, sözlər canına yayılsın. – Əgər belədirsə, Klamm ilə söhbətdən qorxmağa dəyməz.

– Vallah, billah, – deyib sahibə yuxarıdan aşağı K.-ni süzdü, – hərdən lap ərimə oxşayırsınız. Siz də onun kimi höcətsiniz. Cəmi iki gündür kəndə düşdüyünüz, yerlilərə ağıl öyrətmək istəyirsiniz, mənim təki dünyagörmüş qadına da, ağalar mehmanxanasında görüb-götürmüş Fridaya da. İnkər etmirəm, bəlkə, qanunları, qədim gələnləri pozub nəyəsə çatmaq mümkündür; mən hələ belə şey görməmişəm, amma, deyilənə görə olur, bəlkə də. Lakin olanda da bu yolla olmur. Sizin kimi iki ayağını bir başmağa dirəyib “yox, yox” demirlər, öz beynindəkini çağırıb ağıllı məsləhətləri qulaqardına vurmurlar. Elə bilirsiniz, Sizin qeydinizə qalırım? Nə qədər ki təkdiyiniz, Sizə gözünün ucuyla baxan vardı? Bəlkə də, baxsam, daha yaxşı olardı, heç bu münasibətlər də başımıza gəlməzdi. O vaxt ərimə Sizin haqqınızda bircə kəlmə söz demişdim: “Bacardıqca ondan kənar gəz”. Əgər Frida öz bəxtini Sizinlə bağlamasaydı, bu gün də o fikirdə qalardım. Xoşunuza gəlsə də, gəlməsə də,

Fridaya minnətdar olun ki, Sizə qayğı, hörmət göstərirəm. Məni Siz bu işdən kənar edə bilməzsiniz, ixtiyarınız yoxdur, çünki körpəcə Fridanın üstündə bir ana kimi əsim-əsim əsən yeganə adama – mənə cavab verməlisiniz. Bəlkə də, Frida haqlıdır, bu işin hamısı Klammin əməlidir, ancaq indi mənim Klammla işim yoxdur, onunla heç vaxt söhbət edən deyiləm, nə əlim çatır, nə səsim yetir. Sizə oturmusuz qənşərimdə, Fridamı saxlayırsınız, niyə danmalıyam axı, elə Sizi də mən saxlayıram. Hə, hə, mən saxlayıram, istəyirsiniz yoxlayaq, cavan oğlan, əgər evdən qovub desəm ki, özünü sığınacaq axtarın, lap elə it damında olsun, onda görərsiniz.

– Çox sağ olun, – K. dilləndi, – açıq sözə nə deyəsən, tam inanıram. Mənim vəziyyətim, bununla bağlı elə Fridanın da taleyi tükdən asılıdır.

64

– Yox! – Sahibə hirsle sözə qarışdı. – Fridanı bura qatmayın, onun vəziyyətini Sizininkiylə tutuşdurmaq olmaz. Frida ev adamıdır, heç kəsin də ixtiyarı yoxdur ki, onun taleyini tükdən asılı saysın.

– Yaxşı, yaxşı, burada da Sizə haqq qazandırırım, çünki Frida mənə məlum olmayan səbəblərdən sizdən elə qorxur ki, heç söhbətə də qarışmır. Hələlik dayanaq mənim üstümdə. Deməli, vəziyyətim tükdən asılıdır, bunu danmırsınız, əksinə, sübut etmək üçün dəridən-qabıqdan çıxırırsınız. Bütün məsələlərdə olduğu kimi, bu dediklərinizin də çoxu düzdür, amma hamısı yox. Məsələn, yaxşı bir sığınacaq yeri bilirəm, qapısı hər vaxt üzümə açıqdır.

– Harada? Harada axı? – Fridayla sahibə birağızdan elə qışqırdılar ki, elə bil, ikisini də eyni səbəb dindirirdi.

– Barnabasgildə! – K. dilləndi.

– Lat-lütlər! – Sahibə səsini qaldırdı. – Lat-lüt əclaflar! Barnabasgildə! Eşitdiniz? – Küncə tərəf döndü, amma köməkçilər çoxdan onlara yaxınlaşmışdılar, qol-qola tutub sahibənin arxasında dayanmışdılar, elə bil, qadın özünü səndələməkdən saxlamaq üçün birinin əlindən yapışdı, – eşitdiniz, ağanız haralarda veyllənir, Barnabasgildə! Əlbəttə, orada sığınacaq tapar, kaş o gecə mehmanxanada yox, elə orada qalaydı. Bəs siz hayandaydınız?

– Xanım sahibə, – köməkçilər cavab verənə qədər K. dilləndi, – onlar mənim köməkçilerimdir, amma Siz onlarla

elə danışırsınız ki, elə bil, öz işçilərinizdir, mənimsə gözetçilər. Bütün məsələlərdə fikrinizi dinləməyə hazırım, köməkçilərimə gəldikdə isə yox, çünki burada məsələ aydındır! Ona görə də Sizdən xahiş edirəm, köməkçilərimi sorğu-suala tutmayasınız, xahişim yerə düşərsə, Sizə cavab verməyi onlara qadağan edirəm.

– Deməli, sizinlə danışmağa ixtiyarım yoxdur, hə?
– Sahibə dedi və üçü də birdən güldü, sahibə kinayəylə, amma K.-nin gözlədiyindən xeyli mülayim, köməkçilərsə öz adi qaydalarından: həm çox şey, həm də heç nə ifadə etməyən, hər cür məsuliyyətdən kənar bir gülüşlə.

– Bircə hirsənmə, – Frida sözə qarışdı, – həyəcanımı düz başa düş. İstəsək də, istəməsək də, bir-birimizi tapdığımızı görə Barnabasa minnətdar olmalıyıq. Səni birinci dəfə aşxanada görəndə – Olqanın qolundan sallaşmış içəri girdin – haqqında bəzi şeyləri bilirdim, amma bütünlükdə sənə qarşı tamam biganəydim. Hə, biganəliyim təkcə sənə deyildi, hər şeyə, hər şeyə biganəydim. O vaxt mən də çox şeylə barışa bilmirdim, bəzi işlər məni haldan çıxarırdı, amma, gəl görək bu, necə barışmazlıq idi, necə acıq idi! Məsələn, elə aşxanadakılardan kimsə məni asanca hövsələdən çıxarırdı, arxamdan əl çəkmirdilər – hamısını özün öz gözlənlə gördün, hələ bu, harasıdır? Klammın nökr-naibi onların yanında muştuluqdur – hə, kimsə məni cinləndirirdi, cəhənnəmə cinləndirsən, nə olsun ki? Elə bilirdim, çoxdan olmuş hadisədir, ya da, sanki, mənə dəxli yoxdur, elə bil, bunları haçansa, kimdənsə eşitmişəm, ya da çoxdan unudub yaddan çıxarmışam. Nə dilə gətirə, nə də təsəvvür edə bilirəm, Klamm məni atandan sonra hər şey dəyişdi.

Frida danışığına ara verdi, başını nisgilli-nisgilli aşağı saldı, əllərini çarpazlayıb qoynuna qoydu.

– Gördünüz, – sahibə səsini qaldırdı, deyərdin, danışan özü deyil, eləcə səsini Fridaya borc verir, sonra yaxınlaşmış düz Fridanın böyründə oturdu, – gördünüz, cənab yerölçən, əməllərinizin nəticəsini gördünüz?! Qoy mənimlə danışmağı qadağan etdiyiniz köməkçiləriniz də bu balaca qızdan ibrət götürsünlər! Haçansa qismətinə çıxmış xoşbəxt həyatdan Fridanı qoparmısınız, bunu da ona görə bacarmısınız ki, Fridanın aşib-daşan körpə mərhəməti Olqanın qolundan sallaşmağınıza, Barnabasların çənginə

keçməyinizə tab gətirməyib. Sizi xilas edib, amma özünü bu yolda qurban verib. Hə, indi, hər şey olub-keçəndən sonra Frida indiyə qədər qazandıqlarını Sizin diziniz üstündə oturmaq şərəfinə dəyişəndən sonra özünüzü ortaya atıb sinənizə döyürsünüz ki, Barnabasgildə gecələyə bilərdiniz. Deyəsən, bununla sübut etmək istəyirsiniz ki, məndən asılacağınız yoxdur. Elədir, Barnabasgildə gecələmiş olsaydınız, Sizinlə elə üzülüşərdik ki, bircə göz qırpımında şələ-külənizi yığışdırıb evimdən çıxardınız.

– Barnabasların nə günahın sahibi olduqlarından xəbərim yoxdur, – deyib K. rəngi avazımiş Fridanı yavaşca qucağına aldı, çarpayıya qoydu, özü ayaq üstə qaldı, – bəlkə, bu yerdə haqlısınız, amma mən də bir şeydə tam haqlıyam ki, xahişimi yerinə yetirəsiniz, Fridayla mənim işimə qarışmayasınız, qoyun öz məsələmizi özümüz həll edək. Bayaq istəkdən, qayğıdan söz saldınız, lakin Sizdən nə qayğı gördüm, nə də istək, söhbət daha çox nifrətdən, kinayədən, evdən qovmaqdan getdi. Bütün bunları deməkdə məramınız Fridanı məndən, məni də Fridadan ayırmadısa, çox ustalıqla elədiniz. Ancaq mənə elə gəlir ki, bacara bilməyəcəksiniz, işdir, əgər bacarsanız da – icazənilə qoyun mən də öz hədəmi, üstüörtülü də olsa, deyim – dərinədən peşman olacaqsınız. Mənə verdiyiniz mənzildən söhbət gedirsə – yəqin, bu iyərənc daxmanı nəzərdə tutursunuz – hələ bilinmir, onu öz xoşunuzla verirsiniz, yoxsa bu bərədə qraflığın sərəncamı var? Nə olar, mən də ora çatdıraram ki, evdən çıxarıblar, işdir, ayrı mənzil versələr, siz də rahat olarsınız, mən də, amma mən daha çox rahat olaram. İndi isə bəzi məsələlər üçün kəndxudanın yanına gedirəm. Zəhmət olmasa, Fridadan muğayət olun, analıq nitqinizlə onsuz da halını xarab etdiniz.

Sonra o, köməkçilərinə üz tutdu:

– Gəlin, – deyib Klammın məktubunu qarmaqdan götürdü və getmək istədi. Sahibə dinib-danışmadan xeyli ona baxdı, K. əlini qapının cəftəsinə atan kimi dilləndi:

– Cənab yerölçən, bir pay da yolunuza götürün, çünki nə cür danışsanız da, məni, yaşlı bir qadını necə pərt etmək istəsəniz də, hər halda, Fridanın gələcək ərisiniz. Ona görə də qoyun nəzərinizə çatdırım, buradakı dolanışıqdan tamam xəbərsizsiz, dediklərinizi, dilə gətirdiklərinizi, düşündüklərinizi

adam beynində gerçək vəziyyətlə tutuşduranda başı gicəllənir. Bu cür naşılığı birdəfəyə yox eləmək olmaz, bəlkə, heç mümkün də deyil, lakin mənə azca inanıb naşılığınızı boynunuza alsanız, çox şeyi yoluna qoymaq olar. Onda Siz mənə münasibətdə daha ədalətli görünərsiniz, hansı dəhşətləri keçirdiyimi anlamağa başlarsınız, dəhşətin nəticələri də, maşallah, göz qabağındadır. Sevimli körpəmin, necə deyərlər, qartal atıb kor yapalaqdan yapışdığını – düzünə qalsa, hələ bundan da betər demək olar – Sizinlə sakit danışmaq xətrinə bunların hamısını unutmali olduğumu biləndə nələr çəkdiyimi özünüz təsəvvür edin. Görürsünüz, yenə hirsələnirsiniz. Yox, yox, bir az ayaq saxlayın, təkçə bu xahişimi də eşidin, sonra hara gedirsiniz-gedin, ancaq bircə şeyi unutmayın, Siz burada naşılardan naşısınız, ona görə də ehtiyatlı olun. Bizim yanımızda ağızınıza gələni deyə bilərsiniz, çünki Frida qarşımızı kəsib, Sizi bələlərdən qoruyur. Elə bilin, Klamm bizik, buyurun, nə istəyirsiniz, deyin, amma onun özüylə danışmağa cürət etməyin, yalvarıram, əl çəkin bu fikirdən!

Ayağa qalxdı, həyəcandan səndələyə-səndələyə K.-ya doğru getdi, onun əlindən tutub yalvarıcı gözlərini kişiye dikdi.

– Xanım sahibə, – K. dedi, – anlaya bilmirəm, belə xırda bir işdən ötrü niyə bu qədər alçalırsınız, niyə yalvarırsınız? Klamm ilə söhbət, dediyiniz kimi, baş tutan deyilsə, deməli, tutmayacaq, istər yalvar, istər yalvarma. Əgər baş tutandırsa, onda niyə çalışmalıyam, belə olsa, Sizin də dincsizliyinizə son qoyular, qorxularınız yersiz olduğu aydınlaşar. Doğrudur, naşılığınə naşiyam, doğru doğruluğunda qalır, bu, mənim üçün heç də xoşagəlimli deyil; lakin bir üstünlüyü də var; naşı adam daha ürəkli olur, ona görə də hələ bir müddət, gücüm çatan yerdə, naşılığım dan əl çəkən deyiləm, nəticəsi nə qədər acınacaqlı olursa olsun, fərqi yoxdur. Zərbə birbaşa mənə dəyəcək, ona görə də bircə şeyi başa düşürəm, Siz niyə yalvarırsınız? Yəqin ki, gözlünüz həmişə Fridanın üstündə olacaq, dediyiniz kimi, onun yolundan çəkilib getsəm, bu, əsl xoşbəxtlik olar. Bəs onda niyə qorxursunuz? Yoxsa Siz... – naşının fikrincə hər şey mümkündür, – bu yerdə qapını açdı. – Yoxsa, Siz Klammın qayğısına qalırırsınız?

Sahibə köksünü ötürüb bir ah çəkdi və onun pilləkənlə düşməsinə, köməkçilərinin arxasınca enməsinə matdım-matdım tamaşa etdi.

BEŞİNCİ FƏSİL

68

Nə qədər təcəübü olsa da, kəndxudayla söhbətdə K. çətinlik çəkmədi. Bunu onunla izah etməyə çalışdı ki, indiyəqədərki təcrübəsində qraf üsuli-idarəsiylə işləmək ona ağır olmamışdı. Səbəbi də K.-ya aid məsələlərin həllində müəyyən güzəştli təlimatın verilməsindəydi, digər tərəfdənsə bu, idarə sisteminin heyrətli dərəcədə bir əldə cəmləşməsindən irəli gəlirdi, bu cür vəhdət xüsusilə o yerdə təkmil sayılırdı ki, ilk baxışda ondan əsər-əlamət görünmürdü. Hərdən belə şeyləri düşünəndə K. az qala, vəziyyətlə barışırdı, lakin kefinin duru vaxtlarında tez-cə də öz-özünə deyirdi: əsas təhlükə də elə burasındadır.

Üsuli-idarəylə birbaşa əlaqə bir elə də çətin deyildi, çünki o, həddən artıq yaxşı qurulsa da, həmişə gizli və uzaq işləri məhz gizli və uzaq ağaların adından idarə edirdi. K. isə yaxınlıqda olan canlı bir şey üçün, özü üçün əlləşib-vuruşurdu, həm də, ən azı, ilk vaxtlarda təkcanına, çünki artıq o, hücum yolunu tutmuşdu. Özü üçün yalnız o əlləşib-vuruşmurdu, güman ki, başqaları da bu yoldaydı. K. isə onların heç birini tanımırdı, ancaq üsuli-idarənin tökdüyü tədbirləri görəndə belələrinin varlığına inanırdı. Üsuli-idarə yalnız bir şeydə, özü də xırda işlərdə – indiyə qədər hələ böyükkləri olmamışdı – K.-ya güzəştə gedib onu cüzi, yüngül qələbə imkanından məhrum etmiş və bu qələbədən doğacaq məmnunluğu, sonrakı döyüşlər üçün əsas ola biləcək inamı onun əlindən almışdı. Bunun əvəzində, ona ayrı imkan yaratmışdılar: yalnız kənd içində istədiyi kimi gəzib-dolaşa bilirdi. Xətrinə dəyməməklə onu gücdən salıb hər cür mübarizədən təcrid etmiş, idarədən uzaqlaşdırıb tamam anlaşılmaz, nisgilli, yad bir həyata atmışdılar. Əgər bircə dəfə sayıqlığını itirsəydi, bəlkə də, elə olardı ki, bu yolla günlərin birində yerli üsuli-idarənin olan-qalan mərhəmətinə, şişirdilmiş, yüngül vəzifə borcunun tam yerinə yetirilməsinə baxmayaraq, ona göstərilən zahiri qayğıya

aldanıb, qalan həyatını tam sayğısız sürər, sonra haradasa ilişər, yerli üsuli-idarə də həmişəki kimi, guya, öz iradəsi əleyhinə incə, səmimi bir təzədə, ona bəlli olmayan, lakin həminin bildiyi bir qanunun adından zühur edər, onu öz yolundan süpürüb atardı. Bu “qalan” həyat əslində nədən ibarət idi? Vəzifəylə həyatın bu cür çulğalaşdığını K. hələ heç yerdə görməmişdi, elə çulğalaşmışdılar ki, deyərdin, yerlərini dəyişik salıblar. Məsələn, Klammın K.-nin qulluğu üzərindəki indiki formal hökmü K.-nin yataq otağına etdiyi gerçək hökmün yanında heç nəydi. Bəzən elə olurdu ki, yüngül bir rəftar, hər hansı sərbəst hərəkət yerli hakimiyyətin xoşuna gəlirdi, halbuki başqa vaxtlar hər addımda böyük ehtiyatkarlığa, yan-yörəyə boylanmağa ehtiyac duyulurdu.

Buradakı üsuli-idarə barədə düşündüklərinin təsdiqini K. kəndxuda simasında tapdı. Təzəcə tərəş olmuş gülürüz, gənbul kəndxudanın xəstəydi, ağır duz sancıları vardı və K.-ni çarpayıda qarşıladı.

– Deməli, yerölçən cənab Sizsiniz, – deyib onu salamlamaq üçün dirsəklənmək istədi, amma özünü düzəldə bilmədi, qıçlarını göstərib üzr istədi və təzədən başını yastığa qoydu. Pərdə tutulmuş xırda pəncərəli otağın qararıqlığında kölgəyə oxşar səssiz bir qadın K.-ya kürsü göstərib onu çarpayının yanına qoydu. – Əyləşin, əyləşin, cənab yerölçən, – kəndxuda dilləndi, – söyləyin görüm, nə istəyirsiniz?

K. Klammın məktubunu oxuyub özündən bir-iki əlavələr etdi. Üsuli-idarəylə davranışının qeyri-adi yüngüllüyünü təzədən duydu. Bu üsuli-idarə rəsmən hər çətinliyi öz üzərinə götürürdü, istədiyini ona tapşıra bilərdin, özünə toxunulmaz, sərbəst qalardın. Sanki, kəndxuda da onun əhvalını duymuşdu, rahatca yerində qurcalanmağa başladı. Həndan-hana dilləndi:

– Özünüz gördüyünüz kimi, cənab yerölçən, hər şeydən xəbərim var. Lakin heç bir tədbir görməməyimin səbəbi də yox deyil, birincisi, xəstəliyimdir, ikincisi də odur ki, Siz bu qədər vaxtda bir dəfə də olsun, yanıma gəlməmişiniz, mən də fikirləşdim ki, yəqin, bu işdən boyun qaçır-mısınız. Amma indi özünü sığışdırıb yanıma gəlmisinizsə, gərək mən də bütün həqiqəti, xoşa gəlsə də, gəlməsə də,

deyəm. Dediğiniz kimi, Sizi yerölçən adıyla qarşılayıblar, amma yazıqlar olsun ki, bizə yerölçən lazım deyil. Sizə burada elə bir iş yoxdur. Xırda təsərrüfatımızın hüdudları müəyyənləşib, hər şey səliqə-səhmanla xəritəyə köçürülüb. Mülkünü dəyişdirən yoxdur, sərhəd münafişəsini isə özümüz yoluna qoyuruq. Belə olanda yerölçən nəyimizə gərəkdir?

Bu barədə əvvəllər düşünməsə də, K. buna bənzər xəbəri gözlədiyinə daxilən hazır idi. Ona görə də tələsik dilləndi:

– Tamam gözlənilməz xəbərdir. Bütün planlarımı alt-üst edir. Ümidim bircə onadır ki, bu, nəşə anlaşılmazlıq olar.

– Yazıqlar ki, yox, – kəndxuda dedi, – necə deyirəm, elədir.

70

– Necə elədir axı?! – K. səsinə qaldırdı. – Bu boyda yolu ondan ötrü gəlmişəm ki, üzümü tutub geri qayıdam?!

– Bu, işin başqa tərəfidir, – kəndxuda dedi, – onu həll eləməyə mənim gücüm çatmaz, ancaq anlaşılmazlığın necə yarandığını çalışsaram Sizə izah edim. Qrafliq kimi bu boyda idarədə hərdən elə olur ki, bölmələrdən biri bir sərəncam verir, digəri isə ayrısını, birinin digərindən xəbəri olmur; doğrudur, yuxarıdan nəzarət var, özü də dəqiq nəzarətdir, amma, görünür, təbiətindəndir, nədəndir, bir az gecikir, ona görə də həmişə xırda-para çaşqınlıq yaranır. Böyük işlərdə səhvə yol verildiyi yadıma gəlmir, ancaq xırda-xuruş məsələlərdə istədiyən qədər, özü də tez-tez. Sizin işə gəldikdə isə idarənin sirrini gizlətmədən – burada mən məmur kimi yox, kəndli kimi deyirəm və kəndçiliyimdə də qalırım – hadisənin necə olduğunu açıq söyləmək istəyirəm. Hələ lap çoxdan, onda mən bir-iki aydı ki, kəndxuda işləyirdim, göstəriş gəldi, indi deyə bilmərəm hansı şöbədən, rəhbərlərə xas amirana təzvlə bildirdilər ki, yerölçən çağırmaq lazımdır, icmaya da tapşırıq verdilər: gələcək işə lazım olan planları, sənədləri vaxtında hazırlansın. Bu göstərişin, təbii ki, Sizə aidiyyəti yoxdur, çünki çoxdankı məsələdir və indi xəstəlikdən çarpayıda uzanıb, o məzəli şeylər haqqında düşünməyə vaxtım olmasaydı, bəlkə də, heç yadıma düşməyəcəkdi. Mitsi, – deyib birdən sözünə ara verdi, hələ də otaqda vurnuxan və nə iş gördüyü bilinməyən qadına müraciət etdi, – zəhmət olmasa, dolaba bax, bəlkə, göstərişi

orada tapdın. – Sonra K.-ya izahat verirmiş kimi sözüne davam etdi. – Təzə işə başlayanda kağız-kuğuzların hamısını saxlayırdım. – Qadın o saatca dolabı açdı, K. da, kəndxuda da ora baxdılar. Dolab kağızlarla doluydu. Qapısı açılan kimi odun təkli bağlanmış iki ədəd iri, düyməli qovluq bağlaması diyirlənib yerə düşdü, qadın diksinib kənara sıçradı. – Aşağıda olmalıydı, aşağıda. – Kəndxuda çarpayısından ona istiqamət verib dedi. Qadın altdakı kağızları götürmək üçün qovluqları dinməz-söyləməz qucağına yığıb yerə tökdü. Otağın yarısına kağız döşəndi. – Çox iş görü-lüb, – kəndxuda başı ilə təsdiqləyib dedi, – bu hələ bir hissəsidir. Çoxunu anbarda saxlayıram, hələ çoxu da itib. Hamısını bir yerə necə toplayasan! Kralda, bilirsiniz, nə qədər kağız-kuğuz var?! Dediym göstərişi tapa biləcəksən? – Təzədən arvadına müraciət etdi. – Bilirsən, hansı qovluğu axtarırsan, üstündə göy qələmlə “yerölçən” yazılanı.

– Qaranlıqdır, gözüm yaxşı seçmir, dayan, şam gətirim, – deyib qadın kağızları ayaqlaya-ayaqlaya otaqdan çıxdı.

– Arvad dizimin dirəyidir, – kəndxuda dedi, – ağır idarə işlərində hərdən əl tutur. Doğrudur, yazı-pozuya köməkçim də var, kəndin müəllimidir, amma yenə başa gətirə bilmirik, həmişə nəsə yarımçıq qalır, hamısını, bax o sandığa yığmı-şam, – deyib başqa bir dolabı göstərdi. – Xəstələnəndən bəri də ki yığılıb qalıb, – deyib əzinik-əzinik, amma vüqarla yayxandı.

– Bəlkə, arvadınıza kömək eləyim, axtarsın? – qadın şamla geri qayıdıb dizi üstə sandıqçadan göstərişi axtaranda K. dilləndi.

Kəndxuda başını buladı, gülümsəyib sözə başladı:

– Bayaq dedim ki, idarənin sirrini sizdən gizli saxlamıram, amma qovluğu axtarmağa icazə vermək?! Yox, o boyda dərinə gedə bilmərəm.

Otağa sakitlik çökdü, təkcə kağızların xışılısı eşidilirdi, kəndxudanı mürgü basmışdı. Qapı astadan döyüldü və K. geriye qanrıldı. Elədir, köməkçiləriydi. Sən deyən qədər də qanacaqsız deyildilər, birbaşa otağa təpilmədilər, azca aralanmış qapıdan pıçıldamağa başladılar:

– Bayırda soyuqdan titrəyirik.

– Kimdir? – kəndxuda qırpınıb soruşdu.

– Heç kim, köməkçilərimdirdi, – K. dedi, – heç bilmirəm, məni harada gözləsinlər, bayır soyuqdur, bura da danışıq.

– Mənə maneçilikləri yoxdur, – kəndxuda səmimi dilləndi. – Qoyun gəlsinlər. Yaxşı tanıyıram, köhnə tanışlardır.

– Mənəsə var, – K. fikrini gizlətmədi, gözünü gah köməkçilərinin, gah da kəndxudanın üzündə gəzdirdi, hər üçünün sifətində eyni təbəssüm gördü. – Bir halda ki gəlib çıxmısınız, onda xanıma kömək edin, qovluğu axtarıb tapın, üstündə göy rənglə “yerölçən” yazılıb.

Kəndxuda etiraz etmədi. K.-ya olmasa da, köməkçilərə olardı, özlərini sənədlərin üstünə atdılar, ancaq axtarmaqdan çox, eşələməyə başladılar, birisi yazını höccələyən kimi o birisi dartıb əlindən alırdı. Qadınsa boş sandığı qabağında diz çöküb oturmuşdu, deyəsən, heç axtarana oxşamırdı, hər halda, şamı özündən xeyli aralı qoymuşdu.

– Köməkçiləriniz, – kəndxuda razı bir təbəssümlə dilləndi, sanki, hər şey onun göstərişilə baş verirdi və heç kəs də buna şübhələnmə bilməzdi, – deməli, Sizə maneçilik törədirlər, axı ikisi də Sizin köməkçilərinizdir.

– Xeyr, – K. soyuq dilləndi, – onları burada mənə qoşublar.

– Necə, qoşublar?! – Kəndxuda dilləndi. – Yəqin, ayırıblar demək istəyirsiniz.

– Qoy ayırıblar olsun. Zalım uşağı, elə bil, göydən düşüb, belə də kor-koranə “ayırıblar” olar?!

– Burada heç nə kor-koranə olmur, – kəndxuda dilləndi, hətta ayağının ağrısını unudub dalı üstə oturdu.

– Heç nə?! Bəs mənim çağırılmağım?

– Elə Sizin çağırılmağınız da yaxşıca-yaxşıca ölçülüb-biçilib, – kəndxuda cavab verdi, – bircə şey var ki, böyükdən bəzi xırda-para məsələlər çıxıb, onu da sənədlər əsasında başa salaram.

– Sənədlər tapılır ki?! – K. dedi.

– Tapılırmı? – Kəndxuda səsinə qaldırdı. – Mitsi, zəhmət olmasa, bir az əlli tərən! – İstəsəniz, sənədsiz də deyə bilərəm. Bayaq haqqında danışdığım göstərişə təşəkkürlü bir cavab verib bildirdik ki, bizə yerölçən gərək deyil. Görünür, cavabımız lazımı şöbəyə yox, hələlik onun adını A

qoyaq, səhvən başqa bir şöbəyə, deyək ki, B şöbəsinə düşüb. Deməli, A şöbəsi cavab almayıb, ancaq, təəssüf ki, cavab B-yə də çatmayıb. Ola bilsin, qovluğun içindəkilər bizdə qalıb, ola bilsin də yolda itib, şöbənin özündə itə bilməz, buna başımla cavab verərəm, hər halda, B şöbəsinə yalnız sənədin üz qabığı gəlib çıxıb, üstündə də yazılıb ki, içindəki sənəddə – əslində isə, içində heç nə olmayıb – söhbət yerölçənin çağırılmasından gedir. A şöbəsi bu arada bizdən cavab gözləyib, hətta müəyyən qeydləri də olub, ancaq hər məsələnin dəqiq həllində olduğu kimi – belə şey tez-tez baş verir və bunu da anlamaq lazımdır – referent arxayınlaşır; arxayınlaşır ki, buna biz cavab verəcəyik, o da yerölçəni çağırtdıracaq, ya da ehtiyac olsa, bu barədə bizimlə təzədən yazışacaq. Ona görə də həmin qeydlərə fikir verməyib və məsələni yerli-dibli unudub. B şöbəsinə sənədlərin üz qabığı vicdanlı işi ilə tanınmış referentin əlinə düşüb, adı da Sordinidir, italyandır; hətta mənim kimi dünyagörmüş adama da bəlli deyil, niyə onu bu aşağı vəzifədə saxlayırlar? Nə isə, həmin Sordini də boş qovluğu doldurmaq üçün onu geri, bizə göndərib. A şöbəsinin həmin birinci yazısından aylar, kim bilir, bəlkə də, illər ötüb; belə də olmalıdır, qaydaya görə sənəd doğru yoldadırsa, şöbəyə bir günə gəlib çatır, elə həmin gün də məsələ həll olunur, yox, əgər əyilibsə – bizim əla təşkilati işimizdə bu əyri yolu axtarsan da, tapa bilməzsən – hə, əgər əyilibsə, onda çox çəkir. Sonradan Sordininin sorğusunu alanda bu məsələni güclə yadıma sala bildim, onda bu işə ikicə nəfərlə baxırdıq. Mitsi, bir də mən, müəllimi hələlik bizə qoşmamışdılar, sənədlərin surətinisə yalnız vacib işlərdə çıxarıb saxlayırdıq, kəsəsi, yalnız qeyri-müəyyən şəkildə cavab verə bildik ki, bu çağırışdan xəbərimiz yoxdur və bizdə yerölçənə ehtiyac duyulmur. Amma... – deyib kəndxuda sözüünə ara verdi, sanki, söhbətə qızışdığından çox uzaqlara getmişdi, ya da özünü elə aparırdı ki, guya sözü çox uzadıb, – söhbətim sizi yormadı ki?

– Xeyr, əksinə, çox maraqlıdır, – K. cavab verdi.

Kəndxuda da əlavə etdi:

– Marağ üçün danışmıram.

– Maraqlı orasıdır ki, müəyyən mənada, insan taleyini həll edən bu məzəli dolaşıqlıqla tanış oluram.

– Hələ ki heç nəylə tanış deyilsiniz, – kəndxuda ciddi-ləşdi, – ona görə də gerisinə qulaq asın. Cavabımız, əlbəttə, Sordinini qane etmədi. Mənə nə qədər əzab versə də, o adama heyranam. Birisinin etibarını dəfələrlə sınaqdan çıxarsa da, onu lap yaxından tanısa da, yenə şübhəylə yanaşır, özünü elə aparır ki, guya səni tanımır, tanısa da, adam kimi tanımır. Məncə, düz eləyir, əsl məmur elə belə olmalıdır. Əfsus ki, onun kimi işləməyə təbiətim yol vermir, özünüz görürsünüz, Sizə, tanımadığım yad bir adama ürəyimi açıb-tökürəm, başqa cür bacarmıram. Sordini isə cavabımızı alan kimi şübhələnməyə başladı. Yazışma başlandı, yazış ki, yazışasan. Bilmək istəyirdi ki, yerölçəni çağırtdırmaq fikri haradan ağılımıza gəlib. Sağ olsun Mitsi, yadına düşdü, mən də cavab verdim ki, bu məsələni ilk dəfə idarə özü qaldırıb (söhbətin başqa şöbədən getdiyini yerli-dibli unutmuşuq). Sordini də dediyindən dönmədi: idarənin bu sərəncamını niyə məhz indi xatırladııq. Mən də təkrar cavab verirəm: çünki elə indicə yadıma düşüb. Sordini: əladır ki, çünki Sizin yadınıza düşən o sərəncam qüvvəsini itirib. Mən: əlbəttə, itirib, çünki sənədlər özü yerli-dibli itib. Sordini: həmin ilk sərəncamdan bir qeyd qalmalıydı, ya yox, indi o da yoxdur. Bu yerdə dilim tutuldu, çünki Sordininin şöbəsində səhvə yol verdiklərini nə ağılıma, nə də dilimə gətirə bilərdim. Cənab yerölçən, yaqın, özlüyünüzdə Sordinini qınayırsınız ki, ən azı, dediklərimi nəzərə alıb məsələni ayrı şöbələrdən öyrənə bilərdi. Elə məhz bu, düzgün olmazdı, istəmirəm, o adam haqqında pis fikrə düşəsiniz, xəyalınızdan başqa şeylər keçə. İdarənin baş iş prinsipi elədir ki, üz verə biləcək səhvləri nəzərdə tutmur. Hər şeyin əla təşkili həmin baş prinsipin doğruluğunu təsdiq edir, özü də daha təcili yerinə yetirilməsi zamanı lazım olur. Deməli, başqa şöbələrdən xəbər tutmağa Sordini ehtiyac duymadı, əslində, bu şöbələr ona heç cavab da verməzdilər, çünki o saatca görəcəkdilər ki, hansı səhvlərininsə üstü açılır.

– İcazənizlə, cənab kəndxuda, Sizə bir sualım var, – K. dedi, – bir az əvvəl nəzarət şöbəsinin olduğunu demədinizmi? Təsvirinizə görə, deyəsən, iş elə qurulub ki, nəzarətin yoxluğunu təsəvvür edən adamın halı xarab olmalıdır.

– Yaman tələbkarsınız, – kəndxuda dedi, – bu tələbkarlığınızı lap min dəfə artırırsanız da, Sizin ki idarənin özünə qarşı olan tələbkarlığından yenə də az olacaq. Belə sualı yalnız qərib adam verə bilər, nəzarət orqanları varmı? Hər yan nəzarət orqanı deyilmi?! Elədir, onlar sözün kobud mənasında, səhvi aşkarlamaq üçün yaranmayıblar, çünki, əslində, səhv olmur, Sizin ki kimi olanda da kimin nə ağzıdır desin, səhvdir.

– Deyəsən, bu, tamam təzə məsələdir, – K. səsini qaldırdı.

– Mənim üçün köhnədir, – kəndxuda cavab verdi, – mən özüm də Sizin qədər, bəlkə də, Sizdən bir az çox, əminəm ki, səhv olub, Sordini də peşmançılığından yatağa düşüb, birinci nəzarət şöbələri də – səhvin ortaya çıxarılmasında onlara minnətdar olmalıyıq – səhvin varlığını təsdiq edirlər. Amma kim deyər ki, ikinci nəzarət şöbələri, üçüncü, dördüncülər də bu fikirdədir?

– Ola bilər, – K. dedi, – bu fikirlərə düşməsəm, yaxşıdır, belə nəzarət bölmələrinin varlığından birinci dəfədir xəbər tuturam, odur ki, heç anlaya bilmirəm. Təkcə orasını bilirəm ki, iki şeyi bir-birindən ayırmaq lazımdır: birincisi, şöbələrin özündə baş verənləri və idarə baxımından bu və ya digər şəkildə qəbul olunanları, ikincisi isə, mənim, şöbələrə daxil olmayan, həmin üsuli-idarənin mənasız-mənasız incitdiyi bir adamın şəxsi məsələsi, bu hədə-qorxu elə mənasızdır ki, onların ciddiliyinə inanmaq belə istəmirəm. Məsələnin birinci tərəfi, yəqin ki, cənab kəndxuda, elə o cürdür, Sizin indicə görünməmiş bir ehtirasla danışdığınız kimidir, indi isə mən, heç olmasa, öz haqqımda birçə kəlmə eşitmək istərdim.

– Ora da gəlib çıxarıq, – kəndxuda cavab verdi, – əvvəlcədən izah etməsəm, bəzi şeyləri başa düşə bilməzsən. Nəzarət bölmələrinin adını bir az tez çəkdim. Hə, indi qayıdaq Sordiniylə çəkişmələrimizə. Dediym kimi, israrımın xeyri olmadı. Qarşıdakı adamın müqabilində Sordini az-çox üstünlüyə malikdirsə, deməli, qələbə onun tərəfindədir, belə olanda diqqəti də, enerjisi də, əhvali-ruhiyyəsi də artır. Belə olanda o, ovu üçün qorxunc, ovunun düşmənləri üçünsə gözəl bir alətə çevrilir. Mən özüm başqa vəziyyətlərdə sonuncular sırasında olduğumdan, bu barədə

danışa bilərəm. Əslinə qalsa, onu mən indiyə qədər görə bilməmişəm, aşağı enmir, işi başından aşır, otağını mənə təsvir ediblər, deyilənə görə, bütün divarlar, sütunlar iri qovluq bağlamalarıyla qalaq-qalaqdır, hamısı da yalnız işdə lazım olan sənədlərdir, bağlamalardan tez-tez müəyyən kağız götürüb doldurduğuna görə və bu iş həddən artıq tələsik edildiyindən, həmin sənəd sütunları bir əldən uçub tökülür, onunçün də Sordininin iş otağında aramsız şaq-qıltı-gurultu eşidilir. Hə, hə, Sordini elə işçidir ki, ən xırda məsələyə də böyük işlər kimi qayğıyla yanaşır.

– Siz, cənab kəndxuda, mənim məsələmə həmişə xırda deyirsiniz, amma görün neçə məmuru işdən eləyib, bəlkə, əvvəlcə xırda olub, ancaq sonra Sordini cənabları kimi məmurların səyi nəticəsində böyük bir işə çevrilib. Təəsüflər ki, istəsəm də, istəməsəm də, belədir, incikliyim məsələmlə bağlı iri-iri qovluq sütununun yaranıb sonra da uçmasında deyil, ondadır ki, adi yerölçən vəzifəsində də xırda bir çertyoj masasının arxasında oturub işləyə bilmirəm.

76

– Xeyr, – kəndxuda cavab verdi, – xeyr, böyük iş deyil. Buna görə gileylənməyə əsasınız yoxdur, lap xırdaların xırdasıdır. İşin tutumu onun dərəcəsiylə ölçülmür, belə düşünürsünüzsə, kargüzarlığın nə olduğunu qavramaqdan çox-çox uzaqsınız. Lap elə işin tutumuna gələndə də Sizin məsələ cüzilərin cüzisidir, adi işlər, yəni səhsiz olanlar daha çox, daha məhsuldar zəhmət tələb edir. Bir də axı işinizi dolaşdıran məsələdən hələ tam hali deyilsiniz, o barədə mən elə indicə danışmaq istəyirəm. Sordini əvvəlcə mənə işdən uzaqlaşdırdı, məmurlar gəlib mehmanxanada adlı-sanlı icma üzvlərini sorğu-suala tutdular, hər şeyi protokollaşdırdılar. Çoxusu mənim tərəfimi saxladı, bir-ikisi də “trr” deyib durdu; torpağın ölçülməsi kəndlinin yaralı yeridir, çoxusu elə bilir, ortada gizli cükküldəşmələr, ədalətsizlik var, hələ, üstəlik, özlərinə başçı da tapdılar, Sordini də onların izahatından bu qənaətə gəldi ki, məsələni mən icma şurasının qarşısında qaldırmış olsaydım, hamı yerölçənin gətirilməsinin əleyhinə çıxmazdı. Ona görə də yerölçənin gərəksizliyi kimi aydın bir məsələyə, ən azı, şübhəylə yanaşıldı. Bu işdə xüsusilə Brunsvik deyilən biri var, o seçildi, çox güman ki, onu tanımırınsız, bəlkə də, pis

adam deyil, amma axmağın biridir, xəyalpərəstdir, özü də Lazemanın yeznəsidir.

– Dabbağın? – K. soruşub Lazemanın yanında gördüyü topasaqqal kişini təsvir etdi.

– Hə, hə, özüdür, – kəndxuda dedi.

– Deyəsən, arvadını da tanıyıram, – K. nagüman dilləndi.

– Olar, – kəndxuda cavab verib susdu.

– Gözəldir ha, – K. dedi, – amma sifətdən solğundur, xəstəhaldır. Deyəsən, o da qəsrəndir, hə? – Yarısual, yarıtəsdic K. sözünü tamamladı. Kəndxuda saata baxdı, tələsik qaşığa dərman töküüb içdi. – Deyəsən, qəsrədən tək-cə idarənin düzümündən xəbərdarsız! – K. kobud-kobud dilləndi.

– Hə, – kəndxuda kinayəylə, amma razı bir təbəssümlə cavab verdi. – Əsas məsələ də odur. Brunsvikə gəldikdə isə... onu icmadan çıxara bilsək, canımız dincələrdi, Lazemanın özü başqalarından az sevinməzdi. Ancaq o vaxt Brunsvik az-çox nüfuz qazandı, natiqliyinə natiq deyil, amma çıxırğandır, o da bəs eləyir. İş elə alındı ki, məsələni icma şurasına qaldırasa oldum, əslində, bu, tək-cə Brunsvikin qələbəsi oldu, çünki icma şurası, doğrudan da, böyük əksəriyyətlə yerölçəni yaxın qoymaq istəmərdi. Aradan gör ey neçə il keçib, məsələ hələ bu gün də yoluna qoyulmayıb, müəyyən mənada, buna Sordininin işə vicdanla yanaşması mane olur, bitdə-bitdə araşdırıb öyrənməyə çalışır ki, həm əksəriyyəti, həm də müxalifəti narahat edən nədir. Müəyyən mənada da Brunsvikin gicliyi ilə dikbaşlıqı mane olur, onun da yuxarılarla əlaqəsi var, fantaziyasını işə salıb yeni-yeni şeylər uydurur, onları da dinc oturmağa qoymur. Sordini heç şərait yaradarmı ki, Brunsvik onu dolaşdırsın, Brunsvik Sordinini necə dolaşdıra bilər axı? Elə məhz özünü dolaşdırmaq üçün Sordini yeni-yeni axtarırlara əl atası oldu, təzəcə onları qurtarmaq istəyəndə isə Brunsvik yenisini fikirləşib tapırdı, bu işdə pərgardır, o dəlidən nə desən çıxar. İndi idarə aparatının xüsusi bir keyfiyyətindən danışmaq istəyirəm. Dəqiqi kimi həddən artıq həssaslığı da var. Əgər bir iş uzun müddət çək-çevirə düşübsə, birdən elə ola bilir ki, bu çək-çevir qurtarmamış ağılagəlməz bir nöqtədə – sonralar onu heç tapmaq mümkün olmur

– məsələ ildırım sürətiylə öz həllini tapır, verilən qərar hərdən düzgün olmasa da, hər halda, işi bağlayır. Elə çıxır ki, idarə aparatı, bəlkə də, özlüyündə mənasız görünən eyni məsələyə illərdən bəri onu əzən gərginliyə daha dözə bilmir; məmurların köməyi olmadan özü özbaşına qərar çıxarır. Təbii ki, heç bir möcüzə baş vermir, yəqin, hansı bir məmursa ya yazılı, ya da şifahi bir hökm çıxarır, hər halda, burada nə biz, nə də idarənin özü tapa bilir ki, bu işi kim yoluna qoyub, niyə qoyub. Bunu yalnız nəzarət işçiləri, özü də aradan xeyli keçəndən sonra müəyyənləşdirir; amma biz ondan qəti xəbər tutmuruq, əslində, daha heç kəs bununla maraqlanmaq istəmir. Özü də, dediyim kimi, bu son qərarlar çox vaxt gözəl olur, bircə şeyləri çatdır ki, o da camaatın gec xəbər tutmasıdır, ona görə də həllini çoxdan tapmış məsələlər barədə həmişə qaynar mübahisə gedir. Sizin işiniz haqqında belə bir qərarın çıxıb-çıxmasından xəbərim yoxdur – bəzi şeylər deyir çıxıb, bəziləri deyir çıxmayıb – çıxmış olsa, Sizə çağırış göndərərdilər, Siz də yol alıb gələrdiniz, ona qədər də xeyli vaxt keçərdi, Sordini də bu arada əldən düşənə qədər işləyərdi, Brunsvik xalqı dinc oturmağa qoymazdı, mənim də hər iki tərəfdən baş-beynimi aparardılar. Sadəcə, güman edirəm ki, belə ola bilərdi, dəqiq bildiklərimlə bunlardır: nəzarət bölmələrindən biri arada tapdı ki, bir neçə il qabaq A şöbəsindən yerölçən haqqında icmaya sifariş göndərib, amma indiyə qədər buna cavab alınmayıb. Yaxınlarda bu barədə məndən soruşdular, elə o dəqiqə də aydınlaşdı: A şöbəsi mənim “yerölçənə ehtiyac yoxdur” cavabımla kifayətlənməyib, Sordini də etiraf etməli olub ki, bu məsələdə qətiyyətsizlik göstərilib, – özü də öz günahından yox – bu boyda xeyirsiz, adamı haldan çıxaran iş görüb. Həmişə olduğu kimi, yenə hər yandan yeni-yeni işlər tökülüb gəlməşəydi, Sizin məsələ xırdaca bir iş olmasaydı – demək olar, lap xırdalardan xırdası – yəqin ki, hamımız rahat olaraq mənəcə, elə Sordininin özü də nəfəsini dərərdi.

Təkcə Brunsvik gur-gur guruldayırdı, amma bu da onu güllünc vəziyyətdə qoyardı. İndi isə, cənab yerölçən, şaşqınlığımı özünüz təsəvvür edin, indi, bütün məsələni uğurla başa vurandan sonra – özü də o vaxtdan görün nə qədər keçib – birdən Siz gəlırsiz və belə məlum olur ki,

bütün həngaməni təzədən başlamaq lazımdır. Mənə qalsa, buna heç cür razılıq vermək olmaz, mənim bu qəti qərarımı, hər halda, başa düşürsünüz?

– Bəs necə! – K. dedi. – Bir şeyi də yaxşı başa düşürəm ki, mənimlə, bəlkə, hətta qanunların özüylə də dəhşətli bir oyun oynanılır. Mənə qalsa, özüm özümü müdafiə etməyin yolunu bilirəm.

– Hansıdır o yol? – kəndxuda soruşdu.

– Hələlik deyə bilmərəm, – K. cavab verdi.

– Güc eləmək olmaz, – kəndxuda dedi, – bircə şeyi yadınızda saxlayın: mənim simamda, dost deyə bilmirəm, hələlik bir-birimizi yaxından tanımırıq, amma hər halda, işinizə yarayan yaxın bir adamınızı tapa bilərsiniz. Ancaq bircə şeyə yol vermərəm ki, Sizi yerölçən kimi qəbul eləsinlər; başqa işlərdə bel bağlaya bilərsiniz, əlbəttə, səlahiyyətə çatmayan yerdə, o da ki, Siz deyən geniş deyil.

– Bir yandan deyib-durursunuz ki, məni yerölçən kimi qəbul etmək lazımdır, – K. dilləndi, – amma məni elə belə də qəbul ediblər. Bu da Klammın məktubu.

– Klammın məktubu?! – kəndxuda dedi. – Təkcə Klammın imzasına görə dəyərlidir, səcdə edilməlidir, özü də, deyəsən, saxta deyil, ancaq bununla belə... fikrimi təkləməyə çətinlik çəkirəm. Mitsi! – arvadını çağırdı. – Nə iş görürsünüz orada?

Uzun müddət nəzərdən kənar qalmış köməkçilərlə Mitsi axtarılan sənədi, deyəsən, tapmamışdılar, təzədən digər sənədlərin hamısını dolaba basmaq istəyirdilər, lakin sənədlər qalaqlanıb bir-birinə qarışdığından, istədiklərinə çata bilmirdilər. Görünür, hamısını təpəşdirib doldurmaq da köməkçilərin ağına gəlmişdi. Dolabı çevirib döşəməyə uzatmışdılar, sənədləri içəri basıb üçü də üstündə oturmuşdu, indi də çalışırdılar ki, qapağını asta-asta yatırıb yerinə oturtsunlar.

– Deməli, sənəd tapılmadı, – kəndxuda dilləndi. – Heyif, amma eybi yox, onsuz da hər şeyi bilirsiniz, əslində, daha gərək də deyil, hər halda, tapılar, yəqin, müəllimdə olacaq, onda da bir neçə sənəd var. Şamı bəri gətir, Mitsi, oxu gör, bu məktubda nə yazılıb.

Mitsi yaxına gəldi, çarpayının qırağında əyləşdi, gövdəli, gümrəli kişisinə qısıldı, kişi də xeyli solğun, üzgün görünən

qadının belini qucdu. Arvadın xırdaca siması şamın işığında güclə seçilirdi, yaşıdan ötən illər bu sifətə aydın, ciddi, lakin həlim cizgilər çəkmişdi. Məktuba baxan kimi əllərini yüngülcə qoynunda çarpazladı.

– Klammındır?! – Qadın dilləndi. Sonra məktubu birgə oxudular, azca pıçıladaşdılar, dolabın qapısını bağladıklarına sevinən köməkçilər “Urra” qışqıranda isə kəndxuda dilləndi:

– Mitsi də mən deyəni deyir, indi öz fikrimi açə bilərəm.

Bu, idarə sənədi deyil, şəxsi məktubdur. Elə başlanğıcından da görmək olur: “Hörmətli cənab!” Bundan əlavə, orada Sizin yerölçən kimi qəbulunuza bircə kəlmə də işarə yoxdur, söhbət ümumi şəkildə, daha çox, qrafliğa qulluqdan gedir, əslində, burada da konkret bir söz deyilmir, eləcə yazır ki, “Özünüzdə bildiyiniz kimi” qəbul olunmusunuz, yəni qəbul olunmağınızın məsuliyyəti Sizin boynunuza düşür. Nəhayət, idarə baxımından Sizi ən yaxın rəhbəriniz kimi mənəm, kəndxudanın üstünə göndərilər, o da Sizə sonrakı işlər barədə məlumat verməlidir, bildiyiniz kimi, bu məsələni də, əsasən, həll eləmişik. Rəsmi sənədləri oxumağı bacaran və bunun nəticəsində qeyri-rəsmi yazıları yaxşı başa düşən bir şəxs üçün bu, gün kimi aydındır. Sizin tək yad bir adamın belə şeydən baş çıxarmaması mənə heç də təəccübləndirmir. Bütünlükdə götürsək, məktub onu deyir ki, Sizin yalnız qraf qulluğuna götürüləcəyiniz təqdirdə Klamm şəxsən qeydinizə qalmaq niyyətindədir.

– Siz, cənab kəndxuda, – K. dedi, – məktubu elə gözəl şərh etdiniz ki, orada boş kağız üstündəki imzadan başqa, heç nə qalmadı. Hiss eləmirsiniz ki, adına-sanına hörmət bəslədiyiniz Klammı bununla xeyli alçaldırırsınız?

– Bu lap ağ oldu, – kəndxuda dilləndi, – məktubun dəyərini danmaq niyyətində deyiləm, izahatımla onu alçaltmaq fikrim də yoxdur, əksinə, Klammın məktubu idarə yazısından daha üstündür, amma Sizin ona verdiyiniz mənadan orada əsər-əlamət yoxdur.

– Şvartseri tanıyırsınız? – K. soruşdu.

– Xeyr, – kəndxuda cavab verdi, – bəlkə, sən tanıyırsan, Mitsi? Sən də tanıyırsan. Yox, tanıyıraq.

– Qəribədir, – K. dedi, – qalabəyinin oğlunu deyirəm.

– Cənab yerölçən, əzizim, mən bütün qalabəyilərinin oğlanlarını tanıya bilmərəm axı, – kəndxuda cavab verdi.

– Yaxşı, – K. dedi, – onda, heç olmasa, mənə inanın, yalan demirəm. Gəlişimin ilk günü həmin Şvartserlə yüngül bir qalmaqalımız oldu. Axırda Frits adlı kiçik qalabəyinə zəng vurub öyrəndi ki, məni yerölçən kimi qəbul ediblər. Bəs bunu necə başa düşək, cənab kəndxuda?

– Lap sadəcə, – kəndxuda cavab verdi, – indiyə qədər bizim idarəylə hələ birbaşa əlaqəniz olmayıb. Üzdən hər şey adama əlaqə kimi görünür. Siz də münasibətləri bilmədiyinizdən, onları gerçək başa düşürsünüz. Hə, indi də gələk telefon məsələsinə: görürsünüz, üsuli-idarəylə daha çox bağlı olan mənim tək adamın telefonu yoxdur. Meyxanalarda, ona bənzər yerlərdə isə telefonun xidməti böyükdür, təqribən, musiqi avtomatı kimi bir şeydir, ayrı heç nədir. Burada Siz bircə telefonla danışmısınız, ya yox? Hə, gördünüz, onda, bəlkə də, məni başa düşərsiniz. Qəsrdə telefon, yəqin ki, işi xeyli sürətləndirir. Həmin aramsız zəngləşmələri biz buradakı telefonlarda xışiltı, nəğmə kimi dinləyirik, yəqin, özünüz şahidi olmusunuz. Elə bu xışiltı, nəğmə də buradakı telefonların bizə ötürdüyü yeganə gerçəklikdir, yerdə qalanların hamısı yalandır. Qəsrə heç bir telefon əlaqəsi yoxdur, bizim çağırışımızı ötürən mərkəzi stansiyada da onun kimi; buradan qəsrə zəng edəndə oradakı aparatların hamısı dilə gəlir, lap aşağı şöbələrdə də dilə gələr, işdir, əgər aparatı çıxarmayıblarsa; amma, mən biləni, çıxarırlar. Hərdən olur ki, yorulub əldən düşmüş məmurlardan hansısa bir balaca fikrini dağıtmaq istəyir, xüsusilə axşamlar, ya da gecələr, ona görə də telefonu qoşur; onda da biz cavab alırıq, əslində, bu cavab da zarafatdan başqa bir şey deyil. Bunu başa düşməyə nə var! Bir də kim ürək eləyər ki, xırda şəxsi məsələsi üçün zəng vurub belə vacib, qaynar işə mane olsun? Mən özüm də anlaya bilmirəm, yad bir adam Sordiniyə zəng vursun, ona da Sordininin özü cavab versin. Olsa-olsa, bu, başqa şöbələrdən hansınınsa kiçik qeydçilərindən biri olar. Bəzən təsadüfən elə ola bilər ki, xoş saatların birində xırda qeydçilərdən kiməsə zəng vursan, amma Sordini özü dəstəyi qaldıra. Belə halda ən yaxşı yol, səsini eşidən kimi telefonu qoyub qaçmaqdır.

– Hər halda, məndə belə təsəvvür yaranmamışdı, – K. dedi, – bu xırdaqları bilə bilməzdim; həmin telefon

söhbətlərindən ağılim heç nə kəsməsə də, bircə şeyi bilirdim ki, hər halda, qəsrdə öyrəndiklərimin, əldə etdiklərimin az-çox əhəmiyyəti olar.

– Yox, – onun sözündən tutan kəndxuda dilləndi, – az-çox nədir, böyük əhəmiyyəti var, başqa cür ola bilermi ki? Məmurun qəsrdən verdiyi məlumat necə əhəmiyyətsiz olsun? Mən bunu Klammın məktubuna görə deyirdim; oradakı sözlərin heç birinin rəsmi dəyəri yoxdur, əgər Siz rəsmi don geyindirirsinizsə, yanılırsınız. Əslində, o yazının şəxsi təsiri dostluq, ya da düşmənçilik baxımından daha çoxdur, lap rəsmi tərəfindən də çoxdur.

– Yaxşı, – K. dedi, – tutaq ki, hamısı elədir, onda mənim qəsrə bir böyük dostum olmalıydı ki! Dərindən yanaşanda, bir neçə il qabaq həmin şöbənin yerölçən çağırtdırmaq fikrini mənə qarşı dostluq aktı kimi başa düşmək lazımdır ki! Sonralar bu dostluqlar dal-dala düzülüb və bədbəxtlikdən aldadılaraq mənim bura gətirilməyimə, axırda da qovulmaq təhlükəsi ortaya çıxana qədər davam edib ki!

– Sözlərinizdə müəyyən həqiqət var, – kəndxuda cavab verdi, – bir şeydə haqlısınız ki, qəsrin göstərişlərini sözbəsöz qəbul etmək olmaz. Ancaq ehtiyatkarlıq hər yanda lazımdır, təkcə burada yox. Hər hansı bir işə aid göstəriş nə qədər vacib olsa da, ehtiyatkarlıq bir o qədər lazımdır. Aldadılıb gətirilməyiniz barədə söylədiklərinizi qəti anlaya bilmədim. Dediklərimə yaxşı qulaq asmış olsaydınız, bilərdiniz ki, Sizin bura çağırılmanız ən müşkül məsələlərdən biridir, kiçik bir söhbətdə o sualların hamısına cavab vermək olmur.

– Deməli, bircə qənaətə gəlirik ki, – K. dilləndi, – hər şey qaranlıq qalır, heç nə həll eləmək olmaz, təkcə qovulmaq məsələmdən başqa...

– Kimdir Sizi qovmağa cürət edən, cənab yerölçən? – kəndxuda təəccübləndi. – Hadisələrin qeyri-müəyyənliyi imkan yaradır ki, Sizə hörmət etsinlər; deyəsən, yaman dəymədişərsiniz, ha! Heç kəs Sizi tutub burada saxlamır, amma bu, o demək deyil ki, çölə atırlar.

– Oho, cənab kəndxuda, – K. dedi, – indi-indi gəlirsiniz mətləb üstünə. Bu saat deyərəm, nədir məni burada saxlayan: evdən çıxıb gələnə qədər çəkdiyim məhrumiyətlər, uzun, ağır yol, işə götürüləcəyimə bəslədiyim ümidlər, maddi çatışmazlıq, geri qayıdarsa, vətəndə iş tapmaq

imkansızlığım və nəhayət – özü də bu, sadaladıqlarımdan heç də geri qalmır – nişanlım, sizin yerdən olan nişanlım.

– Hə, Frida, – kəndxuda təəccüblənmədi. – Bilirəm. Amma Frida hara desəniz, gedər. Yerdə qalanlara gəldikdə, bəzi məlumatlar çatdıraram, oradan bir xəbər gəlsə, ya da bu barədə Sizi bir də dinləyəsi olsam, mütləq xəbər göndərəm. Razısınız?

– Xeyr, qətiyyətlə yox. Mənə qəsrin mərhəməti lazım deyil, öz haqqımı istəyirəm.

– Mitsi, – kəndxuda ona söykənib yanında oturmuş və xəyala dalıb Klammın məktubuyla oynayan, onu büküb gəmi düzəldən arvadına müraciət etdi. K. qorxulu-qorxulu məktubu qadının əlindən aldı. – Mitsi, ayağım incitməyə başlayır, sarğını dəyişəsi olacağıq.

K. ayağa durdu:

– Onda icazənilə gedim.

– Hə, – sürtgü hazırlayan Mitsi dilləndi, – yaman yel çəkir.

K. üzünü çevirdi, köməkçiləri həmişəki tək yersiz can-fəşanlıq göstərdilər, K.-nin işarəsinə bəndmiş kimi, qapını taybatay açdılar. Bayırın ayazını, şaxtasını xəstənin yatdığı otağa doldurmamaq üçün K. kəndxudanın qarşısında yüngülcə baş əyib köməkçilərinin qolundan yapışdı, otaqdan çıxıb tələsik qapını bağladı.

ALTINCI FƏSİL

Meyxananın qarşısında onu sahib gözləyirdi. Dindirən olmasaydı, dinən deyildi, ona görə də K. soruşdu ki, nə istəyir.

– Özünə mənzil tapmısan? – meyxanaçı gözünü yerə dikib dedi.

– Arvadının tapşırığıdır? Yəqin, ondan çox asılısan, hə?

– Xeyr, onun tapşırığı deyil. Amma yaman həyəcanlanıb, sənə görə əhvalı pozulub, işləyə bilmir, yerində uzanıb ah-uf eləyir, bir əldən də gileylənir.

– Yanına gedim? – K. soruşdu.

– Mümkünsə. Xahiş edirəm. İstəyirdim, səni kəndxudanın yanından çağırım, qapıda durub xeyli qulaq verdim,

amma başınız söhbətə qarışmışdı, mane olmaq istəmədim; bir yanım da arvaddan qırıqdı, qaçıb gəldim, lakin məni yanına buraxmadı, əlacım kəsilib səni gözləyəsi oldum.

– Onda gedim, – K. dedi, – bu saat sakitləşdirərəm.

– Kaş sən deyən olsun, – meyxanaçı dilləndi.

İşıqlı mətbəxdən keçib getdilər, burada bir-birindən aralı üç-dörd qaravaş K.-ni görən kimi işi dayandırıb ona baxdı. Sahibənin ah-ufu elə mətbəxdən eşidilirdi. Yüngül fanerlə mətbəxdən ayrılmış pəncərəsiz otaqda uzanmışdı. Bura güclə ikiadamlıq çarpayı, bir dənə də dolab yerləşdirmişdilər. Çarpayı elə qoyulmuşdu ki, oradan bütün mətbəxi, qaravaşların işini müşahidə etmək olurdu. Mətbəxdən baxanda isə bura görsənmirdi. İçəri tamam qaranlıq idi, yalnız hərdən qırmızı-ağlı yataq gözə dəyirdi. Təkcə içəri girəndən və göz qaranlığa alışandan sonra bəzi xırdalıqları seçmək olurdu.

– Axır ki, gəldiniz, – sahibə heysiz dilləndi. Arxası üstə uzanmışdı. Yataqda paltardakından cavan görünürdü, lakin incə qırçınlı gecə papağı, nə qədər xırda olsa da, başında durmasa da, sifətindəki düşkünlüyə yazıqlıq gətirirdi.

– Necə gələydiniz? – K. çox mülayim dilləndi. – Çağırtmışdınız ki, gələydiniz?

– Gərək bu qədər gözlətməyəydiniz, – sahibə xəstə ərkiylə dilləndi. – Əyləşin, – deyib çarpayının qırağını göstərdi, – qalanlar çıxsın! – Köməkçilərdən başqa, qaravaşlar da içəri doluşmuşdu.

– Mən də gedim, Qardena? – meyxanaçı dilləndi, qadının adını K. birinci dəfəydi eşidirdi.

– Hə, hə, – qadın ağır-ağır dilləndi, sanki, fikri özündə deyildi, dalğın-dalğın əlavə etdi. – Sən niyə qalmalıydın ki?

Lakin hamı mətbəxə çəkiləndən sonra – bu dəfə köməkçilər də sözə baxmışdılar, qaravaşların arxasına düşüb getmişdilər – Qardena diqqətini toplayıb başa düşdü ki, burada danışılanları mətbəxdə eşidə bilirlər, çünki oranın qapısı yox idi, ona görə də göstəriş verdi, mətbəxdən də çıxsınlar. O dəqiqə əməl elədilər. Sonra Qardena dilləndi:

– Cənab yerölçən, dolabın qabağında şal var, zəhmət olmasa, onu mənə verin, üstümə örtüm, yorğana qəti dözə bilmirəm, nəfəsim güclə gedib-gəlir. – K. şalı gətirəndən sonra isə əlavə etdi. – Hələ baxın, gözəl şaldır, eləmi?

– K. gördü ki, adi yun şaldır, nəzakət xətrinə əliylə bir də sığalladı, ancaq heç nə demədi. – Elədir, yaxşı şaldır, – deyib Qardena ona büründü. Qaş-qabağı açıldı, sanki, bütün ağır-acısını canından götürdülər, hətta yatmaqdan bir-birinə qarışmış saçları da yadına düşdü, bir anlığa dikəlib gecə papağının altından çıxmış qalın saçlarını səliqəyə saldı. K. özünü saxlaya bilməyib dilləndi:

– Demisiniz, məndən soruşsunlar ki, xanım sahibə, özümə mənzil tapmışammı.

– Mən demişəm? Yox, nəsə dolaşıqlıq olub.

– İndicə əriniz soruşurdu.

– İnanıram, – sahibə dedi, – onunla sözümlər həmişə çəp gəlir. Sizin burada qalmağınızı mən istəməyəndə o icazə verdi, indi də mən istəyirəm, o qovur. Həmişə belə oləyir.

– Mənim bərəmdə fikrinizi birdən-birə dəyişdiniz?

– K. soruşdu. – Bir-iki saatın içində?

– Dəyişməmişəm, – qadın heysiz dilləndi, – əlinizi bəri uzadın. Belə. İndi də söz verin ki, heç nəyi gizlətməyəcəksiniz. Mən də Sizinlə açıq danışacağam.

– Oldu, – K. dedi, – hansımız başlayaq?

– Mən, – sahibə dilləndi. Elə bilinməsin ki, bununla o, K.-ya güzəştə gedirdi, sanki, birinci danışmaq üçün danırırdı. Yorğanın altından bir şəkil çıxarıb onu K.-ya uzatdı. – Alın, diqqətlə baxın, – səsi titrəyə-titrəyə davam etdi. Yaxından baxmaq üçün K. mətbəxə doğru addımladı, amma ora da elə işıqlı deyildi ki, şəkildəkinin kimliyini düzəməlli müəyyənləşdirə bilsin, çünki çoxdan çəkildiyindən solğunlaşmış, bir neçə yerindən qatlanıb əzilmişdi, ləkəliydi.

– Yaxşı qalmayıb, – K. dilləndi.

– Yazıqlar ki, elədir, – sahibə cavab verdi, – illərlə yanında gəzdirəndə belə olar. Amma diqqətlə baxsanız, başa düşərsiniz, mütləq başa düşərsiniz. İstəsəniz, kömək edə bilərəm, deyin görüm, nə görürsünüz, bundan söhbət gedəndə ürəyim açılır. Hə, nə görürsünüz?

– Oğlan xeylağına oxşayır, – K. dedi.

– Düzdür, – sahibə təsdiqlədi, – yaxşı, nə edir?

– Məncə, uzanıb taxtanın üstündə gərnəşir, əsnəyir.

Sahibə gülüb dedi:

– Qətiyyə.

– Budur, bax, taxta, budur, o da uzanıb, – K. dediyindən dönmək istəmədi.

– Yaxşı-yaxşı baxın, – sahibə əsəbi dilləndi, – doğrudan uzanıb?

– Xeyr, uzanmayıb, süzür, indi hər şeyi seçirəm, taxta deyil, yəqin, kəndirdir, cavan oğlan da hoppanmaq istəyir.

– Gördünüz? – Sahibə sevincək dilləndi, – hoppanır, idarənin çaparları o cür məşq edirlər. Bilirdim ki, tapaçaqınız. Orada sifət görmürsünüz?

– Nəsə buna bənzər bir şey görürəm, – K. dedi, – deyəsən, xeyli gərgindir, ağız açılıb, gözlərini qıyıb, saçları dalğalanır.

– Çox gözəl, – sahibə minnətdarlıqla dilləndi. – Yaxından tanımayan adam başqa şeyləri tanıya bilməz. Amma çox gözəl oğlandı; bircə dəfə üzdən görmüşəm, indiyə qədər də unuda bilmirəm.

– Kimiydi ki? – K. soruşdu.

– Çapar idi, Klamm məni birinci dəfə yanına çağırırdıranda onu göndərmişdi.

K. dəqiq qulaq asa bilmədi, pəncərənin cingiltisi diqqətini yayındırdı. Kimin mane olduğunu o dəqiqə bildi. Köməkçiləri həyətdəydilər, qarın içində ayaqlarını qaldırıbsalırdılar. Özlərini elə aparırdılar ki, guya K.-ni gördüklərinə sevinirlər. Sevindiklərindən onu bir-birlərinə göstərib barmaqlarıyla mətbəxin pəncərəsini döyəcəydilər. K.-nin hədələyici barmağını görüb tələsik geri çəkildilər, bir-birilərini geriye itələdilər, lakin hansısa sevinib qabağa çıxdı və indi yenə hər ikisi pəncərənin önündəydi. K. tələsik otağa qayıtdı, burada nə köməkçiləri onu görə bilirdi, nə o, köməkçilərini. Lakin pəncərə şüşəsinin sakit cingiltisi onu orada da xeyli rahat buraxmadı.

– Yenə köməkçilərdir, – deyib K. sahibədən üzrxahlıq elədi və bayırı göstərdi. Lakin qadın ona məhəl qoymadı, şəkli əlindən alıb xeyli tamaşa etdi, sıgallayıb təzədən yorğanın altına qoydu. Hərəkəti ağırlaşmışdı, amma bu, yorğunluqdan deyildi, xatirələrin ağırlığındandı. K.-ya nəse danışmaq istəmişdi, ancaq xatirələrin girdabında onu yerli-dibli unutmuşdu. Şalının saçaqlarıyla oynayırdı. Yalnız aradan xeyli keçəndən sonra başını qaldırıb baxdı, əlini gözlərinə çəkib dedi:

– Bu şal da Klammdan qalıb, başımdakı papaq da. Şəkil, şal, bir də papaq, ondan mənə xatirə qalan bunlardır. Mən Frida kimi cavan, təkəbbürlü deyiləm, heç dəyməduşərliyim də yoxdur, o isə yaman dəyməduşərdir; kəsəsi, həyatda barışmağı bacarıram, amma boynuma alım ki, bu üç yadigar olmasaydı, buralarda qərar tuta bilməzdim, düz sözümdür, bircə gün də qala bilməzdim. Bəlkə də, üç yadigar Sizin gözüünüzdə heç nədir, ancaq bircə şeyə fikir verin: uzun müddət Klammla oturub-duran Fridanın heç nəyi yoxdur, özündən soruşmuşam, yaman xəyalpərəst qızıdır, aza qane olan deyil; mənşə, əksinə, cəmi üçcə dəfə Klammin yanında olmuşam – sonralar çağırırdımadı, bilmirəm niyə – bu üç şeyi yadigar götürmüşəm, yəqin, ürəyimə damıbmış ki, bir də görüşməyəcəyik. Əlbəttə, gərək payı da özün istəyəydin, Klamma qalsa, heç nə verən deyil, ancaq yaxşı bir şey görsən, istəyib ala bilərsən.

Danışqlarının çox hissəsi ona toxunduğundan K. özünü narahat hiss etməyə başladı.

– Aradan nə qədər keçib? – K. fısıldayıb soruşdu.

– İyirmi ildən çox olar, – sahibə cavab verdi. – İyirmini çoxdan ötüb.

– Klamma sədaqət bu vaxta qədər də ölməzmiş! – K. dedi. – Xanım sahibə, başa düşürsünüz ki, bu etiraf-larınızla mənə dağ çəkirsiniz, xüsusilə gələcək ailəmi düşünəndə?

K.-nin öz şəxsi məsələsini bura qatması sahibənin ürəyincə olmadı, ona acıqlı, çəpəki bir nəzər saldı.

– Niyə hirsələnirsiniz, xanım sahibə? – K. soruşdu. – Klamma bir söz demədim ki?! Amma hadisələrin axarı məni haradasa onunla toqquşdurur; bunu Klammin yaxın məşuqəsi də inkar edə bilməz. Deməli, belə. Ona görə də Klammin adı çəkilən kimi, öz haqqımda düşünürəm, neyləmək olar?! Bir də ki, xanım sahibə, – bu yerə çatanda K. zorla onun əlindən tutdu, – yadınızdadırsa, axırıncı söhbətimiz çox soyuq keçdi və biz indi bir-birimizdən sülhlə ayrılmalıyıq.

– Haqlısınız, – deyib sahibə başını yana əydi, – amma mənə də yazığınız gəlsin. Başqaları kimi dəyməduşər deyiləm, əksinə, hamının bir neçə zəif yeri var, mənimki də təkə budur.

– Təəssüf ki, elə mənim də zəif yerim budur, – K. dedi, – lakin özümü ələ alaram; indi isə bircə şeyi başa salın, xanım sahibə, ailə qurandan sonra Klamma qarşı bu ömürlük sədaqətə necə dözümlü, təsəvvür etsək ki, çox yerdə Frida da Sizə oxşayır?

– Ömürlük sədaqət? – Sahibə hikkəylə təkrarladı. – Buna sədaqət deyirsiniz? Mən ərimə sədaqətliyəm, Klammın bura nə dəxli? Klamm məni özünə aşna eləyib, məgər bu adı üstümdən götürə bilərəmmi? Deyirsiniz, Fridanın sədaqətinə necə dözəsiniz? Eh, cənab yerölçən, Siz nə karəsiz ki, belə sualları verməyə ürək eləyəsiniz?

– Xanım sahibə, – K. təkidlə dilləndi.

– Başa düşürəm, – sahibə itaətlə cavab verdi, – ancaq ərim belə suallar verməyib. Bilmirəm, kimə bədbəxt demək olar, o zamankı mənəmi, yoxsa indiki Fridayamı? Özü Klammı atan Fridayamı, yoxsa bir daha onun yanına çağırılmayan mənəmi? Bəlkə də, öz fəlakətini axıra qədər dərk etməyən Fridaya. Amma o zaman bədbəxtliyim düşüncələrimi buxovlamışdı, çünki elə özüm-özümdən soruşdum, elə bu günün özündə də soruşuram: niyə belə oldu axı? Klamm səni üç dəfə yanına çağırırdı, dördüncü dəfə yox, dördüncü dəfə çağırmaq birdəfəlik yadından çıxsın! Nəydi o vaxt məni əyləndirən? Həmin hadisədən azca sonra ailə qurduğum ərimlə bundan başqa, daha nədən söhbət edə bilərdim ki? Gündüzlər vaxtımız olmazdı, meyxananı it kökündə qəbul eləmişdik, çalışıb onu birtəhər qaldırmalıydıq, amma axşamlar? Bir neçə il dalbadal hər gecə etdiyimiz söhbət hərlənib-fırlanıb yalnız Klammın, onun mənə qarşı dönüklüyünün üstünə qayırdı. Bu söhbətlər zamanı ərimi yuxu aparanda dümsükləyib oyadırdım, söhbətimizi davam etdirirdik.

– İcazənizlə, – K. dilləndi, – Sizə yersiz bir sual verim. – Sahibə susdu. – Deməli, soruşmaq olmaz, hə? Elə bu da yetər.

– Elədir, yetər, – sahibə dedi, – hələ bir az o yana da gedər. Siz hər şeyə şübhəylə baxırsınız, lap elə susmağa da. Başqa şey əlinizdən gəlmir. Buyurun, soruşun.

– Hər şeyə şübhəylə baxırsansa, – K. dilləndi, – deməli, heç öz sualına da düzgün qiymət vermərəm, bəlkə, o qədər də yersiz deyil. Bircə şeyi bilmək istəyirəm: ərinizlə necə tanış olmusunuz, meyxananı necə ələ keçirmisiniz?

Sahibə alınıcı düyünlədi, amma kefini pozmadan dilləndi:

– Çox adı bir əhvalatdır. Atam dəmirçi idi, o vaxt mülkədara ilxıçılıq eləyən Hans da – indiki ərimi deyirəm – tez-tez kişinin yanına gələrdi. Klamm ilə son görüşdən az bir vaxt keçmişdi, özümü dünyanın ən bədbəxt adamı sayırdım, amma, əslində, buna heç əsasım da yoxuydu: hər şey qaydasınca olmuşdu. Məni Klammın yanına buraxmamaları onun öz qərarıydı, deməli, bu da qaydasıncaydı, yalnız səbəbi mənə aydın deyildi, onu da istəsəm, düşünüb tapa bilərdim, lakin özümü bədbəxt saymağa haqqım yox idi. Bununla belə, bədbəxt idim, əlim işə yatmırdı, bütün günü evin qarşısındakı bağçadan çıxırdım. Hans da məni orada gördü, hərdən yanımda otururdu, dərdimi ona deməsəm də, işin nə yerdə olduğunu bildirdi, ürəyinin yumşaqlığından hərdən o da mənə qoşulub ağlayırdı. Meyxananın o vaxtkı sahibi – arvadı öləndən sonra əli-ayağı işdən soyumuşdu, həm də xeyli qocalmışdı – bir dəfə yanımdan keçib gedəndə yanaşı oturduğumuzu görüb ayaq saxladı, o dəqiqə təklif etdi ki, meyxanayı icarəyə götürək, dediyinə görə, bizi yaxşı tanıdığından, əvvəlcədən pul istəmədi və çox ucuz qiymət qoydu. Atama yük olmaq istəmirdim, qalan şeylərsə qəti vecimə deyildi, ona görə də meyxanayı, bəlkə də, dərd-sərimi azca unutturacaq bu yeni işi fikrimdə dolandırıb Hansa razılıq verdim. Evlənməyimiz belə oldu.

Araya azca sakitlik çökdü, sonra K. dilləndi:

– Meyxana sahibi ehtiyatsız tərpənsə də, alveri xoşuma gəldi, ya bəlkə, hər ikinizə inanmağının başqa kökləri olub?

– Hansı yaxşı tanıyırdı, – sahibə dedi, – əmisiydi.

– Onda hə, – K. dedi, – görünür, Hansın qohumlarının Sizinlə izdivaca meyli varmış?

– Bəlkə də, – sahibə dilləndi, – bilmirəm, heç vaxt maraqlanmamışam.

– Elə də olacaq, – K. dedi, – qohumlar belə qurbanlara gedirsə, gələcəyə ümidi olmadan meyxanayı sizə etibar edirsə, deməli, elədir.

– Sonralar aydın olduğu kimi, heç də ehtiyatsız tərpənməyiblər, – sahibə dedi, – özümü işə verdim, dəmirçi qızı candan möhkəm olar, nə qaravaş tutdum, nə də nökr; ələ də yetirdim, əlləcə də, yeməxanada, mətbəxdə, tövlədə, həyətdə təkcanıma çalışırdım, elə dadlı xörəklər

bişirirdim ki, hətta mehmanxananın qonaqları da bura gəlməyə başlamışdılar. Siz hələ də günortaüstü bizim yeməxanada olmamısınız, nahara gələn qonaqları tanımırınsız, o vaxtlarsa daha çox gələrdilər, bilirsiniz, nə qədər gəlib-gedən olur?! İş o yerə çatdı ki, icarəni vaxtında ödədik, hətta bir neçə il ötəndən sonra meyxanayı da yerli-dibli aldıq, bu gün bir qəpik borcumuz yoxdur. Nəticədə də özümü tamam üzdüm, ürəkəğrısı tapdım, indi qoca qarıya dönmüşəm. Yəqin, elə düşünürsünüz ki, Hans məndən xeyli cavandır, eləmi? Amma, əslində, cəmi-cümlətanı iki-üç yaş kiçik olar, özü də belə getsə, heç qocalan da deyil, çünki işi-peşəsi çubuq çəkmək, qonaqların alt çənəsini kəsdirib qəlyanın külünü çırpmaq, hərdən də bir-iki parç pivə paylamaqdır, belə işdə də adam qocalar?!

– Zəhmətiniz böyükdür, – K. dedi, – buna qəti şübhə yoxdur, amma bir şey qaranlıq qalır: Hansın qohumları sizin evlənməyiniz üçün dəridən-qabıqdan çıxıb, əvvəlcədən maddi məhrumiyətlərə razı olub, ya da, ən azı, çox böyük risk edərək meyxanayı sizə verib və Hansın tənbelliyini bilə-bilə bu işdə tək-cə Sizin əməksevərliyinizə bel bağlayıblar, hərçənd ki ondan da, sən deyən, xəbərləri olmayıb.

– Hə, hə, – sahibə yorğun-argın dilləndi, – hara işarə vurduğunuzu başa düşürəm, ancaq yanılırsınız. Bu işlərdə Klammin əli yoxdur. Niyə mənim qayğıma qalmalıydı axı? Məndən heç xəbəri də yox idi. Yanına çağırtdırmaması məni unutmamasına bir işarə deyildimi?! Kimisə yanına çağırtdırmırsa, deməli, onu yerli-dibli unudub. Bu barədə Fridaya heç nə demək istəmədim. Amma məsələ tək-cə unutmada deyil, burada çox şey var. Unutduğun adamı bir də yada sala bilərsən. Klammda isə belə şeylərə rast gəlmək olmaz. Yanına çağırtdırmadığı adamın tək-cə dünənini deyil, həm də sabahını unudur. İstəsəm, özümə əziyyət versəm, özümü Sizin yerinizə qoyub Sizin kimi düşünə bilərəm, düşündükləriniz bu yerlər üçün tamam mənasızdır, bəlkə də, buradan uzaqlarda, Sizin məmləkətdə o fikirlər yaradı. Ola bilsin, aqlınıza vursun, fikirləşəsiniz ki, Klamm məni ona görə Hansa ərə verib ki, yanına çağırması olsa, o qədər də çətinlik çəkməyim. Hə, bundan o yana ayrı heç nə düşünə bilməzsiniz. Klamm məni bircə himlə çağırırsa, yanına yüyürə-yüyürə qaçmağıma mane olan bir kişi tapılarmı

ki? Giclikdir, başdan-başa giclikdir; bu cür gicliklərlə oynayanda adam özü də çaşbaş qalır.

– Xeyr, – K. dedi, – çaşbaş qalmayaq, mən Sizin dediyiniz qədər də dərinə getməmişəm, amma düzünü desəm, az qala, o cür də fikirləşirdim. Hələlik mənə bircə şey heyrləndirir ki, Hansın qohum-əqrəbası Sizin ailə qurmağınıza bu cür ümidlər bəsləyirmiş və həmin ümidlər də, həqiqətən, gerçəkləşib, hər halda, ürəyinizin, sağlamlığınızın bahasına da olsa, gerçəkləşib. Əlbəttə, Klamma olan münasibətlərlə bağlı fikirlər mənə rahat buraxmırdı, lakin Sizin təsvir etdiyiniz çılpalıqda, hər halda, hələlik o çılpalıqda yox, yəqin, bunu da o məqsədlə edirsiniz ki, üstümə qışqırasınız, çünki belə şeylərdən həzz alırsınız. Neynək, buyurun! Amma mən bircə şey düşünürdüm: hər halda, Sizin ailə qurmağınızın aşkar səbəbi Klamm olub. Klamm olmasaydı, qüssəyə batmazdınız, əlinizi qoynunuza qoyub bağçada oturmazdınız, Klamm olmasaydı, Hans Sizə rast gəlməzdi, Sizin nisgilli oturuşunuzu görməyəydi, bu ürkək oğlan Sizi dindirməyə ürək eləməzdi, Klamm olmasaydı, Hansla birlikdə göz yaşını axıtmazdınız, Klamm olmasaydı, qoca, mehriban meyxanaçı əmi heç vaxt Hansla Sizin bir-birinə sığınıb yanaşı oturduğunuzu görməzdi, Klamm olmasaydı, Sizin həyat marağınız sönməzdi, deməli, Hansla da ailə qurmazdınız. Görürsünüz, mənə, bütün bunların hamısında Klammın kifayət qədər rolu olub. Amma bu heç də hamısı deyil. Onu unutmaq yolunu axtarmasaydınız, canınıza bu qədər qəsd edib işləməzdiniz, təsərrüfatı ayaq üstə qoya bilməzdiniz. Deməli, Klammın burada da xidməti var. Lakin Klamm həm də xəstəliyinizin səbəbkardır, çünki ürəyiniz hələ toyunuza qədər iztirab və həsrətdən paralanıb. İndi bircə məsələni də aydınlaşdıraraq, görək Hansın qohumlarını bu izdivaca sövq edən nəymiş. Bayaq özünüzdə dediniz: Klammın aşnası olmaq elə bir şəərəfdir ki, onu ömründə itirmək olmaz; deməli, onları sövq edən buymuş. Mənə, onların bir ümidi də olub: Sizi Klamma qovuşduran xoşbəxtlik ulduzu – dediyiniz kimi o, doğrudan da, xoşbəxtlik ulduzu olubsa, – Sizi tərək etməyəcək, başınız üstə parlayacaq. Klamm kimi Sizdən bu tezliklə, bu qəfilliklə üz döndərməyəcək.

– Siz bunları ciddi deyirsiniz? – sahibə soruşdu.

– Ciddi deyirəm, – K. tələsik dilləndi, – həm də düşünürəm ki, Hansın qohumları öz ümidlərində haqlı olduqları kimi, yanılıblar da və mənə elə gəlir ki, buraxdıqları səhvləri də başa düşmüşəm. Zahirən hər şey alınıb, Hans var-dövlət sahibidir, gözəgəlimli həyat yoldaşı var, hörmət-izzət qazanıb, təsərrüfat borcsuz-xərccsiz işləyir. Əslində isə, çox şey alınmayıb, bütün varlığıyla ona vurulmuş sadə bir qızla Hans daha xoşbəxt olardı; irad tutduğunuz kimi, hərdən meyxanada oturub özünü unutması ondandır ki, həyatını puç hesab edir, – əlbəttə, özünü bədbəxt saymır, çünki ona az-çox bələdəm – ancaq bir şey də gün kimi aydındır ki, bu yaraşığı, ağıllı oğlan başqa bir qadınla daha xoşbəxt, demək istəyirəm ki, daha sərbəst, çalışqan ola bilərdi, axı Siz özünüz də, yəqin ki, xoşbəxt deyilsiniz, dediyiniz kimi, o üç yadigarızsız həyatda heç yaşamaq da istəməmişiniz, ürəyiniz də xəstə. Deməli, qohum-əqrəbanın ümidi puça çıxıb, hə? Məncə, yox. Mərhəmət ulduzu başınızın üstündə parlayıb, lakin onu ələ gətirməyin yolunu bilməyiblər.

– Nəyi unudublar? – sahibə soruşdu. Arxası üstə yayxanıb oturmuşdu, gözünü tavana zilləmişdi.

– Klammin fikrini öyrənməyi, – K. dedi.

– Yenə Sizin məsələyə qayıdırıq, – sahibə dedi.

– Ya da Sizin, – K. cavab verdi. – Məsələlərimiz bir-birinə çox oxşardır.

– Nə istəyirsiniz Klammdan? – sahibə soruşdu. Yerindən qalxıb oturmuşdu, balıncı çırpıb düzəltmişdi ki, dirsəklənə bilsin, birbaşa K.-nin gözünün içinə baxırdı. – Başıma gələnləri açıq danışdım ki, oradan bəzi şeyləri götürə bilərsiniz. İndi də Siz deyın görüm, Klammdan nə istəyirsiniz? Fridanı güclə dilə tutdum ki, otağına qalxsın, bura gəlməsin; qorxdum ki, yanında açıq danışmayacaqsınız.

– Mənim gizlətməyə heç nəyim yoxdur, – K. dedi.

– Lakin əvvəlcə diqqətinizi bir şeyə çəkmək istəyirəm. Dediniz ki, hər şeyi o saatca unudur. Birincisi, buna inanmaq istəmirəm, ikincisi də, sübuta yetirmək olmaz, görünür, bu, Klammin növbəti vurğunlarının qadın ağı ilə uydurduğu adi əfsanədən başqa, bir şey deyil. Belə səthi uydurmaya inanmağınıza təəccüblənməyə bilmərəm.

– Əfsanə deyil, – sahibə dedi, – hamısı başımıza gələnlərdən götürülüb.

– Deməli, uydurmaqla da təkzib oluna bilər, – K. dedi, – onda Sizin məsələylə Fridanın məsələsi arasında da fərq olmalıdır. Klammın Fridanı yanına çağırmadığını söyləmək çətin, əksinə, yanına çağırır, amma Frida sözünü yerə salıb. Ola bilsin, hələ də onun yolunu gözləyir.

Sahibə susdu, gözüni diqqətlə K.-nin üzündə gəzdirib dedi:

– Dediklərinizin hamısına sakitcə qulaq asacağam. Yaxşısı budur, açıq danışın, mənə yazığınız gəlməsin. Bircə xahişim var. Klammın adını tutmayın. İstəyirsiniz “O” deyən, istəyirsiniz başqa söz tapın, amma adını tutmayın.

– Baş üstə, – K. dedi, – ondan nə istəyəyimi söyləmək çətin. Hər şeydən əvvəl, onu yaxından görmək istərdim, istərdim, səsinə eşidim, sonra da öyrənəm görüm, evlənməyimizə necə baxır. Edəcəyim xahiş söhbətin gedişindən asılı olacaq. Çox şey ola bilər, amma mənim üçün əsas odur ki, onunla üz-üzə dayanım. Hələlik heç bir məmurla birbaşa danışmağa girməmişəm. Deyəsən, düşündüyümdən xeyli çətin olacaq. İndilikdə çalışacağam ki, onunla fərdi şəxs kimi danışım və mənə, bunu həyata keçirmək xeyli asan olmalıdır. Məmur kimi onunla, bəlkə də, alınmaz qalaya çevrilmiş idarəsində, qəsdə, ya da – hərçənd ki bu özü də şübhəlidir – mehmanxanada danışa bildim. Fərdi şəxs kimi isə hər yanda, evində, küçədə, harada rastıma düşsə, harada üz-üzə gəlsək. Bu vaxt qarşıdakının həm də məmur olduğunu nəzərdən qaçırmayacağam, lakin əsas məqsədim bu deyil.

– Yaxşı, – deyib sahibə üzünü yastıqla örtüdü, sanki, nəse abırsız bir söz deyirdi. – Əlaqələrimi işə salıb Sizin Klamma demək istədiklərinizi ona çatdırsam, söz verin ki, cavab gələndə qədər özbaşına hərəkət etməyəcəksiniz.

– Buna söz verə bilmərəm, – K. dedi, – xahişinizi, istəyinizi nə qədər yerinə yetirmək istəsəm də, bunu bacarmaram. Söhbət təcildir, xüsusilə də kəndxudayla olan nəticəsiz danışıqdan sonra.

– Bəhanəniz yersizdir, – sahibə dilləndi, – kəndxuda xırda adamdır. Məgər hiss etmədiniz? Arvadı olmasa, bircə gün də o vəzifədə qala bilməz, hər işi arvadı görür.

– Mitsi? – K. soruşdu. Sahibə başıyla təsdiqlədi. – Oradaydı, – K. sözünü tamamladı.

– Bir söz dedi? – sahibə soruşdu.

– Xeyr, – K. cavab verdi, – mənə elə gəlir ki, heç söz deyən adama oxşamır.

– Yox a! – sahibə dedi, – burada Siz hər şeyi tərsinə görürsünüz. Nə isə. Kəndxudanın haqqınızda çıxardığı hökmün heç bir mənası yoxdur, arvadıyla ətraflı danışaram. Öhdəmə götürsəm ki, Klammın cavabı ən gec bir həftəyə gələcək, gerek sözümdən çıxmayasınız.

– Bu, əsas dəlil deyil, – K. dedi. – Qərarım qətidir, lap rədd cavabı gəlsə də, ondan dönən deyiləm. Bir halda ki qarşıma belə bir məqsəd qoymuşam, danışığıdan ötrü qabaqcadan xəhiş etdirə bilmərəm. Xahişsiz cəhd ürəkli, xoşməramlıdırsa, rədd cavabından sonra o, açıq höcətə çevrilə bilər. Bu da ki lap pis olar.

– Pis? – sahibə soruşdu. – Elə də olsa, höcətlikdir, belə də. İndi isə gedin, ürəyiniz istədiyi kimi edin. Tumanımı da mənə verin.

K.-ya məhəl qoymadan geyinib mətbəxə tələsdi. İçəridəkilər xeyli vaxtdır narahatçılıq keçirirdilər. Bir-iki dəfə nəfəsliyi döymüşdülər. Hətta köməkçilər bir dəfə qapını aralayıb demişdilər ki, acından ölürlər. Orada başqa sifətlər də görünmüşdü. Həzin, çoxsəsli mahnı da eşidilmişdi.

Doğrudan da, K.-nın sahibəylə söhbəti nahar hazırlanmasını xeyli ləngitmişdi, nahar hələ hazır deyildi, amma müştərilərin hamısı içəri toplanmışdı. Buna baxmayaraq, heç kəs sahibənin qadağasını pozub mətbəxə girməyə ürək eləməmişdi. Yalnız indi, nəfəslikdən pusanlar onun gəlişini xəbər verəndə qaravaşlar mətbəxə yüyürdülər və K. içəri girən kimi kəndlidən çox, şəhərsayağı geyinmiş bir bölük adam – kişili-qadınli iyirmidən çox olardı – nəfəslikdən aralanıb masalara yan aldılar ki, özlərinə yer eləsinlər. Yalnız küncdəki balaca masanın arxasında uşaqları ilə ər-arvad oturmuşdu; gülürüz, göygöz, pırpızsaç, çalsaqqal kişi uşaqların başı üstündən əyilib əlindəki bıçaqla onların oxuduğu mahnıya takt tutur, çox vaxt da səslərini batırırdı; bəlkə də, mahnıyla onların başını qatıb aclığını unutturmaq istəyirdi. Sahibə etinasız söylədiyi bir-iki kəlməylə müştərilərdən üzr istədi, heç kəs də ona irad tutmadı. Qadın ətrafına boylanıb ərini axtardı, o isə vəziyyətin ağırlığını görüb çoxdan aradan çıxmışdı. Sonra o, ağır-ağır mətbəxə getdi,

öz otağına, Fridanın yanına tələsən K.-ya heç gözünün ucuyla da baxmadı.

YEDDİNCİ FƏSİL

K. yuxarıda müəllimlə rastlaşdı. Otaq tamam tanınmaz olmuşdu, adamın gözünü oxşayırdı, bunun üçün Frida əldən-ayaqdan getmişdi. Otağın havası dəyişdirilmiş, soba ağızınacan qalanmış, döşəmə yuyulmuş, çarpayı sahmana salınmış, qaravaşların şey-şüyləri, çirkli pal-paltarları, hətta şəkilləri də yoxa çıxmış, əvvəllər hara dönsən, kirli lövhəsi üzünə işildayan masaya ağı, toxunma örtük salınmışdı. İndi qonaq qəbul etmək olardı; çox güman ki, Fridanın səhər tezdən yuduğu, sobanın yanında qurumağa asdığı K.-nın bir-iki alt paltarı heç nəyə mane olmurdu. Müəllimlə Frida masanın arxasında oturmuşdular. K. içəri girən kimi ayağa qalxdılar. Frida K.-nı öpüslə qarşıladı, müəllim də azca təzim etdi. Həm özünü itirmiş, həm də sahibə ilə söhbətdən həyəcanlanmış K. üzrxahlıq etməyə başladı ki, indiyə qədər müəllimə baş çəkə bilməyib; özünü elə apardı ki, guya, K.-nin gəlməməsindən narahat olan müəllim özü ona baş çəkib. Müəllimsə özünə xas bir təmkinlə, deyəsən, asta-asta xatırlamaq istəyirdi ki, haçansa onunla K. arasında görüşə bənzər bir sözləşmə olub.

– Hə, deməli, – müəllim ağır-ağır dilləndi, – iki-üç gün qabaq kilsənin həyətinə söhbət etdiyim qərib Sizmişsiniz, cənab yerölçən?

– Bəli, – K. kəsə cavab verdi. O vaxt təklənib yalqızlaşanda dözdüklərinə indi burada, öz otağında dözmək istəmədi. Fridaya tərəf dönüb indicə gedəcəkləri vacib qonaqlıq barədə onunla məsləhətləşdi, bu qonaqlığa, imkan daxilində, geyinib-gecinməliydi. K.-nı əlavə sorğusuala tutmadan Frida yeni masa örtüyü ilə maraqlanan köməkçiləri yanına çağırdı, onlara tapşırırdı ki, K.-nin əynindən çıxan paltarları, çəkmələri həyətdə tər-təmiz silib təmizləsinlər. Özü isə zivədəki köynəyi götürüb ütüləmək üçün mətbəxə getdi.

K. müəllimlə otaqda tək qaldı, qonaq yenə də sakitcə masanın arxasında əyləşmişdi; xeyli dinib-danışmadılar.

K. köynəyini soyunub təknədə yuyunmağa başladı. Yalnız indi arxasını müəllimə çevirib gəlişinin səbəbini soruşdu.

– Cənab kəndxudanın tapşırığıyla gəlmişəm, – müəllim dedi. K. tapşırığı dinləməyə hazırıydı. Lakin suyun şappıltısından sözləri çətin başa düşüldüyünə görə müəllim ona yaxınlaşıb divara söykənəsi oldu. K. yuyunmağına və qarşdakı görüşə tələsdiyinə görə ondan üzr istədi. Müəllim buna fikir verməyib dilləndi. – Siz kəndxuda cənablarına, icma qarşısında xidmətləri olan o cür yaşlı, dünyagörmüş, hörmətli bir adama qarşı kobudluq eləmişiniz.

– Kobudluq elədiyimdən xəbərim yoxdur, – K. qurulana-qurulana dedi, – amma orası düzdür ki, qılıqlı davranmamışam və heç davranmaq da istəməmişəm, çünki söhbət qəddar idarə üsulunun insan həyatı ilə oynamasından, mənim kimi bir adamın varlığından gedir, bu üsulun incəliklərini Sizə başa salmağa ehtiyac duymuram, çünki özünüz onun işlək bir üzvüsünüz, çarxın bir dişi də Sizsiniz. Kəndxuda məndən gileylənib?

– Kimə gileylənməliydi? – müəllim soruşdu. – Bir də lap gileylənməyə adam olsa da, gileylənərdimi? Onun dediklərinə əsasən, danışıqlarınızdan bir protokol tutmuşam, kəndxuda cənablarının yaxşılıqlarına, Sizinsə cavablarınıza oradan bələdəm.

K. Fridanın harasa qoyduğu darağı axtara-axtara dedi:

– Necə? Protokol? Söhbətdə iştirak etməmiş adam mənsiz protokol bağlasın? Yaxşı deyil axı. Özü də protokol niyə? Yəqin bu, rəsmi söhbətiydi?

– Xeyr, – müəllim dedi, – yarırrəsmi, elə protokol da yarırrəsmi protokoldur; ona görə tutuldu ki, bizlərdə hər işdə nizam-intizam olmalıdır. Hər halda, yazılıb, hazırıdır. Sizə də qətiyyəən şərəf gətirmir.

Sürüşüb çarpayıya düşmüş darağı axır ki, tapan K. sakit-cə dilləndi:

– Qoy yazılsın, qoy hazır olsun. Elə bunu deməyə gəlmişdiniz?

– Xeyr, – müəllim cavab verdi, – avtomat-zad deyiləm ki! Nə düşündüyümü deyə bilmərəm?! Mənə verilən tapşırıq kəndxuda cənablarının yaxşılıqlarının növbəti sübutudur; nəzərinizə çatdırım ki, belə yaxşılığı mən qəti başa

düşə bilmirəm, vəzifəm məni məcbur edir; bu tapşırığı bir də kəndxuda cənablarına hörmətimdən yerinə yetirirəm.

Yuyunub daranmış K. masa arxasında oturub köynəyini, paltarını gözləyirdi; müəllimin ona gətirdiyi xəbərə qəti marağ göstərmirdi; həm də sahibənin kəndxudanın cılızlığı barədə dediklərinin təsirindən çıxıb bilmirdi.

– Yəqin, gün günortadan əyilib? – K. soruşub gedəcəyi yolu fikrində canlandırırdı, sonra da sözünü düzəldib əlavə etdi. – Kəndxudadan nəsə demək istəyirdiniz.

– Elədir, – müəllim çiyinlərini çəkib dilləndi, sanki, bununla şəxsi cavabdehliyi silkələyib çiyindən tökmək istəyirdi. – Kəndxuda cənabları ehtiyat edir ki, barənizdə qərar çıxana qədər özbaşınalıq edib nəsə düşünülməmiş bir iş görərsiniz... Mənə qalsa, nə istəyirsiniz, edin. Biz Sizi öz qanadında saxlayan mələk deyilik, öhdəmizə götürməmişik ki, hara getsəniz, dalınızca qaçaq. Hə, yaxşı. Kəndxuda cənabları ayrı fikirdədir. Qərarın çıxarılmasını tələsdirə bilməz, bu, qraf üsuli-idarəsinin işidir. Lakin öz təsir dairəsində o Sizə hələlik sözün əsl mənasında gözəl bir təklif etmək istəyir, onu necə qarşılayacağınız öz işinizdir: hələlik Sizə məktəbdə xidmətçi vəzifəsini tapşırmaq istəyir.

Edilən təklifə K. əvvəlcə fikir vermədi, amma sonra təklif onda müəyyən marağ oyatdı. İşarə vurulurdu ki, kəndxudanın fikrincə, K. özünü müdafiə üçün müəyyən işlərə əl ata bilər, bundan qorunmaqdan ötrü kəndxuda da müəyyən məhrumiyətə hazır dayanıb. Gör bu işi necə də ciddi qəbul ediblər! Bir az əvvəl protokol tutmuş, hazırda səy vaxtıdır oturub onu gözləyən müəllimi, görünür, kəndxuda birbaşa bura göndərüb. K.-ni fikirlərə qarq edən müəllim sözünə davam etdi:

– Mən etirazımı bildirdim. Kəndxudanın nəzərinə çatdırdım ki, indiyə qədər məktəbdə xidmətçiyə ehtiyac olmayıb; kilsə qulluqçusunun arvadı vaxtaşırı sinifləri yığışdırır, müəllimə froylayn Qıza da ona nəzarət edir. Uşaqların əzab-əziyyəti bəsimdir, xidmətçi ilə artıq çənə-boğaz etməyə halım yoxdur. Kəndxuda cənabları cavab verdi ki, buna baxmayaraq, məktəb çox vaxt təmiz olmur. Mən də bildirdim ki, düzünü bilmək istəsə, heç də elə deyil. Sonra da əlavə etdim: guya, o kişini xidmətçi kimi işə götürsək,

yaşşı olacaq? Əminəm ki, yox. Nəzərə alsaq ki, belə işlərdən başı çıxmır, həm də məktəbin vur-tut ikicə sinif otağı var, əlavə tikilisi yoxdur, xidmətçi də öz ailəsiylə həmin otaqlardan birində yaşayacaq, yatacaq, bəlkə də, elə bişirib-düşürəcək, onda natəmizlik daha da artacaq. Ancaq kəndxuda cənabları başa saldı ki, bu iş dar gününüzdə Sizə çörək ağacıdır, buna görə də dəridən-qabıqdan çıxıb öhdəsindən gələcəksiniz; kəndxuda cənabları daha sonra dedi ki, Sizinlə yanaşı biz arvadınızın da, köməkçilərinizin də qüvvəsindən istifadə edəcəyik, çalışacağıq ki, nəinki məktəb, hətta bağça da səliqə-sahmanlı olsun. Mən bunların hamısını çox asanca təkzib etdim. Axırda kəndxuda cənabları Sizin xeyrinizə heç nə deyə bilmədi, eləcə gülüb bildirdi ki, Siz yerölçənsiniz, ona görə də bağdakı ləkləri daha qəşəng, daha düz sala bilərsiniz. Hə, zarafatla deyilən sözə də bəhanə gətirmək çətindir, odur ki, həmin tapşırıqla bura gəlmişəm.

98

– Havayı özünüə əziyyət verirsiniz, cənab müəllim, – K. dedi. – O yeri tutmaq heç ağılıma da gəlmir.

– Lap əla, – müəllim dilləndi, – əladan əla; deməli, sözsüz-söhbətsiz birbaşa boyun qaçırırsınız, – şlyapasını götürdü, baş əyib getdi.

O gedən kimi qaşqabağını sallamış Frida içəri girdi, köynək ütülənməmişdi, suallara cavab verməyə halı yox idi; fikrini dağıtmaq üçün K. müəllimdən söz saldı, onun təklifini dedi, bunu eşidən kimi Frida köynəyi çarpayının üstünə atıb bayıra qaçdı. Tezəcə də geri qayıtdı. Müəllim də yanındaydı, pərt görkəmi vardı, bu dəfə heç salam da vermədi. Frida ondan xahiş etdi ki, bir az səbrini bassın, görünür, bu xahişi yolda bir neçə dəfə etmişdi, sonra K.-nı yan qapıdan çəkib qonşu çardağa çıxartdı, – bu qapını K. indiyə qədər görməmişdi – orada həyəcandan nəfəsi tənqiyə-tənqiyə başına gələnləri danışmağa başladı. K. ilə söhbətdə əməllərini boynuna almağına hirsələnən, xüsusilə də Klammla söhbətdən onu çəkindirə bilməyib, ona güzəştə gedib özünü alçaltdığına hiddətlənən və bununla, özünün dediyi kimi, soyuq, yersiz etirazdan başqa, heç nəyə nail olmayan sahibə qərara alıb ki, onları saxlamasın. K.-nın, doğrudan da qəslrlə əlaqəsi varsa, qoy çalışıb tezliklə onu işə salsın, çünki günün bu gün, elə indicə çıxmaldır və yalnız

idarənin birbaşa əmrindən, təkidindən sonra onları təzədən bura buraxa bilər; amma orasını da bilsinlər ki, iş o yere gəlib çıxmıyacaq, çünki onun da əlaqələri var, lazım gəlsə, o da hara əl atmağın yolunu bilir. Əslinə qalsa, K. meyxnaya ərinin maymaqlığından düşüb, onsuz da bura ona son sığınacaq deyil, çünki elə bu gün tezdən sinəsinə döyüb ki, gecəlməyə yeri var. Əlbəttə, Frida burada qalacaq, K.-ya qoşulub getsə, sahibə özünü dünyanın ən bədbəxt məxluqu sayar, həmin fikri ağına gətirəndə ağlayıb, ocağın yanında yerə çöküb; yazıq qadın... ürəyi də xəstə! Bütün bunların hamısı, ən azı təsəvvüründə, Klamm haqqında şirin xatirələrinə kölgə salırsa, başqa cür hərəkət edə bilərdimi?! Sahibənin halı bax bu cürdür. Əlbəttə, Frida da K.-dan əl çəkən deyil, hara getsə, o da gedəcək, nə çovğuna baxandır, nə də borana, bu barədə bir kəlmə də söz ola bilməz, amma hər halda, ikisinin də vəziyyəti çıxılmazdır, ona görə də kəndxudanın təklifinə ürəkdən razıdır, lap K.-ya yaraşmayan iş olsa da, hər halda, hələlik işdir, burasını özləri də təkrar-təkrar qeyd edərler; vaxt qazanarlar, son hökm xeyirlərinə olmasa, asanlıqla ayrı bir imkan taparlar.

– Dar ayaqda, – Frida K.-nın boynuna sarılıb səsinə qaldırdı, – çıxıb gedərik, nədir bizi bu kənddə saxlayan? Hələlikse, əzizim, gəl bu təklifdən boyun qaçırmağa, hə! Müəllimi mən geri qayıtdım, təkcə “raziyam” de, vəsalam, sonra da köçüb yığışaq məktəbə.

– Yaxşı deyil axı, – K. dilucu cavab verdi, çünki mənzil məsələsi onu bir o qədər narahat etmirdi, həm də burada, divarı, pəncərəsi olmayan, hər iki tərəfdən soyuq küləyin kəsib keçdiyi bu çardaqda tuman-köynəkdə tir-tir əsirdi. – Otağı beləcə gözəl-göyçək bəzəmişən, indi də çıxıb gedək?! O işə girmək ürəyimdən olmayacaq, qəti olmayacaq, elə indinin özündə bu müəllimciyin qarşısında alçalmağı özümə qəti sığışıra bilmirəm, deyirsən, hələ başıma böyükçəlik də eləsin?! Azca da burada qala bilsəydik! Bəlkə, vəziyyət elə bu gün günortadan sonra dəyişəcək! Heç olmasa, sən qala bilsəydin, gözləmək olardı, müəllimə də nəsə ikibaşlı bir cavab verərdik. Lazım gəlsə, mən özümə yatacaq yeri tapardım, doğrudan, taparam, lap Bar...

Frida əlini onun ağzına tutdu:

– Təkcə onu dilinə gətirmə, – qorxa-qorxa dilləndi, – yalvarıram, bir də dilinə gətirmə. Söz verirəm ki, bir sözü-nü iki eləməyim. İstəsən, lap sənsiz də burada qalaram, nə qədər ağır olsa da, qalaram. Düz iş görməsək də, istəsən, onun təklifini də rədd edərik. Bilirsənmi, bu gün axşama kimi axtarıb başqa yol tapsan, məktəbdəki o işdən bu saatca imtina edərik, aydındır ki, heç kəs də bizə mane olmazdı. Müəllimin qarşısında alçalmağa qalanda isə, bu iş mənim boynuma, elə edərəm, alçalmazsan, özüm onunla danışıram, sən dinməz-söyləməz oturarsan, gələcəkdə də belə edərik, özün istəməsən, danışdırmazsan, əslində, onun tabeçiliyində təkcə mən olaram, bəlkə, heç mən də olmadım, çünki zəif damarına bələdəm. O yerə razılışsaq, heç nə itirmərik, amma rədd etsək, çox şey itirərik; özü də bu gün qəsrdən bir şey əldə eləməsən, heç yerdə, lap təkcə özüne də heç yerdə yatacaq tapa bilməyəcəksən, elə sığınacaq ki gələcək arvadın kimi mən onun xəcalətini çəkməyim. Sığınacaq da tapmasan, tələb edəcəksən ki, mən isti otaqda yatım, sən də gecənin gözü soyuqda-qarda çöldə donasan?

100

Bayaqdan qollarını sinəsinə çarpazlamış K. özünü isitmək üçün əlləriylə kürəyini döyəclədi.

– Onda təklifi qəbul etməkdən başqa çarəmiz qalmır, – dedi. – Gedək!

Otaqda özünü sobanın yanına saldı, müəllimi heç vecinə də almadı; o, masanın arxasında oturmuşdu, saatını çıxarıb dedi:

– Vaxt keçib.

– Keçsə də, ümumi razılığa gələ bildik, cənab müəllim, – Frida dedi, – razıyıq.

– Oldu, – müəllim dindi, – amma o yer yerölçən cənablarına təklif olunur. Sözü-nü də o özü deməlidir.

Frida K.-nın köməyinə çatdı:

– Əlbəttə. Qəbul edir, elə deyil, K.?

Beləliklə, K. öz razılığını adicə “hə” kəlməsiylə məhdudlaşdırma bildi, bu kəlmə də müəllimdən çox Fridaya deyilmişdi.

– Onda, – müəllim dilləndi, – bircə şey qalır ki, işinizin nədən ibarət olduğunu da deyəm, bu məsələdə də birdə-fəlik razılığa gələk. Siz, cənab yerölçən, hər gün sinif otaq-

larını təmizləyib sobaları qalamalısınız, binadakı xırda təmir işlərini görməlisiniz, məktəb, idman əşyalarının sınıq-salxaqlarını bərpa etməlisiniz, məktəbin yolunu qardan təmizləməlisiniz, istilər düşəndə isə bağçılıq işinə baxmalısınız. Bunun əvəzində, yaşamaq üçün sinif otaqlarından istədiyinizi seçə bilərsiniz; amma hər iki otaqda eyni vaxtda dərs olmazsa. Siz dərs keçiləcək otaqda yaşayırsınızsa, onda təcili o biri otağa köçməlisiniz. Məktəbdə biş-düş etmək olmaz, əvəzində, Siz də, Sizinkilər də icmanın hesabına burada – meyxanada yeyəcəksiniz. Gərək özünüzlə elə aparasınız ki, məktəbin ad-sanına xələl gəlməsin, xüsusilə də uşaqlar dərs vaxtı heç zaman Sizin ailə tamaşalarınızın şahidinə çevrilməsinlər; bunları elə-belə deyirəm, özünüz savadlı adamsınız, hər şeyi başa düşürsünüz. Bununla bağlı bir şeyi də nəzərinizə çatdırım ki, çalışacağıq, froylayn Fridayla münasibətinizi imkanca tez rəsmiləşdirək. Bütün bunlar barədə, bir də bəzi xırda-para məsələlərin həlli üçün müqavilə bağlanmalıdır, onu da Siz elə məktəbə köçən kimi imzalamalısınız.

Deyənlər K.-ya o qədər mənasız gəldi ki, sanki ona qəti dəxli yox idi, hər halda, onu heç nəylə özünə bağlaya bilmirdi; təkcə müəllimin özünü dartmağına dözə bilmirdi, ona görə də dilucu dedi:

– Hə, hə, adi, lazımsız öhdəliklərdir.

Frida bu sözləri ört-basdır etmək məqsədilə donluğun miqdarını soruşdu.

– Donluq verilib-verilməməsi, – müəllim dedi, – bir aylıq sınaq müddətindən sonra aydınlaşacaq.

– Axı bizə çətin olacaq, – Frida cavab verdi. – Pulsuz-parasız ailə quraq, heç nədən ev düzəldək deyirsiniz?! Cənab müəllim, icmaya müraciətlə kiçik bir donluq üçün xahiş edə bilməzdik? Necə məsləhət görürsünüz?

– Xeyr, – həmişə üzünü K.-ya tutan müəllim dilləndi. – Belə müraciətin o vaxt səlahiyyəti olar ki, onu mən irəli sürəm, mən də ki sürən deyiləm. Bu yerin verilməsi Sizə qarşı ən böyük mükafatdır, ondan da gərək ictimai məsuliyyətini başa düşüb sui-istifadə etməyəsınız.

K. axır ki, iradəsinin əksinə söz qarışdı:

– Lütfkarlığa gələndə, cənab müəllim, mənə, yanlırsınız. Əksinə, mən Sizə minnət qoymalıyam.

– Xeyr, – müəllim qımışıb dedi, axır ki, K.-nı dinməyə məcbur etmişdi. – Bu barədə dərsimi pis almamışam. Bizə nə yerölçən, nə də məktəb xidmətçisi gərəkdir, artıq yüküdür, boğazımızdan asılıb. Gərək oturub baş sındıram, görəəm xərcləri icma qarşısında əsaslandırma bilərəmmi. Düzünə qalsa, ən yaxşı yol o idi ki, öz tələbini qoyasan ortaya və heç nə də əsaslandırmayasan.

– Mən də bu fikirdəyəm, – K. dedi, – niyə məni iradənin əksinə işə götürəsiniz? Xeyli baş sındırmalı olsanız da, götürməlisiniz. Əgər kimisə işə götürürlərsə, işə götürülən adam da buna razılaşırsa, deməli, minnəti də o qoymalıdır.

– Qəribədir, – müəllim dedi, – Sizi işə götürməyə bizi məcbur edən nəymiş görəsən? Kəndxuda cənablarının yumşaq, həddən artıq yumşaq ürəyi. Siz, cənab yerölçən, yararlı xidmətçi olana qədər bəzi xülyalarınızdan əl çəkəsi olacaqsınız. Təbii ki, bu cür danışıqların maaşın verilməsinə də təsiri olmayacaq. Təəssüf ki, bir şey də mənə aydın oldu: bu cür rəftarla, belə davranışla asan yola gedə bilməyəcəyik; xeyli vaxtdır mənimlə – baxıram, heç gözlərimə də inanmıram – tuman-köynəkdə söhbət eləyirsiniz.

– Hə, elədir, – K. qaqqıldayıb güldü, əlini əlinə vurdu, – ax, bu köməkçilər, adamın canını boğazına yığırlar! Harada itib-batdılar?

Frida qapıya yüyürdü: K.-nı dindirməyin mümkün olmadığını görən müəllim Fridadan haçan köçəcəklərini soruşdu.

– Elə bu gün, – Frida cavab verdi.

– Onda sabah gəlib yoxlayaram, – deyib əli ilə onu salamladı, Fridanın özünə açdığı qapıdan keçib getmək istəyirdi ki, şey-şüylərini gətirib otağı yenidən bəzəmək istəyən qaravaşlarla toqquşdu. Heç kəsin qarşısından çəkilmək istəməyən qızların arasından sivişib keçəsi oldu, Frida da onun arxasınca çıxdı.

– Bir az tələsmisiniz, – K. onlara bu dəfə çox mehriban müraciət etdi, – biz hələ getməmiş yerləşmək istəyirsiniz? – Cavab vermədilər, bağlamalarını utancaq-utancaq silkələdilər, K.-ya tanış olan çirkli cır-cındır sallanıb tökülməyə başladı. – Görünür, pal-paltarınız ömründə su üzü görməyib, – K. dilləndi, dediklərində nə hirs vardı, nə kinayə,

əksinə, azca məhrəmlik duyulurdu. Qızlar bunu hiss edib o saatca irişdilər, heybətli ağızlarındakı sağlam, gözəl, yırtıcı dişlərini göstərüb bərkədən güldülər. – Yaxşı, gəlin yerləşin, onsuz da öz otağınızdır. – Amma qızlar hələ də tərəddüd etdiklərindən K. birinin qolundan tutub irəli çəkmək istədi. Lakin tezcə də buraxdı, çünki ikisi də ona heyrətlə nəzər saldı, bir-birilə müəmmalı baxışandan sonra da gözlərini K.-dan çəkmədilər. – Doyunca baxdınız, bəsinizdir, – K. xoşagəlməz bir duyğunu özündən uzaqlaşdırıb Fridanın gətirdiyi paltar, çəkməni aldı, geyinməyə başladı. Köməkçilər də Fridaya qoşulub çəkinə-çəkinə içəri girmişdilər. K. Fridanın onlara qarşı olan səbrini nə əvvəllər başa düşürdü, nə də indi. Paltarları həyətdə təmizləməyə göndərdiyi köməkçiləri Frida xeyli axtarandan sonra nahar masasının arxasında tapmışdı, çirkli paltar qucaqlarına basıb arxayınca oturmuşdular, axırda onu qız özü təmizləyəsi olmuşdu; hamının öhdəsindən gələ bilən Frida onlara güldən ağır söz demədi, üstəlik, hələ yanlarında bu böyük saymazlığı xırdaca bir zarafat adlandırıb yarına-yarına hansınsa yanağına yüngülcə bir-iki sillə ilişdirdi. K. bunun üstündə onu danlamaq istədi. Ancaq indi gec idi, yol üstündəydi.

– Köməkçilər qalsın, köçdə kömək etsinlər, – K. dedi.

Lakin onlar razılaşmadılar; qarınlarını doldurmuşdular, kefləri kök idi, bir az hərəkət etsələr, pis olmazdı. Amma Frida deyəndə ki, “elədir, siz qalarsınız”, hər ikisi təslim oldu.

– Hara getdiyimi bilirsən? – K. soruşdu.

– Bəli, – Frida cavab verdi.

– Bunu bilə-bilə getməyimə mane olursan?

– Hələ o qədər əngələ rast gələcəksən, – Frida dilləndi.

– Deməyimin xeyri nədir! – K.-nı öpdü, kişi günorta nahar etmədiyinə görə aşağıdan gətirdiyi çörək və kolbasa bükülüsünü ona verdi, yadına saldı ki, bir də bura qayıtmasın, məktəbə gəlsin, sonra əlini kişinin kürəyinə qoyub onu qapıya qədər ötürdü.

SƏKKİZİNCİ FƏSİL

K. isti otaqdakı qaravaş və köməkçilərin basabasından canını qurtardığına əvvəlcə sevindi. Çöldə yüngül şaxta vardı, qar bərkimiş, yerimək asanlaşmışdı. Təkcə hava qaralmağa başlamışdı və o, addımlarını yeyinlətdi.

Cizgiləri toranlıq içində artıq yox olmağa başlayan qəsr həmişəki kimi lal-dinməz dayanmışdı. K. hələ indiyə qədər orada, azca da olsa, həyat işartısı görməmişdi, bəlkə də, uzaqdan nəşə görmək mümkün deyildi, ancaq yenə də göz görməyi tələb edir, sakitliyə dözə bilmirdi. K. qəsrə diqqət yetirəndə hərdən ona elə gəlirdi ki, kirmişcə oturub qarşısına baxan bir adamı görür, sanki, həmin adam nə xəyala dalıb, nə də hər şeydən təcrid olunub, əksinə, elə sərbəst, elə qayğısızdır ki, sanki, yer üzündə ondan başqa heç kəs yoxdur və heç kim də onu görmür, amma hər halda, bilir ki, ona göz qoyan var, bu isə onun dincliyinə dəyib-toxunmur və doğrudan da, – bilmək olmurdu, səbəbdir, yoxsa nəticə – baxanın gözləri qərar tuta bilmir, sürüşüb yan keçirdi. Bu gün erkən düşən qaranlıqla bu təəssürat daha da möhkəmlənmişdi, nə qədər çox baxsa, bir o qədər az şey görür, hər şey bir o qədər qaranlığa qərq olurdu.

K. işıqları hələ yandırılmamış mehmanxanaya çatan kimi birinci mərtəbədəki pəncərələrdən biri açıldı, sifəti tərtemiz qırılmış kök, cavan bir adam kürklü-mürklü əyilib çölə baxdı və pəncərədən çəkilmədi. Deyəsən, heç başını yüngülcə tərpedib K.-nın salamını da almadı. K. dəhlizdə də, aşxanada da heç kəsə rast gəlmədi, köhnə pivənin qoxusu keçən dəfəkindən də pis idi. “Körpüyə” meyxanasında belə şeyə yol verməzdilər. K. o saat keçən dəfə Klamma baxdığı qapıya doğru yönəldi, ehtiyatla dəstəyi çəkdi, lakin qapı bağlıydı; sonra dəvdənib gözlük olan yeri axtarmağa başladı, ancaq, görünür, qapağı elə düzəltmişdilər ki, dəvdənməklə tapa bilməzdin, ona görə də kibrit yandırdı. Kimsə qışqırıb onu diksindirdi. Qapı ilə piştaxtanın arasındakı küncdə, sobaya yaxın yerdə cavan bir qız uşağı büzüşüb oturmuşdu, kibritin işığında güclə açdığı yuxulu gözlərini ona zilləmişdi. Yəqin, Fridanın yerinə götürdükləri

qızıydı. Qız özünü ələ alıb işığı yandırdı, sifətindəki ifadə bayaqkindən da acıqlıydı. K.-ni tanıdı.

– Ah, cənab yerölçəndir, – gülümsəyib əlini K.-ya uzatdı və özünü təqdim etdi. – Adım Pepidir.

Alyanaq, sağlam, balaca bir qız idi, qızılı-sarışın topa saçlarını hörüyə vurmuşdu, qıvrıq birçəkləri yumru yanaqlarına dəyirdi, əynində boz, parıltılı parçadan yaraşıqsız, hamar, uzun paltar vardı, ətəyi uşaq əliylə tikilmiş kobud ipək lentlə büzülüb daralmışdı, tərپənəndə hərəkətinə xeyli mane olurdu. Qız Fridadan hal-əhval tutdu, soruşdu ki, tezmi qayıdacaq? Sualın altında nəsə bir niyyət gizləndirdi.

– Frida gedən kimi məni çağırıb gətirdilər, çünki bura hər yetəni götürmək olmaz, ona qədər mehmanxanada otaqlara baxırdım, amma iş yerimi dəyişməyim qəti ürəyimcə deyil. Burada axşamlar, gecələr çox iş olur, adam yorulub əldən düşür, mən çətin dözərəm, Fridanın çıxmağına heç də təəccüblənmirəm.

– Frida işindən çox razıydı, – K. Fridayla Pepi arasındakı fərqi onun nəzərinə çatdırmaq məqsədiylə dilləndi, çünki qız bu fərqi görmək istəmirdi.

– Hər deyilənə inanmayın, – Pepi cavab verdi. – Frida özünü sındırmamağı bacarır, heç kəs ona tay ola bilməz. İstədiyini etiraf etməz və bunu da heç kimə sezdirməz. Axı bir neçə il burada bərabər işləmişik, həmişə də ikimiz bir çarpayıda yatmışıq, amma dostluq eləməmişik, yəqin, bu gün məni heç yadına da salmır. Bəlkə də, yeganə dostu körpüdəki meyxananın sahibəsidir, elə bunun özü də böyük şeydir.

– Frida mənim nişanlımdır, – deyib K. qapıdakı gözlüyü axtardı.

– Bilirəm, elə ona görə də deyirəm. Yoxsa bunları Sizə danışmağın nə mənası olardı?

– Başa düşürəm – K. cavab verdi. – Demək istəyirsiniz ki, belə möhkəm, qapalı bir qızı ələ gətirməyimə öyünə bilərəm.

– Bəli, – deyib Pepi razılıqla güldü, sanki, Fridaya münasibətdə K.-nin gizli rəyini almışdı.

Lakin K.-ni məşğul edən, gözlüyü axtarmaqdan yayındıran qızın sözləri yox, onun burada işləməsi, bu yerə gəlməsiydi. Doğrudur, Fridadan xeyli cavandı, lap uşağa

oxşayırdı, geyimi də gülməliydi, yəqin ki, aşxanada işləyən qızın nələərə qadir olduğu barədə yanlış, şişirdilmiş təsəvvürə uyğun olaraq belə geyinmişdi. Bu cür düşünməkdə, bəlkə də, haqlıydı, çünki ona qəti yaraşmayan bu yeri təsadüfən, asanlıqla əldə etmişdi, özü də müvəqqəti, hətta ona Fridanın kəməmindən asdığı dəri kisəni də etibar etməmişdilər. İşindən zahiri narazılığının özü də bir uydurmaydı. Beləcə uşaqlıq ağılına baxmayaraq, yəqin ki, onun da qəslrə əlaqəsi vardı; yalan danışmırdısa, otaq qulluqçusu olmuşdu; xeyrini, şərini bilmədən günlərini burada uyğu içində keçirmişdi. İndi bu balaca, gonbul, azca girdələnmiş bədəni qucaqlamaq K.-ya heç nə verməzdi, amma çox ötəri bir təmas qarşdakı ağır yolda onu xeyli ürəkləndirədi. Kim bilir, bəlkə də, hər şey Fridayla alındığı kimi oldu? Yox, yox, burada məsələ tamam başqa cürdür. Bunu başa düşmək üçün təkcə Fridanın baxışını göz önünə gətirmək kifayətədi. K. heç vaxt Pepiyə toxunmazdı. Ancaq, bununla belə, yenə də bir anlığa gözlərini gizlədəsi oldu, qız ona elə acgözlüklə baxırdı ki!

– İşığı yandıрмаq olmaz, – deyib Pepi çıraq sındırdı, – bayaq ona görə yandırdım ki, məni qorxutdunuz. Yaxşı, nə axtarırsınız burada? Fridanın yadından nəsə çıxıb?

– Hə, – deyib K. qapını göstərdi, – bu yan otaqda olmalıdır, masa örtüyüdür, ağı, əldətoxunma.

– Hə, özü toxuduğu. Yadıma gəlir, qəşəng toxumuşdu, bir az mən də kömək eləmişdim, ancaq gərək bu otaqda olmasın.

– Frida deyir, burada olmalıdır. İçəridə adam varmı?

– Xeyr, yoxdur, – Pepi cavab verdi. – Bura böyüklərin otağıdır, hərdən oturub yeyib-içirlər, daha doğrusu, o məqsədə nəzərdə tutulub, amma çoxusu üst qatdakı otaqlarda qalır.

– Bilsəm ki içəridə heç kəs yoxdur, – K. dedi, – keçib axtardım. Ancaq bilmək olmaz, məsələn, Klamm çox vaxt orada oturur.

– İndi yoxdur, dəqiq yoxdur, – Pepi dedi, – bir azdan çıxıb gedir, həyətdəki kirşə onu gözləyir.

Bunu eşidən kimi K. kirmişcə piştaxtadan aralandı, dəhlizlə çıxışa doğru getmək əvəzinə, binanın içinə tərəf yeridi, bir-iki addımdan sonra həyətdə çıxdı. Bura necə də

sakit, necə də gözəliydi! Üç tərəfdən evə bitişik, bir tərəfdən də iri, ağır, darvazalı hündür, ağ barıyla küçəyə çıxan dördkünc həyət, K.-nin indiyə qədər görmədiyi yan küçə. Həyətdən baxanda ev qarşı tərəfə nisbətən xeyli uca görünürdü, ən azı, birinci mərtəbəsi hündür tikilmişdi, azman görkəmi vardı, mərtəbə uzununa taxta qalereya ilə bağlanmışdı, yalnız yuxarıda, bir insan boyu hündürükdə yanq qoyulmuşdu.

K. ilə üzbəüz, amma xeyli çəpəki, orta tağın küncündə, qarşısındakı yan darvazanın bitişdiyi yerdə qapısız, açıq bir girəcəkdir. Girəcəyin ağzında iki at qoşulmuş qara, örtüklü bir kirşə dayanmışdı. Burada kirşəçidən başqa heç kəs gözə dəymirdi, onun da varlığını K. qaranlıqda uzaqdan görə bilməzdi, sadəcə təsəvvür edirdi.

Əllərini cibinə qoyub ehtiyatla ətrafına boylana-boylana divarın dibiyə həyətin iki tərəfini dolaşır kirşənin yanına çatdı. Kirşəçi o dəfə aşxanada gördüyü kəndlilərdən biri idi, kürkə bürünmüşdü, ona doğru gələn K.-ya etinasız-etinasız tamaşa edirdi, sanki, harasa gedən pişiyin izinə baxırdı. K. yanında ayaq saxlayıb onu salamlayanda da, hətta qaranlıqdan peyda olmuş adamdan hürküb narahat olan atları sakitləşdirəndə də yerindən qımıldanmadı. Onun bu hərəkəti K.-nin ürəyincə oldu. Divara söykənib yeməyini çıxartdı, ona yol azuqəsi qoymuş Fridanı yadına saldı, binanın içərilərinə boyladı. Düzbucaqlı kimi kəsilmiş pilləkən aşağıya enirdi, alt tərəfdən alçaq, lakin çox dərinə görünən bir keçidlə kəsişirdi; hər yan tərtəmiz, dümağ ağardılmış, iti, düz xətlərlə hüdudlanmışdı.

Gözləmə K.-nin düşündüyündən çox çəkdi. Çörəyini çoxdan yeyib qurtarmışdı. Soyuq iliyinə işləyirdi, toranlıq qatı qaranlığa çevrilmişdi. Klammsa hələ də gəlmək bilmirdi.

– Hələ çox çəkər, – kimsə qəflətən boğuc bir səslə sanki K.-nin qulağının dibində dilləndi, kişi diksinəntəhər oldu. Kirşəçiydi, elə bil, yuxudan ayrılmışdı, gərnəşib ağır-dolusu əsnəyirdi.

– Nə çox çəkə bilər? – K. az qala, minnətdarlıqla soruşdu, çünki onu tükənmək bilməyən üzücü sakitlikdən, gərginlikdən qurtarmışdılar.

– Nə qədər ki Siz buradasız, – kirşəçi dilləndi. K. onu anladı, amma sual da vermədi, fikirləşdi ki, qarşısındakı

dikbaş kişini, bəlkə, bu yolla danışdıra bildi. Qaranlıqda kiməsə cavab verməmək yaman haldan çıxarır. Doğrudan da, kirşəçi azca susandan sonra soruşdu:

– Konyak istəyirsən?

– Bəli, – təklifin şirinliyindən məst olmuş K. fikirləşmədən cavab verdi, çünki canında bir üşütmə vardı.

– Onda kirşənin qapısını açın, yan cibdə xeyli şüşə var, onlardan birini götürün, içib qalanını da mənə ötürün. Kürk əl-ayağıma dolaşır, aşağı enə bilmirəm.

Bu cür buyruğu yerinə yetirmək K.-ya ağır gəlsə də, artıq kirşəçiyə bağlandığından, deyilənə əməl etməli oldu, heç Klammın onu burada görə biləcəyini də vecinə almadı. Enli qapını açdı, iç cibdəki şüşəni elə buradanca dartıb çıxara bilərdi, amma açıq qapı onu kirşənin içərilərinə doğru elə bir qüvvəylə dartdı ki, özünü saxlaya bilmədi, bircə anlığa da olsa, orada oturmaq istədi. Sürüşüb içəri keçdi. Bura həddən artıq istiydi, örtməyə ürək etmədiyi qapı aralı qalsa da, kirşə soyumaq bilmirdi. Qəti bilinmirdi ki, oturacaqda əyləşmişən; hər yana örtük, yumşaq döşəkçə, kürk döşənmişdi, hansı səmtə çəksən, hara uzansan, yumşaq, isti palazın içinə quylanırdın. Başını döşəkçəyə söykəyib qollarını yana açdı, kirşədən birbaşa qaranlıq binaya baxmağa başladı. Klammın gəlişi niyə belə uzun çəksin? Bayaqdan soyuqda durduğundan içəridəki istilikdən məst olmuş K.-nin ürəyindən keçdi ki, kaş Klamm tezliklə gələydi. “Onu bu vəziyyətdə görməyə yaxşıdır” fikri beynində indi dumanlı, yüngül bir maneə kimi canlanırdı. Bu unutqanlığa kömək edən bir şey də kirşəçinin rəftarıydı, axı K.-nin içəridə olduğundan xəbərdarıydı, amma hələlik nə çağırır, nə də konyak istəyirdi. Çox sağ olsun, axı K. da ona qulluq göstərmək istəyirdi. Halını pozmadan, ağır-ağır başqa cibə əl atdı, açıq qapıdakı yan cibə yox, arxadakı bağlı cibə. Nə fərqi vardı, elə bu da şüşəylə doluydu. Birini çıxartdı, burub ağzını açdı, özündən asılı olmadan gülümsədi, elə şirin, elə məstedicə qoxusu vardı ki! Sanki, sevdiyin adamdan tərif, xoş söz eşidirsən, amma heç özün də bilmirsən, söhbət nədən gedir və bilmək də istəmirsən, yalnız xəyalən özünü suçlu sayırsan ki, danışan odur.

– Konyakdır ki?! – K. tərəddüdlə içində dindi, duruş gətirə bilməyib dadına baxdı. Hə, qəribə də olsa, konyak

idi, adamın içini yandırb qızdırırdı. İçəndə adam necə də dəyişmiş! Bu cür şirin qoxulu məhlul kirşəçiyə qismət olsun! – Belə də iş olar? – K. özünə irad tuturmuş kimi ürəyində soruşub bir də içdi.

Elə bu vaxt – K.-nin başı içməyə qarışmışdı – işıq düşdü, hər yanda elektrik çırağı yandı, pilləkəndə, dəhlizdə, keçiddə, çöldə, girəcəyin başı üstündə. Pilləkəndən addım səsləri eşidildi, şüşə K.-nin əlindən sürüşüb düşdü, konyak kürkün üstünə töküldü, K. hoppanıb kirşədən yerə endi, qapını şıqqıltıyla təzəcə örtüb bağlamışdı ki, cənablardan biri binadan çıxıb ağır-ağır ona doğru gəlməyə başladı. Yeganə təsəlli oydu ki, gələn Klamm deyildi, ya bəlkə, təsəlli yox, peşmançılığıydı? Bayaq K.-nin birinci mərtəbədə, pəncərədə gördüyü cənab idi. Cavan adamıydı, tox görkəmi, ağ bənizi, qırmızı yanaqları vardı, xeyli də ciddi idi. K. tutqun-tutqun ona baxdı, ancaq bu tutqunluq, daha çox, özünə aid idi. Kaş bura köməkçilərini göndərəydi, özlərini bu sayaq aparmağı məgər K.-dan pis bacarırdılar?! Qarşısındakı cənab elə dayanmışdı, elə bil, deyəcəyi sözlərə geniş sinəsində istənilən qədər hava çatışmırdı.

– Belə də dəhşət olar?! – deyib başındakı şlyapanı azca dala itələdi. Necə? Gərək ki, cənab K.-nin kirşədə olmasından xəbərsizdi, bəs nəyə dəhşət deyirdi? Bəlkə, K.-nin həyətə girməsini nəzərdə tutur? – Siz haradan gəlib bura çıxmısınız? – Cənab nəyisə dəyişdirməyin mümkünsüzlüyünü qavramış adamlar kimi xeyli astadan dilləndi. Bu nə sualdır! Bu nə cavabdır! K. bu adama özü öz diliyləmi deməliydi ki, o boyda ümidlə atdığı addım tamam əbəsmiş? Cavab vermək əvəzinə, kirşəyə tərəf döndü, qapını açıb papağını götürdü. Konyakın döşəməyə damcıladağını görüb özünü danladı.

Sonra təzədən həmin cənaba tərəf döndü: kirşədə olduğunu ondan gizlətməyi heç ağına da gətirmədi, ən pisi hələ bu deyildi; ondan soruşsalar, gizlətməyəcəkdi, özü də yalnız soruşsalar! Deyəcəkdi ki, qapını açmağa kirşəçi onu sövq edib. Əslində, ən pisi oydu ki, cənab qəflətən başının üstünü almışdı, vaxt tapa bilməmişdi ki, bir yanda gizlənib arxayınca Klammı gözləsin, ya da özünü ələ alıb qapını bağlasın, kürkün üstündə oturub gözləsin, yaxud da kişi uzaqlaşmayana qədər oradan çıxmasın. Doğrusu,

bilə bilməzdi ki, Klamm tezmi gələcək, gecmi, ya bəlkə də, gələn elə özü olacaq, onu çöldəmi, içəridəmi qarşılamaq yaxşı olar? Elədir, fikirləşməyə, ölçüb-biçməyə dəyərmiş, indi isə daha heç nə eləmək olmaz, artıq hər şey arxada qalıb.

– Gedək mənimlə, – cənab, əslində, əmrlə demədi, əmr sözlərində hiss olunmasa da, əlinin hərəkətində duyuldu, bilərəkdən etinasızlıqla əlini yüngülcə tərpedib ona işarə verdi.

– Mən burada adam gözləyirəm. – K. dedi, daha hər şeyə ümidini itirmişdi, elə-beləcə sözünü göyərdirdi.

– Gəlin, – cənab bu dəfə təkidlə dilləndi, elə bil, ona çatdırmaq istəyirdi ki, burada kimisə gözlədiyini bilir.

110

– Axı getsəm, gözlədiyim adamı tuta bilmərəm, – K. çiyinlərini atıb dilləndi. İndiyə qədər başına gələnlərə baxmayaraq, onda belə bir duyğu yaranmışdı ki, artıq nəse qazanıb, nəyisə əldə edib, bu qazanc, görünən bir şey olmasa da, onu kiminsə əmriylə əldən vermək istəməirdi.

– Getsəniz də, qalsanız da, onu tuta bilməyəcəksiniz, – cənab dilləndi, sözünün canında kəskinlik yox idi, amma K.-ya elə gəldi ki, burada aşkar bir güzəşt var.

– Onda yaxşısı budur, qoy gözləyib tuta bilməyim, – K. höcət-höcət dedi, bu cavan adamın bir kəlməsiylə çıxıb getməyi özünə sığışdırmadı.

Bu söhbətdən sonra cənab başını dala atıb bir müddət gözlərini yumdu, üzünə müdriklik ifadəsi verdi, sanki, bununla K.-nın keyliyindən üzülüşüb öz ağıl dünyasına qayıtmaq istədi, axırda da ağzını azca aralayıb dilinin ucu ilə dodaqlarını yaladı və sonra üzünü kirşəçiyə tutdu:

– Atları açın.

Ağasına itaət edən, K.-ya hirsə çəpəki nəzər salan kirşəçi əynindəki ağır kürklə yerə enəsi oldu, xeyli tərəddüdlə – sanki, cənabın əmrinin dəyişməsini yox, K.-nın fikrindən dönməsini gözləyirdi – kirşəni arxaya, yan tikiliyə doğru sürməyə başladı, görünür, burada, iri darvazanın o üzündə həm atları, həm də arabanı saxlayırdılar. K. mey-danda tək qaldı, bir tərəfdən kirşə uzaqlaşır, digər tərəfdənsə, K.-nın gəldiyi yolla bayaqkı cənab addımlayırdı, hər ikisi də ağır-ağır; sanki, bununla K.-ya göstərmək istəyirdi ki, gedənləri geri qaytarmaq indi onun əlindədir.

Bəlkə də, onun əlindəydi, amma bunun ona qəti xeyri olmazdı; kirşəni geri döndərmək özünün buradan qovulması demək idi. Ona görə də meydanın yeganə sahibi kimi ortada tək qaldı, bu, adamı açmayan bir qələbə idi. Gah cənabın, gah da kirşəçinin arxasınca baxdı. Cənab qapıya çatmışdı (K. da həyəətə ilk dəfə bu qapıdan girmişdi). Orada ayaq saxlayıb bir də geri baxdı, K.-ya elə gəldi ki, onun tərsliyinə narazılıq əlaməti olaraq cənab başını buladı, sonra da qısa, kəskin, dönməz bir hərəkətlə çönüb dəhlizə girdi və burada gözdən itdi. Kirşəçi bir müddət həyətdən getmədi, hələ xeyli kirşəylə əlləşdi, ləngərli tövlə qapısını açdı, kirşəni dal-dalı sürüb içəri saldı, atları açıb axura bağladı, bütün bunların hamısını tezliklə yola çıxacağına ümidini itirmiş qaradınmaz, qapalı bir adama xas hərəkətlərlə yerinə yetirdi: ona tərəf ötəri də olsa, nəzər salmadan bu cür laldinməz əlləşməsi K.-ya ağır, bayaqkı cənabın rəftarından da ağır məzəmmət kimi gəldi. Kirşəçi, axır ki, tövlədə işini qurtarıb çölə çıxanda ağır, ləngərli yeriyşlə həyətdən keçib böyük darvazanı bağlayanda, qarda öz izinə baxa-baxa həmin yerişlə geri qayıdıb tövləyə girəndə, bütün işıqları söndürəndə – daha kimə yanmalıydı ki? – və yalnız taxta qalereyanın üst yarığından süzülən işıq adamın azmış baxışını bir balaca tutub saxlayanda K.-ya elə gəldi ki, onunla bütün ilişgiləri qırıldı, qabaqkılara nisbətən indi xeyli azadlıq, indiyə qədər ona yasaq etdikləri bu yerdə istədiyi qədər durub gözləyə bilər, hələ heç kəsin nail olmadığı bu azadlığı özü qazanıb, heç kəs də onu yerindən tərpədir qova, hətta heç dindirə də bilməz; ancaq bununla yanaşı – ən azı onda belə güclü bir inam da vardı – sanki, bu azadlıqdan, bu gözləmədən, bu toxunulmazlıqdan da səfeh, ümitsiz heç nə ola bilməz.

DOQQUZUNCU FƏSİL

Yerindən tərpənilib geri – binaya qayıtdı, bu dəfə divarın dibi ilə getmədi. Qarı yara-yara həyətin ortası ilə yeridi, dəhlizdə sahibkarla üz-üzə gəldi, o da K.-nı salamlayıb aşxananın qapısını göstərdi. K. həmin işarəyə tabe olub içəriyə keçdi, çünki üşümüşdü, insanlardan ötrü danxmışdı,

ancaq orada aralı qoyulmuş (ayrı vaxtlar çəlləklərin üstündə əyləşirdilər) kiçik bir masanın arxasında bayaqkı cavan oğlanın qarşısında – K.-ni haldan çıxaran bir mənzərə! – “Körpüyə” meyxanasının sahibəsini görəndə tamam özünü itirdi. Başını dala tutub dik-dik yeriyan, həmişə eyni təbəssümlə gülümsəyən, özünün gərəkli olmasına şəkk-şübhəsi olmayan, hər tərpənəndə hörükləri dingildəyən Pepi əldən-ayaqdan gedir, pivə, mürəkkəb, qələm gətirirdi, çünki cavan oğlan qarşısına bir dəstə kağız-kuğuz sərmiş, gah maşanın bu başındakı, gah da o başındakı kağızda tapdıqları məlumatları tutuşdurur, nəsə yazmaq istəyirdi. Boyca ondan uca olan sahibə dodaqlarını büzüb guya dincəlirmiş kimi kırımışca cənaba, onun kağız-kuğuzlarına tamaşa edirdi, sanki, lazımlı olan şeylərin hamısını demiş və dediklərinin hamısını da yaxşı qarşılamışdılar.

– Bu da yerölçən cənabları, – K.-nin gəlişini görən cənab azca başını qaldırıb dilləndi, sonra yenidən kağız-kuğuzla qurdalanmağa başladı. Sahibənin də ötəri, etinasız, arxayın baxışı K.-ni silib keçdi. Pepi isə, elə bil, onu yalnız aşxanaya doğru gedib konyak sifariş edəndə gördü.

K. piştaxtaya söykənib gözlərini ovuşdurdu, deyəsən, heç nəyi vecinə almırdı. Sonra konyakdan bir qurtum içib onu geri itələdi, görünür, xoşuna gəlməmişdi.

– Ağaların hamısı bundan içir, – bu qısa cavabdan sonra Pepi içkinin qalığını yerə tökdü, qədəhi yuyub yerinə qoydu.

– Ağalar yaxşısını da içir, – K. dedi.

– Ola bilər, – Pepi cavab verdi, – amma mən yox.

Bununla o, K.-ni başından edib təzədən bayaqkı cənabın qulluğunda dayandı. O isə heç nə istəmədi, amma qız oradan uzaqlaşmadı, xeyli aralı dayandı, əzilib büzülə-büzülə arxasında ora-bura vurnuxdu. Kişinin başı üstündən qarşdakı kağızları gözdən keçirdi; bu, boş-boşuna adi maraqdan, özünü gözə soxmaqdan başqa bir şey deyildi, qaşlarını düyünləməklə sahibə onun hərəkətlərinə pis baxdığını gizlədə bilmədi.

Birdən sahibə, elə bil, yuxudan ayıldı, ətrafı dinşəyib gözlərini boşluğa zillədi. K. çevrilib yan-yörəsinə boylandı, ancaq qulağı heç nə almadı, o biriləri də, deyəsən, heç nə eşitməmişdi, lakin sahibə iri addımlarla, ayaqlarının ucunda

arxa tərəfdən həyəətə açılan qapıya doğru yeridi, açar deşiyindən bayıra baxdı, sonra da içəridəkilərə tərəf dönüb barmağıyla onları yanına çağırırdı. Gözləri geniş açılmışdı, sifəti də alışıb-yanırdı. Hamısı sırayla baxdı, ən çox sahibə, heç Pepi də geri qalmadı, təkcə bayaqkı cənab nisbətən etinasız görünürdü. Pepi də, cənab da tezliklə geri qayıtdılar, yalnız sahibə hələ də həyəcan içində tamaşa edirdi, az qala, ikiqat əyilib diz çökmüşdü, adamda qəribə təəssürat yaranırdı; elə bil, açar deşiyinə yalvarırdı ki, onu çölə buraxsın, çünki bayırda görmək istədiyi artıq çoxdan yoxa çıxmışdı. Nəhayət, ayağa qalxıb əlini üzünə çəkəndə, saçlarını sıgallayıb dərinədən nəfəs alanda, özünü zorlayıb gözlərini yenidən otağa, içəridəki adamlara alışdıranda K. bildiklərinə bir daha əmin olmaq xətrinə deyil, eləcə qorxduğu hücumların qarşısını almaq naminə dilləndi (onsuz da sinəsinə dağ çəkmişdilər):

– Deməli, Klamm çıxıb getdi?!

Sahibə lal-dinməz onun yanından ötüb irəli gəldi, masa arxasındakı cənab o üzdən bəri dilləndi:

– Hə, elədir. Siz güdməyə ara verdiyinizə görə gedə bildi. Amma çox qəribədir, ağamız yaman vasvasıdır. Hiss etdinizmi, xanım sahibə, çimçinə-çimçinə ətrafına necə boylanırdı? – deyəsən, sahibə orasını da hiss edə bilməmişdi, odur ki, cənab sözünə davam etdi. – Xoşbəxtlikdən, gözüne heç nə sataşmadı, kirşəçi qardakı ayaq izlərini tərtəmiz silib-süpürmüşdü.

– Xanım sahibə heç nə görməyib, – K. dilləndi, lakin bunu müəyyən məqsədlə yox, sadəcə olaraq, qarşısındakı cənabın hökmlü, təkzibsiz kəlamından hirsələnib dedi.

– Bəlkə, o gedəndə qapının ağzında olmamışam, – sahibə daha çox cənabı müdafiə məqsədilə dilləndi, sonra Klamma haqq qazandırmaq üçün əlavə etdi. – Əslində, inanmıram ki, bu qədər vasvası olsun. Əlbəttə, hamımız ondan nigaranıq, onu qorumağa çalışırıq, buna görə də güman edirik ki, vasvasıdır. Bu cür yaxşıdır, yəqin, Klammın da istəyi belədir. Bəs həqiqətdə necədir, bax burasını bilmirik. Əlbəttə, Klamm danışmaq istəmədiyi adamlarla danışmaz, həmin adam özünü yırtsa da, həyasızlığına salıb hər yana soxulsa da, danışmaz, bircə şey məlumdur ki, Klamm heç vaxt onunla söhbət etməyəcək, heç zaman

onunla üz-üzə gəlməyə imkan yaratmayacaq, daha yetər, kim deyir ki, həqiqətən, həmin adamla üz-üzə gəlməkdən çəkinir? Bu, ən azı, sübuta yetirilə bilməz, çünki belə bir görüş ömründə baş tutan deyil.

Cənab tələsik başıyla təsdiqlədi:

– Hə, elədir, əslində, mən də bu fikirdəyəm, amma onu bir balaca ayrı cür ifadə etdim ki, yerölçən cənabları anlaya bilsin; hər halda, bircə şey doğrudur ki, həyəətə çıxanda Klamm bir neçə dəfə ətrafa boylanmalı oldu.

– Bəlkə, məni axtarırmış, – K. dilləndi.

– Olar, – cənab cavab verdi, – bu ağıma gəlməyib.

Gülüşdülər, məsələnin məğzindən xəbəri olmayan Pepi isə hamıdan bərk güldü.

– Beləcə deyə-gülə bir yerə yığışmışıqsa, – cavan oğlan dedi, – Sizdən təvəqqe edərdim ki, cənab yerölçən, bir-iki məlumatla sənədləri tamamlayağ.

– İş-peşəniz, deyəsən, elə yazmaqdır, – deyib K. uzaqdan sənədlərə baxdı.

– Elədir, pis vərdəşdir, – deyib cavan oğlan təzədən güldü, – amma, bəlkə də, mənim kimliyimdən xəbərsizsiniz. Momusam, Klammın kənd katibi.

Bu sözlərdən sonra otağa bir ciddilik çökdü; sahibəylə Pepi cənabı yaxından tanısalər da, onun öz adını, qüdrətini dilinə gətirməsindən quruyub qaldılar. Hətta cavan oğlan özü də susub sənədlərin üstünə əyildi, yazmağa başladı, sanki, nəyəsə gərəklı olmasını xeyli şişirtmişdi, indi isə, heç olmasa, dediyi artıq-əskik sözün təmtərağından yaxa qurtarmağ istəyirdi. İçəridə qələmin xışılısından başqa heç nə eşidilmirdi.

– Kənd katibi nə olan şeydir? – Bir azdan K. soruşdu. Özüni təqdim edəndən sonra bu cür suallara cavab verməyi şəninə sığışdırmayan Momusun əvəzinə sahibə dilləndi:

– Cənab Momus da, başqaları kimi, Klammın katibidir, amma onun oturduğu yer, əgər səhv etməirəmsə, elə iş sahəsi də... – Momus yaza-yaza başını buladı, sahibə də səhvini düzəltdi, – deməli, iş sahəsi yox, oturduğu yer kəndi əhatə edir. Cənab Momus Klammın kəndlə bağlı yazı-pozusunu yerinə yetirir, kənddən olan bütün ərizələri Klamma birinci çatdırır. – Bu işlərdən hələ düz-əməlli baş

tapmayan K. ifadəsiz, donuq gözlərini sahibəyə dikəndə qadın pərt adamlar kimi əlavə etdi. – İş belə qurulub, qəsrdəki cənabların hərəsinin kənddə katibi var.

K.-ya nisbətən xeyli diqqətlə qulaq asan Momus sahibənin sözünü tamamlayırmış kimi üzünü ona tutdu:

– Əksər katiblər bir ağaya işləyir, mən sə ikisinə, Klamma, bir də Vallabeneyə.

– Hə, – sahibə dedi, sanki, təzəcə yadına düşürdü, sonra üzünü K.-ya tutdu. – Cənab Momus iki ağaya işləyir, Klamma, bir də Vallabeneyə, iqiqat kənd katibidir.

– Hətta iqiqat! – deyib K. əzə irəli əyilmiş, gözünü qaldırıb ona baxan Momusa başıyla razılıq işarəsi verdi, sanki, indicə tərifi eşitdiyi körpə bir uşağın hərəkətlərini təqdir edirdi. Sözlərində azca nifrət olsa da, onu ya duymadılar, ya da lazımınca qarşılamadılar. Klammın böyürbaşında fırlanan bir adamın xidmətlərindən məhz K.-nın, Klammın öteri də olsa, görmək imkanından məhrum edilmiş bir insanın yanında geninə-boluna danışdılar, gizli bir niyyətlə K.-da ehtiram, tərif duyğuları oyatmaq istədilər. Lakin K. da asanlıqla belə şeylərə uyan deyildi: məsələn, Klammın bircə baxışı üçün odlar ayaqlayan K. ağasının nəzarəti altında yaşamağa ixtiyarı çatan Momusun vəziyyətini qəti təqdir etməirdi, heyranlıq da, paxıllıq da ondan uzaq idi, çünki əsas istəyi heç də Klammın yanında qalmaq deyildi, əksinə, o idi ki, təkcə özü özündən başqa, heç kəs, başqalarının arzularıyla yox, yalnız özününkü ilə Klamma yaxınlaşsın və ona görə yaxınlaşmasın ki, orada rahatlıq tapsın, əksinə, burada qərar tutmayıb irəliləsin, irəliləyib qəsrə düşsün. Birdən o, saatına baxıb dedi:

– İndi isə tərənəm evə.

Vəziyyət o saatca Momusun xeyrinə dəyişdi.

– Hə, mütəlaq, – katib dilləndi, – işiniz Sizi gözləyir. Amma vaxtınızı bircə dəqiqəlik də mənə sərf edəsi olacaqsınız, bir-ikicə sualım var.

– Meylim yoxdur, – deyib K. qapıya doğru getmək istədi. Momus qovluqlardan birini masaya çıxarıb ayağa qalxdı.

– Klammın adından tələb edirəm ki, suallarına cavab verəsiniz.

– Klammın adından? – K. təkrarladı. – Mənim məsələm onu maraqlandırır bəyəm?

– Bu barədə heç nə deyə bilmərəm, – Momus cavab verdi, – Siz də məndən betər, yaxşısı budur, gəlin bunu onun öz öhdəsinə buraxaq. Ancaq Klammın mənə verdiyi səlahiyyətdən istifadə edib istəyirəm ki, qalıb cavab verəsiniz.

– Cənab yerölçən, – sahibə sözə qarışdı, – Sizə yol göstərməkdən ehtiyatlanıram, ağıllı məsləhətlərimin hamısını indiyə qədər ağına-bozuna baxmadan rədd eləmişiniz və bu gün cənab katibin yanına ona görə gəlmişəm ki, – bunu heç gizlətmirəm də – Sizin davranışınızdan, niyyətlərinizdən idarəni xəbərdar edirəm, onlara birdəfəlik çatdırıram ki, Sizi bir də evimə yaxın buraxmasınlar, görsünlər, bir-birimizə münasibətimiz necədir və əgər indi öz fikrimi söyləyirəmsə, bu heç də Sizə köməkdən irəli gəlmir, əksinə, Sizin kimi adamla oturub-durmağın ağırlığını cənab katibə çatdırmaq və bununla onun işini xeyli yüngülləşdirmək istəyirəm. Ancaq yenə də bacarsanız, açıqlığımdan istifadə edib – Sizinlə başqa cür davranmaq olmur, elə bunu da özümü zorlayıb deyirəm – sözlərimdən bir nəticə çıxararsınız. Burada fikrinizi bir şeyə də yönəltmək istəyirəm: Sizi Klammın yanına aparən yeganə yol cənab katibin protokollarından keçib gedir. Şiirtmək fikrim yoxdur, yol, çox güman ki, Klammın yanına gedib çıxmasın, bəlkə də, haradasa qırılsın, bu da katib cənablarının mərhəmətindən asılıdır. Hər halda, bu, Sizi Klamm səmtə apara biləcək yeganə yoldur. Siz də ondan imtina etmək istəyirsiniz, özü də təslikdən əlinizdə ayrı dəlil-sübut yoxdur.

– Eh, xanım sahibə, – K. dedi, – nə Klamma doğru aparən, nə də bir qəpiyə yarayan yoldur. Siz də, cənab katib, deməli, o işlərə baxırsınız ki, görəsən, burada deyəcəklərim Klamma çatdırılsın, ya çatdırılmasın, eləmi?

– Təbii, – Momus cavab verdi, baxışlarını endirib gah sağa, gah da sola baxdı, amma, əslində, baxmağa heç nə yox idi, – yoxsa nəyin katibiyəm?

– Hə, görürsünüz, xanım sahibə, – K. dilləndi, – mənə adamı Klammı calaşdıran yol yox, öncə katib cənablarıyla qovuşduran yol gərəkmiş.

– Elə mən də o yolu üzünüza açmaq istəyirdim, – sahibə cavab verdi. – Səhər çağı demədimmi, xahişinizi Klamma çatdıracağam? Onu da elə katib cənablarının vasitəsiylə

edəcəkdim. Sizsə razı olmadınız, indi bu yoldan ayrı imkanınız qalmayıb. Əlbəttə, bugünkü tamaşanızdan, Klamma çəkdiyiniz hücumdan sonra uğura o qədər də bel bağlamaq olmaz. Ancaq itməkdə olan, əslində tam öləmiş bu sonuncu, xırdaca imkan Sizin yeganə ümid yerinizdir.

– Necə olur, xanım sahibə, – K. dilləndi, – əvvəlcə əldən-ayaqdan gedib məni bu yoldan çəkindirirsiniz, indi isə xahişimi ciddi qəbul edirsiniz, planlarımin alt-üst olacağı təqdirdə məni batmış sayırsınız? Klammın yanına getmək fikrindən məni haçansa min vəchlə daşındıran adam, necə olur, birdən-birə elə həmin cidd-cəhdlə məni başqa bir yola itələyir, özü də bilə-bilə ki, bu yol, bəlkə də, ora aparmır?

– Mən həmin yola itələyirəm?! – Sahibə dedi. – Cəhdlərinizin ümitsiz olduğunu üzünüdə deyəndə həmin yola itələmiş oluram?! Bu hərəkətinizlə məsuliyyəti öz üzərinizdən götürüb mənim üstümə atarsınızsa, bu, doğrudan da, həyasızlığınızın son həddidir. Bəlkə, katib cənablarının burada olmasıdır Sizə belə qol-qanad verən? Yox, cənab yerölçən, mən Sizi heç yana itələmirəm. Bircə şeyi etiraf edə bilərəm ki, Sizi ilk dəfə görəndə zənnimdə bir balaca yanılmışam. Fridanı o tezliklə ələ gətirməyiniz məni qorxutmuşdu, bilmirdim ki, daha nələrə qadirsiniz, sonrakı bəlalardan qorunmaq istəyirdim, fikirləşdim ki, buna da yalvarışla, hədəylə nail olmaq mümkündür. Bu arada hər şeyə soyuqqanlı yanaşmağı öyrənmişəm. Necə bilirsiniz, elə də eləyin. Əməlləriniz, bəlkə də, həyətdəki qarın üstündə bir iz qoya bildi, bundan artıq heç yerdə heç nə qoya bilməz.

– Deyəsən, sözlərinizdəki ziddiyyəti tam aydınlaşdırma bilmədiniz, – K. dedi, – hər halda, bircə şeydən razıyam ki, bunu nəzərinizə çatdırdım. İndisə Sizdən bir xahişim var, cənab katib, deyin görüm, xanım sahibənin söylədikləri düzdürmü? Düzdürmü ki, indi məndən soruşub yazacağınız protokol son nəticədə Klamm ilə görüşümə imkan yaradacaq? Əgər gerçəkdirsə, bütün suallara elə indicə cavab verməyə hazırım. Bu yolda, ümumiyyətlə, hər şeyə hazırım.

– Xeyr, – Momus dilləndi, – elə şey yoxdur. Söhbət Klammın kənddə olmasını qeydə almaqdan, sadəcə olaraq, bugünkü hadisələrin dəqiq təsvirindən gədir. Olayların

hamısını yazıb qurtarmışam, üç-dörd cavabsız sual qalıb, indi onların yerini doldurmaliyıq, qayda belədir; ortada ayrı məqsəd yoxdur, heç ola da bilməz.

K. çıxqırını çıxarmadan sahibəyə baxdı.

– Niyə belə baxırsınız, – qadın soruşdu, – yoxsa mən sizə ayrı şey demişdim? Həmişə belədir, cənab katib, həmişə. Verilən məlumatı saxtalaşdırır, sonra da başlayır ki, düz çatdırmayıblar. Lap ilk gündən demişəm, bu gün də deyirəm, həmişə də deyəcəyəm, Klammin onu qəbul edəcəyinə bircə qırıq da ümid yoxdur; deməli, yoxdursa, bu protokolla da olmayacaq. Bundan da açıq, bundan da aydın söz olar? Bir də deyirəm, Klammla bağlaşmaq üçün bu protokol yeganə gerçək, rəsmi sənəddir; bundan aydın söz ola bilməz, onu şübhə altına almağa dəyməz. Əgər mənə inanmırsa – bilmirəm niyə, nə üçün – öz düşündüyü kimi Klammin yanına düşməyə hələ də ümid bəsləyirsə, onda bu rəsmi sənəd, bu protokol yeganə gerçək yoldur. Deyib-deyəcəyim bu olub, əgər başqa cür düşünən varsa, deməli, qəsdən adamın sözünün üstünə söz qoyurlar.

118

– Əgər belədirsə, xanım sahibə, – K. dilləndi, – onda sizdən üzr istəyirəm, onda sizi düz başa düşməmişəm; əvvəlki sözlərinizdən belə nəticə çıxarmışdım ki, – indi də məlum olur ki, yanılmışam – haradasa kiçicik bir ümid yeri qalıb.

– Əlbəttə, – sahibə dedi, – mən də bu fikirdəyəm; yenə sözlərimi tərsinə yozursunuz, özü də bu dəfə tamam əks səmtə. Məncə, ümid yeri qalır, elə məhz bu protokolla. Amma bu, o demək deyil ki, ağızınızı açıb katib cənablarına sual dalınca sual yağdırarsınız.

– Suallara cavab versəm, Klammin yanına düşə biləcəyəm?

– Belə sualı uşaq versə, gülərlər, əgər böyük verirsə, deməli, üsuli-idarəni təhqir etmiş olur – katib cənabları təmkinli cavabıyla söhbəti azca malaladı. – Mənim nəzərdə tutduğum ümid yeri isə odur ki, Siz protokolla nəsə bir əlaqə, bəlkə də, elə Klammin özüylə bir əlaqə yarada bildiniz. Bu cür ümid bəs eləmir? Sizdən soruşsalar ki, belə ümid bəsləmək üçün hansı xidmətləriniz olub, ortaya bir şey qoya bilərsinizmi? Əlbəttə, dəqiq söz demək çətindir, vəzifə başında olan katib cənabları da ağ-qara bir kəlmə

deməyəcək. Onun işi, özünün dediyi kimi, qaydaya görə bugünkü olayları qələmə almaqdır, bundan artıq heç nə deməyəcək, lap mənim sözlərimdən sonra soruşsanız da, deyən deyil.

– Cənab katib, məgər Klamm bu protokolu oxuyacaq?
– K. soruşdu.

– Xeyr, – Momus cavab verdi. – Niyə oxuyur? Bütün protokolları oxumalıdır bəyəm? Axı bir də heç ömründə oxumur, həmişə də deyir: “Rədd eləyin başımdan bu kağız-kuğuzunuzu!”

– Cənab yerölçən, – sahibə zaradı, – suallarınızla məni tamam üzdünüz. Lazımdırımı, vacibdirimi ki, Klamm protokol oxusun, Sizin puç, mənasız həyatınızı sözbəsöz öyrənsin; yaxşı olmazmı ki, boynunuzu büküb xahiş edəsiniz, protokolu Klammndan gizlətsinlər?! Hərçənd bu xahiş də əvvəlki kimi ağılsızlıq olardı, rəğbətlə qarşılansa da, ağılsızlıq olardı, çünki nəyisə Klammndan gizlətmək qəti mümkün deyil. Ümid adlandırdığınız şey üçün bu o qədər vacibdir ki? Demirdinizmi, Klammmla danışmağa əlinizə fürsət düşsə, lap Sizi dindirməsə, Sizə qulaq asmasa belə, özünüzü xoşbəxt sayardınız? Bu protokolla, heç olmasa, o xoşbəxtliyə, bəlkə də, bir az ondan da artığına çatmazsınızmi?

– Ondan da artığına? – K. soruşdu. – Hansı yolla?

– Nə ola, bələkdəki uşaq kimi hər şeyin ağızınıza hazır qoyulmasını istəməyəsiz! – Sahibə səsinə qaldırdı. – Belə suallara kim dəqiq cavab verər axı? Protokol gedəcək Klammın kənd qeydiyyatına, bunu özünüz də eşitdiniz, konkret olaraq ayrı heç nə demək olmaz. Protokolun, katib cənablarının, kənddəki üsuli-idarənin nələrə qadir olduğundan xəbəriniz varmı? Bilirsinizmi ki, katib cənablarının Sizi sorğu-suala tutmağı nə deməkdir? Bəlkə də, lap elə çox güman ki, o, özü də bunu bilmir. Dediği kimi, qaydaya əsasən kiritmişcə oturub vəzifə borcunu yerinə yetirir. Bircə şeyi unutmayın, o Klammın sərəncamıyla, Klammın adından işləyir, yadınızda saxlayın ki, gördüyü işlərin hamısı, lap Klamma çatmasa da, əvvəlcədən onunla razılaşdırılır. Məgər Klammın nəfəsi duyulmayan yerdə hər hansı bir işə onun razılığını almaq olarmı? Katib cənablarına kor-koranə yarınlmaqdan mən çox-çox uzağam, heç o özü də buna yol verməz, mən onun şəxsiyyətindən

danışmıram, indiki kimi, Klammın razılığını alanda nələrə qadir olduğunu demək istəyirəm: belə hallarda o, üstündə həmişə Klammın əli olan bir alətə çevrilir, onda vay sözünə baxmayanın halına.

Sahibənin hədələri K.-ni qorxutmadı, onu ələ almaq üçün vəd etdiyi ümidlər kişini bezikdirdi. Klamm əlçatmazdaydı. Sahibə onu haçansa qartala bənzətmişdi, o vaxt bu, K.-ya gülməli gəlmişdi, ancaq indi belə deyildi, o, Klammın əlçatmazlığını, alınmaz qalasını, indiyə qədər eşitmədiyi, yalnız güman etdiyi nərəsindən ortaya çökən sükutu, qarşısında duruş gətirə bilmədikləri, qarşısından qaça bilmədikləri nüfuzlu, sirayətli baxışını, qəsrdə anlaşılmaz qayda-qanunla qoruyub saxladığı və K.-nin təsəvvüründəki dərinliklərdən baş qaldıran dağılmaz əhatəsini bir anlığa beynində dolandırıb gözləri önünə gətirdi: bunların hamısı Klammı qartala oxşadırdı. Amma, əslində, indi Momusun üstündə duzlu qatlamarı aralayıb pivəyə tam etdiyi, duzunu, qırıntılarını üstünə səpələdiyi protokolun bununla heç bir əlaqəsi yox idi.

120

– Gecəniz xeyrə qalsın, sorğu-sualdan mənim çoxdan zəhləm gedir, – deyib K. gerçəkdən qarşıya tərəf getdi.

– Doğrudan da, gedir, – Momus həyəcanla sahibəyə dedi.

– Ürək eləməz, – qadın cavab verdi, K. daha heç nə eşitmədi, artıq dəhlizə çıxmışdı. Hava soyuq idi, güclü külək əsirdi. Mehmanxana sahibi qarşısındakı qapıların birindən çıxıb ona doğru gəldi, deyəsən, gözlükdən dəhlizə nəzarət edirmiş. Büzüşüb pencəyini bədəninin sıxmışdı, külək burada, dəhlizdə də viy-viy viyldayırdı.

– Gedirsiniz, cənab yerölçən? – Sahibkar soruşdu.

– Getməyim Sizi təəccübləndirir?

– Bəli, – sahibkar cavab verdi. – Sizi dindirməyəcəklər?

– Xeyr. Mən dindirilən oğullardan deyiləm. – K. dedi.

– Niyə ki? – sahibkar soruşdu.

– Bilmirəm, – K. cavab verdi, – niyə dindirilməliyəm, niyə lağlağının, idarə məzəsinin havasıyla oynamalıyam? Ola bilsin, bir başqa vaxt mən də lağlağıdan, məzədən belə şeyə razılıq verdim, amma bu gün yox.

– Bəs nə, elədir, – sahibkar qanacaqla razılaşdı, lakin orada inandırıcı razılıqdan heç bir əsər-əlamət yox idi.

– Nökər-naibi aşxanaya buraxmalıyam, vaxtları çatıb. Amma istintaqa mane olmaq istəmirəm.

– Sizin üçün bu, o qədər vacib idi ki? – K. soruşdu.

– Bəs nə, – sahibkar cavab verdi.

– Mən etiraz eləməzdim.

– Xeyr, söhbət Sizdən getmir, Siz etməməliyiniz.

– K.-nin dinmədiyini görüb əlavə etdi, sanki, ona təsəlli verir, ya da tezliklə aradan çıxmaq istəyirdi. – Yaxşıdır, fikir vermə, bundan ötrü üstümüzdə göydən daş ələnməyəcək ki!

– Yox, ələnməyəcək, daş havası yoxdur, – K. dedi və onlar gülə-gülə bir-birindən ayrıldılar.

ONUNCU FƏSİL

121

K. küləyin tüğyan etdiyi bayır pilləkəndən çölə çıxıb qaranlığa baxdı. Murdar, çox murdar havaydı. Bununla bağlı, necə oldusa, sahibənin onu protokola qul etmək cəhdi, özünün əyilməməyi yadına düşdü. Doğrudur, sən deyən, açıq cəhd deyildi, haradasa gizləndə onu həm də protokoldan diksindirən bir şey vardı; əvvəl-axır bilinmədi ki, duruşmu gətirdi, yoxsa təslimmi oldu? Nə yaman cəncəl adammış bu sahibə, özü də qanmadan külək kimi açıq-aşkar yeddi yerə əsir, heç kəsin baş açmadığı uzaq-uzaq tapşırıqları yerinə yetirir.

Kənd yolunda bir-iki addım atmışdı ki, uzaqdan bir cüt səyriyən işıq göründü; bu həyat işartısı ona qol-qanad verdi, qarşidan süzülüb gələn işığa doğru tələsdi. Köməkçilərini görəndə peşmanlaşmasının səbəbini heç cür anlaya bilmədi. Axı qabağına çıxmışdılar, özü də, görünür, Frida göndərmişdi, dörd yandan üstünə ələnməmiş qaranlıqdan onu qurtaran fənərlər də öz malıydı, ancaq buna baxmayaraq, peşmanlanmışdı, ona ağır yük olan bu köhnə tanışları yox, tamam yad adamları gözləyirdi. Amma gələnlər təkcə köməkçiləri deyildi, birdən qaranlıq içindən Barnabas da zühur etdi.

– Barnabas! – K. bərkədən dillənib əlini ona uzatdı. – Məni axtarırsan?

Görüşün gözlənilməzliyi Barnabasın haçansa K.-ya etdiyi yamanlığın hamısını unutturdu.

– Hə, səni, – Barnabas halını dəyişmədən əvvəlki səmi-miyyətə dilləndi. – Klammdan məktub var.

– Klammdan məktub var?! – K. başını dala atıb təkrarladı, sonra məktubu dartıb Barnabasın əlindən aldı. – İşıq verin! – Sağına-soluna qısılib fənərləri yuxarı tutmuş köməkçilərinə müraciət etdi. Külək qoparmasın deyər əlindəki iri məktubu oxumaq üçün bir neçə yerə qatladı. Sonra da oxudu: “Körpüyə” meyhanasındakı yerölçən cənablarına! İndiyə qədər apardığınız yerölçmə işlərini bəyəniyəm. Köməkçilərin fəaliyyətindən də razıyam, onları işlətməyin səmtini pis bilmirsiniz. Tutduğunuz yoldan dönməyin! İşlərinizi uğurla başa vurun. Dayandırsanız, məni açıqlandırmış olarsınız. Başqa şeylərdən nigarançılıq keçirməyin, əmək haqqı məsələsi tezliklə həll ediləcək. Həmişə gözüm üstünüzdə olacaq”.

122

Ona nisbətən xeyli ləng oxuyan köməkçiləri xoş xəbərin şərəfinə fənərləri havada yellədirib üç dəfə bərkədən “Urta” qışqıranda K. başını məktubdan qaldırdı.

– Sakit olun, – deyib üzünü Barnabasa tutdu, – dolaşmaq iş oxşayır, – K. bir də təkrarladı, əvvəlki yorğunluğu təzədən canına çökdü, məktəbə gedən yol ona həddən artıq uzun göründü və Barnabasın ailə üzvləri arxa tərəfdən boy-boy düzülülər, köməkçilərsə bu dəfə elə bərk sığındılar ki, dirşeyi ilə onları önündən qırağa itələyəsi oldu; Frida niyə bunları onun qabağına göndərmiş, axı əmr etmişdi, evdən çölə çıxmasınlar? Evə özü tək də gələ bilirdi, bu dəstə-dənsə, tək getmək daha asan olardı. Hələ bu az imiş kimi, biri boğazına şal da bağlayıb, ucları küləkdən çırpılıb K.-nin sifətinə yapışır, o birisi də əlini atıb barmağının ucuyla şalı götürür, qaş düzəltdiyi yerdə vurub göz tökürdü. Deyəsən, ikisi də bu oyundan həzz alır, küləyin əsməsiylə, gecənin narahatçılıqla əylənir.

– Əkilin başımdan! Qarşılaşmağa gəlirdizsə, çəliyimi niyə gətirmədiniz? Sizi evə nəylə qovacam?

Hər ikisi Barnabasın arxasında gizləndi, ancaq sən deyən qədər də qorxmədilər, fənərlərini sağdan, soldan Barnabasın çiyinə qoydular, o da, təbii ki, silkələnib altından çıxa bildi.

– Barnabas, – deyər K. bir də dilləndi, elə bil, ürəyindən daş asılmışdı, Barnabas açıq-aşkar onu başa düşmürdü,

qovğasız çağlarda əynindəki paltarı par-par parıldaıyır, vəziyyət ciddiləşəndə isə kömək əli uzatmırdı, yalnız susub müqavimət göstərirdi, özü də elə müqavimət ki, daha heç kəs onu sındıra bilməzdi, çünki bu anda özü də kömək-sizləşir, yalnız üzü bir balaca gülür, lakin bunun da heç bir köməyi olmurdu, göydəki ulduzların yerdəki fırtınaya köməyi olmadığı kimi, – gör hələ aqamız nə yazır, – deyib K. məktubu Barnabasin üzünə yaxınlaşdırdı, – ona yanlış məlumat veriblər. Axı mən yer ölçməklə məşğul deyiləm, köməkçilərin də nəyə qadir olduğu göz qabağındadır. Görmədiyim işi də, təbii ki, dayandıra bilmərəm, amma aqamı da hirs-ləndirmək istəmirəm, bəs necə edim ki, etimadını qazanım! Və ömrümdə arxaynlaşa bilmərəm.

– Hamısını çatdıraram, – bayaqdan məktuba çəpəki nəzər salan, gözləri önündə olmadığına görə, təbii ki, onu oxumağa imkan tapmayan Barnabas dilləndi.

– Eh, – K. cavab verdi, – söz verirsən, çatdıracaqsan, amma de görüm, sənə, doğrudan da, inanmaq olarmı? Mənə bu saat həmişəkəndən də etibarlı bir elçi lazımdır. – K. səbirsizlikdən dodaqlarını çeynədi.

– Cənab, – deyib Barnabas yüngülcə boynunu bükdü, sanki, bununla K.-nı özünə inandırıb yenə də onu yoldan çıxarırdı, – mütləq çatdıracam; bundan sonra deyəcəklərinə də çatdıracam.

– Necə! – K. səsinə qaldırdı. – İndiyə qədər dediklərimi hələ çatdırmamısan? Oğünkü görüşdən sonra qəsrdə olmamısan bəyəm?

– Xeyr. Atam yaşlaşıb, sən onu görmüsən axı, evdə iş tökülüb qalmışdı, mən də ona kömək eləyəsi oldum, ancaq bu yaxınlarda mütləq gedəcəm.

– Gör nə iş görürsən, ay qanmaz! – deyib K. alnını döyəclədi. – Məgər Klammın işi bütün işlərdən vacib deyil? Elçi kimi yüksək bir vəzifə tapşırıblar, onu da bu cür biabırçı halda yerinə yetirirsən? Atanın işi elə vacibdir ki? Klamm məlumat gözləyir, sənə onun yanına uça-uça getmək əvəzinə, tövlədə peyin kürtüyürsən.

– Atam çəkməçidir, – Barnabas arxayın-arxayın dedi, – Brunsvikdən sifariş almışdı, mən də şəyirdiyəm axı.

– Çəkməçi... sifariş... Brunsvik... – K. dəli kimi qışqırdı, sanki, bu sözlərin hər birini həmişəlik leksikondan çıxarırdı.

– Ömründə gediş-gəlişi olmayan yollarda çəkmə kimə gərəkdir axı? Axı bu çəkməçiliyin mənə nə dəxli? Ümidli olub səndən xəbər göndərmədim ki, unudub çəkməçi qəlibinin üstündə qoyasan, hər şeyin altını üstünə vurasan, ona görə göndərdim ki, o saat Klamm cənablarına yetirəsən. – Yadına düşəndə ki Klamm, doğrudan da, xeyli vaxtdır qəsrə qalxmayıb, burada, mehmanxanada qalıb, K. bir balaca sakitləşdi, lakin Barnabas K.-nin ilk məlumatını əzbər yadında saxladığını sübut etmək üçün təkrarlayanda bir də hövsələdən çıxdı. – Yetər, heç nə eşitmək istəmirəm, – dedi.

124

– Mənə açıqlanma, cənab, – Barnabas dilləndi və sanki, özündən asılı olmayaraq, ona işgəncə vermək istədiyindən gözlərini K.-dan çəkib yerə dikdi, kim bilir, bəlkə də, K.-nin qışqırığından sarsılıb belə etdi.

– Açıqlanmıram, – K. dedi – sənə açıqlanmıram, amma vay mənim halıma ki, belə vacib işlərdən ötrü qismətimə bu cür elçi düşüb.

– Bəri bax, – Barnabas cavab verdi, deyəsən, elçilik şərəfini qorumaqdan ötrü səlahiyyətindən artıq şeyləri demək istəyirdi, – Klamm məlumat-zad gözləmir, yanına gedəndə hətta hirsələnir də. Lap bir dəfə: “Yenə nə təzə xəbərlə gəlmisən!” – dedi, çox vaxt da gəlişimi uzaqdan görüb qalxır keçir yan otağa, heç məni qəbul da eləmir. Özü də heç yanda deyilməyib ki, xəbər alan kimi ona çatdırmalıyam, deyilsəydi, mütləq elə həmin an gedərdim, bu barədə göstəriş-zad yoxdur, Allahımdan dönüb heç getməsəm də, itirib-axtaran olmur. Əgər xəbər aparırımsa, deməli, könüllü edirəm.

– Oldu, – K. dedi, bir gözü Barnabasdaydı, həm də çalışırdı ki, köməkçiləri tərəfə baxmasın, onlar da bir-birini əvəz edə-edə Barnabasın çiyindən boylanır, yüngülcə fit çalıb külək vıylıtısı kimi səslər çıxarır, sonra da sanki, K.-nin baxışından qorxmuş kimi tezəcə geri çəkilir və elə bil, gizlən-qaç oynayırdılar. Xeyli beləcə əyləndilər, – Klamm neynir, nə iş görür, bilmirəm; amma sənin orada hər şeydən baş tapmağına şübhəm var, lap elə baş tapa bilsən də, o işləri düzəldəsi deyilik. Ancaq xəbər aparmaq əlindən gəlir, elə buna görə də səndən xahiş edirəm. Qısaca bir xəbər. Sabah tezdən aparıb elə sabah da cavab gətirə bilərsənmi;

heç olmasa, səni necə qarşıladılar barədə? Bacarasanmı, istəyirsənmi? Bunun mənim üçün əhəmiyyəti çoxdur. Əlimə imkan düşən kimi yaxşılığının altından çıxaram, ya bəlkə, indi bir arzun var, bəlkə, yerinə yetirə bildim?

– Tapşırığınıza əməl edərəm, mütləq.

– Bəlkə, bir az çalışıb yaxşı əməl edəsən, düz Klammin özünə çatdırasan, elə özündən də həmin dəqiqə, həmin an, elə sabah səhər cavab alasan, istəyirsən?

– Əlimdən gələni edərəm, – Barnabas cavab verdi, – həmişə gördüyüm iş deyilmi?!

– Gəl bu barədə mübahisə etməyək. Tapşırıq belədir: cənab yerölçən sədr cənablarından xahiş edir ki, şəxsən özü ilə danışmaq üçün ona icazə versin; belə bir icazəylə bağlı qoyulacaq bütün şərtləri qabaqcadan qəbul edir. Belə məcburi xahişə ona görə əl atır ki, yardımçı şəxslərin hamısından indiyə qədər rədd cavabı alıb, sübut olaraq bildirir ki, indiyə qədər, bir azca da olsun, ölçü işləri aparmayıb və kəndxudanın məlumatlarına görə, heç bundan sonra da aparmayacaq, ona görə də sədr cənablarının son məktubunu oxuyanda utanıb yerə girib, bu işdə yalnız cənabları ilə şəxsi söhbət kömək edə bilər. Belə bir xahişin nə demək olduğunu yerölçən gözəl bilir, amma çalışacaq ki, sədr cənablarına çox da mane olmasın, istənilən vaxt məhdudluğuna razıdır, lazım gələrsə, danışmaq zamanı işlədəcəyi sözləri istənilən miqdarda məhdudlaşdırmağı da boyuna götürür, fikrini çatdırmaq üçün ona on söz də bəs eləyər. Veriləcək hökmü dərin ehtiras və sonsuz səbirsizliklə gözləyir, – K. özünü unutduğundan elə danışdı ki, sanki, Klammin qapısında dayanıb qapıçıyla söhbət edirdi. – Fikirləşdiyimdən uzun oldu, amma sən şifahi çatdıracaqsan, məktub yazmaq istəmirəm, məktub sonu-sonucu bilinməyən rəsmi yollardan keçəsi olacaq.

K. kağız parçası götürüb köməkçilərin birinin kürəyində Barnabasdan ötrü cızma-qara etməyə başladı. Digər köməkçi ona fənər tuturdu. K. da hamısını yadında saxlamış və məktəbli kimi nöqtə-vergülünə qədər əzbər söyləyən, köməkçilərin yanlış deyimlərinə məhəl qoymayan Barnabasın diqtəsiylə yazırdı.

Güclü yaddaşın var, – deyib K. kağızı ona verdi, – indisə səndən bircə xahişim var, öz əvəzsizliyini burada da

göstər. Bəs arzun-diləyin? Yoxdur bəyəm? Açığını deyim ki, olsaydı, göndərdiyim xəbərin taleyindən xeyli arxayınlaşardım.

Barnabas əvvəlcə dinmədi, xeyli keçəndən sonra dedi:

– Bacılarım sənə salam göndərir.

– Bacıların?! Hə, hə, o ucaboylu, canlı qızlar.

– İkisi də sənə salam göndərir, xüsusilə də Amalya; məktubu da qəsrdən bu gün o göndərib.

K. deyilənlərin hamısından çox, bu məktubdan yapışıb soruşdu:

– Mənim xəbərimi də qəsrə apara bilməzdimi? Ya ikiniz də gedib hərə öz bəxtini sınağa bilməzdimi?

– Amalyanın idarəyə girməyə ixtiyarı yoxdur, – Barnabas dedi, – yoxsa can-başla gedərdi.

126

– Bəlkə, sabah Sizə gəldim, – K. dedi, – ancaq sən çalış, əvvəlcə cavabla qayıt. Səni məktəbdə gözləyəcəyəm. Bacılarına da məndən salam söylə.

Deyəsən, K.-nin vədi Barnabası xeyli sevindirdi, ayrılıb bir-birinə əl verəndə hətta yüngülcə onun çiyinə də toxundu. Belə, sanki, hər şey yenə də əvvəlki, Barnabas alışıb yana-yana meyxanadakı kəndlilərin arasında peyda olduğu vaxtdakı kimiydi; K. bu təması, təbəssümlə də olsa, mükafat kimi qəbul etdi. Elə bil, üstündən dağ götürülmüşdü, ona görə də evə qayıdanbaş köməkçilərinin xətrinə dəymədi, bildiklərini elədilər.

ON BİRİNCİ FƏSİL

Əli-ayağı donmuş halda özünü evə saldı, hər yan qaranlığa qərq olmuşdu, fənərdəki şamlar yanıb qurtarmışdı, buralara yaxşı bələd olan köməkçilər qoluna girmişdilər, dəvdənə-dəvdənə sinif otaqlarından birinə keçdilər.

– İlk işinizdir ki, tərifləyi q görmək olar, – Klamma yazdığı məktubu beynində dolandıra-dolandıra dedi; yarıxulu Frida hansı küncdənsə qışqırdı:

– Qoyun yatsın! Mane olmayın!

Yuxulu da olsa, gözləməyə təqəti qalmasa da, deməli, K.-ni beynindən çıxara bilmirmiş. İşığı yandırdılar: lakin cırağın piltəsini çox qaldıra bilmədilər, nefti az idi. Təzə

ev-eşiyinin əyər-əskiyi çox idi. Sobanı yandırmışdılar, amma idman üçün istifadə olunan iri otağa – hər yan idman aləti ilə doluydu, hətta bir neçəsi tavandan sallanırdı – yanacaq ehtiyatının hamısı bəs eləməmişdi, K.-nı arxayın salmaq istədilər ki, otaq həddindən artıq istilənmiş, lakin, təəssüf ki, yenidən soyumuşdu. Doğrudur, anbarda çoxlu odun ehtiyatı vardı, ancaq qapısı bağlıydı, açarı da müəllimdəydi, o da odundan yalnız dərs vaxtı istifadəyə icazə verirdi. Çarpayı olsaydı, dözmək olardı, qalxıb üstündə yatardın. Amma ortada Fridanın tərtəmiz yun üzlük çəkdiyi yeganə saman kisəsindən başqa heç nə yox idi, bir də olan-qalan bir cüt qaba, cod adyalı idi, o da heç cür adamın canını qızdırmırdı. Hətta bu miskin saman kisəsinə də köməkçilər həsrətlə baxırdılar, lakin haçansa üstündə yatmaq ümidində deyildilər. Frida çəkinə-çəkinə K.-ya baxdı; lap miskin də olsa, istənilən otağı yaşamalılı vəziyyətə gətirmək bacarığını o, körpüdəki meyxanada sübut etmişdi, ancaq burada bundan artıq heç nə eləyə bilməmişdi, əlinin altında bir şey olmayandan sonra neyləyə bilərdi?

– Yeganə bəzəyimiz idman alətidir, – Frida göz yaşını boğub güldü. Amma ən böyük əskikliyi – yataq ləvazimatıyla yanacaq məsələsini sabah yoluna qoyacağını tam əminliklə bildirdi, K.-dan xahiş etdi ki, ona qədər səbirli olsun. Sözləri də, işarələri də, hərəkətləri də deyirdi ki, K.-ya qarşı ürəyində bir damcı da inciklik yoxdur, baxmayaraq ki K. tez-tez özünə dediyi kimi, onu yerindən, yuvasından edib əvvəlcə mehmanxanadan, indisə körpüdəki meyxanadan qoparmışdı. Ona görə də K. çalışırdı ki, hər şeylə barışsın və burada o qədər də çətinlik çəkmirdi, çünki fikrində Barnabasla əlləşir, göndərdiyi xəbəri sözbəsöz təkrarlayırdı, ancaq Barnabasa söylədiyi kimi yox, Klammın qarşısında səslənəcəyi kimi – hər halda, belə güman edirdi. Bununla yanaşı, Fridanın onun üçün spirt ocağında bişirdiyi qəhvəyə ürəkdən sevinir, soyumuş sobaya söykənib onun cəld, təcrübəli hərəkətlərinə göz qoyurdu: Frida kürsülü masanın üstünə dümağ süfrə salır, bəzəkli qəhvə fincanını, çörəyi, piyi, hətta sardina qutusunu da masaya düzürdü. Artıq hər şey hazır idi, Frida da şam etməmişdi, oturub K.-nı gözləmişdi.

Otaqda iki kürsü vardı, K. ilə Frida həmin kürsülərdə masa arxasına əyləşdilər, köməkçilər də ayaq ucunda yerdən

oturdular, amma burada da dinc dayanmadılar, rahat yeməyə də mane olurdular. Süfrədəki yeməklərdən ürəkləri istədiyi qədər götürsələr də, paylarını yeyib qartarmamış tez-tez ayağa qalxıb baxırdılar ki, görsünlər hələ çoxmu qalıb, onlara da bir şey çatacaqmı? K. onları sayı salmırdı, yalnız Fridanın gülüşündən sonra aylantəhər oldu. Əlini nəvazişlə Fridanın əlinin üstünə qoyub astadan soruşdu ki, niyə onlara bu cür üz verir, hətta həyasızlıqlarını da gülə-gülə qarşılayır. Bu yolla onlardan yaxa qurtarmaq olmaz axı! Halbuki nəsə sərt, öz davranışına uyğun bir rəftarla nəyəsə nail olmaq mümkündür, ya gərək onları cilovlayasan, ya da, ən yaxşısı, ən ağıllısı budur ki, işlərindən bezdirəsən, bezikib qaçalar. Onsuz da məktəbdəki bu yaşayış ürəkaçan olmayacaq; heç özü də çox dözən deyil, lakin köməkçilər əkilsələr və bu sakit guşədə ikisi tək qalsa, bəlkə, əyər-əskikliyi hiss eləməzlər. Məgər özü görmür ki, köməkçilər günü-gündən sırtıqlaşır? Sanki, Fridanın varlığı, K.-nin arvadının yanında bunlara dəyib-toxunmayacağına ümidləri onlara qol-qanad verir. Bunlardan yaxa qurtarmaq üçün, ola bilsin, başqa imkanlar da var. Burada münasibətlərə bələd olan Frida, bəlkə, başqa yollar da bilir. Köməkçiləri birtəhər qovub çıxara bilsələr, əslində onlara yaxşılıq etmiş olarlar. Çünki buradakı güzəranları onsuz da qolaydı, çünki indiyə qədər etdikləri tənbelliyə qismən son qoyulacaq, indi işləməli olacaqlar, çünki Frida axır günlərin həyəcanından sonra bir az da özünə baxmalı, K. da çalışmalıdır ki, bu acınacaqlı vəziyyətdən bir çıxış yolu axtarıb tapsın. Hər halda, belə köməkçilər gedəsi olsalar, K. özünü xeyli yüngülləşmiş hiss edər, məktəb işlərinin hamısını başqaları ilə yanaşı təkbaşına yerinə yetirər.

Bayaqdan ona diqqətlə qulaq asan Frida ehtiyatla K.-nin əlini tumarlayıb dedi ki, o da bu fikirdədir. Amma, görünür, K. köməkçilərin sırtıqlığını azca şişirdir, cavan oğlanlardır, şəndirlər, sadədirlər, birinci dəfədir yad adamın qulluğuna keçiblər, ciddi qəsr həyatından aralanıblar, ona görə də bir az şuxlaşıblar, mat qalıblar və bu vəziyyətdə hərdən dəcəllik eləyirlər, əlbəttə, belə şeylərə hirsənmək olar, amma yaxşısı budur, güləsən. Elə bunun üçün hərdən Frida da özünü gülməkdən saxlaya bilmir. Buna baxmayaraq, K. ilə tamam razılaşıb. Onları qovub tək yaşasalar,

yaxşı olar. K.-ya yaxınlaşıb sifətini onun küreyində gizlətdi. Güclə başa düşüləcək bir səsle dedi ki, K. ona doğru əylsin, köməkçilərdən üzülüşmək üçün yol-iz tanımır və qorxur ki, K.-nın dediklərinin hamısını lazımi adamların ovcuna qoyacaqlar. Bildiyinə görə, bunları axı K. özü istəyib, onlar da göndəriblər, indi gərək saxlasın. Yaxşı olar ki, çox da dərinə getməsinlər, bunları yüngül adam hesab eləsin. Onsuz da, elə yüngüldürlər, birtəhər dözsün.

Cavab K.-nı razı salmadı: yarızarafat-yarıciddi dedi ki, Frida da onlarla əlbirdir, ya da, ən azı, onlara hüsn-rəğbəti var; doğrudur, gözəl oğlanlardır, lakin elə adam tapılmaz ki, istəyəsən, amma qova bilməyəsən, bunu o, köməkçilərin üstündə sübuta yetirəcək.

Frida dedi ki, bu iş alınsa, ona minnətdar olacaq. Yeri gəlmişkən, bundan sonra daha onların üzünə gülməyəcək, bir kəlmə də olsun, yersiz söz danışmayacaq. Doğrudan da, həmişə iki kişinin onlara göz olması heç də boş şey deyil, bunlara ərinin gözü ilə baxmağı o da öyrənib. Həm yeməyin qalığını yoxlamaq, həm də kəsmək bilməyən pıçılıya qulaq asmaq məqsədilə köməkçilər ayağa duranda Frida, doğrudan da, azca diksindi.

Fridanı köməkçilərdən yayındırmaqdan ötrü K. bu məqamdan istifadə etdi, onu özünə doğru çəkdi və baş-baş verib yeməyin axırına çıxdılar. İndi isə yatmaq vaxt idi, hamısı yorulmuşdu, köməkçilərdən biri hətta yeməyin üstündə yuxuya getmişdi, bu, o biri yoldaşına gülməli gəlirdi, o, ağasını, xanımını yatanın gülməli sifətinə baxdırmaq istədi, lakin heç nə alınmadı. K. da, Frida da onun təklifini rədd edib yerlərindən tərpənmədilər. Getdikcə adamın iliyinə işləyən soyuqda yatmağa ürək eləmədilər, axırda K. dedi ki, sobanı qalamaq lazımdır, yoxsa yatmaq mümkün olmayacaq. Qalxıb balta axtardı, köməkçilər yerini bildirdilər, baltanı gətirdilər və üçü də odun anbarına getdi. Bir azdan anbarın amanabənd qapısını sındırdılar, köməkçilər indiye qədər belə gözəl bir mənzərə görməyibmiş kimi, heyrətləndilər, bir-birini qova-qova, itələşə-itələşə odunu sinif otağına daşımağa başladılar. Tezliklə iri bir tiğ yarandı, sobanı qaladılar, hamı ətrafına döşəndi, bürünmək üçün köməkçilərə hələ ədyal payı da düşdü, bu bir dənə ədyal onlara tamamilə bəs edirdi, çünki şərtləşmişdilər ki, biri

həmişə oyaq qalıb ocağı sönməyə qoymayacaq. Tezliklə sobanın yanını elə istiləndi ki, daha adyal da lazım olmadı, çırağı çəkdilər, istidən, sakitlikdən xoşhallanıb K. da, Frida da yatağa uzandılar.

K. gecəyarısı səsdən oyananda, yuxulu-yuxulu böyrünü tapdalayıb Fridanı axtaranda gördü ki, onun yerində köməkçilərdən hansısa uzanıb. Görünür, yuxudan qəfil oyanışın nəticəsiydi, K. elə həyəcanlandı, elə qorxdu ki, kəndə gələndən hələ bu cür həyəcanlanıb qorxmamışdı. Qışqırıb dalı üstə oturdu, köməkçiyə aləmə elə bir yumruq ilişdirdi ki, o ağılamağa başladı. Hər şey tezliklə aydın oldu. Sən demə, Frida ona görə yuxudan oyanıbmış ki, hər halda, ona belə gəlib – iri bir heyvan, yəqin, pişik olub, qızın sinəsinə atlanıb, sonra da qaçıb gedib. Frida da ayağa durub otaqda şamla həmin heyvanı axtarıb. Köməkçilərdən biri bu vəziyyətdən istifadə edib, saman kisəsinin ləzzətini bir anlığa dadmaq üçün özünü Fridanın yerinə salıb, indi isə bu ləzzətin acısını dadırdı. Ancaq Frida heç nə tapa bilmədi, bəlkə, onu qara basırmış? K.-nin yanına qayıtdı, sanki, axşamkı söhbəti unutmuşdu, büzüşüb fəryad edən köməkçinin saçlarını sığalladı. K. buna heç nə demədi, sadəcə, köməkçiyə əmr etdi ki, daha sobanı qalmasını, çünki həm gətirdikləri odunun hamısını işlətmişdilər, həm də otaq od tutub-yanırdı.

130

ON İKİNCİ FƏSİL

Səhər hamısı o vaxt oyandı ki, məktəblilər başlarının üstünü kəsdirmiş, yatdıqları yeri maraqla dövrəyə almışdılar. Xoşagələm mənzərə deyildi, çünki səhərə yaxın havanın azca soyumasına baxmayaraq, gecəki istidən hamısı soyunub çılpaqlanmışdı, əyinlərində tək-cə alt köynəyi qalmışdı, elə təzəcə geyinmək istəyirdilər ki, müəllimə Qıza – boylu-buxunlu, sarışın, qəşəng və xeyli zəhmli bir qız qapıda göründü. Açıqca hiss olunurdu ki, məktəb xidmətçisinin üstünə hazır gəlib, yəqin, müəllimdən necə davranmaq dərslərini yaxşı almışdı, çünki elə astanadan dilləndi:

– Belə şeyə dözə bilmərəm. Gör nə gözəl mənzərədir! Sizə sinif otağında yatmağa icazə veriblərsə, bu o demək

deyil ki, mən Sizin yataq otağınızda dərs keçməyə borc-luyam. Gün dəyəənə qədər çarpayıda yayxanan xidmətçi ailəsinə baxın! Tfu!

“Dediklərinə etiraz etmək olardı, xüsusilə də ailə sözü-nə, çarpayı məsələsinə”, – deyə K. fikrində dolandırdı və tələsik – Fridayla köməkçilərdən haray ummağın xeyri yox idi, döşəmənin üstünə uzanıb matdım-matdım müəllimlə uşaqlara baxırdılar – tiri, “eşşəyi” yaxına çəkdi, üstünə adyal atıb otaq kimi balaca bir yer düzəltdi ki, uşaqların nəzərindən yayınıb, heç olmasa, geyinə bilsinlər. Əslində, birçə anlığa da dinclik tapa bilmədilər, əvvəlcə müəllimə dava-qalmaqal saldı, çünki təknədə təzə su yox idi; elə K. da bu barədə düşünürdü, fikirləşirdi ki, təknəni gətirsin, yuyun-sunlar, lakin müəlliməni çox cinləndirməmək üçün axırda bu niyyətindən də daşındı, amma onun da köməyi olmadı, azca keçmiş böyük bir mərəkə başladı, bədbəxtlikdən, axşam yeməyinin qalığını yığışdırmağı unutmuşdular, müəllim xətkəslə hamısını sıyıb atdı, masanın üstündəkilər yerə səpələndi; sardina yağının, qəhvənin qalığının axıb tökül-məsindən, qəhvədanın çiliklənməsindən müəllimənin heç tükü də tərpənmədi. Onsuz da, xidmətçi indicə yır-yığış edəcəkdi. Paltarlarını axıra qədər geyməmiş K. ilə Frida tirə söykəniş olan-qalan var-dövlətlərinin sınıqlarına tamaşa edirdilər; geyinməyi ağıllarına belə gətirməyib köməkçilər adyala bürünərək altdan-yuxarı baxır, uşaqlar da bundan ləzzət alırdılar. Qəhvədanın itkisinə hamıdan çox, təbii ki, Frida acıyırdı; yalnız K. onu sakitləşdirmək üçün deyəndə ki, indicə kəndxudanın yanına gedib ziyanın əvəzini tələb edəcək və mütləq alacaq, Frida azca toxtadı, köynəklə tumanda daldadan çıxıb, heç olmasa, adyala baxmağa qoymamaq üçün irəli cumdu. Müəllimə onu qorxudub qay-tarmaq üçün əlindəki xətkəslə durmadan masanı döyəcə-ləsə də, adamın sinirlərini yerindən oynatsa da, Frida istədiyini elədi. K. ilə Frida geyinib hazırlaşandan sonra bu işlərə mat qalmış köməkçiləri əmrlə, təkidlə geyindirdilər, hətta onlara qismən özləri də kömək etdilər. Axırda – hamı hazır olandan sonra K. növbəti işləri bölüşdü. Köməkçilər odun gətirib sobanı qalamalı idilər. Özü də əvvəlcə o biri otaqda. Oranın qalmaqalı daha çox olmalı idi, çünki müəllimə, yəqin, çoxdan içəridə idi. Frida döşəməni silməli,

K. da su gətirib başqa işlərə baxmalı idi; hələlik səhər yeməyi barədə düşüncəsi halları yox idi.

Ümumiyyətlə, müəllimin əhvali-ruhiyyəsini öyrənmək məqsədilə K. çölə özü birinci çıxmaq istədi, çağırırdı, o biriləri də gəlməli idi, bu tədbirə bir tərəfdən ona görə əl atırdı ki, köməkçilərin gicliyindən vəziyyəti əvvəlcədən korlamaq istəmirdi, digər tərəfdənsə imkanı qədər Fridanı qorumaq istəyirdi, çünki Fridanın təkəbbürü vardı, onunsa yox; çünki Frida həssas idi, o isə yox; çünki Frida hazırkı xırda iyrencliklər barədə düşünürdü, o isə Barnabas və gələcək barəsində. Frida onun bütün göstərişlərinə əməl etdi, gözünü K.-dan qəti çəkmədi. K. qabağa çıxar-çıxmaz müəllimə uşaqların kəsmək bilməyən gülüşləri altında soruşdu:

132

– Hə, yuxudan doydunuz? – K. buna məhəl qoymadı, çünki, əslində, heç sual da deyildi. Əl-üz yuyulan yerə gedəndə müəllimə bir də ondan soruşdu. – Pişiyimin başına nə oyun açmısınız? – İri, yaşıl, ətli-canlı bir pişik tən-bəl-tən-bəl masanın üstünə sərələnməmişdi, müəllimə də onun azca yaralanmış pəncəsinə baxırdı. Deməli, Frida haqlıymış, sən demə, pişik onun üstünə tullanmayıbmış, çünki tullanası heyi yox idi, sinəsinin üstündən adlayıb keçəndə həmişə boş otaqda olan adamları görüb qorxmuş, tələsik gizlənmək istəmiş və tələsiklikdə də pəncəsinə yaralaybmış. K. istədi, hər şeyi arxayınca başa salsın, lakin müəllimə nəticədən yarışıb dedi:

– Hə, elədir, yaralamısınız, görün hələ bir nəylə başlamısınız! – Və sonra K.-nı yanına çağırdı, pişiyin pəncəsinə ona göstərdi. K. baxıb qurtarana kimi, pişik caynaqları ilə əlinin üstünü cırmaqladı: caynaqlar küt olsa da, müəllimə bu dəfə pişiyə məhəl qoymadı, onları elə dərinədən batırdı ki, yerindən qan axmağa başladı.

– İndi gəlib işinizi görə bilərsiniz, – hövsələsizliklə dikəlib yenidən pişiyə doğru əyildi. Tirin arxasından köməkçilərlə bu mənzərəyə tamaşa edən Frida qanı gören kimi qışqırdı. K. əlini uşaqlara göstərərək dedi:

– Baxın, bunu qanıçən, məkrli pişik etdi.

Sözlərini, əlbəttə, uşaqlara görə demirdi, onlar onsuz da, qışqırıb qaqqıldayırdılar, əylənmək üçün, onsuz da, yeni səbəb, yeni təkan gərək deyildi, onsuz da, nə söz eşidir, nə də söz başa düşürdülər. Müəllimə də çəpəki baxmağıyla

təhqirə cavab verdiyinə, hələ də pişiklə əlləşdiyinə, ilk hirsini qanla, cəza ilə soyutduğuna görə K. Fridanı və köməkçiləri çağırırdı və iş başladı.

K. çirkli su ilə dolu vedrəni çölə çıxarıb təzə su gətirəndən sonra otağı təmizləyəndə partaların birində on iki yaşlı bir oğlan uşağı irəli gəlib onun əlinə toxundu və bu hay-harayın içində nəsə anlaşılmaz bir söz dedi. Birdən hamı səsini kəsdi. K. geriye qarıldı. Səhərdən qorxduqları hən-gamə başladı. Balacaboy müəllim qapının ağzında dayanmışdı: hər əlində də bir köməkçi, ikisinin də yaxasından yapışmışdı; yəqin, onları odun gətirəndə tutmuşdu, çünki bar-bar bağırır, hər sözdən sonra da fasilə eləyirdi.

– Odun anbarına girməyə kim ürək eləyib? Kişidir, qabağa çıxsın, əzim suyunu çıxarım!

Bu vaxt müəllimənin ayağı altındakı döşəməni silməklə əlləşən Frida dizi üstə oturdu, K.-ya tərəf elə baxdı ki, sanki, güc toplayırdı və sonra hərəkətindəki, baxışındakı əvvəlki təmkinlə dilləndi:

– Mən eləmişəm, cənab müəllim. Başqa çıxış yolu tapmadım. Sınıf otaqları çoxdan isinməliydisə, anbarı açmaq lazımdı; gecəyanısı açarı Sızdən almağa ürək eləmədim; nişanlım mehmanxanadaydı, ola bilərdi ki, gecə orada qalaydı, ona görə də özüm təkbəşinə qərar çıxardım. Düz iş görməmişəmsə, bağışlayın, naşılıq eləmişəm; nişanlım xəbər tutanda, onsuz da, kifayət qədər danladı. Doğru deyirəm. Hətta səhər tezdən qalamağa da qoymadı, dedi ki, anbarı bağlamaqla Siz göstərmək istəyirsiniz ki, sınıf otaqları özünüz gələnə kimi qalanmasın. Soba yandırılmayıbsa, deməli, onun günahıdır, anbarın qapısının sındırılması isə mənim.

– Qapını kim sındırır? – Müəllim çalıb əldən qopmaq istəyən köməkçilərdən soruşdu.

– Cənabımız, – deyib ikisi də K.-nı göstərdi ki, şübhə yeri qalmasın. Frida güldü və bu gülüş dediyi sözlərdən təsirli çıxdı, sonra döşəmə əsgisini vedrənin üstündə burub sıxdı, elə bil, bununla davaya son qoydu və köməkçilərin dediklərini əlavə zarafat saydı, təzədən işə başlamaq istəyəndə isə bir də dilləndi: – Köməkçilərimiz, elə bil, körpə uşaqlıqlar, yaşlarına baxmayaraq, onları da parta arxasında oturtmaq gərəkdir. Qapını baltayla axşamüstü özüm tək açmışam, lap asancaydı, heç köməkçilərə də ehtiyac

olmadı, onlar yalnız əl-ayağa dolaşa bilərdilər. Amma gecə nişanlım qayıdanda çölə çıxdı ki, baxıb görsün qapını birtəhər düzəldə bilərmi, onda köməkçilər də onunla getdilər, yəqin, burada tək qalmaqdan qorxurdular, gördülər ki, K. sınıq qapının üstündə əlləşir, ona görə də indi belə deyirlər, uşaqlar ki, uşaq...

Frida danışdıqca köməkçilər başlarını bulayır, K.-ni göstərib gic-gici him-cimlə Fridanı öz fikrindən döndərməyə çalışdılar; lakin bu, onlara müyəssər olmadığına görə tamam kiridilər, Fridanın sözlərini əmr kimi qəbul edib müəllimin yeni sualına daha cavab vermədilər.

– Belə, – müəllim dedi, – deməli, yalan danışmısınız, hə? Ya da ağzınızı Allah yoluna qoyub xidmətçiyə böhtan atmısınız? – İki də dinib danışmadı, amma əsim-əsim əsmələri, qorxulu baxışları suçlu olduqlarını deyirdi. – Onda baxarsınız, sizi necə əzişdirəcəyəm, – deyib müəllim uşaqlardan birini o biri otağa çubuq dalınca göndərdi. Müəllim dəmir çubuğu qaldıranda Frida özünü saxlaya bilmədi:

– Köməkçilər düz deyirlər, – özünü itirmiş qız əsgini vedrəyə elə çırpdı ki, su ətrafa sıçradı, sonra tirin dalına qaçıb orada gizləndi.

– Yalançılar, fırıldaqçılar, – müəllimə dilləndi, pişiyin pəncəsini təzəcə sarıyıb qurtarmış, indi də onu dizinin üstünə qoymuşdu, pişik bura güclə yerləşirdi.

– Deməli, cənab xidmətçinin işidir, – deyib müəllim köməkçiləri qırağa çəkdi və bayaqdan bəri süpürgəyə söykənib qulaq asan K.-ya müraciət etdi. – Bu da cənab xidmətçi, qorxusundan kırımışca oturub baxır ki, həyasızlığının altını başqaları çəksin.

– Nə olar, – Fridanın iş qarışmasından sonra müəllimin hirsinin xeyli soyuduğunu görən K. dedi, – köməkçiləri bir balaca əzişdirmək məni o qədər də ağrıtmazdı; layiq olduqları on cəzadan yaxa qurtarırlarsa, qoy bir dəfə də layiq olmadıqlarının altını çəksinlər. Mənim üçün xeyli xoş olardı ki, cənab müəllim, aramızdakı birbaşa narazılığa son qoyulsun. Bu, bəlkə, Sizin də ürəyinizdən olardı. Amma Frida məni köməkçilərə qurban verdiyinə görə, – K. burada fasilə etdi, adyalların arxasındakı sakitlikdən Fridanın hıçqırtısı eşidilirdi, – məsələni mütləq aydınlaşdırmalıyıq.

– Görünməmiş işdir, – müəllimə dilləndi.

– Elə mən də o fikirdəyəm, froylayn Qiza, – müəllim dedi. – Sizsə, xidmətçi, xidməti vəzifənizi rüsvayçılıqla pozduğunuza görə, təbii ki, elə indicə işdən götürülsünüz; hələ bundan sonra alacağınız cəzaları demirəm; indi isə şələ-külənizi götürüb buranı tərk edin. Heç olmasa, canımız əlinizdən dincələr, axır ki, dərslər də başlayar. Haydı, tez olun, tərpinin!

– Yerimdən qımıldanan deyiləm! – K. dedi. – Düzdür, başımın böyüyüsüz ancaq bu yeri mənə Siz verməmişiniz, kəndxuda verib, o da işdən çıxara bilər. Bu yeri mənə ondan ötrü verməyiblər ki, adamlarımla soyuqdan donum, ona görə veriblər ki, öz dediyiniz kimi, əlim hər yandan üzülməsin, axmaq işlərə qoşulmayım. Bu saat məni işdən qovmaq birbaşa kəndxudaya qarşı çıxmaq deməkdir, nə qədər ki öz ağzından eşitməmişəm, inanan deyiləm. Dayaz düşüncəli əmrinizə əməl etməməyim, əslinə qalsa, bir növ, Sizin də xeyrinizədir.

– Deməli, əməl etmirsiniz? – müəllim soruşdu. K. başını buladı. – Yaxşı-yaxşı fikirləşin, çıxardığınız qərarlar heç də həmişə yaxşı olmur, hələ dünən ilkinci çağı istintaqdan boyun qaçırığınızı yadınıza salın.

– Bəs Siz niyə indi bunu yada salırsınız? – K. soruşdu.

– Çünki kefim belə istəyir, – müəllim cavab verdi, – indi isə axırıncı dəfə deyirəm: rədd olun!

Bunun da heç bir təsiri olmadığını gören müəllim qabağa keçib həmkarı ilə məsləhətləşdi. Xeyli pıçıldırdılar, müəllimə nəse polis kəlməsi işlətdi, lakin müəllim təklifi rədd etdi, axırda razılığa gəldilər, müəllim buradakı uşaqları öz otağına çağırıb dedi ki, orada o biri uşaqlarla birlikdə dərs keçəcəklər. Vəziyyətin bu cür dəyişməsinə hamı sevindi, uşaqlar gülə-gülə, qışqıra-qışqıra otağı boşaltdılar, müəllimlər axırıncı çıxdılar. Müəllim köklüyündən partlamağı gələn, hər şeyə biganə pişiyini jurnalın üstünə qoymuşdu. Həmkarı pişiyi aparmağa razı deyildi, bununla əlaqədar vurduğu eyhamı müəllimə K.-nin qəddarlığını bəhanə gətirib yerindəcə rədd etdi: deməli, K. bütün kin-küdurətlə bərabər pişiyi də müəllimin boğazına bağladı. Görünür, elə bunun təsiriydi ki, qapıya çatanda K.-ya işarə ilə son sözünü dedi:

– Froylayn məcburiyyət qarşısında qalıb uşaqlarla otağı tərk edir, çünki Siz göstərişimə nümayişkarcasına tabe

olmaq istəmirsiniz, çünki heç kəs ondan, belə cavan xanımdan tələb edə bilməz ki, Sizin murdar ailə şəraitinizdə dərs desin. Deməli, burada tək qalırsınız, necə istəyirsiniz, elə də yaşayın. Özünə hörmət edən kəs bundan sonra Sizin məsələyə qarışmaz. Amma bu, çox da uzun çəkməz, əmin ola bilərsiniz. – Sözüünü tamamlayıb qapını çırpdı.

ON ÜÇÜNCÜ FƏSİL

Təzəcə çıxıb getmişdilər ki, K. köməkçilərə dedi:

– Bayıra, itilin bayıra! – Belə gözlənilməz əmrdən çaşmış köməkçilər hökmə əməl elədilər, amma K. qapını arxalarınca bağlayanda təzədən geri dönmək istədilər, zingildəyib qapını döydülər. – Sizi işdən çıxartdım! – K. içəridən bağırdı. – Daha qulluğa götürən deyiləm.

136

Təbii ki, bu, köməkçilərin ürəyincə olmadı, ona görə də əlləri ilə, ayaqları ilə qapını döyəclədilər.

– Burax gələk, ağa! – deyib qışqırdılar, sanki, K. dəryada bir ada, onlar da suda boğulan adamlar idi. Lakin K.-nin ürəyi yumşalmadı, səbirsizliklə gözlədi ki, dözülməz hay-harayları müəllimi hövsələdən çıxartsın, özü işə qarışsın. Tezliklə belə də oldu.

– Bu murdar köməkçilərinizi içəri buraxın! – Müəllim çöldən qışqırdı.

– Onları işdən qovmuşam! – K. da qışqıra-qışqıra cavab qayıtdı: bunun ayrı mənası vardı, müəllimə göstərmək istəyirdi ki, hətta onu axıra qədər həyata da keçirər. Müəllim çalışdı ki, köməkçiləri yaxşıliqla sakitləşdirsin; qoy burada dayanıb kırımışca gözləsinlər, əvvəl-axır K. içəri buraxacaq. Bunları deyib getdi. Əgər K. bir də çağırib deməşəydi ki, onları işdən həmişəlik çıxarıb və bundan sonra geri götürülmələrinə qəti ümid eləməsinlər, bəlkə də, sakitcə dayanacaqdılar. Bunu eşidən kimi yenə də səs-küy salmağa başladılar. Müəllim təzədən gəldi, lakin bu dəfə onları dilə tutmadı, əksinə, ən çox qorxduqları dəmir çubuqla qovub binadan çıxartdı.

Tezliklə idman otağının pəncərələrinə tərəf gəldilər, şüşələri döyüb qışqırdılar; ancaq sözlərini başa düşmək olmurdu. Orada çox qala bilmədilər, qalın qarın içində

hoppanıb-düşmək çətin idi, qızımaq üçünə mütləq belə etməli idilər. Ona görə də məktəb bağının barmaqlıqlarına doğru qaçdılar, orada daş hasara qalxdılar, hər halda, uzaq da olsa, buradan otağın içini daha yaxşı görə bildirdilər; barmaqlıqlardan yapışa-yapışa ora-bura vurnuxur, sonra bir-anlığa ara verib yalvara-yalvara əllərini K.-ya doğru uzadırdılar. Hərəkətlərinin mənasızlığına fikir vermədən beləcə xeyli vurnuxdular; sanki, tamam kütləşmişdilər. K. onları görməsin deyə, pəncərənin pərdələrini endirəndə də hərəkətlərinə ara vermədilər.

K. toranlaşmış otaqda tirə doğru getdi ki, Fridanı axtarsın. Frida onun baxışına duruş gətirə bilməyib ayağa qalxdı, saçlarını düzəldib sifətini quruladı, dinib-danışmadan qəhvə bişirməyə getdi. Hər şeydən xəbəri olsa da, K. onu başa saldı ki, köməkçiləri işdən qovub. Frida yalnız başını tərpətdi. K. partalardan birində oturub onun yorğun, üzgün hərəkətlərinə göz qoydu. Cılız bədənini gözəlləşdirən həmişə tərəvəti, bir də qətiyyəti olub; indisə bu gözəllik itib getmişdi. K. ilə sürdüyü bu bir neçə günlük ömür onun axırına çıxmağa kifayət etmişdi. Aşxanadakı işi yüngül deyildi, ancaq, yəqin ki, ürəyincəydi. Kim bilir, solğunlaşmasının əsl səbəbi, bəlkə də, Klammdan aralanmağı idi? Klammla yaxınlıq onu ağlasığmaz dərəcədə cazibəli etmişdi, K. onu bu cazibədarlığında özünə ram etmiş, indi isə qız qolları arasında solmağa başlamışdı.

– Frida, – K. dedi. Qız qəhvəüyüdəni o saatca qırağa qoyub K.-nın yanına gəldi, partaya əyləşdi.

– Mənə acığın tutur? – Frida soruşdu.

– Yox, – K. dedi. – Məncə, ayrı cür bacarmazsan. Mehmanxanada günün xoş keçirdi. Gərək səni oradan ayırmayaydım.

– Elədir, – deyib Frida qəmli-qəmli qabağa baxdı, – gərək qoyaydın, orada qalaydım. Səninlə yaşamağa layiq deyiləm. Məndən üzülüşsəydin, bəlkə də, istədiklərinin çoxuna nail ola bilərdin. Mənim ucbatımdan bu qanıçən müəllimə boyunəti olursan, bu alçaq qulluğa razılıq verirsən, əlləşib-vuruşursan ki, Klammla söhbət edə biləsən. Hamısını da mənə görə, bəs mən buna nəylə cavab verim?

– Yox, – deyib K. qoluyla onun belini qucdı. – Bunlar xırda şeydir, mənə ağrıdan bu deyil, Klammin da yanına

təkcə sənə görə getmək istəmirəm. Bəs sən mənim üçün nələr etməmişən! Səni tanıyana qədər burada tamam itib-
batmışdım. Heç kəs məni qəbul etmək istəmirdi, özümü
irəli soxduqca burnumdan vurub geri itələyirdilər. Yanında
rahatlıq tapdığım bir-iki adam vardısı, onlar da Barnabas
kimiləriydi, belələrindən də mən başqalarından qaçdığım
kimi qaçırdım.

– Sən onlardan qaçırdın? Elədir, qaçırdın? Əzizim!
– Frida, sanki, canlanıb sözə qarışdı və K.-nın tərəddüdü
“Bəli”sindən sonra yenidən canına yorğunluq çökdü. Lakin
K.-nın daha cəsarəti çatmadı izah etsin ki, Fridayla bağlılıq
bütün məsələləri harada onun xeyrinə yönəltdi. Asta-asta
qolunu geri çəkib bir müddət sakitcə oturdu, bu vaxt Frida
danışmağa başladı, sanki, K.-nın qolu canına od salmışdı
və indi bu oddan xilas ola bilmirdi. – Buradakı həyata dözə
bilmirəm. Məni əldə saxlamaq istəyirsənsə, gedək, hara
gəldi gedək, Cənubi Fransaya, İspaniyaya.

138

– Gedə bilmərəm, – K. dedi, – mən bura qalmaq üçün
gəlmişəm. Burada da qalacağam. – Özünü əziyyətə salıb
izahını tapmadığı bir təsliklə əlavə etdi, elə bil, öz-özüylə
danışdı. – Bu mənfur ölkədə qalmaqdan başqa, məni bura
nə çəkib gətirərdi ki? Axı sən də burada qalmaq istəyirsən,
bura axı sənin vətənidir. Sənin yalnız Klammın çatmır, ona
görə də bu cür hərdəmxəyal olmusan.

– Klammım çatmır? – Frida dilləndi. – Burada, nə
qədər desən, Klammı var, hər yan Klammı doludur;
onlardan qaçıb qurtarmaq üçün getmək istəyirəm. Klamm
yox, sənsən mənə çatmayan, sənə görə çıxıb getmək
istəyirəm; çünki səndən doya bilmirəm, çünki burada hərə
məni bir tərəfə dartır. Ax, kaş bircə bu gözəllik maskamı
kəşib ata biləydim, kaş bədənimə iyrenc görkəmə sala
biləydim, bəlkə, heç olmasa, onda dinc yaşayardım.

K. buradan bircə şeyi eşidə bildi.

– Klamm hələ də əlaqəni üzməyib? – O saatca soruş-
du. – Səni yanına çağırır?

– Klammıdan xəbərim yoxdur, – Frida dedi, – indi baş-
qalarından danışırım, məsələn, sənə köməkçilərindən.

– Hə, köməkçilərdən! – K. heyətini gizlədə bilmədi.
– Nədir, səndən əl çəkirlər?

– Məgər özün hiss etməmişən? – Frida soruşdu.

– Yox, – deyib K. hadisələrin təfərrüatını əbəs yerə yadına salmağa çalışdı, – doğrudur, sırtıq, şit uşaqlardır, amma sənə sataşmaq istədiklərini hiss eləməmişəm.

– Eləməmişən? Məgər görmürdün ki, onları meyxanadakı otağımızdan çölə çıxarmaq mümkün olmurdu, görmürsən ki, oturuşumuza-duruşumuza necə qısqançlıqla göz qoyurlar, axırıncı dəfə saman kisəsinin üstündə yerimə uzandığı yadından çıxıb, görmədin ki, səni qovdurmaq, məhv etmək, mənimlə tək qalmaq üçün indi üzünə necə dirəndilər? Bütün bunları hiss eləməmişən? – K. cavab verməyib Fridaya baxdı. Köməkçilərə yönəlmiş bu ittihamlar, əslində, düz idi, ancaq onu tam günah kimi də qələmə vermək olmazdı, ən azı gülünc, uşaqsayağı, yüngülağıl, özlərini idarə etməyən xasiyyətlərinə görə. Məgər həmişə can atıb, hər yana K. ilə getmək istəmələri və Fridanın yanında qalmağa cəhd etməmələri onları suçlandırmağın əleyhinə deyildimi? K. nəşə buna bənzər bir söz dedi.

Frida isə cavabında: – Özlərini tülkülüyə qoyurlar, görmürsən bəyəm? Yaxşı, əgər belə deyilsə, onda niyə qovurdun? – deyə soruşdu və pəncərəyə tərəf getdi, pərdəni azca kənara çəkib bayıra baxdı, sonra da K.-ni yanına çağırırdı. Köməkçilər hələ də barmaqlıqdan sallanıb durmuşdular, yorulub əldən düşsələr də, hərdənbir bütün güclərini toplayıb yalvara-yalvara qollarını məktəbə doğru açıldılar. Birisi hətta həmişə tutub durmasın deyə, arxadan pencəyini barmaqlığa keçirmişdi.

– Yazıqlar! Yazıqlar! – Frida dilləndi.

– Niyə onları qovmuşam? – K. soruşdu. – Bunun birbaşa səbəbi sən olmusan.

– Mən? – Frida gözlərini bayırdan çəkmədən soruşdu.

– Sənin həddən artıq səmimi rəftarın, – K. dedi, – onların bəd əməllərini bağışlamağın, üzlərinə gülməyin, saçlarını tumarlamağın, ardı-arası kəsilmədən yazıqlanmağın, hələ də “yazıqlar, yazıqlar” deyirsən. Nəhayət, son hadisədə məni qurban verməyə qızırqalanmadın, köməkçiləri döyülməkdən xilas etdin.

– Məsələ də elə ondadır da, – Frida dedi, – mən də onu deyirəm, məni bədbəxt edən, səndən ayıran da elə budur, halbuki axıra qədər səninlə bir yerdə maneəsiz yaşamaq xoşbəxtliyindən başqa, heç nə tanımıram, həmişə birçə

arzuyla yaşayıram: sevgimizə yer üzündə bir yuva, nə bu kənddə, nə də başqa yerdə dinc bir guşə tapılmırsa, ölüm yaxşıdır, bundansa dərin, dar bir qəbir xoşdur: heç olmasa, orada kəlbətin kimi qucaqlaşib yatardıq, mən üzümü sənin üzünə, sən də mənimkinə söykəyərdin, heç kəs bizi bir də görə bilməzdi. Burada isə... Hələ köməkçilərə bax! Əllərini sənə uzatmırlar, mənə uzadırlar.

– Mən də onlara baxmıram, – K. dedi, – görürsən, sən baxırsan.

– Əlbəttə, mən baxıram, – Frida hirsle dilləndi, – elə mən də səhərdən onu deyirəm. Mənə sataşib-sataşmalarının bir fərqi varmış bəyəm! Qoy lap Klammın elçiləri olsun, nə fərqi!

140 – Klammın elçiləri, – K. təkrarladı, sözləri nə qədər təbii görünəndə, onu xeyli heyrləndirdi.

– Elədir, Klammın elçiləri, – Frida dedi, – qoy olsunlar, həm də çox əclaf uşaqlardır, ikisini də kötəklə tərbiyə etmək lazımdır. Necə çirkin, necə murdar gədələrdir! Özlərini gic-gici uşaqlar kimi aparırlar, amma iyrenc sifətlərdən yetkin adama, hətta tələbəyə oxşayırlar! Elə bilirsən, bunları görmürəm? Görürəm də, yerlərinə xəcalət də çəkirəm. Amma neyləmək olar, nifrət edə bilmirəm, onların əvəzinə utanıram. Həmişə bir gözüm onlarda olur. Üstlərinə hirsələnən olanda gülmək məni tutur. Kimsə döymək istəyəndə saçlarını sıgallayıram. Gecə sənin yanında uzananda gözlərimə yuxu getmədi, başının üstündən boylanıb baxdım, biri adyala bürünüb yatır, o biri də sobanın qabağında diz çöküb içəri odun atırdı, əyləndə az qaldım, hətta səni də oyadam. Məni pişik qorxutmur, pişik görməmişəm bəyəm! Aşxanada gicbəsər narahat mürgülərə də vərdişliyəm, yox, pişik məni qorxutmaz, məni qorxudan ayrı şeydi. Pişiyə nə ehtiyac vardı, pişik nə zibildir ki! Adi şaqqlıdan diksinib ayılıram. Əvvəlcə qorxdum ki, səni yuxudan durğuzaram, hirsələnərsən, amma sonra özüm qalxıb şamı yandırdım ki, oyanasan, məni o murdarın əlindən qurtarasan.

– Bunların heç birindən xəbərim olmayıb, – K. dedi, – nəyə belə bir şey ürəyimə dammışdı. Ona görə də qovdum getdilər, şükür, daha yoxdular, bəlkə, hər şey düzəldi.

– Elədir, axır ki, getdilər, – Frida cavab verdi, sifətindən üzgünlük, nisgil yağırdı, – kimdirlər, nəçidirlər, bilmirik.

Özlüyümdə zarafatla onlara Klammın elçiləri deyirəm, bəlkə, doğrudan da, elədir. Küt, lakin hərdən qaynayan gözləri çox vaxt Klammın gözlərini yada salır, hə, elədir: bəzən gözlərini üzümə zilləyəndə, elə bil, Klammın baxışıdır. Ona görə də utandığımı düz deməmişəm. İstərdim, belə olsun. Bilirəm ki, başqa yerlərdə, başqa adamların bu cür davranışına dözə bilməzdim, axmaqlıq sayardım, amma bunlarınkına elə baxa bilmirəm. Bunların gicliyinə hörmətlə, izzətlə yanaşıram. Əgər Klammın adamları olsalar, canımızı necə qurtara biləcəyik, ümumiyyətlə, can qurtarmağın özü yaxşımı olacaq? Bəlkə, elə indi gedib minnət eləyəsən, içəri çağırıasan, gəlsələr. hələ sevinəsən də?!

– İstəyirsən, onları təzədən içəri buraxım? – K. soruşdu.

– Yox, yox, heç nə istəmirəm, – Frida dedi. – İçəri təpirləndə aldıqları sifətə, məni görəndə keçirdikləri sevincə, uşaq tək atılıb-düşmələrinə, kişilər kimi qollarını açıb qucaqlamaq istəmələrinə, bəlkə də, dözə bilmədim. Amma düşünəndə ki, onlara laqeydcəsinə üz göstərməklə Klammın sənə yaxınlaşmasına mane ola bilərsən, hər cür vasitəyə əl atıb qarşısını almaq istəyirəm. Onda istəyirəm ki, içəri buraxasan. K., burax gəlsinlər, burax içəri! Mənə fikir vermə, mən nəyəm ki! Gücüm çatdığı qədər özümü qoruya bilərəm; əgər nəşə itirməliyəmsə, deməli, itirəcəm, heç olmasa, fikirləşirəm ki, bilə-bilə eləmişəm, sənənin xətrinə razı olmuşam.

– Bununla sən yalnız çıxardığın hökmü gücləndirirsən, – K. dedi. – Özxoşuna ömrümdə içəri buraxan deyiləm. Onları çölə qovmağım bir daha sübut edir ki, lazım gəlsə, köməkçiləri də ipə-sapa yatırmaq olar və Klammın onları, əslində, heç nə bağlamır. Dünən axşam Klammın məktub almışam, məktubdan görmək olar ki, onlar barədə kişidə yanlış təsəvvür yaradıblar, məlum olur ki, köməkçilər onu azacıq da maraqlandırmır; belə olmasaydı, haqlarında dəqiq məlumat toplayardı. Klammın onlar arasında nəşə bir bağlılıq olduğunu düşünməyin yalnız ondan irəli gəlir ki, hələ də sahibənin təsiri altındasan, hər yanda gözüne Klamm görünür. Sən hələ də Klammın aşnasısan və uzun müddət mənə arvad ola bilməyəcəksən. Hərdən bu, qol-qanadımı tamam sındırır, mənə elə gəlir ki, həyatda bir şeyimi itirmişəm, elə bilirəm, kəndə indicə gəlmişəm,

özü də o vaxtkı kimi deyiləm, tamam ümitsizləşmişəm, beynimdə belə fikir dolaşır ki, mənə hər yanda peşmançılıq gözləyir, uğursuzluq piyaləsini bir-birinin ardınca içəsi ola-çağam, özü də düz son qətrəsinə qədər. Amma bu, həmişə olmur, hərdən olur, – sözlərinin təsiri altında Fridanın büzüşüb yumağa döndüyünü görəndə gülümsəyib əlavə etdi, – əslində, bu həm də yaxşı bir əlamətə, mənim üçün sənə nə demək olduğuna sübutdur. İndi tələb etsən ki, sənəmi, yoxsa köməkçilərəmi üstünlük verim, deməli, köməkçilər uduzub. Bu nə fikir idi, sənəmi, köməkçilərəmi! Mən onlardan birdəfəlik yaxa qurtarmalıyam, sözdə də, əməldə də. Kim bilir, bəlkə də, bizi çulğalayan bu zəiflik ondan irəli gəlir ki, səhərdən çörək yeməmişik?

142

– Ola bilər, – Frida yorğun-yorğun gülümsəyib cavab verdi və sonra işə başladı. K. da süpürgədən yapışdı. Bir azdan qapı yavaşca döyüldü.

– Barnabasdır! – K. qışqırıb süpürgəni yerə tulladı, bir-iki sıçrayışla özünü qapıya saldı. Ən çoxu bu çəkilən addan qorxan Frida ona baxdı. K.-nın əlləri əsdiyindən köhnə qıfılı o saat açə bilmədi. – İndicə, indicə – deyib tez-tez təkrarladı, qapının ağzındakı adamın kimliyini soruşmağı da unutmuşdu. Geniş açılmış qapıdan Barnabasın əvəzinə bayaq onu dindirmək istəyən balaca oğlanın içəri keçdiyini görəndə quruyub qaldı. Oğlanın bayaq ona nə demək istədiyini yadına salmağa heyi yox idi. – Nə var, nə istəyirsən? – K. soruşdu. – Dərs yan otaqdadır.

– Oradan gəlirəm, – oğlan cavab verdi, iri, qonur gözləri ilə arxayın-arxayın K.-nı süzdü, əllərini aşağı salıb dümdüz dayandı.

– Yaxşı, nə istəyirsən? Tez ol! – deyib K. bir az aşağı əyildi, çünki oğlan astadan danışdı.

– Sənə kömək edə bilərəmmi? – oğlan soruşdu.

– Kömək eləmək istəyir, – K. Fridaya dedi, sonra üzünü oğlana tutdu. – Adın nədir?

– Hans Brunsvik, – uşaq cavab verdi, – dördüncü sinif şagirdi, Madelayneqassədəki çəkməçi Otto Brunsvikin oğlu.

– Bax hələ, soyadın Brunsvikdir demək, – K. dilləndi və xeyli yumşaldı. Aydın oldu ki, müəllimənin K.-nın əlini pişiyə cırdırmağı, əlinin üstündəki qanlı şırımlar uşağı elə kövrəl-

dib ki, onlara dayaq durmağı qərara alıb. İndi isə qorxuhürkü bilmədən, qarşısındakı cəzanı vecinə almadan fəraritək sivişib yan otaqdan bura gəlib. Deyəsən, onu bu işə vadar edən, ilk növbədə, uşaqlıq xülyası olub. Gördüyü işlərin ciddiliyi də elə bundan irəli gəlirdi. Çəkingənliyi ona yalnız ilk anlarda mane oldu, lakin tezliklə K.-ya da, Fridaya da alışdı, bir azdan isti, dadlı qəhvəni içəndə isə ona xeyli canlanma, inam gəldi, sualları daha da duruldu, daha da kəskinləşdi, elə bil, lazım olan şeyləri bacardıqca tez öyrənmək istəyirdi ki, K.-nı, Fridanı qurtarmaq üçün müstəqil qərar çıxara bilsin. Təbiətində bir amiranəlik duyulurdu, lakin bura bir körpə məsumluğu da qarışmışdı və onlar yarıciddiyarızarafat həmin amiranəliyə tabe oldular. Hər halda, hər ikisinin diqqətini özünə yönəldə bilmişdi, işi dayandırmışdılar, səhər yeməyi xeyli uzanmışdı. Uşaq partada, K. yuxarıdakı, Frida yandakı kürsüdə otursalar da, adamda elə təsəvvür yaranırdı ki, Hans müəllimdir və onları imtahana çəkib cavablarına qiymət qoyur; elə bil, dodaqlarındakı xəfif təbəssümlə demək istəyirdi ki, bunların hamısının oyun olduğunu o da başa düşür, lakin ciddiliyini yerə qoymurdu, kim bilir, dodaqlarında oynayan, bəlkə də, heç təbəssüm deyildi, uşaqlıq bəxtəvərliyi idi. Aradan xeyli ötəndən sonra etiraf etdi ki, K.-nı tanıyırmış, onu bir neçə gün qabaq Lazemangildə görübmüş. K. bu xəbərə xeyli sevindi.

– Onda sən qadının dizinin üstündə oynayırdın, eləmi?
– K. soruşdu.

– Bəli, – Hans dedi, – anam idi. – Anasından danışmağa başladı, lakin həvəssiz danışdı, təkrar-təkrar soruşandan sonra bir-iki kəlməylə cavab verirdi; gördülər ki, hələ lap uşaqdır, ancaq hərdən, xüsusilə də sual verəndə ona maraqla qulaq asan K.-ya, Fridaya elə gəldi ki, qarşılarında yetkin, ağıllı, müdrik bir kişi əyləşib, ola bilsin, onun gələcəyini belə təsəvvür edirdilər, ya, bəlkə də, düşüncələrində yanılırdılar. Amma oğlan hərdən yenə də adi bir məktəbli, bəzi sualları, ümumiyyətlə, başa düşməyən, bəzilərini yanlış başa düşən, uşaqlıq edib həmsöhbətə diqqətsizlik göstərdiyinə, asta danışdığına görə səhvini tez-tez üzvuranda böyüklərdən fərqli olaraq pərtləşməyən, sadəcə, höcətlik edib bəzi vacib sualları cavabsız qoyan bir şagird olurdu. Ümumiyyətlə, elə çıxırdı ki, təkcə o soruşa bilir,

başqalarının sualları isə, fikrincə, guya hansı qanunusa pozmaq və onun vaxtını almaq deməkmiş. Belə hallarda gövdəsini düzəldib başını aşağı endirər, alt dodağını sallayıb bir müddət kırımışca oturardı. Frida tez-tez sual verib onu bu yolla susdurmaqdan ləzzət alardı. Hərdən ümidi doğrulurdu da, lakin K. bərk hirsələnirdi. Ümumiyyətlə, çox şeyi öyrənə bilmədilər. Anası xəstəhal idi, ancaq xəstəliyinin nə olduğunu bilmirdi, frau Brunsvikin qucağındakı uşaq Hansın bacısıymış, adı da Fridaymış (onu sorğu-suala tutanın bacısı ilə adaş olmağı qəti Hansın ürəyindən deyildi). Dediynə görə, hamısı kənddə yaşayırdı, amma Lazemanın yanında yox. Ora çimmək üçün qonaq gediblərmiş, çünki Lazemanın böyük təknəsi var, burada uşaqlar həm çimməkdən, həm də əylənməkdən ləzzət alırlar, əlbəttə, uşaqların sırasına özünü qatmırdı; atası ilə anasından eyni vaxtda söhbət getməyəndə atası barədə hörmətlə, ya da qorxuyla danışır, anasının yanında isə atası xeyli aşağı dururdu, lakin nə qədər qılığına girsələr də, ailə münasibətlərinə aid verilən sualların hamısı, əslində, cavabsız qalırdı. Atasının sənəti barədə onu öyrəndilər ki, o, bu ərazidə ən adlı-sanlı çəkməçidir, bu aralarda tayı-bərabəri yoxdur, verilən başqa sualların cavabında da deyirdi ki, atası o biri çəkməçilərə, məsələn, Barnabasın atasına da iş tapşırır, özü də bunu başqalarına yazdığı gəldiyindən eləyir, kişinin mərhəmətindən danışanda başını elə vüqarla tərpətdi ki, Frida kürsüdən enib onun üzündən öpdü. Təkrar-təkrar ortaya çıxan “Sarayda olubsanmı” sualına “yox” cavabı verirdi. Anasının sarayda olub-olmaması sualına isə qəti cavab vermədi. Axır ki, K. yoruldu; soruşmaq ona da mənasız göründü, burada oğlana haqq qazandırdı, məsum bir körpədən dolayı yollarla ailə sirrini qoparmaq biabırçılıq idi, ən böyük biabırçılıq isə o idi ki, buradan da heç nə öyrənmək olmadı. Axırda K. oğlandan onlara nədə kömək edəcəyini soruşanda aldığı cavabdan heyrətlənmədi: müəllimlər onlarla bir də bu cür dava salmasınlar deyə, burada, işdə kömək etmək istəyir. K. Hansa aydınlaşdırdı ki, o cür köməyə ehtiyacları yoxdur, dava-qalmaqal müəllimin canındadır. İş nə qədər dəqiq yerinə yetirsən də, bu davalardan qoruna bilməzsən, özü də iş, sən deyən ağır deyil, bu gün yalnız təsadüf nəticəsində çatdırma bilməyib, bir də ki, dava-

qalmaqla ona qəti təsir eləmir, bu qulağından girir, o qulağından çıxır, məktəbli deyil ki; həm də çalışacaq, tezliklə müəllimdən canını qurtarsın. Müəllimə qarşı mübarizədə onlara kömək əlini uzatdığına görə təşəkkürünü bildirir, indi isə geri, sinfə qayıtsın, bəlkə, bu dəfə heç cəzalandırmayacaqlar. Müəllimlə mübarizədə köməyə ehtiyacı olmadığını K. qabartmadı, yüngülcə eyhamla çatdırdı ki, təkcə bu məsələdə ehtiyacı yoxdur, Hans da bunu dübbədəüz başa düşüb soruşdu ki, bəlkə, başqa işlərdə köməyi dəydi, ona can-başla kömək edərdi, özü bacarmasa, anasından xahiş edərdi, onda mütləq alınardı. Atasının işi əyləndə də anasından kömək umur. Anası hətta haçansa K.-ni da soruşub, evdən çölə çıxan qadın deyil, yalnız o dəfə təsadüfən Lazemangildə olub, Hans özü isə tez-tez ora, Lazemanın uşaqları ilə oynamağa gedir, ona görə də anası soruşmuş ki, yerölçən yenə də oralara gəlib-gəlməyib. Anası həddən artıq zəif olduğundan onu boş-boşuna həyəcənləndirməmək olmaz, ona görə də oğlan, sadəcə, deyib ki, yerölçəni orada görməyib və bununla da söhbət kəsilib; indi burada, məktəbdə tapandan sonra onunla danışıq olub ki, anasına müəyyən məlumat versin. Çünki qadının diləyini könüllü yerinə yetirəndə daha çox sevinir. K. azca fikirləşəndən sonra bu deyilənlərə cavab olaraq bildirdi ki, yardıma ehtiyacı yoxdur, nə lazımsa, hamısı var, amma çox xoşdur ki, Hans ona kömək etmək istəyib, bu xoş niyyətinə görə uşağa həddən artıq minnətdardır, ola bilsin, gələcəkdə haçansa köməyə ehtiyac duysunlar, onda mütləq Hansa müraciət edər, ünvanı unutmayıb, yadındadır. Əksinə, bu dəfə, bəlkə, K. özü bir balaca kömək əlini uzada bildi, yazıqlar ki, Hansın anasının canı sağ keçmir və görünür, dərini anlayan yoxdur; xəstəliyin vaxtında üstünü almayanda yüngül ağrılar da ağır fəsadlar törədir.

K.-nin müəyyən tibbi biliyi, başlıcası isə xəstəyə qulluq etməkdə təcrübəsi var. Həkimlərin baş açmadığı bir çox xəstəliyi sağaltmaq ona müyəssər olub, bu bacarığına görə evdə ona “Acı pencər” deyərlərmiş. Hər halda, Hansın anasına baxıb onunla danışırdı. Bəlkə, yararlı bir məsləhət verdi, bunu Hansın xətrinə edər. Həmin təklifdən əvvəlcə Hansın gözüne işıq gəldi və elə bil, o gözlər K.-ya dedi ki, bir az da israrlı olsun. Oldu, lakin bir nəticə alınmadı, çünki

Hans hər cür sualdan qaça bildi, ancaq bircə dəfə də üz-gözünü turşutmadı, bildirdi ki, anasının yanına yad adam gələ bilməz, çünki onu qorumaq lazımdır; o dəfə K. anası ilə bir-iki kəlmə kəsəndən sonra qadın üç-dörd gün yatağa düşüb, belə şeylər, əlbəttə, tez-tez baş verir. Həmin hadisədən sonra atası K.-ya bərk acıqlanıbmış, bir də heç vaxt icazə verməz anası ilə görüşsün; elədir, keçən dəfə K.-nı axtarıb tapmaq, həmin hərəkətinə görə onun abırını vermək istəyib, bu yoldan kişini yalnız anası saxlaya bilib, əslinə qalsa, qadın özü də heç kəslə danışmaq istəmir, K.-nı soruşması da bir təsadüfdür, müstəsna hal deyil, istəsəydi, adını çəkəndə elə onu görmək arzusunu da bildirərdi, amma bildirməyib, özünü saxlayıb, iradə göstərüb: K.-dan yalnız xəbər tutmaq istəyib, görüşmək arzusunda olmayıb. Əslində, anasını üzən heç xəstəlik də deyil, bu hala düşməyinin səbəbini özü gözəl bilir, hərdən buna eyham da vurur: yəqin, buranın havasıdır, dözə bilmir; ancaq yenə də bu yerlərdən getmək istəmir, ərinin, bir də uşaqlarının xətrinə; vəziyyəti həm də qabaqkıdan indi xeyli yaxşıdır. K.-nın öyrəndiyi yeganə şey o oldu ki, Hansın düşüncəsi göz qabağında itiləşirdi, çünki o, anasını K.-dan, – açıq-aşkar kömək etmək istədiyi K.-dan – qorumalı olmuşdu; K.-nı anasından təcrid etmək kimi yaxşı bir məramla bəzən əvvəlcə danışdıqlarının tərsini deyirdi, lap elə xəstəlik məsələsində. Bütün bunlara baxmayaraq, K. yenə də görürdü ki, Hansın ona münasibəti pis deyil, lakin anasından söhbət düşəndə hər şeyi unudurdu; kimi anasıyla üz-üzə qoysaydılar, onu yamanlayardı, həmin adam indi K. olmuşdu, əslində isə, elə atası da ola bilərdi. K. bu son imkanı da yoxlamaq istəyib dedi ki, atası ağıllı iş görüb anasını narahat olmağa qoymayıb, K.-nın o vaxt bundan xəbəri olsaydı, qadını heç dindirməzdi, indi də dönə-dönə xahiş edir ki, onun adından evdəkilərdən üzr istəsin. Ancaq bircə şeyi başa düşə bilmir: Hansın dediyi kimi, xəstəliyin kökü bəllidirsə, bəs onda atası qadını niyə burada saxlayır, niyə havasını dəyişdirmir; bəli, bəli, burada saxlayır, çünki qadın uşaqlara görə getmək istəmir, amma uşaqları da özü ilə apara bilər axı, həmişəlik getmir ki, uzağa getmir ki, havanı, suyu dəyişmək üçün qəsrin yerləşdiyi dağın özü də pis deyil. Belə gəzintinin xərci kişini qorxutmamalıdır, axı

bu ətrafda ən yaxşı çəkməçi deyilmi, özünün, arvadının qəsrdə qohumu, tanıdığı olmamış olmaz, belə işdə heç kəs onlara yox deməz. Niyə arvadı buraxmır getsin? Qoy bu ağrıları qulaqardına vurmasın; K. anasını gözcü görüb, lakin aşkar solğunluğu, açıq zəifliyi K.-da onu dindirməyə bir maraqla oyadı; hələ o vaxt təəccüblənib ki, atası ümumi çimmə otağının dözülməz havasında qadını oturdub, özü isə səsinə başına salıb susmaq bilmir. Məsələnin nə yerdə olduğundan, görünür, kişinin xəbəri yoxdur; xəstəlik, ola bilsin, son zamanlar xeyli ciddiləşib, o cür xəstəliklər tədricən gəlir, amma mübarizə aparmasan, axırda var gücünü toplayıb adamın yaxasından yapışır, ondan sonra daha heç nəyin köməyi olmur. K. anası ilə danışa bilməsə, bəlkə, yaxşı olardı, atası ilə danışdığı bunların hamısını ona çatdırırsın.

Hans diqqətlə qulaq asdı, çoxusunu başa düşdü, düşmədiyinin isə qorxulu olduğunu hiss etdi. Bununla belə, yenə dedi ki, K. atası ilə danışa bilməz, atasının ondan xoşu gəlmir və çox güman ki, o da elə müəllim kimi rəftar edəcək. Söhbətin K.-ya aid olan hissəsini çəkinə-çəkinə, gülə-gülə, atasına aid olan hissəsini isə üz-gözünü turşudaturşuda, qəmli-qəmli dedi. Sonra əlavə etdi ki, bəlkə, K. atasından xəlvət anasıyla danışa bildi. Bu vaxt Hans nəse gizlin bir iş tutmaq istəyən və bunu həyata keçirmək üçün xəlvətlik axtaran qadın kimi gözlərini harasa dikib bir müddət düşündü və dedi ki, birisi gün, bəlkə, mümkün oldu, atası kimləsə sözləşib, mehmanxanaya gədəsidirlər. Hans da axşam gəlib K.-nı anasının yanına aparar, amma bir şərtlə ki, anası əvvəlcədən razılıq verə, amma buna da heç ümid eləmək olmur. Anası kişinin xoşuna gəlməyən işləri yaxın qoymur, hər şeydə onun sözü ilə oturub-durur, lap Hansın ağılsız hesab elədiyi işlərdə də. Doğrudan da, Hans atasına qarşı çıxmaq üçün K.-dan kömək gözləyirdi, elə bil, özü də çaşmışdı. K.-ya kömək etmək istədiyi halda, həqiqətən soruşub öyrənməyə çalışırdı ki, qəflətən peyda olan və anasının xatırladığı bu yad kişi, bəlkə, bir kömək əli uzada bildi, çünki köhnə tanış-bilişdən yaxın duran yox idi. Bu oğlan necə də qapalı, necə də incik imiş. İndiyə qədər nə görkəmindən, nə də sözlərindən bir şey qoparmaq olurd; bunu yalnız üzündən təsadüfi, ya qəsdən, ya da bilərəkdən

etdiyi etiraflardan aydınlaşdırma bildilər. İndi də K. ilə son uzun-uzadı söhbətlərində ortaya çıxacaq çətinlikləri müzakirə etdilər. Hans istəsə də, istəməsə də, aradan qaldırılması mümkün olmayan çətinliklər vardı; xəyallar içində kömək axtara-axtara gözlərini döyüb narahat-narahat elə hey K.-ya baxırdı. Atası evdən çıxmamış gərək anasına heç nə deməyəydi, yoxsa kişi xəbər tutar, bütün planlar da altüst olardı, deməli, məsələni kişi gedəndən sonra açmalıydı, anasının vəziyyətini nəzərə alıb qəfildən, tələsik demək olmazdı, məqam yetişəndə, ağır-ağır çatdırmaq lazım idi; yalnız bundan sonra anasının razılığını almalı, yalnız bundan sonra K.-nın dalınca getməliyi; yaxşı, bəs onda gec olmazdımı, atasının geri qayıtması qorxusu ortaya çıxmırdımı? Yox, baş tutan iş deyildi. K. isə, əksinə, sübut edirdi ki, baş tutan işdir. Vaxtın çatmamasından qorxmağa dəyməz, azca bir yerdə olsalar, azca söhbət eləsələr, yetər, qoy Hans heç K.-nın dalınca da gəlməsin. K. haradasa evin həndəvərində gizləniib gözləyər, Hans işarə verən kimi gələr. Hans dedi ki, yox, evin yanında gözləmək olmaz – yenə anasına qarşı həssaslığı baş qaldırdı – anasından xəbərsiz K. yola çıxma bilməz, Hans anasından gizlin belə bir razılığa qəti qol qoymaz; K.-nı gəlib məktəbdən götürməlidir, özü də nə tez, nə gec, anası bilib icazə verəndən sonra. K. razılaşıdı, dedi ki, doğrudan da, qorxuludur, atası gəlib onu evdə görə bilər, belə şeyə yol verməmək üçün anası K.-nın gəlişinə qorxusundan, ümumiyyətlə, boyun olmaz, deməli, bütün məsələ yenə gəlib atasının üstündə dayanır. Hans buna etiraz etdi, beləliklə, mübahisə yenidən səmtini dəyişdi.

K. Hansı çoxdan çağırıb yanına gətirmişdi, onu dizləri arasına almışdı, hərdən mehribanlıqla saçını tumarlayırdı. Bu yaxınlığın bir şeyə xeyri oldu ki, Hansın dəyişkən etirazlarına baxmayaraq, razılıq əldə etdilər. Axırda belə bir ortaq fikrə gəldilər: Hans bütün həqiqəti açıb anasına desin, amma onun razılığını asanlaşdırmaq üçün əlavə etsin ki, K. Brunsviklə danışmaq istəyir. Lakin anasına görə yox, öz şəxsi məsələsindən ötrü. Ən düzgün yol bu idi, söhbət zamanı K.-nin ağına gəlmişdi ki, Brunsvik nə qədər təhlükəli, pis adam olsa da, daha onun rəqibi deyildi, çünki kəndxudanın məlumatına əsasən, o lap siyasi səbəbdən

də olsa, yerölçənin çağırılmasını tələb edənlərdən biri idi. Deməli, K.-nin kəndə gəlişi Brunsvikin ürəyindən olmalıydı; onda birinci gün onu əsəbi qarşılamağı, Hansın dediyi kimi, ondan xoşu gəlməməsi, hər halda, anlaşılmazlıq olmalı idi; bəlkə, Brunsvik elə ona görə hirsələnib ki, K. kömək üçün hamıdan qabaq ona üz tutmayıb, bəlkə, ortada ayrı bir anlaşılmazlıq var, bir-iki kəlmə ilə aydınlaşdırmaq olacaq. Əgər belədirsə, K. onda müəllimə, hətta kəndxudaya qarşı Brunsvikin simasında özünə arxa tapa bilər, kəndxudanın, müəllimin onu qəsrdəki üsuli-idarədən uzaqlaşdırıb məktəbə xidmətçi qoyma fırıldaqları da – fırıldaq olmamış nədir? – açılardı; keçmişdə K.-ya görə Brunsviklə kəndxuda arasında çəkişmə olubsa, deməli, Brunsvik K.-ni öz tərəfinə çəkəcəkdə, K. da onun evində qonaq qalacaqdı, kəndxudanın acığına Brunsvikin gücündən istifadə edəcəkdə. Kim bilir, bu yolla haralara gedib çıxardı, ən azı, qadının yanında çox olardı – beləcə beynində xülyalarla əylənir, xülyalar da onu əyləndirirdi; – bu arada yalnız anasının haqqında düşüncənə Hans K.-nin susmasına elə qayğılı baxırdı ki, deyərdin, həkimdir, sağalmaz dərddə çarə axtarmaq üçün fikir dəryasına qərqlənir. K.-nin Brunsviklə öz işi barədə danışacağı təklifini Hans bəyəndi, ən azı, buna görə bəyəndi ki, bu yolla anasını atasından qorumaq olurdu, bundan başqa, dar ayağı da düşünmək lazımdır, o da, bəlkə, heç gərək olmadı. Bircə onu soruşdu ki, atasıyla bu gecə vaxtı görüşməsinə necə izah edəcək və axırda qaş-qabağını sallasa da, hər halda, razılaşdı: K. deyər ki, ağır xidmətçilik işi, müəllimin dözülməz rəftarı onu qəflətən sarsıtıldığından hər cür ədəb qaydasını unudub.

Hər şeyi beləcə ölçüb-biçəndən və azca işıq ucu görünəndən sonra dərddən, qayğıdan xilas olmuş Hans xeyli şənləndi, bir müddət uşaqsayağı gəvəzələdi, əvvəlcə K.-yla, sonra da bayaqdan öz xəyalları ilə əlləşən və indi təzədən söhbətə qoşulan Fridayla. Frida arada Hansdan soruşdu ki, nə olmaq istəyir; o da çox fikirləşmədən cavab verdi: K. kimi bir kişi. Bunun səbəbini soruşanda isə cavab tapa bilmədi, “məktəbdə xidmətçi olmaq istəyirmi?” sualına düşüncə, daşınmadan “yox” cavabı verdi. Sonrakı sorğusaldan arzusuna hansı yolla çatmaq istəməsi də aydın oldu. K.-nin indiki halı heç də qibtəediləsi deyildi, əksinə,

qəmli, bir az da ikrahlıydı, Hans bunu yaxşı görürdü, bunu bilmək üçün heç başqalarıyla müqayisəyə də ehtiyacı yox idi; ona görə də istərdi ki, anasını K.-nın hər sözündən, hər baxışından qorusun. Buna baxmayaraq, K.-nın yanına gəlib kömək diləyirdi, K. razılıq verəndə özünü xoşbəxt sayırdı, ona elə gəlirdi ki, başqaları da K.-ya həmin münasibətdə olmalıdır, axı onu soraqlayanlardan birincisi elə öz anası olmuşdu. Bu təzaddan onda belə bir inam yarandı ki, K. indi ayaqlar altına düşüb hamını iyrendirsə də, vaxt gələcək, hamını kölgədə qoyacaq. Hansı da özünə çəkən məhz elə həmin o vaxt, xoşbəxt gələcəyə aparən həmin o yenilməz inkişaf idi; bunun xətrinə o, indiki K.-nı qəbul etməyə tam hazır idi. Bu arzunun müdrikliyi xüsusilə ondaydı ki, Hans K.-ya yuxarıdan-aşağı baxırdı, gələcəyi qabaqda olan körpə bir uşağa özü boyda oğlanın baxdığı kimi. Onda həm də Fridanın suallarından sonra yaranan, uşağı belə şeylərdən danışmağa məcbur edən nisgilli bir ciddilik vardı. Yalnız K. onu yenidən cüşa gətirdi, dedi ki, K.-ya qibtə etməsinin səbəbini bilir, hamısı masanın üstündəki, Hansın hərdən söhbətdən yayınıb oynadığı düynülü, qəşəng çəliyə görədir. Hə, belə şeyləri tapıb düzəltmək K.-nin əlində heç nədir, planları baş tutsa, bunlardan birini də Hansa düzəldəcək. Yenə də tam bəlli olmadı, görəsən, Hans, doğrudan da, çəliyimi nəzərdə tuturmuş; K.-nin vədinə ürəkdən sevinə-sevinə onlarla vidalaşdı, K.-nin əlini bərk-bərk sıxıb dedi:

– Deməli, birisi gün.

Hans təzəcə çıxıb getmişdi ki, müəllim dartıb qapını açdı, K.-yla Fridanı masa arxasında görən kimi qışqırdı:

– Mane olduğuma görə üzr istəyirəm! Deyin görüm, haçan yır-yığış edəcəksiniz? Orada hamı bir-birinin qoynunda oturur, dərs pozulur, sizsə burada, bu böyüklükdə idman otağında yayxanıb oturmusunuz, yerinizi genəltmək üçün köməkçiləri də qovursuz! Heç olmasa, indi tərپənib əl-ayaq edin! – sonra da üzünü K.-ya tutdu. – Sən də get, meyxanadan mənim səhər yeməyimi gətir: – doğrudur, hirsindən qışqırırdı, ancaq sözlərində müəyyən yumşaqılıq duyulurdu, lap elə “sən” deyə müraciət etməsində də, K. deyilənə əməl etməyə hazır idi, lakin müəllimin son sözü-nü eşitmək üçün dedi:

- İşdən çıxmışam axı.
 – Çıxmısan, çıxmamısan, səhər yeməyimi gətir, – müəllim dedi.
 – Çıxmışan, çıxmamışam, mən elə bunu bilmək istəyirəm. – K. cavab verdi.
 – Nə sayıqlayırsan? – Müəllim soruşdu. – Çıxarılmadığını qəbul elədin ki?!
- Sizi korşaltmaq üçün bu yetər bəyəm? – K. soruşdu.
 – Mənə yetməz, – müəllim dedi, – buna tam arxayın ola bilərsiniz, amma nədənsə kəndxudaya yetir. İndi isə qaç, yoxsa gerçəkdən qovaram.

K. sevindi, deməli, müəllim kəndxudayla danışmış, ya bəlkə, heç danışmayıb, yalnız fikrini qabaqcadan görüb və ona uyğun hərəkət edib, bu isə K.-nin xeyrinəydi. K. səhər yeməyinin dalınca tələsmək istəyirdi ki, müəllim dəhlizdən onu səsləyib geri çağırdı; ola bilsin, belə özəl əmrlərlə K.-nin üzüyalılığını yoxlamaq istəyirdi ki, gələcəkdə ona uyğun hərəkət etsin, ola da bilsin, yenə əmr vermək azarı tutmuşdu və K.-ni tələsik qaçırdıb sonra bir kəlməylə süfrəçi kimi geri döndərməkdən həzz alırdı. K. da öz növbəsində başa düşmüşdü ki, hər şeyə tabe olduqca müəllimin quluna, qapazaltısına çevrilə bilər, lakin müəyyən həddə qədər onun şiltaqlığına dözmək istədi, çünki göründüyü kimi, müəllim onu işdən götürə bilməmişdisə, hər halda, yeyib-içdiyini burnundan götürə bilərdi. Amma K. məhz indi bu yerin, bu işin üstündə həmişəkindən daha çox əsirdi. Hansla söhbət onda yeni, görünməmiş, tamam əsassız, lakin bununla belə, unudulması mümkün olmayan ümidlər doğurmuşdu; bu ümidlər, az qala, hətta Barnabasa bəslənənləri də kölgədə qoyurdu. Əgər onların arxasına düşüb getsəydi – başqa cür edə də bilməzdi – gərək bütün gücünü toplayaydı, heç nəyin – nə yeməyin, nə mənzilin, nə kənd üsuli-idarəsinin, hətta Fridanın özünün də qayğısını çəkməyəydi: əslində isə, hər şey Fridanın başındaydı, yerdə qalanların hamısı onunla sıx bağlıydı. Ona görə də Fridanı azca da olsa, ruhlandırın indiki vəzifəsini əldə saxlamağa çalışmalıydı, bu məqsəd yolunda müəllimin şiltaqlığına dözmək onu kədərləndirməməliydi; halbuki başqa vaxtlar belə şeylərə ömründə dözməzdi. Belə şeylər onu o qədər də ağrıtmırdı, həyatın bitib-tükənmək bilməyən iztirabları

içində bunlar adicə halqa idilər, K.-nın can atdıqları ilə müqayisədə heç nəydilər, o, buraya ondan ötrü gəlməmişdi ki, dinc, sayğılı bir ömür sürsün.

Ona görə də bayaq meyhanaya necə tələsirdisə, indi də əmr dəyişən kimi həmin itaətlə otağı sahmana salmağa hazır idi, tək müəllimə uşaqlarıyla gəlib dərslərini keçə bilsin. Amma gərək otağı tez yığışdıraydı, çünki bundan sonra səhər yeməyini gətirməliydi, müəllim həm bərk acmış, həm də bərk susamışdı. K.-nın əldən-ayaqdan getməsinə, yerlərini yığışdırmasına, idman alətlərini çəkib bir qırağa düzməsinə, bir göz qırpımında otağı süpürməsinə, Fridanın səhnəni yuyub təmizləməsinə müəllim xeyli tamaşa etdi. Özlərini oda-közə vurmaları onun xoşuna gəldi; onu da bildirdi ki, qapının ağzına bir qalaq odun yığılıb – K.-nı daha anbara buraxmaq istəmirdi – sonra hədəylə xəbərdar etdi ki, tezliklə qayıdıb yoxlayacaq və uşaqların yanına getdi.

152

Bir müddət səssiz-səmirsiz işləyəndən sonra Frida soruşdu ki, K. niyə indi müəllimin bir sözündən də çıxmır. Sualında canıyananlıq, qayğı duyulurdu, lakin K. qısaca bildirdi: əgər xidmətçi olubsa, gərək vəzifəsini də yerinə yetirsin və ürəyində düşündü ki, müəllimin əmrlərindən, zorakılığından onu qoruyacağına əvvəlcədən söz verən Frida heç nəyə nail ola bilmədi. Araya yenə sükut çökdü, bu xırdaca sorğu-sual K.-nin yadına bir şey də saldı: Frida çoxdandır qəm dəryasına batıb, xüsusilə də Hansla olan söhbətlər zamanı; odunu içəri daşıyanda özünü saxlaya bilməyib narahatçılığının səbəbini soruşdu. Ağır-ağır başını qaldırıb ona baxan Frida cavab verdi ki, elə bir şey yoxdur; sadəcə, sahibəsini xatırlayır, onun bəzi sözlərinin doğru çıxdığını fikirləşir. K. yalnız dərinə varanda qız xeyli tərəddüddən sonra ətraflı cavab verdi, ancaq bu zaman başını döşəmədən qaldırmadı, K.-ya baxmasın deyə, gözlərini yerə dikib qəti irəli getmək istəməyən işin üstündə pəndəmpəndəm qurdalandı. Axırda bildirdi ki, K.-nın Hansla olan söhbətinə əvvəl sakitcə qulaq asırmış, bir-iki kəlmədən sonra diksinib, hər sözün anlamını daha dərinədən başa düşməyə başlayıb, həmin andan etibarən, K.-nın sözlərində sahibənin xəbərdarlığının təsdiqini görüb və daha bu işdən özünü çəkindirə bilməyib, halbuki belə şeyin olacağına hələ də inana bilmirmiş; bütün bunlar üçün o, əlbəttə, sahibəyə

minnətdardır. Ümumi sözlərdən hirsələnən, Fridanın kövrək, gileyli səmindən həyəcanlanmaq əvəzinə, acıqlanan K. – ən çox da ona görə ki, sahibə təzədən işlərinə qarışırdı, xatirələrdə də olsa, qarışırdı, çünki özü şəxsən indiyə qədər heç nəyə nail ola bilməmişdi – qucağındakı odunu yerə atdı, üstündə oturub tam ciddiliklə deyilənlərin izahını tələb etdi.

– Hələ o vaxt, – Frida sözə başladı, – lap ilk günlər, sahibə tez-tez çalışırdı, məndə sənə qarşı dönüklük yaratsın, yox, demirdi ki yalan danışırısan, əksinə, deyirdi uşaq kimi ürəyi açıqsan, amma təbiətin bizimkindən elə fərqlənir ki, sən lap açıq danışsan da, inanmaq üçün özümüzü çətin məcbur edə bilirik və yaxşı rəfiqələrdən kimsə bizi əvvəlcədən xilas etməsə, acı təcrübəmizdən sonra inanası olarıq. İnsan sərrafı ola-ola onun özünün də büdrəmələri olub. Lakin meyhanada səninlə axırıncı söhbətdən sonra mən yalnız onun sözlərini təkrarlayıram, sənin qarnının altına bələd olub, daha onu ömründə aldada bilməzsən, niyyətini nə qədər gizli saxlamağa çalışsan da, bacarmazsan. Amma sən heç nə gizlətmirsən axı, bunu o, həmişə deyirdi, sonra bir şeyi də əlavə etdi: çalış, imkan düşsən kimi ərinin danışmalarına qulaq ver, elə-belə, üzdən yox, dərindən qulaq ver, gerçəkdən. O özü də belə edib və gör mən barədə nələri ortaya çıxarıb: özünü mənə ona görə calaşdırmısan ki – bu axmaq söz onun ağızından çıxıb – təsadüfən sənin rastına çıxmışam, xoşuna gəlmişəm və sən aşxanada işləyən qızları hər yetənin ağışına atılanlardan sayırısan. Bir də ki, mehmanxana sahibindən öyrəndiyinə görə, sən hansı səbəbdənsə o vaxt orada gecələmək istəmişən, bura çatmaq üçün də məndən başqa ayrı yol görməmişən. Bunlar da həmin gecə mənə sənə aşna etməyə kifayət imiş; daha çox irəli getmək üçünsə daha çox lazım olub, bu məqsədlə də Klammı seçmişən. Sahibənin dediyinə görə, sənin Klammıdan nə istədiyini bilmir, bircə orasını deyir ki, mənə tanıyana qədər də sən Klammın yanına düşməyə beləcə can atmısan. Fərq təkcə onda olub ki, əvvəllər ümidini itirmişəmmiş, indi isə mənim sayəmdə tezliklə, hətta bir az ağılla, doğrudan da, Klammın yanına düşmək üçün etibarlı bir vasitə tapdığını düşünürsən. Bu gün sən deyəndə ki, mənə tanıyana qədər burada çaşıb-qalmısanmış, dəhşət mənə bürüdü, amma gedərgi qorxu ydu, dərin kökü yox idi. Bəlkə də,

bunlar elə sahibənin dediyi həmin sözlər idi, ona görə; o da deyirdi ki, məni tanıyandan bəri sənin hərəkətlərində müəyyən bir məqsəd duyulur. Bu ondan irəli gəlir ki, mənim simamda sən Klammin aşnasını çırpışdırıb əlində girov saxladığını və onu yüksək qiymətə dəyişdirəcəyini güman edirsən.

154

Dediyinə görə, sənin əlləşib-vuruşmağının yeganə məqsədi Klammlla bu qiymət barədə sövdələşməkdir. Hər şey mənim yox, qiymətin başında olduğuna görə, guya, sən mənim xətrimə deyil, həmin qiymətin xətrinə hər cür güzəştə getməyə hazırsan. Ona görə də mənim mehmanxanada iş yerimi itirməyimin, “Körpüyə” meyxanasını tərk etməyimin, ağır xidmətçi işini yerinə yetirəcəyimin sənə qəti isti-soyuğu yoxdur. Mənə nəvaziş göstərmirsən, heç düzəməlli vaxt da ayırmırsan, köməkçilərin ümidinə qoyub istədiyini yerə gedirsən, qısqanclıq deyilən şey bilmirsən, sənin yanında yeganə qiymətim ondadır ki, Klammın aşnası olmuşam, özün də dərk eləmədən çalışırsan Klammı unutmayım ki, axırda – son məqsəddə çatanda müqavimət göstərməyim; sən həm də sahibəyə qarşı vuruşursan, özün də bilirən ki, məni sən əlindən yalnız o çıxara bilər, buna görə də mübahisəni şışirdib göylərə qaldırdın, nə var, nə var meyxanadan çıxanda məni də özünlə götürəsən; məndən asılı olsa, istənilən vəziyyətdə səni tərk etməyəcəyimə bir qırıq da şübhən yox idi. Klammlla danışıqları ölçüb-biçirsən; qoyduğun qiyməti alandan sonra hər şeyə hazırsan; Klamm məni istəsə, qaytaracaqsan; istəsə ki, yanımda qalasan, qalacaqsan; istəsə məni qovasan, qovacaqsan; sən hələ mərəkə açmağa da hazırsan; xeyrinə olsa, özünü elə aparacaqsan ki, guya sevirən, bununla da onun mənə olan laqeydliyini sındıracaqsan. Ya da çalışıb özünün miskinliyini gözə soxacaqsan, onu sevmədiyimi etiraf etdiyimi də – etiraf etmişəm axı – çatdıracaqsan, xahiş edəcəksən ki, məni yenidən qəbul etsin, əlbəttə, qoyulan qiyməti ödəmək şərtiylə; bunların heç biri köməyə gəlməsə, K. ailəsinin adından, sadəcə, ləliyəcəksən. Sahibənin dediyinə görə, elə ki görəcəksən, hər şeydə, gümanlarında da, ümidlərində də Klamm barədə təsəvvürlərində də, onun mənə qarşı münasibətində də yanılmısan, – onda mənim üçün cəhənnəm əzabları başlanacaq, çünki onda qazandığın

təkcə mən olacam, onda sən bu qazanla üz-üzə qalacaqsan və eyni zamanda, görəcəksən ki, belə qazancın bir qara qəpiklik qiyməti yoxdur, bundan sonra da mənimlə necə lazımdır, elə davranacaqsan, çünki səndə sahibkarlıq hissindən başqa ayrı duyğu olmayacaq.

K. dodağını büzüb həyəcanla qulaq asırdı, altındakı odun şələsi diyirlənirdi, kişi, az qala, sürüşüb döşəməyə yıxılacaqdı. Fikri tamam dağılmışdı; yalnız indi ayağa durdu, kürsüyə əyləşdi, Fridanın əlindən tutdu, qız əlini yüngülcə geri çəkmək istədi, axırda K. dilləndi:

– Dediyn sözlərin içindən səninkiləri sahibəninkindən ayırd edə bilmədim.

– Hamısı sahibənin fikriydi, – Frida dedi. – Sözlərinə qulaq asdım, çünki ona hörmətim var; ancaq həyatımda ilk dəfə onun fikriylə oturub-durmam. Dedikləri mənə həddən artıq cılız, bizim münasibətlərimizdən çox-çox uzaq göründü, daha çox söylədiklərinin tərsini doğru hesab elədim. Səninlə keçirdiyim ilk gecənin tutqun səhərini yadıma saldım, qarşımda diz çöküb elə baxırdın, deyərdin, hər şey alt-üst olub. Sonra iş, doğrudan da, elə gətirdi ki, nə qədər çalışıb-çapalasan da, sənə kömək edə bilmədim, əksinə, mane oldum. Mənim ucbatımdan sahibə sənin düşməninə, özü də hələ indiyə qədər qiymətləndirə bilmədiyən güclü düşməninə çevrildi; mənim ucbatımdan başın bəlalər çəkdi, iş yeri üçün əlləşib-vuruşdun, kəndxudayla çəkişmədə uduzdun, müəllimə boyunəti oldun, köməkçilərin həngamələrinə dözdün, ən pisi də o oldu ki, Klammın əleyhinə getdin. İndi də can atıb yanına düşmək istəməyin, onunla barışmaq cəhdin ağılsızlıqdan başqa bir şey deyil. Mən də öz-özümə fikirləşdim; bunların hamısına, təbii ki, məndən yaxşı bələd olan sahibə hər gün qulağıma oxumaqla mənə ən ağır özünüdanlaqdan qorumaq istəyirmiş. Niyyəti yaxşı olsa da, havayıcı cəhd edirmiş. Sənə olan sevgim hər şeyə qalib gəlirmiş, sənənin də irəliləyişinə kömək edərmiş; burada olmasa da, haradasa başqa yerdə; bu sevgi öz gücünü artıq bir dəfə sübuta yetirib, səni Barnabasların çəngindən xilas edib.

– Deməli, o vaxt sən sahibəyə etiraz edib bunları demisən? – K. soruşdu. – Bəs o vaxtdan bəri nə dəyişib axı?

– Bilmirəm, – deyib Frida K.-nin əlinə baxdı. K. onun əlindən tutmuşdu, – bəlkə də, heç nə dəyişməyib; sən beləcə böyrümdə oturub sakit-sakit soruşanda mənə elə gəlir ki, heç nə dəyişməyib. Həqiqətdə isə, – əlini K.-nin əlindən çəkdi, düz onun qabağında oturub ağladı. Heç əlləri ilə üzünü də örtmədi, elə ağladı ki, sanki, öz halına ağlamır, ona görə də gizlətməyə ehtiyac duymur, əksinə, sanki, K.-nin xəyanətinə ağlayır və sifətindəki fəryadı ona göstərmək istəyir, – həqiqətdə isə oğlanla danışdığını eşidəndən bəri hər şey dəyişib. Söhbətə necə məsumluqla başladın, evdən, oradan-buradan hal-əhval tutdun; elə bildim, aşxanaya gəldiyin ilk gündür, elə mehriban, elə səmi-miydin ki; elə bildim, uşaq kimi vurnuxub gözlərinlə mənə axtarırsan. Bu görüş oradakından heç nəylə seçilmirdi, ürəyimdən keçdi ki, kaş sahibə burada olaydı, sənə qulaq asaydı, görəydim, onda öz fikrində qala biləcəkmidi? Amma sonra, heç bilmirəm, birdən necə oldu, oğlanla hansı niyyətlə danışdığını hiss elədim. Qılığına girib asanlıqla qazanıla bilməyən inamını qazandın ki, sonradan maneəsiz-filansız mətləb üstünə gələsən; getdikcə artıq hər şeyi anladım. Sənin mətləbin, məqsədin qadın idi. Həmin qadına görə qayğılanıb danışmağından açıq-aşkar alver məramı duyulurdu. Sən o qadını ələ gətirməmiş aldatdın. Sözlərindən təkcə keçmişimi yox, həm də gələcəyimi dinlədim; mənə elə gəldi ki, sahibə yanımda oturub hər şeyi başa salır, mən də bütün gücümü toplayıb onu özümdən kənarlaşdırmaq istəyirəm, lakin belə bir cəhdin ümitsizliyini görürəm və sanki, əslində, aldanılan – mən heç ömrümdə aldanılmamışam da – artıq mən deyiləm, həmin o yad qadındır. Sonradan canımı dişimə tutub Hansdan soruşanda ki, nə olmaq istəyir və o deyəndə ki, sən olmaq istəyir, yəni uşağın tamamilə sənin təsirini altına düşdüyünü görəndə anladım ki, indi burada oturub yoldan çıxarılan bu gözəl oğlanla o vaxt aşxanadakı mənim aramda, görə-sən, elə böyük fərq varmı?

– Hamısı, dediklərinin hamısı, – danlağa vərmiş eləmiş K. özünü ələ alıb dilləndi, – haradasa düzdür; yalanlığına yalan deyil, amma qərəzlidir. Hamısı sahibənin, düşmənin sözləridir. Lap desən də ki, öz fikrindir, bununla ürəyimi soyuda bilməyəcəksən. Amma nəsihətli sözlərdir,

sahibədən bəzi şeyləri öyrənmək olarmış. Mənə canı yanmasa da, hər halda, bunları deməyib; belə bir silahı sənə, yəqin, o ümidlə etibar edib ki, dar gündə, ya da həlledici anda ondan mənə qarşı istifadə edəsən. Əgər mən səni yoldan çıxarmışamsa, deməli, o da səni yoldan çıxarır. İndi isə, Frida, özün fikirləş: hər şey sahibənin dediyi kimi dübbədüz olsaydı belə, bunu yalnız o halda pis sayardın ki, mənə sevməyəydin. Onda, doğrudan da, yalnız onda əl alınardı ki, səni müəyyən niyyətlə, hiyləylə ələ keçirmişəm, bu qazanışla alver etmək istəmişəm. Bəlkə, o vaxt qarşıma daha bir məqsəd qoymuşam, səndə mərhəmət oymatmaq üçün Olqa ilə qol-qola tutub içəri girmişəm; günahlarım içərisində bunu da sadalamağı sahibə niyə unudub görəsən? Amma o alçaq hərəkət olmayıbsa, yırtıcı heyvan o vaxt səni pəncəsinə keçirməyibsə, əksinə, o, sənə yaxın gəlmiş kimi, sən də ona yaxınlaşmışsansa və biz bir-birimizi tapıb bu dünyadan əl götürmüşüksə, bəs onda necə olsun, Frida? Axı onda ikimiz də eyni cür hərəkət etmiş oluruq; mən burada heç bir fərq görmürəm, belə fərqi yalnız düşmən qoya bilər. Bu, işlərimizin hamısına aiddir. Elə Hansla söhbətə də. O danışıqdan çıxardığın nəticələri həssaslığına salıb, əslində, xeyli şişirdisən, fikirlərimizin Hansla üst-üstə düşməməsi hələ o demək deyil ki, aramızda ziddiyyət var, bundan başqa, fikir ayrılığımız heç də onun gözündən yayınmadı, nədir, yoxsa suyu üfürə-üfürə içən bu kişi qırığını dəyərləndirmirsən, lap bir şey hiss etməsə də, mənə, bundan heç kəsə xəttər toxunan deyil.

– Az qalır, adam başını itirsin, K., – deyib Frida kökünü ötürdü. – Düzdür, sənə olan inamımı itirməmişəm, sahibənin səpdiyi inamsızlıq toxumu məndə az-çox cücərməyə başlayıbsa, onun da kökünü kəsərəm, qarşında diz çöküb üzr istəyəyəm, hərdən acı sözlər desəm də: məgər indiyə qədər həmişə belə etməmişəmmi?! Ancaq bircə şeyi düz deməliyik ki, çox işi məndən gizlədirsən; gah gəlirsən, gah gedirsən, mən də bilmirəm, haradan gəlib hara gedirsən. Bayaq Hans qapını döyəndə hətta hansı səbəbdənsə zəhləm getdiyi Barnabasın adını çağırırdın. Kaş mənə də bircə dəfə belə əzizləyib çağırıydın! Əgər sən mənə inanmırsansa, onda bəs niyə məndə sənə qarşı inamsızlıq yaranmasın; onda mən tamamilə sahibənin təsiri altına

düşməməmi və sən öz hərəkətlərinlə onun haqlı olduğunu təsdiqləmərsənmi? Demirəm ki, hər şeydə təsdiqləyirsən; məgər qulluqçuları mənə görə qovmadınmi? Ax, kaş birçə onu da biləydin ki, tutduğun işlərin, dediyin sözlərin hamısında, lap mənə əzab versə də, əlləşib-vuruşub yaxşı bir şey tapmaq istəyirəm...

– Hər şeydən əvvəl, Frida, mənim səndən zərrə qədər gizlin işim yoxdur. – K. dedi. – Gör sahibənin məndən necə də zəhləsi gedir, səni necə də əlimdən çıxarmağa çalışır, bunların hamısını hansı çirkin yollarla həyata keçirir, sən necə də ona tabe olursan, necə də sözünə baxırsan! De görüm, axı nəyi səndən gizlədirəm? Klammin yanına düşmək istəyirəm, bunu bilirsən, bu işdə mənə kömək etmərsən və mən məqsədə təkcanıma çatmaq istəyirəm, bunu da bilirsən, indiyə qədər məramıma yetişə bilmirəm, bunu da öz gözlərinlə görürsən. Doğrudan da, məni dəfələrlə alçaldan bəhrəsiz çapalarımı danışmaqla özümü bir də mi alçaldım? Düşmə döyüm ki, Klammin kirşəsinin yanında sitilləyə-sitilləyə günortadan axşama qədər əbəs yerə gözləmişəm? Bu cür şeyləri bir daha yada salmıram, gülə-gülə yanına tələsirəm, sən də hamısını indiyə qədər qarnında saxlayıb, indi hədəylə üzümə çırpırsan. Barnabası deyirsən! Elədir, gözləyirəm. Klammin çapanıdır; onu bu vəzifəyə mən qoymamışam ki?!

– Yenə Barnabas! – Frida səsini qaldırdı. – Qəti inana bilmərəm ki, ondan yaxşı çapar olsun.

– Bəlkə də, haqlısan, – K. dedi, – amma mənə göndərdikləri budur.

– Daha pis, – Frida cavab verdi, – onda özünü daha çox qorumalısan.

– Təəssüf ki, indiyə qədər əlimə bəhanə verməyib, – K. qımışa-qımışa dedi. – Az-az gətirdiyi xəbərlərin də bir əhəmiyyəti olmur, lakin əsas dəyəri ondadır ki, birbaşa Klammin yanından gəlir.

– Bəri bax, – Frida dedi, – belə çıxır, heç Klammin da sənə əsas məqsədin deyil, bəlkə, məni də ən çox narahat edən elə budur. Həmişə məndən yan ötüb Klamma çatmaq istəməyin, onsuz da, yaxşı deyildi, indi isə Klamma çatmaq lap pisin pisidir, belə şeyi heç sahibə də təsəvvürünə gətirə bilməzdi. Sahibənin dediyinə görə, sən Klamma

olan ümidlərinin boşa çıxdığına tam əmin olan günü mənim xoşbəxtliyimə, şübhəli, amma gerçək xoşbəxtliyimə son qoyulacaq. İndi heç o günü də gözləmirsən; balaca bir oğlan uşağı özünü qəflətən içəri salır, sən də başlayırsan onunla bərabər anasının yolunda əlləşməyə, elə bil, ölüm-dirim mübarizəsi aparırsan.

– Hansla olan söhbətimi düzgün başa düşmüşsən, – K. dedi. – Doğrudan da, elədir. Yəqin, keçmiş yaşamım sənin üçün o qədər mənasızlaşıb ki (əlbəttə, sahibədən başqa, onu bura qatmaq olmaz), irəliləyiş uğrunda necə mübarizə aparmaq lazım gəldiyini unutmusan. Özü də həyatın alt qatından baş qaldırıb yüksəlmək istəyəndə. Bilmirsən, hər şeydən necə yarınmaq olar? Adama az-çox ümid verən nədir? Hansın anasının qəslrlə əlaqəsi var, ilk dəfə təsadüfən çaşıb Lazeməngilə düşəndə bunu mənə özü deyib. Ondan məsləhət, ya da kömək istəməkdən yaxşı nə ola bilər, sahibən Klammıdan gələn bütün maneələrə bələddirsə, o qadın da, yəqin, bu maneələrin yolunu bilir, axı özü də həmin yolu keçib gəlib.

– Klammın yolunu? – Frida soruşdu.

– Əlbəttə, Klammın yolunu, özgə hansı yol ola bilər! – deyib ayağa sıçradı. – İndi isə vaxtdır, gedim naharı gətirim.

Frida belə münasibətlərə uyuşmayan bir ısrarla xahiş etdi ki, hələ getməsin, sanki, onun qalması bayaqdan söylənilən təsəllini təsdiq edəcəkdi. Lakin K. müəllimi xatırladıb hər an şaqçılıyla, davayla açıla bilən qarını göstərdi, söz verdi ki, tezliklə qayıdacaq, qoy o gələnə kimi heç sobanı da yandırməsın, gəlib özü qalayar. Axırda Frida susub təslim oldu. K. bayırda qarı yara-yara yeriyəndə – yol çoxdan kürünüb təmizlənməliydi, qərribə də olsa, iş qəti irəli getmək istəmərdi – yorulub əldən düşmüş köməkçilərdən birini barmaqılıqdan asılan gördü; bəs o birisi haradaydı? Deməli, K., ən azı, birinin dözümlünü sındıra bilməmişdi! Buradakı, görünür, daha ciyərli oğlanmış; bunu ondan da görmək olardı ki, K. gözünə sataşan kimi yenə vəhşətək qollarını qucaqlayıb qaş-gözünü oynatmağa başladı. “Bu dözümlü hər adama nümunə ola bilər!” – deyib K. bir şeyi də əlavə etdi. – “İnsan belə dözümlə donub barmaqılığa yapışar”. K.-nin xarici görkəmi, yumruqlarını düyünləyib onu hədələməsi

köməkçinin yaxınlaşmaq ümidini qırdı, qorxa-qorxa bir xeyli də geri çəkildi. Elə bu vaxt Frida, K. ilə şərtləşdikləri kimi, sobanı qalamazdan qabaq havanı dəyişmək üçün pəncərələrdən birini açdı. Köməkçi həmin dəqiqə K.-dan əlini üzdü, sürünə-sürünə pəncərəyə yaxınlaşdı, sanki, onu maqnit kimi nəsə özünə çəkirdi. Köməkçiyə rəğbətdən qızın üzgözü əyildi, ələcsiz adamlar tək yalvarışla K.-ya baxıb pəncərədən əl elədi – bilmək olmadı, etiraz, yoxsa salam işarəsiydi, – belə şeylə köməkçini azdırmaq olmazdı, yaxınlaşmağına davam edirdi. Frida tələsik pəncərənin çöl qatını bağladı, lakin arxasından çəkilmədi, əlini cəftənin üstünə qoyub boynunu bükdü, gözlərini geniş açıb donuq-donuq gülümsədi. Görəsən, bilirdimi ki, bu hərəkətiylə köməkçini ürküdüb qovmaqdan çox, ona gəl-gəl deyirdi? Lakin K. bir də arxaya baxmadı, işini tələsik görüb tezcə geri qayıtmağı hər şeydən üstün tutdu.

ON DÖRDÜNCÜ FƏSİL

Axşama yaxın hava qaralmışdı. K. axır ki, bağa gedən yolun öhdəsindən gəlmişdi, qarı yolun hər iki tərəfinə yığmış, üstündən tapdayıb bərkitmişdi, nəhayət, bugünkü işini başa vurmuşdu. Bağa girən qarının ağzında dayanmışdı, bu ətrafda özündən başqa heç kəs yox idi. Bir neçə saat əvvəl köməkçini qabağına qatıb xeyli qovmuşdu; indi haradasa bağın içində, ya da daxmalardan birində gizlənmışdi, daha gözə dəymirdi, o vaxtdan heç buralara da hərlənmirdi. Frida evdəydi, ya pal-paltar yuyurdu, ya da Qızanın pişiyini çimizzirdi; Qızanın bu işi Fridaya tapşırması ən böyük ehtiram əlamətiydi, hər halda, iyrənc, nanəcib işiydi, əgər Qızaya yarınlamaqla, müxtəlif xidmətlərdə hər imkandan istifadə edəcəklərini məsləhətləşməsəydilər, Fridanın bu işə yaxın durmasına K. ömründə razı olmazdı. Balaca uşaq ləyənini K.-nın damdan endirməsinə, suyu qızdırmaqlarına və nəhayət, pişiyi təknənin içinə qoymalarına Qıza məmnun-məmnun tamaşa etmişdi. Sonra pişiyi tamam Fridanın öhdəsinə buraxıb getmişdi, çünki K.-nın birinci axşam tanış olduğu Şvarser gəlib çıxmış, həmin axşam canına çökən qorxuyla, məktəb xidmətçisinə layiq

ölçüsüz bir ikrahla onu salamlayıb Qıza ilə o biri sinif otağına yollanmışdı və onlar indiyə qədər oradan çıxmamışdılar. “Körpüyə” meyxanasında K.-ya nağil eləmişdilər ki, qalabəyinin oğlu Şvarser Qızaya məhəbbətindən uzun müddətdir kənddə yaşayır, əlaqələrini işə salıb bir şeyə də nail olub: icma onu müəllimə köməkçi verib, bu vəzifəsindən də, əsasən, onda istifadə edir ki, Qızanın bir saatını da buraxmır, uşaqların içində partada oturur, ya da kürsüdə Qızanın ayaqları altında. Bu münasibət heç kəsə mane olmur, uşaqlar çoxdan öyrəşiblər, bir də, bəlkə, ona görə belədir ki, Şvarser nə uşaqlara yaxınlaşır, nə də onları başa düşür, demək olar, onlarla heç danışmır da, Qızanı yalnız idman dərslərində əvəz edir, başqa vaxtlarsa onunla birgə nəfəs almağına, onun yaxınlığında dolanıb istisinə qızındığına görə Allahına şükür edir. Ən böyük zövqü Qızanın yanında oturub dəftərləri yoxlamaqdan alırdı.

Bu gün də həmin işlə məşğul idilər, Şvarser bir qalaq dəftər gətirmişdi, müəllim də öz yoxlama işlərini onlara tapşırmışdı, onun üçün də K. onları qaranlıq düşənə qədər baş-başa verib masa arxasında işləyən gördü, indi orada iki şam oləziyirdi. Onları bir-birinə bağlayan bu sevgi həm çox ciddi, həm də çox səssiz-küysüz idi; hər şey Qızadan başlayırdı, hərdən quduzlaşan ağır təbiəti bütün bənd-bərəni aşırırdı, özü isə başqa vaxtlar özgülərinin buna bənzər hərəkətinə qəti dözməzdi; beləliklə, işdə şaqraq Şvarser də ona təslim olardı, asta yeriyyət, asta danışar, çox vaxtsa susardı; amma görürdün ki, bütün bunların əvəzində, əməllicə mükafatı da olurdu, Qızanın sadə, səssiz iştirakıyla. Belə halda qız onu, bəlkə də, heç sevmirdi; hər halda, girdə, bozumtul, donuq, yalnız bəbəkləri oynayan gözləri belə sualların heç birinə cavab vermirdi; müqavimət göstərmədən Şvarserə dözməsini hamı görürdü, lakin qalabəyi oğlunun sevgilisi olduğunu qız qəti şəninə sığışdırmaq istəmirdi, ona görə də Şvarser ona baxdı-baxmadı, dolu, gonbul gövdəsini fırfıra kimi fırladırdı. Şvarser isə kənddə qalmaqla özünü Qızanın əbədi quluna çevirmişdi, atasının tez-tez onu aparmağa göndərdiyi elçilərinə hirsələnib onları qapıdan elə qovurdu ki, deyərdin, qəsri, oğulluq borcunu bir anlığa yadına salmaları, xoşbəxtliyinə vurulan ən tutarlı, ən sağalmaz yaradır. Əslində isə, nə qədər desən, boş vaxtı

vardı, çünki Qiza onun gözüne yalnız dərsdə, bir də dəftər yoxlayanda görünərdi, bunu da, təbii ki, hansı məramlasa etməzdı, əksinə, dincliyi, tənhalığı hər şeydən üstün tutardı, görünür, ona görə də evdə tək qalıb taxtın üstündə yayxananda özünü tam azad sayardı, pişiyi də həmişə yanında uzanardı və ona qəti mane olmazdı, çünki yerindən güclə tərpnənə bilirdi. Beləliklə, Şvarser günün əksər hissəsini avara-avara vurnuxardı, amma bu da ürəyincə olardı, nədən ki, çox vaxt bu imkandan istifadə edib, Qizanın yaşadığı Lovenqasse küçəsinə gedər, orada çardaq otağına qalxar, həmişə bağlı qapının arxasında dayanıb içərini dinşəyərdi, otaqda tam sakitlik olduğuna əminlik qazandıqdan sonra isə tələsik aradan çıxardı. Belə yaşam yolunun sonucları bəzən özünü təzədən baş qaldırmış məmur lovğalığının gülünc oyanışında – amma bircə dəfə də olsa, Qizanın yanında yox – göstərirdi, halbuki belə təkəbbür indiki durumunda ona qəti yaraşmırdı; adətən, çox vaxt bu, həddən artıq pis nəticələnirdi, K. özü də keçən dəfə bunun şahidi olmuşdu.

Təəccüblüydü, ən azı “Körpüyə” meyxanasında söhbət, daha çox gülməli, maraqlı şeylərdən getsə də və Qiza həmişə diqqət mərkəzində dursa da, Şvarserdən müəyyən hörmətlə danışırdılar. Amma köməkçi müəllim Şvarserin özünü K.-dan ağıllı sayması, hər halda, tam ədalətsizlik idi, çünki onda ağıl deyilən şey yox idi; müəllimlər, xüsusilə Şvarser kimiləri üçün məktəb xidmətçisi elə vacib şəxslərdən sayılırdı ki, beləsinə cəza çəkmədən hörmətsizlik etmək olmazdı və əgər bu hörmətsizlik vəzifə baxımından edilərdisə, onda gərək, ən azı, qarşı tərəfin uyğun cavabına da dözəydin. K. imkan tapdıqca bu barədə düşünməyə çalışırdı, həm də Şvarser elə ilk axşamdan yanında suçlu qalmışdı, sonrakı günlər onun K.-nı bu cür qarşılmasına, əslində, haqq qazandırsa da, suçu qəti azalmamışdı. Burada bir şeyi də unutmaq olmazdı: həmin qarşılama sonrakı hadisələrə, bəlkə də, müəyyən yön vermişdi. Şvarserin sayəsində elə ilk saatdan tamam təsadüfən bütün üsulidaranın diqqəti bu kənddə nə tanış, nə sığınacaq yeri olan, yolun yorub əldən saldığı, saman kisəsinin üstündə uzanıb hər cür məmur hücumuna məruz qalan köməksiz K.-ya yönəlmişdi. Həmin gecəni qalmaqlasız ötüşsəydi, hər

şey başqa cür alınardı, K. sakit, pünhan ötüşə bilərdi, hər halda, heç kəs ondan şübhələnməzdi, ən azı, yolçu kimi bir günlüyə onu evə buraxmaqdan çəkinməzdilər; onun gərginliyini, güvənliyini görə bilərdilər, haqqında qohum-qonşuda söz-söhbət gedərdi, bəlkə də, lap elə nökr kimi haradasa bir sığınacaq tapardı. Əlbəttə, üsuli-idarənin nəzərindən yayına bilməzdi. Doğrudur, burada əsaslı bir fərq də olmalıydı: bir var, yuxarıların xoşlamadığı Şvarser gecənin tən yarısı mərkəzi idarəni, ya da telefonun başında oturan adamı qondarma itaətlə, lakin ısrarlı tələblə ani qərar çıxarmaq üçün girinc edə, bir də var, səhərisi K. qəbul zamanı ədəb-ərkanla kəndxudanın qapısını döyə, özünü qərib yolçu kimi təqdim edə, icma üzvlərindən kiminsə evində bir gecəliyə qonaq qaldığını, bəlkə də, sabah çıxıb gedəcəyini deyər; ola bilsin, onda bəxti də gətirəcəkdə, burada bir iş də tapacaqdı, əlbəttə, bir neçə günlüyə, çünki deyəcəkdə ki, çox qalmaq fikri yoxdur. Şvarser olmasaydı, ya belə, ya da buna bənzər bir şey alınardı. İdarə də sonralar vəziyyətlə tanış olardı, arxayın vaxtı, öz adı qaydasıyla, daha qarşı tərəfin onu qısnamasıyla yox, çünki belə şeyi, deyəsən, qəti xoşlamırdılar. K. bunların heç birində təqsirli deyildi, bütün günah Şvarserdəydi, lakin o, qalabəyinin oğluydu, özünü zahirən tərbiyəli aparırdı, deməli, bütün suçlar K.-nin boynuna yüklənməliydə. Gülünc də olsa, bəs səbəbi? Bəlkə, səbəb Qızanın həmin gün düşkün əhvali-ruhiyyəsi olub? Şvarser də bütün gecəni yatmayıb, aralanıb ki, dərini K.-nin üstünə dağıtsın.

Əlbəttə, digər tərəfdən, deyilməlidir ki, K. Şvarserin bu hərəkətlərinə minnətdar olmalıdır. O şeyə ki K. heç vaxt çatmayacaqdı, çatmağa ürək etməyəcəyi o şeyə ki idarə qəti razılıq verməyəcəkdə, ona Şvarserin hərəkəti nəticəsində nail oldu, idarə qəti qoymazdı ki, K. elə lap başlanğıcdan birbaşa, açıq-aşkar idarəylə göz-gözə gəlsin, hər necə də olsa, onunla əlaqə yaratsın. Amma bu, ona heç də yüngül başa gəlmədi, doğrudur, onu yalan söyləməkdən, xəlvəti işlərdən azad etdi, lakin həm də kəsərdən saldı, hər halda, mübarizliyini kütləşdirdi, bu baxımdan xeyli məyuslaşdırı bildi; K. özlüyündə etiraf etdi: üsuli-idarəylə aralarındakı fərq elə böyükdür ki, mümkün olan hiylə, kələk də məsələni, qismən, onun xeyrinə yönəldə bilməz. Ancaq bu,

adi bir fikir idi, bununla o, özünə təsəlli verirdi, Şvarser yenə də suçluluğunda qalırdı, o vaxt ziyan vurmuşdu, bəlkə, indi kömək edə bildi; belə bir yardıma K.-nın indi də ehtiyacı var, lap xırda məsələlərdə də, ilk addımlarda da; çünki, deyəsən, Barnabas da ondan üz döndərmişdi.

Fridanın xətrinə K. bütün günü tərəddüd etdi: Barnabasgilə gedib məsələni öyrənsin, ya öyrənməsin; onu Fridanın gözü önündə qəbul etməmək üçün bütün günü çöldə-bayırda əlləşdi, işdən sonra da bir müddət qalıb gözlədi, lakin Barnabas gəlib çıxmadı. Bacılarının yanına getməkdən başqa ayrı çıxış yolu qalmadı, bir-iki dəqiqəliyə, yalnız qapıdan soruşub geri qayıdacaqdı. Kürəyi qara sancıb tərpendi. Barnabasgilə təngnəfəs çatdı. Qapını azca döyəndən sonra dartıb açdı, içəridəkilərə məhəl qoymadan soruşdu:

164

– Barnabas hələ gəlib çıxmayıb? – Yalnız indi gördü ki, Olqa burada yoxdur; qocaların hər ikisi yenə də qaranlıq, uzaq küncə qoyulmuş masanın arxasında oturmuşdu, qapıda nə baş verdiyini özləri üçün ayırd edə bilməmişdilər, yalnız indi başlarını ağır-ağır bu tərəfə çevirdilər, Amalya da sobanın yanında yorğana bürünüb yatmışdı və K. gözüne sataşan kimi diksinib qalxdı, özünü ələ almaq üçün əlini alnına vurdu. Olqa burada olsaydı, o saat cavab verərdi, K. da çıxıb gedərdi, ona görə də Amalyaya doğru bir-iki addım atıb ona əl verdi, qız onun əlini kirmişcə sıxdı. K. xahiş etdi ki, diksinib ayağa qalxan və harasa tərپənmək istəyən ata-anasını getməyə qoymasın, Amalya da bir-iki kəlməylə onları yoldan saxladı. K. öyrəndi ki, Olqa həyətdə odun yarıq, Amalya isə bərk yorulub – səbəbini demədi – bir az var yerinə girib, Barnabas hələlik çöldən qayıtmayıb, ancaq indicə gələsindir, çünki heç vaxt qəsrdə gecələmir. K. məlumat üçün təşəkkür etdi, indi isə gedə bilərdi, lakin Amalya soruşdu ki, Olqanı gözləmək istəmirmi? Amma, təəssüf ki, K.-nın vaxtı yox idi. Amalya daha sonra öyrənmək istədi ki, o, bu gün Olqayla söhbət edibmi? K. heyratlə inkar edib soruşdu: bəlkə, Olqada xüsusi xəbər var? Amalya yüngülcə pərtləşmiş adam kimi üz-gözünü turşutdu, susub başı ilə razılıq işarəsi verdi – bu açıqca vida işarəsiydi – və təzədən geri, yerinə uzandı. Rahatca uzanıb onu başdan-ayağa süzdü, sanki, K.-nın burada olmasına təəccüblənirdi.

Baxışı həmişəki kimi soyuq, aydın, donuq idi; gözləri bir-başa baxdığı şeyə yönəlməmişdi, əksinə, azca yayınırdı, güclə sezilsə də, şübhə yeri yox idi, bu da adamı əsəbiləşdirirdi; hərəkətlərinin səbəbi, deyəsən, nə zəiflikdən, nə pərtlikdən, nə də qəlbiqaralıqdan idi, sadəcə, tənhalığa can atan və bütün hissələrdən uca dayanan daimi tələbat idi ki, onu da yalnız bu yolla izhar edə bilirdi. K.-nın yadına düşdü: ona elə gəldi ki, bu baxış onu elə birinci axşam heyretləndirmişdi; bəli, bu ailənin ona göstərdiyi çirkin təsirlərin hamısı, çox güman ki, bu baxışın başındaydı, hərçənd özlüyündə heç də çirkin deyildi, əksinə, qürurluydu, qapallığında bir doğruculluq vardı.

– Sən həmişə belə qəmlisən, Amalya, – K. dedi.
– Nədir sənə əzab verən? Deyə bilməzsən? Sənin kimi kəndçi qızını heç yerdə görməmişəm. Bunu mən yalnız bu gün, yalnız indi sezmişəm. Sən bu kənddənsən? Burada doğulub-böyümüsən? – Amalya sualı elə təsdiqlədi ki, sanki, K. tək-cə son sualı vermişdi, axırda isə özü soruşdu:

– Deməli, Olqanı gözləyəcəksən, hə?

– Bilmirəm, niyə səhərdən eyni şeyi soruşursan?

– K. cavab verdi, – Çox qala bilmərəm, nişanlım evdə mənə gözləyir.

Amalya dirsəkləndi, nişanlısından xəbəri yox idi. K. onun adını dedi. Amalya qızı tanımadı. Soruşdu ki, bu nişandan Olqanın xəbəri varmı? K. dedi ki, var, Fridanı onunla bir yerdə görüb, özü də bu cür xəbərler kənddə lap tez yayılır! Amalya inandırmaq istədi ki, Olqa bu barədə heç nə bilmir, eşitsə, dünyanı dağıdacaq, çünki, deyəsən, K.-ya bərk vurulub. Bu haqda açıq danışmayıb, adamayovuşmazdır, amma sevgisini gizlədə bilmir. K. Amalyanın yanıldığını güman etdi. Amalya qımışdı, qəmli görünsə də, bu qımışmaq onun dumanlı qaş-qabağını xeyli açdı, kırımışliyi sındırdı, yadlığı doğmalaşdırdı, sirri açıqladı, indiyə qədər qorunan xəzinənin kilidini sındırdı; doğrudur, onu yenidən geri qaytarmaq olardı, ancaq hamısını yox. Amalya dedi ki, yanılıb-eləmir; hə, hələ çox şeyləri bilir, bilir ki, K.-nın da Olqaya meyli var, Barnabasla xəbər göndərmək bəhanəsilə bura gəlişi də, əslində, Olqaya görədir. Bir halda ki indi Amalya hər şeyi bilir, qoy çəkinib-eləməsin, tez-tez gəlsin. Ona yalnız elə bunu demək istəyirdi. K. başını buladı, nişanlı

olduğunu xatırladı. Deyəsən, Amalya bu nişanlılığa o qədər də məhəl qoymadı, qarşısında dayanmış K.-nin birbaşa təsiri onun üçün daha vacib idi; soruşdu ki, o qızla haçan tanış olub, axı kəndə gəldiyi cəmi bir neçə gündür. K. mehmanxanadakı həmin hadisəni danışdı, Amalya da cavabında qısaca dedi ki, o vaxt onu mehmanxanaya aparmağın qəti əleyhinə olub. Qucağında odun içəri girən Olqanı da özünə şahid göstərdi; soyuq hava Olqanı gümrahlaşdırmış, yanaqları qızarmışdı, ondan şuxluq, sağlamlıq yağırdı, adi hallarda evə qaxılıb oturmuş qızı iş, sanki, tamam dəyişmişdi. Odunu yerə atdı, K.-ni köhnə tanışlar kimi salamlayıb Fridanı soruşdu. K. Amalyayla gözləşdi, lakin o təslim olduğunu boynuna alana oxşamırdı. Bundan bir balaca pərtləşən K. ayrı vaxtlardan fərqli olaraq, Frida haqqında geninəboluna danışdı, məktəbdəki dözülməz şəraitdə ailəni necə yola verməsini təsvir etdi və tezliklə evə getmək istədiyindən tələsiklikdə özünü elə unutdu ki, ayrılan zaman bacılarının ikisini də qonaq çağırırdı. O saatca da qorxub duruxdu, Amalya isə sözünü tamamlamağa aman vermədi, dəvəti əlüstü qəbul etdi; axırda Olqa da ona qoşulmalı oldu. Lakin tezcə görüşüb ayrılmaq fikri K.-nin amanını qırırdı və Amalyanın baxışları altında duruş gətirmədiyindən daha əzilib-büzülmədi, birbaşa bildirdi ki, onları evə çağıranda götür-qoy etməyib, hissə qapılıb və təəssüf ki, indi onu düzgün saymır, çünki Frida ilə Barnabasgilin arasında, hər halda, onun anlamadığı bir düşmənçiliyin olduğunu sezib.

– Düşmənçilik deyil, – Amalya dilləndi, yerindən qalxıb adyalı kürəyinə saldı, – sən deyən, böyük iş deyil, sadəcə, ümumi fikrə qoşulub belə edir. İndi isə get, nişanlının yanına get, görürəm, tələsirsən. Özü də qorxma, gələn deyilik, sadəcə, zarafat idi, acığımdan belə dedim. Sənsə bizə tez-tez gələ bilərsən, bunun üçün heç bir maneçilik yoxdur, həmişə bəhanən var ki, Barnabasdan xəbər öyrənmək istəyirsən. İşini bir şeylə də yüngülləşdirərəm, lap Barnabas qəsrdən xəbər gətirsə də, deyərəm, onu sənə çatdırmaq üçün məktəbə getməsin. Deyərəm, bacarmır, yazıq uşaq ora-bura qaçmaqdan əldən düşüb, işdə özünü tamam üzüb, xəbər tutmaq üçün özün gələrsən.

K. Amalyanı bu qədər çox, bu qədər ardıcıl danışan görməmişdi, qabaqkılara nisbətən nitqi də tamam dəyiş-

mişdi, nəşə bir təkəbbür duyulurdu, bunu təkşə K. hiss eləmədi, onun hər hərəkətinə bələd olan bacısı Olqa da sezdi. Olqa əlini qoynuna qoyub xeyli kənarda dayanmışdı, adəti üzrə, qıçları bir-birindən aralıydı, belini bükmüş, gözünü Amalyaya zilləmişdi, o isə yalnız K.-ya baxırdı.

– Yanılırsan, – K. dedi, – əgər fikirləşirsən ki, Barnabası gözləməyim bəhanədir, bərk yanılırsan. İdarədə işimi yoluna qoymaq mənim ən böyük, həm də yeganə arzumdur. Bu işdə də Barnabas mənə kömək edə bilər, başlıca ümidim onadır. Doğrudur, bir dəfə mənə məyus edib, amma bu,, daha çox mənə günahımdan olub, onunkundan yox; ilk anların çəşqinliyindən belə alınıb, onda mən elə bilirdim ki, axşam gəzməyə çıxanda hər şeyi həll edəcəyəm, sonra isə məlum oldu ki, bu qeyri-mümkündür, alınası iş deyil və mən də hər şeyi onun ayağına yazdım. Buna ailəniz, özünüz haqqında söylənilən fikirlər də təsir etdi. Daha hər şey arxada qalıb, mənə, Sizi indi daha yaxından tanıyıram, Siz həttə... – K. düşərli bir söz axtardı, lakin tapa bilmədiyindən ağına gələnlə kifayətləndi, – Siz bu kənddə indiyə qədər tanıdığım adamların, bəlkə də, hamısından rəhmliyə. Amma sən, Amalya, mənə yenə bir məsələdə haldan çıxartdın, qardaşının qulluğuna pis baxmasan da, onun mənə üçün hansı əhəmiyyəti kəsb etdiyini qiymətləndirmirsən. Bəlkə, sən Barnabasın işindən tam hali deyilsən, onda yaxşıdır, onda bağışlamaq olar, yox, əgər halisənsə – mən daha çox buna inanıram – onda çox pis, çünki bu o deməkdir ki, qardaşın mənə aldadır.

– Özünü ələ al, – Amalya dedi, – hali deyiləm, heç nə mənə vadar edə bilməzdi ki, hali olum, dediyin kimi, rəhmliliyimizdən sənə yolunda bəzi işlərə hazır olsam da, heç sənə xətrinə də mənə nəyəsə vadar edə bilməzlər. Qardaşının məsələsi onun öz işidir, istəsəm də, istəməsəm də, bu barədə orada-burada eşitdiklərimdən başqa, heç nə bilmirəm. Olqa isə sənə geniş məlumat verir, çünki o, qardaşının əziz bacısıdır.

Sonra Amalya aralandı, əvvəlcə ata-anasının yanına gedib onlarla nəşə pıçıldışdı, sonra isə mətbəxə keçdi; gedəndə K. ilə vidalaşmadı, elə bil, bilirdi ki, o, burada hələ çox qalacaq, ona görə də sağollaşmağa ehtiyac yoxdur.

ON BEŞİNCİ FƏSİL

168

K. xeyli təəccüblənib ayaq saxladı, Olqa qaqqıldayıb güldü, onu sobanın yanındakı oturacağa tərəf çəkdi, deyəsən, K. ilə burada oturmaq imkanı əldə etdiyinə görə, doğrudan da, sevinirdi, lakin bu, qısqanclığın üstünə kölgə sala bilmədiyi xəfif bir sevinc idi. Onun qısqanclığı, buna görə də hər cür ciddiyətdən uzaq olmağı K.-ya ləzzət verdi; insanı cəzb etməyən, amiranəlik duyulmayan, ürkək-ürkek dincələn ısrarlı mavi gözlərə heyranlıqla tamaşa etdi. Elə bil, Fridanın, sahibənin xəbərdarlıqları onu çəkəndirmək əvəzinə, daha da diqqətli etmiş, zəhnini, düşüncəsini daha da itiləşdirmişdi. K. Olqaya qoşulub güldü, çünki qız onun Amalyaya rəhmli deməsinə yaman təəccüblənmişdi, Amalyada nə xasiyyət desən, tapmaq olardı, tək-cə rəhmlikdən başqa. K. başa saldı ki, tərif, əslində, Olqanın payına düşür, lakin Amalya elə hökmlüdür ki, nəinki yanında deyilənin hamısını özünə götürür, hətta adam istər-istəməz üstünlüyü könüllü olaraq ona verməyə məcbur olur.

– Burası düzdü, – Olqa ciddiləşib dedi, – hələ sən fikirləşdiyindən də düzdür. Amalya məndən də, Barnabasdan da cavandır, amma ailədə hər şeyi o həll edir, yaxşını da, pisi də; doğrudur, hamıdan çox da altını özü çəkir, yaxşının da, pisin də. – Bu, bir az K.-ya mübaliğəli göründü, axı Amalya indicə demişdi ki, qardaşının işlərinə qarışmır, əksinə, Olqanın hər şeydən xəbəri var. – Necə başa salım? – Olqa davam etdi. – Amalyanı nə mən, nə də Barnabas maraqlandırır; əslinə qalsa, ata-anamızdan başqa, heç kəs onun vecinə deyil, gecə-gündüz onların qulluğunda durur; bir az qabaq nə istədiklərini soruşub mətbəxə, onlar üçün xörək bişirməyə getdi, onların xətrinə özünü zorlayıb ayağa durdu, çünki günortadan xəstələnib, ona görə də burada, oturacağın üstündə uzanmışdı. Amma bizi vecinə almasa da, hər ikimiz ondan asılıyıq, sanki, böyüyümüz odur, bütün məsləhətlərinə əməl etməyə hazırıq, ancaq məsləhət vermir, bizi özünə yad sayır. Sən axı insanları tanıyırsan, yad ölkədən gəlmişən; səncə, məgər o, həddən artıq ağıllı deyil?

– Məncə, həddən artıq bədbəxtdir, – K. dedi, – Barnabas çaparlıq edir, Amalya ona pis baxır, bəlkə də, lap nifrət

eləyir, Siz ikinizsə ona hörmət eləyirsiniz, bunu necə başa düşək?

– Barnabasın əlində bir peşəsi olsaydı, bu işdən çoxdan əl çəkərdi, heç özünün də xoşuna gəlmir.

– Məgər püxtələşmiş çəkməçi deyil? – K. soruşdu.

– Elədir, – Olqa cavab verdi, – hərdən Brunsvikin işinə yararır, istəsə, gecə-gündüz işləyib çoxlu pul qazanar.

– Bəs niyə eləmir? – K. soruşdu. – Çaparlıqdan da birdəfəlik canı qurtarardı.

– Çaparlıqdan? – Olqa təəccüblə soruşdu. – Elə bilirsiniz, bu işə qazanc dərdindən girib?

– Ola bilər, – K. cavab verdi. – Axı özün dedin ki, iş xoşuna gəlmir.

– Gəlməyinə gəlmir, amma bunun ayrı səbəbləri var, – Olqa dilləndi, – qəsr qulluğudur axı, hər nədirsə, qəsr qulluğudur, ən azı, belə düşünülür.

– Necə bəyəm, – K. soruşdu, – buna da şübhəniz var?

– Bilirsən? – Olqa dedi, – əslində, yox; Barnabas idarələrə girə bilər, özünə tay qulluqçularla oturub-durur, məmurların çoxunu uzaqdan görür, az-çox vacib məktublar alır, hətta dilcavabı çatdırılası xəbərləri də ona etibar edirlər, bunlar azdır bəyəm? Belə cavan yaşında bu mərtəbəyə qalxmasına fəxr etməyə dəyər.

K. başıyla razılığını bildirdi, daha evə qayıtmaq barədə düşünmürdü, sonra da soruşdu:

– Öz livresi də varmı?

– Pencəyi nəzərdə tutursan? – Olqa soruşdu. – Yox, onu Amalya tikib, hələ çapar olmamışdan qabaq. Amma yaralı yerinə toxunursan. Livre yox, çünki o heç qəsrin özündə də tapılmır, amma idarədən kostyum almalıydı, söz də vermişdilər, lakin bu məsələdə qəsrə çox ləng tərpənilər, ən pisi də odur ki, heç kəs bu ləngliyin nə demək olduğunu bilmir; bunu iki cür başa düşmək olar: ya işi yoluna qoymaq üzrədirlər, ya da onu heç başlamayıblar; ya da, ola bilsin, Barnabası hələ də sınaqdan çıxarmaq istəyirlər. Bundan bir nəticəyə də gəlmək olar ki, iş artıq qurtarıb, hansı səbəbdənsə verdikləri razılığı geri götürüblər və Barnabas heç vaxt ona çatması kostyumu almayacaq. Bu barədə dəqiq bir şey öyrənmək mümkün deyil, olsa da, gərək aradan xeyli müddət keçsin. Burada bir məsəl gəzir,

bəlkə, eşitmisən: idarənin çıxardığı qərarlar cavan qız kimi utancaq olur.

– Yaman deyiblər, – K. bu sözləri Olqadan da ciddi qəbul etdi, – gözəl deyiblər, çıxarılan qərarların qıza ayrı oxşarlığı da olmalıdır.

– Bəlkə də, – Olqa dedi. – Doğrusu, bununla nəyə işarə etdiyini bilmirəm. Bəlkə, tərfi nəzərdə tutursan. Amma idarə geyiminə gələndə bu, Barnabasın yaralı yerlərindən biridir, bu, hər ikimizə aid olduğundan, həm də mənim yaralı yerimdir. Özümüz özümüzdən havayıcı soruşuruq: görün, niyə almır. Lakin bu məsələ sən deyən qədər də asan deyil. Götürək elə məmurları: onların, deyəsən, ümumiyyətlə, xüsusi geyimi olmur; bildiyimizə görə, Barnabasın dediklərinə görə məmurlar adi, ancaq qəşəng paltar geyirlər. Özün axı Klammı görmüsən. Əlbəttə, Barnabas nəinki məmurdur, heç aşağı təbəqədən də deyil və heç vaxt buna can atmır. Ancaq Barnabasın dediyinə görə, heç yuxarı təbəqədən olanların da, hərçənd ki elələrinə kənddə rast gəlmək qeyri-mümkündür, xüsusi geyimi yoxdur; əvvəlcədən demək olar ki, bunun özü də müəyyən təsəllidir, amma yanlış təsəllidir, məgər Barnabas yuxarı təbəqəli qulluqçudur ki? Yox, ona nə qədər canımız yansa da, yuxarı təbəqədən olduğunu demək olmaz, elə bu kəndə gəlişi, burada yaşaması ona bir sübutdur, yuxarı qatın qulluqçuları məmurlara nisbətən xeyli qapalı olurlar, bəlkə, buna haqları da var, bəlkə, doğrudan da, bəzi məmurlardan yüksəkdə dururlar; buna çox misal gətirmək olar: az işləyirlər, Barnabasın söylədiklərinə görə, bu gövdəli, güclü kişilərin dəhlizlərdə gəzişməsinin özü gözəl bir mənzərədir, Barnabas həmişə onların yanında əldən-ayaqdan gedir. Nə isə, qısaca demək olar ki, Barnabas yüksək qulluqçulardan deyil. Amma, hər halda, onu xırda qulluqçulardan hesab etmək olardı, lakin onların xüsusi geyimləri var, heç olmasa, aşağı, kəndə enəndə əyinlərində olur, xüsusi livre deyil, cürbəcür növləri olur, ancaq paltarlarından o saat tanıyırsan ki, qəsrin qulluqçularıdır; sən axı belələrinə mehmanxanada görmüsən. Geyimlərində ən qabarıq nəzərəçarpan odur ki, çox vaxt dar geyinirlər, kəndli, ya da sənətçi belə paltarı ömründə əyninə götürməzdi. Hə, Barnabasın o cür paltarı yoxdur; buna görə nə xəcalət çəkməyə dəyər, nə də

ki pisləməyə dözmək olar, amma bəzən, xüsusilə də qəmli dəqiqələrdə – hərdən, çox gec-gec olsa da, Barnabasla mənim elə anlarım olur – adamın əli hər yerdən üzülür. Sonra özümüz özümüzə soruşuruq: Barnabasın işi də qəsr qulluğudurmu? Doğrudur, idarələrə gedir, amma görək idarə qəsrdimi? İdarələr qəsrin nəzdində olsa da, görək Barnabasın girib-çıxa bildiyi həmin idarələrdirmi? Həmin idarəyə gəlir, lakin bu, tamın bir parçasıdır, sonra maneələr başlayır, onların arxasında başqa idarələr dayanır. Bundan o yana getməyi Barnabasa qadağan edirlər, edirlərsə, deməli, gedə də bilməz, əgər öz böyüklərini tapıbsa, onlar da onu dinləyib geri yollayırsa, necə getsin? Bundan əlavə, orada həmişə adama göz qoyurlar, ən azı, belə deyirlər. Lap irəli getsə də, xeyri nə olacaq, əgər orada özünə bir iş tapmırsa və artıq adama çevilirsə, xeyri nədir? Bu maneələri sərhəd kimi təsəvvür etmə, Barnabas da həmişə mənə belə deyib.

Maneələr elə onun getdiyi idarələrin özündədir; ancaq keçib-getdiyi maneələr də var, bunlar da indiyə qədər aşa bilmədikləri kimidir, eyni görkəmdə, eyni ölçüdə; ona görə əvvəlcədən güman etmək olmaz ki, bu sonuncu maneələrin arxasında Barnabasın indiyə qədər olduğu idarədən əsaslı şəkildə fərqlənən başqa idarələr var. Bunu da elə həmin o qəmli anlarda düşünürsən. Şübhə də başlayır öz işini görməyə, qəti özündən rədd edə bilmirsən. Barnabas məmurlarla danışır, Barnabas məlumat alır, amma necə məmurdurlar, necə məlumatlardır? İndi də, dediyi kimi, onu Klamma veriblər, şəxsən onun özündən göstəriş alır. Hə, əslində, bu da böyük şeydir, bu hətta yuxarı qulluqçulara nəsib olmur, adamı da ən çox qorxudan odur ki, böyük şeydir. Hələ özün fikirləş, birbaşa Klammın sərəncamında olmaq, onunla ağız-ağıza danışmaq... Həqiqətən də, belədimi axı? Hə, elədir, bəs yaxşı, Barnabas onda niyə şübhələnir ki, orada Klamm adıyla oturan məmur Klamm deyil?

– Olqa, – K. dilləndi, – zarafat eləmirsən ki?! Klammın sir-sifətindən necə şübhələnmək olar, axı hamı onu üzdən tanıyır, mən özüm onu görmüşəm.

– Güman ki, yox, K., – Olqa dedi. – Zarafatlığına zarafat deyil, əksinə, ciddi sözüm, ciddi qayğılanımdır. Bunu

sənə öz ürəyimi boşaldıb səninkinə yükləmək üçün danışmıram, ona görə danışmıram ki, Barnabası soruşdun, Amalya da mənə tapşırı ki, danışım, ona görə danışmıram ki, məsələdən agah olmaq sənəin də xeyrinədir. Həm də bunu Barnabasın xətrinə edirəm, istəyirəm, ona o qədər də böyük ümidlər bəsləməyəsən, o da sənəin ümidlərini doğrultmadığından, onun əzabını çəkməsin. Çox həssas oğlandır; məsələn, bu gecə gözüne yuxu getməyib, çünki sən dünən axşam ondan narazı qalmısan; gərək demisən ki, Barnabas kimisinin sənə çapar göndərilməsi ürəyincə deyil. O sözlərdən sonra yuxusu ərsə çəkildi. Deyəsən, onun nələr çəkdiyini hiss etməmişən, qəsrin çaparları cırtqoz olmamalıdır. Amma ona asan deyil, özü də sənəinlə daha çətindir. Yəqin, fikirləşirsən ki, çox şey tələb ələmirsən, sən bura çapar xidməti barədə müəyyən hazır təsəvvürlə gəlmisən, tələbini də həmin meyarla ölçürsən. Ancaq bu xidmət haqqında qəsr də təsəvvür bambaşqadır, onlarınki ilə sənəinki düz gəlməz, lap Barnabas özünü bu xidmət yolunda qurban versə də, gəlməz, təəssüf ki, hərdən olsa da, özünü qurban verməyə hazırdır. Əlbəttə, tabeçilik göstərmək lazımdır, buna heç kəs etiraz edə bilməz, amma gəl görək, onun gördüyü işlərin çapar qulluğuna, doğrudan da, bir damcı yaxınlığı varmı? Əlbəttə, sənəin üzünə qayıdıb şübhəsini deməz, belə şeyə yol vermək onun üçün öz varlığını dəfn ələmək, tabeliyində olduğunu güman etdiyi qanunları kobudcasına pozmaq olardı, ürəyindən keçənləri heç mənə də demir, bəzi şübhələrini mənə ondan tumarla, öpüşlə qoparıram, hələ onda da müqavimət göstərir, boynuna almır ki, şübhə şübhədir. Amalyanın xasiyyəti onun da qanına hopub. Ən çox inandığı adam mən olsam da, çoxunu mənə də demir. Lakin hərdən bir Klamm haqqında söhbətimiz olur. Klammı hələ indiyə qədər görməmişəm, özün yaxşı bilirsən, Fridayla aramız sərin, heç vaxt ona baxmağa imkan yaratmayıb, amma, təbii ki, kənddə onu üzdən tanıyanlar, görənlər var, haqqında çox şey eşidiblər, həmin görüşlərdən, dedi-qodulardan, bəzən yanlış, yarıdımçı şahidlərdən müəyyən təsəvvür yaranıb və yəqin ki, əsas məqamlarda uyğun gəlir. Ancaq yalnız əsas məqamlarda. Çox vaxt bu təsəvvür dəyişir, hətta, bəlkə, Klammın həqiqi şəklindən də çox dəyişir. Kəndə girəndə bir gör-

kəmədə olur, çıxanda ayrı görkəmədə, pivə içməzdən qabaq bir paltarda görünür, içəndən sonra ayrı paltarda, yatanda bir cür olur, duranda başqa cür, tək olanda bir şəkil alır, adamların içində başqa şəkil, ona görə də burada bir şey başa düşülür, yuxarıda, qəsrdə isə tamam ayrı şey. Elə kəndin öz içində də böyük fərqlərə rast gəlirsən, hərə bir şey deyir, gah boyu fərqli olur, gah da duruşu, gah köklüyü düz gəlmir, gah da saqqalı, xoşbəxtlikdən, yalnız geyimi barədə fikir birliyi var: əynində həmişə eyni paltar olur, ətəyi yerlə sürünən qara sürtük. Bütün bu fərqlərdə, əlbəttə, gizli bir şey yoxdur, niyyəlini qavramaq olur, hamısı onu görən adamın həmin anda əhvali-ruhiyyəsindən, həyəcanlanma dərəcəsiindən, ümidinin, yaxud məyusluğunun az-çoxluğundan asılıdır. Bunların hamısını mənə Barnabas necə söyləyibsə, mən də sənə elə danışırım, bir də ki, adam özü şəxsən məsələnin birbaşa iştirakçısı deyilsə, elə bununla kifayətlənə bilər. Amma biz bilmərik ki, Barnabasın Klammıla, doğrudan, danışib-danışmaması onun üçün həyati məsələdir, ya yox.

– Elə mənim üçün də, – K. dedi, sobanın yanındaki oturacaqda bir-birinə daha çox sığındılar.

Olqanın yararsız xəbərlərindən əhvali pozulsa da, K. əsasən, bir şeydə oxşarlıq gördü: o, burada elə adamlara rast gəlmişdi ki, onların yaşantısı zahirən də olsa, özününkünə bənzəyirdi, deməli, ona görə də bunlara qoşula və daha Frida kimi bir-iki məsələdə yox, bütün işlərdə onlarla razılığa gələ bilərdi. Doğrudur, Barnabasın xəbər gətirəcəyinə olan ümidini tədricən itirməkdəydi, lakin Barnabasın vəziyyəti yuxarıda pisləşdikcə o, burada, aşağıda K.-ya daha doğma görünürdü. K. heç ağılına da gətirməzdi ki, kəndin özündə bu cür, Barnabasla bacısında olduğu kimi üzüntü, sıxıntı ola bilərmiş. Doğrudur, hər şey istənilən kimi aydınlaşmamışdı, bu deyilənlərin tərsi də ola bilərdi; Olqanın məsum varlığına heç cür aldanmaq, Barnabasın doğruluğuna isə inanmaq olmazdı.

– Klammın xarici görkəmi barədə məlumatlara, – Olqa sözünə davam etdi, – Barnabas yaxşı bələddir, çoxusunu özü toplayıb, tutuşdurub, hətta onu bir dəfə kənddə arabanın pəncərəsindən görüb, ya da ona oxşadıb, deməli, Klammı istənilən an tanıya bilər, lakin qəsrdəki idarələrdən

birinə girəndə məmurların arasından kimisə ona göstərib deyiblər ki, Klamm budur; bəs bunu necə izah edəsən ki, Barnabas onu tanımayıb və sonra uzun müddət heç cür öyrəşə bilməyib ki, həmin adam Klamm ola bilər? O adamın Klammın haqqındakı təsəvvürlərə nədə uyğun gəlmədiyini Barnabasdan soruşanda cavab tapa bilmir, daha doğrusu, cavab verər, hətta qəsrdəki həmin məmuru başdan-ayağa təsvir də edər, lakin bu təsvir Klammı, adətən, gözümüzdə canlandırdıqları təsəvvürlə tam uyğun gəlir. Deyirəm, yaxşı, Barnabas, bax nədən şübhələnirsən, özünü niyə üzürsən? Onda da özünü tamam itirir, qəsrdəki həmin məmurun əlamətlərini saymağa başlayır, özü də, deyəsən, təsvirdən çox, özündən çox uydurur; bundan başqa, lap xırda əlamətlərini də deyir, məsələn, böyük ədayla başını endirib razılığını bildirməsini, ya da yaxasiaçıq içliyini, bunları da heç cür ciddi qəbul eləmək olmur. Klammın Barnabasla davranışı, məncə, daha vacibdir. Bunu mənə tez-tez təsvir edib, sanki, şəklini çəkib: Barnabası, adətən, böyük idarə otaqlarından birinə aparırlar, amma bu, Klammın idarəsi deyil, ümumiyyətlə, ayrılıqda heç kəsin otağı deyil. Bu otaq divardan divara çatan yeganə hündür masayla iki yerə bölünüb, bir hissəsi elə dardır ki, iki nəfər sürtünmədən yanaşı yeriyyə bilməz, bu, məmurların otağıdır, digər hissəsi isə enlidir, burada xahişə gələnlər, tamaşaçılar, qulluqçular, çaparlar oturur. Masanın üstündə yan-yanı iri-iri açıq kitablar düzülüb, çoxunun yanında da məmur dayanır və onlar həmin kitabları oxuyur. Lakin həmişə eyni kitabın yanında durmurlar, kitabları dəyişdirmək əvəzinə, özləri yerlərini dəyişirlər. Barnabas ən çox ona təəccüblənir ki, yerlərini dəyişəndə onlar bir-birinin yanından sürtünə-sürtünə keçirlər, hamısı da otağın darlığına görə. Ön tərəfdə, az qala, masaya bitişik alçaq masacıqlar var. Onların arxasında katibələr oturur, məmurlar istəyəndə dikte edir, onlar da yazırlar. Barnabas buna həmişə təəccüblənir. Məmur konkret əmr vermir. Heç bərkədən də dikte etmir, dediyini güclə eşidirsən, adama elə gəlir ki, yenə əvvəlki kimi oxuyur və hərdən elə-belə pıçıldaır, katib də hamısını eşidir. Məmur çox vaxt elə astadan deyir ki, katib oturmuş vəziyyətdə onu tuta bilmir, bu halda ayağa qalxır, deyiləni alıb tezcə yerinə oturur və yazmağına davam edir,

sonra bir də qalxır, bir də oturur. Necə qəribədir axı! Qəti anlanılası deyil. Bütün bunlara baxmaq üçün Barnabasın kifayət qədər vaxtı olur, çünki orada, görüşə gələnlər otağında saatlarla, hətta bəzən günlərlə dayanıb Klammın ona fikir verəcəyini gözləyir. Klamm artıq onu görsə də, Barnabas onun qarşısında farağat dayansa da, hələ bu heç nə demək deyil, çünki Klamm yenə ondan üz döndərib kitaba baxa bilər, Barnabası yenə yerli-dibli unudar; belə şeylər tez-tez baş verir. Yaxşı, bu necə çaparçılıqdır ki, onu heç veclərinə də almırlar? Barnabas səhər-səhər deyəndə ki qəsrə gedəcək, ürəyim ağrıyır. Gedilən bu yolun da, şübhəsiz, heç kəsə xeyri yoxdur, bu itirilmiş günün də, bu boş, mənasız ümidlərin də. Nə olsun axı? Çəkməçilik işi də bir yanda yığılıb qalıb, bu üzdən də Brunsvik tələsdirir ki, qurtarsın.

– Hə, yaxşı, – K. dedi. – Tapşırıq alana qədər Barnabas çox gözləməli olacaq. Belə şeyi başa düşməyə nə var?! Deyəsən, burada işçidən çox, qulluqçu çalışır, hər adam hər gün tapşırıq ala bilməz, bundan gileylənməyə dəyməz, görünür, hamı belədir. Çox güman ki, əvvəl-axır Barnabas da tapşırıq alacaq, indiyə qədər mənim özümə iki məktub gətirib.

– Ola bilsin, – Olqa dilləndi, – nahaq gileylənirik, xüsusilə də mən, hər şeyi ağızdan eşitmişəm, qız xeylə-giyam, bəlkə də, çox şeyi Barnabasdan fərqli başa düşürəm, o isə, ola bilsin, çox şeyi gizlədir. İndi isə eşit gör, məktub məsələsi necədir, sənə göndərilən məktubları deyirəm. Bu məktubları o, Klammın özündən almır, katibdən alır. İstənilən gündə, istənilən saatda, katib onu xatırlayan kimi yanına çağırır, ona görə də hamıya asan görünən qulluğu həddən ziyadə ağırdır, çünki Barnabas həmişə diqqətli olmalıdır. Bəlkə də, Klammın bu işdən heç xəbəri yoxdur. Barnabas içəri girəndə o, kitabını oxuyur, hərdən-bir də – bunu çox tez-tez edir – pensnesini təmizləyir, bəlkə də, gözücu Barnabasa baxır; çox mümkündür ki, pensnesiz də yaxşı görür, Barnabas buna həmişə şübhəylə yanaşır, sonra Klamm gözlərini yumur, sanki, yatır və pensnesini də yuxuda təmizləyir. Bu arada katib əlinin altında olan qovluqlardan, məktublardan axtarıb birini sənin üçün tapır, bu heç də özünün yazdığı məktub olmur, zərfə baxanda

görünür ki, orada itib-qalan köhnə məktublardandır. Əgər köhnə məktubdursa, bəs Barnabası niyə bu qədər gözlədirilər? Elə səni də onun kimi? Lap elə məktubu götürək: məgər o, çoxdan köhnəlməyibmi? Bununla da Barnabası dilə-dişə salırlar ki, işbacarmazdır. Amma katib öz işini yüngülləşdirir, məktubu Barnabasa verib deyir ki, Klamm-dan K.-ya, sonra da onu buraxır. Hə, Barnabas da intizarlı məktubu bağrına basıb nəfəsi təngiyə-təngiyə gəlir evə, biz də indiki kimi burada, oturmaqda əyləşirik, başına gələnləri danışır, başlayırıq hər şeyi bitdə-bitdə təhlil etməyə, onun işinə, əməlinə qiymət verməyə və axırda görürük ki, təqribən, heç nə əldə etməyib, əldə etdikləri də xeyli şübhəlidir. Barnabas da məktubu götürüb qoyur bir qırağa, sahibinə çatdırmağa da həvəsi olmur, bundan sonra heç yatmaq da istəmir, girişir çəkməçiliyə, bütün gecəni kətilin üstündə oturub əlləşir. Vəziyyət bu cürdür, K., bax budur mənim sırım, Amalyanın onu bilmək istəməsinə daha heyrtlən-mirsən, yox?!

– Bəs məktub? – K. soruşdu.

– Məktub? – Olqa təkrarladı. – Müəyyən vaxt keçəndən sonra Barnabası dinc oturmağa qoymuram, bəlkə də, aradan günlər, həftələr ötür, nəhayət, məktubu götürüb gedir ki, yerinə çatdırsın. Belə məsələlərdə sözümdən çıxmır. Danışdıqlarından aldığım ilk təəssüratı dəf edəndən sonra, əslində, mən özümü ələ ala bilərəm, o isə, görünür, çox şey bildiyindən bunu bacarmır. Ona görə də hərdən irad tuta bilərəm: “Barnabas, de görək, axı nə istəyirsən? Hansı yüksəliş yoluna, hansı amacın eşqinə düşmüşsən? Bəlkə, elə sıçrayış etmək istəyirsən ki, bizi yerli-dibli unudasan? Məqsədin budur bəyəm? Yoxsa mən havayı yerəmi düşünürəm, axı, əslində, başa düşə bilmirəm, niyə indiyə qədər qazandıqlarından bu cür narazısan? Hələ boylan ətrafına bax, gör qonşulardan bu zirvəyə çatan olubmu? Doğrudur, onların vəziyyəti bizimkinə bənzəmir, öz təsərrüfatlarını atıb getməyə əsasları yoxdur, ancaq elə müqayisəsiz də görmək olar, işin əla gedir. Ortada maneələr, ümitsizlik, peşmançılıq var, lakin bu o deməkdirmi ki, sənə heç nə bağışlamayacaqlarını, hər xırda şeyi özünün qazanmalı olacağını əvvəlcədən bilmirdik?! Başını uca tutmaq üçün elə bir səbəb də bu olmalıdır, daha mısmırığını

sallamağa yox ki! Sən həm də bizim üçün əlləşib-vuruş-mursanımı? Sənin üçün bunun mənası yoxdur bəyəm? Məgər bu, sənə yeni güc vermir? Sənin kimi qardaşım olduğuna görə özümü xoşbəxt saymağım, təkəbbürlü gəzməyim sənə qol-qanad vermir bəyəm? Doğru sözümdür, məni məyus edirsən, qəsrdəki uğursuzluqlarına görə yox, səndə müşahidə etdiyim bu hallara görə. Sənə qəsrə getməyə ixtiyar veriblər, idarələrin daimi qonağısan, gününün çoxunu Klammla bir otaqda keçirirsən, hamının tanıdığı çaparlardan birisən, bu gün-sabah idarə geyimin olacaq, vacib məktubları sən paylayırsan; bunların hamısı səninlə bağlıdır, sənə bu boyda ixtiyar veriblər, sənsə enirsən kəndə, qucaqlaşib sevincdən göz yaşı axıtmaq əvəzinə, məni görənlər kimi nitqin tutulur, qol-qanadın yanına düşür. Heç nəyə inamın qalmayıb, səni özünə çəkən yalnız çəkməçilikdir, gələcəyimizin təminatı olan məktubu da sahibinə çatdırmırsan”. Onunla beləcə danışiram, gecə-gündüz yorulmadan təkrar edəndən sonra köksünü ötürüb məktubu götürür, gedir. Amma, çox güman ki, ona təsir edən mənim sözlərim olmur, sadəcə, nəşə onu qəsrə doğru çəkir, ancaq tapşırığı yerinə yetirməmiş ora getməyə ürək eləmir.

– Dediklərində sən də haqlısan axı, – K. dilləndi.
– Adam mat-məəttəl qalır, hamısını dübbədüz başa düşmüsən. Qəribədir, necə də aydın düşünürsən!

– Yox, yanılırsan, görünür, mən də onu beləcə yanıdırıram. Nəyə nail olub axı? İdarəyə girməyə ixtiyarı var, amma, deyəsən, heç idarə də deyil, sadəcə, onun ön otağı, bəlkə, heç o da deyil, bəlkə də, əsl idarəyə girməyə ixtiyarı olmayanların saxlandığı adicə bir otaqdır. Klammla danışır, amma görək bu, Klammdırımı? Kim bilir, bəlkə, az-çox Klamma oxşayanlardan biridir? Bir az da dərinə gedilsə, bəlkə, az-çox Klamma oxşayan katiblərdən biridir, bəlkə, çalışır ona daha çox oxşasın, bəlkə, onun kimi mürgüləyib xəyala dalmaqla özünü mataha mindirir. Xasiyyətinin bu yerini yamsılamaq o qədər də çətin deyil, çoxları ona cəhd edir, başqa əməllərini təqliddə isə, təbii ki, acizdirlər. Tez-tez görüşünə can atdıqları, lakin buna nadir hallarda nail olduqları Klammla kimi bir adam insanların təsəvvüründə gündə bir şəkil alır. Məsələn, onun burada Momus adlı bir

kənd katibi var. Hə? Tanıyırsan? Elə o da adamayovuşmanın biridir, amma mən onu bir-iki dəfə görmüşəm. Cavan, sağlam gövdəli oğlandır, hə! Yəqin, heç Klammla oxşarlığı da yoxdur. Lakin kənddə elə adam taparsan ki, and içib deyər: Momus Klammdır ki, Klammdır. İnsanlar beləcə özləri özlərini çaşdırır. Deyirsən, qəsrdə ayrı cür olsun? Kimsə Barnabasa çatdırıb ki, həmin məmur Klammdır, doğrudan da, hər ikisinin arasında bir oxşarlıq var, amma Barnabas bu oxşarlığa həmişə şübhəylə yanaşır. Hadisələr də şübhəsinin doğruluğunu təsdiq edir. Klamm burada, həminin girib-çıxdığı otaqda, başqa məmurların arasında karandaşı qulağının dibinə qoyub vurnuxarmı heç? Axı qəti inanılası deyil. Barnabas hərdən kefi durulanda uşaq kimi deyir: məmur Klamma elə oxşayır ki; öz idarəsində, yazı masasının arxasında otursaydı, qapının üstündə onun adı yazılısaydı, mən özüm də buna şübhə etməzdim, uşaqlığına uşaqlıqdır, ancaq anlamaq olur. Əslində, ən anlaşılsı da o olardı ki, Barnabas qəsrdə olanda oradakılardan öyrənəydi, görəydi vəziyyət, əslində, nə yerdədir; dediyinə görə, otağa həddən çox adam toplaşır. Onların məlumatı sorğusuzsualsız Klammı Barnabasa göstərən məmurun dedikləri qədər etibarlı olmasa da, bu müxtəliflikdən, ən azı nəşə bir işıq ucu, müqayisə nöqtəsi tapmaq olardı. Bu, mənim ağılıma gəlməyib, Barnabas fikirləşib tapıb, ancaq onu inkişaf etdirməyə cəsarəti çatmır; naməlum qayda-qanunları istəmədən pozmağı ilə yerini itirəcəyindən qorxduğuna görə heç kəsi dindirməyə ürək eləmir, heç yerdə dinclik tapa bilmir; əslində, bu acınacaqlı ürkəkliyi onun vəzifəsini daha da parlaqlaşdırır. Əgər ağzını açıb ölücə bir sual verməyə ürək eləmirsə, gör onda oradakıların hamısı ona necə şübhəli, necə qorxunc görünür. Bunları düşünəndə özümü suçlandırırım ki, buraxmışam onu tək-tənha o yad otaqlara və gör iş nə yerə çatıb ki, belə bir ciyərli oğlan qorxudan orada tir-tir titrəyir.

– Məncə, burada əsl mətləb üstə gəliрсən, – K. dedi. – Məsələ də ondadır. Bu danışıqlarından sonra mənə elə gəlir ki, hər şeyi aydın görürəm. Belə bir iş üçün Barnabas çox cavandır. Onun dediklərinin heç birini ciddi qəbul etmək olmaz. Yuxarıda qorxudan özünü itirdiyinə görə heç nəyə fikir verə bilmir, buna görə də onu hər hansı bir xəbəri

çatdırmağa məcbur edəndə yalnız dolaşmaq nağılı alınır. Mən buna təəccüblənmirəm. Üsuli-idarəyə sitayiş buradakilərə ana bətnində gəlir, bütün ömrünüz boyu müxtəlif yollarla, müxtəlif səmtlərlə qanınıza işlədilir, özünüz də bacardığınız qədər buna kömək edirsiniz. Lakin mən, əslində, bunun əleyhinə deyiləm; üsuli-idarə yaxşıdırsa, ona niyə sitayiş etməyəsən? Amma gərək onda kəndin hüduqlarından qırağa çıxmamış Barnabas kimi təcrübəsiz ana uşağını götürüb qəsre göndərməyəsən, sonra da ondan mötəbər məlumat tələb etməyəsən, hər sözünü tövbə kəlməsi kimi qəbul etməyəsən, şəxsi həyatını, xoşbəxtliyini həmin sözün necə səslənməsindən asılı saymayasan. Bundan yanlıs heç nə ola bilməz. Əlbəttə, mən də, lap elə sənin kimi, onun ucbatından çəşib qalmışam, nəinki ona ümid bəsləmişəm, hətta müəyyən məyusluğa düçar olmuşam, hər ikisi də onun sözlərinə görə; heç birinin də, demək olar, əsas olmayıb. – Olqa susmuşdu. – Səni qardaşına olan inamdan döndərmək, – K. dedi, – mənə o qədər də asan olmayacaq, çünki görürəm, onu həddən ziyadə istəyirsən və ondan çox şey gözləyirsən. Neynək, qoy olsun, ən azı, sənin sevginin, ümidlərinin xətrinə. Bir özün fikir ver: yenə nəyə sənə mane olur, nə olduğunu mən də bilmirəm, lakin Barnabasın əldə edə bilmədiklərini, ancaq həyatda bəxş olunanları dərk etməyə mane olur. Ona idarələrə, ya da sənin dediyin kimi, ön otağa getməyə ixtiyar veriblər; yaxşı, qoy ön otaq olsun, amma, hər halda, orada insanı irəli aparan qapılar var, məharətin çatırsa, keçə biləcəyin maneələr var. Məsələn, mənim kimisinə bu ön otaq da hələlik ən alınmaz qala kimidir.

Barnabasın orada kimlə danışdığını bilmirəm, bəlkə, həmin katib ən aşağı təbəqəli qulluqçulardandır, amma lap aşağı da olsa, onun vasitəsilə o birilərinə çatmaq olar, lap o birisinə çatmasan da, heç olmasa, adını deyər, elə adını deyə bilməsə də bunu edə bilən bir başqasını nişan verər. Yalançı Klammla gerçək Klammın arasında, hər halda, bir fərq olar: belə oxşarlığı Barnabasın həyəcandan qamaşmış gözləri görə bilər; həmin adam ən aşağı məmur ola bilər, bəlkə də, heç məmur olmasın, amma, hər halda, həmin masa arxasında bir iş görür axı, qarşısındakı iri kitabdan nəyə oxuyur axı, katibinə nəyə pıçıldayır axı, o qədər vaxtda

nəsə düşünür axı, heç olmasa, bir dəfə Barnabasa baxır axı, lap bunların hamısı doğru olmasa da, hərəkətləriylə heç nə deməsə də, onu kimsə ora qoyub axı və bunu hansı bir məqsədləşə edib axı. Bütün bunlarla demək istəyirəm ki, ortada nəsə olmalıdır, Barnabasa haradasa imkan yaradıblar, cüzi də olsa, yaradıblar və o, şübhə, qorxu, ümitsizlikdən başqa, heç nəyə nail olmayıbsa, özünün günahıdır. Bu fikirlərimdə mən hələ ən əlverişsiz vəziyyəti nəzərdə tuturam, amma, çox güman ki, heç belə də deyil. Çünki məktublar əlimizdədir, hərçənd ki mən onlara o qədər də inanmıram, ancaq, hər halda, Barnabasın sözlərindən çox inanıram. Qoy lap köhnə, əhəmiyyətsiz məktublar olsun, saysız-hesabsız, dəyərsiz məktub qalağından götürülmüş, içində heç bir məna olmayan, yalançı bülbüllərin bazarlarda istənilən adamın taleyini söyləmək üçün dimdikləyib çıxardığı kağız qalağından olsun, fərqi yoxdur, qoy lap bu cür olsun, amma həmin məktublara mənəm işimlə, ən azı, müəyyən bağlılığı var; xeyrimə olmasa da, o məktublar mənə göndərilib axı, kəndxudanın, arvadının təsdiqinə görə, onlar Klammın öz əliylə hazırlanıb, yenə kəndxudanın dediyinə görə, onların şəxsi, bir az da dumanlı, ancaq, hər halda, böyük əhəmiyyəti var.

– Bunu sənə kəndxuda dedi? – Olqa soruşdu.

– Bəli, o dedi, – K. cavab verdi.

– Bunu Barnabasa danışaram, – Olqa tələsik dilləndi, – onu xeyli ürəkləndirər.

– Ona ürəklənmək lazım deyil, – K. dedi, – Barnabası ürəkləndirmək o deməkdir ki, haqlıdır, işini də elə indiyə qədərki yolla davam etdirsən, amma elə məhz bu yolla heç nəyə nail ola bilməyəcək. Gözləri bağlı adamı ha ürəkləndir, bir şey görəcək ki? Yalnız dəsmalı götürəndən sonra görə bilər. Barnabası ürəkləndirmək yox, ona kömək etmək lazımdır. Bircə şeyi yadında saxla: orada, yuxarıda ucubucağı bilinməyən üsuli-idarə mövcuddur, bura gələndə qədər elə bildirdim, bu barədə az-çox təsəvvürüm var, görürsən, lap körpə uşaq təsəvvürüdür, hə, nə isə, deməli, idarə mövcuddur, Barnabas da ona qarşı çıxır, heç kəs yox, zavallı Barnabas, özü də təkcanına, bütün ömrü boyu idarənin qaranlıq bucaqlarının birində büzüşüb qalsa, böyük şeydir.

– Elə fikirləşmə ki, K., – Olqa dedi, – Barnabasın öhdəsinə götürdüyü vəzifənin ağırlığını dərk etmirik. Üsuli-idarəyə nə qədər desən, ehtiramımız var, bunu özün demisən ki!

– Lakin yanlış ehtiramdır, – K. dedi, – yerinə düşməyən ehtiramdır, belə ehtiram onun mahiyyətini dəyərsizləşdirir. İdarəyə girmə hüququndan əlini yanına salıb bütün günü orada oturmaq kimi istifadə edirsə, ya da bayaq qarşısında titrədiyi adamları aşağı enəndə pisləyib cılızlaşdırırsa, yaxud da məktubları, ona etibar olunmuş xəbərləri məyusluqdanmı, yorğunluqdanmı elə o saat sahibinə çatdırmırsa, daha bunun harası ehtiram oldu? Məncə, daha buna ehtiram demək olmaz. Tənbehim hələ bununla bitmir, bir ucu da sənə çatır, Olqa; gərək sənə də payını verəm. Üsuli-idarəyə ehtiram bəslədiyini söyləsən də, belə gənc, zəif, iradəsiz adamı qəsrə göndərmisən, ya da, ən azı, gedişinə mane olmamısan.

– Sənə tənbehini, – Olqa dedi, – çoxdan öz-özümə edirəm. Əslində, ona görə yox ki, Barnabası qəsrə göndərmişəm, bunu mənə irad tutmaq olmaz, onu mən göndərməmişəm, özü gedib, ancaq gərək bütün vasitələrə: gücə, hiyləyə, şirin dilə əl atıb onu bu yoldan saxlayaydım. Gərək saxlayaydım, ancaq bu gün həmin o gün, onun ilk addım günü olsaydı və Barnabasın, ailəmizin dərini o vaxtkı və bugünkü kimi duysaydım, Barnabas da bütün cavabdehliyi, bütün təhlükəni gözünün altına alıb təzədən gülümsəyədi, getmək üçün yaxasını yüngülcə əlimdən qurtarsaydı, bu arada qazandığım təcrübələrə baxmayaraq, yenə də saxlaya bilməzdim, mənə elə gəlir ki, mənə yerimdə olsan, sən də belə edərdin. Dərdimədən xəbərin yoxdur, ona görə də bizə, ilk növbədə də, Barnabasa qarşı haqsızlıq edirsən. O vaxt ümidimiz bugünkündən çoxuydu, lakin, əslində, elə o vaxt da çox deyildi, dərdimizə başdan aşırı, elə bu gün də aşır. Məgər Frida haqqımızda heç nə danışmayıb?

– Hərdən işarə vurub, – K. dedi, – amma dəqiq heç nə deməyib; ancaq adınız çəkilən kimi dik atılır.

– Bəs sahibə də heç nə danışmayıb?

– Yox, heç nə.

– Heç kəs, heç nə?

– Heç kəs, heç nə.

– Əlbəttə, kim nə danışa bilərdi? Hərə bir şey bilir: kimisi düzünü, onu da eşidibsə, kimisi haradansa götürdüyü, çox vaxt da özündən uydurduğu dedi-qodunu. Xeylisi də haqqımızda daha çox düşünür, nəinki danışır; əslində, heç kəs danışmır, belə şeyləri dilə gətirməkdən qorxurlar. Düz də eləyirlər. Demək, çox çətinidir, hətta sənin özüne də, K., çox ola bilsin ki, eşidəndən sonra çıxıb gedəsən, sənə nə qədər az aidiyyatı olsa da, bizdən bir daha xəbər tutmaq istəməyəsən. Onda da səni itirəcəyik, açıq etiraf edim ki, indi sən mənim üçün Barnabasın bu vaxta qədərki qəsr qulluğundan da qiymətliyə. Qoy olsun, bu ziddiyyət axşamdan məni üzür, xəbər tutmağın yaxşıdır, yoxsa vəziyyətimiz haqqında təsəvvürün olmayacaq və Barnabasa ədalətsiz yanaşacaqsan, bu da məni hər şeydən çox ağrıda bilər; tam, lazımı razılığa gəlməsək, sən bizə nə kömək edə, nə də bizim əlahiddə yardımımızı ala bilərsən. Ancaq bir məsələ də qalır. De görüm, bilmək istəyirsənmi?

– Niyə soruşursan ki? Vacibdirsə, istəyirəm; ancaq niyə soruşursan axı?

– Vasvasılıqdan, – Olqa dedi. – Səni də bizim oyuna qatacaqlar, suçlu-suçsuz, əslində, heç Barnabasın da suçu yox idi.

– Tez ol, danış, – K. dedi, – mən qorxan adam deyiləm. Siz qadınlar öz qorxaqlığınızla məsələni daha da pisləşdirirsiniz, olduğundan da pis.

Amalyanın sirri

– İndi özün hökm ver, – Olqa dedi, – əslində, çox sadə səslənir, necə böyük məna kəsb edə biləcəyini o saat başa düşmək olmur. Qəsrdə bir məmur var, adı Zortinidir.

– Haqqında eşitmişəm, – K. dedi, – mənim bura çağırılmağımda iştirakı olub.

– İnanmıram, – Olqa dilləndi, – Zortini heç vaxt adam içinə çıxmır. Zordini ilə, o, “d” ilə yazılır, səhv salmırsan ki?

– Haqlısan, – K. cavab verdi, – mən dediyim Zordinidir.

– Hə, Zordini tanınmış çalışqan məmurlardandır, haqqında çox danışılır; Zortini isə, əksinə, camaat içinə çıxan deyil, çoxlarına yaddır. Onu birinci və axıncı dəfə gördüyüm üç ildən çox olar. İyulun üçüydü, yanğınsöndürənlərin bayramı idi, qəsrə iştirak edirdi, kəndə təzə nasos bağış-

lamışdı, həm də yanğınsöndürənlərin işi ilə məşğul olan Zortini (bəlkə, burada kimisə əvəz edirdi, çox vaxt məmurlar bir-birini əvəz edir, ona görə bu və ya digər məmurun daimi vəzifəsini öyrənmək həmişə çətinlik törədir) nasosun təqdimində iştirak edirdi; təbii ki, qəsrdən başqaları da gəlmişdi: məmurlardan, qulluqçulardan; Zortini də xasiyyətinə uyğun lap arxa cərgədə dayanmışdı. Alçaqboylu, zəif cüssəli, qayğılı adamdır; onu görənlərin hamısının nəzər-diqqətini, ümumiyyətlə, cəlb edən o idi ki, qırıqlar alnında şırım açmışdı, hələ qırıcı addamasa da, qırıqların sayı-hesabı yox idi, hamısı da yelpik kimi burnunun kökündən alnına cığırılanmışdı, mən ömrümdə belə şey görməmişdim. Hə, deməli, bayram başlandı. Amalyayla mən bir neçə həftəydi ki, buna hazırlaşırıdık, bayram paltarlarımızın bir hissəsi təzə tikilmişdi. Amalyanın paltarı xüsusilə gözəl idi, ağ köynəyə ön tərəfdən qırçın düzülmüşdü, qırçınlar bir-birinin üstündən cərgələnmişdi, anam öz qırçınlarının hamısını çıxarıb ona vermişdi, mənim əməllicə paxıllığım tuturdu; bayramqabağı, az qala, bütün gecəni ağıladım. Yalnız səhər tezdən “Körpüyə” meyxanasının sahibəsi bizə baş çəkməyə gələndə...

– “Körpüyə” meyxanasının sahibəsi? – K. soruşdu.

– Bəli, – Olqa dedi, – bizimlə çox yaxın idi; deməli, gəldi. Baxan kimi də dedi ki, Amalya qəşəng bəzənib, ona görə də məni sakitləşdirmək üçün Bohem qranatından¹ olan boyunbağısını çıxarıb mənə verdi. Çölə çıxhaçıxda Amalya qarşımda dayanmışdı, hamımız ona hayıl-mayıl olmuşduq, atam özünü saxlaya bilmədi: “Dediklərimi unutmayın, Amalya bu gün özünə nişanlı tapacaq”; hə, elə bu vaxt özüm də bilmirəm niyə, yeganə bəzəyimi, boyunbağımı çıxarıb Amalyanın boynundan asdım, məndə paxıllıqdan daha əsər-ələmət qalmamışdı. Deməli, onun qələbəsi önündə səcdə etdim, mənə elə gəldi ki, çoxları onun qarşısında səcdə etməlidir, onda bizi məftunlaşdıran, bəlkə də, o idi ki, Amalya həmişəkindən qəşəng görünürdü, əslində isə, gözəl deyildi, lakin qəmli baxışları – o vaxtdan indiyə qədər həmin baxışlar dəyişməyib – başımız üstündən ötüb haradasa qərar tuturdu və doğrudan da, istər-istəməz qarşısında səcdə qılınmalı idi. Bunu hamı görürdü, hətta bizi aparmağa gələn Lazemanla arvadı da.

¹ Qranat – tünd-qırmızı rəngli qiymətli daş; süleymandaşı

– Lazeman? – K. soruşdu.

– Bəli, Lazeman, – Olqa dedi. – Axı biz onda hörmət-izzət sahibiydik, bayram bizsiz nə başlaya, nə də yaxşı keçə bilərdi, çünki atam yanğınsöndürənlərin başçıları arasında üçüncü adam idi.

– Yəni atan elə gümrahiydi ki? – K. soruşdu.

– Atam? – Olqa təkrarladı, sanki, deyiləni tam başa düşməmişdi. – Üç il əvvəl o, xeyli cavanıydı; məsələn, mehmanxanada yanğın təhlükəsi olanda məmurlardan birini – o ağırlıqda Qalateri dalına alıb qaça-qaça çölə çıxarmışdı. Mən özüm də oradaydım, doğrudur, yanğın təhlükəsi yox idi, yalnız sobanın yanına düzülmüş quru odun tüstülənməyə başlamışdı, Qalater də qorxub pəncərədən köməyə çağırılmışdı; yanğınsöndürənlər tələsik özlərini yetirdilər, odu söndürmələrinə baxmayaraq, atam onu dalına alıb bayıra çıxartdı. Hə, Qalater elə adamdır ki, yerindən güclə tərpənir, belə hallarda ehtiyatı əldən vermir. Bunu yalnız atamın xətrinə danışırım, aradan cəmi üçcə il də keçməyib, indi isə bax gör, necə oturub. – K. yalnız indi gördü ki, Amalya otağa qayıdıb, xeyli aralı ata-anasının masasının yanını kəsdirib yel tutmuş qollarını tərpədə bilməyən anasını yedirdir və tez-tez də atasına deyir ki, bir az dözsün, anasıyla qurtaran kimi gəlib onu yedirəcək. Lakin bu xəbərdarlığın qəti xeyri olmadı, kişinin şorbanı içmək hərisliyi onu yedi, bədəninin zəifliyinə baxmayaraq, çalışdı ki, şorbanı qaşıqla hortlatsın, ya da boşqabı başına çəksin, ancaq nə bunu bacardı, nə də o birisini, hirsələnib donquldandı, çünki qaşığı ağzına çatana qədər yolda boşalırdı, boşqabı başına qaldırmaq istəyəndə isə ağzına çatdıra bilmirdi, sallaq bığları şorbaya batırdı, sonra da hər yandan süzülüb yerə tökülürdü.

– Cəmi üçcə ilin içində bu hala düşüb? – K. soruşdu, lakin səsində qocalara, ailə masasına yazıqlıqdan çox, ikrah vardı.

– Üç ilin içində, – Olqa ağır-ağır dilləndi, – ya da, dəqiq desək, bayram günü bir-iki saatin içində. Bayram kəndin qənşərindəki bulağın yanında, çəmənlikdə keçirilirdi, biz ora çatanda yaman basabasıydı, qonşu kəndlərdən də gələn çox idi, səs-küydən ağız deyəni qulaq eşitmirdi. Atam bizi əvvəlcə nasosun yanına apardı, onu görəndə sevindiyyindən

güldü, bu yeni nasosla, elə bil, kişiyyə dünyanı bağışlamışdılar, onu əliylə yoxlayıb qurulsunu bizə başa saldı, başqalarının söhbətə qarışmasına, etirazına qəti dözmürdü; nasosun altına baxmaq lazım gələndə hamımız əyilməli, az qala, sürünüb altına girməli olurduq; bu işdən boyun qaçıran Barnabasa həтта bir-ikisini ilişdirdi də. Yalnız Amalya nasosla maraqlanmırdı, bəzənib-düzənib dübbədüz dayanmışdı yanında, heç kəs də ona söz deməyə ürək eləməirdi, hərdən yanına qaçıb qoluna girirdim, ancaq o, yenə də susurdu. Bu gün də izah edə bilmirəm ki, necə oldu nasosun yanında bu qədər dayandıq, atam oradan aralananda isə Zortinini gördük, deyəsən, bayaqdan nasosun qulpuna söykənib durubmuş. Burada, doğrudan da, səs-küy vardı, hələ bayramların heç birində belə dəhşətli səs-küy olmamışdı. Qəsr yanğınsöndürənlərə bir neçə musiqi borusu bağışlamışdı, qəribə alətlərdi, azca güc sərf etməklə, həтта uşaq da ən çətin səsləri çıxara bilərdi; həmin səsləri eşidəndə elə bilirdin, türklər gəlib, meydandadır və buna qəti öyrəşmək olmurdu, hər dəfə üfürəndə diksinirdin. Borular təzə olduğundan hər kəs özünü sınamaq istəyirdi və bu el şənliyinə görə heç kəsin xətrinə dəymirdilər. Elə bizim dövrəmizə də – bəlkə, günahkar Amalyaydı – bu çalğıçılardan bir neçəsi toplaşmışdı; ağılı başına yığmaq, sən deyən qədər də, asan deyildi, bundan əlavə, atam bizdən əl çəkmirdi, istəyirdi, elə bir gözümüz nasosda olsun, biz də əsas fikrimizi ona yönəltdiyimizdən, hələ indiyə qədər tanımadığımız Zortini uzun müddət diqqətdən kənar qalmışdı. “Zortini oradadır”, – Lazeman atamın qulağına pıçıldadı, mən də yanlarındaydım. Atam ikiqat olub baş əydi, həyəcanla bizə də işarə verdi ki, təzim edək. İndiyə qədər onu tanımasa da, atam Zortiniyə yanğınsöndürmə işinin əsl mütəxəssisi kimi çoxdan hörmət bəsləyirdi və tez-tez evdə ondan danışırı, buna görə də onu indi üzəndən görmək bizim üçün həm gözlənilməz, həm də vacib idi. Amma Zortini bizə məhəl qoymurdu – onun xasiyyətində belə şey yox idi, ümumiyyətlə, əksər məmurlar camaat içində heç kəsə yovuşmur – həm də yorğun idi, onu burada saxlayan tək cəvzifə borcuydu; özünü bu şəkildə dartıb vəzifəsini gözə soxanların hamısı heç də pis məmur deyil; başqa məmurlar, başqa qulluqçular burada olmalarından istifadə edir,

camaatla qaynayıb-qarışdı; o isə nasosun yanından aralanmır, hansı xahişləsə ona yaxınlaşmaq, yarınlmaq istəyənləri susqunluğuyla özündən kənarlaşdırırdı. Ona görə də elə alındı ki, bizə lap gecdən-gec diqqət yetirdi.

Yalnız ehtiramla qarşısında baş əyəndə, atam üzrxahlıqla ona dil-ağız eləyəndə biz tərəfə baxdı, hamımızı sıra ilə yorğun-yorğun nəzərdən keçirdi; sanki, birimizin yanında digərimizin olduğuna heyfilsilənirdi, axırda gözünü Amalyanın üstündə dayandırdı, başını qaldırıb onun üzünə baxdı, çünki qız ondan bir boy ucaydı. Kişi duruxdu, dəstəyin üstündən hoppanıb Amalyaya yaxınlaşdı, əvvəlcə biz heç nə başa düşmədik, atamın göstərişiyə ona yaxınlaşmaq istədik, lakin Zortini əlini qaldırıb bizi saxladı, sonra işarə verdi ki, gedək. Daha heç nə olmadı. Sonra başladıq Amalyaya sataşmağa ki, doğrudan da, özünə nişanlı tapdı, heç nə başa düşmədən bütün günü beləcə əyləndik; ancaq Amalya həmişəkindən də qaradınməz olmuşdu. “Zortiniyə əməlicə vurulub”, – adi vaxtlarda kobudluq edən, Amalya təbiətli insanları başa düşməkdə çətinlik çəkən Brunsvik dilləndi; ancaq bu dəfə dedikləri bizə gerçək göründü; ümumiyyətlə, bütün günü dəcəllik elədik, gecəyarısı evə qayıdanda hamımız, lap Amalyanın özü də qəsrədən gətirilmiş şirin çaxırdan məst olmuşduq.

– Bəs Zortini? – K. soruşdu.

– Hə, Zortini, – Olqa dedi, – Zortinini şənlikdə tez-tez gördüm, hər dəfə yanından ötəndə baxırdım ki, nasosun üstündə oturub; ta qəsrədən araba gəlib onu aparana qədər əllərini sinəsində çarpazlayıb yerindən tərpənmədi. Heç məşqlərə də yaxın durmadı, atamsa Zortininin ona baxacağı ümidilə dəridən-qabıqdan çıxıb bütün yoldaşlarını arxada qoydu.

– Sonra bir səs-soraq çıxmadı? – K. soruşdu. – Deyəsən, Zortiniyə yüksək ehtiramın var axı?

– Elədir, var, – Olqa dedi, – hə, səs-soraq çıxdı. Səhəri gün tezdən bizi yuxudan Amalyanın qışqırtısı oyatdı, o biriləri təzəcə yatağa girmişdilər, lakin mən tamam ayılmışdım, ona görə də Amalyanın yanına qaçdım. Pəncərənin qarşısında dayanmışdı, əlində məktub vardı, naməlum bir kişi onu pəncərədən içəri ötürmüşdü, indi də aşağıda cavab gözləyirdi. Məktub qısaydı, Amalya onu çoxdan oxu-

muşdu və indi əlində tutmuşdu; elə bil, qızın qolları sınıb yanına düşmüşdü, onun bu cür yorğun görkəmini, bilirsən, necə xoşlayıram?! Yanında diz çökdüm, məktubu oxudum. Yenicə qurtarmışdım ki, gözucu mənə baxdı, məktub tutduğu əlini ağır-ağır qaldırdı, ancaq nə qədər elədisə, oxuya bilmədi, onu tikə-tikə edib çöldəki kişinin sifətinə çırpdı və pəncərəni bağladı. Gələcək taleyimizi həll edən də elə bu səhər oldu. Mən ona “tale həll edən” deyirəm, əslində isə, qabaqkı günün hər anı beləcə tale həll edən olmuşdu.

– Bəs, məktubda nə yazılmışdı? – K. soruşdu.

– Hə, burasını danışmadım, – Olqa dedi. – Məktubu Zortini al-qırmızı boyunbağılı qıza göndərmişdi. Məzmununu dəqiq çatdırı bilməyəcəyəm. Tələb edirdi ki, mehmanxanaya, yanına gəlsin, özü də bacardıqca tez, çünki yarım saatdan sonra gedəsidir. Məktub başdan-başa həqarətlə doluydu. Ömrümdə elə ifadələr eşitməmişdim, ona görə də yarısını başa düşdüm, yarısını isə yozdum. Amalyanı tanımayan adam bu məktubu oxusaydı, adına min cür söz deyilən qızı, lap aydan arı, sudan duru olsa belə, əlaqsız sayardı. Nə sevgi məktubuydu, nə də içində könül oxşayan bir söz vardı, əksinə, Zortini hirsələnmişdi ki, Amalyaya baxmaqla tamam haldan-halətdən çıxıb, qız onu işindən-gücündən avara qoyub. Sonralar özlüyümüzdə götür-qoy etdik ki, yəqin Zortini elə həmin axşam qəsrə getmək istəyib, ancaq Amalyaya görə kənddə qalıb, bütün gecəni qızı unuda bilmədiyinə səhər tezdən bərk hirsələnib, götürüb bu məktubu yazıb. Onu oxuyan kəs həmin dəqiqə hirsələnməliyi, nə qədər soyuqqanlı olsa da, özündən çıxmalıydı, sonra isə – Amalya yox, başqası olsa – yəqin, bu acıqlı, hədəli sözlərdən canına qorxu düşməliyi, ancaq Amalya hirsini boğa bilmədi. Qorxu deyilən şey tanımır, nə özünə görə qorxur, nə də başqalarına görə. Təzədən yerimə girib məktubun son cümləsindən bir parçanı: “Bacar, tez özünü yetir, yoxsa...” kəlmələrini təkrarlayanda Amalya pəncərənin qabağında oturub bayıra baxırdı, sanki, yeni-yeni elçilər gözləyirdi və onları da birincinin kökünə salmağa hazırlayırdı.

– Deməli, buymuş Sizin məmurlarınız, – K. uzada-uzada dilləndi, – aranızda belələrinə çox rast gəlmək olar. Bəs atan neylədi? Elə başa düşürəm ki, lazımı yerində

Zortinidən əməlli-başlı şikayət elədi, ən kəsə, ən doğru yolsa o olardı ki, birbaşa mehmanxanaya yollansın. Bu işdə ən iyrenc, ən çirkin şey təkcə Amalyanın təhqir olunması deyil, onu asanlıqla yoluna qoymaq mümkündür, bilmirəm, niyə ona bu qədər əhəmiyyət verirsən; nə üçün Zortini belə bir məktubla Amalyanı el içində rüsvay eləməliydi; deyilənlərə görə gərək o cür də düşünəsən, ancaq elə məhz bu cür düşünmək mümkün deyil, Amalyanı asanca yola gətirmək olardı, bir neçə gündən sonra isə hər şey unudulardı; Zortini Amalyanı yox, özünü rüsvay edib. İndi məni Zortininin hakimiyyətdən bu cür sui-istifadə etmək imkanı qorxudur. Bu gün baş tutmayan iş – çünki sözünü açıqsaçıq, bayağı dediyindən Amalyanın simasında ağıllı bir etiraza tuş gəlib – min-min ayrı hallarda, bundan da bir az yararsız şəraitdə tamam gerçəkləşə bilər, hər kəsin, hətta başına oyun açılanın da nəzərindən yayına bilər.

– Sakit, – Olqa dedi, – Amalya bu tərəfə baxır.

Amalya ata-anasını yedirtmişdi, indi isə anasını soyundururdu, tumanının bağını təzəcə açmışdı, qadının qollarını öz boynuna dolamışdı; onu azca yuxarı qaldırıb tumanı əynindən çıxartdı, sonra təzədən yerinə oturtdu. Qadına birinci qulluq olduğundan narazı qalan kişi – bunu da, yəqin, ona görə belə edirdilər ki, anaları ona nisbətən daha düşkün idi – bəlkə də, qızının ləngliyinin acığına özü soyunmağa çalışdı, ən asan, ən lazımsız işdən başladı, ayaqları içində laxlayan iri çəkələkləri çıxartmağa çalışdı, lakin onları heç cür çıxara bilmədi; sinəsi xır-xır xınıldadı, cəhdinə ara verdi, yerindəcə quruyub kətilə əyləşdi.

– Əsas məsələdən xəbərin yoxdur, – Olqa dilləndi, – bəlkə də, çox şeydə haqlısan, ancaq əsas məsələ o idi ki, Amalya mehmanxanaya getmədi; elçini o cür yola salmağına birtəhər dözmək olardı, bunu malalamaq mümkün idi, lakin mehmanxanaya getməməsi ailəmizin üstünə yağan nifrinə çevrildi, indi elçiyə o cür davranışı da bağışlanılmaz bir günah saydılar, hə, hə, hətta bu məsələni elin içində faş elədilər.

– Necə! – K. qışqırdı, tezcə də səsini boğdu, çünki Olqa yalvarıcı bir hərəkətlə əllərini yuxarı qaldırdı. – Sən, Amalyanın bacısı sən, bəlkə, demək istəyirsən ki, qız Zortininin sözünə baxıb mehmanxanaya qaçmalıydı?

– Yox, – Olqa dedi, – qoy belə şübhədən tanrı özü məni qorusun; necə ola bilər ki, bu cür düşünəsən? Mən elə bir adam tanımıram ki, gördüyü işlərdə Amalya kimi haqlı olsun. Mehmanxanaya getsəydi belə, yenə ona haqq qazandırardım, ancaq getməməyi əsl qəhrəmanlıq idi. Açıq etiraf edirəm ki, mənə qalsa, o cür məktub almış olsaydım, uça-uça gedərdim. Qarşıdan gələn qorxuya mən dözə bilməzdim, Amalyaydı ki dözdü. Əlbəttə, çıxış yolu çoxdur, məsələn, bir başqası gözəl-göyçək bəzənər, üstündən heç nə keçməmiş özünü mehmanxanaya salardı, orada da öyrənərdi ki, Zortini çıxıb gedib, ya da, bəlkə, elçini göndərən kimi mehmanxanayı tərk edib, niyə olmasın axı, ağaların kefi, damağı da dəm-dəm gəlir. Lakin Amalya belə etmədi, heç buna bənzər bir iş də görmədi, xətrinə bərk dəymişdilər, ona görə də düşünüb-daşınmadan cavab verdi. Heç olmasa, birtəhər sözə baxsaydı, ən azı, mehmanxananın astanasına vaxtında ayaq qoysaydı, başımızın üstünü alan bu bəla ötüşə bilərdi, burada heçlikdən istədiyini yarada bilən ağıllı vəkillər var, ancaq indiki halda o səfəli heçlikdən də bir nişanə görünmürdü; əksinə, söhbət Zortininin məktubuna hörmətsizlikdən, elçini təhqirdən gedirdi.

– O nə bəlaydı elə? – K. soruşdu. – Vəkil nəyə gerek idi? Zortininin cinayətəkar əməlinə görə Amalyanı ittiham edib cəzalandırmayacaqdılar ki?

– Hə, hə, – Olqa dedi, – onu da eləyə bilərdilər, doğrudur, qanuni proseslə yox; cəzalandırmağına birbaşa cəzalandırmadılar, dolayı yolla payını verdilər, həm onun, həm də bütün ailənin. Bu cəzanın nə qədər ağır olduğunu, yəqin ki, özün anlamağa başlayacaqsan. Bunlar sənə ədalətsiz görünür, dəhşətli gəlir, amma kənddə səndən başqa, heç kəs o cür düşünmür, belə münasibət, əlbəttə, bizim xeyrimizədir, ancaq açıq-aşkar yanlış təsəvvürə söykənməsəydi, hamımıza təsəlli olardı. Bunu asanca sübuta yetirə bilərəm, bağışla, Fridanın adını çəkəsi olacağam. Fridayla Klammin arasında da, əlbəttə, son nəticəni nəzərə almasaq, eynən Amalya ilə Zortini arasındakı münasibət olmuşdu, lakin sən bundan əvvəlcə qorxsan da, indi düzgün hesab edirsən. Xeyr, vərdiş deyil, adam necə keyləşmişdir ki, belə şeyə vərdiş eləsin, əgər söhbət adi hökmdən

gedirsə, onu, sadəcə olaraq, öz səhvlərindən imtina kimi qəbul etmək olar.

– Yox, Olqa, – K. dilləndi, – bilmirəm, niyə Fridanı bu işə qoşursan, onun məsələsi tamam başqa cürdür, ayrı-ayrı şeyləri bir yerə qatma, sözüünə davam elə.

– Müqayisəni davam etdirsəmə, xahiş edirəm, acığın tutmasın, – Olqa dedi, – səhvlərin bir qalığı da elə budur, lap Fridaya aid olsa da, sən onu müqayisədən qorumağa çalışsan da. Fridanın müqayisəyə ehtiyacı yoxdur, o, tərifə layiqdir. Əgər mən bu işləri bir-birilə tutuşdururamsa, demək istəyirəm ki, onlar eynidir; onların bir-birinə oxşarlığı qara ilə ağın münasibəti kimidir, həmin ağ da Fridadır. Ən pis halda Fridaya gülmək olar, bir dəfə ədəbsizlik edib aşxanada güldüm, sonra da uzun müddət peşmançılığını çəkdim və özü də kim gülsə, deməli, ya əməlisaleh deyil, ya da paxıldır, ancaq bununla belə, gülmək olar. Amalyaya isə, əgər qan qohumluğun yoxdursa, nifrət edərsən. Ona görə də, sən dediyin kimi, bunlar bir-birindən tamamilə fərqlənir, ancaq oxşarlıqları da var.

190

– Heç oxşarlıqları da yoxdur, – deyib K. narazı-narazı başını buladı, – Fridayla işin olmasın, Amalyanın Zortinidən aldığı o gözəl məktubdan Frida almayıb və Klammı, doğrudan da sevib, kimin şübhəsi var, qoy özündən soruşsun, onu hələ indi də sevir.

– Bunlar böyük fərqlərdir bəyəm? – Olqa soruşdu. – Necə bilirsən, Klamm da Fridaya eləcə məktub yazmazdı mı? Ağalar başlarını yazı masasından qaldıranda həmişə belə olurlar, bu dünyada özlərinə yer tapa bilmirlər, dalğınlıqdan ən kobud sözlərə əl atırlar, hamısı yox, amma çoxusu. Bəlkə, Amalyanın məktubu Zortininin fikirli vaxtında yazılıb, bəlkə, doğrudan da, yazdığı kəlmələrə qəti əhəmiyyət verməyib. Onların nə düşündüyündən xəbərimiz var bəyəm? Klammın Fridayla hansı tonda danışdığını özün eşitməmişəm mi, ya sənə danışmayıblarmı? Deyilənə görə, Klamm həddən artıq kobuddur; çox vaxt saatlarla susur və sonra birdən elə kobud söz deyir ki, adamın əti ürpəşir. Zortini barəsində belə şeylər danışmırlar, çünki ona bələdliyi olan yoxdur. Əslində, haqqında bircə şey bilirlər ki, adı Zordininin adıyla eynidir; bu adaşlıq olmasaydı, güman ki, onu heç kəs tanımazdı. Yəqin, onu yanğınsöndürən mütə-

xəssisi kimi də Zordini ilə dəyişik salırlar; əslində, mütəxəssis də elə Zordinidir, adaşlıqdan istifadə edib el içinə çıxmağı onun boynuna atıb ki, işində ona mane olmasınlar. Zortini kimi təcrübəsiz bir adam qəflətən kənd qızına vurulursa, təbii ki, bu, ayrı axar alır, elə bil, vurulan qonşuluqdakı xarrat şəyirdidir. Bir şeyi də yadda saxlamaq gərəkdir: məmurla çəkməçi qızı arasında böyük bir yarğan var, üstündən birtəhər körpü salmaq lazımdır və Zortini də onu bu yolla salmağa çalışdı, bəlkə, bir ayırı başqa cür edərdi. Doğrudur, deyirlər ki, biz hamımız qəsrə baxırıq, aramızda nə yarğan var, nə də üstündən körpü salmağa ehtiyac, bəlkə də, adi işlərdə, həqiqətən, belədir, ancaq yazıqlar ki, çox halda bunların tərsini görürük və əgər düzünə qalsa, bu heç bir gerçəkliklə ayaqlaşmır. Bütün bunlardan sonra Zortininin hərəkəti sənə, hər halda, anlaşıqlı olacaq, bir o qədər də dəhşətli görünməyəcək, elə, doğrudan da, belədir. Klammın rəftarı ilə müqayisədə daha anlaşıqlıdır. İştirakçı üçün daha dözümlüdür. Klamm lap zərif məktub yazsa da, onunku Zortininin ən kobud məktubundan da ikrahlı olacaq. Məni düzgün başa düş, Klamm haqqında hökm vermək fikrim yoxdur, sadəcə, müqayisə edirəm, çünki sən müqayisədən qaçırısan. Klamm axı, sanki, qadınların komandırıdır, gah buna, gah da ona əmr edir ki, yanına gəlsin, heç biri ilə də uzun müddət olmaq istəmir, əmr edib gətirdiyi kimi, əmr edib qovur. Eh, Klamm özünü əziyyətə salıb məktub yazmaz. Heç kəsə qaynayıb-qarıxmayan, ən azı, qadına münasibəti bəlli olmayan Zortininin cəmi bir dəfə oturub gözəl məmur dəst-xəttiylə ürəkbulandıran bir məktub yazması bununla müqayisədə toya getməli deyilmi? Və əgər burada fərq Klammın xeyrinə deyilsə, tərsinədirsə, buna Fridanın sevgisini təsir göstərib? Mənə inan, qadınların məmurlara münasibəti barədə hökm vermək nə qədər çətindirsə, bir o qədər də asandır. Burada sevgisiz keçinmək olmur. Uğursuz məmur sevgisi yoxdur. Hər hansı qız barədə – mən burada təkcə Fridanı nəzərdə tutmuram – deyəndə ki, o, sevgidən məmurun ağışuna atılıb, mən burada heç bir tərif görmürəm. Sevməyinə sevir, ağışuna da atılmışdı, burasını danmaq olmaz, lakin ortada tərifli heç nə yoxdur.

Etiraz edəcəksən ki, Amalya isə Zortinini sevməyib. Elədir, sevməyib, amma kim bilir, bəlkə də, sevib? Bəlkə,

bunu heç özü də bilmir?! Əgər onu beləcə rədd edibsə, yəqin indiyə qədər heç kəs məmuru bu cür rədd etməyib, haradan bilsin ki, sevib, ya sevməyib? Barnabas deyir, Amalya bəzən bu gün də üç il qabaq pəncərəni örtəndə titrədiyi kimi titrəyir. Doğrudan da, elədir, buna görə də qızdan heç nə soruşmaq olmur; bircə onu bilir ki, Zortini ilə çoxdan qurtarıb, bundan başqa heç nə bilmir; heç onu sevib-sevmədiyindən də xəbəri yoxdur. Ancaq bizə bəllidir ki, məmurlar qadınlara gözücu baxan kimi onlar özləriylə bacarmırlar, elədir, nə qədər gizlətmək istəsələr də, çoxusu məmurları qiyabi sevir, Zortini isə Amalyaya gözücu baxmayıb, onu görəni kimi dəstəyin üstündən hoppanıb, yazı masasının arxasında qurumuş qıçlarına fikir vermədən aldanıb onun yanına gəlib. Yenə deyəcəksən ki, Amalya müstəsnadır. Elədir, müstəsnadır. Zortininin yanına gətməkdən boyun qaçırmaqla bunu sübuta yetirib, müstəsnalıq üçün elə bu da yetər; ancaq onun Zortinini sevməməsi müstəsnalığın müstəsnalığı olardı, bu, ömründə ağıla, dərrakəyə sığan iş deyil. Doğrudur, həmin günü, elə bil, gözüməzə tor gəlmişdi, lakin o vaxt o qalın dumanın arxasından Amalyanın vurğunluğunu hiss etmişiksə, deməli, az da olsa, ağılınız başımızdaymış. Əgər bunların hamısını bir yerə yığsaq, Fridayla Amalya arasında çox da fərq alınmır! Alınsa da, o alınır ki, Fridanın gördüyü işdən Amalya imtina edib.

– Mümkündür, – K. dedi, – ancaq mənim üçün əsas fərq ondadır ki, Frida nişanlıdır, Amalya isə məni, əslində, ona görə maraqlandırır ki, qəsr çaparı Barnabasın bacısıdır və bəlkə, onun taleyi Barnabasın qulluğu ilə çulğaşır. Məmurlardan biri ona qarşı aşkar ədalətsizlik göstərsə – sənin danışdığından əvvəlcə mənə belə gəldi – xətrinə dəyər, özü də, daha çox, sosial ədalətsizlik kimi dəyər, daha Amalyanın şəxsi iztirabına görə yox. İndiki söhbətindən sonra mənzərə dəyişib, özü də mənə tamam aydın olmayan səbəbdən: bunları sənin danışdığından, mən də sənə inandığımdan dəyişib, ona görə də bu işə baş qoşmaq istəmirəm, yağınsöndürən deyiləm, Zortini də məni zərrə qədər maraqlandırmır. Məni ən çox maraqlandıran Fridadır və mənə qəribə gələn odur ki, ən böyük inam bəslədiyim və hələ də bəsləmək istədiyim sən, Amalyanı bəhanə edib

həmişə dolayısıyla Fridaya hücum çəkirsən, içimdə şübhə toxumu səpməyə çalışırsan. İnanmıram ki, bunu müəyyən məqsədlə, ya da pis niyyətlə eləyirsən, yoxsa çoxdan çıxıb gedərdim. Yox, müəyyən məqsədlə etmirsən, sadəcə, vəziyyət səni bu yola gətirir; Amalyaya məhəbbətindən onu göylərə qaldırmaq, bütün qadınlardan uca tutmaq istəyirsən və bu amacla Amalyada təqdirəlayiq bir şey tapmayanda, başqalarını kiçiltməyə çalışırsan. Amalyanın hərəkəti, doğrudan da, heyrətamizdir, sən bu hərəkətdən nə qədər çox danışırsan, onun böyüklüyü, kiçikliyi, ağıllılığı, səfəhliyi, cəsarətliyi, qorxaqlığı barədə bir o qədər az hökm vermək olur, Amalyanı bu işə vadar edən şeyin ziyanlılığını o, köksündə gizlədib və heç kəs də onu oradan qopara bilməyəcək. Frida isə, əksinə, heyrətamiz iş görməyib, yalnız ürəyinin tələbinə qulaq asıb; məsələyə yaxşı məramla yanaşan hər kəs istənilən anda bunu yoxlaya bilər, daha dediqoduya qoşulmaz. Mən nə Amalyanın zəhmətini yerə vurmaq, nə də Fridanı müdafiə etmək fikrindəyəm; istəyirəm, Fridaya olan münasibətimi sənə başa salım, istəyirəm biləsən ki, Fridaya edilən hücum, eyni zamanda, mənim varlığını da edir.

Mən bura özxoşuma gəlmişəm, öz istəyimlə də ilişib qalmışam, ancaq o vaxtdan bəri baş verənlər və ilk növbədə, mənim gələcək niyyətlərim üçün – nə qədər dumanlı olsa da, hər halda, var – bəli, bütün bunlar üçün Fridaya minnətdaram, buna nə şəkk ola bilər, nə də şübhə. Doğrudur, məni bura yerölçən kimi çağırıblar, lakin üzdən belədir, əslində, mənimlə oyun oynayıblar, hara getmişəm, çölə çıxarıblar, elə bu günün özündə də oynayırlar, ancaq bu oyunu daha ətraflı, daha əhatəli oynamaları o deməkdir ki, haradasa mən də öz çəkimi artırmışam: bu heç də az iş deyil, nə qədər acınacaqlı olsa da, hər halda, başımı daldalamağa yerim, vəzifəm, işim, nişanlığım var; mən başqa məsələlərlə məşğul olanda əsas işimi Frida görür, evlənib icma üzvü olacağam; idarə işlərindən başqa, Klammla indiyə qədər istifadə etmədiyim şəxsi yaxınlığım da var. Bunların hamısı azdır bəyəm? Mən sizə gələndə kimi qarşılayırsınız? Ailənin sirrini kimə etibar edirsiniz? Lap xırda, ümitsiz də olsa, kömək imkanını kimdən gözləyirsiniz? Yəqin, məndən, yerölçəndən, bir həftə qabaq Lazemanın, Brunsvikin

itələyib zorla evindən çölə saldığı bir adamdan, əlində müəyyən hökmü olandan gözləyirsən, bu hökm üçün də mən Fridaya minnətdaram, Frida o qədər sadədir ki, ondan buna bənzər bir şey soruşmağa çalışsan, şübhəsiz, heç nə qopara bilməyəcəksən. Əslində, dərinə gedəndə görürsən ki, Frida cahilliyinə salıb daha çox iş görüb, nəinki Amalya öz təkəbbürüylə; bilirsən, mənə elə gəlir, sən Amalyaya yardım axtarırsan. Ancaq kimdən? Hə, yəqin ki, Fridadan, özgə kimdən ola bilər?

– Məgər mən Frida haqqında belə pis danışdım ki? – Olqa soruşdu. – Heç cür istəməzdim, mənəcə, elə bir niyyətim də olmayıb, amma ola da bilər, vəziyyətimiz bir cürdür, hamıyla üzülüşmüşük, gileylənməyə başlayanda söz adamı çəkib aparır, heç özümüz də bilmirik hara. Sən də haqlısan, indi bizimlə Fridanın arasında çox böyük fərq var və bunu haçansa vurğulamağın heç kəsə pisiyi yoxdur. Üç il bundan qabaq biz meşşan uşaqlarıydıq, Frida isə yetimin biri. “Körpüyə” mehmanxanasında qaravaşlıq edirdi, onun yanından ötəndə heç gözümüzün ucuyla da baxmırdıq; doğrudur, burnumuz göylə gedirdi, ancaq neyləyək, belə tərbiyə olunmuşduq. Mehmanxanada olduğun axşamsa bugünkü vəziyyəti özün gördün: Fridanın əlində qamçı, mən də nökrələrin arasında. Amma hələ bundan da betəri olur. Bəlkə də, Frida bizə nifrətlə yanaşır; bu, onun tutduğu mövqeyə uyğundur, gerçəkliyin tələbidir. Eh, bir də bizə nifrət etməyən varmı ki! Bizə nifrət etməyi kəsdirən o saat cəmiyyətin üst qatına qalxır. Fridanın davamçısını tanıyırsan? Adı Pepidir. Onu yalnız dünən axşam tanıdım; indiyə qədər otaq qulluqçusu idi. Hə, mənə nifrət bəsləməkdə Fridanı kölgədə qoyub. Pivə almağa gedəndə pəncərədən baxırdı, tələsik qapıya yüyürüb bağladı; bilirsən, nə qədər dilə tutdum, özümün saçbağımı boyun oldum, axır ki, insafa gəlib açdı. Bağlı verəndə isə götürüb küncə tulladı. Hə, görəsi gözü yoxdur, mənşə, haradasa, onun münasibətindən, əhvali-ruhiyyəsindən asılıydım, o boyda mehmanxananın aşxanaçısıdır axı; doğrudur, ora bu yaxınlarda keçib, axıra qədər işləmək üçün lazım olan keyfiyyətləri yoxdur. Bircə qulaq asıb görəsən, sahibə Pepi ilə necə danışır, sonra da bunu onun Fridaya müraciətləri ilə tutuşdurasan. Amma Pepinin heç vecinə də deyil, bu

heç Amalyaya nifrət bəsləməsinə də mane olmur, özü də o Amalyaya ki bircə baxışıyla bu Pepini hörükləri, lentləri qarışıq evdən çölə vıyıldadar, elə vıyıldadar ki, heç özünün kötük qılçaları da bu işin öhdəsindən o tezliklə gələ bilməz. Dünən yenə onun Amalya haqqında cin atına mindirən laqqırtısına qulaq asası oldum, axırda qonaqlar mənə qahmar durdular, hə də, o vaxt özün gördüyün qaydada.

– Gör səni necə qorxudublar, – K. dedi, – mən yalnız Fridanı özünə layiq mərtəbəyə qaldırmaq istədim, sənin düşündüyün kimi, Sizi alçaltmaq fikrim yox idi. Ailənizdə mən də nəsə bir qəribəlik görürəm və bunu gizlətmirəm; lakin bu qəribəliyin nifrətə bəhanə olacağını başa düşə bilmirəm.

– Eh, K., – Olqa dilləndi, – qorxuram, əvvəl-axır sən də başa düşəsən; Amalyanın Zortiniyə qarşı rəftarının nifrətə bəhanə olduğunu heç cür başa düşə bilmirsən?

– Belə də qəribə şey olar, – K. dedi, – buna görə Amalyaya vurulmaq, ya da onu yamanlamaq olar, ancaq nifrət etmək? Və mənə məlum olmayan səbəbdən Amalyaya, doğrudan da, nifrət bəsləyirlərsə, bəs onda bu nifrəti niyə Sizə, günahsız ailənin hamısına şamil edirlər? Məsələn, Pepinin sənə nifrət eləməsi ölkəyə sığın iş deyil, mehmanxanaya bir də yolum düşsə, onun abırını verərəm.

– Bizə nifrət bəsləyənlərin hamısını fikrindən döndərmək istəsən, K., – Olqa dedi, – bu, sənin ən ağır işlərindən biri olar, çünki hər şeyin başında qəsr dayanır. İndiki kimi yadımdadır, həmin səhərdən üç-dörd saat keçmişdi. O vaxt bizə buyruqçuluq edən Brunsvik yenə adi günlər kimi evə gəlmişdi, atam ona iş tapşırıb göndərirdi, bizsə səhər yeməyinə oturmuşduq; hamı, Amalya da, mən də şənlənirdik, atam yenə də bayramdan danışır, yağın-söndürməyə aid müxtəlif planlar cızır, qəsrin özünün yağın-söndürən idarəsi vardı, onlar da bu bayrama öz dəstəsini göndərmişdi, birlikdə bəzi şeyləri müzakirə etmişdilər, qəsrdən gələn bizim yağın-söndürənlərin uğurunu görmüş, onları qəsrin nailiyyətləri ilə tutuşdurmuş və bizimkiləri tərifləmişdilər, nəticə bizim xeyrimizə olmuşdu, qəsrin yağın-söndürmə idarəsini yenidən qurmağın vacibliyindən söz düşmüşdü, bunun üçünsə kənddəki təlimatçılara ehtiyac olduğunu bildirmişdilər, bu məqsədlə bir-iki nəfər

nəzərdə tutulmuşdu və atam onların arasına düşmək ümidini itirməmişdi. İndi masa arxasında bundan danışırdı, köhnə xasiyyətiydi, yenə əməllicə yayxanıb oturmuşdu, qollarıyla masanın yarısını qucaqlamışdı, açıq pəncərədən göyün üzünə baxanda üz-gözü tamam cavanlaşır, sifə-tindən ümid dolu sevinc yağdırdı; mən onu bu vəziyyətdə axırıncı dəfə gördüm. Amalya bu vaxt dalğın-dalğın – onu indiyə qədər belə dalğın görməmişdik – dedi ki, ağaların sözüne çox da inanmaq olmaz, belə məclislərdə bir-iki könüloxşayan söz deyirlər, amma heç bir xeyri olmur, olsa da, az olur, deyən kimi də unudurlar, əlbəttə, növbəti məclisdə yenə onların yağlı dilinə aldanmaq olar. Anam onun dilindən vurdu, atamsa qızın yaşına uyuşmayan ağıllılığına, təcrübəliliyinə güldü, sonra köksünü ötürdü, deyəsən, nəşə axtarırdı, axtardığını tapmadığını isə yalnız indi hiss elədi, ancaq tapılmayan bir şey də yox idi, axırda kişi dedi: “Brunsvik elçidən, cırıq-cırıq edilmiş məktubdan danışdı, soruşdu ki, bu barədə nəşə bilirikmi, söhbət kimdən gedir və bunun axırı necə olacaq”. Biz susduq, o vaxt körpə quzuya oxşayan Barnabas səfeh, yaramaz bir söz işlətdi, söhbət ayrı səmtə yönəldi və məsələ tamam unuduldu.

Amalyanın cəzası

– Ancaq məktub əhvalatına görə tezliklə hər yandan üstümüze suallar yağdırıldı; dost, düşmən, tanış, yad bizə ayaq açdı; lakin çox qalmırdılar, ən yaxın dostlarımız da tələm-tələsik vidalaşib gedirdilər. Həmişə özünü ağır, təmkinli aparan Lazeman içəri girdi, sanki, otağın enini, uzununu ölçürdü, ətrafa göz gəzdirməklə işini tamamladı, qorxulu uşaq oyununa bənzəyirdi, Lazeman sivişib aradan çıxdı, atam da camaatdan birtəhər aralanıb astanaya qədər onun dalınca qaçdı, oradan o yana getmədi; Brunsvik gəlib atama işdən çıxdığını bildirdi; açıq-aşkar etiraf etdi ki, müstəqil olmaq istəyir, ağıllı adamdır, lazımı andan istifadə etməyi bacarır; müştərilər gəlib təmirə qoyduqları çəkmələri anbarda axtarmağa başladılar, atam əvvəlcə çalışdı onları fikirlərindən döndərsin, biz də gücümüz çatan yerdə onu müdafiə elədik, amma sonra kişi bunun da tərkinə qıldı və dinməz-söyləməz özü camaata axtarışda kömək etdi, sifariş

kitabında sətir sətir dalınca pozulmağa başlandı, camaatın bizə verdiyi dəri ehtiyatı özlərinə qaytarıldı, borclar ödənildi, hər şey davasız-şavasız bitdi, narazı qalan olmadı, imkan tapıb bizimlə əlaqəni həm tez, həm də yerli-dibli üzmək istəyirdilərsə, deməli, müəyyən itkiyə də razıydılar, lakin buna yol verilmədi. Gözlənilmədiyi kimi, axırda yanğınsöndürənlərin başçısı Zeeman da gəlib çıxdı; səhnə indi də gözlərim önündən çəkilmir: heyvərə, güclü, beli azca donqarlaşmış, ciyərləri xəstə, ciddiliyini yerə qoymayan, gülüşə həsrət, həmişə atamın məftunu, xoş saatlarında müavinlik vəzifəsini ona təklif edən Zeeman kişinin qarşısında dayanıb bildirdi ki, yanğınsöndürənlər birliyi onu işdən çıxarır və verilmiş diplomun geri qaytarılmasını tələb edir. İçəridəki adamlar iş-güclərini buraxıb hər ikisinin başına topladı. Zeeman heç nə deyə bilmir, yalnız atamın kürəyinə döyəcləyir, sanki, bununla kişinin deməli olduğu, lakin tapa bilmədiyi sözləri döyüb sinəsindən çölə tökmək istəyir. Bir əldən də gülür, bununla da, yəqin, həm özünü, həm də başqalarını, az da olsa, sakitləşdirmək istəyir; ancaq gülə bilmədiyinə görə və indiyə qədər heç kəs onun gülüşünü eşitmədiyindən kimsənin ağlına gəlmir ki, bu, gülüş ola bilər. Atam isə elə həmin gündən illər yorğununa çevrilir, ruhdan düşür, daha heç kəsə kömək edə bilmir, görünür, daha baş verənlər barədə düşünməyə heyi də qalmır. Biz də onun kimi mat-məəttəl qalmışdıq, ancaq cavan olduğumuzdan, bizi bu cür yerli-dibli məhv edəcəklərinə inana bilmirdik, həmişə düşünürdük ki, keçmişdəki saysız-hesabsız qonaqlarımızın içindən kimsə ortaya çıxacaq, bunların hamısına son qoyacaq və hər şeyi təzədən köhnə axarına salacaq. Cahilliyimizdən bu iş üçün ən yararlı adam Zeemanı hesab edirdik. Həyəcanla gözləyirdik ki, bu sonsuz gülüşün içərisindən, nəhayət, aydın bir söz qopub ayrılacaq. Üstümüzdə uçmuş bu səfeh ədalətsizlikdən başqa, ayrı nəyə gülmək olardı ki?! “Cənab başçı, cənab başçı, bu camaata bir söz deyın axı”, – deyə düşünüb ona tərəf can atırdıq; o isə qəribə bir hərəkətlə çevrilib bizdən üz döndərirdi. Nəhayət, danışmağa başladı, könlümüzdən keçən arzuları yerinə yetirmək xətrinə yox, adamların ürəkləndirici, ya da coşqun qışqırtılarına cavab vermək xətrinə. Ancaq biz hələ də ümidimizi üzməmişdik. Sözüne atamın tərifiylə

başladı. Onu birliyin bəzəyi, artan nəslin əlçatmaz nümunəsi, icmanın əvəzsiz üzvü adlandırdı, o çıxandan sonra icmanın, az qala, dağılacağını dedi. Bunun hamısı çox gözəl, kaş burada da qurtaraydı!

Ancaq danışıqına ara vermədi: lakin buna baxmaya-raq, birlik kişinin istefasını, əlbəttə, müvəqqəti istəyirsə, deməli, onu bu işə məcbur edən səbəbin ciddiliyini başa düşmək çətin deyil. Dünənki bayramda kişinin parlaq uğurları olmasaydı, bəlkə də, bu qədər dərinə gedilməzdi, məhz uğurları idarənin nəzər-diqqətini özünə çəkib; birlik indi hər şeydən tam halidir, sıralarının təmizliyinə qabaq-kından da çox fikir verməlidir. Neyləsənlər, iş elə alınıb ki, elçini təhqir ediblər, birlik də ayrı çıxış yolu tapmayıb, Zeeman da bu ağır xəbəri çatdırmaq kimi ağır bir yükü öz boynuna götürüb. Qoy kişi də çalışıb onu çox çək-çevirə salmasın. Zeeman bunları deyər bildiyinə xeyli sevindi, hər şeyi başa çatdırdığına əmin olub divardakı diplomu göstərdi, barmağıyla ona gəl-gəl dedi. Atam başıyla razılığını bildirib diplomu gətirməyə getdi, lakin əlləri əsdiyindən onu qarmaqdan çıxara bilmədi; mən kürsüyə qalxıb kömək elədim və elə həmin andan hər şey bitdi; diplomu heç çərçivəsindən də çıxartmadı, necə vardı, eləcə də Zeemana verdi. Sonra küncün birində əyləşib yerindən qımıldanmadı, daha heç kəslə danışmadı, biz də müştəriləri bacardığımız kimi yola saldıq.

198

– Yaxşı, bəs qəsrin təsirini nədə görürsən? – K. soruşdu. – Hələlik işə qarışana oxşamır. İndiyə qədər söylədiklərin insanların düşüncəsiz qorxaqlığından, yaxın adamın sınığına gülməkdən, vəfasız dostluqdan, ümumiyyətlə, hər yerdə təzahür edən belə-belə şeylərdən, bir də ki – hər halda, mənə belə gəlir – atanın xırdaçılığından ola bilər; diplom nə olan şeydir axı? Bacarığın təsdiqidirsə, onu heç kəsin əlindən alan yoxdur, öz işində tayın-bərabərin yoxdursa, lap yaxşı; gərək başçı ağzını açan kimi diplomu götürüb ayaqları altına ataydı, bununla da onu daha pis vəziyyətdə qoyaydı. Mənə ən çox qəribə gələn budur ki, sən Amalyanın adını tutmursan, hər şeyin baskarı olan Amalya, yəqin, bir küncə çəkilib bu viranəliyə tamaşa edirmiş.

– Yox, – Olqa dedi, – heç kəsə irad tutmaq olmaz, başqa cür hərəkət edə bilməzdilər, hamısı qəsrin təsiriydi.

– Qəsrin təsiri, – həyətdən keçib gizlincə bura gəlmiş Amalya təkrarladı, ata-anası çoxdan yataqdaydı. – Söhbət qəsrin rəvayətlərindən gedir? Hələ də baş-başa verib oturmusunuz? Axı sən tələsik vidalaşib getmək istəyirdin, K., saat artıq ona işləyib. Ümumiyyətlə, belə hekayələr səni maraqlandırır ki? Burada elələri var, bu cür rəvayətlərlə dolanır, Sizin kimi, beləcə, baş-başa verib oturur, bir-birini hekayətlərə qonaq edir; amma mənəcə, sən o adamlara bənzəmirsən.

– Niyə ki, – K. dedi, – elə mən də onlardan biri; əksinə, belə hekayətlərlə birbaşa özü maraqlanmayıb başqalarını narahat edənlər haqqında yaxşı fikirdə deyiləm.

– Hə də, – Amalya dilləndi, – insanların marağı çox rəngarəngdir axı, haçansa cavan bir oğlan haqqında mənə söhbət eləyiblər, fikri-xəyalı gecə-gündüz qəsrin yanında olmuş, yerdə qalan şeylərə məhəl qoymazmış, ən adi fikirlərindən də qorxarlarmış, çünki bütün zehni, düşüncəsi qəsrə bağlıymış. Sonradan məlum olub ki, beynindəki, əslində qəsr deyilmiş, idarələrdəki süpürgəçinin qızıymış, hər halda, onu ələ keçirəndən sonra hər şey öz yerini alıb.

– Nə mənim adamımdır! – K. dedi.

– İnanmıram ki, özü xoşuna gələrdi, – Amalya cavab verdi, – amma arvadı, bəlkə də. Yaxşı, mane olmaq istəmirəm, gedirəm yatam, işıqları da söndürəcəyəm, ata-anama görə; doğrudur, indi bərk yatırlar, ancaq bir saatdan sonra ayılacaqlar, oyaq qalanda şam işığı da onlara mane olur. Gecəniz xeyrə qalsın!

Doğrudan da, otaq o saat qaranlıqlaşdı, Amalya atasının çarpayısı yanında yerdən özünə yataq saldı.

– Bayaq dediyi cavan oğlan kimdir axı? – K. soruşdu.

– Bilmirəm, – Olqa cavab verdi. – Bəlkə, Brunsvikdir, hərçənd ki ona oxşamır; bəlkə də, başqasıdır. Amalyanı başa düşmək hər adamın işi deyil, çünki çox vaxt bilmirsən, lağlağı edir, yoxsa ciddi danışır. Əksər hallarda ciddi danışır, amma elə bu da lağ kimi səslənir.

– Burax bu eyhamları! – K. dedi. – Necə olub, bu cür ondan asılı vəziyyətə düşmüşsən? Başınıza gələn bədbəxtlikdən qabaq da beləydi? Ya ondan sonra belə olub? Heç ürəyindən keçibmi ki, ondan asılı olmayasan? Yaxşı, bu asılılığın bir səbəbi var? O səndən uşaqdır, uşaq kimi də

sözünə baxmalıdır. Günahı var, yox, ailənin bədbəxtliyinə o səbəb olub. Hər Allahın günü Sizdən dönə-dönə üzr istəməkdənsə, dik-dik gəzir, ata-anasından başqa, heç kəsi vecinə almır, onlara da yazığı gəlir, ona görə, özü dediyi kimi, heç nəyə qarışmaq istəmir, hərdən sizinlə danışanda da çox vaxt ciddiləşir, ancaq danışığı lağlağı kimi səslənir. Ya, bəlkə, tez-tez adını çəkdiyən gözəlliyinə güvənir? Siz ki hamınız, üçünüz də bir-birinizə oxşayırsınız, onu hər ikinizdən fərqləndirən cəhətsə gözəlliyi yox, çirkinliyidir, küt, donuq baxışları elə birinci gündən məni perikdirmişdi. Bundan başqa, hər ikinizdən kiçikdir, lakin görkəmindən bunu qəti sezmək olmur, üzdən yaşı bilinməyən, qocalmasa da, hər halda, cavan görünməyən qadınlara oxşayır. Sən onu hər gün görürsən, sifətindəki sərtliyi qəti hiss eləmirsən. Ona görə də dərinəndən götür-qoy edəndə Zortininin məramının ciddiliyinə də inanmıram, bəlkə də, həmin məktubla onu yanına çağırmaq yox, sadəcə, cəzalandırmaq istəyib.

– Zortinidən danışmaq istəmirəm, – Olqa dedi. – Qəsrdəki cənablardan nə desən, gözləmək olar, nə dəxli var söhbət kimdən gedir, gözəldənmi, çirkindənmi? Amalyaya münasibətdə isə tamam yanılırsan. Özün fikirləş, niyə mən səndən Amalyaya rəğbət ummalıyam, buna heç bir səbəb yoxdur axı, amma bununla belə, dəridən-qabıqdan çıxıram, hamısını da təkçə sənə görə eləyirəm. Hər necə olsa, bədbəxtliyimizin səbəbi Amalyadır, bunu gizlətmirəm, amma hətta bu bədbəxtlikdən ən çox ziyan çəkən, nə özünü, nə sözünü bilən – xüsusilə də evdə – atam da ən ağır vaxtlarda belə Amalyaya güldən ağır söz deməyib. Özü də bunu ona görə etməyib ki, qızın hərəkətlərindən xoşu gəlib; bu, Zortiniyə ehtiram bəsləyən bir adamın necə xoşuna gələ bilər; özünü, varını-yoxunu Zortininin yolunda qurban verməyə hazır idi, lakin indiki qurban kimi yox, güman ki, Zortininin qəzəbindən özünü qurban etdiyi kimi yox. “Güman ki” deyirəm ona görə ki, sonralar Zortinidən heç bir məlumat almadıq; elə o vaxta qədər də qapalı yaşayırdı, lakin həmin hadisədən sonra kişi, sanki, heç əzəldən yox imiş. Kaş o vaxt Amalyanı görmüş olaydın. Hamımız bilirdik ki, sən deyən, ağır cəza olmayacaq. Yalnız el bizdən üz döndərəcək, elə döndərdi də. Həm buradakılar, həm də qəsrdekilər. Camaatın bizdən üz çevirməsi açıq-aşkar görünsə də, qəsrəndən heç

bir təhlükə hiss olunmurdu. Biz əvvəllər də qəsrin qayğısından məhrum idik, ona görə də bu dəyişikliyi indi duya bilməzdik. Ən çətin də elə qəsrin susmasıydı. Məsələ heç də insanların üz döndərməsində deyildi, axı bunu hansı inamdansa etməz idilər, bəlkə, bizə qarşı elə ciddi fikirləri də yox idi, əslində, hələ bugünkü nifrət də başlamamışdı, yalnız qorxudan belə edir, gözləyirdilər ki, görsünlər axırı necə olacaq. Hələlik maddi ehtiyac da bizi sıxmırdı, borc yiyələri borclarını qaytarmışdı, bucağımız az-çox doluydu, çatışmayan ərzaq məhsullarında da qohum-qonşu gizlindən əl tuturdu, vəziyyət çətin deyildi, məhsul yığılmıydı, doğrudur, əkin-biçin sahəimiz yox idi və bizi heç yerdə köməyə çağırırdılar, demək olar, həyatımızda ilk dəfə tənbəlliyə məhkum olunmuşduq. İyulun, avqustun bürküsündə pəncərəni bağlayıb baş-başa vermişdik, içəridən çölə çıxmırdıq. Təzə heç nə baş vermədi. Nə dəvət gəldi, nə xəbər, nə məlumat gəldi, nə də qonaq, heç nə.

– Yaxşı, – K. dedi, – heç nə baş vermədisə, heç bir köklü cəza gözlənilmirdisə, bəs nədən qorxursunuz? Nə cür adamlarsız axı siz?!

– Necə başa salım? – Olqa dedi. – Qarşıdakı cəzadan qorxmurdun, düşdüyümüz vəziyyətdən sarsılırdın, elə bil, hamımızı cəza ilə yükləmişdilər. Kəndin adamları gözləyirdi ki, onların yanına gedək, atam emalatxanasını təzədən açsın, varlılar üçün gözəl paltar tikən Amalya yenidən sifariş götürməyə getsin, insanlar, sanki, öz əməllərindən əzab çəkirdi; kənddəki hörmətli, izzətli ailələrdən biri qəflətən təcrid olunarsa, bundan hamıya ziyan dəyir, bizdən üz döndərəndə elə fikirləşirdilər ki, hərə öz üzünə düşən borcu yerinə yetirir, onların əvəzində biz də bu cür hərəkət edərdik. Axı dəqiq bilən də yox idi ki nə olub, nə baş verib, yalnız elçi para-para olmuş kağızla mehmanxanaya qayıtmışdı, vəssalam. Frida onu bir gedəndə görmüşdü, bir də geri gələndə, onunla bir-iki ağız danışmış, eşitdiklərini də dərhal kəndə yaymışdı; ancaq bunu da düşmənçilikdən eləməmişdi, sadəcə, vəzifə borcunu yerinə yetirmişdi, belə vəziyyətdə bu, əslində, hər kəsin borcu sayılırdı. Bayağ dediyim kimi, məsələnin uğurlu həlli, əslində, hamının ürəyindən olardı. Qəflətən xəbər gətirsəydik ki, artıq hər şey qaydasındadır, ya da, məsələni, dolaşıqlıq, anlaşılmazlıq olub,

səhv ediblər, səhvlərini də tezliklə düzəldiblər, kifayət idi, camaata elə bu da bəs edərdi. Desəydik ki, qəsr də əlaqələrimizi işə salıb hər şeyi yoluna qoymuşuq, yenə qollarını açıb bizi qəbul edərdilər, öpüşlərlə, qucaqlaşmalarla, toyduyünlə qarşılayardılar, belə şeyləri başqalarında bir neçə dəfə görmüşük. Əslinə qalsa, heç buna da ehtiyac yox idi; adicə el içinə çıxıb özümüzü göstərsəydik, köhnə əlaqələrimizi təzələsəydik və bu vaxt məktub əhvalatını dilimizə gətirməsəydik, bəs edərdi, hamı məsələnin müzakirəsindən sevinə-sevinə vaz keçərdi; axı qorxuyla yanaşı bu işdə ürəkbulandıran bir şey də vardı, adamlar ona görə bizdən üz döndərmişdi, heç kəs həmin məsələdən nəsə eşitmək, o barədə nəsə danışmaq, haqqında nəsə düşünmək, ümumiyyətlə, ona toxunmaq istəmirdi ki, özünə də toxunulmasın. Frida sirri yayanda bunu heç də sınığa sevindiyindən eləməmişdi, ona görə eləmişdi ki, özünü, özüylə bərabər hamını qorusun, icmanı xəbərdar etsin ki, nəsə baş verib, bunun üçün də min vəchlə çalışıb ondan kənar da qalmaq lazımdır. Burada bir ailə kimi söhbət heç də bizdən getmirdi, məsələ yalnız həmin biabırılığın başındaydı, biz ona qoşulduğumuzdan həm də bizim başımızdaydı. Deməli, yenidən qabağa çıxsaydıq, keçmiş unutsaydıq, öz davranışımızla göstərsəydik ki, o işin öhdəsindən gəlmişik – hansı yolla gəldiyimizin fərqi yox idi – və ictimaiyyət əminlik əldə etsəydi ki, necəliyindən asılı olmayaraq, o məsələ bir də müzakirə olunmayacaq, hər şey öz yerini alardı, köhnə zamanlardakı kimi hər yanda bizə kömək əli uzadardılar, məsələni lap elə yarıunutmuş olsaydıq da, bizi başa düşərdilər, onu tam unutmaqda dayaq durardılar. Bunların əvəzinə, qaxılıb oturdug evdə. Bilmirəm nəyi gözləyirdik, yəqin ki, Amalyanın hökmünü; həmin gün, həmin səhər ailənin rəhbərliyini əlinə almışdı və qəti yerə qoymaq istəmirdi.

Göstərişsiz, əmrəsiz, xahişsiz, yalnız özünün susqunluğuyla. Doğrudur, qalanlar çox məsləhətləşirdilər, səhərdən axşama pıçıltının arası kəsilmirdi, hərdən atam qəfildən diksinib məni yanına çağırırdı və mən, az qala, bütün gecəni çarpayısının yanından qalxmırdım. Ya da bəzən Barnabasla yanaşı otururdug; hadisələrdən o qədər də baş açmayan, coşa-coşa həmişə suallar yağdıran, həmişə də izahat tələb

edən Barnabas bilirdi ki, başqa yaşlılarını gözləyən qayğısız illər onun üzünə birdəfəlik bağlanıb. Beləcə, biz indi oturduğumuz kimi, əyləşib özümüzü unuduruq, gecənin haçan keçdiyini, gündüzün haçan axşam olduğunu bilməzdik. Ailəmizin ən zəifi anam idi, yəqin, ona görə ki, təkcə ümumi dərdi çəkmirdi, həm də hər birimizin dərini ürəyinə salırdı, biz də qorxu içində bütün ailənin qarşısında duran çətinliyi görür, onun ciddiliyini qəbul edirdik. Anamın sevimli yeri taxtın küncüydü – həmin taxtı çoxdandır, evdən aparıblar, indi Brunsvikin böyük otağının bəzəyinə çevrilib – orada oturub mürgüləyər, ya da dodağının altında uzun-uzadı danışardı, bilmək olmurdu nə deyir, niyə mürgüləyir. Elə bil, tamam adi hal almışdı, həmişə məktub məsələsini müzakirə edərdik, eninə, uzununa bizə bəlli olan xırdalığlarına və bəlli olmayan nəticələrinə qədər; məsələnin həlli yollarını tapmaqda həmişə bir-birimizlə öcəşməyimiz həm təbii, həm də qaçılmaz olmuşdu, lakin heç də xeyrimizə deyildi, bununla biz yaxa qurtarmaq istədiyimizin həmişə dərinliyinə varırdıq. Bir də bu tapdığımız fikirlərin xeyri nəydi ki? Amalyasız heç birini həyata keçirmək mümkün olmayacaqdı, hamısı boş-boşuna hazırlıq idi, çünki nəticəsini ona çatdıran tapılmayacaqdı, lap tapılsa belə, sükutdan başqa heç nə əldə olunmayacaqdı. Hə, xoşbəxtlikdən, mən Amalyanı bu gün o vaxtkından yaxşı başa düşürəm. O, bizim hamımızdan çox çəkib, başa düşmək olmur, buna necə dözdü, bu günəcən necə salamat qaldı. Doğrudur, hamımızın dərini anam çəkirdi, ona görə ki, kirpiyi ilə od götürmüşdü və əslində, çox çəkmədi də; bu gün artıq kiminsə dərini çəkdiyini demək də olmaz, çünki ağılı o vaxtdan pozulub. Ancaq Amalya nəinki təkcə dərd çəkdi, həm də dərindən gözüünün içinə dik baxa bildi, biz yalnız nəticəsini gördük, o isə səbəbini, kökünü; biz hansısa xırda bir imkana ümid bağladığımız, o isə başa düşdü ki, hər şey həll olunub, biz pıçılğaşa bildik, o isə susdu, gerçəkliklə göz-gözə dayandı, yaşadı, həmin dərdə o vaxt da elə indiki kimi dözdü. O boyda dərini çəkmək Amalyaya baxanda bizim üçün xeyli asan idi. Təbii ki, evimizi də tərk edəsi olduq; ora Brunsvik köçdü, bizi bu daxmaya göndərdilər, var-yoxumuzu əl arbasında daşıyıb gətirdik, bir neçə dəfə gedib-gələsi olduq, Barnabasla mən qabaqdan dartırdıq, atamla Amalya isə

arxadan itələyirdi, anamı birinci köçlə gətirmişdik, sandığın üstündə oturtmuşduq, hər gələndə için-için fəryad edib bizi qarşılayırdı. İndiki kimi yadımdadır, əl arabasını çəkmək nə qədər ağır olsa da – ağırlıqdan başqa həm də adam xəcalətlənirdi, çünki tez-tez taxıl arabalarına rast gəlirdik və bizi görən kimi hamısı dayanıb üzünü qırağa tuturdu – Barnabasla mən lap elə bu ağır işin altında da qayğılarımızdan, gələcək planlarımızdan danışırıdık, söhbətin şirin yerində, hətta hərdən ayaq saxlayırıdık və yalnız atamın “hehe” kəlməsindən sonra aqlımız başımıza qayıdır, vəzifəmiz yada düşürdü. Lakin bu müzakirələrin heç biri köçəndən sonra da həyatımızda dəyişiklik edə bilmədi, yeganə dəyişiklik o oldu ki, kasıblığı tədricən hiss eləməyə başladık. Qohum-əqrəbanın köməyi kəsildi, ehtiyatımız, demək olar, tükəndi və bizə qarşı olan nifrəti ki sən bilirsən, elə həmin vaxtdan yayılmağa başladı. Gördülər ki, məktub əhvalatından çıxmaq üçün gücümüz qalmayıb və bunu çox pis qarşıladılar, dəqiq bilməsələr də, taleyimizin çətinliyini başa düşürdülər, bildirdilər ki, bu sınaqdan hamı elə bizim kimi, bəlkə də, bizdən bir az pis çıxardı, amma bununla belə, bizdən gen gəzməyi hər şeydən üstün tutdular; əlimizdən gələni edib bu işin öhdəsindən gəlsəydik, bizə ona uyğun da hörmət edərdilər, ancaq bacara bilmədiyimizdən indiyə qədər etdiklərini etdilər, hələ bir az da artıq; bizi hər yerdən uzaqlaşdırdılar. İndi daha bizdən söz düşəndə, elə bil, adamdan danışmırdılar, ailəmizin adını heç yanda çəkmirdilər; bizdən söhbət salmaq istəyəndə isə hamımızı təqsirsiz Barnabasın adıyla çağırırdılar, hətta daxmamıza da rüsvayçılıq damğası vurdular, əgər özünü yoxlamaq istəsən, görərsən ki, ilk dəfə ayağını bura qoyanda həmin nifrətə haqq qazandırmısan; sonralar, hərdən bizə gələn adışeylərə də ağız büzürdü, lap elə balaca neft çırağının oradan, masanın üstəndən asılmağına da. Yaxşı, bəs oradan asmayanda, haradan asaydım?! Amma bu, camaata dözülməz gəlir. Çırağı lap başqa cür assaydıq da, etirazlarından qalan deyildilər. Bir sözlə, bizim varlığımız, hərəkətimiz hər dəfə eyni nifrətə tuş gəlirdi.

Yalvarışlar

– Bu arada nə iş gördük? Görəsi olduğumuzun ən pisini, elə bir iş gördük ki, bunun üçün hamının nifrətinə layiq olmalıydıq, elə olduq da; Amalyanı satdıq, yaxamızı onun lal əmrindən qurtardıq, daha qabaqkı kimi yaşaya bilmədik, ümitsiz yaşamağı bacarmadıq, hərə öz bildiyi kimi qəsrin əl-ayağına düşdü, bağışlanmaq üçün yalvarmağa başladığımız. Doğrudur, hamımız bildik ki, heç nə əldə edə bilməyəcəyik, bildik ki, bizi qəslə bağlayan yeganə ümid yeri vaxtilə atama az-çox hörmət bəsləmiş Zortiniydi, onu da ki son hadisələr həmişəlik üzümüzə bağlamışdı, lakin buna baxmayaraq, işə möhkəmcə girişmişdik. Birinci atam başladı, boş-boşuna kəndxudanın, katiblərin, vəkillərin, yanına ayaq döyüb dil tökdü, çox yerdə heç qəbul da etmədilər, hiyləylə, təsadüfən qəbula düşəndə isə – belə xəbəri almaq bizim üçün bayrama çevrilirdi, sevincdən əllərimizi bir-birinə sürtürdük – tələm-tələsik başlarından edib bir daha içəri buraxmırdılar. Cavab tapmaq onlar üçün o qədər də çətin deyildi, belə şey qəsrin əlində nəydi ki?! Nə istəyir ki? Nə olub ki? Niyə üzr istəyir? Qəsrə kim, haçan ona barmağının ucuyla toxunub? Doğrudur, kasıblayıb, müştərilərini itirib, nə bilim, daha nələr olub, ancaq neyləmək, həyatda kimin başına belə iş gəlmir? Bunların hamısı bazarın günahıdır, sənətkar taleyidir, qəsr bunların da qeydinə qalmalıydı bəyəm? Qalmağına, doğrudan da, qalır, amma bir nəfərin şəxsi marağı xətrinə hadisələrin inkişafına kobud şəkildə qarışa bilməz axı. Bəlkə, öz məmurlarını göndərəydi ki, müştərilərin arxasınca qaçıb onları zorla geri qaytarsın? Atam da onlara etiraz edirdi – evdə bir küncə qısılib Amalyadan xəlvət bütün məsələləri həm getməzdən qabaq, həm də geri qayıdandan sonra bircə-bircə müzakirə edirdik, o da hər şeyi duyur, amma heç nə demirdi – hə, axı atam da öz etirazını bildirib deyirdi ki, kasıblıqdan gileylənmir, itirdiklərinin yerini tezliklə doldurur, bunların heç biri köklü məsələ deyil, kaş bircə onu bağışlasınlar.

“Nəyini bağışlasınlar axı?!, – deyib ona cavab qaytarırdılar, indiyə qədər əlindən heç bir şikayət daxil olmayıb,

heç protokollarda da buna bənzər bir şey yoxdur, hətta vəkillərin sənədlərində də nəsə gözə dəymir; ona görə də imkan daxilində arayıb ortaya çıxarıblar ki, əleyhinə iş-zad qaldırılmayıb və heç bundan sonra nəzərdə tutulmur da. Yaxşı, əleyhinə yönəlmiş hər hansı bir idarə sərəncamının adını bilirsə, qoy desin. Bu yerdə atam heç nə deyə bilməyib. Ya da idarədən hansı bir təşkilatın müdaxiləsi olubmu? Atam bu barədə də heç nə bilməyib. Hə, yaxşı, əgər heç nə bilmirsə, heç nə olmayıbsa, bəs onda nə istəyir? Bəs onda nəyi bağışlasınlar? Əslində, bağışlanmayan bircə şey varsa, o da kişinin camaatın canını boğazına yığmasıdır. Lakin atam heç cür əl götürmədi, o vaxt hələ canı suluydu, məcburi boğazına bağlanmış işsizlik də ona vaxt sarıdan imkan verirdi. “Amalyanın ad-sanını geri qaytaracağam, görərsiz, çox çəkməz, qaytaracağam”, – deyərək bir günün içində bu sözləri Barnabasla mənə bir neçə dəfə təkrarlayırdı, lakin lap astadan, çünki Amalya bunu eşitməməliydi; asta desə də, yalnız Amalyanın xətrinə deyirdi, çünki, əslində, ad-sanın geri qaytarılması barədə qəti düşünmürdü, fikri-zikri bağışlanmağın yanında idi. Lakin bağışlanmaq üçün əvvəlcə gərək təqsirini müəyyənləşdirirdi; bunu da ki idarələrdə tamam rədd edirdilər. Hər hansısa beyninə düşmüşdü ki, günahını ondan gizlədirlər, çünki kifayət qədər pul vermir, əslində isə, üstümüzdə qoyulmuş və o vaxtkı gəlirimizin müqabilində xeyli yüksək olan vergiləri hələ də ödəyirdi, bütün bunlar bir daha sübut edirdi ki, kişi artıq xərifləmək üzrədir. Qərara almışdı ki, vergini artıqlamasıyla ödəsin və təbii ki, bu da tamam yanlış addım idi, çünki bizim idarələrdə yersiz söz-söhbətdən qaçmaq üçün sadəlik xətrinə rüşvət götürərlər, amma bununla heç nə əldə etmək olmur. Əgər atamın yeganə ümid yeri buydusa, deməli, ona mane olmağa dəyməzdi. Olan-qalan şeylərimizi, əsasən də, ailədə ən çox işləyənləri də satdıq ki, xahiş dalınca getmək istəyəndə, hər səhər tezdən yola düşəndə cibində qəpik-quruşdan olsun. Özümüz isə bütün günü ac qalırıdıq, ələ keçirdiyimiz bu pulla qazandığımız bir şey vardısa, o da kişinin ümidinin üzülməsiydi. Lakin bunun da heç bir xeyri yox idi. Gedib-gəlməklə, sadəcə, özünü üzürdü, pullu da, puluz da biz eyni sonluğa gəlməliydik, pulun olması isə vaxtını xeyli uzadırdı. Artıq pul keçirməklə,

həqiqətən, fövqəladə bir şeyə nail olunmadığından, katiblərdən hansısa hərdən, ən azı, görk üçün də olsa, nəse etməyə çalışırdı, işi təhqiq edəcəyinə söz verirdi, eyham vururdu ki, az-çox izə düşüblər, onu da vəzifəyə görə yox, atamın xətrinə axıra çatdıracaqlar; atam isə şübhələnmək əvəzinə, daha da inanırdı. Bu cür mənasız ümidlərlə geri dönürdü, sanki, evə bir qucaq mərhəmət gətirirdi, ona baxmaq Allahın zülmüyüdü, həmişə Amalyanın arxasında gizlənər, üz-gözünü əyişdirib gülümsəyər, gözlərini geniş açıb ona işarə vurmaqla bizi başa salmağa çalışardı ki, bu səyi, çabası nəticəsində Amalyanın xilas olacağı günü – onun özündən başqa heç kəsi heyrətləndirməyəcək həmin günü – atam yaxınlaşdırır, lakin bu, sirt kimi qalmalıdır və biz onu hələlik heç kəsə açmamalıyıq. Axırda atama pul vermək imkanımız tamam tükənməşəydi, bu get-gəl, bəlkə də, hələ çox çəkəcəkdi.

Doğrudur, uzun yalvar-yaxardan sonra Brunsvik bu arada Barnabası özünə köməkçi götürmüşdü, özü də bir şərtlə: axşam qaranlıqda gedib tapşırığını almalı, axşamın qaranlığında da gördüyü işi geri qaytarmalıydı; etiraf edək ki, Brunsvik bizə görə özünü, alverini müəyyən təhlükə qarşısında qoyurdu və buna görə də Barnabasa az haqq verirdi, Barnabasin işinə isə söz ola bilməzdi; uşağın bu cüzi qazancı acından tam ölməmək üçün bizə bəs edirdi. Xeyli hazırlıqdan sonra çəkinə-çəkinə atama birtəhər çatdırıb bildik ki, pul ehtiyatımız tükənib, o isə bunu çox sakit qəbul elədi. Ağılı daha o səviyyədə deyildi ki, idarələrə ayaq döyməyin mənasızlığını qavraya bilsin, ancaq bitib-tükənmək bilməyən məyusluq onu yorub əldən salmışdı. Doğrudur, hərdən deyirdi ki – daha qabaqkı kimi aydın danışmırdı, əvvəllər isə çox aydın danışdı – ona çox pul lazım olmayacaqdı, sabah, ya da elə bu gün hər şeydən xəbər tuta bilərdi, amma, heyif, hamısı puç oldu, özü də pula görə, ancaq səsindeki avaz daha bunların heç birinə inanmadığından xəbər verirdi. Azca keçmiş onda yeni fikirlər baş qaldırırdı, hamısı da bir-biriylə əlaqəsiz. Suçunu sübuta yetirə bilmədiyindən və buna görə də rəsmi yolla nəyə nail olmadığından axırda yalvar-yaxara keçdi, ayrı-ayrı məmurların əl-ayağına düşəsi oldu. Onların arasında, yəqin ki, yanımccılar, ürəyiyumşaqlar da tapılıb, lakin heç birinin

idarədə öz ürəyinin səsinə qulaq asmağa ixtiyarı olmadığından, onları da gərək işdən kənarı, keflərinin xoş vaxtında tutaydın.

İndiyə qədər özünə qarılıb diqqətlə Olqaya qulaq asan K. bu yerə çatanda söhbəti sualla kəsdi:

– Sən bunu düzgün hesab eləmirsən bəyəm? – Söhbətin davamı həmin suala cavab versə də, o, özünü saxlaya bilməmişdi, hər şeyi indi öyrənmək istəmişdi.

– Yox, – Olqa dedi, – yanımcılıqdan, ya da buna bənzər şeylərdən heç cür söhbət ola bilməz. Nə qədər gənc, təcrübəsiz olsa da, burasını bilirdik, təbii ki, atamın da xəbəri var idi, lakin çox şeyləri unutduğu kimi, bunu da unutmuşdu, özünə plan cızmışdı; qəsrin yaxınlığında məmurların keçib getdiyi yolu kəsdirsən, imkan tapan kimi arabanı saxlayıb əfv bərədə xahişini çatdırırsən. Düzünü desək, ağılsız plan idi, lap möcüzə də baş versə, xahişini məmurlardan kiməsə çatdırırsa bilsə də, ağılsız idi. Bir nəfər məmur təkcanına heç kəsi bağışlaya bilməzdi axı! Olsa-olsa, bunu yalnız ümumi rəhbərlik edə bilirdi, ancaq əslinə qalsa, heç o da bacarmazdı, bağışlaya bilməzdi, yalnız lazımı yerinə çatdırırdı. Lap elə məmurlardan biri arabadan enib məsələylə maraqlansaydı da, atamın – bu yazıq, yorğun, əldən düşmüş kişinin mızıldanıb dediklərindən bir şey qanardı ki? Məmurlar həddən artıq savadlı, amma birtərəfli olurlar, öz sahələrində adi sözlə adamın fikrini oxuyurlar, ancaq başqa bölmələrin məsələsini gərək saatlarla izah edəsən, bəlkə də, ədəblə başını tərpedib razılığını bildirəcək, amma bir kəlmə də olsun, başa düşməyəcəklər. Bunu anlamağa nə var ki; məmurun özünə aid olan xırda idarə işlərini necə həll etdiyini, irili-xırdalı məsələləri bir çırıqla necə yoluna qoyduğunu öyrənmək istəsən, onun kökünə varmağa çalışsan, gərək ömrün boyu onunla əlləşəsən və ola bilsin, heç axırına da çıxma bilməyəsən. Atam lap lazımı məmurun yanına düşsə belə o, sənədsiz-filansız heç nə eləyə bilməz, o halda da heç kəsi yolun ortasında bağışlamaz, yalnız işi rəsmi şəkildə yoluna qoymağa çalışır və bu məqsədlə də ona üsuli-idarənin yolunu göstərər, ancaq burada da nəyə nail olmaq ümidi tamam puça çıxmışdı. Bu yeni planla atam bir şeyə çatmaq istəyirdisə, gör haralara gedib çıxmışdı! Əgər bu addımda cüzi

bir işıq ucu görünseydi, onda qəsrin yolu xahişçilərlə qayırqayırqaynaşardı, lakin lap körpə məktəbli də bilirdi ki, bu, mümkün olan iş deyil, ona görə də küçə həmişə bomboş olardı. Bəlkə, atamın ümidlərinə hər yanda güc, qida verən də elə bu idi. Bu, ona lazımıydı, axı sağlam ağıl məsələni sən deyən qədər də çək-çevir eləmir, xırdaca bir nəzərlə onun mümkünsüzlüyünü dərk edir. Məmurlar kəndə gəlsə, yaxud geri – qəsrə qayıdırsa, bunu kefdən eləmirlər, kənddə də, qəsrə də onları iş gözləyir, ona görə də hər dəfə çaparaq gedirlər. Pəncərədən çölə baxmaq, orada dayanmış ərizəçiyə fikir vermək heç ağıllarına da gəlmir, ağızına qədər sənədlərlə dolu arabada onları oxumaqla məşğul olurlar.

– Amma mən, – K. dilləndi, – məmur xizəyinin içini görmüşəm, orada sənəd-zad yoxdur – Olqanın söyləmində onun üçün elə böyük, elə müəmmalı bir aləm açıldı ki, onun və özünün varlığı haqqında tam aydınlıq qazanmaq üçün öz xırda yaşantılarıyla ona toxunmaqdan yan keçə bilmədi.

– Ola bilər, – Olqa dedi, – deməli, onda daha pis, deməli, məmur elə vacib işlərlə məşğuldur, sənədlər o qədər qiymətli, o qədər iridir ki, özüylə götürə bilmir, belə olanda atları dördnala çapdırırlar. Hər halda, heç biri atama vaxt ayırmadı. Bundan başqa, qəsrə müxtəlif səmtlərdən giriş var. Hərənin öz vaxtı, öz dəbi olur, onda çoxusu həmin qapıdan girib-çıxır, başqa vaxt bir ayrısı dəbə minir, onda da hamı üzünü ora tutur. Qapıların hansı qaydayla növbələşməsinə hələ indiyə qədər bilən yoxdur. Bir də görürsən, səhər saat səkkizdə bir qapıdan, on dəqiqə keçmiş başqa qapıdan, yarım saat sonra üçüncü qapıdan, ya da elə birinci qapının özündən işləyirlər və bütün günü ora işlək olur, amma dəyişmə imkanı hər an qalır. Doğrudur, kəndin girəcəyinə yaxın bütün yollar birləşir, ancaq burada da arabalar toz qoparır, qəsrin yaxınlığında isə sürət xeyli aşağı olur. Arabaların hansı yolla çıxacağı tənzimlənmədiyi və onları izləmək mümkün olmadığı kimi, saylarını öyrənmək də mümkün deyil. Elə gün olur, gözə bircə araba da dəymir, elə gün də olur, hamısı birdən çıxır. İndi sən bundan sonra atamın halını özün təsəvvür et. Olan-qalan bircə kostyumunu əyninə keçirib hər səhər bizim xeyir-duamızdan

sonra evdən çıxır. Yanğınsöndürənlərin balaca nişanını da – əslində, bunu da təhvil verməliydi, qanunsuz saxlayır – götürür ki, kənddən çıxanda döşünə taxsın, elə bilir, ötüb gedən məmurların diqqətini bununla özünə çəkəcək, nə qədər balaca olsa da, iki addımdan o yana görünməsə də, kənddə gəzdirməyə ürək eləmir. Qəsrə gedən yolun üstündə bir bağ var, qəsrə tərəvəzlə təmin edən Bertuxun bağıdır, atam orada dəmir barmaqlığın basdırıldığı ensiz divar özülün üstündə özünə yer eləyib. Kişinin oturmasına Bertux narazı olmur, çünki qabaqlar atamla dost idilər, həm də onun ən yaxşı müştərilərindən biriydi, ayağının biri azca əyridir, deyirdi ki, atamdan başqa, heç kəs bu ayağa çəkmə tikə bilmir. Atam günü günə calayıb oradaca oturardı; buludlu, tutqun, yağmurlu payız qapının ağzını kəsdirmişdi, amma kişi havanı qəti vecinə almırdı; hər gün səhər tezdən eyni vaxtda əlini cəftəyə atıb bizimlə vidalaşar, axşam da suyun içində geri dönüb özünü küncə salardı; sanki, kişi günü-gündən qatlanırdı. Başına gələn xırda əhvalatları əvvəlcə bizə danışardı, məsələn, deyirdi ki, Bertuxun ona yazığı gəlib, köhnə dostluğun xətrinə barmaqlığın üstünə palaz atıb, ya da deyirdi ki, ötüb keçən arabada hansı məmurusa tanyıb, yaxud da arabaçılardan kimsə hərdən onu görüb zarafatla qamçısını şaqqıldadıb. Axırayaxın danışmağına da son qoydu, ümidi açıq-aşkar hər yandan üzüldü, gördü ki, heç nə əldə edəsi deyil, sadəcə, ora gedib gününü keçirməyi özü üçün bir vəzifə borcuna, boş bir peşəyə çevirdi.

Yeli də elə həmin o vaxtdan başladı, qış yaxınlaşırdı, qar həmişəkindən tez düşmüşdü, bizdə, ümumiyyətlə, qış tez gəlir; hə, orada gah nəm daşın üstündə, gah da qarın içində otururdu. Gecələr ağırdan zarıyırdı, səhərlər hərdən kəsdirə bilmirdi ki, getsin, getməsin, ancaq sonra öz-özünü yenib yola düzəlirdi. Anam yaxasından sallanıb buraxmaq istəmirdi; atam da, yəqin, daha sözüne baxmayan əzaların qorxusundan anama deyirdi ki, istəsə, o da gedə bilər. Beləliklə, ağrılar anamın da yaxasını tanıdı. Biz də tez-tez onların yanında olurduq, onlara yemək aparır, ya da eləcə baş çəkirdik, yaxud dilə tutub evə qaytarmaq istəyirdik; həmişə də görürdük ki, büzüşüb bir-birinə sığınışlar, ensiz daşın üstündə oturub çiyinlərinə yuxa adyal salıblar, dörd

yanda bomboz qardan, dumandan başqa əsər-ələmət görünmür. Bütün günü göz işlədikcə nə bir adam, nə bir araba – təsəvvür et, gör nə mənzərədir, K., necə! Günlərin bir günü səhər tezdən atam qurumuş ayağını çarpayından yerə sala bilmədi, kişini sakitləşdirmək olmurdu, istilikdən sayıqlayıb deyirdi ki, yuxarıda, Bertuxun yanında araba dayandı, içindən bir məmur düşdü, atamı axtarıb tapa bilmədi, başını buladı, acıqlanıb təzədən arabaya mindi. Həm də arada elə səslər çıxarırdı ki, deyərdin, burada olduğunu yuxarıdakı məmura bildirmək istəyir, orada olmamasının günahsızlığını ona başa salır. Doğrudan da, ayağı bir daha o yerlərə dəymədi, həftələrlə uzanıb yataqda qaldı. Qulluğu, qayğını, müalicəni Amalya öz boynuna götürdü, hərdən arada fasilə versə də, bu işlərin hamısını, əslində, bu gün yenə o yerinə yetirir. Ağrıları alan dərman bitkilərini tanıyır, yuxu, qorxu nə olduğunu bilmir, heç nədən çəkinmir, heç vaxt özündən çıxmır, ata-anamızın bütün əziyyətini təkcanına çəkir; bizimsə əlimizdən heç nə gəlmədiyindən dinclik tapa bilmirik, ora-bura vurnuxuruq, o isə nə soyuq-qanlılığını itirir, nə də təmkinini. Böhran keçib gedəndən, atam ehtiyatla gah sağa, gah sola söykənə-söykənə yatağı tərək edəndən sonra Amalya onu bizim öhdəmizə buraxıb öz güşəsinə çəkildi.

Olqanın tədbirləri

– İndi bir iş qalırdı, gərək atama gücü çatan bir məşğuliyyət tapaydıq, eləsini ki, onu nəyəsə xidmət etdiyinə, ailənin suçunu üstündən götürmək üçün əlləşib-vuruşduğuna inandıra bilsin. Belə şeyi tapmaq o qədər də çətin deyildi, əslində, nə tapılsaydı, Bertuxun bağçası qarşısında oturmaqdan pis olmayacaqdı, ancaq mən elə şey tapdım ki, hətta özümə də müəyyən ümid verdi. Suçumuz barədə məmurların, katiblərin, kim bilir, daha kimlərin yanında söz düşəndə həmişə Zortininin elçisinin təhqirindən danışırdılar, bundan o yana getməyə heç kəs ürək eləməirdi. Özlüyümdə, beləcə, kəsdirdim: yaxşı, ümumi fikir təkəcə elçinin təhqirindən ibarətdirsə, onda yenə elgözünə də olsa, elçiyə bənşib hər şeyi yoluna qoymaq olardı. Özlərinin dedikləri kimi, şikayət getməyib, deməli, iş məmurlardan heç kəsin

əlinə düşməyib, ona görə də məsələ qalır elçinin adamlığına, istəsə, başlayar, ondan çox şey tələb olunmur ki. Bunların hamısının o qədər də əhəmiyyəti olmamalıydı, zahiri görkəm idi və heç bir nəticə verməməliydi, bununla yalnız atamı sevindirir, onu dinc oturmağa qoymayan xəbərçiləri bir balaca küncə qısnayıb kişinin könlünü açar bilərdik. Amma əvvəlcə gərək elçini tapaydım. Bu tədbir barədə atama danışıanda əvvəlcə hirsləndi, kişi tamam höcət olmuşdu – bunu da xəstələnəndə tapmışdı – çox vaxt elə bilirdi ki, son anda uğursuzluğa düşməyinin günahkarı bizik: əvvəlcə pul verməmişik, indi də yatağa salıb buraxmaq istəmirik: bir şey də vardı ki, başqalarının fikrini qəbul etmək iqtidarını tamam itirmişdi. Heç axırına çıxmamış, tədbirlərimi alt-üst elədi; elə bir əldən deyirdi ki, gərək Bertuxun bağçasının yanında oturub gözləyəydi, daha hər gün getməyə imkanı olmadığından, onu əl arasına qoyub mütləq ora aparmalıymışıq. Ancaq əl çəkmədim, tədricən mənim fikrimlə barışdı, ancaq bir maneçilik də vardı: bu iş də tamamilə məndən asılıydı, çünki elçini o vaxt yalnız mən görmüşdüm, atam onu tanımırdı. Doğrudur, qulluqçuların hamısı bir-birinə oxşayır və mən onu görəndə bir də tanıyacağıma qəti əmin deyildim. Beləliklə, mehmanxanaya ayaq açmağa, qulluqçuların arasında onu axtarmağa başladım. Düzdür, həmin oğlan Zortininin qulluqçusuydu və Zortini də daha kəndə enmirdi, lakin ağalar xidmətçilərini tez-tez dəyişirlər, çox güman ki, onu başqa cənabın dəstəsində də tapmaq olardı, lap özünü tapmasaq da, haqqında başqalarından müəyyən məlumat ala bilərdik. Bu məqsədlə gərək hər axşam mütləq mehmanxanada olaydın, bizə isə heç yanda xoş üz göstərmirdilər, o da ola belə yerdə; heç olmasa, cibidolu müştərilər də deyildik. Amma məlum oldu ki, biz də orada nəyəsə yarayarmışıq; xidmətçilərin Fridaya necə əzab-əziyyət verdiyini özün yaxşı bilirsən, əslində, çoxusu dinc adamlardır, yüngül qulluq onları bir az ərköyün eləyib, bir az da ağırlaşdırıb. “Görüm günün qulluqçu günü kimi xoş keçsin!” – Məmurların arasında belə bir alqış var, doğrudan da, dolanışığa gələndə qəsrin ağaları, əslində, qulluqçulardır, buna qiymət verməyi də bacarırlar və qəsrdə onun qayda-qanunlarına tabe olub sakit, ləyaqətli davranırlar – neçə

dəfələrlə bunu yanımda təsdiq ediblər; onların qalıqlarına burada da rast gəlmək olar, hə, məhz qalıqlarına, çünki qəsrin qanunu kənddə tam qüvvədə olmadığından burada tamam dəyişirlər, qanunun buxovlarından xilas olmuş, ac-yalavac, nəfslərini saxlaya bilməyən ipə-sapa yatmaz vəhşilərə dönürlər. Həyasızlıqlarının hədd-hüdudu bilinmir, kəndin xoşbəxtliyi orasındadır ki, xüsusi əmr olmadan mehmanxanadan bayıra çıxma bilməzlər, mehmanxanada da gərək elə edəsən ki, onlarla yola gedəsən; Frida onlarla baş çıxarmağa çox çətinlik çəkirdi, qulluqçuları sakitləşdirmək üçün məndən istifadə edir və buna da xeyli sevinirdi; iki ildən çoxdur ki, ən azı, həftədə iki dəfə gecəni tövlədə qulluqçularla keçirirəm. Əvvəllər, atam hələ mehmanxanaya gedə biləndə, aşxanada küncün birinə qısılib yatar, səhər tezdən gətirəcəyim xəbərləri gözləyirdi. Ancaq bunun köməyi olmurdu. Axtardığımız elçini bu günə qədər tapa bilməmişik, görünür, hələ də Zortininin qulluğundadır və Zortini ucqar idarələrə çəkilib işləyəndə əməyinə yüksək qiymət qoyduğu qulluqçusunu da özüylə aparır.

Demək olar, qulluqçular da bizim kimi onu çoxdandır görmürlər və əgər kimsə bu arada onu gördüyünü deyirsə, deməli, yanılır. Əslində, tədbirim baş tutmamışdı, lakin baş tutmamışdı da demək olmaz, düzdür, elçini tapmamışdıq və kişinin mehmanxanaya gedib-gəlməsi, gecələri orada qalması, bəlkə də, bacardığı qədər mənə rəhm etməsi, təəssüf ki, bir az da xəstəliyinin üstünə qoydu, indi iki ildir, gördüyün vəziyyətdədir, ola bilsin, halı bir balaca anamınkindən yaxşıdır, anamınsa, əksinə, son günlərini sayırıq, onu həyatda saxlayan yalnız Amalyanın cidd-cəhdidir. Mənim mehmanxanadakı qazancım əgər o oldu ki, qəsrə müəyyən əlaqə yarada bildim; desəm ki etdiklərimin peşmançılığını çəkmirəm, mənə nifrətlə baxma. Yəqin, fikirləşəcəksən ki, qəsrə mənə nə əlaqəm ola bilər? Haqlısan, sən deyən qədər də böyük əlaqə deyil. İndi mən qulluqçuların çoxusuyla tanışam, demək olar, son illərdə kəndə gələn ağaların hamısının qulluqçularıyla. İşdir, haçansa qəsrə gedəsi olsam, daha orada məni özlərinə yad hesab etməyəcəklər. Doğrudur, onlar yalnız kənddə qulluqçudurlar, qəsrə tamamilə başqalaşırlar və yəqin, orada daha heç kəsi, kənddə yaxınlıq etdikləri adamlardan heç kimi

tanımaq istəmərlər, tövlədə min dəfə and-aman eləsinlər ki, qəsrdə görüşsək, özlərini dünyanın ən xoşbəxti sayarlar, yenə də inanılası deyil. Bu cür vədlərin heçliyini, əslində, sınayıb görmüşəm. Amma əsas məsələ bu deyil. Qəsrə əlaqəni qulluqçularla yaratmamışam, əksinə, bəlkə də və çox güman ki, kimsə yuxarıdan mənim hərəkətlərimə göz qoyur – xidmətçilərin müdiriyyəti isə idarə işlərinin ən vacib, ən görkəmli bölmələrindən biri olmalıdır – ola bilsin, mənə göz qoyan adam haqqımda başqalarına nisbətən daha mülayim hökm çıxardı, bəlkə, başa düşdü ki, bu rəzil əməllərimlə ailənin uğrunda çarpışıram, atamın işini davam etdirirəm. İşə bu cəhətdən yanaşılsa, bəlkə də, qulluqçulardan pul götürdüyümü, onu ailənin ehtiyacına xərclədiyimi mənə bağışladılar. Başqa şeyə də nail olmuşam, yəqin, bunu sən də mənə günah sayacaqsan. İllərlə çəkən rəsmi təcrübədən başqa, qəsrə qulluğa durmağın bəzi dolaylı yollarını nöqərlərdən öyrənmişəm, belə halda heç də rəsmi qulluqçu olmursan, əksinə, səni haradasa gizləndə işə cəlb edirlər, nə hüququn olur, nə də məsuliyyətin, ən pisi də odur ki, məsuliyyətin olmur, amma, hər halda, nəşə olur, hər işdə yaxınlıqda tapılırsan; düşərli imkan görəni kimi istifadə edirsən, qulluqçuluğuna qulluqçu deyilsən, lakin təsadüfən burada sənə də bir iş tapıla bilər, deyək ki, qulluqçu harasa çıxıb gedib, səni çağırırlar, qaça-qaça gəlirsən və indiyə qədər olmadığın bir adam olursan: qulluqçu. Yaxşı, bəs belə bir imkan haçan ələ düşər? Ola bilsin, lap həmin an, içəri keçən kimi, ətrafına boylanmamış imkan özü qarşına çıxsın. Belə olanda hər təzənin ağız deyil o saatca işdən yapışsın, ikinci imkansa illərlə uzanır, rəsmi yolla, bəlkə, bundan da tez başa gələr; bir iş də var: qeyri-rəsmi götürülmüş adamı, bir qayda olaraq, heç vaxt rəsmi qulluğa qəbul etmərlər. Deməli, bunu da götür-qoy etməyə dəyər; lakin rəsmi qəbulun çətinliyini, əzablı seçimini, əsgisi tüstülü ailədən olanların namizədliyinin rədd olunacağını əvvəlcədən biləndə həmin şübhələrə son qoyursan; adam taleyinə boyun əyir, həyəcədən əsə-əsə illərlə nəticəni gözləyir, lap elə birinci gündən böyür-başındakılar heyətlə soruşmağa başlayır: necə oldu, belə ümitsiz bir şeyə ürək elədin, o isə hələ də ümidini itirmir, itirsə, yaşaya bilməz; yalnız aradan bir neçə il keçəndən sonra, bəlkə də, saç-

saqqal ağaranda öyrənir ki, onun namizədliyini rədd ediblər, bütün həyatını yelə verib, heç nəyin sahibi olmayıb.

Təbii ki, burada da müstəsna hallar olur, ona görə də adam asanlıqla aldanır. Bəzən elə alınır ki, lap əsgisi tüstülüləri də götürürlər; məmurların içində hərdən eləsi tapılır ki, istər-istəməz bu cür ovun qoxusunu xoşlayır, sınaq müddətində burnunu havaya tutub ətrafı imsiləyir, ağız-burnunu qırıqdır, qaş-gözünü əyir, belə adam müəyyən mənada haradasa onu iştaha gətirir, qarşısında duruş gətirmək üçün qanun kitablarından möhkəm-möhkəm yapışmalı olur. Çox vaxt bunun həmin adamın işə götürülməsinə qəti xeyri olmur, sadəcə, qəbul prosesini ləngidir və bu proses də ömründə bitib-tükənmək bilmir, kişinin ölümündən sonra eləcə dayanır. Deməli, həm qanunlu, həm də qanunsuz işəgötürmə açıq, gizli çətinliklərlə doludur və belə bir işə girişməzdən əvvəl məsləhətdir ki, yüz ölçüb bir biçəsən. Hə, Barnabasla mən ölçüb-biçmə fürsətini əldən vermədik. Elə ki mehmanxanadan qaçırdım, diz-dizə oturdum, əldə etdiyim yeni məlumatların hamısını ona danışdım, vaxt olurdu, günlərlə müzakirə edirdik, Barnabasın əlindəki işi də qəti irəli getmək bilmirdi. Deyəsən, burada, sən fikirləşdiyən kimi, mənim də günahım var. Bilirdim ki, nöqərlərin söylədiyinə etibar etmək olmaz. Bilirdim ki, qəsdən danışmağa qəti həvəs göstərmirlər, həmişə söhbəti yayındırırlar, hər sözü onlardan, elə bil, maqqaşla qoparırdım, sonra da, təbii ki, ağızları açılarda susmaq bilmirdilər, gəvəzə-gəvəzə danışır, özlərini çəkib göyün yeddinci qatına qoyur, basıb-bağlamaqda, özlərindən uydurmaqda bir-birini kölgədə buraxır, boğazlarının yoğun yerinə salıb bir-birinin səsinə batırırlar və bu qarışıqlıqda gerçəklikdən yalnız bir-iki cılız eyhamdan başqa, heç nə tapmaq mümkün olmurdu. Mən isə hamısını eşitdiyim kimi Barnabasa danışdım, o da doğru ilə yalanı bir-birindən ayıra bilmirdi, ailənin keçirdiyi ağır günlər onda bu işlərə qarşı bir tələbat, bir təşnəlik yaratmışdı, ona görə də yanğısını söndürmək üçün deyilənləri su kimi canına çəkir, gerisini öyrənmək həvəsi içini təzədən alovlandırır. Mənim yeni planım, doğrudan da, Barnabasa aid idi. Nöqərlərdən daha heç nə öyrənmək olmurdu. Zortininin elçisi tapılmırdı və heç tapılmayacaqdı da; deyəsən, Zortini də... Elçisi də günü-gündən qəsrin

dərinliklərinə çəkildilər, az qala, sir-sifətlərini, adlarını da unutmuşdular, onlardan söz salanda hər ikisini uzun-uzadı təsvir edəsi olurdum, ancaq heç nə əldə edə bilmirdim, onları zor-bəla yada salırdılar, bundan artıq heç nə deyə bilmirdilər. Nökərlərə qoşulmağıma gəldikdə isə, təbii ki, elin dilini-ağzını bağlamağa mənim gücüm çatmazdı, ümidim təkcə ona idi ki, hamısını necə var, eləcə qəbul edərlər, heç olmasa, bir balaca ailəmizin günahından keçərlər, lakin zahirən bundan da əsər-əlamət görünmürdü. Ancaq, bununla belə, yenə fikrimdən dönmədim, çünki qəsrdə ailəmizin xeyrinə nəse eləmək üçün bundan savayı imkan görmürdüm. Belə bir imkan üçün ümidim yalnız Barnabasa idi. Hərdən həvəsim olanda – həvəs də ki məndə, Allaha şükür, nə qədər desən – nökərlərin danışığından öyrənmişdim ki, qəsrdə qulluğa götürülən adam ailəsi üçün çox işlər görə bilir. Ancaq bu söylənənlərin nəyinə inanasan axı? Müəyyənləşdirmək mümkün deyildi, bircə şey aydıncı: buna o qədər inam da yoxdur. Məsələn, bir daha görməyəcəyim, ya da haçan görsəm də, tanımayacağım nökərlərdən biri and-aman edib qəsrə işə düzəlməkdə qardaşıma kömək edəcəyinə, ya da Barnabas müəyyən yolla ora düşəndə onu müdafiə edəcəyinə, ruhlandıracağına söz verirdisə – çünki nökərlərin dediyinə görə, elə alına bilərdi ki, iş gözləyən adam sonu bilinməyən gözləmələrdə huşunu itirərdi və dostları onun yardımına gəlməsə, məhv olardı – bu və ya buna bənzər şeyləri mənə danışdırlarsa, deməli, hamısı, doğrudan da, haqlı xəbərdarlıq, verilən vədlərsə tamam boş, mənasız şeylər idi. Barnabas üçünsə yox; doğrudur, tez-tez xəbərdar edirdim ki, inanmasın, lakin həmişə əhvalatları danışmağım onun tədbirlərimə qoşulmağına kifayət etdi. Bunun üçün gətirdiyim dəlillər də onu yolundan döndərə bilmədi, əsasən, ən çox təsir edən də nökərlərin söyləmələri oldu.

Beləliklə, əslində, mən öz-özümü tək qalmışdım, Amalyadan başqa, heç kəs ata-anamla dil tapa bilmirdi, atamın planlarını özüm bildiyim kimi davam etdirdikcə, Amalya məndən aralanmağa başladı, sənin, başqalarının yanında məni dindirir, tək qalanda isə heç üzümə də baxmaq istəmir; mehmanxanadakı nökərlər üçün mən elə adi bir oyuncağam ki, hirsənəndə onu çilikləməyə hazırdırlar, bu

iki ildə birçə dəfə də olsun, heç birindən könül açan bir söz eşitməmişəm, kələkdən, yalandan, cəfəngiyatdan başqa heç nə tanımırılar, deməli, mənə qalan yalnız Barnabasdı, o da ki hələ uşaqdı. Mən danışarkən gözlərində oynayan parıltını – bu parıltı hələ indiyə qədər də getməyib – görəndə diksindim, lakin geri çəkilmədim, deyəsən, yaman dərinə getmişdik. Doğrudur, boş da olsa, atamın o böyük planlarıyla hərəkət edirdim, məndə kişi qətiyyəti yox idi, fikrim-zikrim elçinin könlünü almağın yanındaıydı və çox istəyirdim ki, bu bəsitliyimi böyük bir xidmət kimi ayağıma yazsınlar. İndiyə qədər mənə müyəssər olmayan şeyi isə Barnabasın vasitəsilə qazanmaq istəyirdim, ayrı yolla, lakin tamam etibarlı yolla. Elçinin xətrinə dəymiş, onu ön idarələrdən, bir növ, küsdürüb perikdirmişdik; Barnabasın simasında yeni bir elçini irəli sürmək, xətrinə dəyilmiş elçinin işini ona gördürmək, o inciyin ürəyi istədiyi qədər uzaqlarda qalmasına, pərtliyini unudana qədər el içinə çıxmamasına şərait yaratmaqdan asan nə ola bilərdi ki?! Ancaq yaxşıca göürdüm ki, bu planın sadəliyi ilə yanaşı, onda bir əndazəni aşma da var; elə təsir bağışlaya bilərdi ki, guya iş qəbulun yollarını üsuli-idarəyə biz diktə etmək istəyirik, ya da sanki, şübhələnidik ki, idarə öz-özündən yaxşı sərəncam vermək qabiliyyətində deyil, ola da bilsin, biz “nəsə bir iş görmək olar” qənaətinə gəlincə öz sərəncamını verib qurtarıb. Lakin sonra düşündüm: elə ola bilməz ki, üsulidarə məni tərs başa düşsün, ya da belə başa düşəcəksə, deməli, qəsdlə edəcək, daha doğrusu, gördüyüm işlərlə yaxından maraqlanmadan onu elə bəri başdan alt-üst edəcək. Beləliklə, mən əl götürmədim, Barnabasın təkəbbürü də öz işini gördü. Bu hazırlıq dövrü Barnabası elə şirnikləndirdi ki, çəkməçiliyi özünə sığışdırmadı, bunu gələcək idarə qulluqçusuna yaraşdırmadı; hətta Amalya ona hərdən bir söz deyəndə etirazını bildirirdi, özü də tamam kəskin şəkildə. Bu ani sevinci onun əlindən almaq istəmədim, çünki qəsrə qədəm qoyduğu birinci günlə, gözlənilməli kimi, sevincə də, təkəbbürə də son qoyuldu. Haqqında sənə danışdığım o elüzünə qulluq başlandı. Bir şeyə məəttəl qalmışdıq ki, Barnabas qəsrə, daha doğrusu, sonralar onların iş otağına çevrilmiş həmin idarəyə birinci dəfə maneəsiz-filansız daxil ola bildi. Onun bu uğuru məni o vaxt

dəli elədi, axşam evə qayıdanda Barnabas onun qulağına pıçıldadı, mən də Amalyanın yanına qaçdım, ikiəlli bərk-bərk yapışıb onu küncə sıxdım, o qədər öpüb-dişlədim ki, ağrıdan, qorxudan ağılamağa başladı. Həyəcandan dinə bilmirdim, həm də çoxdandır bir-birimizlə belə danışırdıq, ona görə də söhbəti o biri günlərə saxladım. O biri gün-lərsə deməyə bir şey olmadı.

218

Elə birinci günün uğurundan o yana gedilmədi. Barnabas düz iki ildir, adamın sinəsini paralayan bu yeknəsəq həyat tərzini sürür. Nökərlər köməkdən tam imtina etmişdilər, mən də Barnabasa balaca bir məktub vermişdim, həmin məktubda onu nökərlərə tapşırıq, həm də verdikləri vədi yadlarına salırdım, Barnabas da onlardan kimi görsə, məktubu çıxarıb gözləri önündə tuturdu və hərdən məni tanımayan nökərlərə rast gələndə, eləcə də tanışlarım məktubu lal-dinməz irəli uzatmağını görəndə – çünki Barnabas yuxarıda danışmağa ürək eləməirdi – hirsələnirdilər, amma biabırçılığı orasındaydı ki, heç kəs ona kömək etməirdi və bir dəfə məktubu, az qala, gözünə soxduğu nökərlərdən biri dartıb onu Barnabasın əlindən almış, əzik-əzik edib zibil qabına atmış və bununla uşağın canını bu biabırçılıqdan qurtarmışdı, ağılıma gəlsə, bunu biz özümüz çoxdan edərdik. Fikirləşdim ki, yəqin, bununla demək istəyib: “Siz özünüz də məktubların başına bu oyunu açırız”. Bütün bu ötən müddət nə qədər nəticəsiz olsa da, Barnabasa xeyri dəydi – işdir, əgər buna xeyir demək mümkündürsə, onu vaxtından əvvəl yaşlaşdırdı, vaxtından qabaq kişiləşdirdi; bəli, çox işlərdə ciddiləşdi, yaşına uyuşmayan bir təmkin qazandı. Ona baxmaq, indiki sir-sifətini iki il bundan əvvəlki cavanlığı ilə müqayisə etmək məni tez-tez kədərləndirir. Bu zaman bir kişi kimi mənə verə biləcəyi təsəllidən, dayaqdan əsər-ələmət görmürəm. Mənsiz o, ömründə qəsrə düşə bilməzdi, lakin orada olandan bəri daha məndən də asılı deyil. Yeganə ürək qızdırdığı adam mənəm, ancaq qəlbindəkilərin heç yarısını da mənə danışmır. Qəsrdən çox söhbət eləyir, amma söylədiklərindən, xəbər verdiyi kiçik məlumatlardan heç cür başa düşmək olmur: necə olub oradakı vəziyyət onu beləcə dəyişdirə bilib? Xüsusilə bir şeyi heç cür qavraya bilmirəm: ərgənliyində hamımızı mat-məttəl qoyan cəsarəti kişiləşəndə niyə birdən-birə tamam

yoxa döndü? Doğrudur, Allahın hər günü boş-boşuna dayanıb gözləmək, heç bir irəliləyişə, dəyişikliyə ümid olmadan hər gün eyni şeyi təkrarlamaq adamın qol-qanadını sındırır, onu ruhdan salır, axırda isə bu şübhəli dayanışdan başqa, insanın ayrı şeylərə olan qabiliyyətini yerli-dibli öldürür. Axı bəs qabaqlar niyə müqavimət göstərmirdi? Xüsusilə, tezliklə dərk edəndə ki mən haqlıyamış, təkəbbürlə orada heç nəyə çatmaq mümkün deyil, ailənin vəziyyətini düzəltməkdə, bəlkə də, bir şey qazanmışdı. Çünki xidmətçilərin dəyməduşərliyini çıxmaqla orada böyük bir sadəlik hökm sürürdü, orada təkəbbür özünü işdə göstərir, iş özü də hər şeydən yüksəkdə dayandığından təkəbbür öz-özünə yox olur, uşaq xəyallarına burada bir damcı da yer qalmır. Ancaq mənə danışdığına görə, Barnabas düşünmüş ki, gör burda hakimiyyət necə əzəmətliymiş, otaqlarında vurnuxduğu bu xırda-para məmurlar gör hansı zəkanın sahibləriymiş. Gör onlar yeyin-yeyin, gözlərini yumub hərdən əl-qollarını yellədə-yellədə necə diktə edilmiş, bir kəlmə dinməyib şəhadət barmaqlarını tərپətməklə deyینگən qulluqçuları gör necə yerlərində oturdurlarmış, onlar isə belə anlarda gör necə ağır-ağır nəfəs alıb şənsən qımışırlarmış, ya da qarşılarındakı kitablardan özlərinə lazım olan yeri tapanda məmurlar əllərini gör necə şappiltıyla kitaba vururlarmış və başqaları dar yerlərdən sürtünüb keçə-keçə gör necə qabağa gəlib boğazlarını uzadırmış. Bu və buna bənzər şeylər həmin adamları Barnabasın gözündə həddən artıq ucaldıb və onda da elə təəssürat yaranıb ki, bəxti gətirsə, haçansa həmin adamlar ona diqqət yetirəcək, o da onlarla bir-iki kəlmə kəsə biləcək – yad adam kimi yox, aşağı təbəqədən olsa da, hər halda, iş yoldaşı kimi – ailəmiz üçün görünməmiş yaxşılığa nail olacaq. Lakin hələ o yerə gəlib çıxmayıb, ora yaxınlaşdıra biləcək addımı atmağa isə ürək eləmir, baxmayaraq ki, gənc olsa da, ailə daxilində bədbəxtliyin ağır məsuliyyəti onu ailə başçısı səviyyəsinə qaldırdığını özü hamıdan dəqiq bilir. Hə, indi də son etirafımı bildirmək istəyirəm: bir həftə qabaq sən gəlib çıxdın.

Mehmanxanada bunu kimdənsə eşitdim, ancaq o qədər məhəl qoymadım; dedilər ki, yerölçən gəlib; heç nə olduğunu da düz-əməlli bilmirdim. Ancaq səhərisi axşam

Barnabas evə həmişəkindən tez qayıtdı – başqa günlər eyni vaxtda qabağına çıxar, yolun yarısından onu qarşılayardım – Amalyanı otaqda gördüyündən məni dartıb çölə çıxartdı, üzünü kürəyimə söykəyib bir-iki dəqiqə aqladı. Yenə dönüb oldu həmişəki balaca oğlan. Fikirləşdim ki, nəşə olub, dözə bilməyib. Sanki, qarşısında qəflətən yeni bir dünya açılmışdı və bütün bu yeniliyin sevincini, kədərini çiyində gəzdirə bilmirdi. Əslində isə, heç nə olmamışdı, sənə çatacaq məktubu onunla göndərmişdilər. Əlbəttə, birinci məktubu deyirəm, Barnabasa indiyə qədər tapşırılan birinci işi.

Olqa sözünə ara verdi. Ortaya sakitlik çökdü, yalnız hərdən ata-anasının ağır, xırıltılı nəfəsi eşidilirdi. K. Olqanın söyləyinə bir əlavə kimi yüngülcə dilləndi:

– Deməli, özünüzü bicliyə qoymusunuz. Barnabas məktubu mənə köhnə, təcrübəli çapar kimi gətirdi, sən də, bu dəfə sizinlə dilbir olan Amalya da elə etdiniz ki, guya çaparçılıq da, məktub da ikinci dərəcəli bir şeydir.

– Sən bizə fərq qoymalısan, – Olqa dedi. – İndiyə-qədərki fəaliyyətdən şübhələnsə də, o iki məktubla Barnabas təzədən xoşbəxt bir uşağa çevrildi. Onun bu şübhələri özünə, bir də mənə aiddir; sənə gəldikdə isə əsl çapar rolunda, təsəvvüründə canlandığı əsl çapar rolunda çıxış etməsini özü üçün şərəf sayır. İndi idarə geyimi almaq ümidi birə on qat artsa da, iki saatın içində şalvarını elə dəyişdirdim ki, idarə geyiminin əyninə kip oturan şalvarlarından heç nəylə seçilmədi, elə o paltarda da sənin hüzuruna yollandı və təbii ki, səni belə şeydə aldatmaq o qədər də çətin olmadı. Barnabas belə Barnabasdır. Amalyanın isə çaparçılıqdan zəhləsi gedir və indi, Barnabas müəyyən uğur qazandı, Amalya da bunu bizim baş-başa verib pıçıldamağımızdan hiss edəndən sonra nifrəti əvvəlkindən xeyli artıb. Deməli, o, sözün düzünü deyir, əgər şübhən varsa, çalış, heç vaxt aldanma. Əgər çaparçılığı mən hərdən pisləmişəmsə, K., deməli, bunu səni aldatmaq niyyətiylə yox, qorxudan eləmişəm. Barnabasın indiyə qədər gətirdiyi o ikicə məktub, xeyli şübhəli də olsa, ötən üç ildən bəri ailəmizin aldığı ilk mərhəmət işartısıdır. Bu dönüş – əgər dönüşdürsə, yalan deyilsə, burada yalana dönüşdən tez-tez rast gəlmək olur – sən bu yerlərə gəlişinlə bağlıdır, deməli, taleyimiz haradasa səndən asılıdır, bəlkə, bu iki

məktub hələ başlanğıcdır, bəlkə də, Barnabasin təkcə sənə göstərdiyi çaparçılıq xidməti öz hüduqlarını aşacaq və nə qədər ki canımızda can var, biz buna ümid edəcəyik; hələlik sən hər şey sənin başındadır. Yuxarıdan bəxtimizə düşənlə pis-yaxşı razılaşmalıyıq, burada, aşağıda isə, bəlkə, özümüz də nəsə düzüb-qoşa bildik: ola bilsin, sənin mərhəmətini qazandıq, ya da, ən azı, özümüzü sənin dönüklüyündən qoruduq, yaxud da gücümüz, təcrübəmiz çatan yerdə – özü də bu daha vacibdir – səni qoruya bildik ki, sən qəslə, bəlkə, bizim də bəhrələyə biləcəyimiz əlaqələrin puça dönməsin. Bunların hamısını necə yerinə yetirəcəyik?! Təki sənə yaxınlıq göstərəndə bizə şübhəylə yanaşmaya-san, çünki sən bu yerlərdə qərubsən, ona görə də həmişə şübhə içində sən, özü də əsassız olmayan şübhə içində. Bundan başqa, hamı bizə nifrət bəsləyir, sən də ümumi axından qırağa çıxma bilməzsən, xüsusilə də nişanlı qoymaz; nişanlına qarşı getməyi, bununla da səni pərt etməyi qarşımıza məqsəd qoymadan sənə necə yaxınlaşaydıq? Aldığın məktublarınsa, hər ikisini mən əvvəlcədən oxumuşdum, Barnabassa heç üzünü də açmamışdı, çapar kimi bunu özünə rəva bilməmişdi, bəli, həmin məktublara ilk baxışda mənə o qədər də dəyərlə görünmədi, onları köhnəlmiş saydım, səni kəndxudanın yanına yönəltdiyindən, hətta öz əhəmiyyətini itirmiş bildim. Belə olanda sənə hansı münasibəti bəsləməliydik? Onların dəyərlə olduğunu qeyd etsəydik, özümüzü şübhə altda qoyurduq, çünki dəyərsiz şeyi bu qədər şişirdirdik, həmin xəbərin ötürücüsü kimi özümüzü mataha mindirirdik, sənə marağını yox, özümüzünkini görürdük; ola bilsin, bununla da özümüzü sənə gözündən salardıq, istəmədən səni aldadardıq. Məktublara o qədər böyük əhəmiyyət verməyəndə yenə özümüzü şübhə altında qoyurduq, çünki onda da soruşa bilərdilər: bəs nə üçün bu cür yararsız kağızların ötürülməsi ilə məşğuluq, niyə hərəkətlərimizlə sözümlə düz gəlmir, niyə təkcə səni, adresatı yox, həm də sifarişçini aldadırıq, məktubu bizə ondan ötrü verməyiblər ki, izahatlarımızla onu sahibinin gözündən salaq. Bu həddini aşmalar arasında orta q nöqtəni saxlamaq, yəni məktublara düzgün qiymət vermək mümkün deyil, onlar hər an öz qiymətini dəyişə bilər, müxtəlif, sonsuz tərəddüdlərə səbəb ola bilər və buna harada

son qoymaq məsələsi yalnız təsadüfdən asılı olar, deməli, söylənilən fikrin özü də təsadüfi alınar. Və əgər sən sarıdan çəkdiyimiz narahatçılıq da bura qoşulsa, hər şey bir-birinə qarışar; bu dediyim sözlərə görə gərək məni qınamayasan. Məsələn, Barnabas əlində xəbər, gəlib deyəndə ki sən onun çaparçılığından narazısan və o da qorxusundan, təəssüf ki, həm də çapar həssaslığından bu qulluqdan çıxması barədə təklif irəli sürüb, onda mən buraxılan səhvi düzəltmək üçün, hər halda, səni aldatmağa, yalan danışmağa, başını bişirməyə, köməyi olarsa, hətta yamanlıq etməyə hazırım. Onda, ən azı, belə düşünürəm ki, bunu özümüzün yox, sənənin xatirinə edirəm.

Qapı döyüldü. Olqa irəli cumub onu taybatay açdı. Fənərin tutqun işığı qaranlığı kəsib keçdi.

222

Vaxtsız qonaq pıçıltılı suallar verib pıçıltılı cavab aldı, lakin bununla qane olmaq istəməyib otağa soxulmağa çalışdı. Görünür, Olqa qarşısını kəsə bilmədi, ona görə də Amalyanı səslədi, fikirləşdi ki, ata-anasının yuxusuna haram qatmamaq üçün Amalya bütün imkanlardan istifadə edib qonağı qovacaq. Doğrudan da, Amalya tələsik özünü yetirdi. Olqanı kənara itələdi, küçəyə çıxıb qapını arxasınca bağladı. Cəmi bircə an çəkdi, tezcə də geri qayıtdı, bacısının bacarmadığı işi bir göz qırpımında həll etdi.

K. sonra Olqadan öyrəndi ki, qonaq onu axtarırmış; köməkçilərdən biriymiş, Fridanın tapşırığıyla gəlibmiş. Olqa K.-ni köməkçidən gizlətmək istəyib, burada olmağını gələcəkdə Fridaya deyib-deməməyi K. özü bilər, lakin köməkçi bunu duymamalıydı. K. bu fikri bəyəndi. Ancaq burada gecələyib Barnabası gözləmək təklifini rədd etdi; əslində, bəlkə də, qəbul edərdi, çünki artıq gecə yarından keçmişdi və ona elə gəldi ki, istəsə də, istəməsə də, bu ailə ilə elə bağlanıb ki, burada gecələməsi, bəlkə, başqa səbəblərdən pis olsa da, bu ailə ilə bağlılıq baxımından kənddə yeganə təbii hal sayılmalıdır, ancaq, buna baxmayaraq, yenə də razılıq vermədi, köməkçinin gəlişi onu qorxutmuşdu, anlaya bilmirdi ki, necə olub, onun xasiyyətini tanıyan Frida K.-dan qorxmağa başlamış köməkçilərlə yenidən bu cür yaxınlaşıb, onlardan birini bura göndərməkdən, digərinin isə öz yanında qalmasından çəkinməyib. Olqadan soruşdu ki, evdə qamçı varmı, qamçı yox idi, qəşəng bir söyüd

çubuğu vardı, çubuğu götürüb öyrənmək istədi ki, evin ayrı qapısı varmı, qapı da vardı, həyətdən keçirdi, amma gərək qonşu bağıın çəpərinə dırmaşdı o yana aşaydın, küçəyə çıxana qədər onun bağıyla gedəydin. K. belə də etmək istədi. Olqa onu həyətdən keçirib çəpərin yanına gətirənə qədər K. arada qızı sakitləşdirməyə çalışdı, başa saldı ki, söhbətindəki xırda-para əyintilərə görə ondan inciməyib, əksinə, onu lap yaxşı başa düşür; K.-ya göstərdiyi inam üçün ona hətta minnətdarlıq da etdi, tapşırırdı ki, Barnabas qayıdan kimi onu məktəbə göndərsin, gecənin hansı vaxtı olsa, ondan heç cür imtina edə bilməz – yoxsa vəziyyəti daha da çətinləşər, – hələlikse yalnız həmin xəbərdən yapışacaq və Olqanı unutmayacaq, çünki Olqa ona xəbərdən də vacibdir, onun cəsəreti, həyata baxışı, ağılı, ailə üçün özünü qurban verməsi hər şeydən üstündür. Ona desəyirdilər ki, Olqanı, Amalyanı seçir, birincinin xeyrinə çox da götür-qoy eləməzdi. Və qonşu bağıın çəpərinə dırmaşanda ürəkdən Olqanın əlini sıxdı.

ON ALTINCI FƏSİL

K. küçəyə çıxanda gördü ki – görmək çiskinli gecədə nə qədər mümkünsə – köməkçi yuxarıda, Barnabasın evinin qabağında var-gəl edir, hərdən ayaq saxlayıb pərdəsi salınmış pəncərədən fənərlə otağı işıqlandırmağa çalışır. Onu yanına çağırırdı, köməkçi çəkinib-qorxmadan evə göz gəzdirməkdən əl çəkib qaça-qaça qabağa gəldi.

– Kimi axtarırsan? – K. soruşub söyüd çubuğunun yumşaqlığını öz budunda yoxladı.

– Səni, – köməkçi yaxınlaşa-yaxınlaşa cavab verdi.

– Kimsən axı? – K. birdən soruşdu, çünki köməkçisinə oxşamırdı. Xeyli yaşlı, xeyli yorğun görünürdü, üz-gözü qırışmışdı, amma sifəti dolu idi, yerisi də tamam başqaydı, köməkçilərin oynaqlardan qatlana-qatlana cəld yerisinə qəti bənzəmirdi, ağırlaşmışdı, azca axsayırdı, xəstəhal idi.

– Məni tanıyırsan? – kişi soruşdu. – Yeremiasam, köhnə köməkçin.

– Belə de, – K. arxasında gizlətdiyi çubuğu azca irəli çəkdi. – Amma sir-sifətin tamam dəyişib.

– Çünki təkəm, – Yeremias cavab verdi. – Tək olanda da şənlikdən, cavanlıqdan əsər-ələmət qalmır.

– Bəs Artur hanı? – K. soruşdu.

– Artur? – Yeremias da suala sualla cavab verdi. – Körpəm, sevimlim mənim? Qulluğunu yerə qoydu. Amma sən də bizə qarşı bir az kobudluq, sərtlik elədin ha! Onun incə qəlbi tab gətirə bilmədi. Qayıtdı geri, qəsrə, sənin əlindən şikayət eləməyə.

– Bəs sən? – K. soruşdu.

– Mən birtəhər qaldım, – Yeremias dedi, – Artur həm də mənim əvəzimdən şikayət verəcək.

– Nədən şikayətlənirsiniz axı? – K. – soruşdu.

– Ondan ki, – Yeremias cavab verdi, – zarafat başa düşmürsən. Neyləmişik axı? Azca əylənmişik, azca gülmüşük, bir balaca da nişanlıni ələ salmışıq. Hər şeyi də tapşırığa əsasən. Qalater bizi göndərəndə...

– Qalater? – K. soruşdu.

– Hə, Qalater, – Yeremias cavab verdi. – O vaxt Klammi əvəz edirdi. Bizi sənin yanına göndərəndə dedi ki – dəqiq yadımda saxlamışam, çünki dediyi kimi də hərəkət eləyirik – hə, dedi ki, siz ora yerölçənin köməkçiləri kimi gedirsiniz. Biz də cavab verdik: “Bu işdən başımız çıxmır axı?” O da cavabında: “O qədər də vacib deyil, lazım olsa, özü öyrədər, əsas məsələ odur ki, onu azca yerindən dincildəbəcəksiniz. Mənə çatdırdıqlarına görə, hər şeyi ciddi qəbul edir, kəndə təzəcə gəlib, əslində, bir şey olmasa da, elə bilir, bu, onun üçün ən böyük hadisədir. Elə buna da inandırarsınız”.

– Hə, yaxşı, – K. dedi, – Qalater haqlı çıxdı, tapşırığı yerinə yetirə bildiniz?

– Bilmirəm, – Yeremias dedi. – Belə qısa vaxtda, yəqin ki, alınmadı. Bircə şeyi bilirəm ki, bizə qarşı kobud olmasan və bundan da şikayət edirik. Başa düşmürəm, necə olub ki, sən, qəsr qulluqçusu olmasan da, hər halda, qulluqçu sayılasan, amma bu cür xidmətin ağır bir iş olduğunu, işçinin əməyini çətinləşdirdiyini, başımıza bu cür ədalətsiz oyun açdığını görə bilməyəsən. Barmaqlıqda soyuqdan donmağımızı, acı bir sözdən bütün günü özünə gəlməyən Artur kimi bir adamı döşəkdə yumruqla vurub yerə sərdiyini, ya da günortadan sonra məni qabağına qatıb qarın içində

ora-bura qovduğunu, bu qovhaqovdan düz bir saat sonra zorla özümə gəldiyimi qəti vecinə almayasan. Axı mən daha cavan deyiləm!

– Əziz Yeremias, – K. dedi, – tam haqlısan, ancaq bunların hamısını gərək Qalaterə deyəydin. Sizi öz yanından göndərüb, mən ondan adam xahiş eləməmişdim. Sizi istəmədiyimə görə də geri göndərdim, bunu güc işlətmədən, dinc yolla da edə bilərdim, lakin istəmədiniz, açıq-aşkar istəmədiniz. Niyə yanıma gələn kimi beləcə açıq danışmadın?

– Çünki iş başındaydım, bunu başa düşməyə nə var!

– Bəs indi iş başında deyilsən? – K. soruşdu.

– Xeyr, daha yox. Artur qəsrədə işdən boyun qaçırıb, ya da, ən azı, sənədlərini qaydaya salır, bu da yaxamızı onun əlindən tamam qurtara bilər.

– Məni elə axtarırsan ki, elə bil, yenə də qulluqdasan, – K. dedi.

– Xeyr, – Yeremias cavabladı, – yalnız Fridanı sakitləşdirmək üçün axtarıram. Sən Barnabasın bacılarına görə onu evdə qoyub çıxanda Frida qəm dəryasına batmışdı, çoxu da səni itirdiyinə görə yox, ona etdiyən xəyanətə görə; əslində, bunun belə olacağını çoxdan gözləyirdi, elə ona görə də daha çox iztirab keçirirdi. Pəncərəyə yaxınlaşdım ki, görüm, bəlkə, ağılın başına gəlib. Ancaq orada yox idin, yalnız Frida partada oturub ağlayırdı. Hə, yaxınlaşdım ona və razılığa gəldik. Artıq hər şey həll olunub. İndi mən mehmanxanada otaq süfrəçisiyəm; ən azı, qəsrədə işim yoluna düşənə qədər, Frida isə yenə aşxanadadır. İş çox yaxşıdır. Sənə arvadlıq eləsə, mən ona ağıllı demərəm. Sənin yolunda hansı qurbanları verdiyini qiymətləndirə bilmədin. O gözəl varlıq hərdən hələ də fikirləşir ki, bəlkə, sənə bədbəxtlik üz verib, bəlkə də, Barnabasgildə deyilsən. Harada olacağına şübhəmiz olmasa da, hər halda, gəldim ki, hər şeyə birdəfəlik son qoyaq; çünki bütün bu həyəcanlardan sonra, axır ki, Fridanın, əslində, elə mənim də rahat yatmağa haqqımız var. Gəldim və gəlib təkəcə səni tapmadım, həm də öz gözlərimlə gördüm ki, qızlar bircə sözüne bənddirlər. Xüsusilə də o qaraşın, əsl çöl pişiyidir, yolunda canını qurban verməyə hazırdır. Hə də, hərənin öz zövqü. Hər halda, yolunu bağın içindən salmağa ehtiyac yox idi, yolu mən yaxşı tanıyıram.

Gözlədiyi, lakin qarşısını ala bilmədiyi şey artıq baş vermişdi. Frida onu atmışdı. Lakin bu, son hədd deyildi, sən deyən qədər də pis demək olmazdı; Fridanı ələ gətirmək asan idi, düzdür, başqalarının təsiri altına tez düşürdü, götürək elə bu köməkçiləri. Fridanın vəziyyətini özününküləri ilə eyniləşdirirdilər, özləri işdən çıxdıqlarına görə Fridanı qızıışdırıb bu yola salmışdılar. K. indi ona doğru bir addım atmalı, xeyrinə olan şeyləri yadına salmalıydı, onu yenidən sakitləşdirib geri qaytarmalıydı, bircə şərtlə ki, gərək qızların yanına gəlməyinin uğurla nəticələndiyini ona izah edə bilsin, bu uğur üçün həmin qızlara minnətdar olmalarına haqq qazandırısın. Lakin Frida sarıdan özünü sakitləşdirməyə çalışdığı bu düşüncələrə baxmayaraq, dinclik tapa bilmirdi. Bir az qabaq Fridaya görə Olqanın yanında qürrələnmiş, onu özünün yeganə dayağı adlandırmışdı, indi isə bu dayaq laxlamışdı, Fridanı K.-dan qoparmaq üçün, əslində, güclü bir ələ də ehtiyac qalmamışdı, bu sımsırıq köməkçi, hərdən yarımcan təsiri bağışlayan bu ət parçası kifayət etmişdi.

Yeremias artıq uzaqlaşmaq istəyirdi ki, K. onu geri çağırırdı:

– Yeremias, səninlə tam açıq danışmaq istəyirəm, ancaq gərək sən də mənim bir sualıma açıq cavab verəsən. Münasibətlərimiz daha ağa-nökər münasibəti deyil, buna təkcə sən yox, həm də mən sevinirəm, deməli, bir-birimizi aldatmağa heç bir əsasımız yoxdur. Budur, sənin üçün hazırladığım çubuğu da gözlərin önündə sındırıram, çünki bağ yolunu sənin qorxundan seçməmişdim, eləcə istəyirdim ki, səni qəfildən yaxalayıb çubuğu üstündə bir neçə dəfə sınaıım. Yaxşı, daha məndən incimə, hər şey keçib getdi, əgər idarə səni boğazıma bağlamasaydı, sən adi tanışlardan biri olsaydın, sir-sifətin hərdən məni əsəbiləşdirsə də, yenə əməllicə yola gedərdik. Bu yolda itirdiklərimizi də mütləq təzədən bərpa edərdik.

– Düz deyirsən? – köməkçi soruşdu, əsnəyib yorğun gözlərini qapadı. – Məsələnin nə yerdə olduğunu ətraflı izah edərdim, ancaq vaxtım yoxdur, Fridanın yanına getməliyəm, uşaq məni gözləyir, hələlik işə başlamayıb, amma hər şeyi unutmaq üçün elə gələn kimi işə girişmək istəyirdi,

xeyli dilə tutandan sonra sahibkar azca istirahət verdi, onu da birlikdə keçirmək istəyirik. Sənin təklifinə gələndə isə nə yalan danışmağa, nə də sənə etibar etməyə əsasım var. Biz ayrı-ayrı adamlarıq. Nə qədər ki yanında qulluqçuydum, gözümdə ən böyük adamlardan biriydin, xeyr, şəxsi keyfiyyətlərinə görə yox, sadəcə qulluğumla bağlı aldığım tapşırıqlara görə və o vaxt nə istəsən, edərdim, indi isə mənim üçün adi adamlardan birisən, çubuğu sındırmağın da məni qəti narahat etmir, sadəcə, sənin kimi kobud bir ağaya qulluq elədiyimi bir daha yadıma salır, amma, çətin ki, bununla məni ram edəsən.

– Mənimlə elə danışsan, elə bil, bundan sonra mənədən qorxmayacağına tam əminsən. Əslində, belə deyil axı. Sən, yəqin, hələlik mənimlə üzülüşməmişən, burada məsələlərin həlli belə tez başa gəlmir axı.

– Hərdən bundan da tez başa gəlir.

– Hərdən, – K. dedi, – amma bu dəfə belə olacağından xəbər-ətər yoxdur axı, ən azı, nə sənin, nə də mənim əlimdə yazılı bir sərəncam var. İş indi-indi yoluna düşür, lakin mən hələ əlaqələrimi qoşub məsələyə qarışmamışam, ancaq qarışası olacağam. Səndən ötrü uğursuz qurtarsa, deməli, sahibəni öz tərəfinə çəkmək üçün əvvəlcədən yaxşı işləməmişən, onda, bəlkə də, söyüd çubuğunu havayı sındırmışam. Fridanı da götürüb aparmısan, ona görə beləcə xoruzlanırsan; lakin sənə nə qədər hörmət etsəm də – hərçənd ki sən mənə o qədər hörmət eləmirsən – Fridaya deyəcəyim bir-iki kəlmə onu yoldan çıxartmaq üçün satdığın yalanları alt-üst etməyə yetəcək. Dəqiq bilirəm, Fridanı yalnız yalanla mənədən döndərmək olar.

– Bu hədələr məni qorxutmur, – Yeremias dedi. – Məni ki özünə köməkçi etmək istəmirsən, köməkçi olmağımdan qorxursan, ümumiyyətlə, köməkçilərdən qorxursan, elə yazıq Arturu da qorxudan şil-küt elədin.

– Ola bilər, – K. dedi. – Elə ona görə çox ağrıtmadı? Bəlkə, səndən qorxduğumu da tez-tez beləcə göstərəsi oldum. Görsəm ki, köməkçilik sənə o qədər də xoş gəlmiş, qorxunu kənara qoyub səni məmnuniyyətlə bu işə məcbur edəcəyəm. Özü də bu dəfə çalışacağam ki, Artursuz-filan-sız, təkcə səni köməkçi götürüm, onda sənə daha çox diqqət yetirə bilərəm.

– Elə bilirsən, bütün bunlardan zərrə qədər qorxum var? –Yeremias cavab verdi.

– Hə, mənə elə gəlir, azca qorxursan. Yoxsa niyə qaçıb Fridanın yanına getmirsən? Düzünü de, onu sevirsən?

– Sevirəm? – Yeremias soruşdu. – Frida qəşəng, ağıllı qızıdır. Klammın aşnası olub, deməli, hər halda, hörmətə layiqdir. Və əgər yaxasını sənin əlindən qurtarmağı həmişə məndən xahiş edirsə, niyə ona yaxşılıq eləməyim, xüsusilə də sən odunu bu lənətə gəlmiş Barnabas bacılarının yanında söndürəndən sonra, sənə bir pisliyi keçmirsə.

– Budur, bax, o mənfur qorxaqlığın vurdu üzə, istəyirsən, məni yalanla ram edəsən. Frida məndən bircə şeyi xahiş etmişdi: onu vəhşiləşmiş, it kimi quduzlaşmış köməkçilərin əlindən qurtarım; təəssüf ki, xahişinə axıra qədər əməl etməyə vaxtım çatmadı, indi də gecikməyimin nəticəsi göz qabağındadır.

– Cənab yerölçən, cənab yerölçən! – Kimsə döngədən qışqırdı. Barnabas idi. Təngnəfəs özünü yetirdi, lakin K.-nin qarşısında təzim etməyi unutmadı. – Axır ki, alındı.

– Nə alındı? Xahişimi Klamma çatdırdın?

– Çatdıra bilmədim, – Barnabas dedi. – Çox çalışdım, ancaq baş tutmadı, özümü qabağa soxdum, bütün günü üzümə salıb masanın qarşısında dayandım, hətta bir dəfə işığını kəsdiyim katib məni kənara itələdi, icazə verilməsə də, Klamm gələndə əlimi qaldırdım, uzun müddət idarədə qaldım, axırda bir mən idim, bir də xadimələr, Klammın geri qayıtmağını görmək şərəfi nəsib oldu, ancaq mənə görə qayıtmamışdı, sadəcə olaraq, kitabdan əlüstü nəyəsə baxmaq istəyirdi, sonra tezcə də geri döndü, axırda hələ də yerimdən tərpənmədiyimi görən xadimə, demək olar, məni süpürüb çölə çıxartdı. Bunları ona görə danışırım ki, yenə işimdən narazı qalmayasan.

– Əgər bir nəticəsi yoxdursa, Barnabas, havayı zəhmətin mənə nə xeyri?

– Nəticəsi olub axı, – Barnabas cavab verdi. – Öz idarəmədən çıxanda, mən ona öz idarəm deyirəm, dəhlizin o başından bir cənabın ağır-ağır yaxınlaşdığını gördüm, ətrafda heç kəs gözə dəymirdi, çox geciydi. Qərara aldım ki, gözləyim; çox gözəl imkanıydı, bir az ayaq saxladım, sənə pis xəbər gətirməkdənsə, orada qalmaq üstün tutur-

dum. Gələn cənabı gözləməyimə dəyərmiş – Erlanqer idi. Tanımırsan? Klammın baş katiblərindən biridir. Alçaqboylu, zəif cüssəli adamdır, az da taytıyır. Görən kimi məni tanıdı, adamtanıyan yaddaşıyla məşhurdur, qarşısındakını yada salmaq üçün qaşlarını çatması kifayətdir, çox vaxt ömründə görmədiyi, yalnız haqqında eşitdiyi, ya da oxuduğu adamları da beləcə yada salır, məsələn, gərək ki, məni heç vaxt görməyib. Bir xasiyyəti də var, istənilən adamı o saatca tanısa da, əvvəlcə sual verir, sanki, hələ tam əmin deyil: “Sən Barnabas deyilsən?” Məndən soruşdu. Sonra da əlavə etdi: “Yerölçəni tanıyırsan, ya yox?” – Axırda da dedi: “Lap yerinə düşdü; indicə mehmanxanaya gedirəm. Qoy yerölçən orada mənə dəysin. On beşinci otaqda qalırım. Bacarıb tez gəlsin. Bir-iki xırda məsələ var, onları həll edib saat beşdə yenə geri qayıdacağam. De ki, onunla danışmağım çox vacibdir”.

Yeremias birdən götürüldü. Həyəcandan indiyə qədər ona fikir verməyən Barnabas soruşdu:

– Bu, nə istəyir axı?

– Məni qabaqlayıb Erlanqerin yanına düşmək, – deyib K. da Yeremiasın arxasınca qaçdı; yolda onu tutub qoluna girdi və soruşdu:

– Səni dingildədən Fridanın həsrətidir? Mən səndən az danıxmamışam, ona görə də gəl bərabər gedək.

ON YEDDİNCİ FƏSİL

Qaranlıq mehmanxananın qarşısında bir yığın kişi dayanmışdı, üç-dördünün əlində fənər vardı, ona görə də bəzilərini üzdən tanımaq olurdu. K.-ya bircə nəfər tanış adam rast gəldi, kirşəçi Qerşteker idi, onu salamlayıb sualından qalmadı:

– Hələ də kənddəsən?

– Bəli. – K. cavabladı, – hələ bir müddət qalasıyam.

– Mənə isti-soyuğu yoxdur, – deyib Qerşteker var gücüylə öskürdü, üzünü başqalarına çevirdi.

Məlum oldu ki, hamı Erlanqeri gözləyir. Erlanqer çoxdan gəlib çıxmışdı, lakin adamları qəbul etməzdən əvvəl Momusla məsləhətləşirdi. Söhbətin canı o idi ki, binanın

içində yox, çöldə, qarın içində gözləsinlər. Doğrudur, hava o qədər də soyuq deyildi, bununla belə, adamları gecənin tən yarısı evin qarşısında, bəlkə də, saatlarla saxlamaq insafsızlıq idi. Əlbəttə, bu, hər şeyə güzəştə getməyə hazır olan Erlanqerin günahı deyildi, bundan onun qəti xəbəri yoxuydu, bu barədə məlumat alanda isə həddən artıq hirs-lənmişdi. Bu yalnız mehmanxana sahibəsinin təqsiriydi, həmin qadında səliqəyə qarşı bir azar vardı, dəstə-dəstə adamın mehmanxanaya soxulmasına heç cür dözə bil-mirdi.

230

– Gəlmək lazımdırsa və gəlməlidirlərsə, – həmişə belə deyirdi, – onda, cəhənnəmə, qoy heç olmasa, sırayla gəl-sinlər. – Axırda öz hökmünü yerinə yetirdi, əvvəlcə dəhlizdə, sonra pilləkəndə, azca keçmiş pilləkənin ayağında, axırda da aşxanada gözləyən adamları, nəhayət, küçəyə tökdülər. Lakin qadına bu da bəs eləmədi. Bir əldən dediyi kimi, öz evində “sıxışdırılmağa” dözə bilmədi. Ümumiyyətlə, camaa-tın nə üçün bura doluşmasını anlaya bilmirdi. Məməurlardan hansısa, görünür, hirslənib onun bu sualına haçansa belə bir cavab vermişdi: “Evin pilləkəni çirkləndirmək üçün”; lakin bu cavab qadına çox ağıllı görünmüşdü, ona görə həmin cümləni dönə-dönə təkrarlamaqdan xoşu gəlirdi. Əlləşib-vuruşurdu ki, mehmanxananın qarşısında bir bina tiksinsin, adamlar da qoy orada gözləsinlər, bu fikir, əslində, görüşə gələnlərin də ürəyincəydi. Yaxşı olardı ki, camaatla danışıqlar, dindirmələr də mehmanxanadan kənar da aparıl-sın, ancaq məməurlar bununla razılaşırmıdılar və onların bu ciddi müqaviməti qarşısında, təbii ki, sahibə də yumşalmalı olurdu, hərçənd ki ayrı məsələlərdə yorulmadan qadın bic-liyini incəliklə işə salıb xırda-para zülmərdən yenə əl çək-mirdi. Müzakirələrin, dindirmələrin mehmanxanada keçiril-məsinə hələlik birtəhər dözməli olurdu, çünki qəsrin ağa-ları kənddəki idarə işiylə bağlı mehmanxanadan çıxmağı yaxın qoymaq istəmirdilər. Həmişə işləri tələsik olurdu, kənd-də ürəklə gəlmirdilər, burada lazımi müddətdən artıq qal-mağa qəti həvəsləri olmurdu, buna görə onlardan heç cür tələb edə bilməzdin ki, mehmanxananın dincliyi naminə vaxtaşırı kağız-kuğuzlarını götürüb küçəyə çıxsınlar, oradan hansı bir binayasa üz qoyub vaxtlarını itirsinlər. Məməurlar öz işlərini aşxanada, ya da qaldıqları otaqda, imkan daxilində

isə yeməyin üstündə, ya da yuxuya getməzdən qabaq çarpayya uzananda, yaxud da səhər-səhər yuxudan durub ayağa qalxmağa həvəsləri olmayanda, yenə çarpayya yayxanıb dinclərini alanda görməyə üstünlük verirdilər. Buna baxmayaraq, xahişə gələnlər üçün bina tikilməsi barədə qaldırılan məsələ özünün müsbət həllini tapmaq üzrəydi, doğrudur, sahibə üçün bu da tutarlı bir zərbə olmuşdu və həmişə buna dodaqaltı gülüşürdülər, çünki həmin binanın tikilməsi saysız-hesabsız sövdələşmələrlə bağlıydı və indi mehmanxananın dəhlizlərində adam əlindən tərپənmək olmurdu.

Bütün bu işlər barədə gözləyənlər öz aralarında pıçılıqla danışdılar. K. gördü ki, narazılıq aşib-daşsa da, heç kəs Erlanqerin gecənin bu vaxtı adamları görüşə çağırmasına etirazını bildirmirdi. Bu barədə bir-iki adama sual verdi, cavabları da o oldu ki, gərək bunun üçün Erlanqerə minnətdarlıq eləyəsən. Erlanqeri, ümumiyyətlə, bu kəndə gətirən yalnız özünün xoş məramı, bir də vəzifəsinə yüksək hörmət bəsləməsidir; istəsəydi, özündən aşağı katiblərdən birini göndərərdi, protokolları ona tutdurardı və bu, nizamnaməyə, bəlkə də, daha uyğun olardı. Ancaq çox nadir hallarda belə eləyir, həmişə istəyir ki, hər şeyi öz gözüylə görsün, öz qulağıyla eşitsin, hətta gecələrini də bu məqsədə qurban verməli olur, çünki onun iş planında kəndə gəlmək nəzərdə tutulmur. K. etirazla bildirdi ki, hətta Klamm da gündüzlər kəndə gəlir, lap bir neçə gün burada da qalır; məgər Erlanqer adi katib ola-ola yuxarıda çoxlarından üstündür? Bir-ikisi ürəkdən güldü, başqaları isə tutulub susdu, bu sonuncular çoxluq təşkil etdiyindən heç kəs K.-ya cavab vermədi. Yalnız kimsə duruxa-duruxa dedi ki, Klamm, əlbəttə, qəsrdə də, kənddə də əvəzsizdir.

Bu vaxt qapı açıldı, Momus əlində fənər olan qulluqçuların arasından irəli çıxdı:

– Katib cənabları Erlanqerin görüşünə birinci buraxılanlar Qərştekerlə K.-dir. İkisi də buradadır?

Hər ikisi hay verdi, ancaq Yeremias tələsik qabağa çıxdı, “Mən burada otaq qulluqçusuyam”, – deyib özünü içəri təpdi, Momus qımışıb əlini onun kürəyinə vurdu və Yeremiası bu yolla salamladı. “Daha çox Yeremiasdan qorxmaq lazımdır”, – K. ağılından keçirdi, ancaq bir şeyi də

unutmadı ki, qəsrdə onun əleyhinə iş aparan Artura baxanda Yeremias, bəlkə, o qədər də təhlükəli deyil. Bəlkə də, bu köməkçilərin nazıyla oynayıb əzablarına dözmək onları başlı-başına buraxmaqdan, bununla da xüsusi maraq göstərdikləri təfriqə torunu hörmələrinə şərait yaratmaqdan daha ağıllı olardı.

K. qapıya çatanda Momus özünü elə apardı ki, guya onu indicə görür.

– Hə, yerölçən cənablarıdır, – dedi, – ayrı vaxtlar dindirmədən boyun qaçıran, indi isə ona can atan yerölçən cənabları. O vaxt mənə razılıq versəydi, işi daha asan olardı. Əsl dindirməyə qərar vermək, əlbəttə, çətindir. – Bu danışıqdan sonra K. ayaq saxlamaq istəyəndə isə əlavə etdi: – Gedin, gedin! Cavablarınız mənə o vaxt lazım idi, indi yox.

232

Momusun hərəkətindən pərt olmuş K. özünü saxlaya bilmədi:

– Yalnız özünüz barədə düşünürsünüz. Elə buna görə də cavab vermərəm; nə o vaxt, nə də indi.

Momus dilləndi:

– Bəs kimin haqqında düşünməliyik? Burada özgə kim var ki? Gedin, gedin!

Dəhlizdə onları nöqərlərdən kimsə qarşıladı, K.-ya tanış olan yolla onları həyəət çıxardı, sonra darvazadan keçirib alçaq, yapıq bir çardağa apardı. Yuxarı mərtəbələrdə, yəqin, böyük məmurlar qalırdı, katiblərsə bura düşürdülər, baş katiblərdən biri olsa da, Erlanqer bura düşmüşdü. Nökər fənərini söndürdü, çünki burada elektrik çırağı yanırıdı. Buradakı qurğuların hamısı balacaydı, lakin zövqlə düzəldilmişdi. Heç yerdə israfçılığa yol verilməmişdi. Çardağ bir adam boyunda tikilmişdi. Hər iki tərəfdən qapılar sıx-sıx, yan-yana düzülmüşdü. Yan divarlar tavana qədər qaldırılmamışdı, görünür, havanın dəyişdirilməsi üçün belə tikmişdilər, çünki bu alçaq, zirzəmiyə oxşar çardaqda yerləşən otaqların pəncərəsi yox idi. Tavana birləşməyən bu divarların çatışmayan cəhəti o idi ki, çardaqda, otaqlarda həmişə səs-küy olurdu. Deyəsən, otaqların çoxunda yaşayan vardı, əksər otaqlarda hələ yatmamışdılar, söz-söhbət, çəkcik səsləri, qab-qashiq cingiltisi eşidilirdi. Ancaq şadlıqdan-şadyanalıqdan əsər-əlamət görünmürdü. Səslər boğuc

çıxırdı, orada-burada aydın bir söz eşitmək olurdu, ancaq heç biri söhbətə oxşamırdı, yəqin, kimsə nəsə diktə edir, ya da ucadan oxuyurdu, şüşələrin, boşqabların cingiltisi gələn otaqlardan isə səs-səmir eşidilmirdi, çəkcik zərbələri K.-ya, danışdıqları bir söhbəti yadına saldı: davamlı zehni gərginlikdən sonra dincəlmək üçün bəzi məmurlar hərdən xarratlıqla, dəmirçiliklə, ya da buna bənzər şeylərlə məşğul olurlar. Çardaqda heç kəs gözə dəymirdi, yalnız qapılardan birinin ağzında solğunsifət, darçıyın, uzundraz bir kişi kürkə bürünüb oturmuşdu, alt paltarı kürkdən çölə çıxırdı, görünür, otağın havası boğucu olduğundan özünü bura vermişdi, qəzet oxuyurdu, lakin diqqəti özündə deyildi, tez-tez əsnəyib başını yuxarı qaldırır, sonra da aşağı əyilib çardağı gözdən keçirirdi. Bəlkə, çağırdığı adamlardan gecikənləri gözləyirdi. Kişinin yanından adlayanda nökrer üzünü Qərştekerə tutdu:

– Pinsquerdır!

Qərşteker başıyla təsdiqlədi:

– Çoxdandır, buralarda olmayıb.

– Lap çoxdan, – nökrer də təsdiqlədi.

Axırda qapılardan birinə yanaşdılar, bu da o birilərindən heç nəylə seçilmirdi, nökrerin dediyinə görə, Erlanqer bu otaqda yaşayırdı. O, K.-nın çiyinə qalxıb yarıqdan içəri boylandı. Aşağı enəndə isə dedi:

– Uzanıb, gerli-geyincəkli çarpayıda uzanıb, mənəcə, mürgüləyir. Kəndə gələndə havasını dəyişdiyindəndir, ya nədəndir, hərdən yorğunluq onu beləcə yaxalayır. Gözləyəsi olacağıq. Ayılanda özü zəng çalar. Düzdür, elə hallar olub ki, kəndə gələndə bütün vaxtını yuxuda keçirib, ayılanda da birbaşa qəsrə yollanıb. Buradakı işlərin hamısını o, könüllü görür axı.

– Kaş indi də ayılmayırdı, axıra qədər yataydı, – Qərşteker dedi, – ayılandan sonra işləməyə vaxtı olmur, ona görə də yatıb qaldığına bərk əsəbiləşir, hər şeyi tələmtələsik başa çatdırmağa çalışır, adam da ürəyindəkiləri düzəməli açıb söyləyə bilmir.

– Siz kirşələrin tikintiyə verilməsindən ötrü gəlmisiniz?

– Nökrer soruşdu.

Qərşteker başıyla təsdiqlədi, onu kənara çəkib astadan söhbətə başladı, lakin nökrer, deyəsən, heç qulaq asmırdı,

özündən bir boy alçaq olan Qərştekerin başı üstədən harasa baxır və qaşqabağını turşudub ağır-ağır saçlarını tumarlayırdı.

ON SƏKKİZİNCİ FƏSİL

Bu vaxt boş-boşuna ətrafına boylan K.-nın gözü uzaqda, çardağın döngəsində dayanmış Fridaya sataşdı. Qız özünü elə aparırdı ki, guya, K.-nı tanımırdı, matdım-matdım ona baxırdı. K. nökrə dedi ki, indicə gəlir və Fridaya doğru qaçdı, lakin nökrə ona qəti məhəl qoymadı, çünki onunla nə qədər çox danışsan, bir o qədər dağınıq görkəm alırdı. Fridaya çatıb çiyinlərindən elə yapışdı ki, elə bil, yenə də üstündə ixtiyarı vardı, sonra bir neçə əlaqəsiz sual verdi və sınaycı nəzərlərlə qadının gözlərinin içinə baxdı. Lakin Frida yenə əvvəlki kimi donuq vəziyyətdə dayanıb qaldı, dalğın-dalğın sinidəki qabların yerini dəyişdirməyə başladı və sonra dilləndi:

234

– Nə istəyirsən axı? Çıx get onların yanına, nədir o... adlarını sən məndən yaxşı bilirsən. Bura da elə onların yanından gəlirsən, üzünə baxan kimi bilinir.

K. söhbətin səmtini çevirdi, bu söhbət gərək belə tez başlamayırdı, onun ziyanına olan, ona əl verməyən şeylə açılmamalıydı.

– Elə bildim, aşxanadasan, – K. dedi.

Frida təəccüblə ona baxdı, sonra o biri əlini onun alnına, yanağına çəkdi. Sanki, sir-sifətini unutmuşdu və indi yenidən yaddaşında canlandırmaq istəyirdi, hətta bu əzablı xatırlamanın gizli ifadəsi gözlərindən də görünürdü.

– Məni yenə aşxanaya götürdülər, – Frida ağır-ağır dilləndi, sanki, dedikləri əhəmiyyətsiz bir şeydi, sanki, həmin sözlərlə K. ilə söhbətini davam etdirir və ən vacibi də elə budur. – İndiki işsə mənə yaramır, bunu hər adam bacarar, yer salıb-yığışdıran, xoş üz göstərə bilən, qonaqların sataşmasından qorxmayan, əskinə, özü buna şərait yaradan hər kəs otaq qulluqçusu, otaq qızı ola bilər. Amma aşxana tamam ayrı şeydi. Gələn kimi məni yenə ora götürdülər, hərçənd ki o vaxt buranı abırla tərک etməmişdim; doğrudur,

bu dəfə minnətsiz keçmədi, minnətçi düşməsinə, məni yenidən işə götürməklə ona şərait yaratdıqlarına görə sahibkar bilmirdi neyləsin. Hətta işə başlamaq üçün məni bir az tələsdirdilər də aşxananın yadıma nələr saldığını xatırlasan, hər şeyi başa düşərsən. Axır ki, razılaşdım. Burada, sadəcə olaraq, əl-ayaq verirəm. Pepi yalvardı ki, onu rüsvay eləməyə, qoy gələn kimi aşxananı təhvil götürməyim, ona görə də qıza 24 saat vaxt qoyduq. Çünki xeyli əlləşmiş, bacarığı çatan yerdə hər şeyin öhdəsindən gəlməyə çalışmışdı.

– Yaxşıca düzüb-qoşmusunuz? – K. dedi. – O dəfə mənə görə aşxanadan çıxmısan, indi isə toyumuza üç-dörd gün qalmış geri qayıdırsan?

– Toy olmayacaq, – Frida dilləndi.

– Ona görə ki, sənə xəyanət etmişəm? – K. soruşdu. Frida başıyla təsdiqlədi. – Bəri bax, Frida, – K. sözüünə davam etdi, – bu yalançı xəyanətdən çox tez-tez söz salmışıq, həmişə də özün şahidi olmusan ki, şübhənin heç bir əsası yoxdur. O vaxtdan məndə bir dəyişiklik olmayıb, hər şey necə var, elə də qalıb, mən yenə də əvvəlki kimi sucsuzam. Deməli, nə dəyişibsə, sən tərəfdən dəyişib, başqalarının pıçılısıyla, ya da ayrı şeylə. Hər halda, mənə qarşı ədalətsizlik edirsən, çünki yaxşı-yaxşı baxsan, bu iki qızın vəziyyətini özün də aydınlaşdırarsan. Birisindən, o qarışından – hər xırda şeydən ötrü özümü müdafiə etməyə xəcalət çəkirəm, ancaq neynim, əl götürürsən – deməli, o qarışından mənim zəhləm səninkindən az getmir. Müəyyən bir yolla ondan kənar gəzə bilirəmsə, deməli, gəzirəm, əslində, o özü də mənim işimi xeyli yüngülləşdirir, mənəcə, ondakı qapalılıq heç kəsdə ola bilməz.

– Hə?! – Frida, az qala, qışqırdı, sanki, söz özündən asılı olmayaraq ağızından çıxdı. K. söhbətin səmtini çevirə bildiyinə sevindi. Frida heç də özünü göstərdiyi kimi deyildi, – o, sənin gözündə qapalıdır, bu həyasızlar həyasızına qapalı deyirsən, nə qədər inanılası olmasa da, bunu ürəkdən deyirsən, özünü bicliyə qoymursan, mən burasına tam əminəm. “Körpüyə” meyxanasının sahibəsi, bilirsən, sənin haqqında nə deyir: “Ona yazığım gəlmir, amma başlı-başına da buraxa bilmərəm, axı hələ yeriməyi bacarmayan, lakin yüyürməyə can atan uşağı görəndə adam özünü saxlaya bilmir, gərək mütləq qolundan yapışasan”.

– Bu dəfə onun nəsihətinə qulaq as, – K. gülümsəyib dedi, – amma gəl o qızın qapalı, ya da həyasız olmasını bir kənara qoyaq, onun barəsində heç nə eşitmək istəmirəm.

– Bəs niyə ona qapalı deyirsən? – Frida əl çəkməyib soruşdu. K. bu maraqla nəsə bir işiq ucu gördü. – Bunu özün sınıamısan, yoxsa həmin yolla başqalarını alçaltdırmaq istəyirsən?

– Nə onu, nə də bunu, mən yalnız minnətdarlıqdan belə deyirəm, çünki onu sezməməyimi özü xeyli asanlaşdırır, mənə tez-tez dindirə, gərək onda bir daha ora getməyəm, bu da mənim üçün ən böyük itki olardı, mənə, özün bildiyin kimi, hər ikimizin gələcəyi naminə hələ ora çox getməliyəm. Elə ona görə də bacısıyla danışmağa məcburam və bu qızın işgüzarlığını, həssaslığını, özünü fəda etməyini nə qədər qiymətləndirəmsən də, heç kəs onun haqqında deyə bilməz ki, tamah salınmalı şeydir.

– Nökərlər ayrı fikirdədir, – Frida dedi.

– Həm eləsinə, həm də beləsinə, – K. dedi. – Nökərlərin şəhvəti mənim vəfasızlığım deməkdirmi?

Frida susdu, K.-nın sinini əlinə alıb döşəməyə qoymasına, qoluna girib balaca dəhlizdə onunla ağır-ağır gəzişməyə başlamasına etiraz etmədi.

– Sən vəfanın nə olduğunu bilmirsən, – deyib Frida K.-dan azca aralanmağa çalışdı. – Qızlara necə münasibət bəsləməyin hələ əsas məsələ deyil. Elə bu ailəyə gedib-gəlməyin, onların iyini paltarına hopdurmağın mənim üçün ən dözülməz rüsvayçılıqdır. Bir kəlmə söz demədən məktəbdən qaçıb gedirsən, gecəyarıya qədər onların yanında qalırsan. Soruşsan olanda da özünü gizlədirsən, qızlar, xüsusilə də o ipə-sapa yatmaz qapalı tayı səni yerli-dibli danır. Sonra da gizli yolla sivişib evdən çıxırsan, bəlkə də, qızların ad-sanını qorumaq xətrinə! Yox, gəl bu barədə danışmayaq!

– Bu barədə, hə, – K. dedi, – amma başqa şey barədə danışaq, Frida. Bu barədə deməyə bir söz də yoxdur axı. Ora getməyimin səbəbini bilirsən. Mənə asan olmayacaq, amma özüm özümlə bacararam. Yaxşısı budur, sən gəl onsuz da ağır olan işimi ağırlaşdırma. Dedim, bu gün bir dəqiqəliyə öyrənim görüm, Barnabas gəlibmi, çoxdan vacib bir xəbər gətirməliydi. Gəlməmişdi, ancaq dediklə-

rinə görə və buna da inanmaq olardı, tezliklə gəlməliydi. İstəmərdim, onu arxamca məktəbə göndərsinlər, istəmərdim, görüb dilxor olasan. Vaxt durmadan ötürdü, o iş gəlmək bilmirdi. Əvəzində, ən çox nifrət etdiyim ayrı bir adam gəldi. Məni güdməsindən zəhləm gedirdi, ona görə də qonşunun bağından adladım, lakin ondan gizlənmədim, əksinə, küçədə sərbəstcə yeriyib düz üstünə gəldim, əlimdə də yumşaq söyüd çubuğu, görürsən, heç bunu da danmıram. Demək istədiklərim bu qədər, başqa heç nə əlavə etmək fikrim yoxdur. Amma, yəqin ki, başqa şey haqqında danışası olacağıq. Köməkçilərə münasibətimizi bilmək istəmirikmi? O ailənin adını tutanda sənin ürəyin bulanırsa, köməkçilərin adı çəkiləndə də mənim ürəyim qalxır. Sən onlara olan münasibətini mənim həmin ailəyə olan münasibətimlə müqayisə et. Həmin ailəyə qarşı barışmazlığını yaxşı başa düşürəm və onunla şərikəm. Ora yalnız iş xətrinə gedirəm, hərdən mənə elə gəlir ki, onlardan istifadə etməklə düzgün iş tutmuram. Köməkçilərlə sənə tamam əksinə! Hər addımını izləmələrini qəti şübhə altına almırsan, hətta özün etiraf etmişən ki, onlara qarşı nəşə bir meylin də var. Buna görə sənə acıqlanmışam, görmüşəm ki, oyun oynayır və bu oyuna qarşı çıxmağa sənin gücün çatmaz, özümü xoşbəxt saymışam ki, heç olmasa, müqavimət göstərirsən, səni qorumaq ümidində olmuşam. Etibarına bel bağlayıb bir-iki saat səni tək qoyduğuma görə, burada da bir şeyə arxayın olmuşam ki, qapı-baca bağlıdır, köməkçilər çoxdan aradan əkiliblər – hələ də onlardan zəhləm gedir, qorxuram – bəli, səni bir-iki saat tək qoyduğuma görə və o Yeremias, diqqətlə fikirləşsən, o xəstə hal, qoca tülkü, cürət edib pəncərəyə yaxınlaşdığına görə, yalnız buna görə, Frida, səni itirməli və salam əvəzinə “Daha toy olmayacaq” kəlməsini eşitməli oldum. Yaxşı ki, mən insanın eybini üzünə vuran adam deyiləm, belə şeylə aram yoxdur, ömrümdə elə şeyə yol vermərəm.

Fridanı söhbətdən yayındırmaq bu dəfə də K.-nın ürəyincə oldu, xahiş etdi ki, ona bir az yemək gətirsin, çünki günortadan dilinə heç nə dəyməmişdi. Bu xahişdən açıq-aşkar yüngülləşmiş Frida başıyla razılığını bildirib yemək dalınca qaçdı. K.-nın zənn etdiyi kimi mətbəxə, birbaşa dəhlizin qurtaracağına getmədi, kənara burulub bir-iki pillə

aşağı endi. Tezliklə içində doğranmış kolbasa olan nimçəylə bir çaxır şüşəsini gətirib gəldi, amma, görünür, hansı şam yeməyininə qalıqlarıydı, çünki bilinməsin deyə bəzi dilimləri nimçəyə təzədən düzmüşdülər, hətta kolbasa qabığını yığıdırmaq da yadlarından çıxmışdı, çaxır şüşəsinin isə yarından çoxu boşaldılmışdı. Ancaq K. heç nə deməyib iştahla yeməyin üstünə düşdü.

– Mətbəxdəydin? – Fridadan soruşdu.

– Yox, öz otağımda, – Frida cavab verdi, – aşağıda özümün otağım var.

– Məni də ora apar. Gedib oturum, çörəyimi rahat yeyim.

– Kürsünü bura gətirərəm, – deyib Frida yola düzəldi.

– Çox sağ ol, – K. onu saxladı, – nə aşağı gedənəm, nə də kürsü lazım deyil.

238

Frida istəməsə də qolunu onun əlindən çəkmədi, başını aşağı salıb dodağını çeynədi.

– Bəs nə bilirdin, – dedi, – aşağıdadır. Yoxsa ayrı şey gözləyirdin? Çarpayımda uzanıb yatıb, çöldə soyuq iliyinə işləyib, tir-tir titrəyirdi, çörəyini güclə yedi. Əslində, bütün günah səndədir, köməkçiləri qovmasaydın, o qızların dalınca qaçmasaydın, indi “can” deyib “can” eşidə-eşidə məktəbdə yaşayırdıq. Xoşbəxtliyimizi özün öz əlinlə alt-üst elədin. Elə bilmə ki, Yeremias qulluqda ola-ola məni yoldan çıxara bilərdi. Deməli, onda buranın qayda-qanunlarından tamam xəbərsizsən. Düzdür, meyillənirdi, əzab çəkirdi, sanki, pusquya yatmışdı, ancaq bunların hamısı oyun idi, qaynar yalın həndəvərində vurnuxan, ağzını uzatmağa ürək eləməyən ac itin yalmanmağına bənzəyirdi. Elə mən də onun kimi. Mən də ona doğru can atırdım, uşaqlıq çağlarının oyundaşdır axı, qəsrin yerləşdiyi dağın yamacında bir-birimizlə oynayırdıq, gözəl günləriydi. Keçmişim haqqında indiyə qədər məndən heç nə soruşmamısan. Nə qədər ki Yeremias qulluqdaydı, bunların heç biri əlavə hərəkətlərə əsas verə bilməzdi, çünki gələcək arvadın kimi mən öz borcumu yaxşı başa düşürdüm. Sonra köməkçiləri qovub evdən çıxartdın, hələ bununla öyündün də, sanki, bununla mənə böyük bir yaxşılıq eləmişəm; doğrudur, müəyyən mənada həm də belədir. Arturda niyyətin baş tutdu, hər halda, o da hələlik baş tutdu. Artur kövrəkdir, qorxu-hürkü tanımayan Yeremiasın coşqunluğu onda yox-

dur, yazığı o gecə, az qala, yumruqla o dünyaya göndərmişdin – həmin zərbə o gecə ona yox, bizim bəxtimizə endirildi, – Artur da dözməyib şikayət üçün qəsrə qaçdı, görəsən, bir də gələcəkmi, hər halda, hələlik çıxıb gedib. Ancaq Yeremias qaldı. Xidmət vaxtı ağasının adı gözağartmasından çəkinir, qulluqdan çıxanda isə heç nədən qorxusu yoxdur. Gəlib məni götürdü. Sən məni qoyub getdin, o isə köhnə dost kimi mənə həyan durdu, mən də özümlə bacara bilmədim. Qapını üzünə açmadım, pəncərəni sındırdı, məni dartıb çıxartdı. Qaçıb bura gəldik, sahibkarın yanında hörməti var, belə bir oğlanın otaq süfrəçisi işləməsi qonaqların da ürəyindəndir, ona görə bizi işə götürdülər. Xeyr, yanımda yaşamır, hərəməzin bir otağımız var.

– Bütün bunlara baxmayaraq, – K. dedi, – köməkçiləri işdən qovmağıma peşman deyiləm. Əgər vəziyyət sən dediyin kimiymişsə, sənin vəfan köməkçilərin vəzifə bağlılığından asılıymışsa, hər şeyin bu cür qurtarması yaxşı olub. Şallağa boyun əyən iki yırtıcının ortasında tapılan ailə səadəti bir şeyə dəyməzmiş. Onda mən özləri də bilmədən buna xidmət göstərmiş, bizi bir-birimizdən ayırmış həmin ailəyə minnətdaram. – Hər ikisi susdu, yenə də yan-yanə var-gəl etməyə başladılar, birinci addımı kimin atdığını bilən olmadı. K.-ya daha çox yaxınlaşan Frida kişinin onun qolundan tutmamasına, deyəsən, bərk hirsələnmişdi. – Belə daha yaxşıdır, – K. sözünə davam etdi. – Gəl vidalaşaq, sən get öz Yeremiasının yanına, yəqin, hələ lap məktəb bağında soyuq iliyinə işləyib və nahaq da onu indiyə kimi tək qoyub bu qədər gözlətmisən, mən də üzümü tutum məktəbə, ya da sənsiz orada nə işim, özümü verim ağzım düşən yerə, harada qəbul eləsələr, ora. Və əgər indi azca tərəddüd edirəmsə, bu da ondandır ki, dediklərinə az-çox şübhəm var, özü də əsassız deyil. Yeremias barədə tamam ayrı fikirdəyəm. Nə qədər ki qulluqdayam, səndən əl çəkmək istəmərdi, heç cür inana bilmirəm ki, haçansa sənün üstünə cummaq üçün qulluğu uzun müddət ona maneçilik etmiş olsun. Ancaq indi işdən çıxdığını görəndən sonra vəziyyət tamam dəyişib. İlahım bu cür çıxsın da, məni bağışla: ağasının nişanlısı olmayan andan sən onun üçün əvvəlki əhəmiyyətini itirmisən. Uşaqlıq yoldaşı olmusunuz, ancaq belə incə duyğulara, mənə, o, sən deyən qədər

də qiymət qoymur, onu, əslində, bu gecəki söhbətimizdən sonra tanımışam. Başa düşə bilmirəm, hansı təbiətinə görə ona coşqun deyirsən. Məncə, düşüncə tərzində coşqunluqdan çox, sərnilik var. Qalaterdən mənə aid, həm də xeyrimə olmayan bir tapşırıq alıb, əlləşib-vuruşub onu da yerinə yetirmək istəyir, etiraf etməliyəm ki, bu yolda əlindən gələni əsirgəmir, əlindən də çox şey gəlir, əsas tapşırığı da bizim aramızı vurmaqdır. Buna müxtəlif yollarla çalışırdı; biri o idi ki, guya sənin dərdindən ölür, digəri isə – burada sahibə də ona xeyli kömək edib – mənim vəfasızlığım barədə sənə ağzına gələni danışmaq olub, hər ikisi də məqsədinə çatıb, görünür, ondan əl götürməyən Klamm xatirələrinin də az-çox köməyi dəyib, doğrudur, orada işini itirib, ancaq məhz buna ehtiyacı olmadığı anda. İndi isə əməllərinin bəhrəsini dərir, səni dartıb pəncərədən çıxarır, bununla da öz işini bitmiş sayır, buyrulub çağrılmadığına görə tez yorulur, amma istərdi ki, Arturun yerində olsun. Artur indi şikayət eləmir, əksinə, tərif toplayır, yeni tapşırıq alır, bəs hadisələrin sonrakı inkişafını izləyən bir nəfər burada tapılmalıdır, ya yox? Sənin qeydinə qalmaq Yeremias üçün çox ağır yüküdür. Onda sənə qarşı məhəbbətdən əsər-ələmət yoxdur, özü mənə etiraf edib; Klammın aşnası olduğuna görə, təbii ki, sənə az-çox hörməti var, otağında özünə yuva salmaq, özünü balaca Klamm kimi aparmaq, yəqin, ona ləzzət verir, vəssalam. Sən özün isə onun üçün heç nəsen, səni burada yerləşdirmək əsas vəzifəsinə daxil olan plandan başqa bir şey deyil. Səni narahat etməmək üçün özü də burada qalıb, ancaq hələlik qalıb, nə qədər ki qəsdən yeni tapşırıq almayıb, nə qədər ki soyuğu canından çıxarmamısan.

– Gör ona necə qara yaxırsan! – deyib Frida balaca əllərini düyünləyib bir-birinə vurdu.

– Qara yaxıram? – K. dedi. – Xeyr, yaxmıram, heç yaxmaq da istəmirəm. Ancaq ola bilsin, bir az ədalətsizlik edirəm, burası mümkündür. Onun barəsində dediklərim o qədər də üzdə deyil axı, buna başqa məna da vermək olar. Ancaq qara yaxmaq?! O adama qara yaxarlar ki, sənin ona olan məhəbbətini alt-üst etməyi qarşısına məqsəd qoymuş olsun. Lazım gəlsəydi, iftira, bəlkə də, uyğun vasitələrdən biri olsaydı, ona əl atmaqdan çəkinməzdim. Heç

kəs də buna görə məni qınamazdı, çünki himayəçilərinin sayəsində o, elə bir üstünlüyə malikdir ki, özündən başqa heç kəsə ümidi olmayan mən azca iftiraya da əl ata bilə-rəm. Bu da, müəyyən mənada, günah sayılmaz, amma son anda ağılsız özünümüdafiə olardı. Kifayətdir, əllərinin düyü-nünü aç. – K. Fridanın əlini ovcuna aldı, qız gülümsəyə-gülümsəyə, həm də çox dərinə getmədən istədi əlini geri çəksin. – Qara yaxmağımıza ehtiyac yoxdur, – K. dedi, – çünki onu sevmirsən, amma sənə elə gəlir sevirsen və səni bu yoldan döndərsəm, bəlkə də, mənə minnətdar olarsan. Bircə şeyi yadında saxla, güc işlətmədən aramızı vurmaq istəyən şəxs bunu mütləq köməkçilərin vasitəsilə etməliydi. Üzdən heç nəyi vecinə almayan, yuxarıdan, qəsr-dən göndərilmiş şəh, həm də yaxşı oğlanlardır, bir balaca da uşaqlıq xatirələri qoşulanda hər şey daha da şirinləşir, xüsusilə də onlardan fərqli həmişə iş dalınca qaçan mənim kimi tərsin biri ortada olanda, özü də elə işin ki əhəmiyyətini tamam başa düşmürsən, səni həmişə cin atına mindirir, məni isə sənin zəhlən getdiyi insanlarla qovuşdurur və tamam suçsuzluğuma baxmayaraq, həmin nifrətdən mənə də bir pay düşür. Bunların hamısı münasibətimizdəki çatış-mazlıqdan vicdansızcasına, lakin ağılla istifadə etmək deməkdir. Hər münasibətin öz əskikliyi var, xüsusən də bizimkinin, çünki müxtəlif aləmlərin adamlarıyıq, gəlib bir yerə qovuş-muşuq, bir-birimizi tanıyandan isə hərənin yaşamı özünün yeni yolunu tutub, biz özümüzü sərbəst saymırıq, ona görə ki, burada hər şey yenidir. Mən özümdən danışmıram, bu, o qədər də vacib deyil, ilk dəfə gözücü mənə baxandan bəri həmişə yeni-yeni ərməğanını gözləyirəm, bu hədiyyələrə adət etmək isə o qədər çətin deyil. Başqa şeyləri nəzərə almasaq da, səni Klammdan qoparıblar. Bunun nə demək olduğunu deyə bilmərəm, ancaq tədricən müəyyən təsəvvür əldə edirəm, hər addımda bürəyirsən, özünü ələ ala bilmirsən, sənə həmişə dayaq durmağa hazır olsam da, hər an yanında tapılmıram, tapılanda da ya xülyaların, ya da canlı varlıqlardan kimsə, məsələn, elə sahibə səni əsir edir, qıtası, vaxt vardı ki, quzum, mənə kəm baxırdın, haradasa yarımmüəyyənliyin həsrətini çəkirdin və bu aralıq çağında sənin baxışının istiqamətincə uyğun adamlar düzülseydi, onlara vurulub belə bir yalanın quluna çevrilərdin. İndi

gözünə görünən müxtəlif kölgələr, köhnə xatirələr, əslinə qalsa, keçmiş və hələ də ötüb-keçməkdə olan yaşam sənin hazırkı gerçək həyatındır. Yanılırsan, Frida, bu, son birləşməyimizin qarşısını kəsən axırıncı, düzünə qaldıqda isə murdar çətinlikdir. Qayıt yanıma, özünü ələ al, köməkçilərin Klamm tərəfindən göndərildiyini fikirləşirsən – inan, doğru deyil. Onları Qalater göndərib və bu yalanın köməyi ilə onlar səni ovsunlaya bilib, inandırmağa çalışıblar ki, öz zibillərində – çirkablarında haçansa itmiş daş-qaşı peyin topasında tapacağına ümid edən və gerçəkdən orada olsa da, əslində tapa bilməyən adam kimi sən Klammndan bir iz tapacağını düşünəsən və əgər, doğrudan da, belədirsə, onda onlar tövlədəki həmin nökrərdən heç nəylə seçilmirlər, ancaq bircə fərqləri var ki, sağlam deyillər, azca təmiz hava bunları xəstələndirib yatağa salır və hər halda, həmin yatağı nökrə bliciyi ilə ələ keçirməyin yolunu da bilirlər.

Frida başını K.-nin çiyinə söykəmişdi, qollarını bir-birilərinin belinə dolayıb yenə dinməzcə var-gəl edirdilər.

– Gərək elə o axşam, – Frida ağır-ağır, astadan diləndi, elə bil, ürəyinə damışdı ki, K.-nin çiyinə söykənil dincəlməyinin son anları yaxınlaşır və sanki, bu dincəlikdən axıra qədər həzz almaq istəyir, – gərək elə o axşam çıxıb gedəydik, harada olsaq, qulağımız dinc olardı, bir-birimizdən ayrılmazdıq, əlimi atanda əlindən yapışa bilərdim; sən nəfəsinə necə də böyük ehtiyacım var; səni tanıyandan, bilirsən, sənsiz necə yalqızlaşırım; mənə elə gəlir, nəfəsin, yaxınlığın yeganə arzumdur, ayrı diləyim yoxdur.

Elə bu vaxt yan dəhlizdən səs gəldi, Yeremias idi, alt pillənin üstündə dayanmışdı, alt köynəyindəydi, lakin Fridanın şalına bürünmüşdü. Saçları qatma-qarışq idi, nazik saqqalı, elə bil, yağışa düşmüşdü, yorğun gözlərini gileyli-gileyli bəreltmiş, tutqun yanaqları qızarmışdı, sanki, bir torba şındır ət idi, açıq qıçları soyuqdan elə titrəyirdi ki, şalın uzun saçları bu titrəyişlə bərabər əsirdi, orada beləcə dayanıb xəstəxanadan qaçmış azarlı xatırladırdı, baxanda yalnız bircə şey düşünmək olardı: tezliklə onu yatağına salmaq. Frida da elə bu cür başa düşdü, K.-dan aralanıb aşağı endi. Qadının nəfəsi, onu bərk-bərk şala bürümək qayğısı, deyəsən, Yeremiasa azca güc gətirdi, sanki, K.-ni elə indicə tanıdı.

– Oho, yerölçən cənablarıdır, – deyib söhbətə qoşulmaq istəməyən Fridanı yola gətirmək üçün onun yanağını sığalladı, – mane olduğuma görə üzr istəyirəm. Halım, sən deyən, yaxşı deyil, ona görə üzrlü sayıla bilərəm. Məncə, qızdırmam var, gərək çay içib tərləyəm, məktəb bağındakı o zəhrimar barmaqılıq hələ uzun müddət yadımdan çıxmayacaq, soyuyub buza dönəndən sonra, üstəlik, bütün gecəni də oyan-buyana qaçmışam. Adam özü də hiss eləmədən sağlamlığını dəyərsiz şeylərə qurban verməli olurmuş. Sizəsə, cənab yerölçən, gərək maneçilik törətməyəm, buyurun, otağa keçin, həm xəstəyə baş çəkin, həm də Fridaya deyə bilmədiklərinizi deyin. Bir-birinə alışıq iki nəfər ayrılırsa, təbii ki, son anda deməli o qədər sözləri olur ki, üçüncü adam, xüsusilə də yataqda uzanıb vəd edilən çayı gözləyəndə heç nə başa düşə bilmir. İçəri keçin, çalışıb tamam sakit dayanaram.

– Yetər, yetər, – deyib Frida onun qolundan dartdı, – qızdırır, nə danışdığını da bilmir. K., ancaq sən gəlmə, xahiş edirəm. Bu otaq Yeremiasla mənimdir, daha doğrusu, yalnız mənim otağımdır, içəri gəlməyi sənə qadağan edirəm. Yenə arxamca gəlirsən, ax, K., niyə gəlirsən axı? Heç vaxt yanına qayıdan deyiləm, heç vaxt, bu barədə düşünəndə ətim ürپəşir. Yeri öz qızlarının yanına, mənə danışblar ki, sobanın yanındakı oturacaqda çil-çılpaq hərəsi bir tərəfdə əyləşibmiş, dalınca gələn adamın üstünə isə dişi pişik kimi fırxınıblar. Əgər ora səni belə çəkirsə, deməli, orada özünü rahat hiss edirsən. Mən həmişə səni onlardan aralı saxlamağa çalışmışam, bir xeyri olmasa da, hər halda, çalışmışam, indi isə hamısı keçmiş olsun, azadsan. Qarşıda səni gözəl həyat gözləyir, qızların birinə görə nöqərlərlə azca davaya çıxmalı olacaqsan, ikincisinə gəldikdə isə nə yerdə, nə də göydə elə adam tapılmaz ki, onu sənə qısqansın. Nikahınız öz xeyir-duasını bəri başdan alıb. Etiraz etməyinə ehtiyac yoxdur, doğrudur, hər şeyi təkzib edə bilərsən, ancaq son anda təkzibə də heç nə qalmır. Görürsən, Yeremias, hər şeyi təkzib etdi! – Başlarını tərپədib gülümsəməklə bir-birilərini anladılar. – Ancaq, – deyib Frida sözünü sürdürdü, – tutaq ki, lap təkzib etdi, bunun mənə nə dəxli? Nə olur, nə baş verir, öz işləridir. Onların, bir də bunun, mənim yox ki. Mənim vəzifəmsə sənə qulluq

edib sağaltmaqdır, səni mənə görə incidib bu kökə qoyublar, indi əvvəlki sağlamlığını özünə qaytarmalıyam.

– Siz, doğrudan da, gəlmirsiniz, hə, cənab yerölçən? – Yeremias soruşdu, lakin bir daha K.-ya üz çevirməyən Frida elə həmin an onun qolundan dartıb apardı. Aşağıda bir qapı göründü, dəhlizdəki qapılardan xeyli alçağıydı, nəinki Yeremias, hətta Frida da içəri keçəndə başlarını əyməli oldular, görünür, içəri işıqlıydı, istiydi. Hələ xeyli pıçıltı eşidildi, yəqin, Yeremiası yatağa salmaq üçün onu əzizləyib dilə tuturdu, axırda qapı örtüldü.

244

K. yalnız indi gördü ki, dəhlizdə ins-cins yoxdur, özü də tək-cə xidmət otaqlarının yerləşdiyi və bayaqdan Fridayla gəzişdiyi tərəfdə yox, həm də axşamkı səs-küylü otaqların yerləşdiyi səmtə də tam sakitlik idi. Deməli, cənablar axır ki, yuxuya dalmışdılar. K. da yaman yorulmuşdu, bəlkə də, elə bu yorğunluqdan Yeremiasla çənə döyməmişdi, əslində isə, gərək onu yerində oturdaydı. Bəlkə də, ən ağıllı işi elə Yeremias görmüşdü, üşüməsinin üstünə bir balaca da özü qoymuşdu, iyrencliyi üşüməsindən irəli gəlməmişdi, qanın-daydı və onu çayla, ya da ayrı şeylə canından çıxarmaq olmazdı. Yeremias kimi özünü yorğunluğa vurub burada, dəhlizdə uzansaydı, bir balaca mürgüləyib gözünün acısını alsaydı, ona da azca qayğı göstəriləydi, pismi olardı? Lakin bu oyunlar onda Yeremiasdakı kimi uğurlu alınmazdı, çünki yazıqlar yarışında və çox güman ki, başqa döyüşlərdə də Yeremias açıq-aşkar onu yenərdi. K. bərk yorulmuşdu, fikirləşdi ki, bəlkə, çalışıb otaqlardan birinə keçsin, gözəl çarpayılardan birində yatıb yuxusunu alsın? Yəqin, bu qədər otaqdan biri boş olardı. Fikrincə, buna az-çox haqqı da çatırdı. Əlinin altında içki də vardı. Fridanın döşəməyə qoyub getdiyi sinidəki balaca qrafində rom vardı. K. geriyə dönməyin çətinliyindən qorxub qrafini axıra qədər içdi.

İndi asanlıqla Erlanqerin qarşısına çıxardı. Onun qapısını axtardı, lakin nə nökər vardı, nə də Qerşteker görünürdü, bütün qapılar da bir-birinə oxşadığından axtardığını tapa bilmədi. Qapının təqribən hansı səmtə ola biləcəyini yadına salmağa çalışdı və axırda qərara aldı ki, hansı olsa, birini açsın, bəlkə, axtardığı elə bu olacaqdı. Hər halda, bu addım o qədər qorxulu deyildi, Erlanqerin otağı olsa, K.-ni

qəbul edərdi, başqasınınkı olsa, üzr istəyib çıxardı, qonaq yatmış olsaydı, buna çox ehtimal vardı, K.-nin gəlişini hiss eləməzdi. Ən pisi otağın boşluğuudu, onda K. özünü saxlaya bilməyib yatağa girər və doyunca yatarı. Bir daha dəhliz boyunca sağa, sola baxdı ki, görsün gələn varmı, bəlkə, bir məlumat ala bildi, artıq riskə ehtiyac qalmadı, lakin o uzunluqda dəhlizdə heç kəs gözə dəymirdi. Sonra K. qapını dinşədi, içəridə heç kəs yox idi. Qapını elə astadan döydü ki, yatmış adam heç vaxt bu səsə oyanmazdı, səs-səmir gəlmədiyini görüb ehtiyatla qapını araladı. İçəridən kimsə astadan qışqırdı.

Balaca bir otağıydı, yarıdan çoxunu enli çarpayı tutmuşdu, dolabçanın üstündə elektrik çırağı yanırdı, yanında əl çantası vardı. Kimsə yorğanın altında eşələnirdi, qurcalanıb pıçılıtlı ilə dilləndi:

– Kimdir? – K. elə-belə çıxıb gedə bilməzdi, üz-gözünü turşudub köpmüş çarpayını nəzərdən keçirdi, sonra verilmiş sualı xatırlayıb öz adını dedi. Deyəsən, pis təsir başlamışdı, kişi qorxa-qorxa yorğanı azca araladı, lakin çöldə ayrı cür olarsa, onu təzədən başına çəkməyə hazır dayandı. Sonra çox götür-qoy etmədən yorğanı üstündən atdı, dirsəklənib oturdu. Erlanqerliyinə Erlanqer deyildi. Balaca, gümrah bir kişiydi, sifətində qəribə bir ziddiyyət vardı, yanaqları uşaq yanaqları kimi yumru, gözləri uşaq gözləri kimi qaynar idi, enli alını, sivri burnu, bir-birinə bitişmək istəməyən dodaqları, balaca ağız isə uşaqılıqdan çox ağıldan, düşüncədən xəbər verirdi. Görünür, burada özündən-razılıq, sağlam uşaqılığını qoruyub-saxlamaqdan bir məmnunluq vardı. – Fridrix tanıyırsınız? – kişi soruşdu, K. inkar elədi. – Ancaq o, Sizi tanıyır, – kişi gülümsəyib dedi. – K. başı ilə təsdiqlədi: onu tanımayan adam yox idi, bəlkə də, yolundakı əsas maneələrdən biri də elə bu idi. – Mən onun katibiyəm, – kişi davam etdi, – adım Bürqeldir.

– Bağışlayın, – deyib K. əlini dəstəyə atdı, – qapını dəyişik salmışam. Məni katib Erlanqer çağırırdın.

– Çox təəssüf, – Bürqel dedi. – Ona görə yox ki, başqasının yanına çağırılmışsınız, ona görə ki, qapını dəyişik salmışsınız. Oyandım, bir də gözümə yuxu getmir. Yaxşı, yaxşı, qoy bu Sizi narahat eləməsin, bu da mənim bədbəxtliyimdir. Yəqin, soruşacaqsınız ki, qapılar niyə bağlanmış,

hə? Bunun da öz səbəbi var. Çünki dədə-baba məsələinə görə, katiblərin qapısı el qapısıdır. Amma, təbii ki, bunu hərfi anlamda qəbul etmək düzgün deyil. – Bürqel qımışıb mənalı-mənalı K.-ya baxdı, gileyinin əksinə olaraq əməllicə dincələnə oxşayırdı, bəlkə də, o, ömründə K.-nın indiki yorğunluğu qədər yorulmamışdı. – Bəs fikriniz hardadır? – Bürqel soruşdu. – Saat dördür. Kimin yanına getsəniz, yuxudan oyadası olacaqsınız, hər adam mənim kimi narahatlığa öyrəşməyib, hər adam mənim kimi səbirli olmaz, katiblər sinirli məxluqdur. Bir az ayaq saxlayın. Saat beşə oyanacaqlar, elə onda da qəbula düşərsiniz. Zəhmət olmasa, dəstəyi buraxın, ürəyiniz istədiyi yerdə oturun, yerimiz bir az danışıqdır, yaxşı olar ki, burada, çarpayının qırağında əyləşəsiniz. Təəccüblənirsiniz ki, nə kürsüm, nə də masam var, hə? Hə, ya gərək dar çarpayılı, nizam-düzənli bir otaq götürəydim, ya da bu enli çarpayını, bir də əlüzyuyanı. Mən də bu iri çarpayını seçdim, yataq otağında əsas şey çarpayıdır! Eh, ayaqlarını uzadıb rahatca yata bilən adam üçün bu çarpayıdan qiymətli heç nə ola bilməz. Hətta illər-aylar yorğunu olan mənə də ləzzət verir, günün çox hissəsini elə yataqda keçirirəm, yazı-pozu işlərimi orada görürəm, ərizəçiləri burada qəbul edirəm. Pis olmur. Doğrudur, camaat üçün oturmağa yer qalmır, ancaq giley-güzar eləmirələr, onlar üçün ayaq üstə durmaq daha xoşdur, protokolçu üçün də daha sərfəlidir, çünki rahat oturub üstlərinə çəmkirməkdən bu, min pay yaxşıdır. Olan-qalan yerimiz yalnız bu çarpayının qırağıdır, əslində, heç bu da idarə işləri üçün nəzərdə tutulmayıb, yalnız gecə söhbətləri üçündür. Niyə belə kirmiş oturmusunuz, cənab yerölçən?

– Çox yorulmuşam, – təklifi eşidən kimi ağına-bozuna baxmayıb özünü çarpayıya salan K. dilləndi.

– Elədir, – Bürqel dedi, – burada yorğun olmayan varmı ki?! Məsələn, mən dünən, bu gün heç də az iş görməmişəm. Amma bununla belə, indi yuxuya gedəcəyimi qəti ağılıma gətirə bilmirəm, işdir, belə şey olsa, yanınızda yuxuya getsəm, onda Sizdən bir xahişim var, çalışın, səs salmayın və mən ayılana qədər qapını açmayın. Ancaq qorxmayın, yatan deyiləm, yatsam da, ikicə dəqiqəliyə yatacağam. Görünür, camaatı tez-tez qəbul etdiyimdədir,

çox vaxt yanımda adam olanda asanca yuxuya gedirəm, yəqin, vərdir.

– Narahat olmayın, cənab katib, yatın, – bu xəbərdən sevinən K. dilləndi, – icazə versəniz, mən də bir az gözümün acısını alardım.

– Yox, yox, – Bürqel təzədən güldü, – heyif ki, elə-belə deməklə yata bilmirəm, gərək söhbət zamanı yuxu özü məni tutsun, ən çoxu da danışan olanda mürgüləyirəm. Hə, bizim işdə əsəblər tez-tez korlanır. Məsələn, mən əla-qəçi katibəm. Nə olduğunu bilmirsiniz? Hə, mən Fridrixlə kəndin arasında, – bu yerdə sevincdən tələsik əllərini ovuşdurdu, – onun qəsr katibləri ilə kənd katibləri arasında sıx əlaqə yaradırəm, çox vaxt kənddə oluram, amma həmişə yox, gərək hər an qəsrə getməyə hazır dayanam. Əl çantasını özünüz görürsünüz, dinc yaşayış deyil, hər adama əl verməz. Digər tərəfdən, o da düzdür ki, bu cür işdən daha əl çəkə bilmərəm, başqa işin ləzzəti olmaz. Görəsən, yerölmə işləri necədir?

– O işdə işləmirəm, yer ölçməklə məşğul olmuram, – K. dedi. Fikrində tam ayrı şeylər dolanırdı, əslində, onu indi məşğul edən təkəcə Bürqelin yuxulamasıydı, ürəyinin dərinliyində isə bilirdi ki, buna hələ çox qalıb.

– Təəccüblüdür, – deyib Bürqel şən-şən başını buladı, yorğanının altından cib kitabçasını çıxarıb nəsə yazmağa başladı. – Yerölçənsiniz, amma yer ölçmə işləri ilə məşğul olmursunuz. – K. mexaniki olaraq başıyla razılığını bildirdi, sol qolunu artıq çarpayının taxtasına qoymuş, başını da ora söykəmişdi, müxtəlif yollarla birtəhər rahatlanmağa çalışmışdı, bu vəziyyət ona hamısından rahat görünmüşdü, indi Bürqelin dediklərinə də xeyli yaxşı qulaq asa bilərdi. – Bu işlə mütləq maraqlanaram. – Bürqel sözünə davam etdi. – Axı indi elə vəziyyətdə deyilik ki, mütəxəssislərdən öz yerində istifadə etməyə. Hər halda, bu, az-çox Sizə də toxunar. Məgər şəstinizə toxunmur?

– Toxunur, – K. ağır-ağır dillənib öz-özünə gülümsədi, çünki Bürqelin təklifi beyninə girmirdi. Bu, başdan-ayağa diletantlıq idi; K.-nin bura çağırılmasının, icmada, qəsrə hansı çətinliklərlə qarşılaşdığına, bura gələndən bəri ortaya çıxan və ya çıxacaq dolaşılığın əsl kökünü bilmədən, bunların heç birindən xəbər tutmadan balaca dəftərcənin

köməyi ilə məsələni əlüstü yoluna qoyacağını təklif edir, heç olmasa, bir katib kimi özünü elə aparmır ki, guya, bu işdən az-çox xəbəri var.

– Deyəsən, bu yolda bir neçə dəfə ümidinizi itirmisiniz, – deyib Bürqel, ən azı, adam tanımaq qabiliyyətini nümayiş etdirdi. K. isə otağa girəndən bir neçə dəfə özünə söz vermişdi ki, ona pis gözlə baxmasın, lakin indiki halında yalnız öz yorğunluğuna düzgün qiymət verə bilərdi. – Yox, – Bürqel, sanki, K.-nın hansı fikrinəsə cavab qaytarır, bilə-bilə onun danışib yorulmasına imkan vermir. – Qoy bu məyusluq Sizi qorxutmasın. Burada bəzi məsələlər elə qurulub ki, ilk baxışdan adamı çəkindirir, təzə gələnlər üçün qarşıdakı maneə tamam keçilməz görünür. Məqsədim məsələnin əslində necə olduğunu öyrənmək deyil, bəlkə də, görünüş gerçəkliyə tam uyğun gəlir, bunu müəyyənləşdirmək üçün indiki halımda işə o qədər yaxınlığım yoxdur, ancaq bir şeyi yadda saxlayın, hərdən elə imkan yaranır ki, qəti ümumi vəziyyətə uyuşmur, elə imkan ortaya çıxır ki, bir sözlə, bircə baxışla, bircə etibarlı işarəylə çox şey əldə etmək olur, nəinki bütün ömrü boyu adamın canını çürüdən cidd-cəhdlə. Bu, şübhəsiz ki, belədir. Doğrudur, belə imkanlar ümumi vəziyyətlə, hər halda, haradasa üst-üstə düşür ki, bu da özünü onların hər ikisindən istifadə etməkdə göstərir. Yaxşı, gəl soruşaq görək, niyə istifadə olunmur. – Burasından K.-nın xəbəri yox idi; düzdür, hiss edirdi ki, Bürqelin danışmaları birbaşa ona aiddir, lakin indi özünə aid olan şeylərin hamısından zəhləsi gedirdi, ona görə də başını azca kənara çəkdi, sanki, bununla Bürqelin suallarına yol açdı və istəmirdi ki, ona toxunsunlar. – Bu, – sözünə davam edən Bürqel gərnəşib əsnədi, hərəkətiylə sözlərinin ciddiliyi qəti bir-birini tutmurdu, – bu, katiblərin əbədi gileyidir, məcbur olub kənddəki dindirislərin çoxunu gecələr aparırlar. Yaxşı, bəs nədən gileyənilirlər? Həddən artıq çox çalışdıqlarından? Gecəni yatmağa sərf edə bilməmələrindən? Yox, şübhəsiz, bundan şikayətlənmirlər. Hər yerdə olduğu kimi, katiblərin də arasında qoçaqları, nisbətən az qoçaqları tapılır: lakin onların heç biri işin çoxluğundan gileyənilir, gileyənsələr də, gizli gileyənilirlər. Sadəcə olaraq, bizlərdə elə xasiyyət olmur. Bu məsələdə biz adi vaxtla iş vaxtı arasında fərq qoymuruq.

Belə fərqləndirmələr bizə yerli-dibli yaddır. Yaxşı, bəs katiblərin gecə dindirməsinə etirazları nədədir? Bəlkə, camaata rəhmləri gəlir? Yox, yox, bu da deyil. Katiblər camaata qıymazlıq eləmir, öz canlarına necə qıyırlarsa, onlara da elə qıyırlar. Əslində, bu qıymazlıq qulluğun dəmir intizamından, onun yerinə yetirilməsindən başqa heç nə deyil, adamların arzusunda olduğu ən böyük qayğıdır. Əslində, bunu tam bəyənilrər də, lakin kənardan baxan adam bunu duya bilməz. Məsələn, götürək elə camaatın ürəyindən olan həmin gecə dindirmələrini: indiyə qədər bunun əleyhinə köklü şikayət daxil olmayıb. Yaxşı, bəs katiblərin etirazı nə üçündür? – K.-nin bundan da xəbəri yox idi, onun çox şeydən xəbəri yox idi, anlaya bilmirdi ki, Bürqelin cavab istəməsi ciddidirmi, yoxsa elə-belə, söhbət xətrinədir. “Azca uzanıb yatmağa icazə verə”, – K. öz-özünə düşündü, – “sabah günorta, ya da axşamüstü bütün suallarına cavab taparam”. Lakin Bürqel ona əhəmiyyət verəne oxşamırdı, indi onu maraqlandıran yalnız qarşısına qoyduğu sual idi. – Bildiklərimə görə, təcrübəmə əsasən deyə bilərəm ki, katiblər gecə dindirməsi barədə bir şey düşünlər: adamlarla aparılan danışıqlar üçün gecə ona görə sərfəli deyil ki, gecələr danışıqların rəsmi xarakterini tam gözləmək ağırdır, ya da heç mümkün deyil. Söhbət onun zahiri tərəfindən getmir, istəsən, formal cəhəti gecə də elə gündüz kimi ciddi şəkildə gözləyərəsən. Deməli, məsələ bunda deyil, gecə lazımı rəsmi hökmü çıxara bilmirsən, istər-istəməz gecələr işə daha çox şəxsi baxımdan yanaşmağa meyilli olursan, ərizəçinin dediklərinə lazım olandan da çox inanırsan, rəsmi mühakimələrə vəziyyətlə əlaqəsi olmayan tamam yad fikirlər, camaatın dərdi-səri də qarışır. Ərizəçilərlə məmurlar arasındakı rəsmi sədd zahirən nə qədər möhkəm olsa da, gecələr xeyli laxlayır, adətən, bir tərəf sual, digər tərəfsə cavab verməli olduğu halda, bir də görürsən ki, çox qərribə tərzdə rollar dəyişir.

Katiblər – hər halda, vəzifələrinə görə belə şeylərə xüsusi duyumları olan adamlar, ən azı, bu fikirdədir. Ancaq gecə dindirmələri zamanı bu ziyanlı təsiri onların özləri də hiss eləmir, bu barədə rəsmi dairələrdə çox söhbət gedib, əksinə, qəsdlə özlərini əvvəlcədən buna hazırlayırlar və nəhayət, elə fikirləşirlər ki, bununla yaxşı nəticələrə nail

olurlar. Lakin sonralar protokolları oxuyanda işlərinin göz qabağında olan zəif tərəfinə təəccüblənməyə bilmirsən. Çoxusu da heç bir əsas olmadan ərizəçinin xeyrinə buraxılan səhvlərdir, bunları da əsasnaməyə görə adi yolla düzəltmək mümkün deyil. Əlbəttə, nəzarət orqanları onu haçansa yoxlayıb düzəldir, ancaq bunun yalnız qanuna xeyri olur, daha ərizəçiyə ziyan dəymir. Məgər bu vəziyyətdə katiblərin şikayətləri ədalətli deyilmi? – K. bir azca çimir eləyə bilmişdi, indi mürgüsünə yenidən haram qatmışdılar. “Bunlar nəyə lazımdır? Nəyə lazımdır axı bunlar?” – öz-özündən soruşub ağırlaşmış göz qapaqlarını azca qaldırdı, çətin məsələləri onunla müzakirə edən Bürqelə məmur kimi yox, yuxusuna haram qatan və niyə belə elədiyindən özünün də başı çıxmayan mənasız bir şey kimi baxdı. Öz düşüncələrinə qapılmış Bürqelsə qımışdı, sanki, K.-ni azca çaşdırıb azdırmağa müyəssər olmuşdu. Lakin, bununla belə, onu təzadən doğru yola qaytarmağa hazır idi. – Hə, – dedi, – bu şikayətlərə qeyd-şərtsiz haqq qazandırmaq da olmaz. Dindirmələrin gecə keçirilməsi barədə heç yanda yazılı qayda-qanun yoxdur, ondan boyun qaçırısan, göstərişi pozmur-san, lakin müəyyən münasibətlər, işin başdan aşması, qəsr-dəki məmurların məşğulluğu, qəsr-dən aralanmağın çətinliyi, ərizəçilərin dindirməsinin ilkin tədqiqatların başa çatdırılmasından sonra aparılmasına dair mövcud sərəncam – bu və buna bənzər başqa amillər gecə dindirmələrini qaçılmaz bir məcburiyyətə çevirmişdir. Əgər məcburiyyətə çevrilibse – hər halda, mən belə deyirəm – deməli, dolayısı da olsa, ən azı bu, hansı göstərişinsə nəticəsidir və gecə dindirmələrinin mahiyyətinə ağız büzmək – təbii ki, bu yerdə mən bir balaca şişirdirəm, ona görə elə şişirtmə kimi də deyəcəyəm – bəli, buna ağız büzmək, elə birbaşa göstərişlərin özünə ağız büzmək demək olardı.

Ancaq bir şeyi də etiraf etmək gərəkdir ki, katiblər elə həmin göstərişlər daxilində gecə dindirmələrindən imkanca kənar qalmağa və bununla bağlı ortaya çıxıb biləcək yamanlıqlardan sığortalanmağa çalışırlar. Özü də bu imkan-dan geninə-boluna istifadə edirlər. Onlar elə dindirmə materiallarına baxırlar ki, onun istənilən mənada az qorxusu olsun; dindirmədən qabaq özlərini min cür sınaqdan keçirirlər və əgər sınağın nəticəsi tələb edirsə, lap son

anda qəbuldan boyun qaçırırlar, əsl dindirməyə başlamazdan əvvəl bəzən ərizəçini on-on beş dəfə yanlarına çağırırlar, çox vaxt da öz yerlərinə belə məsələlərdən o qədər də başı çıxmayan, ona görə də işi həddən artıq asanlıqla apara bilən başqa iş yoldaşlarını göndərirlər, dindirməni, ən azı, ya gecənin əvvəlinə, ya da sonuna salırlar, arada isə öz işlərini görürlər, çoxlu belə tədbirlərə əl atırlar. Bu katiblər asanlıqla quyruq ələ vermirlər, nə qədər dəymədüşər olsalar, bir o qədər də keçilməzdirlər. – K. yuxulamışdı, əslində isə, bu heç yuxu da deyildi, Bürqelin dediklərini, bəlkə də, bayaqkı yorğun ayıqlığından daha yaxşı eşidirdi, qulağı hər kəlməni sözbəsöz alırdı, lakin ağırlaşmış şüuru itmişdi, özünü sərbəst hiss edirdi, onu saxlayan daha Bürqel deyildi, özü hərdən dəvdənib Bürqeli tapırdı, hələlik dərin yuxuya getməmişdi, lakin asta-asta getməkdəydi. Daha heç kəs bunu qoparıb ala bilməzdi. Ona elə gəldi ki, özünün ən böyük qələbəsini çaldı və camaat da bu qələbəni qeyd etməyə toplaşdı, ya özü, ya da bir başqası şampən qədəhini bu qələbənin şərəfinə qaldırıb. Söhbətin nədən gəldiyini hamı bilsin deyə, döyüşü də, qələbəni də bir daha təkrar etdilər, ya da, bəlkə, heç təkrar etmədilər, yalnız indi baş tutdu və haçansa əvvəllər bayram etmişdilər, indi yenə də davam edirdilər, çünki onun uğurlu sonluğuna tam əmin idilər. Yunan allahlarının heykəlinə oxşayan lüt katiblərdən birini K. məğlub etmişdi. Yaman məzəliydi, yenilməz duruşlu katibin K.-nin zərbələri altında qorxub dalı-dalı çəkilməsinə, düyünləyib yuxarı qaldıracağı əliylə açıq yerlərini örtməyə çalışmasına və hər dəfə ləngiməsinə K. yuxuda həzin-həzin gülümsəyirdi. Döyüş uzun çəkmədi. K. addım-addım – özü də çox iri addımlarıydı – qabağa gəlirdi. Ümmiyyətlə, döyüş idi ki? Heç ciddi müqavimət göstərən də yox idi, hərdənbir katibin cüyüldüyü eşidilirdi. Bu yunan Allahı qıdıqlanan qız kimi cüyüldəyirdi. Axır ki, aradan çıxdı, K. böyük bir otaqda tək qaldı, döyüşə hazır vəziyyətdə geri-yə qanrılıb rəqibini axtardı. Ancaq meydanda heç kəs yox idi, camaat da dağılmışdı, yerdə yalnız çiliklənmiş şampən qədəhi vardı. K. onu ayağı altında xıncımladı. Şüşə qırıqları ayağına batdı, diksinib oyandı, yuxudan kəm durğuzulmuş körpə uşaq tək üz-gözünü turşutdu. Ancaq, buna baxmayaraq, Bürqelin açıq sinəsini görən kimi yuxudakı mənərə

beynindən keçdi: bu da sənin yunan allahın! Qopar onu sal yerə.

– Lakin ehtiyat tədbirlərinə baxmayaraq, yenə də, – Bürqel dedi, fikirli-fikirli üzünü tavana tutdu, sanki, yadına nəsə bir misal salmaq istəyirdi, amma tapa bilmirdi, – lakin ehtiyat tədbirlərinə baxmayaraq, yenə də ərizəçilər üçün imkan var ki gecələr katiblərin zəifliyindən istifadə etsinlər, ancaq bir şərtlə ki, görək zəiflik edirlərmi. Əlbəttə, bu, çox nadir, düzünə qalsa, heç ələ düşən imkan deyil. Ancaq o vaxt ola bilər ki, ərizəçi gecənin tən yarısında xəbərsiz-filan-sız özünü onun yanına salsın, bəlkə də, təəccüblənəcəksiniz ki, lap əlçatarda olsa belə, bu, nadir hallarda baş tuta bilər. Hə də, buranın qayda-qanunlarıyla tanış deyilsiniz axı.

252

Lakin idarə işinin təşkilindəki tamlıq nəzərinizə çarpmamış olmaz. Həmin tamlığın nəticəsidir ki, müəyyən məramı olan, ya da başqa səbəbdən dindirilməyə çağırılan hər kəs elə o an, tərəddüd etmədən çox vaxt məsələni özü üçün dəqiqləşdirməmiş, heç ondan düz-əməlli xəbər tutmamış idarənin dəvətini alır. Ancaq bu dəfə onu dindirmirlər, çox vaxt hələ dindirmirlər, çünki, adətən, məsələ yetişməmiş olur, lakin dəvətini alıbsa, deməli, xəbərsiz gələ bilməz, uzaqbaşı vaxtsız gələr, belə olanda da qəbulun gününü, saatını dəqiqləşdirirlər, o da öz vaxtında gəlir, amma, bir qayda olaraq, onu bu dəfə də geri qaytarırlar, belə şeyin daha o qədər çətinliyi olmur: ərizəçinin əlindəki dəvət, kitablarda aparılmış qeydlər katiblər üçün həmişə bəs eləməsə də, hər halda, güclü müdafiə silahıdır. Bu, hər şeydən öncə, işini yaxşı bilən katiblərə aiddir, lakin istənilən adam gecəyarısı qəflətən istədiyi katibin yanına düşə bilər. Ancaq heç kəs bunu eləməz, çünki tamam mənasız şeydir. İlk növbədə, bu, öz işini yaxşı bilən katibləri acıqlandırar, biz katiblər iş sarıdan öz aramızda gözügötürməzlik eləmirik, çünki hərənin çiyində həddən artıq ağır, hər cür xırda-lıqdan uzaq bir yük var, lakin ərizəçilərin səlahiyyətimizi pozmasına heç cür dözə bilmirik. Çoxları məsələni ona görə uduzur ki, səlahiyyətli katibin yanında nəyəsə nail olmayacağını görüb naşının yanına düşməyə çalışır. Bu cəhdlər bir də ona görə uğursuzluqla qurtarır ki, lap gecə birtəhər yanına düşsən də və naşı katib istəsə də, o adama kömək edə bilmir, çünki həmin işə səlahiyyəti çatmır, lap

qarışmaq istəsə də, uzaqbaşı adi vəkil kimi qarışa bilir, əslində, bir az da ondan az, çünki buna vaxtı qalmır, məhkəmənin gizli yollarını hər bir vəkildən yaxşı bildiyinə görə, lap bir şey eləyə bilsə də, yaxşı bələd olmadığı işlərə qoşulmağa sadəcə, vaxt tapa bilmir, günündən bircə anı da buna sərf etmək istəmir. Bunları bilə-bilə kim öz gecəsindən keçib naşı katibə vaxt sərf edər, həm də ərizəçilərin ayrı dərdisəri də var axı, öz gündəlik işlərindən başqa, həm də müvafiq idarələrin dəvətinə, çağırışına əməl edəndə boş vaxtları qalmır, doğrudur, ərizəçinin “boş vaxtı” anlayışıyla katibin “boş vaxtı” anlayışı tamam ayrı-ayrı şeylərdir. – K. gülüm-səyib başıyla təsdiqlədi, indi elə bildi, hər şeyi dəqiq başa düşür, ona görə yox ki, bunların çoxusu özünə aid idi, ona görə ki, bir-iki dəqiqədən sonra yuxulayacağına, bu dəfə maneəsiz doyunca yatacağına arxayın idi, bir yandan səlahiyyətli katiblərin, bir yandan da naşı katiblərin arasında və boş vaxtı olmayan ərizəçilər kütləsinin qarşısında dərin yuxuya gedib canını bu yolla onların əlindən qurtaracaq. Bürqelin özünü yuxuya vermək üçün havayıcı layla çalan bu sakit, özündənrazi səsinə K. elə öyrəşmişdi ki, indi bu, maneçilikdən çox, yuxu gətirirdi. “İşlə, dəyirman, işlə, – öz-özünə dedi, – indi sən yalnız mənə işləyirsən” Barmaqlarıyla alt dodağını oynadan Bürqel söhbətinə ara vermək istəməirdi. – Bəs o adını tutduğumuz, – deyib gözlərini bərəltədi, boğazını irəli uzatdı, sanki, əzablı səfər yolundan sonra gözəl bir mənzərəyə yaxınlaşırdı, – bəs o adını tutduğumuz nadir, demək olar, heç vaxt ələ düşməyən imkan haradadır? Sırr səlahiyyət qaydalarındadır. Əslində, heç də elə deyil, bu boyda canlı təşkilatda ola bilməz ki, hər işdən ötrü bir nəfər səlahiyyətli katib saxlayan.

Yalnız bircə nəfər ali səlahiyyətə malik olur, çoxları isə qismən, xırda-para işlər üçün səlahiyyətli sayılır. On baş işçi olsa belə, kim təkcanına o boyda işin öhdəsindən gələr, lap xırda işlər də daxil olmaqla o qədər sənədi öz yazı masasının üstünə yığar? Əslində, ali səlahiyyət barədə dediklərimdə də bir mübaliğə var. Məgər səlahiyyətin özündə elə hər şey cəmləşməyibmi? Məgər hər şeyi işdən yapışma həvəsi həll etməirmi? Məgər bu həvəs həmişə eyni olmurmu? Həmişə tam gücündə fəaliyyət göstərmirmi? Bütün işlərdə fərqli təkçə katiblər arasında ola bilər, həvəsdə

yox, katiblər arasında da fərq nə qədər desən. Əgər tələb gəlsə ki öz cüzi səlahiyyətiylə hər hansı bir işə baxsın, heç biri geri duran deyil. Hər halda, zahirən düzənli qəbul şəraiti yaradılmalıdır, belə olanda ərizəçilərin rəsmən müraciət etdiyi məsələylə bağlı olan katib özünü qabağa verər. Lakin bu, həmin iş üçün tam səlahiyyətli adam olmaya da bilər, bunu idarə, xüsusilə də onun ani ehtiyacları müəyyənləşdirər. Hə, belə-belə işlər... Cənab yerölçən, belə bir imkanı indi özünü təsəvvür edin: ərizəçilərdən kimsə Sizə danışdığım bu qədər maneənin qarşısında müvafiq işə müəyyən səlahiyyəti olan bir katibi yenə gecəyarı narahat edir. Belə bir imkanın olacağını qəti təsəvvürünüze gətirə bilməzdiniz, hə? Məmnuniyyətlə inanıram. Heç təsəvvürə gətirməyə ehtiyac yoxdur, çünki belə şey ömründə ola bilməz. Həmin ərizəçi gör necə qəribə, necə xüsusi ölçülü xırda, iti, zirək olmalıdır ki, bu cür dar ələyin gözündən keçə bilsin. Sizcə, heç cür baş tutan haqq-hesab deyil, hə? Tam haqlısınız, qəti baş tutan deyil. Lakin gecənin birində – buna kim zəmin ola bilər? – bir də gördün, alındı. Dost-tanış arasında eləsinə tanıyıram ki, belə şeyin şahidi olsun, ancaq bu hələ hər şey demək deyil, burada çalışan başqa katiblərlə müqayisədə mənim dostum azdır, bundan başqa, kim əmindir ki, başına belə bir iş gəlmiş katib onu boynuna alacaq, hər halda, bu, şəxsi, müəyyən mənada da rəsmi biabırçılıq sayılan ciddi məsələdir. Ancaq bununla belə, təqribən, öz təcrübəm əsasında deyə bilərəm ki, söhbət nadir, yalnız şayiələrə əsasən mövcud olan, başqa dəlillərlə heç cür təsdiqlənməyən şeylərdən gedir və bundan qorxmaq məsələni həddən artıq şişirtmək demək olardı. Hətta lap gerçəkdən olsa belə, inanın mənə, onu zahirən elə asanlıqla zərərsizləşdirib sübuta yetirmək olar ki, buna yer üzündə meydana qalmadığına heç kəs şübhələnməz. Hər halda, ondan qorxub başını yorğanın altına soxmaq, üzünü açıb ətrafına baxmamaq da bir kişilik deyil. Həmin ehtimal lap birdən gerçəkləşsə belə, bu o deməkdir ki, artıq hər şey əldən çıxıb? Əksinə. Nəyinsə əldən çıxmasının özü ən böyük ehtimaldır. Doğrudur, əslində, ərizəçinin otağa düşməsi pis faktır.

Adamın ürəyini sıxır. Nə qədər müqavimət göstərə bilərsən? Bunu özündən soruşsan da, bilirsən, əslində, heç

bir müqavimət ola bilməz. Gərək vəziyyəti özünüz düzgün təsəvvür edəsiniz. Ömründə görmədiyiniz, həmişə gəlişini gözlədiyiniz, özü də əsl yanğı ilə gözlədiyiniz, əlçatmaz təsəvvür etdiyiniz ərizəçi oturur qabağında. Artıq elə o lap oturuşuyla səni çağırır ki, kasıb həyatına müdaxilə edəsən, orada öz malın kimi geninə-boluna əlləşəsən və əbəs tələblərindən sən də onunla bərabər iztirab çəkəsən. Sakit gecədə edilən belə bir çağırışdan boyun qaçırmaq mümkün deyil. Arxasına düşüb gedirsən və əslində, rəsmi şəxs olduğun yadından çıxır. Bu, elə bir vəziyyətdir ki, kiminsə xahişini yerə salmaq ən müşkül məsələyə çevrilir. Əslinə baxsan, özün də çaşıb qalırsan: lap düzünə qalanda isə özünü çox xoşbəxt sayırsan. Ona görə çaşıb qalırsan ki, öz arxasızlığını hiss edirsən: oturub ərizəçinin xahişini gözləyirsən və bilirsən ki, dedimi, gərək yerinə yetirəsən, lap görsən də ki rəsmi qanunları açıqca pozur, yenə yetirməlisən; təcrübəndə rastlaşdığın ən pis şey də, görünür, elə budur. İlk növbədə də ona görə ki – başqa şeyləri nəzərə almasaq – bütün məsuliyyəti bir anlığa öz boynuna götürüb mövcud sədləri aşırırsan, öz səlahiyyətini artırırırsan. Tutduğumuz vəzifəyə görə bizə elə səlahiyyət verilir ki, bu qəbildən olan xahişləri yerinə yetirək, lakin ərizəçilərin gecəgözü yanımızda olması rəsmi gücümüzü müəyyən mənada artırır, öz sahəməizə aid olmayan işlərə də girişirik, onu həтта axıra da çatdırırıq. Gecə ərizəçiləri meşə quldurları kimi bizdən elə qurbanlar tələb edirlər ki, başqa vaxt buna ömründə “hə” demərik. Yaxşı, tutaq ki, ərizəçi yanında olanda belədir, o, sənə güc verir, məcbur edir, ruhlandırır, sən də gözünü yumub hər şeyə razı olursan. Bəs sonrası necə olur, elə ki hər şey arxada qalır, ərizəçi şad-xürrəm səni tərk edir, sən də öz-özünə qalırırsan və qanunu pozduğunu görüb arxasızlaşırsan – yox, bunu təsəvvürə gətirmək çətinidir! Ancaq buna baxmayaraq, biz yenə də özümüzü xoşbəxt sayırıq. Xoşbəxt adam özünə necə qəsd edərməmiş! Biz çalışıb həqiqi vəziyyəti ərizəçidən gizlədə bilərdik.

Axi o, öz yanından heç nə hiss eləyən deyil. Elə fikirləşir ki, yorğunluq və məyusluqdan tamamilə yorğunlaşmış, laqeydləşmiş halında keylikdən, təsadüfdən istədiyi otağa yox, bir başqasına düşüb, indi də tamamilə bixəbər oturub öz düşüncələriylə, çaşqınlığıyla, yorğunluğuyla məşğuldur,

işdir, ümumiyyətlə, məşğuldursa. Onu belə vəziyyətdə qoyub getmək olmazdımı? Olmaz. Xoşbəxt adam gərək çənəsini boşaldıb hər şeyi ona başa salsın. Gərək canına cəfa basıb olanları, onların hansı səbəbdən baş verdiyini, belə bir imkanın necə təkrarsız, nadir, böyük və əvəzsiz olduğunu ona ətraflı izah edəsən, gərək göstərəsən ki, necə olur, ərizəçi hər canlı məxluqun düşə bilmədiyi belə köməksiz bir vəziyyətə düşür, hə, cənab yerölçən, gərək aydınlaşdırasan ki, istəyirsə, necə özünü ələ ala bilər, hər şeyin öhdəsindən necə gələ bilər, gərək başa salasan ki, xahişini birtəhər çatdırmaqdan başqa, onun ayrı çarəsi qalmayıb, onun can atdığı məsələnin həlli isə artıq hazırdır, gərək bütün bunların hamısını ona göstərəsən: məmur üçün ən çətini də elə budur. Bunları da edəndən sonra, cənab yerölçən, ortaya daha vacib bir məsələ çıxır, gərək hər şeylə barışıb gözləyəsən.

K. ətrafındakı olaylardan qopub yuxuya getmişdi. Çarpayının söykənəcəyinə qoyduğu sol qolunun üstünə endirdiyi başı indi sürüşüb düşmüşdü, ağırlığından aşağı sallanmışdı: yuxarıdakı əli daha onu saxlamırdı, istər-istəməz özünə yeni dayaq vermək üçün sağ əliylə çarpayuya dirəndi, bu vaxt bilmədən Bürqelin yorğanın altından çölə çıxmış ayağından yapışdı. Narahatlığına baxmayaraq, Bürqel ayağını geri çəkmədi.

Elə bu vaxt yan divarı tarap-turupla döydülər. K. diksinib yuxudan ayıldı, divara baxdı.

– Yerölçən orada deyil? – kimsə soruşdu.

– Buradadır, – deyib Bürqel ayağını K.-nin əlindən çıxartdı, birdən uşaq çılgınlığıyla dümdüz düzəldi.

– Onda qoy bura gəlsin!

– Erlanqer, – Bürqel pıçılıyla dilləndi, Erlanqerin qonşu otaqda olmasına heç təəccüblənmədi də. – Tez olun, gedin, hirsələnir, çalışın, hirsini soyudun. Maşallah, yaxşı yatır, biz isə yaman bərkədən danışırıdık: bəzi məsələlərdən söhbət düşəndə adam özünü, səsini yığışıra bilmir. Tərpənin də, deyəsən, yuxudan ayıla bilmirsiniz. Gedin, nəyi gözləyirsiniz axı? Yox, yuxulu olduğunuza görə üzr istəməyə ehtiyac yoxdur, niyə də istəyəsiniz axı? İnsan gücünün də müəyyən həddi var, ya yox?! Bu həddin çox vaxt tez tükənməsinə sən neyləyə bilərsən, mən neyləyə bilərəm? Xeyr,

heç kəs heç nə eləyə bilməz. Həyat özü onu öz axarında düzəldib tarazlığı saxlayır. Bu, çox əla, təsəvvürəgəlməz dərəcədə əla düzümdür, digər tərəfdənsə adamın ürəyini açmır. Yaxşı, gedin, bilmirəm bu nə görkəmdir Sizdə. Çox tərəddüd etsəniz, Erlanqer mənim üstümə düşəcək, mənə bunu qəti istəmirəm. Gedin də, kim bilir, Sizi orada nə gözləyir, bizdə hər addımbaşı adamın üzünə bir qapı açılır. Təbii ki, elə imkanlar da var, onlardan istifadəyə ürək eləmirsən, elə işlər də var ki, xarici təsirdən yox, elə öz-özündən uçulub tökülür. Hə, təəccüblüdür. Nə isə, çalışıram, azca gözümə yuxu getsin. Artıq saat beşdir, indicə səs-küy başlayacaq. Bircə Siz çıxıb getsəydiniz!

Şirin yuxudan qəflətən ayıldığından tamam keyləşmiş, gözlərindən hələ də yuxu tökülən, axşamdan dinclik tapmadığına görə bütün bədəni sızıldayan K. ayağa durmağı kəsdirə bilmirdi, əlini alnına qoyub dizinin üstünə baxırdı. Hətta Bürqelin ardı-arası kəsilməyən təkidləri də onu yerindən qaldırıb göndərmək iqtidarında deyildi, onu getməyə təhrik edən yalnız bundan sonra bu otaqda qalmağın tam mənasızlığını dərk etməsi oldu. Otaq ona tamam viranə göründü. İndimi belə oldu, ya çoxdanmı belə idi, kəsdirə bilmədi. Ancaq buna əmin olması başlıca məsələlərdən biri idi: asta-asta gülümsəyib ayağa durdu, hara gəldi dəydi, çarpayıya, divara, qapıya söykənə-söykənə sağolsuz-filansız çölə çıxdı, sanki, Bürqellə çoxdan vidalaşmışdı.

ON DOQQUZUNCU FƏSİL

Əgər Erlanqer qapıda dayanıb ona işarə verməsəydi, K., bəlkə də, laqeydliklə yanından ötüb-keçəcəkdi. Erlanqer baş barmağıyla bircə dəfə yüngülcə işarə verdi. Deyəsən, getməyə hazırlaşdı, əynində xirtdəyə qədər düymələnmiş gödək yaxalıqlı kürk vardı. Nökər əlcəyini və dəri papağını hazır tutmuşdu.

– Gərək çoxdan gələydiniz, – Erlanqer dedi. K. üzrxahlıq eləmək istədi. Erlanqer yorğun-yorğun gözlərini yumub bildirdi ki, ehtiyac yoxdur. – Söhbət bilirsiniz nədən gedir, – sözünə davam etdi. – Aşxanada əvvəllər Frida adlı birisi işləyirdi, yalnız adını bilirəm, özünü tanımıram, çünki məni

o qədər də maraqlandırmır. Həmin Frida hərdənbir Klamma pivə gətirərmiş. İndi, deyəsən, orada başqası işləyir. Təbii ki, bu dəyişikliyin heç kəsə ziyanı-xeyri yoxdur, xüsusilə də Klamma. Ancaq adamın işi çoxaldıqca, Klammın işi də, maşallah, başından aşır, böyür-başındakılara müqavimət göstərməyə gücü çatmır, buna görə də ən xırda dəyişiklik cüzi işlərdə də ciddi maneçiliyə çevrilir. Yazı masasındaki xırda dəyişiklik, uzun müddət orada yapışib-qalmış ləkənin götürülməsi, bütün bunların hamısı yeni süfrəçi qız kimi adama mane ola bilər. Doğrudur, başqalarına istənilən işdə mane olan belə xırdalıqların heç biri Klamma təsir eləmir, bundan heç söhbət də gedə bilməz. Ancaq yenə də borcumuzdur, Klammın rahatlığını elə qoruyaq ki, onun üçün mövcud olmayan, lakin bizə mümkün maneə kimi görünən əngəlləri – təbii ki, bu cür maneə nə olub, nə də olacaq – aradan qaldıraaq. Belə əngəlləri onun özünə, işinə görə yox eləmirik, özümüzə görə, öz vicdanımızın tələbiylə, öz dincliyimizin xətrinə ortadan götürürük. Ona görə də həmin Frida təcili aşxanaya qayıtmalıdır, bəlkə, geri dönməsiylə o da əngəl yaradacaq, deməli, onda yenə geri göndərərək, hələliksə mütləq geri qayıtmalıdır. Mənə dediklərinə görə siz onunla yaşayrsınız, onun üçün də çalışın, tez qayıtsın. Belə işdə şəxsi duyğulara üstünlük vermək yersizdir, buna qəti şübhənz olmasın, odur ki, məsələnin dərinliyinə varmaq istəmirəm. Bu xırda işdə etimadımızı doğruldacağınızın gələcək irəliləyişinizə təsiri olacağını deyirəmsə, deməli, lazım olandan artıq hərəkət eləyirəm. Demək istədiklərim bu qədər.

Başını sinəsinə endirib K. ilə vidalaşdı, nökrerin uzatdığı dəri papağı geyinib onunla bərabər iti addımlarla, azca da taytıya-taytıya dəhlizlə aşağı endi.

Burada hərdən adama elə əmrlər verirdilər ki, onları asanlıqla yerinə yetirmək olurdu, ancaq budəfəki K.-ni açmırdı. Ona görə yox ki, əmr Fridaya aid olmaqla həm də hökmlüydü və K.-ya xeyli gülünc görünmüşdü, əksinə, başlıcası ona görə ki, bu əmrdə o, indiyə qədərki zəhmətinin puça çıxdığını aşkarca görürdü. Ondən xəbərsiz də əmrlər verildi: xeyirli, xeyirsiz; xeyirlilərin özündə də, güman ki, son olaraq xeyirsiz bir toxum yatırdı, hər halda, hamısı başı üstündən edilirdi və bu işə qarışmaq, ya da onların

ağzını yummaq, öz səsinə ucaltmaq üçün tutduğu vəzifə kifayət etmirdi, xırdaydı. Erlanqer də səni yaxın buraxmırsa, neyləmək istəyirsən? Lap yaxın qoysa da, nə deyəsisən ki? Düzdür, K. anladı ki, yorğunluğu bu gün ona indiyə qədərki səmərəsiz münasibətlərin hamısından daha çox ziyan vurmuşdu, bəs niyə canının sağlamlığına arxayın olan, həmin inamla yola çıxan bir adam bir-iki əlverişsiz günə, bircə gecənin yuxusuzluğuna dözə bilməmişdi? Bəs niyə heç kəsin yorulmadığı bu yerdə özünü belə üzgün, yorğun hiss etmişdi? Halbuki başqaları nə qədər yorulsa da, görülən işlərə bunun qəti təsiri olmurdu, bəli, görünür bu, onları daha da ruhlandırır. Bundan da belə bir nəticəyə gəlmək olardı ki, onların yorğunluğu K.-nin yorğunluğundan tamamilə seçilirdi. Onlar, görünür, sevinc gətirən işdən sonra yorulurlar: zahirən yorğunluq kimi görünən şey, əslində, pozulmaz rahatlıq, pozulmaz dinclik idi. Günortaüstü azca yorulurdularsa, bu da günün təbii axarından irəli gəlirdi. “Buradakı ağalar üçün, deyəsən, həmişə günortadır”, – K. öz-özünə demişdi.

İndi saat beşdə hər yandan, dəhlizin sağından-solundan həyatın qaynaşması da bunu təsdiq edirdi. Otaqlardakı bu gurultuda yüksək şənlikdən bir nişanə vardı. Bu səsküyə gah səfərə hazırlaşan uşaqların şaqraq gülüşünə, gah da hindəki toyuq-cücənin çaxnaşmasına, onların açılan səhərlə qovuşmaqdan törəyən sevincinə bənzəyirdi, hətta cənablardan biri haradasa xoruz səsi çıxarırdı. Doğrudur, dəhlizdə hələlik heç kəs yox idi, ancaq qapılar hərəkətə gəlmişdi, hansısa tez-tez açılır, tələsik də bağlanırdı, qapıların bu cür açılıb-örtülməsindən cırıltı dəhlizi başına götürmüşdü, tavana qədər qalxmayan divarın təpəsindən addabudda pırpızlı başların çıxdığı, tezcə də yox olduğu K.-nin nəzərindən qaçmadı. Lap o yandan nöqərlərdən kimsə içində sənəd olan balaca arabanı ağır-ağır sürüb gətirirdi. Yanınca bir nöqər də gəlirdi, əlində siyahı vardı, onunla qapıların nömrələrini və sənədlərini tutuşdururdu. Araba qapılardan çoxunun yanında dayanırdı, adətən, elə bu vaxt qapı da aralanırdı və bura aid olan sənədlər – hərdən lap bircə vərəqdən ibarət olurdu, belə hallarda da otaqla dəhliz arasında kiçik bir mülkəlimə başlayırdı: yəqin, nöqəri danlayırdılar – içəri ötürürdülər. Qapı açılmayanda sənədləri

səliqə ilə astanaya qoyurdular. Belə hallarda K.-ya elə gəlirdi ki, ətrafdakı qapıların tərpnəsi kəsmək bilməyəcək, çünki sənədlər orada paylanıb qurtarsa da, onların açılıb-örtülməsi getdikcə güclənirdi. Bəlkə, başqaları astanaya qoyulmuş, məlum olmayan səbəblərdən hələ də götürülməmiş sənədlərə acgözlüklə tamaşa edirdi, anlama bilmirdilər ki, onlara sahib durmaq üçün yalnız qapını açmaq lazımdır, ancaq nədənsə heç nə eləməzdi. Ola bilərdi ki, götürülməyən sənədləri sonralar başqa cənabların arasında bölüşdürsünlər, o adamların arasında ki indi öz qapılarının ağzında dayanıb tez-tez bura qoyulmuş kağızlara baxır, onların astanadan götürülməsinə əminlik qazanandan sonra aradan çıxmaq ümidini ölçüb-biçirdilər. Əslinə qalsa, astanadan götürülməyən sənədlər əksər hallarda iri bağlamalar idi və K. özlüyündə belə kəsdirdi ki, onların lovğalığından, ya da acıqdan, yaxud da iş yoldaşlarına ürək-dirək verən haqlı ərkyanalıqdan götürümlər. Onun bu gümanını bir şey də gücləndirirdi ki, hərdən ora baxmayanda bayaqdan adamın gözünü deşən kisəni qəflətən, tələsik dartıb aparırdılar, qapı da daha əvvəlki kimi tərpnəmirdi, sanki, yan-yörədəkilər də sakitləşirdi, elə bil, daimi maraq doğuran bu əşyanın, axır ki, yoxa çıxmasına ya sevinirdilər, ya peşman olmuşdular, ancaq sonradan yenə də tədricən hərəkətə gəlirdilər.

K. bunlara təkcə maraqdan yox, həm də daxili yanğıdan baxırdı. Bu qarışıqlıqda özünü rahat hiss edirdi, lazımı məsafəni gözləyə-gözləyə ora-bura baxıb nöqərləri izləyirdi, onların iş bölgüsünə tamaşa eləyirdi, onlar da, öz növbəsində tez-tez qaşlarını dartır, başlarını aşağı salıb üz-gözlərini turşudur, çönüb onun arxasınca baxırdılar. Paylanış da irəlilədikcə dolaşq düşürdü, ya siyahı düz gəlmirdi, ya da nöqərlər sənədləri düz-əməlli ayırd edə bilmirdi, yaxud da məmurlar başqa sənədlər tapıb cürbəcür bəhanələr gətirirdilər: hər halda, bəzi bölgüləri geri göndərməli oldular. Araba arxaya döndü, qapının dalından sənədlərin geri qaytarılmasını müzakirə etdilər. Müzakirənin özü də çətinliklərlə dolu idi, ancaq söhbət sənədlərin qaytarılmasından gedəndə tez-tez elə olurdu ki, bayaq, az qala, dabanından çıxarılan qapılar indi adamın üzünə açılmaq istəmirdi, sanki, məsələdən tamam bixəbər idilər. Əsl çətinliklər də elə bundan sonra başlayırdı. Sənədlərin özünə çatacağını güman

edənlər tamam haldan çıxırdılar, otaqlarda qalmaqal salırdılar, əllərini əllərinə vururdular, ayaqlarını yerə döyürdülər, qapının arasından hansı sənədinə sayını dəhlizə qışqırırdılar. Belə hallarda arabanın yanında heç kəs tapılmırdı. Nökərlərdən biri özündən çıxmış məmuru sakitləşdirməklə məşğul olurdu, o birisi isə sənədi qaytarmaq üçün bağlı qapının qarşısında əlləşib-vuruşurdu. Hər ikisinin vəziyyəti ağır idi. Özündən çıxmış məmuru nə qədər sakitləşdirmək istəsələr də, ipə-sapa yatmırdı, nökərin boş-boş danışıqlarına qulaq asa bilmirdi; ona təsəlli yox, sənəd lazım idi, belə məmurlardan biri hətta əlüzyuyanın suyunu yarıqdan nökərin təpəsinə tökdü. Vəzifəcə nisbətən böyük nökərin vəziyyəti daha ağır idi. Həmin məmur, ümumiyyətlə, danışığa girirdisə, işgüzar müzakirə başlayırdı, bu zaman nökər öz siyahısına, məmursa geri qaytarmalı olduğu, lakin hələlik əlindən vermək istəmədiyi və nökərin güc-bəla küncünü gördüyü sənədlərə, bir də özünün qeydlərinə istinad edirdi. Nökər də yeni-yeni sübutlar tapmaq üçün maili dəhlizdə öz-özünə diyirlənib bir az qabağa getmiş arabanın dalınca qaçmalı, ya da sənədləri iddia edən o biri cənabın yanına gedib onların indiyə qədərki sahibinin irəli sürdüyü bəhanələri ona çatdırmalı, onun da cavabını bu birisinə qaytarmalı olurdu.

Bu cür sövdələşmələr çox çəkirdi, hərdən razılığa gəlirdilər, məlum olanda ki dolaşılıq düşüb, məmur sənədlərin bir hissəsini qaytarıb verir, ya da onların yerlərini doldurmaq üçün yenilərini alırdı; ancaq hərdən də elə olurdu ki, kimsə tələb olunan sənədlərdən heç nədən imtina edirdi, bilmək olmurdu ki, bu, nökərin sübutlarından sonra cana yığılmaqdanmı, ya da sonu görünməyən sövdələşmədən yorulduğundanmı irəli gəlir, belə olanda o, sənədləri nökərə qaytarmırdı, nə ağıllasa qəflətən birbaşa dəhlizə elə tullayırdı ki, bağlamanın ipləri açılır, kağızlar da havada uçurdu, onları bir yerə yığmaq üçün nökərlər it əzabı çəkirdilər. Bütün bunların hamısı nökərin sənədlərin geri qaytarılması barədə yalvarışlarına yerli-dibli cavab almamasının yanında nisbətən sadəydi, bu yalvarışlar zamanı o, bağlı qapının qarşısında dayanıb dil tökər, minnətə düşər, əlindəki siyahını oxuyar, müvafiq sərəncamlara söykənərdi, hamısı da əbəs yerə; otaqdan səs-səmir gəlməzdi, icazəsiz

icəri girməyə isə heç cür ixtiyarı yox idi. Belə olanda hərdən bu daşırəkli nöqərlər də özlərindən çıxırdı, arabanın yanına qayıdıb sənədlərin üstündə oturur, alınlarının tərini silib bir müddət heç nə eləmir dilər, ümitsiz-ümitsiz qıçlarını yellədir dilər. Bu məsələyə hər tərəfdən maraq böyük idi, yan-yörədə pıçhapıç gedirdi, qapılar rahatlanmaq bilmirdi, bürüdüklərindən tək-cə gözləri görünən, bircə an da yerlərində rahat dayana bilməyən adamlar yuxarıdan, divarın başından bu hadisələri izləyirdi. Bu qatmaqarışıqda K.-nın gözündən bir şey də yayınmadı; həmin vaxt ərzində Bürqelin qapısı bir dəfə də açılmadı, nöqərlər dəhlizin bu hissəsindən keçib getsələr də, ona sənəd verən olmadı. Bəlkə, yatırdı? Əgər beləydisə, deməli, çox sağlam yuxusu vardı, belə deyildisə, bəs niyə ona sənəd vermirdilər? Otaqlardan yalnız bir-ikisini beləcə ötürürdülər, görünür, orada yaşayan yox idi. Erlanqerin otağında isə, əksinə, dinclik bilməyən təzə qonaq vardı; görünür, Erlanqeri gecə əməllicə sıxışdırıb çıxarmışdı, doğrudur, dözümlü, məğrur duruşuna baxanda bunu demək olmazdı, amma, hər halda, K.-nın astanada gözləməsi nəyəsə işarəydi.

K. bütün kənar müşahidələrdən dönüb təkrarən nöqərin üstünə qayıdırdı: ayrı vaxtlar başqa nöqərlər barədə, onların fəaliyyətsizliyi, dinc yaşayışı, təkəbbürləri haqqında ümumi şəkildə söylənilənlər bu nöqərə qəti yaraşmırdı; bəlkə, nöqərlər arasında, ya da, ən ehtimalı, onların içindəki müəyyən dəstələr arasında da müstəsnaqlıqlar olurdu, çünki burada K.-nın indiyə qədər görmədiyi müxtəlif təbəqələşmələr vardı. Ona ən çox xoş gələn nöqərin əyilməzliyi olmuşdu. Bu balaca, höcət otaqlarda mübarizədə – sakinlər gözə dəymədiyindən K.-ya çox vaxt elə gəlirdi ki, mübarizə otaqlarla gedir – nöqər qəti təslim olmurdu. Doğrudur, yorulurdu, – kim yorulmazdı ki? – amma tezliklə dincini alıb arabadan yerə enir, dişini-dişinə sıxıb sinəsini qabağa verir və alınmaz qapıya qarşı yenidən hücumla keçirdi. Bəzən də elə olurdu, onu iki dəfə, üç dəfə dəf edirdilər, özü də həddən artıq sadə yolla, öz şeytani susqunluğuyla, ancaq buna baxmayaraq, yenə də yenilmirdi. Görəndə ki, açıq hücumla heç nəyə nail ola bilməyəcək, başqa yola əl atırdı, əgər K. düzgün başa düşürdüsə, nöqər hiylə işlədirdi. Qapıdan aralanırdı, müəyyən mənada imkan yaradırdı ki, susub

dincəlsinlər; başqa qapılara yan alırdı, bir azdan yenə geri qayıdırdı, o biri köməkçini çağırırdı, hər şeyi də açıq-aşkar, ucadan deyirdi, sonra da sənədləri bağlı qapının astanasına yığmağa başlayırdı, sanki, fikrini dəyişmişdi, doğrudan da, məmurdan heç nə götürmək niyyətində deyil, əksinə, ona daha çox sənəd vermək istəyir. Sonra qapıdan aralanırdı, lakin onu gözdən qoymurdu, məmur sənədləri içəri çəkmək üçün həmişəki kimi qapını ustufca açanda isə bir-iki sıçrayışla özünü ona yetirirdi, ayağını qapı ilə yanovun arasına qoyurdu, məmuru, ən azı, üzbəüz danışmalar aparmağa məcbur edirdi, bu da, adətən, az-çox razılıqla nəticələnirdi. Bu yolla baş tutmayanda, ya qapılardan hansındasa həmin kələk keçməyəndə başqa şeyə əl atırdı. Məsələn, bütün diqqətini sənədlərə sahib duran cənabın üstünə yönəldirdi: özünün cılız, xeyir-şərə yaramaz köməkçisini, başını aşağı salıb yalnız tapşırılmış işlə məşğul olan o biri nökrü qırağa çəkir, özü həmin cənabla danışmağa başlayırdı, pıçıltıyla, xəlvəti, başını otağa soxa-soxa, yəqin ki, ona nəsə boyun olurdu; yəqin, söz verirdi ki, gələn bölgüdə o biri məmuru lazımınca cəzalandıracaq, hər halda, tez-tez rəqibin qapısını göstərib gülürdü, əlbəttə, yorğunluğun yaratdığı imkanca. Sonra elə hallar olurdu ki, bir, bəlkə də, iki dəfə bütün cəhdlərdən imtina edirdi, bu zaman K. fikirləşirdi ki, bu, adam üzünə, ya da, ən azı, əsaslandırılmış, köklü imtinadır, çünki nökrü kirimişcə yoluna davam edir, ətrafına baxmadan pərtlənmiş məmurun qalmaqalına dözürdü, yalnız vaxtdan-vaxta gözlərini yumub uzun müddət açmaması onun bu qalmaqaldan bezikdiyini göstərirdi. Nəhayət, məmur get-gedə sakitləşirdi; uşağın ara verməyən ağlaması tədricən kəsikləşən hıçqırtıya keçdiyi kimi, onun qışqırtısı da get-gedə kəsik-kəsik olurdu; lakin ortaya tam sakitlik çökəndən sonra hərdən o kəsik bağırtılar eşidilir, ya da həmin qapı xəfifcə açılıb-örtülürdü. Hər halda, bir şey tam aydın idi ki, nökrü burada da lap düz hərəkət edib. Axıra sakitləşməyən bircə cənab qalmışdı, uzun müddət susmuş, dincini alandan sonra yenidən hücumla başlamış və bu dəfəki həmləsi heç də qabaqından zəif olmamışdı.

Aydınlaşdırmaq olmurdu ki, niyə belə qışqırıb gileylənilir, bəlkə də, heç sənədlərin bölgüsünə görə eləməirdi. Bu arada nökrü öz işini qurtarmışdı; yalnız balaca bir sənəd, əslində,

xırda bir kağız parçası, qeyd dəftərçəsindən qoparılmış bir vərəq köməkçinin səhlənkarlığından arabada qalmışdı, indi onu kimə verəcəklərini özləri də bilmirdi. “Bu elə mənim də sənədim ola bilər”, – K. öz-özünə fikirləşdi. Axı kənd-xuda həmişə bu cür xırda sənədlərdən danışırdı, öz gümanının əsassız, gülməli olduğunu başa düşsə də, o, əlindəki sənədi fikirli-fikirli nəzərdən keçirən nökrəə yaxınlaşmaq istədi; bu, o qədər də asan məsələ deyildi, çünki nökrə onun niyyətinə əhəmiyyət vermədi, lap işin qaynar çağında da vaxt tapıb K. tərəfə boylanmış, əsəbiliklə, acıqla özündən çıxıb onun duruşuna başını bulamışdı. Yalnız indi, sənədləri paylayıb qurtarandan sonra, deyəsən, K.-nı azca unutmuşdu, qabaqkına nisbətən xeyli laqeydləşsə də – bunu yorulub əldən düşməsindən də görmək olurdu – heç əlindəki kağıza da o qədər əhəmiyyət vermirdi, bəlkə də, onu heç oxumurdu, sadəcə, özünü elə aparırdı ki, guya oxuyur. Bu xırdaca vərəqi otaqlardakı ağalardan hansına versəydi, ona dünyanı bağışlamış olardı, ancaq belə etmədi, ayrı qərara gəldi; sənəd paylamaqdan canı boğazına yığılmışdı, ona görə də şəhadət barmağını dodağına qoyub köməkçisinə işarə etdi ki, dinməsin, sonra da kağızı cırıq-cırıq edib cibinə soxdu, K. hələlik onun yanına çata bilməmişdi. Bu, K.-nin buradakı idarə işlərində müşahidə etdiyi ilk intizamsızlıq idi, ya da, çox ola bilərdi ki, belə hərəkətin mənasını düzgün başa düşməmişdi. Lap elə intizamsızlıq da olsa, bağışlanmalıydı. Buradakı münasibətlərdə nökrə səhsiz işləyə bilməzdi, yığılmış hirs, sıxılmış narahatlıq partlamalıydı və indi özünü xırdaca bir vərəqin cırılmasında göstərirdisə, deməli, o qədər də günah sayılmamalıydı, heç nəylə sakitləşmək bilməyən cənabın səsi də dəhlizdə guruldayırdı, başqa münasibətlərdə bir-biriylə o qədər də səmimi dolanmayan iş yoldaşları, deyəsən, bu qalmaqla münasibətdə tamamilə eyni fikirdəydilər; tədricən elə alınırı ki, guya, həmin cənab hamının əvəzinə qalmaqla salmağı öz öhdəsinə götürüb və bu “hamı” da qışqırtılarıyla, başlarının işarəsiylə onu fikrindən dönməməyə çağırırdı. Lakin nökrə bunu qəti vecinə almırdı, işini axıra çatdırmışdı, arabanın dəstəyinə işarə edib o biri nökrəə dedi ki, qulpundan yapışsın və hər ikisi onu çəkib gəldikləri kimi də getdilər, ancaq bu dəfə elə məmnun, elə iti yeriyir-

dilər ki, qarşılarındakı araba, az qala, dingildəyə-dingildəyə gedirdi. Yalnız bircə dəfə duruxub geri baxdılar, bu da o vaxt oldu ki, hələ də səsinə kəsməyən cənab – K. indi onun qapısı ağzında vurnuxurdu, əslində, nə istədiyini öyrənməyə çalışırdı – qışqırtıdan bir şey hasil olmadığını görmüş, axtarıb elektrik zənginin düyməsini tapmış, o cür ağır yükdən azad olduğuna sevinmiş, bağırmaq əvəzinə, arası kəsilmədən zəngi çalmağa başlamışdı.

Buna görə də başqa otaqlara deyinti düşmüşdü, deyəsən, onunla həmrəy olduqlarını bildirirdilər. Görünür, həmin cənab indiyə qədər hamının çoxdan görmək istədiyi, ancaq naməlum səbəbdən görə bilmədiyi bir iş görürdü. Cənabın yanına çağırmaq istədiyi, bəlkə, qulluqçular, ya, bəlkə də, Fridaydı? Amma, hər halda, çox zəng çalası oldu. Frida Yeremiasa kompres qoyurdu, onu tərlədib sağaltmış olsaydı belə, yenə vaxtı yox idi, çünki indi Yeremiasın qoynunda uyuyurdu. Ancaq zəngin o saat təsiri oldu. Artıq mehmanxana sahibinin özü tələsə-tələsə o yandan gəlirdi, adəti üzrə, qara paltar geymiş, başdan-ayağa düymələmişdi. Amma, elə bil, mənliyi yadından çıxmışdı, əli-ayağı yerə dəymirdi; qollarını yarıya qədər çırmamışdı, deyərdin, onu böyük bir fəlakətə görə çağırblar, gəlir ki, götürüb bağrına bassın və zəng hər dəfə azca ara verəndə, deyəsən, o da azca diksinir, daha da bərk qaçmağa başlayırdı. Arvadı xeyli ondan aralı arxasınca qaçırdı, o da qollarını geniş açmışdı, ancaq addımlarını həm xırda atır, həm də nazlanırdı. K. fikirləşirdi ki, qadın gecikəcək, o gələne kimi sahibkar lazımı tədbirləri görüb qurtaracaq. Sahibkarın qaçışına mane olmamaq üçün divara söykənib ona yol açdı. Lakin sahibkar düz onun yanında ayaq saxladı, sanki, elə məqsədi də bu idi, həmin vaxt sahibə də özünü yetirdi, hər ikisi danlağı, qaxıncı onun başından aşağı yağdırmağa başladı.

K. isə həm yaranmış tələsiklikdə, həm də matlıqda heç nə başa düşmədi, xüsusilə də məmurun zəngi mane olurdu və başqa zənglər də işə düşmüşdü, indi daha ehtiyacdan çalınmırdı, adicə bir oyuna çevrilmişdi, ya da sevindiklərindən, şənliklərindən belə edirdilər. Təqsirini dəqiq başa düşmək üçün hər şeyə hazır olduğundan, K. sahibkarın onun qolundan tutmasına, onu get-gedə artan qalmaqaldan aralamasına etiraz etmədi, onlar azca aralanan

kimi – K. heç arxaya da dönmədi, çünki bir tərəfdən sahibkar, o biri tərəfdən də sahibə bir əldən ona nəsə deyirdilər – qapılar taybatay açıldı, dəhliz canlanmağa başladı, canlı, dar küçələrdə olduğu kimi gediş-gəliş artdı; elə bil, qarşı tərəfdəki qapılar səbirsizliklə gözləyirdi ki, K. keçib getsin, onlar da içəridəki ağaları çölə buraxsın; bütün dəhliz boyu hamı var gücüylə yenə də zəngləri basırdı, sanki, qələbələrini bayram edirdilər. Yenidən sakit, qarlı həyətə, kirşələrin yanına çatanda K. axır ki nələr baş verdiyini tədricən anlamağa başladı. Nə sahibkar, nə sahibə başa düşməmişdilər ki, necə olub K. belə bir hərəkətə yol verib. “Əslində, neyləmişəm axı?” – K. elə hey soruşur, ancaq heç cür cavab tapa bilmirdi, çünki onun suçu hər ikisi üçün o qədər aydın idi ki, K.-nin səmimiyyətinə bir azca da olsun, inanmaq istəmirdilər. K. getdikcə hər şeyi dərk elədi.

Onun dəhlizdə dayanmağa haqqı yox imiş, olsa-olsa yalnız aşxanaya qədər gedə bilmiş, onu da ki mərhəmət göstərsələr, qadağa qoymasalar! Əgər onu cənablardan kimsə çağırmışdısa, yalnız çağırılan yerdə görünməliymiş və bir şeyi də bilməliymiş ki – nədir, adam deyildimi, ağı yox idimi? – ixtiyarı olmadığı yerdə dayanıb, onu məmurlardan biri, özü də istəmədən, yalnız işlə əlaqədar üzrlü səbəbdən bura çağırır. Ona görə də gərək tezəcə gələydi, dindirilib qurtarandan sonra tələsik də aradan çıxaydı. Məgər orada, dəhlizdə öz artıqlığını hiss eləməmişdimi? Əgər hiss eləmişdisə, bəs onda niyə mal öyrüşdə vurnuxan kimi ora-bura vurnuxurmuş? Məgər gecə dindirməsinə dəvət olunmamışdımı, məgər bilmirdimi ki, gecə dindirmələri niyə aparılır? Gecə dindirmələrinin – onun nə demək olduğunu K. yalnız indi dərk eləmişdi – bircə məqsədi vardı: gündüz sifətlərini görməkdən zəhlələri getdiyi adamı məmurlar gecə, süni işığın altında tələm-tələsik dinləyib yola salırdılar ki, dindirmədən dərhal sonra hər cür çirkinliyi yuxuda unutmaya imkan tapsınlar. K.-nin hərəkəti isə ehtiyat tədbirlərinin bütün qanunlarını ələ salmışdı. Hətta xortdanlar da səhərəyaxın yoxa çıxır, K. isə orada qaxılıb qalmış, əllərini cibinə qoymuşdu, elə bil, gözləyirdi ki, özü çıxıb getmədiyinə görə bu yekəlikdə dəhliz otaqlı, cənablı çəkilib getsin. Əgər belə bir imkan yaransaydı, yəqin, bu da baş tutardı – K. buna arxayın ola bilərdi – çünki həmin cənabların dəyməduşərli-

yinin həddi-hüdudu yox idi. Heç kəs K.-ni qovmazdı, ya da onun çıxıb getməli olduğunu deməzdi, hərçənd desəydi, lap yerinə də düşərdi; K. burada olanda həyəcədən tir-tir titrəsələr də, bütün gün ərzində ən çox sevdikləri səhər-çağını ağıya döndərsə də bunu ona heç kəs deməyəcəkdi; K.-ya qarşı çıxmaqdan, dözməyi üstün tutmuşdular, hərçənd ki burada belə bir ümid də az rol oynamamışdı: hamının nəzər-diqqətini cəlb edən şeyi, onların gözü qarşısında burada, dəhlizdə dayanmağını, öz yersiz hərəkətini, bu zəhməti K. axırda dərk edəcək, həmin cənabların iztirabına uyğun şəkildə özü də dözülməz iztirablara düşər olacaq. Boşca ümid. Bilmirlər, ya da mehribanlıqlarından, yanıcılıqlarından bilmək istəmirlər ki, duyğusuz, sərt, heç bir hörmətlə yumşalmayan ürəklər də var. Gecə güvəsinin özü də – bu yazıq həşərat da işıqlaşanda özünə sakit guşə axtarmırmı, orada büzüşüb qalmırmı, birtəhər başını gizlətməyə çalışmırmı, bacara bilmədikdə isə bunun altını çəkmirmi? K. isə, əksinə, ən çox nəzərə çarpan yerdə dayanıb və həmin duruş ilə gündüzün gəlişinə mane ola bilərsə, onu da edər. Düzdür, mane ola bilməz, ancaq, təəssüf ki, ləngidər, gəlişini çətinləşdirər. Dayanıb sənədlərin paylanması tamaşa etmədimi? Halbuki yaxın adamlardan başqa, heç kəsin baxmağa ixtiyarı yox idi. İndiyə qədər də nə sahibkar, nə də sahibə öz evlərində buna baxa bilməmişdilər. Bu haqda yalnız dolayı yolla, ağızdan-ağıza eşitmişdilər; məsələn, elə bu gün nöqərlərdən eşitdikləri kimi. Məgər görmədimi ki, sənədlərin paylanması hansı çətinliklərlə üzleşdi? Görmədimi ki, anlaşılmazlıq yarandı, çünki məmurlar yalnız işin xeyrinə çalışırlar, heç vaxt öz şəxsi mənfəətlərini güdmürdülər, ona görə də var gücləriylə canlarına cəfa basırırlar ki, sənədlərin paylanması – bu vacib iş tez, asan və səhsiz sona yetsin? Lap uzaqdan da olsa, K. anlamayıb ki, bütün çətinliklərin əsas səbəbi paylaşın bağlı qapılar arxasından aparılması, bir-birini göz qırpımında başa düşə biləcək məmurların öz aralarında birbaşa əlaqə yaratmaq imkansızlığı olub? Halbuki nöqərlərin sənədləri paylaşdırması bir neçə saat çəkdi, davasız-qalmaqalsız qurtarmadı, həm nöqərlərə, həm məmurlara zülm elədi və çox güman ki, sonrakı işlərdə də ziyanlı nəticələri olacaq. Bəs niyə məmurlar bir-biriylə dil tapa bilmədilər? Yaxşı,

K. bunu hələ də başa düşmür? Artıq bir neçə dəfə höcət adamlarla üzləşsələr də, beləsinə sahibə indiyə qədər rast gəlməyib, sahibkar da bunu təsdiq etdi.

Ayrı vaxtlar ona deməyə ürək etmədiklərini indi açıqca bildirmək vaxtı yetişib, yoxsa məsələnin məğzini başa düşməz. Hə, deməli, açıq danışmaq lazımdır: onun ucbatından, yalnız onun ucbatından məmurlar otaqlarından çıxıbilməyiblər, çünki səhərlər yuxudan ayılında həddən artıq həyalı, həddən artıq kövrək olurlar, yad nəzərdən çəkinirlər; özlərinə rəsmi yanaşdıqlarından tamam geyinib-kecinsələr də, elə bilirlər ki, çılpadırlar, gözə görünmək istəmirlər. Əlbəttə, nədən utandıqlarını demək çətinidir, bu əbədi iş adamları, bəlkə, yatdıqlarına görə utanırlar? Bəlkə də, görünməkdən çox, yad adamları görməkdən utanırlar; istəmirlər ki, görkəmindən zəhlələri getdiyi adamlar, gecə dindirib onlardan uğurla yayınandan sonra birdən indi, səhər-səhər gözlənilmədən yanlarında peyda olsun, təbii görkəmində onların gözüne görünsün. Elə məhz bunu bacarmırlar. Bunu qavramayan kəs necə adam olmalıdır görəsən! Hə, o məhz K. kimi olmalıdır. Özünü hər şeydən üstün tutan, təkçə qanundan yox, başqalarına ən adi insani qayğılardan da yüksəkdə dayanmaq istəyən, bu cür küt laqeydiyə, gönüqalınlığa malik olan elə bir adam ki, sənədlərin paylaşmasını alt-üst etdiyini, mehmanxananın şöhrətinə xələl gətirdiyini, görünməmiş bir əmələ əl atdığıını, bunun nəticəsində də çaşbaş qalmış məmurların özünü qorumaq xətrinə kötük kimi ortada dayanmış K.-ni bayıra çıxarmaq üçün zəngdən yapışmalarını qəti vecinə almasın! Gör nə günə qalıblar ki, məmurlar köməyə çağırırlar! Əgər səhər-səhər ağaların qarşısına çıxmaq üçün, kömək edib tezçə də geri dönmək üçün çağırılmamış gəlməyə ixtiyarları olsaydı, sahibkar da, sahibə də, bütün işçilər də indi çoxdan özlərini yetirmişdilər. K.-ya hirsləndiklərindən əsə-əsə, bu işdə köməksizliklərini dərk edə-edə dəhlizin o başında dayanıb gözləyiblər, əslində, heç vaxt gözləmədikləri zəng səsi onların dadına yetib. Şükür, dəhşət artıq sovuşub keçib! K.-dan, nəhayət, yaxa qurtarmış məmurların şənliyinə kaş bircə dəfə baxa biləydilər! Doğrudur, bu dəhşət K. üçün hələ sovuşmayıb, buradakı əməllərinə, təbii ki, cavab verəsi olacaq.

Bu arada gəlib aşxanaya çıxmışdılar; bütün acığına, hirsinə baxmayaraq, sahibkarın K.-ni bura gətirməsi hələlik aydın deyildi, bəlkə, başa düşmüşdü ki, yorğunluqdan indikdə binanı tərk edə bilməz. Oturmağa, ya da gözləməyə dəvət almadan K. özünü çəlləklərdən birinin üstünə saldı. Bu qaranlıq guşə ürəyincəydi. Böyük bir otaqda pivə kranlarının başı üstündən indi bircə dənə zəif elektrik çırağı közərirdi. Bayırda da göz-gözü görmürdü, deyəsən, güclü qar yağırdı. Bu isti yerdə sənə dəyib-dolaşmırdılarsa, minnətdar olmalı idin və çalışmalıydın ki, çölə qovmasınlar. Sahibkar da, sahibə də qarşısında dayanmışdı, elə bil, hələ də nəsə bir təhlükə qalırdı, elə bil, tam bel bağlamaq olmazdı, sanki, yenidən qalxıb dəhlizə soxulmağa çalışacaqdı. Onlar özləri də gecənin dəhşətindən, vaxtından əvvəl yuxudan durmalarından yorulmuşdular, xüsusilə də əynində ipək kimi xışıldayan, enliətək, qonur, bir balaca səliqəsiz düymələnmiş, kəmərlə səliqəsiz bağlanmış paltar olan – bu tələsikdə onu haradan tapmışdı? – boynunu büküb başını ərinin çiyinə söykəmiş, nazik yaylığı gözlərinin üstünə endirmiş və hərdən uşaq kimi acıqlı-acıqlı yanpörtü K.-ya baxan sahibə. Ər-arvadı sakitləşdirmək üçün K. dedi ki, bayaq onlardan eşitdiklərinin hamısı ona təzədir və belə şeyləri bilməməyinə baxmayaraq, dəhlizdə bu qədər qalan deyildi, əslində, orada işi-zadı da yox idi, heç kəsə də zülm eləmək istəmirdi, hamısı yalnız yorğunluğun bəlasıdır. Bu acınacaqlı səhnəyə son qoyduqlarına görə, təbii ki, onlara minnətdarlığını bildirir, işdir, onu məsuliyyətə alsalar, düz iş görmüş olarlar, çünki indiki hərəkətinə görə camaatın onu yamanlamasına yalnız bu yolla mane ola bilər. Hər şeyin günahı yorğunluq olub, başqa heç nə. Bu yorğunluq isə ondan yaranıb ki, dindirmələrin ağrı-acısına hələlik vərdiş etməyib. Axı bura gəldiyi cəmi üç-dörd gündür. Bu barədə azca təcrübə qazanandan sonra belə şeylərə bir daha yol verməz. Bəlkə, həmin dindirmələri çox ciddi qəbul edir, amma əslində, heç bunun da ziyanı yoxdur. Dalbadal iki dindirməyə məruz qalıb, biri Bürqelin, digəri də Erlanqerin yanında, xüsusilə birinci dindirmə onu əldən salıb, ikinci istintaq, əslində, uzun sürməyib, Erlanqer ondan yalnız yüngül bir xahiş edib, ancaq ikisi bir yerə gələndə çox olub, birdəfəyə dözə bilməyib, belə şey bir başqasına da, bəlkə,

lap elə sahibkar cənablarına da ağır olardı. Əslinə qalsa, ikinci dindirmədən səndirləyə-səndirləyə çıxıb, bir növ, lap sərxoşlara oxşayıb; axı bu cənabların ikisini də birinci dəfə görmüş, onları birinci dəfə dinləyirmiş, hələ xeyli cavab da verməli olub.

Fikrincə, hər şey yaxşı keçib, ancaq sonradan həmin fəlakət başlayıb, olsa-olsa, əvvəlki hadisələrdən sonra gələn bu fəlakəti günah saya bilərlər. Təəssüf ki, vəziyyətinin şahidləri yalnız Erlanqerlə Bürqel olub, istəsələr, halına yanar, sonrakı bədbəxtliyin qarşısını ala bilərdilər, lakin Erlanqer dindirmədən sonra birbaşa otaqdan çıxması olub, yəqin, qəsrə gedirmiş, Bürqel də, görünür, elə həmin dindirmədən bərk yorulub – bəs K.-ni söhbətə tutmasa, səhərə qədər necə oyaq qala bilərdilər? – yuxuya gedib, heç sənədlər paylananda da ayılmayıb. K.-nin əlində imkan olsaydı, ondan səmərəli istifadə edərdi, qadağan olunmuş şeylərə baxmaqdan yayınmağa çalışardı, bu, ona daha asan olardı, çünki həqiqətən nəyəsə baxmaq iqtidarında deyildi, ona görə də kövrək cənablar çəkinmədən onun qarşısına çıxmağa bilərdilər.

270

Hər iki dindirmənin, xüsusilə də Erlanqerlə olan görüşün adını tutması, məmurlardan ağızdolusu danışması sahibkarın ona tərəf köklənməsinə səbəb oldu. Az qaldı, çəlləklərin üstünə bir taxta parçası qoyub sabah açılana qədər burada yatması barədə K.-nin xahişini yerinə yetirsin, lakin paltarının səliqəsizliyi indi yadına düşdüyündən oraburasını dartıb düzəltməyə çalışan sahibə qəti etiraz etdi, durmadan başını silkələdi; evin nizam-düzəni barədə gedən köhnə mübahisə yenidən ortaya çıxdı və qadın açıq-aşkar partlayışa hazır dayandı. Gözlərindən yorğunluq yağan K. üçün bu ər-arvadın söhbətinin böyük əhəmiyyəti vardı. Bir də buradan qovulması ona indiyə qədər başına gələn bəlalərin ən dəhşətliyi kimi göründü. Sahibkarla sahibə ona qarşı lap birləşəsi olsalar da, gərək bu iş baş tutmayaydı. Çəlləyin üstündə büzüşüb hər ikisinə matdım-matdım tamaşa edirdi, birdən sahibə özünə xas olmayan küsəyənliklə – lakin bu xasiyyəti K.-nin nəzərindən yayınmamışdı – kənara çəkildi, görünür, sahibkarla başqa şeydən danışdırlar.

– Gör bir mənə necə baxır! Rədd elə, çıxıb getsin!
– Sahibə var səsiylə bağırır.

Burada qalacağına artıq tam əminlik qazanmış K. yaranmış imkandan istifadə edib etinasızlıqla dilləndi:

– Sənə baxmıram, paltarına baxıram.

– Paltarına niyə? – Sahibə həyəcanla soruşub çiyinlərini çəkdi. – Gəl! – Üzünü ərinə tutdu. – Görmürsən, sərxoşdur bu danqalaq! Qoy yatıb ağı başına gəlsin! – Və səsinə qaranlıqda peyda olmuş, saçları pərişan, yorğun, əlində süpürgə tutmuş Pepiyə əmr etdi ki, K.-ya bir yastıq tapıb gətirsin.

İYİRMİNCİ FƏSİL

K. yuxudan duranda elə bildi az yatıb; otaq əvvəlki kimi boş və istiydi, divarlara qaranlıq hopmuşdu, pivə kranlarının başı üstündən közərən çıraq sönmüşdü, çöldə də hələ gecəydi. Ancaq yayxanmaq istəyəndə yastıq yerə düşdü, taxta və çəlləklər cırıldadı, elə bu vaxt Pepi özünü yetirdi. K. öyrəndi ki, artıq axşam düşüb və o, on iki saatdan çox yatıb. Bütün gün ərzində sahibə bir neçə dəfə onu soruşub, K. səhər-səhər sahibə ilə söhbət eləyəndə pivə çəlləyinin yanına qısılıb gözləyən, lakin ona bir daha mane olmağa ürək eləməyən Qerşteker də bu arada bir dəfə gəlib ki, K.-ya baxsın, nəhayət, deyəsən, Frida da gəlib, bir anlığa yanında dayanıb, amma əslində, ona görə gəlməyibmiş, burada bir-iki hazırlıq işləri görürmüş, çünki axşam yenidən köhnə yerini tutmalıymış.

– Daha səni bəyənmir? – K.-ya qəhvə, qoğal gətirmiş Pepi soruşdu. Lakin indi əvvəlki kimi yanıq vermək məqsədiylə sormadı, əksinə, xeyli qəmli dilləndi; sanki, bu arada dünyanın bütün yamanlıqlarına bələd olmuş, onlara baxanda özününkü yoxa çıxmış, ya da tam mənasını itirmişdi; indi K. ilə yalnız həmdərd kimi danışdı, K. qəhvənin dadına baxanda qıza elə gəldi ki, şirnişi azdır, ona görə də qaçıb bir qəndqabı şəkər gətirdi. Doğrudur, axırncı dəfəylə müqayisədə indi daha çox bəzənməsinə qəmliliyi heç cür mane ola bilməmişdi; saçına qatıb hördüyü bağların, ilmələrin sayı-hesabı yox idi, alın və yan birçəkləri səliqəylə burulmuşdu, boğazından boyunbağı asılmışdı, köynəyin dərin kəsikli yaxasından birbaşa sinəsinə yatmışdı. Axır ki,

yatıb doyduğundan, dadlı qəhvə içdiyindən sevinən K. əlini gizlicə ilmələrdən birinə atıb qızın saçını açmağa çalışanda Pepi yorğun-arğın dilləndi: “Lazım deyil”, – sonra yanındakı çəlləyin üstündə oturdu. Dərdindən xəbər tutmaq üçün K.-ya heç bir ehtiyac da qalmadı, özü danışmağa başladı, gözünü də qəhvədana zilləmişdi, elə bil, istəmir ki, danışanda diqqəti üstündə olsun, sanki, öz dərdinə qapılında tamamilə onun quluna çevrilə bilmirdi, çünki buna gücü çatmırdı. K. öncə öyrəndi ki, Pepinin bədbəxtliyində günahkar odur, ancaq qız bunu onun ayağına yazmırdı. Buna görə də danışanda K.-nın etirazını dəf etmək üçün bir neçə dəfə başını buladı. Əvvəlcə Fridanı aşxanadan aparmaqla K. Pepinin yüksəlişinə şərait yaradıb. Fridanı iş yerini qoyub getməyə vadar edən səbəbin başqa şey olduğunu heç ağıla gətirmək olmaz, barama öz yuvasında oturduğu kimi, o da aşxanada əyləşib tanıdığı, bildiyi yerlərin hamısına tor atmışdı; onu özü istəmədən, zorla yerindən qoparmaq mümkün olmazdı, yalnız özündən aşağı adama məhəbbəti, həyatdakı mövqeyiylə ayaqlaşmayan belə bir şey onu yerindən üzə bilərdi. Bəs Pepi? Görək o yeri ələ keçirmək, heç olmasa, bircə dəfə də olsun ağılına gəlibmi? Otaq qulluqçusu işləyib, bu da miyanə, ümitsiz bir iş yeri olub, hər yeniyetmə qız kimi, xoşbəxt gələcək arzusuyla yaşayıb – arzunu da kimə qadağan etmək olar axı?! – ancaq irəliləmək haqqında heç vaxt ciddi düşünməyib, indiyə qədər əldə etdikləri ilə qənaətlənib. Birdən Frida gözlənilmədən aşxanadan gedir, iş elə qəflətən alınır ki, onu yerinə qoymağa sahibkar adam tapmır, xeyli axtarandan sonra Pepinin üzərində dayanır və bu yaranmış imkan onu, təbii ki, qabağa çəkir.

Pepi o vaxt K.-nı bilirsən, necə sevirmiş, hələ ömründə heç kəsi belə sevməyibmiş; aylarla aşağıda, özünün xırdaca, qaranlıq otağında oturub aylarını, illərini, bəxti gətirməsə, lap bütün ömrünü gözdən, könüldən iraq yerdə keçirməyə hazır imiş və birdən K. özünü yetirir, qızların xilaskarı olan bu qəhrəman irəliləmək üçün ona yol açır. Əlbəttə, Pepidən xəbəri yox imiş, bunu da ona görə etməmiş, ancaq yenə də bu, Pepinin ona olan minnətdarlığını azaltmayıb, işə qoyulduğu gündən qabaqkı gecə – işə götürəcəkləri hələ dəqiq olmasa da, böyük ümid yeri açılmışdı – vaxtının çoxunu K. ilə xəyali söhbətdə keçirib,

təşəkkürünü onun qulağına pıçıldayıb. K.-nin əməllərini gözündə ucaldan bir də Fridanın yükünü öz üzərinə götürməsi olub; burada anlaşılmaz bir fədakarlıq da görüb, çünki K. Pepinin irəliləyişi xətrinə Fridanı – özünü yaşlı qadınlar kimi aparan bu miyanə, arıq, qısa və seyrəksaçlı, üstəgəl, ürəyinin sirrini heç kəsə açmayan minüzlü, qapalı, içi ilə çövlü bir-birini tamamlayan bu qızı özünə aşna edib; əgər Fridanın üzündəki, görkəmindəki yalqızlığı açıq-aşkar nəzərə çarpırsa, deməli, ən azı, ürəyində bir sirr gizlənib və heç onun nəliyini öyrənə bilməz, təqribən, Klammla əlaqəsi kimi. O vaxt Pepinin ağına hətta belə fikirlər də gəlibmiş; K.-nin Fridanı sevməsi mümkündürmü, görəsən bu işdə aldanmır ki, yaxud Fridanı aldatmır ki, ya da, bəlkə, axır nəticə yalnız Pepinin yüksəlişi olacaqdı? Onda K. da, çox güman ki, öz səhvini başa düşəcək, ya da yanıldığını daha gizlətməyə çalışmayacaqdı, bundan sonra Fridanı yox, Pepini gözü tutacaqdı və bunların heç biri qızın yanlış xülyaları sayılmayacaqdı, çünki onda Pepi də Frida ilə tən gələcək, heç kəs də bu iki qadının çəkişməsinə pis baxmayacaqdı, axı həmin an K.-nin gözünü örtən hər şeydən əvvəl Fridanın tutduğu vəzifə və qadının bu iş çox böyük ustalıqla vurduğu bəzəyin parıltısı olmuşdu. Elə buna görə də Pepi xəyallar içində üzmüşdü ki, həmin vəzifəni tutan kimi K. ləliyə-ləliyə onun yanına qaçacaq, o da iki şeydən birini seçməli olacaq: ya K.-nin xahişini eşidib yerini itirəsi, ya da onu rədd edib daha da ucalası olacaq.

Və axırda özlüyündə belə kəsdirmişdi ki, hər şeydən imtina edib taleyini K.-ya bağlayacaq, əsl sevginin nə olduğunu ona başa salacaq; elə bir sevginin ki, K. onu Fridanın yanında hələ də tapmayıb, elə bir sevginin ki, dünyanın bütün şan-şöhrətli vəzifələrindən ömründə asılı olmayıb. Lakin sonra hər şey başqa cür alınıb. Bəs günahı kimdə olub, səbəbi nə olub? İlk növbədə K., sonra da Fridanın sırtıqlığı. Ancaq yenə də öncə K. Nə lazımdır ona axı, niyə belə qəribə insandır görəsən? Nəyə can atır, onu dinc oturmağa qoymayan nədir, yaxınlar yaxınını, yaxşılar yaxşısını, gözəllər gözəlini ona unutturan bu vaciblik nədən ibarətdir axı? Budur, həmin yolda Pepini də qurban etdi, hamısı boş şeymiş, daha hər şey əldən gedib; bu mehmanxanaya başdan-başa od vurmağa, kağızı sobada alovlandırان kimi

onu yandırıb külə döndərməyə, izini-tozunu yox etməyə qadir olan kəs bu an Pepinin gözündə ucalardan ucaya çevrilərdi. Bəli, Pepinin buraya, aşxanaya gəlməsindən bu gün düz dörd gün keçib. Buradakı iş qoy ona heç də yüngül görünməsin, insanı, az qala, meyitə döndərir, ancaq qazandıqlarına da barmaqarası baxmaq olmaz. Pepi heç əvvəllər də günlərini saymaqla məşğul olmayıb, haçansa bu yeri tutacağını ömründə ürək edib ağına gətirməsə də, xeyli müşahidə aparıb, buranın nə demək olduğunu əvvəlcədən öyrənilib; yoxsa hazırlıqsız ona yaxınımı durardı? Hazırlıqsız heç vaxt yaxın durmaq olmaz, yoxsa elə ilk andan hər şeyi itirərdi. Xüsusilə də özünü otaq qızı kimi aparsaydı! Otaq qızı işləyəndə adam özünü zaman-zaman tamam məhv olmuş, unudulmuş bilir, sanki bu, kömür lağımında çalışmaq kimi bir şeydir; ən azı, katiblərin yerləşdiyi dəhlizdə belədir: günlərlə oturursan, ora-bura vurnuxan, başını qaldırıb adamın üzünə baxmağa ürək eləməyən bir-iki gündüz ərizəçilərindən, sənin kimi üz-gözündən ağı daman üç-dörd otaq süfrəçisindən başqa heç kəsi görmürsən. Səhər-səhər otağından çıxmağa qəti ixtiyarın yoxdur, katiblərdən başqa orada heç kəs olmamalıdır, yeməklərini də mətbəxdə işləyən xidmətçilər gətirirlər, otaq qızlarının bu işə qarışmağa ixtiyar yoxdur, heç naharvaxtı da dəhlizdə görünmək olmaz. Otaq qızları yır-yığışı yalnız katiblər işləyəndə edə bilər, onda da yaşanılan otaqlarda yox, ancaq boş olanlarda; işi də gərək elə kirimiş görəsən ki, cənablara mane olmayasan. Ancaq günlərlə otaqlara çəkilib otururlarsa, üstəgəl, bu zirzibil yuvası, nöqərlər də içəridə eşələnirsə və axırda birtəhər boşalan otaqları heç yer üzünü alan sellə də yuyub təmizləmək mümkün deyilsə, necə kirimiş yır-yığış edəsən? Elədir, yüksək rütbəli cənablardır, amma onlardan sonra otağı yığışdırmaq üçün gərək elə ürəyin ola ki, qusmayasan.

Otaq qızlarının o qədər də işi olmur, olanda da ürəyini üzür. Heç vaxt da xoş söz eşitmirsən, həmişə bir üzün danlaqlı olur, özü də adamı ağrıdan odur ki, guya yır-yığış zamanı hansı sənədsə itib. Əslində isə, heç nə itmir, ən əhəmiyyətsiz kağızı da sahibkara təhvil verirlər, amma, hər halda, itəni də olur, lakin qızların əliylə yox. Belə olanda da yoxlama gəlir, qızları otaqlardan çıxarırlar, bütün yataqları

alt-üst edirlər; yazıqların nə var-dövləti var axı, olan-qalan ayın-oyunlarını da səbətdə saxlayırlar, amma yoxlama saatlarla oraları eşələyir. Əlbəttə, heç nə tapmır, sənədlər ora necə düşə bilər axı? O sənədləri yazıqlar neyləyəsidir ki? Lakin işin sonucu yenə qızların üstünə yağdırılan və sahibkar tərəfindən çatdırılan söyüş, hədə olur. Dinclik nə olduğu bilinmir, nə gecən var, nə gündüzün, səhərdən-axşama qalmaqal, gecəyarısı qalmaqal. Heç olmasa, orada yaşamasan, yenə dərd yarıdır, amma yaşamalısən, çünki arada sifarişlərə görə mətbəxdən bəzi şeyləri gətirmək otaq qızlarının borcudur, xüsusilə də gecələr. Qızların qapısına endirilən qəfil yumruq zərbələri, sifarişin deyilişi, mətbəxə qaçış, yuxulu nöqərlərin oyadılması, sifarişlərin sinidə qızların qapısı ağızına qoyulması, nöqərlərin onu oradan götürüb aparması – bütün bunların hamısı, bilirsən, necə də üzücüdür! Ancaq ən pisi hələ bu deyil. Ən pisi odur ki, sifariş gəlməyəndə, gecədən xeyli keçmiş hamının çoxdan yatmalı olduğu və çoxlarının həqiqətən yatdığı bir vaxtda bəzən kimsə otaq qızlarının qapısı ağızında sülənməyə başlayır. Qızlar bu vaxt yataqdan durur – çarpayılan bir-birinin üstündədir, demək olar, içəridə tərpənməyə heç yer də yoxdur, otaq, əslində, üçsiyirməli böyük bir dolabı xatırladır – qapını dinşəyib diz çökür, qorxudan bir-birinin böyrünə qısırlırlar. O sümsüksə hələ də qapıdan çəkilmək bilmir. İçəri keçsə, dərd yarıdır, buna sevinərlər də, amma heç nə alınmır – içəri gəlmir. Belə yerdə qəti demək olmaz ki, mütləq nəşə bir təhlükə gözlənilir, bəlkə, kimsə, sadəcə olaraq, qapının ağızında var-gəl edir, düşünür ki, sifarişi versin, verməsin və axırda da müəyyən qərara gələ bilər. Bəlkə, doğrudan da, belədir, bəlkə də, başqa cürdür. Əslində, bu ağaları tanıyan da yoxdur. Heç kəs onları üzdən görməyib. Ancaq, hər halda, qızlar içəridə qorxudan ürəklərini yeyirlər, çöldə sakitlik yarananda isə divara söykənirlər, daha yatağa qalxmağa heyləri qalmır. Bu yaşam indi yenidən Pəpini gözləyir, elə bu gün axşam qızların otağında öz yerinə keçməlidir. Niyə axı? K.-ya, bir də Fridaya görə?! Güclə qaçıb qurtardığı, əsasən, K.-nın köməyiylə, qismən də, öz şəxsi canfəşanlıqla yaxasını xilas etdiyi bu həyata yenidən qayıtsın?! Axı oradakı qulluqlarında qızlar, lap ən səliqəliləri belə, qəti özlərinə baxmırlar.

Kimin üçün bəzənməlidirlər axı? Onları heç kəs görmür, ən yaxşı halda mətbəxdə işləyənlər görür, buna qane olanlar da bəzənə bilərlər. Adətən, bütün vaxtı ya özlərinin, ya da məmurların otaqlarında keçirirlər, ora da təmiz paltar da girmək, ən azı, ağılsızlıq, ya da bədxərlikdir. Həmişə süni işıqda, boğuq havada olurlar – gecə-gündüz otaqlar qalanır – ona görə də həmişə yorğundurlar. Həftədə birçə dəfə günortadan sonra boş vaxtları qalır, onu da mətbəxə çəkilib qorxu-hürküslüzlər yatırırlar. Niyə bəzənsinlər axı? Elədir, heç geyinməyə əməlli-başlı paltarları da yoxdur. Budur, Pepini qəflətən aşxanaya keçirirlər, orada da möhkəmlənmək istəyirsənsə, gərək bayaqkılarını tərsinə edəsən, çünki burada həmişə camaatın, xüsusilə də həddən artıq ərköyün, diqqətli cənabların gözü önündəsən, buna görə də çalışmalısən ki, imkanca həmişə incə və gözəgəlimli olasan. Hə, bu, əsl dönüş idi və Pepi deyər bilirdi ki, heç nəyi fəvri verməyib. İşlərin gələcəkdə necə qurulacağı onu qəti narahat etməyib. Bu yerə lazım olan bacarığına qəti şübhələnməyib, hətta xeyli arxayın da olub, bu arxayınlıq onu indi də tərk etmir və heç kəs də əlindən ala bilməz, lap bu gün, məğlub olduğu gün də ala bilməz. İşin öhdəsindən necə gələcəyi yalnız ilk anlar çətin olub, çünki vur-tut otaq qızıydı, nə paltarı vardı, nə də bəzəyi, cənabların da səbri yox idi ki, qızın püxtələşməsinə gözləsinlər, əksinə, istərdilər ki, onlara əsl aşxanaçı qulluq eləsin, necə lazımdır elə, yoxsa üz tutub buradan tamam gedərdilər. Düşünməklər ki, tələbləri o qədər də böyük deyil, çünki Frida onları asanlıqla ödəyə bilirdi. Ancaq bu doğru olmazdı. Pepi çox götür-qoy edib, həm də Frida ilə tez-tez üz-üzə gəlib və hətta haçansa onunla bir otaqda yatıb. Fridanın yerisini yerimək asan deyil, həddən artıq diqqətli olmayanları – hansı məmur həddən artıq diqqətlidir ki? – o dəqiqə yoldan çıxarır. Fridanın özündən başqa, heç kəs dəqiq bilmir ki, necə iyrenc görkəmi var, məsələn, saçlarının açılıb-töküldüyünü birinci dəfə görənlər ona yazıqlanıb əllərini bir-birinə vurur, fikirləşir ki, əslinə qalsa, beləsi hətta otaq qulluqçusu da işləyə bilməz; bunu özü də bilir və neçə dəfə gecələr bu halına ağlayıb da, Pepiyə qısılib onun saçlarını öz başına dolayıb; ancaq iş üstə olanda məyusluğu yerli-dibli yoxa çıxır, özünü dünyanın gözəli sayır və bunu da

qarşısındakına əməlli-başlı təlqin etməyi bacarır. Adamlara yaxşı bələddir, əsl məharəti də elə burasındadır.

Elə iti yalan danışır, elə iti aldadır ki, insan baş açmağa macal tapmır. Təbii ki, bu, çox sürmür, camaatın gözü var axı, əvvəl-axır həqiqəti görür. Ancaq belə bir təhlükəni duyan an başqa vasitələrə əl atır, məsələn, son vaxtlar Klammla olan münasibəti kimi. Klammla münasibəti! İnanmırsan, yoxlaya bilərsən; get Klammin yanına, özündən soruş. Hələ bicliyinə bax, gör necə bicdir. Bu cür tapşırıqla Klammin yanına getməyə ürək eləmirsənsə, səni daha vacib sorğular üçün yanına buraxmırlarsa, səndən ötrü Klammmı tamamilə eləməzləyəcəkdirsə – yalnız səndən və sənə kimilərdən ötrü, çünki Frida istədiyi an onun yanına atlanatlan girir – əgər, doğrudan da, belədirsə, onda heç nəyə baxmadan yenə də yoxlaya bilərsən, amma gərək oturub gözləyəsən! Klammmı bu cür yalançı şeyiyyəyə uzun müddət dözməyəcəksən axı; aşxanada, mehmanxana otaqlarında arxasınca danışılan bircə kəlməni də boşuna buraxmır, belə şeyləri qəti nəzərdən qaçırmır, əgər yalandırsa, hər şeyi tez-cə yoluna qoyur.

İşdir, yoluna qoymursa, deməli, onda təkzibə ehtiyac yoxdur, deməli, deyilənlər doğrudur. Burada camaatın gördüyü odur ki, Frida Klammin otağına pivə aparır, pulunu alıb geri qayıdır; ancaq gözə görünməyən şeyləri Frida özü danışır, sən də məcbursan inanasan. Əslinə qalsa, o da heç nə danışmır, ağızını avara qoyub belə sirləri danışmaz axı; yox, ətrafındakı bu söz-söhbət öz-özünə yaranır, belə şeylərin yayılmasından, əslində, Frida daha qorxmur, özü də buna rəvac verir, ancaq çəkinə-çəkinə, heç nəyi təsdiq etmədən, yalnız hamının bildiyi şeylərə işarə vurur. Amma arada çox şeyi ötürür, məsələn, aşxanada işləyəndən Klammin qabaqkı vaxtlara nisbətən az pivə içməyindən, düzünə qalsa, heç az da demək olmaz, içkini xeyli azaltmasından heç nə demir, axı bunun da müxtəlif səbəbləri ola bilər; bəlkə, iş elə gətirib ki, pivə Klammin xoşuna gəlməyib, ya da Fridaya görə içməyi tamamilə unudub. Hər halda, nə qədər təəccüblü də olsa, Frida Klammin aşnasıdır. Bir halda ki Klammmı yaradır, deməli, başqalarının da xoşuna gəlməlidir; bax beləcə, gözünü açıb-yumana kimi, əməlli-başlı gözələ çevrilib, dəqiq deyilsə, aşxanaya layiq

bir qız olub; elədir, o qədər gözəlləşib, o qədər ad-san çıxarıb ki, artıq ona bufet də bəs eləmir. Doğrudan da, hələ də aşxanada qalması adamlara qəribə gəlir; aşxanaçılıq özü də böyük vəzifədir, bu baxımdan da Klammmla əlaqəsi inandırıcı görünür, ancaq aşxanaçı qız Klammmlın aşnasıdırsa, niyə onu bu qədər orada saxlayır? Niyə yuxarılara aparmır? Adamlara min dəfə demək olar ki, burada heç bir ziddiyyət yoxdur, belə eləməyə müəyyən əsası var, ya da günlərin bir günü qəflətən, ola bilsin, lap bu yaxınlarda vəzifəsini böyütdürəcək, lakin belə şeylərin qəti təsiri olmur; camaat çörəyi qulağına yemir axı, nə qədər biclik işlətsən də, xalqı uzun müddət yayındıra bilməzsən. Fridanın Klammmla aşnalıq eləməsinə daha heç kəs şübhələnmirdi, işdən tam aqah olanlar da şübhələnməkdən yorulmuşdu. “Aşnası olursan, cəhənnəmə ol, – camaat belə düşünürdü, – amma olub-olmadığını vəzifənin böyüməsində görürük”. Ancaq bunu görmək heç kəsə qismət olmadı, Frida da indiyə qədər aşxanada qaldı, işin belə alındığına ürəyində hələ sevinirdi də.

Lakin el içində hörmətini itirdi və bu da öz gözündən yayınmadı, axı o, çox şeyi qabaqlayır, hadisəni olmamışdan öncə duyur. Doğrudan da, gözəl, xoşsifət bir qız özünə aşxanada haçansa yer eləyirsə, gərək bicliyə əl atmasın; nə qədər ki gözəldir, nə qədər ki ortaya bədbəxt bir təsadüf çıxmayıb, aşxanaçı işləyəcək. Frida kimisi isə gərək həmişə iş yerinin üstündə əssin, doğrudur, bunu çoxlarına bildirmir, əksinə, daha da gileylənir, həmişə işini lənətləyir. Lakin əl altından camaatın fikrinə göz qoyur. Günlərin bir günü elin marağının itdiyini gördü, daha Fridanın gəlişindən çəkinən də yox idi, ən çox diqqət yetirmək istəyəndə də gözlərinin ucuyla baxırdılar, hətta nökrələr də onu vecinə almırdı, nədənsə hamısı Olqaya və Olqa kimilərinə marağ göstərirdi, sahibkarın rəftarından da hiss eləmişdi ki, getdikcə nüfuzdan düşür, daha Klammml barəsində yeni macərələr uydurmaq da mümkün deyildi, hər şeyin hədd-hüdudu vardı, ona görə də gözəlçəmiz yeni hiyləyə əl atdı. Kimdir kələyindən o saatca baş açan?! Pəpinin ürəyinə nəse damıbmış, ancaq nə yazıq ki, o da baş tapa bilməyib. Onun fikrincə, Frida qərara alıbmış ki, qalmaqal qoparsın, ona görə də Klammmlın aşnası qarşısına çıxan ilk adamın, imkanca lap

əldə öləninin birinin qucağına atılıb. Fikirləşib ki, bu, çoxlu hay-küyə səbəb olacaq, uzun müddət dildə-ağızda gəzəcək, axırda, lap son anda da camaat fikirləşəcək ki, Klammın aşnası olmaq və belə bir şərəfi yeni sevginin yelinə vermək nə deməkmis. Ən çətini bu ağıllı oyunu oynamaq üçün uyğun bir kişinin tapılmasıydı. O nə Fridanın tanışlarından, nə də nöqərlərdən ola bilərdi, çünki onlar gözlərini döyüb baxar, sonra da yollarına davam edərdilər, çünki belə şeyə ciddi yanaşmazdılar və Frida dilini işə salıb nə qədər desəydi ki, həmin adam onun üstünə düşmüş, o da xeyli əlləşəndən sonra müqavimət göstərə bilməmiş, ağıllı itirən anların birində kişiyyə təslim olmuşdu, yenə də bunu el içinə yaya bilməzdi. O adam əldə öləninin biri olmalıydısa, gərək eləsinə tapaydı ki, camaatı inandıra biləydi, guya kütlüyunə, zırramalığına baxmayaraq, heç kəsin yox, yalnız Fridanın həsrətindəymiş və yeganə arzusu – Allah sən saxla! – yalnız onunla evlənmək imiş.

Lap nöqərdən alçaq, bəlkə, bir az ondan alçaq, əclaf bir kişi olsa belə, gərək eləsinə tapaydı ki, qızlar üstünə gülməyəydi, belə şeylərdən az-çox başı çıxan bir başqası haçansa onda cazibəli bir şey görə biləydi. Bəs belə bir adamı haradan tapaydı! Bir başqası beləsinə, bəlkə də, illər uzununu əbəs yerə axtaracaqdı. Ancaq Fridanın bəxt ulduzu hərləyib-fırlayıb yerölçəni aşxanaya gətirir, özü də, ola bilsin, həmin plan birinci dəfə beynində dolanan axşam. Yerölçən! Bəli, görəsən, K. nə haqda düşünür? Başında dolanan fikirlər nədən ibarətdir? Görəsən, nəşə əldə edə biləcəkmə? Bəlkə, yaxşı bir vəzifə, mükafat? İstədiyi budurmu görəsən? Hə, onda gərək başlanğıcdan ayrı yol tutaydı. Əslində isə, heç nədir axı, vəziyyətinə baxanda adamın ürəyinin başı göynəyir. Bəli, yerölçəndir, bəlkə də, az iş deyil, həyatda nəyisə öyrənib, ancaq öyrəndiyini işə keçirə bilmirsənsə, vay halına! Üstəlik, hələ tələb də irəli sürür, heç nədən çəkinmədən, qorxmada dolayı da olsa, tələblər qoyur, hiss edirsən ki, nəşə tələb edir, elə bunun özü nəyə desən, dəyər. Görəsən bilirmi ki onunla həddən artıq danışanda, hətta oda qızı da özünü alçalmış sayır? Məhz bu xüsusi tələbləriylə o, elə gələn günün birinci axşamı gup-pultuyla ən çıxılmaz tələlərdən birinə düşür. Utanmır bəyəm? Frida onu nə ilə yoldan çıxarıb? Heç olmasa, indi

boynuna alsın. Bu saralıb-solmuş ələngə, doğrudanmı, onun xoşuna gələ bilərmis? Yox, yox, heç qıza düz-əməlli baxmayıb da, Frida sadəcə deyib ki, Klammın aşnasıdır, bu da ona yenilik kimi görünüb, sonra da tamam məhv olub! Axırda Frida buradan köçəsi olub, mehmanxanada onun üçün daha yer qalmayıb. Pepi onu hələ səhər-səhər köçdən qabaq gördü, bütün işçilər axışib bura toplaşmış, axı heç kəs bu mənzərəyə tamaşa etməkdən özünü saxlaya bilmirmiş. Fridanın zəhmi əvvəllər o qədər güclü olubmuş ki, indi hətta ona yazıqları da gəlib; hamının, lap düşmənlərinin də yazığı gəlib; qabaqcadan tutduğu plan gör necə düzgün imiş; bu cür kişidən ötrü özünü qurban verməyini əvvəlcə çoxları dərk etməyib, çoxusu bunu tale yazısı kimi başa düşüb, aşxanada işləyən qıza məftun olmuş xırda mətbəx qulluqçularının göz yaşı qurumaq bilməyib. Hətta Pepinin özü də təsirlənib, o da öz-özülə bacara bilməyib, əslində, diqqəti ayrı səmtə yönəlsə də, bacarmayıb. Görüb ki, Frida bir o qədər də çəmlənmir. Axı, əslində, dəhşətli bir bəlaya düçar olmuşdu, özünü isə elə aparırdı ki, guya, ən xoşbəxt adamdır, ancaq bu, kifayət eləməirdi, belə oyunbazlıq Pepini aldada bilməzdi. Bəs onu əylməyə qoymayan nəydi? Bəlkə, yeni sevginin xoşbəxtliyi? Yox, bunu demək olmazdı. Bəs özgə nə olardı? Ona güc, qüvvət verən nə idi ki, hətta o vaxt özünün yerini tutacaq Pepiyə qarşı da həmişəki kimi sərin səmimiyyət göstərirdi? Onda bu barədə düşünməyə Pepinin kifayət qədər vaxtı olmamışdı, yeni vəzifəyə hazırlaşdığından işi başından aşırı. Yəqin ki, bir-iki saatdan sonra onun yerini tutmalı olacaqdı, amma hələlik nə saçını düzəltmişdi, nə əməlli üst, nə babat alt paltarını, nə də ələgələn ayaqqabısı vardı. Bunların hamısını gərək bir-iki saatın içində tapaydı; özünü düz-əməlli səliqəyə salmasaydı, gərək həmin işdən birdəfəlik imtina edəydi, çünki, onsuz da, elə yarım saatdan sonra itirəsiydi.

Hə, qismən yoluna qoya bildi. Saçını düzəltmək üçün xüsusi qurğusu var, hətta bir dəfə sahibə çağırtdırıb saçını ona düzəltirmişdi, bu işdə Pepinin əli yüngüldür; doğrudur, qalın saçları da xeyli yatımlıdır, istədiyini səmtə yönəldə bilirsən. Paltar sarıdan da kömək elədilər. Onunla işləyən qızlardan ikisi çox sədaqətli çıxdı, çünki onlar üçün də şərəfliydi ki, dəstələrindən kimsə aşxanaçı olur, bir də Pepi

hakimiyətə gəlirdisə, onlara müəyyən xeyri dəyərdi. Qızlardan biri çoxdan özünə bahalı parça almışdı, ən əziz saxlancıydı, tez-tez o biri qızlara göstərib öyünürdü, arzusu da bu idi ki, haçansa onu xeyir iş istifadə etsin; çox yaxşı hərəkət elədi, indi Pepiyə lazım olanda pay verdi. Qızların ikisi də tələsik köməyə girişdilər, paltarını tikdilər, özlərinə tiksəydilər, bəlkə də, belə can-başla işləməzdilər. Onlardan ötrü bu hətta çox şən, sevindirici bir iş oldu. Bir-birinin başı üstündə çarpayıda oturub oxuya-oxuya tikirdilər, paltarın ayrı-ayrı hissələrini kökləyib bir-birinə ötürür, sonra da qıyq vururdular. Pepi bu barədə düşünəndə həmişə ürəyi ağrıyır, çünki hər şey puç oldu, yenə əli-ayağı boş rəfiqələrinin yanına qayıdacaq! Nə böyük bədbəxtlik, nə ağılsız cəza! Hamısı da K.-ya görə! O vaxt bu paltarla hamı necə də öyünərdi, onu uğurlarının zamini sayardılar, sonuncu bağı saçına vuranda isə qələbələrində bir damcı da şübhələri qalmamışdı. Məgər paltar, doğrudan da, qəşəng deyildimi? İndi bir balaca əzilib, ləkə düşüb, ikincisi yoxdur axı, ona görə də gecə-gündüz əynindən çıxarmır, amma görürsən ki, yenə də gözəldir, hətta o murdar Barnabasin bacısı da bundan yaxşısını tikə bilməz. İstənilən vaxt aşağısından, ya da yuxarisindən büzüb daraltmağın, açıb genəltməyin, lazımı anda dəbini dəyişməyin, yeganə olsa da müxtəlif cür görkəm verməyin mümkünlüyü bu paltarın əsas üstünlüyüdür, bunu da, əslində, özü fikirləşib tapıb. Fridanın əyninə paltar tikmək, sən deyən, çətin iş deyil, ancaq bununla heç vaxt öyünmür; cavan, sağlam qızlara hər şey yaraşır. Alt paltarını, çəkmələri tapmaq ona çətin olub, əslində, uğursuzluq da elə buradan başlanıb. Bu işdə də rəfiqələr bacardıqları qədər kömək ediblər, lakin Allah kasıblığın üzünü qara eləsin. Oradan-buradan tapdıqları kəsik parçalardan yalnız bir dənə qaba alt paltarını tikə biliblər, dikdaban çəkmə tapılmadığından ev ayaqqabılarıyla kifayətlənib, onu da heç göstərməsən yaxşıymış.

Qızlar Pepiyə təsəlli veriblər: axı Frida da qəşəng geyinmirdi. Hərdən elə pinti gəzinirdi ki, qonaqlar zirzəmi süfrəçilərinin qulluğunu onunkundan üstün tuturdular. Doğrudan da, beləydi, ancaq Frida o cür edə bilirdi. Hörmət-izzət sahibiydi; qadın əgər bircə dəfə çirkli, pinti geyinib adam üçünə çıxırsa, daha cazibədar görünür, bəs Pepi kimi

təzəsi? Bundan başqa, Frida heç yaxşı da geyinə bilməzdi, çünki bu dünyada ondan zövqsüz adam yoxdur; dərisi sarımtıl insanlar insafən özünə yaxşı baxmalıdır, ancaq gərək Frida kimi yaxası dərin kəsikli, krem rəngli köynək geyməsin ki, sarılıqdan qarşısındakının gözü axmasın. Lap elə bu da olmasa, o xəsislik ki onda var, ömründə yaxşı geyinə bilməzdi; qazandıqlarını heç yerə xərcləmirdi, bilmək olmurdu, nəyə yığır. İşdə pul lazım olmurdu, yalanla, fırıl-daqla başını girləyirdi. Pepi isə bu yolla getmək istəməyib, heç gedə də bilməzdi, ona görə də özünü bəzəməkdə haqlıymış, gərək gözə girəydi, özü də lap bəri başdan. Bunu daha güclü vasitələrlə də edə bilərdi, onda Fridanın fırıl-daqlarına da, K.-nın gicliyinə də ehtiyac qalmazdı, bu oyundan qalib çıxardı. Əslində, heç də pis başlamamışdı; lazımı bacarığı, biliyi əvvəlcədən toplamışdı. Aşxanaya gələn kimi qayda-qanuna alışmışdı. Fridanın yoxluğundan heç kəs duyuq düşməmişdi. Harada olmasından bəzi qonaqlar yalnız ikinci gün xəbər tutmuşdu. Fridanı işdən götürməkdə yanılmamışlar, sahibkarın çiçəyi çırtlayırdı, qorxusundan birinci gün aşxanada qalmışdı, sonralar yalnız hərdənbir görünürdü, daxil düz gəldiyinə görə – hətta qazanc orta hesabla Fridanın vaxtından xeyli çox olurdu – axırda hər şeyi Pepiyə etibar eləmişdi. Pepi aşxanaya da xeyli yenilik gətirmişdi. Yox, çalışqanlıqından yox, yalnız xəsisliyindən, hökmranlıq iddiasından, hüququnun bir hissəsini kiməsə verməyin qorxusundan Frida nöqərlərə həmişə özü qulluq eləyirdi, hamısına olmasa da, bir hissəsinə eləyirdi, xüsusilə baxan, göz qoyan olanda.

Pepi isə, əksinə, bu işi bütünlüklə zirzəmidə işləyən oğlanlara tapşırırmışdı, buna onlar daha yaxşı yarayırdılar. Bununla məmurların qulluğuna daha çox vaxt ayırırdı, qonaqları tez-tez yola salırdı, ancaq yenə də hərəylə bir-iki kəlmə danışa bilirdi, daha özünü yalnız Klamm üçün elgözünə qoruyan, hər sözü, hər yaxınlığı Klamma sataşmaq kimi qələmə verən Frida tək yox. Əslində, bu, ağıllı hərəkətiydi, çünki haçansa kimisə azca yaxına buraxırıdansa, bunu görünməmiş bir mərhəmət sayırdılar. Pepininsə belə bicliklərdən zəhləsi gedirdi, lap əvvəldən belə şeylə başlamaq istəmirdi. Hamıya qarşı mehribanıydı, hamı da onu mehribanlıqla qarşılayırdı. Bu dəyişikliyə çoxusu aşkarca sevinirdi;

işləyib yorulmuş cənablar axırda bir müddət pivə içməyə otururdularsa, keflərini adicə bir sözlə, bir xoş baxışla, çiyinlərini çəkməklə tamam açmaq olurdu. Əllərini Pepinin qıvrım saçlarında o qədər gəzdirirdilər ki, gündə on dəfə təzədən daranıb düzəldəsi olurdu, bu qıvrımların, bu ilmələrin tilsimindən qurtarmaq hər oğulun işi deyildi, hətta başqa vaxtlar fikrini özünə yığa bilməyən K.-nin də həyəcanlı, həykülyü, lakin uğurlu günləri beləcə uçub gedirdi. Kaş beləcə tez uçub getməyəydi, kaş həmin günlərin sayı bir az çox olaydı! Əgər əldən düşənə qədər işləyirsənsə, dörd gün, əlbəttə, çox azdır, bəlkə, beşinci gün bəs edərdi, lakin dörd gün çox az oldu. Bu dörd gündə Pepi özünə artıq pərəstişkar, dost qazanmışdı, əgər ona yönələn baxışlara inanılsaydı, əlindəki pivə parçalarıyla süzdürə-süzdürə gələndə mehribanlıq dənizində üzürdü. Bartmayer adlı bir yazar ondan ötrü dəli-divanəydi, bu medalyonlu boyunbağını da o bağışlamışdı, medalyonun içinə də öz şəklini qoymuşdu, bu da təbii hünər sayılmalıydı; beləsi də olmuşdu, eləsi də, ancaq cəmi-cümlətəni dörd gün keçmişdi, bu dörd gündə Pepi çalışsaydı, Fridanı tam olmasa da, qismən unutturardı; əgər açdığı o böyük mərəkə eldə dillər əzbərinə çevrilməşəydi, bəlkə də, xeyli unutturardı, ancaq bu mərəkə onu, bir növ, təzələmişdi, camaatın onu yenidən görmək marağı səngimək bilmirdi; hamını bezdirib zəhləsini tökən şey, əslində, biganə K.-nin xidməti sayəsində yenidən şövkət qazanmışdı; doğrudur, Pepini heç vaxt ona qurban verməzdilər, nə qədər ki buradaydı, nə qədər ki öz varlığıyla insanlara təsir göstərirdi, verməzdilər, amma əksəriyyəti yaşlı nəsiləndən olduğuna görə öz vərdislərindən əl çəkməyə tənbellik edirdilər, yeni aşxanaçıya öyrəşənə qədər bir neçə gün keçməliydi, əvəz onlara sərfəli olsa da, keçməliydi, bəlkə də, beş gün yetərdi, amma dörd gün bəs eləmədi, bütün cidd-cəhdə baxmayaraq, Pepini həmişə yalnız müvəqqəti saydılar. Sonra isə... bəlkə də, ən böyük fəlakət: ilk iki günü kənddə tapılsa da, bu dörd günün içində Klamm bircə dəfə də aşağıdakı qonaq otağına enmədi. Gəlsəydi, bu, Pepinin həlledici sınağına çevrilərdi, bu sınaqdan, əslində, Pepi qətiyən qorxmurdu, əksinə, hələ bir az sevinərdi də.

Düzdür, Klammın aşnasına çevrilməzdi – əslinə qalanda ən yaxşısı budur ki, belə şeylərdə dilinə dəm verməyəsən,

– heç özünü yalandan dilə-dişə də salmazdı, ancaq, hər halda, pivə parçını Frida kimi ədəb-ərkanla masaya qoymağı, Fridanın həyasızlığından fərqli olaraq onu qanacaqla salamlamağı, özünü mərifətlə təqdim etməyi bacardı və işdir, Klamm qız gözlərində nəşə axtarmaq istəsə də, onu Pepinin kirpikləri altı tapar, doyunca baxardı. Bəs niyə gəlmədi? Təsadüfən? Pepi də o vaxt belə düşünürmüş. Həmin o iki gün ərzində hər an onu gözləyirmiş, lap gecə də ümidini üzürmüş. “Klamm indicə gələcək” deyə, elə hey düşünürmüş, heç bir səbəb olmadan ora-bura vurnuxmuş, gözləməkdən törəyən narahatlığı və içəri girərsə onu birinci görmək arzusu Pepini dinc oturmağa qoymurmuş. Bu əbədi nagümanlıq qızı əldən salırmış, görməli olduğu işlərin çoxunu, bəlkə də, bu səbəbdən görə bilmirmiş. Bir balaca vaxtı olan kimi sürünüb yuxarı dəhlizə qalxırmış, orada küncün birinə qısılıb gözləyirmiş, halbuki burada görünməyi mehmanxananın işçilərinə qadağan eləmişdilər. “Nə olar, Klamm indicə gələ” – Pepi özlüyündə düşünürmüş, kaş onu otağından götürüb əllərim üstündə aşağıdakı qonaq otağına apara biləydim. Bu yükün altında qəti bürəməzdim, nə qədər ağır olsa da, bürəməzdim. Ancaq o gəlmirmiş. Bu dəhlizin yuxarı başı elə sakitlikdir ki, orada olmayan adam onu qəti təsəvvür edə bilməz. Elə sakitlikdir ki, insan orada uzun müddət dözə bilməz, sakitlik səni qabağına qatıb qovur. Amma yenə də: on dəfə qovulsa da, Pepi təzədən on dəfə yuxarı qalxırmış. Əlbəttə, mənasız şeydir. Klamm gəlmək istəsə, gələcəkdi, gəlmək istəməsə, Pepi onu dartıb çıxaran deyildi, lap ürək döyüntüsündən küncdə yarımcan olsa da, çıxara bilməyəcəkdi. Mənasız idi, amma gəlməyəndə də hər şey öz anlamını itirirdi.

Deməli, gəlmədi və gəlmək də istəmədi. Klammın niyə gəlmədiyini Pepi bu gün bilir. Əgər yuxarıdakı dəhlizdə Pepinin əllərini ürəyinin başına qoyub küncə qısıldığını Frida görə bilsəydi, çox şey deyərdi. Klamm ona görə aşağı gəlmirmiş ki, Frida buraxmırmış. Yox, buna xahişləri ilə nail olmurdu, xahişi Klamma çatmırdı. Ancaq onun hördüyü tor, heç kəsin xəbəri olmayan əlaqələri qalırdı. Pepi qonaqlardan kiməsə bir söz deyirsə, açıq deyir, lap yan masadakı da eşidə bilər. Amma Fridanın deməyə sözü də olmur, pivəni masanın üstünə qoyub aradan çıxır, yalnız ipək alt

paltarı, öz puluna aldığı yeganə geyimi xışıldayır. Amma haçansa nəşə deyirsə, onu da açıq demir, sadəcə, qonağın qulağına pıçıldayır, aşağı əyilir ki, qonşu masalar da qulaqlarını şəkləsin. Dediynin içində də, görünür, bir şey olmur, ancaq heç də həmişə belə deyil, əlaqələri var, birini o birinin köməyi ilə möhkəmləndirir, çoxusu alınmasa da – kimdir ömrü boyu onun nazı ilə oynayan? – adda-budda bir ikisi baş tutur. İndi bu əlaqələrdən istifadə etməyə başlamışdı. K. da ona gözəlcə imkan yaratmışdı, yanında oturub gözündən qoymamaq əvəzinə, özü evdə-əşikdə tapılır, veyl-veyl gəzir, gah orada, gah burada danışqlar aparır, hər şeyə diqqət yetirə bilir, təkcə Fridadan başqa; nəhayət, ona daha çox sərbəstlik vermək xətrinə meyxanadan boş məktəbə köçür. Gör hamısı “bal ayının” nə gözəl başlanğıcıdır! Ona görə də Pepi, yəqin, K.-ya irad tutacaq son adamdır ki, niyə Fridanın yanında duruş gətirə bilməyib, çünki onun yanında durmaq, ona dözmək hər adamın işi deyil. Bəs onda niyə birdəfəlik üzülüşməyib, niyə geri, onun yanına qayıdıb, niyə veyllənməyi ilə elə təsəvvür yaradıb ki, guya, onun üçün əlləşir? Əslində, kənardan baxana elə gəlirdi ki, Frida ilə rastlaşdığı onun heçliyini üzə çıxarıb, indi Fridaya layiq olmaq, birtəhər yüksəlmək istəyir, ona görə də hələlik onunla olmaqdan qaçır ki, arada ötürdük-lərinə sonradan arxayınca çata bilsin.

Bu müddətdə də Frida fürsəti fövtə vermir, bəlkə də, K.-nı dartıb gətirdiyi məktəbdə oturub mehmanxanaya göz qoyur, K.-nı da nəzərdən qaçırmır. Gül kimi elçilər də əlinin altında: başa düşmək olmur; K.-nı az-çox yaxından tanıyanlar da başa düşə bilmirlər ki, necə olub o, köməkçilərini tamamilə Fridanın sərəncamına verib. Frida onları köhnə dostlarının yanına göndərir, bəzi şeyləri yadlarına salır, şikayətlənir ki, K. onu dustaq edib; adamları Pepinin əleyhinə qızıqdır, tezliklə qayıdacağını bildirir, onlardan kömək diləyir, and verir ki, Klamma bu barədə heç nə deməsinlər, özünü elə aparır ki, guya, ona rəhmi gəlir, ona görə də çalışıb kişini aşağı, aşxanaya buraxmasınlar. Birinə Klamma qorumaq kimi təqdim etdiyini sahibkarın yanında özünün bacarığı tək qələmə verir, onun nəzərinə çatdırır ki, Klamma daha aşxanaya enmir. Əgər orada Pepi kimi birisi qulluq edirsə, necə ensin axı? Doğrudur, sahibkarın suçu yoxdur,

ehtiyatda olanlar içində Pepi həmişə ən yaxşı əvəz sayılıb, ancaq indi bu bəs eləmir, heç birgünlüyünə də bəs eləmir. Fridanın bu xəbərlərindən K.-nın nə xəbəri var axı; lap veyllənməyib dizinin gözünü kəsdirəndə də Frida onu aşxanaya qaytaracaq saatları sayır. Köməkçilər də təkcə çaparçılıq işini yerinə yetirmirlər, həm də çalışırlar ki, K.-ni qısqanclıq bürüsün, onu soyumağa qoymurlar! Frida onları uşaqlıqdan tanıyır, bir-birlərindən gizli sirləri yoxdur, ancaq K.-ni oynatmaq xətrinə, guya, bir-birindən ötrü dəli-divanədirlər, K. da bundan qorxuya düşür, fikirləşir ki, yoğunlayıb böyük bir sevgiyə çevrilə bilər.

Fridanın xeyrinə K. nələrə əl atmır, hətta ağılsızlığa da; imkan yaradır ki, köməkçilər onu qısqanclıq alovuna bürüsünlər, amma yenə də hər üçünün bir yerdə qalmasına dözüür, özü isə təkbəşinə kəndi seyrə çıxır, elə bil, Fridanın üçüncü köməkçisidir. Frida da, nəhayət, qərara alır ki, durğun müşahidədən ilkin həmləyə keçsin; geriyyə qayıtmağı kəsdirir. Vaxtını da dürüst seçir, adam lap mat-məəttəl qalır, bu tülkü necə də hər şeyin yerini bilir, hər şeydən vaxtında istifadə etməyi bacarır; belə müşahidələr, belə kəskin qərarlar Fridanın təkrarsız bacarığıdır; bu xasiyyətlər Pepidə olsaydı, həyatı tamam başqa cür alınardı. Frida bir-ikicə gün də məktəbdə qalsaydı, Pepini oradan çıxarmaq olmayacaqdı, əsl aşxanaçıya çevriləcəkdə, hamı xətrini istəyəcək, hamı onu saxlayacaqdı; lazımı əyin-baş alıb camaatın gözünü qamaşdırmaq üçün xeyli pul qazanmışdı, bir-ikicə gün, sonra heç bir hiyləylə Klammı qonaq otağından qopara bilməyəcəkdilər, içəcəkdə, özünü rahat hiss edəcəkdə, Fridanın yoxluğunu ümumən sezsə də, yerinə gələn qızdan həddən artıq razı qalacaqdı; yalnız bir-iki gün, sonra Fridanın mərəkəsi də, əlaqələri də, köməkçiləri də, nəyi var, hamısı yerli-dibli unudulacaqdı və heç vaxt irəli çıxmayacaqdı. Kim bilir, bəlkə də, onda Frida K.-ya daha bərk bağlanacaqdı, əgər bacarsaydı, bəlkə də, onu gerçəkdən sevə biləcəkdə? Yox, bu da mümkün deyildi. Axı artıq yox, cəmi bir-cə gün lazımydı ki, K. ondan bezsin, hər şeylə – yalançı gözəlliyi, yalançı vəfası, başlıcası isə Klamma qarşı olan yalançı sevgisiylə utanmaz-utanmaz onu necə aldatdığını dərk eləsin; çox yox, cəmi bir-cə gün lazımydı ki, onu murdar köməkçiləriylə birlikdə qovub evdən çölə atsın;

fikirləşirsən ki, hətta K.-ya da bundan artıq vaxt lazım deyilmiş. Elə bu vaxt, bu iki təhlükə arasında, sözün əsl anlamında, ölüm sandığının qapanmaq istədiyi bir zamanda K. sadələvhlüyünə salıb onun üçün son, dar çıxış yolunu açıq qoyur, Frida da qalxıb aradan çıxır – bunu, demək olar, heç kəs gözləməmiş, çünki belə şey təbii axara qarşıdır – hələ də onu sevən, hələ də dedikləri ilə oturub-duran K.-nı da qovur, dostlarının, köməkçilərinin yardımçı təzyiqi altında xilaskar kimi sahibkarın yanında peyda olur, özündən aşağıdakına bircə anlığa təslimçilik göstərib hamının gözlədiyi tək onu tezliklə təpməsinə və onun üçün yenə əvvəlki kimi əlçatmazlıqda durmasına baxmayaraq, həm aşağılar, həm də yuxarılardan ötrü daha cazibəli olur; bircə fərq var ki, camaat əvvəlcə haqlı şübhəylə yanaşdığı şeyə indi tam əminlik qazanıb.

Deməli, qayıdır geri, sahibkar Pepiyə yanakı nəzər salıb duruxur – bu cür çalışqan qızı qurbanmı verməlidir? – ancaq tezliklə onu da dilə tuturlar, çünki çox şey Fridanın xeyrinədir, öncə də Klammı geri, qonaq otağına qaytaracağı bugünkü axşama durum bax bu cürdür. Pepi gözləməyəcək ki, Frida gəlib işin qəbulunu təntənəyə çevirsin. Daxılı çoxdan sahibəyə təhvil verib, indi isə gedə bilər. Aşağıda, qızlar otağında çarpayısı onu gözləyir, gedəcək, göz yaşı axıdan rəfiqələriylə salamlasacaq, əynindəki paltarları, saçındakı bağları dartıb çıxaracaq, hamısını bir küncə basacaq. Onlar da yararsız bir əşya kimi atılıb qalacaq, unudulmalı çağları xatırladacaq. Sonra iri vedrəylə süpürgeyi götürəcək, canını dişinə tutub işinə başlayacaq. İndilikdə isə hər şeyi ona görə danışır ki, kənardan yardım olmadan bunları bu gün də qavramayacaq K. Pepi ilə necə axmaq rəftar etdiyini, onu hansı bədbəxtliyə sürüklədiyini öz gözləriylə görsün. Doğrudur, onun özünü də pis günə qoyublar.

Pepi söhbətini tamamladı. Nəfəsini dərib gözünün yaşını sildi, sonra başını endirib K.-ya elə baxdı ki, sanki, demək istəyirdi: əslində, söhbət mənim bədbəxtliyimdən getmir, birtəhər dözərəm və bu işdə heç kəsin köməyinə, təsəllisinə ehtiyacım yoxdur, səninkinə isə heç yoxdur, cavan olmağıma baxma, həyata yaxşı bələdəm, bədbəxtliyim yalnız ondadır ki, bildiklərimi dilə gətirirəm, söhbət burada

yalnız səndən gedir, sadəcə olaraq, səni başa salmağa çalışırdım, bütün ümidlərim boşa çıxandan sonra bunları deməyi özümə borc bildirdim.

– Səndə nə iti təxəyyül varmış, Pepi, – K. dedi – Bunların hamısının indicə sənin ağılına gəldiyini söyləmək qəti düzgün olmazdı; bunlar yalnız sənin aşağıdakı o qaranlıq, dar otağınızda yaranmış xülyalardır, onlar orada yerinə düşər, burada yox, bu geniş aşxanada isə adama xeyli qərribə gəlir. Belə düşüncəylə sən burada möhkəmlənə bilməzdin, bu ki öz-özünə aydındır. Öyündüyün paltarın da, saçının quruluşu da otağınızda həmin qaranlığın, həmin çarpayıların məhsuludur, ola bilsin, orada gözəl görünür, amma burada ona gizləndən, aşkardan gülürlər. Gör hələ nələr danışırsan?! Deməli, məni pis günə qoyublar, aldadıblar? Yox, əzizim Pepi, nə məni pis günə qoyub aldadıblar, nə də səni. Doğrudur, Frida indilikdə məni atıb, ya da sən dediyin kimi, köməkçiylə aradan çıxıb, buradakı gerçəklik işartısını görmüsən, onun mənə arvad olacağına indi, doğrudan da, inanmaq olmaz, amma bir sözün tamam yanlışdır ki, mən Fridadan bezikərdim, ya da elə düz ertəsi gün qovardım, yaxud da, guya o, mənə bivəfəliq edərdi. Siz otaq qızları açar deşiyindən puzmağa vərmişsiniz, düşüncəniz də buna görə qərribələşib, gerçəkdən gördüyünüz xırdaca bir şeyi səhvən, təmtəraqla hamıya aid edirsiniz. Onun nəticəsidir ki, mən, məsələn, bu işdə səndən xeyli az məlumatlıyam. Fridanın məni atmasını son anda sənini kimi dəqiq açıqlaya bilmərəm. Bunun ən doğru izahı, mənəcə, sənini də toxunduğun, ancaq axıra qədər demədiyən fikirdədir ki, onu çox tək buraxmışam. Nə yazıq ki, bu düzdür, tək qoymuşam, ancaq bunun da öz kökü var idi, onun bura qanşacağı yoxdur; təzədən yanıma qayıtsa, özümü xoşbəxt sanardım, amma elə həmin andan başlayardım yenə ona diqqət yetirməməyə. Belə-belə işlər... Nə qədər ki yanımdaydı, həmişə sənini o lağa qoyduğun gəzintimə çıxırdım; indi, məni atıb gedəndən sonra əlim-ayağım işdən soyuyub, yorğunam, məndə avaralığa bir meyil yaranıb. Bəlkə, bir məsləhət verəsən, Pepi?

– Niyə vermərəm, – qəflətən canlanan, K.-nin çiyinlərindən yapışan Pepi dilləndi, – ikimizi də aldadıblar, gəl əl-ələ verək. Gəl gedək aşağı, qızların yanına!

– Nə qədər ki aldadılmaqdan gileylənirsən, – K. dedi, – səninlə mənimki tutmaz. İstəyirsən, həmişə aldanılmışlar sırasında olasan, çünki bu, xoşuna gəlir, sənə ləzzət verir, səni qıcıqlandırır, həqiqətsə belədir ki, sən bu yerə layiq deyilsən. Hətta mən, dediyin kimi, qanmazlar qanmazı bir adam bunu hiss edirəmsə, gör necə layiq deyilsən. Yaxşı qızsan, Pepi, lakin bunu başa düşmək o qədər də asan deyil. Məsələn, əvvəlcə sənə qəddar, özündənrazi bir adam kimi baxırdım, ancaq belə deyilsənmiş, yalnız bu yermiş səni azdıran, çünki sən ona layiq deyilsən. Demək istəmirəm ki, bu, sənin üçün çox yüksək vəzifədir, sən deyən elə böyük yer də deyil, dəqiq fikir verilsə, bəlkə də, qabaqkı işindən bir az şöhrətlidir, amma ümumi götürdükdə fərq o qədər çox deyil, elə ikisi də bir-birinin tayıdır; elədir, hətta demək olar ki, otaq qulluqçuluğunu aşxanaçılıqdan üstün tutmaq lazımdır, çünki orada həmişə katiblərin arasında olursan, burada isə, əksinə, həmin katiblərin başçılarına qonaq otaqlarında qulluq göstərsən də, lap alt qatın adamlarıyla da oturub-durmali olursan, məsələn, mənim kimiləriylə; axı qanunla mən aşxanadan başqa heç yerdə görünə bilmərəm, yəni mənimlə oturub-durmaq belə böyük şərəf işiymiş ki? Hə, sənin gözlərinə isə hər şey ayrı cür görünür, bəlkə də, buna müəyyən əsasın var. Elə ona görə də bu işə yaramırsan. Bu da adi işlərdən biridir, ancaq o, sənə əlçatmazlıq kimi görünür, bunun nəticəsidir ki, hər şeydən cani-dildən yapışırsan, düşünürsən ki, mələk kimi bəzənib-düzənməlisən, bəzənirsən də – mələklərsə, əslində, tamam başqa cür olur – bu yerdən ötrü əsim-əsim əsirsən, elə bilirsən, hamı səni izləyir, səni qoruya bilənləri fikrində dolandırır onların ali mərhəmətini qazanmağa çalışırsan, lakin onlara bu yolla mane olub özündən bezikdirirsən, çünki onlar mehmanxanada dinclik tapmaq istəyir, daha öz qayğılarının üstünə aşxanaçı qızın da qayğısını yükləməyi yox. Ola bilsin, ali qonaqlardan heç biri Fridanın gedişini əvvəlcə duymamışdı, indi isə onun yoxluğunu görürlər, ondan ötrü darıxırlar, çünki Frida, çox güman, hər şeyi başqa cür edirmiş, ayrı işlərdə necə olsa da, öz yerinə necə qiymət versə də, qulluqda daha təcrübəliymiş, özünü soyuqqanlı aparırmış, çox şeyə qaynayıb-qarıxmırmış, sən özün axı bunları xüsusi qeyd elədin, amma halbuki heç

birindən bir nəticə çıxara bilməmişən. Haçansa onun baxışına fikir vermişən? Bu baxış adı aşxanaçı baxışı deyildi, əsl sahibə baxışıydı. Hər şeyə göz qoyurdu, hər adama ayrı-ayrılıqda fikir verirdi, hər kəsə yönəltdiyi baxış onu ram etməyə kifayət idi.

290

Nə olsun ki, bir az arıqdır, bəlkə də, bir az həyatdan geri qalır, başqalarına baxanda saçı azca seyrəkdir, bunlar hamısı başqa işlərinin yanında xırda şeylərdir, bu çatışmazlıqlar kimə aid olurdusa, o da özünü elə aparırdı ki, guya, böyük şeyləri başa düşmək iqtidarında deyil. Təbii ki, bunu Klamma irad tutmaq olmaz, Klammın Fridaya olan məhəbbətinə inamsızlıq yaradan isə cavan, təcrübəsiz bir qızın yanlış həyat təsəvvüründən başqa bir şey deyil. Klamm sənə əlçatmaz görünür və buna haqqı var, ona görə də elə fikirləşirsən ki, Frida da ona yaxın dura bilməzmiş. Amma yanılırsan. Lap əlimdə köklü dəlillər olmasaydı belə, təkcə elə Fridanın sözlərinə inanardım. Bu, sənə nə qədər şübhəli görünsə də, dünya, məmurluq, dəbdəbə, qadın gözəlliyinin təsiri barədəki cılız təsəvvürlərlə nə qədər uzlaşsa da, bircə şey gerçəkdir ki, biz burada səninlə yanaşı oturduğumuz, sənin əlini əllərim arasında tutduğum kimi, güman ki, dünyanın ən adi bir işi tək Klamm ilə Frida da yanaşı otururlarmış, Klamm da öz istəyilə aşağı enirmiş, hətta tələsə-tələsə gəlirmiş, heç kəs də dəhlizdə pusmaqla öz işinə xələl gətirmirmiş, Klamm özünə əziyyət verib aşağı düşməli olurmuş, Fridanın geyimində sən tapıb dəhşətə gəldiyin əyər-əskiklər də ona qəti maneçilik törətmirmiş. Sənsə inanmaq istəmirsən! Heç bilmirsən də ki, bununla özünün iç üzünü necə açırsan, öz təcrübəsizliyini necə büruzə verirsən! Hətta Klamma qarşı olan münasibətlərdən tamam bixəbər şəxs də Fridanın duruşundan görməliydi ki, Allah onu elə yaradıb ki, səndən də, məndən də, bu kəndin bütün camaatından da çox-çox yüksəklərdə dayanır; onların söhbəti qonaqların, süfrəçi qadınların sən üçün amaca çevrilmiş lağlağısından uca dayanır. Sən özün də Fridanın üstünlüklərini yaxşı başa düşürsən, onun müşahidə bacarığını, qətiyyətini, insanlara təsirini görürsən, ancaq hamısına yanlış don geydirirsən, düşünürsən ki, mənaəlikdən hamısını öz xeyrinə, kiminsə acığına yönəltdir, ya da onlardan sənə qarşı silah kimi istifadə edir. Yox, Pepi,

Fridanın əlində bu cür oxlar olsa belə, o, qısa məsafədən onları ata bilməzdi. Hə, mənəmliyi? Yox, mənəmlikdən çox, qazandıqlarını qurban verməklə və əvəzində almaq istədikləriylə hər ikimizə imkan yaratdı ki, özümüzü nisbətən yuxarı vəzifələrdə yoxlaya bilək, ancaq biz onun ümidlərini doğrultmadıq, məcbur elədik ki, bir daha buraya qayıtsın. Bilmirəm, belədir, belə deyil, heç mənim suçum da tam aydın deyil, ancaq özümü səninlə müqayisə edəndə başımda belə bir fikir yaranır: sanki, məqsədimizə çatmaq üçün ikimiz də həddən çox canfəşanlıq etmişik, həddən çox hayharay salmışıq, özümüzü çox uşaqcasına, təcrübəsiz aparmışdıq, halbuki ona Frida soyuqqanlılığı, Frida təmkiniylə həm asan, həm də xəlvəti yetə bilərdik, bizzə, əksinə, onu göz yaşıyla, cırmaqla, dartışdırmaqla əldə etməyə çalışmışıq, uşaq süfrənin ətəyindən dartışdırıb heç nəyə nail olmadığı, əksinə, masanın üstündəki ləziz şeyləri yerə töküüb əli hər yandan çıxdığı kimi; bilmirəm, belədir, ya belə deyil, amma, hər halda, sənə danışdığım kimi olmadığını dəqiq bilirəm.

– Hə də, – Pepi dedi, – Fridaya vurulubsan, çünki səni atıb gedib; əldən çıxandan sonra ona vurulmaq çətin hal deyil. Amma qoy istədiyini kimi olsun, lap tutaq ki, məni gülünc hala qoymaqda tam haqlısan, bəs indi neyləmək istəyirsən? Frida səndən üz döndərüb, mənim də, sən də dediklərinə görə geri qayıtmasına heç bir ümidin yoxdur, lap geri dönsə belə, ona kimi gününü haradasa keçirməlisən, ya yox?! Qışdır, nə əlində işin, nə də yatmağa yerin var, gedək bizə, rəfiqələrim xoşuna gələcək, səni yanımızda gözəl-göyçək rahatlayacağıq, sən də bizə işdə kömək edərsən, çox işləri görməkdə qızlar, doğrudan da, çətinlik çəkir, biz qızlar da daha tək qalırıq, gecələr qorxudan alabağır oluruq. Gəl gedək! Fridanı rəfiqələrim də tanıyır, haqqında elə şeylər danışacağıq ki, özünün zəhlən gedəcək, gəl də! Bizdə Fridanın şəkilləri də var, onları sənə göstərerik. Qabaqlar indiyə nisbətən xeyli sadəydi, onu heç tanımayacağısan, bəlkə, gözlərindən tanıydın, qabaqlar çox bic-bic baxırdı. Yaxşı, gəlirsən, ya yox?

– İcazə verərlər ki? Dünən böyük qalmaqal düşmüşdü, çünki məni Sizin dəhlizdə görmüşdülər.

– Elə ona görə ki, görmüşdülər, ancaq bizim yanımızda qalsan, heç kəs səni görə bilməz. Heç kəsin səndən xəbəri

olmayacaq, biz üçümüzdən başqa. Ox, nə maraqlı olacaq! O həyat mənə indi azca qabaqkı anlarımdan xeyli dözümlü görünür. Bəlkə də, buradan çıxmağımla indi heç nə itirmirəm. Bəri bax, heç üçlükdə də danıxmamışıq, adam gərək acı yaşamını özü şirinləşdirsin, bizimsə həyatımızı gənc çağlarımızdan ağrıya döndəriblər, hə, biz üçümüz də əl-ələ vermişik, oradakı insanların hamısından istifadə edib bacardıqca gözəl yaşayırıq, ən çox Henriette xoşuna gələcək, elə lap Emili də; haqqında onlara çox danışmışam, belə şeylərə orada qulaq kəsiliblər, amma inanmırlar; sanki, bizim otaqdan qıraqda, əslində, heç nə baş verə bilməz, ora həm istidir, həm də danışal, amma biz yenə də bir-birimizə qısılır; yox, həmişə bir yerdə qalsaq da, bir-birimizi bezdirməmişik; əksinə, rəfiqələrim haqqında düşüncəyə geri qayıtmağıma azca sevinirəm də; niyə mən onlardan yüksəkdə durmalıyam axı? Bizi bir yerdə saxlayan məhz o idi ki, üçümüzün də gələcəyimizi eyni yolla bağlamışdılar, mənə qəribə aradan çıxmışdım, onlardan xeyli aralanmışdım. Doğrudur, heç birini unutmamışam, ən böyük dərd-sərim də o idi ki, görüm onların uğrunda nəse eləyə bilərəmmi; öz işim hələ tükəndən asılıydı – necə asılı olduğunu heç özüm də bilmirdim – amma Henriettenin də, Emilinin də barəsində sahibkarla danışdım. Henrietteyə görə sahibkarı birtəhər yumşaltmaq olardı, ancaq Emili sandan – o bir az bizdən yaşlıdır, təqribən, Fridayla yaşlıdır – hər halda, məndə bir ümid yeri qoymadı. Amma bircə şeyi yadında saxla ki, heç birisi çıxıb getmək istəmir, bilirlər ki, it günü çəkirlər, ancaq yenə də talelərinə boyun əyirlər, çox gözəl ürəkləri var, mənə elə gəlir, ayrılanda tökdükləri göz yaşını ən çox ona görə ki, mən isti otağımızı tərk edib soyuğa çıxasam olacaqdım – orada otağımızdan qıraqda olanların hamısı bizə soyuq görünür – iri, yad otaqlarda, böyük-böyük, yad adamlarla özümü üzməli olacaqdım, ömrümü yelə verməkdən başqa, heç nə əldə etməyəcəkdim, çünki birgə işlərimizdə həmişə belə olmuşam. İndi geri qayıtdığıma, bəlkə də, heç təəccüblənməyəcəklər, mənim xətrimə bir az ağlayıb taleyimdən gileyənəcəklər. Sonra səni görüb başa düşəcəklər ki, qayıtmağım yaxşı olub. Kişi xeylağının yanımızda köməkçi, simsar kimi tapılmasına ürəkdən sevinəcəklər, əlləri-ayaqları yerə dəyməyəcək, hər

şeyin sirr kimi qalmasına, bu sirrini bizi daha da sıx birləşdirəcəyinə valeh olacaqlar. Gəl, yalvarıram, gəl gedək! Axı sən heç bir məsuliyyətin olmayacaq, sən bizim kimi ömürlük o otağa bağlanmayacaqsan. Yaz açılanda özünə başqa yerdə sığınacaq tapsan, bizim yanımız daha xoşuna gəlməsə, çıxıb gedərsən, gərək onda bu sirri heç kəsə açmayasan, bizi satmayasan, çünki o saatca mehmanxanadan qovarlar, bizdə qalası olsan, gərək mütləq ehtiyatlı tərpenəsən, təhlükəli saydığımız yerlərdə görünməyəsən, ümumiyyətlə, məsləhətlərimizdən çıxmıyasan; sən əl-qolunu bağlayan yeganə şey bu olacaq, belə eləmək bizdən çox, sənə sərfəlidir, ayrı məsələlərdə tamam sərbəst-sən, tapşıracağımız iş o qədər də ağır olmayacaq, qəti qorxub-eləmə. Gəlirsən, gəlmirsən?

– Yaza nə qalıb ki? – K. soruşdu.

– Yaza? – Pepi təkrarladı. – Bizdə qış çox uzun çəkir, cansıxıcı keçir. Ancaq aşağıda bundan gileylənmirik, qışa istənilən ehtiyatımız var. Hə, vaxtında yaz da gələcək, yay da, hamısının öz vaxt-vədəsi var; lakin indi, xatirələrdə yaz da, qış da adama çox qısa görünür, elə bil, cəmi ikicə gün yaz-yay olub və elə o günlərdə də, lap ən gözəl havada da göydən yerə qar ələnirmiş.

Bu vaxt qapı açıldı. Pepi yerində diksindi, xəyalında aşxanadan çox aralanmışdı, amma gələn Frida deyildi, sahibəydi. K.-nı burada gördüyünə təəccübləndi. K. üzr istəyib bildirdi ki, sahibəni gözləyir, eyni zamanda, ona burada gecələməyə icazə verdiklərinə görə təşəkkürünü bildirir. Dedi, onda elə təsəvvür yaranıb ki, guya sahibə onunla danışmaq istəyirmiş, əgər düşündükləri yanlış olarsa, üzrxahlıq eləməyə hazırdır, indisə çıxıb gedə bilər, çünki xidmətçilik elədiyi məktəbi xeyli başlı-başına buraxıb, hər şeyin təqsiri də dünənki çağırışda olub, bu işlərdə təcrübəsi çox azdır, çalışacaq sahibə xanımlarına bir daha dünənki kimi başağrısı verməsin. Doğrudan da, getmək üçün təzim etdi. Sahibə ona elə baxdı ki, elə bil, yuxu görürdü. Onun bu baxışı K.-nı xeyli tutub saxladı. Sahibə hələ bir az gülümsədi də və yalnız K.-nin ciddi sifəti onu azca xəyaldan ayırdı, deyərdin, təbəssümünə cavab gözləyirmiş və yalnız indi həmin cavab gecikdiyindən asta-asta yuxudan ayılırdı.

– Deyəsən, dünən idi, hə, kişilənib paltarım haqqında nəyə demişdin. – K. yadına sala bilmədi. – Xatırlaya bilmirsən? Deməli, kişilənməyinə baxma, qorxaqsanmış. – K. üzr istədi, bəlkə də, dünənki yorğunluqda nəyə deyib, ancaq, hər halda, heç cür yadına sala bilmir. Bir də sahibə xanımlarının paltarı barədə nə deyə bilərdi axı? Uzaqbaşı deyərdi ki, çox qəşəngdir, beləsini hələ heç yerdə görməyib. Ən azı, heç bir sahibəni bu paltarda iş üstündə görməyib. – Burax bu gəvəzəliyini! – Sahibə tələsik dilləndi. – Paltarım barədə səndən bir kəlmə də eşitmək istəmirəm. Mənim paltarımın sənə heç dəxli yoxdur. Bunu sənə həmişəlik qadağan edirəm. – K. bir də baş əyib qapıya doğru getdi. – Bu nə deməkdir görəsən, – sahibə onun arxasınca səslədi, – heç bir sahibəni bu paltarda iş üstündə görməmişən? Bu boş-boş sözlərlə nə demək istəyirsən? Başdan-ayağa cəfəngiyatdır axı? Nə demək istəyirsən bununla? – K. arxaya çevrilib sahibədən xahiş etdi ki, həyəcanlanmasın. Əlbəttə, boş sözlərdir. Heç geyimdən düz-əməlli başı da çıxmır. İndiki vəziyyətində hər cür yamaqsız, təmiz paltar gözüünə bahalı görünür. Sadəcə olaraq, təəccüblənib ki, sahibə xanımları orada, dəhlizdə gecəyarısı yarıçılpaq kişilərin arasında bu cür gözəl xeyir-şər paltarında peyda olub, vəssalam. – Hə, deməli, – sahibə dilləndi, – dünənki sözlərini, deyəsən, axır ki, xatırlayırsan. Bu azmış kimi, üstünə hələ bir-iki cəfəngiyat da artırırsan. Paltardan başın çıxmadiğı düzdür, ona görə də, səndən ciddi şəkildə xahiş edirəm ki, bahalı paltarın, ya da yaraşıqsız xeyir-şər geyiminin, nə bilim, daha nələrin barəsində fikir yürütməyinə son qoyasan... Ümumiyyətlə, – sanki, qadına birdən-birə üşütmə, titrətmə gəldi, – mənim paltarımın işin olmasın, eşitdin? – K. dinməyib bir də geriyə dönmək istəyəndə isə soruşdu. – Geyim barədə bildiklərini haradan öyrənmişən axı? – K. çiyinlərini çəkib dedi ki, əslində, heç nə bilmir. – Heç nə bilmirsən, – sahibə dedi. – Bilmirsənsə, fikir də söyləmə. Gəl aşağı kontora gedək, sənə bəzi şeylər göstərəcəyəm. Onda bu sırtıqlığına birdəfəlik son qoyarsan. – Qabağa düşüb qapıdan çölə çıxdı; Pepi pul almaq bəhanəsiylə K.-nin üstünə cumdu, tezcə razılaşıdılar, darvazası yan küçəyə açılan həyəti K. yaxşı tanıdığından məsələni asan həll elədilər, darvazanın yanında balaca bir qapı vardı,

təqribən bir saatdan sonra Pepi həmin qapının dalında dayanıb üçüncü tiqqıldan sonra onu açmalıydı.

Şəxsi kontor aşxanayla üzbəüzdəydi, yalnız dəhlizdən burulub keçmək lazım idi, sahibə artıq işıqlı kontorun ortasında dayanıb səbirsizliklə K.-ya doğru baxırdı. Ancaq ortaya bir çətinlik də çıxmışdı. Qərşteker dəhlizdə durub gözləyirdi, K. ilə danışmaq istəyirdi. Ondən yaxa qurtarmaq asan deyildi, sahibə də bu işdə xeyli kömək elədi, Qərştekerin irəli soxulmasına mane oldu.

– Hara belə? Hara axı? – Qapı örtüləndə Qərştekerin bu sualları hələ də eşidilirdi, iyrenc öskürəyi, hayqırığı da sözlərinə qarışmışdı.

Bura həddən artıq qızdırılmış balaca bir otağıydı. Ensiz divara bir ədəd qədəh rəfi, bir dənə də dəmir daxil söykənmişdi, uzunsov divara isə dolabla taxt qoyulmuşdu. Yerində çoxunu dolab almışdı, uzunsov divanı, az qala, başdan-başa tutmağı bir yana, xeyli enli olduğundan, hətta otağı da əməllicə daraldırdı, tam açılması üçün gərək siyirtmə qapılarının üçündən də istifadə edəydin. Sahibə taxta işarəylə K.-ya oturmağı təklif etdi, özü isə qədəh rəfinin yanındakı fırlanan kürsüyə əyləşdi.

– Haçansa dərziliklə maraqlanmısan? – Sahibə soruşdu.

– Xeyr, heç vaxt, – K. cavab verdi.

– Bəs nə işin sahibisən?

– Yerölçənəm.

– O nə olan şeydir? – K. izah elədi, ancaq bu izahat qadına əsnək gətirdi. – Düzünü demirsən. Niyə düzünü demirsən axı?

– Guya, sən özün düzünü deyirsən ki?!

– Mən? Yenə başladın sırtıqlığa? Tutaq ki, heç düzünü deməmişəm, yəni bunun üçün sənə cavab verməliyəm ki? Yaxşı, bilmək olarmı, nədə düzünü deməmişəm?

– Sən heç də özünü üzdə apardığın kimi sahibə deyilsən.

– Buna bir bax! Sənin için dolu imiş ki! Bəs onda nəyəm? Sırtıqlığın, doğrudan da, sərhəd, hüdud tanımır.

– Nə olduğunu bilmirəm, sadəcə, görürəm ki, sahibəsən, amma sahibəyə yaraşmayan, bu kənddə heç kəsin əynində görmədiyim paltar geyinirsən.

– Hə, indi gəlirik mətləb üstünə. Sən, sadəcə, susmağı bacarmırsan, bəlkə də, heç sırtıq deyilsən, beyninə düşən axmaq bir şeyi deməmək üçün ağzını yummaq mümkün olmayan körpə uşaq kimisən. Danış gəlsin! Bu paltarda gözə çarpan nədir ki?

– Desəm, acığın tutacaq.

– Yox, tutmaz, sadəcə olaraq, güləcəm, bu, uşaq zəvəkliyindən başqa bir şey deyil axı. Hə, paltarım necədir?

– Deməli, bilmək istəyirsən. Neynək, yaxşı parçadan tikiblər, bahalıdır, ancaq dəbdən düşüb, çox bəzək-düzək veriblər, üstündə çox işləyiblər, nimdaşlaşıb, nə yaşına, nə bədəninə, nə də gördüyün işə yaraşır. Səni lap birinci dəfə görəndə diqqətimi çəkmişdi, təqribən, bir həftə qabaq burada, dəhlizdə.

296

– Hə, gəldik çatdıq! Dəbdən düşüb, çox işlənib, daha nə? Bəs sən belə şeyləri haradan bilirsən?

– Gözüm var, görürəm, buna bilik-zad lazım deyil ki!

– Elə-belə, baxan kimi görürsən. Heç kəsdən heç nə soruşmursan, dəbin tələblərini elə özün bilirsən. Onda mənim üçün əvəzsiz bir adamsan ki! Çünki gözəl paltar zəif yerimdir. Yaxşı, bəs buna nə deyəsən ki, gördüyün dolabda paltardan başqa, heç nə yoxdur?! – Siyirtmə qapıları qırağa çəkdi, paltarlar bir-birinin belindəydi, dolabın eninə sıx-sıx düzülmüşdü, çoxusu tutqun boyalı, boz, qonur, qara paltarıydı, hamısını səliqəylə asmış, ya da sərmışdilər; – hamısı mənimdir, deyirsən, dəbdən düşüblər, işləniblər. Bunlar o paltarlardır ki, yuxarıdakı otağımda onlara yer tapa bilməmişəm, iki dolab da orada ağzınacan doludur, iki dolab, hərəsi də, bax, buradakı boyda. Heyrətləndirir səni?

– Xeyr, elə belə də gözləyirdim; axı dedim ki, sən tək cə sahibə deyilsən, sənin ayrı nəyə sə meylin var.

– Meylim ondadır ki, qəşəng geyinim, sənsə ya uşaqsan, ya da dəli, ya uşaqsan, ya da çox zalım, təhlükəli bir insan. İndi isə get, tez ol, get!

K. artıq dəhlizdəydi, Qərşteker qolundan bərk-bərk tutub saxlamışdı, elə bu vaxt sahibə arxadan səsləndi:

– Sabah mənə təzə paltar gətirəcəklər, bəlkə, səni çağırırdım.

Əlini əsəbiliklə yellədən və sanki, ona mane olan sahibəni bununla uzaqdan susdurmaq istəyən Qərşteker K.-dan

yapışdı ki, onunla getsin. Əvvəlcə heç bir izahatla razılaşmaq fikri yox idi. K.-nin məktəbə getmək bəhanəsini də qətiyyənlə yaxına qoymaq istəmədi. Yalnız K. Qərştekerin onu dartıb aparmasına razı olmayıb ayağını dirəyəndə dedi ki, fikir eləməsin, nə lazımdır, hamısını onlarda tapacaq, məktəbdəki işindən imtina edə bilər, yaxşısı budur, onlara getsin, bütün günü onu gözləyib, harada olduğunu heç anasına da deməyib. Get-gedə ona təslim olan K. soruşdu ki, niyə ona sığınacaq, çörək vermək istəyir. Qərşteker dilucu cavab verdi ki, K. ona atlara baxmaq üçün lazımdır, onun indi ayrı işləri var, qoy K. hər dəfə dartınıb onu yersiz əziyyətə salmasın. Pul istəsə, pul da verəcək. Lakin K. dartışdırıldığına baxmayaraq, yerində mıxlandı. Axı atdan başı çıxmır. “Buna heç ehtiyac da yoxdur”, – Qərşteker darqursaqlıq edib hirsindən əllərini düyünlədi, K.-ni yerindən tərpətməyə çalışdı.

– Bilirəm niyə məni aparmaq istəyirsən, – K. axırda dilləndi, onun nəyi bilib-bilməməsi Qərştekeri o qədər də maraqlandırmadı. – Fikirləşirsən ki, yəqin, Erlanqerdən sənin üçün nəsə qopara bilərəm.

– Bəs nə, – Qərşteker dedi. – Yoxsa nəydi məni sənə bağlayan?

K. güldü, Qərştekerin qolundan sallaşib onunla qararıqlığa üz qoydu.

Ocağın alovuyla şam kötüyü Qərştekerin daxmasına solğun işıq salırdı, bu solğunluqda kimsə qabağa çıxmış əyri-üyrü kərənlərin altındakı guşədə oturub kitab oxuyurdu. Bu, Qərştekerin anasıydı. O, titrək əllərini K.-ya uzadıb onu öz yanında oturtdu, ağır-ağır danışdı, dediklərini çətinliklə başa düşmək olurdu, ancaq nə dedikləri...

ƏSƏRİN ƏLYAZMASI BURADA QIRILIR...

Novellalar

HÖKM

300

Bazar günü, gözəl bir yaz səhəri idi. Gənc tacir Georq Bendeman çay kənarındakı alçaqdamlı balaca evin alt qatında, öz kabinetində oturmuşdu; bir-birindən yalnız rəngi və hündürlüyü ilə seçilən belə evlər sahil boyunca sıralanıb gedirdi. O, xaricdə yaşayan cavanlıq dostuna təzəcə yazıb tamamladığı məktubu tələsmədən zərfə qoydu, sonra masaya dirsəklənib pəncərədən çaya, çay üzərindəki körpüyə və qarşı sahilə yaşllaşmağa başlayan yastı təpələlərə göz gəzdirdi. Doğma yurdda işlərinin düz gətirmədiyindən tənqə gəlib bir neçə il öncə rəsmi şəkildə Rusiyaya yollanan bu dost Georqu əməlli-başlı düşündürməyə başladı. İndi o, Peterburqda qərar tutmuşdu və ilk zamanlar babat gedən ticarət işləri, deyəsən son illər hey xarablaşdı, çünki hər gəlişində yazıq daha çox gileyləndirdi; elə gəlişlərinin sayı da getdikcə seyrəlirdi və bu minvalla qürbətdə elə də xeyir görmədən boşuna əlləşib-vuruşur, olmanın zülmü çəkirdi. Ciddi xəstəlik əlaməti kimi hələ uşaqılıqdan tanış çöhrəsinə yayılmış sarılıqsa yad yerin əyani nişanəsi olan cod saqqala zərrəcə məhəl qoymadan öz köhnə ağılığında idi. Dostun sözündən belə çıxırdı ki, nə orada yaşayan həmyerliləri ilə dil tapıb münasibət qura bilmişdi, nə də yerli rus ailələrinə yol tapmışdı: eləcə yalnız bir subay həyatı sürürdü.

Gözü baxa-baxa gedib aşkarca dalana dirənmiş belə bir Allah bəndəsinə indi axı nə yazasan? Beləsinin halına acımaq mümkün olsa da, kömək eləmək müşkül məsələdir. Bəlkə, ona evə qayıtmağı, öz mövcudluğunu əvvəlki kimi elə burada davam etdirməyi, köhnə münasibətləri təzədən sahmana salmağı, – buna ki mane olan yoxdur, – qalan işlərdə isə dostların köməyinə bel bağlamağı məsləhət görəsən? Ancaq bu, açıq-aşkar ona işarədir ki, bəs sənin indiyəcən əlləşib-vuruşmağından heç bir nəticə hasil

olmayıb, heç bir işdə əlin gətirməyib və indi də gərək iş-gücünü buraxıb biryolluq evə qayıdasan; evdə də, əlbət, hamı ona barmaq tuşlayıb fərsiz deyəcəkdi. Yaxud bu, o demək idi ki, sənin dağa-daşa düşməyən, başını aşağı salıb sakitcə öz işini görən dostların hamısı işgüzar oğullar, sənə bıçlı-saqqallı bir uşaqsan və indən belə gərək hər işdə onlardan məsləhət alasan. Özü də bu sözləri nə qədər yumşaq desən, ona bir elə bərk toxunacaqdı. Həm də axı öz məsləhətlərinlə yazığa nahaq əziyyət vermədiyini haradan biləsən? Bəlkə, geri qayıtması üçün heç onu dilə tutmaq, saqqızını oğurlamaq mümkün olmadı; axı yerli şəraitdən yadırgadığını o özü dəfələrlə dilə gətirmişdi. Belədə, çox ehtimal ki, qürbətdə qalmağa üstünlük verəcəkdi, xahiş, minnətlər isə zəhləsini töküüb axırda onu köhnə dostlardan daha da uzaqlaşdırmazdı? Lap canını dişinə tutub məsləhətlərə qulaq assa, yenə fərqi yoxdur – adamların olmasa da, ən azı şəraitin təqsiri ucbatından burada o, özünü həmişə alçaldılmış sanacaqdı; hərgah köhnə dostlarla dil tapmasa – onda da ayağa qalxa bilməyəcəkdi və ortalıqda avara-sərgərdan qalacaqdı; yox əgər düşdüyü xəcil vəziyyətdən utansa və hiss etsə ki, həqiqətən də daha nə vətəni var, nə dostları – onda gün-güzəranı lap nə qədər ağır keçsə də, salamatı elə qürbətdə yaşamaq deyildimi? Belə bir durumda bəyəm güman etmək olardı ki, o, burada öz işlərini yoluna qoya biləcək?

Özün haqqında hər hansı tanışa rahatca söyləyə biləcəyin bu düşüncələri, hərgah yazışmanı indən sonra da davam etdirəsi olsan, dostu bildirmək heç lazım da deyildi; o artıq üç ildən çoxdu vətəndə olmurdu və əsla inandırıcı görünməsə də, burasını belə izah edirdi ki, bəs, guya, Rusiyada siyasi vəziyyət çox qarışıqdır, xırda ticarət adamı ən qısa müddətə də yayına bilməz, gərək həmişə işin içində olasan. Fəqət yüz minlərlə rus, nədənsə, bunu vecinə almadan dünyanın bu başından vurub o başından çıxırdı. Georqun həyatında ciddi dəyişikliklər elə məhz bu son üç ilin ərzində baş vermişdi. İki il qabaq anası dünyadan köçmüşdü və ev işlərinə nəzarət Georqla qoca atanın öhdəsinə düşmüşdü. Düzdür, anasının vəfatından dostunun xəbəri vardı, amma görünür, qürbətdə belə itkinin ağrısını bütün incəliklərinəncən duymağın mümkün olmaması səbəbindən

o yalnız quru bir başsağlığı ilə kifayətlənmişdi. Anasının ölümündən sonra Georq, digər işlərlə yanaşı, ticarət işlərinə də xüsusi həvəslə girişmişdi. Bəlkə, o sadə səbəbdən ki, anasının sağlığında ona əl-qol açmağa bir elə imkan verməyən, işdə yalnız öz şəxsi nüfuzuna güvənən atası həmin hadisədən sonra yenə çalışmağına davam eləsə də, fəallığını xeyli itirmişdi. Ya, bəlkə, o səbəbdən ki, – əslinə qalsa, bu ehtimal daha inandırıcı idi, – burada əsas rolu uğurlu bir şərait oynamışdı; hər necə olsa, Bendemanın firması bu iki ilin ərzində əsla gözlənilmədiyi halda çiçəklənməyə başlamışdı; ümumi ticarət dövriyyəsi beş dəfə artmışdı və daha da artacağı göz qabağında idi; hətta qulluqçuların sayını da ikiqat çoxaltmaq lazım gəlmişdi.

302

Ancaq dost bütün bu dəyişikliklərdən xəbərsiz idi və öz məktublarında – sonuncu dəfə, deyəsən, başsağlığı məktubunda – Georqu hər vasitə ilə dil tutmağa çalışırdı ki, köçüb Rusiyaya gəlsin; perspektivlər barədə tam təfəsilatı ilə geniş açıqlama verən dostun qəti fikrincə, Peterburq elə məhz Georqun ticarət işləri üçün yaranmışdı. Onun dəlilsübut naminə gətirdiyi rəqəmlər Georqun ticarət işində əldə etdiyi göstəricilərlə müqayisədə xeyli cılız görünərsə də, Georq bu barədə dostuna bildirmək istəmirdi; hərgah öz uğurlarını indi, necə deyərlər, dünənki tarixlə bildirəsi olsaydı, bu, həqiqətən, əcaib təəssürat doğurardı.

Elə bu səbəbdən Georq dostu əhəmiyyətsiz şeylərdən – o şeylərdən ki, bazar günləri boş-bekar oturub ağına korluq vermədən düşünürsən – yazmaqla kifayətlənirdi və bu zaman tək-cə bir şeyə çalışırdı ki, uzun müddət qürbətdə yaşayan dostun şəhər barədəki məlum təsəvvürlərini dolaşdırmasın. Gərək ki, buna nail olmuşdu da: uzun fasilələrlə yazdığı üç məktubda heç birinə dəxli olmayan bir kişiylə bir qızın nikahından söz açaraq, axırda deyəsən, dostu əməlli-başlı maraqlandırmışdı, halbuki öncədən əsla belə bir niyyəti yox idi. Ancaq bu sayaq bivec hadisələrdən bəhs etmək hər halda özünün bir ay öncə varlı-hallı bir ailənin qızıyla – froylayn Frida Brandenfeldlə nişanlandığını xəbər verməkdən daha münasib idi. Dostu barədə nişanlısıyla aralarında tez-tez söhbətləri olurdu və Georq yazışmalarında yer alan xüsusi mövqeyi vaxtaşırı qıza da söyləməkdən çəkinmirdi.

– Demək o, bizim toymuzda iştirak etməyəcək?
– deyə qız soruşurdu. – Hərçənd ki, bütün dostlarınla tanış olmağı səndən tələb etməyə ixtiyarım çatır.

– Mən onu narahat etmək istəmirəm, – Georq cavabında deyirdi. – Çalış ki, məni düzgün başa düşəsən: gəlməyinə gələr, hər halda, mən belə güman edirəm. Amma gəlib işi belə görəndə əməlli-başlı sarsılacaq, xəcalətdən özünə yer tapmayacaq, hələ, bəlkə, mənə paxıllığı da tutdu. Özü də tək-tənha təzədən qürbətə qayıtdığı üçün hamıdan narazı ayrılacaq. Tək-tənha – sən bunun nə demək olduğunu dərk edirsən?

– Yaxşı, bəs bizim toymuz barədə bəyəm o, kənardan eşidə bilməz?

– Kənardan eşitməyinə mən, əlbət ki, mane ola bilmərəm, amma o kökdə ki o yaşayır, buna da ümid azdır.

– Bir halda ki, dostların belədir, onda sən gərək heç evlənməyəydin, Georq.

– Bu işdə hər ikimiz günahkarıq. Ancaq mən buna zərrəcə təəssüflənmirəm.

Qız onun öpüşləri altında kəsik-kəsik pıçıldayırdı:

– Hər necə olsa, bu, mənə toxunur.

Georq düşündü ki, bütün bunları dostu yazıb bildirməkdə, həqiqətən də, elə bir qorxulu şey yoxdur. “Dostluğumuz naminə daha özümü dəyişdirə bilmərəm ki – necə varamsa, qoy məni o cür də qəbul eləsin”.

Bu səhər yazdığı uzun məktubda nişanlanması barədə xəbəri, həqiqətən, dostu bildirmək qərarına gəldi: “Ən ürəkaçan yeniliyi özüm bilərəkdən axıra saxlamışam. Məlumun olsun ki, mən imkanlı bir ailədən olan froylayn Frida Brandenfeldlə adaxlanmışam. Sən tanımazsan, onlar bizim şəhərə sən gedəndən bir neçə il sonra gəliblər. İmkan düşəndə nişanlım barəsində sənə ətraflı yazaram, hələlik bunu deməklə kifayətlənirəm ki, mən çox xoşbəxtəm və səninlə aramızdakı münasibətdə yalnız bircə şey dəyişib – bayaqdan sən sadəcə olaraq dostun vardı, indi isə bəxtəvər dostun var. Üstəlik nişanlımın simasında sən özünə əsl sirdaş tapmış olacaqsan: subay adam üçün bu, heç də az qazanc deyil. Yaxın günlərdə o özü sənə məktub yazacaq, hələlik sə mənim salamlarını göndərir. Bilirəm ki, ümumi vəziyyət sənə oradan çıxmağını əngəlləyir, amma

bəyəm mənim toyum yetərinəcə tutarlı əsas deyilmi ki, sən heç bir maneəni, heç bir çətinliyi vecinə almayısan? Nə olur-olsun, yalnız öz ürəyinin səsinə qulaq as və özün düşündüyün kimi hərəkət elə”.

Pəncərədən bayıra baxa-baxa və məktubu əlində oynada-oynada Georq yazı masasının arxasında xeyli oturdu. Küçədən ötüb-keçən bir tanışın salamına başdansaovdu təbəssümlə cavab qaytarıb, nəhayət ki, zərfi cibinə qoydu və atasının yataq otağının qarşısındakı balaca dəhlizdən adlayıb içəri girdi; bu otağa bir neçə ay olardı ayaq basmamışdı. Əslində buna elə bir ehtiyac da yox idi, çünki atabala hər gün dükkanda görüşür, restoranda eyni saatda nahar edirdilər; hərçənd axşamlar hərə öz şam yeməyinin qeydinə qalırdı, ancaq bundan sonra əgər Georq asudə vaxtını dostlarıyla, yaxud axır vaxtlar çox tez-tez görüşdüyü nişanlısıyla keçirmirdisə, onda adətləri üzrə yarım saatacan qonaq otağında birgə əyləşir, bu zaman hərə öz əlindəki qəzetə qapılıb dinməzcə oxuyurdu. Yataq otağının hətta belə günəşli bir gündə də bunca qaranlıq olması Georqu təşvişə saldı; dar həyəətə baxan otağın önündəki hündür divar içərini əməlli-başlı zülmətə qərq etmişdi. Atası küncdə, məhəccərinə mərhum ananın xatirəsini andıran cürbəcür yadigar əşyalar yığılmış pəncərənin böyründə oturub qəzetə oxuyurdu; gözləri zəiflədiyindən qəzeti görmə qabiliyyətinə uyğun məsafədə və bir qədər çəpəki tutmuşdu.

– Georq, – deyə kişi dərhal qalxıb irəli yeridi; yeriyərkən yaxası açılan ağır xalatinın ətəkləri yellənməyə başladı və Georq düşündü ki, “atam elə həmin pəhləvandır”.

– Bura nə yaman qaranlıqdır, – dedi.

– Hə, elədir, qaranlıqdır, – atası cavab verdi.

– Pəncərə də kip örtülü.

– Mənim belə xoşuma gəlir.

– Bayırda hava yaxşıdır, – Georq, sanki, danışmaq xatirinə başladığı bayaqkı söhbətə davam edərək oturdu.

Atası qab-qacağı mizin üstündən yığışdırıb yeşiyin üstünə yığmağa başladı. Georq onun hərəkətlərinə könülsüz nəzər salıb, sözünə davam elədi:

– Gəldim sənə deyəm ki, nişanlanmaq xəbərini mən bu gün Peterburqa yazası oldum. – Az qala, zərfi cibindən çıxardacaqdı, amma nə düşündüsə, tez əlini geri çəkdi.

– Peterburqa? – deyə atası soruşdu.

– Öz dostuma, – Georq atasının gözlərinə baxmağa çalışdı və düşündü ki, “mağazada kişi tamam başqa adam olur, burda işə kresloya yayxanıb, əlini də sinəsinin üstündə çarpazlayaraq gör nə arxayın əyləşib”.

– Hə, öz dostuna, – atası xüsusi ahənglə vurğuladı.

– Bilirsən də, ata, mən bu evlənmək məsələsini yalnız onun xətri üçün məxfi saxlayırdım, yazmaq istəmirdim; ayrı bir səbəb yoxdur. Çox çətin adamdı o, özün yaxşı bilirsən. Fikirləşmişdim ki, toy barədə eşidəcəksə, qoy bunu kənardan eşidib bilsin – daha burası mənlilik deyil; kimdən istəyir eşitsin, təki, məndən eşitməsin. Amma o elə qapalı həyat sürür ki, heç kənardan eşidəcəyinə də inanmağım gəlmir.

– İndi işə fikrini dəyişmişən? – deyə atası əlindəki qəzeti məhəccərin, gözündəki eynəyi də ehmalca çıxarıb qəzetin üstünə qoydu və əliylə üstünü örtüb soruşdu.

– Hə, indi fikrimi dəyişmişəm. Əgər o yaxşı dostdursa, mənim xoşbəxtliyim elə onun da xoşbəxtliyi olmalıdır. Buna görə də daha tərəddüdə son qoydum, qərara aldım ki, hər şeyi olduğu kimi ona yazım. Amma hələ məktubu yola salmamışam, istədim sənin də fikrini bilim.

– Qulaq as, Georq! – deyə atası qımışıb dişsiz ağızını açdı. – Yanıma məsləhətə gəlmisən, çox əcəb. Amma düz danışmasan, mənə doğrusunu söyləməsən, bunun heç bir tükə də, bir qırıq da xeyri olmayacaq. Məsələyə dəxli olmayan şeyləri qoyuram bir qırağa. İndi yeri deyil. Bizim mehriban anamız rəhmətə gedəndən sonra nəsə xoşagəlməz işlər baş verir. Yəqin onların da vaxtı çatacaq, hələ, bəlkə, biz düşündüyümüzdən də tez çatacaq. Bizim ticarət müəsisəmizdə məndən xəbərsiz nəsə yox olub gedir; ola bilsin, məndən heç nəyi gizlədib-eləmirilər – bu saat heç düşünmək də istəmirəm ki, məndən nəsə gizlədirilər, – amma mən artıq əvvəlki adam deyiləm; yaddaşım zəifləyib, hər şeyə göz yetirə bilmirəm. Bir yandan bu, bir yandan da əziz anamızın ölümü mənə səndən daha bərk təsir edir. Amma bir halda ki, söhbət sənin məktubundan gedir, onda çox xahiş edirəm, mənə düzünü deyəsən, məni aldatmayasan, Georq. Bu ki xırda məsələdir, belə baxanda, bir çürük qoza da dəyməz. Düzünü de görüm, sənin, doğrudanmı, Peterburqda dostun var?

Georq həyəcanla yerindən sıçradı.

– Cəhənnəm olsun mənim dostlarım! Mən dost ola, bir atanı əvəz edə bilməz! Bilirsən məni narahat edən nədir? Sən özünə qətiyyəni fikir vermirsən. Axı hər yaşın öz hökmü var. Kim də bilməsə, sən çox yaxşı bilirsən ki, bizim işimizdə mən sənsiz heç nəyəm; sən olmasan, batıb gedərəm; ancaq əgər bu iş sənənin səhhətinə, sağlamlığına ziyandırırsa, günü sabah mən o mağazanı bağlayaram, gedər işinin dalınca. Belə yaramaz axı! Sən öz yaşayış tərzini hökmən dəyişməlisən. Özü də çox qəti şəkildə. Qonaq otağı gün işığından çıraq kimi alışıb yanır, sənə gəlib bu zülmətin içində oturmusan. Yaxşıca yeyib möhkəmlənmək əvəzinə, sən heç səhər yeməyinə əl də vurmamısan. Yatanda pəncərəni kəpəkləyib yatırsan, amma heç bilirsən havanın sənə necə xeyri var? Yox, ata! Mən həkim çağıracam, nə məsləhət görsə, elə də edəcəyik. Yataq otağımızı da dəyişirik: sən küçəyə baxan otağa köçərsən, mənə bura. Bütün şey-şüyünü də yanına daşıyıq, arxayın ol, heç bir dəyişiklik-filan hiss etməyəcəksən. Amma bu hələ sonranın işidir, indi isə uzan yatağına, sənə dinclik lazımdır. Soyun, soyun gir yerinə, qoy mən də sənə kömək edim: narahat olma, əlimdən gəlir. Bəlkə, elə indi köçəsən? Pis olmaz, hələlik elə mənim çarpayımda yatarsan.

306

Georq atasına lap yaxın gəldi; başı sinəsinə əylən qocanın ağı pırpız saçları dağınıq və səliqəsiz idi.

– Georq, – atası başını dikəlmədən güclə eşidiləcək bir səslə pəsdən dilləndi və Georq cəld irəli yeriyib onun önündə diz çökdü; kişinin üzü yorğun idi, əcaib tərzdə bərəlməmiş gözlərini Georqun düz sifətinə dikib durmuşdu. – Sənənin Peterburqda heç bir dostun yoxdur. Sən elə həmişə zarafatçı olmusan, yəqin indi də dolamağa adam tapmırsan, özünü saxlayamayıb mənimlə məzələnirsən. Axı Peterburqda sənənin dostun hardandır! Mən buna dünyasında inanmaram.

– Bir yadına sal, ata, – Georq atasını ehmalca kreslodan qaldırıb, qarşısında köməksiz və acizənə tərzdə dayanmış kişinin xalatını soyundurmağa başladı. – O, bizim evdə axırıncı dəfə üç il qabaq olub. Sənənin ondan zəhlən gedirdi, yadına düşür? Azından iki dəfə o, mənim otağımda oturmaq məcbur olmuşdum sənə deyəm ki, bəs o gedib,

burada yoxdur. Bilirdim ondan niyə acığın gəlir, çünki dostumun həqiqətən qəribəlikləri vardı. Ancaq sən hərdən onunla danışdırdın, hətta söhbətiniz tuturdu da. Sən onu dinləyib nəsə soruşanda, onunla razılaşıanda mən bir öyünürdüm ki! Bir az fikirləşsən, yadına düşər. Hələ bir dəfə rus inqilabı barədə ağlabatmaz şeylər də söyləmişdi: guya, Kiyevdə izdiham vaxtı bir keşiş eyvana çıxıb camaatın gözü qabağında əlinin içinə yekə bir xaç çərtmişdi, sonra da qanı axa-axa əlini yuxarı qaldırıb izdihama müraciət eləmişdi. Sən ki o vaxt bunu kimə gəldi danışdırdın, bəyəm yadından çıxıb?

Georq danışa-danışa atasını kresloya oturdub corablarını, tumanını soyundurmağa başladı. Alt paltarın vaxtaşırı dəyişilməsinə nəzarət, əlbəttə ki, Georqun vəzifəsi idi; ona görə kişinin tumanını çirkli görəndə ürəyində özünü yamanladı. Gələcəkdə qocanı harada yerləşdirəcəkləri barədə nişanlısı ilə hələ dəqiq bir qərara gəlməsələr də, aydındır ki, bir müddət onu elə öz köhnə yerində saxlamaq fikrindəydilər. İndi isə Georq bu fikirdən qəti daşındı və qərara gəldi ki, kişini götürüb nişanlısı ilə gələcəkdə yaşayacaqları mənzilə aparsın. Dərindən düşündə belə çıxırdı ki, atası barədə onun gələcək üçün nəzərdə tutduğu qaygılar hamısı artıq geridə qalıb.

Georq kişini qucağına alıb yatağa apardı. Birdən hiss edəndə ki, sinəsinə sığınmış atası onun boynundakı saatin zənciri ilə oynayıb – içindən qəfil qorxu keçdi. Atası zəncirdən bərk-bərk yapışdığı üçün Georq onu dərhal yatağa uzada bilmədi. Ancaq yatağa girən kimi kişi, sanki, özünə gəldi və yenə dönüb bayaqki adam oldu; yorğana bərk-bərk bürünüb onu düz çənəsinə qədər çəkdi, hətta Georqa mehriban bir nəzər də saldı. Georq atasını daha da ruhlandırmaq üçün başını razılıqla tərpedib soruşdu:

– Düzdürmü, o, sənin yadına düşdü?

– Üstümü yaxşı basdırmısan? – atası elə bir maraqla xəbər aldı ki, elə bil, ayaqlarının örtülüb-örtülmədiyini hiss eləmir. Georq da onun üstünü basdırı-basdırı:

– Yerindən razısanmı?

– Sən məni yaxşı basdırmısan? – atası bir də soruşdu; sanki, cavabın ondan ötrü böyük mənası vardı.

– Rahat uzan, lap yaxşı basdırmışam...

– Yox! – söz Georqun ağzından çıxar-çıxmaz kişi bağırdı və var gücü ilə yorğanı kənara atıb, yerindən mil qalxdı; bir əlini karnizdən tutub elə çarpayının üstündəcə durdu. – Oğula bax! Bilirəm, sən məni ömürlük basdırmaq istəyirsən, amma hələ basdırma bilməmişən. Gücüm nə qədər azalsa da, arxayın ol ki, sənə yetər, özü də artıqlamasıyla! Hə, tanıyıram sənin o dostunu, çox yaxşı tanıyıram. Elə bir oğul mənim ürəyimdən olardı. Ona görə sən neçə vaxtdı yazığa yalan satırsan, yalnız ona görə! Elə bilirsən mən onun halına ağlamamışam? Bəs ona görə kontorun qapısını daldan bağlayırsan ki, rahatca oturub Rusiyaya riyakar məktublar yazasan! Şef məşğuldur, içəri girmək olmaz! Ancaq xoşbəxtlikdən ata öz balasının nə ilə nəfəs aldığıni da ovcunun içi kimi aydınca bilir, bunu ona öyrətməyə lüzum yoxdur. İndi də elə fikirləşirsən ki, bəs daha atanı öz altında əzmisən, lap istəsən, çıxıb üstündə də otursan, heç səni təpikləməz də! Bəs buna görə mənim istekli oğlum evlənmək eşqinə düşüb!

Georq atasına olmazın dəhşət içində baxırdı; kişinin qəfil xatırladığı peterburqlu dostun siması xəyalında bütün aydınlığı ilə canlandı: onu uzaq Rusiyada azmış-itmiş kökdə, hansısa qarət olunmuş boş dükanın qapısı ağzında gördü. Budur, o, sındırılmış rəflərin, altı üstünə çevrilmiş malların, qırılıb-qoparılmış armaturların arasında durub. Axı o, niyə bu qədər uzağa getmişdi!

– Mənə yaxşı-yaxşı bax! – atası elə çığırdı ki, Georq, az qala, öz iradəsindən asılı olmayaraq çarpayıya tərəf yüyürdü, amma yarıyolda qəfildən ayaq saxladı. – Nişanlın tumanını qaldırıb, – deyə kişi alt köynəyini hirsələ yuxarı çəkdi ki, bunu lap yaxşı göstərsin; o qədər yuxarı çəkdi ki, davadan yadigar kimi belində gəzdirdiyi çapıq da görsəndi, – sən ləçərin tumanını qaldırıb, bax bu cürə, bax beləcə qaldırıb, bax beləcə yuxarı qaldırıb, sən də baxıb hayıl-mayıll olmusan. Öz çirkin ehtirasını doyurmaqda sənə heç nə mane olmasın deyə, ananın xatirəsini murdarlamısan, dostunu satmısan. İndi də atanı yatağa soxub üstünü basdırırsan ki, orada uzanıb cıncırını çıxarmasın! Necədir, cıncırını çıxır, yoxsa çıxmır? Tərpənir, ya tərpənmir?

Kişi əlini karnizdən çəkib çarpayıda atılıb-düşməyə, ayaqlarını oynatmağa başladı; öz fərasətindən çox məmnun

idi, Georq isə otağın lap küncünə, atasından mümkün qədər uzağa qaçıb qısılmışdı. Atasının hərəkətlərinə o hələ bayaqdan diqqət kəsilməmişdi, sanki, qorxurdu arxadanmı, yuxarıdanmı – haradansa dolayı yolla qəfildən üstünə cumar. Artıq unutmuş olduğu qərarı o, indi təzədən xatırladı və sap qırığını iynənin gözündən çəkib çıxaran kimi, tez də onu yadından çıxardı.

– Ancaq dost satılmayıb! – deyə atası çığırdı və öz sözünün təsdiqi kimi şəhadət barmağını silkələməyə başladı. – Burada, bu şəhərdə mən onun müdafiəçisi olmuşam!

– Hoqqabaz! – Georq özünü saxlaya bilmədi, dərhal da buna peşman oldu. Amma əfsus ki, daha gec idi; acığından dilini elə dişlədi ki, ağırdan gözləri kəlləsinə çıxdı.

– Əlbəttə, mən oyun oynamışam, mən hoqqa çıxarmışam! Hoqqa! Yaxşı sözdür! Dul qalmış bədbəxt ata başqa nə cür təsəlli tapsın? Ancaq olub-qalan bir tikə övlad vicdanınla mənə cavab ver görüm öz naşükür qulluqçularından xəyanət görən mən qoca kaftarın bu qaranlıq daxmada nə ölümü var? Oğlum isə firavan yaşayırdı, mənim hazırladığım sazişlərə imza atıb, kefindən yerə-göyə sığmırdı, hələ böyük bir adam kimi atasına təşəxxüs satırdı! Elə bilirsən səni sevmək istəmirəm? Axı səni mən yaratmışam!

“İndicə qabağa əyilib büküləcək, – Georq fikirləşdi, – kaş yıxılıb şil-küt olaydı!” Beynində dolaşan bu sözlər idi.

Atası bükülməyinə büküldü, amma yıxılmadı; sanki, sınıyırdı və Georqun ona tərəf qaçmadığını görüb belini dikəltdi.

– Durduğun yerdə də qaxıl dur! Sən mənə gərək deyilsən. Guya, sənin yaxınlaşmağa gücün var, intəhası, özün istəmirsən? Aqlın çaşmasın! Mən hələ ki səndən güclüyəm, qatqat güclüyəm. Tək olsaydım, bəlkə də, güzəştə gedərdim; amma mən tək deyiləm, anan öz gücünü mənə verib gedib, sənin dostunla da biz çox yaxşıca dil tapıb sövdələşmişik; sənin müştərilərin hamısı bax burada, mənim cibimdədir!

“Alt köynəyində durub, cibişdandan dəm vurur” – Georq düşündü və ağılından keçirdi ki, tək belə bir sözə görə atasını hamının gözü qabağında boğa bilər. Bu fikir onun beynindən bir anlığa keçdi, çünki elə həmin andaca hər şeyi unuttu.

– Gözəlçəni də qoltuğuna vurub buradan elə itilərsən ki, gözüm səni görməsin! Yoxsa onu səndən elə qopar-daram, öluncə yadından çıxmaz!

Georq uşaq kimi inamsızlıqla ağzını qırışdırdı, atası isə onun dayandığı küncə tərəf başını yellədi ki, fikri tam ciddidir və əsla zarafat eləmir.

– Bura təşrif buyurmaqla, gəlib toy barədə dostuna yazıb-yazmamağı soruşmaqla məni əcəb əyləndirdin. Ay axmaq, o hər şeyi bilir, hər şeyi çoxdan bilir! Ona hamısını yazmışam, heyif ki, kağız-qələmi gizlətmək yadından çıxıb. Buna görə dostun neçə ildir gəlib-eləmir, sənin məktublarını da heç açıb baxmadan zibil yeşiyinə atır, bildin? Mənimkiləri isə oxuyur, dönə-dönə oxuyur, hər şeyi də səndən yüz dəfə yaxşı bilir!

310

Kişi elə ruhlanmışdı, elə həvəslənmişdi ki, indi əlinin hər ikisini qaldırıb başı üzərində yellədi.

– Hər şeyi səndən min dəfə yaxşı bilir! – o qışqırdı.

– On min dəfə! – Georq, sanki, atasını yamsılamaq istədi, amma ağzından çıxan sözlər son dərəcə ciddi səsləndi.

– Neçə illərdir səbrimi basıb gözləyirəm ki, bəs gəlib bu işi məndən soruşacaq! Elə bilirsən başqa məşğuliyyətim vardı? Elə bilirsən mən qəzet oxuyuram? Al! – deyər atası Georqun ömründə görmədiyi, heç adını da bilmədiyi və indi hansı yollasa yataqda peyda olan köhnə bir qəzeti ona tərəf vızıldatdı. – Sənin qərara gəlməyin nə uzun çəkdi belə! Anan bu cür oğuldan canını yaxşı qurtardı, üzüsulu köçüb getdi; dostun Rusiyada can verir, o, hələ üç il qabaq elə saralmışdı ki, lap o dünyalıq idi, mən də... özün görürsən nə kökdəyəm... kor deyilsən!

– Demək, belə çıxır ki, sən mənim arxamda casusluqla məşğul olmusan!

Georqun ucadan söylədiyi bu sözlərin müqabilində atası təəssüflə, sanki, özüylə danışmış kimi, astadan pıçıldadı:

– Yəqin, sən bunu qabaqca demək istəyirdin; indi bunlar daha heç nəyə yaramır.

Sonra yenə səsinə qaldırdı:

– Beləliklə, sənə artıq bəlli oldu ki, özbaşına hərəkət edən tək sən olmamısan, ancaq indiyəcən sənin yalnız

özündən xəbərini olub! Belə baxanda, guya, sən günahsız bir tiffilsən, əslində isə iblissən, xalis iblis! Ona görə də qulaqlarını aç, məni yaxşı-yaxşı eşit: mən sənə ölüm hökmü kəsirəm – sən suda boğulmalısan!

Georq hansısa məchul bir qüvvənin onu otaqdan qovduğunu hiss etdi; qulaqlarında qəfildən yatağa yıxılan qoca atanın guppultusu vardı – o, pilləkənlə üzünəşağı elə qaçırdı, elə bil, düz yolla yürürdü. Pilləkənin ayağında yır-yığış üçün yuxarı qalxan qul-luqcuyla toqquşdu; arvad döşlüyü ilə üzünü bürüyüb çığırdı:

– Ya İsa, özün kömək ol!

Amma bu zaman Georq artıq gözdən itmişdi.

O, doqqazdan çıxıb küçəni keçdi və çaya tərəf götürüldü. Ac adam qaşıqdan yapışan kimi, barmaqlıqdan bərk-bərk yapışb ayaqlarını o üzə aşırırdı; yeniyetməlik dövründə övladlarının yaxşı bir gimnast olmasıyla valideynləri əbəs yerə qürrelənmirdilər ki. Barmaqlıqdan asılı halda o, avtobusun nə vaxt gəlib keçəcəyini gözlədi; mühərrikin səsi çaya atlıkən onun şappılısını eşidilməz etməliydi. Qolları getdikcə heydən düşürdü və beləcə, son gücünü toplayıb pıçıldadı: “Mənim əziz valideynlərim, hər necə olsa, mən sizi sevirdim”. Sonra əllərini barmaqlıqdan üzdü.

Bu zaman körpünün üstündə əsl canlanma vardı.

ÇEVRİLMƏ

I

312

Bir səhər gecənin narahat yuxusundan aylan Qreğor Zamza elə yatağındaca nəsə əcaib bir həşərata çevrildiyini hiss etdi. Bağa çanağı kimi qartımış kürəyi üstdə uzanıqlı halda, başını ehmalca dikəldən kimi yanısı sürüşüb yerə düşən yorğanın qırağından qəhvəyi, qabarıq pulcuqlarla örtülmüş qarnını, başqa əzalarından xeyli cılız olan və miskinçəsinə qaynaşan saysız-hesabsız xırda ayaqlarını gördü.

“Mənə nə olub, görəsən?” – o düşündü. Bu, yuxu deyildi; bir az kiçilmiş kimi nəzərə çarpan həmişəki otağıydı, o da yaxşı tanış olan bu dörd divarın arasında sakitcə uzanıb xumarlanırdı. Üstünə növ-növ mahud parçalardan bağlamalar yığılan – Zamza ticarət agentı işləyirdi; kom-mivoyajer idi – masanın üzərindən portret asılmışdı; həmin şəkli Zamza bu yaxınlarda illüstrasiyalı bir jurnaldan kəsib zərli çərçivəyə salmışdı; şəstlə oturmuş xəz şlyapalı, xəz yaxalıqlı qadın təsviri əlindəki xəz muftanı irəli uzatmış, əlləri də muftanın içində itib-batmışdı.

Sonra nəzərləri pəncərəyə dikildi – yağış damcılarının çöl tərəfdən məhəccərin dəmirələrini necə döyəclədiyi eşidilirdi, – havanın belə tutqun olması ovqatını tamam korladı. Fikirləşdi ki, “bir az da yatıb bu həngaməni unutmaq heç bəd olmazdı”, amma bu əsla mümkün olan iş deyildi: o, sağ böyrü üstə yatmağa adət etmişdi, indiki halında isə həmin vəziyyətə qayıtması çox müşkül məsələ idi. Sağ böyrü üstə çevrilməyə ha çalışsa da, bundan bir şey çıxmadı, yenə qayıdıb kürəyinin üstünə düşdü. Bir-birinə doluşan miskin ayaqcıqlarını görməsin deyə, gözlərini yumdu, bir xeyli əlləşib-vuruşdu və yalnız böyründə küt ağrı hiss edəndə fikrindən daşındı. Düşündü: “Pərvərdigara, mən nə cəncəl sənət seçmişəm! Həmişə yollarda, səfərlərdəyəm, çöldə isə iş-gücün baş ağrıları ticarət evindəkindən

qat-qat artıq olur, hələ, üstəlik də, gərək yolun hər cür əziyyətinə dözsən, qatarların hərəkət cədvəlini əzbərləyəsən, vaxt-vədəsi bilinməyən dadsız yeməklərə qane olasan, növbənöv, cürbəcür təzə adamlarla qısamüddətli başdansovdu ülfət bağlayıb qeyri-səmimi münasibətlər qurasan. Cəhənnəm olsun hər şey!”

Qarnının yuxarı hissəsində yüngül gicişmə hiss etdi; başını rahat qaldırmaq üçün kürəyi üstə, çətinliklə də olsa, çarpayının baş tərəfindəki dəmir çubuqlara doğru sürünüb gicişən yeri tapdı – həmin yer xırda ağ ləkələrlə örtülmüşdü; sısqca qıçların biriylə o yeri yoxlamaq istəyib tez də onu geri çəkdi, çünki adi bir toxunuş bədənində vicə salırdı.

Sürüşüb əvvəlki vəziyyətinə qayıtdı. Düşündü: “Yuxudan belə bivaxt durmaq, həqiqətən də, adamı gic eləyər, gərək doyunca yatıb yuxunu alasan. Başqa kommivoyajörələr kefləri istəyən kimi yaşayırlar. Mən sifarişlərin üzünü köçürmək üçün günortaüstü otelə qayıdanda bu cənablar hələ səhər yeməyini yeyirlər. Əgər mən də özümü onlar kimi aparsaydım, sahibkar məni əl üstü işdən qovardı. Amma, bəlkə də, bu, mənim xeyrimə olardı. Valideynlərimin xətrinə səbrimi basıb dözməsəydim, işdən çıxmaq istəyimi çoxdan bəyan edərdim, yaxınlaşıb haqqında düşündüklərimi sahibkarın düz gözüünün içinə söyləyərdim və baxardım ki, bunu eşidəndə kontordan təkəri üstə necə yerə aşacaq!.. Sən bir onun ədasına bax: kontorun qırağında oturub xidmətçilərlə elə oradanca danışırsan – üstədən aşağı; bu azmış kimi, gərək kontorkaya lap yaxın durasan ki, bəs qulağı ağır eşidir. Amma hələ ümid qalır; valideynlərimin borcunu ödəmək üçün bir az pul toplayan kimi, elə belə də edəcəm. Bu məsələ beş-altı ilə başa gəlsə də, eybi yoxdur, onda biz biryolluq vidalaşarıq. İndi isə gərək qalxam, saat beşdə qatarım yola düşür”.

Sandığın üstündə çıxqıldayan zəngli saata nəzər salanda gözlərinə inanmadı: “Pərvərdigara!”. Yeddinin yarısıydı, aramla irəli sürünən əqrəblər hətta yeddinin yarısını da keçmişdi, bir azdan yeddiyə on beş dəqiqə qalacaqdı. Görəsən, saatın zəngi çalmayıb? Amma elə yataqda uzandığı yerdən baxanda da aşkar görünürdü ki, zəng əqrəbi düz yerində – dördün üstündədir; heç şübhəsiz, zəng çalmışdı.

Bəs səsələnəndə evin bütün mebelini titrədən zəngin çıxırtısı altında o, necə rahat yata bilib? Əlbəttə ki, rahat yatmamışdı, amma görünür, bərk yatmışdı. Bəs indi nə etməli? Növbəti qatar saat yeddidə çıxırdı – ona çatmaqdan ötrü mütləq tələsmək lazımdır; amma parça nümunələri tərs kimi hələ qablaşdırılmamışdı, heç halı da babat deyildi – qalxmağa çətinlik çəkir, başı bədəninə ağırlıq edirdi. Hətta növbəti qatara çatsaydı belə, fərqi yoxdu, onsuz da, sahibkarın danlağından yaxa qurtara bilməyəcəkdə – ticarət şirkətinin kuryeri saat beşdə yola düşən qatarın yanında keşik çəkirdi; sahibkarın əlaltısı olan bu iradəsiz və yelbeyin məxluq Qreqorun gecikməsini, yəqin, çoxdan yerinə çatdırmışdı. Bəs, görəsən, özünü naxoşluğa vursa necə? Amma bu da şit çıxardı, həm də inandırıcı görünməzdi, çünki qulluq etdiyi beş il ərzində Qreqor bir dəfə də olsun, xəstələnmemişdi. Belədə, heç şübhəsiz ki, sahibkar xəstəxana həkimini dartıb gətirər, yalnız onun dediklərini əsas götürüb digər heç bir etirazı hesaba almadan belə tənbel oğula görə ata-ananı danlaya bilərdi. O həkimin də fikrincə, ümumiyyətlə, yer üzündəki bütün adamlar sapsağlamdılar, sadəcə olaraq, işləməyi xoşlamırlar. Bəyəm indiki vəziyyətdə həkim onun barəsində haqlı olmazdı? Uzun sürən yuxudan sonra, həqiqətən, qəribə görünən bu süstlük nəzərə alınmazsa, əslində, Qreqor özünü çox gümrəh hiss edirdi və hətta möhkəmcə acmışdı da.

Yataqdan çıxmağa heç cür ürək eləməyən Qreqor bütün bunları götür-qoy edərkən – bu vaxt zəngli saat da yeddiyə on beş dəqiqə qalmış vuru, – yuxarı tərəfdəki qapı ehmalca döyüldü.

– Qreqor! – qulağına səs gəldi (anasının səsiydi): – Yeddiyə on beş dəqiqə qalıb. Bəs sən yola çıxmıyacaqdın?

Bu səs necə də şəfqətliydi! Di gəl cavab verərkən Qreqor öz səsindən diksindi; bu səs elə əvvəlki səsi olsa da, ona nəşə gizli, eyni zamanda qeyri-təbii bir civilti qarışmışdı, ilk anda aydın tələffüz edilən sözlər sonra bu civiltinin içində elə itib-batırdı ki, doğrumu, yanlışımı eşitdiyini heç cürə kəsdirə bilməzdin. Qreqor anasına ətraflı cavab verib hər şeyi izah etmək istəyirdi, amma düşdüyü vəziyyəti nəzərə alıb bircə bunu dedi:

– Hə, ana, sağ ol, indicə dururam.

Görünür, taxta qapı səsinin dəyişməsinə hiss etdirmədi, çünki bu cavabdan sonra ana xatircəmliklə çıxıb getdi. Lakin bu qısa mükalimə ailə üzvlərinin diqqətini başqa məsələyə cəlb etdi: çoxdan getməli olan Qreqor hələ də evdədir. Odur ki atası yan qapını yumruğuyla asta-asta tıq-qıldadıb çığırdı:

– Qreqor! Qreqor! Nə olub, nə məsələdir?

Sonra səsinə bir qədər yavaşlıb təzədən çağırdı:

– Qreqor! Qreqor!

O biri yan qapıdan isə bacısının güclə eşidilən çox asta və məzlum səsi eşidildi:

– Qreqor! Bəlkə, xəstələnmişən, bəlkə, bir kömək lazımdır?

Hamiya bir ağızdan: “Mən artıq hazırım!” – deyə cavab qaytaran Qreqor sözləri səlis tələffüz etməyə və sözlər arasında uzun fasilə verməklə səsindeki hər hansı qeyri-adiliyi gizlətməyə çalışdı. Həqiqətən də, bundan sonra ata səhər yeməyinə qayıtdı, di gəl, bacı əl çəkmək istəmir, pıçıldamaqda davam edirdi:

– Qreqor, yalvarıram sənə, aç qapını.

Qreqor isə qapını açmaq fikrində deyildi; səfərdə olarkən gecələr qapını arxadan kilidləmək vərdişini evdə də unutmurdu və hazırda bu adətindən çox razı idi.

İstəyirdi, əvvəlcə sakit, maneəsiz halda qalxıb geyinsin, ilk növbədə, səhər yeməyini yeyib, sonra görəcəyi işləri müəyyənləşdirsin; yəqin etmişdi ki, yataqda ağılına düz-əməlli bir şey batan deyil. Yadına düşdü ki, yöndəmsiz uzanması ucbatından əmələ gələn hansısa küt ağırı qabaqlar da arabir hiss edib, yataqdan duranda isə, adətən, onun bikara bir şey – adicə təsəvvür oyunu olduğunu görmüşdü; odur ki indi onu bugünkü əqli çəşqinliyin nə sayaq sovuşub gedəcəyi maraqlandırır. O ki qaldı səsin dəyişməsinə – hərçənd bu da kommivoyajörərin peşə xəstəliyi olan soyuqdəymənin əlaməti idi; buna zərrəcə şübhə etmirdi.

Heç demə, yorğanı üstündən atmaq çox asan işmiş: qarnını bir az köpürdən kimi özü sürüşüb düşdü. Ancaq bundan sonra işlər pis getdi, ən çox da o səbəbdən ki, gövdəsi xeyli enlənmişdi; qalxmaqçün onun ələ ehtiyacı vardı, əvəzində isə ara vermədən elə hey qaynaşib-tərpəşən

xırda-xuruş ayaqları peyda olmuşdu və sayı-hesabı bilinməyən bu sözəbaxmazları idarə etmək heç cür mümkün olmurdu. Əgər Qreğor onlardan hər hansı birini qatlamaq istəyirdisə, ayaq əlüstü irəli uzanırdı; həmin ayağı güc-bəla ilə ram etməyə macal tapmamış o birilər azadlığa çıxıbmiş kimi təlaş içində çırpınmağa başlayırdılar. “Ancaq yataqda əbəs yerə vaxt itirməməli”, – Qreğor özlüyündə qərar verib bədəninin aşağı hissəsini işə salmaqla çarpayından enməyə cəhd göstərdi, lakin hələ görmədiyi, təsəvvür belə etmədiyi bu hissənin hərəkət üçün yararsız olduğu aşkara çıxdı. İş çox ləng gedirdi; nəhayət, o, ağına-bozuna baxmadan özünü hiddətlə irəli atdı, amma düzgün istiqamət götürmədiyindən zərblə çarpayının dəmir çubuqlarına çırpıldı, kəskin ağrıdan belə yəqin etdi ki, bədəninin aşağı hissəsi indi, deyəsən, əzalarından ən həssasıdır.

Buna görə yataqdan əvvəlcə bədəninin yuxarı hissəsi ilə çıxmağa çalışdı, başını çarpayının qırağına tərəf ehmalca çevirib istəyinə çox asanlıqla çatdı – nə qədər enli və ağır olsa da, axır ki, gövdə başın ardınca ağır-ağır sürünəsi oldu. Di gəl başı çarpayının qırağından çıxıb aşağı sallananda bu tərzdə irəliləmək ona qorxunc göründü – çarpayından yıxılsa, kəlləsi şil-küt olasıydı; halbuki məhz indi huşu itirmək əsla yaramazdı, buna yol vermək, qətiyyətlə, olmazdı; salamətli elə yataqda qalmaq idi.

Lakin bir belə əziyyətdən sonra təzədən əvvəlki vəziyyətə qayıdıb azacıq nəfəs dərəndə ayaqlarının bir-birinə daha bərk dolaşdığını və bu hərəkətliyi heç cür sahmana sala bilmədiyini görüb dübarə qət etdi ki, heç bir halda yataqda qalmaq olmaz və çarpayından enmək üçün, lap nəyin bahasına olursa-olsun, riskə getmək lazımdır; ancaq eyni vaxtda orasını da unutmur, tez-tez yaddaşına təlqin edirdi ki, yersiz haray-həşirdənsə, soyuq başla düşünmək daha çox fayda verə bilər. Belə anlarda o, bütün diqqətini toparlayıb pəncərəyə daha zəndlə baxsa da, əfsuslar olsun ki, dar küçəni görünməz edən qatı sübh dumanı adamın ovqatına heç də qətiyyət və gümrəhlik aşılamırdı. “Artıq yeddidir, – zəngli saatın çıxırtısı təzədən eşidilib otağı başına götürəndə o, öz-özünə pıçıldadı – artıq yeddi tamamdır, amma duman hələ çəkilməyib”. Və nəfəsini içinə qısıb bir müddət öz yerində kirmişcə uzanıb qaldı, sanki, hər yanı

sarmış qatı sükunət onun həqiqi və təbii vəziyyətini özünə qaytaracaqdır.

Ancaq sonra o: “Səkkizə on beş dəqiqə işləmiş vuranacan gərək, hökmən, yatağı tərək edim, yəqin, o vaxtacan məndən xəbər tutmaq üçün idarədən də gələn olacaq, axı idarə yeddidən qabaq açılır”, – deyib bədənini yırgalayaraq hərəkətə gətirməklə özünü çarpayıdan düşürməyə çalışdı. İşdir, birdən yıxılısaydı, başını cəld yuxarı qaldırmaqla xata-bələdan sovuşa bilərdi. Kürəyi sarıdan tam arxayın idi – kifayət qədər möhkəm kürəyə xalçanın üstünə dəyməkdən heç nə olmazdı. Narahatçılığı ən çox ondan idi ki, bəs düşəndə gövdəsi guppultuyla yerə dəyəcək, bu da, hər halda, tələş doğuracaqdı. Amma başqa çarəsi də yoxdur.

Çarpayının qırağından asılıb qaldığı zaman – yataqdan enməyin bu yeni üsulu yorucu işdən daha çox oyuna bənzəyirdi, yalnız dartına-dartına sallanmaq lazım gəlirdi – düşündü ki, əgər kömək edən olsaydı, bu zülmədən canı qurtarardı. İki qoluzorlu adam – xəyalında atası və qulluqçu canlandı – tamamilə kifayət edərdi; onların vəzifəsi qollarını Qreçorun domba kürəyi altından salıb onu çarpayıdan götürməkdən, sonra da həmin yüklə bir az aşağı əyilib Qreçor döşəmənin üzərində ehmalca çevrilənə qədər gözləməkdən ibarət olacaqdı. Döşəmədə çevrildiyi vaxt, ehtimal ki, onun ayaqları da kara gələ bilərdi. Bəs əgər qarı daldan bağlı olmasaydı, görəsən, doğrudanmı, kimisə köməyə çağırardı?

Zarafatlıq halı olmasa da, bu fikri xəyalından keçirəndə gülümsəməkdən özünü saxlaya bilmədi. Var gücüylə dərtnarkən müvazinətini zorla saxladı və məsələ elə indicə tamam-kamal bitmək üzrəydi ki, bu vaxt küçə qapısının zəngi çalındı. “Kimdirsə firmadandır”, – deyib yerindəcə donub qaldı, xırda ayaqları isə daha sürətlə tərپəşməyə başladı. Bir neçə anlığa hər yana sakitlik çökdü. Qreçor xam xəyala uyub hansısa çılğın bir ümidlə: “Deyəsən, onlar qapını açmırlar”, – deyərək özünə təskinlik verdi. Lakin az sonra, əlbəttə, qulluqçu həmişəki kimi qəti addımlarla gedib küçə qapısını açdı. Gələnin kimliyini bilmək üçün onun bircə sözünü eşitmək Qreçora kifayət etdi: idarə müdiri şəxsən özü təşrif buyurmuşdu! Lənətə gələsən, axı o, nəyə görə elə firmada işləməliydi ki, orada kiçik bir xata da ağır

şübhələr oyatsın? Bəyəm bu firmada işləyənlərin elə hamısı bir nəfər kimi əclaf və yaramazdır? Bəyəm onların içində etibarlısı və sədaqətli ola bilməzdi? Lap tutaq ki, həmin adam bir-iki saatını işə sərf etməyib – axı o yazıq vicdan əzabından qovrula-qovrula, az qala aqlını itirmək dərəcə-sindədir və əgər o, yataqdan qalxa bilmirsə, demək, etibarlı və sədaqətli deyil? Məsələnin nə yerdə olduğunu öyrənmək üçün – belə sorğu-suala, ümumiyyətlə, lüzum vardırısa – bəyəm hansısa şeyirdi göndərmək bəs etməzdimi? Yəni, doğrudanmı, hökmən müdirin özü gəlməli və gəlib bu işdə heç bir günahı olmayan ailəyə göstərməlidir ki, bəs bu şübhəli məsələni yoxlamağa ancaq onun səlahiyyəti çatır? Əslində, düşünüb-daşınaraq çıxardığı qəti qərar nəticəsində deyil, bu fikirlərin doğurduğu həyəcan altında Qreğor var qüvvəsiylə sıçrayıb özünü çarpayıdan yerə tulladı. Döşəməyə zərblə çırpılan gövdənin qopardığı səs qulaqbatırıcı olmasa da, hər halda, kifayət qədər bərk çıxdı; xalça səsi bir az yumşaldığı üçün, həm də kürəyi ehtimal etdiyindən daha elastiki olduğuna görə gurultu kəskin deyil, nisbətən boğuc alındı. İntəhası, kifayət qədər ehtiyatlı tutmadığından kəlləsi yerə dəydi; ağrıdan dilxor olub, başını hirsle xalçaya sürtməyə başladı. Bu vaxt sol tərəfdəki otaqdan müdirin səsi gəldi:

– Deyəsən, orada nəşə aşdı.

Qreğor xəyalında canlandırmağa çalışdı ki, görəsən, buna bənzər bir hadisə müdirin də başına gələ bilməzdimi; axı bu tövr qəzavü-qədərin mümkünlüyü, əslində, danılmazdır. Ancaq müdir də, sanki, elə bu fərziyyəni rədd edirmiş kimi laklı çəkmələrini cırıldada-cırıldada qonşu otaqda bir neçə sərrast addım atdı. Bu gəlişdən Qreğoru xəbərdar etməyə çalışan bacısı güclə eşidiləcək pıçıltıyla sağ tərəfdəki otaqdan:

– Qreğor, müdir gəlib, – dedi.

– Bilirəm, – deyə Qreğor da çox astadan cavab verdi; səsinin bacısının eşidəcəyi dərəcədə qaldırmağa ürək eləmədi.

– Qreğor, – sol tərəfdəki otaqdan atasının səsi eşidildi, – cənab müdir bizə təşrif buyurub. Soruşur ki, sən hansı səbəbdən səhər qatarıyla getməmişən. Biz bilmirik, ona nə cavab verək. O həm də şəxsən sənə özünə danışmaq

istəyir. Zəhmət olmasa, aç qapını. Səliqəsizliyə görə cənab müdir lütfən bizi bağışlayar.

– Sabahınız xeyir, cənab Zamza, – deyə müdir özü də çox mülayim tərdə bu söhbətə qoşuldu.

– Cənab müdir, o naxoşlayıb, – ata qapı dalından Qreqoru dilə tutmaqda ikən ana da boş dayanmadı. – Mənə inanın ki, o xəstələnib. Yoxsa heç qatara gecikərdi? Uşağın bütün fikir-zikri firmanın yanındadır. Hətta mən hərdən acıqlanıram da ki, niyə o, axşamlar bir yana getmir. Şəhərdə düz səkkiz gün qaldı, bütün gününü də evdə keçirdi. Masa arxasında oturub ya qəzet oxuyur, ya da qatarların hərəkət cədvəlini öyrənirdi. Yeganə əyləncəsi də bıçqılamaqdır. İki-üç axşamın içində çərçivə qayırıb otaqdan asdı. Elə gözəl çərçivədir ki, baxmağa iki göz istəyir; indi qapını açanda özünü də görəcəksiniz. Nə yaxşı oldu ki, cənab müdir, siz gəldiniz, yoxsa biz onu qapını açmağa məcbur edə bilməzdik. O, çox inadkardır. Səhər gizlətsə də, bilirik ki, bərk xəstədir.

– Bu saat çıxıram, – Qreqor ağır və səlis ahənglə dilləndi, amma qulaq kəsildişi söhbətdən bir kəlmə də qaçırmasın deyə, yerində sakitcə qalıb tərənəmədi. Müdirin cavabı belə oldu:

– Mən bir söz demirəm, xanım. Ümid edək ki, xəstəliyi elə də qorxulu deyil. Amma digər tərəfdən, onu da bildirməliyəm ki, xoşbəxtlikdən, ya bədbəxtlikdən, biz tacirlər işimizin xətri üçün çox vaxt yüngül naxoşluqları vecimizə almayıb, onları gərək ayaq üstə keçirək.

– De görək, cənab müdir içəri daxil ola bilərimi? – deyə hövsələsi daralmış ata yenidən qapını döydü, amma Qreqorun “yox” kəlməsindən sonra sol tərəfdəki otağa üzücü bir sükut çökdü, sağ tərəfdəki otaqdan isə bacının hönkürtüsü eşidildi. Bəs nəyə görə bacı o birilərin yanına getmirdi? Yəqin, elə indicə yataqdan qalxmışdı, heç geyinməyə də macal tapmamışdı; ağlamağı da o səbəbdən idi ki, qardaşı yerindən durmur, müdiri içəri buraxmırdı – deməli, iş yerini itirə bilirdi, sahibkar da onun valideynlərini köhnə tələblərlə küncə sıxardı. Lakin bunlar hələ ki əsassız təhlükələr idi; hələ ki Qreqor buradaydı və heç də ailəni tərək etmək fikrinə düşməmişdi. Orası düzdür ki, hazırda Qreqor xalçanın üstündə eləcə sərələnib qalmışdı, amma hərgah

onun nə kökdə olduğunu bilsəydilər, heç kəs tələb etməzdə ki, müdiri içəri buraxsın. Xırda bir nəzakətsizliyə görə onu dərhal işdən qovmayacaqdılar ki! Bu şıltaqlığa sonradan asanlıqla bəraət qazandırmaq mümkün idi və Qreqor da düşünürdü ki, indi göz yaş tökməkdənsə, yaxud nəsihətlərlə təngə gətirməkdənsə, yaxşı olardı, onu rahat buraxsınlar. Amma hamıya əziyyət verən, eyni zamanda hər birinin hərəkətinə haqq qazandıran məhz bu qeyri-müəyyənlik idi.

320

– Cənab Zamza, – müdir bu dəfə səsini qaldırdı, – nə olub axı? Siz otağa qapılıb qalmısınız, “hə-yox”dan başqa bir cavabınız yoxdur, valideynlərinizi lüzumsuz intizarda saxlayırsınız, sözgəlişi onu da xatırladım ki, ağlagəlməz bir şəkildə vəzifənizdən boyun qaçırsınız. İndi mən sizin valideynlərinizin və sahibkarınızın adından danışiram. Artıq dərəcədə xahiş edirəm, yubatmadan məsələni mənə izah edəsiniz. Mən heyrət edirəm, təəccüb edirəm! Sizi dinc, dərrakəli bir adam bilirdim, amma siz, deyəsən, qərībə oyunlar çıxartmaq fikrinə düşmüşünüz. Düzdür, sahibkar bu səhər sizin işdən yayınmanızın mümkün izahına eyham vurdu – bu, sizə yaxınlarda etibar edilmiş inkassaya aiddir – amma mən and içməyə hazır idim ki, həmin səbəb həqiqətə uyğun deyil. İndi bu anlaşılmaz inadınızı görəkən sizi hər hansı dərəcədə müdafiə etmək həvəsim puça çıxır. Vəziyyətiniz isə əsla möhkəm deyildir; istəyirdim, bunu sizə təklildə deyəm, ancaq bir halda ki siz məni burada əbəs yerə vaxt itirməyə məcbur edirsiniz, onda mən bunu hörmətli valideynlərinizdən gizlətməyə səbəb görmürəm. Son vaxtlar uğurunuz, açıq deməliyəm ki, qeyri-kafi idi. Doğrudur, indi ilin o vaxtı deyil ki, böyük sazişlər bağlayasan, biz burasını etiraf edirik; cənab Zamza, amma ilin heç bir saziş bağlanmayan fəslə də mövcud deyildir və ola da bilməz.

– Cənab müdir, – Qreqor özünü saxlaya bilməyib çığırdı və bərk həyəcanlandığından hər şeyi untdu, – mən axı bu saat, lap elə bu dəqiqə qapını açıram! Yüngül bir kefsizlik, başgicəllənmə imkan vermirdi ayağa durum. Mən hələ indi də çarpaydayam. Amma artıq özümə gəlmişəm, dururam. Bircə dəqiqəlik səbir edin! Əhvalım elə də yaxşı deyilmiş, amma hazırda nisbətən düzəlib. Müsibətə bax!

Dünən axşam özümü əla hiss edirdim, bunu valideynlərim də təsdiqləyər, lap doğrusu, axşam ürəyimə nəsə dammışdı. Güman ki, bu, kənardan da hiss olunurdu. Gərək bu barədə firmaya xəbər verəydim, nə bilim! Adam həmişə fikirləşir ki, naxoşluğu elə ayaq üstə keçirə bilər. Cənab müdir! Siz Allah, valideynlərimə rəhm edin. Axı bayaqkı tənələriniz üçün heç bir əsas yoxdur; axı bu iradlar barədə mənə bir söz deməmişiniz. Çox yəqin ki, göndərdiyim son sifarişləri siz görməmişiniz. Bir də ki mən saat səkkiz qatarı ilə yola düşəcəm. Bu bir neçə saatlıq artıq yuxu mənə əlavə güc verib. Cənab müdir, ləngiməyin, bu saat mən özüm firmaya gəlirəm, lütfən sahibkara belə söyləyin və mənim ehtiramımı ona yetirin!

Nə danışdığını özü də dərk etmədən bu sözləri deyə-deyə Qreçor asanlıqla – görünür, buna hələ çarpayıda ikən alışmışdı – sandığa yaxınlaşdı, ona söykənib dikəlməyə çalışdı. O, həqiqətən, qapını açmaq, açıb müdirlə danışmaq, bayırda intizarla durub gözləyənlərin onu görəndə nə deyəcəklərini bilmək istəyirdi. Əgər bayırdakılar onun görkəmindən qorxsaydılar – məsuliyyət onun üzərindən götürüləcəkdə və o da xatircəm ola bilərdi; yox, əgər hər şeyi sakit qarşılansalar – deməli, təşvişə düşməyə heç bir səbəb yoxdur və o da saat səkkizdə vağzalda olacaqdır. Sandığın çox hamar olması səbəbindən cəhdi dərhal baş tutmadı, bir neçə dəfə sürüşüb düşdü, nəhayət, axırıncı sıçrayışda bütün qamətiylə dikələ bildi; bu zaman bədəninin aşağı hissəsində ona olmazın əziyyət verən ağrıya da heç məhəl qoymadı. Sonra yaxınlıqdakı stulun söykənəcəyinə dayaq-landıb ayaqlarını onun qıraqlarına bənd elədi. İndi o daha bədəninə yiyəlik edə bilirdi, eyni vaxtda da müdirin cavabını eşitmək üçün cıncırını çıxarmırdı. Müdirsə üzünü valideynlərə tutub soruşdu:

– Siz nəsə bir söz başa düşdünüz? Yoxsa o, bizi məsxərəyə qoyur?

– Allah xətrinə, insaf edin! Uşağın halı xarəbdir, bizsə ona əziyyət veririk, – deyə vay-şivən qoparan ana göz yaşları içində “Qreta! Qreta!” çığırdı, bacı da əks tərəfdən “Ana!” deyərək ona hay verdi. – Tez elə, həkim dalınca qaç. Qreçor xəstədir, tez qaç həkim çağır. Sən onun nə cür danışdığını eşitdin?

Müdirə ananın çığirtısı ilə əsla müqayisəyə gəlməyəcək son dərəcə yavaş səslə:

– O, heyvan səsiydi, – dedi.

Ata əllərini bir-birinə çırpıb hirsə mətbəxə üz tutdu:

– Anna! Anna! Tez çilingər çağırın!

Yubkası xışıldaya-xışıldaya hər iki qız dəhlizlə qaçıb getdi – bacı nə tez geyindi ki? – küçə qapısı taybatay açıldı, amma necə örtüldüyü eşidilmədi, görünür, onu açıq qoyub getmişdilər; qəfil bədbəxtlik üz verən evlərdə belə şeylərə təsadüf edilir.

Qreqor isə tam arxayınlaşdı. Onun sözlərini anlamasalar da, dedikləri özünə kifayət qədər aydın idi, hətta əvvəlkindən də aydın. Yəqin, qulaqları bu sözlərə alışdığından belə idi. Onu başa düşməsələr də, başına nəşə bir iş gəldiyinə artıq inanmışdılar və kömək etməyə hazır idilər. Verilən sərəncamlardakı qətiyyət və inam ona müsbət təsir etdi. O, təzədən adamlara qoşulduğunu hiss etdi, mahiyyətə birini digərindən ayırmadan həkimin də, çilingərin də möcüzə yaradacağını gözlədi, yaxınlaşmaqda olan həlledici danışıqlar ərafəsində kəlmələri yetərinə aydın tələffüz etmək üçün boğazını arıtlayanda səsinə mümkün qədər boğmağa çalışdı – kim bilir, bəlkə, bu heç adam öskürəyinə bənzəmədi; ancaq bu barədə əlavə fikir yürütməyə ürək eləmədi. Bu arada qonşu otaqda tam sakitlik idi – nə biləsən axı, bəlkə, valideynləri müdirlə masa arxasında oturub xısnlaşır, ya da ola bilsin, qulaqlarını qapıya söykəyib dinşəyirdilər.

Qreqor stulla birlikdə ağır-ağır qapıya doğru getdi, sonra stulu buraxıb dikinə qapıya söykəndi. Pəncələrində nəşə yapış-qanlı bir maddə vardı. Uzun zəhmətdən sonra bir az da dikəldi, sonra açarı ağızıyla hərlətməyə başladı. Amma, heyif ki, əsl dişləri yox idi, – bəs indi açarı ağızında necə tutsun? – əvəzində, çənəsi möhkəm idi və o da açarı elə çənəsiylə hərlətməyə başladı, heç aldığı xəsarətə də əhəmiyyət vermədi. Ağızına dolan boz maye açar boyu axıb döşəməyə töküldü. Və elə bu vaxt qonşu otaqdan müdirin səsi gəldi:

– Bir qulaq asın, deyəsən, o, açarı hərlədir.

Qreqor xeyli ürəkləndi; amma əcəb yaxşı olardı ki, hamısı bir ağızdan onu səsləyib çağırıydılar: “Güç ver,

Qreçor! Hə, güc ver, bərkdən bur açarı!” Təsəvvür edəndə ki, onun səyinə hamı eyni gərginliklə diqqət edir, o, var gücünü əsirgəmədən açardan tutdu, açar burulduqca qapının yanında gah bu, gah da o biri ayağına meyilləndi; dik durub ağızının köməyi ilə gah açardan sallanır, gah da gövdəsinin bütün ağırlığını onun üstünə salırdı. Axırda kilidin şaqqıltısı Qreçoru, sanki, yuxudan oyatdı, nəfəsini dərib: “Hər halda, çilingərsiz keçinə bildim”, – dedi və qapını açmaq üçün başını onun dəstəyinə qoydu.

Bu üsulla açıldığından qapı xeyli aralananda belə Qreçor özü görünmədi. O, əvvəl qapının bir tayından astaca keçməli idi; elə ehməl keçməliydi ki, otağın girişində arxası üstə çevrilməsin. O, bu qəliz işlə məşğul ikən və artıq heç nəyə əhəmiyyət verməyib tələsdiyi zaman birdən müdirin ucadan “oh!” dediyini eşitdi, – bu səs Qreçora küləyin uğultusu kimi gəldi, – sonra müdirin özünü gördü: qapıya hamıdan yaxın durmuş kişi heyrətdən açılan ağızını əliylə qapayıb yavaş-yavaş geri çəkildi; sanki, onu hansısa gözəgörünməz, dəfədilməz bir qüvvə qovurdu. Saçları hələ axşamdan pırtlaşıq qalmış ana – baxmayaraq ki müdir buradaydı – əllərini sıxıb əvvəl ataya baxdı, sonra da tumanı yellənə-yellənə Qreçora tərəf iki addım atıb yerə çökdü; başı köksünə endiyindən qadının sifəti görünmürdü. Ata isə yumruqlarını təhdidedici bir tərzdə düyünləyib, deyəsən, əvvəlcə Qreçoru içəri itələmək istədi, sonra tərəddüd içində qonaq otağına baxdı, əllərini gözünə sıxıb hönkürdü, geniş köksü bir neçə dəfə qalxıb-endi.

Qreçor heç də qonaq otağına keçmədi, eləcə qapının bir tayına söykərib durdu; bu səbəbdən onun yalnız gövdəsinin yarısı və otağa səmt əyilmiş başı görsənirdi. Bu müddətdə hava da xeyli işıqlaşmışdı; küçənin əks tərəfindəki pəncərələri fasada açılan bozumtul xəstəxana binasının bir hissəsi aydın seçilirdi. Yağış hələ də yağmağında idi, amma indi damcılar, sanki, iriləşmişdilər, iriləşib bir-birindən seçilirdilər və sanki, yerə də hərəsi ayrılıqda, tək-tək düşürdülər. Masa üzərində səhər yeməyinə aid bir xeyli qab-qacaq vardı; səhər yeməyinə xüsusi önəm verən ata üçün bu, günün ən vacib yeməyi sayılırdı – o, qəzet oxuya-oxuya keçirdiyi həmin vaxtı saatlarla uzatmağın vərdişkarı idi. Üzbəüz divardan Qreçorun hərbi xidmət illərindən qalma

fotoşəkli asılmışdı: əlini qılıncın qəbzəsinə qoyub qayğısızcasına gülümsəyən leytenantın şax duruşu da, mundiri də kənardan hörmət və ehtiram təlqin edirdi. Dəhlizin qapısı açıqdı; giriş qapısı da aralı qaldığından pilləkənin üstü və aşağı apararı bir-iki üst pillə görünürdü.

– Hə, – deyə sakitliyini hamıdan yaxşı təkcə elə özünün qoruduğunu görən Qreqor tam əminliklə dilləndi, – mən bu saat geyinirəm, nümunələri də toplayıb yola düşürəm. Yaxşı, bəs siz mənim yola düşməyimi istəyirsiniz? İstəyirsizmi gedim? Görürsüz də, cənab müdir, mən heç də höcət deyiləm, çox ürəklə işləyirəm; səfərlər yorucu da olsa, mən qətiyyənlə, səfərsiz dura bilmirəm. Siz hara gedirsiniz, cənab müdir, kontoramı? Gedib hər şey barəsində məlumat verəcəksiniz, eləmi? Adam bəzən işlək halda olmur, onda keçmiş uğurlar barədə xəyallara dalmağın əsl məqamı yetişir, xatırlaya-xatırlaya ümid edir ki, gələcəkdə daha səylə işləyəcək, bütün qüsurları aradan qaldıracaq. Sahibkara necə minnətdar olduğumu siz çox yaxşı bilirsiniz. Digər tərəfdən, valideynlərimin və bacımın qayğısı mənim üstümdədir. İndi mənə müsibət üz verib, amma bundan xilas olacam. Səzsə, cənab müdir, onsuz da çətin olan vəziyyətimi kormamayın, firmada mənim tərəfimi saxlayın! Bilirəm, kommivoyajörləri çox da xoşlamırlar, hamı belə düşünür ki, guya, biz külli miqdarda pul qazanıb eys-işrət içində yaşayırıq, heç kəs də beyinlərə yerimş bu yanlış təsəvvürü dəyişmək barədə düşünmür. Lakin siz, cənab müdir, işin nə yerdə olduğunu başqalarından daha yaxşı bilirsiniz, öz aramızdır, hətta sahibkarın özündən də yaxşı bilirsiniz. O bir sahibkar kimi gözü-nü yumub hər hansı qulluqçusunun zərərinə rahatca səhv edə bilər, məsələnin kökünə getmədən yanlış qərar çıxara bilər. Həmçinin siz çox gözəl bilirsiniz ki, il uzununu firmadan kənardan qalan biçarə kommivoyajör asanlıqla cürbəcür dedi-qoduların, təsadüflərin, əsassız ittihamların qurbanına çevrilir, özü də bu şeylərdən əsla qorunmaq iqtidarında deyil, çünki heç onların çoxundan xəbər də tutmur; yalnız yorğun-üzgün səfərdən qayıdanda bütün bu qarayaxmaların acısını dadmalı olur. Cənab müdir, mənim haqlı olduğumu bir quru sözlə də olsa, etiraf etmədən getməyin!

Qreqor ağzını açan kimi müdir üzünü döndərmişdi, qaş-qabağını töküb ona çiyini üstündən qanrılıb baxır, çiyini də tez-tez atılıb-düşürdü; danışan vaxt isə bir an belə yerində dinc durmur, gözünü Qreqordan çəkmədən elə hey uzaqlaşır, ağır-ağır qapıya tərəf çəkilirdi, elə bil, hansısa gizli qüvvə onu buranı tərk etməyə qoymurdu. Artıq o, dəhlizdə idi, qonaq otağından qəfil bayıra atdığı son addımı gören hər kəs elə düşünərdi ki, dabanına köz basıblar. Dəhlizdə sağ əlini pilləkənə doğru elə uzatdı ki, sanki orada xariqülədə bir səadət qanadlarını açıb onu gözləyirdi.

Qreqor anlayırdı ki, firmadakı işini zərbə altında qoymaq istəmirsə, müdiri, qətiyyənlə, bu ovqatda buraxmamalıdır. Bütün bu şeyləri valideynləri onun qədər aydın dərk etmədilər; illər ötdükcə onlar düşünməyə alışmışdılar ki, bəs Qreqor bu firmaya ömürlük düzəlib, hazırda başlarının üstünü kəsdirən qayğılar isə onları bəsinədən büsbütün məhrum etmişdi. Amma Qreqor bu bəsinəyə malik idi. Gərəkdir ki, o, müdiri ləngitsin, sakitləşdirsin, inandırsın və axır nəhayətdə öz tərəfinə çəksin – axı özünün və ailəsinin gələcəyi ondan asılı idi! Ah, bircə bacısı getməsəydi! O ağıllıdır, Qreqor hələ arxası üstə rahatca uzananda bacı artıq onun üçün ağlayırdı. Və əlbəttə, qadın düşkünü olan müdir onu eşidərdi; bacı giriş qapısını bağlayıb şirin dililə müdirin tərəddüdlərini dağıdardı. Ancaq bacı lazımı vaxtda çıxıb getmişdi və indi Qreqor özü işə girişməliydi. O, öz hərəkət imkanlarını əsla düşünmədən, danışığının, bəlkə, yenə anlaşılmaz olacağını nəzərə almadan qapının bu tayını buraxıb o üzə keçdi. Pilləkəndə durub hər iki əliylə gülməli bir vəziyyətdə sürahidən yapışmış müdirə tərəf yerimək istəsə də, bacarmadı: söykənəcək axtara-axtara boğuc bir zarıltı ilə pəncələri üstə düşdü, düşən kimi də dərhal bütün bədəni sustaldı və o, bu səhər ərzində ilk dəfə rahatlandı. Düşüüyü yer bərk olsa da, qorxu qarışıq bir sevinclə hiss edəndə ki, pəncələri əməlli-başlı sözünə baxır, hətta onu getmək istədiyi yerə aparmağa da çalışır, inandı ki, çəkdiyi əzablar lap indicə bircə sona çatacaq. Ancaq elə həmin anda o, anasının yaxınlığında, onunla üzbəüz döşəmədə uzanarkən qəfil təkandan silkələndiyini hiss etdi. Bayaقدan bəri key halda matı-qutu qurumuş ana yerindən sıçrayıb ayağa qalxdı və qollarını geniş açaraq bağırırdı:

“Kömək edin! Allah xətrinə kömək edin!” O, başını əyib, sanki, Qreqoru daha diqqətlə süzmək istədi, əvəzində isə, mənasız tərzdə dal-dala çəkildi, huşu başında olmadığından arxada üstü qab-qacaqla dolu masa olduğunu unudub düz onun üstündə oturdu, böyrü üstə aşan qəhvədən qəhvənin xalçaya necə süzüldüyünü hiss etmədi.

– Ana, ana! – deyə Qreqor zəif səsle anasını çağırıb gözünü onun üzünə dikdi.

Bir anlığa müdiri də unuddu; yerə axan qəhvəyə baxanda özünü saxlaya bilməyib bir neçə dəfə əsəbi halda udqundu. Bunu görəndə ana təzədən çıxıb yerə atıldı, özünü ona tərəf gələn atanın qucağına yıxdı. Lakin valideynlərinin nazıyla oynamağa hazırda Qreqorun qəti vaxtı yoxdu; müdir artıq pilləkəndəydi – çənəsini sürəhiyə dirəyib gəriyə son vida nəzəri salmışdı. Qreqor müdirin dalınca qaçmaq, daha doğrusu, onu haqlamaq fikrinə düşdü, müdir isə, görünür, bu niyyəti anlamışdı, ona görə də üç-dörd pilləni birdən sıçrayıb gözdən itdi. Ondan yalnız birçə səs çıxdı: “Fu!” – və bu səs bütün pilləkənə yayıldı. Əfsuslar olsun ki, müdirin qaçıb aradan çıxması başqalarına nisbətən bayaqdan bəri daha möhkəm dayanmış atanın əhvalını pozub onu əməlli-başlı hövsələdən çıxartdı; o, müdirin dalınca qaçmaqdan, ya da, heç olmasa, Qreqorun onu yanlamasına mane olmamaqdan, müdirin paltosunu və şlyapa ilə birlikdə qoyub getdiyi çəliyi sağ əlinə, masa üzərindən götürdüyü qəzeti isə sol əlinə alıb təpiklərini yerə döyməyə, qəzetlə çəliyi yellədə-yellədə Qreqoru öz otağına qovmağa başladı. Qreqorun heç bir xahişi kara gəlmədi, həm də ata bu xahişləri anlamaq halında deyildi; Qreqor başını nə qədər itaətkarlıqla tərpedirdisə, atası ayaqlarını yerə bir o qədər bərk döyürdü. Ana isə havanın nəmişliyinə baxmayaraq, pəncərəni taybatay açdı, başını çölə çıxarıb əlləriylə üzünü örtüdü. Pəncərə pilləkənin üstündən yel çəkir, pərdələr yellənir, masa üstündəki qəzetlər xışıldayırdı; bir neçə varaq döşəməyə səpələnmişdi. Ata heyvan kimi fısıldaya-fısıldaya onun üstünə qəddarcasına hücum çəkirdi, Qreqor isə dal-dala getməyə vərmiş kimi yəndən ləng tərənirdi; əgər dönsəydi, dərhal öz otağına düşəsi idi, lakin gec fırlanıb atasını əsəbiləşdirəcəyindən qorxurdu; kişinin əlindəki çəlik hər an kürəyinə, ya başına

ölümcül zərbə endirə bilərdi. Nəhayət, deyəsən, Qreçora ayrı heç bir çıxış yolu qalmadı, çünki o, dəhşət içərisində baxdı ki, dal-dala sürünməklə hətta hər hansı istiqamət götürmək iqtidarında da deyil; buna görə bir gözü atasında, mümkün qədər sürətlə, əslində, çox ağır-ağır dönməyə başladı. Görünür, ata bu nəcib niyyəti dərk etdi, nəinki dönməsinə mane oldu, hətta ağacın ucuyla uzaqdan onun hərəkətlərini yönləndirməyə başladı. Kaş kişinin bu dözülməz fısıltısı olmayaydı! Fısıltının ucbatından Qreçor başını lap itirmişdi; dönməyi başa çatdırıb istəyinə çatmaqdaydı ki, fısıltıya qulaq verdiyindən yanılıb bir az arxaya buruldu. Nəhayət, başını sağ-salamat halda açıq qapıya doğru tuşlaya bildi, amma bu vaxt məlum oldu ki, gövdəsi çox enlidir, qapıdan rahat keçməyəcək. Atanın isə belə vəziyyətdə ağılına da gəlmədi ki, qapının ikinci tayını açıb ona yol versin; onun yeganə bir fikri vardı – Qreçoru mümkün qədər tez içəri salsın. Ata heç bir əsaslı hazırlığa dözəcək halda deyildi; bu hazırlıq Qreçora lazım idi ki, dik vəziyyətdə alıb, bəlkə, bu halda qapıdan keçə bilsin. Heç bir əngəlfilan yoxmuş kimi, indi atası onu xüsusi hay-küylə içəri qovurdu; arxadan eşidilən səslər də təkcə ataya məxsus deyildi; məsələn, həqiqətən, çox ciddiləşmişdi, odur ki Qreçor da – nə olacaq olsun! – var gücüylə özünü qapıya dürtüdü. Bədəninin bir tərəfi köpmüş halda qapının ağızında eləcə sərələnib qaldı, bir böyrü əməlli-başlı yaralanıb ağ boyalı qapıda iyərənc ləkə saldı. Gövdəsi qapıya pərçimləndiyindən daha irəli-geri tərپənə bilmədi; bir böyründəki ayaqları əsə-əsə sallanır, o biri böyründəkilər isə altında qaldığından bərk ağrıyırdı. Və atasının daldan zərblə ilişdirədiyi, əslində, xilasedici rol oynayan təpiyindən sonra Qreçor büsbütün qan içində, nəhayət ki, öz otağına düşdü. Qapını çöl tərəfdən çəliklə itələyib örtülər və içəri çoxdan arzu edilən bir sakitlik çökdü.

II

Qreçor bayğınlığa bənzər ağır yuxudan bir də şər qarışan vaxt ayıldı. Əgər onu narahat etməsəydilər də, özü bir azdan oyanacaqdı, çünki dincini bəs deyincə almışdı, indi özünü yuxudan doymuş kimi hiss edirdi, bununla belə,

ona elə gəldi ki, dəhlizə açılan qapının ehmalca örtülməsi və kiminsə ürkək addımları onu yuxudan oyadıb. Küçədəki elektrik fənərlərinin işığı tavana, mebelin yuxarı hissəsinə düşmüşdü; onun sərilib qaldığı yer isə qaranlıq idi. Evdə nələrin baş verdiyini öyrənmək üçün o, qədrini indi-indi bilməyə başladığı qarmaqlarının köməyi ilə qapı tərəfə süründü. Çapılmış sol böyrü bərk göynəyir, hər iki tərəfindən sallanan qıçları isə əməlli-başlı axsayırdı. Səhər ağır yaraladığı qıçlarından biri – möcüzəyə bax ki, yalnız biri! – indi döşəmədə güclə sürünürdü. O yalnız qapıya çatanda bura niyə tələsdiyini başa düşdü: nəsə dadlı bir qoxu gəlirdi; şirin südlə dolu bir kasa qoyulmuş, içinə də ağ çörək doğranmışdı. Sevincdən, az qala, qəşş edəcəkdi, çünki yeməyi səhərkindən daha betər istəyirdi; başını acgözlüklə qabın içinə soxdu, amma tez də dilxorcasına geri çəkdi; sol böyrü zədəli olduğundan yemək arxasında oturmaq çətin iş idi, yalnız ağızını geniş açıb bütün gövdəsini işə salmaqla rahat yeyə bilərdi, lakin onun bərk xoşladığı və elə bacısının da, yəqin, bu səbəbdən gətirdiyi süd birdən-birə ona çox dadsız gəldi; kasadan ikrahla üz döndərüb gəriyə – otağın ortasına tərəf süründü.

Qonaq otağında işığın yandırıldığını o, qapının çatından gördü; adətən, bu vaxtlar ata axşam qəzetlərini anaya, hərdən də bacıya ucadan oxuyardı, ancaq indi heç bir səs-səmir gəlmirdi. Bacısının daim ona nəql etdiyi yaxud məktublarında yazdığı bu qiraət, deyəsən, son vaxtlar gündəlik məişətdən çıxmışdı. Evdə, heç şübhəsiz, adam vardı, intəhası hər tərəf başdan-başa sakitlik içində idi. Qreqor öz-özünə pıçıldadı: “Ailəmiz gör necə də sakit həyat sürür”. Gözünü qaranlığa dikib doğmaları üçün belə gözəl mənzil, firavan həyat bəxş etdiyinə görə daxilən şadlanıb qürrələndi. Bəs əgər indi bu rahatlığın, əmin-amanlığın dəhşətli sonu çatmışsa, onda necə? Belə bəd fikirlərə qapılmasın deyə, Qreqor əzələlərini övkələyib yumşaltmaq və otaq boyunca aşağı-yuxarı sürünmək qərarına gəldi.

Bütün bu uzun axşam ərzində yalnız bircə dəfə yan qapı bir balaca aralandı və dərhal da örtüldü. Sonra başqa bir qapı cırıldadı – görünür, hər kimdisə içəri girmək istəyir, amma ürək eləməirdi. Qreqor təəddüd keçirən bu adamı birtəhər saxlamaq, heç olmasa, onun kimliyini müəyyənleş-

dirmək üçün düz qonaq otağının qapısınıcan süründü, lakin qapı açılmadı və Qreqorun buna sərf etdiyi vaxt da hədəf getdi. Səhər qapı bağlı olarkən hamı onun yanına gəlmək istəyirdi, indi isə qapının birini o özü açmışdı, qalan qapılar da bütün gün ərzində, yəqin, açılmışdı, ancaq onun yanına gələn yox idi; elə açarlar da bayır tərəfdən qapının üstündə asılıb qalmışdı.

Qonaq otağının işığı gecədən xeyli ötmüş söndürüldü; heç demə, ata-anası və bacısı bu vaxtacan oyaqmış, çünki indi pəncəsi üstdə hərənin öz çarpayısına tərəf getməsi aydınca eşidildi. Daha səhərəcən yanına heç kəs gəlməyəcəkdi, deməli, həyatını yenidən qurmaq barədə maneəsiz fikirləşməsi üçün kifayət qədər vaxtı vardı. Di gəl üzüqoylu sərələndiyi hündür otaq canına vəlvələ saldı. Qorxunun səbəbi heç cür beyninə batmırdı – axı bu otaqda o düz beş il yaşamışdı. Qeyri-iradi geri dönüb pərt halda divanın altına süründü. Kürəyi bir az sıxılrsa da və başını dikəldə bilməsə də, burada özünü dedikcə rahat hiss etdi, bircə ona heyifsiləndi ki, gövdəsi çox enli olduğundan divanın altına tam yerləşmir.

Bütün gecəni orada keçirdi: gah aclığın tez-tez ürəküt-düyü mürgü, gah da sonsuz qayğı və tutqun ümidlər içəri-sində vurnuxa-vurnuxa axırda belə nəticəyə gəldi ki, özünü mümkün qədər dinc aparıb düşdüyü vəziyyətin ucbatından ailənin başına gətirdiyi müsibəti səbirlə, qanacaqla yüngülləşdirməlidir.

Obaşdan – demək olar, hələ gecəydi – bacınının tam geyinmiş halda dəhliz qapısını açıb ehmalca onun otağına nəzər saldığı vaxt qəbul etdiyi qərarın qətilyini sınaqdan çıxarmaq üçün əlinə əsl fürsət düşdü. Qız Qreqoru dərhal görmədi, lakin sonradan onu divanın altında görəndə – ilahi, axı o, haradasa olmalıydı, uçub gedə bilməzdi ki! – elə qorxdı ki, özünü ələ ala bilməyib tələsik qapını çırpıb çıxdı. Sonra tutduğu əməldən peşman kimi təzədən qapını açdı, ağır xəstənin, ya kənar adamın yanına gedirmiş kimi, pəncələri üstdə içəri daxil oldu. Qreqor başını lap qırağa gətirib divanın altından bacıya göz qoymağa başladı. Görəsən, ac ola-ola südə toxunmadığını qız duyacaqdımı və ona daha münasib başqa yemək gətirəcəkdimi? Əgər bacı özü duymasaydı, lap acından ölsə də, Qreqor onun diqqətini buna

cəlb etməzdi, halbuki az qalırdı, sıçrayıb divanın altından çıxsın, bacının ayaqlarına düşüb ondan yaxşı bir yemək istəsin. Bacı içəri girən kimi kasanın dolu olduğunu, hətta ətrafa süd çiləndiyini görüb heyrətləndi, kasanı götürüb – əlbət ki, əliylə yox, bir əski parçasıyla – apardı. Bunun əvəzində nə gətirəcəyi Qreqor üçün çox maraqlıydı, o hətta bu barədə cürbəcür fərziyyələr uydurmağa başladı. Amma ha fikirləşsə də, təbiətən qayğıkeş bacının neyləyə biləcəyini anlamağacan gedib çıxmadı. Bacı onun nə yemək istədiyini bilmək üçün bir yığın ərzağı gətirib köhnə bir qəzet parçasının üstünə düzdü. Burada soluxmuş göyərti, şam yeməyindən qalma bir-iki sümük, bir az kışmış və badam, Qreqorun iki gün əvvəl dilinə vurmadiğı bir tikə pendir, yağ yaxılmış bir dilim çörək, üstünə duz səpilmiş yaxmac vardı; böyrünə də hansısa kasada – yəqin, indən belə Qreqordan ötrü ayrılmış – su qoyulmuşdu. Qreqorun onun yanında heç nə yeməyəcəyini yəqin edən bacı otaqdan çıxıb getdi, hətta qardaşının xatircəmliyi üçün şərait də yaratdı – açarı arxadan burdu. Qreqor yeməyə tərəf süründü. İndi ayaqları bir-birindən daha iti sürətlə irəli dartınırdı. Deyəsən, yaraları da sağalmışdı, heç bir maneə hiss eləməirdi. Buna bir az təəccüb edərək xatırladı ki, aydan artıqdır, barmağını bıçaqla yüngülcə çərtilib və həmin yara onu srağagünəcən bərk incidirdi. “Doğrudanmı, həssaslığı itirmişəm?” – deyə ani olaraq beynindən keçirib sonra acgözlüklə pendirə girişdi. Yeməklərdən ən çox da elə pendir xoşuna gəldi. Aldığı ləzzətdən gözləri yaşarmış halda əlinə keçəni – göyərtini, pendiri, sousu – tələm-tələsik içəri ötürdü, təzə xörəyin tamından isə, əksinə, heç xoşlanmadı, hətta qoxusu da ona dözülməz gəldi və yemək istədiyi tikələri bir-bir çıxarıb kənara qoydu. O artıq çoxdan yeyib doymuşdu və yediyi yerdəcə tənbəlcəsinə sərələnib qalmışdı. Bu zaman yerinə qayıtmasının vaxtı çatdığına işarə olaraq bacı o üzdən açarı ağır-ağır hərlətdi. Artıq mürgüləməyə başlasa da, bu səsdən ürək tez divanın altına süründü. Lakin qızın otaqda olduğu qısa vaxt ərzində də divanın altında qalmaq asan məsələ deyildi – çox yediyindən gövdəsi xeyli girdələmişdi və bu danışqal yerdə nəfəs almaq ona əzab verirdi. O, tənənəfəs halda gözlərini bərəldib eləcə bacısına baxırdı, qız isə heç nədən şəklənib-çəkinmədən nəinki yeyilmiş xörəklərin

artığını, hətta əl dəyilməyən, toxunulmayan yeməkləri də daha heç nəyə yaramayacaq kimi süpürüb bir yerə yığdı, hamısını vedrəyə əndərib ağzını taxta parçasıyla örtüdü və vedrəni götürüb getdi. Qreqorun gözündən heç nə yayınmadı; bacısı dönüb getməyə macal tapmamış dərhal divanın altından çıxıb döşəməyə sərələndi və şişman qarnına tam sərbəstlik verdi.

Beləliklə, Qreqor gündə iki dəfə yeməklə təmin edilirdi: valideynlərin və qulluqçunun hələ yuxuda olduğu sübh obaşdan, bir dəfə də ümumi nahardan sonra. Bu vaxt valideynləri yenə də yatmış olurdular, qulluqçunu isə bacı hansısa buyruqla evdən çıxarırdı və bundan sonra Qreqora yemək gətirirdi. Əlbəttə, Qreqorun acından ölməsini bu evdə heç kəs istəmirdi, amma ona yemək verilməsi işinin təfərrüatını bilmək, yəqin ki, valideynlər üçün dözülməz olardı; görünür elə bacı da onları, heç olmasa, bu xırda dərd-qüssədən qorumağa çalışırdı – biçarələr, onsu da, yetərinəcə əzab içindəydilər.

Bu müsibətin baş verdiyi birinci səhər həkimlə çilingərin evdən hansı bəhanə ilə yola salındığından Qreqor xəbərsiz qaldı: özləri onu anlamadıqlarından Qreqorun da başqalarını anlaya biləcəyi fikri heç birinin, o cümlədən bacının da ağılına gəlmirdi. Bu səbəbdəndir ki, bacı otaqda olarkən Qreqor “ah-uf”dan və müqəddəslərə yalvarışdan özgə bir şey eşidə bilmirdi. Sonralar, bacı vəziyyətə nisbətən alışdığı vaxt – tam alışmaqdan heç söhbət gedə bilməzdi – Qreqorun qulağına hərdən nəvazişli sözlər də çatırdı; yemək axıracan yeyiləndə bacı: “Bu gün yeməyi bəyənilib, – deyirdi, əksinə olanda, yəni yemək yeyilməyəndə isə – bu hal get-gedə daha çox təkrarlanırdı – kədərli-kədərli söylənirdi ki, yenə hamısı tökülüb qalıb.

Baş verənlərdən birbaşa xəbər tutmasa da, qonşu otaqlarda gedən söhbətlərə xəlvəti qulaq asır, səs eşidən kimi dərhal həmin səmtə cumub bütün gövdəsiylə qapıya qısılırdı. Xüsusən, ilk günlər elə söhbət olmurdu ki, hərələnib-fırlanıb axırda gəlib onun məsələsinə çıxmasın; hər dəfə yemək vaxtı onlar hazırkı vəziyyətdə özlərini necə aparacaqları barədə məşvərət edirdilər; elə yeməkarası vaxtda da söhbət bundan gedirdi. Evdə həmişə ailə üzvlərindən ən azı ikisi qalırdı, görünür, tək qalmağa heç kəs ürək

eləmir, evi yiyəsiz qoyub getmək də olmazdı. Yeri gəlmişkən, hadisə barədə nə bilməsi tam bəlli olmayan qulluqçu elə birinci gün ananın qarşısında diz çöküb yalvarmışdı ki, bəs onu dərhal azad etsin; cəmisini on beşcə dəqiqə sonra ailə üzvləri ilə vidalaşanda isə qadın işdən çıxarılmasını özünə qarşı yüksək iltifat nişanəsi kimi qiymətləndirərək göz yaşları içində anaya öz dərin təşəkkürlərini bildirmiş və dönə-dönə and-aman eləmişdi ki, bu barədə heç kəsə bir kəlmə də danışmayacaq, halbuki bunu, xüsusi olaraq, ondan tələb edən-filan yox idi.

İndi evin biş-düşü bacı ilə ananın üzərinə düşürdü, amma bu çox da böyük zəhmət tələb etmirdi, çünki evdə, demək olar ki, yeyən yoxdu; bir-birini əbəs yerə dilə tutan valideynlərin səsini Qreğor tez-tez eşidirdi, cavab isə “sağ ol, mən toxam”, yaxud buna bənzər bir şey olurdu. Deyəsən, içkini də tərgitmişdilər; bacı pivə istəyib-istəmədiyini atadan tez-tez soruşurdu, deyirdi lazımdırsa, özü gedib alar, atanın susduğunu görəndə isə onun xatircəmliyi üçün əlavə edirdi ki, pivə dalınca dalandar qadını da göndərə bilər, ancaq onda ata qəti olaraq “yox!” cavabı verirdi və bununla da söhbət bitir, daha bu barədə danışmırdılar.

Ata elə bu hadisənin birinci günü ana və bacıya ailənin maddi vəziyyətini, gələcək planları izah etdi. O, tez-tez masa arxasından durub beş il qabaq iflasa uğramış firmasından qalan balaca ev mücrüsünü gətirib açır, gah hansısa qəbz, gah da qeyd dəftərçəsini çıxarırdı. Onun mürəkkəb mexanizmlili kilidi necə açdığını, axtardığı şeyi tapdıqdan sonra açarı necə hərlədiyini Qreğor çox aydın eşidirdi. Atanın izahatları Qreğorun dustaq vəziyyətinə düşdüyü vaxtdan bəri eşitdiyi qismən, ilk təsəlliverici yeniliklər idi. İndiyəcən elə bilirdi ki, həmin firmadan ataya heç nə qalmayıb, hər halda, atası bunun əksini təsdiqləməirdi, Qreğor da bu barədə soruşmurdu. O vaxt yeganə arzusu bundan ibarət idi ki, hamısını ümidsizliyə düşürən bu iflası mümkün qədər tez unudurmaq üçün əlindən gələni əsirgəməsin. Buna görə iş xüsusi ehtirasla girişmişdi, qısa müddətdə ticarət agentinə olmuşdu. Əlbət ki, kommivoyajörün qazancı başqa idi: iş əmsalı komissiyon şəklində nağd pula çevrilir, o da həmin pulu evə gətirib təəccübdən gözləri böyüyən bəxtəvər ailənin qarşısına qoyurdu. Onda yaxşı vaxtlar idi,

amma sonradan bir daha öz əvvəlki dəbdəbəsində təkrar olunmadı, halbuki Qreçor sonralar da ailəni dolandıracaq dərəcədə qazanıb onları təmin edə bilirdi. Artıq buna hamısı adət eləmişdi: ailə də, Qreçor özü də; qazancı ondan minnətdarlıqla qəbul edirdilər, o da bu pulu həvəslə verirdi, di gəl, xüsusi sevinc-filan yaranmırdı. Ona daha çox ürək qızdıran təkçə bacısıydı – Qreçordan fərqli olaraq, qız əsl musiqi dəlisiydi, yaxşı skripka çalırdı və Qreçorun ürəyində gələn ildən onu konservatoriyaya düzəltmək kimi gizli bir istək peyda olmuşdu. Bunun xeyli məsrəf aparacağını və həmin xərcin yerini nəsə başqa bir şeylə doldurmaq lazım gələcəyini bilsə də, o, öz arzusunun gerçəkləşdirmək niyyətindəydi. Şəhərdə ləngidiyi qısa müddətdə bacı-qardaş arasında konservatoriya söhbəti çox tez-tez xatırlanırdı; bütün bunlar xəm xəyal olmaqdan o yana keçməsə də, hətta bu məsum anmanın özü də valideynlərdə nəsə bir narazılıq doğururdu. Bununla belə, konservatoriya barədə Qreçor çox düşüncə-düşüncəmişdi və qəti qərara almışdı ki, Milad axşamı öz niyyətini təntənəli surətdə elan etsin.

Dikələrək qapıya söykənib söhbətlərə qulaq asdığı zaman beynində indi tamamilə faydasız olan bu cür fikirlər dolaşır. Bir də gördün yorulub dinləməkdən əl çəkirdi, başı qəfil sallanıb qapıya toxunurdu, amma tez də dikəlirdi, çünki onun yüngül bir şıqqıltısı da qapının o tayında dərhal eşidilir və hamını susmağa məcbur edirdi. Gözünü qapıya dikib diqqətlə marıqlayan ata, qısa sükutdan sonra: “Yenə orada nə oyun çıxarır?” – deyirdi. Söhbətin ardı isə yalnız bundan sonra astadan davam etdirilirdi.

Beləliklə, Qreçor tədricən (çünki ana hər şeyi ilk dəfədən başa düşmədiyi üçün ata öz izahatlarını təkrarlamalı olurdu) tam tərffüatı ilə öyrəndi ki, bütün bu müsibətlərə baxmayaraq, hər necə olsa, köhnə əyyamlardan ailə büdcəsində kiçik bir sərmayə saxlanılıbmış və faizinə toxunulmadığından bu illər ərzində hətta üstünə bir az artıb da. Bundan başqa, məlum oldu ki, Qreçorun hər ay evə gətirdiyi pul da – o, özünə vur-tut bir neçə qulden pul saxlayırdı – tam xərclənməyibmiş və onun qalığından da balaca bir sərmayə düzəlib. Qapı arxasında dayanıb belə gözlənilməz ehtiyat və qənaətə görə başını sevincək halda yellətdi; hərəgah o qənaət olunmuş bu pula atasının borclarının bir

hissəsini ödəyib qulluqdan imtina edəcəyi günü əməlli-başlı yaxınlaşdıra bilərdi, amma indi belə görünürdü ki, atanın həmin vəsaiti məhz bu cür sərf etməsi, şübhəsiz, daha yaxşı imiş.

Ailənin faiz hesabına yaşaması üçün bu pullar, hər halda, çox az idi; bir ilə, uzağı iki ilə çatardı və deməli, bu pul məsrəf üçün deyil, yalnız dar gün üçün saxlanılmışdı; gündəlik xərclər üçünsə mütləq qazanmaq gərəkdi. Ata sağlam da olsa, qocaydı; beş ildi, işləmirdi və özünə bir elə gümanı gəlmirdi; keşməkeşli, uğursuz həyatında ilk fasilə olan bu beş ildə xeyli ağırlaşmışdı. Bəlkə, astmaya tutulub tənqəfəslikdən olmazın əziyyət çəkən və bütün günü pəncərə önündəki taxtda tir kimi uzanıb qalan qoca anası pul qazanmalıydı? Yoxsa bacısı? Ancaq bacı da axı cəmi-cümlətanı on yeddiyaşlı bir uşaqdır; indiyəcən yaşadığı təzədə yaşamağa, yaraşlı geyinməyə, yuxudan gec durmağa, əylənməyə, ilk növbədə də, skripka çalmağa onun daha çox haqqı vardı. Qazanc zərurətindən söhbət gedərkən Qreqor həmişə qapını buraxıb özünü yaxınlıqdakı dəri üzli soyuq divana atırdı, çünki dərddən və xəcalətdən hərərəti artırırdı.

334

Uzun gecələrin çoxunu o, bir an belə yuxuya getmədən elə oradaca uzanıb qalır, saatlarla özünü divanın dərisinə sürtürdü, yaxud çəkdiyi zəhmətə heyfilsilənmədən ağır kreslonu pəncərənin yanına sürüyürdü, oyuq yerinə dırmaşılıb kresloya dayaqlanırdı və məhəccərə qısılaaraq oradan çölə boylanırdı ki, bu da ona azadlıq duyğusu barədə yalnız acılı-şirinli xatirələr aşılırdı. Əslində, müəyyən uzaqlıqdakı şeyləri getdikcə daha pis görürdü; əvvəllər zəhləsi gedən üzbəüzdəki xəstəxana binası yenə gözləri önündə olsa da, Qreqor, ümumumiyyətlə, daha onu seçə bilmirdi və əgər şəhərin bu sakit Şarlottenştrass küçəsində yaşadığını, həqiqətən, dürrüst bilməsəydi, öz evinin pəncərəsindən səhraya baxdığını düşünərdi; elə bir səhra ki, orada bozuntul rəngli yerlə göy bir-birinə qarışılıb seçilməz olmuşdu. Diqqətli bacıya otağın ortasında dayanmış kreslonun pəncərə önünə çəkildiyini cəmiisi ikicə dəfə görmək kifayət elədi ki, bundan sonra içəridə yır-yığış edərkən onu hər dəfə məhəccərə yaxın yerə gətirsin; o gündən bacı hətta pəncərənin içəri qatını da taybatay açıq qoyurdu.

Əgər Qreqor bacısıyla danışı və çəkdiyi zəhmətə görə ona təşəkkür edə bilsəydi, qızın əziyyətini qəbul etmək də asanlaşardı, amma bunu edə bilmədiyinə görə əzab çəkirdi. Düzdür, qız yaranmış vəziyyətin doğurduğu əzab-əziyyəti yüngülləşdirmək üçün əlindən gələni edir, gördüyü işlər də getdikcə daha yaxşı alınır, ancaq vaxt ötdükcə Qreqor da hər şeyi daha aydın başa düşürdü. Bacının təkcə elə gəlişi Qreqor üçün dəhşət idi; qız otağa qəti olaraq heç kəsi buraxmasa da, içəri girəndə arxasınca qapını bağlamağa vaxt sərf etmir, boğulacaqmış kimi pəncərəni taybatay açıb ən soyuq havada belə, dərindən nəfəs ala-ala onun qabağında dururdu. Bu cür haray-həşirlə, tələskən hərəkətlərlə o, gündə iki dəfə Qreqorun ürəyini yerindən qoparırdı; halbuki divanın altında hiddətindən titrəyən Qreqor yaxşı dərk edirdi ki, bacısı pəncərənin bağlı olduğu vaxt onunla bir otaqda qalsaydı, canını bütün bu qorxulardan xilas etmiş olardı.

Bir dəfə bacı – Qreqorda çevrilmə baş verən gündən artıq bir ayacan vaxt keçirdi və bu hesabla qız gərək onun görkəminə heyrətlənməyəydi, – otağa həmişəkindən tez gəldi və Qreqoru pəncərədən harasa baxan vəziyyətdə gördü; hərəkətsiz durmuş Qreqorun çox əcaib görkəmi vardı. Əgər qız, ümumiyyətlə otağa girməyib elə qapıdanca qayıtsaydı, Qreqora bu heç də təəccüblü görünməzdi, belə ki, məhəccərin önündə durduğu halda Qreqor icazə verməzdi ki, bacısı pəncərələri açsın; amma qız nəinki içəri girmədi, hətta geri sıçrayıb qapını da arxadan qıfılladı; kənardan baxan elə zənn edərdi ki, guya, Qreqor qızı güdürmüş və tutub dişləmək istəyirmiş. O, əlbəttə ki, dərhal sürünüb divanın altında gizləndi, ancaq bacısı bir də günortaüstü qayıtdı, özü də ona xas olmayan nəşə narahat bir sifətdə. Qreqor bundan belə qandı ki, bacı hələ də onun görkəminə alışmayıb və deyəsən, heç vaxt da alışmayacaq; o hətta Qreqorun divanın altından çıxan gövdəsinin kiçik bir hissəsini görəndə də qaçmamaq üçün min bir əziyyətə qatlaşırdı. Qızı bu zillətdən xilas etmək üçün Qreqor bir dəfə belində mələfə gətirdi – bu işə dörd saat vaxt sərf etdi – və mələfəni divanın üstünə elə sərdi ki, bütünlükdə üstünü örtə bilsin, hətta qız lap əylsə belə, onu görə bilməsin. Qreqorun qənaətinə görə, əgər bacı mələfəyə ehtiyac görməsəydi, onu asanlıqla yığışdırıb ata bilərdi,

çünkü Qreqorun ona kefindən bürünmədiyi kifayət qədər aydın idi; ancaq bacı nəinki mələfəyə toxunmadı, hətta Qreqora elə göründü ki, bu yeniliyin necə qarşılandığını bilmək üçün mələfənin qırağını bir balaca qaldırıb baxanda bacının minnətdarlıq dolu baxışlarıyla da qarşılaşdı.

İlk iki həftə ərzində valideynləri özlərini heç cür məcbur edə bilmədilər ki, ona baş çəksinlər və qabaqlar yelbeyin saydıqları, ara-sıra üstünə çəmkirdikləri qızın hazırda gördüyü işi indi onların necə təriflədiyini Qreqor tez-tez eşidirdi; içəridə yır-yığış edildiyi müddətdə ata da, ana da çox vaxt qarşı ağızında intizarla durub gözləyir, bacı çıxan kimi otağın hansı vəziyyətdə olması, Qreqorun yeyib-yeməməsi, özünü nə təhər aparması, yaxşılığa doğru dəyişib-dəyişməməsi barədə müfəssəl nəql etməyə qızı, az qala, məcbur edirdilər. Qreqoru görmək arzusu anada nisbətən daha tez oyandı, amma ilk vaxtlar ata ilə bacı Qreqorun diqqətlə dinlədiyi və bütünlüklə bəyəndiyi ağılabatan dəlillər hesabına bu istəyi əngəlləyə bilsələr də, sonradan ananı artıq güclə saxlamaq lazım gəlirdi. “Məni bədbəxt balamın yanına buraxın! Bəyəm anlamırsınız ki, mən onu mütləq görməliyəm?!” – deyər çığıranda Qreqor düşündü ki, günəşini da olmasa, həftədə bir dəfə anası onun yanına gəlsəydi, bu, həqiqətən, pis olmazdı; axı ana hər şeyi bacıdan daha yaxşı başa düşürdü; bacı isə bütün mətanətinə rəğmən, hər necə olsa, uşaq idi və bəlkə, elə bu ağır yükü də məhz bir uşaq şiltaqlığı ilə öz üzərinə götürmüşdü.

Anasını görmək arzusu tezliklə yerinə yetdi. O, valideynlərin qeydinə qalıb daha gündüzlər pəncərə önündə görünmədi; bir neçə kvadratmetrlik döşəməni sürünməksə elə də asan başa gəlmirdi. Hərəkətsiz uzanıb qalmaq hətta gecələr də işgəncəyə çevrilmişdi; tezliklə yeməklər də ləzzətini itirib büsbütün dadsızlaşdı və o əylənmək üçün divarlarda, tavanda sürünməyi özünə adət elədi. Xüsusən də tavandan asılıb sallanmağı xoşlayırdı – bu, döşəmədə uzanmaq deyildi; burada daha rahat nəfəs alır, hərdən yüngülcə yellənirdi də; yuxarıda olduğu həmin xoş və dalğın vaxtlarda özü də təəccüb edirdi ki, ara-sıra tavandan üzülür və gup-pultuyla döşəməyə düşürdü. Amma o, indi bədəninə əvvəlki qaydada deyil, tamamilə başqa cür idarə edirdi və hansı yüksəklikdən düşürsə düşsün, bədəninə xətər dəymirdi.

Qreqorun özü üçün yeni əyləncə tapdığını bacı dərhal sezdi – onun süründüyü yerlərdə mütləq yapışqanlı iz qalırdı – və dərhal da qərara gəldi ki, bundan ötrü ona daha çox yer ayırsın, Qreqorun sürünməsinə mane olan mebeli, ilk növbədə, sandığı və yazı masasını otaqdan çıxarsın. Amma bu tək adamın bacaracağı bir iş deyildi; atasını köməyə çağırmağa ürək eləmədi, qulluqçudan nəsə ummaq da faydasızdı – köhnə qulluqçudan sonra onun yerinə gələn on altı yaşlı qızcığaz işdən boyun qaçırtmasa da, mətbəxin qapısını bağlı saxlamağa, onu yalnız xüsusi çağırışla açmağa icazə istəmişdi, ona görə ata evdə olmadığı vaxt ananı bura gətirməkdən başqa, çarə yox idi. Ana Qreqorun yanına ürəyi həyəcan və sevincdən atlana-atlana yollandı, amma qapıya çatanda sustalıb qaldı – bacı, əlbəttə ki, əvvəl otağın qaydada olub-olmadığını yoxlayıb ananı yalnız bundan sonra içəri buraxdı. Qreqor mələfəni olmazın bir tələskənliklə xışmalayıb əzişdirdi və onu bir az da qırağa çəkdi; kənardan elə görünürdü ki, guya, mələfə divanın üstünə, həqiqətən də, təsadüfən atılıb. Bu dəfə mələfənin altından başını çıxarıb oğrunca baxmadı; anasını görmək imkanından budəfəlik imtina etsə də, onun, nəhayət ki, gəlib çıxmasına ürəkdən sevindi.

– Gəl, o görsənmir, – deyə bacı ananın əlindən yapışdı onu içəri apardı.

Qreqor bu zəif və çəlimsiz qadınların köhnə, ağır sandığı yerindən tərpətməyə necə cidd-cəhdlə çalışdıqlarını eşidirdi; qız onun gücə düşəcəyindən ehtiyatlanan ananın məsləhətlərini bir ucdan qulaqardına vurub işin ən ağırından yapışırdı. İş isə çox uzun çəkdi; on beş dəqiqəyəcən əlləşdikdən sonra ana bildirdi ki, yaxşısı budur, qoy sandıq elə öz əvvəlki yerində dursun, çünki o, əvvəla, çox ağırdır və ata gəlib çıxmayınca onlar ikilikdə bu işin öhdəsindən gələ bilməzlər; həm də sandıq otağın ortasında qalsa, onda Qreqorun yolu kəsilmiş olacaq; digər tərəfdən, hələ bilmək olmazdı ki, mebelin çıxarılması Qreqora xoş gələcəkdi, ya yox. Ananın fikrincə, xoş gəlməyəcəkdi, çünki əgər bu quru divarlar onun ürəyini sıxırsa, necə ola bilərdi ki, Qreqoru dilxor etməsin; axı hər necə olsa, Qreqor bu mebelə alışıb; mebelsiz boş otaqda isə özünü büsbütün atılmış və unudulmuş sana bilərdi.

Ana xeyli astadan, az qala, pıçılıyla danışırdı, sanki, heç vəchlə, qətiyyəni istəmirdi ki, yerini bilmədiyi Qreqor onun səsinə eşitsin; oğlunun söz anlamadığına isə ananın heç bir şübhəsi yox idi. Axırda fikrini bu cür tamamladı:

– Bəyəm biz mebeli yığışdırmaqla vəziyyətin yaxşılaşacağına olan ümidimizi itirdiyimizi, onu qəddarcasına öz ixtiyarına buraxdığımızı, ondan əlimizi üzdüyümüzü göstərmirikmi? Mən biləni, çalışmaq lazımdır ki, otaq elə olduğu kimi qalsın, Qreqor öz əvvəlki halına qayıdarkən içəridə heç bir dəyişiklik görməsin, olub-keçəni də tez unutsun.

Bu sözləri eşidən Qreqor düşündü ki, görünür, yeknəsəq həyat tərzini keçirdiyi ailə daxilində adamlarla bilavasitə ünsiyyəti olmadığından bu iki ayda ağılı xeyli dumanlanıb, çünki içində bu qəfil peyda olan boş otağa qapılıb qalma ehtiyacının nə səbəbdən əmələ gəlməsinə başqa izah tapa bilmirdi. Yəni o, doğrudanmı, dədə-babadan qalma əsgin mebellərlə bəzədilmiş öz isti və rahat otağını mağaraya döndərmək istəyirdi? Boş otaqda heç bir əngəl olmadan dörd bir yana sürünmək imkanı qazansa da, axı bunun müqabilində o, öz insani keçmişini büsbütün unutmalı olacaqdı. Əslində, elə indi də bu vəziyyətə yaxın idi, yalnız anasının çoxdan eşitmədiyi səsi, sanki onu tərpətib oyatdı. Yox, otaqdan heç nəyi çıxartmaq lazım deyildi, hər şey öz yerində qalmalıdır; onun hazırkı vəziyyəti üçün zəruri olan mebelin xoş təsirinə də ehtiyac vardı; lap əgər obaş-bubaşa mənasızcasına sürünməsinə mane olurdusa da, yenə bu mebel onun zərərinə yox, xeyrinəydi.

Lakin, əfsuslar olsun ki, Qreqora aid məsələlər müzakirə edilərkən bir mütəxəssis kimi valideynlərin ziddinə çıxış etməyə alışmış bacı – bu da əsassız deyildi – ayrı fikirdə idi və indi də ananın məsləhətini əldə bəhanə edib, keçinilməsi onsuz mümkün olmayan divandan başqa, qalan bütün mebelin çıxarılmasını israr etdi. Əlbəttə, bu tələb bacının tək uşağın inadından, yaxud onun son vaxtlar belə qəfildən və çətinliklər bahasına əldə etdiyi özünəinamdan doğmamışdı; yox, qız, həqiqətən, görürdü ki, hərəkət üçün Qreqora daha çox yer lazımdır, mebelədən isə Qreqor, onsuz da istifadə etmirdi. Lakin, bəlkə də, bacıda yaşadığı qızlara xas bir xəyal çılğınlığı yaranmışdı; elə bir xəyal ki meydana çıxmağa, özünü göstərməyə həmişə bir fürsət gəzir və indi

də Qreçora bu vaxtacan olduğundan daha artıq xidmət göstərmək üçün gerçək durumu daha qorxunc, daha vahiməli etməyə qızı, sadəcə olaraq, sövq edirdi; çətin ki, təkçə Qreçordan və quru divarlardan ibarət olacaq mənzilin kəndərindən içəri adlamağa Qretadan başqa bir kimsə cəsərət edəydi.

Elə bu səbəbdən bacı ananın sözünü qəribçiliyə saldı; bu otağa girəndən nəşə tərəddüd və həyəcan keçirən ana da tezliklə ağzını yummalı oldu və sandığı çölə dartan qıza imkanı daxilində kömək etməyə girişdi. Bəd ayaqda Qreçor sandıqsız, bəlkə də, keçinə bilərdi, amma yazı masası hökmən qalmalıydı. Odur ki ana ilə bacı ləhləyə-ləhləyə sürüdükləri sandıqla birgə otağı tərək edən kimi, o, çox ehməllicə və bu işə mümkün qədər nəzakətlə müdaxilə etmək niyyəti ilə başını divanın altından çıxartdı. Di gəl tərslikdən otağa birinci ana qayıtdı; qonşu otaqda tək qalan Qreta hər iki əliylə sandıqdan bərək-bərək yapışıb ha əlləşsə də, onu yerindən tərpedə bilmirdi. Ana isə Qreçorun görkəminə alışmamışdı, onu görəndə hətta diksinib xəstələne bilərdi; bunu dərk edən Qreçor təlaş içində divanın o biri başında gizləndi və bu vaxt ön tərəfdən sallanan mələfə yüngülcə tərpendi. Amma ananın diqqətini cəlb etmək üçün elə bu da tam yetərli idi. Qadın ayaq saxladı, bir az gözləyib sonra Qretanın yanına qayıtdı.

Qreçor özünü zorla inandırmağa çalışırdı ki, bəs məxsusi bir hadisə-filan baş vermir, sadəcə, otaqda hansısa mebelin yerini dəyişirlər, di gəl, pıçapıçla danışan qadınların var-gəli, döşəmə uzununu sürünən əşyaların cırlıtısı – bütün bunlar hər şeyə hakim kəsilən, hər şeyi çaynağına keçirən sonsuz mərəkə kimi görünürdü və o da başını sinəsinə, ayaqlarını gövdəsinə qısıb, gövdəsinə də döşəməyə bərək-bərək sıxmış halda öz ələmində etiraf etməyə məcbur oldu ki, bəs bu həngəməyə çox dözə bilməz. Onlar onun otağını boşaldır, ona doğma olan bütün şeyləri ələindən alırdılar; ələtləri yığılan, o cümlədən içində naxış kəsən mişarını saxladığı sandığı çoxdan aparmışdılar, indi də artıq parketdə iz salmış yazı masasını eşiyə dattırdılar. Bu masanın arxasında o həm ticarət məktəbində, həm real məktəbdə, hətta hələ vaxtilə xalq məktəbində oxuyarkən dərslərini hazırlamışdı – yox, qadınların nəcib niyyətləri üzərində baş

sındırmaq vaxtı deyildi; o, az qala, onların mövcudluqlarını da unutmuşdu, çünki bərk yorulduqlarından qadınlar indi artıq tamamilə səssiz-səmirsiz işləyir, heç cıncıqları da çıxmırdı – yalnız ağırlaşmış ayaqlarının səsi eşidilirdi.

Odur ki Qreqor sıçrayıb divanın altından çıxdı, – bu vaxt qadınlar qonşu otaqda idilər; yazı masasına söykənib nəfəslərini dəriridilər, – içəridəki əşyalardan, ilk növbədə hansını qorumaq lazım olduğunu heç özü də dürüst bilmədiyindən gah bu, gah da o tərəfə sürünə-sürünə istiqamətini düz dörd dəfə dəyişdi, çılpaq divarda indi diqqəti daha tez cəlb edən xəz şlyapalı, xəz yaxalıklı qadın portretini görüb tez-tələsik ora dırmaşdı; üzərinə sarıldığı şüşədən qarnına xoş sərinlik dəydi. Ən azından güman edirdi ki, gövdəsiylə üstünü örtüyü və tamamilə görünməz etdiyi portreti heç kəs onun əlindən almaz. Başını qonaq otağının qapısına tərəf çevirdi ki, qadınlar geri qayıdarkən onları görə bilsin.

340

Qadınların dincəlməsi çox çəkmədi, tez qayıtdılar; Qreta bir əliylə anasını qucaqlayıb onu, az qala, qolu üstündə gətirirdi.

– İndi nəyi aparaq? – deyə qız künc-bucağa göz gəzdirdi və elə bu vaxt nəzərləri divardan asılan Qreqorun baxışlarıyla toqquşdu. Görünür, ananın yaxında olması səbəbindən soyuqqanlı davranan Qreta onun geri qanrılmasına mane olmaq üçün tez irəli əyildi və uçuna-uçuna elə ağılına gələni dilinə gətirdi:

– Bəlkə, bir dəqiqəliyə qonaq otağına qayıdaq? – dedi. Qretanın niyyəti Qreqora aydın idi – qız ananı təhlükəsiz bir yerə aparmaq, sonra da Qreqoru divardan qovub düşürmək istəyirdi. Eybi yox, qoy sınaqdan keçirsin! Qreqor, onsuz da, çıxıb oturmuşdu şəklin üstündə və onu verən deyildi; portreti verincə, o cumub Qretanın sifətindən yapışardı.

Ancaq ananı təşvişə salan da elə Qretanın sözləri oldu; o, bir az qırağa çəkildi, ala-bəzək divar kağızının üzərində yepyekə qonur ləkəni görəndə hələ bunun Qreqor olduğu ağılına tamam-kamal batmamış qulaqbatırıcı bir civiltiyə: “Aman, ya rəbbim!” – deyə çığırdı; taqətsiz qolları yana açılmış halda divanın üstünə yığılıb elə düşdüyü yerdəcə donub qaldı.

– Ey, Qreqor! – deyə bacı yumruğunu havaya qaldırdı və gözlərini bərəldərək qışqırdı.

Bu, başına iş gələndən bəri ona bilavasitə xitabən deyilən ilk söz idi. Ananı özünə gətirmək üçün bacı dərman dalınca yan otağa yüyürəndə Qreqor da anaya kömək etmək istədi, – portreti xilas etmək üçün hələ vaxt vardı, – intəhası, şüşəyə yaman bərk yapışmışdı və ondan güclə qopa bildi; qopan kimi də dərhal yan otağa tələsdi – sanki, qabaqlar olduğu kimi, indi də bacıya nəsə bir məsləhət verə bilirdi, ancaq qızın arxasında boş-bekar durmaqdan özgə bir işə yaramadı; bacı isə müxtəlif cür dərman şüşələri götürüb geri qanrılında bərk qorxdı; şüşənin biri əlindən yerə düşüb sındı və şüşə qırığı Qreqorun sifətini əməlli-başlı yaraladı, üstünə də yandırıcı dərman damcıları çiləndi; Qreta isə ovuqları tutan qədər dərman şüşəsi götürüb ananın yanına şığıdı, çıxanda da ayağıyla qapını daldan çıxıb örtüdü. İndi Qreqor üçün anaya tərəf gedən yol kəsilmişdi, halbuki dirigözlü ölümün çaynağına ana elə məhz onun ucbatından keçmişdi; əgər o, bacını otaqdan qovmaq istəməirdisə, onda gərək qapını açmayaydı, bacı da gərək huşunu itirmiş ananın yanında olaydı; gözləməkdən savayı, daha indi onun ayrı heç bir çarəsi qalmamışdı və o da təlaş içərisində peşmancasına, dilxorcasına sürünə-sürünə hər yeri – mebelləri, divarları, tavanı bircə-bircə dolaşib axırda bütün ev başına fırlananda tam ümitsiz halda iri masanın tən ortasına düşdü.

Bir neçə saniyə ötüb keçdi. Qreqor taqətsiz halda masanın üstündə sərilib qalmışdı; ətrafda tam sakitlik idi – bu, yəqin ki, yaxşı əlamətdir. Birdən qapının zəngi çalındı. Qulluqçu mətbəxə qapılıb qaldığından qapını Qreta açmalı oldu. Gələn ata idi.

– Nə olub? – kişinin ilk sözü bu oldu; görünür, Qretanın görkəmi ona hər şeyi anlatmışdı.

– Anamın ürəyi getmişdi, indi babatdı, – deyə cavab verən Qretanın səsi boğuc çıxıdı; çox güman ki, üzünü atasının sinəsinə sıxıb danışırdı. – Qreqor yuvasından çıxıb.

– Mən bunu gözləyirdim, axı həmişə deyirdim, amma siz arvadlar heç kəsə qulaq asmırsınız.

Qretanın beş-üç kəlməlik məlumatını atanın yanlış anladığını Qreqor dərhal kəsdirdi – qızın sözlərindən belə

çıxmışdı ki, guya, Qreqor zor işlədib. Buna görə o, indi atanı hər necəsə birtəhər yumşaltmağa cəhd etməliydi, çünki işin, həqiqətən, nə yerdə olduğunu ataya izah etmək üçün Qreqorun nə vaxtı vardı, nə də imkanı. Odur ki tez cumub öz otağının qapısına qısıldı ki, atası onun qeyd-şərtsiz öz yerinə qayıtmağa hazır dayandığını elə içəri girən kimi görsün, həm də baxsın ki, heç onu geri qaytarmağa da lüzum yoxdur, sadəcə, qapını aralamaq yetər ki, Qreqor bir göz qırpımında içəri keçib yoxa çıxsın.

Lakin ata belə incəlikləri görmək ovqatında deyildi.

342

O, içəri girən kimi “ba” elədi; söz ağzından elə bir ahənglə çıxdı ki, sanki, eyni vaxtda həm acıqlı, həm şad idi. Qreqor başını qapıdan aralayıb atasına doğru uzatdı. Atasını o, heç zaman indi gördüyü kimi təsəvvür etməmişdi; doğrudur, son vaxtlar otağın hər bir tərəfində sürünməyə başlamış Qreqor evdə baş verənlərə qabaqkı diqqəti yetirmirdi, ona görə də hər hansı dəyişikliyə təəccüblənmək üçün əsası yox idi. Ancaq bütün bu şeylərə baxmayaraq, hər nə olsa da, lap hər necə də olsa – yəni o, doğrudanmı qarşısında atasını görürdü? Yəni, doğrudanmı, bu adam, bir qayda olaraq, Qreqor işgüzar səfərlərə çıxarkən həmişə yorğun-üzgün halda öz yatağına uzanıb bərk-bərk yorğana bürünən; kreslodan qalxmağa iqtidarı çatmadığından səfərdən qayıdan oğlunu gecə xalasında qarşılayıb sevincini əlinin yüngül tərpanişiylə bildirən; birgə gəzintiye çıxdıqları tək-tük hallarda – bazar günləri, yaxud bayramlarda – əlində əsa, yaxası kip düymələnmiş köhnə paltoda Qreqorla ananın arasında yavaş addımlarla yeriyən, – kişiye görə elə onlar özləri də asta yeriyirdilər – bir söz demək istəyəndə öz müşaiyətçilərini başına cəmləmək üçün, hökmən, ayaq saxlayan həmin adamdır?! İndi o, çox əzəmətliydi: əynində bank ayaqçılarının geydiyi qızıl düyməli göy mundir; dik yaxalığın üstdə əprimiş yağlı-piyli buxaq; qalın qaşların altından iti nəzərlərlə baxan zil qara gözlər; səliqə ilə yana daranan yağlanmış ağ saçlar. Bəli, o, üstündə hansısa bankın qızılı monoqramı olan furajkasını bütün otaq boyunca fırladıb divanın üstünə vızıldatdı, əllərini şalvarın cibinə şəstlə soxduğundan uzun mundirin ətəkləri dala dartıldı, hiddətindən qaralıb tanınmaz hala düşmüş bir sifətlə Qreqorun üstünə yeridi. Görünür, nə edəcəyini heç özü də

bilmirdi; amma ayağını çox hündürə qaldırmışdı və kişinin çəkməltısının bunca iriliyi Qreqoru əməlli-başlı heyrətə salmışdı. İntəhası, Qreqor da ləngimədi, çünki yeni həyatın elə ilk günündən bilirdi ki, onunla son dərəcə sərt davranmağı ata yolun ən düzgünü sayır; odur ki irəli-geri qaçıb ata dayananda dayanır, ata tərənən kimi özünü qabağa atırdı. Boş-boşuna otaqda bir-iki dövrə vurdular, amma ləng tərəndiklərindən bu əsla təqibə, qaçdı-tutduya oxşamırdı. Qreqor hələ ki yalnız döşəmədə sürünürdü, qorxurdu, divara, yaxud tavana dırmaşmaq ataya hörmətsizlik kimi çıxsın. Amma onu da hiss edirdi ki, bu cür qaçısa çox tab gətirə bilməz; ata bir addım atanda Qreqora yüz cürə hərəkətlər etmək lazım gəlirdi; tənəffüsəlik getdikcə şiddətlənirdi, ciyərlərə isə əvvəllər olduğu kimi tam arxayın olmaq olmazdı. Nəhayət, budur, Qreqor ayaqlarını güclə sürüyüb, bəbəklərini zorla qaldıraraq aradan çıxmaq üçün var qüvvəsini toplamağa çalışdığı vaxt, – o, tam ümitsizlik içində ayrı heç bir xilas yolu barədə düşünmürdü; künc-bucağına əcaib naxışlı girintili-çixıntılı mebellər düzülən divarlardan yararlanmağı isə büsbütün unutmuşdu, – birdən yuxarıdan atılan nəşə bir şey düz böyrünə düşdü və dığırlandı getdi. Bu, alma idi; birincinin ardınca dərhal ikinci də gəldi. Qreqor dəhşət içində duruxub qalmışdı, artıq qaçmaq mənasız idi, çünki atası onu alma atəşinə hədəf etmək qərarı vermişdi; bufetin üstündəki meyvəqabından almaları götürüb cibinə doldurmuşdu və indi bir-bir çıxarıb, necə gəldi, ona tərəf atırdı. Balaca, qırmızı almalar maqnitlənmiş kimi, bir-birinə dəyə-dəyə uzun döşəmə boyunca dığırlandı gedirdilər. Almanın biri belinə yüngülcə toxunsa da, xətər yetirmədi; dərhal atılan o biri alma isə kürəyində ilişib qaldı. Sürünüb uzaqlaşmaq istədi, sanki, yerini dəyişməklə bu qəfil ürcah olduğu dözülməz ağrıdan xilas olacaqdı; ancaq özünü döşəməyə mıxlanmış kimi hiss etdi və huşsuz halda yerə sərələniş qaldı. Yalnız onu görüb-əşitməyə macal tapdı ki, otağının qapısı taybatay açıldı, bircə alt köynəyində olan anası arxadan nəşə çıxıran bacını qabaqlayaraq bayıra şığıdı, – görünür, qəşş edəndə rahat nəfəs alması üçün qız onu soyundurubmuş; indi ataya tərəf qaçarkən yubkaları bir-bir suruşub əynindən düşürdü və ayaqları tumanına dolaşa-dolaşa özünü yetirib kişinin

ağuşuna atıldı, ona bərk-bərk sarmaşaraq peysərindən yapışdı, yalvardı ki, Qreçora dəyməsin, onu vurub öldürməsin. Qreçor isə bu zaman artıq heç nə görmürdü.

III

Qreçora aydan da artıq əziyyət verən həmin o ağır yara (almanı çıxartmağa heç kəs ürək eləmirdi; o da əyani nişanə kimi onun kürəyində ilişib qalmışdı), deyəsən, hətta ataya da xatırlatdı ki, indiki acınacaqlı və iyrenc görkəminə baxmarayaq, Qreçor, hər necə olsa, bu ailənin üzvüdür və onunla düşmən kimi rəftar etmək olmaz; ən azı ailə şərəfi naminə ikrah hissini boğub dözmək, yalnız dözmək lazımdır.

344

Qreçor yaranın ucbatından əvvəlki çevikliyi həmişəlik itirsə və şikəst qocalar kimi indi otağın bu başından o başına getmək – divarlara dırmaşmaqdan ya tavanda sürünməkdən heç söhbət də gedə bilməzdi – ona uzun, çox uzun dəqiqələr bahasına başa gəlsə də, əvəzində, vəziyyətinin bu cür pisləşməsi müqabilində, onun fikrincə, əməlli-başlı mükafatlandırılmışdı: axşamlar yan otağın qapısı daim açıq qalırdı, o da qapının açılmasına düz iki saat qalandan durub gözləyirdi, öz otağının qonaq otağından görünməyən qaranlıq bir yerinə uzanıb gur işıqlı masa arxasında əyləşən doğmalarını seyr edir, əvvəlki vaxtlardan fərqli olaraq, necə deyərlər, ümumi razılıq əsasında onların söhbətinə qulaq asa bilirdi. Əlbəttə, bu, Qreçorun qabaqlar yorğun-arğın halda danışqal mehmanxana otaqlarının nirdaş yatağına uzanıb haqqında düşündüyü qızğın söhbətlərdən deyildi. Evdə çox vaxt əsl sakitlik hökm sürürdü. Şam yeməyindən az sonra ata öz kreslosunda yuxuya gedir, o birilər də çalışırdı, bu sükutu pozmasın; ikiqat bükülüb işığa doğru əylən ana hazır geyim mağazası üçün alt paltar tikirdi, mağazaya satıcı vəzifəsinə düzələn bacı isə nə vaxtsa daha yaxşı iş tapacağı ümidiylə axşamlar stenoqrafiya və fransız dili öyrənməklə məşğul olurdu. Yuxulamasından xəbər tutmayan ata hərdən gözünü açıb anaya: “Sən bu gün yenə nə çox tikirsən”, – deyib dərhal da təzədən yuxuya gedir, ana ilə bacı da bir-birinə baxıb yorğun-yorğun gülümsəyirdilər.

Ata höcətliyinə salıb iş formasını evdə də əynindən çıxartmırdı; xalat asqıdan boşuna asılıb qalsa da, o, iş paltarında oturub mürgü döyür, qulluğa tam hazır vəziyyətdə, sanki, hər an öz rəisinin çağırışını gözləyirdi. Bu səbəbdən, onsuz da, nimdaş forma, ana və bacının səyinə baxmayaraq, şux görkəmini tamam itirmişdi. Üstündəki ləkələrdən rəngi seçilməyən, yalnız düymələri daim parıldayan və qocanın narahat da olsa, sakit yatdığı bu paltara Qreçor bəzən bütün axşam ərzində tamaşa edirdi.

Saat onu vuranda ana kişini ehmalca yuxudan oyatmağa və yataqda uzanması üçün dilə tutmağa çalışırdı, çünki ata səhər saat altıda işə gedirdi; rahat yuxuya ehtiyacı vardı, bu yuxu isə kreslodə mümkün deyildi. İş başlayan gündən tutulmuş olduğu höcətlik mərazi ucbatından o, adətən, mürgü döyə-döyə oturduğu masanın arxasından heç vaxt özxoşuna qalxmır, onu yalnız çətinliklə yola gətirib yatağa aparandan sonra təzədən yuxuya gedirdi. Ana ilə bacı nə qədər çənə döysələr də, azından on beş dəqiqə ərzində o, gözlərini açmadan elə oturduğu yerdəcə ağır-ağır başını bulayırdı; qolundan yapışıb yavaşca darta-darta qulağına şirin sözlər pıçıldayan anaya kömək etmək üçün bacı da öz işindən ayrılmalı olur, amma bu da kreslodə yerini rahatlayan qocaya təsir etmirdi. Yalnız qadınlar qoltuğuna girib onu ayağa qaldırandan sonra o, gözlərini açıb növbə ilə gah bacıya, gah da anaya baxır, acı-acı giley-lənirdi: “Budur mənim həyatım. Budur mənim qoca vaxtımda rahatlığım”. Vücuduna gücü çatdırmış kimi qadınlara dayaqlanıb onların köməyi ilə ağır-ağır ayağa qalxır, qapıya çatanacan bu cür gedib, qapıya çatanda başı ilə işarə edirdi ki, bəs qadınlar daha dala qayıtsınlar, sonra da özü təkbəşinə getməyə üz qoyurdu, amma yenə də ana öz tikişini, bacı da qələmini bir kənara qoyub atanın köməyinə tələsir, onu ehmalca yatağa uzadırdılar.

İş-gücün yorub taqətdən saldığı bu üzgün ailədə kimin macalı vardı ki, Qreçora gərək olduğundan artıq vaxt ayırsın? Məsərəfləri getdikcə azaltmalı olurdular, axırda qulluqçunu da işdən çıxartdılar; indi yalnız səhərlər və axşamüstü evin ən ağır işlərini görməyə ağ pırpız saçlı yekəpər bir arvad gəlirdi; özünün ağır tikiş işiylə bahəm yerdə qalan bütün işləri ana görürdü. Ailə hətta ana ilə bacının qabaqlar

şənliklərə, təntənəli mərasimlərə böyük həvəslə taxdıqları qiymətli daş-qaş da satmağa məcbur olmuşdu – Qreqor bunu həmin əşyaların neçəyə satılması barədə axşamlar aparılan söhbətdən bilirdi. Ən çox ona təəssüflənirdilər ki, indiki durumlarına görə xeyli böyük olan bu mənzili buraxıb getmək mümkün deyildi, çünki Qreqoru necə aparmaq məsələsi hələ həll olunmamışdı. Amma Qreqor yaxşı başa düşürdü ki, ayrı mənzilə köçməyə mane olan şey təkcə onun mövcudluğuyla bağlı deyil; onu nəfəslik qoyulmuş hər hansı qutuda asanlıqla aparmaq olardı; mənzili dəyişməməyin ən əsas səbəbi tam ümitsizliklə – onlara heç bir qohum-tanışın başına gəlməyən bir müsibətin üz verməsiylə əlaqədar idi. Ailə dünyanın yoxsul bəndələrindən tələb etdiyi hər şeyi edirdi: ata kiçik bank xidmətçilərinə səhər yeməyi daşımaqla, ana özgələre alt paltar tikməklə özünü üzür, piştaxta dalında dayanan bacı isə alıcıların hər cür şıltaqlığına dözürdü; daha bundan artığına gücləri çatmırdı. Atanı yatırdandan sonra yenidən qonaq otağına qayıdan qadınlar işə başlamazdan öncə böyür-böyürə oturub üzlerini bir-birinə söykəyəndə Qreqorun belindəki ağrı hər dəfə təzədən şiddətlənirdi; anası onun otağına işarə edib: “Ört o qapını, Qreta”, – deyirdi və Qreqor yenə qaranlıqda qalırdı; qadınlar isə divarın o üzündə səssizcə ağlayır, ya da gözlərini bir nöqtəyə zilləyib dinməzcə otururdular.

Qreqor gecəni də, gündüzü də, demək olar ki, tam yuxusuz keçirir, hərdən ümidlə düşünürdü ki, bax elə indicə qapılar taybatay açılacaq və o, əvvəlki əyyamlarda olduğu kimi, yenidən ailənin bütün qaygılarını öz əlinə alacaqdır; uzun fasilədən sonra yenə onun xəyalında sahibkar və müdir, tanış kommivoyajerlər və şeyird-uşaqlar, səfeh dalandar və başqa firmadan olan iki-üç dostu, bir əyalət mehmanxanasının qulluqçusu və ciddi niyyətlə xeyli müddət nazını çəkdiyi şlyapa mağazasının kassiri – şirin və ötəri xatirələr – canlandı; yaddaşında bir-birinin ardınca peyda olan bu yad və unudulmuş adamlar ona və ailəsinə kömək etmək əvəzinə, nədənsə hamısı bir nəfər kimi çox ötkəm görünürdülər və yaddaşından çəkilib gedəndə Qreqor buna hətta sevinirdi də. Sonra isə o, ailə qayğısı çəkmək həvəsini təzədən itirir, ona pis baxdıqlarını fikirləşib hiddətlənir, nə yemək istədiyini heç özü də dürüst bilmədiyi halda,

xəyalından ərzaq damına soxulmaq keçir, acliğı olmasa da, payına düşən hər şeyi qamarlamağı düşünürdü. Artıq Qreqorun könlünü nə iləsə ovutmağın qeydinə qalmayan bacı səhərlər və ev vaxtı mağazaya qaçmazdan qabaq hansısa qidanı elə ayağıyla qapıdan içəri itələyir, axşamlarsa yeməyə toxunulub-toxunulmadığına heç fikir də vermədən – Qreqor çox vaxt yeməyə toxunmurdu – bir dəfə süpürgə çəkməklə yığışdırıb atırdı. Otağın yır-yığışıyla indi yalnız axşamlar məşğul olan bacı öz işini tələm-tələsik görür, başdansovdu eləyib çıxırdı; divarlar boyunca çirkli zolaqlar uzanıb gedirdi, hər tərəf toz-torpaq və çirkab içində idi. İlk vaxtlar bacı içəri girəndə Qreqor özünü zirzibilin qalaqlandığı küncə verir, bununla da öz aləmində bacını natəmizlik üçün, bir növ, məzəmmət edirdi. Amma lap əgər orada həftələrlə qaxılıb qalsaydı da, xeyri yox idi – bacı düzələn deyildi, çünki zibil qalağını özü çox yaxşıca görürdü, sadəcə olaraq, belə qərara gəlmişdi ki, əl vurmasın. Üstəlik də, Qreta qabaqlar ona əsla xas olmayan, indi isə ümumən bütün ailəyə sirayət etmiş bir dəymədüşərliklə fikir verirdi ki, Qreqorun yuvasına özgə kimsə ayaq basmasın, otağın yığışdırılması tək onun işi olsun. Bir dəfə ana əl-qolunu çirməyib işə girişdi, otaqda yır-yığışa başlayıb bir neçə vedrə su işlətdi – suyun bol işlədilməsi, əslində, heç Qreqoru da açmadı; incik halda divana sərilib tərپənmədi, – və buna görə cəzasını aldı: həmin axşam otaqdakı dəyişikliyi görən kimi bacı bərk sarsılmış və tərپədən-dırnağa təhqir olunmuş halda dərhal qonaq otağına cumdu, ananın yalvar-yaxarına məhəl qoymadan ucadan hönkürdü; vahimə içində kreslodan dik qalxan ata da, elə ana da onu bir xeyli müddət heyrətlə süzəndən sonra əməlli-başlı əl-ayağa düşdülər – sağ tərəfdən ata məzəmmətə keçdi ki, bəs axı, həqiqətən də, ana nə üçün bu işi qızın öhdəsinə buraxmayıb; sol tərəfdən də, əksinə, bacı dil-boğaza qoymadan çığırırdı ki, indən belə bu iş daha heç vaxt ona tapşırılmayacaq. Bu arada ana atanı yataq otağına çəkmək istəsə də, bir şey çıxmadı; kişi həyəcandan özünü heç cür ələ ala bilmir, hıçqırıqdan titrəyən bacı isə balaca yumruqlarıyla masanı döyəcləyirdi. Bu vaxt hikkəsindən Qreqor da bərk-dən fisıldayırdı, çünki qapını örtmək və bu həngamədən onun canını qurtarmaq heç kəsin ağılına gəlmirdi.

Lakin Qreçora əvvəlki qayğını göstərmək qulluğun yorub əldən saldığı bacını təngə gətirəndə də ananın onu əvəzləməsinə lüzum yaranmadı; intəhası Qreçor baxımsız da qalmadı, – qayğı növbəsi indi də qulluqçuya çatmışdı, – bütün həyatı boyu öz güclü çiyinlərində xeyli dərd-kədər yükü daşımış ixtiyar yaşlı bu dul qadın, əslində, Qreçora ikrahla baxmır, heç də ondan iyirənmirdi. Bir dəfə o, tam təsədüfən Qreçorun otağının qapısını açanda onu görmüş, elə qapının qəfil açılışına bəndmiş kimi, heç kəs qovmasa da, döşəmə uzununu qaçan bu əcaib məxluqa əllərini qarnı üstündə çarpazlayaraq təəccüblə bir xeyli durub tamaşa eləmişdi. Həmin gündən sonra arvad hər səhər-axşam buradan keçərkən qapının bir tayını açıb mütləq ona göz yetirir, əvvəllər onu hətta yanına da çağırırdı: “Bura gəl, ay peyin qurdu!”, yaxud: “Görəsən, bizim balaca böcəyimiz haradadır?”. Qreçor cavab vermir, heç yerindən də tərpənmirdi, – sanki, qapı heç açılmamışdı, – düşünürdü ki, kefinə düşəndə onu boş yerə narahat etməkdənsə, kaş bu arvada onun otağını hər gün sahmana salmaq tapşırılaydı!

Bir dəfə sübh obaşdan – onda baharın yaxınlaşmasından xəbər verən leysan yağış pəncərəni aramsız döyəcləyirdi, – arvad, öz adəti üzrə, çərənləməyə başlayanda Qreçor elə qəzəbləndi ki, hücumu hazırlamış kimi ağır-ağır, lakin inamsızlıqla ona tərəf döndü. Amma qadın bir tikə də qorxub eləmədi, əl atıb qapının girəcəyindəki stulu götürdü, onu başının üstünə qaldırıb ağızını da açdı bildikcə açdı. Məsələ aydın idi: deyəsən, arvad stulu onun kürəyinə endirməyincə əsla ağızını yummaq fikirində deyildi. O yalnız Qreçor üzünü döndərəndən sonra:

– Deməli, bununla qurtardıq da? – deyib stulu ehmalca öz əvvəlki yerinə qoydu.

Qreçor, demək olar ki, daha heç nə yemirdi; yalnız arabir, ondan ötrü qoyulmuş hansısa yeməli şeyin böyründən təsədüfən ötüb keçərkən əyləncə xətrinə bir tikə qoparıb ağızına atır, bir neçə saat saxlayandan sonra tüpürüb atırdı. Əvvəl düşünürdü ki, yəqin, iştahasını pozan otağın görkəmidir, halbuki otaqdakı dəyişikliklə çox tez barışmışdı; gərəksiz əşyaları gətirib bu otağa yığmaq artıq bir adət halını almışdı, belə lazımsız şeylər isə indi lap çox idi, çünki otaqların biri üç nəfər kirayənişinə verilmişdi və bu zabitəli

şəxslər də – Qreqor hər üçünün cod saqqalını qapı arasından görmüşdü – evdə pedantcasına qayda-qanun yaratmaq istəyirdilər, özü də bura köçəndən bu qaydanı tək öz otaqlarında deyil, bütün mənzilə, ələxüsus mətbəxdə tələb edirdilər. Cır-cındırı, köhnə-kürüşü əsla görün gözləri yox idi, qaldı ki, hələ bu şeylər çirk-pasın içində ola. Bundan başqa, istifadə üçün özləri də bir yığın mebel gətirdiklərindən evdə gərəksiz əşyaların sayı xeyli artmışdı; bu əşyalara heç kim pul verməzdi, tullamağa da heyifləri gəlirdi – nə satılardı, nə atılardı; hamısını gətirib Qreqor olan otağa təpşidirdilər. İri dibçək qabını da, elə mətbəxdəki zibil yeşiyini də sürüyüb bura atmışdılar; həmişə harasa tələsən arvad da müvəqqəti işlənməyən şeyləri elə bir ucdan gətirib bu otağa yığır, qapını açıb içəri vızıldadırdı; xoşbəxtlikdən, Qreqor yalnız otağına atılan əşyaları, bir də atan əlləri görürdü. Bəlkə, haçansa macal tapanda arvad bu şeyləri yerbəyer edəcək, ya da hamısını biryolluq yığırdır atacaqdı, amma hələlik, hamısı onun otağında idi və elə atıldıqları yerdə də qalmışdı. Düzdür, hərdən bu köhnə-kürüşün arasından keçərkən Qreqor hansınisa bir az yerindən tərpədirdi – əvvəllər bunu öz istəyindən asılı olmadan edirdi, çünki sürünməyə yer yox idi; sonradansa əşyaları getdikcə artan maraqla ora-bura dartışdırmağa başladı, baxmayaraq ki, belə gəzişmələr onun lap axırına çıxırdı – qüسسə və yorğunluqdan saatlarla hərəkət edə bilmir, eləcə taqətsiz düşüb qalırdı.

Kirayənişinlər arabir evdə, ümumi qonaq otağında şam etdiklərindən həmin otağın qapısı da bəzi axşamlar bağlı olurdu, amma Qreqor bununla tez barışmışdı və əsla narazı-filan deyildi; nəinki narazı deyildi, hətta qapının açıq qoyulduğu axşamlarda da çox vaxt bundan istifadə etmir və özünü otağın ən qaranlıq küncünə verib ailənin gözündən iraq bir yerdə uzanıb qalırdı. Ancaq bir dəfə arvad qonaq otağının qapısını azca aralı qoydu; axşam kirayənişinlərin gəldiyi, işığın yandırıldığı vaxt da qapı eləcə aralı qaldı. Kişilər masa arxasına keçib Qreqorun bir vaxtlar öz valideynləri ilə şam edərkən oturduğu həmin yerdəcə əyləşdilər və səfətləri açıb çəngəl-bıçağı əllərinə götürdülər. Elə ana ilə bacı da bir-birinin ardınca dərhal qapının ağzında peyda oldular – biri ət, o biri kartof dolu qabla.

Xörəklərdən güclü buğ qalxırdı, kişilər də qabaqlarına qoyulmuş qablara tərəf əylilərək, sanki, yeməyə başlamazdan öncə onları yoxlamaq istədilər; digər ikisinin xüsusi hörmət bəsləməsi aşkarca sezilən ortada oturmuş kirayənişin, həqiqətən də, ətin bir tikəsini götürüb onu elə qabın içindəcə kəsdi – yəqin etmək istəyirdi görsün, yetərinəcə bişibmi, yoxsa lap yaxşı bişirilməsi üçün xörəyi gerimi yollamaq lazımdır. Deyəsən, razı qaldı və bayaqdan bəri onun hərəkətlərini gərgin bir intizarla izləyən anayla bacı arxayınlaşıb gülümsədilər.

350

Ev sahibləri xörəklərini mətbəxdə yeyirdilər, amma ata mətbəxə keçməzdən qabaq qonaq otağına baş çəkdi; furajkası əlində hamıya ümumi şəkildə təzim edib masanın yanından ötdü. Kirayənişinlər üçü də, bir nəfər kimi, ayağa qalxıb dodaqaltı nəsə mızıldandılar, özləri tək qaldıqdan sonra isə, demək olar ki, daha bir kəlmə də dinib-danışmadan sakitcə yeməyə girişdilər. Süfrə arxasından eşidilən müxtəlif səslər içərisində çeynəyən dişlərin gövşəyi, xüsusilə, seçilir və Qreçora qəribə hisslər aşılayırdı; sanki, ona cidd-cəhdlə sübut edilirdi ki, yemək üçün diş gərəkdir; dişsiz çənə lap nə qədər qəşəng də olsa, heç nəyə yarayan deyil. “Mən də nəsə yeyərdim, – deyə Qreçor öz aləmində düşündü, – amma onların yediyyindən olmasın. Bunlar doyub-dolanmaq bilmirlər, mənə burada məhv olub gedirəm!”

Skripka səsi də – bütün bu müddət ərzində bacının, bircə dəfə də olsun, çaldığını Qreçor xatırlamırdı, – mətbəxdən məhz elə həmin axşam eşidildi. Kirayənişinlər şam edib qurtarmışdılar; ortada oturan kişi qəzet çıxarıb o birilərin hərəsinə bir səhifə vermişdi və hazırda üçü də arxaya söykəlib oxumaqla məşğuldu; skripkanın səsi gələndə əvvəlcə diqqətlə qulaq verib sonra ayağa qalxdılar və barmaqlarının ucundaca yaxınlaşıb dəhliz qapısının ağzında durdular. Görünür, kişilərin bu hərəkəti mətbəxdə də eşidilmişdi və ata da buna dərhal reaksiya verdi:

– Bəlkə, musiqi cənablar üçün xoş deyil? Belədirsə, biz onu elə bu dəqiqə kəsərik.

– Əksinə, – bayaq ortada oturmuş kişi dilləndi, – münasib bilinirsə, bəlkə, xanım gəlib bizim yanımızda, daha xoş və rahat olan bu otaqda çalsın?

– Baş üstə, baş üstə! – deyə ata ucadan səsləndi; skripka çalan, sanki, o özü idi.

Kirayənişinlər qonaq otağına qayıdıb gözləməyə başladılar; az keçmiş ata püpitri, ana notları, qız da skripkanı götürüb gəldi. Bacı hazırlıq işləri ilə məşğul olduğu müddətdə otaqlarını heç vaxt kirəyə verməyən, buna görə də kirayənişinlərlə hədsiz nəzakətlə davranan ev sahiblərinin cürəti çatmadı ki, öz halalca stullarında otursunlar – ata sağ əlini yaxası kip bağlı livreyasının iki düyməsi arasından içəri soxub qarıya söykəndi; ana isə kirayənişinlərdən birinin ona təklif etdiyi stulda yox, keçib kənarında, otağın bir küncündə oturdu, stul da təsadüfən qoyulduğu yerdəcə boş qaldı.

Bacı çalmağa başladı; valideynləri də hərəsi öz durduğu yerdən diqqətlə qızın əllərinin hərəkətini izləyirdilər. Musiqiyə valeh olmuş Qreqor ürəklənib həmişəkindən bir az qabağa gəldi; onun başı artıq qonaq otağına keçmişdi. Son vaxtlar başqalarına bir elə həssas münasibət bəsləmədiyinə o, çox da təəccüb etmirdi, halbuki əvvəllər bu həssaslıq onun fəxri idi və gizlənməyə də hər hansı vaxtda olduğundan məhz indi daha çox əsası vardı, çünki otağı başdan-başa bürüyən və azacıq tərənən kimi qalxan tozun ucbatından özü də büsbütün çirkin-pasın içində idi; kürəyindən, böyürlərindən saplar, tüklər, yemək qalıqları sallanırdı; hər şeyə qarşı o dərəcədə laqeydləşmişdi ki, qabaqlar etdiyi kimi gündə bir neçə dəfə arxası üstə uzanıb kürəyini xalçaya sürtüb təmizləmək heç ağılına da gəlmirdi. İntəhası öz iyrenc görkəminə baxmayaraq, o, qonaq otağının ayna kimi parıldayan döşəməsində sürünməkdən, qətiyyətlə çəkinib eləmədi.

Amma burası da var ki, heç ona diqqət yetirən də yoxdu – doğmalarının bütün fikir-zikri çalğıdaydı, əllərini şalvarın cibinə soxub əvvəlcə püpitrin düz böyründə duran və oradan nota nəzər salmaqla bacıya aşkar maneçilik törədən sakinlər isə az sonra başlarını aşağı salıb pəsdən xısnlaşaxısnlaşa pəncərənin yanına çəkildilər. İndi ata da narahat halda gözünü o tərəfə zilləmişdi. Deyəsən, kirayənişinlər skripkada maraqlı musiqi dinləyəcəkləri gümanında yanılmışdılar, bu tamaşa onları danıxdırmışdı və belə görünürdü ki, yalnız nəzakət xatrinə səbirlərini basıb durmuşdular; siqar

tüstüsünü ağız-burun dəliklərindən nə təhər buraxdıqları da bərk əsəbiləşdiklərini aşkarca bürüzə verirdi. Bacı isə elə yaxşı çalır ki! Onun üzü bir az yana əyilmişdi, nəzərləri not işarələrinin üzərində olmazın diqqət və hüznə gəzişirdi. Qreğor bir az da qabağa süründü və bacıyla göz-gözə gəlmək üçün başını döşəməyə qısdı. Musiqi onu bu qədər təsirləndirdiyi halda, yəni o, doğrudanmı, heyvan idi? Ona elə gəldi ki, qarşısında arzuladığı hansısa sirli nemətə yol açılır. Özündə tam qətiyyət hiss etdi – elə bir inam ki, düz qızın yanınacan sürünsün, yukbasının ətəyindən tutub dartsın və ona çatdırsın ki, qoy bacı skripkasını da götürüb onun otağına keçsin, çünki burada bu musiqini heç kəs onun kimi duyub qiymətləndirə bilməz. Qəti qərara gəldi ki, nə qədər canı sağdır bacını bir daha öz otağından buraxmasın; əcaib görkəmi qoy, heç olmasa, onun bir işinə yarasın; daxilində otağının bütün qapılarında eyni vaxtda peyda olub kimliyindən asılı olmayaraq, üstlərinə gələcək hər kəsi fisiltıyla qorxudub çəkəndirmək, geri oturtmaq istəyi baş qaldırdı; amma bacı onun yanında məcburən deyil, özxoşuna qalmalıydı – qoy divanda yanaşı oturub qulağını ona tərəf əysin, Qreğor da desin ki, bəs səni konservatoriyaya düzəltmək niyyətim qəti idi və bu bədbəxtlik üz verməsəydi, hələ ötən Milad günü – çox ehtimal ki, Milad günü artıq keçmişdi – heç kəsdən, heç bir etirazdan-filandan çəkinmədən niyyətimi hamıya bildirəcəkdim. Bu sözlərdən sonra mütəəssir olmuş bacı ağlayar, Qreğor da onun çiyinə qalxıb işə düzəltdiyi gündən daha nə lent-bafta, nə də yaxalıqla örtmədiyi boynundan öpərdi.

– Cənab Zamza! – deyərək bayaq ortada oturan kirayənişin ataya çəmkirdi; əlavə heç bir söz işlətmədən barmağını ağır-ağır irəli sürünən Qreğora sarı tuşladı. Skripka susdu, kişi isə başıyla dostlarına işarə verib əvvəl qımışdı, sonra yenə gözünü Qreğora dikdi. Ata Qreğoru öz yerinə qovmaq darsa, görünür, ilk növbədə, kirayənişinləri sakitləşdirməyi daha zəruri bildi, halbuki kişilər heç də həyəcanlı deyildilər, hətta, deyəsən, bu mənzərə onlar üçün skripkadan daha maraqlı bir əyləncə idi. Kişi qollarını geniş açıb kirayənişinlərin üstünə cumdu ki, onları tez öz otaqlarına salsın, eyni vaxtda Qreğoru görməsinlər deyərək, bədənini irəli verib onun qabağını tutmağa çalışdı. Kirayənişinlər – ya

atanın bu köntöy davranışındanmı, ya xəbərləri olmadan indiyəcən Qreçor kimi bir qonşuyla bir evdə yaşamalarını aşkar etdiklərindənmi – indi həqiqətən əsəbiləşməyə, getdikcə çilgınləşməyə başladılar; onlar əl-qollarını ölçə-ölçə, saqqallarını didişdirə-didişdirə və atadan izahat tələb edə-edə narazı tərzdə öz otaqlarına tərəf çəkildilər. Çalğısını qəfil kəsdiyələri üçün karıxmış bacı bu arada çaşqınlığı dəf edib yavaş-yavaş özünə gəldi; skripka ilə yayı heydən düşmüş əlində bir neçə an da saxlayıb, sanki çalmağa davam edirmiş kimi nota təkrar nəzər saldı, sonra qəfil yerindən sıçrayıb aləti ananın dizləri üstünə atdı – boğulmağının qabağını almaqdan ötrü ana dərinədən nəfəs ala-ala hələ də bayaqkı yerində oturmuşdu, – və kirayənişinlərin atanın təzyiqi altında qapısına yaxınlaşdıqları yan otağa cumdu. Çarpayılardan üstündəki yorğan-döşəyin, pərqu balışların bacının öyrəncəli əllərində necə övkələnilib sahmanlandığı görünürdü; sakinlər içəri girənəcən qız yataqları düzəldib dərhal da otaqdan çıxdı. Ataya isə, deyəsən, höcətliyi təzədən güc gəlmişdi, belə ki, öz kirayənişinlərinə istənilən halda göstərməyə borclu olduğu hörmət-ehtiram hissini kişi yerli-dibli unutmuşdu; onları elə hey qısnaya-qısnaya axırda işi o yerə çatdırdı ki, həmin o ortada oturan ayaqlarını bərk-bərk yerə döyməli oldu və yalnız bu hərəkət atanı dayandırdı.

– İcazənilə bildirim ki, – deyər o, əlini yuxarı qaldırıb sözə başladı, həmçinin nəzərləriylə ananı və bacını axtardı, – bu evdə və bu ailədə hökm sürən mənfur qaydaları nəzərə alaraq, – bu yerdə o, ikrahla döşəməyə tüpürdü, – mən mənzildən qəti surətdə imtina edirəm. Biləsiniz ki, burada qaldığım günlər üçün bir quruş da ödəmək fikrində deyiləm, əksinə, bəlkə, mən özüm sizə qarşı iddia irəli sürmək barədə düşüncəm, özü də əmin ola bilərsiniz ki, tam əsaslı bir iddia.

O, susub diqqətlə qarşısına baxdı, sanki, nəşə gözləyirdi. Həqiqətən də, hər iki dostu dərhal səslərini çıxartdılar.

– Biz də qəti surətdə imtina edirik.

Bundan sonra o, dəstəyindən yapışıb qapını zərblə çırpıb ördü.

Ata əl havasına, səndələyə-səndələyə öz kreslosuna tərəf gedib özünü onun üstünə saldı; ilk baxışda elə düşünməyə başladılar ki, kişi həmişə olduğu kimi mürgülənmək üçün yerini rahatlayır, amma başının, sanki, yerində durmurmuş

kimi, aramsız əsməsindən, bərk-bərk silkələnməsindən aydınca görünürdü ki, heç də yatıb-eləməyib. Bütün bu müddətdə Qreqor elə kirayənişinlərin onu gördükləri yer-dəcə hərəkətsiz uzanıb tərپən-məmişdi; ya öz planının uğursuzluğundan doğan məyusluq, ya, bəlkə də, uzun sürən aclıqdan sonra əmələ gəlmiş zəifliyin ucbatından hərəkət qabiliyyətini tamam itirmişdi. Qətiyyən şübhə etmirdi ki, ortaya çökmüş bu ümumi narazılıq – hamının hiddət və qəzəbi – lap elə indicə onun üstünə yağasıdır; o, bunu gözləyirdi. Heç anasının titrək barmaqları arasından sürüşüb dizləri üstədən yerə düşən və boğuş səs çıxaran skripka da onu zərrəcə ürkütmədi.

354

– Mənim əzizlərim, – deyər bacı hamının diqqətini özünə cəlb etmək üçün yumruğunu hiddətlə masaya çırpdı, – daha belə yaşamaq olmaz. Bəlkə, siz bunu başa düşürsünüz, mənşə çox yaxşı başa düşürəm. Mən bu eybəcərin yanında öz qardaşımın adını çəkməyəcəm, təkcə bir söz deyəcəm: biz yaxamızı onun əlindən qurtarmağa çalışmalıyıq. Biz insan qüvvəsi daxilində gücümüz çatan hər şeyi etdik, onun qulluğunda durub hər zülmə dözdük, mənəcə, bizi heç nədə qınamaq olmaz.

– Qız min dəfə haqlıdır, – deyər ata sakitcə bildirdi. Hələ də boğulmaqda olan ana əlini ağızına tutub öskürməyə başladı; onun gözləri, az qala, hədəqəsindən çıxacaqdı.

Bacı ananın köməyinə tələsib onun başını əlləri arasına aldı; qızın sözlərindən sonra fikirləri, deyəsən, daha aydın məcraya yönəlmiş ata kresloda bir qədər dikəlib masa üzərindəki, şam yeməyindən sonra hələ yığıdırılmamış boşqabların arasındakı furajkasını didişdirə-didişdirə döşəmədə donub qalmış Qreqora gözünün qırağıyla hərdənbir çəpəki nəzər salırdı.

– Biz ondan yaxamızı qurtarmağa çalışmalıyıq, – deyər bacı bu dəfə təkcə ataya müraciət etdi, çünki ana öskürəkdən, onsuz da, heç nə eşitmirdi, – görərsiz, o, sizin ikinizin də axırına çıxacaq. Bizim kimi ağır zəhmətə qatlaşan heç bir Allah bəndəsi evdə belə işgəncəyə tab gətirməz. Mən də daha dözə bilmirəm.

Bunu deyib elə bir hiddətlə hönkürdü ki, göz yaşları düz ananın yanaqlarına sıçradı və qız da qeyri-iradi şəkildə əlləriylə onun üz-gözünü silməyə başladı.

– Mənim balam, – deyə ata canyananlıqla, eyni zamanda arifanə bir tərzdə dilləndi, – bəs axı biz nə edək?

Əvvəlki qətiyyətinin əksinə, bacı ağlayarkən ona sirayət etmiş bir çaşqınlıqla karıxmış halda, yalnız çiyinlərini çəkdi.

– Əgər o, bizi başa düşsəydi... – deyə ata yarı təsdiq, yarı sual qarışıq bir ahənglə dilləndi.

Ağlamağa davam edən bacı kəskin hərəkətlə əlini yelədi; yəni bu barədə heç zəhmət çəkib düşünməyə dəyməz.

– Əgər o, bizi başa düşsəydi, – ata dediyini bir də təkrar etdi, eyni zamanda bunun xam xəyal olması barədə bacının qəti inamına şərik çıxaraq gözlərini yumdu, – onda, bəlkə də, özüylə danışib bir qərara gəlmək olardı. İndi isə...

– Qoy rədd olub getsin! – bacı çıxmırdı. – Yeganə çıxış yolu budur, ata. Sən yalnız bunun Qreqor olması fikrindən vaz keçməlisən, vəssalam. Elə bizim bədbəxtliyimiz də ondadır ki, buna çox inandıq. Onun nəyi Qreqordur axı? Əgər o, həqiqətən, Qreqor olsaydı, çoxdan qanardı ki, adamlar belə heyvanla birgə yaşaya bilməzlər. Özü çıxıb gedərdi. Onda qardaşımız olmasaydı da, əvəzində, biz, heç olmasa, öz əvvəlki həyatımızı yaşaya bilərdik, onun xatirəsini də əziz tutardıq. Bəs indi gör bu heyvan bizi necə də qarabaqara izləyir, kirayənişinləri ürkdür, bütün evi zəbt edib hamımızı küçəyə qovmaq istəyir. Bir bax, ata, fikir ver, – qız qəflətən bağırdı, – o, yenə öz işindədir!

Bacı Qreqora, qətiyyəni, aydın olmayan bir təlaşla qəfil stuldan qopub hətta anadan da sıyrıldı – sanki, Qreqorla yanaşı olmaqdan ananı qurban verməyi üstün tutaraq atanın üstünə cumdu və qızın bu hərəkətindən təşvişə düşən ata da, sanki, onu qorumaq xətrinə tez yerindən qalxıb qollarını irəli uzatdı.

Kimisə qorxutmaq fikri Qreqorun heç ağına da gəlmirdi, bacını qorxutmaqdan isə, ümumiyyətlə, söhbət gedə bilməzdi. Öz otağına sürünmək üçün o, sadəcə olaraq, dönməyə başlayırdı ki, bu da dərhal nəzərə çarpmışdı, çünki vəziyyəti ağır olduğundan çətin döngələrdə özünə başıyla kömək etməli, döşəməyə çırpa-çırpa onu dəfələrlə qaldırıb endirməliydi. Dayanıb geriye baxdı. Deyəsən, onun xoş niyyəti anlaşılmış, qorxu keçib getmişdi. İndi hamısı ona lal-dinməz və məyus nəzərlərlə baxırdı. Ana çıqlarını irəli uzadıb stula yayxanmış, gözləri

yorğunluqdan qapanmışdı; bacı atanın boynunu qucaqlayıb onunla yanaşı oturmuşdu.

“Yəqin, daha mənə geri dönmək olar”, – Qreqor biranlığa xəyalından keçirib öz işini təzədən başladı. Amma gərginlikdən elə hey ləhləyir, tövşüməyinin qabağını ala bilmirdi və buna görə tez-tez nəfəsini dərməyə məcbur olurdu. Özü də onu tələsdirən yox idi, hər şey öz öhdəsinə buraxılmışdı. Handan-hana dönüb qurtardıqdan sonra dərhal qabağa süründü, amma otağınacan olan məsafəni görəndə heyrətə gəldi, heç cür anlaya bilmədi ki, belə zəif ikən az öncə bu uzunluqda yolu hiss olunmadan necə sürünüb gəlib. Fikir-zikri yalnız və yalnız öz otağına mümkün qədər tez yetmək, tez çatmaq olduğundan əsla onu da hiss etmədi ki, valideynlərinin heç bir sözü, heç bir haray-həşiri artıq ona mane olmur. Yalnız qapının ağzına çatanda başını çətinliklə geri döndərə bildi; tam döndərə bilmədi, çünki boynunun quruduğunu duyurdu, bununla belə, elə bu da kifayət etdi ki, dala baxanda arxada hər şeyin bayaqkı kimi qaldığını, heç nəyin dəyişmədiyini görsün; təkcə bacı ayağa durmuşdu, vəssalam. Onun son nəzəri isə artıq tam yuxuya getmiş ananın üzünə düşdü.

356

Otağına keçər-keçməz qapını tez arxadan basıb örtülər, cəftəni yerinə keçirdib sonra da açarlarla kilidlədilər. Çöl tərəfdən qəfil qopan bu gurultu Qreqoru elə səksəndirdi ki, qorxudan ayaqları qırıldı. Bu canfəşanlıq bacının əməliydi, – onun arxadan necə yaxınlaşdığını Qreqor heç eşitməmişdi də, – hazır vəziyyətdə durub gözləmiş, sonra da irəli atılmışdı; valideynlərə üz tutaraq: “Daha canımız qurtardı!” – deyib açarı hərlətmişdi.

“Yaxşı, bəs indi nə olsun?” – Qreqor qaranlıqda ətrafına göz gəzdirib özündən soruşdu. Az sonra yəqin etdi ki, artıq tərپənə bilmir, amma buna təəccüblənmədi, əksinə, belə sısqə ayaqlarla indiyəcən necə hərəkət etməsi ona qeyri-təbii göründü. Digər əzalarından bir elə narahətçılığı yoxdu. Düzdür, canında, bütün varlığında bir ağrı duyurdu, amma ona elə gəlirdi ki, deyəsən, bu ağrılar getdikcə kütləşir və axırda tamamilə soğulub gedir. Belindəki çürük almanı və onun ətrafında əmələ gələn üstünü tor basmış iltihabı da artıq hiss etmədi. Öz ailəsi haqqında o, yenə məhəbbət və nəvazişlə düşünür, özü də anlayırdı ki, həqiqətən itməlidir,

yox olmalıdır; hətta bunu, bəlkə, bacıdan daha yaxşı başa düşürdü. Bu cür safniyyətli dinc fikirlərə dalmış vəziyyətdə xeyli müddət uzanıb qaldı – ta qüllə saati gecə saat üç tamamı vuranacan. Bayırda, pəncərənin o üzündə hər tərəf işıqlanmağa başlayanda o, hələ sağ idi. Sonra isə özündən, öz iradəsindən asılı olmayaraq, başı tamamilə aşağı sallandı və o, son dəfə yavaşdan köks ötürdü.

Səhər obaşdan qulluqçu qadın gələndə, – ondan səs-küy salmamağı nə qədər xahiş etsələr də, daim tələsə-tələsə iş görəni bu yekəpər arvad qapıları elə zərblə çırpırdı ki, gəlişlə evdə dinc yuxu yerli-dibli pozulurdu, – adəti üzrə, Qreqora baş çəkdi; əvvəlcə bir şey hiss etmədi, elə bildi, Qreqor özünü naza qoyaraq qəsdən hərəkətsiz uzanıb. Onun məzələndiyinə şübhə etmədiyindən arvad qapının ağzında durub elə oradanca əlindəki uzun süpürgə ilə Qreqoru qıdıqlamaq istədi, amma cəhdi gözlənilən nəticəni verməyəndə əməlli-başlı hirsələndi, hətta Qreqoru yüngülcə itələdi də; onu yerindən tərpədəndə isə heç bir müqavimət görməyib yalnız bu vaxt bütün diqqətini topla-yıb zəndlə baxdı. Nə baş verdiyini əlüstü dərk edən arvad gözüünü bərəldib fit çalsa da, çox da ləngitməyib düz yataq otağının qapısına cumdu və qaranlığa üz tutub var gücüylə bağırırdı:

– Gəlin baxın, onun canı çıxıb, əməlli-başlı gəbərüb!

İzdivac yatağında oturmuş ər-arvad Zamzalar, ilk növbədə, qulluqçunun qəfil gəlişindən doğan qorxunu dəf etdilər, sonra da çıxırtısının mənasına varmağa çalışdılar. Söz onlara çatan kimi hərəsi öz tərəfindən cəld ayağa qalxdı – cənab Zamza çiyində yorğan, xanım Zamza isə gecə köynəyində – və elə bu qiyafədəcə Qreqorun otağına daxil oldular. Bu vaxt qonaq otağının da qapısı açıldı, kirayənişinlər peyda olandan həmin otaqda yatan Qreta qapıda görüldü; o, bütün gecəni yatmamış kimi geyimli-kecimli idi, elə bənizinin ağarması da yuxusuzluğuna dəlalət edirdi.

– Ölüb? – deyə xanım Zamza sualedici nəzərlə qulluqçuya tərəf döndü, halbuki bunu özü də yoxlaya, hətta heç yoxlamadan da anlaya bilərdi.

– Bəs mən ağzımda nə deyirəm? – arvad dediklərini isbata yetirmək üçün Qreqorun meyitini süpürgə ilə bir az da

kənara itələdi. Xanım Zamza, sanki, hərəkətə gəlib süpür-gəni tutub saxlamaq istədi, amma saxlamadı.

– Hə, – cənab Zamza dilləndi, – indi biz Allahımıza şükür edə bilərik.

O xaç vurdu, hər üç qadın da onun hərəkətini təkrar etdi. Qreta gözlərini meytdən çəkmədən dedi:

– Bir baxın, görün o necə də anıqlayıb! Axı çoxdandır, dilinə heç nə vurmurdu, nə gətirib qoyurduqsa, eləcə qalır, yeməyə heç gözünün ucuyla da baxmırdı.

Qreçorun cəsədi, həqiqətən də, tamamilə quruyub qaxaca dönmüş, xeyli də yastılanmışdı; bu yalnız indi – sısqayaqlarının artıq onun bədənini yerdən üzmədiyi və ümumiyyətlə, Qreçor başqa heç nəyi ilə diqqəti cəlb etmədiyi bir vaxtda açıq-aydın görünürdü. Xanım Zamza hüznü bir təbəssümlə:

358

– Qreta, birdəqiqəliyə bizim yanımıza gələrsən, – dedi; meytdən gözünü çəkməyən qız valideynlərinin arxasınca yataq otağına getdi. Qreta çıxandan sonra qulluqçu arvad qapını örtüb pəncərələri taybatay açdı. Səhər təzə açılsa da, hava artıq isinmişdi. Martin axırları idi. Hər üç kirayənişin öz otaqlarından bayıra çıxdı və masa üzərində səhər yeməyi görməyib heyrətləndilər: deyəsən, onları tamam unutmuşdular. Həmin o ortada oturan qaşqabağını töküüb qulluqçudan soruşdu:

– Bəs yemək hanı?

Lakin arvad barmağını dodağının üstünə qoyub başıyla dinməzəcə və tələsik işarə etdi ki, bəs qoy onlar Qreçorun otağına keçsinlər. Kişilər qulluqçunun göstərdiyi qapıdan içəri girdilər və əllərini pencəklərinin sürtülmüş ciblərinə soxaraq artıq tam işıqlanmış otaqda Qreçorun cənazəsini araya aldılar. Bu vaxt yataq otağının qapısı açıldı və əynində livreyə, cənab Zamza peyda oldu; bir tərəfdən xanımı, bir tərəfdən qızı onun qoluna girmişdi. Hər üçünün də gözü bir qədər nəm idi və Qreta hərdən üzünü atasının çiyinə sıxırdı.

– Elə bu dəqiqə mənim evimi tərk edin! – cənab Zamza qolunu qadınlardan çəkmədən kirayənişinlərə qapını göstərdi.

– Siz nəyi nəzərdə tutursunuz? – deyə bayaqkı kirayənişin bir az pərt halda yaltaqcasına gülümsədi. Digər ikisi isə arxalarında çarpazladıkları əllərini durmadan ovuşdura-

ovuşdura sonluğ u xeyir və d əd ən ciddi bir sövdələşmənin, sanki, necə qurtaracağ ını gözləyirdilər.

– M ən el ə d ediyimi nəzərdə tuturam, – dey ə c ənab Zamza böyrünə qısılmış qadınlarla bərabər lap yaxına g əldi; kirayənişin gözünü yer ə dikib, sanki, beynində hər şeyi götür-qoy ed ə-ed ə bir neç ə saniyə dinməzcə durub qaldı. Axırda başını qaldırıb:

– Neylək, onda biz gedirik, – dedi və c ənab Zamzaya el ə baxdı ki, sanki, vəziyyətlə q əflətən barışmış bu adamdan getmək məsələsində də razılıq almaq istəyirdi.

C ənab Zamza gözlərini b ər əldib bir neç ə dəf ə başını t ərpətdi və həqiqətən də, bundan sonra həmin kirayənişin dərhal iri addımlarla d əhlizə yön əldi; bayaqdan əllərini ovuşduran hər iki dostu da bu işd ən vaz keçərək, az qala, hoppana-hoppana onun dalınca düşdü, sanki, qorxurdular, c ənab Zamza d əhlizə daha tez çıxıb onları öz başçılarından ayırır. Hər üçü şlyapasını asqıdan çıxarıb əsasını əlinə aldı, bir söz demədən baş əyib evd ən çıxdı. Etimadsızlığ a bir əsas olmasa da, yen ə c ənab Zamza qadınlarla birg ə qapının ağzına çıxıb pilləkənin surahisinə söykəndi və ağır addımlarla, amma ayaq saxlamadan aşağ ı enən kişilərin pillələri necə düşdüyünə, hər mərtəbəni burularkən gözdən itib, az sonra təzədən görünmələrinə tamaşa etdilər; kişilər aşağ ıya en ə-en ə nə qədər çox uzaqlaşdırsa, Zamzalar ailəsini də bir o qədər az məşğul edirdi. Başında səbət, yanlarını basa-basa pilləkənlə qalxan qəssab şeyirdinin əvvəlcə kirayənişinlərlə üz-üzə çıxdığ ını, sonra da onlardan adlayıb üzüyuxarı g əldiyini görəndə c ənab Zamza, ardınca da qadınlar durduqları yeri t ərk edib, sanki, üstlərindən ağır bir yük götürülmüş kimi ev ə qayıtdılar.

Qərara g əldilər ki, qarşıdakı günü istirahət və g əzintiyə həsr etsinlər; işdə yaranmış bel ə bir fasiləyə onlar nəinki layiqdir, hətta buna ehtiyacları vardır. Odur ki masanın arxasına keçib üç izahat məktubu yazdılar: c ənab Zamza öz müdiriyyətinə, xanım Zamza – işgötürəninə, Qreta da öz şefinə. İzahatlar yazılan vaxt artıq öz səhər işlərinin hamısını görüb qurtarmış qulluqçu içəri girib getmək istədiyini bildirdi və yazıdan ayrılmadan hər üçü başını t ərpətməklə buna razılıq verdi, amma arvadın sağollaş ıb çıxmaq əvəzinə, durduğ u yerdəcə m ıxlanıb qalması onları, qətiyyəən açmadı;

yazıya ara verərək üçü də gözlərini narazılıqla qaldırıb baxmalı oldular.

– Nədir ki? – cənab Zamza aşkar narazılıqla soruşdu. Qulluqçu qımışa-qımışa qapının ağzında elə bir görkəmlə dayanmışdı ki, elə bil, onda ailə üçün hansısa xoş bir xəbər vardı, amma özünü naza qoyaraq gözləyirdi ki, bu xəbəri öyrənmək üçün onu əməlli-başlı sorğu-suala tutsunlar. Başındakı şlyapaya dikiyə sancılan və cənab Zamzanı daima əsəbiləşdirən dəvəquşu lələyi də hey otərəf-butərəfə yırgalanırdı. Qulluqçunun bu evdə nisbətən az-maz hörmət bəslədiyi xanım Zamza soruşdu:

– Sizə nə lazımdır?

– Hə, bilirsiniz, – deyərək hırıldamaqdan özünü zorla saxlayan arvad udquna-udquna cavab verdi, – o məsələni deyirəm də, siz onu necə yığıdırmaq barədə, ora əl gəzdirmək barədə narahat olmaya bilərsiniz. Artıq hər şey öz qaydasındadır.

360

Bu cavabdan sonra xanım Zamza da, Qreta da yazılmasına davam edirlərmiş kimi başlarını yenə aşağı əydilər, qulluqçunun hər şeyi yerli-yataqlı danışmaq istədiyini görəndən cənab Zamza isə əlinin qəti hərəkəti ilə bu cəhdin qarşısını almalı oldu. Danışmaq imkanı verilməyən arvad bu arada harasa tələsdiyini xatırlayıb aşkar umu-küsüylə: “Di salamat qalın!” – deyərək qaba hərəkətlə dönüb çıxdı, qapını da hirsilə çırpıb getdi.

– Axşam onu rədd edərək gedər, – deyərək cənab Zamza öz hökmünü verdi, amma bu qərarın əleyhinə nə arvadından, nə də qızından bir cavab eşitmədi, çünki qulluqçu onların təzəcə əldə etdikləri dincliyi pozmuşdu; onlar ayağa qalxıb pəncərəyə tərəf gəldilər, qucaqlaşdı və eləcə durdular. Cənab Zamza da oturduğu stulun yönünü o tərəfə döndərdi və kırımsızca hər ikisini süzüb az sonra ucadan səsləndi:

– Bəri gəlin görüm! Bu olub-keçənləri unudun getsin. Heç olmasa, bir az da mənim fikrimi çəkin.

Elə bu sözə bəndmiş kimi, qadınlar dərhal kişinin yanına tələsdilər, yaxınlaşıb hərəsi bir tərəfdən onu oxşayıb əzizlədilər və tez də məktublarını yazıb başa çatdırdılar.

Sonra onlar neçə aydan bəri ilk dəfə üçü bir yerdə evdən çıxdılar, tramvaya minib şəhər kənarına yollandılar.

Ayrı heç bir sərnəşini olmayan, təkcə elə onların əyləşdiyi vaqon başdan-başa ilıq gün işığına qərç olmuşdu və onlar da hərəsi öz oturacağında rahatca arxaya söykənib gələcək planları müzakirə edirdi; belə baxanda planlar heç də pis görünmürdü, məlum olurdu ki, hər üçünün qulluğu son dərəcə əlverişli imiş, sadəcə, indiyə kimi bu barədə bir-birindən hal-əhval tutmamışdılar; ən başlıcası isə – bu qulluq gələcək üçün çox şey vəd edirdi. Mənzilin dəyişdirilməsi də vəziyyətlərini əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşdırı bilərdi; onlar vaxtilə Qreqorun seçdiyi indiki mənzildən daha kiçiyini və daha ucuzunu, amma daha rahat və münasib olan ayrı mənzil tutmaq qərarına gəldilər. Bu cür söhbətlər edərkən ər-arvad Zamzalar getdikcə coşan qızlarına baxıb ikisi də eyni vaxtda düşündülər ki, çöhrəsinin rəngini solduran bütün bu dərd-qüssəyə baxmayaraq, son vaxtlar qız keyli qəşəngləşib, lap əsl gözələ çevrilib. Səslərini içlərinə salıb daha bir kəlmə də dinib-danışmadan baxışların dilinə keçdilər – hər ikisi qıza yaxşı bir ər tapmaq vaxtının çatdığı haqda düşündülər. Qız da, sanki, onların bu yeni arzularını, gözəl niyyətlərini təsdiq edirmiş kimi, gəzinti başa çatanda hamıdan birinci ayağa qalxdı və öz gözəl qamətini düzəltdi.

CƏZA KOLONİYASI

362

– Xüsusi aparatdır, – zabit səyyaha dedi və yaxşı tanıdığı aparatı müəyyən mənada məftun nəzərlərlə hərtərəfli gözdən keçirdi. Səyyah, deyəsən, komendantın dəvətini nəzakət xatirinə qəbul etmişdi; komendant onu çağırmışdı ki, komandirinin sözündən çıxmış və vəzifəcə özündən böyüyü təhqir etmiş əsgərin cəza mərasimində iştirak etsin. Bu mərasimə maraqlı görünür, cəza koloniyasında o qədər də böyük deyildi. Ən azı burada, çılpaq yamacların arasındakı bu dərin, qumlu, kiçik dərədə zabit və səyyahdan başqa, kütbeyin, cırmağız, saçlarından və üz-gözündən səliqəsizlik yağan müttəhim, bir də onun ayaqlarına və əllərinə, eləcə də boynuna vurulmuş və öz aralarında digər zəncirlərlə bir-birinə bərkidilmiş ağır kotan zəncirini əlində saxlayan digər əsgər iştirak edirdi. Əslində, müttəhimin elə itsayağı məzlum görkəmi vardı ki, düşünürdün, bu dəqiqə onu yamaclarla üzüaşağı qaçırtmaq və mərasim başlayan kimi fişqıncıqlayıb geri qaytarmaq olardı.

Səyyah aparata o qədər də maraqlı göstərmirdi və müttəhimin arxasında, az qala, aşkar laqeydliklə var-gəl edirdi, bu arada isə zabit son hazırlıqları görürdü, gah sürünüb torpağa basdırılmış aparatın altına girir, gah da yuxarı hissələri yoxlamaq üçün nərdivana qalxırdı. Bu, elə iş idi ki, onu mexanikə də tapşırmaq olardı, amma zabit xüsusi cəfəngliqlə özü icra edirdi, görünür, ya bu aparatın vurğularından biri idi, ya da hansı səbəbdənsə bu işi başqalarına etibar etmirdilər.

– Artıq hər şey hazırdır! – Zabit, axır ki, ucadan səslənib nərdivandan endi.

Yazıq tamam əldən düşmüşdü, demək olar, ləhləyirdi, dili çöldə qalmışdı, bir cüt qadın dəsmalını yaxalığının altına qoymuşdu.

– Mundirləriniz tropik zona üçün çox ağırdır, – zabitin gözlədiyinin əksinə olaraq, aparat barədə heç nə soruşmadan səyyah dilləndi.

– Elədir, – deyib zabit yağlı əllərini su çəninə yudu, – amma o mundirlər vətən deməkdir, biz də vətəni itirmək istəmirik. İndi isə bu aparata fikir verin, – tələsik əlavə etdi, dəsmalla əllərini qurulayıb aparatı göstərdi. – İndiyə qədər əl əməyindən istifadə edirdik, indi isə aparat öz-özünə işləyir.

Səyyah başı ilə təsdiqləyib zabitə qulaq asmağa başladı. Zabit də baş verə biləcək nasazlıqlardan sığortalanmaq üçün dedi:

– Təbii ki, müəyyən nasazlıqlar olur, amma ümid edirəm, bu gün olmaz, hər halda, yenə də diqqət yetirmək lazımdır. Aparat fasiləsiz on iki saat işləməlidir. Nasazlıqlar olanda da xırdası olur, onlar da tez aradan qaldırılır. Oturmaq istəmirsiniz? – deyə zabit dəmir kürsülərdən birini qabağa çəkdi və onu səyyaha təklif etdi.

Səyyah boyun qaçırma bilmədi. O, ötəri nəzər saldığı çalanın qırağında əyləşmişdi. Çala çox da dərin deyildi. Bir tərəfində qazılıb çıxarılmış torpaq qalaqlanmışdı, o biri tərəfində isə aparat dayanmışdı.

– Bilmirəm, – zabit dedi, – komendant aparat barədə sizə danışmış, ya yox. – Səyyah qeyri-müəyyən bir əl hərəkəti etdi, zabit, əslində, yaxşı heç nə gözləməirdi, çünki aparatın işini özü də izah edə bilərdi. – Bu aparat, – deyib dəmir dirəkdən yapışdı və ona söykəndi, – keçmiş komendantımızın ixtirasıdır. Mən özüm lap ilk məqamlardan onunla birgə çalışmışam və tamamlama işlərinin hamısında iştirak etmişəm. Fəqət ixtira yalnız onun adı ilə bağlıdır. Keçmiş komendantımız barədə məlumatınız var? Yox? Həə, desəm ki, cəza koloniyasının yaradılması onun xidmətidir, az şey demiş olaram. Onun məsləkdaşları olan bizlər komendantın ölümündən sonra artıq başa düşmüşdük ki, koloniyanın düzəni özünə elə qapanıb ki, xələfinin min cür yeni planı olsa belə, ən azı uzun illər qocanın işlərində heç nəyi dəyişdirə bilməyəcək. Ehtimallarımız düz çıxdı; təzə komendant bunu özü də dərk edəsi oldu. Heyif ki, keçmiş komendantı tanımamısınız! Amma, – zabit sözünə ara verdi, – dil-dil ötürəm, onun da aparatı durub gözümüzün qabağında.

Bildiyiniz kimi, aparat üç hissədən ibarətdir. Zaman keçdikcə bu hissələrdən hər biri müəyyən mənada xəlqi adlar qazanıb. Alt hissənin adı çarpaydır, üst hissə cizgiçi adlanır və buradakı titrəyən orta hissəyə vəl deyirik.

– Vəl? – deyə səyyah soruşdu. Tam diqqətlə qulaq asmamışdı, kölgəsiz dərədə günəş yandırır, adam diqqətini toplamaqda çətinlik çəkirdi.

Paqonlarla ağırlaşan, lentlər asılmış dar parad paltarında öz işini şərh edən, üstəlik, danışa-danışa əlindəki çilingər açarı ilə orada-burada qaykaları bərkidən zabit ona xeyli heyrətamiz göründü. Deyəsən, əsgərin də vəziyyəti səyyahın kimi idi. Müttəhimin zəncirini hər iki biləyinə dolamış, bir əli ilə silahına dirənmiş, başını aşağı salmışdı və dünya vecinə deyildi. Səyyah buna təəccüblənmədi, çünki zabit fransızca danışdı, fransız dilini də nə əsgər, nə də müttəhim başa düşürdü. Buna baxmayaraq, aşkar nəzərə çarpırdı ki, müttəhim zabitin şərhlərinə diqqət yetirməyə çalışır. Bir növ, mürgülü bir ısrarla baxışlarını həmişə zabitin göstərdiyi yerlərə tuşlayırdı və səyyah verdiyi sualla zabitin sözünü kəsəndə o da zabit kimi səyyah tərəfə baxırdı.

– Elədir, vəl, – zabit dedi, – ad uyğun gəlir. İynələr vəlin dəmirləri kimi düzülüb və bərabər, özü də yüksək məharətlə işləsə də, bütövlükdə vəl kimi işləyir. Əslində, indicə sizə aydın olar. Müttəhim buraya, çarpayının üstünə uzadılır. Əvvəlcə aparatı təsvir etmək, sonra da cəzanı icra etdirmək istəyirəm. Belə olanda yaxşı baxa biləcəksiniz. Cizgiçinin içindəki dişli çarx möhkəm cilalanıb; işə düşəndə səs-küyündən qulaq tutulur, bu zaman yanındakını eşitmək də olmur. Əfsuslar ki, ehtiyat hissələr burada çətin tapılır. Hə, dediyim kimi, bu da çarpayı. Ora başdan-ayağa pambıq döşənib, bunun nə məqsədlə edildiyini də biləcəksiniz. Bu pambığın üstünə müttəhim ağı üstə uzadılır, təbii ki, çıpaq. Bu qayış əllər üçündür, bu qayış ayaqlar üçün, bu da boyun üçün ki, müttəhim çapalamasın. Burada, çarpayının baş tərəfində, dediyim kimi, adamın üzü üstə uzandığı yerdə asanlıqla tənzimlənən keçə qırığı qoyulur ki, müttəhimin ağına tıxasınlar. Onun vəzifəsi qışqırmağın və dilini dişləməyin qarşısını almaqdır. Təbii ki, adam keçədən imtina edə bilməz, yoxsa boyun qayıışı onun boynunu sındırar.

– Pambıq budur? – səyyah soruşub irəli əyildi.

– Hə, elədir, – zabit təbəssümlə cavab verdi, – özünüz yoxlayın. Səyyahın əlindən tutub çarpayının üstünə sürtdü. – Xüsusi hazırlanmış pambıqdır, ona görə də seçilmir; onun nə məqsədlə qoyulduğundan da danışacam.

Səyyahda aparata azca maraq oyanmışdı. Aparatın yanında dayanıb əllərini gözünün üstünə söykəyərək baxdı. Böyük qurğuydu. Çarpayı ilə cizgiçinin tutumu eyni idi və iki qara sandığa bənzəyirdi. Cizgiçi, təxminən, iki metr çarpayından yuxarıda quraşdırılmışdı, hər ikisi künclərdən gün altında şəfəq saçan dörd tunc dirəklə bərkidilmişdi. Sandıqların arasında polad bağdan asılmış vəl yellənirdi.

Zabit səyyahın bayaqki biganəliyini, demək olar, heç sezməmişdi, fikri özünə maraqlı olan aparatın yanında idi, ona görə də səyyahın əngəlsiz müşahidəsinə vaxt qazandırmıq üçün öz izahatlarına ara verdi. Müttəhim səyyahı yamsılıyırdı, əlini gözünün üstünə qoya bilmədiyinə görə gözləri qamaşa-qamaşa göyə baxırdı.

– Deməli, adam burada uzanır, – deyib səyyah kürsüdə yayxandı və ayağını ayağının üstünə aşırıdı.

– Bəli, – deyib zabit papağını geri itələdi və əlini od tutub yanan sifətinə çəkdi, – indi isə qulaq asın! Nə çarpayının, nə də cizgiçinin ayrıca batareyası var; batareya çarpayının özünə lazım olur, cizgiçi də vəli işıqla təmin edir. Elə ki adam möhkəm-möhkəm qayışlandı, çarpayı işə salınır. Çox sürətlə, eyni zamanda həm yandan-yana, həm də aşağı-yuxarı titrəyir. Oxşar aparatları xəstəxanalarda görmüş olarsınız; amma bizim çarpayıda bütün hərəkətlər dəqiq hesablanıb; onlar, əslində, vəlin hərəkətləri ilə həmahəng düzəl-dilib. Həmin vəl də hökmü icra edir.

– Hökm nədən ibarətdir? – səyyah soruşdu.

– Bunu da bilmirsiniz? – Zabit təəccüblə cavab verib dodağını dişlədi. – İzahatım yetərli olmayıbsa, məni bağışlayın; çox-çox üzr istəyirəm. İzahatları əvvəllər, bir qayda olaraq, komendant verərdi; yeni komendant isə bu şərəfli vəzifədən yaxasını qırağa çəkir; belə yüksək bir qonağı... – səyyah bu bəlağətli sözləri təvazökarcasına rədd etməyə çalışdı, amma zabit öz ifadəsində ısrar etdi, – belə yüksək bir qonağı hətta hökmə tanış etməmək növbəti yenilikdir, – söyüş dilinin ucundaydı, lakin özünü ələ alıb yalnız bunları dedi: – Bu barədə məni xəbərdar etməyiblər, günah məndə

deyil. Hər halda, hökmlərimizin çeşidlərini izah etməyə qadirəm, çünki mən, – döş cibinə döyəclədi, – keçmiş komendantın öz əli ilə çəkdiyi cizgiləri burada gəzdirirəm.

– Öz əli ilə çəkdiyi cizgiləri? – səyyah soruşdu. – Yəni, o hər şeyi özündə birləşdirirdi? Həm əsgər, həm hakim, həm komendant, həm kimyaçı, həm də cizgi çəkən idi?

– Əlbəttə, – zabit başını tərpedib dedi. Onun donuq, fikirli baxışları vardı. Sonra sınaycı nəzərlərlə əlinə baxdı; cizgiləri cibindən çıxarmaq üçün əli özünə çirkli göründü, çənin yanına gedib əllərini bir də yudu. Axırda balaca dəri qovluğu cibindən çıxarıb sözünə davam etdi: – Hökmümüz o qədər də sərt deyil. Nizamnamənin hansı bəndini pozubsa, həmin bənd vəllə onun bədəninə yazılacaq. Bu müttəhimin, mələsən, – zabit oğlanı göstərdi, – bədəninə yazılacaq: “Rütbəcə özündən böyüyün yolunu gözlə!”

366

Səyyah gözucu müttəhimə baxdı; zabit əli ilə onu göstərəndə müttəhim nəsə öyrənmək üçün başını aşağı salıb, sanki, bütün eşitmə qabiliyyətini işə saldı. Lakin bir-birinə sıxılmış kömbə dodaqları açıq-aşkar deyirdi ki, heç nə başa düşməyib. Səyyah çox şey soruşmaq istəyirdi, ancaq müttəhimin gözü qarşısında təkcə bunu soruşdu:

– Hökmdən xəbəri var?

– Yox, – deyib zabit tələsik izahatını davam etdirmək istədi.

– Hökmdən xəbəri yoxdur?

– Xeyr, – zabit yenidən cavab verdi; sonra biranlığa donub qaldı, elə bil, səyyahdan sualının dəqiqləşdirilməsini tələb edirdi və sonra əlavə etdi: – Bu xəbəri ona deməyin xeyri yoxdur. Onsuz da, bunu canında hiss edəcək.

Səyyah susmaq istədi, amma bu vaxt gördü ki, müttəhim gözünü ondan çəkmir, sanki, soruşmaq istəyir ki, deyilən əməliyyatı bəyənmirmi? Ona görə də arxaya söykənən səyyah qabağa əyilib bir də soruşdu:

– Heç olmasa, ittiham olunduğunu bilirmi?

– Onu da yox, – deyib zabit səyyahın üzünə irişdi, sanki, ondan yenə qəribə-qəribə sözlər gözləyirdi.

– Yoox, – səyyah dillənib əlini alına çəkdi, – onda ən azı müdafiəsinin necə təşkil olunduğundan xəbəri olar?

– Özünü müdafiə etməyə imkan tapmayıb, – deyib zabit kənara baxdı, elə bil, öz-özü ilə danışırdı və özünə gün

kimi aydın olan şeyləri səyyaha danışmaqla onu utandırmaq istəmirdi.

– Axı özünü müdafiə üçün ona imkan verilməliydi, – deyib səyyah oturduğu yerdən qalxdı.

Zabit anladı ki, aparatın şərhində çox dayanmağı ilə təhlükə yaradıb, odur ki, səyyahın yanına gedib onun qoluna girdi. Diqqət açıq-aşkar ona yönəltdiyi üçün farağat dayanan – bir tərəfdən də əsgər zənciri bərk-bərk çəkmişdi – müttəhimini əli ilə göstərib dedi:

– Məsələ belədir: cavanlığımıza baxmayaraq, mənə cəza koloniyasında hakim təyin ediblər. Çünki bütün cəza məsələlərində həmişə keçmiş komendantın tərəfini saxlamışam, aparata da ən yaxşı bələd olan mənəm. Çıxardığım qərarların əsası bu olur: suça şübhə ilə yanaşmazlar. Digər məhkəmələr bu baş prinsipə əməl etmir, çünki onlar bir neçə nəfərdən ibarət olur və başlarının üstündə daha yüksək məhkəmələr dayanır. Burada isə belə deyil, ən azı keçmiş komendantın vaxtında belə deyildi. Təzəsi, hər halda, mənim məhkəməmə qarışmağa səy göstərdi, lakin bu günə qədər onu yaxın buraxmamaq mənə müyəssər olub və gələcəkdə də olacaq. İstəyirdiniz, bu iş sizə izah edilsin; başqaları kimi o da çox adidir. Kapitanlardan biri bu gün səhər tezdən şifahi raportla bildirib ki, ona xidmətçi kimi verilmiş və qapısının ağzında durmalı olan bu adam postda yatıb. Əslində, onun borcudur ki, hər saatdan bir ayağa qalxıb kapitanın qapısına hərbi salam versin. Təbii ki, çətin tapşırıq deyil, həm də vacibdir, çünki xidmətçi həm keşik üçün, həm də xidmət üçün gümrah qalmalıdır. Kapitan dünən gecə yoxlamaq istəyib ki, xidmətçisi vəzifəsini necə yerinə yetirir. Düz saat ikidə qapını açıb və onun büzüşüb yatdığını görüb. Matrası götürüb onun üzünə vurub. Əsgər ayağa durub üzr istəmək əvəzinə, ağasının qıçlarından yapışıb, onu bərk-bərk silkələyib və deyib: “Matrası at, yoxsa səni diri-diri yeyəcəm”. Məsələnin canı budur. Kapitan bir saat qabaq yanıma gəldi, dediyi məlumatları yazıb götürdüm, ardınca da hökmü yazdım. Sonra adamı zəncirlətdirdim. Hər şey çox sadə alındı. Onu əvvəlcə çağırıb sorğu-suala tutsaydım, yanlış təsəvvür yaranardı. Yalan danışardı, yalanları açmaq mənə müyəssər olsaydı belə, təkzib edərdi, onu yeniləri ilə əvəzləyərdi və sairə. İndi isə əlimdədir və buraxan

deyiləm. Hər şey aydın oldu? Vaxt keçir, edam çoxdan başlamalıydı, mənə hələ aparatın şərhini başa çatdırmamışam. – Səyyahı kürsüdə oturmağa məcbur edib aparata yaxınlaşdı və başladı: – Gördüyünüz kimi, vəl insanın boyuna uyğun gəlir. Vəlin bu hissəsi bədənin yuxarısı üçündür, qalan hissəsi isə qıçlar üçün. Baş üçün yalnız bu balaca sancaq nəzərdə tutulub. Burası sizə aydın oldu?

O, ətraflı izahata hazır vəziyyətdə dostcasına səyyaha doğru əyildi. Səyyah qaşlarını düyünləyib diqqətlə vələ baxdı. Məhkəmə prosesi barədə məlumatlar onu qane etməmişdi. Dalbadal öz-özünə deyirdi ki, burada söhbət cəza koloniyasından gedir, burada xüsusi tədbirlər qüvvədədir və hər şeyə hərbi baxımdan yanaşılır. Bununla yanaşı, o, açıq-aşkar, bir az da asta-asta təzə məhkəmə proseslərini tətbiq etmək istəyən yeni komendanta müəyyən ümidlər bəsləyirdi ki, həmin proseslər də bu zabitin dardüşüncəli başına heç cür girmək istəmirdi. Bu düşüncələrin təsiri altında səyyah soruşdu:

– Komendant edam mərasimində iştirak edəcək?

– Dəqiq deyil, – gözlənilməz sualdan möhkəm pərt olmuş zabit dilləndi və o saat xoş sifəti əyildi. – Elə buna görə də tələsməliyik. Mənə nə qədər ağır olsa da, şərhimi qısaltmalı olacam. Amma təfərrüatlı izahı sabah, aparat yenidən təmizləndəndən sonra da verə bilərdim; həddən artıq çirklənməsi də onun yeganə nöqsanıdır. İndi isə ən vacib məqamlara keçək. Adam çarpayıda uzananda və çarpayı titrəyişə gətiriləndə vəl bədənin üstünə enir. Özü özlüyündə işə elə düşür ki, bədənə yalnız iynənin ucları ilə toxunur; işə düşmə gerçəkləşəndə bu polad vəl, sanki, dönüb paya olur. Oyun da bundan sonra başlayır. Bixəbər kəs cəzalardakı zahiri fərqləri görmür. Vəl eyni ahənglə işləməyə başlayır. Titrəyərək iynələrinin uclarını çarpayının əsdiriyi bədənə sancır. Hökmün icrasına hər kəs üçün nəzarət imkanı yaratmaqdan ötrü vəl şüşədən hazırlanıb. İynələri ora bərkətmək üçün xeyli texniki çətinliklərlə üzləşdik. Lakin saysız təcrübələrdən sonra buna nail ola bildik. Zəhmətimizi qəti əsirgəmədik. İndi isə hər kəs yazının bədənə necə döyüldüyünü şüşədən görə bilər. Yaxına gəlib iynələrə baxmaq istəmirsinizmi?

Səyyah yerindən durub ora getdi və vəlin üstünə əyildi.

– Siz burada, – zabit dilləndi, – fərqli düzülüşlərdə iki cür iynə görürsünüz. Hər uzun iynənin yanında bir gödəyi də var. Uzun iynə yazır, gödək isə qanı yumaq üçün su fisqırdır və yazının həmişə görünməsinə imkan yaradır. Sulu qan da buradan xırda ciğirlərə axıdılır, onlar da sonda axma borusu ilə çalaya uzanan böyük arxa tökülür.

Qanlı suyun axacağı yolu zabit barmağı ilə dəqiq göstərdi. Bunu imkan daxilində əyaniləşdirmək üçün hər iki əlini axıdıcı borunun ağzına tutanda səyyah başını qaldırıb əli ilə arxanı yoxlaya-yoxlaya öz kürsüsünə dönmək istədi. Bu vaxt səyyahı heyrətə gətirən o oldu ki, müttəhim də zabitin dəvətini qəbul edib qurğuya yaxından baxmaq üçün ora yan almışdı. Mürgü döyən və əlində zəncir tutan əsgəri də özü ilə bir balaca qabağa dartıb şüşənin üstünə əylmişdi. Bu iki cənabın indicə müşahidə etdiyi şeyi şübhəli baxışlarla necə axtardığını, lakin verilən izahatı başa düşmədiyinə görə buna müyəssər olmadığını asanca görmək olardı. Gah bura, gah da ora əylirdi. Həmişə də gözü şüşədə ilişib qalırdı. Səyyah onu geriyə sıxışdırmaq istədi, çünki etdikləri, çox güman ki, cəzaya layiq idi. Lakin zabit bir əli ilə səyyahı tutub o birisi ilə yerdən bir kəsək götürdü və əsgərə atdı. O da diksinib gözünü açdı və müttəhimin nəyə cəsarət etdiyini görüb silahını yerə atdı, ayaqlarını dirəyib müttəhimi arxaya elə bərk dartdı ki, o, yerə sərildi, sonra əsgərə doğru baxıb onun necə qıvrıldığını və zənciri cingildətdiyini gördü.

– Qaldır onu! – zabit bağırdı, çünki görürdü ki, müttəhim səyyahın diqqətini yayındırır. Səyyah vələ maraq göstərmədən müttəhimin üstünə əyildi və onun başına nə gəldiyini müəyyənləşdirmək istədi. – Qayğısına yaxşı-yaxşı qal! – Zabit bir də bağırdı. Aparatın başına dolanıb tez-tez sürüşən müttəhimin qolundan yapışdı və əsgərin köməyi ilə onu ayaq üstə qaldırdı.

– Hər şeyi bildim, – zabit yenidən onun yanına qayıdanda səyyah dilləndi.

– Əsas yerindən başqa, – deyib zabit səyyahın qoluna girdi və başını qaldırıb yuxarı baxdı. – Orada cizgiçinin içində vəlin hərəkətini tənzimləyən çarx var və həmin çarx hökmə uyğun olaraq cizgi ilə quraşdırılır. Mən hələ də keçmiş komendantın cizgilərindən istifadə edirəm. Budur onlar – dəri qovluqdan xeyli kağız çıxartdı. – Əfsuslar ki, onları

sizin əlinizə verə bilmərəm, onlar mənim ən qiymətli sərvətimdir. Əyləşin, mən onları bu məsafədən göstərəcəm, hər şeyi yaxşı görəcəksiniz. – Birinci vərəqi göstərdi. Səyyah nəsə xoş bir söz demək istədi, ancaq dəfələrlə bir-birinə dolaşib-keçən dolanbac xətlərdən başqa, heç nə görmədi, xətlər kağızı elə örtmüşdü ki, aralarındakı ağ ləkələri güclə sezmək olurdu.

– Oxuyun, – zabit dedi.

– Oxuya bilmirəm, – səyyah cavab verdi.

– Aydınır ki, – zabit dedi.

– Əsil sənət əsəridir, – səyyah yaygın cavab verdi, – amma ayırd edə bilmirəm.

– Hə, – deyib zabit güldü və qovluğu təzədən cibinə qoydu, – şagird hüsnxətti deyil. Gərək dərinədən oxuyub öyrənəsən. Haçansa siz də oxuya biləcəksiniz. Təbii ki, bu, adi yazı ola bilməzdi; axı elə həmin an öldürmür, yalnız on iki saat ərzində. Dönüş nöqtəsi altıncı saata hesablanıb. Deməli, əsil yazını saysız nəqşlər dövrələməlidir; əsil yazı bədəni yalnız nazik qayış şəklində təsvir edir; ancaq bədənin ayrı nöqtələri nəqşlər kimi qeyd olunur. İndi vəlin və bütünlüklə aparatın işini dəyərləndirə bilərsinizmi? Hələ baxın! – sıçrayıb nərdivana qalxdı, təkərin birini fırladıb aşağıya qışqırdı: – Diqqət, qırağa çəkilin!

– Hər şey hərəkətə gəldi. Təkər xırçıldamasaydı, mərasim çox gözəl olardı. Sanki, zabit bu səs-küylü təkərdən çaşbaş qalmışdı, yumruğunu düyünləyib onu hədələdi, sonra üzrxahlıq edərək qollarını səyyaha doğru açıb aparatın işini aşağıdan müşahidə etmək üçün nərdivandan endi. Aparat nəsə qaydasında olana oxşamırdı, bunu yalnız o özü hiss etmişdi. Yenidən yuxarı dırmaşdı, hər iki əli ilə cizgi qurğusunun içindən yapışdı, sonra tez olsun deyə, nərdivandan istifadə etmək əvəzinə, dəmir paya ilə sürüşüb aşağı düşdü və səs-küydə anlaşılsın deyə, var gücü ilə səyyahın qulağına qışqırdı:

– Proses sizə aydındır? Vəl yazmağa başlayır; adamın kürəyində ilk yazını başa çatdırdımı, pambıq qat hərəkətə gəlib bədəni asta-asta qırağa sıxışdırır ki, vələ yeni məkan yaratsın. Bu arada yazılmış yaralı yerlər xüsusi qurğular vasitəsilə qanı o saat dayandıran və yazıların yeni dərinləşməsinə hazırlayan pambığın üstünə uzanır. Sonra burada

vəlin qırağındakı dişciklər bədənin növbəti fırlanması zamanı pambığı yaralardan dartıb qoparıb, onu çalaya tullayır və vəl işini təzədən davam etdirir. Beləcə o, altı saat ərzində daha dərinə yazmağında olur. İlk altı saatda müttəhim, demək olar, əvvəlki kimi yaşayır, yalnız ağrıları hiss edir. İki saatdan sonra keçəni götürürük, çünki adamın qışqırmağa gücü qalmır. Burada, baş tərəfdə elektriklə qızdırılan alaçıy isti düyü sıyığı qoyulur, əgər adamın həvəsi qalıbsa, dilinin çatdığı yerdən onu yalayıb yeyə bilər. Bu imkanı heç bir müttəhim qaçırmır. Mən beləsini görməmişəm və təcrübəm də kifayət qədərdir. Yalnız altıncı saata çatanda o, yemək həvəsini itirir. Onda mən, adətən, burada diz çöküb mənzərəni müşahidə edirəm. Adam axırıncı qisməti nadir hallarda udur, yeməyi ağzında hərləyib çalaya tüpürür. Onda mən də əyilməli oluram, yoxsa birbaşa sifətimə sıçrayar. Altıncı saatın içində adam necə də kırımlaşır! Ağıl öz yerini dəliliyə verir. Bu, gözlərin qırağından başlayır. Gözün qıraqları genişləyir. Səni yoldan çıxarıb onunla bərabər vəlin altına uzanmağa təhrik edən bir mənzərə. Daha heç nə baş vermir, sadəcə olaraq, adam öz yazısını oxumağa başlayır, dodağını büzüb irəli uzadır, sanki, nəyisə dinşəyir. Özünüz görmüsünüz, yazını adı gözlə oxumaq asan deyil; bizimki isə onu yaraları ilə oxuyur. Hər halda, bu da xeyli işdir; onu başa çatdırmağa müttəhimə altı saat vaxt lazım olur. Sonra isə vəl onu büsbütün deşik-deşik edib çalaya tullayır ki, adam da şappıltı ilə qanlı suyun və pambığın içinə düşür. Sonra edam başa çatır və biz, əsgərlə mən, onun üstünü torpaqlayırıq.

Səyyah qulağını zabitə doğru əyib əlləri pencəyinin cibində maşının işləməsinə baxırdı. Müttəhim də gözünü ondan çəkmirdi, amma heç nə anlamadan. Azca aşağı əyilib titrəyən iynələrə baxırdı, birdən zabitin işarəsi ilə əsgər bıçaqla onun köynəyinin və şalvarının arxasını elə kəsdi ki, hamısı yerə töküldü; açıq yerlərini örtmək üçün müttəhim paltardan yapışmaq istədi, lakin əsgər onu yerdən qaldırıb qalan cır-cındırı da əynindən çıxartdı. Zabit maşını söndürdü və indi buraya hakim kəsilən sakitlikdə müttəhimi vəlin altına uzatdılar. Zəncirlərini açdılar, əvəzində qayıqları bərkitdilər; ilk anda bu, müttəhimə, bir növ, yüngülləşmə kimi gəldi. Vəl bir az da aşağıya endi, çünki müttəhim arıq

idi. İynələrin ucu ona toxunanda canından bir üşənti keçdi; əsgər sağ əli ilə məşğul olanda müttəhim sol əlini uzatdı, özü də bilmirdi haraya. Amma bu, səyyahın dayandığı səmt idi. Zabit kənardan daim səyyaha baxırdı, sanki, onun üzündəki ifadəni oxumağa çalışırdı, ona ən azı səthi də olsa, izah etdiyi edamın yaratdığı ifadəni.

Bilək qayıışı qırıldı, yəqin, əsgər onu bərk dartmışdı. Zabit köməyə gələsi oldu, əsgər qayıışın qırığına ona göstərdi. Zabit səyyahın yanına qayıtdı, üzünü ona tutub dedi:

– Maşının qaykaları bərk sıxılıb, ona görə də gah orada, gah da burada nəyisə qırmalı, ya da sındırmalı olur. Amma belə şeylə bütövlükdə edama şübhə etmək olmaz. Qayıışa indicə əvəz taparıq; onun yerinə zəncirdən istifadə edərim; belə olanda da sağ qolda titrəmə zərifiyini itirəcək. – Zənciri bağlaya-bağlaya bunları da dedi: – Maşını saxlama xərcləri indi xeyli azalıb. Keçmiş komendantın zamanında yalnız bu məqsəd üçün mənə xüsusi büdcə ayrılmışdı. Burada bütün mümkün ehtiyat hissələrinin satıldığı xüsusi bir dükan vardı. Etiraf edim ki, həmin büdcə ilə bədxərclik edirdim, əvvəlləri nəzərdə tuturam, indini yox, yeni komendantın dediyi kimi, pulu xərcləməyə o da bir bəhanə olmuşdu. Maşının büdcəsini təzə komendant indi öz əlinə alıb və yeni qayıış üçün yanına adam göndərsəm, sübut kimi qırılmışını tələb edəcək, təzəsi də yalnız on gündən sonra gələcək, pis keyfiyyətdə olacaq və heç nəyə yaramayacaq. Amma o vaxta kimi heç kimin vecinə deyilki qayıışsız maşını necə işlədəcəyəm.

Səyyah fikrə getdi: yad münasibətlərə köklü müdaxilə etmək həmişə ürək tələb edir. O nə koloniyanın sakini idi, nə də onun yerləşdiyi dövlətin vətəndaşı. Əgər bu edam barədə mühakimə yürüdüb onu ləğv etdirmək istəsəydi, deyəcəkdilər: “Qəribəsən, otur qərib yerində, dilini də qoy qarnına”. Buna da heç cür cavab qayıtara bilməzdi, yalnız onu əlavə edərdi ki, bu məsələni heç özü də düz-əməlli qavraya bilmir, çünki ona baxmaq məqsədiylə buraya gəlib, heç də yad ölkənin cinayət məcəlləsini dəyişməyə yox. Hər halda, buradakı işlər xeyli tovlayıcı idi. Məhkəmənin ədalətsizliyi, edamın vəhşiliyi şübhə doğurmurdu. Səyyahın mərhəmətini heç kəs qəbul etməzdi, çünki müttəhim ona yad idi, yerlisi deyildi, onu mərhəmətə layiq adam da hesab

etmək olmazdı. Səyyah özü isə yüksək dairələrin məsləhətiylə gəlmiş, burada böyük ehtiramla qarşılanmışdı və bu edama dəvət olunması hətta o demək idi ki, bu məhkəmə haqqında onun fikrini gözləyirlər. Bunu bir də ona görə güman etmək olardı ki, apaydın eşitdiyi kimi, komendant belə məhkəmənin tərəfdarı deyildi və zabitdən fərqli olaraq buna düşmənin münasibəti bəsləyirdi.

Bu vaxt səyyah zabitin şappılısını eşitdi. Çətinliklə də olsa, o, keçəni müttəhimin ağızına yaxınlaşdırma bilmişdi, müttəhim də tənbellik etmədən gözlərini yumub qusmuşdu. Zabit də onu tələsik dartıb keçədən aralamış, başını çalaya doğru çevirmək istəmişdi; amma gecikmişdi, qusuntu maşından üzünü aşağı axırı.

– Günahın hamısı komendantdadır! – zabit qışqırıb tunc dirəkləri dəli kimi silkələdi. – Maşın tövlə kimi zibilləndi. – Baş verənləri əlləri əsə-əsə səyyaha göstərdi. – Saatlarla komendanta başa salmağa çalışmadımmı ki, edamdan bir gün qabaq müttəhimə yemək verilməsin. Amma bu mülayim yeni rəhbərlik ayrı fikirdədir. Gədə bura gətirilənə qədər komendantın arvadları onu təpəşdirib qarnını şirniyyatla doldurdular. Ömrü boyu iyənmiş balıqla dolanan adam indi birdən-birə şirniyyat yeyir! Amma bu da mümkündür, etirazım yoxdur, bəs niyə təzə keçə tapıb gətirmirlər, üç aydır ki, ləliyə istəyirəm. Yüzlərlə adamın ölüm ayağında dişlədiyi bu keçəni ürək bulanmadan ağıza necə almaq olar?

Müttəhim başını yerə qoymuşdu, məsum görkəmi vardı. Əsgər onun köynəyini götürüb maşını silməyə girişmişdi. Zabit naməlum bir duyumla bir addım geriye çəkilən səyyaha yaxınlaşdı, onun əlindən tutub kənara çəkdi.

– Sizə ürək qızdırıb bir-iki söz demək istəyirəm, – dedi, – olarmı?

– Əlbəttə, – səyyah cavab verdi, başını aşağı salıb dinlədi.

– Məftun olmağa imkan tapdığınız bu məhkəmə prosesinin və edamın hal-hazırda koloniyamızda açıq tərəfdarları qalmayıb. Onların, həm də keçmiş komendantın qoyub-getdiyi irsin yeganə davamçısı mənəm. Bu cür məhkəmə prosesinin aradan qaldırılmasını heç ağılıma da gətirmirəm, indiyə qədər olanı saxlamaq üçün var gücümü əsirgəməyəcəm. Keçmiş komendant sağ olanda koloniya

onun pərəstişkarları ilə doluydu; onun inandırma gücündən məndə qismən qalıb, lakin hökmüm yoxdur, heç yoxdur; bunun da nəticəsində pərəstişkarlar öz qınlarına çəkiliblər, hələ çoxları durur, amma heç biri boynuna almır. Siz bu gün, yəni edam günü çayxanaya gedib diqqətlə qulaq assanız, ikili fikir eşidəcəksiniz. Onların hamısı bu işin pərəstişkarıdır, lakin hazırkı komendantın rəhbərliyi altında və onun indiki baxışında mənim üçün tam yararsızdılar. İndi sizdən soruşuram: həmin komendanta və ona təsir göstərən arvadlarına görə belə bir həyat əsəri – maşını göstərdi – məhv olmalıdırmı? Buna yol vermək olarmı? Hətta bir qərib kimi bir neçə günlüyə bizim adada olsanız belə? Amma vaxt itirməyə dəyməz, mənim məhkəmə işlərimə qarşı nəsə hazırlayırlar; komendantlıqda artıq mənim iştirakım olunmadan məşvərtlər keçirirlər; hətta sizin gəlişiniz də, mənəcə, bunun əlamətidir; qorxaqlıq edib sizi, əcnəbini göndərirlər. Qabaqlar edam başqa bir mənşərəydi! Edama hələ bir gün qalmış dəreə adamla dolardı; hamı tamaşaya axışardı; səhər tezdən komendant özü xanımları ilə gələrdi; şeypurlar düşərgə meydançasını büt-bütün oyadardı; mən raport verərdim ki, hər şey hazırdır; məclis, yüksək məmurlardan heç kim qıraqda qalmazdı, maşının ətrafına yığışardı; bu dəmir kürsü yığını da həmin dövrün miskin qalığıdır. Təzəlikcə təmizlənmiş maşın par-par parıldayardı, demək olar, hər edama yeni ehtiyat hissələri alardım. Yüzlərlə adamın gözü önündə, bütün tamaşaçılar düz o yamaqlara qədər ayaqlarının ucunda dayanardı, müttəhimi komendantın özü vəlin altına uzadardı. Bu gün adi əsgərin gördüyü işi o vaxt mən, baş hakim, yerinə yetirərdim, bu, mənim üçün bir şərəf işiydi. Edam başlayardı, nə başlayardı! Bir dənə də yersiz səs maşının işinə mane olmazdı. Bəziləri hətta tamaşa da etməzdi, sadəcə, gözlərini yumub qumda uzanırdılar; hamı bir şeyi dəqiq bilirdi: indi ədalət öz yerini tutacaq. Sakitlikdə yalnız müttəhimin keçə ilə boğulan zarıltısı eşidilirdi. Bu gün müttəhimi bərkədən zarılatmağa maşının gücü çatmır, hətta onu boğan keçədən də zəifdir; amma o vaxt yazan iynələr istənilən qədər qan çıxarırdı, bu gün isə onu tətbiq etmək olmur. Hə, sonra altıncı saat gələrdi! Hamının yaxından baxmaq xahişini yerinə yetirmək mümkün olmurdu. Komen-

dant özü bildiyi kimi sərəncam vermişdi ki, ilk növbədə, uşaqlar nəzərə alınsın; hər halda, mən vəzifəmə görə yaxında olurdum; çox vaxt sağ və sol qolumda iki uşaq tutub orada oturdum. Əzablı sifətin ifadəsinə necə baxırdıq, axır ki, başa çatan və keçib-gedən bu ədalətin işığında sifətimiz necə də nurlanırdı! Nə cür zamanlar vardı, dostum!

Zabit qarşısındakının kim olduğunu açıq-aşkar unutmuşdu; səyyahı qucaqlayıb başını onun çiyinə qoymuşdu. Səyyah bərk pərt olmuşdu, zabitin başı üstündən səbirsiz-səbirsiz o üzə baxırdı. Əsgər təmizlik işini başa çatdırmışdı və düyü sıyığını tənəkə qutudan cama tökmüşdü. Tam dincəlməyə oxşayan müttəhim bunu görən kimi dili ilə sıyıqı yalamağa başladı. Əsgər onu hey qırağa itələyirdi, çünki görünür, sıyıq bir az sonraya nəzərdə tutulmuşdu, amma o, elə tərslik edirdi ki, əsgər çirkləllərini acgöz müttəhimin qarşısındakı sıyığa soxub yeməyə girişdi. Zabit özünü tez ələ aldı.

– Sizi heç də həyəcanlandırmaq istəmirdim, – dedi, – bilirəm, o vaxtları izah edib başa salmaq çətindir. Əslinə qalsa, maşın elə bu gün də öz işini görür. Bu dərədə tək-tənha dayansa da, öz işini görür. Cəsəd həmişəki kimi anlaşılmaz dərəcədə yüngülcə uçub çalaya düşür, o vaxtlardakı kimi yüzlərlə insan milçəktək çalanın ətrafına yığılmasa da. O vaxt məcbur olub çalanın dörd yanına möhkəm məhəccər düzəltmişdik, çoxdan qırıb atıblar.

Səyyah üzünü zabitdən çevirmək istədi, məqsədsiz-məramsız ətrafına baxdı. Zabit elə bildi, səyyah dərinin bitkisiz örtüyünü gözdən keçirir; buna görə də onun əlindən tutub baxışını tutmaq üçün ətrafına dolandı və soruşdu:

– Biabırçılığı görürsünüz də?

Lakin səyyah dinmədi. Zabit biranlığa ondan aralandı; ayaqlarını aralı, əllərini də belinə qoyub kırımışca dayandı və yerə baxdı. Sonra səyyahın üzünə bic-bic gülümsəyib dedi:

– Dünən komendant sizi dəvət edəndə uzaqda deyildim. Dəvəti eşitdim. Komendantı yaxşı tanıyıram. Bu dəvətə nə məqsəd güddüyünü o saat başa düşdüm. Mənə qarşı addım atmaqda ixtiyarının hədd-hüdudu olmasa da, buna ürək eləmir, görünür, məni sizin, hörmətli bir əcnəbinin öhdəsinə buraxır. Pis fikirləşməyib. Siz ikinci gündür ki, bu

adadasınız, keçmiş komendantdan və onun düşüncələrindən xəbərsizsiniz, Avropa baxışlarının təsiri altındasınız, bəlkə də, ümumən ölüm hökmünün, xüsusilə də maşınla edamın əleyhinəsiniz, üstəlik, onun şahidisiniz ki, kütləvi iştirak olmadan edam çoxdan xarab olmuş maşında necə də kədərli icra olunur. Bütün bunlardan sonra hamısını bir yerə yığdıqda komendant belə düşünür, lap asanlıqla mümkündür ki, mənim məhkəmə prosesimi düzgün saymayasınız. Düzgün saymasanız, onda bu barədə mən hələ də komendantın düşüdüklərini deyirəm, yəqin ki, susmayacaqsınız, çünki siz, çox güman ki, təkrar-təkrar sınıanmış fikirlərinizə üstünlük verəcəksiniz. Hər halda, bir çox xalqların saysız özəlliklərini görüb onlara hörmətlə yanaşmağa öyrəşmişiniz, ona görə də, yəqin, bu məhkəmə prosesinin əleyhinə var gücünüzlə çıxmazsınız, hərçəndi ki öz vətəninizdə mütləq belə edərdiniz. Amma komendant heç onu da vecinə alan deyil. Ötəri, ehtiyatsız bir kəlmə bəsidir. Onun istəyi ilə ayaqlaşırsa, sizin qənaətinizə uyğun gəlməyə də bilər. Bütün hiylələrini işə salıb lazımı sözü sizdən qoparaçağına tam əminəm. Xanımları da dörd yanında oturub qulaqlarını şəkəyəcək; təqribən, belə deyəcəklər: “Bizdə məhkəmə prosesi tam başqa cür olur”, ya da: “Bizdə müt-təhim hökmlə tanış olur”, yaxud: “Bizdə ölüm hökmündən başqa ayrı cəzalar da var”, yaxud da: “Bizdə işgəncələr orta əsrlərdə olub”. Hamısı sizə təbii göründüyündən də doğru iraddır, mənim məhkəmə prosesimə aidiyyəti olmayan məsum iradlar. Bəs komendant onları necə qarşılacaq? Mən gözəl komendantımızın kətli kənara çəkib balkona tələsdiyini, xanımlarının onun dalınca getdiyini indidən görürəm, onun səsinə, xanımları buna “göy gurultusu” deyir, eşidirəm: “Qərbin bu işə səlahiyyətli böyük tədqiqatçısı bildirir ki, bizim köhnə adətimizlə apardığımız məhkəmə işi qeyri-insanidir. Belə bir şəxsiyyətin həmin qənaətindən sonra bu məhkəmə işinə dözmək mənə mümkünsüz görünür. Bugünkü gündən sərəncam verirəm və sairə”. Yadınızda saxlayın, onun dediklərini siz dilinizə də gətirməmişiniz, mənim məhkəmə prosesimə qeyri-insani deməmişiniz, əksinə, sizin möhkəm əminliyinizə görə bunu ən humanist və ən insanalıyiq sayırsınız, bu maşın məsələsinə də aludə olmusunuz, amma çox gecdir, siz

qadınlarla dolu balkona da çıxmırsınız; istəyirsiniz, sizi də saysınlar; qışqırmaq istəyirsiniz; ancaq qadın əllərindən biri sizin ağzınızı yumur və mən də, keçmiş komendantın əməyi də məhv olur.

Səyyah təbəssümünü birtəhər boğdu; həddən artıq çətin saydığı iş, deməli, belə asanmış. Boyun qaçıran adamlar kimi dilləndi:

– Mənim təsir gücümü çox şişirdirsiniz; komendant mənə verilmiş zəmanət məktubunu oxuyub, bilir ki, məhkəmə işlərinin bilicisi deyiləm. Fikir söyləyəsi olsam, bu, fərdin fikri olar, istənilən adamın fikri kimi heç bir mənə kəsb etməz, az-maz bildiyim kimi, bu cəza koloniyasında geniş səlahiyyətlərə malik komendantın fikrinin yanında isə çox əhəmiyyətsiz görünər. Sizin düşündüyünüz kimi, bu məhkəmə prosesi barədə onun fikri məlumdursa, qorxuram ki, mənim cüzi yardımım olmadan da bu işin sonu çatmış olsun.

Zabit bunu anladımı? Xeyr, hələ ki anlamadı. Bərk-bərk başını silkələdi, onun baxışından diksinib sıyıqdan əl çəkən müttəhimə və əsgərə gözucu nəzər saldı, səyyaha daha da yaxın gəldi, bu dəfə onun üzünə yox, haradasa pencəyinə baxdı və bayaqkindan xeyli asta səslə dilləndi:

– Komendantı yaxşı tanımırırsınız; ona və bizim hamımıza baxanda siz, ifadəmə görə üzr istəyirəm, müəyyən mənada məsumsunuz; inanın mənə, təsiriniz o qədər də yüksək dəyərləndirilə bilməz. Eşidəndə ki yalnız edamda iştirak etmək fikriniz var, özümü çox xoşbəxt saydım. Komendantın bu sərəncamı mənə aid olmalıydı, indi isə ondan mən öz xeyrimə istifadə edəcəyəm. Fikriniz yalançı pıçarıçılardan və ikrahlı baxışlardan yayınmadan, edamdakı iştirakçıların sayı çox olanda bundan qaça bilməzdiniz, izahlarımı dinlədiniz, məşını gördünüz, indi də edama baxmaq fikrindəsiniz. Yəqin, müəyyən qənaətə gəlmisiniz; xırda əyər-əskik olsa, edam vaxtı aradan qaldırılacaq. İndi isə sizdən bir xahişim var: komendantın yanında mənə dəstək verin!

Səyyah onun sözünü kəsdi.

– Necə edə bilərəm axı, – az qala, qışqıra-qışqıra dedi, – heç cür mümkün deyil. Sizə ziyanım dəyəcək qədər də xeyrim dəyə bilər.

– Edə bilərsiniz, – zabit cavab verdi. Səyyah qorxa-qorxa gördü ki, zabit yumruğunu düyünləyib. – Edə bilərsiniz, – zabit daha da israrla təkrarladı. – Başımda bir plan var, alınmalıdır. Fikirləşirsiniz ki, təsiriniz yetərli olmaz. Mənsə bilirəm ki, olar. Amma etiraf edim ki, haqlısınız. Fəqət bu məhkəmə prosesinin saxlanması üçün hətta mümkünsüz işə də cəhd etmək lazım gəlmirmi? Ona görə də planımı dinləyin. Onun baş tutması üçün gərək, hər şeydən əvvəl, məhkəmə barədə fikrinizi koloniyada bacardıqca dilə gətirməyəsiz. Əgər sizdən birbaşa soruşmasalar, fikir söyləməyə ixtiyarınız yoxdur; cavabınız da qısa və qeyri-müəyyən olmalıdır; qoy elə bilsinlər ki, bu barədə danışmaq sizə ağırdır, kefiniz yoxdur, ağzınızı açıb danışmalı olsanız, ən ədəbsiz söyüşlər deməli olacaqsınız. Sizdən tələb etmirəm ki, yalan danışsınız; heç vəchlə; yalnız qısa cavab verərsiniz, təxminən: “Hə, edamı gördüm”, ya da, “Hə, bütün izahları dinlədim”. Yalnız bunu, daha bir kəlmə də. Lap komendantın düşündükləri olmasa da, kefinizin pozulduğunu görmələrinə istənilən qədər səbəb var. Təbii ki, o, hər şeyi tam tərsinə başa düşəcək və özü bildiyi kimi yozacaq. Mənim planım da elə buna hesablanıb. Sabah komendantın sədrliyi altında idarənin ən yüksək məmurlarının iştirakıyla böyük bir iclas keçiriləcək. Bu cür icaslardan tamaşa düzəltməyə komendant çoxdan öyrəşib. Həmişə tamaşaçılarla dolu olan bir qalereya tikilib. Müşavirələrdə iştirak etməyə mən də məcburam, amma qəti ürəyimcə olmadığına görə, az qala, əsim-əsim əsirəm. Siz bu iclasa mütləq dəvət olunacaqsınız; bu gün özünüzü mənim planıma görə aparsanız, dəvət dönüb israrlı xahiş olacaq. Amma hansısa naməlum səbəbdən dəvət olunmasanız, onda gərək dəvətnaməni özünüz istəyəsiz. Onu alacağınıza şübhə ola bilməz. Hə, deməli, sabah xanımlarla bərabər komendantın lojasında əyləşirsiniz. Nəzərlərini yuxarıya salanda komendant sizin orada oturduğunuza əmin olur. Bir neçə darıxdırıcı, məzəli, yalnız tamaşaçılara hesablanan müzakirə obyektindən – çox vaxt liman tikintisindən, yalnız liman tikintisindən danışılar və nəhayət, məhkəmə prosesi də dilə gətirilir. Bunu komendant yetərincə tez etməsə, çalışacam ki, müzakirəyə çıxarılsın. Ayağa durub bugünkü edam haqqında məlumat verəcəm. Belə bir məlumat,

əslində, orada verilmir, amma mən mütləq verəcəm. Komendant həmişə olduğu kimi, səmimi təbəssümlə mənə təşəkkür edəcək və özünü saxlaya bilməyəcək, ələ düşən gözəl fürsətdən istifadə edəcək.

“İndicə”, – bunu və ya buna bənzər nəsə deyəcək, – edam barədə məlumat verildi. Bu məlumata yalnız onu əlavə etmək istərdim ki, orada, bildiyiniz kimi, koloniyamızın ən hörmətli qonağı, böyük tədqiqatçı iştirak edib. Elə bugünkü iclasımız da onun iştirakı ilə böyük əhəmiyyət kəsb edir. Edamın və ondan əvvəlki mərhələnin köhnə qaydada aparılması barədə bu böyük tədqiqatçıya sual versək, necə olardı?” Təbii ki, hər tərəfdən sürəkli alqışlar, ümumi dəstək, ən fəali da mən. Komendant sizə təzim edib deyəcək: “Onda hamının adından sual verirəm”. Bu vaxt məhəccərin üstünə əylirsiniz. Əllərinizi də, hamı görsün deyə, onun üstünə qoyursunuz, yoxsa xanımlar əllərinizdən yapışib barmaqlarınızla oynayır. Nəhayət, söz sizə çatır. O vaxta qədərki saatların gərginliyinə necə dözəcəyimi bilmirəm. Nitqinizə heç bir məhdudiyət qoymamalısınız, həqiqəti deyib səs-küy qaldırın, məhəccərin üstünə əyilin, fikrinizi – təkzib olunmaz fikrinizi səsiniz gəldikcə bağırın, bəli, bağırın komendanta bildirin. Bəlkə, bunu istəməyəcəksiniz, bu, sizin xarakterinizə uyğun gəlmir, bəlkə də, sizin ata yurdunda belə vəziyyətlərdə ayrı cür hərəkət edirlər, əslində, o da düzdür, elə bu da yetərlidir, qəti ayağa qalxmayın, yalnız bir-iki kəlmə deyın, pıçılıtlı ilə deyın ki, sizdən aşağıda oturan məmurlar eşitsin, bu bəs edər, gərək iştirakçılarının kimliyindən, xırçıldayan çarxdan, qırılmış qayıqdan, mürdar keçədən bir kəlmə də deməyəsınız, qəti, yerdə qalanlar mənim işimdir, inanın mənə, nitqim komendantı zaldan qovub çıxarmasa da, onu diz çökdürəcək və etiraf etməli olacaq: “Ey keçmiş komendant, qarşında baş əyirəm”. Budur mənim planım; onun yerinə yetirilməsində mənə kömək etmək istəyirsinizmi? Əlbəttə, istəyirsiniz, hələ daha çox istəməlisiniz!

Zabit səyyahın hər iki qolundan tutub tövşüyə-tövşüyə onun üzünə baxdı. Sonuncu cümləni qışqıra-qışqıra elə bərkədən dedi ki, hətta əsgərlə müttəhimin də diqqətini özünə çəkdi; onlar heç nə başa düşməsələr də, yeməklərinə ara verib gövşəyə-gövşəyə səyyaha baxdılar.

Səyyahın verməli olduğu cavab onun özünə lap əvvəldən bəlliydi; həyatında o qədər şey görmüşdü ki, burada qəti tərəddüd edə bilməzdi; dərindən yanaşdıqda doğrudürüst adam idi və heç nədən qorxusu yox idi. Bununla belə, əsgər və müttəhimin baxışı altında yalnız biranlığa tərəddüd etdi. Necə deməliydisə, axırda elə də dedi:

– Yox. – Zabitin gözləri bir neçə dəfə böyükdü, amma baxışını ondan çəkmədi. – İzahat istəyirsiniz? – soruşdu. Zabit dinməyib başını tərپətdi. – Mən bu cür məhkəmə işinin əleyhinəyəm, siz məni inam və etibara çağıranda onlardan heç vaxt sui-istifadə etməyəcəm, öz-özümə fikirləşdim ki, bu məhkəmənin əleyhinə çıxmağa haqqım çatır və mənim etirazımın, azca da olsa, uğura imkanı varmı? Bu vaxt kimə müraciət etməli olduğum mənə əvvəlcədən aydın idi: təbii ki, komendanta. Bunu mənə daha da aydın etdiniz, sizin vicdanlı inamınız məni azdırma bilməsə də, ürəyimə yatır.

380

Zabit yerində lal-dinməz qurudu, üzünü maşına çevirib azca dala əyildi, başını qaldırıb cizgiçiyə baxdı, sanki, hər şeyin yerli-yerində olmasını yoxlayırdı. Əsgərlə müttəhim də dostlaşana oxşayırdılar; qayıqla bərk-bərk bağlanan adamın hansı çətinliklərlə üzləşməsinə baxmayaraq, müttəhim əsgərə işarə etdi; əsgər ona doğru əyildi; müttəhim ona nəsə pıçıldadı, əsgər başı ilə razılıq bildirdi. Səyyah zabitin yanına gedib dedi:

– Mənim nə etmək istədiyimi hələ bilmirsiniz. Doğrudur, məhkəmə prosesi haqqında fikrimi komendanta deyəcəm, ancaq iclasda yox, təkliddə; özü də burada çox qalmaqayacam ki, məni iclasa çağırırlar; sabah tezdən ya maşınla, ya da gəmi ilə yola düşürəm.

Duruşundan bəlli olurdu ki, zabit ona qulaq asmayıb.

– Deməli, proses sizi qane etməyib, – sanki, öz-özünə deyib gülümsədi, sinli kişi uşağın ağılsızlığına gülümsəyib təbəssümünün arxasında gerçək düşüncəsini gizlətdiyi kimi. – Deməli, onda vaxtı çatıb, – deyib birdən canlanan gözlərini səyyaha tuşladı, həmin gözlərdə müştərəkliyə hansısa bir tələb, hansısa bir çağırış vardı.

– Nəyin vaxtı çatıb, – səyyah narahatlıqla soruşdu, lakin cavab almadı.

– Sən azadsan, – zabit müttəhimə onun ana dilində dedi. Müttəhim əvvəlcə ona inanmadı. – Hə, hə, azadsan,

– zabit təkrarladı. Müttəhimin sifətinə ilk dəfə əsl həyat qayıtdı. Gerçək idimi? Zabitin tezliklə keçib-gedəcək kef əyləncəsiydimi? Onun könlünə bu mərhəməti əcnəbi səyyahmı salmışdı? Nə olan şeydi? Müttəhimin üz-gözündən bu suallar yağırı. Amma bu, uzun çəkmədi. Hər nə olsa da, azad olmağa ixtiyarı vardısı, vəlin imkan verdiyi qədər qımıldanmağa başladı.

– Qayışları qıracaqsan, – zabit bağırdı, – sakit dur! İndicə açarıq. – Sonra işarə verib yanına çağırdığı əsgərlə işə girişdi. Müttəhim bir kəlmə də demədən xısın-xısın güldü, üzünü gah sola, zabitə çevirirdi, gah da sağa, əsgərə Səyyahı da unutmurdu. – Dart onu çıxart, – zabit əsgərə əmr etdi. Vəl sınımasın deyə, ehtiyatlı tərənəmək lazım idi. Səbirsizliyi ucbatından müttəhim kürəyini bir necə yerdən çizib yaralamışdı.

Həmin andan etibarən, zabit ona qəti məhəl qoymadı. Səyyaha doğru gedib dəri qovluğu təzədən çıxartdı, vərəqlədi, axır ki, axtardığı vərəqi tapdı və onu səyyaha göstərdi.

– Oxuyun, – dedi.

– Bacarmıram, – səyyah cavab verdi, – demişəm axı, mən bu vərəqləri oxuya bilmirəm.

– Heç olmasa, vərəqə diqqətlə baxın, – deyib zabit səyyahla bərabər oxumaq üçün daha da yaxına gəldi. Bu da kömək etməyəndə, yeni bir yolla oxumağı səyyaha asanlaşdırmaq üçün çeçələ barmağını vərəqin üstü ilə havada fırlatdı, sanki, kağıza heç cürə toxunmaq olmazmış. Səyyah ən azı bu işdə zabitə yaramaq xətrinə xeyli zəhmətə qatlaşdı, lakin oxumaq ona müyəssər olmadı. Bu zaman zabit yazını hərfləməyə başladı, sonra da hərfləri birləşdirə bilib bir dəfə oxuya bildi.

– “Ədaləti unutma!” yazılıb, – dedi, – indi ki oxuya bilərsiniz. – Səyyah kağızın üstünə o qədər əyildi ki, onun kağıza toxunacağı qorxusundan zabit onu bir az da qırağa çəkdi; doğrudur, səyyah heç nə demədi, amma aydın idi ki, yenə heç nə oxuya bilməmişdi. – “Ədaləti unutma!” yazılıb, – zabit bir də təkrarladı.

– Ola bilər, – səyyah dilləndi, – inanıram ki, orada elə yazılıb.

– Onda çox yaxşı, – qismən razı qalan zabit dillənib əlindəki kağızla nərdivana qalxdı; böyük ehtiyatkarlıqla kağızı

cizgiçinin üstünə sərrib çarxın işini büsbütün dəyişirdi, əzablı iş olmalıydı, söhbət həm də ən xırda çarxlardan gedirdi; cizgiçinin içində zabitin başı hərdən tamam yox olurdu, çünki çarxı tam dəqiqliyi ilə yoxlamalıydı.

Səyyah ara vermədən bu işi altdan yuxarı izlədi, boynu qurudu, günəş işığına qərq olmuş səmədan gözləri ağrıdı. Əsgərlə müttəhim indi bir-biriylə məşğul idi. Müttəhimin çalaya atılmış köynəyi ilə şalvarını əsgər süngünün ucuna keçirib çıxartdı. Köynək yaman çirkə bulaşmışdı və müttəhim onu su çəninə yudu. Sonra köynəklə şalvarı geyinəndə əsgəri də, onun özünü də gülmək tutdu, çünki paltarlar arxadan iki kəsilmişdi. Bəlkə də, müttəhim əsgəri əyləndirməyə borclu ydu, kəsilib-cırılmış paltarda onun qabağında fırfıra kimi fırlanır, əsgər də yerə çöküb gülə-gülə dizinə döyürdü. Həmişə də ağaların burada olduğunu nəzərə alıb özlərini yığışdırırdılar.

382

Zabit yuxarıda işini bitirəndən sonra hər şeyə xırda-lıqlarına qədər bir daha nəzər salıb gülümsədi, bu dəfə də cizgiçinin azca aralı qalmış qapağını örtüdü, aşağı enib əvvəlcə çalaya, sonra da müttəhimə baxdı, özündən razı halda onun paltarını götürdüyünü gördü, axırda əllərini yumaq üçün su çəninin yanına yollandı, əlinin çirkini görüb özündən zəhləsi getdi, dilxor oldu ki, yuya bilməyəcək və nəhayət, əllərini quma soxdu, bu əvəz onu qane etməsə də, taleyinə boyun əyməli oldu, lap axırda ayağa qalxıb pencəyini çıxırdı. Bu zaman yaxalığının altına təpişdirdiyi iki qadın yaylığı sürüşüb əlinə düşdü.

– Al, bu da sənin cib yaylıqların, – deyib onları müttəhimə atdı və səyyaha izahat verməyə çalışdı: – Xanımların hədiyyəsidir.

Pencəyini çıxaranda, axırda da tamam lütlənəndə açıq-aşkar tələsməyinə baxmayaraq, hər paltarı səliqə ilə təmizləyirdi, hətta silah geyiminin üstündəki gümüş qaytanları barmağı ilə otərəf-butərəfə sürtüb biləyini silkələdi. Paltarın birini təmizləyib qurtaran kimi könülsüz-könülsüz çalaya tullamağı bu səliqə ilə heç cür bir araya sığmırdı. Qalan axırncı əşyası xırda sallama xəncəriydi. Xəncəri qınından çıxarıb sindirdi, sonra hamısını – xəncərin qırıqlarını, qınıni və kəmərinə – əlinə yığıb elə güclə tulladı ki, onlar çalada bir-birinə dəyib səs saldılar.

İndi çılpaq durmuşdu ortada. Səyyah dodağını dişləyib heç nə demədi. Nə baş verəcəyini bilsə də, zabitə nədəsə mane olmağa haqqı yox idi. Zabitin ürəkdən bağlandığı məhkəmə prosesinin ləğvi – bəlkə də, özünü buna borclu sayan səyyahın müdaxiləsi sayəsində – belə yaxınlaşmışdısa, tamamilə düz hərəkət edirdi. Onun yerinə səyyah olsaydı, o da belə edərdi.

Əsgərlə müttəhim ilk anlar heç nə anlamadılar, hətta heç o tərəfə baxmırdılar da. Cib yaylıqlarını geri aldığına müttəhim yaman sevinirdi, lakin sevinci uzun sürmədi, çünki əsgər gözlənilməz, cəld bir hərəkətlə onları dartıb müttəhimin əlindən almışdı. Əsgərin kəmərinin arxasına taxılmış yaylıqları indi də müttəhim çəkib çıxarmağa çalışırdı, amma əsgər ayıq-sayıq idi. Yalnız zabit tam lütlənəndən sonra onlar diqqətlərini bu tərəfə yönəltdilər. Hansısa böyük dəyişiklik duyğusundan, deyəsən, müttəhim xüsusilə mat qalmışdı. Onun başına gələnlər indi zabitin başına gəlirdi. Yəqin, əcnəbi səyyah ona belə əmr etmişdi. Deməli, qisas bu imiş. Sona qədər əzab çəkmək əvəzinə, indi onun qisası alınır. Üzündə yayğın, lal bir gülüş peyda olub bir daha çəkilmədi.

Zabit artıq maşının yanında idi. Əvvəllər onun maşına bələdliyi tam bəlli olsa da, indi onunla davranmağı və maşının ona qulaq asmağı hər kəsi mat-məəttəl qoymuşdu. Əlini vələ təzəcə yaxınlaşdırmışdı ki, vəl əli düz tuşlamaqdan ötrü düzgün vəziyyəti almaq üçün bir neçə dəfə qalxıb endi; zabit yalnız çarpayının qırağından tutdu və çarpayı titrəməyə başladı; keçə onun ağızına yaxınlaşdı, görürdün ki, zabit onu ağızına almaq istəmir, lakin tərəddüdü uzun çəkmədi, təslim olub onu ağızına aldı. Hər şey hazır idi, təkcə qayıqlar qıraqlardan aşağı sallanırdı, lakin onlara heç ehtiyac da yox idi, zabit qayıqla bağlamağa lüzum qalmamışdı. Bu vaxt müttəhim boş qalmış qayıqları gördü, onun fikrincə, onlar bağlanmasaydı, edam yarımçıq sayılardı, ona görə də əsgərə işarə etdi və hər ikisi zabit qayıqla bağlamaq üçün ora tələsdi. Cizgiçini işə salan dəstəyi itələmək üçün zabit ayağının birini irəli uzatdı; bu vaxt gördü ki, əsgərlə müttəhim özlərini yetirdilər, ona görə də ayağını geri çəkib özünü qayıqlatdırdı. Bundan sonra ayağı dəstəyə çatmadı; onu nə əsgər, nə də müttəhim tapa biləcəkdilər və səyyah

yerindən tərپənməməyi qərara aldı. Buna heç ehtiyac da olmadı; çarpayı titrədi, iynələr dərinin üstündə oynadı, vəl yuxarı-aşağı yırğalandı. Səyyah cizgiçidə çarxlardan birinin xırçıldayacağını xatırlayana qədər bir xeyli ora baxdı; amma hər şey səssiz idi, heç adicə cırlıtı da eşidilmirdi.

Bu cür səssiz işləməsi ilə maşın daha heç kimin diqqətini çəkmirdi. Səyyah əsgərlə müttəhim tərəfə baxdı. Müttəhim əsgərə nisbətən xeyli şux görünürdü, maşında hər şey ona maraqlıydı, gah aşağı əyilir, gah da gərnəşirdi, həmişə də əsgərə nəşə göstərmək üçün şəhadət barmağını irəli uzadırdı. Səyyahın bundan zəhləsi qaçdı. Axıra qədər burada qalmağa qərar vermişdi, lakin bu iki nəfərin hərəkətlərinə dözə bilmədi.

384

– Gedin evə, – dedi.

Əsgər, bəlkə də, buna hazır idi, amma müttəhim əmrini cəza kimi başa düşdü. Əllərini çarpazlayıb ləliyərek burada qalmasına icazə istədi və səyyah başını silkələyərək dediyindən dönmək istəməyəndə hətta diz çökdü. Səyyah gördü ki, əmrin xeyri olmayacaq, hər ikisini qovmaq üçün onların yanına getmək istədi. Bu vaxt yuxarıda, cizgiçidə şaqqıltı eşitdi. Başını qaldırıb ora baxdı. Çarxlardan biri xarabını olmuşdu? Amma başqa şey idi. Cizgiçinin qapağı ağır-ağır qalxıb şaqqıltıyla açıldı. Çarxın dilləri göründü və yuxarı qalxdı, tezliklə bütün çarx bayıra çıxdı, sanki, hansısa möhtəşəm bir güc cizgiçini elə sıxırdı ki, orada çarxa yer qalmırdı; çarx cizgiçinin qırağına qədər diyirlənib yerə düşdü, bir xeyli qumda yumalanıb rahatlandı. Amma bu vaxt yuxarıda başqa birisi baş qaldırdı və ardınca da zorla seçilən irili-xırdalı bir çoxu, hamısı da eyni cür diyirlənib gəldi, elə bilirdin, cizgiçi indicə boşalacaq, bu vaxt yeni, sayı-hesabı bilinməyən böyük bir çarx dəstəsi içəridən çıxıb üzünə aşağı diyirləndi, qumda yumalanıb dayandı. Bu hadisədən müttəhim səyyahın əmrini tamam unutdu, dişli çarxlar onu büsbütün hayıl-mayıl etmişdi, onlardan birini tutmaq istədi, hətta əsgəri ona kömək etməyə çağırırdı, lakin qorxub əlini geri çəkdi, çünki ən azı ilk diyirlənmədə onu qorxuya salan növbəti bir çarxın aşağı yumalanması idi.

Onun əksinə olaraq, səyyah bərk narahatlıq keçirdi; maşın açıq-aşkar dağılıb tökülürdü; onun sakit işləməsi

aldadıcı idi; səyyahda zabiti dartıb çıxarmaq duyğusu baş qaldırdı, çünki zabitin öz qeydinə qalmağa halı qalmamışdı. Lakin çarx məsələsi onun diqqətini büsbütün özünə çəkdiyinə görə maşının digər yerlərinə baxmaq fürsətini qaçırmışdı; amma o, indi, sonuncu çarx cizgiçini tərک edəndən sonra vəlin üstünə əyiləndə yeni, daha acı sürprizlə qarşılaşdı. Vəl yazmırdı, yalnız iynələrini batırırdı. Səyyah müdaxilə edib bu həngaməni mümkünə durdurmaq istədi, bu, zabitin nail olmaq istədiyi işgəncə deyildi, birbaşa qətl idi. Səyyah əllərini uzatdı. Lakin bu zaman vəl deşik-deşik olmuş bədənlə yana doğru qalxdı, bunu, adətən, on ikinci saatda etməliydi. Bədənin yüz yerindən qan fışqırırdı, su ilə qarışmadan, çünki su borucuqları da imtina etmişdi. İndi sonuncusu da imtina etdi, bədən uzun iynələrdən qopmaq bilmirdi, qan axıda-axıda çalanın üstündə yerə düşmədən asılıb qalmışdı. Vəl köhnə vəziyyətinə qayıtmaq istədi, lakin, elə bil, yükündən azad olmadığını hiss etdi, çalanın üstündə dayanıb durdu.

– Bəlkə, kömək edəsiniz! – Səyyah əsgər və müttəhim tərəfə qışqırdı və özü zabitin qıçlarından yapışdı. O, bir tərəfdən zabiti ayaqlarından qaldırmaq istəyirdi, həmin iki nəfər isə o biri tərəfdən onun başından tutmalıydılar və bu yolla zabit asta-asta iynələrdən azad olmalıydı. Amma həmin iki nəfər gəlməkdə tərəddüd etdi; müttəhim birbaşa arxaya çevrildi; səyyah onların yanına gedib hər ikisini zabitin başına doğru sıxışdırmalı oldu. Özü də istəmədən cəsədin üzünə baxdı. Sifət sağlığında necəydisə, eləydi; vəd olunan xilasdan heç bir nişanə yox idi; başqalarının maşında tapdığını zabit tapa bilməmişdi; dodaqları bərk-bərk bir-birinə sıxılmışdı, gözləri yumulmamışdı, orada həyat ifadəsi, baxışında isə bir dinclik və əminlik vardı, iri dəmir iynənin ucu alınına sancılmışdı.

Səyyah qabaqda, arxasınca da əsgərlə müttəhim koloniyanın ilk evlərinə çatanda əsgər onlardan birini barmağı ilə göstərib dedi:

– Çayxana buradır.

Evlərdən birinin zirzəmisində mağaraya bənzər dərin, alçaq, divarları və tavanı hisdən qaralmış bir otaq vardı. Küçə tərəfdən eni boyunca açıq idi. Çayxana komendatura binasına qədər dağılıb-tökülmüş digər koloniya evlərindən

az seçilsə də, səyyaha tarixi xatirələr təsiri bağışladı və o, keçmiş dövrün hökmünü hiss etdi. Binaya yaxınlaşdı, hər iki müşayiətçisi də arxasında, çayxananın qabağında düzülmüş boş masaların arası ilə yeridi, içəridən gələn sərin, lakin kif havanı ciyərlərinə çəkdi.

– Qoca burada dəfn olunub, – əsgər dilləndi, – ruhani qəbiristanlıqda basdırılmağa qoymadı. Xeyli çaşıb qaldılar, nəhayət, burada basdırdılar. Bu barədə zabit sizə, yəqin, heç nə danışmayıb, çünki ən çox utandıdığı şey bu idi. Hətta gecələr bir neçə dəfə qocanı qazıb çıxarmağa cəhd etmişdi, hər dəfə də buradan qovulmuşdu.

– Qəbir haradadır? – Əsgərə inanmaq istəməyən səyyah soruşdu. Hər ikisi – həm əsgər, həm də müttəhim onun qabağına düşüb qaça-qaça əllərini uzatdılar və qəbrin yerini səyyaha göstərdilər. Səyyahı arxa divara qədər gətirdilər, burada bir neçə masanın arxasında müştərilər oturmuşdu. Çox güman ki, liman fəhlələriydi, qara saqqalları işim-işim işıldayan güclü kişilər. Heç birinin əynində pencək yox idi, köynəkləri cırıq idi, taleləri ilə barışan kasıb adamlara oxşayırdılar. Səyyah onlara yaxınlaşanda bir neçəsi ayağa durub divara qısıldı və ona baxdı.

– Əcənəbidir, – səyyahın böyür-başında pıçıladaşdılar, – qəbrə baxmaq istəyir.

Altında qəbir daşı olan masalardan birini qırağa çəkildilər. Adi bir daş idi, masanın altında gizlədə bilmək üçün yetərinə alçaq. Üstündə həddən artıq xırda hərfələrlə yazısı vardı, onu oxumaq üçün səyyah çömbəlməli oldu.

“Keçmiş komendant burada uyuyur. Onun indi adlarını gizlədən pərəstişkarları kişinin qəbrini qazmış və daşını qoymuşlar. Peyğəmbərlik edirlər ki, müəyyən vaxt keçəndən sonra komendant dirilib qalxacaq və öz pərəstişkarlarını bu yurddan koloniyanın yenidən zəbt etməyə səsləyəcək. İnanın və gözləyin!”

Səyyah yazını oxuyub ayağa qalxanda gördü ki, kişilər onun ətrafında dayanıb gülümsəyirlər, sanki, yazını onunla bərabər oxumuş və gülünc saymışdılar, indi də ondan öz fikirlərinə qoşulmağı tələb edirlər. Səyyah özünü elə apardı ki, guya, heç nə başa düşməyib, onlara bir az xırda pul verdi, masanın qəbrin üstünə çəkilməsini gözlədi, çayxananı tərk edib limana getdi.

Əsgərlə müttəhim çayxanada tanışlarına rast gəldilər, həmin tanışlar onları xeyli ləngitdi. Amma tezliklə onların əlindən çıxma bildilər, çünki hər ikisi səyyahın dalınca qaçanda o artıq qayıqlara apararı uzun pilləkəni yarı eləmişdi. Çox güman ki, səyyahı son anda məcbur etmək istəyirdilər ki, onları da aparsın. Səyyah onu buxar gəmisinə aparması üçün aşağıda qayıqçı ilə sövdələşəndə əsgərlə müttəhim qışqırmağa cürət etməyib lal-dinməz tələsə-tələsə pilləkəni aşağı endilər. Amma onlar gəlib çatana kimi səyyah artıq qayıqdaydı və qayıqçı sahildən aralanırdı. Onlar qayığa hoppana da bilərdilər, lakin səyyah düynünlü ağır vəli əlinə götürüb hədələdi və bununla onları qayığa hoppanmaqdan çəkındirdi.

ÇAQQALLAR VƏ ƏRƏBLƏR

Biz vadidə düşərgə salmışdıq. Yol yoldaşlarımız yatırdı. Yanımdan ucaboy, ağbəniz bir ərəb keçdi; dəvələri yerbəyer edib yatmağa gedirdi.

388

Arxası üstdə otluğa uzandım; yatmaq istəyirdim, yata bilmirdim; uzaqdakı çaqqalın “gileyli” ulartısı; yenidən qalxıb oturdum. Uzaqdakılar birdən-birə yaxında peyda oldu. Ətrafımda çaqqalların vurnuxması; tutqun qızılı rəngdə parlayıb sönən gözlər; şümşad bədənlər, qamçı altında qanunauyğun və cəld hərəkətlə.

Biri arxadan yaxınlaşdı, qolumun altından sivişib düz qarşımda durdu, sanki, hənirtimə ehtiyacı vardı, sonra yaxına gəlib, az qala, mənimlə göz-gözə danışmağa başladı:

– Bu göz işləyən yerlərdə ən qoca çaqqal mənəm. Səni burada salamladığıma görə özümü xoşbəxt sayıram. Az qala, ümidimi itirmişdim, çünki səni çoxdandır ki, səbirsizliklə gözləyirik; anam gözləyib, onun anası gözləyib, daha sonra onların da ana və nənələri, düz bütün çaqqalların ulu anasına qədər. İnan buna!

– Bu, məni bərk heyrətləndirir, – dedim və tüstüsü ilə çaqqalları qovmaq üçün odun qalağını yandırmağı unuttum, – eşitdiklərimə çox təəccüblənirəm. Yalnız təsadüfən uzaq şimaldan gəlmişəm və kiçik bir səyahət etmək fikrim var. İstəyiniz nədir, çaqqallar?

Bəlkə də, həddən artıq səmimi səsələnən bu müraciətdən cəsarətə gəlib ətrafımda sıxlaşdılar; hamısı finxırtı ilə kəsik-kəsik nəfəs alırdı.

– Bilirik ki, – qoca çaqqal dilləndi, – şimaldan gəlirsən, ümidimiz də elə bunadır. Burada ərəblər arasında tapılmayan ağıl orada var. Bilirsənmi, bu soyuq təkəbbürdən ağıl qığılcımı qoparmaq olmaz. Yemək üçün onlar heyvanları öldürürlər və leşdən zəhlələri g edir.

– Belə bərkdən danışma, – dedim, – yaxınlıqda ərəblər yatır.

– Doğrudan da, qəribsən, – çaqqal dedi, – yoxsa bilərdin ki, dünya bina olandan çaqqal heç bir ərəbdən qorxmur. Onlardan qorxaq? Belə bir xalqın üçün düşməyimizin özü bədbəxtlik deyilmi?

– Ola bilsin, ola bilsin, – dedim, – mənə yad olan şeylər barədə hökm verə bilmərəm; deyəsən, bu, çoxdanın davasıdır; bəlkə, qanınızdadır; ola bilsin, elə qanla da sona yetsin.

– Çox ağıllısan, – qoca çaqqal dilləndi; hamısı tənq-nəfəs vəziyyətdən yeyin-yeyin nəfəs aldı, baxmayaraq, sakit dayanmışdılar; açıq ağızlarından və bir-birinə qapanmış dişlərinin arasından ara-sıra acı, dözülməz bir qoxu vururdu, – çox ağıllısan; dediklərin bizim qədim nəsihətimizə uyğun gəlir. Biz gərək onların qanını içək ki, davamıza son qoyulsun.

– Oho! – İstədiyimdən də çilgün dilləndim. – Onlar özlərini müdafiə edəcək; sizi tufəngləri ilə sürü-sürü qıracaqlar.

– Bizi düz başa düşməmişən, – dedi, – uzaq şimala da xas olmayan insan düşüncəsi ilə. Biz onları öldürməyəcəyik. Tər-təmiz yuyunmağımıza heç Nilin suyu da bəs eləməzdi. Biz ki onların başını görəndə kimi qaçıb uzaqlaşırıq, təmiz havaya, vətənimiz səhraya.

Bu arada uzaqlardan gəlib onlara qoşulan çaqqallar da daxil olmaqla hamısı başını aşağı salıb onu pəncələri ilə təmizlədi; sanki, özlərinə də dəhşətli görünən iradələrini gizlətməyə çalışırdılar və mən yaxşı halda çaqqalların başı üstündən sıçrayıb onları tərk edərdim.

– Nə etmək niyyətindəsiniz, – soruşub yerimdən qalmaq istədim; amma bacarmadım; cavan çaqqallardan ikisi dişlərini arxadan pəncəyimə və köynəyimə keçirmişdi; oturmalı oldum.

– Onlar sənəin ətəyindən tutub saxlayırlar, – qoca çaqqal cidd-cəhdlə dilləndi, – ehtiram əlaməti olaraq.

– Deyin mənə buraxsınlar! – həm qocaya, həm də cavanlara üz tutub qışqırdım.

– Buraxmayıb nə edəcəklər?! – Qoca çaqqal dilləndi. – Əgər bunu sən istəyirsənsə. Amma bir az çəkəcək, çünki,

adətimize görə, dişlərini bərk batınblar, indi də gərək asta-asta çəkib çıxarsınlar. Ona qədər xahişimizi dinlə.

– Özünü belə aparsanız, dinləməyəcəm, – dedim.

– Gəl bizi sınağa çəkmə, – deyib, ilk dəfə olaraq, təbii səsi ilə gileyləndi, – yazıq məxluq, bacardığımız bircə dişləməyimizdir; hər şeydən ötrü – istər yaxşılıq olsun, istər pislilik – yalnız dişimiz kara gəlir.

– Nə istəyirsən axı? – bir balaca mülayim soruşdum.

– Ağa, – səsinə qaldırılıb dedi, çaqqalların hamısı da ağızlarını göyə tutub uladı; bu, ucqar qərblərdə qulağıma bir avaz kimi doldu. – Ağa, gərək sən dünyanı ikiye bölən davamıza son qoyasan. Görkəmindən ulularımızın dediyi adamsan, bunu edəcək adam. Ərəblərdən bəriş istəyirik; nəfəs almalı hava, üfünə qədər onlardan təmizlənmiş məkan; ərəbin kəsdiyi qoyunun fəryadını eşitmədən; qoy heyvanlar öz əcalı ilə ölsün; onların qanını sərbəst içək, leşlərini sümüyə qədər təmizləyək. Təkcə təmizlik, təmizlikdən başqa heç nə istəmirik, – hamısı ağlayıb hıçqırmağa başladı, – sən bu fani dünyada buna necə dözsən, a qəlbi kövrək, a şirin içalat? Onların ağı da mürdərdir, qarası da; saqqallarının özü bir dəhşətdir; göz qıyıqlarına baxanda tüpürmək istəyirsən; qollarını qaldıranda qoltuqları cəhənnəm kimi ağız açır. Ona görə də, ey dəyərlı ağa, sənin hər şeyi bacaran əllərinin köməyi ilə, bəli, sənin hər şeyi bacaran əllərinin köməyi ilə qayçıyı götür boğazlarını üz!

Onun başının işarəsi ilə çaqqallardan biri yaxınlaşıb köpək dişində pas basmış bir tikiş qayçısı gətirdi.

– Axır ki, qayçı da gəldi və işlər bitdi! – Küləyin əksinə olaraq, ayağını sürüyə-sürüyə bizə yaxınlaşan ərəb sarvanımız qışqırılıb nəhəng qamçısını havada oynatdı.

Hər şey gözlənilməz oldu, ancaq çaqqallar bir xeyli uzağa çəkilib durdular, bir-birinə sığınaraq; o qədər heyvan elə sıx dayanmışdı, elə quruyub qalmışdı ki, alovla dövrələnmiş dar xalxal təsiri bağışlayırdı.

– Beləcə, ağa, bu tamaşanı da görüb dediklərini eşitdin, – deyə ərəb əsil-nəcabətinin icazə verdiyi qədər şən-şən güldü.

– Deməli, heyvanların nə istədiyini bilirən? – soruşdum.

– Əlbəttə, ağa, – dedi, – bu ki hamıya bəllidir; nə qədər ki ərəb sağdır, bu qayçı çöldə dolaşacaq və son günə kimi

bizdən əl çəkməyəcək. Böyük əməl üçün o, hər avropalıya təklif olunacaq; hər bir avropalı onların gözündə buna qadir insandır. Bu heyvanlar ağılsız ümidlərindən əl götürmür. Xalis dəlidirlər. Buna görə də onları sevirik, onlar bizim itlərimizdir; sizinkilərdən çox-çox gözəl. Baxsan, pis olmaz, gecə dəvələrdən biri ölüb, cəmdəyini bura gətirmişəm.

Dörd nəfər gəlib, ağır leşi qabağımıza uzatdı. Yerə təzəcə qoymuşdular ki, çaqqallar ulaşmağa başladılar. Sapa düzülmiş kimi qarınları üstdə, hərdən də duruxa-duruxa bizə yaxınlaşdılar. Ərəbləri, nifrəti yerli-dibli unutmşdular, kəskin iy verən cəmdək onların aqlını başlarından almışdı. Biri artıq onun boğazından yapışib birinci dişləmlə şah damarı tapmışdı. Bədəninin hər əzələsi nəhəng alovu söndürmək üçün su nasosu kimi dartılıb titrəməyə başladı. Bundan sonra hamısı dağ boyda cəmdəyin üstünə döşəndi.

Bu vaxt sarvan onları eninə-uzununa qamçıladi. Çaqqallar başlarını qaldırdılar; yarıməst, yarıhuşsuz; qarşılarındakı ərəbi gördülər; qamçının zərbəsini daddılar; bir sıçrayışla arxaya çəkildilər və xeyli geri qaçdılar. Dəvənin qanı gölməçələyib buğlanırdı, bədəni bir neçə yerdən cırılmışdı. Çaqqallar dözə bilmədilər; yenidən özlərini leşin üstünə atdılar; sarvan da qamçısını yenidən qaldırdı; onun qolundan yapışdım.

– Haqlısız, ağa, – dedi, – qoy işlərində olsunlar; həm də yığışmaq vaxtıdır. Onları özün gördün. Qəribə heyvanlardır, deyilmi? Həm də bizə necə də nifrət edirlər!

LƏYƏNMINƏN

392

Azacıq da kömür yox; ləyən bomboş; çalov dəyərsiz; sobanın nəfəsi bumbuz; otaq şaxta ilə dopdolu; pəncərənin qənsərindəki ağaclar sırsıra içində; səma ondan mərhəmət umana qarşı gümüş qalxan kimi. Gərək kömür tapam; donmağa haqqım yoxdur; arxamda acgöz soba, üstümdə amansız səma, mənə ləyəni minib şaxtanı yara-yara çapmalı və kömürçüdən kömək diləməliyəm. Amma adi günlərdəki xahişlərimə onun hər iki qulağı tutulub; ona yerli-yataqlı izah etməliyəm ki, bircə çimdik kömür tozum da yoxdur və o, məndən ötrü göy qübbəsindəki günəş deməkdir. Yanına acından qarçı ağızında xırıldaya-xırıldaya ölmək istəyən dilənçi kimi getməliyəm, bu cür dilənçilərə, heç olmasa, ağaların aşpazı qəhvə xıltını təkrar süzüb verməyə ürək edir; kömürçü də o ağalar kimi hirsələnəcək, lakin “İnsandaşını öldürmə!” səmavi buyruğunun şöləsində ləyənimə bir kürək kömür tullayacaq.

Bu, mən ora çatanda bəlli olacaq; ona görə də ləyəni minib çapıram. Əlimlə onun tay qulpundan, ən sadə yüyəndən tutub pilləkənlə enirəm; aşağıda ləyənim şahə qalxır, gözəl, gözəldən də gözəl; yerdə uzanmış dəvələr köşəkçinin şallağı altında çırpınıb bu cür gözəl qalxmırlar. Buz bağlamış küçələrlə löhrəmləyib yolumuza davam edirik; tez-tez birinci mərtəbə hündürlüyündə şahə qalxır; heç vaxt evin qarısına qədər enmirik. Kömürçünün evinin qabağında göyə qalxıb cövlan edirəm, kömürçü öz evinin zirzəmisində oturub yazı-pozusu ilə məşğuldur; istini çölə ötürmək üçün qarısını açıq qoyub.

– Ay kömürçü! – Soyuqdan qarsımış səsimlə soruşuram, ağızımdan çıxan hənir yerindəcə donur, – lütfən, kömürçü, mənə bir az kömür ver. Ləyənim bomboşdur, onu minib çapa bilirəm. Bir yaxşılıq elə. Əlimə pul düşən kimi ödəyəcəm.

Kömürçü əlini qulağına qoyur.
– Qulağım məni aldatmır ki? – sobanın qırağında paltar toxuyan arvadına çiyini üstündən qanrılıb soruşur. – Qulağım məni aldatmır ki? Müştəridir.

– Heç nə eşitmirəm, – corab toxuyan millərin üstünə əyilərək öz işində olan arvad cavab verir, kürəyini sobada isidərək ləzzət ala-ala.

– Hə də, – qışqırıram, – mənəm; köhnə, sadıq müştəriniz; amma indi cibləri boş.

– Arvad, – kömürçü dillənir, – orada, o yanda kimsə var; bu qədər də yanıla bilmərəm axı; qəlbimi rıqqətə gətirən köhnə, çox köhnə müştərilərdən biri olmalıdır.

– Sənə nə olub, a kişi? – deyib arvad biranlıqğa işinə ara verir, toxuduğunu sinəsinə sıxır, – heç kəs yoxdur, küçə bomboşdur, müştərilərimizin hamısı kömür alıb; dükanı bir neçə gün bağlayıb dincələ bilərik.

– Axı mən buradayam, ləyənin üstündə oturmuşam, – qışqırıram və soyuqdan yaşaran gözlərim buz bağlayıb toranlaşır, – lütfən, bu tərəfə baxın; baxsanız, görəcəksiniz; bircə kürək kömür istəyirəm; ikisini versəniz, özümü xoşbəxt sayaram. Başqa müştəriləriniz kömürlərini çoxdan alıb. Dedikləriniz indicə ləyənimə dəyib qayıtdı!

– Gəlirəm, – deyib kömürçü xırda addımlarla zirzəminin pilləkənini qalxmaq istəyir, amma qadın özünü ona yetirir, qolundan bərk-bərk tutub deyir:

– Sən qal, tərsliyindən qəti əl çəkmirsən, mən özüm gedərəm. Dünən gecəki göyöskürəyini yadına sal. Alverdən ötrü, lap xəyali olsa belə, arvad-uşağını yerli-dibli unudursan, ciyərlərini bada verirsən. Mən gedərəm.

– Onda anbardakı kömürün çeşidlərinin hamısını ona de; qiymətlərini buradan səsləyərəm.

– Yaxşı, – deyib qadın küçəyə çıxır. Təbii ki, məni elə o saat görür.

– Möhtərəm kömürçü xanımı, – ucadan deyirəm, – ürəkdən salamlar; yalnız bircə kürək kömür; elə bura, ləyəne; evə özüm apararam; ən pisindən bircə kürək. Təbii ki, tam dəyərini ödəyəcəm, amma indi yox.

Bu andır “indi yox” kəlməsi nə kəskin zəng səsiymiş və yaxındakı kilsədən gələn axşam zənglərinin səsinə necə də şaşırdıcı qarışıq!

– Nə istəyir? – kömürçü səslənir.

– Heç nə, – arvad cavab verir, – burada heç kim yoxdur axı, heç kimi görmürəm, heç nə eşitmirəm; axşam saat altının zəngləridir, dükanı bağlayaq. Soyuq adamı deşib keçir; deyəsən, sabah işimiz çox olacaq.

Arvad heç nə görmür, heç nə eşitmir; amma yenə də əlini ətəyindən çıxarıb ətəkliliklə məni küşkülür. Əfsuslar ki, bacarır. Ləyənimdə minik heyvanının bütün üstünlükləri cəm olub; lakin müqavimət gücü çatışmır; çox yüngüldür; qadın ətəkliyi onu yerdən üzür.

– İfritə, – arvad dükana dönüb yarı ikrah, yarı məmnun halda əli ilə havanı yaranda arxasınca qışqırıram, – ifritə! Bircə kürək ən pis kömür xahiş etdim, onu da vermədin.

Bunu deyib buz bağlamış dağlara qalxır və “Görüşməyənədək!” orada yox oluram.

BİR SAVAŞIN TƏSVİRİ

*İnsanlar paltarlarda
çaylaq içrə gəzirlər
uzaq təpəliklərdən
lap uzağa uzanan
bu azman səma altda.*

I

Saat on ikiyə qalmış bir neçə adam ayağa qalxıb bir-birinə baş əydi, əl tutub dedilər ki, çox gözəl keçdi və sonra geyinmək üçün böyük qapıdan ön otağa adladılar. Evin xanımı otağın ortasında dayanıb ardıcıl təzimlər edirdi və bu zaman paltarında bəzəkli qırıqlar əmələ gəlirdi.

Üçayaqlı balaca bir masanın arxasında oturmuşdum, Benedikt¹ likörünün üçüncü badəsini bala-bala vurur və içməklə yanaşı özümün axtarıb-tapdığım və lay-lay düzdüyüm xırda bişi payımı gözdən qoymurdum, çünki onlar çox ləzzətliydi.

Bu vaxt yeni tanışım yanıma gəldi, məşğuliyyətimə bir az yayğın gülümsəyib titrək səslə dedi:

– Narahat etdiyimə görə üzr istəyirəm. Qızla indiyə qədər yan otaqların birində oturmuşdum. Saat on birin yarısından, o qədər də çox vaxt deyil. Bunu sizə danışdığımıza görə üzr istəyirəm. Bir-birimizi heç tanımırıq da, elə deyil? Yalnız pilləkəndə rastlaşmışıq və bir-iki xoş kəlmə kəsmişik, indi isə sizə qızdan danışırım, gərək məni bağışlayasınız, çox xahiş edirəm, xoşbəxtlik içimi deşir, əlac tapa bilmirəm. Mənim burada ürək qızdırdığım tanışım olmadığına görə...

Elə hey danışırıdı. Məyus-məyus ona baxdım, çünki ağzımdakı bir tikə meyvə bişisi yaxşı dadmırdı və onun gözəl-göyçək qızarmış sifətinə birbaşa dedim:

¹ Benedikt – 529-cu ildə Monastr Ordeninin əsasını qoymuş Nursialı Benedikt. Benedikt likörü – həmin monastırların resepti ilə hazırlanmış içki.

– Şadam ki, mənə ürək qızdırmalı adam sayırsınız, amma heyfilsənirəm ki, bunu mənə danışırırsınız. Siz özünü, çaşib-qalmazdınızmı, hiss etməzdinizmi ki, tək oturub içki içən adama sevən qızın macərasını danışmaq necə də yersizdir.

Bunu deyib qurtarmışdım ki, yeni tanışım guppultu ilə aşağı oturdu, arxaya söykəni qollarını yanına saldı. Sonra onları dirsəkdən qatlayıb arxaya dirədi və xeyli uca səsle öz-özünə danışmağa başladı:

– Orada tam tək olduq, Annerllə, mən onu öpdüm, öpdüm onu... onu... dodağından, qulağından, kürəyindən.

Yaxınlıqda dayanan bir neçə kişi canlı söhbət apardığımızı güman edib əsnəyə-əsnəyə bizə doğru gəldi. Mən ayağa qalxıb ucadan dedim:

– Yaxşı, istəyirsinizsə, gedərəm, amma indi Lavrensi dağına qalxmaq ağılsızlıqdır, çünki havalar soyuq keçir və azca qar düşdüynə görə yollar da xizək yolu kimi buz bağlayıb. Amma istəyirsinizsə, gedərəm.

Əvvəlcə heyrətlə mənə baxdı və koppuş, qırmızı, nəm dodaqlı ağızını açdı. Sonra isə lap yaxına gəlmiş kişiləri görəndə gülüb ayağa durdu və dedi:

– Olsun, soyuğun ziyanı yoxdur, paltarlarımızın canına isti və tüstü hopub, mən də çox içmədən bir az kefliyəm, elədir, sağollaşarıq, sonra gedərəm.

Beləcə ev xanımının yanına yollandıq və oğlan onun əlindən öpəndə qadın dedi:

– Düz sözümdür, sifətinizi bu cür xoşbəxt görməyimə çox şadam, ayrı vaxtlar çox ciddi və darıxdırıcı görünürsünüz.

Bu sözlərin səmimiyyəti oğlanı yerindən oynatdı və o, qadının əlindən bir də öpdü; qadın gülümsədi.

Ön otaqda qulluqçu qız dayanmışdı, onu birinci dəfəydi, görürdük. Qız üst libasımızı geyməkdə bizə kömək etdi, sonra balaca əl çırağını götürüb pilləkəni işıqlandırdı. Hə, qız gözəl idi. Boynu açıq idi və yalnız çənəsinin altından qara ipək lent bağlamışdı, əlindəki çırağı aşağı tutub qabağımızca pilləkəni enəndə köhnə paltardakı bədəni yay kimi qatlanıb açılırdı. İçdiyi şərabdan yanaqları qızarmışdı, dodaqları yanaralı idi.

Pilləkənin ayağında çırağı pillənin üstünə qoydu, yüngülcə səndələyərək tanışımə doğru bir addım atdı, onu

qucaqlayıb öpdü və boynundan sallaşıb qaldı. Pulu mən yalnız onun ovcuna qoyandan sonra qollarını tanışımın boynundan mürgülü-mürgülü buraxıb balaca darvazanı ağır-ağır açdı və bizi gecənin ağuşuna buraxdı.

Ala-babat işıqlandırılmış gediş-gəlişsiz küçənin başı üstündəki seyrək dumanlı və buna görə də ənginləşmiş səmadan bədirlənmiş ay boylanırdı. Yerdə kövrəlmiş qar vardı. Yeriyəndə ayaqlarımız sürüşürdü, ona görə də xırda addımlar atmalı olurduq.

Ferdinand küçəsinə çatanda tanışım zümrümə etməyə başladı; səsi çox astadan çıxırdı, amma mən eşidirdim. Hiss etdim ki, küskündür. Mənimlə niyə danışmırdı? Mənə ehtiyacı yox idisə, niyə narahat etmişdi. Onun xətrinə masanın üstündə qoyub gəldiyim o gözəl şirniyyat hələ də yadımdan çıxmırdı. Benedikt içkisini də unuda bilmirəm, bir az da hallanmışdım, demək olar, kefim xeyli kök idi. Əllərimi belimə qoyub özümdə belə bir təsəvvür yaratdım ki, tək gəzirəm. Qonaqlıqda olmuşdum, naşükür cavan oğlanı məsxərə obyektinə çevrilməkdən xilas etmişdim, indi də tək-tənha ay işığında gəzirdim. Bütün günü işdə, axşam qonaqlıqda, gecə də küçələrdə və hamısı da əndazəsində. Öz axarı ilə gedən sərhədsiz həyat tərzil!

Bununla belə, tanışım arxamca gəlirdi, geri qaldığını hiss edəndə hətta addımlarını da yeyinlənlətdi və bunu elə etdi ki, sanki, təbii bir haldır. Mənsə fikirləşdim ki, bəlkə, yan küçələrdən birinə burulmaq yerinə düşərdi, çünki birgə gəzintiyyə heç də borclu deyildim. Evə təkbaşına gedə bilərdim və mənə heç kimin mane olmağa haqqı yox idi. Otağımda masanın üstündəki dəmir sağanaqlı torşeri yandırardım, didilmiş Şərq xalısının üstündəki qoltuqlu kürsümə əyləşərdim. Bu yerə çatanda yenidən mənzilimə getməyi, şəkilli divarları, arxa divardan asılmış qızıl haşiyəli güzgüdə çəpəki əks olunan döşəmədə vaxtımı tək-tənha keçirməyi xəyalımda canlandıranda məni çulğayan zəiflik indi təzədən hakim kəsildi. Qıçlarımla süstləşdi və tam qərara gəldim ki, hər necə olsa, evə gedib çarpayımaya uzanım, bu vaxt içimdə bir tərəddüd baş qaldırdı ki, gedərkən tanışımla sağollaşım, ya sağollaşmayım. Amma sağollaşmadan getməyə cəsarətim və bərkədən “sağ ol” deməyə gücüm çatmadı, odur ki yenidən

ayaq saxlayıb ayın işıqlandırdığı divarlardan birinə söykəndim və gözlədim.

Tanışım oynaq addımlarla, bir az da qayğılı-qayğılı mənə yaxınlaşdı. Özünü naza qoydu, göz qapaqlarını tər-pədəib əllərini üfüqi vəziyyətdə havaya açdı, qara, qaba parçadan olan şlyapalı başını mənə doğru əyib göstərmək istədi ki, guya, onu əyləndirmək üçün etdiyim zarafatın nə demək olduğunu bilir və dəyərləndirir. Əlim-qolum yanıma düşdü və dedim:

– Çox məzəli bir axşamdır. – Məndən uğursuz bir gülüş çıxdı. O cavab verdi:

– Hə, gördünüz, qulluqçu qız məni necə öpdü? – Danışa bilmədim, çünki qəhər məni boğurdu, ona görə də sakit qalmamaq üçün kərənay kimi səs çıxarmağa çalışdım. O, əvvəlcə qulaqlarını tutdu, sonra səmimi təşəkkür edərək, sağ əlimdən yapışib silkələdi. Deyəsən, əlim əlini üşütdü, çünki həmin an əlimi buraxıb dedi: – Əliniz çox soyuqdur, qulluqçu qızın dodaqları daha istiydi, aman Allah.

Anlaşıqlı şəkildə başımla təsdiqlədim. İstəkli yaradandan mənə dözümlü əta etməsini diləyə-diləyə dedim:

– Hə, haqlısınız, evimizə gedək, gecdir və mən səhər tezdən işə getməliyəm; özünü fikirləşin, işdə adamı yuxu aparır, bu da düz olmaz. Haqlısınız, gərək evə gedək, – deyib ona əl uzatdım, sanki, hər şey tam həll olunmuşdu. Amma o, gülümsəyə-gülümsəyə mənim ifadə tərzimi təkrarladı:

– Hə, haqlısız, belə bir gecəni yatağa girib yuxuya vermək olmaz. Özünü fikirləşin, adam öz yatağında tək qalanda nə qədər xoşbəxt fikirləri yorğanın altında boğub öldürür və nə qədər bədbəxt yuxuları o yorğanla isidir. – Beyninə düşən bu fikrin sevincindən əli yuxarılara çatmadığına görə sinəmdən bərk-bərk yapışib silkələdi, sonra gözlərini döyüb ikrahla dedi: – Bilirsiniz, necə adamsınız, gülməli.

Yoluna davam etdi, qeyri-iradi onun arxasınca getdim, sonra dediklərini beynimdə saf-çürük etdim. Əvvəlcə sevindim, çünki bu, onun nişanəsiydi ki, özümdə olmayanı, lakin məni onun yanında hörmətə mindirəni o, məndə tapmışdı, ən azı, buna gümanı vardı. Belə yanaşma məni xoşbəxt edir. Evə getməməyimdən razı qaldım və tanışım, qazanmadığım dəyəri insanların yanında mənə verən bir şəxs kimi

mənim üçün böyük dəyər kəsb etdi. Məftun baxışlarla tanışımı gözdən keçirdim. Xəyalən onu təhlükələrdən, xüsusilə də kələçələrdən və qısqanc kişilərdən qorudum. Onun həyatı mənə özümünkündən dəyərli göründü. Sifətini gözəl saydım, qadınlar yanında qazandığı uğurlarla fəxr etdim, bu axşam hər iki qızdan aldığı öpüşlərin xəyali iştirakçısı oldum. Of, axşam necə də şən keçdi! Sabah tanışım froylayn Anna ilə söhbət edəcək; əvvəlcə təbii ki adi şeylərdən, sonra qəfildən deyəcək:

“Dünən gecə, sevimli Anna, sənin hələlik tanımadığın bir kişi ilə olmuşam. Onun görkəmi, necə təsvir edim, başına sarı dərili, qara tükü kəllə keçirilmiş ləngərli payaya bənzəyir. Gövdəsindən xırda-xırda, qırmızılı-sarılı çoxlu parça qırıqları sallanır, dünən bunlar onu başdan-ayağa örtmüşdü, çünki bu cındalar dünənki gecənin küləksiz sakitliyində onun bədəninə kip oturmuşdu. Ürkək-ürkək yanımcə yeriyirdi. Ey öpüşlərinə məftun olduğum sevimli Annam, bilirəm, sən bir az gülər, bir az da qorxardın, qəlbi sənə olan sevgisindən para-para olmuş mənə onun yanımda olmasına sevinirdim. Bəlkə də, o bədbəxtdir, ona görə də dinib-danışmır, amma adam özünü onun yanında arasıkəsilməyən xoşbəxt narahatlıqda hiss edir. Dünən öz xoşbəxtliyimdən ikiqat ucalmışdım, amma səni heç vaxt unutmurdum. Mənə elə gəlirdi ki, onun yastı sinəsindən çıxan nəfəslə ulduzlu səmanın sərt qübbəsi göylərə qalxır. Üfüq bu nəfəsdən parçalandı və sönük buludlar altında bizi xoşbəxt edən təbiətin ucu-bucağı görünmədi. Vallah, səni yaman sevirəm, Anna. Sənin öpüşün mənə təbiətin hər cür gözəlliyindən əzizdir. Gəl daha ondan danışmayaq və bir-birimizi sevək”.

Ağır addımlarla sahilə yetişəndə öpüşlərə görə tanışma həsəd apardım, fəqət bir-birimizə baxarkən üzə çıxan və onun, yəqin, hiss etdiyi daxili xəcalətimi də sevinclə qarşıladım.

Beynimdən keçən bu oldu. Lakin o vaxt fikirlərim bir-birinə qarışdı, çünki çayın o üzündəki Moldaviya və şəhərin mikrorayonu qaranlıq qərç olmuşdu. Yalnız bir-iki işıq yanır, ora baxan gözlərlə oynayırdı.

Məhəccərin qırağında dayanmışdıq. Əlcəklərimi geydim, çünki çaydan soyuq külək əsirdi; sonra heç bir səbəb

olmadan, adamların gecə çay qırağında etdikləri kimi, köksümü ötürdüm və yoluma davam etmək istədim. Ancaq tanışım suya baxır və yerindən tərpənmirdi. Sonra o, məhəccərə daha da yaxınlaşıb qollarını dirsəkdən qatladı və dəmirin üstünə qoydu, alnını da əllərinə söykədi. Bu, mənə dəlilik kimi göründü. Üşüyürdüm, pencəyin yaxalığını yuxarı qaldırdım. Tanışım gərnəşdi, indi də gövdəsini məhəccərin üstünə sərdi. Əsnəməyimi boğmaq üçün çəkinə-çəkinə danışmağa tələsdim:

– Qəribədir, yalnız gecə imkan tapır ki, xatirələrimizdə oyansın, elə deyilmi? Məsələn, bir gecəni mən yaxşı xatırlayıram. Haçansa axşamların birində çay qırağındakı oturacaqda büzüşüb əyləşmişdim. Başımı taxta söykənəcəyin üstündəki qoluma söykəyib, o biri sahilin buludla örtülü dağlarına baxır və sahil mehmanxanasında çalınan skripkanın fəğanlı səsinə qulaq asırdım. Hər iki sahilədən otərəf-bütərəfə gur tüstülü qatarlar gedib gəlirdi.

Beləcə danışıb sözlərin arxasında qəribə sevgi macərələri tapmağa çalışırdım; içinə gərək azca sərtlik və möhkəm ehtiyac da qarışaydı. Ancaq ilk kəlmələr yenəcə ağızımdan çıxmışdı ki, tanışım məni burada gördüyünə biganəlik göstərüb çaşdı, hər halda, mənə belə gəldi, sonra mən tərəfə çevrilib dedi:

– Görürsünüzmü, həmişə belə olur. Bu gün qonaqlığa getməzdən qabaq axşam gəzintisinə çıxmaq üçün pilləkəni düşəndə qızartdaq əllərimin ağı manjetin içində oyan-buyana tərpənməyinə və onların bunu qeyri-adi cəsarətlə etdiyinə mat qaldım. Odur ki macərə gözləyirdim. Həmişə belə olur.

Bunu gedə-gedə dedi, yalnız ötəri, xırda müşahidə kimi. Amma məni yerimdən oynatdı və içimdə bir ağrı duydum, bəlkə, mənim uzun boy-buxunum xoşagəlməzdir, o boy-buxunun yanında tanışım çox alçaq görünür. Bu hal mənə əzab verdi, gecə olmasına və demək olar, heç kimə rast gəlməməyimizə baxmayaraq, belimi o qədər əydim ki, yeriyəndə əllərim dizlərimə toxundu. Amma tanışım niyyətimi başa düşməsin deyə, duruşumu tədricən, böyük ehtiyatla dəyişdim və adadakı ağaclardan, körpü çıraqlarının çaydakı əksindən söz salıb onun diqqətini özümdən uzaqlaşdırmağa çalışdım. Lakin qəfildən üzünü mənə tutub mərhəmətlə dilləndi:

– Niyə belə yeriyirsiniz? Az qala, iki qatlanmışsınız, özü də balacalaşmış, mən boyda olmusunuz!

Bunu xoş məramla dediyinə görə cavab verdim:

– Ola bilər. Amma belə duruş mənə xoşdur. Bilirsinizmi, keyli zəifəm, bədənimi düz saxlamaq mənə ağır gəlir. Asan məsələ deyil, çox uzunam.

Bir az inamsız cavab verdi:

– Sadəcə, kefiniz belə istəyir. Məncə, əvvəllər şax yeriyirdiniz, elə qonaqlıqda da belinizi düz tuturdunuz. Hətta rəqs etdiniz, yoxsa yox? Yox? Amma şax ki yeriyirdiniz, bunu elə indi də edə bilərsiniz.

Əlimlə rədd edərək cavab verdim:

– Hə, elədir, şax yeriyirdim. Amma siz məni düzgün qiymətləndirmirsiniz. Yaxşı davranışın nə olduğunu gözəl bilirəm, ona görə də əyilərək yeriyirəm.

Ancaq bunu anlamadı, xoşbəhtliyindən özündə deyildi, sözlərimdəki əlaqəni başa düşmədi, təkcə bunları dedi:

– Yaxşı, necə istəyirsiniz, – və dəyirman qülləsindəki saata baxdı, saat biri göstərirdi.

Mənsə öz-özümə dedim: “Nə qanmaz adamdır! Alçalıcı sözlərimə qarşı necə də aşkar biganəlik göstərir! Elə ona görə də xoşbəhtdir və ətrafda baş verənləri təbii qəbul etmək xoşbəhtlərin xasiyyətidir. Onların xoşbəhtliyi bir-birilə əlaqəlidir. İndi suya tullanmış olsaydım, yaxud bu daş örtüyün üstündə özümü tutması tutmuş adam kimi aparsaydım, onun xoşbəhtliyinin üstünə xoşbəhtlik gətirmiş olardım. Bəli, kefi dursaydı – şübhəsiz ki, xoşbəht adam çox qorxulu olur, – küçə qatili kimi məni buradaca öldürərdi. Buna arxayın ola bilərsiniz, mən qorxaq olduğuma görə heç qışqırmağa da ürək eləməzdim.

– Allaha and olsun! – Qorxu içində ətrafıma boylandım. Düzbucaqlı qara şüşəli kafələrin birinin qabağında daş döşənmiş yolla polis gəzişirdi. Qılıncı ona azca mane olurdu, onu əlinə aldı, indi əməlli-başlı yeriyirdi. Keyli aralanan sonra səsinin zəiflədiyini eşidəndə tam əmin oldum ki, tanışım məni öldürmək istəsə, polis xilas etməyəcək”.

Amma indi həm də neyləmək lazım olduğunu bildim, çünki məhz qorxunc hadisələrdə mənə əsl qətiyyət gəlir. Gərək qaçaydım. Çətin deyildi. İndi sola, Karl körpüsünə burulanda sağa, Karl küçəsinə hoppana bilərdim. Küçə

əyri-üyrü idi, qaranlıq darvazalar və hələ də açıq olan şərab köşkləri vardı; gərək özümü itirməyəydim.

Sahilin qurtaracağındakı tağın altından çıxanda əllərimi qaldırıb küçəyə qaçdım; lakin kilsənin balaca qapısına çatanda yıxıldım, çünki orada pilləkən vardı və mən onu görməmişdim. Şaqqıltı qopdu. Növbəti fənər uzaqdaydı, qaranlıqda uzanıb qaldım. Qarşıdakı meyxanaların birindən küçədə nə baş verdiyinə baxmaq üçün tüstülənən çıraqla kök bir qadın çıxdı. Royalın səsi kəsdi və kişi yarıaçıq qapını tamam açdı. Yekəxana-yekəxana pilləkənə tüpürdü, qadının döşlərinin arasını qıdıqlayıb dedi ki, baş verən hadisənin, hər halda, o qədər də mənası yoxdur. Onlar geri döndülər və qapı yenidən bağlandı. Qalxmağa çalışanda bir də yıxıldım.

402

– Yer buz bağlayıb, – dedim və dizimdə ağır hiss etdim. Amma sevindim ki, meyxanadan çıxanlar məni görmədilər. Sonra hava işıqlaşana qədər burada uzanıb qalmaq mənə çox rahat göründü.

Görünür, tanışım körpüyə qədər tək getmişdi, mənim sağollaşmağıma fikir vermədən, çünki yanıma aradan xeyli keçmiş gəldi. Üstümə əyilib məni yumşaq əli ilə sığalayanda heyrətləndiyini görmədim. Əlini üstədən aşağı, altından yuxarı almacıq sümüklərimə çəkdi, sonra ətli barmaqlarından ikisini alnıma qoydu.

– Ağrımısınız? Yox? Yer buz bağlayıb, ehtiyatlı olmaq lazımdır, başınız ağrıyır? Yox? Hə, diziniz, belə de.

Avazlı bir səslə dedi, sanki, nəşə bir əhvalat danışırdı, özü də çox xoş bir əhvalat, üstəlik, hansı dizdəsə hansısa uzaq bir ağrıdan danışırdı. Qollarını da tərپətđi, amma məni qaldırmaq fikri yox idi. Başımı sağ əlimə söykədim, dirsəyim çaylaq daşının üstündəydi və unutmayım deyə, tələsik dilləndim:

– Əslində, bilmirəm niyə sağa qaçdım. Amma yox, bu kilsənin günlüyünün altından, bağışlayın, kilsənin heç adını da bilmirəm, bir pişik qaçdı. Balaca bir pişik, dümağ da dərisi vardı. Sonradan başa düşdüm. Yox, yox, elə olmadı, bağışlayın, bugünkü gündən sonra özünü toparlamaq xeyli zəhmət tələb edir. Bu zəhməti qüvvətləndirmək üçün də adam uzanıb yatır, onda mənasız şeylər baş verir, amma buna ucadan heyrətlənmək müşahidəçilərimiz tərəfindən nəzakətsizlik olardı.

Müşahidəçim əllərini ciblərinə qoymuşdu və gediş-gəlişsiz körpüyə, sonra Çapraz Kişilər kilsəsinə, lap axırda da aydın səmaya baxdı. Mənə qulaq asmadığına görə qorxa-qorxa dedi:

– Hə, niyə danışmırsınız, əzizim; halınız xarabdır... Onda bəs niyə qalxmırsınız... Bura soyuqdur axı, donarsınız, biz hələ Lavrensi dağına da gedəsiyik.

– Əlbəttə, – dedim, – başlayın, – və özümü zorlayıb qaxdım, amma dəhşətli ağrılarla. Səndirlədim, dayaq nöqtəmi itirməmək üçün gözümü IV Karlın heykəlindən çək-mədim. Lakin ay işığı da tənbellik etməyib, IV Karlla bərabər ləngər vururdu. Bərk təəccübləndim və qorxudan qıçlarım bərkidi, mən duruşuma hakim kəsilməsəydim IV Karl kəlləmayallaq gələcəkdi. Sonralar zəhmətim mənə mənasız göründü, çünki məni ağ paltarlı gözəl bir qızın sevdini yadıma salanda IV Karl aşdı.

Xeyirsiz işlər görüb çox şeydə də fürsəti qaçıram. Bu yadadüşmə nə böyük səadət imiş, qızı nəzərdə tuturam! Mənə işıq saçan ay da gözəl deyilmi?! Ancaq görəndə ki bu, adi təbiət hadisəsidir, ay hər şeyə işıq saçır, xəcalətimdən körpü tağının altında gizlənmək istədim. Sonra aydan tam zövq almaq üçün sevincdən qollarımı geniş açdım və yadıma bir-iki misra düşdü:

Küçələrdə atlanırdım
sərxoş qaçışçılartək
havanı yara-yara...

Keyləşmiş qollarımla üzüm hərəkəti edə-edə ağrısız-əziyyətsiz irəli gedəndə halım yüngülləşdi. Sərin havada başım yerindəydi və ağpaltarlı qızın məhəbbəti mənə qəmli bir əsməcə gətirdi, çünki mənə elə gəldi ki, üzüb sevgilimdən və onun dumanlı-çiskinli dağlarından aralanıram. Yadıma düşdü ki, bəlkə, elə indi yanımla gedən xoşbəxt tanışıma haçansa nifrət etmişəm, yaddaşımın bu cür möhkəm olmasına sevindim ki, hətta ikincidərəcəli şeyləri də qoruyub saxlayır. Çünki yaddaşa həmişə güc düşür. Məsələn, heç vaxt ciddi öyrənməməyimə baxmayaraq, ulduzların çoxunu birdəfəyə adbaad saya bilərdim. Elədir, qəribə adlardır, yadda saxlamaq çətindir, amma mən hamısını dəqiq bilirdim. Baş barmağımı göyə qaldırıb, hər birinin adını

ucadan söyləyirdim. Fəqət ulduzların adını deməklə, uzağa gedə bilmədim, dərinə batmamaq üçün gərək üzəydim. Amma “daş döşənmiş yolda hər kəs üzə bilər və onu dilə gətirməyin mənası yoxdur” deyib mənə irad tutmamaları üçün qalxıb məhəccərin üstündən sıçradım və üzə-üzə rast gəldiyim bütün müqəddəs heykəllərin başına dolandım. Beşinci cəhddə daş döşənmiş yolun başı üstündə qanad çalanda tanışım qolumdan yapışdı. Təzədən yola endim və dizimdə ağrı duydum. Ulduzların adını unutmuşdum, sevimli qızdan da bildiyim o idi ki, ağ paltar geymişdi, amma qəti xatırlaya bilmədim ki, onun məhəbbətinə inanmağa hansı əsasım olmuşdu. Yaddaşıma qarşı içimdə böyük, əsaslandırılmış bir hirs baş qaldırdı, bir də qızı itirmək qorxusu. Gərginlik içində aravermədən təkrarladım: “Ağ paltar, ağ paltar”, heç olmasa, bu yeganə əlamətlə qızı unutmamağa çalışdım. Amma xeyri olmadı. Tanışım danışıqı ilə daxilimə nüfuz edəndə və mən onun dediklərini başa düşməyə başlayanda incə, ağ bir işartı körpünün məhəccərinin yanını ilə səkə-səkə gedib körpü qülləsindən keçdi və qaranlıq küçəyə sıçradı.

– Həmişə, – tanışım Müqəddəs Lyudmilanın heykəlinə işarə edib dedi, – soldakı bu mələyin əllərinə vurğunam. O əllərin gözəlliyi hüdud tanımır, gərilmiş barmaqlar necə də titrəşir. Amma bu axşamdan etibarən, həmin əllər mənim üçün mənasını itirir, indi bunu deyə bilərəm, əl öpmüşəm. – Sonra məni qucaqlayıb paltarından öpdü, başını bədənimə söykədi.

– Hə, hə. İnanıram. Şübhəm yoxdur, – deyib boşda qalan barmaqlarımla budunu çimdiklədim. Lakin hiss etmədi. Öz-özümə dedim: “Bu adam hara, sən hara? Onu istəmirsən, heç nifrət də etmirsən, çünki xoşbəxtliyi yalnız bir qızın başındadır, özü dəqiq bilmir ki, qız ağ paltar geyinir. Deməli, bu adamın sənə isti-soyuğu yoxdur, təkrar elə, isti-soyuğu yoxdur. O da aydın oldu ki, qorxulu deyil. Get onunla Lavrensi dağına, çünki gözəl bir gecədə artıq yol üstdəsən, qoy danışsın, sən özün bildiyin kimi qane ol, bununla da, bunu ürəyində de, yaxşısı budur, özünü qoru”.

II

MƏZƏLƏNMƏ, YAXUD
YAŞAMAĞIN MÜMKÜNSÜZLÜYÜNÜN SÜBUTU

1. Çapma

Mənə xas olmayan bir cəldliklə tanışımın belinə mindim və yumruğumu kürəyinə dirəməklə onu çapmağa başladım. Elə ki azca tərsliyinə salıb dirənmək istəyirdi, ya da hərdən dayanırdı, dabanımla bir neçə dəfə qarınına döyəcləyirdim. Alınırdı və böyük, lakin çox şeyə hələ hazır olmayan vilayətin içərilərinə xeyli sürətlə irəliləyirdik, bura axşam düşmüşdü.

Çaparaq getdiyim torpaq yol daşlı yoxuş idi və məhz bu ürəyimə yatmadı, yolu daha da daşlı etdim, yoxuşu ürəyimcə dikəltdim. Tanışım səndirləyən kimi saçından tutub yuxarı dartırdım, zarıyan kimi də başını yumruqlayırdım. Həm də görürdüm ki, bu axşam çapışından, belə gözəl əhvali-ruhiyyədən ağıllı-başlı gümrahlaşırım, tanışımı daha da cinləndirmək üçün küləyin səmtini çevirdim ki, ara vermədən vıyıldayıb üzümüzə əssin. Sonra da onun enli kürəyində löhrəm atın belində olduğu kimi, atılıbdüşməyə başladım, əllərimi boğazının altında çarpazlayıb bərk-bərk yapışaraq başımı arxaya əyib küləyin qabağında mənimlə müqayisədə daha ağır hərəkət edən çeşidli buludları gözdən keçirdim. Gülürdüm və aldığım ləzzətdən əsim-əsim əsirdim. Paltarımın ətəyi yellənib mənə güc verirdi. Belə olanda əllərimi kilidləyib özümü elə apardım ki, guya, bununla tanışımı boğduğumdan xəbərim yoxdur.

Yolun kənarında bitirdiyim ağacların əyri-üyrü budaqları ilə get-gedə qapanan səmaya üz tutub çapmanın coşdurucu ritminə uyğun qışqırıdım:

– Sənin məhəbbət çərənçiliyini eşitməkdən başqa, mənim ayrı işlərim də var. Bu zəvzək eşq dəlisi haradan keçdi boğazıma? Belələri özlərini xoşbəxt sayırlar, bunu başqasına eşitdirəndə isə daha xoşbəxt olurlar. Elə fikirləşirlər ki, günləri xoşbəxt keçib, ona görə də gələcək həyatlarına sevinirlər.

Bu vaxt tanışım yıxıldı, diqqətlə baxanda gördüm ki, dizi bərk yaranıb. Daha mənə lazım olmadığı üçün onu daşların üstündə uzanıqlı qoyub yüksəklikdə uçan quzğunları səslədim, bu çalağan dimdikli yırtıcı quşlar yerə enib, tanışımı qorumaq üçün onun üstünə şığıdılar.

2. Gəzinti

Şad-xürrəm yoluma davam etdim. Piyadalar dağ yollarının əzab-əziyyətindən qorxduqlarına görə yolu get-gedə hamarlatdım və nəhayət, uzaqda onu düzəngaha endirdim.

406

İradəmə tabe olub daşlar yoxa çıxdı, külək də yatıb bu qərrib axşamda dindi. Aram addımlarla yeriyirdim, dağ aşağı getdiyimə görə başımı qaldırmış, gövdəmi dik tutmuş, əllərimi də başımın arxasında çarpazlamışdım. Ağcaqayın meşələrini xoşladığımdan onun içi ilə gedirdim, ulduzsuz səmaya məftunluqla, lal-dinməz baxdığımından onlar hüdudsuz göylərdə özlərinə xas bir tərzdə yavaş-yavaş doğmağa başladı. Yalnız bir-iki seyrək bulud gördüm, hündürlükdə əsən küləyin qabağına düşüb gedirdilər.

Getdiyim yolla xeyli aralı, üzbəüzdə, deyəsən, aramızdan çay keçirdi, hündür bir dağ dikəltdim, dağın yamacında göylərə uçan kolluq bitirdim. Budaqların xırda titrəyiş və tərpənişlərini aydın görürdüm. Necə adi görünərsə də, bu mənzərə mənə elə məftun etdi ki, həmin uzaq, yapalaq kolluğun budaqları üstündə yırgalanan balaca quş dağ dalında gizlənən və yəqin ki, gecikdiyinə hirsələnən ayı doğdurmağı mənə unutturdu.

Ayın çıxasından öncə görünən şəfəq indi dağa yayıldı və narahat kolluğun arxasından birdən-birə onun özü göründü. Mən isə bu arada ayı səmtə baxırdım, indi qarşıma nəzər salanda, bədirlənmiş ayın qəfildən necə işıq saçdığını görəndə gözlərimə qəm doldu və ayaq saxladım, çünki sonu görünən yolum, deyəsən, adamın canına üşüt-mə salan bu ayın içinə aparırdı.

Qısa bir müddətdən sonra ona alışdım və mühakimə ilə dərk etdim ki, ayın çıxması onun üçün nə qədər də ağırdır; hər ikimiz bir-birimizə doğru bir az da yaxın gedəndən sonra, nəhayət, xoş bir xumarlanma hiss etdim, bu, mən-cə, gündüzün daha xatırlaya bilmədiyim həyəcanından irəli

gəlirdi. Xeyli müddət gözüyumulu getdim, vaxtaşırı əllərimi bərkdən bir-birinə vurmaqla özümü ayıq saxlayırdım.

Sonra isə ayağımın altındakı yol məni sürüşmə ilə hədələyəndə və hər şey mənim kimi yorğun-arğın çəkilib getməyə başlayanda həyəcanlı hərəkətlə yolun sağ tərəfindəki yamaca dırmaşmağa tələsdim ki, gecəni orada yatmaq istədiyim səliqəsiz ağcaqayın meşəliyinə özümü yetirim. Tələsmək lazım idi. Ulduzlar artıq sönür, ay, axar sular da olduğu kimi, ləng-ləng enişə gedirdi. Dağ gecənin bir parçasına çevrilmişdi, torpaq yol mənim yamaca üz tutduğum yerdə qurtarırdı və meşənin dərinliyindən yıxılan ağacların şaqçılısı gəlirdi. Özümü məmnuniyyətlə mamırlı çimin üstünə atıb yatardım, amma qarışıqlardan qorxduğum üçün qıçlarımla gövdəni sıxa-sıxa küləksiz də tərپənən ağaca çıxdım, başımı gövdəyə söykəyib budaqlardan birinin üstünə uzandım, o saat da yuxuya getdim. Kəfdə olan sivriquyruq dələ budağın tərپənən ucunda oturub yellənirdi.

Yuxu görmədən daş kimi yatdım. Məni yuxudan nə ayın batması, nə günəşin çıxması oyatdı. Oyanmaq istəyəndə də özümü sakitləşdirib deyirdim:

– Dünənki gün çox əlləşib-vuruşmusan, ona görə də yuxunun qədrini bil, – və təzədən yuxuya gedirdim.

Yuxu görməməyimə baxmayaraq, yatışım əngəlsiz ötüşmürdü. Bütün gecəni yanımda kiminsə danışığını eşidirdim. “Çay qırağındakı oturaq”, “dumanlı dağlar”, “ağ tüstülü siqaret kötükləri” kəlmələrindən başqa, sözlərin özünü yox, intonasiyalarını eşidirdim, o da yadımdadır ki, yuxuda sevinirdim, əllərimi bir-birinə sürtürdüm, yuxulu olduğum üçün ayrı-ayrı sözləri eşitməyə məcbur deyiləm.

Gecəyari səs şənləşdi, xətrimə dəydi. Tüküm ürpəşdi, çünki elə bildim, kimsə bir az qabaq yırğalanan ağacımı lap dibdən mişarlayır. Gecəyarını keçəndə səs ciddiləşib çəkildi, cümlələrinin arasında fasilələr edirdi, sanki, mənim vermədiyim sualları cavablayırdı. Özümü nisbətən rahat hiss etdim, hətta ürək eləyib yayxandım da. Səhərə yaxın səs səmimiləşdi. Danışanın yatağı mənimkindən təhlükəsiz olmamalıydı, çünki indi gördüm ki, qonşu budaqlardan danışır. Mənə cəsarət gəldi və arxamı ona çevirdim. Bu, onu əməlli-başlı dilxor etdi, çünki danışığına ara verdi

və yadırgadığım yüngül ah-ufla məni yalnız günortadan sonra oyatdı.

Təkcə başımın üstündə dayanmayan, həm də məni dövrələyən buludlu səmaya baxdım. Buludlar elə ağır idi ki, aşağı çöküb mamırın üstündə süründülər, özlərini ağaclara çırpdılar, cırıq-cırıq olub budaqlardan asıldılar. Güclü külək gəlib onları dağıdana qədər bəziləri hətta yerə düşdü, yaxud ağaclar onları torpağa bərkitti. Çoxusu şam qozalarını, sınımış budaqları, buxanları, ölü quşları, bayraq parçalarını, flügerləri, digərləri isə haradasa uzaqlardan özləri ilə gətirdikləri naməlum əşyaları götürüb getdi.

Büzüşüb öz budağında oturmuşdum və ehtiyatlı olmalıydım ki, məni hədələyən iri buludları qırağa itələyim, yaxud onlardan yayınım. Amma hələ də və tez-tez səsini eşitdiyimi güman etdiyim naləçinin dinc qoymadığı yarıyuxulu mən-dən ötrü bu, asan iş deyildi.

Heyrət içində dərk etdim ki, həyatıma əminlik hasil etdikcə səma yüksəyə və eninə gərilir, ta mənim son əsnəməyimdən sonra yağış buludlarının altında olan ətraf aydınlaşıb tanınana qədər.

Baxışımın çox tez yaranmış belə genişliyi məni dəhşətə gətirdi. Fikirləşdim ki, buraya, yollarını tanımadığım bu məmləkətə niyə gəlmişəm. Mənə elə gəldi ki, yuxuda azmışam və vəziyyətimin çətinliyini yalnız ayılanda dərk edəcəyəm. Xoşbəxtlikdən, meşədə quş səsi eşitdim və canıma bir rahatlıq doldu ki, buraya kefindən gəlmiş olmalıyam.

– Həyatın yeknəsəq olub, – özümü inandırmaq üçün ucadan dilləndim, – doğrudan da, lazım idi ki, səni harasa aparsınlar. Narazı qalmaya bilərsən, burada qəm-qüssə yoxdur. Günəş şəfəq saçır. – Göydə günəş göründü, yağış buludları ağarıb yüngülləşdi, mavi səmada balacalaşdı. Ağara-ağara topalaşdılar. Dərədə bir çay gördüm. – Bəli, yeknəsəq olub, sən bu şənlənməni qazanmışsan, – məcbur olmuş kimi sözümə davam etdim, – amma bu da qorxulu olmayıbmi?

Bu vaxt yaxınlıqda kiminsə hiçqırtısını eşitdim. Tələsik aşağı enmək istədim, ancaq budaq əlim kimi elə titrədi ki, guppultu ilə yerə yıxıldım. Düşdüyüm yerdən tərپənmədim, heç ağrıyan yerim də yox idi, lakin özümü elə zəif və bəd-

bəxt hiss etdim ki, üzümü meşənin torpağına söykədim, çünki ətrafımdakı digər şeyləri görmək həyəcanına tab gətirə bilmədim. İnanırdım ki, hər hərəkət, hər fikir zorla sirayət etdirilir, ona görə də onlardan qorunmaq gərəkdir. Bunun əksinə olaraq, əllərini başının üstünə qoyub üzünü gizlədərək burada, otun üstündə uzanmaq tam təbiidir. Özümə təlqin etdim ki, belə təbii vəziyyətdə olmağıma, əslində, sevinməliyəm, çünki bura düşmək üçün başqa vaxtlar hərəkət və sözlər kimi bir çox əzab-əziyyətlərə də ehtiyac duyardım.

Amma kiminsə ağladığını eşidəndə çox uzana bilmədim. Lap yanımda ağlayırdı, ona görə də məni əsəbiləşdirirdi. O qədər əsəbiləşdirirdi ki, ağlayanın kim olması barədə fikirləşməyə can atdım. Təzəcə fikirləşirdim ki, dəhşətli bir qorxu içində yerimdə bərk-bərk eşələnməyə başladım, elə eşələndim ki, küknar ağacının iynə yarpaqlarına bələnib toz-torpağın içində yamacdan yola diyirləndim. Toz basmış gözlərimlə bunun bir uydurma olduğunu görsəm də, kabusanə insanlardan yaxa qurtarmaq üçün elə həmin an yolla götürüldüm.

Qaçanda tövşüyürdüm və bu dolaşıqda özümə hakim kəsilə bilmirdim. Ayağımı atarkən diz çanaqlarımın qopub yuxarı qalxdığını görürdüm, lakin özümü saxlaya bilmirdim, çünki qollarım şən gəzintidə olduğu kimi, dala-qabağa yellənir, başım da yırgalanırdı. Buna baxmayaraq, soyuq başla naümid xilas yolu tapmağa çalışırdım. Bu vaxt yaxınlıqdan axmalı olan çay yadıma düşdü və elə həmin an, yaxşı ki, yana burulan və çəmənlikdə bir-iki sıçrayışdan sonra məni sahilə aparən bir cığır gördüm.

Çay enli idi, kiçik, səslü-küylü ləpələr köpüklənirdi. O biri sahildə də çəmənlik vardı, arxasını kolluq qapayırdı, kolluqdan o üzdə, xeyli uzaqda yaşıl təpələrə səpələnmiş meyvə bağları görünürdü.

Bu mənzərədən xoşallanıb yerə uzandım və qulaqlarımı qorxunc ağlartıya tərəf yönəltdim, bura məni tam qane edirdi. Çünki buraya tənhalıq və gözəllik hakim kəsilmişdi. Burada yaşamağa o qədər də böyük cəsarət lazım deyildi. Adam burada da başqa yerlərdəki iztirabı çəkə bilərdi, fəqət çox əl-qol ata bilməzdi. Çünki buradakı təkə dağlar və iri bir çaydır, mən də onları cansız hesab etmək üçün

yetərinçə ağıllıyam. Bəli, mən axşamüstü dikə qalxan yollarda büdrəyəndə dağ kimi tənha və unudulmuş olmayacam, yalnız bunu hiss edəcəm. Amma inanıram ki, bu da keçib gedəcək.

Beləcə, öz gələcək həyatımla oynadım və onu israrla unutmağa çalışdım. Bu zaman qeyri-adi xoşbəxt çalarda olan həmin səməyə gözlərimi qıya-qıya tamaşa etdim. Onu çoxdandır, belə görməmişdim, həyəcanlanıb onu bu cür gördüyümü güman etdiyim ayrı-ayrı günlərimi yada saldım. Əllərimi qulaqlarımdan götürüb qollarımı geniş açdım və otun üstünə uzatdım.

410

Uzaqda kiminsə zəif hiçqırtısını eşitdim. Külək qalxdı və mən əvvəllər görmədiyim quru yarpaqların böyük bir topasının xışiltı ilə havaya uçduğunu gördüm. Kal meyvələr dəlicəsinə ağaclardan yerə töküldü. Dağın arxasından qorxunc buludlar baş qaldırdı. Çayın ləpələri səs-küylə küləyin qabağından çəkildi.

Tələsik ayağa qalxdım. Ürəyim ağrıdı, çünki həyatımdan qopmaq indi mənə mümkünsüz göründü. Bu ətrafı tərk edib keçmiş həyat tərzimə qayıtmaq istəyirdim ki, beynimdən belə bir fikir şütüdü: "Lütfkar insanların zəmanəmizdəki belə ağır şəraitdə çay üzərindən adlandırılması necə də gözəldir. Bunun qədim adətlərdən biri olmasından başqa, ayrı izahı yoxdur". Başımı buladım, çünki məni heyrət bürümüşdü.

3. *Gonbul*

a) *Təbiətə müraciət*

O biri sahildəki kolluqdan çiyinlərində taxta kəcavə daşıyan dörd nəhəng, çılpaq kişi çıxdı. Həmin kəcavədə hədsiz dərəcədə gonbul bir kişi bardaş qurub oturmuşdu. Onu yolsuz-izsiz kol-kosun arası ilə gətirmələrinə baxmayaraq, tikanlı budaqları bir-birindən aralamır, əksinə, tərپənişsiz bədəni ilə sivrilib keçirdi. Köklüyündən buğumlanmış gövdəsi əməlli-başlı yayxanaraq bütün kəcavəni örtmüş, hətta sarımtıl xalçanın yelənlərindən aşağı sallanmışdı, bu isə onun vecinə də deyildi. Xırda daz başı vardı və sarı rəngə çalıb işıldayırdı. Üz-gözündə düşüncəyə dalan və bunu

gizlətməyə çalışmayan insanın ifadəsi vardı. Gözü hələlik yumulu idi; açan kimi çənəsi əyiş-üyüş olurdu.

“Təbiət fikirləşməyimə mane olur, – astadan dilləndi, düşüncələrim coşmuş daşqındakı asma körpülər kimi ləngərlənir. Güzəl təbiətdir, baxmamaq olmur. Gözlərimi yumub öz-özümə deyirəm: suların qabağına daş dığırlayan sən, ey yaşıl dağ, necə də gözəlsən.

Amma məndən razı qalmır, istəyir, gözlərimi açıb ona baxım. Mən isə gözlərimi açmadan yenidən ona üz tuturam: Dağ, səndən xoşum gəlmir, çünki mənə buludları, axşam şəfəqini və əngin səmanı xatırladırsan, bunlar da məni ağıladan şeylərdir, çünki balaca kəcavədə gəzəndə adam heç vaxt onlara yetişə bilmir. Sən bunu mənə göstərəndə, hiyləgər dağ, məni cuşa gətirən uzaq görüntünü qapayırsan, çünki bu gözəl mənzərədə həmin uzaq görüntü əlçatanı göstərir. Odur ki səndən xoşum gəlmir, ey çay qırağındakı dağ, yox, xoşum gəlmir.

Gözlərimi açıb söyləmiş olsaydım, bu nitqim də ona qabaqkı kimi mənasız görünəcəkdi. Onsuz da, razı qalan deyil.

Beynimizin iliyinə hərdəmxəyal marağ göstərən o dağı, ümumiyyətlə, şax saxlamaq üçün onunla dostluq münasibəti qurmalı deyilikmi?! Yoxsa o, diş-diş kölgələrini üstümə salar, səsini çıxarmadan qarşıma dəhşətli dərəcədə boz qayalar diyirlədər, məni gəzdirenlər də yola səpələnmiş xırda daşların üstündə tengnəfəs olurlar.

Fəqət dağ yalnız bu cür təkəbbürlü, bu cür sirayətli, bu cür qisasçı deyil, onda daha çox xassələr var. Odur ki gözlərimi bərəldib – aman Allah, necə ağırdır – həmişə təkrarlamalıyam:

“Hə, dağ, sən gözəlsən, qərb yamaclarındakı meşələr məni valeh edir. Sizdən də razıyam, ey güllər, qızılgül qəlbimə fərəh doldurur. Sən, ey çəmənotu, nə gözəl boy vermisən, necə də güclüsən və sərinlik bəxş edirsən. Sən də, ey yabanı kol-kos, adamı elə gözəlilməz sancırısan ki, fikirlərimiz yerindən oynayır. Səndən isə, ey çay, o qədər xoşum gəlir ki, əyri-üyrü sularında axıb-getmək istəyirəm”.

İtətkar hərəkətlərlə bu mədhyyəni on kərə ucadan söyləyəndən sonra başını aşağı salıb gözlərini açmadan dedi:

– İndi isə hamınızdan, ey dağ, səndən, ey gül, səndən, ey ot, səndən, ey kol-kos, səndən, ey çay, səndən xahiş edirəm, mənə bir balaca imkan yaradın ki, nəfəs ala bilim.

Bu vaxt ətrafdakı dağlar tələsik dumana bürünüb gözdən itdi. Çəmənliklər, hələlik, yerlərindən tərpənməyib yol kənarlarını tutsalar da, vaxtından əvvəl yoxa çıxdılar. Səmadə günəşin qabağını qıraqlarından işıq süzülən bulud topası kəsdi, bu yerlər onun kölgəsində getdikcə dərinə gömülənə bənzəyirdi, digər məxluqlar isə özlərinin əsrarəngsiz ölçülərini itirdi.

412

Kəcavəni daşıyanların ayaq səslərini çayın mən olduğum sahilində də eşitmək olurdu, ancaq mən onların tutqun sifətlərində heç nəyi sezə bilmirdim. Yalnız başlarını yana əydiklərini və bellərini бүkdüklərini görürdüm, çünki yükləri çox qeyri-adi idi. Onların dərdi mənə götürmüşdü, çünki görürdüm ki, yorulublar. Onların sahildəki otluğa girdiklərinə, sonra aram addımlarla yaş qumda yerdiklərinə, nəhayət, lehməyə batdıqlarına, bu vaxt kəcavənin əyilməsinə imkan verməmək üçün dördünün də bellərini daha da aşağı əydiklərinə tamaşa etdim. Əllərimi bir-birinə keçirib çarpazladım. İndi onlar hər addımda ayaqlarını yerdən elə üzürdülər ki, bədənləri bu dəyişkən günortanın sərin havasında tərdən işildayırdı.

Gonbul əllərini dizinin üstünə qoyub sakitcə oturmuşdu; öndəki nökrə keçib gedəndən sonra toxunduğu qamışın uzun yarpaqları gonbulu silib keçirdi.

Suya yaxınlaşdıqca kəcavəçilərin hərəkətləri nizamını itirirdi. Kəcavə hərdən ləngərlənirdi, sanki, dalğalar üstündə üzürdü. Qamışlıqdakı xırda gölməçələrin üstündən ya atılmalı, ya da onlardan yan ötməli olurdular, çünki dərin olmasını güman edirdilər. Bir dəfə çöl ördəkləri qarşılıqlarından uçub dik yuxarı, düz yağış buluduna qədər qalxdı. Bu vaxt ani hərəkətlə gonbulun sifətini gördüm, ora tam narahat bir ifadə qonmuşdu. Ayağa durdum, mənə çaydan ayıran daşlı yamacla sağa-sola hoppanaraq irəli cumdum. Bunun qorxulu olduğuna fikir vermədim, yalnız onu düşünürdüm ki, gonbulun nökrələri daha onu apara bilməyəndə kişiyə kömək edim. Elə dəlicəsinə qaçırdım ki, aşağıda çaya çatanda özümü saxlaya bilməyib

daşlara çırpılaraq köpüklənən suya girdim və su dizimə çatana qədər bir xeyli irəlilədim.

Orada isə nöqərlər dizləri qatlana-qatlana kəcavəni suyun içinə gətirdilər, bir əllərini suya dayaq edib dörd tükü qolları ilə onu başları üstünə qaldırdılar və bu zaman onların qeyri-adi dərəcədə qabarıb çıxan əzələləri aydın göründü.

Su əvvəlcə onların çənəsinə, sonra ağızlarına qədər qalxdı, başları dala əyildi və kəcavə çiyinlərinə düşdü. Su, almacıq sümüklərinə çatdı və çayın ortasında olmalarına baxmayaraq, onlar hələ də təslim olmaq istəmirdilər. Bu vaxt xırda bir ləpə qabaqdakıların başına çırpıldı və nöqərlərin dördü də güclü əlləri ilə kəcavəni aşağı dartaraq səslərini çıxarmadan boğuldu. Su başlarının üstündə buruldu.

Bu vaxt çayla onun ətrafı hələ də buludun altındakı toran işığa qərğ olduğu halda, qüruba enən günəşin saçaqları böyük buludun qıraqlarından süzülüb göz işləyən təpəliklərə və dağa sancıldı.

Gonbulun kəcavəsi axan suyun istiqamətində asta-asta ləngələnirdi və ehtiyac duyulmadığından çaya atılmış taxta büt kimi suaşağı axırdı. Yağış buludunun sudakı əksinin üstündə irəliləyirdi. Onu, sanki, uzunsov buludlar dartıb aparır, kiçiklər isə arxadan itələyirdi, suyun dizimə və çaylaq daşlarına çırpılmasından hiss edə bildiyim kimi önəmli bir canlanma vardı.

Gonbulu yolüstü müşayiət etmək üçün tələsik yoxuşa dırmandım, çünki, deyəsən, ona vurulmuşdum, ya da bu üzdənirəq təhlükəsiz torpağın təhlükələri barədə nəş öyrənmək istəyirdim. Ona görə də əllərim cibimdə, çənəm, az qala, çiynimə dəyənə qədər üzümü çaya çevirərək qum zolağını tutub getdim, üstəlik, bu zolağın darlığına da öyrəşməliydim.

Çaylaq daşlarının üstündə balaca qaranquşlar oturmuşdu. Gonbul dilləndi:

– Siz, ey sahil rəbbi, məni xilas etməyə çalışmayın. Bu, suyun, küləyin qisasıdır; mən artıq məhv olmuşam. Bəli, qisasdır, çünki biz simbalların parıltısı, düdüklərin uzaq şöhrəti, davulların oynaq titrəyişləri altında qılınclarımızı tərənnüm edərkən onlara tez-tez hücumlar çəkmişik, mən və dostum ibadətçi.

Balaca bir qağayı qanadlarını gərib sürətini azaltmadan onun qarnının altından şütüyüb keçdi.

Gonbul söyləminə davam etdi:

b) İbadətçi ilə başlanmış söhbət

Vaxt vardı, mən hər gün kilsəyə gedərdim, çünki vurulduğum qız axşamlar orada diz çöküb yarım saat ibadət edərdi, mən də bu arada kirmişcə ona baxardım.

Bir dəfə qız gəlməyəndə, mən də ibadətçilərə qeyri-ixtiyari tamaşa edəndə gözümlə arıq bədəni ilə büsbütün yerə sərilmiş cavan bir oğlan sataşdı. Zaman-zaman hıçqıraqa başını əllərinin arasına alıb var gücü ilə onu yerdəki daşlara çırpırdı.

414

Kilsədə vur-tut bir neçə yaşlı qadın vardı ki, onlar da ibadətçiyə baxmaq üçün örtülü başlarını tez-tez yana əyirdilər. Deyəsən, ibadətçi bu diqqətdən məmnun qalırdı, çünki hər dəfə özünün mömin əməmindən sonra ətrafa göz gəzdirdirdi, görsün, ona baxanların sayı artıbmı?

Mən bunu insana yaraşan əməl saymadım və kilsədən çıxanda onunla danışmağı, niyə bu cür ibadət etdiyini soruşmağı qərara aldım. Elədir, hirsələnmişdim, çünki sevdiyim qız gəlməmişdi.

Yalnız yarım saatdan sonra o, ayağa qalxıb qərribə bir xaç çevirdi və dingildəyə-dingildəyə su təknəsinə doğru getdi. Təknə ilə qapının arasındakı yolda durub gözlədim, bilirdim ki, mənə izahat verməmiş onu buraxan deyiləm. Həmişə təkidlə danışmaq istəyəndə əvvəlcədən hazırlıq gördüyüm kimi, bu dəfə də üz-gözümü əyişdirdim. Sağ qıçımı qabağa qoyub ağırlığımı onun üstünə saldım, sola isə fikir vermədən pəncəmin üstündə durdum; elə bu da məndə əminlik yaradırdı.

Ola bilsin, həmin adam müqəddəs suyu üzünə çiləyəndə gözücü mən tərəfə baxmışdı, bəlkə də, məni əvəllər narahatlıqla gözdən keçirmişdi, çünki indi gözələnilmədən qapıya doğru götürülüb bayıra çıxdı. Şüşə qapı çırpılıb örtüldü. Elə həmin an arxasınca qapıdan çıxanda onu görmədim, çünki orada bir neçə dar küçə vardı, hərəkət də qarışıq idi.

Növbəti günlər görünmədi, ancaq sevdiyim qız gəlirdi. Əyninə kürəyində açıq oymaları olan – Hembran-

dın ayparası da onların arasındaydı – qara paltar geymişdi, oymaların alt cərgəsində ipəkdən gözəl şəkildə biçilmiş bir yaxalıq sallanırdı. Qızın gəldiyinə görə həmin cavan oğlanı yerli-dibli unutmuşdum və o, sonralar mütəmadi gələndə, özünəxas vərdişi ilə ibadət edəndə də daha onunla maraqlanırdım. Amma hər dəfə sifətini məndən çevirib yanımdan tələsə-tələsə ötürdü. Bəlkə, bu, ondan irəli gəlirdi ki, onu həmişə daimi hərəkətdə təsəvvür edirdim və yerində duranda da mənə elə gəlirdi ki, ayaqlarını sürüyür.

Bir dəfə otağında ləngidim. Buna baxmayaraq, yenə kilsəyə getdim. Qızı orada tapmadım və evə dönmək istədim. Həmin cavan oğlan yenə orada uzanmışdı. Köhnə həngamə gözümdən qaçmadı və məni maraqlandırdı.

Ayaqlarımın ucunda qapıya doğru getdim, orada oturan kor dilənçiyə xırda pul verdim, açıq qapı layının arxasında qısılib onun yanında əyləşdim. Düz bir saat oturub üz-gözümə biclik ifadəsi verdim. Özümü gümrah hiss edirdim və tez-tez buraya gəlməyi qəət etdim. İbadətçiyə görə burada oturmağı ikinci saatda ağılsızlıq saydım. Bununla belə, üçüncü saatda hörümçəklərin üstümdə gəzişməsinə də dözsəsi oldum, halbuki sonuncu dindarlar dərinədən nəfəs ala-ala kilsədən çıxırdılar.

Axır ki, o da gəldi. Ehtiyatla yeriyirdi, az qala, ayaqlarını yerə qoymazdan öncə onu yoxlayırdı.

Ayağa qalxıb irəli iri bir addım atdım və cavan oğlanın yaxasından yapışdım.

– Axşamınız xeyir, – deyib əlimi yaxasından çəkmədən onu pillələrlə aşağıya, işıqlı meydançaya itələdim.

Aşağıya çatanda titrək səslə dilləndi:

– Axşamınız xeyir, əziz, çox əziz cənab, sizə qəlbən sadıq olan nökrəninizə hirsələnməyin.

– Hə, – dedim, – sizdən bəzi şeylər soruşmaq istəyirəm, cənab, keçən dəfə canınızı qurtardınız, bu gün isə çətin ki, bacarasınız.

– Siz mərhəmətlisiniz, cənab, evə getməyimə, yəqin ki, icazə verərsiniz. Mən yazıq adamam, bu həqiqətdir.

– Yox, – yanımdan ötən tramvayın saqqılısına bağırardım, – buraxan deyiləm. Mən bu cür olayların vurğunuyam. Siz xoşbəxt bir ovsunuz. Mən özümü təbrik edirəm.

– Aman Allah, – dedi, – ürəyiniz çox yumşaqdır, başınızsa sərt qaya. Mənə xoşbəxt ov deyirsiniz, siz necə də xoşbəxtsiniz! Çünki mənim bədbəxtliyim daimi olmayan bədbəxtlikdir, nazik, sivri ucda amanəbənd bir bədbəxtlik, ona toxunan olsa, toxunanın üstünə ələnər. Gecəniz xeyrə qalsın, cənab.

– Yaxşı, – deyib sağ əlini bərk-bərk tutub saxladım, – mənə cavab verməsəniz, burada, küçənin ortasında qışqırmağa başlayacam. Mağazalardan çıxan qızların hamısı və onların məşuqları qaçıb bura yığılacaq, çünki elə biləcəklər, faytonun atı büdrəyib yxılıb, ya da buna bənzər nəşə baş verib. Onda sizi camaata göstərəcəm.

Bu vaxt o, əllərini öpməyə başladı.

– İstədiyinizi deyəcəm, amma, lütfən, gəlin yan küçəyə keçək.

416

Başımla razılıq bildirdim və ora getdik. Lakin bir-birindən xeyli aralı sarı fənərlər asılmış küçənin qaranlığı onu qane etmədi, məni köhnə bir evin baş tərəfindən kiçik fənər asılmış taxta pilləkənli, alçaq giriş qapısına apardı.

Orada cib yaylığını ədəb-ərkanla götürüb pillələrdən birinin üstünə sərdi və dedi:

– Əyləşin, əziz cənab, onda daha yaxşı soruşa bilərsiniz, mən ayaq üstə duraram, belədə yaxşı cavab verərəm.

Oturdum, gözlərimi qıyaraq altdan yuxarı ona baxıb dedim:

– Siz əsl dəlisiniz, bu belədir! Sizin kilsədəki hərəkətləriniz çox gülməlidir və kilsəyə gələnlərə necə də pis təsir bağışlayır! Sizə baxanda adam necə mömin ola bilər?!

Gövdəsini divara dirəmişdi, yalnız başını havada tərpədirdi.

– Hırslənməyin, sizə aid olmayan şeylərə niyə hırslənəsiniz axı. Mən yersiz hərəkət edəndə özümə hırslənirəm, başqası özünü pis aparanda isə sevinirəm. Əgər desəm ki, ibadətimin məqsədi özümü camaata göstərməkdir, hırslənməyin.

– Nə sayaqlayırsınız, – alçaq giriş qapısı üçün həddən artıq bərk səslənən bir tonla qışqırdım, sonra da səsimi endirməkdən qorxdum, – doğrudan da, nə sayaqlayırsınız?! Bəli, sizin hansı vəziyyətdə olduğunuzu duyuram, sizi ilk dəfə görəndə duymuşdum. Görüb-götürmüş adamam,

desəm ki, ən yaxşı halda siz ruhi xəstəsiniz, zarafat olmayacaq. Həmin xəstəliyin canı ondadır ki, siz şeylərin əsil adını unutmusunuz, onların üstünə tələsiklikdə təsadüfi adlar yükləyirsiniz. Təki tez olsun, təki tez olsun! Amma onlardan azca aralanan kimi adlarını unudursunuz. Qovaq olduğunu bilmədiyiniz və ya bilmək istəmədiyiniz, buna görə də “Babil qülləsi” adlandırdığınız tarla qovaqları adsız qalıb yırğalanır və onda gərək ona “sərxoş Nuh” deyərdiniz.

O, “sevinirəm ki, dediklərinizi başa düşmədim”, – deyəndə bir az çaşdım. Tələsik həyəcanla dilləndim:

– Buna sevinməyinizlə göstərirsiniz ki, başa düşmüsünüz.

– Yəqin, göstərmişəm, möhtərəm cənab, amma siz də çox qəribə danışırsınız.

Əllərimi bir pillə yuxarıya qoyub geriye söykəndim və demək olar, boksçuların son xilas sayılan belə ağlasığmaz bir vəziyyətdə dedim:

– Öz durumunuzu başqalarının vəziyyətindən öne qoyub özünüzü xilas etmək üçün gözəl yol tutmusunuz.

Bu sözlərdən xeyli ürəkləndi. Bədənini şax tutmaq üçün əllərini bir-birinə keçirib yüngülvari etirazla dilləndi:

– Xeyr, mən bunu hamıya qarşı etmirəm; məsələn, sizə qarşı da, çünki bacarmaram. Bacarsaydım, şad olardım, çünki onda kilsədəki camaatın diqqətinə ehtiyacım olmazdı. Bilirsinizmi, niyə buna ehtiyac duyuram?

Bu sual məni acizləşdirdi. Doğrudan da, burasını bilmirdim və mənə elə gəlir ki, heç bilmək də istəmərdim. O vaxt öz-özümə dedim ki, gərək bura gəlməyəydim, amma bu adam məni onu dinləməyə məcbur etmişdi. Bunu bilmədiyimi ona çatdırmaq üçün başımı bulamağım yetərli olardı, lakin onu tərpətməyə halım yox idi.

Qarşımda dayanan adam gülümsədi. Sonra dizini qatlayıb çömbəldi və mürgülü sifətlə danışmağa başladı:

– Elə bir vaxt olmayıb ki, özüm öz həyatımdan əminlik hasil edim. Əslində, ətrafımdakı varlıqları qədimdən mövcud olan təsəvvürlərlə qəbul edirəm, həmişə də düşünürəm ki, həmin varlıqlar haçansa bir dəfə mövcud olublar, indi isə süquta uğrayırlar. Həmişə, möhtərəm cənab, varlıqlar özlərini mənə göstərənə qədər necə olduqlarını görmək kimi əzablı bir həvəs məndən əl çəkmir. Görünür,

gözəldirlər, sakitdirlər. Deyəsən, doğrudan da, belədir, çünki insanlar onların haqqında bu cür danışırlar. – Susduğuma və özümdən asılı olmayaraq, üz-gözümün səyriməsi necə narahat olduğumu bürüzə verdiyinə görə soruşdu: – İnsanların bu cür danışdığına inanmırsınız? – Mənə elə gəldi ki, başımla təsdiq etməliyəm, lakin bacarmadım. – Doğrudan, inanmırsınız? Hə, onda qulaq asın: uşaq ikən bir dəfə qısa günorta yuxusundan gözlərimi açanda, hələ yuxudan tam ayılmamışdım, anamın öz təbii səsi ilə balkondan aşağıya soruşduğunu eşitdim: “Nə edirsiniz, əzizim. Hava yaman istidir”. Bağçadan bir qadın cavab verdi: “Göylükdə yemək yeyirəm”. Bunu fikirləşmədən, bir az qatmaqarışdıq dedi, elə bil, hamı bu kəlmələri gözləyirdi.

418

Elə bildim, məndən nəsə soruşdular. Əlimi şalvarın dal cibinə salıb özümü elə apardım ki, guya, bir şey axtarıram. Ancaq heç nə axtarmırdım, söhbətdə iştirakımı göstərmək üçün, sadəcə olaraq, baxışımı dəyişdirmək istəyirdim. Dedim ki, hadisə xeyli qəribədir və mən onu heç cür qavraya bilmirəm. Onu da əlavə etdim ki, bunun gerçək olduğuna inanmıram, o, mənim görə bilmədiyim hansısa uydurma bir məqsəd güdür. Sonra gözlərimi yumdum, çünki yaman ağrıdırdı.

“Aha, mən fikirdə olduğunuz çox gözəldir və bunu demək üçün məni tutub saxlamağınız xeyirsiz işdir. Elə deyilmi, niyə utanmalıyam, yaxud biz niyə utanmalıyıq ki, niyə düz və ağır-ağır yerimirəm, niyə çəliklə çaylaq daşlarına vura-vura getmirəm, səs-küylə yanımdan ötən adamların paltarlarını niyə silib keçmirəm. Mənim haqlı olaraq, bir neçə dəfə inadla gileylənməyə ixtiyarım yoxdurmu ki, kölgə kimi çiyinlərimi büküb evlərin yanı ilə hoppana-hoppana gedim, hərdən vitrin pəncərələrinin arxasında yoxa çıxım?!”

Bu nə gündür mən yaşayıram?! Niyə hər şey belə pis tikilib ki, hündür binalar xarici təsir olmadan aşırırlar. Onda da mən uçqun qalaqlarının üstünə dırmaşıb rast gəldiyim hər kəsdən soruşuram:

“Bu, nə olan işdir! Bizim şəhərdə. Təptəzə ev. Bu gün artıq beşincisidir. Özünüz fikirləşin”.

Heç kim də mənə cavab verə bilmir. Tez-tez adamlar küçədə yıxılır və meyitləri yerdə qalır. Onda bütün dükən-

çılar malla bəzədilmiş qapılarını açıb tələsik özlərini ora yetirir, meyiti evlərdən birinə aparır, sonra da üz-gözlərində təbəssüm binadan çıxır və danışmağa başlayırlar.

“Salam. – Səma sapsarı saralıb. – Çoxlu baş yaylığı satıram. – Hə, müharibə”.

Binaya girirəm, barmaqları qatlanmış əlimi qorxa-qorxa bir neçə dəfə yuxarı qaldırandan sonra, axır ki, dalandarın pəncərəsini döyürəm.

“Əzizim, – mehriban-mehriban dillənirəm, – bura bir meyit gətirdilər. Onu mənə göstərin, xahiş edirəm”. Sanki, özünü itirib başını bulayanda isə qətiyyətlə deyirəm: “Gözəl insan. Mən gizli polis idarəsindənəm. Meyiti bu saat göstərin”.

“Meyit? – soruşur və özünü elə aparır ki, guya, xətrinə dəyiblər. – Xeyr, burada meyit-zad yoxdur. Bura abırılı binadır”.

Sağollaşılıb gedirəm. Sonra isə böyük meydanı keçib gedəndə hər şeyi unuduram. Bu işin çətinliyi məni haldan çıxarır və tez-tez öz-özümə düşünürəm: “Bu cür iri meydanları yalnız təkəbbürdən salırlarsa, onda niyə meydanın ortası ilə bir dənə də daş məhəccər tikmirlər. Bu gün cənub-qərb küləyi əsir. Meydanda nəfəs almaq olmur. Bələdiyyə binasının qülləsi kiçik dairələr cızır. Bu basabası niyə sakitləşdirmirlər? Bu nə səs-küydür! Pəncərə şüşələrinin hamısı səs salır, fənər dirəkləri də bambuk ağacları kimi əyilib-qalxır. Müqəddəs Məryəmin sütundakı çiyin örtüyü yumrulanıb düyünlənir, tufanlı hava ondan əl çəkməyib dartışıdır. Məgər bunu görənlər yoxdur? Daşların üstü ilə yeriyən kişi və qadınlar təngnəfəs olurlar. Külək azca dinəndə ayaq saxlayıb bir-iki kəlmə kəsir və salamlaşaraq təzim edirlər, külək yenidən əsəndə isə ona duruş gətirə bilmirlər və hamısı birdən ayaqlarını qaldırır. Doğrudur, hamısı bərk-bərk baş örtüklərindən yapışır, lakin gözləri gülür, elə bil, mülayim bir havadır. Təkcə mən qorxuram”.

Pis rəftar görmüş halda dilləndim:

– Bir az qabaq ananız və bağçadakı qadın barədə dediklərinizi qəribə saymıram. Ona görə yox ki, belə əhvalatlardan çox görüb, çox eşitmişəm, ona görə ki, bəzilərinə də özüm də iştirakçı olmuşam. Çox təbii bir haldır. Sizcə,

balkondakı mən olsaydım, həmin şeyi deməzdimmi və bağçadan da həmin cavabı verməzdimmi? Sadəcə bir iş.

Bunları deyəndə üzünə xoşbəxtlik yayıldı. Dedi ki, gözəl geyinmişəm və qalstukum çox xoşuna gəlir, necə də incə dərim varmış və etiraf edəndə həddən artıq saf olmuş.

c) İbadətçinin hekayəti

Sonra yanımda əyləşdi, çünki mən ürkəkləşmişdim, başımı yana əyib ona yer elədim. Bununla belə, onun müəyyən pərtliklə burada oturması, həmişə də məndən bir balaca aralı durmağa çalışması və güclə danışması diqqətimdən qaçmadı: “Bu nə gündür, yaşayırım! Dünən axşam qonaqlıqdaydım. Qazla işləyən lampanın işığında gənc bir xanımın qarşısında baş əyib deyirdim: “Doğru sözümdür, sevinirəm ki, qış yaxınlaşır”; bu sözlərlə təzəcə təzim etmişdim ki, sağ qıçımın yuxarı oynaqdan tərpendiyini qeyri-iradi hiss etdim. Diz qapağım da bir balaca laxlamışdı. Sözlərimə nəzarət etməyə çalışdığımı görə əyləşib dedim: “Çünki qışın qayğıları az olur; adam özünü sərbəst hiss edir, ağzından çıxardığı sözləri çox da ölçüb-biçmir. Elə deyil, əziz xanım? Bu işdə, yəqin, mən haqlı olaram”. Amma sağ qıçım məni yaman incidirdi. Çünki, elə bil əvvəldən oynaqdan tam aralanmışdı, yalnız tədricən ovuşdurub dartmaqla birtəhər ovundura bildim.

Bu vaxt mənim halıma acıyıb yanımda əyləşən qızın astadan dediklərini eşitdim: “Xeyr, siz heç də ürəyimcə deyilsiniz, çünki...”

“Dayanın, – razı halda, ümidlə dilləndim, – siz gərək, əziz xanım, mənimlə danışmağa beşcə dəqiqə də vaxt sərf etməyəsiniz. Danışa-danışa həm də yeyin, xahiş edirəm”.

Əlimi uzadıb oğlanın əlində tutduğu nimçədən dolu bir üzüm saxımı götürdüm, onu bir xeyli havada saxlayıb göy haşiyəli balaca boşqabın içinə qoydum və bəlkə də, ədəb-ərkan gözləmədən qıza uzatdım.

“Qəti ürəyimcə deyilsiniz, – dedi, dedikləriniz danıxdırıcı və anlaşılmazdır, elə ona görə də yalandır. Əslində, mənə elə gəlir ki, cənab... niyə mənə həmişə əziz xanım deyirsiniz... mənə elə gəlir ki, bununla siz əsl simanızı gizlədirsiniz, çünki həqiqət xeyli acı olur”.

Allahım, məndə əməllicə həvəs yarandı!

“Bəli, xanım, elədir, xanım, – demək olar, qışqırdım, – necə də haqlısınız! Əziz xanım, bilirsinizmi, heç bir məqsəd güdmədən deyilsə, bu, qəlbədən qorpan bir fərəhdir”.

“Həqiqət, əslində sizin üçün çox çətindir, cənab, çünki özünüz bir öz görkəminizə baxın! Siz başdan-ayağa ipək kağızdan biçilmisiniz, sarı ipək kağızdan, kölgə kimi yeri-yəndə xışiltı ilə əzilib-büzüldüyünüzü eşitmək olur. Ona görə də durumunuza və düşüncələrinizə məhəl qoymaq haqsızlıq olardı, çünki siz otaqdakı yelçəkərə doğru əylməlisiniz”.

“Anlamıram. Burada, otaqda xeyli adam var. Qollarını kürsünün söykənəcəyinə qoyublar, ya da pianoya söykənilər, yaxud bədəni ağızlarına aparırlar, ya da çəkinə-çəkinə yan otağa gedirlər və sağ çiyinlərini qaranlıqda hansısa sandığa vurub yaralayandan sonra tövsüyə-tövsüyə açıq pəncərənin qabağında göyə baxıb düşünülər: Odur, eşq, gözəllik ilahəsi Zöhrə ulduzu. Mən də bu məclisdəyəm. Bunun hansısa bir əlaqəsi varsa, mən onu başa düşmürəm. Amma heç onu da bilmirəm ki, əlaqəsi var, ya yox. Ancaq fikir verin, əziz xanım, öz müəmmalalarına uyğun olaraq, özlərini qətiyyətsiz, hətta gülməli aparan bu adamlardan seçilərək təkcə mən özüm barədə hər şeyi eşitməyə qadirəm. Bu, ürəyəyatan bir şeylə tamamlansın deyə, siz rişxəndlə danışırsınız ki, içəridən yanib külə dönmüş evin yalnız əsas divarları qaldığı kimi, nəse ilişib qalsın. Baxışa, demək olar, qadağa olmur, gündüzlər iri pəncərələrdən səmadakı buludları, gecələr isə ulduzları görmək mümkündür. Lakin buludlar çox vaxt boz qayalara tuş gəlir, ulduzlar isə süni əkslər yaradır. Necə olardı, əgər minnətdarlıq əlaməti kimi sizi inandıra bilsəydim ki, yaşamaq istəyən insanların hamısı haçansa, sizin dediyiniz kimi, mənə bənzəyəcəklər: sarı ipək kağızdan kölgətək biçilmiş, yeri-yəndə xışiltıları eşidiləcək. Onlar indiki hallarından fərqlənməyəcəklər, fəqət görkəmləri elə olacaq. Hətta siz də, əziz...”

Bu vaxt gördüm ki, qız yanımda yoxdur. Deyəsən, son sözlərimdən sonra çıxıb getmişdi, çünki indi məndən xeyli aralıda, pəncərələrdən birinin qabağında dayanmışdı, gülə-gülə danışan ağ, şax yaxalılıq üç cavanın əhatəsində.

Bundan sonra sevinc və fərəhimdən bir badə şərab içib başını dala-qabağa tərpedərək tək-tənha qəmli bir hava çalan pianoçunun yanına getdim. Ehtiyatla onun qulağına əyilib, qorxmasın deyə, çalınan musiqinin avazında astadan dedim:

“Bir yaxşılıq edin, möhtərəm cənab, icazə verin, indi də mən çalım, çünki özümü tam xoşbəxt hiss edirəm”.

Mənə məhəl qoymadığına görə bir müddət pərt-pərt yanında dayandım, sonra da dilxorçuluğumu boğa-boğa bir-bir qonaqların yanına gedib sözarası dedim:

“Mən piano çalacam. Bəli, çalacam”.

Elə bildilər, bacarmayacam, fəqət söhbətləri yarımçıq qaldığına görə səmimiyyətlə gülüşdülər. Lakin mən pianoçuya tam ucadan müraciət edəndə büsbütün diqqət kəsildilər.

422

“Lütfən, möhtərəm cənab, qoyun indi də mən çalım. Xoşbəxtliyi dadmaq niyyətim var. Söhbət tənənəli qələbədən gedir”, – pianoçuya bunları dedim.

Pianoçu eşitməyinə eşitdi, ancaq qonur oturacağından qalxmadı və deyəsən, heç məni başa da düşmədi. Ah çəkib uzun barmaqları ilə üzünü örtüdü.

Ev sahibi bir dəstə adamla bizə doğru gələndə pianoçuya azca yazığım gəldi və onu yenidən çalmağa ruhlandırmaq istədim.

“Gülməli fikirdir”, – deyib bərkdən güldülər, sanki, mən görünməmiş bir iş tutmaq istəyirəm.

Qız onların arasına qarışdı, ikrahla mənə baxıb dedi:

“Lütfən, möhtərəm xanım, qoyun çalsın. Deyəsən, şənliyə bir az da zövq, ləzzət qatmaq istəyir. Bu da təqdirəlayiqdir. Lütfən, möhtərəm xanım”.

Hamı ucadan şadyanalıq etdi, çünki onlar da mənim kimi düşünürdülər ki, qız bunu lağla deyib. Yalnız pianoçu susurdu. Başını aşağı salmışdı və sol əlinin baş barmağı ilə oturacağı sıgallayırdı, elə bil, qum üçtündə şəkil şəkirdi. Əsirdim, əllərimin titrəyişini gizlətmək üçün onları şalvarımın cibinə qoydum. Hətta nitqim də səlisliyini itirmişdi, çünki üz-gözümdən qəm ələnirdi. Buna görə də sözləri elə seçməli oldum ki, aqlamaq istəməyim qonaqlara gülməli görünsün.

“Möhtərəm xanım, – dedim, – mən pianonu indi çalmıyam, çünki...” Səbəbi unutduğuma görə gözlənilmə-

dən pianonun arxasına əyləşdim. Pianoçu ayağa qalxıb oturacağıın üstünə qalxdı, çünki onun yolunu bağlamışdım. “Zəhmət olmasa, işığı söndürün, mən yalnız qaranlıqda çala bilirəm”, – deyib belimi düzəltdim.

Bu vaxt iki kişi oturacaqdan yapışıb məni pianodan araladı və fısqırıqda mahnı çala-çala yırğalayıb yemək masasının yanına apardı.

Hamının üz-gözündən şadyanalıq yağdı və qız dil-ləndi:

“Gördünüz, möhtərəm xanım, nə gözəl çaldı. Siz də qorxurdunuz”.

Hər şeyi başa düşüb çox gözəl icra etdiyim təzimlə təşəkkürümü bildirdim. Mənə limonlu limonad süzdülər və içərkən qızlardan biri bədəni ağzıma tutdu. Evin xanımı gümüş nimçədə bişi gətirdi və dümağ paltar geymiş bir qız onu mənim ağzıma qoydu. Sarışın saçlı, əndamlı qız isə başımın üstündə üzüm salxımı tutmuşdu, mən də ondan gilələri qoparanda yayınan gözlərimə baxırdı.

Hamı mənimlə bu cür mehriban davrandığına görə bir dəfə də pianoya yaxınlaşmaq istəyəndə onların məni tutub saxlamasına, təbii ki, təəccübləndim.

“İndi isə yetər, – evin indiyə qədər görmədiyim sahibi dilləndi. Kişi bayıra çıxıb əlindəki iri şlyapa və qonur mis rəngində güllü plaşla tezcə də geri qayıtdı. “Bu da sizin şeyləriniz”.

Əslində, bunlar mənimki deyildi, ancaq ona əziyyət verib geri göndərmək istəmədim. Ev yiyəsi plaşı özü əynimə geydirdi, plaş arıq bədənimə kip oturub mənə yaman yaraşdı. Üz-gözündən nur yağan bir qadın geyimim boyunca aşağı əyilərək yaxamı düymələdi.

“Sizə yaxşı yol, – ev sahibəsi dedi, – tezliklə bir də gəlin. Həmişə gözüünüz üstdə yeriniz var, bunu yaxşı bilirsiniz”.

Bütün məclis baş əydi, sanki, buna ehtiyac varmış. Mən də təzim etmək istədim, amma plaş çox kip oturmuşdu. Eləcə şlyapamı götürüb ağır-ağır qapıdan çıxdım.

Lakin xırda addımlarla darvazadan çölə çıxanda ulduzlu, aylı səma və azman göy tağı, bələdiyyə binasının yerləşdiyi Dairəvi meydan, Məryəm Sütunu və kilsə, sanki, axıb üstümə töküldü.

Asta-asta kölgəlikdən ay işığına çıxdım, plaşın düymələrini açıb isindim; sonra əlimi qaldırıb gecənin viyılısını dayandırdım və fikirləşməyə başladım:

“Nədir burada işiniz, sanki, hamınız gerçəksiniz. Məni inandırmaqmi istəyirsiniz, guya, mən də yalanam, yaşıl çaylaq daşının üstündə gülünc-gülünc dayanaraq. Amma sənin gerçək olduğun çağlar çoxdan arxada qalıb, ey səmə və sən, ey Dairəvi meydan, heç vaxt gerçək olmamısan.

Doğrudur, siz hələ də məndən ağıllısınız, amma yalnız mən sizi rahat buraxanda.

Allaha şükür, ey Ay, sən artıq Ay da deyilsən, bəlkə də, mən sənə Ay deməkdə yanlışlığa yol verirəm. Mən səni “qəribə rəngli, unudulmuş kağız fənər” adlandıranda sınısırlığını niyə sallayırsan?! Sənə “Məryəm Sütünü” deyəndə niyə geriye çəkilirsən və sən, ey Məryəm Sütünü, sənə “sarı işıq saçan Ay” dedikdə hədəli duruşun mənə qəribə gəlir.

Deyəsən, adam sizin haqqınızda düşünəndə xoşunuza gəlmir; cəsarətinizi və sağlamlığınızı itirirsiniz.

İlahi, düşünən kəs sərxoşdan dərs alanda necə də səmərəli olarmış!

Niyə hər şey susdu. Məncə, daha külək də yoxdur. Sanki, balaca təkərlər üstündə tez-tez meydana diyirlənən xırda evlər, elə bil, torpağa gömülüblər... Kirimiş... Onları yerdən ayıran nazik qara xətti heç görmək də olmur”.

Qaçmağa üz qoydum. Heç bir əngələ rast gəlmədən böyük Dairəvi meydanı üç dəfə dolaşdım, sürətimi azaltmadan, çətinlik hiss etmədən Karl küçəsinə doğru qaçdım. Məndən kiçik olan kölgəm yanımcə divarda qaçırdı, elə bil, barı ilə küçənin döşəməsi arasındakı dərədə qaçırdı.

Yanğınsöndürənlərin binasının yanından ötəndə kiçik bazar meydanından səs-küy eşitdim, ora burulanda quyunun dəmir məhəccərinin böyründə sərxoş bir kişi gördüm, qollarını yana açmışdı, taxta çəkələkli ayaqlarını yerə döyəcləyirdi.

Tövşüməyimə ara vermək üçün əvvəlcə ayaq saxladım, sonra onun yanına gedib papağımı çıxartdım və özümü təqdim etdim:

“Axşamınız xeyir, ey nəcib insan, mənim iyirmi bir yaşım var, amma indiyə qədər adım yoxdur. Siz isə, yaqın, qəribə, avazlı bir adla o böyük Paris şəhərindən gəlirsiniz.

Sizdən Fransa saraylarının qoxusu gəlir. Öz boyalı gözlərinizlə siz paltarlarının pilləkənin üstünə sərilmiş ətəklərinin bir ucu hələ də bağın qumunda sürünən, dar gərdənlərini məzəli şəkildə bura-bura hündür və işıqlı eyvanlarda dayanan o böyük xanımları görmüş olmalısınız. Pis biçimli, bozuntul fraklı, ağ şalvarlı nöqərlər dörd yana dağılıb kərənlərin üstünə qalxır, qıçları ilə onları qucur, bədənlərini tez-tez arxaya, yan tərəfə əyirlər, çünki böyük xanım dumanlı-çiskinli səhər vurğunu olduğundan onlar yoğun ilgəklərdən yapışib nəhəng, bozuntul ekranları yerdən qaldırıb hündürə dartmalı olur”.

Sərxoş kişi boğazını arıtlayanda, az qala, qorxub əlavə etdim: “Düzünü deyin, cənab, doğrudanmı, Parisimizdən, qaynar Parisdən, of, bu coşqun, dolu yağın havadan gəlirsiniz?” O, təzədən boğazını arıtlayanda utana-utana dedim: “Bilirəm, bu, mənim üçün böyük bir şərəfdir”. Titrək barmaqlarımla pləşımı düymələdim, sonra çılgınlıqla, ürək-ürək dedim: “Bilirəm, mənə cavab verməyi özünü zə sığışdırmırsınız, amma sizə sual verməsəm, günüm ah-vayla keçər. Siz, ey bər-bəzəkli cənab, xahiş edirəm deyəsiniz, eşitdiklərim gerçəkdirmi? Parisdə yalnız bərbəzəkli paltarlar ibarət adamlar, yalnız giriş qapıları olan evlər varmı, o da gerçəkdirmi ki, yay günlərində şəhərin başı üstündəki səma gömgöydür, ağ bulud topaları ilə daha da gözəlləşərək hamının ürəyincə olan bir gözəllik? Orada kiçik asma lövhələrdə məşhur qəhrəmanların, canilərin və sevgililərin adları asılmış ağaclardan ibarət panoptikumun olduğu düzdürmü?”

Bir də bu xəbər! Başdan-başa yalan olan bu xəbər!

Parisin küçələrinin birdən-birə şaxələnməsi gerçəkdirmi, həmin küçələrə narahatçılıq hakim kəsilib, elə deyilmi? Həmişə hər şey qaydasında olmur, necə də olsun axı! Hər-dən qəzalar baş verir, adamlar iri şəhərlərə xas addımlarla ayaqlarını yerə yüngülcə basa-basa yan küçələrdən bura axışır; hamı xəbər acıdır, həm də şaşqınlıqdan qorxu keçirir; tövsüyüb başlarını irəli uzadırlar. Amma bir-birilərinə toxunanda dərinədən baş əyib üzr istəyirlər: “Bağışlayın... qəsdən eləmədim... yaman basabasdır, lütfən bağışlayın... çox tərpəndim... səhvimi boynuma alıram. Mənim adım... adım Jerom Faroşdur, Kabotən küçəsində ədviyyat çərçisiyəm...”

icazə verin, sizi sabah günorta yeməyinə dəvət edirəm... arvadım da həddən artıq şad olardı”. Küçə keyikmiş olsa da, buxarılardan çıxan tüstü evlərin arasına ensə də, bu cür danışirlər. Əslində də, belədir. Kübarlar yaşayan məhəllənin gedişli-gəlişli bulvarında haçansa iki arabanın dayanması mümkündürmü? Nökərlər ciddiliklərindən qalmayıb qapıları açır. Səkkiz dənə cins Sibir ovçarkası yırğalana-yırğalana maşından düşür, hürə-hürə, atlana-atlana küçənin ortası ilə qaçır. Sonra da deyirlər ki, şux geyinmiş cavan parisililər ədəbədirlər”.

Gözlərini, demək olar, tam yummamışdı. Mən susanda əllərinin ikisini də ağızına salıb alt çənəsini aşağı dartdı. Paltarı çirkə bulaşmışdı. Onu, bəlkə də, hansısa meyxanadan bayıra atmışdılar, amma özü bunun fərqudə deyildi.

426

Ola bilsin, bu, gündüzlə gecə arasındakı həmin kiçik, sakit fasilə idi ki, burada da biz özümüz də gözləmədən başımızı çiynimizə salır, özümüz də duymadan kiritmiş dayanıq və ona fikir vermədiyimizə görə öz-özünə harasa çəkilib yox olur. Halbuki belimizi əyib tək-tənha dayanıq, sonra ətrafımıza boylanıq, lakin heç nə görmürük, daha havanın da müqavimətini hiss etmirik, bizdən müəyyən məsafədə damı olan və xoşbəxtlikdən, qaranlığı evlərə, dam odaları vasitəsilə müxtəlif otaqlara ötürən dördkünc buxanlı evlərin mövcudluğu düşüncələrindən daxilən əl çəkmirik. Nə yaxşı ki, nə qədər inandırıcı olmasa da, sabah insanın hər şeyi görə biləcəyi gündüz olacaq.

Bu vaxt sərxoş kişi göz qapaqlarını elə qaldırdı ki, gözlərində işıq göründü və o, qırıq-qırıq danışmağa başladı: “Əslində, belədir... Düzünə baxsan, yuxu gözlərimdən tökülür, ona görə də yatmağa gedirəm... Qaynım Vensel meydanında qalır... ora gedirəm, çünki orada yaşayıram, çünki yatağım oradadır... indi isə gedirəm... Əslinə qalsa, onun adını və ünvanını bilmirəm... mənə elə gəlir unutmuşam... amma eybi yoxdur, çünki heç orasını da bilmirəm ki, qaynım var, ya yox... İndi isə gedirəm... Düşünürsüz ki, onu tapacam”.

Fikirləşmədən cavab verdim: “Elə olmağına elədir. Amma siz yad ölkədən gəlmisiniz, təsadüfən nöqər-naibiniz sizinlə deyil. İcazə verin, sizi ötürüm”. Cavab vermədi. Qolumu ona uzatdım ki, tutub sallaşsın.

d) Gonbulla ibadətçi arasında gedən söhbətin davamı

Bir müddət özümə ürək-dirək verməyə çalışdım. Bədənimi ovuşdurub öz-özümə dedim:

“Vaxtdır, gərək danışasan. Sən axı pərt olmusan. Özünü qısnanmış sayırsan? Onda gözlə! Vəziyyət axı sənə tanışdır. Tələsmədən götür-qoy et! Ətrafin da gözləyər”.

Hər şey keçən həftəki qonaqlıqda olduğu kimidir. Kimsə əlindəki kağızdan nəsə oxuyur. Onun xahişi ilə bir səhifənin üzünü mən köçürmüşəm. Onun yazdığı səhifələrdəki xətti görəndə dəhşət məni bürüyür. Dözüləsi deyil. Masanın üç qırağından adamlar yazının üstünə əyilir. Ağlaya-ağlaya and-aman edirəm ki, mənim xəttim deyil.

Amma o, niyə bugünküyə bənzəməliydi?! Söhbətin alınması səndən asılıdır. Hər şey gözəldir. Beynini işə sal, əzizim!.. Bəhanə tapacaqsan... Bu cür də deyə bilərsən: “Yuxuluyam. Başım ağrıyır. Sağlıqla qal”. Tez ol, tələs. Özünü göstər!.. Bu nədir? Yenə də maneələr, yenə də əngəllər? Nələri xatırlayırsan?.. Mən Yer kürəsinin qalxanı kimi azman göylərə baş qaldıran yayları xatırlayıram. Onu dağdan gördüm, oraları gəzib dolaşmağa hazırlaşdım. Ona nəğmə deməyə başladım”.

Dodaqlarım qurumuşdu, bu sözləri deyəndə mənə tabe olmurdu:

– Başqa cür yaşamaq olmazdımı?

– Yox, – gülümsəyə-gülümsəyə dedi.

– Bəs niyə axşamlar kilsədə ibadət edirsiniz? – soruşdum, aramızda olan fərqləri indiyə qədər yuxu içində qoruyub saxlasam da, onlar birdən-birə yox oldular.

– Bu barədə danışmağın xeyri yoxdur. Tək-tənha yaşayan kəs axşamlar məsuliyyət daşımır. Adam çox şeydən ehtiyat edir. Bəlkə də, cismin yoxa çıxmasından, insanların ala-toranda görüdükləri kimi olmalarından, çəliksiz küçəyə çıxmamaqdan, bəlkə də, kilsəyə gedib camaatın diqqətini çəkmək üçün qışqıra-qışqıra ibadət etməyin daha yaxşı olmasından.

Bu cür danışib axırda susduğuna görə qırmızı dəsmalımı cibimdən çıxarıb əyildim və ağlamağa başladım. Ayağa qalxıb məni öpdü və dedi:

– Niyə ağlayırsan? Balaca deyilsən ki?! Səndən xoşum gəlir, uzun əllərin var, sənin iradəyə tabe olub tərpənirlər. Niyə buna sevinmirsən?! Həmişə qara haşiyəli biləklik tax, bunu mən sənə məsləhət görürəm... Olmadı ki... sənin qılığına girirəm, sən də ağlayırsan. Həyatın çətinliklərinə ağılla sinə gər.

Əslində, biz heç nəyə yaramayan savaş maşınları yarıdırıq, qəsrilər, banılar ucaldırıq, ipək pərdələr asırıq və vaxtımız olsaydı, bunlara xeyli heyrətlənərdik. Dayaqımız olmadan ləngərlənirik, amma yıxılmırıq, yarasalardan eybəcər olsaq da, qanad çalırıq. Bizim gözəl günlərimizə heç kəs mane olub deyə bilməz: “Aman Allah, bu gün necə də gözəl bir gündür”. Çünki biz yer üzünə gətirilmişik və qarşılıqlı razılıq əsasında yaşayırıq.

428

Əslində, qardakı ağac gövdəsi kimiyik. Onlar heç nədən çəkinmədən şax dayanır, onları xırda bir təkənla yerlərindən tərpətmək mümkündür. Amma yox, mümkün olmaz, çünki möhkəm-möhkəm torpağa bağlanmışlar. Hələ bir diqqətlə bax, hətta onlar da, sadəcə, bir gökdür”.

Götür-qoy etməməyim ağlamağıma mane oldu: “Gecədir və bu gün dediklərimə sabah heç kim irad tuta bilməz, çünki o, yuxuda da söylənmiş olar”.

Sonra dedim:

– Hə, elədir, amma biz nədən danışırıdık. Evin giriş qapısının dərinliyində olduğumuzdan səma işığından danışa bilməzdik ki! Yox... amma danışa da bilərdik, çünki məqsədə və həqiqətə yetişməyi qarşımıza məqsəd qoymadığımız, yalnız zarafat və söhbət etmək istədiyimiz üçün danışığımızda heç də tam müstəqil deyilik. Amma mənə bağdakı qadının əhvalatını bir də danışa bilərsinizmi? Qadın necə də heyrətamiz, necə də ağıllı imiş! Biz onu özümüzə nümunə seçməliyik. Az qala, ona vurulmuşam! Bir də ki sizə rast gəlib, bu cür ünsiyyət qurmağıma yaman sevinirəm. Sizinlə söhbət etmək mənə ləzzət verir. Bəlkə də, indiyə qədər bilə-bilə bəzi şeyləri yanlış eşitmişəm... Çox sevinirəm.

Sonra biz girişdən səma altına çıxdıq. Parçalanmış buludları üstümüzə qovdu və gözlərimiz önündə ulduzların sərgisi açıldı. Dostum güclə yeri yirdi.

4. *Gonbulun məhvi*

Hər şey yüksək sürət kəsb edib uzaqlaşdı. Çayın suyunu yarıqan özünə çəkdi, su müqavimət göstərsə də, onun dişli dikyamaclı çuxurlarında ləngər vurub gurultu ilə aşağı töküldü.

Gonbul danışı bilmədi, arxası üstə çevrilməli oldu və səs-küylü iti şələlədə gözdən itdi. Bu qədər əyləncənin şahidi kimi mən sahilə dayanıb həmin mənzərəyə tamaşa edirdim.

– Ciyərlərimiz neyləsin, – var gücümlə qışqırdım, – tez-tez nəfəs alın, nəfəssiz havada, coşub-qalxan sulara boğulmayın. Sürətinizi axtarmaq istəsəniz, axtara-axtara məhv olun.

Bundan sonra çayın sahilləri ölçüsüz dərəcədə enləndi, bununla belə, mən əlimin içi ilə uzaqdakı yol nişanının dəmirinə toxundum. Bunu tam dərk edə bilmədim. Axı kiçilmişdim, adi halımdan da kiçik idim və sürətlə silkələnən ağ itburnu kolu üstümə şığıdı, mən onu gördüm, çünki bir an öncə lap yanımdaydı.

Buna baxmayaraq, çaşıb qalmışdım, çünki gözlərim yağış buludları kimi böyümüşdü, az qalırdı, çanağından çıxsın. Başımdan nə istədiklərini bilmirdim.

Axı başım çox xırdaydı, qarışqa yumurtası kimi xırda, bir az da zədələnmişdi, ona görə də tam girdə deyildi. Onu güclə tərpedirdim, çünki gözlərimin ifadəsi sezilməyə bilməzdi, elə balaca idilər ki.

Ayaqlarım, qeyri-adi ayaqlarım isə meşəli dağların başı üstünə sərilmişdi və dərələrə kölgə salırdı. Ayaqlarım get-gedə böyüyürdü, elə hey böyüyürdü! Böyüyüb təbiətsiz bir məkana yetişdilər, o qədər uzandılar ki, gözlərim onları güclə tuta bildi.

Amma yox, elə deyil... mən balacayam axı, hələlik çox balacayam... diyirlənirəm... diyirlənirəm... dağlardakı daşqın! Ey buradan keçib-gedənlər, lütfən bir yaxşılıq edin, deyın, mən nə boydayam, qollarımı, qıçlarımı ölçün.

III

– Necə olan işdir? – Mənimlə qonaqlıqdan gələn və yanımcə ağır-ağır Lavrensi dağına qalxan tanışım dilləndi. – Bir balaca ayaq saxlayın, qoyun mən də məsələni ayırd edim... Bilirsiniz, nəyə bir iş görməliyəm. Adamı xeyli həyəcanlandırır... belə soyuq, nurlu gecə, hələ bu narazı külək, sanki, hərdən akasiyaları kökündən çıxaracaq.

Ay işığında bağbanın evinin kölgəsi tağlı yola düşürdü və yol tozanaq qarla, sanki, haşiyələnmişdi. Qapının yanındakı oturacağa gözümlə sataşanda əlimi qaldırıb onu göstərdim, çünki ürəkli adam deyildim və qınaq gözləyirdim, ona görə də sol əlimi ürəyimin başına qoydum.

430

Əynindəki gözəl geyimə məhəl qoymayıb candərdi əyləşdi və dirsəklərini böyürlərinə sıxıb alını qatlanmış barmalarının ucuna söykəyəndə məni heyrətə gətirdi.

– Hə, bir şeyi də demək istəyirəm. Bilirsizmi, mən həyatın ritmini pozmadan yaşayıram, heç nəyi dəyişmək olmaz, vacib və qəbul olunan hər şey öz-özünə baş verir. Dolaşdığım cəmiyyətdə öyrəncəli olduqları bədbəxtlik məndən də yan ötməyib, ətrafdakılar da, mən də bundan gileyli olmamışım və bu ümumi xoşbəxtlik bizdən əl çəkməyib, hətta mən xırda məclislərdə bu barədə danışmışam da. Yaxşı, mən heç vaxt gerçəkdən vurulmamışam. Hərdən bunun peşmançılığını da çəkirəm, amma ehtiyac olanda həmin sözü işlədirəm. İndi isə gərək deyəm: “Vurulmuşam, bəlkə də, vurğunluqdan həyəcanlıyam”. Mən qızların istədiyi ehtiraslı məşuqlardan biriyəm. Lakin ağıma vurmamı deyildimmi ki, məhz bu ilkin çatışmazlıq mənim münasibətlərimdə istisnasız və şux, xüsusilə şux bir dönüş yaradıb?

– Sakitləşin, bircə sakitləşin, – yalnız özüm haqqında düşünərək etinasızlıqla dilləndim. – Eşitdiyimə görə, sevgiliniz gözəldir axı.

– Hə, gözəldir. Onun yanında oturanda bircə şeyi düşünürdüm: “Bu qorxu... mən ki cəsərləliyəm... dəniz səyahətinə çıxacam... Qalonəndə şərab içəcəm”. Amma qız güləndə, gözlədiyim kimi, dişlərini göstərmirdi, yalnız ağızının qaranlıq, dar açılışını görə bilirdim. Güləndə başını arxaya əyməsi məkr və biclik təsiri başlıyırdı.

– Danmıram, – köksümü ötürüb dedim, – yəqin, mən də görmüşəm, çünki gözəgəlimli olmalıdır. Amma məsələ təkcə bunda deyil. Ümumiyyətlə qız gözəlliyindədir! Mən bədənə gözəl yaraşan qırçın və oymalı paltarlar görəndə fikirləşirəm ki, kaş uzun müddət belə qalmaqaydılar, qırış-qırış olaydılar, daha ütüyə də gəlməyəydilər, onlara toz qonaydı, bəzəklərdən bir daha təmizləmə bilməyən qarqalın toz, heç kəs hər gün səhər tezdən eyni bahalı paltar əyninə geyib axşamlar əynindən çıxarkən bu cür qəmli, bu cür gülməli hala düşməyəydi. Fəqət qızlar da görürəm ki, gözəldirlər, adamın aqlını alan bədən quruluşları, tarım çəkilməmiş dəriləri, ipək kimi saçları var, bununla belə, hər gün eyni təbii geyimdə olurlar, dəyişməz üzlərini əllərinin içinə alıb güzgü qabağında özlərinə baxırlar. Yalnız hərdən axşamlar qonaqlıqdan gec qayıdanda güzgüdə özlərini yorğun, əzgin, tozlu görüb peşman olurlar ki, camaat onların bu dözülməz görkəmlərini görüb.

– Yolla gələrkən sizdən tez-tez soruşmamışam ki, sizcə qız gözəldirmi, amma mənə cavab vermədən həmişə söhbətin səmtini dəyişmişiniz. Deyin, bəlkə, ürəyinizdə pəs bir niyyət tutmusunuz? Niyə mənə təsəlli vermirsiniz?

Ayağımla yeri eşib diqqətimi topladım və dedim:

– Sizin təsəlliyə ehtiyacınız yoxdur. Sizi ki sevən var!

Bu sözlərdən sonra yaşıl üzüm salxımı ilə bəzədilmiş cib yaylığını ağızıma tutdum ki, soyuqlamayım.

İndi də o, mənə tərəf dönüb koppuş üzünü oturacağına alçaq söykənəcəyinə qoydu və dedi:

– Bilirsinizmi, ümumi götürdükdə xeyli vaxtım var, bu başlanmış məhəbbəti ədəbsiz bir əməllə, yaxud sədaqətsizliklə, ya da uzaq bir ölkəyə səfərlə elə indicə sona yetirə bilərdim. Çünki şübhələr içində qovruluram ki, bu həyəcana qatılımmı? Burada məlum bir şey yoxdur, heç kəs istiqaməti və müddəti dəqiq göstərə bilməz. Keflənmək üçün meyxanaya gedirəmsə, bilirəm ki, həmin axşam keflənəcəm, amma özüm kimi! Ürəyimizin dərinliyində ikihəftəlik gəzintinin həsrətini çəksək də, dost ailələrin biri ilə birhəftəlik səyahətə çıxmaq istəyirik. Buxovsuz xəyallara meydan açmaq üçün həmin axşamın öpüşləri məni uyqulara qərq edir. Buna müqavimət göstərib gecə gəzintisinə çıxıram, bu vaxt qəribə hadisələr baş verir, mən görünməmiş

dərəcədə çevikləşirəm, şiddətli küləkdən sonra olduğu kimi, üz-gözüm elə soyuyub istiləşir ki, cibimdəki yaylıqı ovcumda sıxıb öz halımdan dəhşətli dərəcədə narahat oluram, lakin bu narahatçılığa tabe ola bilmirəm və hətta sizə də dözüürəm, cənab, yoxsa ayrı vaxtlar, yəqin ki, sizinlə bu qədər söhbət etməzdim.

Canıma üşütmə düşmüşdü və ağ rəngli səmada günəş artıq batmağa doğru meyil etmişdi.

– Burada nə rüsvayçılıq, nə sədaqətsizlik, nə də uzaq bir ölkəyə gediş kömək edər. Gərək özünüzi öldürəsiniz, – deyib gülümsədim.

Bizimlə üzbəüzdə, xiyabanın o yanında iki kol vardı, şəhər bu iki kolun arxasında yerləşirdi. O, bir balaca işıqlandırılmışdı.

432

– Hə, – deyib o, xırda, lakin möhkəm yumruğunu oturacağa çırpdı, həmin an da əlini onun üstünə uzatdı, – sizsə yaşayın. Özünüzi öldürməyin. Sizi heç kim sevmir. Siz növbəti ana hakim kəsilə bilmirsiniz. Amma mənə ağzınıza gələni deyirsiniz, murdarın biri murdar. Siz sevməyi bacarmırsınız, qorxudan başqa heç nə sizi yerinizdən oynatmır. Hələ bir mənim sinəmə baxın.

Tələsik pencəyini, içliyini və köynəyini açdı. Sinəsi, doğrudan da, geniş və gözəl idi. Mən danışmağa başladım:

– Elədir, hərdən bu cür tərs durumlar yaxamızdan əl çəkmir. Məsələn, ötən yay kənddəydim. Kənd çayın qırağında yerləşirdi. Dəqiq yadımdadır. Tez-tez gərilib sahiləki oturacağın üstündə oturardım. Burada bir sahil hoteli də vardı. Çox vaxt oradan skripka səsi gəlirdi. İri gövdəli cavanlar bağdakı masaların arxasında əyləşib ovdan və digər macəralarından danışdılar. O biri sahilə isə başı dumanlı dağlar vardı. – Üz-gözümü əyişdirib ayağa qalxdım, oturacağın dal tərəfindəki çimliyə gedib bir neçə qarlı budaq sındırdım, sonra tanışımın qulağına pıçıldadım: – Etiraf edirəm ki, nişanlıyam.

Ayağa durmağıma tanışım heyrtlənmədi.

– Nişanlısınız?

O, gerçəkdən üzgünləşdi, elə bil, oturacağın söykənəcəyi olmasaydı, yıxılacaqdı. Sonra papağını çıxartdı və mən onun boyun ətinin üstündə yumrulanıb dikələn başını qapamış, səliqə ilə daranmış saçını gördüm, bu cür saç

qış aylarında çox xoşlayırlar. Sevindim ki, ona bu cür ağıllı cavab vermişəm.

“Hə, – öz-özümə dedim, – boynunu əyə-əyə, qollarını yellədə-yellədə camaat içində özünü necə aparır?! Gözəl bir qadını söhbətə tutub zal boyu gəzdirə bilir və heç də narahat olmur ki, evin qabağında yağış yağır, orada qorxaq bir adam dayanır, ya da dəhşətli bir hadisə baş verir. Yox, sadəcə olaraq, qadınların qarşısında gözəl baş əyməyi bilir. İndi isə oturub burada”.

Tanışım batist parçasından olan dəsmalla alnını sildi.
– Zəhmət olmasa, – dedi, – əlinizi alnıma qoyun. Xahiş edirəm.

Bunu etməyə bir balaca gecikdiyimdən əllərini düyünlədi.

Sanki, hər şey dərdlərimizə kölgə çəkmişdi, yuxarıda dağın başında oturmuşduq, səhərin işığını və küləyini xeyli erkən görüb hiss etsək də, elə bil, balaca bir otaqda idik. Bir-birimizdən xoşumuz gəlməsə də, çox yaxın oturmuşduq və bir-birimizdən aralana bilmirdik, çünki divarlar möhkəm tikilmişdi. Lakin özümüzü gülməli və hər cür insani ləyaqətdən uzaq apara bilirdik, çünki başımızın üstündəki budaqlardan və qarşımızda dayanan ağaclarından utanası deyildik.

Bu vaxt tanışım çəkinmədən cibindən bir bıçaq çıxartdı, fikirli-fikirli bıçağın ağzını açıb, sanki, oynayırmış kimi onu sol qolunun yuxarı hissəsinə soxdu və heç çıxarmadı da. Yumru yanaqlarına sarılıq çökdü. Bıçağı dartıb çıxartdım, qış pencəyinin və frakının qolunu kəsdim, köynəyinin qolunu isə üzüyuxarı cırdım. Sonra mənə kömək edə biləcək birisinin burada olduğunu öyrənmək üçün yolun bir parçasını aşağı-yuxarı qaçdım. Kol-kos apaydın gözə çarpır və qəti tərpənmirdi. Daha sonra dərin yaradan bir xeyli sordum. Bu vaxt bağbanın evi yadıma düşdü. Evin sol tərəfindəki çimliyə gedən cığırla yuxarı qaçdım, tələsə-tələsə pəncərə və qapıları yoxladım, evdə heç kimin qalmadığını görsəm də, hirsli-hirsli və israrla qapını döydüm. Sonra nazik sızqa ilə qan axıdan yaraya baxdım. Onun dəsmalını qarda isladılıb qolunu bağladım.

– Əzizim, əzizim, – dedim, – mənə sən özünü yaramısan. Dost-tanış arasında necə gözəl yer tutmusan,

günün günortaçağı səliqə ilə geyinmiş insanlar masaların arasında, yaxud tərədəki yollarda görünəndə gəzməyə gedə bilərsən. Unutma, yazda başa gedəcəyik, yox, biz getməyəcəyik, əfsus ki, bu, belədir, Annerllə sən sevinc içində tələsə-tələsə gedəcəksiniz. Elədir, xahiş edirəm, mənə inanasan, günəş sizi bütün insanlara çox gözəl göstərəcək. Oho, bu da musiqi, uzaqdan at ayaqlarının tap-pılısı gəlir, qayğılanmağa lüzum yoxdur, qışqırtıdır və bütün xiyabanlarda şarmanka çalınır.

– Aman Allah, – deyib ayağa qalxdı, mənə söykəndi və biz yola düşdük, – köməyin xeyri yoxdur. Bu, məni sevindirə bilməz. Bağışlayın. Gecdirmi? Bəlkə, sabah tezdən nəsə edə bilərdim. Aman Allah.

Yaxındakı divarda bir fənər yandı və ağac kötüklərinin kölgəsini yola, ağ qarın üstünə sərdi, qol-budağın kölgəsi isə yamaca düşdü.

BİR İTİN ARAŞDIRMALARI

Həyatım necə də dəyişdi, əslinə qalsa, heç dəyişmədi də! İndi keçmişə xatırlayanda, itlik çağlarımı çılgın yaşadığım, itə xas işlərdə iştirak etdiyim, itlər arasında it olduğum həmin çağları yaddaşımda təzələyəndə, onlara bir balaca yaxından diqqət yetirəndə görürəm ki, burada çoxdandır nəsə yerində olmayıb, ortada kiçik bir çat yaranıb, ən təntənəli tədbirlərin tən ortasında yüngül bir narahatlıq məni çulğayıb, bəli, hərdən hətta ən etibarlı dairələrdə, hərdən niyə, tez-tez, xoşlandığım itdaşlarımdan birinin adı baxışı – haradasa təzəcə gördüyüm adı bir baxış məni pərt edir, qorxudur, ümitsizləşdirir, hətta əl-ayağımı yerdən üzürdü. Özümü haradasa sakitləşdirməyə çalışırdım, bunu etiraf etdiyim dostlarım mənə dayaq dururdu, yenidən rahat çağlarım başlayırdı, o çağlarım ki, orada hər şey gözlənilməz olsa da, laqeydliklə qarşılanmırdı, lakin laqeydliklə həyata keçirilirdi, bəlkə də, qəmləndirirdi, yorurdu, ancaq, əslində, məni bir az soyuq, qaynayıb-qarışmayan, ürkək, hər şeyi ölçüb-biçən, fəqət küll halında intizamlı bir it kimi yaşadırdı. Həmin dinclik anları olmadan mən indi sevinc duyduğum bu yaşma necə çata bilərdim, necə mübarizə aparıb gəncliyimin dəhşəti ilə nəzərdən keçirdiyim və qocalığımın vəhşəti ilə dözdüyüm dincliyə yetişə bilərdim, etiraf etdiyim kimi, bədbəxt, ya da ehtiyatlı ifadə edim deyər, o qədər də xoşbəxt olmayan durumumdan nəticə çıxarmağa və onlara tam uyğun şəkildə yaşamağa necə nail ola bilərdim. Guşənişin, tənha, ümitsiz, fəqət mənə gərəkli olan xırda araşdırmalarımla məşğul olaraq yaşayıram, bununla belə, itdaşlarıma uzaqdan nəzər yetirməyi unutmuram, tez-tez qulağıma sədalar çatır və mən də hərdən özüm barədə onlara məlumatlar ötürürəm. Mənə ehtiramla yanaşırlar, həyat tərzimi başa düşümlər, lakin bunu mənə

irad tutmurlar və hətta uzaqlarda hərdən qaçırdıqlarını gördüyüm cavan itlər də, körpəliklərini güclə xatırladığım bu yeni nəsil də özünün ehtiramlı salamını məndən əsirgəmir.

436

Nəzərdən qaçırmaq olmaz ki, üzdə olan aşkar qəribəliklərimə baxmayaraq, mən, ümumiyyətlə, soy-kökümə tam dönük çıxmamışam. Dərindən düşünəndə – bunu etməyə də həm vaxtım, həm həvəsim, həm də qabiliyyətim çatır – bu, itliklə, ümumiyyətlə, tam uzlaşır. Biz itlərdən başqa, ətrafda hər cür canlı mövcuddur, fəqir, cılız, yalnız müəyyən qışqırıqlarla məhdudlaşan lal varlıqlar, biz itlərin arasında çoxları onları tədqiq edib öyrənməyə, onlara ad qoymağa, kömək etməyə, onları tərbiyə edib nəcibləşdirməyə çalışır və s. Mənə mane olmaq fikirləri yoxdursa, onlara qarşı biganəyəm, onları dəyişik salıram, vecimə almıram. Lakin bir şey mütləq nəzərdən qaçmır və sanki, diqqətimdən yayınacaqdı ki, onlar biz itlərlə müqayisədə, əslində, necə də bir-biriylə uzlaşır, necə də yad və lal, eləcə də müəyyən düşmənçiliklə bir-birini tamamlayır, ümumi maraq, cüzi də olsa, zahirən necə də birləşə bilir və hətta bu maraqdan tez-tez necə də nifrət və dava-qalmaqal yaranır. Biz itlərsə əksinə! Yəqin, dediklərimdə bir həqiqət var ki, biz hamımız formal baxımdan sürü halında yaşayırıq, hamımız, fəqət illər uzununu yaranmış və dərinə varan saysız-hesabsız fərqlərimizlə, onsuz da, bir-birimizdən köklü şəkildə seçilirik. Hamı sürü halında! Bu, bizi bir-birimizə yaxınlaşdırır və həmin yaxınlaşmadan yarınlıqda bizə heç nə mane ola bilmir, bütün qanun və qaydalarımızın, mənim bildiyim azların və unuduğum çoxların kökü ən böyük xoşbəxtliyimizin, qabil olduğumuz mehriban, yaxın birgəyaşayışın həsrətinə bağlıdır. İndi də əksinə nəzər salaq. Heç bir məxluq biz itlər kimi bu cür dağınıq yaşamır, heç birinin bu qədər nəzərəcarpmayan çoxlu sinif, növ və məşğuliyyət fərqləri yoxdur. Bir-birimizə arxa olmaq istəyən bizlər – çox şeylərə baxmayaraq, həyəcanlı anlarda bu, hələ də bizə müyəssər olur – bir-birimizdən xeyli aralı yaşayırıq, özümüza xas olan, çox vaxt qonşu itin anlamadığı peşələrdə, itlər birliyinə şamil edilməyən təlimatlara ciddi əməl edərək, hətta daha çox onlara qarşı yönələrək. Necə də ağır məsələlərdir, sənin təmasda olmadığı məsələlər – mən bu mövqeyi də başa

düşürəm, öz mövqeyimdən də yaxşı, – amma yenə də büsbütün aludə olmadığımı məsələlər. Niyə bunu başqaları kimi etmirəm, öz itdaşlarımla yekdil yaşayıram və yekdilliyə mane olan hər şeyi dinmədən qəbul edirəm, ona iri məsələlərdə xırda səhvlər kimi məhəl qoymuram və həmişə bizi itdaşların sırasından qoparana yox, xoşbəxtlik telləri ilə bir-birimizi bağlayana sadıq qalırım.

Körpəlik çağımından olan bir əhvalatı yaxşı xatırlayıram, o vaxt mən hər bir küçüyün yaşadığı diləgəlməz həmin xoşbəxt həyəcanı keçirirdim, hələ təzəcə tula olmuşdum, hər şey xoşuma gəlirdi, hər şeyin mənə aidliyi vardı, düşünürdüm ki, ətrafımda rəhbərlik etdiyim böyük işlər baş verir, səsimi əsirgəmədiyim işlər, o işlər ki, mən onlardan ötrü qaçmasaydım, bədənimi əzib-büzməsəydim, miskin-miskin yerdə uzanıb qalasıydılar, bir sözlə, illər ötdükcə əriyib yox olan körpə fantaziyası. Ancaq o vaxt hələ güclüydülər, mən onların ovsunundan çıxıb bilmirdim və sonra, deyəsən, cahil ümidlərə haqq qazandıran fəvqəladə bir iş də baş verdi. Əslinə qalsa, elə də fəvqəladə deyildi, sonralar bu cür qəribə şeyləri daha çox gördüm, amma o vaxt mənə o, silinməz izlər buraxan, sonrakı həyat yolumu müəyyənləşdirən güclü, ciddi təsir göstərmişdi. Əslində, mən kiçik bir it sürüsünə rast gəlmişdim, daha doğrusu, mən ona rast gəlməmişdim, o, mənə tapmışdı. Həmin vaxtlar mən böyük əməllər duyumu ilə – asanlıqla aldadan bir duyumla, çünki o duyum mənə canımda vardı – qaranlıq içində xeyli qaçmışdım, qaçmışdım qaranlıq içində, eninə-uzununa, hər şeyə qarşı kar-kor, naməlum bir istəyin tələbi ilə və birdən “mən burada öz yerimdəyəm” duyğusu mənə durmağa məcbur etdi, başımı qaldırıb baxdım, apaydın bir gün idi, yalnız hərdən azca tutularaq, hamısı tamamilə bir-birinə qarışan, canlılığın ağıllı aparıcı iy-qoxu ilə dopdolu; boğuc səslərlə səhəri salamladım, bu vaxt indiyə qədər eşitmədiyim dəhşətli səs-küylə hansısa qaranlıqdan yeddi it peyda oldu, sanki, onları mən çağıraraq canıma bəla gətirmişdim. İt olduqlarını dəqiq görməsəydim, həmin səsi də onların çıxardığını bilməsəydim – bunu necə etdiklərini düz-əməlli anlaya da bilmirdim, – həmin an qaçıb aradan çıxardım, amma yerimdən tərpənmədim. İt sürüsünə bəxş edilmiş yaradıcı musiqi qabiliyyətindən o vaxt, az qala, tam

bixəbər idim, bu, mənim indiyə qədər ağır-ağır inkişaf edən müşahidə gücümdən, təbii ki, kənar idi, lakin musiqi təbii və gərəkli həyat ünsürü kimi, hələ südəmərlik çağlarımdan canıma hopmuşdu ki, burada da adi həyatımdan qopmağa məni heç nə məcbur etmirdi, küçüklük ağılıma uyğun olaraq yalnız eyhamlarla məni anlatmağa çalışırdılar ki, həmin yeddi böyük musiqiçi mənim üçün heyrətamiz və gözlənilməz olsun. Onlar danışırdı, oxumurdu, ümumiyyətlə, götürdükdə, az qala, görünməmiş bir dilxorçuluqla susurdular, lakin boş məkandan heyrətamiz musiqi sədalari səsləndirirdilər. Hər şey musiqi idi, ayaqlarını qaldırıb endirmələri, başlarını tərpətmələri, qaçmaları, dincəlmələri, bir-birilərinə münasibətləri, onları bir-birinə bağlayan yalliyabənzər hərəkətləri ki, burada da onlardan biri qabaq pəncəsini o birinin kürəyinə söykəyib özünü elə rahatlayırdı ki, birinci it yerdə qalanların hamısının ağırlığını daşıyırdı, yaxud yerdə sürünən bədənləri ilə qıvrım fiqurlar yaradırdılar və heç vaxt da çaşmırdılar...

Özünə o qədər də arxayın olmayan, başqalarına asanlıqla qoşula bilməyən, musiqinin təqtində hərdən xaric vuran, lakin digərlərinin tam arxayınçılığı müqabilində yenə də tərəddüd keçirən, digər böyük ustadların təqti pozmadıqları məqamlarda belə, həmin sonda qalan it heç nəyi korlaya bilməzdi. Fəqət onları görənlər yox idi, heç birini görənlər yox idi. Qabağa çıxmışdılar, onları it kimi ürəkdən salamlamışdım, lakin onlara yol yoldaşı olan səs-küydən tamam çaşmışdım, bununla belə, yenə də it olub itliklərində qalmışdılar, sənin, mənim kimi it, onları qaydasınca müşahidə edirdim, yolda rast gəldiyim itlər kimi, onlara yaxınlaşmaq, salamlamaq istəyirdim, lap yaxındaydılar itlər, məndən xeyli yaşlı itlər, lakin mənim kimi qalın və uzun tükü cinsdən yox, amma iriliklərində və görkəmlərində o qədər də yad-yabançı deyildilər, ürək qızdırmalı idilər, bu və buna bənzər cinsdən çoxlarını tanıyırdım və bu cür düşüncələrə dalanda musiqi tədricən ucalırdı, səni çəkib bu gerçək itlərdən uzağa aparırdı, iradənin tam əksinə olaraq, tüklerini qabardıb var gücləri ilə ulayaraq, sanki, kimi isə bərk incidirlər, hər tərəfdən, yüksəklikdən, dərinlikdən,

hər yandan axıb gələn və dinləyicini aludə edən, məhvdən çox-çox uca dayansa da, yaxınlıqda olsa da, güclə eşidilən yaxıcı, əzici musiqini dinləməkdən başqa, ayrı şeylərlə məşğul olmaq mümkün deyildi. Yenidən məndən əl çək-dilər, çünki dinləmək üçün çox yorğun, çox əzgin, çox üzgün idim, əl çək-dilər və yeddi balaca itin öz mərasimlərini yerinə yetirdiyini, atılıb-düşmələrini gördüm, nə qədər ikrahlı görünsələr də, onları səsləmək, ağıllı məsləhət almaq, burada nə etdiklərini soruşmaq – mən hələ kiçük idim, hər kəsdən nəse soruşmağa ərkim çatırdı – istədim, amma təzəcə başlamaq istəyirdim ki, həmin yeddi itlə gözəl, inamlı it münasibətini yenicə hiss etmişdim ki, musiqi təzədən başladı, ağılım başımdan aldı, məni onların dövrəsində fırlatdı, sanki, özüm də həmin musiqiçilərdən biri idim, halbuki, sadəcə olaraq, onların qurbaniydim, özümü ora-bura vururdum, mərhəmət diləyirdim və nəhayət, güclərindən xilas ola bildim, baxmayaraq ki həmin güc məni indiyə qədər bu ətrafda görmədiyim nizamsız yığılmış odunların arasına sıxışdırmış, məndən əl çəkməyərək başımdan aşağı basmış və mənə, qoy musiqi açıq havada fəğan qoparsın, nəfəsimi dərməyə imkan yaratmışdı. Gerçəkdən belədir, bu yeddi itin bacarığından daha çox mən – həmin bacarığı dərk edə bilmirdim, fəqət o, mənim qabiliyyətim üçün büsbütün əlçatmaz idi – onların bacardıqlarını bütünlüklə, açıq-aşkar ortaya qoyma cəsarətinə, onurğa sütunları sınımadan buna dözmə güclərinə təəcübələnirdim. Gizləndiyim deşikdən dəqiq müşahidə aparmaqla tam dərk etdim ki, onların əlləşib-vuruşduqları istirahətdən çox, yüksək gərginlik idi, əminliklə tərpətdikləri qıçları hər addımda görünməmiş amansızlıqla əsirdi, çarəsizlikdən donub qalaraq biri o birinə baxırdı və təkrarən güc toplayan dilləri ağızlarından çölə sallanırdı. Onları həyəcanlandıran şey uğurun qorxusu ola bilməzdi; belə işə cürət edən, belə şeyə qabil olan varlıq qorxu nə olduğunu bilməzdi. Nədən qorxsunlar ki? Onların buradakı əməllərini kim onlara məcbur edirdi ki? Mən daha özümü saxlaya bilmədim, yardıma ehtiyacları olduğunu hiss etdiyimə görə səs-küyün içindən təkidlə suallarımı yağdırdım. Onlar isə – heç cür aqlasıqan deyil! Qəti aqlasıqan deyil! – cavab vermədilər, özlərini elə apardılar ki, guya, mən heç yoxam.

İtin səsinə cavab verməyən itlər, gözəl adətlərə məhəl qoymamaq nə kiçik, nə də böyük itlərə bağlısına bilər. Məgər onlar it deyildilərimi? Necə it ola bilməzdilər axı, qulağımı onlara şəkəyib diqqətlə dinləyəndə bir-birilərimi ruhlandırın, çətinliklərə diqqət çəkən, səhvləri bir-birinin nəzərinə çatdırın ən pıçılıtlı çağırışlarını belə, eşidirdim, əksər çağırışların səbəbkarı olan axırıncı ən balaca iti, onun tez-tez mən tərəfə boylandığını belə görürdüm, elə boylandı, elə bil, mənə cavab verməkdən ötrü ürəyinin başı tökülürdü, lakin özünü güclə saxlayır, çünki buna ixtiyarı yoxdur. Amma niyə ixtiyarı olmasın axı, yazılmamış qanunlarımızın həmişə qeydsiz-şərtsiz tələb etdiyi şeylərə bu dəfə niyə ixtiyarı olmasın? İçimdə nəşə qaynayıb coşurdu, az qala, musiqini də unutmuşdum. Buradakı bu itlər qanunun əleyhinə gədirdilər. Məgər onlar elə nəhəng möcüzəçi idilər ki, qanun onlara şamil edilməsin?! Mən küçüklüyümlə bunu tam başa düşürdüm. Buradan özümə daha çox pay götürdüm. Onların, doğrudan da, susmağa əsasları vardı, bəlkə də, günahlarını başa düşüb susurdular. Özlərini necə aparmırdılar, musiqinin səmindən indiyə qədər görə bilməmişdim, bütün abır-həyəllərini atmışdılar, murdar tayları ən gül-məli və ən biabırçı hərəkətlər edirdi, dal ayaqlarının üstündə şax yerişirdilər. Tfu, lənətə gələsən! Lütlnəb öz lütlnəklərini həyasızcasına nümayiş etdirirdilər: bununla öyünürdülər və bir anlığa kefləri kökəlib qabaq ayaqlarını aşağı salanda elgözünə qorxurdular, sanki, səhv ediblər, sanki, təbiət özü bir yanlışlıq imiş və yenidən ayaqlarını təzəcə qaldırırdılar, baxışları üzrxahlıq diləyirdi, elə bil, özlərinin günah işlətmələrinə bir balaca ara verməli imişlər. Dünya baş-ayaqımı olmuşdu? Mən haradaydım? Nə olmuşdu axı? Burada mən öz işimin xətrinə daha tərəddüd edə bilməzdim, dörd tərəfdən məni dövrəyə alan odunlardan xilas oldum, bir sıçrayışla irəli atılıb itlərin yanına qaçmaq istədim, küçüklüyümə baxmayaraq, müəllimlik etməliydim, nə etdiklərini onlara başa salmalıydım, onları sonrakı günahlardan daşındırmalı idim.

“Hələ bu itlərin yaşına bax, heç yaşlarından da utanmırlar!” – öz-özümə təkrarladım. Amma gizləndiyim yerdən təzəcə çıxmışdım və itlərdən məni bir-iki sıçrayış ayırırdı ki, gücünü kürəyimdə hiss etdiyim həmin səs-küy təzədən

başladı. Ola bilsin, özümü oda-közə vurmaqla hətta çoxdan tanıdığım ona qarşı çıxmışdım, dəhşətli görünən gücümle tam olmasa da, yenə müqavimət göstərmişdim; aydın, ciddi, həmişə yeknəsəq, dəyişmədən çox-çox uzaqlardan gələn avaz, bəlkə də, səs-küyün tən ortasındakı həmin melodiya səslənib məni dizə gətirmişdi. Ah, bu itlər necə də heyrətamiz musiqi səsləndirirdilər. Daha duruş gətirə bilmirdim, daha onlara ağıl öyrətmək istəmirdim, qoy qıçlarını aralayıb günaha batsınlar və başqalarını da baxmaq günahına batırsınlar, mən ki balaca bir kiçük idim, belə ağır bir işi məndən kim tələb edə bilərdi? Olduğumdən da kiçildim, zingildədim, itlər bu barədə mənim fikrimi soruşsaydılar, bəlkə də, onlara haqq qazandırardım. Bu mərasim, əslində, o qədər də çox çəkmədi, bütün səs-küyləri və işıqlı görüntüləri ilə onlar gəldikləri qaranlığa çəkildilər.

Bir dəfə demişdim axı: əslinə baxsan, bütövlükdə bu hadisədə qeyri-adi bir şey yox idi, ömrünü yaşadığca bəzi şeylərlə rastlaşırsan, bu da əlaqədə götürüldükdə və körpə gözü ilə baxıldıqda daha heyrətamiz görünür. Bundan başqa, təbii ki, daha dəqiq deyilsə, hər şey kimi onu da “dilə-dişə salmaq” olar, onda da bilinər ki, səhərin sakitliyində musiqi çalmaq üçün yeddi it bir araya gəlmişdi, balaca it tez-tez çaşırdı, burada dəhşətli, yaxud gözəl musiqi ilə onların, əfsus ki, sıxışdırıb aradan çıxarmağa çalışdıqları höcət bir dinləyici də vardı. Həmin dinləyici sualları ilə onlara mane olurdu; yad varlığın adı iştirakı ilə, onsuz da, yetərincə narahat olan onlar bu cür bezdirməyə dözüb öz cavabları ilə onu daha da artırmalı idilərmi? Yazılmamış qanunları hər kəsə cavab verməyi buyursa da, haradansa qaçıb gəlmiş bu cür cılız bir it adı tutulmağa layiq olan hər kəsdirmi? Bəlkə də, onu heç başa düşmürdülər, axı o, suallarını hürə-hürə tam anlaşılmaz söyləyirdi. Yaxud, bəlkə də, başa düşüb özlərini zorlayaraq ona cavab verirdilər, amma musiqi bilicisi olmayan bu kiçük həmin cavabı musiqidən ayıra bilmirdi. Dal ayaqlara gəldikdə isə, bəlkə də, həmin itlər, doğrudan da, müstəsna hal kimi bu ayaqların üstündə yeriyirdilər, lap elə günah sayılsa da! Lakin onlar tək idilər, dostlar arasında yeddi dost, etibarlı birgəyaşayışda, çox güman ki, özlərinin dörd divarı arasında,

bəlkə də, tam tək-tənha, çünki dost olmaq hələ cəmiyyət yaratmaq deyil, cəmiyyət olmayan yerdə isə hər şeylə maraqlanan küçə tulası istədiyinə çata bilməz, indiki halda isə sizə elə gəlmirmi, heç nə baş verməyib? Heç də tam belə deyil, bir az ona yaxındır, gərək valideynlər öz balalarına az qaçışmağı, daha çox susmağı və yaşlılara hörmət etməyi öyrədəydilər.

Sən çəkilib gedəndə işlər yoluna düşür. Elədir, böyük-lər üçün yoluna düşən şey kiçiklərə aid olmur. Ora-bura qaçırdım, gördüklərimi danışib sual verirdim, gileylənirdim, arayıb-axtarır və qarşıma çıxan hər kəsi hadisənin baş verdiyi yerə aparırdım, harada durduğumu, həmin yeddi itin harada dayandığını, onların necə rəqs etdiyini və musiqi icad etdiyini hər kəsə göstərmək istəyirdim. Əgər mənə qınayıb üstümə gülmək əvəzinə, birisi mənimlə gəlmiş olsaydı, hər şeyi yerli-yataqlı göstərmək üçün, çox güman ki, paklığımı fəda edib, dal ayaqlarımın üstünə qalxmağa çalışardım. Küçüyə hər şeyi irad tuturlar, axırda da hər şeyi bağışlayırlar. Mən isə küçüklük xasiyyətimdən əl çəke bilməmişəm, bununla belə, artıq qocalıb qart bir it olmuşam. Hər halda, bu gün o qədər də dəyərləndirmədiyim olayı müzakirə etməkdə, onun incəliklərinə varmaqda, üzvü olduğum cəmiyyətə məhəl qoymadan iştirakçıların fikrini öyrənməkdə, o vaxt dilimi dinc qoya bilmədiyim kimi, həmişə başqa işlər tək üzücü saydığım işlərlə məşğul olmuşam və məhz buna görə də – fərq də elə burasındadır – adi, rahat, xoşbəxt həyata, axır ki, sərbəst nəzər yetirmək üçün araşdırmalarımla onları həll etməyə çalışmışam. Cüzi kiçik üsulları ilə olsa da – fərq o qədər də böyük deyil – sonrakı mərhələdə əlləşib-vuruşmuşam və buna indi də ara vermirəm.

Hər konsertdə bu həngamə başlayardı. Gileylənmişəm, bu mənim, konsert olmasaydı, özünə yol açmağa çalışan, imkan arayan qaynar təbiətimdən irəli gəlirdi. Hadisənin tezliklə baş verməsi hərdən məni məyus edirdi, o, kiçüklüyümün böyük bir hissəsini, körpə kiçüklərin xoşbəxt həyatını əlimdən almışdı, bəzilərinin bu həyatı özləri üçün bir neçə ilə uzatmaq imkanında olması mənim üçün yalnız bir-iki ay çəkirdi. Qoy olsun. Kiçüklükdən daha vacib şeylər var. Bəlkə də, mənə məşəqqətli həyatda qazandığım

qocalığımda əsl küçüyün dözməyə gücü çatmadığı daha çox küçüklük xoşbəxtliyi nəşib olacaq.

O vaxt araşdırmalarımı ən sadə şeylərlə başladım, material sarıdan korluğum yox idi, əfsus ki, qaranlıq məqamlarda məni şübhələrə qərç edən bir bolluq vardı. İt xılının nə ilə qidalandığını öyrənməyə başladım. İstənilsə, təbii ki, bu, o qədər də asan məsələ deyil, o, bizi qədimlərdən məşğul edir, düşüncələrimizin başlıca predmetidir, həmin sahədəki müşahidələrin, cəhdlərin və baxışların say-hesabı bilinmir, artıq bu, müstəqil bir elm sahəsinə çevrilmişdir ki, o da özünün azman tutumunda tək-cə ayrı-ayrı şeylərə yanaşmanı deyil, həm də küll halında bütün alimlərin baxış bucağını təşkil edir və son olaraq buna it xılının özündən başqa heç kəs duruş gətirə bilmir, hətta onun özü də yalnız köks ötürərək ona tam dözməyi bacarmır, çətinliklər və araşdırmamın güclə yerinə yetirilən ilkin şərtləri barədə büsbütün susmaq üçün həmişə də çoxdan qazanılmış qədim vərdişlərdə parçalanıb əzabla tamamlanmalı olur. Bunları mənə irad tutmaq olmaz, hansısa ortabab bir it kimi mən hər şeyi bilirəm, həqiqi elmə aludə olmaq heç ağılıma da gəlmir, layiq olan bütün ehtiramlarımı ona bəsləyirəm, lakin bu ehtiramları artırmağa nə elmim, nə səyim, nə dincliyim və son olaraq – xüsusilə bir neçə ildir ki – nə də həvəsim çatır. Yeməyi, az qala, diri-diri uduram, lakin bu mənə çox cılız görünür, nizamlı müşahidə üçün də dəyər kəsb etmir. Bu baxımdan mənə bütün elmlərin həftəbecəri, anaların öz balalarını süddən kəşib həyata atdıqları kiçik düzən yetərli olur: “Bacardıqca qabağına nə gəldi, islat”. Məgər hər şey olduğu kimi qalayıbmı? Ulularımızdan üzü bəri araşdırmalarımız köklü şəkildə nəyi əlavə edə bilərdi ki? Xırdalıqları, bir də xırdalıqları, bunlara isə bel bağlamaq olmaz. Nə qədər ki biz itliyimizdə qalırıq, həmin düzən pozulan deyil. Bizim başlıca qıdamız bundan ibarətdir. Təbii ki, dar ayaqda başqa yardımçı vasitələrimiz də olur və il yaxşı gələndə həmin əsas qida ilə yaşaya bilirik, bu qıdanı biz torpaqda tapırıq, torpağın isə bizim suyumuzə ehtiyacı var, o, həmin sudan bəhrələnilir və tək-cə bunun müqabilində qıdamızı bizə verir ki, onun da meydana gəlməsi, hər halda, – bunu da qəti unutmmaq olmaz – müəyyən kəlam, nəğmə və hərəkətlərlə sürətlənə bilər. Məncə, ele

bu da yetərlidir; bu tərəfdən yanaşdıqda həmin şey barədə deməyə daha söz qalmır. Burada mən itlərin əksəriyyəti ilə eyni fikirdəyəm və bu baxımdan bütün asi fikirlərdən ciddi şəkildə imtina edirəm. Əslində özəllikləri, haqlı olub-olmamağı vecimə də almıram, öz itdaşlarımla həmfikir olanda özümü xoşbəxt sayıram və hər şey də bu zaman baş verir. Fərdi işlərim isə başqa səmtə yönəlir. Zənnim mənə deyir ki, torpağı elmi yolla becərəndə qıdamızı bol eləyir, özü də elmin tam və qismən tətbiq edildiyi normaların tələbinə uyğun olaraq keyfiyyətli, yerli-yerində, lazımı sahələrdə və lazımı saatlarda. Bunu qəbul edirəm, amma sualım suallığında qalır: “Torpaq bu qıdanı haradan alır?” Bu elə bir sualdır ki, çoxları onu, ümumiyyətlə, başa düşmür və ən yaxşı halda belə cavab verir: “Yetərinəcə yemin yoxdursa, öz payımızdan sənə verərik”. Bu cavaba hörmətlə yanaşmaq lazımdır. Dəqiq bilirəm: belə şeyi it xılının üstünlüyü saymaq olmaz ki, haçansa ələ keçirdiyimiz yeməyi birbirimizlə bölüşək. Həyat çətindir, torpaq kövrək, elm idrakla zəngin, lakin praktiki uğurlarla yetərinəcə kasad; yeməyi olan onu əldən verməz; bu, tamah deyil, əksinə, aclığın qanunauyğunluğudur, xalqımızın xudbinliyi dəf etməkdən irəli gələn yekdil qərarıdır, çünki nəyəsə sahib olanlar həmişə azlıq təşkil edir. Ona görə də həmin cavabı verirlər: “Yetərinəcə yemin yoxdursa, öz payımızdan sənə verərik”. Həmişə söylənən ifadə, atmaca, kinayə. Bunları unutmamışam. Bununla belə, mənim üçün böyük əhəmiyyət kəsb edirdi ki, o vaxt suallarım ilə dünyanı dolaşanda mənə kinayə etmirdilər; yeməyə heç nə vermirdilər – haradan alaydılar axı – təsadüfən əllərinə keçəndə isə aclığın dəhşətindən, təbii ki, məni yerli-dibli unudurdular, amma yenə də nəsə təklif edirdilər, onda mən yetərinəcə cəld tərənib onu qopara bilsəydim, doğrudan da, adda-budda tulapayı alırdım. Necə olurdu ki, mənə belə xüsusi münasibət bəsləyirdilər, rəhm edirdilər, məni üstün tuturdular? Ona görə ki pis qidalanan, yem sarıdan korluq çəkən arıq, zəif bir it idim? Amma ətrafda pis yemlənən nə qədər itlər vurnuxur, bacarsalar, onların bir azca yemini dartıb ağızlarından çıxarırlar, çox vaxt da acgözlükdən yox, prinsipdən. Yox, məni üstün tuturdular, bunu tam təfərrüatı ilə o qədər də sübut edə bilməzdim, sadəcə olaraq, o barədə müəyyən

təəssüratlarım vardı. Bəlkə, bu, onları sevindirən və xüsusilə ağıllı saydıqları suallarım idi? Yox, sevinmirdilər, hamısı da bu sualları axmaq sayırdı. Amma yenə də mənə diqqət qazandıran həmin suallar ola bilərdi. Sanki, suallarına dözməkdənsə, ağlasığmaz bir iş görmək, yeməklə ağızımı bağlamaq istəyirdilər – etmirdilər, amma istəyirdilər. Bunun əvəzində, məni qovub sıralarından çıxarmaq, suallarımı qadağan etmək daha yaxşı olmazdı? Yox, bunu istəmirdilər, doğrudur, suallarımı eşitmək də istəmirdilər, ancaq məni məhz bu suallara görə qovmaq da istəmirdilər. Məni nə qədər tez-tez ələ salsalar da, mənimlə balaca, səfeh bir heyvan kimi davransalar da, otərəf-butərəfə sürüsələr də, hörmət-izzət qazandığım çağlarda belə bir şey heç vaxt təkrarlanmadı, əlim hər yana yetdi, heç şeydə mənə yox demədilər, qaba rəftar bəhanəsilə, əslində, mənə yaltaqlanırdılar da. Hər şey də suallarına, səbirsizliyimə, araşdırma azarına görə. Bununla başımın altına yastıqımı qoymaq, güc tətbiq etmədən, az qala, əzizləyə-əzizləyə əyri yoldan çəkəndirməkmi istəyirdilər? Elə bir yoldan ki, onun əyriliyinə azacıq da şübhə ola bilməzdi və həmin yol əyri olsaydı, güc tətbiq etməyə imkan yaradardı. Güc tətbiqində hansısa ehtiram və qorxu da vardı. Buna bənzər şeyi o vaxt əvvəlcədən hiss edirdim, bu gün isə buna dəqiq əminəm, həmin vaxt onların etdiyindən də dəqiq, elədir, məni öz yolumdan döndərmək istəyirdilər. Mümkün olmadı, bunun əksinə nail oldular, diqqətim daha da itiləşdi. Hətta mənə o da aydın oldu ki, başqalarını yoldan çıxarmaq istəyən elə mən özüməm və buna gerçəkdən də müəyyən dərəcədə müyəssər oluram. Yalnız it xılının köməyi ilə öz suallarımı başa düşməyə başladım. Məsələn, soruşurdum: torpaq bu qıdanı haradan götürür; bu zaman görüntü yaratmaq üçün qayğılansam da, torpağın dərdinimi çəkməliyidim? Bir damcı da, tezliklə dərk etdiyim kimi, bu, məndən çox-çox uzaq idi, məni qayğılandıran yalnız itlər idi, başqa şey yox. İtlərdən başqa, nə vardı axı? Bu geniş, boş dünyada itlərdən savayı, kimi haraylamaq olardı? Bilgilərin hamısı, bütün sual və cavabların toplamı itlərdə ilişib qalıb. Kaş ki həmin bilgini keçərli edib işıq üzünə çıxara biləydin, kaş onlar birbirinə və digərlərinə etiraf etdiklərindən daha çox bilgiyə malik olaydılar. Ən yaxşı yem olan yerdə ən söhbətçil it də

özünə qapanıb qalır. Öz itdaşını güdürsən, acgözlükdən qaynayıb-coşursan, öz quyuğunla özünü döyəcləyirsən, soruşursan, yalvarırsan, ulayırsan, dişləyirsən və nəyəsə nail olursan, elə şeyə nail olursan ki, ona özünü oda-közə vurmada da yetişmək olardı: təmənnasız dinləməyə, mehriban təmaslara, ehtiramlı imsiləmələrə, səmimi qucaqlaşmalara; burada mənimlə sənin ulartın bir-birinə qarışır, hamısı bir şeyə yönəlir: üzənməyə, unutmağa və tapmağa, amma, hər şeydən öncə, yetişmək istədiyən bircə şey qalır: bilginin etirafı, bu, səndən üz döndərir. Şirnikdirməni yüksək məqama çatdırmınsansa, bu yalvarışa – istər ürəyində deyilsin, istər ucadan – yalnız küt üz cizgiləri, çəpəki baxışlar, yerə dikilmiş qəmli gözlər cavab verir. Hər şey hələ o vaxt mən kiçük ikən musiqiçi itləri səsləyəndə və onlar susanda olduğu kimi idi. İndi mənə deyə bilirlər:

– Sən itdaşlarından, həlledici məsələlər barədə onların susmasından gileyənirsən, deyirsən ki, onlar etiraf etdiklərindən, həyatdakı mövqelərini dəyərləndirmələrindən daha çox şeyləri bilirlər və səbəbini, sirlərini dandıqları bu susma həyatın nəşəsinə zəhər qatır, onu sənə dözülməz edir, gərək sən onu dəyişdirəydin, ya da tərək edəydin, bu da mümkündür, ancaq sən özün də itsən, biliyin də it biliyidir, indi isə de onu, amma sual formasında yox, cavab formasında. Desən, sənə kim mane olacaq? İt xılının böyük xoru özünü elə aparacaq ki, guya, bunu gözləyirmiş. Onda sən ürəyin istədiyi qədər həqiqətə, aydınlığa, etirafa nail olacaqsan. Haqqında bu qədər pis fikirdə olduğun cılız həyatın damı açılacaq və biz hamımız, bütün itlər əl-ələ verib əlçatmaz azadlığa çatacağıq. Bu sonuncu iş baş tutmasa da, əvvəlkindən xeyli pis olsa da, bütöv gerçəklik yarımçıq gerçəklikdən dözülməz alınsa da, həyatı qoruyub saxlayanlar sayılan susanların haqlı olduğu sübuta yetsə də, hələlik itirmədiyimiz lal ümidimizdən tam ümitsizlik törəmə də, yaşadığın kimi yaşamaq istəmədiyinə görə söz deməyə dəyər ki! İndi de gərək, niyə susmaqlarını başqalarına irad tutursan, amma özün susursan?

Ən asan cavab: çünki özüm də başqaları kimi tam özünə qapanan, öz suallarına muqavimət göstərən, qorxudan quruyub qalan itəm. Əslinə qalsa, ən azı böyüyəndən bəri it xılına ona görə sual vermərəm ki, mənə cavab

versinlər. Məgər mən boş ümidlərlə yaşayıram? Həyatımızın özülünü görmürəm, onun dərinliyini təsəvvür edə bilmirəm, fəhlələri tikintidə cəndərdi qurdalandıqları iş başındamı görürəm və hələ də gözləyirəm ki, suallarımın müqabilində bunların hamısı sona çatacaq, dağılacaq, tərk ediləcək? Xeyr, burasını, doğrudan da, daha gözləmirəm. Onları anlayıram, qanım qanlarındandır, dıpduru, hələ də gənc, hələ də coşan qanlarından. Amma eyni olan tək qanımız deyil, həm də biliyimizdir, tək bilik deyil, həm də ona düşən açaqdır. Başqaları olmadan ona sahib çıxma bilmərəm, onların köməyi olmadan həmin açara yiyələnmə bilmərəm. İçində ən gözəl ilik olan dəmir kimi lülə sümüyünə bütün itlər dişlərinin hamısını batırmadan onu mənə verməzlər. Təbii ki, bu, adi bir mənşərdir, bir az da şişirdilib; dişlərin hamısı işə düşsəydi, daha ona diş batırmaq olmazdı, sümük açılar, ilik də ən zəif itin qisməti olardı. Mən həmin mənşərinin çərçivəsində qalsam, niyyətim, suallarım, araşdırmalarım azman bir şeyə yönəlir. Mən bütün itlərin bu yığnağını pozmaq, onların təzyiqi altında sümüyü açılmağa, sonra onları sevdikləri həyatın ağuşuna atılmağa məcbur etmək, axırda da tam tək qalıb iliyi sümürmək istəyirəm. Bu, əcaib səslənir, elə bil, mən yalnız bir sümüyün iliyindən yox, it xılının iliyindən qidalanmaq istəmişəm. Fəqət bu, adi bir mənşərdir. Haqqında söhbət gedən şeyə yem yox, onun əksidir, zəhərdir.

Suallarım mən yalnız özüm özümü qısnayıram, dörd yanımda mənə cavab verən səssizliklə ilə özümü qızıqdırıram. Nə qədər dözəcəksən ki, it xılı, öz tədqiqatları ilə sən onları daha çox qabartdığın kimi susur və həmişə də susacaq? Nə qədər dözəcəksən, ayrı-ayrı xırda suallardan başqa, mənim əsl həyati sualım belə səslənir; o yalnız mənim özümə verilib və başqalarına aidiyyəti yoxdur. Təəssüf ki, xırda suallara baxanda ona asan cavab verə bilərəm: təbii sonluğuma qədər ona birtəhər dözəcəm; narahat suallara həmişə qocalığın rahatlığı duruş gətirir. Yəqin ki, mən susaraq, susqunluğun əhatəsində, az qala, rahatca öləcəyəm və buna bir növ tam hazırım. Biz itlərə, sanki, hamının acığına heyretəmiz dərəcədə sağlam ürək, yorulmaq bilməyən ciyər verilib, biz bütün suallara dözüürük, hətta özümüzünkünə də, susqunluğun alınmaz qalası, biz bax buyuq.

Son vaxtlar keçmiş həyatım haqqında çox düşünürəm, bəlkə də, haçansa etdiyim həlledici, hər şeyi korlayan səhvimi axtarıram və onu tapa bilmirəm. Həmin səhvi mütləq etmiş olmalıyam, çünki etməmiş olsaydım, bu uzun ömrümdə vicdanlı əməyimlə istədiyimə nail ola bilməzdim, sübut olunardı ki, istədiklərim mümkünsüz şeylərdir və nəticəsi tam ümitsizliyə gətirib çıxarar. Həyat yoluna nəzər sal! Əvvəlcə “Torpaq bizim üçün qidanı haradan alır?” sualı ilə bağlı araşdırmalar. Əslində, həyat eşqi ilə alışıb-yanan bir tula kimi mən hər cür həzdən imtina edirdim, hər cür zövq-səfadan yan keçirdim, tovlantı qarşısında başımı qollarımın arasına qoyub işə girişirdim. Bu, alim işi deyildi, nə müdrikliyə, nə metoda, nə də məqsədə aidiyyəti vardı. Çox güman ki, yanlış idi, ona görə də həlledici ola bilməzdi. Mən həyatda çox şey öyrənməmişəm, çünki anamdan vaxtımdan əvvəl ayrılmışam, tezliklə müstəqilliyə alışıram, azad həyat sürmüşəm və hər cür erkən müstəqillik sistemli öyrənmənin düşməniyəm. Mən də çox görüb çox eşitmişəm, müxtəlif növdən və peşədən olan bir çox itlərlə ünsiyyət qurmuşam və hər şey, düşünürəm ki, heç də pis alınmayıb, ayrı-ayrı müşahidələrim heç də pis əlaqələnməyib, müdrikliyi, həm də müstəqilliyi bir balaca əvəz edib, ola bilsin, öyrənmək üçün üstünlük qazanmayıb, fərdi tədqiqat üçün müəyyən əlahiddəlik kəsb edib. Elmdə öz metodlarıma sadıq qalıb, sələflərimin işlərindən istifadə etməyəndə, müasir tədqiqatçılarla əlaqə yaratmayanda buna daha çox ehtiyac duyulub. Yalnız özümə ümid bəsləmişəm, lap ilkindən gəncliyi xoşbəxt edən, yaşlı nəslə həddən ziyadə aşağılayan şüurla qərara almışam ki, qoyacağım təsadüfi son nöqtə axırıncı olmalıdır. Mən, doğrudanmı, öz tədqiqatlarımla belə yeganə olmuşam, indi və keçmişdən bəri? Həm hə, həm də yox. Mümkün deyil ki, bu gün də ayrı-ayrı itlər orada-burada mənim vəziyyətimə düşmüş olsunlar və düşürlər. Mənim üçün bu qədər pis ola bilməz axı. Mən itlikdən bir tük qədər də aralı düşməmişəm. Hər bir it mənim kimi soruşmağa meyillidir və hər bir it kimi mənim də susmağa ehtiyacım var. Hər kəs soruşmağa meyillidir. Yoxsa verdiyim sualların müqabilində mənə heyranlıqla, hətta şişirdilmiş heyranlıqla rəva bilinən ən yüngül sarsıntıları belə, qazana bilməzdim, mənimlə bu cür davranma-

saydılar, çox şeyə nail olmazdım. Susmağa meyilli olmamın xüsusi sübuta ehtiyacı yoxdur. Prinsip etibarilə, mən başqa itlərdən heç nə ilə seçilmirəm, ona görə də istənilən fikir ayrılığına və səpmalara baxmayaraq, əslində, hamı məni qəbul edir və mən bütün itlərlə eyni cür davranıram. Yalnız elementlərin qarışığı müxtəlifdir, fərdi yanaşdıqda böyük, lakin əhəmiyyətsiz bir fərq. Keçmişin və indinin çərçivəsində həmişə mövcud olan bu elementlərin qarışığı mənimkilərlə heç vaxt eyni ola bilməzdi və görəsən, mənim qarışığımı uğursuzmu adlandırmaq istəyirlər, bəlkə, daha uğursuz? Bu, qazandığımız təcrübələrin əksinə olardı. Biz itlər qəribə-qəribə peşələrlə məşğul oluruq. Haqqında etibarlı məlumatın olmasaydı, heç cür inana bilmədiyim peşələr. Burada mən nümunə kimi hava itlərini düşünürəm. Onlardan birinin haqqında ilk dəfə eşidəndə gülmək məni tutdu, lakin imkan vermədim ki, məni boş yerə inandırsınlar. Necə? Deməli, mənim başımdan da balaca olan bir it varmış, heç yaşlaşanda da yekəlmirmiş, görünüşündən yetkin olmayan, gözəllik salonundan təzəcə çıxmış bir varlığa süni bənzəyən, hoppanmaq nədir, onu da bacarmayan və təbiətən sısqı olan bu it, dediklərinə görə, əməlli-başlı bir iş görmədən, yalnız dincələrkən çox vaxt havada hərəkət edirmiş. Yox, belə şeyləri mənim beynimə yeritmək istəmələri, mənəcə, cavan itin qərəzsizliyindən sui-istifadə etmək deməkdir. Lakin çox keçmədən başqalarının ayrı bir hava itindən danışdıqlarını eşitdim. Nədir, məni araya qoymağamı sözləşmişdilər? Sonra isə musiqiçi itləri gördüm və həmin vaxtdan hər şeyi mümkün saydım, heç bir ilkin fikir mənim qavrama gücümü məhdudlaşdırma bilməzdi, axmaq dedi-qoduların dalına düşüb bacardığım qədər getdim, ən mənasız şey bu mənasız dünyada mənə mənalıdan qat-qat təbii və araşdırmam üçün əlverişli göründü. Eləcə də hava itləri. Onların haqqında hər şeyi öyrəndim, amma bircəcəyini də görmək bu günə kimi mənə nəsib olmayıb, lakin varlıqlarından çoxdan əminlik hasil etmişəm və mənim dünyabaxışımnda onların önəmli yeri var. Çox yerdə olduğu kimi, təbii ki, burada da məni, ilk öncə, qayğılandırın şey bacarıq deyil. Qəribədir, kim dana bilər ki, həmin itlər havada uçmaq imkanında deyildirlər, buna heyrətlənəndə, həmin məsələdə it xılı ilə eyni fikirdəyəm. Lakin

duygularım üçün həmin varlıqların mənasızlığı, lal mənasızlığı daha qəribədir. Ümumiyyətlə götürüldükdə, bu heç də əsaslandırılmır, itlər havada uçur, fakt faktlığında qalır, həyat öz yolunu tutub gedir, orada-burada sənətdən və sənətkarlardan danışrlar, vəssalam. Bəs niyə itlər, ey gözəl it xılı, itlər niyə uçurlar? Onların peşəsinin mənası nədir? Niyə onlardan bir kəlmə izahat da almaq olmur? Yuxanda niyə uçurlar, itlərin fəxri olan qıçlarını niyə qatlayırlar, niyə bizi qidalandıran torpaqdan aralı düşürlər, niyə əkib-biçmirlər, hətta niyə it xılının hesabına əməlli-başlıca yemlənilər? Öyünə bilərəm ki, suallarım bu şeyləri bir balaca hərəkətə gətirmişəm. Əsaslandırmağa, əsaslandırmaları, bir növ cəmləşdirməyə başlayırlar, ancaq hər halda, bu başlanğıcdan bir şey hasil edə bilməyəcəklər. Hər halda, bu da nəsə deməkdir. Fəqət həqiqət burada qəti özünü göstərmir – bu həqiqətə hələlik çatan da olmayab – hər halda, ortada yalanın dərin şaşqınlığından nəsə olur. Həyatımızın səfeh təzahürlərinin hamısının və ən səfehlərinin xüsusi əsaslandırmaya ehtiyacı var. Təbii ki, tam yox, – bu, iblis kələyidir – amma axmaq suallardan qorunmaq üçün yetərlidir. Hava itlərini yenidən nümunə gətirək: onlar düşünülüyü kimi təkəbbürlü deyillər, onların itdaşlarına xüsusi ehtiyacları var, onların vəziyyətinə düşmək istəsələr, hər şeyi anırlar. İtlər bunu aşkar edə bilməsələr də, – etsələr, susma borcunu pozmuş olarlar – öz həyat tərzlərinin xətrinə üzrxahlıq etməyə cəhd göstərməlidirlər, ya da unutmaq üçün ən azı ondan üz döndərməlidirlər, onlar bunu, mənə danışdıqlarına görə, dözülməz gəvəzəliklə edirlər. Cismani həyəcandan tam imtina etdiklərinə görə arasıkəsilmədən məşğul olduqları fəlsəfi fikirlərindən, ya da uca məqamlarından etdikləri müşahidələrindən həmişə danışmağa sözləri olur. Bu cür veyl həyatda adi hal kimi onlar mənəviyyatları ilə seçilə bilmədiklərinə, fəlsəfələrinin də müşahidələri tək deyərsiz olmasına, elmin onları tətbiq edə bilməməsinə, onun, ümumiyyətlə, bu cür acınacaqlı yardımçı qaynaqlara söykənmədiyinə baxmayaraq, hava itlərinin nə istədiyini soruşanda həmişə eyni cavabı verirlər: elmə böyük dəstəkdirlər. Üstəlik də:

– Bu, belədir, – deyirlər, – amma verdikləri dəstəyin heç bir dəyəri olmur və darıxdırıcıdır.

Növbəti cavab isə çiyinləri çəkmək, əllə rədd işarəsi, hirs, yaxud gülüş olur, azca keçəndən sonra bir də soruşsan, həmin cavabı alırsan: elmə dəstək verirlər; və nəhayət, bir daha soruşanda, sən də özündə olmayanda eyni cavab gəlir. Bəlkə də, bir o qədər ısrarlı olmamaq, taleyinlə barışmaq, mövcud hava itlərini onların həyat şərtərindən kənar da tanımaq – əslində, heç mümkün də deyil, – lakin yenə də dözmək daha yaxşıdır. Bundan artığını tələb edə bilməzsən, çox uzaqlara gedər, fəqət yenə də tələb edirsən axı. Həmişə təzə-təzə peyda olan hava itlərinin səbrini tələb edirsən. Onların haradan gəldiyindən qəti xəbərin olmur. Mümkün olmayan şey mümkünləşsə belə, bu, haçan baş verər axı? Həmişə onları özlərindən razı halda havada tək görürlər və haçansa qaçmaq üçün yerə ensələr, bu, vur-tut biranlıqına olur, bir-iki kövrək addım, həmişə də tam ciddiliklə tək-tənha və guya, fikir içində; nə qədər çalışsalar belə, həmin fikirdən qopa bilmirlər, ən azı özləri belə düşünür. Əgər törəyib artmırlarsa, düşünmək olardı ki, yer üzündəki həyatlarından könüllü əl çəkən itlər də varmış və onlar rahatlıqları naminə, hansısa bacarıqlarına görə bu çürük həyatı orada, yastıqlar üstündə keçirmək üçün hava itləri olurlar. Bunu ağıla gətirmək mümkün deyil, nə törəyib artmaq, nə də bu işə könüllü qoşulmaq ağılabatandır. Gerçəklik isə onu deyir ki, hələ də yeni-yeni hava itləri mövcuddur; buradan da belə bir nəticə çıxarmaq olar ki, maneələr bizə keçilməz görünsələr də, bütün qəribəliklərinə baxmayaraq, haçansa mövcud olan it növünün kökü kəsilmir, ən azı tez kəsilmir, ən azı uğurla müqavimət göstərən hər bir növdə nəşə baş vermədən kəsilmir. Hava itlərinə xas olan yad, mənasız, xüsusi qəribəliyə malik bezikmiş növü mən öz silkimə şamilmi etməliyəm? Belə məqamlarda mən heç də zahirən qəribə olmuram, ən azı bu ətrafda tez-tez təzahür tapan adi orta təbəqə təşkil edirəm, xüsusi əlamətlərimə görə seçilmirəm, cavanlığım da, qismən də, ahıl yaşlarımda heç nə ilə başqasının nifrətini qazanmıram; hətta nə qədər ki özümə biganə qalmayıb çoxlu hərəkət edirdim, gözəl-göyçək bir it idim. Xüsusilə öndən görünüşümü tərifləyirdilər, şümşad qıçlarım, başımı dik tutduğum, uclarından qıvrılan boz-ağ-sarı tüklü dərim daha çox xoşlarına gəlirdi, bütün bunlar heç də qəribə

deyil, qəribə olan yalnız mənim mahiyyətimdir, bunun özü də, heç zaman diqqətdən kənar da qoymadığım kimi, ümumi it mahiyyətində, yəqin ki, əsaslandırıla bilər. Hətta hava iti də tək qalmaqda, böyük itlər dünyasının harasında birisi tapılma və onlar adi bir heçlikdən yeni artıma nail olanda mən də qorxu-ürküslü yaşaya bilərəm ki, məhv olmamışam. Görünür, soydaşlarımla qəribə taleləri var, onların mövcudluğu heç vaxt mənə aşkar yardım etməyəcək, təkcə ona görə etməyəcək ki, onları mən haçansa heç vecimə də almayacam. Biz susqunluğu basıb əzənlərdən, havasızlıqdan həmin susqunluğu sındırmaq istəyənlərdənlik; başqaları susqunluq içində, deyəsən, özlərini yaxşı hiss edir, əslində, həmin susqunluq heç nədən çəkinmədən rahat, həqiqətdə isə həddən artıq həyəcanlı şəkildə öz musiqilərini çalan musiqiçi itlərdə olduğu kimi görüntü yaradır, lakin həmin görüntü güclüdür, ona uyğunlaşmağa çalışırsan, o isə hər cür yanaşmanı ələ salır. Mənim soydaşlarımla özlərinə necə kömək edirlər? Bununla belə, onların yaşamaq cəhdləri necədir? Bu, rəngbərəng ola bilər. Nə qədər ki cavan idim, buna öz suallarımla cəhd etmişdim. Bəlkə də, mən daha çox sual verənlərin tərəfini tutmalıydım, belə olanda öz soydaşlarımla tapa bilirdim. Bir müddət buna hətta özümü yenməklə cəhd etmişəm, bəli, özümü yenməklə, çünki məni, ilk növbədə, cavab verməli olanlar narahat edir; çox vaxt cavabını tapa bilmədiyim sualları ilə üstümə düşənlərdən zəhləm gedir. Daha sonra, cavanlardan kim həvəslə sual vermir axı?! Mən də o boyda sualın içində düzünü necə tapım? Suallar bir-birinə bənzəyir, məsələ niyyətdədir, o da harada gizləyib qalıb, hətta soruşan üçün də. Ümumi götürdükdə, soruşmaq it xislətidir, hamı bir-birindən soruşur, sanki, bununla düzgün sualların izini itirmək istəyirlər. Xeyr, cavan soruşanlar arasında mən soydaşlarımla tapmıram, indi sıralarıma qatıldığım susanlar isə yaşlılar arasında daha çox olur. Bəs suallar nə istəyir, məni çaşbaş salıblar, yəqin, yoldaşlarımla mənədən daha ağıllıdır və bu həyata tab gətirmək üçün tam ayrı yararlı vasitələri tətbiq edirlər, elə vasitələri ki, mən özbaşına əlavə etdiyim kimi, dar ayaqda onlara yardımçı olurlar, onları sakitləşdirirlər, yuxuya verirlər, növlərini dəyişdirirlər, lakin ümumilikdə mənimkilər kimi

bihuş olurlar, çünki nə qədər boylansam da, heç bir uğur görmürəm. Qorxuram ki, soydaşlarımı uğurdan başqa, ayrı işlərdə daha tez tanıyam. Bəs, görəsən, soydaşlarım haradadır? Bəli, bu gileydir, xalis gileydir. Haradadır onlar? Hər yanda və heç yerdə. Bəlkə elə qonşumdur, üç addım məndən o yana, tez-tez bir-birimizi səsleyirik, o, mənim yanıma gəlir, mən də onun yanına gedirəm. Öz soydaşımıdır. Bilmirəm, əslinə qalsa, onda belə şey hiss eləmirəm, amma, bəlkə də, elədir. Mümkün işdir və burada inanılmayası heç nə yoxdur. Uzaqda olanda bütün fantaziyalarımı işə salıb, zarafatla mənə şübhəli görünən şeyi onda tapa bilirəm, qarşımda dayananda isə düşüdüklərimin hamısı gülünc görünür. Yaşlı bir it, məndən xeyli balaca, ortamdan olan qonur və qısa tüklü, yorğunluğundan başı üstündə durmayan, sürüncək yerişli bu it həm də xəstəlik nəticəsində sol dal ayağını bir balaca arxasınca sürüyür. Çoxdandır heç kimlə onun kimi bu cür yaxınlıq etmirəm, sevinirəm ki, hələ də ona dözüürəm və o, çıxıb gedəndə ən xoş sözlərimi arxasınca qışqırıram, təbii ki, sevgimdən yox, əksinə, özümə olan hirsimdən, çünki onun dalına düşüb gedəndə yerlə sürünən ayağı, aşağı çökmüş arxa tərəfi mənə yenidən tam iyrenc görünür. Hərdən mənə elə gəlir ki, ona dost deyəndə özüm özümü lağa qoyuram. Söhbətlərimizdə dostluqdan kəlmə də kəsmir; aramızdakı münasibətlərdə yetərinə ağıllı və bilikli, ondan çox şey götürə bilərdim, amma gəl görək mən ağılla bilik axtarırammı? Adətən, biz yerli məsələlər barədə söhbət edirik və bu baxımdan tək qaldığım anlarda, sanki, gözlərim açılaraq məni heyret götürür ki, o qədər də əlverişli olmayan mühitdə həyatı başa vurmaq, özünü gözlənilən böyük təhlükələrdən qorumaq üçün adi bir itə nə qədər coşqu lazım olarmış. Doğrudur, qaydaları elm müəyyənləşdirir, lakin onların ən qaba konturlarını uzaqdan başa düşmək heç də asan deyil, başa düşəndə də yerli şəraitə uyğun tətbiq etməkdə çətinliklərlə üzləşirsən, bu işdə sənə heç kim kömək edə bilmir, az qala, hər an yeni məsələlər irəli sürür və torpağın hər yeni bucağı bizə özəlliyini göstərir, ömrün haradasa uzunmüddətli olmasını və müəyyən mənada öz-özünə axıb getməsinə heç kim söyləyə bilməz, hətta tələbatları günü-gündən azalan mən də bu işdə acizəm. Bütün

bu sonsuz ıztıraqların mənası nədir? Hər halda, susqunluğa daha dərinədən qapılmaq üçün, heç vaxt və heç kim tərəfindən bir daha oradan qoparılmamaq üçün.

Tez-tez itliyin ümumi tərəqqisi ilə öyünürlər və bu zaman, çox güman ki, elmin tərəqqisini nəzərdə tuturlar. Elm, doğrudan da, tərəqqi edir, bunu heç cür danmaq olmaz, hətta sürətlə tərəqqi edir, get-gedə sürətini artırır, amma burada öyünməli nə var axı? Elə bil, kiminləsə ona görə fəxr edirlər ki, o, ildən-ilə qocalır, nəticədə də ölüm bir az da yaxınlaşır. Bu, təbii, həm də iyrənc prosesdir, mən burada öyünməli heç nə görmürəm. Yalnız çürümə və çökmə görürəm, həm də düşünürəm ki, keçmiş nəsilər prinsip etibarilə, daha yaxşı yaşamışlar, sadəcə olaraq, gənc olmuşlar, bu da onların ən böyük üstünlüyü olub, yaddaşları bugünkü kimi həddən artıq yüklənməyib, onları danışdırmaq xeyli asan olub, bu heç kimə müyəssər olmasa da, imkan böyük olub, həmin böyük imkan da bizi o keçmiş, fəqət, əslində, birtərəfli tarixləri dinləməyə sövq edən amilə çevrilib. Orada-burada tənəli bir söz eşidib, az qala, yerimizdən dik atılırıq, illərin ağır yükünü çiyimizdə hiss etmirik. Xeyr, mən heç də öz zəmanəmi pisləmək fikrində deyiləm, keçmiş nəsilər indikilərə nisbətən heç də yaxşı yaşamayıb, müəyyən mənada xeyli pis və zəif olublar. Möcüzələr onda da küçələrə tökülüb hər yetənə çatmırdı, lakin itlər, başqa cür ifadə edə bilmirəm, bugünkü kimi itxasiyyət deyildilər, itliyin düzəni hələ bərkiyib formalaşmamışdı, gerçək söz o vaxt hələ keçmirdi, quruluşu müəyyənleşdirə, hərənin arzusuna görə dəyişdirə, çevirib ayrı hala sala bilmirdi, həmin o kəlmə isə ən azı, yaxındaydı, dilin ucunda dolayırdı, hər kəs xəbər tuta bilirdi; bəs bu gün o, haraya gedib? Bu gün içalata da ağır uzatmaq olar, amma onu tapa bilməzsən. Bizim nəsil, bəlkə də, məhv olub, lakin ovaxtkı nəsilə baxanda çox-çox günahsızdır. Nəslimizin tərəddüdünü başa düşürəm, buna heç tərəddüd də demək olmaz, olsa-olsa, minlərlə gecə bundan öncə görülən və minlərlə dəfə yaddan çıxan röyanın unudulmasıdır, bu mininci unuduşa görə kimin bizə acığı tutar ki? Deyəsən, ulularımızın tərəddüdünü də başa düşürəm, çox güman ki, biz ayrı cür hərəkət etməzdik, az qala, istəyirəm deyəm: üstünə günah yüklənənlər, görünür, biz olmamışıq,

daha çox qaranlıq, yad bir aləmdən, demək olar, günahsız susqunluqda ölümə tələsmişik. Ulularımız yollarını azanda, yəqin, heç də sonsuz azıntını düşünməyiblər, yolayrıcını tam aydın görüblər, həmişə geriye dönmək asan olub və onlar geri dönməkdə yalnız ona görə tərəddüd ediblər ki, qısa zaman üçün itlik həyatının nəşəsini dadmaq istəyiblər, fəqət bu heç də əsl it həyatı olmayıb və sonun, ən azı, kiçik bir zaman kəsiyində gələn sonun necə olacağı onlara məstedicilik şəkildə gözəl görünüb və beləcə yollarını azmaqda davam ediblər. Bilməyiblər ki, tarixin gedişinə nəzər salarkən biz nə düşünə bilərik, ruh gerçək həyata nisbətən daha tez çevrilir və onlar itlik həyatının nəşəsini dadmağa başlayarkən gərək əsl ulu it qəlbinə malik olaydılar, özlərində görüntü yaradan, yaxud itə xas fərhlərin hamısında məmnun nəzərlərin aldatdığı çıxış nöqtəsinə heç də bu cür yaxın olmayaydılar. Bu gün cavanlıqdan kim danışa bilər axı? Onlar əsl cavan itlər olmuşlar, lakin şəxsi təkəbbürləri, əfsus ki, qocalmış it olmalarına yönəlib, bu da, sonrakı nəsillərin sübut etdiyi kimi, ən çoxu axırıncı nəsil sayılan bizlərin daha yaxşı sübut etdiyi kimi, onlara mütləq nəsim olub.

Bütün bu şeylər barədə, təbii ki, qonşuma danışmıram, lakin onunla, bu tipik qoca köpəklə üzbəüz oturanda, yaxud ağızımı onun qırıqmış dərilərə xas iy verən tükli dərisinə sürtüb gizlədəndə həmin şeylər haqqında düşünməli oluram. Onunla, yaxud bir başqası ilə bu barədə danışmaq mənasız olardı. Söhbətin necə gedəcəyini əvvəlcədən bilirəm. Arada bir-iki bəhanə gətirəcək, sonda da razılaşaacaq – ən yaxşı silah razılıqdır – bununla da məsələ torpağa quyulanacaq, onu da quyulduğu yerdən çıxarmağın, ümumiyyətlə, xeyri varmı? Bununla belə, qonşumla adi sözlərdən çox-çox uzağa gedən dərin fikir birliyimiz də mövcuddur. Bunu söyləməyin arasını qəti kəsə bilmərəm, baxmayaraq, əlimdə heç bir dəlil-sübutum yoxdur və bəlkə də, bu işdə sadə bir çaşqınlığa düşər olmuşam, çünki çoxdandır, o, mənə yeganə həmdəmdir və mən ondan ayrı dura bilmirəm.

“Bəlkə, sən özün bildiyin kimi mənə dostsan? Bəlkə də, utanırsan, çünki əlindən çox şey gəlmir? Elə məndə də bu cür olub. Özümlə tək qalanda ulayıb gileyənirəm, gəl

gedək, uzaqlarda hər şey daha şirin olur”, – hərdən bu cür düşünüb onu təpədən-dırnağa gözdən keçirirəm. Bu vaxt o, gözlərini yerə dikmir, ondan qoparılacaq bir şey də olmur, küt-küt mənə baxır və heyrətlənir ki, niyə susuram və söhbətimizi niyə kəsmişəm. Bəlkə də, elə yerə dikilməyən baxışı, bir növ, onun soruşmasıdır və o, məni məyus etdiyi kimi, mən də onu məyus edirəm. Başqa suallar cavanlığımda mənə daha vacib görünməsəydi və bəlkə də, ucadan soruşaraq özümdən yetərinəcə razı qalmasaydım, tam aydın olmayan bir razılıq əldə edərdim, o, susduğuna görə bugünkündən də az. Amma hamı bax beləcə susurmu? Kim qabağımı kəsir deyəm ki, hamı mənim yoldaşımdır, özünün cılız nəticələrinə qapılıb qalan, buna görə də unudulan, zamanın qaranlığı, ya da indinin həvəsi içindən keçərək heç bir vəchlə ona yetişə bilmədiyim yardımçı bir tədqiqatçım olmayıb, ən azı başqa işlərdə çoxdan bəri yoldaşlarım olub ki, onlar da özləri bildiyi kimi əllərindən gələni edib, özləri bildiyi kimi susaraq, yaxud da uğursuz araşdırmaya layiq bic-bic laqqırtı vuraraq. Onda mən də başqalarından seçilməzdim, rahatca onlara qarışıb yaşayardım, tərbiyəsiz küçük kimi böyükklərin cərgəsində özümə yer aramazdım; həmin böyükklər də mənim kimi özlərinə yol açmaq istəyirlər, yalnız öz ağılları ilə məni yolumdan azdırırlar, həmin ağıl da onlara deyir ki, heç kəs özünə yol açıb bu darlıqdan çıxıb bilməz və istənilən cəhd ağılsızlıqdır.

Bu fikirlər, hər halda, qonşumun aşkar təsiridir, o, məni yoldan çıxarır, melanxolikləşdirir, özü isə qəti halını pozmur, ən azı özünün qışqıraraq oxumaq aləminə qapılındanda onu eşidə bilirəm, canımı boğazıma yığıb. Bu son gediş-gəlişdən də imtina etmək, nə qədər sərtləşdiyini güman etsən də, hər cür it ünsiyyətinin yaratdığı və gələcəyi olmayan xəyallar ardınca getməmək, artıq qalan vaxtımı yalnız araşdırmalarıma sərf etmək gözəl olardı. O, gələn dəfə gələndə yerimə uzanıb özümü yuxuculluğa vuracam və yaxamdan əl çəkənə qədər bu bicliyimi təkrarlayacam.

Araşdırmalarıma da yerli-yerində deyil, işimdə ləngiyirəm, yoruluram, haçansa coşqu içində qaçdığım yerlərdə indi təpik döyürəm. “Torpaq qıdamızı haradan alır?” sualını araşdırmağa başladığım çağları düşünürəm. Təbii ki, o vaxt mən öz xalqımın içində yaşayırdım, həmişə sıxlıq olan yerə

can atırdım, hamını öz əməlimin şahidi etmək istəyirdim, şahidlik mənim üçün hətta işimdən də önəmli idi; hansısa ümumi bir təsir gözlədiyimdən, təbii ki, indi tənha yaşayan məndə çoxdan arxada qalmış böyük bir həvəs yaranırdı. Amma o zaman elə güclü idim ki, bütün prinsiplərimizə zidd gedən və həmin vaxt hər bir şahidin nəsə qorxunc bir şey kimi xatırladığı ağlasığmaz işlər görürdüm. Onsuz da, hüduzsuz ixtisaslaşmaya can atan elmdə müəyyən mənada qəribə bir sadəlik tapdım. Elm öyrədir ki, ümumi götürdükdə, torpaq bizə qida bəxş edir və bu ilkin şərti yerinə yetirdikdən sonra üsulları göstərir ki, onların da köməyi ilə gözəl çeşidli bol-bol yeməklər hazırlanır. Bir şey, əlbəttə, düzdür ki, torpaq qida bəxş edir, buna heç şübhə də ola bilməz, lakin sonrakı araşdırmalarımızı istisna edərək adi halda təsvir edərkən bu, o qədər də sadə olmur. Axı yalnız hər gün təkrarlanan ən primitiv halları nəzərdə tuturlar. Hamı mənim kimi tam fəaliyyətsiz olub, səthi müşahidələrlə kifayətlənsəydi və nə olacağını gözləsəydi, qarşımızda şərt qoyulardı ki, yer üzündə qida tapmaq üçün ümumilikdə gərək nəyəsə nail olaq. Amma bu, mütəmadi hal deyil. Kim ki elmə münasibətdə qərəzsizliyi bir balaca gözləyib – belələri, təbii ki, az olur, çünki elmin özünə cəlb etdiyi dairələr get-gedə çoxalır, – lap xüsusi müşahidələr aparmasa belə, asanca dərk edəcək ki, torpaqda olan qidanın əsas hissəsi göylərdən enir, biz də cəldliyimizə və acgözlüyümüzə uyğun olaraq, onu göydə qamarlayırıq. Bununla mən elmin əleyhinə çıxmaq istəmirəm, təbii ki, torpaq qida bəxş edir. Birini özündən istehsal etməsinin, digərini çağıraraq göylərdən endirməsinin o qədər fərqi yoxdur və hər iki halda torpağın becərilməsinin vacibliyini vurğulayan elm, bəlkə də, həmin fərqlərlə məşğul olmamalıdır, çox gözəl bir deyim var axı: “Ağzın işləyirsə, işin düz gedir”. Amma mənə elə gəlir ki, elm bu işlərlə ən azı gizli formada məşğul olur, çünki ona qida əldə edilməsinin yalnız iki əsas yolu bəllidir, daha doğrusu, torpağın becərilməsi, sonra isə kəlam, rəqs və nəğmə formasında tamamlama və incələmə işləri. Mən burada, tam olmasa da, aydın, seçimlərimə uyğun gələn ikili bölgü görürəm. Fikrimcə, torpağın becərilməsi hər iki növdən olan qidanın əldə edilməsinə xidmət edir və həmişə əlverişli olur, kəlam, rəqs, nəğmə isə

dar mənada qıdanı az əhatə edir, əksinə, başlıca olaraq, onu göylərdən çəkib gətirməyə xidmət göstərir. Bu baxımdan ənənə mənə güc verir. Deyəsən, bu yerdə xalq özü də bilmədən və elm özü-özünü qorumağa cürət etmədən onu düzgün dəyərləndirir. Torpağa güc vermək üçün qıdanı göylərdən endirməkdə həmin mərasimlər, elm özünün istədiyi kimi ona xidmət etmiş olarsa, ardıcıl surətdə yerin özündə baş verərdi, hər şeyi torpağın qulağına pıçıldamaq, atlanıb-düşmək olardı. Elm, bildiyimdə görə, əslində, bundan artıq heç nə tələb etmir. İndi isə ən başlıcası, xalq öz mərasimləri ilə üzünü göylərə tutur. Bu heç də elmə xətər yetirmək deyil, nəyisə qadağan etmir, əkinçinin azadlığını əlindən almır, öz təlimlərində yalnız torpağa xidmət edir və əkinçi özünün torpağa aid olan təlimlərinə əməl edirsə, elm də razı qalır, lakin onun düşüncə tərzi, fikrimcə, əslində, çox şeyi tələb etməliyi. Elmə o qədər də dərin baş vurmayan mən isə qəti təsəvvür edə bilmirəm ki, torpağı unudaraq əbədi göylərə yüksəlmək istəyən xalqımızın öz ovsununu, bir vaxt olduğu kimi, havaya püskürüb sıçrayışlı rəqslər etməsinə alimlər necə dözə bilir. Həmin ziddiyyətlərin mahiyyətindən çıxış edərək elmin öyrətdiklərindən sonra məhsul yığıcı yaxınlaşarkən tam olaraq torpağa sığınardım, rəqs edə-edə yeri eşələyirdim, imkanca torpağa yaxın olmaq üçün başımı döndəyirdim. Sonralar burnum üçün bir çuxur qazdım, elə nəğmə oxuyub şeir dedim ki, onları yalnız torpaq eşitdi, daha heç kim, nə yanımda, nə də başımın üstündə.

Araşdırmaların nəticələri uğurlu deyildi. Hərdən yemək tapmırdım və kəşfimə sevinmək istəyirdim ki, yemək özünü yetirirdi, bu da ona bənzəyirdi ki, qəribə rəftarım onları əvvəlcə çaşbaş salıb, indi isə həmin rəftarın bəhrəsi olan üstünlüyü qəbul edirlər, qışqırtıma və atılıb-düşməyimə məhəl qoymurlar. Yemək hərdən hətta qabaqkılara nisbətən xeyli doyumlu olurdu, birdən də tam kəsilirdi. Mən tullalara indiyə qədər xas olmayan bir səylə bütün cəhdlərimi dəqiq nümayiş etdirirdim, orada-burada məni uzaqlara apara biləcək hansısa izi tapmağı düşünürdüm, lakin sonda bunların hamısı yenidən qeyri-müəyyənliyə qarışırdı. Burada mənim kəm elmi hazırlığım da çat verməyə başladı. Mənə kim zəmanət verərdi ki, bu, yeməyimin çatdırılma-

ması təcrübələrimdən yox, torpağın qeyri-elmi becərilməsindən irəli gəlir və belədirsə, deməli, nəticələrimin heç bir tutarı yoxdur. Torpağı becərmədən yuxarıya tuşlanmış mərasimlə haçansa yeməyin yerə enməsi, sonra da onun yalnız torpaq mərasimi ilə çətdirilməsi mənə müyəssər olsaydı, tam dəqiq təcrübəyə müəyyən şərtlər altında nail ola bilərdim. Özüm də düz-əməlli inanmadan və tam araşdırma şərtləri olmadan belə şeyə cəhd etmişəm, çünki, mənim mütləq fikrimə görə, torpağın becərilməsi müəyyən mənada vacibdir və hətta şəkkak kafirlər haqlı olsalar belə, bu, sübuta yetirilə bilməz, çünki torpağın suvarılması təzyiç altında həyata keçirilir və müəyyən yerlərdə bundan qaçmaq da olmur. İşə dəxli olmayan ayrı bir təcrübə mənə daha yaxşı müyəssər oldu və özünə diqqət çəkdi. Gündəlik yeməyi havada qapmaq vərdişinə qoşularaq qərara aldım ki, qidanı yerə düşməyə qoymayım, lakin həm də qapmayım. Hər dəfə yemək gələndə bu məqsədlə havada bir balaca mayallaq aşırıdım, amma bu mayallaq necə hesablanırdısa, heç vaxt yetərinçə olmurdu; onda da yemək çox vaxt guppultu ilə yerə düşürdü, mən də hirsələnib onun üstünə atılırdım, təkcə aclıqdan yox, həm də məyusluqdan irəli gələn hirsədən. Lakin ayrı-ayrı hallarda nəsə başqa şeylər baş verirdi, əslində, qəribə şeylər, yemək yerə düşürdü, havada arxamca qaçırdı, ac olanı daban-dabana izləyirdi. Bu çox sürmürdü, yalnız qısa bir məsafədə, sonra yerə düşürdü, ya da yerli-dibli yox olurdu, yaxud da – ən çox təkrarlanan hal – acgözlüyüm təcrübəni tez sona çatdırırdı, qidanı basıb yeyirdim. Bununla belə, həmin vaxtlar tam xoşbəxt olurdum, ətrafımda pıçapıç dolaşırdı, narahat olmağa başlayırdılar və bütün diqqətləri məndə olurdu, tanışlarımin suallarına meyilli olduğunu hiss edirdim, gözlərində nəsə yardım axtaran işartı görürdüm, bəlkə də, bu, öz baxışımın əksi idi, daha heç nə istəmərdim, tam məmnun idim. Həmin məmnunluq ta o günə qədər davam etdi ki, elmdəki eksperimentin çoxdan qeydə alındığından xəbər tutdum – başqaları da mənimlə birlikdə xəbər tutmuşdular, – öyrəndim ki, bu iş mənə nisbətən başqalarına daha yaxşı müyəssər olmuşdur, lakin həmin iş üçün tələb olunun özünəarxayınçılığın yaratdığı çətinlik nəticəsində həyata keçirilə bilməmişdir və guya, elmi dəyərsizliyi ucbatından

təkrarlana bilməz. Bu yalnız indiyə qədər bilinən şeyləri sübut edir ki, torpaq qidanı yuxarıdan yalnız düzünə yox, həm də əyri, hətta spiralvarı qəbul edir. Düşdüyüm vəziyyət beləydi, lakin ruhdan düşmürdüm, bunun üçün hələ çox cavan idim, əksinə, bu yolla həyatımın, bəlkə, daha böyük nailiyyətlərinə ruhlanırdım. Eksperimentimin elmi dəyərsizliyinə inanmırdım, lakin burada inam yox, sübut köməyə gəlir və mən həmin dəlili gətirmək, bununla da qədimdə xeyli kənarada qalmış təcrübəyə işıq salmaq, onu tədqiqatın mərkəzinə qoymaq istəyirdim. Sübut etmək istəyirdim ki, mən qidadan üz çevirəndə torpaq onu özünə çəpəki çəkmir, əksinə, onu öz arxasınca çəkən mən oluram. Bu təcrübəni heç də axıra qədər apara bilmədim, qabağında yemək ola, sən də elmi təcrübə qoyasan, belə şeyə uzun zaman dözmək olmaz. Amma nəşə başqa şey etmək istəyirdim, dözə bildiyim qədər oruc tutmaq və bu zaman yeməyə baxmaqdan, hər cür tovlantıdan imtina etmək istəyirdim. Bu cür özümə qapananda, gecə-gündüz gözlərimi yumub yerdə uzananda, deməyə cəsərim çatmasa da, yeməyi nə yerdən qaldırmağa, nə də göydə qapmağa məhəl qoymayanda, ancaq ayrı tədbir görmədən xəfif bir ümidlə yaşayanda, torpağın qaçınmaz, qeyri-rasional suvarılması kəlam və nəğmələrin astadan deyilməsi nəticəsində (zəifləməmək üçün rəqsi bura qatmaq istəmirdim) qida özü torpağın dərini çəkmədən göylərdən enib içəri ötürülmək üçün ağızma düşəndə – bütün bunlar baş verəndə onları elmin inkarı saymaq olmaz, çünki elm müstəsnaqlıq və fərqi hallar üçün yetərincə elastikidir, bəs xoşbəxtlikdən bu qədər elastikliyə malik olmayan xalq buna nə deyərdi? Axı tarixdən bizə bəlli olan belə bir müstəsnaqlıq olmamalı idi ki, kimsə cismani xəstəliyinə, yaxud əqli çatışmazlığına görə yemək hazırlamaqdan, onu axtarıb tapmaqdan, qəbul etməkdən boyun qaçırırsın, bundan sonra isə it xılı özünün magik mərasimində birləşsin və azmış qidanı öz yoluna qaytarıb birbaşa xəstənin ağızına uzatsın. Mənimsə, əksinə, gücüm və sağlamlığımı tam yerindəydi, iştaham o qədər güclü idi ki, başqa şey barədə düşünməkdə bütün günü mənə mane olurdu, istəyir inansınlar, istəyir inanmasınlar, könüllü olaraq oruc tutmağa başladım, bununla da imkan qazandım ki, ruzum göylərdən yağsın, bunu o cür də etmək

istəyirdim, lakin it xılının yardımına ehtiyac duymurdum və həтта kəskin şəkildə bundan imtina edirdim.

Gözdən, könüldən uzaq kolluğun birində özümə münasib yer axtardım, elə bir yer ki, orada yemək söhbəti, marçılı və sümük şaqqıltısı eşitməyim, qarnımı bir dəfə də bərkidib torpağa uzandım. İmkan daxilində bütün vaxtımı gözüyumulu keçirmək istədim; yemək gəlməyənə qədər zaman məndən ötrü zülmət gecə olmalıydı, istəyir lap həftələr, aylar ötsün. Bununla belə, ortada böyük bir çətinlik də vardı, gərək az yataydım, bacarsam, heç yatmayaydım da, çünki mən təkəcə yeməyi diləyib gətirməməliydim, həm də diqqət yetirməliydim ki, yemək gələrkən yatıb qalmayım, digər tərəfdən də yuxu gözəl şey idi, yata-yata xeyli ac qala bilərdim, nəinki ayıq olanda. Bu səbəbdən də vaxtımı ehtiyatla bölməyi və çox yatmağı qərara aldım, hər dəfə də qısa zaman ərzində. Buna onunla nail oldum ki, yatarkən başımı tez-tez şaqqıldaıyb məni yuxudan oyadan kövrək bir budağa söykədim. Beləcə yerimdə uzandım, gah yatdım, gah da oyaq qaldım, gah yuxu gördüm, gah da özü-özümə zümzümə etdim. İlk vaxtlarım olaysız ötüşdü, ola bilsin, qıdanın gəldiyi yerdən görməmişdilər ki, mən burada hadisələrin normal axarına mane oluram, buna görə də hər şey sakit keçmişdi. Məni bir balaca gərginlikdə saxlayan belə bir qorxu idi ki, itlər məndən ötrü darıxacaq, tezliklə axtarıb tapacaq və nəşə edəcəklər. İkinci qorxu ondan ibarət idi ki, elmi nəticələrə görə, bəhrəsiz olmasına baxmayaraq, torpaq adi suvarma ilə özünün sözdə təsadüfi qıdasını mənə çatdıracaq və onun iyi məni yoldan çıxaracaq. Amma hələlik belə şey baş vermədi, mən də aclığımy davam etdirə bildim. Həmin qorxular nəzərə alınmasa, mən xeyli rahat idim və belə bir halı özümdə çoxdan müşahidə etməmişdim. Əslində, elmin aradan qaldırılması üzərində işləməyimə baxmayaraq, razılıq hissi və elmi işçinin, az qala, dillər əzbəri olan rahatlığı məndən əl çəkmirdi. Xəyallarımnda elmdən üzürxahlıq qazana bildim, mənim üçün onda həтта yer də tapıldı, təsəlli şəklinde qulaqlarımda səsləndi ki, araşdırmalarımy nə qədər uğurlu olsa belə, it yaşayışı üçün heç də itirilmiş sayıla bilmərəm, elm mənə səmimiyyət göstərüb, tədqiqatlarımy özü qiymətləndirəcək və təkəcə bu vədin özü onun yerinə yetirilməsi deməkdir, halbuki mən

indiyə qədər özümü daxilən atılmış hiss edirdim və xalqımı dövrəyə alan divarlar vəhşi kimi od tutub yanırdı, indi isə böyük təmtəraqla qarşılayırlar, buraya yığılmış itlərin çoxdan arzuladığım istisi məni əhatə edəcək, xalqım məni çiyinləri üstünə qaldırıb havada yellədəcək. İlk aclığın qəribə təsiri. Əməlim özümə elə böyük göründü ki, həyəcədən və özümə yazığım gəldiyindən həmin sakit kolluğun içində aqlamağa başladım, bu da, əslində, qəti anlaşılan deyildi, çünki layiq olduğum mükafatı gözləyirdimsə, niyə ağlayan axı? Görünür, təkcə can rahatlığına görə. Nadir hallarda olsa da, həmişə özümdə can rahatlığı duyanda ağlamışam. Gözəl mənzərələr aclığın ciddiləşməsi ilə tədricən çulğalaşırdı, bu, uzun sürmürdü və mən hər cür fantaziya və həyəcana tezliklə əlvida deyərək, qovurucu aclıqla baş-baş qaldım.

462

“Aclıqdandır”, – o vaxt öz-özümə bir neçə dəfə təkrarladım, sanki, özümü inandırmağa çalışırdım ki, aclıqla mən hələ də ayrı-ayrı şeylərək və mən onu zəhlətökən məşuq kimi silkələyib üstümdən ata bilərəm, həqiqətdə isə biz ağırlı bir vəhdət təşkil edirdik və mən “aclıqdandır” deyəndə, sanki, bunu aclığın özü söyləyib məni ələ salırdı. Dəhşətli, dəhşətli zamanə! Fikirləşəndə məni üşütmə tutur, təbii ki, həmin vaxt keçirdiyim iztiraba görə yox, ilk növbədə, ona görə ki, o vaxt hələ tam hazır deyildim, ona görə ki, nəyəsə nail olmaq istəyirəmsə, həmin iztirabı bir də dadmalı olacam, çünki aclıq keçirməyi bu gün araşdırmamın sonuncu və ən güclü obyektini sayıram. Yol aclıqdan keçir, ən yüksək zirvəyə ən böyük nailiyyətlə çatmaq olar, ümumiyyətlə, çatmaq mümkünsə və həmin böyük nailiyyətə bizlərdə könüllü aclıq deyərlər. Mən həmin çağları yada salanda – həyatımı həmin çağlarda eşələyib tapıram – mənə hədə-qorxu gələn çağları da beynimdən keçirirəm. Sənə elə gəlir ki, bu cür cəhddən yaxa qurtarana qədər az qala həyatının üstündən xətt çəkməli olursan, mənim bütün kişilik həyatım məni həmin aclıqdan qoparıb ayırır, bununla belə, yenə dinclik tapa bilmirəm. Növbəti dəfə aclığa başlayanda daha böyük təcrübələrimin və təcrübənin vacibliyini dərk etməyimin sayəsində əvvəlkinə nisbətən, bəlkə, daha qətiyyətli oldum, lakin gücüm tükənmək üzrədir, hələ o vaxtdan; hər halda, tanış qorxunun boş-boşuna gözlənti-

sində mat-məəttəl qalacam. Zəif iştahamın mənə xeyri olmayacaq, sadəcə, təcrübəmi bir balaca yumşaldacaq və bəlkə də, məni məcbur edəcək ki, o vaxtkından bir az artıq aclıq keçirim. Məncə, bu və ya digər ilkin şərtlər mənə tam aydındır, belə uzun çəkən ara müddətdə ilkin cəhdlər də yox deyildi, aclıq zaman-zaman içimi söküdü, lakin o qədər də ifrata varmırdım, gəncliyin cilovlanmayan davakarlığı çoxdan sönmüşdü. Həmin davakarlıq hələ o vaxt, aclıq keçirdiyim zaman ölmüşdü. Bəzi düşüncələr mənə rahatlıq vermir. Babalarımızın hədəsi gözlərim önündən çəkilmir. Aşkar deməyə ürək etməsəm də, hər işdə onları günahkar sayıram, itlik həyatını onlar rüsvay ediblər, onların hədəsinə hədə ilə asanca cavab verərdim, amma bilikləri qarşısında baş əyirəm, həmin biliklər indi bizə bəlli olmayan qaynaqlardan baş alıb gəlir, buna görə də onlara qarşı nə qədər vuruşmağa çalışsam da, qoyduqları qanunları heç vaxt birbaşa pozmayacam, məndə xüsusi maraq oyadan qanun boşluqlarından başqa. Aclığa gəldikdə isə məşhur kəlam yadımdan çıxmır, həmin kəlamı söhbət zamanı müdriklərimizdən biri söyləyib aclığı qadağan etmək niyyətini bildirmiş, bir başqası da “bəs onda haçansa aclığı kim keçirsin?” sualı ilə onu fikrindən daşındırmağa çalışmış, birinci müdriki inandırmış, o da qadağanı geri götürmüşdü. Amma yenidən bir sual ortaya çıxır: “Məgər aclıq, əslində, qadağan olunmayıbmı?” Şərhlərin böyük əksəriyyəti bunun əleyhinə çıxır, aclığı azadlığın rəhni sayır, ikinci müdrikin fikrinə qoşulur, buna görə də yanlış şərhin pis nəticə verəcəyindən qorxmurlar. Aclığa başlamazdan öncə mən buna əminlik hasil etdim. İndi isə aclıq içində qovrulanda, ruhi pozğunluq mərtəbəsində dal ayaqlarımın üstünə qalxıb xilas yolu arayanda və çarəsizlik içində onları düz oturmağıma qədər yalayanda, gəmirəndə, sorada həmin söhbətin ümumi mənası mənə yerli-dibli yalan gəldi, şərhçilik elminə lənətlər yağdırdım, həmin elmin azdırmış olduğu özümü lənətlədim, axı söhbətin məğzini, hətta küçüyün başa düşdüyü qədər, aclığın qadağasından daha çox şey təşkil edirdi, birinci müdrik aclığı qadağan etmək istəyirdi, müdriklərin də istədikləri mütləq baş tutur, deməli, aclıq qadağan olunmuşdu; ikinci müdrik onunla yalnız razılaşmadı, həm də aclığı mümkünsüz saydı, beləliklə, birinci

qadağanın üstünə birini də yüklədi, it təbiətinin qadağasını, birinci müdrik bunu qəbul etdi, öz qadağasını geri götürdü, yəni bütün bunların hamısını incəliklərinə qədər düşündükdən sonra itlərə buyurdu ki, aclığı özləri özlərinə qadağan etsinlər. Beləliklə, bir adi qadağanın yerinə üçqat qadağa, mən də onu pozdum. Kaş, gec də olsa, onlara qulaq asıb ən azı indi aclıq keçirməyi dayandıraydım, lakin aclığı davam etdirmək tovlantısı içimi göynədirdi və mən özümü tanımadığım bir itə təslim etdiyim kimi, həmin tovlantıya da o cür həvəslə təslim oldum. Aclığı dayandıra bilmədim, bəlkə də, ayağa qalxıb özümü məskun ərazilərdə xilas etmək üçün həddən artıq zəifləmişdim. Quru otun üstündə otərəf-butərəfə eşələndim, daha yata bilmirdim, hər yandan qulağıma səslər gəlirdi, indiyəqədərki həyatımda dərin yuxuya getmiş aləm, deyəsən, aclığımdan ayrılmışdı, məndə elə təsəvvür yaranmışdı ki, daha heç vaxt yeyə bilməyəcəm, çünki bununla mən cilovu buraxılmış həmin səs-küylü aləmi yenidən susdurmaq məcburiyyəti qarşısında qalardım və heç vaxt buna gücüm çatmazdı, həmin böyük səs-küyü, hər halda, mən qarımda eşidirdim, qulağımı oraya söykəyirdim, dəhşətdən gözlərim bərələ qalırdı, çünki eşitdiklərimə özümün də inanmadığım gəlmirdi. Vəziyyət həddən artıq xarablaşdığından səndirləmə canımdan əl çəkənə oxşamırdı, həmin can da mənasız xilas cəhdləri edirdi, mən çoxdandır yemədiyim, küçüklüyümün sevinc payı olmuş ləziz təamların iyini almağa başladım; elədir, burnuma anamın əmcəyinin qoxusu gəldi; iylərə müqavimət göstərmək qərarımı yerli-dibli unudtum, ya da düzünə qalsa, unutmadım; aldığı qərarla – sanki, bu qərarın da birbaşa məsələyə dəxli varmış – hər tərəfə süründüm, həmişə də cəmi bir-iki addım, dörd yanımı imsilədim, elə bil, yeməyi nəfsimi saxlamaq üçün istəyirdim. Heç nə tapmamağım məni məyus etmirdi, yeməklər haradasa buralarda olmalıydı, bir neçə addım məndən o yana, amma dizlərim qatlanırdı. Onu da bilirdim ki, əslində, heç nə yoxdur, sadəcə olaraq, tam məhv olmaq qorxusundan bir daha tərək etməyəcəyim bu yerdə yüngül tərpənişlər edirəm. Son ümidlər, son tovlantılar da yox olub getdi, mən burada acınacaqlı şəkildə məhv olardım, araşdırmalarım, küçüklüyümün xoşbəxt çağlarının küçüksayağı təcrübələri

nə edə bilərdi, indi ortada ciddilik vardı, araşdırmalar öz dəyərini göstərə bilirdi, fəqət harada idilər? Buradakı əlacsızlığından ağzını havaya uzadıb onu qapmaq istəyən, özü də bilmədən əsəbi şəkildə qıçını qaldırıb torpağı isladan, başındakı o boyda ovsun yığınının bircəciyini də, yeni doğulmuş küçüklərin analarının döşünə sığınarkən söylədikləri bircə bəndi də deyə bilməyən adi bir it idi. Mənə elə gəldi ki, qısa bir qaçıyla burada yalnız öz qardaşlarımdan ayrı düşməmişəm, əksinə, hamıdan tam uzaqlaşmışam və əslində mənə məhv edən aclıq yox, tərklənməmdir. Açıq görmək olurdu ki, qeydimə qalan yoxdur, kim isə nə yer üzündə, nə də yuxarıda, göylərdə; mənə onların biganəliyi məhv edirdi, biganəlikləri deyirdi: “Ölür, belə də olmalıydı”. Mən buna yoxmu deyirdim? Eyni şeyi mən də demirdimmi? Bu cür təklənməyimi özüm istəməmişdimmi? Elədir, ay itlər, amma bütün bunlar burada gəbərmək üçün deyil, əksinə, həqiqətə yetmək üçündür, anadangəlmə yalançı olan mən özüm də daxil olmaqla həqiqəti sənə söyləyəcək birisini tapa bilmədiyim bu yalan dünyasından qurtulmaq üçündür. Həqiqət, bəlkə də, çox uzaqda deyidi, məndən də düşündüyüm qədər üz döndərməmişdilər, heç də başqaları üz döndərməmişdi, müqaviməti sınıyan və ölməkdə olan mən özüm özümdən üz döndərmişdim.

Heç də əsəbi bir itin düşündüyü kimi, bu tezliklə ölmürsən. Yalnız huşumu itirmişdim, ayılıb gözlərimi açanda isə qarşımda tanımadığım bir it dayanmışdı. Aclıq yadımdan çıxdı, canıma güc gəldi, fikrimcə, əzalarım bərkiyirdi, baxmayaraq qalxıb bunu yoxlamağa heç cəhd də etməirdim. Əslinə qalsa, adi vaxtlarda gördüyüm şey idi, qarşımda göyçək, çox da qeyri-adi olmayan bir it dayanmışdı, mən bunu göürdüm, vəssalam, lakin fikirləşirdim ki, burada gördüklərimdən daha çox şey görüm. Altımda qan vardı, əvvəlcə fikirləşdim ki, yeməkdir, lakin həmin an da gördüm ki, qandır, hayxınb tüpürdüyüm qan. Üzümü qandan çevirib tanımadığım itə baxdım. Arıq və kürən idi, uzun qıçları, ora-burasında ağ ləkələri, sənəin gözlərinə zillənən sərt və gözəl baxışı vardı.

– Neyləyirsən burada? – soruşdu. – Gərək çıxıb gedəsən.

– İndi gedə bilmərəm, – ayrı izahat vermədən dilləndim, axı hər şeyi ona necə başa salaydım, deyəsən, həm də tələsirdi.

– Lütfən çıx get, – dedi, narahat-narahat qıçının birini qaldırıb o birini qoydu.

– Məni rahat burax, – dedim, – mənim dərdimi çəkmə, heç başqaları da çəkmir.

– Sənə görə xahiş edirəm, – dedi.

– Kimə görə istəyirsən, xahiş elə, – dedim. – Lap istəsəm də, gedə bilmərəm.

– Sənə ki heç nə mane olmur, – gülümsəyə-gülüm-səyə dedi. – Gedə bilərsən. Görkəmindən zəiflik yağdığına görə xahiş edirəm, asta-asta gedəsən, ləng tərپənsən, qaçmalı olacaqsan.

466

– Mənim işimə qarışma, – dedim.

– Bu həm də mənim işimdir, – israrımdan qəmlənib cavab verdi, lakin məni, hələlik, burada qoyub getmək istədi, amma vəziyyətdən istifadə edib, üstümə atılmağa can atdı. Ayrı vaxtlar olsaydı, belə gözəl bir itə razılıq verərdim, lakin həmin an, heç özüm də başa düşmürəm, məni dəhşət бүürüdü.

– Rədd ol! – Başqa cür özümü müdafiə edə bilmədiyimdən səsim gəldikcə bağırırdım.

– Sənə toxunmuram ki, – ağır-ağır geri çəkilərək dilləndi. – Qəribəsən. Məgər xoşuna gəlmirəm?

– Rədd olub getsən və məni rahat buraxsan, xoşuma gələrsən, – dedim, ancaq onu necə inandıracağıma özüm də əmin deyildim.

Aclıq nəticəsində itilənmiş duyğularımla onda nə isə gördüm, yaxud nə isə eşitdim, gördüyüm, yaxud eşitdiyim hələ təzəcə baş qaldırırdı, artıb böyüyürdü, getdikcə yaxınlaşırdı və mən dəqiq bilirdim ki, haçansa necə qalxacağımı, hələlik, təsəvvür edə bilməsəm də, məni qovub çıxarmaq üçün bu itin kifayət qədər gücü var. Verdiyim kobud cavaba başını asta-asta bulayan bu iti sonsuz hərislikliklə göz-dən keçirdim.

– Kimsən? – soruşdum.

– Ovçuyam, – dedi.

– Bəs niyə qoymursan, burada qalam? – bir də soruşdum.

– Mənə mane olursan, – dedi, – sən burada olanda ov edə bilmirəm.

– Bir də yoxla, bəlkə, edə bildin.

– Yox, təəssüf edirəm, amma gərək gədəsən.

– Bu gün ov etmə, – xahiş etdim.

– Yox, – dedi, – etməliyəm.

– Mən getməliyəm, sən də ov etməlisən, – dedim, – nə qədər “məli” olar? Başa düşürsənmi, biz niyə “məli-məliyik”?

– Yox, – dedi, – burada başa düşməyə bir şey də yoxdur, aydın və təbii şeylərdir.

– O qədər də yox, – dedim, – məni qovmağa qıymırsan, amma yenə də qovursan.

– Elədir, – dedi.

– Elədir, – acıqlı-acıqlı təkrarladım, – bu, cavab deyil axı. Nədən imtina etmək sənə asan olar, ov etməkdənmi, yoxsa məni qovmaqdanmi?

– Ov etməkdən, – tərəddüdsüz cavab verdi.

– Görürsən, – dedim, – ortada ziddiyyət var.

– Nə ziddiyyətdir elə? – soruşdu. – Ey əzizim balaca it, doğrudan da, qanmırsan ki, etməliyəm? Gün kimi aydın olan şeyi də başa düşürsən?

Heç nə demədim, çünki bir şeyi gördüm, – bu zaman yeni bir həyat, qorxunun gətirdiyi həyat içimə doldu – məndən başqa heç kəsin ağılasıqmaz incəliklərinə qədər görə bilmədiyini bir şeyi gördüm: qarşımdakı itin ürəyinin dərinliyində hansısa bir nəğmə baş qaldırır.

– Deyəsən, oxuyacaqsan, – dedim.

– Hə, – ciddi səslə dilləndi, – oxuyacam, tezliklə, amma indi yox.

– Artıq başlayırsan ki, – dedim.

– Yox, – cavab verdi, – hələ ki yox. Amma hazır ol.

– Dansan da, oxumağın eşidirəm axı, – əsə-əsə dedim.

Susdu. Bu vaxt mənə elə gəldi ki, məndən qabaq heç bir itin nail olmadığı bir şeyə nail olmuşam, ən azı əlimizdə olan mənbələrdə buna ötəri bir işarə də yoxdur və mən hüduzsuz qorxu və həyə içində üzümü tələsik qarşımdakı qan laxtasına çevirdim. Əslində, mənə elə gəldi ki, heç özü də bilmədən it çoxdandır oxuyur, hələ bir az da artıq,

qopub ondan aralanmış melodiya öz qanunlarına tabe olub ağırlaşmış havada, onun başı üstündə yayılır, sanki, həmin melodiyarı çıxarana heç bir dəxli yoxdur və yalnız mənə, mənə yönəlib. Təbii ki, bu gün mən həmin fikirlərin hamısını rədd edir və bunu ovaxtkı əsəbilyimin ayağına yazıram, lakin bunun özü bir yanlışlıq olsa belə, hər halda, onda bir əzəmət vardı və yalançı olsa belə, aclıq çağlarımından dartıb bu dünyaya gətirmiş olduğum yeganə həqiqətdir və sözün tam mənasında, özümüzdən çıxanda, ən azı, nələrə qadir olduğumuzu göstərir. Mən də, həqiqətən, özümdən yaman çıxmışdım. Adi halda mütləq xəstələndim, yerimdən qımıldana bilməzdim, lakin itin tezliklə özününkü saydığı melodiya duruş gətirə bilmədim. Melodiya getdikcə güclənirdi: güclənməsi, bəlkə də, hüddud tanımırdı və indi o, mənim qulağıma dolurdu. Ən pisi də o idi ki, elə bil, o tək-cə məndən ötrü yaranmışdı, əzəmətindən meşəni susduran həmin səs məndən ötrü; hələ də burada qalmağa cürət edən, onun qarşısında çirk və qan gölünə uzanmış mən kim idim axı? Səndələyib ayağa qalxdım, ətrafıma boylandım. “Bu görkəmdə qaçmaq mı olar”, – deyə fikrimdən keçirdim, ancaq melodiyanın qovucu təsiri altında, sanki, qanadlanıb gözəl sıçrayışlarla oradan aralandım. Dostlarıma heç nə demədim, bəlkə də, onların yanına çatan kimi hər şeyi danışacaqdım, amma çox yorğun idim, sonralar isə əhvalat özümə də maraqsız göründü. İçimdə boğa bilmədiyim eyhamlar söhbət əsnasında izsiz-tozsuz yox olub getdi. Əslində, bir neçə saatin içində cismən dincəldim, mənən isə olmuşların altını bu gün də çəkirəm.

Araşdırmalarım isə it musiqisini əhatə edərək genişləndi. Elm, təbii ki, burada da bacarıqsız çıxdı, musiqişünaslıq, bildiyimə görə, bəlkə də, qida elminə nisbətən daha əhatəlidir, hər halda, xeyli möhkəm əsaslandırılıb. Bu da onunla izah oluna bilər ki, həmin sahədə o birisinə nisbətən daha ehtirassız çalışmaq olar və burada daha çox adi müşahidələrdən və sistemləşdirmələrdən, orada isə, əksinə, ilk öncə, nəticələrdən söhbət gedir. Bu da onunla bağlıdır ki, qida elminə baxanda musiqişünaslığa daha çox rəğbət bəslənir, lakin ikinci birinci kimi heç vaxt xalqın ürəyinə bu cür dərin yol tapmayıb. Elə mən özüm də meşədəki səsi eşidənə qədər başqalarına nisbətən musiqişünaslığa xeyli

biganə olmuşam. Doğrudur, musiqiçi itlərlə olan hadisə məni musiqiyə yönəltdi, ancaq o vaxt hələ cavan idim. Həm də bu elmə yaxın düşmək o qədər də asan deyil, o daha çətin elm sahəsi sayılır və geniş kütlə üçün əlçatmaz olur. O da doğrudur ki, həmin itlərdə musiqi daha çox diqqət çəkirdi, lakin mənim üçün musiqidən daha önəmli onların lal-dinməz itliyi idi, onların dəhşətli musiqisinə, ümumiyyətlə, heç yerdə tay tapa bilmirəm, onu heç vecimə də almazdım, lakin onlara xas olanlara o vaxt bütün itlərdə rast gəlirdim. İtlərin mahiyyətinə varmaq üçün qida tədqiqatları daha münasib və birbaşa məqsədə aparan yol kimi görünürdü. Hər iki elmin kəşimə nöqtəsi o vaxt mənim şübhələrimə səbəb olmuşdu. Bu, qıdanı gözdən salmağa çalışan nəğmə barədə təlimdir. Burada mənə bir daha mane olan odur ki, musiqişünaslığa heç vaxt ciddi müdaxilə etməmişəm və bu baxımdan hətta elmin xüsusilə nifrət bəslədiyi kəmsavadlılığımı nəzərə almamışam. Bu, məni heç vaxt tərk edən deyil. Hansısa alimin hüzurunda, əfsus ki, buna sübutlarım da var, ən asan elmi suala da pis cavab verərdim. Adını çəkdiyim həyat şərtlərindən yanaşsaq, elmi bacarıqsızlığım, məhdud düşüncə tərzimdə, zəif yaddaşım, hər şeydən öncə də, elmi məqsədi həmişə nəzərdə saxlamağa qabil olmamağım, bunun da, təbii ki, öz səbəbi var. Bunların hamısını açıq, hətta müəyyən mənada sevinə-sevinə etiraf edirəm. Belə ki, elmi bacarıqsızlığımın başlıca səbəbini instinkti, güman ki, pis olmayan instinkti sayıram. Özümü öymək istəsəydim, deyə bilərdim ki, mənim elmi qabiliyyətimə məhz həmin instinkt mane olub, çünki ən azı qəribə saymazlar ki, o qədər də asan olmayan gündəlik, adi həyatı məsələlərdə çox da ağılsız olmayan mən pəncəmi elmin birinci pilləsinə qoymaqda elmin özünü olmasa da, hər halda, alimləri yaxşı başa düşürəm və bu, ilk baxışda yararsız görünən nəticələrimlə yoxlanıla bilər. Bəlkə də, elm xatrinə, lakin bu gün araşdırılanlardan fərqli olaraq, başqa elm xatrinə, ən son elmin xatrinə digər şeylərə nisbətən azadlığı yüksək dərəcədə dəyərləndirən instinkt olmuşdur. Azadlıq! Əlbəttə, azadlıq, bugünkü də şükür, sısqı, cılız bir cücerti. Bununla belə, azadlıq, bununla belə, böyük bir sərvət.

YUXU

Yozef K. yuxu görürdü:

Gözəl bir yay günü idi və K. gəzmək istəyirdi. Ancaq heç ikicə addım atmamış gördü ki, qəbiristanlıqdadır. Burada yollar yaman çınqıllı idi. O, aşıb-daşan çayı keçən adamlar kimi səndirləyə-səndirləyə bu cığırın birini ilə irəlilədi. Gözü lap uzaqdan təzəcə qazılmış bir qəbri almışdı. İstəyirdi oraya getsin. Bu qəbir, elə bil, onu özünə tərəf çəkirdi. K.-ya elə gəlirdi ki, ayaqlarından daş asılıb, yeyin yeriyyə bilmir. Yan-yörədə dalğalanan bayraqlar hərdən qəbri K.-nin gözlərindən oğurlayırdı. Bu bayraqları tutanlar görünmürdü, ancaq adama elə gəlirdi ki, orada böyük izdiham var.

470

Baxışları yenə uzaqlarda idi. Birdən yolun qırağında bayaqkına oxşayan ayrı bir qəbir gördü. Az qalmışdı, onun yanından keçib getsin. K. kənardakı otluğa tullandı. Ayağının altında nəsə xışıldadı, o səndələdi, qəbrin lap yanında dizi üstə çökdü. Burada iki kişi də var idi və əllərində başdaşı tutmuşdular. K.-ni görər-görməz onlar daşı torpağa sancdılar. Daş elə durdu ki, deyərdin, lap çoxdan burada imiş. Həmin anda kolluqdan üçüncü bir kişi çıxdı. K. o saat bildi ki, bu rəssamdır. Əynində təkə bir şalvar və yaxası açıq köynək var idi. Başına məxmər kepka qoymuşdu. Əlində adicə qələm var idi, elə gələ-gələ də bu qələmlə havada nəsə yazırdı...

Sonra da həmin qələmlə daşı yazmağa başladı. Daş çox uzun idi, əyilmək lazım deyildi. Ancaq o, qəbrin üstündəki təpəciyi ayaqlamamaq üçün əyilməli oldu. Beləliklə, rəssam barmaqlarının ucuna qalxıb sol əli ilə daşdan yapışdı. Əldən iti adama oxşayırdı, bu adicə qələmlə daşa qızıl hərflər həkk eləyirdi: "Burada..." Hər hərf yaraşlıq, oxunaqlı, dərin və bir də xalis qızıldan idi. O, birinci sözü

yazandan sonra çevrilib K.-ya baxdı. Gözləri ilə hərfləri yeyən K. kişiyə fikir vermirdi, elə hey daşa baxırdı. Kişi yenə yazmağa girişdi, ancaq nədənsə yaza bilmədi, sanki, nəse mane olurdu. Qələmi aşağı salıb K.-ya tərəf döndü. Nəhayət, K. da rəssama baxdı və gördü ki, o, yaman pərt olub, ancaq açıb-ağarda bilmir. Onun əvvəlki həvəsi ölüb getmişdi. Birdən K. da pərt oldu. Çaşqın baxışlar üz-üzə gəldi. Araya dəhşətli bir anlaşılmazlıq girmişdi. Heç biri də ondan yaxa qurtara bilmirdi. Bu vaxt orkestrin çalması da heç yerinə düşmədi və rəssam əlini göyə qaldıran kimi səsinə kəsdi. Bir az keçməmiş yenə çalmağa başladı. Bu dəfə lap alçaqdan, ara verə-verə çalırdı. Sanki, alətləri kökləyirdilər. K.-nın rəssama yaman yazığı gəldi və ona görə də ağlamağa başladı, əlləri ilə üzünü örtərək yanıqlı-yanıqlı hıçqırdı. Rəssam, K. sakitləşənə kimi gözlədi, başqa çıxış yolunun olmadığını görüb, yenidən yazmağa başladı. Onun cızdığı ilk xətt K.-ni sakitləşdirdi. Ancaq hiss olunurdu ki, rəssam çox könülsüz yazır. Hərf əvvəlki kimi gözəl deyildi, bu, bir yana, heç qızıl da deyildi, güclə oxunurdu, ancaq yaman iri idi. Bu, “Y” hərfi idi, demək olar ki, yazılıb qurtarmışdı. Rəssam birdən hirsələnərək, bir ayağı ilə qəbrin üstünə çıxdı. Torpaq yarıldı. Axır ki, K. onu başa düşdü. Ancaq üzr istəmək gec idi. Rəssam bütün barmaqları ilə torpağı eşirdi və torpaq da buna bənd imiş kimi ovulub tökülürdü. Sanki, hər şey əvvəlcədən hazırlanmışdı. Sanki, üzdən bircə lay torpaq qoymuşdular. Bu layın altında dərin, maili bir quyu var idi. Elə bil, xəfif bir meh K.-ni itələyib bu quyuya saldı. K. aşağıda – onu udmuş ucsuz-bucaqsız dərinlikdə başını qaldıranda, yuxarıda – daşın üstündə iri, bərbəzəkli hərfələrlə onun adı həkk olunurdu...

Bu yuxudan məst olmuş K. oyandı...

ÖLÜLƏRİN QONAĞI

472

Ölülərə qonaq getmişdim. Böyük, tərtəmiz sərdabə idi və içində bir neçə tabut olsa da, yer çox qalmışdı, iki tabutun da ağzı açıq idi. Onların içi yığıldırılmamış çarpayıya bənzəyirdi, sanki, kimsə yenicə yataqdan qalxıb getmişdi. Bir qədər kənarında yazı masası vardı və onun arxasında da cüssəli bir kişi oturmuşdu. Sağ əlində qələm tutmuşdu, sanki, yenicə nəyisə yazıb qurtarmışdı, sol əli ilə döş cibindəki saatin zəncirini oynadırdı, başını da masaya tərəf əymişdi. Qulluqçu qız oranı süpürürdü, halbuki süpürüləsi hec nə yox idi.

Maraq mənə güc gəldi və onun sifətini gizlədən yaylığın ucunu qaldırdım, üzünü indi görə bildim. Nə vaxtsa tanıdığım yəhudi qızı idi. Dümağ, koppuş yanaqları, yumru, qara gözləri vardı. Onu yaşlı arvada oxşadan yaylığın arxasından üzümə baxıb güləndə soruşdum:

– Burada məzhəkə çıxarırsınız?

– Bəli, – dedi, – məzhəkə kimi bir şeydir. Elə gördüyün kimidir!

Sonra yazı masasının arxasında oturmuş kişini göstərdi:

– Get ona salam ver, buranın ağası odur. Nə qədər ki onunla salamlaşmayıbsan, sənənlə danışmağa ixtiyarım yoxdur.

– Axı o, kimdir? – deyə yavaşdan soruşdum.

– Fransalı zadəgandır, adı da Dö Poitondur.

– O, bura necə gəlib çıxıb?

– Bilmirəm, – dedi. – Burada hər şey bir-birinə qarışır. Kimsə gəlib qayda yaratmalıdır, onu gözləyirik. Bəlkə, sən həmin adamsan?

– Yox, yox, – dedim.

– Çox yaxşı, elə isə kişinin yanına get.

Ona tərəf gedib baş əydim. Başını qaldırmadığı üçün yalnız dağınıq saçlarını görə bilirdim. “Axşamınız xeyir”, – dedim, ancaq qımıldanmadı. Masanın kənarı ilə balaca bir pişik dövrə vururdu, sanki, onun çounundan ora düşmüşdü və oraya da qayıdıb yoxa çıxdı. Ola bilsin, kişi bayaqdan saatin zəncirinə deyil, masanın altına baxmış. Bura necə gəlib çıxdığımı ona başa salmaq istədim, amma qız pencəyimin ətəyindən dartaraq pıçıldadı:

– Bu kifayətdir.

Sevinərək qıza tərəf döndüm və əl-ələ verib sərdabədə gəzməyə başladım. Süpürgə mənə mane olurdu.

– Bu süpürgəni at getsin, – dedim.

– Yox, yox, xahiş edirəm... qoy qalsın. Görmürsən ki, buranı süpürmək çətin deyil?! Əksinə, bəzi üstünlükləri var, onlardan əl çəkə bilmərəm. Yeri gəlmişkən, burada qalacaqsan? – deyə söhbəti dəyişmək istədi.

– Sənin xətrinə məmnuniyyətlə qalaram, – deyə uzada-uzada cavab verdim.

Sevgililər kimi bir-birimizə sığına-sığına gedirdik.

– Qal! Qal! – dedi. – Səndən ötrü yaman darıxmışam. Bəlkə də, qorxursan, ancaq bura fikirləşdiyən qədər də pis deyil. Axı burada olanların bizə nə dəxli?!

Bir anlığa susduq. İndi əllərimizi buraxıb qucaqlaşmışdıq. Əsas yolla irəliləyirdik, sağ-sol tabutla dolu idi. Sərdabə böyük görünürdü, böyük olmasa da, uzun idi. İçəri qaranlıq olsa da, görmək olurdu. Sanki, şəer qarışmışdı, ancaq biz olan yerdə yan-yörəmizi seçə bilirdik.

Qəflətən dilləndi:

– Gəl, sənə tabutumu göstərəcəm.

Heyrətə gəldim:

– Sən ki ölməmişən?!

– Elədir, – dedi. – Ancaq həqiqət xətrinə deməliyəm ki, buraları yaxşı tanımıram, ona görə də sənə gəlişinə çox sevindim. Bu dəqiqə hər şeyi başa düşəcəksən, bəlkə də, indi hər şeyi məndən yaxşı görürsən... Ancaq bütün bunlara baxmayaraq, mənim tabutum var.

Sağ tərəfə döndük, ayrı bir yolla yenə də cərgə-cərgə düzülmüş tabutların arası ilə irəlilədik. Bunların hamısı mənə nə vaxtsa görmüş olduğum şərab zirzəmisini xatırlatdı. Yolda balaca, eni hec bir metrə catmayan, ancaq iti

axan bir çaya da rast gəldik. Axırda qızın tabutuna çatdıq. İçi zərif tiftikli yastıqlarla döşənmişdi. Qız onun içinə girib, şəhadət barmağı ilə mənə işarə etsə də, əslində, baxışları ilə yanına apardı.

– Qəşəng qız, – deyə yastığı onun başının altından götürdüm, əlimi yumşaq saçlarının altına qoydum. – Sənin yanında qala bilmərəm. Bu sərdabədə bir nəfərlə söhbət etməliyəm. Bəlkə, onu tapmaqda mənə kömək edəsən?!

– Onunla söhbət etməlisən? Axı burada hec nəyə məcburiyyət yoxdur!

– Mən buralı deyiləm, – dedim.

– Elə bilirsən, buradan çıxıb gedə biləcəksən?

– Əlbəttə!

– Onda əbəs yerə vaxt itirmə! – deyərək yastığın altında nəsə axtarmağa başladı və oradan bir köynək çıxardı. – Bu, mənim əcəl köynəyimdir, – dedi və onu mənə tərəf uzatdı. – Ancaq hələ geyinməmişəm...

QARDAŞ QƏTLİ

Sübut olunub ki, qətl aşağıdakı kimi törədilmişdir:

Şmar, yəni qatil, aylı bir gecədə, saat doqquza yaxın Vezenin, yəni qurbanın öz bürosundan çıxıb evinə dönəcəyi küçənin tininə gəlmişdir.

Axşamın soyuğu adamın canına işləyirmiş. Ancaq Şmar mavi rəngli nazik bir pencəkdə imiş. Üstündən geydiyi gödəkçənin də yaxası açıq imiş. Ancaq soyuğu hiss eləməmiş, çünki hərəkətdəymiş. Qətli törətdiyi silahı, yəni yan qəmə, yan mətbəx bıçağını əlində bərk-bərk tutaraq hazır saxlayıbmiş və ayın işığında ona baxırmış. Bıçağın tiyəsi ay işığında parıldayırmış və bu, Şmara bəs eləməyib. Onu küçənin daş döşəməsinə elə bərk-bərk sürtürmüş ki, qığılcım qopurmuş. Sonra da elədiyinə peşman olub, ayağının birini qaldıraraq o birinin üstündə dayana-dayana onun tiyəsinə çəkməsinin qaytanına çəkib, – sanki skripka çalırmiş, – ancaq qulağı da o başibəlali küçədə imiş.

Bəs, görəsən, yaxınlıqdakı binanın ikinci mərtəbəsindəki mənzilinin pəncərəsindən bütün bunları seyr edən məmur Pallas gördüklərinə necə dözürdü? İndi gəl insanın xislətini başa düş görüm, necə düşürsən?! Əynindəki ev xalatının yaxalığını qaldırmış, kəmərinə də bağlamışdı və başını bulaya-bulaya aşağı baxırdı.

Beş ev o tərəfdə, bu bina ilə üzbəüz başqa bir binada Vezenin arvadı tülkü dərisindən olan xəz paltosunu gecə köynəyinin üstündən çiyinə salaraq, bu gün adəti xilafına, gecikən ərinə gözləyirdi.

Nəhayət, Vezenin bürosunun qapısındakı zəng səsləndi və bu səs gecənin bağrını dəldi, elə bil, adicə qapı zəngi deyildi. Çox vaxt axşama qalıb işləyən işgüzar Veze bayıra çıxdı, ancaq özü hələ küçədə görünmədi, yalnız zəng səsinə bilindi ki, çıxdı və həmin dəqiqə də sakit, ahəngdar addım səsləri eşidildi.

Pallas başını irəli uzadıb aşağı boylanır: heç nəyi göz-dən buraxmaq olmaz! Frau Veze zəngin səsinə eşidən kimi arxayınlaşır, pəncərəni şaqqıltı ilə örtür. Şmar isə dizi üstə yerə çökür, həmin anda sifətindən və əllərindən başqa, açıq yeri olmadığından, onları küçənin daş döşəməsinə sıxır. Hər yer donmuş olsa da, Şmar od tutub yanır...

Veze küçələrin kəsişdiyi yerdə dayanır, ancaq çəliyinin ucu artıq yaşadığı küçədədir. Bircə anın hökmünə bax! Gah tünd-mavi, gah da qızılı rəngə çalan səma onu sehirləyib. Heç nədən xəbərsiz, bu səmaya tamaşa edir, əli ilə bir az geri qaçmış şlyapasının altındakı saçlarını sıgallayır. Səmada heç nə yerindən qopmur, heç nə bir-birinə dəymir ki, Veze irəlidə onu nə gözlədiyini duysun, hər şey öz müəmmalı, əlçatmaz yerindəcə qalır. Əslində, belə də olmalıdır və Veze yoluna davam edir, Şmarın bıçağına tərəf gedir.

476

– Veze! – deyər qışqıran Şmar ayaqlarının ucuna qalxır, qolunu lap yuxarı qaldıraraq bıçağı zərblə endirir. – Veze! Yuliya səni nahaq gözləyir!

Sonra bıçağı bir dəfə sağdan, bir dəfə də soldan onun boğazına çəkir, üçüncüdəsə qarnına yeridir. Vezedən qərībā bir səs çıxır, elə bil, su sıçovulunu ortadan iki bölürsən!

– Vəssalam! – deyər Şmar bıçağı – qana bələnmiş ağır yükü o biri küçəyə tolazladı. – Bu da susadığım qan! Bu da başqasının qanını görüb yüngülləşmək, pərvazlanmaq! Veze, sən ey gecəquşu dostum, pivə yoldaşım, indi bu qaranlıq küçədə əriyib yox olursan! Sən niyə içinə qan doldurulmuş bir tuluq olmadın ki, mən çıxıb üstündə oturanda partlayıb biryolluq yoxa çıxaydın? Bütün arzular yerinə yetmir, bütün şirin yuxular da çin olmur! İndi sən o ağır cəmdəyin yerdə qalıb, heç tapdalanmağa da dəymir! Axı bu lal sualınla nə demək istəyirsən?

Başdan-ayağa zəhər tuluğu olan Pallas artıq ikitaylı giriş qapısının ağzında dayanıb:

– Şmar! Şmar! Hamısını gördüm! Heç nə gözümdən yayınmadı!

Pallasla Şmar sınaycı nəzərlərlə bir-birinə baxırlar. Pallas gördüklərindən razı qalmışdı, Şmar isə nə edəcəyini bilmirdi.

Frau Veze qorxu içində küçədəki adamlara qoşulub oraya qaçır. Xəz paltosunun yaxası açılır, özünü Vezenin

üstünə atır. İndi yalnız onun gecə köynəyinə bürünmüş bədəni Vezenindir, mərmər sinədaşı kimi ər-arvadın üstünə çəkilməmiş xəz palto isə qıraqdan baxanların idi.

Ürəyi bulanana Şmar özünü qusmaqdan güclə saxlayaraq ağzını polisin çiyinə söykədi, polis isə onu buradan tələsik uzaqlaşdırdı.

TACİR

Bəlkə də, elə adamlar var ki, mənə yazığı gəlir, ancaq özüm bunu hiss eləmirəm. Balaca mağazam mənim üçün o qədər qayğılar yaradır ki, izləri alnımda və gicgahlarımda görünür, ancaq gələcəyi də heç nə vəd etmir, çünki çox balacadır.

478

Gərək bir neçə saat əvvəl hər şeyi dəqiqləşdirəm, səhv eləməmək üçün xidmətçiyə hamısını dönə-dönə təkrar elədirəm, bu fəsildə gələn fəslin dəbini nəzərə alam, özü də tanış-bilişlərimin deyil, lap ucqar kəndlərdə yaşayanların zövqünü əsas götürəm.

Bütün pullarım tanımadığım adamlardadır, nə işlə məşğul olduqlarını, eləcə də sabah hansı təhlükələrlə üzləşəcəklərini bilmirəm ki, lazım gələndə kömək edim. Bəlkə də, bədxərc olublar, meyxanada qonaqlıq verməyə başlayıblar, bəziləri də qonaqlığın qurtarmasını gözləyirlər ki, Amerikaya qaçsınlar.

Nəhayət, iş gününün sonunda mağazanı bağlayıram, biranlığa sevinirəm ki, mağazanın sonu-sonucu görünməyən qayğılarından canım qurtardı, ancaq elə həmin anda da səhər-səhər keçirmiş olduğum həyəcan hissi məni geriye qayıdan dalğa kimi təzədən öz qoynuna alır, sən-gimədən özü ilə harasa aparır.

Lakin bu ovqatımdan istifadə edə bilmirəm, evə tələsirəm, çünki əllərim də, üz-gözüm də çirklənib, tərleyib, pencəyimi toz basıb, ləkə-ləkə olub, mağazada qoyduğum papaq da hələ başımdadır, taxta qutuların üstündəki mismarların deşik-deşik elədiyi başmaqlar da ayağımda... Sanki, dalğaların qoynunda irəliləyirəm, əllərimi bir-birinə sürtə-sürtə ovuşdururam, qarşıma çıxan uşaqların başlarını sığallayıram.

Amma yolum qısadır, o dəqiqə evə çatıram, liftin qapısını açıb içəri girirəm.

Görürəm ki, indi birdən-birə tək qalmışam. Piyada qalxmalı olanlar isə bir az yorulurlar, tövşüyə-tövşüyə gözləyirlər ki, kimsə gəlib qapını açsın. Elə buna görə də səbirsiz olmağa, hirsələnməyə bəhanə tapa bilirlər. Nəhayət, içəri keçib papaqlarını asırlar və dəhlizdə bir neçə şüşəli qapının yanından keçəndən sonra otaqlarına çatırlar, yalnız bundan sonra tək qalırlar.

Mənsə elə liftə minən kimi tək qalırım və dizi üstə çökərək dəyirmi güzgüyə baxıram. Lift hərəkətə gələndə deyirəm: “Sakit olun, geri çəkilin! Ağacların kölgəsini, qırçınılı pərdələrin arxasını, günbəzli çardaqları istəyirsiniz?”

Dişlərimi qıcaya-qıcaya danışırım və həmin anda pilləkənlərin sürəhisi südrəngli şüşələrdən iti axan çay kimi görünür.

“Uçun gedin! Qoy sizi mənim görə bilmədiyim qanadlarınız istədiyiniz yerlərə – uzaq-uzaq kəndlərə, ya da Parisə aparsın!

Ancaq bununla bərabər, pəncərədən gördüklərinizdən də ləzzət alın: hər üç küçədən axışan, bir-birinə yol verməyən, sonra da bir-birinə qarışan nümayişçilərdən, onların son cərgələri keçəndən sonra meydanın boş qalmasından... Onlara yaylıq yellədin, dəhşətə gəlin, kövrəlin, oradan keçən gözəl xanımın şəninə tərif deyın...

Çayın üstündəki taxta körpüdən keçin, orada çimən uşaqlara salam verin, uzaqlardakı kreyserin minlərlə matrosunun “Urta!” qışqırtısına təəccüblənin...

O yoldan keçən kişinin ardınca düşün, darvazaya gedən ara yola sıxışdırıb ciblərini soyun, sonra da əlinizi cibinizə qoyub, onun da əli cibində, kədər içində yan küçüyə necə burulduğuna baxın.

Küçələrə səpələnmiş yorğa atlı polislər atlarının yüyənini çəkirlər, sizi geri sıxışdırırlar. Onlara fikir verməyin, bilirəm ki, boş küçələrdə gəzməkdən bezəcəklər. Bax, cüt-cüt gedirlər, döngələrdən yavaş keçirlər, meydana çatanda isə, sanki, uçurlar...”

Artıq çatmışam. Düşüb lifti aşağı göndərirəm, sonra qapının zəngini basıram, qulluqçu qız gəlib açır və onunla salamlayıram...

QONŞU

480

İşlərimin bütün ağırlığı öz boynumdadır. Girəcəkdəki otaqda iki qız oturur və oraya da iki yazı makinası, qovluqlar qoyulub, mənim otağımda isə bir yazı masası, kassa, məsləhət vermək üçün ayrı bir masa, yumşaq kreslolar var. Mənim bütün idarəm bunlardan ibarətdir. Axı nə qədər sadə olsa, idarə etmək də o qədər asanlaşır. Ona görə də heç nədən, heç kimdən şikayətim yoxdur.

Təzə ildən sonra qonşuluqdakı balaca boş mənzili də cavan bir oğlan kirayələdi. O mənzili də götürməyə çox tərəddüd etdim, axırda da əlimdən çıxdı. O da ikiotaqlı idi, üstəlik, mətbəxi də vardı. Otaqlar mənə lazım ola bilərdi, çünki oturduqları otaq bəzən qızlara darlıq edirdi. Bəs mətbəx nəyimə lazım olardı? Bütün günah da elə bu sualda oldu, həmin mənzili əldən verdim. İndi orada cavan bir oğlan oturur. Adı Harrasdır, orada nə işlə məşğul olduğundan da xəbərim yoxdur. Qapısından bir lövhə asılıb: “Harrasın bürosu”. Oradan-buradan öyrənmişəm ki, onun işi də, təxminən, mənimki kimidir. Kredit məsələsinə gəldikdə elə bir xüsusi xəbərdarlığa ehtiyac yoxdur, çünki söhbət burada nəyəsə can atan, bəlkə də, gələcəyi yaxşı olacaq cavan bir oğlandan gedir, ancaq indi, deyəsən, mülkəvaridatı yoxdur, ona görə də kredit vermək məsləhət deyil. Məlum məsələdir ki, kiminsə haqqında heç nə bilməyəndə belə danışırlar.

Bəzən pilləkəndə Harrasla rastlaşıram, ancaq həmişə tələsənə oxşayır, yanımdan, sözüün əsil mənasında, qaça-qaça keçib gedir. Hələ indiyəcən onun üzünü düz-əməlli görə bilməmişəm, çünki otağın açarını əlində hazır saxlayır, o dəqiqə də açib içəri girir, elə bil, siçovulun quyruğu qapının arasından sivişib keçir və mən yenə də üzərinə “Harrasın bürosu” yazılmış lövhə ilə üzbəüz qalırım, halbuki bu yazını layiq olduğundan da çox oxumuşam...

Divar həddən artıq nazik olanda vicdanla işləyən adamı satır, vicdansız isə gizlədir. Otağımdakı telefon məni qonşu ilə ayıran divardan asılıb. Ancaq mən bunu istehza ilə deyirəm, çünki həmin telefon o biri divardan asılmış olsaydı da, qonşu otaqda danışılanların hamısı eşidilərdi. Müştərilərimin adını telefonda çəkməyi çoxdan yadırgamışam. Ancaq bəzi səciyyəvi sözlərdən, qaçılmaz ifadələrdən həmin adamın adını bilmək üçün o qədər də hiyləgər olmaq lazım deyil. Bəzən o qədər narahat oluram ki, dəstək qulağımda barmaqclarımın ucunda yerimdəcə rəqs etməyə başlayıram, ancaq yenə də sirlərimi gizlədə bilmirəm.

Əlbəttə, buna görə işlə əlaqədar hər hansı bir qərar çıxarmaq lazım gələndə, inamsız oluram, səsim titrəməyə başlayır. Görəsən, mən telefonla danışanda Harras nə edir? Əgər çox şişirtmək istəsəm – bəzən həqiqəti üzə çıxarmaq üçün tez-tez şişirtmək lazım gəlir – belə deyərdim: Harrasa telefon lazım deyil. Elə mənimkindən istifadə edir. Divanını divara yaxın çəkib qulaq asır, mən isə, əksinə, telefon səslənən kimi onun yanına qaçmalı oluram, müştərilərin istədiklərinə qulaq asıram, çox vacib qərarlar çıxarıram, onları güc-bəla ilə yola gətirirəm və bütün bunları eləyə-eləyə, eyni zamanda da istər-istəməz, divardan Harrasa məlumatlar ötürürəm.

Bəlkə də, söhbətə heç axıra kimi qulaq asmır, məsələnin mahiyyətini başa düşən kimi ayağa durur, adəti üzrə, qaça-qaça şəhərə üz qoyur və bəlkə də, mən heç dəstəyi yerinə asmamış, şəhərdə mənim əleyhimə iş aparmağa başlayır...

QƏRİBƏ HEYVAN

482

Mənim çox qeyri-adi bir heyvanım var: yarısı pişikdir, yarısı quzu. Bu da atamdan qalan mirasın içindədir. Ancaq hər şey mənim vaxtımda baş verdi, əvvəllər onda quzuluq pişiklikdən çox idi. İndi quzuluq da çoxdur, pişiklik də. Baş, caynaqları pişiyindir, yekəliyi və görünüşü isə quzunun. Parıldayan vəhşi gözləri, yumşaq, qısa tükləri, bir də yerışı – gah hoppana-hoppana, gah da sürünə-sürünə yeriməsi isə hər ikisinin... Pəncərənin qabağında özünü günə verəndə yumrulanır, mırıldayır, çəmənlikdəsə elə qaçır ki, çatmaq olmur. Pişik görəndə aradan çıxır, quzu görəndə isə üstünə atılır. Aylı gecələrdə navalçaya dırmaşmağı yaman xoşlayır. Miyoldaya bilmir, siçovuldan da qorxur. Saatlarla toyuq hininin yanında pusquda durur, ancaq indiyə kimi bircə cücə də boğmayıb.

Onu şirin südlə yemləyirəm, bunu yaman xoşlayır. Südü iri qurtumlarla vəhşi dişləri arasından içinə çəkir. Əlbəttə, bütün bunlar uşaqlar üçün əsl tamaşadır. Hər bazar günortaya qədər gəlib baxa bilərlər. Heyvanı qucağıma götürürəm və qonşuluqda olan bütün uşaqlar da başıma yığışır.

Həmin anda elə qəribə-qəribə suallar verilir ki, adam cavab da tapa bilmir: niyə bu heyvan belədir, niyə bu heyvan yalnız məndədir, bundan əvvəl də belə heyvan olub, ya yox, bəs o, öləndən sonra necə olacaq, heyvan tək darıxmır ki, niyə balası yoxdur, adı nədir və sair və ilaxır...

Özümə əziyyət verib cavab axtarmıram, heç nə demədən, heç bir izahat vermədən olanımı onlara göstərirəm. Uşaqlar bəzən özləriylə pişik gətirirlər, hətta bir dəfə iki quzu da gətirmişdilər. Ancaq gözlədikləri səhnə alınmadı: heyvanlar bir-birini tanımadı. Yalnız öz heyvan gözləri ilə bir-birinə baxdılar və yəqin ki, bir-birini ilahinin yaratdığı varlıq kimi qəbul etdilər...

Qucağımda olanda heyvan heç kimdən, heç nədən qorxmur, heç kimin də dalınca düşmək istəmir. Qoynuma sığınaaraq xoşallanır. Özündə onu böyükdən ailəyə bağlılıq hiss edir. Bu, hər hansı qeyri-adi bir sadıqlıq deyil, əksinə, yer üzündə saysız-hesabsız həmcinsi ola-ola, bəlkə də, heç birinə qan qohumluğu çatmayan bir heyvanın əsl instiktidir və bizim yanımızda tapdığı doğmalığ onun üçün müqəddəsdir.

Bəzən mənə iyləyəndə, ayaqlarıma sarılıaraq məndən ayrılmmaq istəməyəndə gülməyim tutur. Həm quzu, həm pişik olması ona bəs eləmir, az qala, it də olmaq istəyir. Bir dəfə nəsə işlərim düz gətirmirdi – belə şey hamının başına gələ bilər – çıxış yolu tapa bilmirdim, ona görə də hər şeyin başını buraxmaq istəyirdim və elə bu barədə düşünə-düşünə, heyvan da qucağımda, hörmə yelləncəkdə oturmışdım. Təsadüfən aşağı baxanda gördüm ki, uzun saqqalından yaş süzülür. Görəsən, mənə göz yaşlarım idi, yoxsa onun? Doğrudanmı, sinəsində quzu ürəyi gəzdirən bu pişik həm də insanlar kimi şöhrətpərəst idi? Düzdür, mənə atamdan çox şey qalmayıb, ancaq bu mirasa söz ola bilməz!

Keçirdiyi həyəcan hissləri də iki cürdür və biri digərinə bənzəmir: həm pişik kimi həyəcanlanır, həm də quzu kimi... Buna görə də dərisi ona darlıq edir. Hərdən böyrümdəki kreslonun üstünə tullanır, qabaq ayaqlarını çiynimə qoyur, burnunu qulağıma söykəyir, sanki, nəsə deyir və sonra da, sözün əsl mənasında, əyilərək üzümə baxır, elə bil, dediklərinin təsirini yoxlayır. Xoşuna gəlmək üçün özümü elə göstərirəm ki, guya, nəsə başa düşmüşəm və başımı tər-pədirəm. O dəqiqə də yerə tullanır, atılıb-düşməyə başlayır.

Bəlkə də, bir qəssab bıçağı onun əziyyətinə son qoya bilər, ancaq mənə miras qaldığı üçün buna yol vermərəm. Qoy gözləsin, nəfəsi nə vaxt öz-özünə dayanar, onda da xilas olar... Bəzən özü də insanlara xas olan ağıllı baxışlarını mənə dikir və demək istəyir ki, ağlın nə deyirsə, onu da elə...

YAŞI ÖTMÜŞ SUBAY BLUMFELD

484

Bir axşam yaşı ötmüş subay Blumfeld pillələrlə mənzilinə qalxırdı. Əziyyətli iş idi, çünki mənzili yeddinci mərtəbədəydi. Son vaxtlar pilləkənləri qalxa-qalxa fikirləşirdi ki, bu cür tənha həyat sürmək yaman çətin imiş: indi bu yeddi mərtəbəni heç kəsin gözüne görünmədən qalxmalıdır ki, bomboş mənzilinə çatsın, orada yenə heç kəsin gözüne görünmədən ev xalatını geyinsin. Qəlyanını yandırsın, neçə illərdən bəri abunə olduğu fransızca jurnalı bir az oxusun, oxuya-oxuya da özü hazırladığı gilə arağından qurtum-qurtum içsin və nəhayət, yarım saatdan sonra yatmağa getsin, ancaq yorğan-döşəyə girməmişdən əvvəl onu qaydaya salmalı olsun, çünki söz təsir eləməyən quluqçusu onu kefi istədiyi kimi yığışdırmış olur. Ürəyindən keçirdi ki, kaş bu işləri görəndə kimsə onu kənardan müşahidə eləyəydi. Fikirləşmişdi ki, bəlkə, özünə balaca bir it alsın. Bu cür heyvanlar, adətən, şən və hər şeydən əvvəl də qədərbilən, sədaqətli olurlar. İş yoldaşlarından birinin belə iti var, sahibindən başqa heç kimlə gəzmir, onu gözündən bircə anlığa itirib, sonra da tapanda ucadan hürür, sanki, bununla sahibini, öz fövqəladə xeyirxahını tapdığı üçün sevindiğini bildirir. Ancaq ümumiyyətlə, itin də çatışmayan cəhətləri çoxdur. Nə qədər cins it olsa da, yenə otağı batıracaq. Bu qaçılmazdır, çünki onu hər dəfə içəri gətirəndə isti suda çimzədmək mümkün deyil və heç səhhəti də buna yol verməz. Blumfeldin də pıtilikdən zəhləsi gedir, təmizlik məsələsində güzəştə gedən deyil və hər həftə bir neçə dəfə təəssüf ki, bu məsələdə çox da dəqiq olmayan qulluqçusu ilə sözləri çəp gəlir. Qadın bir az ağır eşitdiyi üçün onun qolundan tutub darta-darta otağın çirkli qalmış yerinə aparır, ona göstərir. Elə bu tələbkərlərinə görə də otağındakı səliqə-sahman istəyinə müəyyən qədər uyğun

gəlir. Bu evə it gətirilməsi o demək olardı ki, indiyəcən çox diqqətlə qorunduğu natəmizliyə könüllü surətdə yol açır. Burada itlərin əbədi yol yoldaşı birələr özlərinə yuva quracaq. Birənin düşməsi də o demək idi ki, Blumfeldin öz rahat otağını itə qoyub, özünə başqa mənzil axtaracağı gün o qədər də uzaq deyil. Ancaq natəmizlik itlərin yalnız bircə çatışmayan cəhəti deyil. İtlər həm də xəstələnirlər və əslində, onların dərindən başı çıxan da yoxdur. Elə olanda ya çəkilib bir küncə qısıılır, ya da axsaya-axsaya gəzişir, zingildəyir, öskürür, ağırdan qıvrılır. Onu adyala bükürsən, süd verirsən, bir sözlə, qulluq eləyirsən ki, bəlkə, boş şeydir, keçib-gedər, ancaq sonradan məlum olur ki, ciddi, pis, yoluxucu xəstəlikdir. Hətta heç xəstələnməsə də, nə vaxtsa qocalır, amma bu vəfalı heyvandan vaxtında ayrılı bilmirsən və sonra da elə bir zaman gəlib yetişir ki, öz qocalığının itinin nəmli gözlərindən sənə baxır. Onda bu kor, bütün vaxtı ləhləyən, piy basdığı üçün tərپənə bilməyən heyvan adama əziyyət verir, sanki, ona nə vaxtsa bəxş etdiyi sevincin əvəzini ikiqat geri alır. Yox, Blumfeldin it almaq həvəsi indi nə qədər güclü olsa da, almayacaq, sonralar qocalmış iti özünə ağır yük eləməkdənsə, hələ otuz il də bu pilləkənləri tək qalxmağa razı olacaq. Hələ üstəlik də bu it yanında pilləkənləri qalxanda ondan bərk tövsüyəcək...

Deməli, Blumfeld tək qalacaq. Axı o, qarımış qız deyil ki, yanında həmişə itaətkar bir canlı varlığının olmasını arzu-lasın, onu saxlasın, ona nəvaziş göstərsin, qulluğunda dursun və bu məqsədlə də gedib özünə ya pişik, ya sarı bülbül, ya da qızıl balıq alsın. Bunlar da olmasa, pəncərənin qabağına bir dibçək gül qoymaqla kifayətlənsin. Ancaq Blumfeld istəyir ki, yanında bir heyvan olsun, ona da çox əziyyət verməsin, yeri gələndə ona bir təpik də iliş-dirsin, lazım gələndə küçədə saxlasın, Blumfeld istəyəndə də zingildəyə-zingildəyə, hoppa-hoppa yanına gəlsin, əlini yalasın. Blumfeld nəsə buna bənzər bir şey istəyir, ancaq bilir ki, bu, ona çox baha başa gələcək, ona görə də bundan vaz keçir, eyni zamanda da dəqiq adam olduğu üçün hərdən, məsələn, elə bu axşam yenə də o barədə düşünür.

Mənzilinin qapısına çatıb açarını çıxarmaq istəyəndə, içəridən eşitdiyi səs diqqətini cəlb edir. Şəppiltiyə oxşayan

qeribə bir səsdir, özü də çox canlı, ahəngdardır. Blumfeld indicə it barədə düşündüyü üçün bu səs ona dalbadal döşəməyə dəyən pəncə səsini xatırlatdı. Yox, pəncə şappıldamır, pəncə səsi deyil. Tələsik qapını açır, işığın düyməsini basır. Yox, belə şeyi heç gözləməirdi: bu ki lap sehrbazlıq idi! Sellüoiddən¹ hazırlanmış iki top parketin üstündə atılıb-düşür! Biri döşəməyə çatanda o biri göydə olur və yorulmadan beləcə oynayırlar. Blumfeld bir dəfə gimnaziyada o məşhur elektrik təcrübəsi zamanı balaca kürəciklərin belə atılıb-düşdüyünü görmüşdü, ancaq bunlar nisbətən iri toplardır, otaqda atılıb-düşür və heç bir elektrik təcrübəsi aparılmır. Blumfeld onları yaxşı görmək üçün aşağı əyilir. Adi toplar olduğuna şübhə yeri qalmır, yəqin ki, hərəsinin də içində bir neçə balacası var və şappıldayan da elə onlardır. Blumfeld əlini havada oyan-buyana gəzdirir ki, bəlkə, sapla asılıb. Yox, özləri hərəkət edir! Heyif ki, Blumfeld uşaq deyil, yoxsa belə toplar onun üçün gözəl bir sürpriz olardı, halbuki indi bütün bunların hamısı ona pis təsir edir. Axı heç kəsin diqqətini cəlb etmədən subay yaşamağın özü də o qədər mənasız deyil, indi də kimsə – fərqi yoxdur, kim olur olsun – bu sirdən agah olub və ona belə gülməli toplar göndərib.

Toplardan birini tutmaq istəyir, ancaq ikisi də ondan aralanır, Blumfeldi arxalarınca bütün otağı dolandırır. Fikirləşir ki, bu topların arxasınca qaçmaq səfehlikdir, ona görə də dayanır və görür ki, daha arxalarınca qaçmadığı üçün toplar bayaqkı yerlərində dayanır. “Ancaq hər halda, mən onları tutacağam”, – deyə Blumfeld təzədən onlara tərəf cumur. Toplar da yenə qaçmağa başlayır və Blumfeld ayaqlarını aralayaraq onları evin küncündəki çamadana tərəf sıxışdırır, nəhayət, birini tuta bilir. Balaca, soyuq bir topdur və onun əlində fırlanır, hiss olunur ki, sürüşüb düşməyə çalışır. O biri top, sanki, dostunun dara düşdüyünü hiss edərək, bir az əvvəlkindən də hündürə tullanır, Blumfeldin əlinə toxunur. Özünü onun əlinə çırpır, daha tez-tez hoppanaraq çırpılır, gah bu tərəfdən, gah o biri tərəfdən hücum edir, sonra topu bərk-bərk tutmuş ələ heç nə eləyə bilmədiyini görüb, lap hündürə tullanır,

¹ Sellüoid – kinolentləri, fotoqrafiya plyonkaları və s. hazırlamaq üçün bərk, elastiki və şəffaf sellüoz maddə

hiss olunur ki, Blumfeldin sifətinə çatmaq istəyir. Blumfeld istəsəydi, o biri topu da tutub, ikisini də haradasa gizlədərdi, ancaq bu anda ona elə gəlir ki, iki balaca topa qarşı belə hərəkət etmək ona yaraşmaz. İndi iki belə topun olması da maraqlı idi, yəqin ki, bir azdan onlar da yorulacaq, diyirlənib dolabın altına girəcək, onu sakit buraxacaqlar. Belə qərara gəlməsinə baxmayaraq, Blumfeld, bir növ, qəzəblə əlindəki topu döşəməyə çırpır, ancaq möcüzəyə bax ki, bu nazik, bir üzündən o biri üzü görünən sellüloid qırılmaz. Toplar həmin dəqiqə də bir az əvvəlki yerlərinə qayıdır və elə bayaqkı tərzdə də hoppayıb-düşməyə başlayır.

Blumfeld sakitcə paltarını dəyişir, dolabdan asılmış paltarları qaydaya salır, adəti üzrə, diqqətlə baxır ki, qulluqçu buraları səliqəyə salıb, ya yox. Bir-iki dəfə qanrılıb çiyinləri üzərindən toplara baxır və görür ki, indi toplar onun dalınca düşüb, lap yaxınına gəlib, arxasındaca atılıbdüşürlər. Blumfeld ev xalatını geyinir, üzbuüz divardakı stellajdan asılmış qəlyanlarından birini götürmək istəyir. Ancaq geri çevrilməmişdən əvvəl, qeyri-ixtiyari, ayağının arxası ilə toplara bir təpik atır, toplar isə vaxtında geri çəkildikləri üçün təpik onları tutmur. Qəlyanı götürməyə yollananda toplar da həmin dəqiqə onun dalınca düşür, o, çəkələklərini sürüyə-sürüyə, topuq vura-vura yeriyir, ancaq hər addım səsinə uyğun olaraq toplar da şappıltı ilə döşəməyə dəyir. Blumfeld qəfildən geri dönür ki görsün, toplar indi neyləyəcək. Ancaq elə dönməyə başlayan kimi toplar havada qövs cızaraq onun arxa tərəfinə keçir, bir də dönür və hər şey yenidən təkrar olunur. İtaətkar müşahidəçilər kimi həmişə Blumfeldin arxasınca gedirlər. Görünür, əvvəlcə ona görə cəsarət edib onun qarşısında dayanmışdılar ki, özlərini təqdim etsinlər, indi isə vəzifələrini icra etməyə başlamışdılar.

Blumfeld bu vaxta qədər hadisələrə nəzarət etməyə gücü çatmadığı bütün fəvqəladə vəziyyətlərdə müvəqqəti bir vasitədən istifadə etmiş, yəni özünü elə göstərmişdi ki, guya, heç nə görmür. Bu da çox vaxt kömək etmiş, əksər hallarda vəziyyət də, ən azı, yaxşılaşmışdı. İndi də belə eləyir, qəlyanlar asıldığı stellajın qarşısında dayanır, dodaqlarını sallayaraq onlardan birini seçib götürür, onu hazır

saxladığı tütün kisəsinin içinə salıb, tələsmədən yaxşı-yaxşı doldurur və arxasında özləri üçün tullanıb-düşən toplara fikir vermir. Ancaq stola tərəf getməyə təəddüd edir, çünki topların şappıltısı ilə öz addım səslərini eyni vaxtda eşitməyə, demək olar ki, dözə bilmir. Beləcə dayanıb mənasız yerə qəlyanını doldurmağa davam edir, onu stoldan ayıran məsafəni gözəyanı hesablayır. Nəhayət, zəifliyinə qalib gəlir, həmin qısa məsafəni elə ağır addımlarla keçir ki, topların səsinə eşitmir. Kresloya oturan kimi topların yenə də arxasında hoppanırdığını eşidir.

488

Stolun üzərində, divanın əlçatası bir yerində taxça, onun üstündə də ətrafına balaca qədəhlər düzülmüş bir şüşə gilə arağı var. Şüşənin yanında fransız jurnalının nömrələri qalaqlanıb. (Elə bu gün təzə nömrəsi gəlib və Blumfeld onu götürür. Arağı isə tamam unudur, ona elə gəlir ki, həmişə görməyə adət etdiyi işləri indi təsəlli xatrinə görür, əslində, oxumağa da elə çox həvəsi yoxdur. Adəti xilafına bu gün jurnalı bir-bir vərəqləmir, istənilən bir səhifəni açır və böyük bir şəkil görür. Özünü məcbur edib şəkllə diqqətlə baxır. Burada Rusiya çarı ilə Fransa prezidentinin görüşü təsvir olunur. Görüş gəmidə keçirilir. Bu gəminin ətrafında saysız-hesabsız gəmi var və onların buxarılarından qalxan tüstü aydın səmaya qarışmış yox olur. Hər ikisi – çar da, prezident də iti addımlarına bir-birinə tərəf gəliblər və bu anda da bir-birinin əlini sıxırlar. Həm çarın, həm də prezidentin arxasında iki nəfər dayanıb. Çarın da, prezidentin də üzərindəki mehribanlıq ifadəsinin əksinə olaraq, onları müşayiət edənlər çox ciddi görkəmdə dayanmışdılar və hər qrupun da gözü öz hökmdarına dikilmişdi. Lap aşağıda – yəqin ki, görüş gəminin üst göyertəsində keçirilirdi – əlləri gicgahlarında olan matroslar düzülmüşdü və şəklin çərcivəsi də çoxunu kəsmişdi. Blumfeldin şəkllə marağı tədricən artmağa başlayır, onu bir az özündən uzaq tutaraq, gözünü qıyıb baxır. Belə təntənəli səhnələri həmişə xoşlamışdı. Mühüm şəxslərin bir-birinin əlini belə sadəliklə, səmimiyyətlə sıxmasını da həqiqət kimi qəbul edir. Eyni zamanda, bu da həqiqətdir ki, müşayiətçilər – yeri gəlmişkən, onlar da yüksək rütbəli şəxslərdir və adları da şəklin altında verilib – öz ciddi duruşları ilə bu tarixi anın necə vacib olduğunu nümayiş etdirirdilər).

Blumfeld özünə lazım olan şeyləri stellajdan götürmək əvəzinə, sakitcə oturub hələ də tüstülənən qəlyanına baxır. Elə bil, pusquda dayanıb və qəflətən, heç gözlənilmədən donu açılır, bircə təkənla oturduğu kreslo ilə bərabər geri dönür. Ancaq toplar da sərvaxt dayanıb və ya qeyri-ixtiyari vəzifələrini yerinə yetirir, Blumfeld dönən kimi yerlərini dəyişir, onun arxasında gizlənir. İndi Blumfeld əlində də sönmüş qəlyan arxası stola tərəf oturub. Toplar isə stolun altında hoppanışır və orada xalça olduğu üçün səsləri zəif eşidilir. Bu isə onun xeyrinədir. Yalnız boğuş guppultular eşidilir və onları eşitmək üçün də çox diqqətli olmaq gərəkdir. Düzdür, Blumfeld səsə qarşı həssas olduğu üçün indi onu eşidir, ancaq yəqin ki, indi belədir, bir azdan heç nə eşitməyəcək. Blumfeldə elə gəlir ki, xalçanın üstündə atılıb-düşərkən belə zəif hiss olunmaqları topların zəif yeridir. Onların altına bir, hələ yaxşı olar, iki xalça salsa, heç nə eləyə bilməyəcəklər. Özü də müəyyən müddətə qədər – axı onların burada olması artıq nəşə deməkdir!

Blumfeldə it indi lazım olardı. Özü də cavan, yırtıcı bir it topların axırına çıxardı. İtin onları necə pəncəsi altına aldığı təsəvvürünə gətirir: topları qabağına qatıb otaqda oradan-ora, buradan-bura qovur, axırda da dişləri arasına götürür... Ola bilsin ki, Blumfeld lap yaxınlarda özünə bir it alsın...

Ancaq toplar, hələlik, təkə Blumfelddən qorxmalıdır, onun isə indi onları partlatmaq həvəsi yoxdur, kim bilir, bəlkə də, buna qətiyyəti çatmır. Axsamlar işdən yorğun qayıdır və indi ona sakitlik çox lazım olduğu bir vaxtda belə həngamə ilə üzləşir. Yenidən hiss edir ki, doğrudan da, çox yorulub. Topları mütləq partladacaq, özü də lap tezliklə, ancaq indi onlara toxunmayacaq, bunu, yəqin, sabah edəcək. Bütün bunların hamısına əvvəlcədən düşünülməmiş bir olay kimi baxsan görərsən ki, toplar özlərini kifayət qədər “təvazökar” aparır. Məsələn, istəsələr, hərdən hoppana-hoppana irəli çıxardılar, özlərini göstərüb təzədən yerlərinə qayıdardılar, ya da xalça səsi udduğuna görə bir az da hündürə tullanıb şappıltı ilə stola dəyərdilər. Ancaq bunların heç birini eləməzlər, Blumfeldi boş yerə özündən çıxarmırlar, hiss olunur ki, yalnız vacib olan hərəkətləri eləməklə kifayətlənirlər.

Yeri gəlmişkən, elə bu vacib hərəkətlər Blumfeldi stola yaxın gəlməyə qoymur. Orada bir neçə dəqiqə oturan kimi yatmağa getmək istəyir. Bunun bir səbəbi də ondadır ki, qəlyan çəkə bilmir, çünki kibrit tumbanın üstündə qalıb. Gərək gedib kibriti götürəydi və əgər tumbanın yanına gedirdisə, deməli, orada qalması daha yaxşı olardı və uzanıb yatardı. Həmin anda ağılına qəribə bir fikir də gəlir: yəni fikirləşir ki, toplar da kor-koranə şəkildə onun arxasınca düşəcəklər, çarpayının üstünə tullanacaqlar və Blumfeld də uzananda istər-istəməz, onları əzib-cırmalı olacaq. Onun fikrincə, əzilmiş topun qalıqları tullana bilməzdi. Axı qeyri-adi şeylərin özü də bütöv olmalı idi. Top bütöv olanda, onsuz da, tullanır, lap ara verə-verə də olsa tullanır, ancaq əzilib-cırıldandan sonra qalıqları heç vaxt tullana bilməz və deməli, indi də tullanmayacaq.

Bu fikir, sanki, onu şuxlaşdırır, “Haydı, getdik!” – deyə ayağa durur, toplar da arxasınca, topuq vura-vura çarpayısına tərəf gedir. Deyəsən, fikirləşdiyi düz çıxır, qəsdlə çarpayına lap yaxın dayanır və toplardan biri o dəqiqə çarpayının üstünə tullanır. Həmin anda gözlənilməz bir hadisə baş verir: ikinci top özünü çarpayının altına verir. Topların çarpayının altında da tullana bilməsi ehtimalı Blumfeldin heç ağılına gəlməmişdi. Toplardan birinə hirsələnir, eyni zamanda da hiss edir ki, burada nəsə bir ədalətsizlik var, çünki çarpayının altındakı top çarpayının üstündəkinə nisbətən öz vəzifəsini, bəlkə də, daha yaxşı yerinə yetirəcək. Ancaq hər şey onların harada qərar tutacaqlarından asılı olacaq, çünki Blumfeld onların uzun zaman öz vəzifələrini ayrı-ayrılıqda yerinə yetirəcəklərinə inanmır. Həmin anda aşağıdakı top, doğrudan da, çarpayının üstünə tullanır. “Aha, ilişdilər!” – deyə sevinclə ürəyindən keçirən Blumfeld özünü çarpayına tez atmaq üçün xalatını cəld çıxarır. Ancaq elə həmin anda da bayaqkı top hoppanıb çarpayının altına girir. Blumfeldin bütün ümidləri puça çıxır. Ola bilsin ki, top yuxarını yoxlayırmış və ora xoşuna gəlməyib. Axırda ikinci top da onun yanına gedir və məlum məsələdir ki, orada qalır, çünki aşağı daha yaxşıdır. “Deməli, bütün gecəni tappatupa qulaq asacağam!” – deyə Blumfeld ürəyindən keçirir, dodaqlarını çeynəyir, başını bulayır.

Blumfeld kədərlənir və əslində, heç bilmir ki, toplar bu gecə onun başına hansı oyunu açacaqlar. Yuxusuna söz ola bilməz, zəif səsləri vecinə almaz. Buna tam əmin olmaq üçün bayaqkı təcrübəyə arxalanıb, onların altına iki xalça sərir. Görən deyərki ki, balaca bir iti var, ona yumşaq yer düzəldir. Toplar da, sanki, yorulmuşdu, yuxulu idi, əvvəlki kimi tez-tez hündürə tullana bilmirdi. Blumfeld çarpayının yanında diz çöküb, onun altını gecə lampası ilə işıqlandırdı hərdən ona elə gəlir ki, toplar həmişəlik bu xalçaların üstündə qalacaq, çünki çox zəifləmişdi, güclə oyan-buyana diyiylənirdi. Ancaq bir az sonra yenə də vəzifələrini yerinə yetirməyə başlayırlar. Kim bilir, bəlkə də, Blumfeld sabah tezdən durub çarpayının altına baxanda iki sakit, qəşəng bala topu görəcəkdir...

Ancaq deyəsən, toplar səhərə qədər hoppanıb-düşməyə dözə bilməyəcəklər, çünki Blumfeld yerinə uzanandan sonra onların səsini eşitmir. O, bütün diqqətini toplayaraq qulaq kəsilir, başını çarpayından aşağı uzadıb onun altına qulaq asır, ancaq səs gəlmir. Yox, xalçalar onlara bu qədər təsir eləyə bilməzdilər. Topların sakitləşməsinin bircə izahı ola bilərdi: ya xalçalar yumşaq olduğuna görə möhkəm dayaq tapa bilmir və buna görə də, hələlik, hoppanmır, ya da – çox güman ki, elə budur – daha heç vaxt hoppanıb-düşməyəcəklər. Blumfeld istəsə, durub baxardı, niyə belə olduğunu bilərdi, ancaq durmasa yaxşıdır, yenicə rahatlıq tapıb, öz baxışları ilə sakitləşmiş topları təzədən qıcıqlandıрмаq lazım deyil. Hətta qəlyan çəkməkdən də vaz keçir, o biri böyrü üstə çevrilir və o dəqiqə də yuxuya gedir.

Ancaq bu rahatlıq çox çəkmir. Həmişə olduğu kimi, yenə də yuxu görmür, ancaq çox narahat yatır. Dəfələrlə ona elə gəlir ki, kimsə qapını döyür, diksinib ayılır. Ancaq onu da dəqiq bilir ki, qapı döyülmür. Axı kim gecə vaxtı gəlib onun – subay bir adamın qapısını döyərki?! Bunu dəqiq bilsə də, diksinib ayılır, həyəcan içində bir anlığa qapıya tərəf baxır, ağzını ayırır, gözlərini güclə açır, saçları tər basmış sifətinə dağılır. Neçə dəfə ayıldığını saymağa çalışır, ancaq alınan rəqəmlər onun ağılını başından çıxarır, təzədən yuxuya gedir. Ona elə gəlir, taqqılının haradan gəldiyini bilir: yox, qapıdan gəlmir, haradansa başqa yerdən gəlir, ancaq yuxulu olduğu üçün niyə belə düşündüyünü

xatırlaya bilmir. Bircə onu bilir ki, o zəif, zəhlətökən taqqıltilar əvvəlcə bir yerə yığışır, sonra da bərk taqqıltilaya çevrilirlər. Taqqıltilı olmasaydı, o zəhlətökən, zəif taqqıltilalara dözərdi, amma nədənsə daha gec idi, heç nə eləyə bilməzdi, gecikmişdi, indi deməyə sözü də yoxdur, ağzını da yalnız hərdən əsnəmək üçün açıb-yumur və buna qəzəblənərək başını yastığa döyəcləyir. Gecə bu minvalla keçib gedir.

492

Səhər tezdən qulluqçunun qapını döyməsinə ayılır, bu zəif taqqıltilını eşidən kimi dərindən nəfəs alaraq yüngülləşir – halbuki indiyə kimi qapının zəif döyüldüyündən, onu eşitmədiyindən şikayətlənmişdi – elə yenicə “Gəlin!” demək istəyir ki, başqa bir taqqıltilı səsi eşidilir. Zəif olsa da, bu taqqıltilıda nəsə bir canlılıq, amiranəlik var. Çarpayının altındakı toplardır. Ayılıblar, ondan fərqli olaraq bütün gecəni güc toplayıblar?! “Bu dəqiqə!” – deyə Blumfeld çarpayından düşür, ancaq bunu çox ehtiyatla edir, toplar yenə onun arxasınca gəlir, başını geri çevirib onlara baxır, az qalır söyüş söysün. Gecələr ağır yorğanları üstlərindən atan uşaqlar kimi toplar da bütün gecəni xalçaları yavaş-yavaş, az-az itələyib çarpayının altından o qədər sürüşdürmüşdülər ki, indi özləri quru parketin üstündə qalmışdılar və səs çıxarırdılar. “Haydı, xalçaların üstünə!” – Blumfeld qəzəblə dillənir və yalnız toplar xalçanın üstünə qayıdıb sakitləşəndən sonra qulluqçunu içəri çağırır. Bu gonbul, kütbeyin, yeriyəndə quru taxta kimi dümdüz dayanan qadın yeməyi stolun üstünə qoyub yalandan süfrənin ora-burasını düzəltdiyi anlarda Blumfeld əynində ev xalası çarpayısının qabağında dayanır və topları çarpayının altında saxlamaq üçün yerindən tərpənmir. Qadının nəsə hiss eləyib-eləmədiyini bilmək üçün onu baxışları ilə izləyir. Yaxşı eşitmədiyindən onun nəsə hiss edəcəyi o qədər də ağılabatan deyil və Blumfeldə elə gəlir, qadın, sanki, hərdən yerində mıxlanıb qalır, gah da mebellərdən birinə söykənir, qaşlarını çataraq ətrafı dinşəyir. Blumfeld fikirləşir ki, yəqin, gecəni pis yatdığı üçün əsəbləri pozulub, ona elə görünür. Kaş qulluqçunu bir az tələsdirə biləydi, çünki bu gün həmişəkindən də ləng tərpənir, Blumfeldin paltarlarını, çəkmələrini özü ilə dəhlizə aparır, uzun müddət orada qalır, hərdən tək-tək şappıltilı səsi gəlir, yəqin ki, onun paltarlarını

çırpır. Bütün bu vaxt ərzində Blumfeld çarpayısının üstündə oturub səbirlə gözləməlidir. Yerindən tərpənə bilməz, əgər topları ardınca çəkib aparmaq istəmirsə, isti-isti içməyi xoşladığı qəhvəsini də soyutmalıdır və pəncərənin salınmış pərdələrinə baxmaqdan savayı, əlindən heç nə gəlmir. Bayırda çıxan günəşin kədərli şüaları pərdənin arasından içəri süzülür. Qulluqçu, nəhayət, işini qurtarır, Blumfeldə xoş bir gün diləyib getmək istəyir. Ancaq bayıra çıxma- mışdan əvvəl qapının ağzında dayanır, dodaqları tərpənir, uzun-uzadı Blumfeldə baxır. Blumfeld onu söhbətə tutmaq istəyəndə sə çıxıb gedir. Blumfeld, az qala, qapını açıb onun arxasınca qışqırmaq istəyir ki, o çox səfeh, kütbeyin bir qanıdır. Sonra fikirləşir ki, qadının günahı yalnız ondadır ki, axmaq olduğu üçün heç nə hiss eləmədi, ancaq özünü elə göstərmək istədi ki, guya, nəşə başa düşüb. Eh, fikirləri yaman dolaşdı! Özü də gecəni pis yatdığına görə! Pis yatdığına da xırdaca bir səbəb tapır ki, dünən axşam adət etdiyi işləri görmədi, qəlyan çəkmədi, araç içmədi. Axırda da fikirləşdiklərindən belə bir nəticə çıxarır ki, qəlyan çəkməyəndə, araç içməyəndə pis yatır.

Bu gündən özünə fikir verəcək və fikir verməyə də bununla başlayır ki, tumbanın üzərindən asılmış dərman qutusundan pambıq götürür, ondan iki çəngə qoparıb yumrulayır, qulaqlarına tıxayır. Sonra ayağa durub yoxlamaq məqsədilə bir addım atır. Toplar arxasınca gəlsələr də, səsləri eşidilmir, qulaqlarına tıxadığı pambığı bir az da qalınlaşdırandan sonra, ümumiyyətlə, heç nə eşitmir. Blumfeld bir neçə addım da atır, elə bir diqqəti çəkən narahatçılıq hiss eləmir. Hərəsi öz işindədir, Blumfeld də, toplar da... Bir-birinə bağlı olsalar da, biri digərinə mane olmur. Yalnız bircə dəfə Blumfeld qəfil geri dönəndə topun biri çatdırıb vaxtında kənara tullana bilmir, onun dizinə toxunur. Bu, yeganə hadisə olur, özgə heç nə baş vermir, Blumfeld arxayınca qəhvəsini içir, aclıq hiss edir, sanki, bu gecə yatmayıb, uzaq yol gedib. Soyuq su ilə yuyunur, əməlli-başlı sərinləşir və paltarını dəyişir. Hələ indiyəcən də pərdələri qaldırmayıb, ehtiyatlandığı üçün alaqranlıq otaqda qalmağı üstün tutur və istəmir ki, topları kimsə görsün. Artıq getməyə hazır olanda fikirləşir ki, küçəyə çıxanda birdən toplar da arxasınca gələr – ancaq buna inanmır

– ona görə də nəşə eləmək lazımdır. Ağılına yaxşı bir fikir gəlir: iri paltar dolabının qapısını açıb arxasını ona tərəf çevirir. Amma toplar, sanki, onun niyyətini duyub, dolabın içinə girmir, Blumfeldlə onun arasında qalmış boş yerdə dayanır, başqa yolları qalmayanda bircə anlığa dolabın içinə tullanır və qaranlıqdan qorxaraq tez də geri sıçrayır, onları içəridə saxlamaq mümkün olmur, qarşılarna qoyulmuş vəzifənin əksinə olsa da, Blumfeldin böyründə durmağı üstün tuturlar. Lakin onların bu bicliyinin köməyi olmayacaq, çünki indi Blumfeld özü geri-geri dolabın içinə girir, bir az sola çəkilir və toplar da ora girməli olur. Beləliklə də, taleləri həll olunur, dolabın döşəməsində çoxlu xırda-xuruş əşyalar – çəkmələr, qutular, balaca çamadanlar var, hamısı da səliqə-sahmanla yığılıb – Blumfeldin bu səliqə-sahmana heyfi də gəlir – toplara tərpənməyə imkan vermir. Blumfeld, demək olar ki, qapıları örtüb qəfil bir tullanışla bayıra çıxır – neçə illər idi ki, belə tullanmırdı – qapıları örtür, açarı fırladır, beləliklə, toplar içəridə ağız bağlı qalır. “Bu da belə!” – deyər Blumfeld ürəyindən keçirir və üzünün tərini silir. Toplar dolabın içində bir hay-küy qoparırlar ki, gəl görəsən! Adama elə gəlir, bütün ümidləri üzülüb. Blumfeld isə, əksinə, çox razı qalır. Otaqdan çıxır və bomboş dəhliz də indi ona xoş gəlir. Pambığı qulaqlarından çıxarır, yenidən oyanmaqda olan binanın səs-küyü ona ləzzət eləyir. Çox tez olduğu üçün adam hələ azdır...

Girişdə, qulluqçunun zirzəmidəki mənzilinin balaca qapısı qarşısında onun onyaşlı oğlu dayanmışdı. Elə bil, anasının burnundan düşmüşdü, hətta o yaşlı qadının çirkinliyi də onun uşaq sifətindən yan keçməmişdi. Ayaqları əyri olan oğlan əlləri şalvarının cibində orada dayanıb fınxırır, boğazında zob olduğu üçün çətin nəfəs alır. Başqa vaxt oğlana rast gələndə bu “tamaşanı” görməmək üçün onun yanından iti addımlarla keçib-gedir, ancaq bu gün, az qala, dayanmaq istəyir. Bu oğlanı həmin qadın dünyaya gətirsə də və o da əsil-nəcabətinin bütün əlamətlərini özündə cəmləşdirsə də, hər halda, hələlik uşaq idi, yekə başında hələ uşaq fikirləri dolaşırdı, onunla aydın danışsan, nəşə soruşsan, yəqin ki, cingiltili, məsum bir səslə, hörmətlə cavab verəcək, hətta adam özünü məcbur edib, onun başını tumarlaya da bilər. Blumfeld belə fikirləşsə də,

onun yanından keçib gedir. Küçəyə çıxanda hiss edir ki, hava onun evdə fikirləşdiyindən də xoşdur. Səhər dumanı əriyir, mavi səmanın bəzi yerləri artıq görünməyə başlayır. Blumfeld toplara minnətdar olmalıdır ki, evdən bu gün həmişəkindən tez çıxıb, hətta stolun üstündəki səhər qəzetini oxumağı da unudub, ancaq hər halda, xeyli vaxt udub, indi tələsməyə bilər. Qəribədir ki, onlardan ayrıldıqdan sonra topları, az qala, unudur. Nə qədər ki arxasınca gəzirdilər, onları Blumfeldə aid olan əşyalar hesab etmək olardı. Özü də elə bir əşya ki, Blumfeld haqqında danışanda onlardan bu və ya digər dərəcədə istifadə etmək olardı, ancaq indi oyuncaq kimi evdəki dolabda atılıb qalmışdılar. Birdən ağına gəlir ki, həmin toplardan öz təyinatları üzrə istifadə etməklə onları zərərsizləşdirmək olar. Oğlan hələ də qapının ağızında dayanıb, Blumfeld topları ona bağışlayacaq, özü də sözün əsl mənasında bağışlayacaq, geri almayacaq, bu da toplar üçün ölüm cəzası kimi bir şey olacaq. Lap sağ qalmalı olsa da, oğlanın əlində dolabdakı toplar olmayacaq, bütün bina görəcek ki, oğlan onlarla oynayır, başqa uşaqlar da gəlib ona qoşulacaqlar və onda həmin topların da Blumfeldin əbədi yol yoldaşları deyil, adicə oyuncaqlar olduğu haqqındakı ümumi fikir bir daha öz təkzibolunmaz sübutunu tapacaq. Blumfeld yüyürə-yüyürə geri qayıdır. Oğlan yenicə evlərinə tərəf gedir, qapını açıb içəri girmək istəyir. Blumfeld indi gərək onu adı ilə çağırınsın. Adı da özü kimi gülməlidir...

– Alfred! Alfred! – deyər qışqırır.

Oğlan çox tərəddüd edir.

– Bura gəl, – Blumfeld deyir. – Sənə bir şey verəcəyəm.

Üzbəüz qapıdan dalandarın iki balaca qızı bayıra çıxır, biri Blumfeldin sağında, biri də solunda dayanıb maraqlı içində ona baxırlar. Qızlar hər şeyi oğlandan tez başa düşürlər, ancaq bircə şeyi anlaya bilmirlər ki, o, niyə tez gəlmir. Ona əl edirlər, eyni zamanda Blumfeldi də gözdən qoyurlar, ancaq Alfredi gözləyən hədiyyənin nə olduğunu əvvəlcədən tapa bilmirlər. Maraqlı onları rahat buraxmır, ayaqlarının birini götürüb, o birini qoyurlar. Blumfeld qızların bu hərəkətinə də, oğlana da gülür. Oğlan, deyəsən, axır ki, hər şeyi başa düşür, qamətini əymədən ağır addımlarla pillələri qalxır. Yerşi də lap anasının yerşidir. Yeri gəlmişkən,

artıq o da qapıda görünür. Blumfeld ucadan danışır ki, qulluqçu da eşitsin və lazım gələrsə, onun tapşırığının necə yerinə yetirildiyinə nəzarət etsin.

– Yuxarıda, – deyir, – otaqda iki qəşəng top var. İstəyirsən, onları sənə verim?

Oğlan ağzını büzür, nə edəcəyini bilmir, sualedici nəzərlərlə anasına baxır. Qızlar isə o dəqiqə Blumfeldin yan-yörəsində atılıb-düşməyə başlayırlar, xahiş edirlər ki, onlara versin.

– Siz də oynada bilərsiniz! – deyən Blumfeld oğlandan cavab gözləyir. Əlbəttə, topları elə həmin dəqiqə bu qızlara da bağışlaya bilərdi, ancaq ona elə gəlir ki, çox yelbeyindirilər, buna görə də oğlana daha çox etibar edir. Oğlan bu aralıqda bircə kəlmə də kəsmədən anasından məsləhət almışdı və Blumfeld təzədən soruşanda başını yırğalayır.

– Elə isə, diqqətlə qulaq as, – deyən Blumfeld hədiyyəsinə görə “sağ ol” eşitməyəcəyinə fikir vermir. – Otağın açarı ananda var, ondan alarsan, paltar dolabının açarını da özüm verirəm, toplar həmin dolabdadır. Sonra dolabın da, otağın da qapısını ehtiyatla bağlayarsan. Toplarla da nə istəsən edərsən, geri qaytarmazsan. Başa düşdün?

Təəssüf ki, oğlan heç nə başa düşməyib. Blumfeld istəmişdi ki, bu matı-qutu qurumuş məxluqa hər şeyi dəqiq başa salsın, bu məqsədlə də hamısını dəfələrlə təkrar etmişdi, gah açarlardan, gah otaqdan, gah da dolabdan danışmışdı, elə buna görə də oğlan indi ona xeyirxah bir adam kimi deyil, baş tovlayan dələduz adam kimi baxır. Qızlar isə hər şeyi o dəqiqə başa düşüblər, irəli soxulurlar, əllərini açara tərəf uzadırlar.

– Bir aman verin! – deyən Blumfeldin hamıya acığı tutur. Vaxt keçir, burada çox qala bilməz. Heç olmasa, qulluqçu deyəydi ki, onu başa düşüb, oğlu üçün dediklərinin hamısını eləyəcək. Ancaq bunun əvəzində hələ də qapının ağzında dayanıb, ağır eşidən adamlara xas bir əda ilə gülümsəyir və bəlkə də, elə bilir ki, Blumfeld onun oğluna valeh olub, ondan vurma cədvəlini soruşur. Axı Blumfeld zirzəmiyə gedən pilləkənlə aşağı düşüb onun qulağına qışqıra bilməz ki, oğlu, Allah eşqinə, onun canını bu toplardan qurtarsın. Onsuz da, güclə özünü məcbur edib paltar dolabının açarını bütün günü bu ailəyə etibar etmək qərarına

gəlmişdi. Oğlanı özü ilə yuxarı aparıb topları ona vermək əvəzinə, burada açarı təklif etməsi də özünə görə deyil. Axı belə də olmazdı ki, oğlanı yuxarı aparıb topları bağışlasın, sonra da əlindən alsın, çünki onlar Blumfelddən əl çəkməyib arxasınca düşəcəklər.

– Yenə başa düşmədin? – Blumfeld, az qala, kədərlə bir də soruşur, uşağın hələ də gözünü döydüyünü görüb, təzədən başladığı izahatını yarımqıç kəsir. Bu cür baxışların qarşısında heç nə eləmək olmaz! Bunlar adamı azdırardılar, onlardan yağın mənasız boşluğu ağılla doldurmaq üçün lazım olduğundan çox danışırdın...

– Biz topları gətirib ona verərik! – deyə qızlar qışqırırlar. Onlar bicdirlər, başa düşdülər ki, topları yalnız oğlanın vasitəsilə ələ keçirmək olar, eyni zamanda da həmin vasitəçiliyi özləri yaratmalıdırlar. Dalandarın evində saat zəng çalır, Blumfeldi tələsməyə səsləyir.

– Onda açarı alın, – deyir Blumfeld. Ancaq açarı özü verməyə macal tapmır, qızlar onu dartıb əlindən alırlar. Açarı oğlana vermiş olsaydı, tam arxayın gedə bilərdi.

– Otağın açarını qulluqçudan alarsınız, – Blumfeld əlavə edir, – topları götürəndən sonra açarların ikisini də qulluqçuya verərsiniz.

– Oldu! Oldu! – deyən qızlar pilləkənlə aşağı yüyürlər. Onlar hər şeyi bilirlər! Bilmədikləri şey yoxdur və oğlanın bu qədər kütbeyin olması Blumfeldi, sanki, sehlədi, indi özü də anlamır ki, qızlar onun dediklərinin hamısını necə başa düşə bildilər.

Onlar artıq aşağıda qulluqçunun ətəyini dartırdırlar, ancaq bütün bunlar nə qədər cəzbedici olsa da, Blumfeld dayanıb onlara tamaşa edə bilməz ki, tapşırılan işi necə yerinə yetirirlər. Özü də təkcə ona görə yox ki, gecikir, həm də ona görə ki, toplar azadlığa çıxanda burada olmaq istəmir. Hətta istəyir ki, qızlar qapıya çatanda bir neçə küçə aralıda olsun. Axı dəqiq bilmir ki, toplar onu görəndə nə edəcək. Beləliklə, Blumfeld bu səhər ikinci dəfə küçəyə çıxır. Bundan əvvəl qulluqçunun yalandan da olsa, qızlara necə müqavimət göstərdiyini, əyriqıçlı oğlunun ona köməyə tələsdiyini görmüşdü. Blumfeld heç cür anlaya bilmir: necə olur ki, bu qulluqçu kimi adamlar dünyaya gəlirlər, sonra da doğub-törəyirlər?!

İşlədiyi alt paltarları fabrikinə gedən yolda Blumfeld tədricən hər şeyi unudaraq yalnız iş haqqında düşünür. Addımlarını yeyinlədir, oğlanın ucbatından xeyli ləngiməyinə baxmayaraq, iş otağına birinci çatır. Bürosu şüşə divarlarla kəsilmiş bir otaqdır, içində də Blumfeld üçün bir yazı masası, ona təhkim olunmuş təcrübəçilər üçün iki stul-pult var. Sanki, məktəblilər üçün hazırlanmış bu stul-pultlar nə qədər balaca, ensiz olsalar da, otaqda darısqallıqdır və təcrübəçilər həmin stullarda otura bilmirlər, çünki onda Blumfeldin kreslosuna yer qalmır, ona görə də bütün günü stul-pultun arxasında ayaq üstə dayanmalı olurlar. Düzdür, təcrübəçilər narahat olurlar, ancaq eyni zamanda da Blumfeld onlara yaxşı nəzarət etməyə çətinlik çəkir. Bir də görürsən, ikisi də stul-pulta sıxılıb, ancaq işləmək əvəzinə pıçıldadırlar, ya da mürgü döyürlər. Blumfeld onlardan çox narazıdır, çünki ona tapşırılmış böyük işdə kifayət qədər kömək etmirlər. İşi də ondan ibarətdir ki, şəxsi evlərdə hazırlanan mallar da – bəzi incə malları adam tutub evlərdə tikdirirdilər – daxil olmaqla fabrikin mal və pul dövriyyəsini hesablasın. Bu işin həcmninə nə dərəcədə böyük olduğunu təsəvvür etmək üçün oradakı işlərin hamısından yaxşı baş çıxarmaq lazımdır. Ancaq bir neçə il bundan əvvəl onun birbaşa rəisi öləndən sonra heç kim baş çıxara bilmir və Blumfeld də belə düşünür ki, daha heç kəs onun işi barədə fikir yürüdə bilməz. Məsələn, fabrikin sahibi cənab Ottomar, Blumfeldin işindən narazı olduğunu gizlətmir, eyni zamanda onun iyirmi il ərzindəki xidmətlərini də danmır, ancaq bunu məcburiyyət qarşısında qaldığı üçün eləmir, əksinə, ona görə eləyir ki, Blumfeldə sədaqətli, etibarlı adam kimi hörmətlə yanaşır, lakin bununla belə, işini bəyənmir, hesab edir ki, bu işi lap sadə, hər cəhətdən əlverişli şəkildə də qurmaq olar. Deyirlər – özü də boş yerdən demirlər – guya, Ottomar Blumfeldin şöbəsində ona görə az-az görünür ki, onun iş metodunu görüb əsəbiləşməsin. Əlbəttə, Blumfeld əməyinin bu cür qiymətləndirilməsinə kədərlənir, ancaq əlindən də heç nə gəlmir, çünki Ottomarı məcbur edə bilməz ki, bir ay fasiləsiz onun şöbəsində otursun, burada görülən müxtəlif çeşidli işlərin xüsusiyyətlərinə bələd olsun, özünün daha yaxşı hesab elədiyi metodları tətbiq etsin və bu metodların şöbəni necə

uçuruma apardığını öz gözlərilə görəndən sonra Blumfeldin haqlı olduğuna inansın. Buna görə də Blumfeld indiyəcən necə işləmişdisə, eləcə də işləməyinə davam edir, xeyli vaxt keçəndən sonra Ottomar şöbəyə gələndə bir az narahat olur, tabeçilikdə olan bir adam kimi vəzifə borcunu yerinə yetirərək, bu və ya digər məsələni elgözünə də olsa ona izah etməyə çalışır, o da sakitcə başını tərpədir, başını da qaldırmadan çıxıb gedir. Blumfeld qalan vaxtlarda işinin lazımınca qiymətləndirilməməsinə görə deyil, nə vaxtsa, vəzifəsindən gedəndən sonra şöbədə həmin dəqiqə yaranacaq böyük qarmaqarışılığa görə narahat olur, çünki fabrikdə elə bir adam tanımır ki, onu əvəz eləyə, işini elə səviyyədə apara bilsin ki, fabrik, heç olmasa, ilk aylarda böyük itkilərdən qaça bilsin. Əgər fabrikin sahibi kiminsə işini lazımınca qiymətləndirmirsə, orada işləyənlərin hamısı onu ötməyə çalışırlar. Ona görə də fabrikdə heç kim Blumfeldin işini qiymətləndirmir, heç kim nəyisə öyrənmək üçün onun şöbəsində işləmək istəmir, işə təzə adam götürüləndə də heç kim Blumfeldin yanına özxoşuna göndərilmiş. Elə bunun nəticəsidir ki, Blumfeldin şöbəsində neçə illərdir, artım yoxdur. O vaxta qədər şöbədə yalnız bircə köməkçi ilə işləyən Blumfeld ona bir təcrübəçinin də verilməsi üçün həftələrlə amansız mübarizə aparmalı olmuşdu. Demək olar ki, hər gün Ottomarın kabinetinə getmiş, sakitcə, ətraflı şəkildə ona şöbəyə təcrübəçinin nə üçün vacib olduğunu başa salmağa çalışmışdı. Ona görə vacib deyildi ki, Blumfeldin özünə yazdığı gəlir, yox, özünə görə demir, payına düşən işi artıqlaması ilə görür, getmək fikrində də deyil, amma cənab Ottomar nəzərə almalıdır ki, zaman keçdikcə fabrik inkişaf edib, buna uyğun olaraq şöbələr də böyüyüb, ancaq Blumfeldin şöbəsi həmişə unudulub. Halbuki şöbədə iş lap çoxalıb! Blumfeld bu vəzifəyə gələndə – yəqin ki, cənab Ottomar o vaxtları xatırlamaz – təxminən, on toxucu işləyirdisə, indi onların sayı əlli-altmış arasındadır. Bu iş üçün xeyli güc lazımdır, Blumfeld isə yalnız ona söz verə bilər ki, özünü bütövlükdə bu işə həsr eləsin, ancaq onun öhdəsindən tam gələ biləcəyinə bu gündən söz verə bilməz. Əlbəttə, cənab Ottomar, Blumfeldin xahişini heç vaxt birbaşa rədd etməmişdi, bilirdi ki, köhnə işçiyə qarşı belə hərəkət etmək olmaz, ancaq onun, sanki, Blumfeldə qulaq

asmaması, Blumfeld xahiş edərkən kiminləsə danışıması, candərdi razılıq verməsi, bir neçə gündən sonra da hər şeyi unutması əməlli-başlı xətrinə dəymişdi. Yox, Blumfeld özü üçün çalışmır, o, fanatik deyil, şan-şöhrət, tanınmaq nə qədər şirin olsa da, Blumfeld onlarsız da keçinər və bütün bunlara baxmayaraq işində qalacaq, bacardıqca hər şeyə dözəcək, çünki haqlıdır və haqq da, ədalət də, bəzən lap gec də olsa, axırda öz yerini tapır. Beləliklə, Blumfeldə, nəhayət, iki təcrübəçi verildi. Özü də necə təcrübəçilər! Elə fikirləşmək olardı ki, Ottomar şöbədən xoşu gəlmədiyini təcrübəçi verməməklə deyil, məhz belə təcrübəçilər göndərməklə daha aydın şəkildə ifadə edib və Blumfeldi də bu vaxta gədər ona görə get-gələ salıb ki, məhz belə təcrübəçilər axtarırmış, ancaq məlum məsələ idi ki, tapa bilmirmiş. Blumfeld indi şikayətlənə də bilməzdi, çünki alacağı cavabı əvvəlcədən bilirdi: deyəcəkdilər ki, sən bir təcrübəçi istəyirdin, biz isə ikisini verdik. Ottomar hər şeyi çox ustalıqla düzüb-qoşmuşdu. Əlbəttə, Blumfeld buna baxmayaraq şikayətlənirdi və ona görə şikayətlənirdi ki, düşdüyü vəziyyət onu məcbur edirdi, yoxsa kimdənsə kömək gözləməzdi. Ancaq inadla şikayətlənmirdi, sadəcə olaraq, yeri gələndə ötəri şəkildə deyirdi. Buna baxmayaraq, onu istəməyən həmkarlarının arasında belə bir şeyə yayıldı: guya, kimsə Ottomardan soruşub ki, Blumfeldə bu cür köməkçilər veriləndən sonra niyə şikayətlənir? Ottomar da cavında deyib ki, düzdür, Blumfeld hələ də şikayətlənir və buna da haqqı var. O, yəni Ottomar, nəhayət, hər şeyi başa düşüb və ona hər toxucu üçün bir təcrübəçi – yəni altmış təcrübəçi göndərəcək. Bunlar bəs eləməsə, yenə də göndərəcək və onun şöbəsi dəlixanaya çevrilənə qədər göndərməkdə davam edəcək. Həmin dəlixananın əlamətləri də artıq neçə illərdir ki, özünü orada göstərir. Düzdür, bu sözlərlə Ottomarın danışıq tərzini yaxşı yamsılamışdılar, ancaq Blumfeld əmin idi ki, Ottomar onun haqqında heç vaxt belə danışmaz. Bunlar hamısı ikinci mərtəbədə işləyənlərin uydurması idi, onlara heç fikir vermirdi. Ancaq kaş həmin təcrübəçilərə də beləcə fikir verməməyi bacaraydı! Ancaq təcrübəçilər vardı və onlardan da qaçmaq olmazdı. Solğun-bənizli zəif uşaqlar idi. Sənədlərinə görə, icbari təhsil yaşını adlamışdılar, ancaq baxan buna inanmazdı. Bəli, onları heç

müəllimə də ümid etmək olmazdı, çünki lap ana uşağına oxşayırdılar. Düz-əməlli yeriyə də bilmirdilər və ən çox da ilk günlərdə, bir az ayaq üstə qalan kimi yorulurdular. O qədər zəif idilər ki, bir az gözdən qoyan kimi büzüşürdülər, bir küncə çəkilib ikiqat olurdular. Blumfeld onları başa salmağa çalışırdı ki, bu gedişlə özlərini ömürlük şikəst edəcəklər. Belə təcrübəçiləri iş dalınca göndərməyin özü böyük risk idi. Bir dəfə onlardan hansısa nəyisə iki-üç addım o yana aparmalı oldu və elə yıxıldı ki, dizi stul-pulta dəyib yaralandı. Otaq toxucu qadınlarla, stul-pultların üstü isə hazır məhsulla dolu idi, ancaq Blumfeld məcbur olub bütün işlərini yarımqıq qoydu, ağlayan təcrübəçini otağına aparıb yarasını sandı. Təcrübəçilərin nəsə etmək cəhdləri zahiri idi, hətta bəzən balaca uşaqlar kimi özlərini göstərmək istəyirdilər, ancaq əksər hallarda, özü də lap tez-tez müdirlərinin gözündən pərdə asmaq, onu aldatmaq istəyirdilər. Bir dəfə də işin qızğın vaxtında Blumfeld qan-tər içində harasa qaçanda gördü ki, ikisi də parça toplarının arasına girib, poçt markası dəyişirlər. Onların hərəsinin təpəsinə bir yumruq ilişdirmək istədi – onların bu hərəkəti üçün ən yaxşı cəza olardı – ancaq fikirləşdi ki, uşaqlar və Blumfeld də uşaqları öldürə bilməz! Uşaqlar ona beləcə əzab verməkdə davam edirdilər. İlk günlər elə bilirdi ki, təcrübəçilər xüsusən hazır məhsulların bölüşdürülməsi zamanı – çox böyük bir gərginliyin, sayıqlığın tələb olunduğu vaxtda ona kömək edəcəklər. Fikirləşirdi ki, özü, təxminən, stul-pultun arxa tərəfində – ortada dayanacaq, hər şeyə nəzarət edəcək, təcrübəçilər onun göstərişi ilə qaça-qaça hazır məhsulları bölüşdürəcəklər, Blumfeld də qeydiyyatla məşğul olacaq. Bilirdi ki, onun nəzarəti nə qədər güclü olsa da, bu qarmaqarışıqlıqdan baş çıxarmağa kifayət etməyəcək, təcrübəçilərin diqqəti nəzarəti tamamlayacaq, özləri də tədricən təcrübə toplayacaq, hər xırda şey üçün oturub Blumfelddən göstəriş gözləməyəcəklər, axırda tikdikləri mala olan tələbata və nə dərəcədə etibarlı olduqlarına əsasən, toxucuları bir-birindən fərqləndirəcəklər. Ancaq təcrübəçiləri belə görəndə bütün ümidləri boşa çıxdı. Blumfeld tezliklə anladı ki, onları toxucularla danışmağa qoymaq olmaz. Elə ilk günlərdən təcrübəçilər bəzi toxucuların yanına getmək istəmədilər, çünki ya qorxurdular,

ya da xoşları gəlmirdi, ancaq hansılardan xoşları gəlirdisə, düz qapıyacan qabaqlarına yüyürüdülər. Onların istədiklərini gətirirdilər, guya, bir növ, gizlincə verirdilər, halbuki bunları toxuculara, onsuz da, verilməli idilər. Xoşları gələn toxucular üçün parça kəsəklərini, lazımsız şeyləri, bəzən də nəyəsə yaraya bilən qırıq-quraqları boş rəflərdən birinə yığıb saxlayırdılar, onlar gələndə Blumfeldin arxa tərəfinə keçib göz-qaş ələyirdilər, əvəzində konfet alırdılar. Əlbəttə, Blumfeld tezliklə bu biabırçılığa son qoydu, toxucular gələndə onları arakəsmənin o biri tərəfinə göndərdi. Uşaqlar uzun müddət bunu böyük bir ədalətsizlik hesab elədilər, inadkarlığa başladılar, qəsdən qələmuclarını sındırdılar, başlarını qaldırmağa cəsarət eləməsələr də, toxucuların diqqətini Blumfeldin onlarla necə pis rəftar etdiyinə yönəltmək məqsədilə şüşələri taqqıldatdılar.

502

Özlərinin elədikləri haqsızlığı isə başa düşmək istəmirdi. Məsələn, demək olar ki, hər gün işə gecikirdilər. Ancaq onların rəhbəri Blumfeld lap gənc yaşlarından özünü işə, ən azı, yarım saat tez gəlməyə öyrəşdirib, bunu da şöhrət üçün, özünü işgüzar adam kimi göstərmək üçün eləmir, bir növ, ləyaqət hissi Blumfeldi buna məcbur edir, çox vaxt da təcrübəçilərini bir saatdan artıq gözləməli olur. Adəti üzrə, səhər yeməyi üçün götürdüüyü kökəni yeyə-yeyə stul-pultun arxasına keçib, toxucuların haqq-hesab dəftərçələrində qeydlər aparır. Tezliklə başı işə qarışır və hər şeyi unudur. Qəflətən elə diksinir ki, əlindəki qələm də bir az titrəyir. Təcrübəçilərdən biri özünü içəri salır, adama elə gəlir ki, indicə yıxılacaq, bir əli ilə nədənsə tutub, o biri əlini də tövsüiyən ürəyinin üstünə qoyur. Ancaq sən demə, bütün bunların hamısı vur-tut gecikdiyinə görə üzr istəmək imiş. Amma bu üzrxahlıq elə güllünc çıxır ki, Blumfeld özünü eşitməzliyə vurur. Belə eləməsəydi, onda gərək oğlanı layiqincə əzişdirəydi. Onu bir anlığa süzür, sonra əlini uzadaraq arakəsməni göstərir, təzədən işə başlayır. Gözləmək olardı ki, təcrübəçi öz rəhbərinin bu xeyirxahlığını başa düşəcək, iş yerinə tələsəcək. Ancaq yox, tələsmir, ayaqlarını oynadır, gah barmaqlarının ucuna qalxır, gah da dabanlarını cütəyir. Yoxsa, rəhbərini ələ salır? Yox, bu da deyil. Yenə də ya qorxu, ya da özündənrazılıq əlamətidir, adamın əl-qolunu bağlayır, heç nə eləyə bilmirsən. Buna

başqa nə ad qoymaq olar ki, özü də bu gün, adəti xilafına, işə gec gəlib, xeyli gözləyəndən sonra – dəftərçələri yoxlamağa həvəsi yoxdur – indi oraları süpürən səfeh xidmətçinin süpürgəsindən qalxan toz-torpağın arasından küçə ilə arxayın-arxayın gələn təcrübəçiləri görür. Qol-boyun gəlirlər, deyəsən, vacib söhbətləri var və məlum məsələdir ki, danışdıqlarının işlə nəşə bir əmmalı bağlılığı var. Şüşə qapıya yaxınlaşdıqca addımlarını daha da yavaşdırırlar. Biri, nəhayət, əlini dəstəyə uzadır, ancaq onu burmur, beləcə dayanıb söhbət edirlər, gülüşürlər.

– Cənablar üçün, bəlkə, qapını açasan! – deyər Blumfeld əlini yelləyərkən xidmətçiyə qışqırır.

Ancaq təcrübəçilər içəri girəndə, Blumfeld onlara baş qoşmaq istəmir, salamlarını almayıb yazı stolunun arxasına keçir. Hesablamağa başlayır, hərdən də başını qaldıraraq təcrübəçilərin nə işlə məşğul olduqlarını bilmək istəyir. Deyəsən, biri çox yorğundur, gözlərini ovuşdurur. Gödəkçəsini asanda fürsətdən istifadə edib divara söykənir, bir az orada dayanır. Küçədə şux görünürdü, ancaq işə başlayacağı anda yoruldu! O biri təcrübəçi, əksinə, işləmək həvəsindədir. Amma bu həvəs başqa işədir. Məsələn, çoxdan arzulayır ki, buraları süpürsün. Ancaq bu, elə işdir ki, onun icazəsi yoxdur, süpürmək xidmətçinin işidir. Əslində, Blumfeld təcrübəçinin buraları süpürməsinin əleyhinə deyil, qoy süpürsün, hər halda, xidmətçidən pis süpürməz, ancaq süpürmək istəyirsə, xidmətçi bu işə başlamamışdan əvvəl gəlməlidir, daha fabrikin işini görməli olduğu halda, vaxtını buna sərf etməməlidir. Əgər bu balaca oğlanın ağılı belə şeyləri kəsmirsə, onda, heç olmasa, gözləri yaxşı görməyən, Ottomanın başqa bir şöbəyə deyil, məhz Blumfeldin şöbəsinə təhkim etdiyi, yalnız Allahın və bir də sahibkarın mərhəməti sayəsində hələ də yaşayan bu qoca xidmətçi insafli olmalı, süpürgəni bircə anlığa ona verməli idi. Əlindən heç nə gəlməyən oğlan da o dəqiqə həvəsdən düşərdi, kişinin dalınca düşüb yalvarardı ki, özü süpürsün. Ancaq deyəsən, xidmətçi bu işdə özünün daha çox məsuliyyət sahibi olduğunu hiss edir, oğlan ona yaxınlaşmaq istəyəndə titrəyən əlləri ilə süpürgədən daha bərk yapışır, işi dayandırır ki, bütün diqqətini cəmləyib süpürgəni əlində saxlaya bilsin. Təcrübəçi özünü, guya, nəyisə hesablayan

kimi göstərən Blumfeldin qorxusundan süpürgəni dili ilə istəmir, əslində, istəməyin xeyri də yoxdur, çünki ona nəyisə başa salmaq üçün bağırmaq lazımdır. Beləliklə, təcrübəçi əvvəlcə xidmətçinin pencəyinin qolunu dartışdırır. Əlbəttə, xidmətçi söhbətin nədən getdiyini bilir, qorxu içində təcrübəçiyə baxır, başını bulayır və süpürgəni sinəsinə bir az da yaxın tutur, sanki, bağrına basır. Təcrübəçi əlini geri çəkərək xahişə keçir. Düzdür, bilir ki, xahişlə bir şey alınmayacaq, sadəcə olaraq, məzələdir. Digər təcrübəçi bu olayı sakit bir gülüslə izləyir və ona elə gəlir ki, inanılası olmasa da, Blumfeld heç nə eşitmir. Xahişin xidmətçiyə zərrə qədər də təsiri olmur, geri döner ki, arxayınca işini görsün. Ancaq təcrübəçi, sanki, barmaqlarının ucunda onun yanında fırlanıb yenə də qarşısında peyda olur, əllərini bir-birinə sürtərək yalvarıcı nəzərlərlə üzünə baxır, indi də bu tərəfdən xahişə başlayır. Xidmətçinin otərəfə-butərəfə dönməsi, təcrübəçinin də, sanki, barmaqlarının ucunda onun yanında fırlanması dəfələrlə təkrar olunur. Axırda xidmətçi yolunun hər tərəfdən bağlandığını hiss edir və başa düşür ki, səhv eləyib: bir az sadələvh olsaydı, bilərdi ki, özü oğlandan tez yorulacaq. Ona görə də başqa yerdə kömək axtarır, barmağı ilə oğlanı hədələyir, Blumfeldi göstərir: yəni əl çəkməsə, ona şikayət edəcək. Təcrübəçi başa düşür ki, əgər süpürgəni ələ keçirmək istəyirsə, tələsməlidir və həyasızcasına ondan yapışır. O biri təcrübəçidən qopan qeyri-ixtiyari qışqırtı indi nə etmək lazım olduğundan xəbər verir. Düzdür, xidmətçi bu dəfə bir addım geri çəkilməklə süpürgəni xilas edir, ancaq təcrübəçi əl çəkmir, ağzını geniş açaraq gözləri parıldaya-parıldaya irəli atılır, xidmətçi qaçmaq istəyir, ancaq ayaqları titrəyir, tərpanə bilmir, təcrübəçi süpürgədən yapışır, süpürgəni ala bilməsə də, onu xidmətçinin əlindən yerə salır. Deyəsən, o heç təcrübəçiyə də qismət olmur, çünki süpürgə yerə düşən kimi üçü də donub qalır – təcrübəçilər də, xidmətçi də. Axı Blumfeld indi hər şeyi biləcək! Doğrudan da, Blumfeld başını qaldırıb öz balaca pəncərəsindən baxır, sanki, bütün bunlardan yenicə xəbər tutur, hər üçünü ciddi, sınaycı nəzərlərlə bircə-bircə süzür, döşəməyə düşmüş süpürgə də gözündən qaçmır. Sanki, sükut çox çəkir, sanki, təcrübəçi özünün süpürmək həvəsini boğa bilmir, ehtiyatla aşağı

əyilir, elə bil, yerdəki süpürgə yox, heyvandır, onu götürür, döşəməyə çəkir, ancaq Blumfeld ayağa durub arakəsməyə tərəf gələndə qorxusundan yerə tullayır.

– İkiniz də iş başına! Avaralandığınız bəsdir! – deyə qışqıran Blumfeld təcrübəçilərə stul-pultu göstərir. Oğlanlar itaətkarlıqla iş yerlərinə tərəf gedirlər, ancaq Blumfeldin qarşısından keçəndə utanıb-qızarmaq, başlarını aşağı salıb getmək əvəzinə, dönüb onun gözüünün içinə baxırlar, sanki, bununla döyülməkdən qorunurlar. Ancaq öz təcrübələrindən bilməli idilər ki, Blumfeld heç vaxt heç kəsə əl qaldırmır. Axı onlar çox qorxaqdırlar və ağına-bozuna baxmadan həmişə gerçək və ya onlara gerçək kimi görünən hüquqlarını müdafiə etməyə çalışırlar...

YUVA

506

Özümə yuva tikmişəm və deyəsən, yaxşı da alınıb. Əslində, çöl tərəfindən böyük bir oyuğa oxşayır, ancaq bu oyuq həqiqətdə heç yerə aparmır, bir-iki addım atan kimi, daş-qayaya dirənirsən. Bununla heç də biclik işlətdiyimə görə öyünmək istəmirəm, bu, əslində, dəfələrlə boşa çıxan yuva tikmək cəhdimin məhsulu idi və axırda mənə elə gəldi ki, bu oyuğun ağzını bağlamasam yaxşıdır. Düzdür, bəzi biciklər o qədər mahir olur ki, bəlası öz başında çatlayır və mən bunu başqalarına nisbətən daha yaxşı bilirəm, ancaq elə bunun özü də böyük cəsarət tələb edir ki, bu cür oyuğun ağzını açıq saxlamaqla burada kiməsə qazıntı aparmağa imkan yaradasan, elə bil ki, içərisində nəşə var. Kim fikirləşsə ki bu yuvanı qorxudan tikmişəm, deməli, məni yaxşı tanımır. Çünki bu oyuqdan, təxminən, min addım aralıda yuvanın ağzı mamırla örtülmüş yolu var, özü də elə etibarlıdır ki, söz ola bilməz, ancaq, əlbəttə, kimsə bilmədən mamırın üstünə çıxar, yıxılar və onda da yuvanı görər, həvəsi olsa (yeri gəlmişkən, bunu etmək üçün gərək, müəyyən mənada, xüsusi qabiliyyət sahibi olasan), içəri cumar, hər şeyi darmadağın edər. Bunu yaxşı bilirəm və həyatım indi özünün zirvə nöqtəsinə çatsa da, bircə saatlığa olsa da, rahatlıq tapa bilmir, mamırın altındakı qaranlıqda son nəfəsini yaşayır. Tez-tez yuxuda görürəm ki, nəşə burnunu irəli uzadıb acgözlüklə buraları imsiləyir. Deyə bilirlər ki, niyə bu oyuğun ağzını torpaqlamırsan? Düzdür, oraya yuxarisindən bir nazik qat torpaq tökmək olardı və aşağıya da yumşaq torpaq səpərdim ki, qaçmaq üçün yol açanda çətinlik çəkməyim. Ancaq bu mümkün deyil, ehtiyat tələb edir ki, tez qaçıb aradan çıxmaq imkanını saxlamaq lazımdır. Məhz ehtiyat tələb edir ki, həyatımla riskə gedim və təəssüf ki, bu da tez-tez olur. Bütün bunların

hamısı ürəküzən hesablamalardır və iti zəka sahibi olmağın sevinci də bəzən adamı hesablamğa həvəsləndirir. Gərək tez qaçıb aradan çıxmaq imkanım həmişə qalsın, axı nə qədər sərvaxt olsam da, kimsə, nəşə heç gözləmədiyim tərəfdən hücum çəkə bilər. Öz evimin içində qulağıdinc yaşayırım və elə bu anda da düşmənim asta-asta, səssiz-səmirsiz hansı tərəfdənsə yeri oya-oya mənə yaxınlaşır. Bununla heç də demək istəmirəm ki, o, məndən həssasdır.

Bəlkə, o da mənim haqqımda mən onun haqqında bildiyim qədər bilir. Ancaq elə həyasız yırtıcılar var ki, kor-koranə yeri qazırlar və mənim yuvam da çox böyük olduğundan, nə vaxtsa bura gəlib çıxacaqlarına ümid edirlər. Əlbəttə, mənim burada bir üstünlüyüm var ki, öz evimdəyəm, yolları, giriş-çixışların səmtini yaxşı bilirəm. Həmin o yırtıcı çox asanca mənim ləzzətli şikanıma çevrilə bilər. Ancaq getdikcə qocalıram, indi çoxları məndən güclüdür, düşmənim də az deyil və elə də ola bilər ki, birinin əlindən qaçarkən o birinin əlinə düşərəm. Ah, belə şeylər o qədər olur ki! Ancaq, hər halda, əmin olmalıyam ki, haradasa tez çata biləcəyim açıq bir yol var. Aradan tez çıxmaq üçün elə bir yol ki, onu düzəltmək üçün çox işləməli olmuşam. Ancaq elə də olmasın ki, ümitsizlik içində haranısa qazıram, qoy lap yumşaq yer olsun və qəflətən – Allah özü məni bu bələdan hifz eləsin! – düşmənin dişlərini ombamda hiss edirəm. Özü də məni hədələyən yalnız yerin üstündəki düşmənlərim deyil, belələri yerin altında da var. Onları hələ görməmişəm, ancaq bərələrində çoxlu əfsanələr eşitmişəm və həmin əfsanələrə də çox inanıram. Hamısı da yerin altında yaşayan məxluqlardır, hətta əfsanələrin özü də onları düz-əməlli təsvir edə bilmir. Heç qurbanları da onların üzünü görməyib. Yaxınlaşanda, yerin altından caynaqlarının xırçılıtsı eşidilir – bu da yalnız onların əlamətidir – və o dəqiqə də hər şey qurtarır. Həmin anda öz evində olmağın da xeyri yoxdur, daha doğrusu, artıq onun evində olursan. Məni bu zaman heç o başqa yol da xilas eləyə bilməz – bəlkə də, bu heç xilas yolu deyil – əksinə, axırıma çıxar, ancaq hər halda, ümiddir və mən də onsuz yaşaya bilmərəm. Bu böyük yoldan əlavə, məni xarici aləmlə bir neçə dar, ancaq eyni zamanda təhlükəsiz yol da birləşdirir. Təmiz hava da içəri məhz bu yollarla gəlir. Həmin yolları

çöl siçanları çəkib. Mən də böyük ustalıqla onları öz yuvamla birləşdirmişəm. Onlar mənə uzaqdan iyi duymaq üçün şərait yaradırlar və beləliklə də məni qoruyurlar. Həm də bu yollarla yanıma çoxlu xırda həşərat gəlir və mən də yuvamdan çıxmadan onları ovlayıb yeyirəm, bu da mənə yaşamağa bəs edir. Əlbəttə, belə şəraitə söz ola bilməz!

Ancaq yuvamın ən üstün cəhəti onun sakitliyidir. Əslində, bu sakitliyin özü də aldadıcıdır. Qəflətən pozula bilər və hər şey də qurtarıb gedər. Lakin bu sakitlik hələlik var. Saatlarla həmin dar yollarda sürünürəm, xırda bir həşəratın xışılısından başqa səs-səmir eşidilmir və həmin dəqiqə də onu dişlərimin arasına alıb “sakitləşdirirəm”. Ya da haradansa torpaq tökülür və mənə deyir ki, oraya əl gəzdirmək lazımdır. Yoxsa sakitlikdir. Meşənin havası içəri dolur, həm isti olur, həm də sərin. Bəzən elə dəhlizdəcə uzanıram, ləzzətlə otərəf-butərəfə çevrilirəm. Qocalığın səni haqladığı bir vaxtda belə bir yuvanın olması, payız girəndə daldalanmağa yer tapmaq çox gözəldir. Hər yüz metrədən bir dəhlizləri genişləndirərək balaca, dəyirmi meydançalar düzəltmişəm və istədiyim kimi yumrulanıb özümü qızdırı, yata bilərəm. Orada şirin yuxu tapıram, çünki rahatam, heç bir istəyim qalmayıb, məqsədimə də çatıb, özümə ev qurmuşam. Bilmirəm, ya köhnədən qalma adətdir, ya da elə bu evdə də təhlükənin çox olmasındandır: tez-tez ayılıram. Tez-tez diksinərək dərin yuxudan ayılıram, gecə-gündüz burada hökm sürən lal sükutu dinşəyirəm, dinşəyirəm... və sakitləşərək gülümsəyirəm, gərginləşmiş əzələlərim boşalır, əvvəlkindən də dərin yuxuya gedirəm. Evsiz-eşiksiz qalan, yollarda, meşələrdə gəzən, ən yaxşı halda yarpaqların altında, ya da yoldaşlarının arasında sığınacaq tapan, yerin-göyün qəzəbinə düşər olan zavallı sərgərdanlar! Mən isə burada, təhlükəsiz bir meydançada – beləsi yuvamda əlindən çoxdur – uzanıram, gah mürgü döyürəm, gah dərin yuxuya gedirəm, saatlar beləcə keçib gedir və həmin saatları da özüm seçirəm.

Yuvanın tən ortasında, lap təhlükəli anlar üçün hesablanmış əsas meydan var. Özü də bu meydan təqib üçün deyil, pusquya görə tikilib. Yuvada görülən bütün işlər, bəlkə də, çox gərgin zehni əməyin məhsulu olduğu halda, bu qala meydanı bədənimin bütün əzələlərinin ağırdan da

ağır olan zəhmətinin nəticəsi idi. Bir neçə dəfə bərk yorulduğum üçün ümitsizliyə qapıldım, onu yarımçıq qoymaq istədim, yerimdə eşələnə-eşələnə lənət yağdırdım, sürünə-sürünə bayıra çıxdım, ağzını da açıq qoydum. Ona görə belə edirdim ki, bir daha bura qayıtmaq istəmirdim, ancaq bir neçə saat və ya gün keçəndən sonra peşman olub geri dönürdüm, onu qoyub getdiyim kimi tapanda, az qalırdı şəninə bir mahnı oxuyam və sidq-ürəkdən sevinə-sevinə təzədən işə başlayırdım. Baş meydandakı iş həm də lazımsız olduğuna görə (ona görə lazımsız deyirəm ki, heç bir xeyri yox idi) çətinləşirdi, çünki onun üçün nəzərdə tutulan yerdə torpaq yumşaqdı, qumsal idi, ona görə də gərək möhkəmləndiriləydi ki, gözəl bir tağ qoymaq mümkün olaydı. Ancaq belə işi ərsəyə gətirmək üçün bircə alətim vardı ki, o da alnım idi. Beləliklə, gecə-gündüz yüz dəfə, min dəfə qaça-qaça gəlib torpağı kəllələyirdim və alnım qanayanda sevinirdim, çünki bu, bərk torpağa çıxdığımı göstərirdi. Yəqin, özünüz də razılaşırsınız ki, elə bu zəhmətimə görə baş meydan mənə halal idi.

Bu baş meydana ehtiyat azuqəmi, yuvanın içində ovla-dıqlarımdan artıq qalanı, eləcə də bayırdan ələ keçirib evə gətirdiklərimi yığırım. Meydan o qədər böyükdür ki, yarım illik ehtiyatım onu doldurmaz. Buna görə də onları seyrək-seyrək düzürəm, aralarında oyan-buyana gəzişirəm, onlarla oynayıram, çox olduqlarından, hərəsindən bir çür iy gəldiyindən ləzzət alıram və nəyim olduğunu, nəyim olmadığını dəqiq bilirəm. İstəyəndə, ilin fəsillərinə uyğun olaraq, yerlərini dəyişirəm, gələcəyə nə lazım olduğunu, nədən nə qədər ovlayacağımı planlaşdırıram. Elə vaxtlar olur ki, heç nəyə ehtiyac hiss eləmədiyim üçün, ümumiyyətlə, yemək istəmədiyimdən, yanımda xışılıt sala-sala ora-bura qaçısan xırda həşəratlara məhəl qoymuram, halbuki, bəzi məsələləri nəzərə alsaq, ehtiyatsızlığa yol verirəm. Müdafiə məsələləri ilə çox məşğul olduğum üçün yuvadan hansı məqsədlə istifadə edəcəyim haqqındakı niyyətlərim tez-tez dəyişir, inkişaf edir. Ancaq elə köklü dəyişikliklər olmur. Onda bəzən mənə elə gəlir ki, bütün müdafiə istehkamlarını yalnız baş meydanda qurmağın özü də təhlükəlidir, axı yuvanın rəngarəngliyi cürbəcür imkanlar yaradır və ehtiyat üçün bura yığdıqlarımı paylaşdırsam, bəzilərini balaca

meydançalara yığsam yaxşıdır. Məsələn, hər üçüncü meydançanı ehtiyat yığım meydançası eləyəyəm və ya hər dördüncü meydançanı əsas, hər ikincini də köməkçi yığım yeri eləmək olar və sairə və ilaxır. Ya da ümumiyyətlə, düşməni azdırmaq üçün yolların bəzilərinə ehtiyatlardan yığar, onları tamam kəsər və ya baş meydana yaxın-uzaqlığından asılı olaraq, bir neçəsini seçərəm. Ancaq hər yeni plan da nəyisə harasa aparmaq kimi ağır bir iş tələb edir, gərək hər şeyi təzədən hesablayam, şeyləri ora-bura daşıyam. Əlbəttə, bütün bunları tələsmədən, yavaş-yavaş eləmək olar və dadlı şeyləri ağızına alıb aparmaq, istədiyən zaman istədiyən yerdə dincini almaq, xoşun gələnlərdən ləzzətlə yemək o qədər də pis məşğuliyyət deyil. Pis odur ki, hərdən diksinib yuxudan ayılında, mənə elə gəlir, həmin şeylərin indiki yığımını başdan-ayağa səhvdir, böyük təhlükələr yarada bilər, yuxulu, yorğun olmağıma baxmayaraq, düz yığmalıyam. Onda tələsirəm, onda, sanki, uçuram, onda hesablamağa vaxtım qalmır. Təzə, özü də dəqiq bir planı yerinə yetirməli olduğum üçün, gözümə nə sataşursa, dişimə alıb aparıram, sürüyürəm, ah çəkirəm, zarıyırəm, büdrəyirəm və yalnız mənə ən çox təhlükəli görünən şeyin yerini dəyişəndən sonra rahatlıq tapıram. Tamam ayılından, aqlım özümə gələndən sonra başa düşürəm ki, tələmişəm və özüm rahatlığını pozduğum sakit yuvamda dərinədən nəfəs alıram, bayaq yatdığım yerə qayıdırəm, təzədən yorulduğum üçün o dəqiqə yuxuya gedirəm, ayılında, mənə hələ də yuxu kimi görünən gecəki işimin sübutu olaraq dişlərimə ilişib qalmış siçovul cəmdəyini görürəm. Sonra yenə elə bir zaman gəlir ki, bütün ehtiyatları bir yerə yığmaq mənə ən yaxşı variant kimi görünür. Ehtiyatları balaca meydançalara yığmağın nə xeyri?! Ümumiyyətlə, ora nə qədər şey yığmaq olardı ki?! Müdafiə olunmaq üçün qaçanda mənə mane olmazdımı?! Bundan əlavə, nə qədər səfeh görünsə də, həqiqət idi ki, ehtiyat üçün yığıqlarının hamısını bir yerdə görməyəndə, bircə dəfə baxmaqla nəyə sahib olduğunuzu bilməyəndə ürəkli olursanız. Onları səpələyəndə, hansısa itməzdimi?! Axı mən yorğalaya-yorğalaya oradan-ora, buradan-bura keçib yoxlaya bilməzdim ki, hər şey yerindədir, ya yox! Əslində, ehtiyatların bölünməsi yaxşı fikirdir, ancaq özünü o vaxt doğruldur ki, baş meydana oxşayan çoxlu

meydança olsun. Bəli, çoxlu belə meydança! Bəs necə! Yaxşı, bəs bu meydançaları kim tiksin? Əslində, mənim indiki yuvamda onları tikmək də mümkün deyil. Gərək bunu da boynuma alam ki, yuvanın tikilişində səhvə yol verilib. Ümumiyyətlə, nədənsə bircə nüsxə olanda, orada mütləq səhv tapılır. Mən də boynuma alıram ki, yuvanı tikərkən bütün vaxt beynimdə, nə qədər dumanlı olsa da, hər halda, anlaşılan bir fikir dolaşırdı: hətta ürəyimdən çoxlu belə baş meydana malik olmaq keçsə də, bu istəyə qapılmazdım, çünki özümü belə bir böyük iş üçün zəif hesab edirdim. Bəli, özümü belə bir işin vacibliyinə inandırmaq üçün zəif idim və dumanlı şəkildə özümə təsəlli verirdim ki, indiki vəziyyətimdə bəzi çatışmazlıqları, müstəsna hal kimi, mərhəmət göstərüb mənə bağışlamaq olar, çünki divarı möhkəmləndirmək üçün çəkil kimi ona döyəclədiyim alnımı saxlamaq xətrinə biri bəs eləyirdi. Beləliklə, bircə meydan qalası tikdim və onun nə vaxtsa bəs eləməyəcəyi haqqındakı dumanlı fikirlərim də öz-özünə itib getdi. Hər necə olsa da, bununla kifayətlənməliyəm, çünki balaca meydançalar onu əvəz eləyə bilməz və bu fikir beynimdə möhkəmlənən kimi, hər şeyi təzədən geri daşıyıram. Bir neçə gün bunun özü də təsəlli olur ki, bütün meydançalar, yollar açıq qalır, baş meydan ətlə, sür-sümüklə dolur, cürbəcür iylər çıxış yollarına qədər hər tərəfi bürüyür, hərəsi də mənə bir cür ləzzət eləyir, hamısını da bir-birindən lap uzaqdan seçirəm. Belə anlardan sonra, adətən, dinclik dövrü başlanır, yataq yerimi içərilərə tərəf gətirirəm və beləliklə də, iy-qoxuya o qədər yaxınlaşıram ki, daha dözə bilmirəm, gecələrin birində baş meydana cumuram, ehtiyatların arasından ən xoşuma gələnləri seçirəm, gözüüm doyana qədər yeyirəm, sonra da yerimdən tərپənə bilmirəm. Bu anlar xoşbəxt anlar olsa da, təhlükəli idi. Kim bu anlardan istifadə edə bilsəydi, özünə heç bir xətər yetirmədən lap asanca axırına çıxardı. Belə vaxtlarda ikinci və ya üçüncü meydanın olmaması özünü göstərir, çünki bu qədər yeməyin bir yerdə olması məni yolumdan azdırır. Müxtəlif üsullarla özümü onlardan qorumağa çalışıram və ehtiyatların balaca meydançalara paylanması da elə həmin üsullardan biridir, ancaq təəssüf ki, o da başqaları kimi məni daha da acgözləşdirir, özümü saxlaya bilmirəm və bu

acgözlük ağılıma güc gəlir, mənim müdafiə planlarımdan öz məqsədləri üçün istifadə etməyə başlayır.

Adətən, belə anlardan sonra özümü toplayıb yuvamı yoxlayıram, lazımi təmir işlərini aparandan sonra, lap qısa müddətə olsa da, onu tərک edirəm. Uzaqlaşmaqla onu cəzalandırmağım sonra özümə də amansızlıq kimi görünür, ancaq hərdən aralanmağın vacibliyini də başa düşürəm. Hər dəfə çıxış qapısına yaxınlaşdıqca, özümdə nəsə bir xoş ovqat hiss edirəm. Ev şəraitində yaşayanda isə ona yaxınlaşmıram, hətta ora gedən yoldan, yolayrıcılarından da istifadə etmirəm. Əslində, oralarda fırlanmağın özü də asan deyil, çünki çoxlu dolanbac yolları, giriş-çığışları var. Yuva elə oradan başlanırdı və onda heç inanmazdım ki, onu nəzərdə tutduğum şəkildə tikib qurtara biləcəyəm. İşə elə o күncdən, özü də zarafatla başladım və elə orada da bu cür bir labirint yaratmaq bacarığımın ilk sevincini daddım, elə bildim, yaratdığım bütün tikililərin şahıdır, halbuki bu gün onu, hətta nəzəri cəhətdən, bəlkə, qiymətli olsa da, yəqin ki, yuvanın özünə layiq olmayan balaca bir quraması hesab edərdim. “Bax, bu, mənim evimin qapısıdır!” – bu sözləri rişəndlə gözəgörünməz düşmənlərimə dedim və onların artıq bu labirintdə necə boğulduqlarını görməyə başladım. Həqiqətdə isə divarları nazik olan bir oyuncaqdır, ciddi hücum olsa, həyatı uğrunda əbəs yerə mübarizə aparan düşmənlərimdən biri ona toxunsa, tab gətirməz. Buna görə həmin hissəni təzədən tikim? Qəti qərara gəlməyə tərəddüd edirəm və yəqin ki, olduğu kimi də qalacaq. Bu işin necə ağır olacağını bir tərəfə qoyaq, axı ona başlamağın özü son dərəcə təhlükəlidir. O vaxt yuvanı tikməyə başlayanda, nisbətən sakit bir şəraitdə işləyə bildirdim, riskin özü də elə böyük deyildi, ancaq bu gün bütün dünyanın diqqətini bura çəkmək deməkdir, ona görə də indi mümkün deyil. İlk əl işimə belə həssaslıqla yanaşmağım özümə də, müəyyən mənada, xoş gəlir. Digər tərəfdən də, hər hansı bir ciddi hücum olarsa, girişin hansı yamaq hissəsi məni xilas edə bilər? Giriş qapısı düşməni çaşıdır, azdırar, incidər və lazım gələrsə, bütün bunları indiki vəziyyətində də eləyə bilər. Ancaq məlum məsələdir ki, hər hansı bir ciddi hücumun qarşısını almaq üçün yuvanın bütün imkanlarından, bədənimin, ağılımın bütün gücündən istifadə

etməliyəm. Belə olan halda, giriş qapısı olduğu kimi qala bilər. Onsuz da təbiət bu yuvaya çoxlu çatışmazlıqlar “bəxş edib”, qoy sonradan bilinsə də, çox aydın görünən bir çatışmazlıq da mənim əllərimin “məhsulu olsun”. Əlbəttə, bununla heç də demək istəmirəm ki, bu səhv hərdən və ya bəlkə də, həmişə məni narahat etmir. Adətim üzrə buralarda gəzişərkən ən çox ona görə yuvanın bu hissəsindən gen qaçıram ki, oraya baxmaqdan xoşum gəlmir, çünki bu səhv aqlımı başımdan çıxarır. Bu səhv girişin yuxarısında olsaydı, mən də uzaqbaşı onu görməzdim. Yönüm çıxış qapısına tərəf düşəndə, oranı məndən hələ xeyli yolların, meydançaların ayırmasına baxmayaraq, özümü böyük bir təhlükə qarşısında hiss edirəm, sanki, dərim nazilir, elə bil, soyulur, yalnız quru cəmdəyim qalır və düşmənim də o dəqiqə ulaya-ulaya mənə “xoş gəldin” deyir. Əlbəttə, belə hissləri çıxış qapısının özü yaradır, çünki adamı bütün təhlükələrdən qoruyan doğma ocaq burada sona çatır, ancaq məni ən çox narahat edən, buranın həm də giriş qapısı olmasıdır. Hərdən yuxumda görürəm ki, onu söküb yenidən tikmişəm, tamamilə dəyişmişəm, hamısını da bircə gecənin içində eləmişəm, heç kəs də görməyib, alınmaz qalaya çevrilib. Bütün bunların baş verdiyi yuxu bütün yuxuların ən şirini olur və ayılanda görürəm ki, bıqlarımdan sevinc dolu göz yaşları süzülür.

Bayıra çıxarkən bu labirintin əzablarını özüm də bütün bədənimdə hiss edirəm və həm əsəbiləşir, həm də rıqqətə gəlirəm ki, əlimlə tikdiyim evimdə özüm də bir anlığa qaçıram, bu “sənət əsəri”, sanki, bununla öz mövcudluğuna bir daha haqq qazandırmaq istəyir, halbuki mən qərarımı çoxdan vermişəm. Sonra mamır örtüyün altına çatıram. Hərdən uzun müddət yuvadan çıxmıram və mamıra imkan yaradıram ki, meşədəki otlara qarışsın. İndi də başımı ona toxundurmaq bəs eləyir, həmin dəqiqə bayırda oluram. Ancaq başımı ona azacıq toxundurmağa xeyli tərəddüd edirəm və əgər təzədən o labirintə düşəsi olmasaydım, bəlkə də, bu gün fikrimdən daşınardım, geri qayıdardım. Necə? Axı sənin yuvan təhlükəsizdir, özünə qapılıb qalıb. Qulağı dinc, isti yer, yemək də bol, əsl ağasan, özün də çoxlu yolların, meydançaların yeganə ağasın və çox güman ki, bunları qurban verməzsən, ancaq, hər halda,

nədənsə keçməlisən. Düzdür, onu nə vaxtsa geri qaytaracağına ümid edirsən və bunu bilə-bilə də böyük, özü də çox böyük bir oyuna gedirsən? Məgər bunun üçün elə bir ağılabatan əsasın var? Yox, belə şeyin heç bir ağılabatan əsası ola bilməz! Beləliklə də, qarşı əvəzi olan çimi eytiyatlə qaldırıram və artıq bayırdayam. Sonra onu ehmalca yerinə qoyuram və bu satqın yerdən bacardıqca tez uzaqlaşırım.

Ancaq əslində, özümü azadlıqda hiss eləmirəm, halbuki indi o dar yollarda sürünürəm, əksinə, açıq meşədə ov axtarıram, özümdə yeni bir güc hiss edirəm. Elə bir güc ki, yuva, hətta lap on dəfə böyük də olsa, baş meydanın özü də ona darlıq edərdi. Ov nə qədər çətin olsa da, çox nadir halda uğurlu alınsa da, bayırdakı yeməyin dadı ayrı idi və hər necə olsa da, nəticənin əsas olduğunu inkar etmirəm, hamısını başa düşürəm, ən azı, başqaları qədər bundan ləzzət alıram. Bəlkə də, başqaları ilə müqayisədə daha çox ləzzət alıram, çünki mən hər hansı bir sərgərdan kimi səfehlikdən, ümitsizlikdən deyil, məqsədli şəkildə, sakitcə ov edirəm. Əslində, mən bu dünyaya azadlıqda yaşamaq üçün gəlməmişəm, əksinə, özüm də bilirəm ki, vaxtım o qədər də çox deyil, burada ov etməyin də sonu var, nə vaxtsa özüm istəyəndə, ya da bu həyatdan yorulanda kimsə məni öz qoynuna səsləyəcək və mən də bu çağırışa qarşı dura bilməyəcəyəm. Deməli, burada keçirdiyim anlardan ləzzət ala bilərəm, qayğısız yaşayaram, daha doğrusu, yaşaya bilərdim, ancaq bacarmıram. Bütün fikrim-zikrim yuvanın yanındadır. Bayaq girişdən tez-tələsik aralanmışdım, ancaq tezliklə də geri qayıdıram. Gizlənmək üçün yaxşı bir yer tapıram, yuvanın girəcəyini pusuram. Bu dəfə bayırdan göz qoyuram, özü də bir neçə gün – gecə-gündüz... Səfehlik kimi görünsə də, mənə sevinc bəxş edir, məni sakitləşdirir. Onda elə bilirəm ki, yuvamın yanında deyil, öz qarşımda dayanmışam və sanki, yatıram, xoşbəxtlikdən, eyni zamanda həm dərin yuxuya gedirəm, həm də bütün hərəkətlərimə nəzarət edə bilirəm. Mənə, müəyyən mənada, elə bir qabiliyyət də verilib ki, gecələr gəzişən kabuslara yalnız köməksiz qaldığım sadələvh yuxularda deyil, tamam ayıldandan sonra hər şeyə ayıq nəzərlərlə baxmağı bacardığım anlarda da rast gəlirəm. Mənə elə gəlir ki, qəribə də olsa, hərdən inandığım, bəlkə də, hələ uzun

müddət inanacağı kimi, yuvama düşəndə, halım o qədər də pis olmur. Bu baxımdan, bəlkə də, başqa səbəbdən, ancaq daha çox birinciyə görə belə gəzintilər, doğrudan da, vacibdir. Əlbəttə, girişi nə qədər uzaq, sakit bir yerdə seçmiş olsam da, birhəftəlik müşahidələr göstərdi ki, burada da gediş-gəliş xeyli çoxdur, ancaq ola bilsin, bütün yaşayış yerləri belə basırıqdır və bəlkə də, tək-tənha qalıb hansı bir düşməninə qurbanına çevrilməkdənsə, bu axına qarışmaq daha yaxşıdır, çünki böyük olduğuna görə səni qoynuna alıb harasa aparacaq. Ancaq burada çoxlu düşmənlər və özlərindən də çox onlarla əlbir olanlar var, ancaq hamısı bir-biri ilə döyüşür, döyüşə-döyüşə də yuvamın yanından keçib gedirlər. Pusqada durduğum vaxt ərzində həm mənim, həm də onun xoşbəxtliyindən heç kəs bu girişə fikir vermədi, nəşə hiss eləmədi, yoxsa yuvamın aşkarlanmasından qorxar, aqlım başımdan çıxar, onun üstünə atılıb boğazından yapışardım. Əlbəttə, elə bir sürü var ki, onlara yaxın getməyə cəsarətim çatmır, uzaqdan görən kimi qaçıram. Mənim yuvam haqqında nə fikirləşdikləri barədə də dəqiq heç nə deyə bilmərəm, ancaq tezliklə qayıdıb onlardan heç kəsi görməməyim, eləcə də giriş qapısının sağ-salamat yerində olması sakitləşmək üçün kifayət edir. Elə xoşbəxt günlərim olurdu ki, hətta az qala, öz-özümə deyirdim: bəlkə də, dünyanın mənə qarşı düşmənçiliyi qurtarıb. Və ya özümü sakitləşdirirdim ki, yuvanın qüdrəti canımı indiyəcən qorxduğum ölüm-dirim mübarizəsindən qurtarıb. Bu yuva məni, bəlkə də, gözlədiyimdən, onun içində olarkən aklıma gələnlərdən yaxşı qoruyur. Hətta iş o dərəcəyə çatırdı ki, bəzən uşaqlıq eləyib oraya qayıtmaq istəməirdim, fikirləşirdim ki, elə buradaca özümə bir yer düzəldim, ömrümü giriş qapısını müşahidə etməklə başa vurum, onu gözdən qoymayım və sevinim ki, içəridə olsam, yuvam məni lap yaxşı qoruya bilər. Ancaq uşaq xəyalları tez əriyib yox olur. Axı mən burada dayanıb hansı təhlükəni müşahidə edirəm? Məgər yuvada olarkən məni hansı təhlükənin gözlədiyini bayırda topladığım təcrübəyə əsasən müəyyənləşdirə bilərəm? Görəsən, düşmənlərim yuvada olmadığını, doğrudanmı duya bilirlər? Əlbəttə, nəşə duyurlar, ancaq hər şeyi yox! Bəs hər şeyin hiss olunması böyük bir təhlükənin olması demək deyildimi?

Deməli, mənim burada fikirləşdiklərimin hamısı özümü sakitləşdirmək və bu yalançı sakitliklə də daha böyük təhlükə qarşısında qalmaq üçün imiş! Yox, mən heç də fikirləşdiyim kimi müşahidə etmirəm, əksinə, düşmənim oyaq olanda yatıram. O, bəlkə də, heç nəyə fikir vermədən giriş qapısının yanından keçənlərin arasındadır. Onlar da mənim kimi əmin olurlar ki, qapı sağ-salamatdır, onların hücumunu gözləyir və ona görə hücum etmirlər ki, onun sahibinin içəridə olmadığını bilirlər. Bəlkə, elə onu da bilirlər ki, heç nədən xəbərsiz yaxınlıqdakı kolluqda gizlənib onları güdürəm. Belə olan halda müşahidə məntəqəsindən çıxıram, bayırdakı həyatdan doyumam və mənə elə gəlir ki, burada nə indi, nə də sonralar heç nə öyrənə bilmərəm. İstəyirəm ki, bayırla biryolluq vidalaşib yuvama düşəm, bir də geri dönməyəm, hər şeyi öz axarına buraxam, bu mənasız müşahidələrimlə onları saxlamayam. Ancaq yuvamın giriş qapısının ağzında gördüklərim məni əməlli-başlı erköyünləşdirib və indi kiminsə diqqətini cəlb eləyə-eləyə təzədən aşağı enmək barədə fikirləşəndə, mamırlı qapını yuvanın ağzına qoyandan sonra bayırda baş verənlərdən xəbərim olmayacağını təsəvvürümə gətirəndə, çox əzab çəkirəm. Tufanlı gecələrdə ələ keçirdiyim qənimətləri bir-birinin ardınca içəri tullayıram, bunun alınib-alınmadığını özüm aşağı düşəndən sonra bilirəm. Kiminsə məni qabaqladığını başa düşəndə də gec olur. Ona görə də bu fikirdən vaz keçib aşağı düşmürəm. Əsl yuvadan bir qədər aralıda yeri özüm boyda qazıram, ora girib ağzına mamırlı çim qoyuram, səbirlə gözləyirəm, günün müxtəlif saatlarında gah tələsə-tələsə, gah da asta-asta haqq-hesab aparıram, sonra çimi qaldırıb bayıra çıxıram, müşahidələrimi “qeydiyaytdan keçirirəm”. Hər cür həyat təcrübəsi toplayıram, yaxşısı da olur, pisi də, ancaq aşağı düşməyin ümumi prinsiplərini və ya mükəmməl üsulunu hələ də tapa bilmirəm. Buna görə də heç vaxt əsas girişdən içəri düşməmişəm və qorxuram ki, nə vaxtsa düşəsi olacağam. Təzədən geri qayıdıb o köhnə, ağrılı-acılı həyatı yaşamaq fikrindən o qədər də uzaq deyiləm, halbuki bu həyat etibarlı deyil, başdan-ayağa təhlükədir, heç biri də digərindən fərqlənmir və elə buna görə də yuvamdakı etibarlı həyatı başqa həyatla müqayisə edəndə görürəm ki, hər hansı bir təhlükə

ayrılıqda bu qədər bilinməzdi, qorxulu olmazdı. Əlbəttə, belə bir qərara gəlmək lap səfehlik olardı və onu yaradan da mənasız bir azadlıqda uzun müddət yaşamağım idi. Ancaq o yuva mənim idi və iki-üç addım atan kimi təhlükəsiz yerdə ola bilərdim. Nəhayət, bütün şübhə-tərəddüdlərin daşını ataraq günün günorta çağı yuvanın qapısına tərəf qaçırım ki, onun ağzındakı çimi götürüm, ancaq bilirəm ki, götürmək olmaz, onun yanından keçib, cəzami almaq üçün özümü qəsdlə qaratikan kolluğuna vururam. Eləmədiyim bir günah üçün özümü cəzalandırıram. Axırda da öz-özümə deyirəm ki, çox düz elədim. Doğrudan da, aşağı düşməklə mənə ən əziz olan bir sirri, lap bircə anlığa da olsa, ətrafdakıların hamısına – ağaclara, torpağa, havaya satmış olardım. Özü də bu təhlükə uydurma deyil, gerçək idi. Bəlkə də, bununla həvəsə salacağım heç də əsl düşmənim yox, balaca, zavallı ya da iyrenc bir məxluq olacaqdı: maraq xatirinə arxamca gələrdi, özü ilə bütün dünyanı yığıb gətirərdi. Bu da olmasa, başqası – bundan da pisi, hətta lap betəri olacaq. Bəlkə də, yuvadan yaxşı başı çıxan, onun qədrini bilən həmcinslərimdən biri olacaq. Ya da elə meşədəki sərgərdan, səfeh, qulağı dinc yaşamaq, ancaq özünə əziyyət verib yuva tikmək istəməyən “qardaş”larımdan biri... Əgər onlardan biri indi gələsəydi, əgər öz iyrenc tamahkarlığı ilə giriş qapısını iyləyib-eşələyib tapsaydı, əgər üstü mamırlı çimi qaldırmaq istəsəydi, əgər qaldıra bilsəydi, əgər mənə yem olmaq üçün aşağı düşsəydi və mən də onun yarıdan çoxunun içəridə olduğunu görsəydim, bəli, bütün bunların hamısı olsaydı, heç nəyi vecimə almayıb, arxasınca cumardım, onu parça-parça, didik-didik eləyərdim, qanını sorardım, cəmdəyini də sürüyə-sürüyə o biri qənimətlərin yanına aparardım, hər şeydən əvvəl də – bu, əsas məsələ idi – təzədən yuvama qayıtmış olardım, bu dəfə hətta içəridəki labirintdən də ləzzət alardım, qayıdıb mamırlı çimi yerinə qoymaq şərt ilə ömrümün bütün qalan hissəsini burada qulağı dinc yaşayardım. Ancaq heç kəs gəlmir, fikirləşdiklərim özümə qalır. Bu çətinliklər məni o qədər məşğul edir ki, qorxu hissini tamam itirirəm, daha giriş qapısından gen gəzmirəm, onun ətrafında dolanmaq sevimli məşğuliyyətimə çevrilir, sanki, elə özüm düşmənam, içəri soxulmaq üçün əlverişli fürsət

gözləyirəm. Kiməsə etibar edə bilsəydim, onu müşahidə məntəqəmə qoyardım, arxayınca aşağı düşərdim. Etibar elədiyimlə şərtləşərdim ki, mən aşağı düşəndə, eləcə də xeyli sonra buralara yaxşı-yaxşı göz qoysun, təhlükə hiss eləsə, çimi tərپətsin, qalan vaxtı ona toxunmasın. Beləliklə, bayırla haqq-hesabı çürütmüş olardım, heç nədən çəkinə-cəyim qalmazdı, uzaqbaşı etibar elədiyim qalardı. Yaxşı, tutaq ki, bunu havayı eləyir, bəs, heç olmasa, yuvaya baxmaq istəməyəcəkmimi? Elə bunun özü, yəni kimisə özxoşuma yuvaya buraxmaq mənim üçün son dərəcə ağır olardı. Axı bu yuvanı qonaq üçün deyil, özümə tikmişəm və mənə elə gəlir, onu da içəri buraxmaram. Lap mənim üçün yuvaya qayıtmağa şərait yaratsa da, buraxmaram! Əslində, onu içəri buraxmaq olmazdı, çünki buraxası olsam, tək buraxmalı idim – bu da ağılasığan şey deyildi. Ya da ikimiz də bir yerdə düşməli idik və onda da mənə eləmək istədiyi yaxşılıq, yəni bayıra göz qoymaq alınmırdı. Ümumiyyətlə, kiməsə etibar etmək olarmı? Yaxşı, tutaq ki, kiminsə gözünün içinə baxıb etibar edirəm, bəs onu görməyəndə, aramızda üstü mamırlı çim olanda etibar etmək olarmı? Kiməsə nəzarət edəndə və ya edə biləndə, ona etibar etmək nisbətən asan olur, hətta kiməsə uzaqdan nəzarət etmək də mümkündür, ancaq özün yuvanın içində, yəni başqa bir dünyada ola-ola bayırda kiməsə hər şeyi etibar etmək, mənə elə gəlir ki, mümkün olan iş deyil. Əslində, bu şübhə-tərəddüdlər də heç lazım deyil, sadəcə olaraq, onu bilmək kifayətdir ki, mən yuvaya düşən anda və ya düşəndən sonra həyatın min cür təsadüfi etibar elədiyim kəsə öz vəzifəsini yerinə yetirməyə imkan verəcək ya yox? Yaxud kimsə ona, lap az da olsa, maneçilik törətsə, başıma nələr gələ bilər? Yox, bütün bunları götür-qoy edəndən sonra görürəm ki, tənhalıqdan, etibar eləməyə heç kəsim olmadığından şikayətlənməyə haqqım yoxdur. Bununla heç bir üstünlüyümdən məhrum olmuram, əksinə, bəlkə də, ziyandan qaçırım. Mən yalnız özümə və yuvaya bel bağlaya bilərəm. Gərək bunları o vaxt fikirləşəydim, indi məni narahat edən məsələlərə görə əvvəlcədən tədbir təkəydim. Yuvanı tikməyə başlayanda, ən azı, bunlardan bəzilərini eləmək olardı. Gərək əsas qapını elə qoyaydım ki, bir-birindən aralı iki girişi olaydı: çətin anlarda biri ilə

aşğı düşər, yerin altı ilə o birisinə qədər qaçar, əvvəlcədən onun ağzına qoymuş olduğum mamırlı çimi bir az aralayar, bir-neçə gün, gecə-gündüz bayırı müşahidə edərdim. Belə daha yaxşı olardı. Düzdür, iki girişin olması təhlükəni artırır, ancaq indiki vəziyyətdə bunu nəzərə almamaq da olardı. Uzaqbaşı, ikinci giriş yalnız müşahidə məntəqəsi kimi bir az dar eləyərdim. Bununla da, təzədən texniki hesablamalara başlayıram, mükəmməl bir yuva haqqında xəyala dalıram, sakitləşirəm, gözlərimi yumaraq özüm özümə valeh ola-ola, gizləncə sivişib içəri girmək və bayıra çıxmaq üçün cürbəcür yolları, qapıları gah aydın, gah da dumanlı şəkildə təsəvvürümdə canlandırırım.

Burada uzanıb dediklərim barədə düşünəndə, bu imkanları yüksək qiymətləndirirəm, ancaq hamısına əsl üstünlük kimi deyil, texniki nailiyyət kimi baxıram, çünki bu cür maneəsiz sivişib içəri girməyin və çölə çıxmağın özünün nə olduğunu bilmirəm. Əslində, bunlar narahat düşüncənin, özünə inamsızlığın, zəhlətökən şiltaqlığın nişanəsidir və bütün bunların hamısı mənim yuvamın yanında mənasız görünürlər, çünki bu yuva hələlik var və kim özünü bütünlüklə onun ixtiyarına versə, qulağıdinc yaşaya bilər. Əlbəttə, mən indi onun çölündəyəm və geri qayıtmağa yollar axtarıram. Yaxşı olardı ki, texniki cəhətdən bəzi düzəlişlər ediləydi. Bəlkə də, heç lazım deyildi. Bəs indiki əsəbi vəziyyətdə yuvanı fürsət tapıb gizləncə içinə girmək üçün düzəldilmiş mağara hesab etmək onu qiymətdən salmaq deyil dimi? Əlbəttə, o həm də təhlükəsiz bir mağaradır və olmalıdır da! Təsəvvür edəndə ki təhlükə qarşısında yəm, onda dişimi dişimə sıxaraq bütün varlığımla arzularım ki, kaş elə mənim həyatımı təhlükədən qurtaran bir oyuq olsun, öhdəsinə düşən vəzifəni, imkan daxilində, mükəmməl yerinə yetirə bilsin və belə olan halda onu bütün başqa vəziyyətlərdən azad etməyə hazırım. Ancaq əsl həqiqətdə – çox çətin düşəndə də bu həqiqəti görmək olmur, halbuki ən çətin anlarda da onu görə bilmək lazımdır – yuva təhlükəsiz görünsə də, tam təhlükəsiz deyil və belə olan halda bütün qayğılardan azad olmaq mümkündürmü? Düzdür, bunlar başqa qayğılardır, mənalıdır, fəxarətlidir, tez-tez unudulandır, ancaq, bəlkə də, həyatın məna bayırda hazırladığı qayğılar qədər dəhşətlidir. Bu yuvanı yalnız təhlükəsizliyimi

təmin etmək üçün tikmiş olsaydım da, aldanmamışdım, lakin mənim ora sərf elədiyim ağır zəhmətlə müqayisədə hazırkı təhlükəsizlik, ən azı hiss elədiyimə, eləcə də gördüyüm xeyirə görə kifayət eləmir. Bunu etiraf eləmək ürəyimi ağrıdır, ancaq eləməliyəm və özü də onu tikənin, öz sahibinin üzünə bağlanan giriş qapısına görə eləməliyəm. Axı yuva yalnız kimisə xilas etmək üçün hər hansı bir oyuq deyil! Baş meydana, ehtiyat üçün topladığım cəmdəklərin arasında üzü buradan başlayan, əsas meydana uyğun olaraq gah aşağı düşən, gah da yuxarı qalxan, gah düzünə, gah dolanbac şəkildə uzanan, gah daralan, gah da enlənən, ancaq hamısı da eyni vəziyyətdə bomboş, sakit olan, hərəsi də məni içəridəki digər meydanlara – onlar da bu yollar kimi həmişə bomboş və sakit olur – bir cür aparan on dənə çıxış yoluna tərəf dayananda, təhlükəsizlik barədə düşünürəm, çünki dəqiq bilirəm ki, bura mənim qalamdır və onu, daş kimi torpağı cırmaqlaya-cırmaqlaya, dişimlə-dırnağımla oya-oya, al-qana bələnə-bələnə tikmişəm, ona görə də özümündür, heç kəsə də vermərəm. Hətta o dərəcədə özümündür ki, burada düşmənin sonuncu öldürücü zərbəsini almağa da hazırım, çünki qanım doğma torpağıma töküləcək, itib getməyəcək. Bu yollarda yarıyu-xulu, yarıyaq, qulağıdinc keçirdiyim o gözəl anların mənası da elə bunda deyildimi?! O yollar ki, yalnız mənim gen-bol uzanmağıma, uşaq kimi otərəf-butərəfə çevrilməyimə, şirin xəyallara dalmağıma, rahatca uyumağıma hesablanmışdı! Bir də hamısı mənə yaxşı tanış olan, bir-birinin eyni olsalar da, gözüyumulu, divarlarına toxunmaqla birini o birindən ayra bildiyim balaca meydançalar! Onlar məni elə rahat, elə isti saxlayırlar ki, heç bir quş öz yuvasında belə rahatlıq tapa bilməz. Hamısı da bomboş, səssiz-səmirsiz...

Əgər belədirsə, onda niyə tərəddüd edirəm, niyə kiminsə içəri soxulacağından qorxuram? Bəlkə, bura soxulandan sonra yuvanı görmək bir daha ona qismət olmayacaq?! Ancaq xoşbəxtlikdən belə şey heç vaxt ola bilməz və ona görə də bu yuvanın mənim üçün nə demək olduğu barədə düşünmək lazım deyil. Yuva ilə mən bir-birimizə o qədər bağlıyıq ki, bütün qorxulara baxmayaraq, onun içində rahatca qala bilirəm, özümü heç nəyə məcbur etmərəm,

çəkinmədən qapını açaram. Bunun üçün əlimi heç nəyə vurmayıb gözləməyim kifayət edər, çünki heç nə bizi həmişəlik ayıra bilməz, nə vaxtsa mütləq bura qayıdası olacağam. Ancaq buna nə qədər vaxt lazım olacaq və həmin vaxt ərzində istər içəridə, istərsə də bayırda nələr baş verəcək? Bu vaxtı qısaltmaq, lazım olan işləri elə bu dəqiqə görmək özümdən asılıdır...

Yorğunluqdan daha fikirləşə bilmirəm, başım çiynimə düşür, yuxulu-yuxulu, ayaqlarım titrəyə-titrəyə, dəvdənə-dəvdənə girişə yaxınlaşıram, üstü mamırlı çimi asta-asta qaldırıram, yavaş-yavaş aşağı düşürəm, fikrim dağınıq olduğu üçün oranı uzun müddət açıq qoyuram, sonra buraxdığım səhv yadıma düşür, təzədən yuxarı qalxıram... Bəs niyə çölə çıxıram? Axı yalnız üstü mamırlı çimi yuvanın ağzına çəkməliyəm... Yaxşı, qoy olsun, yenə də aşağı düşürəm və nəhayət, çimi yerinə qoyuram. Yalnız və yalnız bu vəziyyətdə həmin işi görə bilərdim! Beləliklə, üstü mamırlı çimin altında, özümlə gətirdiyim azuqə ehtiyatının üstündə, ətin şirəsinə, qana bələnə-bələnə uzanıram, çoxdan həsrətində olduğum şirin yuxuya getmək istəyirəm. İndi heç kəs mənə mane olmur, heç kəs məni izləmir, mamırlı çimin o tərəfində də, ən azı, indiyə kimi sakitlikdir və mənə elə gəlir, lap sakitlik olmasaydı da, oranı müşahidə etmək üçün qala bilməzdim. Məkanı dəyişmişdim, yerin üstündəki dünyadan yerin altındakına – yuvama gəlmişdim və bunun təsirini də o dəqiqə hiss etdim. Bura tamamilə ayrı bir dünyadır, mənə təzə güc verir, yuxarıdakı yorğunluq da burada həmin yorğunluq olmur. Səyahətdən qayıtmışam, onun gərginliyindən elə yorulmuşam ki, huşum başımda deyil, ancaq doğma evimlə görüşməyim, məni gözləyən bərpa işləri, tələsik, üzdən də olsa, bütün otaqlara göz gəzdirməyin vacibliyi, hər şeydən əvvəl də baş meydana çatmaq istəyi bu yorğunluğu narahatlığa, həvəsə döndərüb; sanki, yuvaya düşən andaca uzun, dərin bir yuxu yatmışam. Başladığım ilk iş üzüntülüdür və məni çox yorur: qəniməti labirintin dar, nazik divarların arasından keçən yolları ilə daşımaq lazımdır. Bütün gücümü toplayaraq işə başlayıram və görürəm ki, alınır, ancaq çox ləng gedir. Onu tezləşdirmək üçün ətin bir hissəsini ayırıram, birini geri, o birini isə irəli itələyirəm, aralarına girirəm, son nəticədə

qarşımda bircə hissəsi qalır, onu irəli itələmək asanlaşır, ancaq bu dar yollara o qədər ət yığılıb qalıb ki, heç nə aparmayanda da keçməyə çətinlik çəkirəm, az qalır öz azuqə ehtiyatımın içindəcə boğulam, hətta bəzən onlardan canımı qurtarmaq üçün çox yeyib-içməli oluram... Ancaq daşıya bilirəm və bu işə o qədər də çox vaxt sərf eləmirəm, labirint arxada qalır, düz yola çıxaraq dərindən nəfəs alıram, qəniməti birləşdirici yolla məhz belə işlər üçün nəzərdə tutulmuş, üzüaşağı baş meydana gedən əsas yola çıxarıram. Bundan sonrakına iş demək olmaz: hamısı öz-özünə diyirlənir, axıb gedir. Bax, bu da baş meydan! Nəhayət, dincələ bilirəm! Heç nə dəyişməyib, deyəsən, elə böyük bədbəxtlik baş verməyib, ilk baxışda gözümə sataşan xirdaxuruş uçuntular da tezliklə düzələcək. İndi yalnız o yollarla gəzib baxmaq qalır ki, bu da çətin iş deyil, elə bil, dostlarla laqçırtı vurursan. Keçmişdə özüm də tez-tez belə eləyirdim, – mən o qədər də qoca deyiləm, ancaq keçmişə xatırlayanda kövrəlirəm – ya özüm eləyirdim, ya da kimlərinse belə elədiyi barədə eşidirdim. İkinci yoldan başlayıram, qəsdlə yavaş-yavaş gedirəm, çünki baş meydanı görəndən sonra rahatlaşmışdım, nə qədər desən, vaxtım vardı – yuvanın içində vaxt istənilən qədər olur – və burada gördüyüm işlərin hamısı yaxşı işlər, vacib işlər olurdu, məni, qismən də olsa, qane edirdi. İkinci yoldan başlayıram və ortaya çatan da, yoxlamayı dayandırırım, üçüncü yola keçirəm, onunla təzədən baş meydana qayıtmalı oluram, hər şeyi təzədən başlamaq üçün bir də ikinci yolu seçirəm, necə deyərlər, gördüyüm işlə oynayırım, onu özüm üçün artırırım, bu hərəkətimə gülürəm, sevinirəm, işin çoxluğundan çaş-baş qalırım, ancaq bundan əl də çəkmirəm. Ay yollar və meydançalar, sizin xətrinizə, ay baş meydan, ən çox da sənin suallarına görə qayıdıb gəlmişəm, uzun müddət səfehlik eləyib həyatım üçün əsmişəm, onun ucbatından qayıtmağa tərəddüd etmişəm, ancaq ona fikir verməyib yanınıza dönmüşəm. İndi yanınızdayam və heç bir təhlükə də vecimə deyil! Siz mənimsiniz, mən də sizin və heç kim də bizə heç nə eləyə bilməz! Qoy bayırdakılar nə qədər istəyirlər, hücum etsinlər, burunları ilə üstü mamırlı çimi deşsinlər! Yuvam öz lal sükutu, kimsəsizliyi ilə məni salamladı və dediklərimi bir daha təsdiq etdi! Ancaq bununla belə,

canımda nəşə bir süstlük hiss edirəm və ən çox xoşladığım meydanların birində yumalanıb qalırım.

Hələ hər yeri gəzib qurtarmamışam, axıracan gəzmək istəyirəm, burada yatmaq fikrim yoxdur, ancaq, elə bil, nəşə məni özünə tərəf çəkir, sanki, yerimi yatmaq üçün rahatlayıram: görəsən əvvəllərdə olduğu kimi alınarmı?! Alınır! Alınmayan yalnız bu sehrdən qurtara bilməməyim olur və beləcə də dərin yuxuya gedirəm...

Deyəsən, çox yatmışam. Yuxudan doyana yaxın nəşə məni ayıldır. Ola bilsin, bərk yatmamışam, çünki güclə eşidilən bir xışiltıya oyanıram. O dəqiqə başa düşürəm: o, xırda həşəratdır, çox fikir verməmişəm, yazığım gəlib, yəqin, mən burada olmayanda, özünə təzə yol açib, o da gəlib köhnə yollardan birinə çıxıb, indi oradan yel çəkir, xışiltıya bənzəyən bir səs çıxır. Yaman işlək məxluqdur və onun bu canfəşanlığından lap zəhləm gedir! Gərək divarları çox diqqətlə dinşəyəm, bir neçə yerindən deşik açam ki, bu səsi tapıb kəsəm. Yeri gəlmişkən, divarda açacağım təzə deşiklər yuvanın arxitekturasına uyğun gələrsə, havanı dəyişmək üçün yaxşı bir vasitə ola bilər. Ancaq bundan sonra gərək o balaca məxluqlara diqqəti bir az artırım, heç birinə yazığım gəlməsin.

Bu işdə böyük səriştəm olduğu üçün, yəqin ki, çox vaxt aparmayacaq və elə indi də başlaya bilərəm. Düzdür, başqa işlərim də var, amma ən vacibi budur, çünki yollardan gələn səs mütləq kəsilməlidir. Əslində, elə zəhlətökən səs də deyil, içəri girəndə də eşitmədim, yəqin, onda da gəlirmiş. Ancaq onu eşitmək üçün evin ab-havasına alışmaq lazım idi. Elə səs idi ki, onu yalnız bu evdə yaşayan eşidə bilərdi. Adətən, belə səslər ara vermir, lakin bu, elələ-rindən deyil, uzun fasilələrlə eşidilir; görünür, hava bir yerə yığılıb qalanda əmələ gəlir. Divanı yoxlamağa başlayıram, ancaq deşik açmaq üçün səs gələn yeri tapa bilmirəm. Düzdür, bir neçə yerdən qazırım, amma bunu gözəyari eləyirəm. Əlbəttə, bununla heç nə alınmaz, min bir əziyyətə qazmaq da və bundan da əziyyətli olan torpağı daşımaq da hədəf gedər. Səs gələn yerə heç cür yaxınlaşa bilmirəm, o zəif səs bayaqki kimi fasilə verə-verə eşidilir, gah fişiltı, gah da fit səsinə oxşayır. Düzdür, məni çox narahat edir, ancaq eybi yox, qoy bir az qalsın, onsuz da nədən

yarandığını dəqiq bilirəm, yəqin ki, çoxalmayacaq, əksinə, belə də ola bilər ki, – yeri gəlmişkən, indiyəcən belə çox gözləyəsi olmamışdım – o balaca “yerqazanlar” lağım atdıqca səs öz-özünə kəsilir. Bəzən də elə olur ki, aravermədən axtarırsan, səs gələn yeri tapmırsan, ancaq bir də görürsən, təsadüfən gəlib üstünə çıxıbsan. Beləliklə, özümə təsəlli verirəm, fikirləşirəm ki, yolları gəzsəm, çoxunu hələ görmədiyim meydançalarla görüşsəm, gəzə-gəzə də hərdən baş meydana öz-özümü oynasam, yaxşı olar, ancaq bacarmıram, axtarmağa davam edirəm. Bu xırda məxluqlar vaxtını çox alırlar, halbuki onu daha yaxşı işlərə sərf edərdim. Adətən, belə hallarda məni ən çox özünə çəkən, işin texniki tərəfi olur, məsələn, qulağım səsin bütün incəliklərini seçə bildiyi üçün əvvəlcə onun nədən yarandığını müəyyənləşdirirəm, sonra marağ güc gəlir, bunun həqiqət olub-olmadığını yoxlayıram. Bu çox vacibdir, çünki həmin səbəbi müəyyənləşdirməyincə sakit ola bilmirəm, hətta burada söhbət hansı divardansa hansısa bir qum dənəciyinin düşməsindən getsəydi də, onu bilməli idim. Bu baxımdan, indi eşidilən səsə adi bir təsadüf kimi baxmaq olmazdı. Ancaq adi də olsa, qeyri-adi də olsa, çox axtarmağıma baxmayaraq, heç nə tapa bilmirəm, daha doğrusu, çox şey tapıram. Düşünürəm ki, niyə bu hadisə məhz mənim ən çox sevdiyim meydançada baş verməli idi və buradan xeyli uzaqlaşırım, o biri meydançaya çıxan yolun yarısınıcan gedirəm, ancaq bütün bunların hamısı zərəfatdır, sanki, bununla sübut etməyə çalışırdım ki, məni narahat edən səs yalnız sevimli meydançamda deyil, başqa yerlərdə də var, gülümsəyə-gülümsəyə ətrafı dinşəməyə başlayıram, ancaq tezliklə gülümsəməyimi kəsməli oluram, çünki həmin xışıltı, həqiqətən, burada da eşidilir. Əslində, elə böyük şey deyil, bəzən mənə elə gəlir ki, bu səsi özümdən başqa heç kim eşidə bilməz; mən də, yəqin ki, qulaqdan iti olmağa öyrəşdiyim üçün burada belə aydın eşidirəm, halbuki müqayisə edib görürəm ki, hər yerdə eyni cür eşidilir. Görürəm ki, divara yaxın dayanıb dinşəyəndə də, ortada durub qulaq asanda səs da eyni cür gəlir – nə alçalır, nə də ucalır. Belə olan halda bütün diqqətimi toplamalı oluram, onda, sanki, səsin özünü eşitmirəm, hardansa gələn nəfəsini duyuram. Ancaq məni ən çox narahat

edən də səsin hər yerdə eyni olmasıdır, çünki lap başlanğıcda düşüdüklərimlə bir araya sığmır. Əgər onun nədən yarandığını düz tapmış olsaydım, onda haradasa ucadan səslənər, oradan uzaqlaşdıqca alçalardı. Yaxşı, mən deyən deyildisə, bəs onda nə idi? Ola bilsin, bu səs iki yerdən gəlirdi və mən də indiyə kimi onlardan uzaq dayanıb qulaq asırdım və indi mən hansınasa yaxınlaşanda səs ucalırdı, ancaq o birinin səsi isə alçaldığı üçün qulağımda eşitdiyim kimi qalırdı. Hətta, az qala, inanmağa başlayırdım ki, lap diqqətlə dinləyəndə, bu yeni fərziyyəyə uyğun olaraq, səslər cüzi də olsa, bir-birindən fərqlənir. Hər halda, müşahidə dairəsini bu vaxta qədərkindən xeyli artırmalıyam. Buna görə də həmin yolla baş meydana qədər gəlirəm, buranı da dinləməyə başlayıram. Lap möcüzədir: eyni səs burada da var! Elədir ki var, səs o yaramaz xırda heyvanların oyduqları yerdən gəlir, mənim burada olmamağımdan alçaqcasına istifadə ediblər. Ancaq hər halda mənə qarşı qəsd hazırlamırlar, sadəcə olaraq, öz mənasız işlərini görürlər və nə qədər ki maneəyə rast gəlmirlər, həmin yolla irəliləyirlər – hamısını yaxşı bilirəm, lakin bununla belə, bir şeyi başa düşür və lap çaşbaş qalırım ki, baş meydana qədər gəlib çıxmağa necə cəsarət ediblər. Bunun səbəblərini araşdırmaq da istəmirəm. Bəlkə, baş meydan çox dərində olduğu üçün belə eləyirlər? Yoxsa, böyüklüyündən və buna uyğun olaraq, hava axınının çoxluğundan qorxublar? Bəlkə, elə biliblər ki, baş meydan olduğu üçün o küt ağılları ilə buradan nəsə bir məlumat qopara biləcəklər? Ancaq, hər halda, indiyəcən baş meydanın divarlarında oyuq görməmişdim. Düzdür, buradakı kəskin ət, qan qoxusu heyvanları dəstə-dəstə çəkib gətirirdi və mən də yaxşıca ov edirdim, ancaq onlar yuxarılardan oya-oya yollara çıxırdılar, qorxa-qorxa gəlsələr də, dəstə-dəstə üzüaşağı tökülüşürdülər. İndisə yolları oyurdular! Kaş yeniyetməlik, cavanlıq çağlarının planlarını yerinə yetirmiş olaydım, daha doğrusu, onları həyata keçirməyə gücüm qalaydı! İstək həmişə olmuşdu! Sevimli planlarımdan biri baş meydanı öz ətrafından ayırmaq idi! Bu o demək idi ki, divarlarının hündürlüyü və qalınlığı boyuma uyğun olardı, yan-yörəsini divar hündürlüyündə boş saxlayardım, orada mağara kimi bir yer düzəldərdim. Bu mağaranı əbəs yerə yaşamaq üçün

ən gözəl yer hesab eləmərdim! Burada istədiyim kimi uzanıb qalar, yuxarı-aşağı sürünər, ağnayar, torpağı həmişə ayağımın altında hiss edər və bütün bu oyunları meydanın özündə deyil, kənarında çıxarardım. Baş meydana girməzdim, gözlərim bir az dincələrdi, onu görmək sevincini sonraya saxlayardım, ancaq əldən də verməzdim, necə deyərlər, çaynaqlarımın arasına alıb saxlayardım, halbuki adi qapısı həmişə açıq olduğu üçün bu mümkün deyildi.

Hər şeydən əvvəl, baş meydanı qoruyardım, bu da onu görə bilmədiyimin əvəzi olardı və əlbəttə, seçim qarşısında qalsaydım, mağaranı götürərdim ki, otərəf-butərəfə gəzə biləm, baş meydana keşik çəkəm. Onda divarlardan səs gəlməzdi, həyasızlıq edib onu meydana qədər qazmazdılar, orada sakitlik hökm sürərdi və mən də həmin sakitliyin keşikçisi olardım. Daha o xırda məxluqların iyrenc xışiltısına deyil, getdikcə məndən uzaqlaşan bir səsə – meydandakı sükutun xışiltısına ləzzətlə qulaq asardım.

526

Ancaq bu gözəllik indi gerçək deyil və təzədən işimə qayıtmalıyam. Az qala, buna sevinməliyəm ki, həmin iş birbaşa baş meydanla bağlıdır və bu da məni ruhlandırır. Yəqin, həmişəki kimi yenə də məlum olacaq ki, başlanğıcında bir az mənasız görünən bu işə sonradan var gücümle girişməliyəm. İndi baş meydanın divarlarını dinləyirəm və görürəm ki, yuxarıdan da, aşağıdan da, divarlardan da, döşəmədən də, içəridən də, çöldən də eyni səs gəlir. Ara verməyən bu səsə qulaq asmağa, görəsən, nə qədər vaxt, gərginlik lazımdır?! Yalnız xırda bir təsəlli ilə özümü aldada bilərəm ki, qulağımı torpaqdan aralayandan sonra səs, böyük olduğuna görə, baş meydana, yollardakından fərqli olaraq, heç eşidilmir. Bir az dincəlmək, özümə gəlmək üçün bu təsəllidən yapışır, diqqətlə dinşəyir, səs eşitməyəndə sevinirəm. Yaxşı, bəs əslində nə baş verib? Hər yerdən eyni səsin eşidilməsi mənim ilkin mülahizəmi tamamilə inkar edir. Eyni zamanda, ağılıma gələn sonrakı mülahizələrdən də vaz keçməli oluram. Belə də fikirləşmək olardı ki, indi eşitdiyim səs öz işi ilə məşğul olan o xırda həşəratın səsidir. Ancaq uzun illərin təcrübəsi deyir ki, belə deyil. Əgər bu səs həmişə olubsa və mən də onu eşitməmişəmsə, deməli, indi də eşidə bilməzdim. Bəlkə, illər keçdikcə yuvamda baş verənlərə qarşı daha həssas olmuşdum,

ancaq hər halda, qulaqlarım itiləşməmişdi. Axı bu xırda həşəratların bir xüsusiyyəti də odur ki, səsləri eşidilmir. Yoxsa, ona dözə bilərdim?! Ağılıma belə bir fikir də gəlir ki, bəlkə, heç tanımadığım heyvandır?! Ola bilər... Düzdür, çoxdandır ki, yerin altındakı həyatı diqqətlə müşahidə edirəm, ancaq dünya çox rəngarəngdir, gözlənilməyən xoşagəlməz hadisələrdən də xali deyil. Bəlkə də, o heç tək deyil, böyük bir sürüdür, mənim ərazimə qəfil hücum edib... Xırda heyvanların böyük sürüsü... Ancaq səsləri eşidilsə, deməli, xırdalardan bir azca böyükdürlər, işləyəndə, səsləri güclə eşidilir. Ola bilsin, indiyəcən görmədiyim heyvan sürüsüdür, gəzməyə çıxıblar, yolları buradan düşüb, məni bir az narahat edirlər, bir azdan keçib gedəcəklər, səs də kəsiləcək... Deməli, gözləsəm, özüm üçün artıq iş yaratmasam yaxşıdır... Bəs tanımadığım heyvanlardırsa, niyə onda heç birini görə bilmirəm? Onlardan birini tutmaq üçün çox yeri qazmışam, ancaq tuta bilməmişəm. Birdən ağılıma gəlir ki, bəlkə, lap xırda heyvanlardır, mən tanıdıklarımından da balacadırlar, sadəcə olaraq, səsləri hündürdən çıxır. Ona görə də, qazılmış torpağı bir də yoxlayıram, kəsəkləri göyə atıram ki, yerə düşəndə, parça-parça olsunlar, ancaq onların arasından da heç nə çıxmır. Yavaş-yavaş anlamağa başlayıram ki, oradan-buradan qazmaqla heç nə tapa bilməyəcəm, əksinə, yuvamın divarları oyuq-oyuq olacaq. Tələsik ora-burayı eşələməyə başlayıram, deşikləri tutmağa vaxt çatmır, torpaq qalaqları yolları kəsib, heç nə görünmür. Ancaq bunlar məni o qədər də narahat etmir, sadəcə olaraq, içəridə nə gəzə, nə ətrafa baxa, nə də dincələ bilirəm, tez-tez elə işləyə-ışləyə oyuqların birində yuxuya gedirəm, pəncəmin biri bayırda torpağa yapışib qalır, sanki, yuxulu-yuxulu oradan nəsə qoparmaq istəyirəm. Yox, iş üsulumu dəyişəcəyəm. Səs gələn istiqamətdə torpağı düzünə qazacağam və heç bir mülahizədən asılı olmayaraq, səsin əsl səbəbini tapana qədər işi dayandırmayacağam. Tapandan sonra, gücüm çatsa, onun axırına çıxacaq, yox, gücüm çatmasa, ən azı, səsin haradan gəldiyini dəqiq biləcəyəm. Ancaq onu dəqiq bilməyim məni nə sakitləşdirəcək, nə də ümitsiz qoyacaq. Eh, qoy nə olursa olsun... Ya elə, ya da belə... Amma, şübhə yeri qalmayacaq, əziyyətinə dəyəcək! Bu qərar özümə də ləzzət elədi.

Mənə elə gəlir ki, indiyəcən gördüyüm işlərdə tələskənlik eləmişəm. Təzədən evimə qayıtdığım üçün həyəcanlı olmuşam, yerin üstündəki həyatın qayğıları hələ canımdan çıxmayıbmış, yuvanın dincliyi məni hələ büsbütün öz qoyununa almayıbmış, ondan uzun müddət ayrı düşdüyümə görə kövrəlmişəm, ağılıma min cür şeylər gətirmişəm, dəli olmuşam. Axı nə baş vermişdi? Uzun fasilələrlə eşidilən zəif bir xışıltı... Heç nə... Ancaq deməzdim ki, bu xışıltıya öyrəşmək olar... Yox, buna öyrəşmək olmazdı, ancaq bununla belə, heç bir tədbir görmədən, onu bir az müşahidə etmək olardı. Yəni bir neçə saat qulaq asmaq, sonu gözləmək mümkün idi, daha mənim kimi qulaqlarını divara söykəyib ora-bura sürünmək, nəşə tapmaq üçün deyil, içindəki narahatlığı boğmaq xatirinə səs gələn yerlərdə torpağı eşik-eşik eləmək yaramazdı. Ümid edirəm ki, indi hər şey başqa cür olacaq. Ancaq yenə də ümidimi kəsirəm – bunu da gözlərimi yumaraq özümə acığımı tuta-tuta boynuma alıram – çünki bir neçə saat bundan əvvəl içimdə baş qaldırmış narahatlıq hissi olduğu kimi qalmışdı və ağılim mənə “dayan!” deməsəydi, çox güman ki, səs gəlib-gəlmədiyinə fikir verməzdim, hara gəldi inadla, ağına-bozuna baxmadan, yalnız qazmaq xətrinə, ya mənasız yerə, ya da, bəlkə, yemək üçün torpağı eşən o xırda məxluq kimi qazmağa başlayardım. Bu təzə, ağıllı plan gah məni özünə çəkir, gah da buraxırdı. Ona qarşı heç nə demək olmazdı, ən azı, özüm heç nə deyə bilməzdim və zənnimcə, məni məqsədimə çatdırmalı idi. Ancaq buna baxmayaraq, ona inanmıram. O dərəcədə inanmıram ki, hansı nəticəni verəcəyindən, bu nəticənin nə qədər pis olacağından da qorxmuram. Bəli, mənə belə gəlir, səsi eşitdiyim andan elə fikirləşdim ki, ara vermədən qazmaq lazımdır, ancaq buna çox inanmadığım üçün başlamadım. Buna baxmayaraq, əlbəttə, qazmağa başlayacağam, çünki başqa yolum yoxdur, amma indi başlamayacağam, onu bir az təxirə salaacağam. Sağlam düşüncə qalib gələrsə – gəlməlidir də – bu işə tez başlamayacağam. Hər halda, ona başlamamışdan əvvəl, bayaq eşik-eşik elədiyim yerləri düzəldəcəyəm. Düzdür, çox vaxt aparacaq, ancaq bunu eləmək vacibdir. Əgər təzə qazmağa başlayacağım yol məni məqsədimə çatdıracaqsa, deməli, uzun olacaq, yox, məqsədə apar-

mırsa, sonu-sonucu olmayacaq. Əlbəttə, bu iş yuvadan xeyli aralı düşmək olacaq, ancaq hər halda, yerin üstündəkindən pis olmayacaq, istədiyim anda onu dayandırıb, evimə qonaq gedəcəyəm, getməsəm də baş meydanın havası gəlib məni tapacaq, işimi həmin hava ilə nəfəs alala görəcəyəm, amma bununla belə, yenə də yuvadan uzaq düşmək, özümü naməlum taleyin ixtiyarına buraxmaq deməkdir, ona görə də buranı qaydaya salıb getmək lazımdır, yoxsa belə çıxardı ki, rahatlığım üçün çalışa-çalışa onu özüm pozmuşam və sonra da qaydasına salmamışam. Beləliklə, işə qazılmış yerləri təzədən doldurmaqla başlayıram. Bu elə bir işdir ki, ona lap yaxşı bələdəm, onu dəfələrlə, demək olar ki, heç iş hesab eləməyə-eləməyə görmüşəm, xüsusilə axıra yaxın möhkəmlətmə, hamaralama işlərində lap ustalaşmışam və bunu da özümü tərifləmək üçün demirəm, sadəcə olaraq, bu həqiqətdir. Ancaq bu dəfə cətin olacaq, çünki fikrim çox dağınıqdır, bir də görürsən, işin qızgın çağında qulağımı divara söykəyib dinləyirəm, yenicə yerinə qoyduğum torpağın təzədən qayıdıb yerə töküldüyünə fikir vermirəm. Sondakı “bəzək” işləri lap çox diqqət tələb etdiyi üçün alınmır. Eybəcər görünən donqarlar, çatlar... Hələ onu demirəm ki, o vaxt divara yamaq vurub düzəltdiyim keçidi təzədən bərpa eləmək istəmirəm... Özümə bununla təsəlli verirəm ki, hamısı müvəqqəti işlərdir, geri qayıdıb rahatlandıqdan sonra hər şeyi təzədən istədiyim kimi düzəldəcəyəm, onda bütün işlər yağ kimi öz-özünə gedəcək. Bəli, nağıllarda bütün işlər yağ kimi gedir və mənim təsəllim də həmin nağıllardan biridir. Yaxşı olardı ki, indi mükəmməl bir iş görəydim. Tez-tez yollara düşüb haradan səs gəldiyini müəyyənləşdirməkdənsə, bu daha xeyirli olardı, çünki istədiyini yerdə dayanıb dinşəməyə iş demək olmazdı. Üstəlik də təzə-təzə mənasız kəşflər eləyirəm. Bəzən mənə elə gəlir ki, səs daha kəsilib, çünki fasilə lap çox olur, eşidilmir, öz qanımın fişiltisini daha aydın eşidirəm, bəzən də ikisinin fasiləsi eyni vaxta düşür və onda elə bilirsən ki, səs biryolluq kəsilib. Daha dinşəmirsən, atılıb-düşürsən, həyat büsbütün dəyişir, sanki, hansı çeşməninə gözü açılır, oradan içəri sakitlik axır... Bu tapıntının doğru olub-olmadığını yoxlamağa qorxursan, kimisə axtarmağa başlayırsan ki, ona inana, bel bağlaya biləsən, ona

görə də yorğalaya-yorğalaya baş meydana qayıdırsan, yadına düşür ki, qəlbində yeni bir həyat arzusu baş qaldırılıb, səhərdən dilinə heç nə dəyməyib, torpağın üstünə səpələnmiş ehtiyatlardan birini dartıb götürürsən, onu acgözlüklə çeynəyə-çeynəyə, uda-uda bu inanılmaz kəşfi elədiyini yerə qayıdırsan, yeyə-yeyə, guya, elə-belə, bir daha inanmaq üçün dinşəyirsən və azacıq qulaq asan kimi də yanıldığını başa düşürsən, özün özündən utanırsan, uzaqlardan gələn xışıltını eşidirsən... Ağzındakını yerə tüpürürsən, onu ayaqlamaq istəyirsən, təzədən işləməyə başlayırsan, ancaq nə elədiyini özün də bilmirsən. Vacib hesab elədiyini yerdə – belə yer də kifayət qədər var – qeyri-ixtiyari nəsə eləyirsən, sanki, nəzarətçi gəlib və sən də yalandan özünü göstərirsən. Ancaq elə də ola bilər ki, bir az məşğul olan kimi, nəsə təzə bir şey kəşf eləyəsən. Deyəsən, xışıltı bir az güclənib, ancaq çox güclənməyib. Əlbəttə, söhbət azacıq fərqdən gedir – hər halda, artıb, aydınca bilinir. Lakin bu güclənmə səsin artmasına deyil, daha çox yaxınlaşmasına oxşayır, sanki, onun necə addım-addım yaxınlaşdığını da görürsən. Divardan geri sıçrayırsan, bircə baxışla bu kəşfin özü ilə gətirə biləcəyi fəsadların hamısını görməyə çalışırsan. Sənə elə gəlir, bu yuvanı hər hansı bir hücumdan qorunmaq üçün tikməyibsən. Düzdür, məqsəd bu olub, ancaq böyük həyat təcrübəsinə baxmayaraq, hücum təhlükəsindən və buna uyğun da müdafiə qurmaq fikrindən uzaq olubsan, ya da heç uzaq olmayıbsan (məgər belə də ola bilər?!), bundan da betər fikirlə özünə qulağıdinc yaşamaq üçün yer düzəldibsən və elə buna görə də yuvanın sakitliyini hər şeydən üstün tutursan. Halbuki əsas məqsəddən uzaqlaşmadan bu istiqamətdə də çox iş görmək olardı, ancaq nədənsə, nəyə görəsə heç bir iş görülməmişdi... Bu bir neçə ildə bəxtim gətirmişdi və bu da məni erköyünləşdirmişdi. Düzdür, hərdən narahat olmuşdum, ancaq bəxt olan yerdə narahatçılıq heç nə eləyə bilməzdi...

İndi ilk növbədə yuvaya müdafiə və bunun üçün olan imkanlar nöqtəyi-nəzərindən baxmaq, elə bu baxımdan da yenidənqurma planı hazırlamaq, elə həmin dəqiqə də gənclik həvəsi ilə işə başlamaq lazım idi. Hazırda ən vacib iş bu idi. Yeri gəlmişkən, bu, gecikmiş olsa da, nəyisə tapmaq üçün aparılan, məqsədi də yalnız qorxa-qorxa, özü də

əliyalın hansı təhlükə mənbəyinə axtarmaq olan qazıntı işi deyil, çox lazımlı bir iş idi. Qəflətən əvvəlki planımın mənasını başa düşməməyə başlayıram. O vaxt mənə ağıllı görünən bu planda indi ağlabatan heç nə görmürəm, işimi yenə yarımcıq qoyuram, dinləməyi də buraxıram: indi mənə səsin güclənib-güclənmədiyini bilmək lazım deyil, onsuz da kəşflərim çox olub, hamısının daşını atıram, beynimdəki ziddiyyətli fikirlərdən canımı qurtarmaq bəsimdir. Yenə də içəridəki yolların canına düşürəm, lap uzaqlara, geri qayıdandan sonra xırçılı salan pəncələrimin hələ dəymədiyi yerlərə gedib çıxıram, oradakı lal sükutu diksindirirəm, sonra özüm də həmin sükuta qərç oluram. Ancaq ona təslim olmuram, yoluma davam edirəm, nə axtardığımı bilmirəm, yəqin ki, bununla vaxtı uzadıram. O qədər gəzirəm ki, axırda azaraq labirintə gəlib çıxıram, üstü mamırlı çimin o biri tərəfini dinləmək xəyalına düşürəm. Məndən çox-çox uzaq olan şeylər indi məni maraqlandırır. Lap yaxına gəlib dinşəməyə başlayıram. Dərin bir sükut... Bura nə gözəldir... Bayırdakıların heç biri yuvamla maraqlanmır, hərə öz işi ilə məşğuldur, bu işlərin də mənə heç bir aidiyyəti yoxdur. Buna nail olmaq üçün çox əziyyət çəkmişəm! Üstü mamırlı çimin yanı indi yuvamda yeganə yerdir ki, saatlarla boş-boşuna dinşəyə bilərəm. İndi yuvada hər şey tərsinə olub: bu vaxta qədər çox təhlükəli hesab olunan bir yer indi ən təhlükəsiz yerə çevrilib, baş meydan səs-küylü, qorxulu bir dünyaya dönüb. Ən pisi də odur ki, buranın özü də həqiqətən sakit yer deyil, burada da heç nə dəyişməyib, sakitliyindən, səs-küyündən asılı olmayaraq mamırlı çimin o biri üzündəki təhlükə hələ də pusquda dayanıb, ancaq onu daha hiss etmirəm, məni indi ən çox narahat edən divarlardan eşidilən xışılı səsidir. Məni narahat edir? Bu səs getdikcə güclənir, getdikcə yaxınlaşır, mənə labirintdə orabura sürünürəm, yuxarıda – üstü mamırlı çimin altında özümə yer düzəldirəm, bununla, sanki, evimi o xışılı salanın ixtiyarına buraxıram, yuxarıdakı cüzi rahatlıqla barışıram. Xışılı salanın? Məgər o səsin səbəbini dəqiq müəyyənləşdirmişəm ki? O səs xırda bir məxluqun qazdığı yerdən gəlir? Mən bu qərara gəlməmişdim? Axı, deyəsən, mən hələ bu fikrimdən daşınmamışdım... Əgər onun qazdığı torpağın səsi deyildisə, hər halda, dolayı da olsa, onunla bağlı

idi... Yox, əgər bununla bağlı deyildisə, deməli, əvvəlcədən heç bir tədbir tökmək lazım deyil, o səbəbi tapana və ya özü üzə çıxana qədər gözləmək lazımdır. Əlbəttə, indi istənilən qədər mülahizə yürütmək olar, məsələn, demək olar ki, haradasa lap uzaqda su sızıb və gah fışılıya, gah da xışılıya oxşayan bu səs, əslində, şırıltı səsidir. Bu sahədə heç bir təcrübəm olmadığına baxmayaraq – ilk dəfə qrunut suyuna rast gələndə, onun axarını həmin dəqiqə başqa səmtə çevirə bildim və bir də buralara qayıtmadı – hə, buna baxmayaraq, bilirəm ki, bu səs xışılıtdır, onu şırıltı ilə qarışdırmaq olmaz. Ancaq özümü nə qədər sakitləşdirməyə çalışsam da, xeyri olmur, fantaziyalar qurtarmaq bilmir və əslində, inanmağa başlayıram ki – artıq bunu danmağın mənası yoxdur – xışılı heyvan xışılıtsıdır, özü də bir neçə xırda heyvanın deyil, tək bir iri heyvanın səsidir. Ancaq bəzi şeylər də bunun əksini deyir. Məsələn, səsin hər yerdə eşidilməsi, hər yerdə eyni tonda olması və bunlardan əlavə də, gecə-gündüz eşidilməsi... Əlbəttə, ilk öncə fikirləşmək olardı ki, çoxlu xırda heyvandır, qazanda onlara rast gələcəyəm, ancaq heç nə tapmadım, ona görə də bircə mülahizə qalır ki, iri heyvandır. Bunun əksinə olan mülahizələr isə həmin heyvanı inkar etmək əvəzinə, onun lap təhlükəli olduğundan xəbər verir. Məhz elə buna görə də həmin mülahizəni özümdən uzaqlaşdırmağa çalışmışam. Daha özümü aldatmıram. Çoxdan beynimdə belə bir fikir dolaşmağa başlayıb ki, həmin heyvan qəzəblə işlədiyi üçün səs uzaqdan da eşidilir, elə tez-tez qazır ki, sanki, yol gedir, qazdıqca da yer titrəyir, qazıb keçəndən sonra da hələ də titrəyən yerin səsi indi işlədiyi yerin səsi ilə birləşir və mən də itib getməkdə olan səsi hər yerdə eyni cür eşidirəm. Belə təsəvvür yaranır ki, heyvan mənə tərəf gəlmir, ona görə də səsi dəyişmir, yəqin, elə bir planı var ki, mən başa düşürəm, yalnız belə düşünürəm ki – əlbəttə, dəqiq deyə bilmərəm – mənim burada olduğumu bilir və onu müşahidə etməyə başladığım andan indiyə qədər ətrafımda bir neçə dəfə dövrə vurub. Ancaq səsin növü məni düşündürməyə məcbur edir: xışılıtdır, yoxsa fışılı? Özüm torpağı cırmaqlayanda, eşəndə səs başqa cür çıxır. Xışılıtnı belə izah etmək olar ki, caynaqları o heyvanın əsas aləti deyil, ondan, bəlkə də, yardımçı vasitə kimi istifadə edir, əsas

aləti isə ya burnudur, ya da xortumu və bundan əlavə, çox güclü olmaqla bərabər, bunlar həm də itidir. Güman ki, bircə güclü təkənla xortum torpağa sancılır, oradan böyük bir hissəni qoparıb və həmin anda mən heç nə eşitmirəm, fasilə yaranır, xortumu təzədən torpağa sancmaq üçün dərinədən nəfəs alır. Deyəsən, dərinədən nəfəs alanda, yeri titrədən səs çıxarır, özü də yalnız güclü olduğuna görə deyil, həm də tələsdiyinə, canı-dildən işlədiyinə görə belə səs çıxarır və mən də onu asta xışıltı kimi eşidirəm. Ancaq bütün bunlarla bərabər, onun ara vermədən işləyə bilməsinin sirrini başa düşə bilmirəm. Bəlkə də, xırda fasilələr zamanı, ani də olsa, dincəlik, amma deyəsən, indiyə kimi əməlli-başlı dincəlməyib, gecə-gündüz qazır, həmişə də eyni güclə, eyni həvəslə işləyir, nəzərdə tutduğu planı tez həyata keçirməyə çalışır və buna da qabiliyyəti çatır. Sözü düzü, belə bir rəqiblə üzləşəcəyimi heç gözləməirdim. Onun bütün bu xüsusiyyətləri bir yana, indi həmişə qorxduğum həmin iş baş verir: kimsə üstümə gəlir! Halbuki buna əvvəlcədən hazır olmaq lazım idi. Bəs necə oldu ki, uzun sürən sakitlikdən, xoşbəxtlikdən sonra belə bir iş baş verdi? Yolu düşmənlərimə kim nişan verdi ki, onlar da gəlib mənim mülkümdə lağım atdı? Məgər indi belə qorxudulmaq üçün uzun müddət toxunulmaz qaldım? Niyə vaxtımı bununla müqayisədə çox xırda görünən təhlükələrə qarşı nəşə fikirləşməyə sərf etdim? Bəlkə, elə bildim ki, ev sahibi kimi üstümə gələnlərin hamısından güclü olacağam? Əslində, belə böyük, kövrək sənət əsərinin sahibi kimi hər hansı bir ciddi hücumun qarşısında aciz idim! Onun sahibi olmaq məni ərköyünləşdirmişdi, onun kövrəkliyi mənə də keçmişdi, onun dərdi öz dərdim kimi qəlbimi göynədirdi. Gərək bunu əvvəlcədən fikirləşəydim, yalnız öz təhlükəsizliyim barədə düşünməyəydim (heç bunu da düz-əməlli həyata keçirə bilməmişdim), yuvanın da təhlükəsizliyini nəzərə alaydım. Gərək əvvəlcədən elə tədbir görəydim ki, onun ayrı-ayrı hissələr, imkan daxilində də çox hissəsi hücumla məruz qalanda, torpaq uçuntusu ilə bir-birindən ayrılırdı. Özü də elə ayrılırdı ki, düşmən əsl yuvanın o biri tərəfdə qaldığını başa düşməyəydi. Daha yaxşı olardı ki, yola tökülən torpaq yalnız yuvanı gizlətməyəydi, həm də düşmənin başına ələnərək onun qəbrinə çevriləydi. Ancaq

bunun üçün heç nə eləməmişdim, bu istiqamətdə heç bir iş görülməmişdi, uşaq kimi səfeh olmuşdum, yetkinlik dövründə başımı uşaq oyunları ilə qatmışdım, hətta təhlükənin özü ilə oyun oynamışdım, əsl təhlükə haqqında düşünməmişdim. Artıq gec idi... Halbuki xəbərdarlıqlar olmuşdu...

Bu günə lazım olan işlərin heç biri görülməmişdi, halbuki yuvanın tikintisinə başladığım ilk günlərdə buna bənzər hadisələr olmuşdu. Əsas fərq onda idi ki, o vaxt başlanğıc idi... Həmin vaxtlar, sanki, şeyird idim, birinci giriş qapısında işləyirdim, labirintin geniş planını hazırlamışdım, meydanlardan birini də artıq oyub düzəltmişdim, ancaq ölçüsü düz gəlmirdi, divarları da yaxşı alınmamışdı. Sözün qıyası, onda hər şey, bir növ, başlanğıc idi və ilkin cəhd kimi qiymətləndirilə bilirdi, səbr kasası daşsa, heç bir təəssüf hissi keçirmədən hamısını yarımçıq da qoymaq olardı. Həmin hadisə də o vaxt baş verdi: bir dəfə dincimi alırdım (bütün həyatım boyu tez-tez işi dayandırıb dincimi almışam), torpaq qalaqlarının arasında uzanmışdım və qəflətən uzaqdan gələn bir səs eşitdim. Gənc olduğum üçün mənə qorxudan çox, maraq bürüdü. İş bir kənara qoyub dinşəməyə başladım, çox dinşədim, ancaq bu dinşəməkdən canımı qurtarmaq üçün üstü mamırlı çimin altında uzanmağa getmədim. Onda, ən azı, dinşədim. Dəqiq bildim ki, kimsə mənə kimi qazır, səs də zəifdir, ancaq hansı uzaqlıqda olduğunu bilmək çətin idi. Düzdür, bir az gərginləşmişdim, ancaq sakit və soyuqqanlı idim. Fikirləşdim ki, bəlkə, başqasının yuvasındayam, sahibi də qaza-qaza mənə tərəf gəlir? Bu mülahizənin düz olduğunu dəqiq bilsəydim, işğalçılıqla, harasa soxulmaqla aram olmadığına görə çıxıb gedərdim, özümə başqa yerdə yuva tikərdim. Ancaq məlum məsələdir ki, onda cavan idim, yuvam yox idi, ona görə də sakit və soyuqqanlı ola bilərdim. İşin sonrakı gedişi də mənə çox həyəcanlandırmadı, yalnız səsin haradan gəldiyini müəyyənləşdirmək çətin idi. Əgər o biri tərəfdən qazan, doğrudan da, qazdığımı eşitdiyi üçün mənə tərəf gəlirdisə, deməli, istiqaməti dəyişmişdi, ancaq bilmək olmurdu, mən işə ara verdim üçün bu istiqaməti itirmişdi, ya da, çox güman ki, özü fikrini dəyişmişdi... Bəlkə də, yanılırdım, heç mənə tərəf gəlmirdi, ancaq hər halda,

səs xeyli müddət əməlli-başlı eşidildi, sanki, lap yaxınlaşırdı və mən də o vaxt cavan olduğum üçün onun qəflətən torpağın arasından çıxmağından narazı qalmazdım. Lakin belə olmadı, müəyyən vaxtdan sonra səs zəiflədi, getdikcə də yavaşdı, sanki, o, istiqaməti tədricən başqa səmtə yönəltdi, səs qəflətən kəsildi, elə bil, doğrudan da, tamamilə əks istiqamətə yön aldı, məndən uzaqlaşdı... İşə başlamamışdan əvvəl, yaranmış sakitlikdən istifadə edərək, ətrafı xeyli dinşədim. Əslində, bu xəbərdarlıq kifayət qədər aydın idi, amma onu çox tez unutdum və yuvanın planında da nəzərə almadım...

O vaxtla indinin arasında yaşa dolmuşam... Doğrudanmı bu vaxt ərzində heç nə baş verməyib?! Yenə də iş ara verib uzun müddət dincəlirəm, divarları dinşəyirəm. Rəqibim təzəlikdə fikrini dəyişib, geri dönüb, uzun səyahətdən qayıdıb, elə bilir, mənə kifayət qədər vaxt verib ki, onu qarşılamağa hazırlaşım. Ancaq mən bunun üçün əvvəlkindən də az iş görmüşəm, böyük yuva müdafiəsizdir, mən özüm də artıq balaca şeyird deyiləm, yaşa dolmuş memaram, nəşə eləmək istəsəm də, qalan gücüm sözümə baxmayacaq, ancaq nə qədər yaşlı olsam da, mənə elə gəlir, indikindən də çox qocalmaq istəyirdim. O qədər qocalardım ki, üstü mamırlı çimin altında düzəltdiyim yerimdən dura bilməzdim. Çünki indi burda uzanmağa dözə bilmirəm, sanki, dincəlmək əvəzinə qayğılarım bir az da artıb, ona görə də durub yuvaya qaçırım. Buranı necə qoyub getmişdim? Xışıltı səsi zəifləmişdi? Yox, əksinə, daha da qüvvətlənmişdi. On müxtəlif yerdə dayanıb dinşəyirəm, səhv etdiyimi başa düşürəm, xışıltı olduğu kimi qalıb, heç nə dəyişməyib. O biri tərəfdə də heç nə dəyişmir, sakitlikdir, vaxt da onun üçün işləyir, mənə isə burada hər an əzaba çevrilir. Uzun yolu keçib təzədən baş meydana qayıdıram. Mənə elə gəlir, ətrafdakı hər şey həyəcan içindədir, sanki, hamısı mənə baxır, sonra da mənə mane olmamaq üçün baxışlarını çəkirlər, təzədən diqqətlə baxırlar, xilas olmaq üçün məndən nəşə qətiyyətli bir hərəkət gözləyirlər. Başımı bulayırım, yerimdən tərpənmirəm. Nəşə bir iş görmək üçün baş meydana da girmirəm. Onun yanından keçib bayaq kəşfiyyat üçün qazmaq istədiyim yerə tərəf gedirəm, oranı bir də yoxlayırım. Yaxşı yer idi, bəlkə də,

buradan qazsaydım, hava çəkən yerlərə gedib çıxardım, işim yüngülləşərdi, bəlkə də, çox qazası olmazdım, səsin mənəbəyinə qədər getmək lazım gəlməzdi, hava çəkən yerləri dinşəmək bəs edərdi. Ancaq heç bir mülahizə məni təzədən qazmağa həvəsləndirə bilməzdi. Axı qazmaqla nəyi dəqiqləşdirərdim? Yox, daha mənası yoxdur, heç nəyi dəqiqləşdirmək istəmirəm... Baş meydanda qurumuş qıpqırmızı ət parçalarından ən yaxşısını seçib sürünə-sürünə torpaq qalaqlarının arasına girirəm. Əgər yuvada, doğrudan da, sakitlik deyilən şey varsa, onu burada tapmaq olar. Əti yalayırım, ləzzətlə yeyirəm, növbə ilə gah uzaqlarda özünə yol açan heyvan, gah da ehtiyat üçün yığıdığım yeməklər barədə fikirləşirəm. Nə qədər ki imkan var, onlardan ləzzət almaq olar! Sonuncu, bəlkə də, yeganə plandır ki, onu həyata keçirə bilərəm. Bununla belə, o heyvanın nə istədiyini də tapmağa çalışıram. Görəsən, gəzməyə çıxıb, yoxsa özünə yuva tikir? Əgər gəzməyə çıxıbsa, onunla dil tapmaq mümkündür. Əgər, doğrudan da, gəlib bura çatsa, ehtiyat azuqəmdən bir az verərəm, çıxıb gedər. Əlbəttə, torpaq qalaqlarının arasında uzanıb istənilən qədər şirin xəyallara dalmaq olar, ancaq dəqiq bilirəm ki, heç bir razılaşmadan söhbət gedə bilməz, bir-birimizi görəndə kimi, bəli, yaxın olduğumuzu hiss edən kimi, aqlımız başımızdan çıxacaq, lap tox olsaq da, acgözlüklə caynaqlarımızı, dişlərimizi işə salacağıq. Həmişə olduğu kimi, burada da hər ikimiz haqlı olacağıq. Axı kim, lap gəzintiyə çıxmış olsa da, belə bir yuvaya rast gələndə bütün planlarını dəyişməzdi? Kim bilir, bəlkə, həmin heyvan da özünə yuva tikir və belə olan halda, razılaşmağı xəyalıma belə gətirə bilməzdim. Hətta lap qeyri-adi bir heyvan olsa da, yuvası kiminsə qonşuluğunu qəbul etsə də, mənim yuvam buna razı olmazdı. Ən azı da ona görə ki, oradakı səs burada, buradakı da orada eşidilir. Ancaq deyəsən, o heyvan çox uzaqdadır və bir az da o tərəfə çəkilsə, yəqin ki, səs tamam kəsilsə, hər şey də əvvəllərdə olduğu kimi qaydasına düşər, bu hadisə də acı, həm də faydalı bir təcrübəyə çevrilər, məni bəzi möhkəmləndirmə işlərinə həvəsləndirər. Mən sakit olanda, heç bir təhlükə hiss etməyəndə, çox yaxşı, lazımlı işlər görməyi bacarıram. Ola bilsin, o heyvan çox yaxşı iş qabiliyyətinə, gücə malik olmasına baxmayaraq, yuvasını mənimkinə

tərəf genişləndirmək fikrindən əl çəkəcək, bunun əvəzinə o tərəfdə nəşə qazanacaq. Ancaq məlum məsələdir ki, bu, danışıqlar yolu ilə alınmaz, ya öz ağılına batmalıdır, ya da mən onu məcbur etməliyəm. Hər iki halda da, həmin heyvanın məndən xəbəri olması və haqqımda nəyi bilməsi əsas rol oynayacaq. Bu barədə fikirləşdikcə, həmin heyvanın, ümumiyyətlə, məndən xəbəri olması inandırıcı görünmür, ola bilsin, mən təsəvvürümə gətirməsəm də, haqqımda bəzi şeyləri bilir, ancaq səsimi eşitmiş olmaz. Nə qədər ki mənim ondan xəbərim yox idi, deməli, səsimi heç vaxt eşidə bilməzdi, çünki həmişə sakit olmuşam, yuvamda heç vaxt səsım çıxmayıb. Elə isə bayaq kəşfiyyat məqsədilə oraburanı qazanda, eşitmiş olardı. Ancaq mən elə qazıram ki, səsi yavaş çıxır. Bunu eşitmiş olsaydı, mütləq bilərdim, çünki, ən azı, tez-tez işinə ara verib, mən tərəfi dinşəyirdi... Ancaq heç nə dəyişmədi...

QANUN QARŞISINDA

Qanunun qarısı ağızında bir gözətçi dayanıbdır. Onun yanına bir kəndli gəlib içəri keçmək üçün icazə istəyir. Ancaq qarıcı hələlik onu içəri buraxa bilməyəcəyini söyləyir. Kəndli bir az fikirləşib soruşur ki, sonra içəri keçmək mümkün olacaqmı? – Bəlkə də, – qarıcı deyir, – ancaq indi yox.

538

Qanunun darvazası həmişə açıq olduğundan və gözətçi azacıq kənara çəkildiyindən, kişi əyilib içəri boylanır. Qarıcı bunu gördükdə gülüb deyir: – Səni belə cəlb edirsə, onda mənim icazəm olmadan içəri keçməyə çalış. Amma yadında saxla: mən güclü olsam da, hələ üzüyola qarıcılarındanam. Bil və agah ol; hər zalın qarısı ağızında bir gözətçi dayanıb, özləri də bir-birindən qüvvətli. Üçüncü qarıcının baxışları qarşısında heç mən özüm belə duruş gətirə bilmirəm.

Kəndli bu cür çətinliklə qarşılaşacağını heç təsəvvürünə belə gətirməzdi; “axı qanun həmişə hamı üçün əlçatan olmuşdur”, – o, fikrindən keçirir, amma elə ki, xəz paltolu gözətçini başdan-ayağa süzür, onun yekə sivri burnuna, uzun, seyrək, qara tatarı saqqalına diqqətlə nəzər salır, içəri daxil olanadək gözləməyi qərara alır. Kənarda əyləşmək üçün gözətçi ona bir kətil verir. O da aylarla, illərlə beləcə oturub gözləməli olur. Bu müddət ərzində bir neçə dəfə içəri keçmək üçün icazə istəyir və gözətçini öz xahişləri ilə bezdirir. Qarıcı tez-tez onu söhbətə tutur, doğma yerləri barədə böyük cənablara xas laqeydliklə və soyuqluqla qısa suallar verir və axırda da bildirir ki, hələ onu içəri buraxa bilməz. Kəndli yola götürdüyü nə vardısı, lap qiymətli olsa belə, hamısını yavaş-yavaş qarıcıya rüşvət verir ki, bəlkə, onu yola gətirə bildi. Qarıcı isə verilən şeylərin hamısını alır və bunu belə izah edir: – Bunları ona görə qəbul edirəm ki, elə bilməyəsən səni yaddan çıxarmışam.

Bütün bu illər ərzində kəndli qapıçıya göz qoyur, başqa gözətçiləri unudur və ona elə gəlir ki, qanuna daxil olmaq yolunda yeganə əngəl elə bunun özüdür. İlk illər heç nəyə məhəl qoymadan bu bədbəxt təsadüfə lənətləyir, qocaldıqca isə öz-özünə donquldanır, nəhayət, uşaq kimi olur və illərdən bəri diqqət yetirdiyi gözətçinin xəz yaxalığındakı birəni görüb ondan da gözətçini yola gətirmək üçün kömək diləyir. Axırda gözünün ziyası zəifləyir və kəsdirə bilmir ki, həqiqətən də, ətraf qaranlıqlaşmış, ya gözləri onu aldadır. Ancaq indi zülmətdə qanunun qapılarında gələn bir parıltı görünür. Fəqət, zavallı canını tapşırmaq üzrədir. Bütün bu vaxt ərzində beyninə toplanmış təcrübə ölüm-qabağı suala çevrilir ki, bu sualı o indiyədək gözətçiyə verməmişdi. Başının işarəsiylə onu çağırır, çünki qaxaca dönmüş vücudunu artıq tərpedə bilmir. Boy fərqi zaman-zaman gözətçinin xeyrinə dəyişildiyindən, o, kəndliyə tərəf xeyli əyilməli olur: – Bəs səni indi nə maraqlandırır? Əl çəkməzsən də! – gözətçi çıxmır. – Axı hamı qanuna əsasən ölür, – kişi deyir, – bəs necə olur ki, bu illər ərzində məndən savayı heç kəs gəlib içəri buraxılmasını tələb eləməyib?

Qapıçı başa düşür ki, kişi artıq can üstədir və buna görə də yaxşı eşitsin deyər ucadan qışqırır: – Onsuz da buradan içəri daxil olmağa heç kəs icazə ala bilməzdi, çünki bu giriş qapısı yalnız səndən ötrü nəzərdə tutulmuşdu. İndi mən gedib onu örtərəm.

KƏND HƏKİMİ

540

Çıxılmaz vəziyyətə düşmüşdüm: təcili səfərə çıxmalydım; on mil aralıda ağır bir xəstə məni gözləyirdi; güclü çovğun mənimlə onun arasında olan geniş ərazidə tüğyan edirdi; arabam var idi, yüngül, iritəkərli, bizim qəsəbə yolları üçün tam yararlı; kürkə bürünmüş halda əlimdə alətlərlə dolu yol çantası artıq tam hazır vəziyyətdə həyətdə dayanmışdım; di gəl ki, at yox idi, at. Mənim öz atım bu sərt qışın gərginliyinə davam gətirməyib ötən gecə keçinmişdi; qulluqçum kirayə at götürmək üçün kəndin canına düşüb, ancaq bilirdim ki, vəziyyət ümitsizdir, getdikcə daha çox qara bürünmüş və hərəkətsiz halda əbəs yerə burada dayanmışdım. Hə, bu da qulluqçu qız, o, əlaqapıda görünürdü, yalnız idi, əlindəki fənəri yelləyirdi; əlbəttə, indi kim öz atını belə çətin yol üçün kirayə verər?! Mən yenə də fikirliliklə həyətdə gəzişdim; heç bir çıxış yolu tapmadım; pəjmürdə, məyus halda illərdən bəri istifadəsiz qalmış donuz damınının salxaq qapısına bir təpik ilişdirdim. O, rəzələri üstündə açılıb-örtülməyə başladı. İçəridən gələn ilıq hava axını, sanki, özüylə at qoxusu gətirirdi. Damda ipdən asılmış tutqun işıqlı bir fənər yellənirdi. Alçaq anbarda bükülmüş oturmmuş bir kişi dönərək göy gözlərini mənə tuşladı:

– Əmrinizlə atları qoşummu? – o, içəridən iməkləyə-
iməkləyə çıxaraq soruşdu.

Nə deyəcəyimi bilmədim, yalnız damda daha nəyin olduğunu görmək üçün əyildim. Qulluqçu yanımda dayanmışdı.

– Adam heç öz evində nəyin olub-olmadığını bilmir, – o dedi və biz hər ikimiz güldük.

– E-hey, qardaş, e-hey, bacı! – mehtər amiranə dilləndi və iki qüvvətli at ayaqları qarınlarına qısılmış halda, ombalarını yırğalayaraq, qüvvətli gövdələrini çevirərək yaraşlıqlı

başlarını dəvələr kimi aşağı sallayıb, hündür ayaqları üstə durdular və bir-birini sıxışdırma-sıxışdırma bayıra çıxdılar. Bədənlərindən qatı buğ qalxırdı.

– Ona kömək elə, – qulluqçuya dedim, – üzüyola qız da qoşqu ləvazimatını mehtərə vermək üçün tələsdi. Ancaq qız elə təzəcə ona yaxınlaşmışdı ki, mehtər onu qucaqlayıb üzünü onun üzünə dayadı. Qız qışqıraraq mənim yanıma qaçdı; yanaqlarında iki cərgə diş yeri qızarırdı.

– Heyvan! – qəzəblə qışqırdım, – Qamçı yemək istəyirsən?

Ancaq dərhal fikirləşdim ki, onu tanımıram, heç bil-mirəm haradan gəlib və başqaları imtina etdikləri halda, o, könüllü olaraq mənə kömək edir. Fikirlərimi başa düşürmüş kimi hədəmə əhəmiyyət vermədi, atlarla məşğul ola-ola yalnız bir dəfə dönüb baxdı, sonra mənə:

– Minin, – dedi.

Doğrudan da, hər şey hazır idi. Hələ ömrümdə belə gözəl at arabasıyla heç yerə getməmişdim və böyük həvəslə arabaya mindim.

– Özüm sürəcəyəm, sən yola bələd deyilsən, – dedim.

– Əlbəttə! – o dedi. – Mən, onsuz da, getmirəm, Rozayla qalırım.

– Yox! – Roza qışqırır və qaçılmaz taleyinin müdhiş öncəduyumu ilə evə cumur.

Qapı zəncirinin cingilti ilə necə bağlandığını və qapının necə qifillandığını eşidirəm; onun ələ keçməmək üçün qaça-qaça dəhlizdə və otaqlarda işıqları necə söndürdüyünü görürəm.

– Sən də mənimlə gedirsən! – mehtərə deyirəm. – Yoxsa, getməkdən vaz keçəcəyəm, nə qədər təcili olsa da. Ağına belə gətirmə ki, göstərdiyin xidmətin əvəzində qızı sənə verim.

– Di tərənənin ha! – o, qışqıraraq əllərini bir-birinə vurdu və elə bil, axına düşmüş odun parçası kimi arabanı götürüb apardılar. Mən hələ də mehtərin həmləsindən evimin qapısının çatıldığını və parça-parça olduğunu eşidirəm, bütün hissiyyatımı eyni dərəcədə bürüyən viyılı gözlərimə, qulaqlarıma dolur. Amma bu yalnız bircə an çəkir və bir də görürəm ki, artıq lazım olan yerə çatmışam, sanki, xəstənin həyətinin qapıları mənim həyətimə açılmış; atlar

sakitcə dayanıb; daha qar yağmır; ay işıq saçır; xəstənin valideynləri məni qarşılamağa tələsirlər, bacısı da onların arxasınca; məni az qala, arabadan alıb əlləri üstə aparırlar; onların qatmaqarışlıq sözlərindən heç nə anlamıram; xəstənin otağında nəfəs almaq belə mümkün deyil; çat vermiş soba tüstüləyir; pəncərəni açacağam; amma öncə xəstəyə baxmaq istəyirəm. Hərərəti nə az, nə çox olan, gözləri çuxura düşmüş cılız bir oğlan uşağı pərqu yorğan-döşək-dən dikələrək boynuma sarılır və qulağıma pıçıldayır:

– Həkim, icazə ver ölüm.

542

Ətrafa boylanıram; heç kim bunu eşitmədi; valideynləri başlarını aşağı dikərək lal-dinməz dayanıb mənim qərarımı gözləyirlər, bacısı əl çantamı qoymaq üçün stul gətirir. Çantamı açıb ləvazimatları qurdalayıram; oğlan xahişini xatırlatmaq üçün əlini elə hey çarpayıdan uzadıb mənə toxundururdu; əvvəlcə maqqası götürüb şam işığında yoxlayır və qaytarıb yerinə qoyuram. “Hə, – küfrlə fikirləşirəm, – belə hallarda allahlar kömək edirlər, onlar əvvəlcə at göndərir, tələsik ikincisini də əlavə edir, hələ üstəlik, lüzumsuz yerə mehtəri də pay verirlər...” Yalnız indi yadıma Roza düşür; nə edim, onu necə xilas edim, on mil aralıda, arabamın önündə dəlisov atlar, onu bu mehtərin altından necə çıxardım? Nədənsə, atların qayıqları boşalmışdı; pəncərələr, necə oldusa, bayırdan açıldı, atların hərəsi bir pəncərədən başlarını içəri soxdu və ailənin qışqırtısına məhəl qoymadan, xəstəyə tərəf baxdılar. Bu dəqiqə geriye qayıdıram”, – deyə fikrimdən keçirirəm, sanki, bunu məndən atlar tələb edirmiş; amma mənim istinin təsirindən kütləşdiyimi zənn edən xəstənin bacısının əynimdən kürkümü çıxarmasına imkan verirəm. Qabağıma bir stəkan rom qoyurlar, qoca əliylə çiynimə vurur, doğmasının bu hala düşməsi mənimlə yaxını kimi rəftar etməyə ona haqq qazandırır. Başımı yırğalayıram; qoca ilə yaxından söhbət edəcəyimdən bu, mənə yaraşmazdı; yalnız bu səbəbdən içməkdən imtina edirəm. Ana çarpayının önündə dayanıb məni işarəylə ora çağırır; buna əməl edirəm və başımı xəstənin sinəsinə əyirəm, o isə mənim nəm saqqalımdan diksindir, bu əsnada atlardan biri başını otağın tavanına tərəf qovzayıb kişnəyir. Gümanım özünü doğruldur: oğlan sağlamdır, bir az qanazlığı var, qayğıkeş anası ona çoxlu qəhvə

içirdib, amma sağlamdır, sadəcə, onu itələyib yorğan-döşəkdən qaldırmaq yaxşı olardı. Mən dünyanı düzəldən deyiləm və qoy yatsın. Məni rayon rəhbəri buraya göndərib, mən də öz borcumu artıqlaması ilə yerinə yetirirəm. Az ödəsələr də, yoxsullara qarşı səxavətli və lütfkaram. Rozanın da qeydinə qalmalıyam, ondan sonra isə oğlan haqlıdır, mən də ölmək istəyirəm. Bu bitmək bilməyən qış uzunluğunda burada nə edim?! Atım ölüb, kənddəsə heç kim özünü-künü mənə vermir. Donuzdamından arabanı çəkib çıxartmalı oluram; təsadüfən atlar olmasaydı, donuzlarla getməyə məcbur idim. Belə-belə işlər. Ailəyə baxıb başımı yellədirəm. Onlar bu barədə heç nə bilmirlər, bilsəydilər belə, buna inanmazdılar. Resept yazmağa nə var ki, insanlarla dil tapmaq çətindir. İndi artıq mənim xəstəni yoluxmağım başa çatır, məni yenə də əbəz yerə rahatsız etdilər, amma mən buna alışmışam, gecə zınqırovumun vasitəsilə bütün rayon mənə əziyyət verir, bu dəfə isə hətta Rozadan da keçəsi oldum, bu gözəl qız illərdir evimdə yaşasa da, demək olar ki, ona heç fikir verməmişəm – bu, çox böyük itkidir və mən bütün bacarığımı cəmləşdirib beynimdə götür-qoy edirəm ki, bu ailənin üstünə düşməyim, çünki onlar nə qədər bunu istəsələr belə, Rozanı mənə qaytara bilməzlər. Amma mən çantamı bağlayıb icazə ilə kürkümü istəyəndə, bütün ailənin bir yerə topladığını görürəm, ata stəkanı əlində tutaraq romu qoxulayır, gözləri yaşla dolmuş ana məyus halda dodaqlarını gəmirir – bu adamlar məndən nə istəyirlər axı? – bacısı isə tamamilə qana bulaşmış iri bir əl dəsmalını yelləyərək mənə baxır, nə üçünsə mən oğlanın xəstə ola biləcəyini etiraf etməyə hazırım. Ona tərəf gedirəm, mənə baxıb gülümsəyir, sanki, ona ən acı sorba gətirirəm – birdən atların ikisi də kişnəyir; bu, görünür, qeybdən xəstənin müayinəsini asanlaşdırmaq üçün göndərilib – bu zaman nə görsəm yaxşıdır: oğlan, həqiqətən də, xəstədir. Onun sağ yanında, omba hissəsində ovuc içi boyda bir yara açılıb. Çəhrayı rəngin bir çox çalarlarını özündə əks etdirən, orta hissəsi tünd, kənarları getdikcə açıqlaşan, xırda sızanaqlı, qeyri-bərabər laxtalanmış, qanlı və günün günortada çağı görünən dağ mədəni kimi açıq yara. Ancaq uzaqdan elə görünür. Yaxından isə yaranın ağır olduğu bəlli olur. Buna kim laqeyd qala bilər ki?! Yoğunluğu və uzunluğu

çəçələ barmağım boyda olan qana bulaşmış çəhrayı rəngli qurdlar yaranın içində qıvrılıaraq tərپəşir, ağ başları və çoxsaylı ayaqları ilə üzə çıxmağa çalışır. Yazıq uşaq, sənə kömək eləmək mümkün deyil. Səndəki böyük yaranı gördüm; böyründəki bu çiçəkdən öləcəkcən. Ailə xoşbəxtdir, axı məni iş başında görür; bacı anaya, ana ataya, ata da açıq qapıdan düşən ay işığında qollarını mütənasib açaraq içəriyə daxil olan bir neçə qonağa bunu xəbər verir.

– Məni xilas edəcəksən? – yarasındakı həşəratlardan tamam sarsılan oğlan hıçqıraraq pıçıldayır. Biz tərəfin adamları belədir. Həmişə həkimdən mümkün olmayan şeyi tələb edirlər. Əski inamlarını itiriblər; keşiş dörd divar arasında oturub bir-birinin ardınca cübbələrini didişdirir; həkim isə öz zərif cərrah əlləri ilə hər şeyə qadir olmalıdır. Hə, neyləmək olar ki: mən bunu boynuma götürmüşəm; məndən öz müqəddəs məqsədləriniz üçün istifadə etmək istəyirsinizsə, buna da razıyam; bundan yaxşı nə istəyə bilərəm ki, mən, qulluqçusu əlindən alınmış qocaman kənd həkimi?! Budur, onlar gəlirlər, ailə üzvləri və kənd ağsaqqalları gəlib məni soyundururlar; başda müəllim olmaqla, bir məktəb xoru evin qabağında dayanıb çox sadə bir melodiyanı belə sözlərlə ifa edir:

Onu soyundurun, onda sağaldar,
 Əgər sağaltmazsa, öldürün onu!
 O yalnız həkimdir, yalnız həkimdir!

İndi mən çılpaq halda, barmaqlarım saqqalımın içində, başımı aşağı əyib sakitcə adamlara baxıram. Tamamilə sakitəm və özümü hamıdan yüksəkdə hiss edirəm və belə də qalırım, bunun mənə bir xeyri olmasa da, çünki indi onlar başımdan və ayağımdan yapışıb məni çarpayığa aparırlar. Məni yara olan tərəfdən divarla oğlanın arasına uzadırlar. Sonra hamı otaqdan çıxır; qapı örtülür; nəğmə susur; buludlar ayın qabağını tutur; üstümdə isti yorğan var; pəncərə oyuqlarından atların başları kabus kimi tərپənir.

– Bilirsən, – xəstə qulağıma deyir, – sənə inamım çox azdır, hardasa, elə sən də mənim kimi zavallısan, heç özün ayaq üstə dayana bilmirsən. Kömək eləmək əvəzinə, hələ bir ölüm yatağında yerimi də dar eləmişən. Nə basıb göz-lərini çıxardardım!

– Haqlısan, – deyirəm, – bu biabırçılıqdır. Hələ bir həkiməm də! İndi nə edim? İnan mənə, heç mənimçün də asan deyil.

– Bu cür üzrxahlığınla kifayətlənimmi? Ah, çarəm nədir, gərək həmişə razılaşım. Yaxşıca bir yarayla dünyaya gəlmişəm; mənim bütün olanım bu idi.

– Gənc dost, – deyirəm, – sənin səhvin odur ki, dünya-görüşün məhduddur. Bu tərəflərdəki bütün xəstələrin evlərində olan mən bunu sənə deyirəm: sənin yaran bekara şeydir. İti bucaq altında iki balta zərbəsi, qurtardı getdi. Çoxları öz ombalarını zərbə altında qoyur və meşədə balta-nın səsinə, az qala, heç eşitmirlər belə, bu səs onlara yaxın gəlsə də.

– Bu, doğrudan, belədir, yoxsa sən məni qızdırma içindəyəm deyən aldadırsan?

– Doğrudan da, belədir, bununla yanaşı, bu kənd həkiminin şərəfli sözlərini də özünlə götür.

O da götürdü və sakitləşdi. İndi isə öz qurtuluşum barədə fikirləşmək vaxtı idi. Atlar hələ də sədaqətlə əvvəlki yerlərində dayanmışdı. Paltarlarımı, kürkümü və çantamı tələsik qamarlayıb бүkdüm; geyinsəm gecikə bilərdim; atlar buraya gəkdikləri sürətlə də geriyyə qayıtsaydılar, elə bilərdim ki, bu çarpayidan birbaşa özümünkünə atılmışam. Atlardan biri itaətlə pəncərədən geri çəkildi; bağlamını arabaya tulladım; kürk xeyli aralı keçdi, yalnız bir qolu hansısa bir qarmağa ilişdi. Eyb etməz. Atın belinə sıçradım. Qayışlar yerlə sürünür, bir-birinə boş bağlanan atlar irəliləyir, onların arxasınca da araba ləngər vura-vura qarın üstü ilə kürkü dartıb aparır.

– Di cəld olun ha! – deyirəm, amma onlar tələsmirlər: heysiz qocalar kimi qarlı biyabanla irəliləyirik; arxamızca bir xeyli müddət çocuqların yeni, fəqət yerinə düşməyən nəğməsi səslənir:

Sevinin, ay xəstələr,
Həkim sizinlə birgə çarpayına uzandı.

Bu cür heç vaxt evə qayıda bilmərəm, zəngin təcrübəm heç oldu; varisim var-yoxumu aparacaq, ancaq xeyri olmayacaq, çünki o, mənim yerimi verə bilməz; evimdə mənfur mehtər azğınlıq edir, Roza onun şikandır, bunu düşünmək

belə istəməzdim. Mən, lüt-üryan qoca kişi, bu ən uğursuz əsrin şaxtasında bayıra atılmış, yer arabası və səmavi atlarla səfil-səfil çölləri dolaşıram. Kürküm arabanın arxasından sallanıb, əlim ona çatmır, diribaş, yaramaz xəstələrimdən isə biri də barmağını tərپətmir. Aldandım! Aldandım! Hər dəfə gecə zınqırovunun yalançı səslərinə uydum – bunu heç vaxt düzəltmək mümkün deyil.

Pritçalar

RƏDD CAVABI

Mən bir qızla rastlaşanda və ona: – Lütfən, mənimlə gedək! – deyəndə, o da susaraq yanımdan keçib gedəndə belə düşünür: “Sən adlı-sanlı hersoq deyilsən, sakit üfüqi baxışlı çəmənliklərin havası ilə və onların arası ilə şütüyən çaylar tərəfindən masaj edilmiş dərisi olan hindu cüssəli enlikürək amerikalı deyilsən, sən harada yerləşdiyini bilmədiyən böyük dənizlərə səyahət etməmişən. Elə isə mən, gözəl bir qız, nə üçün səninlə getməliyəm?”

548

“Unudursan ki, səni iri ritmik təkanla küçə ilə yırğalana-yırğalana hərəkət edən avtomobil aparmır; sənə astadan dualar oxuyaraq səliqəylə yanımdövrə halında ardınca gedən əshabələrini və öz paltarlarına bürünmüş cənabları da görmürəm; korsaj döşlərini fiquralı göstərir, ancaq bud və ombaların bu təmkinliliyinin əvəzini verir. Əynində ötən payız bizim hamımızın xoşuna gələn paralel qırçınlı paltar var və buna baxmayaraq, sən hərdənbir gülürsən – canında da bu həyat təhlükəsi”.

“Hə, hər ikimiz haqlıyıq və bunu özümüz üçün dəqiq aydınlaşdırmağımızdan ötrü, yaxşısı budur, gəl – elə deyilmi? – Hərə öz evinə tək getsin”.

EV YOLU

Tufandan sonra havanın inandırıcılıq gücü görünür. Lovğalanmasam da, xidmətlərim mənə bəllidir və məni çulğayır. İrəli addımlayıram, sürətim küçənin bu tərəfinin, bu küçənin, bu məhəllənin sürətidir. Mən haqlı olaraq, qapılara, masaların taxtasına dəyən bütün zərbələrə, bütün tostlara, çarpayılardakı, yeni tikililərin taxtabəndlərindəki, qaranlıq küçələrdə evlərin divarlarına söykənən bordellərin yumşaq taxtlarındakı sevgililərə görə cavabdehəm.

Mən keçmişimi gələcəyimə qarşı qoyuram və hər ikisini əla hesab edirəm, heç birinə üstünlük verə bilmirəm və

yalnız mənə belə kömək edən qəzavü qədər in ədalətsizliyini qınayıram.

Yalnız otağıma girəndə bir az fikirli oluram, ancaq bu, o demək deyil ki, mən pillələri qalxarkən nəsə fikirləşməyə dəyəsi bir şey tapıram. Pəncərəni tam açmağım və bağda çalınan musiqi də mənə bir o qədər kömək etmir.

DALĞIN BOYLANIŞ

Tez gələn bu bahar günlərində nə edəcəyik?

Bu gün səhər səma boz idi, amma indi pəncərənin önünə gedib heyrətlənir, yanağımı pəncərənin dəstəyinə söykəyirəm.

Aşağıda gəzişən və ətrafına boylan qız uşağının üzündə əvvəlcə, yəqin ki, batmaqda olan günəşin şüası, az sonra isə, arxadan sürətlə gələn kişinin kölgəsi görünür.

Sonra kişi ötüb-keçir və uşağın üzünü tamam işıqlandırır.

K. BÖYÜK FOKUSÇU İDİ...

K. böyük fokusçu idi. Onun proqramı bir qədər yeknəsəq olsa da, icrasının inandırıcılığına görə həmişə cəlbedici olurdu. Onun birinci dəfə gördüyüm çıxışını – iyirmi il bundan qabaq olmasına və mənə balaca bir uşaq olmağıma baxmayaraq, – əlbəttə ki, çox yaxşı xatırlayıram. O, bizim balaca şəhərimizə əvvəlcədən xəbər vermədən gəldi və elə həmin gün axşam tamaşa göstərdi. Mehmanxanamızın böyük yemək otağının ortasındakı masanın ətrafında bir balaca boş yer ayrılmışdı; bütün hazırlıq elə bundan ibarət idi. Əgər düzgün xatırlayıramsa, zal ağzınacan dolmuşdu, ancaq o yerdə ki, bir neçə işıq yanır, böyükklərin səs-küyü eşidilir, xörəkpaylayanlar ora-bura vurnuxur, ora elə uşaq üçün dolu görünür. Onu da bilmirdim ki, tələm-tələsik təşkil olunan bu tamaşaya niyə bu qədər adam gəlməliymiş, ancaq hələ də zalın dolu kimi yadımda qalmasında mənə tamamaşadan aldığı təəssürat, əlbəttə ki, həlledici rol oynayır.

QAÇIŞ

Əmr etdim ki, atımı tövlədən gətirsinlər. Qulluqçu nə istədiyimi anlamadı. Onda özüm tövləyə gedib atımı yəhərlədim və mindim. Uzaqlardan şeypur səsləri eşitdim, qulluqçudan bunun nə demək olduğunu soruşdum. Heç nə bilmədi, heç nə eşitmədi. Darvazanın ağzında məni saxlayıb soruşdu:

– Hara gedirsən, ağa?

– Bilmirəm, – dedim. – Buradan uzaqlaşmaq istəyirəm... Uzaqlaşmaq... Yalnız uzaqlaşmaq... Yalnız onda öz məqsədimə çataram.

– Deməli, məqsədinin nə olduğunu bilirsən?

– Bəli! – cavab verdim. – Axı indi dedim. Buralardan uzaqlaşmaq! Məqsədim budur...

– Axı özünlə azuqə ehtiyatı götürməyibsən, – dedi.

– Lazım deyil! Səfərim o qədər uzundur ki, onsuz da, yolda nəşə tapmasam, acından öləcəyəm. Heç bir azuqə ehtiyatı məni xilas edə bilməz. Xoşbəxtlikdən, bu, doğrudan da, qeyri-adi bir səyahətdir...

550

DÖNÜŞ

Mən evimizə qayıtdım, həyətdən keçib ətrafıma baxdım. Atamın köhnə həyətidir. Ortada bir gölməçə var. Köhnə, yararsız hala düşmüş alətlər üst-üstə qalanıb, eyvana çıxan pillələrin yolunu kəsib. Sürəhinin üstündə oturmuş pişik pusuqda dayanıb. Külək nə vaxtsa payanın ucuna bağlanmış cırıq yaylığı yelləndirir. Bu da evimiz! Məni kim qarşılayacaq? Mətbəxin qapısı arxasında gözləyən kimdir? Bacadan tüstü çıxır, yəqin, axşam yeməyinə qəhvə hazırlayırlar. Nəşə bir doğmalığ hiss olunur? Adam özünü evdə hiss eləyə bilər? Bilmirəm... Heç inanmıram... Düzdür, ata evidir, ancaq burada hər şey bir-birinə yaddır, elə dayanıblar ki, deyərsən, hərə öz işi ilə məşğuldur. Bəzilərini unut-

muşam, bəzilərini də heç tanımıram. Onlar üçün mən kiməm ki?! Lap atamın – o qoca kəndlinin oğlu olmağımın da onlar üçün heç bir mənası yoxdur. Ancaq mətbəxin qapısını döyməyə cəsarət etmirəm, uzaqda dayanıb mətbəxi dinşəyirəm. Uzaqdan elə dinşəyirəm ki, heç kəs qapını qəfildən açıb mənim dinşədiyimi hiss eləyə bilməz. Və çox uzaqda dayanıb dinşədiyim üçün də heç nə eşidə bilmirəm, qulağıma yalnız saatın zəif çıqqılması gəlir, bəlkə, bu da elə uşaq vaxtından qulağımda qalıb... Mətbəxdə nə baş verirsə, orada oturanların məndən gizlətdikləri sirr kimi qalır. Adam qapının ağzında nə qədər çox tərəddüd edirsə, bir o qədər də yadlaşır. Kaş indi kimsə qapını açıb məndən nəşə soruşaydı! Bəs onda elə mən özüm də o sirri gizlədənlərdən biri olmazdım?!

İMTAHAN

Mən qulluqçuyam, ancaq iş tapa bilmirəm. Bir az qorxağam, irəli soxulmağı bacarmıram. İrəli soxulmaq bir yana, başqaları ilə bir sırada da dayana bilmirəm, ancaq bu, mənim işsiz qalmağımın yalnız bircə səbəbidir və bəlkə də, bunun, ümumiyyətlə, işsizliyimə heç bir qarışacağı yoxdur, ancaq əsas məsələ odur ki, məni heç yerə çağırırlar, halbuki başqaları çağırılıb, özü də onlar məndən çox müraciət etməyiblər və ya özləri çağırılmaq istəməyiblər, mən isə çağırılmağı, ən azı hərdən, lap çox istəmişəm.

Ona görə də qulluqçuların otağında uzanıram, tavanadakı tirlərə baxıram, yuxuya gedirəm, ayılıram, təzədən bir də yatıram. Bəzən də yaxınlıqdakı meyhanaya gedirəm, ancaq verdikləri pivə yaman turş olur. Hərdən əsəbiləşib onu yerə tökürəm, ancaq sonra da təzəsini alıb içirəm. Orada oturmaqdan xoşum gəlir, çünki onun balaca, bağlı pəncərəsindən evimizin pəncərələrinə baxdığımı heç kəs görmür. Orada da çox şey görünür, mənə elə gəlir, bu küçəyə baxan yalnız dəhlizlərin pəncərələridir. Özü də bu dəhlizlər ağaların qaldığı otaqların dəhlizləri deyil. Ancaq ola bilsin ki, səhv edirəm, bunu bir dəfə kimsə demişdi, özü də mən soruşmamışdım, özü demişdi, evin ümumi

görünüşi də bunu sübut edirdi. Pəncərələr nadir hallarda açılırdı, açan da qulluqçu olurdu, söykənib bir az küçəyə tamaşa edirdi. Deməli, elə dəhlizdir ki, onun küçəyə baxdığını heç kəs görmür. Yeri gəlmişkən, yuxarıda işləyən qulluqçuları tanımıram, onlar mən qalan otaqda yatmırlar.

Bir dəfə meyxaşaya gələndə gördüm ki, yerimdə ayrı bir müştəri oturub. Qorxumdan kim olduğu ilə maraqlanmadım, elə qapıdanca geri dönüb qayıtmaq istədim. Ancaq məni yanına çağırırdı və belə məlum oldu ki, o da qulluqçudur, haradasa görmüşdüm, sadəcə olaraq, söhbətimiz olmamışdı.

– Niyə qaçırsan? Gəl otur, iç, pulunu özüm verəcəyəm.

Beləliklə, onun yanında oturdum. Bir neçə sual verdi, ancaq cavab ala bilmədi, çünki nə soruşduğunu başa düşmədim, ona görə də dedim:

552

– Yəqin, indi məni dəvət etdiyinə peşman oldun. Elə isə gedirəm...

Və ayağa durmaq istədim, ancaq o, əlini stolun üstündən uzadıb məni yerimdə oturtdu:

– Dayan! – dedi. – Bu yalnız imtahan idi. Kim suallara cavab verə bilmir, deməli, imtahandan keçmiş olur...

Atama məktub

Əziz ata!

Bu yaxınlarda məndən soruşdun ki, niyə hər yerdə səndən qorxmağımdan danışırım. Həmişə olduğu kimi, yenə də cavab verə bilmədim. Bir tərəfdən ona görə ki, səndən qorxuram, digər tərəfdənsə, bu qorxunun səbəblərini izah etmək üçün bir çox xırdalıqlara getmək lazımdır və mən də sözlə bunun hamısını ifadə edə bilməzdim. İndi sənə yazılı cavab vermək istəsəm də, yenə ürəyimdən keçənlərin hamısını deyə bilməyəcəyəm, çünki yazanda da səndən qorxmağım, hələ də bu qorxudan əzab çəkməyim buna imkan verməyəcək, çünki demək istədiklərim yaddaşımın, zəkamın tutumundan çoxdur.

554

Sənə bu məsələ həmişə adi görünüb: ən azı, mənə, ya da heç bir fərq qoymadan başqalarına bu bərdə danışanda... Sən, təxminən, belə düşünmüşən: bütün ömrün boyu işləyib, özünü uşaqlarına, ən çox da mənə qurban vermisən, mən isə sənənin sayəndə “kef içində” yaşamışam, azad şəkildə istədiyim sahəni oxuyub-öyrənmişəm, yemək-icmək sarıdan korluq çəkməmişəm, ümumiyyətlə, heç bir çətinlik görməmişəm. Bütün bunların əvəzində isə heç vaxt “sağ ol” gözləməmişən, çünki uşaqların “sağ ol”unun nə demək olduğunu yaxşı bilmisən, hətta adi bir nəvaziş, mehribanlıq belə ummayıbsan. Bütün bunların əvəzində mən həmişə səndən gen gəzmışəm: otağıma, kitablarımın, səfeh dostlarıımın yanına, gurultulu ideyalarıımın ardınca qaçmışam. Heç vaxt sənənlə açıq danışmamışam, heç vaxt sinaqoqa sənənin yanına getməmişəm, Fransensbadda müalicə olunanda sənəni yoluxmamışam, heç vaxt özümü sənənin ailənin üzvü hesab eləməmişəm, alverindən, eləcə də başqa işlərindən xəbərim olmayıb, fabrikin işlərini sənənin üstünə atmışam, sonra da başımı götürüb getmişəm, Ottlanın¹ tərsliyinə dəstək vermişəm, sənənin üçün heç nə eləməsəm də (hətta bircə dəfə teatra bilet almasam da), dostlarıım üçün hər şey eləmişəm. Əgər mənə mühakimə eləmək istəsən, görərsən ki, mənə ədəbsizliyimi və ya hər hansı bir pis hərəkətimi (bəlkə də, axırıncı dəfə evlənmək istəyim istisna

¹ Ottla – Kafkanın çox sevdiyi kiçik bacısı. O da məktubda adları çəkilən digər iki bacısı – Valli və Elli ilə birlikdə II Dünya müharibəsi zamanı qətlə yetirilmişdir.

olunmaqla) irad tutmursan... İradın yalnız soyuqluğuma, yadlaşmağıma, nankorluğumadır... Və elə təzədə də irad tutursan ki, guya, bunun günahı yalnız məndədir, guya, sükanı başqa səmtə döndərsəydim, hər şey başqa cür olardı, sənin burada zərrə qədər də günahın yox imiş, mənə qarşı həmişə yaxşı olmusan...

Sənin düşüncələrinin yalnız bircə tərəfiylə razılaşıram ki, – çünki mən özüm də elə fikirləşirəm – bizim yadlaşmağımızda sən zərrə qədər də günahın yoxdur. Ancaq eyni zamanda, mən də günahkar deyiləm. O vaxt səni buna inandıra bilsəydim, bəlkə də, hər şey başqa cür olardı. Yox, yeni bir həyata başlaya bilməzdik, çünki bunun üçün ikimizin də yaşı keçmişdi, ancaq yenə də, bir növ, sülh şəraitində yaşaya bilərdik, sən o əbədi iradların qurtarmasa da, bir az yumşalardı...

Qəribədir ki, bəzən mənim nə demək istədiyimi əvvəlcədən duyursan; məsələn, bu yaxınlarda mənə dedin: “Başqa atalar kimi üzdə göstərməsəm də, səni həmişə çox istəmişəm və bunu da ona görə belə eləmişəm ki, özümü yalandan başqa cür göstərə bilmirəm”. Ümumiyyətlə götürəndə, mənə münasibətin heç vaxt pis olmayıb, ata, ancaq başqaları haqqında dediklərinlə razılaşıram. Düz deyirsən, sən özünü başqa cür göstərə bilmirsən, amma yalnız buna görə “başqa atalar özlərini üzdə başqa cür aparırlar” deməyin ya xalis inadkarlıqdır, ya da – məncə, bu daha düzdür – bizim aramızdakı soyuq münasibətin bürüncəkli ifadəsidir və belə münasibəti, günahsız da olsan, sən yaratmısan. Əgər sən də belə düşünürsənsə, deməli, ikimiz də eyni fikirdəyik.

Əlbəttə, bununla heç də demək istəmirəm ki, mən bu gün necəyəmsə, təkcə sən təsirirlə olmuşam. Onda çox şişirtmiş olardım (hərçənd mən belə şişirtməyə bir az meyilliyəm). Lap elə də ola bilərdi ki, sən təsirindən kənarda sərbəst böyüyər, ancaq sən istəyən kimi olmazdım. Yəqin, yenə də çəlimsiz, qorxaq, qətiyyətsiz, sakit olardım və nə Robert Kafkaya¹, nə də Karl Hermana² oxşayardım, hər halda, indiki kimi deyil, tamam başqa adam olardım, onda da bir-birimizi çox yaxşı başa düşərdik. Sən mənim ya

¹ Robert Kafka – Kafkanın əmisi oğlu

² Karl Herman – Kafkanın bacısı Ellinin həyat yoldaşı

dostum, ya şefim, ya əmim, ya babam, ya da lap elə (hətta tərəddüd etsəm də) qayınatam olsaydın, özümü xoşbəxt sanardım. Ancaq bir ata kimi mənim üçün çox ağır oldun və ən çox da ona görə ki, qardaşlarım balaca ikən öldülər, bacılarım isə dünyaya gec gəldilər, deməli, bu ağırlığı tək çəkməli oldum, halbuki belə ağırlıq üçün çox zəif idim.

556

Sən ikimizi də müqayisə et: qısa desək, damarlarımdan Kafka qanı axsa da, mən kafkalara xas olan həyat eşqiylə, əməllərlə, fəthlik arzusu ilə deyil, Lövilər¹ nəslinə məxsus, adamı gizli-gizli, qorxa-qorxa əks tərəfə çəkən, bəzən də tamamilə sönüb gedən bir həvəslə yaşamışam. Sən isə əksinə, əsl Kafka kimi güclü, sağlam, iştahalı, qalın səsli, danışmağa qabil olan, özündənrazi, qətiyyətli, dözümlü, zamanın nəbzini tutan, insanları tanıya bilən, müəyyən mənada səxavətli adamsan və əlbəttə, coşqun, bəzən də tündməzac olduğun üçün, bütün bu üstünlüklərin tərkib hissəsi kimi səhvlərdən, zəif cəhətlərdən də xali deyilsən. Ancaq ümumi dünyagörüşü baxımından Filipp əmi, Lüdvig əmi, Haynrix əmi² ilə müqayisədə, bəlkə də, xalis Kafka deyilsən. Qəribədir ki, bunun niyə belə olduğunu mən də başa düşmürəm. Axı onlar çox şən, gümrah, sərbəst, qayğısız idilər və sənin kimi də ciddi deyildilər (yeri gəlmişkən, bu xasiyyətlərinin çoxu mənə də keçib, lakin sənin təbiətindəki ziddiyyətlər mənə də olmadığından həmin mirasdan yaxşı istifadə edə bilməmişəm); ancaq yəqin ki, bu baxımdan sənin də günlərin bir-birinə bənzəməyib, uşaqların – ən çox da mən – ümidlərini doğrultmadığı və bu səbəbdən də öz evində sıxıldığı günlərə qədər (ancaq evə qonaq gələndə başqa cür olurdu) sən də gülürüz olubsan və ola bilsin, nəvələrin, kürəkənin, bəlkə, Valli istisna olunmaqla, öz övladlarından ala bilmədiyən hərarəti başqaları sənə veriblər. Hər halda, biz başqa-başqa adamlar idik və bizim belə başqa-başqa adamlar olmağımız hər ikimiz üçün o qədər təhlükəliydi ki, kimsə yavaş-yavaş böyüməkdə olan mənə artıq böyüyüb başa çatmış sənin münasibətlərinin gələcəyi barədə danışmalı olsaydı, deyərdi ki, məni didik-didik eləyəcəksən, bircə sağ tikəm də qalmayacaq; ancaq belə olmadı, necə deyərlər, sən saydığını say, gör fələk nə

¹ Lövi – Kafkanın anasının qızlıq soyadı

² Filipp əmi, Lüdvig əmi, Haynrix əmi – Kafkanın əmiləri

sayır: bundan da betər oldu. Bununla belə, səndən bir xahişim var: unutma ki, səni heç vaxt heç nədə günahlandırım. Mənə eləməli olduğun qədər təsir edibsən, ancaq elə bilmə ki, acıqla bu təsirdən kənara çıxmamışam.

Mən qorxaq uşaq idim, həm də bütün başqa uşaqlar kimi inadkar... Düzdür, anam məni bir az ərköyün böyüdüdü, ancaq inanmıram ki, elə çətin uşaq olmuşam. İnanmıram ki, bircə xoş sözlə, adicə bir nəvazişlə, üzümə xoş baxmaqla mənə istədiyini elətdirmək mümkünsüz olardı. Sən, əslində, mərhəmətli, yumşaq adamsan (indi deyəcəyim bunu heç də inkar etmir, çünki burada mən yalnız sənin uşağa təsirindən danışıram), ancaq bütün uşaqların hamısında o qədər səbir, cəsarət olmur ki, oturub həmin mərhəməti gözləsin. Sən uşaqla yalnız öz təbiətinə uyğun rəftar edə bilərsən: zorla, çığır-bağır, hövsələsiz... Və həmin vaxt bu üsul sənə yaxşı görünürdü, çünki məni güclü, qorxmaz bir oğlan kimi tərbiyə etmək istəyirdin.

Əlbəttə, mənim lap uşaqlıq çağlarımda istifadə etdiyən tərbiyə üsullarını olduğu kimi təsvir edə bilmərəm, ancaq sonrakı illərdə gördüklərimə, eləcə də Felikslə¹ rəftarına əsaslanıb onları təsəvvürümə gətirirəm. Bu anda ilk nəzərə çarpan sənin o vaxt indikinə nisbətən daha gənc, qıvrıq, coşqun, qayğısız olmağındır və onda bütün varlığını öz alverinə bağlanmışdın: səni gündə bir dəfə güclə görə bilirdim, ona görə də mənə təsirin daha çox olurdu, çünki həmin təsir adətə çevrilmirdi.

Ancaq o ilk illərdən bircə hadisəni xatırlayıram. Bəlkə, sənin də yadında qalmış olar... Bir gecə tez-tez ulamağa başladım ki, su istəyirəm. Ancaq susadığımıza görə yox, həm sizi əsəbiləşdirmək, həm də kiminləsə danışmaq üçün belə eləyirdim. Bir-iki dəfə bərk hədələsən də, xeyri olmadı və onda gəlib məni yorğan-döşəkdən zorla qaldırdın, eyvana çıxarıb qapını bağladın, bir neçə dəqiqə gecə köynəyində bayırda saxladın. İndi demək istəmirəm ki, onda düz eləmədin... Bəlkə, doğrudan da, həmin gecə məni başqa yolla sakitləşdirmək olmazdı... Mən bununla yalnız sənin tərbiyə üsullarını və həmin üsulların mənə necə təsir etdiyini səciyələndirmək istəyirəm. Əlbəttə, həmin hadisədən sonra mən sözbəxan oldum, ancaq bununla belə, içimdə, elə

¹ Feliks – Kafkanın bacısı Ellinin oğlu

bil, nəşə qırıldı. Mən bu mənasız su istəmək həvəsimin təbiiliyi ilə zorla bayıra atılmağın qeyri-adi dəhşətini heç cür uyuşdura bilmirdim. Sonralar illər uzununu belə bir dəhşətli fikir mənə əzab verməyə başladı ki, o nəhəng kişi, yəni atam, son instansiya heç bir səbəb olmadan, gecənin birində gəlib məni yorğan-döşəkdən qaldıraraq eyvana ata bilər və belə çıxırdı ki, mən onun üçün heç nəyəm!

O vaxt bu, yüngül bir başlanğıc idi, ancaq bütün varlığıma hakim kəsilən “heç nə” olmağım haqqındakı hiss (hərçənd başqa bir baxımdan həm də nəcib və çox səmərəli hiss idi) ən çox sənin təsirinlə yaranmışdı. Onda mənə bir az ruh, bir az mehribanlıq, getmək istədiyim yolun bir az açıq olması lazım idi, ancaq bunun əvəzində sən o yolu bağladın və məlum məsələdir, bunu xoş niyyətlə elədin ki, mən başqa yol seçim. Lakin mən buna yaramırdım; məsələ, yaxşı əsgəri salam verəndə, yaxşı yeriyəndə məni daha da ruhlandırırın, amma məndən yaxşı əsgər çıxmıdı. Məni yaxşı yeməyə, hələ üstündən pivə içməyə də ruhlandırırın, ya da mənasını başa düşmədiyim mahnıları təkrarlamaya, sənin sevimli ibarələrini dilim dolaşa-dolaşa yamsılamağa... Ancaq bunların heç biri mənim gələcəyim üçün deyildi... Maraqlıdır ki, indinin özündə də sənə nəşə toxunanda, mən sənə iradəyə qarşı çıxanda (məsələn, evlənmək fikrinə düşəndə), ya da kimsə mənim xətrimə dəyəndə (məsələn, Pəpa¹ məni söyləyəndə) mənə ürək-dirək verirsən. Mənə kim olduğumu xatırladırsan, daha yaxşı rəftara layiq olduğumu yadıma salırsan və Pəpanı əməlli-başlı məzəmmət edirsən. Bu yaşımda məni ruhlandırmağın daha mənası olmadığını bir kənara qoyaq: əgər söhbət ilk növbədə məndən getmirsə, bu ruhlandırmağın mənə nə xeyri?!

Ruhlanmaq mənə o vaxt daha çox lazım idi. Özü də hər yerdə! Onda məni sənənin bütün vücudun əzirdi; məsələ, yadımdadır ki, o vaxt çimməyə gedəndə tez-tez bir kabinədə soyunub-geyinməli olurduq. Mən arıq, çəlimsiz, balaca, sən isə güclü, ucaboy, iddialı... Elə kabinədəcə özümə yazığım gəlirdi və yalnız səndən deyil, bütün dünyadan utanırdım, çünki sən hər şeydə mənim üçün yeganə ölçü vahidi idin. Sonra kabinədən çıxırdıq, əlindən yapışırdım... Skeletə oxşayırdım, nə edəcəyimi bilmədən ayaq-

¹ Pəpa – Kafkanın bacısı Vallinin həyat yoldaşı

yalın taxta lövhənin üstündə dayanırdım, sudan qorxurdum, mənə üzməyi öyrətmək üçün göstərdiyin hərəkətləri təkrar eləyə bilmirdim, xoş niyyətlə həmin hərəkətləri təzədən dönə-dönə göstərəndə də çox utanırdım, bütün ümidlərimi itirirdim və həmin anlarda həyatımda baş verən pis hadisələr haqqındakı bütün xatirələr bir-birinə qarışırdı. Bəzən məndən tez soyunub çıxırdın, kabinədə tək qalırdım, adamların qarşısında rüsvay olmadığımı dəqiqələrin ömrünü bir az uzadırdım və həmin anlar da mənim üçün xoş olurdu, sonra qayıdıb məni aparırdın. Sağ ol ki, onda mənim nə çəkdiyimi, deyəsən, hiss eləməirdin və mən də atamın boy-buxunu ilə fəxr edirdim. Yeri gəlmişkən, aramızdakı həmin fərq bu gün də qalır...

Buna uyğun olaraq, sonra sənin mənəvi böyüklüyün gəlirdi. Sən öz gücünlə özünü elə bir səviyyəyə qaldırmışdın ki, onun sayəsində öz dediklərinə sonsuz dərəcədə inanırdın. Gəncliyimdə bunu uşaqlığımda olduğundan çox hiss edirdim. Öz kreslonda oturub bütün dünyanı idarə edirdin. Sənin dediklərin düz, başqalarınınkı isə səfeh, iftira, ağılsız, anormal idi. Sənin özünə inamin o qədər böyük idi ki, məntiqə ehtiyacın qalmırdı, ancaq bununla belə, həmişə haqlı çıxırdın. Hətta elə də ola bilərdi ki, sən hansı məsələ barədəsə fikir söyləməyəydin və həmin məsələ haqqında deyilən hər hansı fikir də istisnasız səhv olmalı idi; məsələn, sən çəxləri söyə bilərdin, sonra da almanları, sonra da yəhudiləri və özü də hər hansı xüsusiyyətinə görə deyil, bütövlükdə söyürdün və belə çıxırdı ki, yaxşı birçə sən sən. Beləliklə, mənim üçün hüquqları idraka deyil, yalnız şəxsi mənəmiyyətinə söykənən zülmkarlar kimi tapmacaya dönürdün; ən azı, mənə elə gəlirdi...

Ancaq mənə münasibətdə heyrətamiz dərəcədə haqlı olurdun, söhbətlərimizdə buna söz ola bilməzdi, çünki az-az söhbət edirdik, ancaq həqiqətdə də belə idi. Əslində, burada da anlaşılmaz bir şey yox idi: axı mənim bütün fikir və düşüncələrim sənə o dözülməz təsirin altında olurdu. Ən çox da sənə kimi fikirləşməyəndə... İlk baxışda səndən asılı olmayan fikirlərim elə əvvəldən sənə hər şeyi inkar edən mühakimənin təsiri altına düşürdü; həmin fikirləri ifadə etmək, axıra çatdırmaq olmurdu. Mən indi hansısa böyük bir fikirdən deyil, uşaqlıq çağlarının adi istəklərindən

danışırım. Axı adam hansı arzusunuşa yerinə yetirildiyinə sevinməli, evə gəlib onu deməli idi... Ancaq cavabı istehzalı təbəssüm, başını bulamaq, əlini stola döymək olurdu: “Burada təzə heç nə görmürəm” və ya “Öz işindir”, ya da “Mənlik deyil”, “İşə bax bir!”, “Bir qara qəpiyə də dəyməz”... Əlbəttə, qayğılarının başından aşib-daşdığı bir vaxtda səndən tələb etmək olmazdı ki, balaca bir uşağın bütün arzu və istəklərinə valeh olasan. Yox, söhbət bundan getmir. Söhbət, əslində, ondan gedir ki, sən əks təbiətli bir adam olduğun üçün uşağı həmişə, özü də əməlli-başlı peşman etməliydin və bu əkslik də hər arzu-istəklə gücləndi, axırda da adətə çevrildi, hətta hər ikimiz eyni fikirdə olanda da özünü bürüzə verməyə başladı, son nəticədə də bu məyusluq adı bir uşaq məyusluğu kimi qalmadı, sənin hər şeydən uca olan “Mən”inə rəğmən qəlbimi sındırdı. Sən nəyinsə əksinə çıxanda və ya hətta əksinə çıxacağıın ehtimal olunanda, bütün cəsarətim, qətiyyətim, inamım, nədənsə sevinmək ümidim yoxa çıxırdı; bu ehtimal da həmişə vardı, çünki sən mənim, demək olar ki, bütün hərəkətlərimə qarşı çıxırdın.

Bu həm mənim fikirlərimə, həm də insanlar haqqında dediklərimə aid idi. Kifayət idi ki, kiminləsə bir az maraqlanam – bu, təbiətimə uyğun olaraq nadir hallarda baş verirdi – o dəqiqə mənim hisslərimə, fikirlərimə, münasibətimə hörmət etmədən başlayırdın onu söyməyə, qara yaxmağa, alçaltmağa; məsələn, yəhudi aktyor Lövi kimi saf, məsum insanlar da bunun altını çəkirdilər. Onu heç tanımadan dəhşətli şəkildə həşəratla müqayisə edirdin, mənə çox əziz adamlardan söz düşəndə isə o dəqiqə itlərdən, birələrdən misal çəkirdin. Aktyor ona görə yadımda qalıb ki, onun haqqında dediklərini özüm üçün yazıb saxlamışam: “Atam (heç tanımadığı) dostum haqqında ona görə belə danışdı ki, o, mənim dostumdur. Nə vaxt mənə irad tutsa ki, onu uşaqlıqdan sevməmişəm, nankoram, onda bu sözləri üzünə vuracağam”. Bir şeyi heç vaxt başa düşə bilmədim: necə olurdu ki, sən o sözlərlə, mühakimələrlə məni nə qədər alçaltdığını, sındırdığını hiss etmədin?! Ola bilsin, mən də tez-tez sənə xətrinə dəyən sözlər işləmişəm, ancaq bunu hiss edib əzab çəkmişəm. Neyləyim, özümü saxlaya, həmin sözü deməyə bilmirdim, ancaq deyə-deyə

də peşman olurdum. Sən isə heç nəyə fikir vermədən o sözləri deyirdin, heç kimə yazığın gəlmirdi: nə deyəndə, nə də sonra... Sənin qabağında dayanmaq olmurdu...

Sənin tərbiyə üsulun bax belə idi. Mənə elə gəlir, sənin yaxşı tərbiyə etmək qabiliyyətin var; yaqın, özün təbiətdə olan adamlara xeyri dəyərdi. Dediklərinin ağıllı olduğuna inanıb eləyər, heç bir dərdi-səri də olmazdı. Ancaq mən uşaq olanda, dediklərinin hamısını ehkam kimi qəbul edirdim, heç birini unutmurdum, onlardan dünyanın işlərini, xüsusən də səni mühakimə etmək üçün əsas vasitə kimi istifadə edirdim və bu da heç vaxt sənin xeyrinə olmurdu. Uşaqlığımda sənislə ən çox yemək vaxtı bir yerdə olurdum və səndən aldığım dərslərin çoxu da masa arxasında özümü necə aparmağım barədə olurdu. Masaya gətirilənlərin hamısı yeyilməli idi, onların keyfiyyəti barədə danışmaq olmazdı. Ancaq çox vaxt yeməklər xoşuna gəlmirdi, onları “yem” adlandırırdın, “Heyvan (yəni aşpaz) bunu zibilə döndərib” deyirdin. İştahan yaxşı olduğu üçün tez-tez, isti-isti, iri loğmalarla yeyirdin, deməli, uşaq da tələsməli olurdu, üzüntülü bir sakitlik çökürdü və bu sükutu da sənin iradların pozurdu: “Əvvəlcə ye, sonra danışarsan”, “Tez! Tez! Tez!”, “Görürsən, mən çoxdan yeyib qurtarmışam”. Sümüyü dişə salmaq olmazdı – ancaq sən salırdın. Sirkəni içmək olmazdı – ancaq sən içirdin. Əsas məsələ o idi ki, çörək düzgün doğransın. Ancaq sən çörəyi ağızından şorba daman bıçaqla doğraya bilərdin. Gərək elə yeyəydin ki, qırıntılar döşəməyə düşməyəydi, ancaq ən çox da özün töküürdün. Stola oturanda yalnız yeməklə məşğul olmaq lazımdır, ancaq sən dırnağını ya təmizləyir, ya da kəsirdin, qələm ucu yonurdun, diş dibi təmizləyənlə qulaqlarını eşirdin... Xahiş edirəm, məni düzgün başa düş, ata, bəlkə də, bunların hamısı adi xırdalıqlar idi, ancaq mənə ona görə belə təsir edirdilər ki, sən – böyükklər böyüyü hesab elədiyim bir insan – mənim boynuma qoyduğun ehkamlara özün əməl etmirdin. Ona görə də mən dünyanı üç yerə bölmüşdüm. Bunlardan biri həmin dünya idi ki, mən orada qul kimi yaşayırdım, oradakı qanunlar yalnız mənim üçün kəşf olunmuşdu və buna baxmayaraq, onların heç birinə uyğun gəlmirdim. Məndən çox-çox uzaqlarda olan ikinci dünyada sən yaşayırdın və həmin dünya da

hökumət qurmaqla, qanunlar hazırlamaqla məşğul idi və bu qanunlara əməl etməyənlərə də bərk əsəbiləşirdin. Nəhayət, üçüncü dünya gəlirdi ki, orada da başqaları əmrlərdən, qanunlardan uzaqlarda xoşbəxt həyat sürürdülər. Mən isə rüsvay olmuşdum, sənin əmrlərini yerinə yetirirdim və bu da ona görə rüsvayçılıq idi ki, həmin əmrlər təkcə mənə aid olurdu. Ya da inadkarlıq edirdim, ancaq bunun özü də rüsvayçılıq idi, çünki sənin gücün, sənin iştahan, sənin çevikliyin məndə yox idi ki, inadkarlıq edəm, o əmrləri yerinə yetirməyəm. Ən böyük rüsvayçılıq bir də o idi ki, bütün bunlara baxmayaraq, onları məndən elə tələb edirdin ki, sanki, belə də olmalıdır. Beləliklə, uşaqlıqda düşüncə deyil, hisslər inkişaf edirdi.

562

Mənim o vaxt nələr çəkdiyimi indi Feliksin çəkdiyələri ilə müqayisə etsəm, daha aydın olar. Onunla da belə rəftar edirsən, ona qarşı, hətta daha dəhşətli tərbiyə üsulundan istifadə edirsən, yemək zamanı sənə görə nəyisə düzgün eləməyəndə, o vaxt mənə dediyin kimi, “Donuzun biri donuz!”la kifayətlənmirsən, üstəlik də əlavə edirsən: “Əsl Hermansen” və ya “Lap atana oxşayırsan!” Bunlar, bəlkə də, – burada “bəlkə”dən başqa heç nə demək olmaz – Feliksə o qədər də təsir eləmir, çünki sən onun üçün, doğrudan da, yaxşı babasan, ancaq mənim vaxtımda olduğu kimi, hər şey demək deyilsən. Bundan əlavə, o, sakit uşaqdır, bir az da kişiləşmişdir, onu hay-küylə çaşdırmaq olar, ancaq bu, çox çəkməz. Digər tərəfdən də, sənin yanında nisbətən az olur, başqa təsirlər də görür, sən onun üçün daha çox sevimli bir əyləncə vasitəsisən, hansı əyləncə növü xoşuna gəlir, onu da seçir. Ancaq mənim üçün əyləncə vasitəsi deyildin, heç nə də seçə bilməzdim, hamısını götürməli idim. Özü də heç nə demədən, etiraz eləmədən, çünki sənidlə, onsuz da, nə barədəsə sakit danışmaq mümkün deyildi, ən çox da sən nə iləsə razılaşmayanda və ya özün istəməyəndə... Sənin hökmranlıq temperamentin buna yol verməz! Son illər bunu ürək nevrozu ilə izah edirsən. Bilmirəm nə vaxtsa başqa cür olubsan ya yox, ancaq ürək nevrozu sənə öz hökmranlığını daha da sərtləşdirmək üçün bir vasitə olub, çünki bu hökmranlıq başqasının son etiraz hissini də boğmalıdır. Əlbəttə, bu, irad deyil, sadəcə, faktın özüdür. Otlarla barədə

“Onunla danışmaq heç mümkün deyil, o dəqiqə qayıdıb adamın üzünü cırmaqlayır” – deyirsən, ancaq əslində, o heç vaxt cırmaqlaya bilməz; sən əməllə insanı qarışdırırsan; sənin üzünü cırmaqlayan əməldir və adamı dinləmədən həmin əməl barədə qərar çıxarırsan; bundan sonra deyilənlər də səni inandırmaq əvəzinə daha da qızıqdır. Hələ üstəlik də deyirsən: “Nə istəyirsən elə, müstəqil adamsan... Daha böyümüsən, sənə məsləhət verəsi deyiləm!” Bütün bunların hamısını hirsindən boğula-boğula, xırıltılı səslə, hökmə deyirdin. Bu gün həmin sözləri eşidəndə, məni uşaqlıq çağlarında olduğu kimi əsməcə tutmur, çünki hər ikimizin də köməksiz olduğumuzu başa düşdüyüm üçün özümü uşaqlıq çağlarında olduğu qədər günahkar hiss eləmirəm.

Bizim bir-birimizlə sakit danışmağımız artıq mümkün deyildi və bu da axırda öz təbii nəticəsini verdi: mən danışmağı yadırgadım. Əlbəttə, bu, o demək deyildi ki, mən yaxşı nətiq ola bilərdim, ancaq hər halda, bütün başqa insanlar kimi fikrimi rəvan şəkildə ifadə etməyi bacardım. Ancaq danışmağı sən mənə çox tez qadağan elədin. “Cavab qaytarma!” – deyə barmağını silkələyə-silkələyə hədələməyini o vaxtdan bəri unuda bilmirəm. Səninlə üzübüz dayananda – söhbət öz mənafeyindən gedəndə çox gözəl nətiq olursan – dilim topuq çalır, kəkələyirdim və sən hətta bunun özünü də mənə çox görürdün, axırda susmalı olurdum, bəlkə də, əvvəllər inadkarlıq edirdim, ancaq sonralar sənin yanında nə fikirləşə, nə də danışa bilirdim. Yeganə tərbiyə verənim olduğun üçün bütün həyatım boyu bunlardan azad ola bilmədim. Əgər belə fikirləşirsənsə, mən heç vaxt sənə tabe olmamışam – çox böyük səhv edirsən. “Həmişə əksinə getmək” – sənə qarşı münasibətdə, fikirləşdiyən və inandığın kimi, heç vaxt mənim həyat prinsipim olmayıb. Əksinə, dediklərinə az əməl etsəydim, bəlkə də, məndən daha çox razı qalardın. Ancaq sən bütün tərbiyə üsulların öz işini gördü, işlətdiyin fəndlərin hamısı alındı. Bu gün necəyəmsə (əlbəttə, həyatın bəzi qanunauyğunluqlarını və onların mənə təsirini çıxmaq şərtilə), sən verdiyin tərbiyənin və mənim itaətkarlığımın nəticəsində olmuşam. Bu nəticə ona görə xoşuna gəlmir, onu verdiyin tərbiyənin nəticəsi ona görə hesab eləmirsən ki, sən xislətinlə mənim

tutulduğum maya bir-birinə heç vaxt yaxın olmayıb. Sən deyirdin: “Cavab qaytarma!” və bununla mənim içimdə yarana biləcək müqavimət hisslərini boğmaq istəyirdin, ancaq bu, artıq idi, çünki mən çox itaətkar idim, cıncırımı da çıxarmadım, sivişib aradan çıxırdım və yalnız səndən uzaqlaşandan, sənin hökmünün birbaşa təsirindən azad olandan sonra qımıldana bilirdim. Ancaq yenə gəlib qarşımda dayanırdın və yenə elə bilirdin “əksinə gedirəm”, halbuki bütün bunların hamısı sənin çox güclü, mənimse çox zəif olmağımın təbii nəticəsi idi.

564

Sənin son dərəcə təsirli, ən azı, məndən heç vaxt əsirgəmədiyin natiqlik məharətində tərbiyə üçün işlətdiyin üsullar bundan ibarət idi: söymək, hədələmək, rişxənd etmək, acı-acı gülmək və bir də lap qəribə olsa da, özünə acımaq... Məni birbaşa, pis sözlərlə söydüyün yadıma gəlir. Əslində, söymək heç lazım da deyildi. Sənin başqa üsulların çox idi və mən uşaq olarkən evdə, ən çox da mağazada başqalarına yağdırdığın söyüşlərdən keyləşirdim, onları özümə aid etməməyə əsasım qalmırdı, çünki söydüyün həmin adamlar məndən pis adamlar deyildi, çünki həmin adamlarla müqayisədə məndən daha çox narazı idin. Burada yenə sənin o müəmmalı günahsızlığın və əlçatmazlığın öz işini görürdü: heç vecinə deyildi ki, başqalarını qınayırsan, onlara söyməyi yasaq eləyirsən, ancaq özün söyüş söyürsən.

Sonra həmin söyüşləri hədə-qorxu ilə daha da gücləndirirdin və bu, artıq mənə aid olurdu. Məsələn, sən kiməsə deyəndə ki, “Böyük tikəni qulağın boyda eləyərəm!” – məni dəhşət bürüyürdü, halbuki bunu etməyəcəyini bilirdim (uşaq olanda isə bilmirdim), ancaq bu, sənin gücün haqqındakı təsəvvürlərimə uyğun gəlirdi və elə bilirdim ki, bunu etməyə qadirsən. Məni bir də onda dəhşət bürüyürdü ki, kimisə tutmaq üçün qışqıra-qışqıra stolun başına fırlanırdın, əslində, onu tutmaq istəmirdin, özünü elə göstərir-din və axırda da, guya, anam onu xilas edirdi. Yenə də uşağa elə gəlirdi ki, onun mərhəməti sayəsində salamat qaldı və bu həyatı layiq olmadığı bir hədiyyə kimi yaşamağa davam edirdi. Buraya, eyni zamanda, sənin sözüne baxmayanada gəldiyin hədə-qorxu da aiddir. Sənin xoşuna gəlməyən bir işə başlayanda, məni hədələməyə başlayırdın ki,

alınmayacaq və sənin fikirlərinə çox böyük ehtiramla yanaşdığım üçün həmin iş lap sonralar da alınmırdı. Beləliklə də, özüm öz işimə inamımı itirirdim, tərəddüd edirdim, ümitsizliyə qapılırdım. Mən yaşa dolduqca, heç nəyə yaramadığımı sübut edən dəlillərin sayı çoxalırdı. Tədricən müəyyən mənada haqlı olmağa başlayırdın. Yenə də məhz sənin təsirin altında belə olduğunu deməyə çəkinirəm. Sən yalnız olanları gücləndirirdin. Ancaq çox gücləndirirdin, çünki mənimlə müqayisədə son dərəcə güclü idin və gücündən də yaxşıca istifadə edirdin.

Tərbiyə üçün daha çox istehzaya inanırdın, çünki mənim üzərimdəki hökmranlığına ən çox bu uyğun gəlirdi. Adətən, məzəmmətə belə başlayırdın: “Bunu belə eləyə bilməzdin? Yəqin, sənin üçün çox çətindir, eləmi? Əlbəttə, buna vaxtın çatmaz...” və sair və ilaxır... Hər sual da qəzəb dolu gülüslə, qəzəb yağan sifətlə müşayiət olunurdu. Nəsə bir pis iş gördüyünü heç özün başa düşməmiş, müəyyən mənada cəzalanmış olurdun. Adamı ən çox yandıran üçüncü şəxs kimi töhmətləndirilməyi olurdu. Belə çıxırdı ki, mən heç birbaşa danlanmağa da layiq deyildim. Yəni özüm yanında otura-otura, guya, anamla danışırdın: “Cənab, oğlumuzdan belə şeylər gözləmə!” (Bu da sonralar öz təsirinə göstərdi: məsələn, anam yanımızda olanda sənə birbaşa müraciət etməyə cəsərim çatmadı və bu da məndə adətə çevrildi. Axı yanında oturmuş anasından sənin haqqında nəyisə soruşmaq uşaq üçün çox da qorxulu deyildi. Məsələn, o, belə soruşurdu: “Atanın kefi necədir?” və bununla da özünü hər hansı bir xoşagəlməz hadisədən sığortalayırdı). Əlbəttə, elə hallar olurdu ki, sənin ən dəhşətli istehzana da şərək çıxırdım, ən çox da həmin istehza başqasına, məsələn, uzun illər yola getmədiyim Elliyə aid olanda... Az qala, hər dəfə yemək zamanı ona deyəndə ki, “Bu gonbul qız gərək stoldan on metr uzaqda otura!” və ardınca da onun oturuşundan necə iyrəndiyini göstərmək üçün üzündə heç bir mehribançılıq, zarafatçılıq ifadəsi olmaya-olmaya, əksinə, qəzəblə onun oturuşunu öz kreslonda yamsılayanda mənim üçün bayram olurdu, ağrı-acılarımı bir az unudurdum. Bu və ya buna bənzər hadisələr çox tez-tez olurdu və əslində, sən bununla heç nəyə nail olurdun. Mənə elə gəlir bunun səbəbi sənin hirsinin,

qəzəbinin baş verən hadisəyə uyğun gəlməməsi idi. Hiss olunurdu ki, stoldan bir az aralı oturmaq kimi xırda bir “səhv” bu dərəcədə qəzəblənməyə səbəb ola bilməz, əslində, bundan əvvəl böyüyə-böyüyə yığılıb qalbmış və təsadüfən bu hadisə olan kimi partlayıb üzə çıxıb. Dəqiq bilinirdi ki, onsuz da hər hansı bir bəhanə tapılacaq, ona görə də heç kəs özünü yığıdırmırdı, ardı-arası kəsilməyən hədə-qorxulara qulaq asa-asa keyləşirdi. Tədricən hamı inandı ki, döymək məsələsi olmayacaq. Beləliklə, hamımız deyingən, hər şeyə başdansovdu yanaşan, sözə baxmayan uşaqlar olduq, aradan çıxmağa, öz daxilimizə çəkilməyə tələsdik. Sən də əzab çəkməyə başladın, biz də... Dışlərini bir-birinə sıxaraq uşaqlarda, bəlkə də, cəhənnəm haqqında ilk təsəvvürləri yaradan xırıltılı bir gülüşlə (bu yaxınlarda İstanbuldan gəlmiş bir məktubla bağlı dediyin kimi) deyəndə ki, “Əcəb dəstə düzəltmisiniz!” – öz tərəfindən tamamilə haqlı idin. Sənin tez-tez camaatın yanında bəxtindən şikayətlənməyinlə öz uşaqlarına münasibətin bir-birinə uyğun gəlmirdi. Boynuma alıram ki, uşaq olanda (daha doğrusu, bir az böyüyəndə) sənə yazığım gəlmirdi və başa düşmürdüm ki, bunu kimdənsə necə uma bilərsən. Axı sən hər cəhətdən nəhəng idin! Məgər bizim mərhəmətimizə və ya köməyimizə sənə ehtiyacın vardı?! Əslində, sən onlara bizə nifrət etdiyən qədər nifrət etməli idin. Buna görə də mən o şikayətlərin heç birinə inanmırdım və onların arxasında nə gizləndiyini tapmağa çalışırdım. Yalnız sonralar başa düşdüm ki, sən, doğrudan da, uşaqların sandan dərd çəkirsən, ancaq o vaxtlar, bəlkə də, bu şikayətlərin başqa bir şəraitdə uşaqlarda çox səmimi, mərhəmət dolu hisslər yarada biləcəyi bir zamanda, mənə yenə də çox çılpaq bir tərbiyə, alçaltma vasitəsi kimi görünürdü. Düzdür, o qədər də güclü deyildilər, ancaq fəsadsız da ötürmüşdülər. Məsələn, uşaqlar çox ciddi qəbul etməli olduqları bir şeyə ciddi yanaşmamağa adət edirdilər. Xoşbəxtlikdən bəzi hallarda, xüsusən sən sakitcə iztirab çəkəndə məhəbbətin, mərhəmətin bütün gücünü toplayaraq qarşısına çıxan bəndbərəni aşıb, səni tapdığı anlarda müstəsna da olurdu. Düzdür, belə anlar az olurdu, ancaq gözəl olurdu. Məsələn, o vaxtlar, isti yay günlərində günorta yeməyindən sonra gəlib sənin mağazada yorğun-argın piştaxtaya dirsəklənib

mürğələdiyini görəndə... Ya da bazar günləri qan-tər içində bizim yanımıza kəndə gələndə... Ya da anam ağır xəstə olduğu günlərin birində titrəyə-titrəyə, ağlaya-ağlaya kitab şkafına söykənib dayananda... Ya da mən axırıncı dəfə xəstələnəndə sakit addımlarla Otlanın otağına gəlməyin, qapının kəndərində dayanmağın, başını uzadaraq yatdığım çarpayıya tərəf boylanmağın, salam verməyin... Onda mən yorğanı başıma çəkib sevincdən ağladım və elə bunları yaza-yaza, indi də ağlayıram...

Sənin son dərəcə gözəl, çox nadir, sakit, mehriban, xeyrxah bir təbəssümün var, onu görəndə özünü xoşbəxt hiss edə bilər. Uşaqlığımda o təbəssümü mənə göstərdiyin yadıma gəlir, ancaq yəqin ki, göstərmiş olarsan. Niyə də göstərməyəydin, axı onda günahsız bir uşaq idim, mənə böyük ümidlər bəsləyirdin. Yeri gəlmişkən, belə xoş təəssüratların da çox xeyri olmadı, əksinə, özümü daha çox günahkar hiss etməyə başladım, dünya mənə daha da müəmmal görünürdü. Ancaq faktlardan, həmişə davam eləyən şeylərdən danışsam yaxşıdır. Bir tərəfdən özümü təsdiq etmək, qismən də qisas almaq üçün tezliklə sənə gördüyüm xırda-para gülünc hərəkətləri müşahidə etməyə, onları üst-üstə gəlməyə, şişirtməyə başladım. Məsələn, vəzifəcə o qədər də böyük olmayan adamların səni qamaşdırması... Onlardan saatlarla danışmağın... Tutaq ki, hansısa müşavirdən, ya da ona bənzər adamlardan... (Bir yandan da, ürəyimi ağrıdırdı ki, sən, yəni mənim atam, öz qiymətini qaldırmaq üçün belə mənasız söhbətlər edir, bununla öyünürsən). Ya da görürdüm ki, ədəbsiz sözlərdən, onları ucadan deməkdən xoşun gəlir, sonra da elə gülürsən ki, guya, lap gözündən vurmusan, ancaq o cür danışmaq əslində bayağı bir ədəbsizlik idi (həm də sənin necə güclü olmağın haqqındakı təsəvvürlərimi korlayırdı, məni utandırırdı). Əlbəttə, bu cür müşahidələrin sayı çox idi və mən də buna sevinirdim, çünki qeybətə, zarafata bəhanəm olurdu. Bəzən bunu başa düşərək əsəbiləşirdin, kinlilik, hörmətsizlik hesab eləyirdin, ancaq inan ki, bunların hamısı özümü qoruyub saxlamaq üçün tapmış olduğum yararsız vasitələr, zarafatlar idi. Elə zarafatlar ki, onları allahların, şahların haqqında da danışırılar... Elə zarafatlar ki, kiməsə olan dərin hörmətini azaltmır, əksinə, həmin

hörmətin tərkib hissəsinə çevrilir. Yeri gəlmişkən, sən də mənim qarşımda eyni vəziyyətə düşəndə, özünü bir növ müdafiə etməyə çalışırdın. Adətin üzrə başlayırdın ki, mənim kefim həmişə kök olub, mənimlə həmişə yaxşı rəftar olunub... Bunlar düzdür, ancaq inanmıram ki, o vaxtkı vəziyyətlərdə mənə çox kömək etmiş olsunlar. Düzdür, anam mənə qarşı hədsiz dərəcədə mehriban idi, ancaq mənə elə gəlirdi ki, bu mehribanlıq səninlə pis münasibətdə olduğuma görədir. O özü də bilmədən sürəkçi rolunu oynayırdı. Bəzən elə inanılmaz vəziyyətlər alınırdı ki, sənin tərbiyə üsullarının yaratdığı təslik, dönüklük, hətta nifrət, bəlkə də, mənə özümü toplamağa kömək edərdi, ancaq anam öz mehribanlığı, ağıllı danışığı (mənim qarmaqarışlıq uşaq aləmində o, ağıl mücəssəməsi idi), tərəfkeşliyi ilə onları yumşaldırdı və mən yenə də sənin təsir dairəsinə qayıtmalı olurdum, ancaq ola bilsin, bu dairədən uzaqlaşardım, mənə də yaxşı olardı, sənə də... Bəzən də barışmırdıq və onda anam səndən gizli məni müdafiə edirdi, gizlincə nəşə ötürürdü, nəyəsə icazə verirdi, axırda yenə də sənin qarşında yalançı kimi, günahkar kimi qalırdım, yenə tir-tir əsməyə başlayırdım və belə çıxırdı ki, heç nəyə yaramadığımdan haqqım çatan şeyləri də əldə etmək üçün dolayı yollardan istifadə etməliyəm. Əlbəttə, sonralar özümə görə haqqım çatmadığı şeyləri bu yollarla əldə etməyə adət elədim və beləliklə də, özümü daha çox günahkar hiss etməyə başladım.

Bu da həqiqətdir ki, məni heç vaxt əməlli-başlı döyməmişən. Ancaq qışqırmağın, qıpqırmızı pörtməyin, çiyinbağlarını tələsik çıxarıb stulun başına keçirməyin döyməkdən də betər olurdu. Elə bil, kimsə asılmalı idi. Əgər, doğrudan da, asılırdısa, deməli, ölürdü və hər şey də qurtarıb gedirdi. Ancaq kimisə asmağa onun gözünün qabağında hazırlayırsan və o da bunları görür, kəndir gözləri önündə oynayır, sonra da əfv xəbəri gəlirsə, o, ömrü boyu əzab çəkməli olur. Belə hallar tez-tez olurdu və açıqca hiss etdirirdin ki, mən döyülməyə layiqəm, ancaq sənin mərhəmətin sayəsində döyülmürəm, deməli, bir böyük günah da buradan üstünə gəlirdi.

Çoxdan bəri boynuma minnət qoyursan ki (tək də olanda, başqalarının yanında da və heç vecinə deyildi ki,

uşaqlarının nə elədiyini hamı bilir), sənin əməyin sayəsində mən ehtiyac nə olduğunu bilməmişəm, sakit, isti yerdə, kef-damaq içində yaşamışam. Yadıma o vaxtdan beynimdə dərin izlər buraxmış cümlələrin düşür: “Yeddi yaşında əl arabası ilə kəndbəkənd gəzirdim”, “Hamımız balaca bir daxmada yatırıdım”, “Yeməyə kartof tapanda sevinirdik”, “İsti paltarım olmadığından baldırlarım illərlə yara töküdü”, “Lap uşaq olanda, məni Pizekdə bir dükançıya şagird verdilər”, “Evdən mənə heç nə vermirdilər, hətta əsgərlikdə olanda, özüm evə pul göndərirdim”. “Bütün bunlara baxmayaraq, atam mənim üçün həmişə ata idi! Bu gün belə şeyləri bilən var?! İndiki uşaqlar bunu bilir?! Axı heç biri bu çətinlikləri görməyib! Bu gün hansı uşaq belə şeyləri başa düşər?” Bəlkə də, başqa bir şəraitdə bu sözlər çox gözəl təbii vəsaitə ola bilərdi, uşaqları atalarının gördüyü çətinliklərə, ehtiyaca dözməyə öyrəşdirərdi, onları həvəsləndirərdi, möhkəmləndirərdi. Ancaq sən bunu heç vaxt istəmərdin, sənin sayəndə vəziyyət artıq dəyişmişdi, sənin kimi fərqlənməyə şərait qalmamışdı.

Bu imkanı qazanmaq üçün zor işləmək, çevriliş etmək, evdən qaçmaq lazım idi (ancaq bu şərtlə ki, buna qətiyyət, gücün çataydı və ana da öz bildiyi yollarla buna qarşı tədbirlər tökməyəydi). Ancaq sən bunların heç birini istəmərdin, hamısını nankorluq, iftira, özbaşınalıq, satqınlıq, axmaqlıq hesab eləyirdin. Misal çəkməklə, öz keçmişindən danışmaqla, utandırmaqla bizi həm buna sövq edir, həm də hamısına ciddi qadağalar qoyurdun. Yoxsa, bəzi xırda tərürlər nəzərə alınmazsa, Ottlanın Tsürəu sərgüzəştləri ürəyincə olardı. Axı o sənə doğma kəndinə getmək, işləmək, sənə bir vaxtlar gördüyün çətinlikləri görmək istəyirdi. İstəyirdi ki, işləməkdən sənə kimi ləzzət alsın, sənə kimi atasından asılı olmasın. Məgər bunlar çox pis arzu idi? Məgər sənə çəkdiyən misallara, verdiyin öyüd-nəsihətlərə uyğun gəlmirdi? Yaxşı, tutaq ki, Ottlanın bu niyyəti sonda baş tutmadı, bəlkə də, hamıya gülünc göründü, hay-küylü oldu, valideynləri ilə hesablaşmadı. Məgər bu, təkə onun səhvi idi? Məgər evdəki münasibətlərin, hər şeydən öncə də sənə ona yadlaşmağının burada heç bir təsiri yox idi? Məgər mağazada işləyərkən o sənə Tsürəudakından az yadlaşmışdı? (Necə ki, sonralar özünü buna inandırmağa

çalışırdın) Məgər sənin gücün çatmazdı ki (bu şərtlə ki, özünü buna məcbur edə biləydin), onu həvəsləndirəydin, məsləhət verəydin, gözün üstündə olaydı, səbirsizlik göstərməyəydin, bu sərgüzəştin də sonu yaxşı qurtaraydı?

Adətən, belə işlərdən sonra acı bir zarafatla deyərdin ki, biz lap əntiqə yaşayıyıq. Ancaq bunu müəyyən mənada zarafat hesab etmək olmazdı. Sənin zor gücünə qazandıqlarını biz evdə əlindən alırdıq, ancaq bayırda da bizə mübarizə aparmaq lazım gəlirdi. Sənə asan başa gələn bu mübarizəni biz yaşa dolandan sonra uşaqlığın gücü ilə aparmalı olduq. Demirəm ki, buna görə vəziyyətimiz səninkindən ağırdır, ola bilsin ki, eynidir (əlbəttə, çıxış nöqtəsini müqayisə etmək olmaz), ancaq bizim bir çatışmayan cəhətimiz var ki, sənin kimi öz çətinliklərimizlə öyünə bilmirik, heç kəsi onlarla alçaltmırıq. Onu da danmıram ki, mən, bəlkə də, sənin o böyük, uğurlu işlərinin bəhrəsindən dada bilərdim, qiymətləndirərdim, onları davam etdirməklə səni sevindirərdim, ancaq bizim bir-birimizə yadlaşmağımız buna mane oldu. Düzdür, verdiklərimdən daddım – ancaq alçala-alçala, qorxa-qorxa, çəkinə-çəkinə, özümü günahkar hiss eləyə-eləyə... Buna görə də sənə öz işimlə – əməlimlə yox, dilənçi yazıqlığı ilə minnətdarlıq eləyə bildim...

570

Sənin bu cür tərbiyənin bir zahiri nəticəsi də o oldu ki, səni ötəri də olsa xatırladan hər şeydən qaçmağa başladım. Ən əvvəl də mağazadan... Özlüyündə mənim lap uşaqlıq çağlarımda, adicə bir mağaza olduğu vaxtlarda ora çox xoşuma gəlməliydi: get-gəli çox idi, işıqlı olurdu, adam çox şey görür, çox şey eşidirdi, hətta bəzi işlərdə köməyim də dəyərdi, özümü göstərə bilərdim və hər şeydən əvvəl də, sənin əvəzsiz tacirlik istedadına, malı necə satdığına, insanlarla rəftarına, zarafatlarına, yorulmazlığına, çətin anlarda çıxış yolu tapmaq bacarığına və sairəyə heyran qalardım. Sənin nəyisə bükməyin, qutuları açmağın özü bir tamaşa idi və bütün bunların hamısı uşaqlar üçün çox gözəl məktəb ola bilərdi. Ancaq tədricən məni hər cəhətdən qorxutduğun, həm mağazanı, həm də özünü mənim üzümə bağladığının üçün orada da özümü rahat hiss eləyə bilmədim. İlk günlər mənə doğma görünən şeylər sonradan mənə əzab verməyə, utandırmağa başladı, ən çox da sənin öz işçilərinlə rəftarın... Bilmirəm, bəlkə də, mağazaların çoxunda

belə idi (məsələn, o vaxtlar *Assicurazioni Generali*¹ buna çox oxşayırdı və orada işdən çıxmağımın səbəbini direktora belə izah elədim ki, – tam həqiqət olmasa da, hər halda, yalan da deyildi – birbaşa mənə yönəlməsə də, söyüşə dözə bilmirəm. Uşaqlıqdan belə şeylərə çox həssas idim), ancaq uşaq olanda onların mənə dəxli yox idi. Mən yalnız onu görür və eşidirdim ki, sən mağazada qışqırırsan, söyürsən, əsəbiləşirsən. O vaxt elə fikirləşirdim ki, dünyada heç kəc belə eləməz. Özü də söhbət yalnız söyməkdən getmir, həm də zülmkar idin. Məsələn, ayrı-ayrı yığılmalı malları bir yerdə görəndə, hamısını vurub rəfdən tökürdün, onda sənə haqq qazandıran yeganə şey hirsindən ağılı itirməyin olurdu və fəhlələr onları təzədən yığılmalı olurdular. Bir də ciyərləri xəstə olan fəhlə haqqında dediyin sözlər: “Bu xəstə köpək nə vaxt gəbərəcək?!” Öz işçilərinə “muzdlu düşmənlər” deyirdin. Əslində, elə idilər, ancaq deyəsən, onlar belə olmamışdan əvvəl sən özün “muzdur saxlayan düşmən” idin. Bu mənim üçün çox yaxşı bir dərs oldu ki, sən də haqsız ola bilermişsən! Mənə qalsaydı, bunu belə tez başa düşməzdim, çünki özümü həmişə günahkar saydığım üçün sənə haqq qazandırmışdım. Ancaq orada, sonralar bir az itiləmiş uşaq ağılıma görə, bizim üçün işləyə-işləyə sənin ucbatından həmişə qorxu içində yaşamaqlı olan yad adamlar da vardı. Əlbəttə, mən bunu o vaxt bir az şişirdirdim və ona görə belə eləyirdim ki, heç nəyi hesaba almadan, sən o adamlara da dəhşətli dərəcədə təsir etdiyini düşünürdüm. Əgər belə olsaydı, heç biri yaşaya bilməzdi. Onlar yaşa dolmuş adamlardı, əsəbləri möhkəm idi və heç bir çətinlik çəkmədən həmin söyüşlərə fikir vermirdilər, son nəticədə də onlardan çox sən özünə ziyan dəyirdi. Bu da mağazanı mənim gözümdən salırdı, onu görən kimi sənə münasibətim yadıma düşürdü. Sahibkarlıq marağın, hökmranlıq həvəsin bir yana, sən bir tacir kimi də öyrətdiyin adamlardan o qədər yüksəkdə dayanırdın ki, onların gördüyü işlərdən heç vaxt razı qala bilməzdin və buna uyğun olaraq məndən də həmişə narazı idin. Buna görə də mən istər-istəməz işçilərin tərəfinə keçməli olurdum. Bir də ona görə keçirdim ki, çox qorxaq olduğumdan, hər hansı bir yad adamın bu cür söyülməsinin mümkünlüyünü

¹ Assicurazioni Generali – Sığorta cəmiyyəti

dərk eləyə bilmirdim və elə çox qorxaq olduğuma görə də, zənnimcə, dəhşətli dərəcədə hiddətlənmiş işçiləri, heç olmasa özümü sığortalamaq xatirinə, səninlə, ailəmlə barışdırmağa çalışırdım. Bunun üçün onlarla adi qaydada davranmaq, nəzakətli olmaq, təvazökarlıq etmək kifayət deyildi, gərək alçalaydım, nəinki birinci salam verəydim, hətta kiminsə məni birinci salamlamasına imkan verməyəydim. Ancaq mən o qədər də vacib olmayan bir adam kimi aşağıda onların ayaqları altından öpsəydim də, bu, sənin bir sahibkar kimi yuxarıda başlarına açdığı oyunların əvəzini verə bilməzdi. Buradakı adamlara münasibətim mağazanın hüduqlarını aşdı, hətta gələcəyimə də təsir etməyə başladı (buna oxşar münasibətlər Ottda da yaranmışdı, ancaq məndəki kimi köklü, qorxulu deyildi: məsələn, kasıblarla oturub-durmağı xoşlayırdı, qulluqçu qızlarla deyib-gülməsi səni əsəbiləşdirirdi və sair və ilaxır...). Son nəticədə, demək olar ki, mağazadan qorxmağa başladım. Ancaq bunsuz da, gimnaziyaya girməmişdən əvvəl, mağazanın mənlik olmadığını hiss eləmişdim və orada oxumağım məni bir az da ondan uzaqlaşdırdı. Mənə elə gəlirdi ki, belə işlərə gücüm çatmaz və üstəlik, öz dediyin kimi, sən də gücünü əlindən alırdım. Alver işindən, sən sənətindən xoşum gəlmədiyini görüb, dərdini bir az yüngülləşdirmək üçün yana-yana (bu gün də yadıma düşəndə, rıqqətə gəlirəm, utanıram) deyirdin ki, guya, mən alver üçün yaranmamışam, guya, mənim beynimdə daha böyük ideyalar yatır və sair və ilaxır... Əlbəttə, özünü məcbur eləyib dediyin bu sözləri anam eşidəndə sevinirdi və bir az şöhrət-pərəst olduğumdan, mən özüm də buna inanmağa başlayırdım. Əgər məni mağazadan uzaqlaşdıran (əslində, mən indi ona ürəkdən nifrət edirəm), doğrudan da, “böyük ideyalar” olsaydı və ya onlar üstünlük təşkil etsəydi, bu özünü başqa cür göstərərdi, məni əvvəlcə gimnaziyanı, sonra da hüquq fakültəsini sakitcə başa vurmağa, axırda da gəlib bir məmur masasının arxasında lövbər salmağa qoymazdı.

Səndən qaçmaq istəseydim, bütün ailədən, hətta anamdan da qaçmış olardım. Düzdür, ona həmişə bel bağlamaq olardı – amma yalnız səninlə bağlı olan məsələlərdə... Səni lap çox sevirdi, sənə çox sədaqətli idi, elə bil, bununla uşaqların mübarizəsində sənə uzun müddət mənəvi təsir

göstərə bilərdi. Yeri gəlmişkən, mənəm bu instinktiv uşaq duyumum sonralar düz çıxdı, çünki illər keçdikcə anam sənə daha çox bağlandı və bağlana-bağlana da özünə aid olan məsələlərdə yavaş-yavaş, az-az, səni incitmədən öz müstəqilliyini qoruyub saxladı, illər keçdikcə onu artırdı, ancaq bu müstəqillik ağıldan çox hisslərdə oldu, sənin uşaqlar haqqında dediyin sözləri, çıxardığın qərarları kor-koranə qəbul etməyə başladı. Ən çox da Otlanın məsələsində, onun ağır günlərində... Ancaq onu da unutmamaq olmaz ki, ailədə anamın vəziyyəti çox üzüntülü, dözülməz idi. Mağazada da işləyirdi, evdə də, ailədə kimsə xəstələyəndə ikiqat əziyyətə qatlaşırdı, bütün bunların hamısının mükafatı isə səninlə bizim aramızda qalaraq əzab çəkmək olurdu. Anama həmişə məhəbbətlə, diqqətlə yanaşmışam, ancaq bu məsələdə ona bizdən az yazığın gəlir. Ağrı-bozuna baxmadan bütün ağrı-acılarımızı onun üstünə tökmüşük – sən bir tərəfdən, biz də bir tərəfdən. Qəribə idi ki, heç birimiz ona pislik eləmək istəmirdik, yalnız sənin bizimlə, bizim də səninlə apardığımız mübarizə haqqında düşü-nürdük, acığımızı da onun üstünə tökdük. Sənin yanında günahı olmaya-olmaya, yalnız bizə görə ona əzab verməyin heç vaxt uşaqların tərbiyəsinə yaxşı təsir göstərə bilməzdi. Bu, hətta bizim ona münasibətlərimizə də haqq qazandırır, halbuki belə münasibətə heç nə ilə haqq qazandıрмаq olmazdı. Həm sənə görə, həm də bizim ucbatımızdan çox əzablara qatlaşmalı olurdu. Ancaq bununla belə, sən də bəzən haqlı idin, çünki, o bizi ərköyün böyüdüdü, baxmayaraq ki, bu “ərköyünlük” bəzən sənin tərbiyə üsuluna qarşı sakit, qeyri-ixtiyari bir narazılıqdan başqa heç nə olmurdu. Əlbəttə, anam bizi çox sevməsəydi və bu sevginin səadətindən güc almasaydı, bunların heç birinə dözə bilməzdi.

Bacılarım yalnız bəzi məsələlərdə mənəmlə həmrəy olurdular. Sənə münasibətdə Valli bizlərdən ən xoşbəxti idi. Anama oxşadığı üçün heç bir əziyyət çəkmədən sənə öyrəşə bildi. Anamı xatırladığına görə də, onda “kafkalıq” əlamətlərinin az olduğuna baxmayaraq, qıza qarşı mehriban idin. Bəlkə də, ən çox xoşuna gələn elə bu idi: kimdəsə “kafkalıq” əlaməti yox idi, ondan bu xüsusiyyətləri tələb edə bilməzdim. Sən də, bizim kimi, elə düşünmürdün ki, burada nəşə itib-gedir, onu zorla geri qaytarmaq lazımdır.

Yeri gəlmişkən, qadınlarda “kafkalıq əlamətləri” görməyi xoşlamırdın. Biz maneçilik törətməsəydik, bəlkə də, Valli sənə qarşı daha mehriban olardı.

Elli sənin təsir dairəndən tamamilə qopa bilən adamlara yeganə misal ola bilər. Uşaq vaxtı belə şeyi ondan heç gözləməzdim. Axı çox yöndəmsiz, sısqa, qorxunc, qaraqabaq, təqsirini başa düşən, fağır, kinli, tənbel, yazıq görkəmli, simic bir uşaq idi, onunla oturub-durmazdım, danışmazdım, çünki mənə özümü xatırladırdı: mənim kimi aldığı tərbiyənin qulu idi. Ən çox da simicliyinə görə zəhləm gedirdi, çünki özüm ondan da simic idim. Bu simiclik bədbəxtliyin birinci nişanəsidir. O qədər ümitsiz idim ki, yalnız əlimdəkini, ağızmdakını, ya da ağızma aparmaq istədiyimi özümünkü hesab edirdim və o da mənim kimi olduğu üçün, məhz, bunları əlimdən alırdı. Ancaq çox gənc yaşlarında – bu, vacib şərt oldu – evdən çıxıb gedəndən sonra hər şey dəyişdi: ərə getdi, uşaqları oldu, həyatsevər, qayğısız, cəsarətli, səxavətli, gözütöx, qəlbə ümidlərlə dolu bir qıza çevrildi. Heç inanılası deyil ki, sən bu dəyişikliyi hiss etmədin, onu layiqincə qiymətləndirə bilmədin, çünki ona qarşı çoxdan bəslədiyən kin-küdurət, əslində, olduğu kimi qalmışdı, gözlərini bağlamışdı. Həmin kin-küdurət indi ona görə mənasını itirib ki, Elli daha bizdə qalmır, bundan əlavə, Felixə olan məhəbbətin, Karla rəğbətin onu arxa plana keçirib. Yalnız Qerti¹ hərdən özünü ondan qorumalı olur.

Otla barədə yazmağa ürək eləmirəm, bilirəm ki, bununla məktubun bütün təsirini şübhə altında qoymuş oluram. Adi hallarda, yəni onu heç bir təhlükə, çətinlik gözləməyəndə qıza nifrət edirdin. Bir dəfə mənim yanında özün boynuna aldın ki, sənin fikrincə, Otla bu çətinlikləri, ağrı-acıları qəsdlə yaradır və onlara görə əzab çəkdiyini görəndə rahatlıq tapır, sevinir. Deməli, bir növ iblisdir. Bir-birinizə o dərəcədə yadlaşmışdınız ki, bizim aramızdakı yadlaşma onun yanında heç nə idi və ona görə də belə dəhşətli anlaşılmazlıq yaranmışdı. O, səndən o qədər uzaqlaşmış ki, onu görmürsən, yalnız təsəvvür elədiyən yerdə xəyalında canlandırırısan. Düzünü desəm, Otla sənə daha çox əzab verirdi. Bu məsələ o qədər qəlizdir ki, çoxunu özüm də anlamıram, ancaq burada, hər halda, ən yaxşı Kafka silahı

¹ Qerti – Ellinin qızı

ilə silahlanmış Lövilik əlamətləri hiss olunur. Əslində, bizim aramızdakına mübarizə demək olmazdı, çünki mən tez basılırdım və qaçmaqdan, kədərlənməkdən, özümə nifrət etməkdən başqa əlacım qalmırdı. Ancaq sizin ikiniz də həmişə döyüşə hazır idiniz, yorulmaq bilmirdiniz, var gücünüzlə döyüşürdünüz. Nə qədər qorxunc olsa da, möhtəşəm səhnə idi. İlk günlərdə bir-birinizə çox yaxın idiniz və elə indinin özündə də dörd uşağınız arasında Ottla sizə ən yaxın olanıdır, hər ikinizin gücünü özündə cəmləşdirib. Bilmirəm, sizi istəkliliyə ata-bala olmaq səadətindən kim məhrum eləmişdi və az qala, elə düşünürəm ki, mənim başıma gələn onun da başına gəlib. Sənin tərəfindən təbiətinə uyğun zülmkarlıq, onun tərəfindənsə Lövilərə xas olan inadkarlıq, dəyməduşərlik, ədalət hissi, narahatlıq və bütün bunların hamısı da Kafka mənəmliyinin gücünə söykənirdi. Yəqin, ona mənim də təsirim keçmişdi, ancaq bunu bilə-bilə eləməmişdim, sadəcə olaraq, varlığım təsir eləmişdi. Yeri gəlmişkən, Ottla bu hazır münaqişələr burulğanına ən axırıncı düşmüşdü və görüb-götürdükələrindən özü üçün nəticə çıxara bilərdi. Hətta mənə elə gəlir ki, o, təbiətinə uyğun olaraq, bir az tərəddüd etdi, bilmədi ki, özünü sənin qoynuna atsın, ya rəqiblərinin... Çox güman ki, sən onda bir az gecikdin, onu geri itələdin, halbuki bu baş versəydi, çox gözəl ata-bala olardınız. Düzdür, mən bununla bir mütəfəqimi itirmiş olardım, ancaq sizə baxıb xeyli yüngülləşərdim, sənin də heç olmasa bəxtin gətirərdi, uşaqlarının birindən yarıyardın, mənə də münasibətin xeyli dəyişərdi. Ancaq indi bunların hamısı xam xəyallardır! Artıq Ottlanın öz atası ilə heç bir bağlılığı yoxdur, öz yolunu mənim kimi özü tapmalıdır, ancaq mənimlə müqayisədə daha inamlı, özünə arxayın, sağlam, ürəkli olduğuna görə sənin gözüne daha çox satqın, daha çox şeytan kimi görünür. Niyə belə olduğunu da yaxşı başa düşürəm. Sənin fikrincə, o, başqa cür də ola bilməz! Bəli, o heç vaxt özünə sənin gözünlə baxa bilməz, heç vaxt sənin iztirablarını duya bilməz, buna görə ümitsizliyə qapılmaz – ümitsizliyə qapılmaq mənim peşəmdir – ancaq kədərlənə bilər. Sən isə zahiri əksliklərə baxmayaraq, bizi tez-tez bir yerdə görürsən. Görürsən ki, pıçıldayıb, gülüşürük, hərdən də sənin adını çəkirik. Elə bilirsən ki, sənə qarşı sui-qəsd hazırlayıyıq. Əcəb sui-qəsdçilərdir!

Düzdür, özümüzü dərk eləyəndən bəri söhbətlərimizin əsas mövzusu sən olubsan, ancaq doğrudan da, sənə qarşı heç nə hazırlamırdıq, sadəcə olaraq, bir yerdə oturub üzülə-üzülə, zarafatla, ciddiliklə, məhəbbətlə, inadkarlıqla, qəzəblə, nifrətlə, sədaqətlə, günahlarımızı duya-duya, bütün qəlbimizin, beynimizin gücü ilə səninlə bizim aramızda gedən bu dəhşətli prosesləri bütün xırdalıqları ilə müxtəlif bucaqlardan, müxtəlif baxımlardan, həm uzaqdan, həm yaxından müzakirə edirdik. Bu prosesdə sən özünü həmişə hakim hesab edirsən, ancaq əslində, daha çox (burada bütün qapıları mümkün səhvlərə açıq qoyuram) bizim kimi zəif, qırılmış bir tərəfsən.

576

Sənin verdiyin tərbiyənin nəticəsinə İrma¹ ən yaxşı misal ola bilər. Bir tərəfdən bizə yad hesab olunurdu, mağazaya gələndə artıq böyük qız idi, sənə daha çox sahibkar kimi baxırdı və deməli, müqavimət göstərməyə qadir olan bir yaşda qismən sənin təsirini altına düşmüşdü. Digər tərəfdən də qan qohumun idi, sənə atasının qardaşı kimi hörmət bəsləyirdi və deməli, onun üçün yalnız adicə sahibkar deyildin. Öz çəlimsiz cüssəsi ilə nə qədər səliqəli, ağıllı, işgüzar, təvazökar, məsuliyyətli, etibarlı, sədaqətli olsa da, səni əmi kimi sevsə də, sənə sahibkar kimi heyran qalsa da, istər əvvəl, istərsə də sonra ona tapşırılan işlərdə özünü yaxşı göstərsə də, sənin gözündə yaxşı işçi olmadı. O da sənə öz uşaqların kimi münasibət bəsləyirdi – əlbəttə, bunda bizim də rolumuz az deyildi – və sənə olan münasibət ona elə dəhşətli dərəcədə hakim kəsilmişdin ki, qızda son vaxtlar (yalnız sənə münasibətdə və çox güman ki, heç bir əzab çəkmədən) unutkanlıq, səliqəsizlik, süni yumor hissi, bəlkə, bir az da inadkarlıq yaranmışdı. Ümumiyyətlə, inadkarlığa özü də meyilli idi və hələ demirəm ki, xəstəhal, bədbəxt bir qız idi, evin bütün ağırlığı da onun üstünə düşmüşdü. Ona münasibətini artıq bizim üçün klassik ibarəyə çevrilmiş bir cümlə ilə ifadə edirdin: “Qurban olduğum mənə zirzibil qoyub gedib”. Bu cümlə nə qədər küfr sələnsə də, insanlarla rəftarında günahsızlığını sübut edirdi.

Sənin başqa təsir dairələrindən, onlara qarşı mübarizədən çox danışmaq olar, ancaq qorxuram ki, burada çaşam, buna görə də gərək bütün diqqətimi cəmləyəm: axı sən

¹ İ r m a – Kafkanın əmisi qızı

evdən, mağazadan uzaq düşəndə çox mehriban, səxavətli, nəzakətli, diqqətli, canıyanan (deyərdim ki, həm də zahirən) olursan: məsələn, öz ölkəsindən kənarıda olan hökmdara oxşayırsan. Zülmkar ola bilmir və ona görə də mərhəmət göstərüb hər yetənle oturub durursan. Daha bir misal: Fransensbadda çəkilməmiş kollektiv şəkillərdə səyahətə çıxmış padşah kimi qaraqabaq adamların arasında çox cüssəli, mehriban görünürsən. Əgər uşaqlar bunu o vaxt başa düşsəydilər – ancaq bu mümkün olan iş deyildi – ondan öz xeyirlərinə istifadə edə bilərdilər. Məsələn, mən uzun-uzadı sənin o dar, sərt, adamı sıxan təsir dairəndə yaşaya bilməzdim və axırda belə də oldu.

Bununla da, sən dediyin kimi, yalnız ailəyə bağlılığımı itirmədim, əksinə, bu bağlılıq çoxaldı, ancaq əks istiqamətə – mənfiliyə, səndən daxilən qorumağa (özü də həmişəlik) yönəldi. Ancaq sənin təsirin ailəmizdən kənardakı adamlara münasibətimdə özünü daha pis şəkildə göstərdi. Əbəs yerə elə düşünürsən ki, başqaları üçün hər işi məhəbbətlə, sədaqətlə görürəm, ancaq sənə, ailəyə gələndə, satqın çıxıram, heç nə vecimə olmur. Yüzüncü dəfə təkrar edirəm: mən, yəqin ki, bunlarsız da, qaraqabaq, qorxaq bir adam olardım, ancaq oradan indi gəlib çıxdığım yerə gətirən yol çox uzaq, dumanlı olardı. (Bu məktubda indiyəcən bir neçə məsələ barədə bilə – bilə susmalı oldum. Elə indinin özündə də, gələcəkdə də bəziləri barədə susmalı olacağam. Çünki onları hər ikimizin qarşısında etiraf etmək mənə çətindir. Bunu da ona görə deyirəm ki, nə vaxtsa, haradasa, ümumi mənzərə aydın olmayanda elə bilməyəsən ki, bunun günahı dəlil-sübut çatışmazlığındadır. Yox, sübut çoxdur, ancaq onlar məsələni həddindən artıq çıllaqlaşdırar, dözülməz dərəcəyə çatdırar. Burada orta q məxrəci tapmaq o qədər də asan deyil.) Yeri gəlmişkən, bu məqamda keçmişə xatırlamaq kifayətdir: sənin qarşında özümə inamı tamam itirmişdim, əvəzindəse sonu görünməyən günahkarlıq hissləri qazanmışdım (bu sonsuzluq xatırlayaraq bir dəfə kiminsə haqqında belə yazmışdım: “Qorxur ki, utancaqlığı özündən çox yaşaya”). Başqa adamlarla rastlaşanda birdən-birə dəyişə bilmədim, onlarla qarşılaşanda özümü günahkar hiss etməyə başladım, çünki bayaq dediyim kimi, mənim iştirakımla mağazada onlara

elədiyın haqsızlıqların əvəzini qaytarmalı idim. Bundan əlavə də, mənim oturub-durduğum adamlara gah gizləndə, gah da açıq-aşkar lağ edirdin və bunların da əvəzini qaytarmalı idim. Mənə istər evdə, istərsə də mağazada başqalarına qarşı inamsızlıq tələqin edirdin (mənə elə bir adam göstər ki, uşaq vaxtı onun haqqında nəsə bir xoş söz deyəm və sən də onu, ən azı bir dəfə, öz tənqidinlə yıxıb sürüməmiş olsan), halbuki, qəribə də olsa, heç birinin sənə pisliyi keçməmişdi (keçsə də, kifayət qədər güclü olduğundan hamısına dözərdin. Kim bilir, bəlkə, bu da adicə bir hökmranlıq həvəsinin nişanəsi idi). Ancaq beynimə yeritmək istədiyın bu inamsızlıq mənim uşaq ağılıma batmırdı, çünki hər yanda əlçatmaz dərəcədə gözəl insanlar görürdüm və gördükcə də içimdə özümə qarşı inamsızlıq yaranırdı, başqalarından da həmişə qorxmağa başlayırdım. Bu məsələdə səhv eləməyin, bəlkə də, onunla bağlı idi ki, mənim kiminlə oturub durduğumdan, kiminlə bölüşdüyümdən qəti xəbərin yox idi və ona görə də kədərlə, qısqançlıqla (məgər məni sevdiyini nə vaxtsa inkar etmişəm?!) fikirləşirdin ki, yəqin, evdə tapa bilmədiklərimi başqa yerdə tapıram, axı elə ola bilməzdi ki, bayırda da evdəki kimi yaşayam. Yeri gəlmişkən, uşaq olanda özümün fikirləşdiklərimə inamsızlığım müəyyən mənada özümə təsəlli olurdu, öz-özümə deyirdim: “Sən də hər şeyi şişirdirsən, bütün yeniyetmə uşaqlar kimi hər xırda şeyə böyük bir müstəsnaqlıq kimi baxırsan!” Ancaq sonralar dünyagörüşüm artdıqca bu təsəllini, demək olar ki, itirdim.

Bu məsələdə məni yəhudilik də xilas eləyə bilmədi. Əslində, xilas eləyə bilərdi, hələ bir az o yana da keçərdi. Məsələn, hər ikimiz özümüzü yəhudilikdə tapa bilərdik, hər ikimiz bir çox məsələdə ümumi dil tapardıq. Ancaq səndən öyrəndiyim yəhudiliyə yəhudilik demək olardı mı?! Üç il ərzində ona münasibətimi düz üç dəfə dəyişəsi oldum...

Uşaq olanda, səninlə razılaşaraq özümü qınayırdım ki, sinaqoqa az-az gedirəm, oruc tutmuram və sair və ilaxır. Elə bildirdim, bununla özümə yox, sənə qarşı haqsızlıq edirəm və o dəqiqə də, sanki, haradasa dayanıb bunu gözləyən günahkarlıq hissləri məni bürüyürdü.

Sonralar, cavan olanda, başa düşə bilmirdim ki, özündə yəhudilikdən heç nə olmaya-olmaya məndə (lap sən

dediyin kimi piyetzizm¹ baxımından olsa da) yəhudilikdən əsər-ələmət olmadığını necə irad tuta bilirdin. Axı doğrudan da, gördüm ki, səndəki yəhudilik heç nədir, zarafatdır, bəzən heç zarafat da deyil. İldə dörd dəfə sinaqoqa gedirdin, orada buna ciddi yanaşanlardan çox laqeydlik göstərənrlə yaxınlıq edirdin, etika xatirinə bütün dualara səbirlə qulaq asırdın və hərdən də kitabda həmin an oxunan yeri göstərərək məni əməlli-başlı təəccübləndirirdin. Sinaqoqda olanda (bu, əsas məsələ idi) istədiyim yerə gedər, istədiyim yerdə dayana bilərdim. Beləliklə, saatlarla orada oturub əsnəyir, mürgü döyürdüm (məənə elə gəlir, sonralar yalnız rəqs dərslərində belə darıxırdım) və çalışırdım ki, orada gördüyüm xırda-para maraqlı olaylarla başımı qatım: məsələn, mücrünün açılması səhnəsi... Məənə həmişə tiri xatırladırdı: orta xala vuranda, qutunun qapağı açılır, ancaq oradan maraqlı şeylər çıxırdı, burada isə başı olmayan köhnə gələnciklər... Yeri gəlmişkən, orada da xeyli qorxmalı oldum. Təkcə ona görə yox ki, adam çox idi, həm də ona görə ki, bir dəfə ağızucu demişdin: səni də Tövrəti oxumağa çağıra bilərlər. Buna görə də illər uzununu orada məni əsməcə tuturdu. Yoxsa məənə orada darıxmağa heç nə mane olmurdu. Uzaqbaşı konfirmasiya² üçün duaları gülünc şəkildə əzbərləmək, sonra da gülünc şəkildə ondan imtahan vermək lazım gəlirdi... Bir də, səninlə bağlı olan bəzi xırda-para olaylar... Məsələn, hərdən səni də Tövrəti oxumağa çağırırdılar və mənim ictimai hadisə hesab elədiyim bu işin öhdəsindən yaxşı gəlirdin. Ya da ölənlərin ruhunu yad etmə mərasiminə qatılmaq üçün özün orada qalır, məni isə evə göndərirdin və yaqın ki, ya evə göndərildiyimə, ya da belə şeylərdən başım çıxmıdığına görə uzun müddət hətta elə düşündüm ki, orada nəşə ədəbsiz bir işlə məşğul olursunuz. Sinaqoqda belə idi, evdə isə bundan betər olurdu və getdikcə böyüyən uşaqlarının əməlləri ilə komediyaya çevrilən, hamını gülməkdən qıç eləyən ilk Pasxa axşamı ilə sona çatırdı (Niyə belə əməllərə dözməli olurdun? Çünki bu şəraitə özün yaratmışdın). Məənə

¹ Piyetzizm – XVII əsrdə Almaniyada protestantlar arasında meydana gəlmiş dini cərəyan

² Konfirmasiya – protestantlarda və katoliklərdə cavan oğlan və qızların kilsə üzvlüyünə qəbul etmə mərasimi

verdiyini dini təlim bundan ibarət idi və uzaqbaşı şəhadət barmağını böyük bayramlarda ataları ilə sinaqoqa gedən “milyoner Fuksun uşaqları”na tuşlamaq olurdu. Özüm də bilmirdim ki, belə təlimlə ondan imkan daxilində canını tez qurtarmaqdan başqa daha neyləmək olardı?! Buna görə də ondan canımı qurtarmağı ən ağıllı, ən ləyaqətli yol hesab elədim.

580

Sonradan bütün bunlara başqa gözlə baxdım və anladım ki, sənə bu məsələdə də qəsdən xəyanət etdiyimi düşünməkdə haqlı imişsən. Onda iri şəhərlərin yəhudilər üçün ayrılmış məhəlləsinə oxşayan balaca kənddən özünlə bir az yəhudilik gətirmişdin və həmin yəhudilik də çox deyildi, bir azı şəhərdə, bir azı da əsgərlikdə itdi, ancaq gənclik xatirələri, gənclik təsəvvürləri sənə, az da olsa, yəhudi həyatı yaşamağa bəs elədi, çünki belə şeylərin köməyinə o qədər də ehtiyacın yox idi, çünki zəif adam deyildin və dini təsəvvürlərlə ictimai təsəvvürlərin bəzən üst-üstə düşməməsi sənə o qədər də təsir etmirdi. Əslində, sənənin həyat yolunu müəyyənləşdirən əqidənin mahiyyəti ondan ibarət olub ki, hər hansı bir yəhudi təbəqəsinin fikirlərini mütləq həqiqət hesab edəsən və belə çıxırdı ki, həmin fikirlər sənənin təbiətinə uyğun gəlirdi üçün, elə özünə inanırsan. Düzdür, bunun özündə də kifayət qədər yəhudilik olub, ancaq onu uşaqlarına ötürməyə bəs eləməyib və elə ötürdüyün andaca damla-damla axıb qurtarıb. Bir tərəfdən kiməsə ötürülməsi mümkün olmayan gənclik təsəvvürləri olduqlarından, digər tərəfdən də sənənin vücudun adamı qorxuya saldığı üçün belə tez tükəndi... Əslində, bunların hamısını qorxu içində bütün çılpıqlığı ilə müşahidə edən uşağa yəhudilik adı altında bəzi mənasız şeyləri həmin mənasızlığa uyğun bir biganəliklə başa salmağa çalışmağın özü böyük mənasızlıq idi. Onlar sənənin üçün keçmiş günlərin yadigarı idi, ona görə də, hamısını mənə ötürmək istəyirdin və artıq sənənin özün üçün də qiymətdən düşdük-lərindən, tovlamaqla, ya da hədə-qorxu ilə beynimə yeritməyə çalışırdın. Bu isə bir tərəfdən alınmırdı, digər tərəfdən də həmin məsələdə zəif olduğunu başa düşmədiyinə görə mənim zahiri kütlüyümə qəzəblənirdin.

Bütün bunlar, əslində, tək-cəzə bizim başımıza gələn hadisələr deyildi, nisbətən dindar kənddən şəhərlərə gələn və

keçid dövrünü yaşayan yəhudi nəslinin çoxunun taleyi idi. Hamısı da öz-özünə yarandı və bizim onsuz da kəskinlikdən korluq çəkməyən münasibətlərə də təsir elədi, onları daha da qızıqdırdı. Düzdür, bu mənada sən də mənim kimi günahsızlığına inana bilərsən, ancaq bu günahsızlığı zahiri səbəblərlə deyil, öz təbiətinlə, zəmanə ilə izah etməlisən: məsələn, deməməlisən ki, işin-gücün, qayğıların çox olub, üstəlik də, belə şeylərlə məşğul olmağa vaxtın çatmayıb. Belə çıxır ki, heç kəsin şübhə etmədiyi günahsızlığından başqalarına ədalətsiz iradlar tutmaq üçün istifadə edirsən. Əlbəttə, bunu hər yerdə, elə indinin özündə də asanca inkar etmək olar. Axı söhbət burada öz uşaqlarına verməli olduğun hər hansı bir dərsdən deyil, sadəcə olaraq, onlara nümunə ola biləcək bir həyatdan gedir. Məlum məsələdir ki, səndə yəhudilik güclü olsaydı, göstərdiyin nümunə də məcburi olardı və bunu da sənə irad tutmuram, əksinə, iradlarından qorunmaq üçün deyirəm. Son günlərdə Franklinin gənclik xatirələrini oxudun. Doğrudan da, onu sənə qəsdən vermişdim ki, oxuyasan. Ancaq ona görə verməmişdim ki, orada vegetarianizm haqqındakı bir-iki cümləyə lağ edəsən. Vermişdim ki, öz oğlu üçün yazdığı xatirələrdə müəlliflə atasının, müəlliflə oğlunun münasibətlərinə fikir verəsən. İndi mən oradakı xırdalıqlara varmaq istəmirəm..

Son illərdə sənə elə gələndə ki, yəhudiliklə çox məşğul olmağa başlamışam, mənə münasibətin dəyişdi və bu da sənənin yəhudiliyin haqqındakı təsəvvürlərimi bir daha təsdiq etdi. Bu vaxta qədər də mənim bütün məşğuliyyətlərimə, ən çox da maraq dairəmə qarşı çıxmışdın və indi də elə oldu. Ancaq bütün bunlara baxmayaraq, gözləmək olardı ki, burada müstəsnaıq göstərəcəksən. Axı bu yəhudilik səndən əxz elədiyim yəhudilik idi və aramızda yeni münasibətlərin yaranmasına səbəb ola bilərdi. Bilmirəm, bəlkə, maraq göstərsəydin, həmin yəhudilik özümə də şübhəli görünərdi. Əlbəttə, bununla heç də onu demək istəmirəm ki, belə məsələlərdə səndən yaxşıyam. Ancaq bunu da sənəyə bilmədik. Mənə görə yəhudiliyə nifrət eləməyə başladın, onun haqqında yazılanları oxuya bilmədin, çünki “səni iyrendirdi”. Bu o demək idi ki, dediyindən dönmürsən, uşaqlığımda mənə göstərdiyin yəhudilikdən başqa yəhudilik tanımırsan. Onda “iyrənmək” (baxmayaraq ki

həmin iyrenclik yəhudilikdən qabaq mənə yönəlmişdi) o demək idi ki, sən qeyri-ixtiyari öz yəhudiliyinin, eləcə də mənə verdiyin yəhudi tərbiyəsinin zəifliyini etiraf edirdin, kiminsə bunları sənə xatırlatmasını istəmərdin, xatırladılara da nifrətlə cavab verirdin. Yeri gəlmişkən, mənim yeni yəhudilik ideyalarım haqqında söylədiyən mənfi fikirlər çox şişirdilmiş olurdu. Bu ideyalar ilk öncə sənin lənətinə tuş gəlmişdi, digər tərəfdən də çağdaşlarıma münasibət əsasında inkişaf etdirilmişdi və bu da mənim öldürücü zərbələr almağıma bəs edirdi.

582

Haqlı olaraq mənim yazı-pozu, eləcə də buna bənzər digər başa düşmədiyən işlərlə məşğul olmağımdan zəhlən gedirdi. Bu məsələdə, doğrudan da, bir az müstəqil idim, sənin təsirindən çıxıb bilməmişdim, baxmayaraq ki, bu müstəqillik soxulcana bənzəyirdi: kimsə onu arxa tərəfdən ayaqlayanda, baş tərəfindən qırılıb yana sürünür... Yazanda özümü bir növ təhlükəsiz yerdə hiss edirdim, nəfəsimi dərirdim. Əlbəttə, mən yazmağa başlayan kimi bundan xoşun gəlmədiyini o dəqiqə bürüzə verirdin və onda, müstəsna hal kimi, bu “xoşa gəlməməyin” özü mənim xoşuma gəlirdi. Düzdür, mənim xudbinliyim, mənim şöhrətpərəstliyim kitablarım çıxarkən dediyin o məşhur – “Yaxşı, apar yataq otağındakı tumbanın üstünə qoy...” – təbrik cümləsindən (təzə kitab gələndə, adətən, sən kart oynayırdın) xeyli əzab çəkirdi, ancaq əslində, sevinirdim və bu sevinc də sənə qarşı yaranan kin-küdurətlə, münasibətlərimiz haqqındakı fikirlərimin bir daha təsdiq olunması ilə bağlı deyildi, əslində, bunun kökü daha uzaqlara gedib çıxırdı, o vaxtlar dediyin bir cümləni xatırladırdı: “Hə, indi azadsan!”. Əlbəttə, bu da özünü aldatmaq idi, çünki azad deyildim – ən azı o vaxt azadlıqdan söhbət gedə bilməzdi. Sənin haqqında yazırdım, səndən şikayətlənirdim, sən qəlbinə süzə bilmədiklərimi yazılarıma süzürdüm. Yazaya sənənlə vidalaşırıdım, bilə-bilə də həmin vida anlarını uzadırdım. Düzdür, sən özün məni buna məcbur edirdin, ancaq mən də istədiyim kimi vidalaşırıdım. Nə qədər mənasız işlər idi! Bunların haqqında yalnız ona görə danışmağa dəyər ki, mənim həyatımda baş veriblər, başqa yerdə gözə görünməzdilər və bir də ona görə ki, uşaqlığımda nəyisə öncədən duymaq, sonralar ümid, daha sonra

tez-tez ümitsizlik nişanəsi kimi həyatıma həkk olunublar, sənin təbirincə desək, lazım gələndə, hətta bəzi xırda-para qərarlar çıxarmağa da sövq ediblər.

Məsələn, götürək elə sənət seçimini. Əlbəttə, burada özünə məxsus olan bir alicənablıqla, elə həmin mənada da səbirlə, mənə sərbəstlik verdin. Ancaq əslində, orta təbəqəyə mənsub olan yəhudilərin öz oğullarına münasibətlərini müəyyənləşdirən ümumi prinsiplərdən çıxış etdin, ya da həmin təbəqənin dəyər ölçülərini əsas götürdün. Nəticədə isə mənim şəxsiyyətim haqqındakı səhv fikirlərindən biri öz təsirini göstərdi. Əslində, lap çoxdan atalıq qüruru ilə mənim həyatımın mənasını anlamadan sısqa bir uşaq olduğuma görə elə hesab eləyirdin ki, çox çalışqanam. Sənin fikrincə, uşaqlığımda həmişə çox oxuyur, sonralar da çox yazırdım. Ancaq burada zərrə qədər də həqiqət yoxdur. Əslində, şişirtmədən demək olar ki, az oxudum, heç nə də öyrənmədim. Uzun illər ərzində orta səviyyəli bir yaddaşla, o qədər pis olmayan mühakimə qabiliyyətimlə nəyisə yadda saxlaya bilməyim də çox təəccüb doğurmalıdır, ancaq hər halda, topladığım biliklərin nəticəsi, ən çox da dərinliyi, zahirən qayğısız görünən sakit bir həyatda ona sərf olunan vaxtla, pulla müqayisədə çox cılız gürünür. Xüsusilə, az qala, bütün tanıdığım adamlarla müqayisədə belədir. Çox acınacaqlıdır və səbəbini də yaxşı başa düşürəm. Fikirləşməyi bacardığım gündən öz mənəvi varlığımı təsdiq etmək üçün elə böyük çətinliklərlə qarşılaşdım ki, bundan başqa hər şeyə biganələşdim. Bizim yəhudi gimnazistlərdə qəribəliklər çox olurdu, bəzən inanılmaz işlər görürdülər, ancaq məndəki o soyuq, açıq-aşkar bilinən, qarşısızalmaz, az qala, gülünc hala düşən, qorxunc şəkildə özündən razı olan, bumbuz fantaziyalar qoynunda yaşayan uşaq biganəliyini heç birində görmədim, halbuki bu biganəlik həm də əsəblərimi qorxudan, günahkarlıq hissindən pozulmağa qoymayan yeganə sipər idi. Məni yalnız öz qaygılarım maraqlandırır və bu qaygılar da cürbəcür olurdu: məsələn, sağlamlığımanın qayğısına qalmaq. Bu qayğı tez-tez gərək olurdu, gah yemək yaxşı həzm olunmurdu, gah saçım tökülürdü, gah da bel sümüyüm əyilirdi və hamısı da müxtəlif dərəcədə mürəkkəbləşir, axırda da əsil xəstəliyə çevrilirdi. Ancaq heç kəsə və heç nəyə inanmadığımdan,

varlığımın hər an yeni bir təsdiqə ehtiyacı olduğundan, heç nəyin şəxsiz-şübhəsiz şəxsən mənim özümə mənsub olmadığından, həqiqətdə varislikdən mərhum edildiyimdən, özümə ən yaxın olan bir şeyə – bədənimə də inamımı itirdim. Boyum elə hey uzanırdı, nə edəcəyimi bilmirdim, yüküm getdikcə ağırlaşdı, çiyinlərim qısılırdı. Hərəkət etməyə, idmanla məşğul olmağa qorxurdum, zəifləyirdim. Bacardığım şeylərin hamısını möcüzə hesab edirdim: məsələn, yeməyi yaxşı həzm elədiyimi... Bu da həmin keyfiyyəti itirməyə kifayət edirdi, ipoxondriyaya¹ aparan yollar tamam açılırdı, sonra da evlənmək istəyərkən keçirdiyim qeyri-insani gərginlikdən qan qusurdum (bu barədə sonra danışacam). Sonuncuda, bəlkə, Şönbrunpalaysda tutduğum mənzilin də günahı vardı: elə bilirdim bu mənzil mənə yazmaq üçün lazımdır, ancaq axırda gəlib bu siyahıya düşdü. Deməli, bütün bunların hamısı sən fikirləşdiyini kimi ağır işlərin nəticəsi deyildi. Elə illər olurdu ki, heç bir yerim ağrıyırdı, ancaq bütün günü divanda uzanıb qalırdım və demək olar ki, xəstə olduğun günləri də əlavə etməklə, sən həyatın boyu o divanda mənim qədər uzanmayıbsan. İşim çox olduğunu deyib səndən qaçanda da çox vaxt öz otağımda uzanmağa gedirdim. Mənim əmək məhsuldarlığım işdə də (orada tənbellik az nəzərə çarpır və üstlük də qorxaq olduğum üçün çox ağ eləməirdim), evdə də az olurdu. Bunları hesablaya bilsən, dəhşətə gələrsən. Çox güman ki, mən təbiətən tənbel deyildim, ancaq görməyə iş yox idi. Yaşadığım yerdə alçaldılırdım, təhqir olunurdum, məhv edilirdim və başqa yerə qaçmaq da mənə böyük gərginliklər bahasına başa gələrdi, əslində, bunun özü də alınan iş deyildi, çünki söhbət mümkünsüz bir şeydən gedirdi, bəzi xırda istisnalar nəzərə alınmazsa, buna heç vaxt gücüm çatmazdı.

Deməli, belə bir vəziyyətdə sənət seçmək üçün sərbəstlik qazandım. Məgər mən onda ümumiyyətlə bu sərbəstlikdən istifadə etmək iqtidarındaydım? Məgər onda əsil sənət sahibi olacağıma inamım vardı? Mənim özümü qiymətləndirməyim özgə bir şeydən, məsələn, hər hansı bir zahiri uğurdan deyil, daha çox səndən asılı idi. Zahiri uğur

¹ İpoxondriya – xəstələnmədən qorxma nəticəsində baş verən ruh düşkünlüyü; ümitsizlik, məyusluq

bircə anlığa parlayırdı, vəssalam... Ancaq həmin anda da sənin tərəzinin gözü ağır gəlirdi, o birini qaldırırdı... Fikirləşirdim ki, ibtidai məktəbin birinci sinfini heç vaxt başa vura bilməyəcəyəm, ancaq başa vurdum, üstəlik, tərifnamə də aldım. Sonra fikirləşdim ki, gimnaziyaya qəbul imtahanını verə bilməyəcəyəm, ancaq verdim. Dedim ki, gimnaziyanın birinci sinfində kəsiləcəyəm, ancaq kəsilmədim və belə-belə irəlilədim... irəlilədim. Lakin bunların heç biri gələcəyə inamımı artırma bilmədi, əksinə, bir daha əmin oldum ki, (sənin üzündəki ifadələr də bunu formal cəhətdən təsdiq edirdi) işlərim nə qədər yaxşı alınsa, son nəticəsi bir o qədər pis olacaq. Tez-tez xəyalımda gimnaziya müəllimlərinin o dəhşətli iclaslarını canlandırırırdım (gimnaziya burada ümumiləşdirici bir misaldır, mənimlə hər yerdə belə olurdu) və görürdüm ki, mən birinci sinfin imtahanlarını verəndən sonra ikinci sinifdə, ikinci sinfin imtahanlarından sonra üçüncü sinifdə oxuyanda və belə-belə sonadək yığışib bu qeyri-adi, hamını heyrətə salan hadisəni müzakirə edirlər: necə olub ki, ən küt, ən zəif bir şagird sinifdən-sinfə keçib?! Hamının diqqəti mənə yönəlmişdi üçün bayıra atacaqlar, ədalətin bu dəhşət üzərindəki qələbəsinə sevinəcəklər... Uşaq üçün belə təsəvvürlərlə yaşamaq çox çətinidir. Belə bir vəziyyətdə dərs mənim vecimə olardı?! Kim belə bir vəziyyətdə mənə nəyəsə qarşı zərrə qədər marağ oyada bilərdi?! Onda mənim dərsə marağım – təkcə dərsə yox, həmin vacib yaş dövründə məni əhatə eləyən hər şeyə – pulları mənimsəmiş bank işçisinin öz işinə marağı kimi idi: hələ vəzifəsində qalır, ancaq işin üstü açılacağı gündən bərk qorxur, bunula belə, məmur kimi gündəlik bank əməliyyatlarını aparır. Hər şey əsas məsələnin yanında belə xırda, belə mənasız görünürdü. Bütün bunlar kamal attestatı alana qədər davam elədi, bəzilərini, doğrudan da, fırıl-daqla yola verdim, sonra hər şey qurtardı və mən azad oldum. Əslində, o ağır gimnaziya illərində də həmişə özümü düşünmüşdüm və indi azad olandan sonra da düşünürdüm. Deməli, sənət seçimində, sözün həqiqi mənasında, azad deyildim, çünki bilirdim: gimnaziyada olduğum kimi, əsas məsələ ilə müqayisədə hər şey mənə maraqsız olacaq, deməli, elə sənət seçmək lazımdır ki, mənim şöhrətpərəstliyimə çox da toxunmasın, eyni zamanda da

biganəliyimə dözə bilsin. Məlum məsələdir ki, burada hüquq elmi yada düşməli idi. Xudbinliyin, mənasız ümidlərin müqaviməti, on dörd günə öyrəndiyim kimya elmi, yarım il oxuduğum alman dili dərsi bu inamı daha da gücləndirdi. Beləliklə, hüquq sahəsini seçdim. Bu o demək idi ki, imtahana qədərki bir neçə ay ərzində əsəb gərginliyi keçirə-keçirə ağır günlər yaşamalı oldum. Bir vaxtlar gimnaziyada olduğu kimi, bu günlər mənim üçün müəyyən mənada şirin oldu, sonra da məmurluq sənəti gəldi... Bunlar hamısı mənim vəziyyətimə uyğun gəlirdi... Hər halda, bu məsələdə ağılasığmaz bir uzaqgörənlik göstərdim, çünki uşaq olarkən necə oxuyacağım, hansı sənəti seçəcəyim barədə ilkin təsəvvürlərim vardı. Ona görə də heç bir xilas yolu gözləməyirdim, buna ümidimi çoxdan itirmişdim.

586

Evlənmək haqqında, onun mənası və imkanları barədə heç vaxt düşünməmişdim. Həyatımın indiyəcən yaşamadığım ən dəhşətli anları məni gözlənilmədən, qəflətən yaxaladı. Uşaq elə yavaş-yavaş böyümüşdü ki, zahirən belə şeylərdən çox uzaq olmuşdu. Yalnız hərdən məcbur olub bu barədə düşünmüşdü. Ancaq bu məsələdə uzun, taleyüklü, hətta ağır-acıqlarla dolu bir sınağa çəkiləcəyi barədə fikirləşməmişdi. Buna baxmayaraq, evlənmək cəhdləri həqiqətən də mötəşəm, ümidlərlə dolu bir xilas yolu idi, hətta alınmayanda da öz möhtəşəmliyini saxladı.

Qorxuram ki, bu yerlərdə həmişə uğursuzluğa tuş gəldiyim üçün evlənmək istəyimin səbəblərini də sənə başa sala bilməyim. Ancaq məktubumun alınması məhz bundan asılıdır, çünki bu istəkdə hər şey cəmlənib: özümdə olan müsbət keyfiyyətlər, bir də sənin tərbiyənin nəticəsi kimi təsvir etdiyim mənfiliklər – yəni zəiflik, özünə inamsızlıq, günah hissi... Bir sözlə, evlənməklə mənim arama sədd çəkənlər... Bütün bunları izah etmək bir də ona görə çətin olacaq ki, gecə-gündüz bu barədə düşünmüşəm, götür-qoy etmişəm, indi özüm də çaş-baş qalmışam. Zənnimcə, sən məsələnin mahiyyətini heç vaxt başa düşməyəcəksən və bu da mənim işimi yüngülləşdirəcək. Heç nəyi başa düşməyə nəyisə bir az başa salmaq o qədər də çətin olmur.

Hər şeydən əvvəl, evlənmək məsələsinin alınmamasını mənim digər uğursuzluqlarımla bir sıraya qoyursan. Buna

etirazım yoxdur, ancaq bu şərtlə ki, indiyəcən olan uğursuzluqların səbəblərini izah etdiyim kimi qəbul edəsən. Əslində, bu da digərlərlə eyni cərgədə durur, ancaq sən onu lazımcınca dəyərləndirmirsən və o dərəcədə qiymətdən salırsan ki, biz bu barədə söhbət edəndə, sanki, başqa-başqa işlərdən danışırıq. Hətta cəsarət edib deyə bilərəm ki, sənin həyatında heç vaxt elə bir hadisə baş verməyib ki, mənim evlənmək istəyim qədər mənalı olsun. Bununla demək istəmirəm ki, sənin həyatında mənalı günlər olmayıb, əksinə, sənin həyatın mənimkinə nisbətən daha zəngin olub, qayğılar, sıxıntılar içində keçib və buna görə də mənim başıma gələnlər sənin başına gəlməyib. Təsəvvür elə ki, bir nəfər beş alçaq pilləni çıxmalıdır, başqası isə bircə pillə qalxmalıdır, ancaq bu pillə ona beş pillə qədər hündür görünür. Birinci nəinki beş pilləni, lazım gəlsə, lap yüzünü, minini də qalxacaq və çox qiymətli, gərgin bir həyat yaşamış olacaq, ancaq qalxdığı pillələrin heç biri ikinci adamın çıxmalı olduğu pillə qədər mənalı olmayacaq, çünki bu tək bir pilləni çıxmaq onun imkanı, gücü xaricindədir, heç vaxt onu qalxa bilməyəcək, qalxsa da, ondan o tərəfə gedə bilməyəcək.

Evlənmək, ailə qurmaq, uşaq sahibi olmaq, bu fani dünyada onları böyüdüb başa çatdırmaq, mənim fikrimcə, insana bəxş olunmuş ən böyük nemətdir. İlk baxışda bunun hamıya nəsib olması onun asanlıığı demək deyil, çünki, birincisi, əsl həqiqətdə hamıya qismət olmur, ikincisi, “qismət olanlar”ın özləri “bələ eləmir”, sadəcə olaraq, “başlarına gəlir”. Düzdür, bu həmin nemət deyil, ancaq çox böyük və şərəfli işdir (ən çox da ona görə ki, “özü eləməklə” “başına gəlməy”i bir-birindən ayırmaq olmur). Nəhayət, söhbət burada həmin “böyük nemət”in özündən deyil, az da olsa, ləyaqətlə ona yaxınlaşmaqdan gedir. Ancaq burada günəşin özünə qədər uçmaq lazım deyil, sadəcə olaraq, yer üzündə elə bir təmiz yerə qədər uçmaq lazımdır ki, gün hərdən oraya da düşür, bir az qızınmaq olur.

Bəs mən buna necə hazırlaşmışdım? Pisdən də pis! İndiyə kimi olanlar da bunu deyir! Əgər adamları ayrı-ayrılıqda buna hazırlamaq, birbaşa ona aid olan əsas prinsipləri müəyyənləşdirmək vacib idisə, deməli, bu sahədə çox az iş görmüşdün. Başqa çür də ola bilməz, çünki burada əsas

sözü hamı tərəfindən qəbul olunmuş prinsiplər – mənsub olduğun təbəqə, xalqın adət-ənənəsi və zəmanə deyir. Bu baxımdan sən də hərdən nəsə edirdin, ancaq elədiyin az olurdu, çünki bu məsələdə nəsə eləmək üçün çox böyük qarşılıqlı inam-etibar olmalı idi, halbuki bizim hər ikimizdə həmin qarşılıqlı inam-etibar bu hadisədən çox-çox əvvəl itib getmişdi, özü də boş yerdən itməmişdi, çünki biz başqa-başqa adamlar idik. Məni maraqlandıran şeylər sənin vecinə olmurdu və ya əksinə... Sənin günahsızlıq hesab elədiklərin mənim üçün günah idi və əksinə... Sənin üçün qorxusuz bir şey mənim üçün tabut ola bilərdi...

588

Yadımdadır, bir axşam sən və anamla gəzməyə çıxmışdım, indiki əyalət bankının yaxınlığındakı Yozefspaltsda idik və mən səfeh-səfeh, yekəxanılıqla, qətiyyətlə, fəxrlə, soyuqqanlıqla (bu saxta idi), bumbuz bir soyuqluqla (bu saxta deyildi), səninlə danışanda həmişə olduğu kimi, kəkələyə-kəkələyə maraqlı şeylər danışmağa başladım, sizə irad tutdum ki, məni yaxşı öyrətməmişdiniz, bunu şagird yoldaşların öz boyunlarına götürməli oldular, böyük təhlükələrlə üzləşdim (cəsarətli görünmək üçün burada özümə xas bir həyasızlıq etdim, çünki mənim kimi qorxaqlar “böyük təhlükələr”in nə olduğunu bilməzdi), axırda da dedim ki, indi, xoşbəxtlikdən, hər şeyi bilirəm, məsləhətə ehtiyacım yoxdur, hər şey qaydasındadır. Əsas məsələ danışmağa başlamaq idi, çünki ən azı bu barədə danışmaq mənə xoş gəlirdi və nəhayət, bir də ona görə ki, nə üçünsə, nə yollasa sizdən qisas almaq istəyirdim. Öz təbiətinə uyğun olaraq, bunlara çox sakit qulaq asdın, təxminən, belə dedin ki, bu işləri təhlükəsiz görmək üçün mənə məsləhət verə bilərsən. Bəlkə də, səndən elə bu cavabı qoparmaq istəyirdim, çünki o, həmişə ət xörəyi və digər ləzzətli təamlardan bol-bol yemiş, fiziki iş görməmiş, ömrü boyu özünü düşünmüş bir uşağın coşqun təbiətinə daha çox uyğun gəlirdi. Ancaq o cavab, eyni zamanda, mənim zahiri utancaqlığımı üstündən elə bir qara xətt çəkdi ki, – ya da mənə elə gəldi – istər-istəməz səninlə bu barədə danışa bilmədim və həyasız bir təkəbbürlə söhbəti kəsdim.

O vaxt verdiyin cavabı qiymətləndirmək o qədər də asan deyil: bir tərəfdən dəhşətli dərəcədə açıq, müəyyən mənada da ulu bir cavab idi, digər tərəfdən də, verdiyin

dərsə görə müasir biçimdə kəsə idi. Bilmirəm o vaxt neçə yaşım olardı, yəqin ki, on altını keçmiş olmazdı. O yaşda olan bir gənc üçün çox qəribə cavab idi, aramızda yaranmış uçurum da özünü burada göstərdi və mən onda ilk dəfə səndən birbaşa öz həyat dərsimi aldım. O vaxtdan beynimə həkk olunsa da, onun əsil mənasını sonralar başa düşdüm: onda mənə verdiyin məsləhət həm sənin fikrincə, həm də mənim o vaxtkı düşüncələrimə görə çirkaba bələnməmiş məsləhət idi. Çalışırdın ki, mən o çirkabı cismimdə evə gətirməyim və bu arzun, əslində, ikinci dərəcəli idi, çünki bununla yalnız özünü, evini qoruyurdun. Əsas məsələ ondan ibarət idi ki, sən verdiyin məsləhətdən kənarda qalırdın, belə şeylərdən ucada dayanan əsil ər, təmiz kişi olurdun. Bütün bunların mənə onda daha pis təsir eləməsi, bəlkə də, izdivacı ədəbsizlik hesab etməyimlə bağlı idi və ümumiyyətlə, izdivac haqqında eşitdiklərimi valideynlərimə aid edə bilməzdim. Beləliklə, sən daha təmiz qalırdın, getdikcə də ucalırdın. Ağılıma sığışırdı bilmirdim ki, evlənməmişdən qabaq sən özünə buna bənzər məsləhət vermiş olasan. Belə çıxırdı ki, səndə o dünyəvi çirkabın nişanəsi yoxdur. Bir neçə açıq söhbətinlə məni o çirkaba sən yuvarladın, sanki, alnıma belə yazılmışdı. Əgər dünya yalnız ikimizdən ibarət olsaydı, – belə təsəvvür mənim üçün çox doğma idi – onun təmizliyi səninlə bitər, verdiyin məsləhətə uyğun olaraq çirkabı da mənimlə başlayardı. Məni bu cür mühakimə etməyin özlüyündə anlaşılmaz idi, ancaq o köhnə günahlar, mənə bəslədiyən nifrət hər şeyi açıb deyirdi... Beləliklə, yenə də bütün varlığım sarsılmalı olurdu, özü də amansızcasına...

Bəlkə də, bu misalda heç birimizin günahı olmadığı daha aydın görünər: A. adlı birisi B. adlı digərinə sağlamlığını bir az qorumaq üçün açıq-saçıq, öz dünyagörüşünə uyğun gələn, o qədər də gözəl olmayan, ancaq bu gün də şəhərdə hamı tərəfindən qəbul olunan bir məsləhət verir. Bu məsləhət əxlaqi baxımdan B. üçün münasib deyil, ancaq niyə də illər ərzində bu bələdan canını qurtarmayırdı?! İstəsə, bu məsləhətə heç əməl etməz, ancaq burada onun gələcəyini korlaya biləsi bir şey də yoxdur. Ancaq buna oxşar nəsə baş verir və ona görə baş verir ki, A. sən-sən, B. də mən.

Hər ikimizin günahsızlığını bir də ona görə belə aydın görürəm ki, buna bənzər bir toqquşma iyirmi il sonra, başqa bir vəziyyətdə aramızda yenə oldu. Düzdür, hadisə kimi qorxulu idi, ancaq ziyanlız ötüşdü, çünki otuz altı yaşlı adamda ziyan vurulması bir yer qalmamışdı. Axırıncı dəfə evlənmək niyyətimdən xəbər tutandan sonra yaşanan o gərgin günlərdəki qısa söhbətlərimizdən birində təxmini-nən belə dedin: “Yəqin, qəşəng bir kofta geyinib... Praqadakı yəhudi qızları belə şeyləri yaxşı bacarırlar... Sən də o dəqiqə qərara alıbsan ki, onunla evlənəsən! Özü də lap tez... Bir həftəyə... Ya da sabah... Bu gün... Səni başa düşmürəm, böyük oğlansan, şəhərdə yaşayırsan, nə edəcəyini bilmirsən, qarşına çıxanla evlənmək istəyirsən. Məgər başqa bir yol yoxdur? Deməyə qorxursansa, özüm səninlə oraya gedərəm...” Sən çox aydın, müfəssəl danışdırdın, ancaq dediklərinə bütün təfərrüatları ilə xatırlaya bilmirəm, bəlkə də, gözümə bir az qaranlıq çökmüşdü, sanki, məni daha çox anamın hərəkətləri maraqlandırır: səninlə tamamilə razı idi, ancaq stolun üstündə nəsə axtarırdı ki, onu götürüb aradan çıxsın.

Məni sözlərlə heç vaxt bu qədər alçaltmamışdın, mənə heç vaxt bu qədər nifrət etdiyini göstərməmişdin. İyirmi il bundan əvvəl mənimlə belə danışsaydın, sənənin gözünlə baxmaq şərtiylə, o sözlərdə vaxtından əvvəl yetkinləşmiş, sənənin nəzərində birbaşa qaynar həyata atılması şəhər uşağına, az da olsa, hörmət nişanəsi görmək mümkün idi. Ancaq ondakı münasibət nifrət hissini daha da gücləndirdi, çünki o vaxt sürətlə inkişaf etməyə başlamış həmin oğlan yarı yolda qalmışdı və sənə elə gəlirdi ki, o, zəngin həyat təcrübəsi toplaya bilməyib, əksinə, iyirmi il geri qalıb. Mənim hansı qızla evlənəcəyimin sənənin üçün heç bir mənası yox idi. Mənim qəbul etdiyim qərarlara həmişə (qeyri-ixtiyari) yuxarıdan aşağı baxmışdın və indi də (qeyri-ixtiyari) elə düşünürdün ki, onun necə qız olduğunu bilirən. Mənim xilas olmaq üçün başqa yollar axtardığımdan xəbərin yox idi və təbii ki, evlənmək fikrinə necə düşdüyümü də bilməzdin, deməli, fikirləşib tapmalı idin. Fikirləşəndə də, məlum məsələdir ki, mənim haqqımda indiyəcən toplamış olduğun təəssüratlara əsaslandın – ən iyirənc, ən səfeh, ən gülünc təəssüratlara... Tərəddüd etmədən bütün bunların

hamısını üzümə dedin! Məni rüsvay etdin və elə bildin ki, bu rüsvayçılıq evlənməyimlə sənə gətirəcəyim rüsvayçılığın yanında heç nədir.

Mənim evlənmək cəhdlərimlə bağlı bəzi məsələlərə etiraz edə bilərsən və artıq edibsən də: əgər F. ilə iki dəfə nişanlanıb, ikisində də nişanı qayıtmışamsa və yenidən bərişmişamsa, mənim evlənmək qərarıma necə hörmətlə yanaşa bilərdin... Əgər səni və anamı bundan ötrü mənasız yerə özümlə sürüyüb Berlinə aparmışamsa... və sair və ilaxır. Bunların hamısı düzdür... Bəs bunu yaradan səbəblər?

Hər iki evlənmək cəhdi yaxşı niyyətlə olmuşdu: ev-eşik sahibi olmaq, müstəqil yaşamaq... Sənin ürəyincə olan niyyət idi, ancaq uşaq oyununa çevriləndə mənasını itirirdi: elə bil, biri digərinin əlindən yapışıb və onu, hətta bərk-bərk sıxaraq deyir: "Get də! Get dəəə... Niyə getmirsən?" Bizim məsələdə vəziyyət bir də ona görə belə mürəkkəbləşdi ki, sən o vaxt vicdanla "Get! Get!" demisən, ancaq elə o vaxtda da bilməyibsən ki, varlığın məni tutub saxlayıb, daha doğrusu, tərənməyə qoymayıb.

Qızların hər ikisi təsadüfi olsa da, çox yaxşı seçim idilər. Yenə də məni başa düşmədin və inanmaq istəmədin ki, mənim kimi qorxaq, həmişə tərəddüd edən, hər şeyə şübhə ilə yanaşan bir adam, necə deyərlər, qəşəng koftadan vəcdə gələrək qəfildən evlənmək eşqinə düşür.

Nikahların ikisi də daha çox məqsədli nikah olmalı idi. Birincidə illərlə, ikincidəsə, aylarla, gecə-gündüz baş sındırıb planlar qurmuşdum.

Qızların heç biri məni məyus eləmədi, ancaq mən ikisinin də ümidini sındırdım. Onlar haqqında evlənmək istəyərkən nə düşünürdüm, indi də eyni şeyi düşünürəm.

Bu o demək deyil ki, ikinci dəfə evlənmək istəyəndə birincidə qazandığım təcrübəni unuttum, ağılsızlıq elədim. Onların ikisi də tamamilə başqa-başqa idi və əslində, birincidən qazandığım təcrübə çək-çevirlərlə dolu olan ikincidə mənə ümid verməli idi. Ancaq burada təfərrüatlara varmaq istəmirəm...

Bəs niyə evlənmədim? Hər yerdə olduğu kimi, burada da bəzi maneələr vardı və əslində, həyatın mənası da onları dəf etməkdən ibarətdir. Ancaq əsas, özü də təəssüf ki, heç bir hadisədən asılı olmayan maneə bu idi ki, özüm mənəvi

cəhətdən evlənməyə hazır deyildim. Yəni evlənməyi qərara alan kimi yuxum qaçırdı, başım gecə-gündüz od tutub yanırıdı, həyat öz həyatlığından çıxırdı, şübhə-tərəddüdlər içində qovrulurdum. Bütün bunlar çəkdiyim qayğılara görə deyildi, onsuz da qətiyyətsizliyim, pedantlığım mənə saysız-hesabsız qayğılar yaradırdı, ancaq heç biri əsas olmurdu, meyitə daraşmış soxulcan kimi idilər, yavaş-yavaş öz işlərini görürdülər, ancaq məni sındıran başqa şey idi: həmişə qorxu altında olmaq, zəiflik, özünəniifrət...

Çalışacağam ki, bunu bir qədər aydın izah edim: mən evlənmək fikrinə düşəndə sənə qarşı münasibətimdə indiyə qədər belə kəskin olmayan ziddiyyətlər yaranırdı. Əlbəttə, evlənmək tam azadlığa, müstəqilliyə ən yaxşı təminatdır. Ailəm olsaydı, zənnimcə, ən böyük nemətə sahib olardım, deməli, sənin qazandığın neməti mən də qazanmış olardım və bu da o demək idi ki, aramızdakı fərq silinirdi, o köhnə rüsvayçılıqlar da, təzələri də, zülmkarlıq da tarixə dönərdi... Bu lap nağıl olardı və elə nağıl olduğuna görə də, inanılası deyildi. Bu, xeyli çoxdur, o qədər çoxdur ki, ona çatmaq olmaz! Elə bil, kimsə türməyə düşüb, qaçmaq istəyir, bəlkə də, qaça bilər, ancaq eyni zamanda da istəyir ki, bu türmədən özünə gözəl bir qəsr düzəlsin. Əgər qaçarsa, düzəldə bilməz – düzəldərsə, qaça bilməz. Aramızda belə xoşagəlməz münasibətlər ola-ola müstəqil olmaq istəyirdimsə, elə bir iş görməli idim ki, mümkün qədər səninlə bağlılığı olmasın. Düzdür, evlənmək çox böyük işdir, insana şərəfli bir müstəqillik qazandırır, ancaq eyni zamanda da səninlə bağlılığı olan işdir. Buradan çıxış yolu tapmağa çalışmaq adamı dəli eləyir və az qala, hər bir cəhdin cəzası da məhz bu olur.

Hərdən məni evlənmək fikrinə salan da məhz bu münasibətlər olurdu. Evlənəndən sonra aramızda yarana-caq bərabərliyi təsəvvürümə gətirirəm: sən bunu hamıdan yaxşı başa düşərdin, ürəyincə olardı, çünki mən onda azad, qədərbilən, günahsız, açıqürəkli oğul, sən isə dərdəndən-qəmədən, zülmkarlıqdan uzaq, yanımclı, hər şeydən razı bir ata olardın. Ancaq bunun üçün gərək olanlar olmamış olaydı, yəni heç birimiz olmayaydıq.

Ancaq bizim indiki münasibətlərimizlə, birbaşa sənə "sahən" olan evlənməyin qapısı mənim üzümə bağlıdır.

Bəzən dünyanın xəritəsini, sənin də onun üstündə uzandığını təsəvvürümdə canlandırırım. Onda mənə elə gəlir ki, yalnız sənin altında qalmayan və ya əlin yetməyən yerlərdə yaşaya bilərəm. Lakin sən o qədər böyüksən ki, orada yer lap az qalır və evlənmək də həmin “boş” yerlərin arasında olmur.

Elə müqayisənin özü sübut edir ki, bununla heç də öz nümunənlə məni, mağazadan olduğu kimi evlənməkdən də qaçaq saldığını demək istəmirəm. Əksinə, bəzi zahiri oxşarıqlara baxmayaraq anamla sənin nikahına nümunəvi nikah kimi baxırdım: sədaqətdə də, qarşılıqlı köməkdə də, uşaqların sayında da bu nikah nümunə ola bilərdi. Hətta uşaqlar böyüyəndən sonra evdəki dinclik pozulanda da, sizin nikahınız toxunulmaz qaldı. Bəlkə də, mənim evlənmək haqqındakı yüksək fikirlərim elə bu nümunə əsasında yaranmışdı. Evlənməkdən qorxmağımınsa başqa səbəbləri vardı. Səbəblərdən biri sənin öz uşaqlarına olan münasibətin idi ki, bütün bu məktub da ona həsr olunub.

Belə bir fikir var: adam bəzən evlənməkdən ona görə qorxur ki, onun bir vaxtlar valideynlərinə tutduqlarını uşaqları sonralar özünə qaytaracaq. Zənnimcə, mənim məsələmə bunun dəxli yoxdur, çünki məndəki günahkarlıq hissələrini sən yaratmışdın və son dərəcə özünəməxsus idi. Bəli, məni yandıran da həmin özünəməxsusluq idi, heç vaxt təkrar oluna bilməzdi. Onu da deməliyəm ki, özüm kimi qaradım, küt, quru, zəif uşağım olsaydı, dözə bilməzdim, ondan qaçardım, başqa yolum qalmasaydı, sənini kimi edərdim: mənim evlənmək istədiyimi biləndə, başını götürüb getmək istədin... Deməli, evlənə bilmədiyimə bu da təsir elədi.

Ancaq ən vacibi özüm üçün qorxmağım idi. Bunu belə başa düşmək lazımdır: bayaq dedim ki, yazmaq və bununla bağlı digər məşğuliyyətlərlə, az da olsa, azadlığa çıxmağa, qaçmağa çalışdım, ancaq çox cüzi uğurlar qazana bildim. Bir çox məsələlər sübut edir ki, belə kiçik uğurlarla uzağa getmək olmaz. Buna baxmayaraq, onları qorumaq borcumdur, daha doğrusu, həyatımın mənasıdır. Qoymaram ki, onlara xətər toxunsun, qoymaram ki, onlara hər hansı bir təhlükə yaxınlaşsın! Evlənmək də belə təhlükələrdən biridir. Düzdür, həm də ən böyük ilham mənbəyidir, ancaq

özündə təhlükə gəzdirməsi mənə bəs eləyir. Əgər özü ilə təhlükə gətirsə, neyləyərdim?! Hiss etsəydim ki, bu ailədə, üzdə görünməsə də, təkzibolunmaz bir təhlükə dolaşır, orada necə yaşaya bilərdim?! Bəlkə də, bir az tərəddüd edərdim, ancaq axırda yenə də ondan keçməli olardım. “Əlindəki sərçədir, tutmaq istədiyini göyərçinsə dama qonub” məsəli də buna az uyğun gəlir, çünki əlimdə heç nə yoxdur, nə varsa, damdadır. Ancaq mən “heç nəyi” seçməliyəm, çünki mübarizənin şərtləri, həyatın çətinlikləri belə tələb edir. Sənət seçəndə də belə seçməli olmuşdum.

Adamı evlənməyə qoymayan belə bir köklü inamdır ki, ailəni saxlamaq, ona rəhbərlik etmək üçün səndə gördüyüm bütün keyfiyyətlər çox vacibdir. Özü də hamısı bir yerdə olmalıdır, yaxşısı da, pisi də səndəki kimi bir-birinə qarışmalıdır: güclü olmaq, başqalarına istehza ilə yanaşmaq, sağlam olmaq, bir az da ifrata varmaq, natiqlik məharəti, özünəinam, hamıdan narazılıq etmək, özünü hamıdan yüksəkdə tutmaq, zülmkar olmaq, adamları yaxşı tanıya bilmək, çox adama inanmamaq və bir də işgüzarlıq, dözüm, ruhdan düşməmək, qorxmazlıq kimi qüsursuz üstünlüklər... Səninlə müqayisədə bunların heç biri, demək olar ki, məndə yox idi, olanlar da, az idi. Hətta sənin də ailə məsələlərində bir çox çətinliklərlə üzləşdiyini, uşaqlarınla mübarizədə geri çəkildiyini görə-görə hansı cəsarətlə evlənmək eşqinə düşmüşdüm? Əlbəttə, bu sualı özümə heç vaxt belə kəskin şəkildə vermirdim və cavabı da, təbii ki, kəskin olmurdu, yoxsa sadə bir məntiq hər şeyi nəzarətə götürür və mənə səndən fərqlənən elə kişilər göstərirdi ki, (məsələn, elə lap yanımızda olan, ancaq səndən çox fərqlənən Rixard əmini) evlənilblər, ancaq bu evlilik onları bir çoxları kimi sındıra bilməyib və bu da mənə artıqlaması ilə kifayət edərdi. Bu sualı özümə bir də ona görə vermərəm ki, uşaqlıqdan yol yoldaşım olub. Mən yalnız evlənməyə hazır olub-olmadığımı bilmək üçün deyil, hər xırda şeyə görə özümü sınaqdan keçirirdim. Hər xırda şeydə də mənə nümunə oldun və indi təsvir etməyə çalışdığım tərbiyə üsulunla məni inandırdın ki, heç nəyə qabil deyiləm. Əgər hər bir xırda şeydə bu, sübut olunurdusa, sən haqlı çıxırınsa, deməli, o böyük işdə – yəni evlənmək məsələsində də belə olmalı idi. Evlənmək fikrinə düşənə qədər mən,

təxminən qayğılar içində yaşamasına baxmayaraq, həmişə nəsə bir bəd xəbər gözlədiyindən gündəlik haqq-hesab aparmayan, yalnız günü-günə calayan bir tacir kimi böyümüşdüm. Bu tacirin hərdən xırda-para qazancı olur, ancaq həmin qazanc çox nadir hallarda olduğundan onu həmişə əzizləyir, şişirdir, qalan günlərdəsə ziyana işləyir. Hamısını dəftərə yazır, ancaq haqq-hesab aparmır. Nəhayət, balans çıxarmaq, yəni evlənmək vaxtı gəlib çatır. Bu zaman elə böyük məbləğlər ortaya çıxır ki, sanki, heç o xırda-para qazanclar da olmayıb, həmişə borca işləyib. İndi, gəl, dəli olmadan evlən görüm, necə evlənirsən!

Səninlə bir yerdə yaşadığım həyat burada sona yetir və gələcəyə nə vəd etdiyi də aydın görünür.

Səndən qorxduğumu sübut etmək üçün gətirdiyim dəlillərə bir də nəzər salsan, belə də cavab verə bilərsən: “Dediklərimdən belə çıxır ki, sənə münasibətimi günahlarınla izah edərək, öz günahlarımı yüngülləşdirirəm. Ancaq mənə elə gəlir ki, sən bu zahiri gərginliklə yalnız yüngülləşməmişsən, daha çox ondan öz xeyrinə istifadə edirsən. Əvvəlcə sən də bütün günahları, məsuliyyət hissini öz boynundan atırsan və deməli, bu məsələdə eyniləşirik. Ancaq mən fikirləşdiyim kimi açıq şəkildə həmin günahları sənin ayağına yazanda, özünü “daha ağıllı”, “daha mehriban” göstərmək istəyirsən və üstəlik, məni də bütün günahlardan azad edirsən. Əlbəttə, sonuncu sənə zahirən müyəssər olur (əslində, bundan artıq heç nə istəmirsən), lakin səbəb və nəticə, ziddiyyət və yazıqlıq haqqındakı o “bəlağətli sözlər”inə baxmayaraq, belə çıxır ki, hücum edən tərəf həmişə mən olmuşam, sən neyləyibsənsə, özünü müdafiə etmək üçün eləyibsən. Belə çıxır ki, sən bu qeyri-səmimiliyinlə artıq istədiyinə çatdın, üç şeyi sübut etdin: birincisi, sənin heç bir günahın yoxdur, ikincisi, bütün günahlar məndədir və üçüncüsü də, böyük ürək sahibi olduğun üçün nəinki məni bağışlamağa hazırsan, hətta, nə qədər həqiqət də olsa, bunu sübut edərək özün də inanarsan ki, mənim günahım yoxdur. Əslində, bu sənə kifayət etməli idi, ancaq etmir. Beyninə yeridibsən ki, mütləq mənim hesabıma yaşayacaqsan. Boynuma alıram ki, biz mübarizə aparırıq, amma mübarizənin də iki növü var. Biri cəngavər mübarizəsidir ki, orada hər iki rəqib bir-birinə

layıqdır, hərə öz gücünə görə döyüşür, hərə özü üçün məğlub olur, hərə özü üçün qalib gəlir. İkincisi isə zərərli həşərat mübarizəsidir ki, orada biri digərini sancmaqla kifayətlənmir, yaşamaq üçün onun qanını da sorur. Beləsinə peşəkar əsgər deyirlər və sən də elələrindənsən. Yaşamağa qadir deyilsən, ancaq həyatda öz yerini rahatlamaq, qayğılardan uzaq olmaq, özündən razı qalmaq üçün sübut etməyə çalışırsan ki, guya, sənin yaşamaq bacarığını mən əlindən alıb cibimə qoymuşam. İndi nə vecinə ki, yaşamağa qadir deyilsən və bunun məsuliyyəti də mənim boynumdadır, özün ayaqlarını uzadıb rahat yatırsan, mən də səni həm cismən, həm də ruhən özümlə sürüməliyəm. Bir misal çəkim: axırıncı dəfə evlənmək istəyəndə, məktubunda boynuna aldığı kimi, həm də evlənmək istəmirdin, ancaq özünə əzab verməmək üçün çalışırdın ki, evlənməməkdə sənə kömək edim, bu nikahın ad-sanım üçün “rüs-vayçılıq” olduğunu əsas tutaraq, evlənməyi sənə yasaq eləyim. Ancaq belə şeyi ağılıma da gətirmirdim. Birincisi ona görə ki, hər şeydə olduğu kimi, burada da “xoşbəxtliyinə mane olmaq” istəmədim, ikincisi də, heç vaxt uşaqlarımdan belə iradlar eşitmək istəməmişəm. Məgər özümü məcbur eləyib sənə evlənməkdə sərbəstlik verməyimin xeyri oldu? Zərrə qədər də! Evlənməyinin əleyhinə çıxmağım ona mane ola bilməzdi, əksinə, o qızla evlənməyini daha da tezləşdirirdi, çünki, öz dediyin kimi, “qaçmaq” planını tam şəkildə həyata keçirirdin. Evlənməyinə icazə versəydim də, iradların qurtarmayacaqdı, çünki onsuz da sübut etməyə çalışırsan ki, hər bir halda evlənməməyinin günahı məndədir. Həqiqətdə isə istər bu məsələ, istərsə də digərləri ilə mənə bircə şeyi sübut elədin ki, bütün iradlarım haqlı imiş, ancaq onların arasında ən haqlısı yox idi: sənin qeyri-səmimi, yaltaq, tüfeyli olmağın! Səhv eləmirəmsə, elə bu məktubunla da mənə yaltaqlanırsan”.

Buna cavab olaraq deyə bilərəm ki, qismən öz əleyhinə çevrilən bu etiraz, əslində, məndən gəlir, sənlik deyil. Sənin başqalarına inamsızlığın mənim özümə inamsızlığım qədər böyük deyil və bunu da mənə sən öyrədibsən. Əlbəttə, bu etirazlardan bəzilərinin haqlı olduğunu inkar etmirəm, ancaq onların heç biri bizim münasibətlərimizin mahiyyətini yeniləşdirməyə qadir deyil. Özlüyündə hər şey gerçəkdə

bir-birinə uyğun gələ bilməz – mənim məktubumdakı sübutlar da elə... Axı həyat çox mürəkkəbdir. Ancaq mənə elə gəlir ki, bu etiraza uyğun aparılacaq düzəlişlərlə bir yerdə – indi həmin düzəlişləri nə sadalaya bilərəm, nə də sadalamaq istəyirəm – həqiqətə o qədər yaxınlaşa bildik ki, ikimiz də özümüzü, az da olsa, rahat hiss eləyə bilərik, bu dünyada da, o dünyada da yüngülləşərik...

Frans.

Frans Kafka

Seçilmiş əsərləri

MÜNDƏRİCAT

Frans Kafka – müəmmalar dünyası 5

ROMAN

Qəsr (tərc. Çərəkəz Qurbanlı) 15

NOVELLALAR

Hökm (tərc. Mahir Qarayev) 300

Çevrilmə (tərc. Cəfər Bağır) 312

Cəza koloniyası (tərc. Ç.Qurbanlı) 362

Çaqqallar və ərəblər (tərc. Ç.Qurbanlı) 388

Ləyənminən (tərc. Ç.Qurbanlı) 392

Bir savaşı təsviri (tərc. Ç.Qurbanlı) 395

Bir itin araşdırılması (tərc. Ç.Qurbanlı) 435

Yuxu (tərc. V.Hacıyev) 470

Ölülərin qonağı (tərc. V.Hacıyev) 472

Qardaş qətli (tərc. V.Hacıyev) 475

Tacir (tərc. V.Hacıyev) 478

Qonşu (tərc. V.Hacıyev) 480

Qəribə heyvan (tərc. V.Hacıyev) 482

Yaşı ötmüş subay Blumfeld (tərc. V.Hacıyev) 484

Yuva (tərc. V.Hacıyev) 506

Qanun qarşısında (tərc. Y.Savalan) 538

Kənd həkimi (tərc. Y.Savalan) 540

PRITÇALAR

Rədd cavabı (tərc. Y.Savalan) 548

Ev yolu (tərc. Y.Savalan) 548

Dalğın boylanış (tərc. Y.Savalan) 549

K. böyük fokusçu idi... (tərc. Y.Savalan) 549

Qaçış (tərc. V.Hacıyev) 550

Dönüş (tərc. V.Hacıyev) 550

İmtahan (tərc. V.Hacıyev) 551

ATAMA MƏKTUB (tərc. V.Hacıyev) 553

**Frans
Kafka**

MÜASİR DÜNYA ƏDƏBİYYATI

Frans Kafka. Seçilmiş əsərləri.

Çapa imzalanmışdır 12.03.2010. Format 60×84 $\frac{1}{16}$. Ofset çap üsulu.
Fiziki çap vərəqi 37,5. Sifariş 47. Tiraj 7000.

“Şərq-Qərb” ASC-də çap olunmuşdur
Bakı, Aşıq Ələsgər küçəsi, 17
Tel.: (+994 12) 374-75-62
Faks: (+994 12) 370-18-49
e-mail: sharq.qarb@gmail.com